

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

İNSAN VE TOPLUM

BİLİMLERİ DERGİSİ

SUİTDER

ŞAYI

62

E-ISSN: 3023-8471

İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ

Yıy: 62-Aralık 2024/ Issue: 62-December 2024

SUİTDER

EDİTÖRLER

Doç. Dr. Kamile ÇETİN

Doç. Dr. Özgür TÜRKER

Dr. Öğr. Üyesi Burak SÖNMEZ

Alan Editörleri

Prof. Dr. Mustafa YAKAR

Prof. Dr. Nurten KIRIŞ YILMAZ

Doç. Dr. Kamile ÇETİN

Doç. Dr. Muhsine Eda ARMAĞAN

Doç. Dr. Şule ÖZÜN

Doç. Dr. Özgür TÜRKER

Dr. Öğr. Üyesi Burak SÖNMEZ

Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem MANAP KIRMIZIGÜL

Dr. Öğr. Üyesi Fatma OKTAY

SUİTDER

e-ISSN: 3023-8471

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/suitder>

SUITDER

SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ

Suleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sayı [Issue]: 62

Yıl [Year]: 2024

Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi (SÜİTDER):

Hakemli bir dergi olan Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi (SÜİTDER) 1995 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi adıyla yayın hayatına başlamıştır. 2024 yılında ad değişikliği gerçekleştirilmiştir. Dergimiz TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin tarafından taranmaktadır. Ayrıca uluslararası bir indeks olan MLA International Bibliography ve EBSCO tarafından da taranmakla uluslararası bir niteliğe sahip olmuştur. Dergimiz, sosyal bilimlerin; Antropoloji, Arkeoloji, Batı Dilleri ve Edebiyatları, Coğrafya, Felsefe, Sanat Tarihi, Sosyoloji, Tarih, Türk Dili ve Edebiyatı alanlarında araştırmacıların Türkçe ve diğer dillerdeki çalışmalarına yer vererek, bu çalışmalarını akademik camianın katkısına ve tartışmasına sunmayı amaç edinmiştir (Eğitim Bilimleri, İlahiyat Fakültesi ve İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Altındaki Alanlardan Yayın Kabul Edilmemektedir). 2016'dan itibaren yayın hayatına hem basılı hem de elektronik ortamda devam eden dergimiz, 2018 yılı ve sonrasında sadece elektronik ortamda yayın hayatına devam etmektedir.

Suleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences (SUITDER):

Suleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences (SUITDER), a peer-reviewed journal, started its publication life in 1995 under the name of Süleyman Demirel University Faculty of Arts and Sciences Social Sciences Journal. It underwent a name change in 2024. Our journal is indexed by TÜBİTAK ULAKBİM TR Index and has acquired an international character by also being indexed in the MLA International Bibliography and EBSCO, which are international indexes. Our journal aims to present the works in Turkish and other languages of researchers in the fields of social sciences, such as Anthropology, Archaeology, Western Languages and Literatures, Geography, Philosophy, Art History, Sociology, History, Turkish Language and Literature, contributing to and stimulating academic discussion (Publications from the fields under the Faculties of Education Sciences, Theology, and Economics and Administrative Sciences are not accepted). Since 2016, our journal has continued to be published in both print and electronic format, but since 2018, it has continued its publication life only in electronic format.

Yazışma Adresi / Mailing Address:

Süleyman Demirel Üniversitesi, Doğu Kampüsü, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

E-mail: suitder@sdu.edu.tr

Web adresi / Web Address:

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/suitder>

SÜİTDER, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) ile lisanslanmıştır.

Süleyman Demirel
Üniversitesi İnsan ve
Toplum Bilimleri
Dergisi uluslararası
hakemli bir dergidir.

Süleyman Demirel
University Journal of
Humanities and Social
Sciences is a refereed
international journal.

Yayın Türü:
Uluslararası Süreli Yayın
Publication Type:
International Periodical

**Dergi yılda iki kez
yayınlanır:** (Haziran ve
Aralık)

**The Journal is
published biannually:**
(June and December)

Sayı [Issue] 62

Yıl [Year] 2024

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Bilge HÜRMEZLÜ KORTHOLT [Süleyman Demirel Üniversitesi]

Editörler / Editors:

Doç. Dr. Kamile ÇETİN [Süleyman Demirel Üniversitesi]

Doç. Dr. Özgür TÜRKER [Süleyman Demirel Üniversitesi]

Dr. Öğr. Üyesi Burak SÖNMEZ [Süleyman Demirel Üniversitesi]

Danışma Kurulu / Advisory Board:

Prof. Dr. Bilge HÜRMEZLÜ KORTHOLT [Süleyman Demirel Üniversitesi]

Prof. Dr. Ebru TAYSİ [Süleyman Demirel Üniversitesi]

Prof. Dr. Doğan DEMİRCİ [Süleyman Demirel Üniversitesi]

Prof. Dr. Hakan KARAGÖZ [Süleyman Demirel Üniversitesi]

Prof. Dr. Halil Altay GÖDE [Süleyman Demirel Üniversitesi]

Prof. Dr. Kevser ÇELİK [Süleyman Demirel Üniversitesi]

Prof. Dr. Ömer ŞEKERCİ [Süleyman Demirel Üniversitesi]

Alan Editörleri / Section Editors:

Prof. Dr. Mustafa YAKAR [Süleyman Demirel Üniversitesi]

Prof. Dr. Nurten KİRİŞ YILMAZ [Süleyman Demirel Üniversitesi]

Doç. Dr. Kamile ÇETİN [Süleyman Demirel Üniversitesi]

Doç. Dr. Muhsine Eda ARMAĞAN [Süleyman Demirel Üniversitesi]

Doç. Dr. Özgür TÜRKER [Süleyman Demirel Üniversitesi]

Doç. Dr. Şule ÖZÜN [Süleyman Demirel Üniversitesi]

Dr. Öğr. Üyesi Burak SÖNMEZ [Süleyman Demirel Üniversitesi]

Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem MANAP KIRMIZIGÜL [Süleyman Demirel Üniversitesi]

Dr. Öğr. Üyesi Fatma OKTAY [Süleyman Demirel Üniversitesi]

İngilizce Dil Editörlü/ English Language Editors:

Doç. Dr. Şule ÖZÜN [Süleyman Demirel Üniversitesi]

Editöryal Sekretery / Editorial Assistance

Dr. Öğr. Üyesi Burak SÖNMEZ [Süleyman Demirel Üniversitesi]

Logo ve Kapak Tasarım / Logo and Cover Design:

Doç. Dr. Özgür TÜRKER [Süleyman Demirel Üniversitesi]

Dergi Tarihçesi:

Derginin önceki adı	e-ISSN	Yıl
SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi	2667-6206	2007-2023

**Süleyman Demirel
Üniversitesi İnsan ve
Toplum Bilimleri Dergisi
uluslararası hakemli bir
dergidir.**

*Suleyman Demirel
University Journal of
Humanities and Social
Sciences is a refereed
international journal.*

Yayın Türü:

Uluslararası Süreli Yayın

Publication Type:

International Periodical

**Dergi yılda iki kez
yayınlanır: (Haziran ve
Aralık)**

**The Journal is published
biannually:
(June and December)**

Sayı [Issue] 61

Yıl [Year] 2024

BİLİM DANIŞMA KURULU / SCIENCE ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU [Ankara Üniversitesi]		
Prof. Dr. Adnan PINAR [Necmettin Erbakan Üniversitesi]		
Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN [Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi]		
Prof. Dr. Beate BÖHLENDORF-ARSLAN [Philipps Universität]		
Prof. Dr. Burul SAGINBAYEVA [Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi]		
Prof. Dr. Cemali SARI [Akdeniz Üniversitesi]		
Prof. Dr. Dimiter ANGELOV [Harvard University]		
Prof. Dr. Elif KOPARAL [Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi]		
Prof. Dr. Erkan SALAN [Aydın Adnan Menderes Üniversitesi]		
Prof. Dr. Esra Burcu SAĞLAM [Hacettepe Üniversitesi]		
Prof. Dr. Fikri GÜL [Pamukkale Üniversitesi]		
Prof. Dr. Indra KARAPETJANA [University of Latvia]		
Prof. Dr. Jeroen POBLOME [Katholieke Universiteit Leuven]		
Prof. Dr. Lidewijde DE JONG [Rijksuniversiteit Groningen]		
Prof. Dr. Musa Şamil YÜKSEL [Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi]		
Prof. Dr. Nurullah ÇETİN [Ankara Üniversitesi]		
Prof. Dr. Şevket IŞIK [Ege Üniversitesi]		
Prof. Dr. Yücel BULUT [İstanbul Üniversitesi]		
Doç. Dr. Mustafa KAYA [Aydın Adnan Menderes Üniversitesi]		
Doç. Dr. Mustafa Kemal ŞAHİN [Aydın Adnan Menderes Üniversitesi]		
Dr. Öğr. Üyesi Eylül Ceren DEMİR HEKİMOĞLU [Adıyaman Ün.]		
Dr. Öğr. Üyesi Tülin YENİLİR [Manisa Celâl Bayar Üniversitesi]		

Unvan ve isme göre alfabetik sıralı / Sorted by academic title and name

*Süleyman Demirel
Üniversitesi İnsan ve
Toplum Bilimleri Dergisi
uluslararası hakemli bir
dergidir.*

*Suleyman Demirel
University Journal of
Humanities and Social
Sciences is a refereed
international journal.*

Yayın Türü:

Uluslararası Süreli Yayın

Publication Type:

International Periodical

*Dergi yılda iki kez
yayınlanır: (Haziran ve
Aralık)*

*The Journal is published
biannually:
(June and December)*

Sayı [Issue] 62

Yıl [Year] 2024

İNDEKSLER /INDEXES

TRDİZİN

[Ulakbim TR Dizin](#)

EBSCO

EBSCO

 MLA
**INTERNATIONAL
BIBLIOGRAPHY**

**MLA International
Bibliography**

Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi uluslararası hakemli bir dergidir.

Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences is a refereed international journal.

Yayın Türü:

Uluslararası Süreli Yayın

Publication Type:

International Periodical

Dergi yılda iki kez yayımlanır: (Haziran ve Aralık)

The Journal is published biannually:

(June and December)

Sayı [Issue] 62

Yıl [Year] 2024

SAYI HAKEMLERİ/ REFEREES OF THE ISSUE

Prof. Dr. Adem SAĞIR [Karabük Üniversitesi]		
Prof. Dr. Altay Tayfun ÖZCAN [Kütahya Dumlupınar Üniversitesi]		
Prof. Dr. Ayşe AYDIN [Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi]		
Prof. Dr. Bülent KARA [Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi]		
Prof. Dr. Celal TÜNER [Ankara Üniversitesi]		
Prof. Dr. Cem ERGUN [Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi]		
Prof. Dr. Cemali SARI [Akdeniz Üniversitesi]		
Prof. Dr. Emel KOÇ [Gazi Üniversitesi]		
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇELİKEL [Marmara Üniversitesi]		
Prof. Dr. Mehmet KAŞKA [Süleyman Demirel Üniversitesi]		
Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN [Bursa Uludağ Üniversitesi]		
Prof. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ [İstanbul Üniversitesi]		
Prof. Dr. Semra DAŞCI [Ege Üniversitesi]		
Prof. Dr. Sevinç GÜÇLÜ [Akdeniz Üniversitesi]		
Prof. Dr. Tuncay SAYGIN [Aydın Adnan Menderes Üniversitesi]		
Prof. Dr. Veysi GÜNAL [Harran Üniversitesi]		
Prof. Dr. Yaşar ERSOY [Yaşar Üniversitesi]		
Prof. Dr. Zafer DURDU [Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi]		
Doç. Dr. Emre ÖZTÜRK [İzmir Bakırçay Üniversitesi]		
Doç. Dr. Ali Rıza YAĞLI [Giresun Üniversitesi]		
Doç. Dr. Ayşe DERİCİOĞULLARI ERGUN [Burdur Mehmet Akif Ersoy Ün.]		
Doç. Dr. Beytullah KARAGÖZ [Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi]		
Doç. Dr. Çağla KUBİLAY [Ankara Üniversitesi]		
Doç. Dr. Hüsnüye DOLDUR [İstanbul Üniversitesi]		
Doç. Dr. Meltem ORAL [Atatürk Üniversitesi]		
Doç. Dr. Merve ÖZDEMİR [Yozgat Bozok Üniversitesi]		
Doç. Dr. Mustafa AKKUŞ [Necmettin Erbakan Üniversitesi]		
Doç. Dr. Mustafa AYLAR [Bitlis Eren Üniversitesi]		
Doç. Dr. Mustafa KIRCA [Çankaya Üniversitesi]		
Doç. Dr. Ömer KARATAŞ [Bandırma Onyeddi Eylül Üniversitesi]		
Doç. Dr. Salim KERBOUA [Mohamed Khider University of Biskra]		
Doç. Dr. Serap AKCA [Anadolu Üniversitesi]		
Doç. Dr. Süreyya EROĞLU BİLGİN [Süleyman Demirel Üniversitesi]		
Doç. Dr. Tuba TOMBULOĞLU [Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi]		

Doç. Dr. Vural ÖNTÜRK [Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi]
Dr. Öğr. Üyesi Abdul Metin ÇELİKBİLEK [Selçuk Üniversitesi]
Dr. Öğr. Üyesi Ali TORAMAN [Amasya Üniversitesi]
Dr. Öğr. Üyesi Hacer ÇETİNKAYA ÇELEBİ [Samsun Üniversitesi]
Dr. Öğr. Üyesi Hale YAĞLIDERE [Giresun Üniversitesi]
Dr. Öğr. Üyesi Hediye Esra ARCAN [İstanbul Üniversitesi]
Dr. Öğr. Üyesi Öznur ÖNCÜL DEMİR [Abdullah Gül Üniversitesi]
Dr. Öğr. Üyesi Paolo MARANZANA [Boğaziçi Üniversitesi]
Dr. Öğr. Üyesi Semra PALAZ YILDIRIM [Uşak Üniversitesi]
Dr. Öğr. Üyesi Sonay ÜNAL [Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi]
Dr. Öğr. Üyesi Tülin YENİLİR [Manisa Celâl Bayar Üniversitesi]
Dr. Eva Strothenke KOCH [University of Münster]

Unvan ve isme göre alfabetik sıralı / Sorted by academic title and name

Dergide yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

All responsibility of the studies published belongs to the author(s).

Editörden...

Değerli bilim insanları; 1995 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi adıyla yayın hayatına başlayan, 2024 senesinde ad değişikliğine giderek Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi (SÜİTDER) ismini alan dergimiz, uluslararası hakemli bir dergi olup TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin ve EBSCO tarafından taranmaktadır. Antropoloji, Arkeoloji, Batı Dilleri ve Edebiyatları, Coğrafya, Felsefe, Psikoloji, Sanat Tarihi, Sosyoloji, Tarih, Türk Dili ve Edebiyatı alanlarında araştırmacıların Türkçe ve İngilizce akademik, nitelikli, özgün çalışmalarına yer vermeyi ilke edinen dergimizin 62. sayısı yayımlanmıştır.

Çift-kör hakemlik sisteminin uygulandığı dergimizin bu sayısına; Zafer KORKMAZ, "The Coarse Wares of the Building A and Building B at Anemurium"; Hava KESKİN, "Nysa ad Maeandrum'dan Siyah-Beyaz (Göktepe) Mermerinden bir Heykelcik Başı: Aphrodisias Atölyelerinin Seçkin Ürünlerinden Biri"; Sevil DERİN, "Charles Texier'nin İstanbul Görünümleri"; Kudret SEZGİN, Klazomenai /Karantina Adası Kuzey Yamaç Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Batı Yamacı Seramikleri; Gamze ŞENTÜRK TATAR, "Swimming in the Deep Waters in Charlotte Jones's Airswimming"; Kevser ATEŞ, "The Dehumanization of Contemporary Society Through Social Media in 'Nosedive' and 'Smithereens'"; Necibe Nur ALAYDIN ve Kadir TEMURÇİN, "Beşeri Coğrafya Araştırmalarında Nitel Metodoloji ve Yaklaşımlar"; Nihat DURMAZ, "Giovanni Papini ve Pragmatizm"; Murat BAHADIR, "Gabriel Marcel'e Göre Tekn(ik)oloji ve Dünyanın Parçalanmışlığı"; Sadullah SEYİDOĞLU, "Strain, Anger and Crime: A Sociopsychological Evaluation in the Context of the General Strain Theory"; Feray KORUCU YAĞIZ, "Gizemli Bir Başlangıç, İlahi Bir İz: Mitolojik Öykülerin ve Bizans Tasvir Sanatına Yansıyan Temsillerin Işığında Yumurtanın Bizans İkonografisinde Yer Alan Biçim ve Sembolizminin Yorumlanması"; Amine AYDIN ve Metin ÖZKUL, "Paradigma Değişimi Bağlamında Tüketimin Medikalleşmesi (Batı Akdeniz Bölgesi Örneği)"; Cemil KILINÇ ve Ümit AKCA, "Suçu Önleme Aracı Olarak Hapishaneyi Yeniden Yorumlamak"; Dilek ÜNVEREN, "Dil Çalışmalarında Kültür ve Söylem: Bibliyometrik Bir Analiz"; Sevgi TİKTAŞ ÇELİK ve Melahat DEMİRBİLEK, "Zenofobi: Baskı ve Ayrımcılık Karşıtı Sosyal Hizmet Açısından Bir Değerlendirme"; Meltem AKINCI, "Eski Türklerde Köpeğin Sosyo-Ekonomik Konumu"; Arslan DURDU, "Gazneli Mahmûd'un Askerî Kişiliği"; Ömer ÇİFTÇİ ve Yunus Emre TANSÜ, "Kadı Ahmed Gaffâr'nin Târîh-i Cihân-ârâ Adlı Eserinde Türkiye Selçuklu Devleti"; Gaye YAVUZCAN, "Siyasal Söylemde Orta Çağ'ın Kullanımı: Cengiz Kağan

Örneği"; Muhammed Emin KOÇAK, "Timurlularda Bahçe Kültürü: Semerkant Örneği (1370-1405)". Dolayısıyla köklü bir geçmişe sahip olan dergimizin 62. sayısında Arkeoloji (dört), Batı Dilleri (iki) Dil (bir), Felsefe (iki), Psikoloji (bir), Sanat Tarihi (bir), Sosyoloji (dört) ve Tarih (beş) alanlarında olmak üzere, toplam yirmi (20) makale yer almaktadır.

62. sayıya makaleleriyle katkıda bulunan yazarlarımıza, editörler kurulumuza, hakemlik süreçlerini titizlikle yürüten kıymetli alan editörlerimize, akademik işlerinin ve çalışmalarının fazlalığına rağmen hakemlik yapmayı kabul edip makaleleri titizlikle inceleyen, değerlendiren, kıymetli eleştirilerde ve katkılarda bulunan hakemlerimize canı gönülden teşekkür ederiz. Bütün değerli okuyucularımızı gelecek sayılarda yazar olarak da görmeyi dilediğimizi ifade eder, 62. sayıyı sizlerle paylaşmaktan mutluluk duyduğumuzu dile getirmek isteriz.

SUİTDER Editörler Kurulu

Doç. Dr. Kamile ÇETİN

Doç. Dr. Özgür TÜRKER

Dr. Öğr. Üyesi Burak SÖNMEZ

From the Editor...

Dear Scholars,

Our journal, which began its publication journey in 1995 under the name *Süleyman Demirel University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences*, was renamed in 2024 as *Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences (SÜİTDER)*. As an internationally peer-reviewed journal indexed by TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin and EBSCO, it is committed to publishing high-quality, original, and academic works in both Turkish and English in the fields of Anthropology, Archaeology, Western Languages and Literature, Geography, Philosophy, Psychology, Art History, Sociology, History, and Turkish Language and Literature. We are pleased to announce the publication of our 62nd issue.

This issue, in which the double-blind peer review system has been meticulously applied, includes the following articles: Zafer KORKMAZ, "The Coarse Wares of the Building A and Building B at Anemurium"; Hava KESKİN, "A Sculpture Head Made of Black and White (Göktepe) Marble from Nysa ad Maeandrum: One of the Distinguished Products of Aphrodisias Workshops"; Sevil DERİN, "Charles Texier's Istanbul Views"; Kudret SEZGİN, West Slope Ware Found in the Excavations on the North Slope of Klazomenai / Karantina Island; Gamze ŞENTÜRK TATAR, "Swimming in the Deep Waters in Charlotte Jones's Airswimming"; Kevser ATEŞ, "The Dehumanization of Contemporary Society Through Social Media in 'Nosedive' and 'Smithereens'"; Necibe Nur ALAYDIN and Kadir TEMURÇİN, "Qualitative Methodology and Approaches in Human Geography Research"; Nihat DURMAZ, "Giovanni Papini and Pragmatism"; Murat BAHADIR, "Technology and the Fragmentation of the World According to Gabriel Marcel"; Sadullah SEYİDOĞLU, "Strain, Anger, and Crime: A Sociopsychological Evaluation in the Context of the General Strain Theory"; Feray KORUCU YAĞIZ, "A Mysterious Beginning, a Divine Trace: An Interpretation of the Form and Symbolism of the Egg in Byzantine Iconography in the Light of Mythological Stories and Representations in Byzantine Art"; Amine AYDIN and Metin ÖZKUL, "The Medicalization of Consumption in the Context of Paradigm Shift (Western Mediterranean Region Sample)"; Cemil KILINÇ and Ümit AKCA, "Reinterpreting Prison as a Tool for Crime Prevention"; Dilek ÜNVEREN, "Culture and Discourse in Language Studies: A Bibliometric Analysis"; Sevgi TİKTAŞ ÇELİK and Melahat DEMİRBİLEK, "Xenophobia: An Evaluation in Terms of Anti-Oppression and Anti-Discrimination Social Work"; Meltem AKINCI, "The Socio-Economic Status of Dogs in Ancient Turks"; Arslan DURDU, "The Military Character of Mahmud of Ghazni"; Ömer ÇİFTÇİ and Yunus Emre TANSÜ, "The Seljuk Sultanate of Turkey in Kadı Ahmed Gaffârî's *Târîh-i Cihân-ârâ*"; Gaye YAVUZCAN, "The Use of the Middle Ages in Political Discourse: The

Example of Genghis Khan”; Muhammed Emin KOÇAK, “Gardening Culture in the Timurid Era: The Example of Samarkand (1370-1405).”

Thus, our journal’s 62nd issue, with its strong legacy, features a total of twenty (20) articles spanning fields such as Archaeology (four), Western Languages (two), Linguistics (one), Philosophy (two), Psychology (one), Art History (one), Sociology (four), and History (five).

We extend our heartfelt gratitude to the authors who contributed to this issue with their articles, to our editorial board, to our esteemed field editors who meticulously oversaw the peer-review process, and to the reviewers who, despite their extensive academic workload, accepted the task of reviewing, analyzing, and providing valuable critiques and contributions.

We sincerely hope to see all our esteemed readers as contributors in future issues and are delighted to share the 62nd issue with you.

SUITDER Editorial Board

Assoc. Prof. Dr. Kamile ÇETİN

Assoc. Prof. Dr. Özgür TÜRKER

Assist. Prof. Dr. Burak SÖNMEZ

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Makaleler / Articles

Arkeoloji

1-30

Anemurium A ve B Yapılarında Bulunan Kaba Seramik

The Coarse Wares of the Building A and Building B at Anemurium

Zafer KORKMAZ

31-46

Nysa ad Maeandrum'dan Siyah-Beyaz (Göktepe) Mermerinden bir Heykelcik Başı: Aphrodisias Atölyelerinin Seçkin Ürünlerinden Biri

A Statuette head from Nysa ad Maeandrum Crafted of Black-White (Göktepe) Marble: An Exquisite Product of Aphrodisias' Workshops

Hava KESKİN

47-78

Charles Texier'nin İstanbul Görünümleri

Charles Texier's Istanbul Images

Sevil DERİN

79-160

Klazomenai /Karantina Adası Kuzey Yamaç Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Batı Yamacı Seramikleri

West Slope Ware Found in the Excavations on the North Slope of Klazomenai / Karantina Island

Kudret SEZGİN

Batı Dilleri

161-180

Charlotte Jones'un Havada Yüzmek Adlı Oyununda Derin Sularda Yüzmek: Bir Akıl Hastanesinde Kadın Deliliğini ve Kadın Dayanışmasını Keşfetmek

Swimming in the Deep Waters in Charlotte Jones's Airswimming: Exploring Female Madness and Female Solidarity in a Psychiatric Hospital

Gamze ŞENTÜRK TATAR

181-190

"Nosedive" ve "Smithereens"de Çağdaş Toplumun Sosyal Medya Aracılığıyla İnsandışılaştırılması

The Dehumanization of Contemporary Society Through Social Media in "Nosedive" and "Smithereens"

Kevser ATEŞ

Cografya

191-202

Beşeri Coğrafya Araştırmalarında Nitel Metodoloji ve Yaklaşımlar

Qualitative Methodology and Approaches in Human Geography Research

Necibe Nur ALAYDIN - Kadir TEMURÇİN

Felsefe

203-214

Giovanni Papini ve Pragmatizm
Giovanni Papini and Pragmatism
Nihat DURMAZ

215-232

Gabriel Marcel'e Göre Tekn(ik)oloji ve Dünyanın Parçalanmışlığı
Techn(ic)ology and the Fragmentation of the World According to Gabriel Marcel
Murat BAHADIR

Psikoloji

233-264

Gerilim, Öfke ve Suç: Genel Gerilim Teorisi Bağlamında Sosyopsikolojik Bir Değerlendirme
Strain, Anger and Crime: A Sociopsychological Evaluation in the Context of the General Strain Theory
Sadullah SEYİDOĞLU

Sanat Tarihi

265-300

Gizemli Bir Başlangıç, İlahi Bir İz: Mitolojik Öykülerin ve Bizans Tasvir Sanatına Yansıyan Temsillerin Işığında Yumurtanın Bizans İkonografisinde Yer Alan Biçim ve Sembolizminin Yorumlanması
A Mysterious Beginning, A Divine Trace: Interpreting the Form and Symbolism of the Egg in Byzantine Iconography in Light of Mythological Stories and Representations Reflected in Byzantine Depicting Art
Feray KORUCU YAĞIZ

Sosyoloji

301-326

Paradigma Değişimi Bağlamında Tüketimin Medikalleşmesi (Batı Akdeniz Bölgesi Örnekleme)
Medicalization of Consumption in the Context of Paradigm Change (Western Mediterranean Region Sample)
Amine AYDIN - Metin ÖZKUL

327-350

Suç Önleme Aracı Olarak Hapishaneyi Yeniden Yorumlamak
Rethinking Prison as a Crime Prevention Tool
Cemil KILINÇ - Ümit AKCA

351-372

Dil Çalışmalarında Kültür ve Söylem: Bibliyometrik Bir Analiz
Culture and Discourse in Language Studies: A Bibliometric Analysis
Dilek ÜNVEREN

373-388

Zenofobi: Baskı ve Ayrımcılık Karşıtı Sosyal Hizmet Açısından Bir Değerlendirme
Xenophobia: An Evaluation in term of Anti-Oppressive and Anti-Discrimination Social Work
Sevgi TIKTAŞ ÇELİK - Melahat DEMİRBİLEK

Tarih

389-400

Eski Türklerde Köpeğin Sosyo-Ekonomik Konumu
Socio-economic position of the dog in Old Turks
Meltem AKINCI

401-416

Gazneli Mahmûd'un Askerî Kişiliği
Military Personality of Mahmud of Ghazni
Arslan DURDU

417-438

Kadı Ahmed Gaffârî'nin Târîh-i Cihân-ârâ Adlı Eserinde Türkiye Selçuklu Devleti
The Seljuk State of Turkey in Qadi Ahmed Ghaffârî's Tarikh Jehan Ara
Ömer ÇİFTÇİ – Yunus Emre TANSÜ

439-452

Siyasal Söylemde Orta Çağ'ın Kullanımı: Cengiz Kağan Örneği
The Use of Medieval in Political Discourse: Genghis Khan Example
Gaye YAVUZCAN

453-462

Timurlularda Bahçe Kültürü: Semerkant Örneği (1370-1405)
Garden Culture in the Timurids: The Case of Samarkand (1370-1405)
Muhammed Emin KOÇAK

463-468

YAZIM KURALLARI

SUİTDER

SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ

Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sayı/Issue	62-Aralık 2024/ 62-December 2024
Makale Bilgisi/ Article Info	Araştırma Makalesi/ Research Article
Başvuru Tarihi/ Submitted Date:	19 Temmuz 2024
Kabul Tarihi/ Accepted Date:	23 Eylül 2024
Atıf/Citation:	Keskin, H. (2024). Nysa ad Maeandrum'dan Siyah-Beyaz (Göktepe) Mermerden bir Heykelcik Başı: Aphrodisias Atölyelerinin Seçkin Ürünlerinden Biri. <i>Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi</i> . 31-46
DOI:	10.35237/suitder.1518904
Benzerlik / Similarity: %	%1

Nysa ad Maeandrum'dan Siyah-Beyaz (Göktepe) Mermerden bir Heykelcik Başı: Aphrodisias Atölyelerinin Seçkin Ürünlerinden Biri*

A Statuette head from Nysa ad Maeandrum Crafted of Black-White (Göktepe) Marble: An Exquisite Product of Aphrodisias' Workshops

Hava KESKİN**

Öz

Batı Anadolu'nun Karia bölgesi kentlerinden Menderes Nysa'sı Erken Hellenistik Dönem' de kurulmuştur. Strabon tarafından bir dipolis-çift yakalı kent olarak adlandırılan Nysa günümüzde yoğun olarak Roma Dönemi kalıntılarını barındırır ve şehir planlaması, köprüleri ve anıtsal yapılarıyla Roma mimari ve mühendisliğinin güzel bir örneğini oluşturur. Dahası Strabon'un gençliğinde eğitim aldığı yer olarak da bilinen kentin kütüphane, gymnasium ve stadion gibi yapıları barındırmasıyla da eğitim ve kültür kenti kimliği anlaşılır. Tiyatro, gerontikon-odeion ve forum/ çarşı bazilika gibi anıtsal yapıların inşası ve süslemesi kentin Roma Dönemi'ndeki görsel görkemine işaret ederken yapılarda kullanılan malzemelerin çeşitliliği ve niteliği yerel üst sınıfın ve hayırseverlerin seçkin zevklerini ve zenginliğini açıkça ortaya koyar. Araştırmalarda ele geçen heykeltıraşlık eserleri kentin elit sınıfının günlük yaşam alanlarında da lüks sayılabilecek seçkin objelere ilgisinin olduğunu gösterir. Bunlardan biri Caddé 1 Plateia/ Sütunlu Caddé'de ele geçmiş siyah ve beyaz renkli mermerden yontulmuş bir heykelcik başı bu çalışmayla ilk kez tanıtılmaktadır. Aphrodisias ustalarının özel bir uzmanlık alanını oluşturan bu tür heykelcikler Muğla-Göktepe ocaklarından temin edilen, her iki rengi de barındıran yüksek kaliteli mermerlerden yontulmaktaydı. Bu tür malzemelerden heykelcik üretilmesi için muhakkak ki ustanın doğru tasarımı yapması gerektiğinden bu kişilerin yaratıcılığı tartışılmaz olup bu malzemeler özel işler için ayrılmış olmalıydı. Nysa eseri de ustalık gerektiren özel bir heykelcik grubuna ait olmasıyla kent elitlerinin seçkin zevklerini yansıtan bir obje olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Menderes Nysa'sı, Siyah-Beyaz (Göktepe) Mermer, Heykelcik,

* Bu çalışma TÜBİTAK 2219-Yurtdışı Doktora Sonrası Araştırma Bursu 2021/1 Dönemi kapsamında Oxford Üniversitesi'nde tarafınca yapılan araştırmanın bazı sonuçlarını içermektedir. Malzemenin çalışılması konusunda verdiği izin ve destek için Nysa ad Maeandrum kazısı başkanı Prof. Dr. S. Hakan Öztaner'e teşekkürlerimi sunuyorum.

** Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, Antalya/TÜRKİYE, E-Posta: havvakeskin@akdeniz.edu.tr; **ORCID ID:** 0000-0001-7747-7059.

Nysa ad Maeandrum'dan Siyah-Beyaz (Göktepe) Mermerden bir Heykelcik Baş: Aphrodisias Atölyelerinin Seçkin Ürünlerinden Biri

Sosyal Kontekst.

Abstract

The city of Nysa in the Caria region of Western Anatolia was established during the Early Hellenistic Period. Nysa, mentioned by Strabo as a *dipolis*- a double city today predominantly contains Roman Period remains and sets a fine example of Roman architecture and engineering with its city planning, bridges, and monumental structures. Moreover, the city where the geographer Strabo was educated in his youth has an identity of an education and culture centre with buildings such as a library, gymnasium, and stadium. The construction and decoration of monumental structures like the theater, gerontikon-odeion, and forum/market basilica point to the visual grandeur of the city. Besides, the diversity and quality of marble used in these buildings demonstrate the refined tastes and wealth of the city's upper class and benefactors. The sculptural works unearthed in the excavations also indicate the interest of the city's elites in exquisite objects that could be considered luxurious in their everyday living spaces. One such artefact, a marble statuette head in black and white colour found in Nysa, is being introduced in this study. These kinds of small sculptures that contain both colours formed a specialized area of expertise for Aphrodisias sculptors, carved from high-quality marble obtained from the quarries of Muğla-Göktepe. Given the importance of proper design in creating sculptures from this material, it is evident that these sculptors were highly creative, and these materials must have been reserved for special projects. The statuette head from Nysa is considered an object reflecting the sophisticated tastes of the city's elites, for it belongs to a specific group of small sculptures that required great skill in crafting.

Keywords: Nysa Ad Maeandrum, Black-White Bichrome (Göktepe) Marble, Statuette, Social Context.

GİRİŞ

Karia bölgesinin kuzeyindeki kentlerden biri olan Nysa ad Maeandrum, MÖ 3. yüzyılda Mesogis Dağlarının güney yamaçlarında kurulmuş bir yerleşimdir. Coğrafyacı Strabon, gençlik yıllarında Nysa'da eğitim aldığı anlatmakta ve kenti çift yakalı (*dipolis*) olarak tanımlamaktadır (Strabon, XIV.1.44). Strabon'un bu tanımlamadaki haklılığı günümüzde de yerleşimi ikiye bölen Tekkecik Dere'nin içinden geçtiği vadi ve iki yakasını birleştiren köprülerle izlenebilmektedir. Kent planı muntazam biçimde tasarlanmış olup yerleşimi kuzey-güney ve doğu-batı yönlü bölen caddeler ve onların arasında yer alan *insulalardan* oluşmaktadır¹. Nysa'nın kuruluşu Erken Hellenistik Dönem'e dayandırılmasına karşın günümüze kadar korunan kalıntılar çoğunlukla Roma Dönemi'ne aittir². İlk kez 1907 yılında araştırılmaya başlanan kentte bilimsel kazılar 1990 yılından bu yana devam etmekte, yerleşimin yanı sıra bölge ve Anadolu arkeolojisine önemli bulgular sunmaktadır³.

Kentin tiyatro, *gerontikon/odeion*, forum/çarşı bazilika, kütüphane, stadion, gymnasium vb. gibi birçok anıtsal ve kamusal yapısı bulunmaktadır. Bu yapılardan Roma Dönemi'ne tarihlenen

¹ Kent planlaması hakkında daha detaylıca bilgi için bkz. Kadioğlu & Öztaner, 2022, s. 86-107.

² Strabon kentin Athymbros, Athymbrados ve Hydreos adlı üç Lakedaimonialı tarafından kurulduğunu aktarır. Bkz. Strabon, XIV.1.46. Ancak bu kuruluşa dair herhangi bir kanıt henüz ele geçmemiş olup kentin kuruluşu I. Antiokhos Soter ve/veya I. Seleukos Nikator ile ilişkilendirilmektedir. Bkz. Akdoğan Arca & Gökalp Özdil, 2022a, s. 50.

³ Nysa kentinin kazı başkanlığı 1990 yılından 2010 yılına kadar Vedat İdil tarafından yürütülmüştür. 2012 yılından itibaren çalışmalar Serdar H. Öztaner tarafından sürdürülmektedir.

tiyatronun *caveası* yamaca inşa edilmiş olup frizlerle süslenmiş altı adet podyumu olan ve heykellerle süslü üç katlı *scaenae frons* sahne binası bulunmaktadır. M. Kadioğlu tarafından mimarisi ve süslemesiyle irdelenen *scaenae fronsun* mimari bezekleri komşu kent Aphrodisias ustalarının işi olarak tanımlanmaktadır (Kadioğlu, 2006, s. 158; Kadioğlu & Kadioğlu 2008, s. 4). Yapının Nysa'ya dair önemli mitolojik konuları anlatan podyum frizlerinin de Aphrodisias'taki bir heykeltıraşlık okulu tarafından tamamlanmış olduğu önerilmektedir (Kadioğlu, 2022a, s. 191-192). Bunun yanı sıra kentin Sütunlu Cadde'sinin sütun başlıklarında da Aphrodisias'ın mimari bezek karakteristiği gözlemlenmektedir (Öztaner, 2022, s. 118). Nysa ve Aphrodisias arasındaki bu ilişkinin küçük heykeltıraşlık eserlerinde de gözlemlenebileceğine işaret eden yeni bir buluntu 2019 yılı kazılarında ele geçmiştir. İki renkli mermerden yapılmış olan küçük kadın başı kentin doğu batı yönlü aksını oluşturan Cadde 1 Plateia/ Sütunlu Cadde çalışmalarında ortaya çıkarılmıştır. Bu çalışmada söz konusu eser ilk kez tanıtılarak değerlendirilmekte ve Nysa'nın sosyal konteksti bağlamında yorumlanmaktadır. Bu bağlamda, "Heykelcik başı nasıl bir kontekste ait olabilir? Lüks bir obje olarak Nysa halkının toplumsal yapısına dair hangi ipuçlarını sunar?" soruları cevaplanmaya çalışılmaktadır.

1. Siyah ve Beyaz Renkli Mermer Heykelcik Başı

Küçük mermer başın yüksekliği 6.8 cm, derinliği 6.5 cm, genişliği ise 7 cm'dir. Siyah ve beyaz olmak üzere iki farklı renkten oluşan, çok ince tanecikli mermerden yapılmıştır. Eserin yüzeyinde, Nysa'nın hemen hemen tüm heykeltıraşlık eserlerinde görülen yoğun kalker tabakası bulunmaktadır. Kısmen korunmuş olan şakak ve alın bölgelerinde mermer yüzeyinin çok iyi patina edildiği ve pürüzsüz hale getirildiği izlenebilmektedir. Başın bir heykelciğin parçası olduğu anlaşılmakta ancak yüzün büyük kısmı zarar görmüş olduğundan yalnızca saç ve göz gibi unsurlar izlenebilmektedir.

İki renkli mermerin siyah damarı saçın modellemesi için tercih edilmiş beyaz kısmına ise yüzü işlenmiştir (Fig. 1 ve 2). Yüzün yalnızca alın ve kısmen şakak kısmı korunmuş gerisi ise kırık ve aşınmıştır. Dar bir alını olup sağ gözün göz çukuru görülebilmekte ve kazımayla verilmiş göz kapağının dış kenarı izlenebilmektedir. Alın üzerinde ortadan ikiye ayrılan saçlar gevşek bir biçimde geriye toplanmış, böylelikle üç sıra halinde dalgalı bir saç çelengi oluşmuştur (Fig. 3 - 4). Özellikle daha iyi korunmuş sağ yanda, kulak üstüne yönelmiş gevşek dalgalar izlenebilmektedir (Fig. 3). Bu saç çelenginin hemen yukarısında alçak ve düzleştirilmiş kısımdan anlaşıldığı üzere olasılıkla bir *stephane* vardır (Fig. 5). Başın üst kısmındaki detaylar kalker tabakası nedeniyle anlaşılammakta yalnızca ensede topuz biçiminde toplanmış olduğu görülmektedir (Fig. 6). Saç çelenginin iki belirgin noktasında matkap delikleri bulunmaktadır. Bütün bu unsurlar eserin küçük bir kadın heykelciğine ait olduğunu düşündürmektedir. Söz konusu kadın başının ayakta duran bir heykele ait olduğunu varsaydığımızda başın korunmuş yüksekliğinin 6.8 cm olması, sekizde bir oranına göre eserin tamamının yaklaşık 55 cm olabileceğini göstermektedir⁴.

Heykelcik başının oldukça aşınmış ve kırık olması stilistik ve teknik açıdan tarihlendirmesini zorlaştırır; bu konuda malzemesinin yol gösterici olduğu söylenebilir. Nysa örneğinin analizi henüz yapılmamış olsa da bu çok ince tanecikli siyah ve beyaz renkli mermerin *nero antico* ve *bigio morato* türlerine sahip Muğla-Göktepe mermer ocaklarının malzemesinden olduğu anlaşılmaktadır. Nysa örneğinin, aşağıda sunulduğu üzere Aphrodisiaslı ustaların bir dönem kendi tekellerinde tuttıkları bu ocağın mermerinden yapılmış olması ve aynı kentten ele geçen iki renkli heykelciklere malzeme ve boyut açısından benzer olması MS 3-4. yüzyılda üretildiğine işaret eder. Bununla birlikte eserin saç tellerinin işlenişinde gözlemlenen derin matkap kanalları Geç Antoninler Dönemi'nin tekniğini yansıtır. Örneğin Perge ve Nikaia'dan ele geçen ve

⁴ Roma Dönemi'nde heykellerin oranları konusunda bkz. Vitruvius, III.1.2.

Nysa ad Maeandrum'dan Siyah-Beyaz (Göktepe) Mermerden bir Heykelcik Başı: Aphrodisias Atölyelerinin Seçkin Ürünlerinden Biri

Lucilla olarak tanımlanmış kadın portrelerinde de benzer biçimde bir saç işçiliği görülür (İnan & Rosenbaum, 1966, s. 81-82, Nr. 53-54, Lev. XXXIV). Bu benzerliğe rağmen Aphrodisias örneklerinde henüz MS 2. yüzyıla ilişkilendirilen bir örnek bulunmadığından Nysa heykelciğinin üretimi için MS 2. yüzyıl sonu-MS 3. yüzyılın başları önerilebilir.

Heykelciğin buluntu konteksti ne yazık ki eserin yorumlanmasına pek de yardımcı olmamaktadır. Şöyle ki, buluntu alanı olan Cadde 1 Plateia/Sütunlu Cadde çalışmaları kent planlaması ve mimarisi hakkında önemli bulgular sunar. Bu cadde, kentin kutsal alanı Akharakha'ya uzanan anıtsal ve törensel yoluydu ve kentin ileri gelenlerine ait onurlandırma yazıtları, korunagelen boyalı bezekleriyle kentin doğu-batı yönlü ana aksını oluşturmaktaydı. Ancak bu alandan ele geçen heykeltraşlık eserleri çoğunlukla kırık ve eksik, genellikle birincil konteksti dışında devşirme kullanımda ele geçmektedir. Çalışma konusu eser de akıntı toprak içerisinden geldiğinden birincil mimari konteksti hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak eserin niteliği Nysalıların sosyal kontekstine dair bazı ipuçları sunmaktadır. Doğu yakadaki varlığını bildiğimiz konut alanlarından gerek sel-akıntı gerekse devşirme malzeme kullanımı sırasında caddeye gelmiş bu malzeme Nysalıların elit sınıfının zevklerini yansıtır. Bunu açıklayabilmek adına öncelikle siyah ve beyaz mermerden heykeltraşlık eseri yayılımına ve Aphrodisias ilişkisine kısaca göz atmak yararlı olacaktır.

2. Siyah ve Beyaz Renkli Mermerden Üretilmiş Heykeltraşlık Eserleri

Antikçağda yaygın olarak kullanılan beyaz mermerin yanı sıra farklı renkli mermerlerin kullanımı da bilinmektedir. Oldukça kıymetli olduğu anlaşılan bu tür mermerlerin çıkarıldığı ocakların işletilmesi ve malzemenin dağıtımı Roma İmparatorluk Dönemi'nde merkezden yürütülmekteydi (Atanassio ve diğerleri, 2008, s. 222). *Pavonazetto*'nun kaynağı olan Dokimeion, *africano* mermerinin elde edildiği Teos ve siyah/ koyu gri renkli mermerin çıkarıldığı Göktepe, Batı Anadolu'nun en önemli renkli mermer ocaklarını oluşturmaktaydı. Siyah mermerden üretilmiş heykeller özellikle bronzun incelikli işçiliğini yansıttığından oldukça değer görmekteydi. *Nero antico*, "patinalandığında son derece ince tanecikli olmasından kaynaklı olarak yarı metalik bir görünüm" sunmaktaydı (Corsi, 1845, s. 94; Atanassio ve diğerleri, 2009, s. 313). *Bigio morato* ise "tozla kaplı siyah mermer" görünümündeydi⁵. Bu tür eserlerin en güzel örnekleri olarak Capitoline Müzesi'nde bulunan genç kentauros, Ostia'dan kentauros ile Zeus heykelleri, Sessa Aurunca'dan Matidia/ Aura ve de Perge'den Dans eden Nymphe heykeli gösterilebilir. Bu örneklerden Sessa Aurunca kentinin Antoninler Dönemi tiyatrosundan ele geçen siyah ve beyaz mermerden yapılan Matidia heykelinin başı dışındaki malzemesinin Göktepe mermeri olduğu anlaşılmıştır⁶. Söz konusu tiyatronun yapımında imparatorluk coğrafyasının farklı bölgelerinden birçok renkli mermer kullanılmış olması gösterişli olması için hiçbir masraftan kaçınılmadığına işaret eder. Yapının banisi olan Matidia'nın heykeli için ise Göktepe mermerinin tercih edilmiş olması bu malzemenin oldukça seçkin olduğunu gösterir⁷. Perge'den Dans Eden Nymphe heykeli en son R. Özgan ve A. Çelik tarafından ele alınmıştır⁸. Özgan ve Çelik tarafından stilistik ve tipolojik olarak irdelenmiş ve iki ayrı renkteki mermerden yapılmış benzerler ile karşılaştırılarak bilinenden fazla replika ve varyasyonunun olduğu ortaya konulmuştur. Ancak eserin mermerinin kökeni irdelenmeden yalnızca dipnotla Göktepe'den

⁵ Corsi 1845, s. 106; Atanassio ve diğerleri, 2009, s. 313. *Bigio antico*, *bigio morato* ve *nero antico* tanımlamaları ve mermer nitelikleri üzerine tartışma için bkz. Yavuz ve diğerleri, 2009, s. 7-10.

⁶ Atanassio ve diğerleri, 2009b, s. 334-336, Tablo 3'te gösterilen nr. 21 ve 22 analizleri Matidia heykelinin mermer numune sonuçlarını göstermektedir. Söz konusu eserin başının malzemesi ise Paros kökenlidir.

⁷ Margaret L. Woodhull'un çalışmasında mermerden *bigio morato* olarak bahsedilmekte ancak malzemenin kökenine değinmemektedir. Siyah ve beyaz renkli mermerin kullanımı ve heykel tipolojisi bağlamında da Perge dans eden nymphe ile karşılaştırmaktadır. Bkz. Woodhull, 2018/2019, s. 205, Fig. 1, s. 216-218; S. Wood ise Matidia heykelinin beyaz mermerin Aphrodisias, *bigio morato* mermerinin ise Göktepe'den geldiğini ifade eder. Bkz. Wood, 2015, s. 237. Her iki araştırmacı da Matidia heykelinin mermerini de analiz eden Atanassio ve diğerleri, 2009 b çalışmasını gözden kaçırmışlardır.

⁸ Perge'den Dans eden Nymphe konusunda yapılan en son çalışma için bkz. Özgan & Çelik 2022, s.147-181.

gelmiş olabileceği belirtilmiştir. Bunun yanı sıra yazarlar Perge heykelinin üretim yerinin Güney Ege, Karia veya Rhodos üretimi olabileceğini önermekle yetinmektedir (Bingöl, 1986, s. 60-61, Res. 2; Bingöl, 2007, s. 170-171; Özgan & Çelik, 2022, s. 161-163, 166-168). Halbuki tamamı MS 2. yüzyıla tarihlendirilen Münih, Magnesia örneklerinin yanı sıra ve Antalya Müzesi'nden bir örnekten oluşan benzerlerin büyük çoğunluğu siyah ve beyaz mermerlerin kullanımı ile üretilmiş olması son derece önemli bir husustur çünkü aşağıda da kısaca bahsedildiği üzere bu malzemenin Batı Anadolu'daki en önemli işleyicisi Aphrodisias olup uzak coğrafyalara ihraç edilmektedir⁹.

Batı Anadolu'da siyah renkli mermerin yatakları yalnızca Göktepe ile sınırlı değildir. Ayrıca Lesbos'da *bigio antico*, Khios'ta *nero antico* ve Teos'ta her iki mermerin yataklarının varlığı bilinmektedir. Ancak bu tür mermerlerden yapılan heykellerin malzemesinin kökeni konusunda en kapsamlı ve güvenilir çalışma şimdilik B. Atanassio ve diğerleri tarafından yapılan Göktepe taşocakları odaklı analizlerdir. Bu kapsamda yukarıda sayılanların yanı sıra bilinen birçok siyah mermerden heykelin hammaddesinin Göktepe ocaklarından elde edildiği ve Aphrodisias ustalarının ürünleri olduğu belirlenmiştir (Atanassio ve diğerleri, 2009, s. 334-336, 343-346; Atanassio ve diğerleri, 2008, s. 226).

Yukarıda bahsi geçen, uzuvların veya giysinin yalnızca beyaz veya siyah renkli mermerden ayrı ayrı şekillendirildiği ve sonrasında birleştirildiği büyük boyutlu heykellerin yanı sıra mermerin her iki rengini barındıran kısımlarının da kullanıldığını gösteren örnekler vardır. Bunlardan Aphrodisias ustalarının eserleri olan Eros, boğa üzerinde Europa, Aphrodite heykelcikleri bizzat Aphrodisias'ta bulunmuştur (Smith & Lenaghan, 2008, s. 326-331, Kat. nr. 49-51). Hatta Europa heykelciği doğrudan heykeltraş atölyesinden ele geçmiştir. Bu tür eserlerin kent dışına ihraç edildiğini gösteren örnek ise İstanbul, Sultanahmet'te ele geçmiş bichrom Triton heykelidir (Smith & Lenaghan, 2008, s. 332-333, Kat. nr. 52; Bruno ve diğerleri, 2015, s. 463, Fig. 6). Bu eserlerde renk damarlarının son derece zekice kullanımı göze çarpar. Örneğin Europa heykelciğinde, boğa ve manto için siyah renkli damar kullanılmış, Eros heykelciğinde kanatlar ve Aphrodite'de yine manto için siyah renkli kısım tercih edilmiştir. Hareketli bir figür olan Triton'un kıvrılmış torsosunun sağ yanında savrulan mantosu ve akanthus yaprakları içindeki alt gövdesi için mermerin siyah damarı kullanılarak karışık yaratığın görünümünde çarpıcı bir tezat oluşturulmuştur. Bu bağlamda çift renkli mermerlerden tasarlanan heykellerin ciddi bir ustalık istediği açıktır. Haklı olarak R.R.R. Smith bu küçük ve mükemmel işçiliğe sahip eserlerin yerel bir uzmanlık alanı olduğunu belirtir¹⁰. Analizler bu heykelciklerin mermerinin Göktepe'den temin edildiğini göstermiştir¹¹. Taş ocaklarının Bölge 4.B alanında iki renk damarını da barındıran mermer bloklar da tespit edilmiş olup bu alanın bichrom heykelciklerin malzeme temini için kullanılmış olabileceği önerilmektedir.¹²

Kronolojik açıdan bakıldığında siyah renkli Göktepe mermerinden işlenen eserlerin en erken örneğini MS 1. yüzyılda üretilen Domitianus'un villasındaki yaban domuzu oluşturur¹³.

⁹ Bu konuda 2015 yılında yapılan bir çalışma Göktepe mermerinin yayılımını gösteren güzel bir harita oluşturulmuştur. Bkz. Bruno ve diğerleri, 2015, s. 463, Fig. 1. Bu haritaya ek olarak Portekiz'de Quinta das Longas ve yine Anadolu'dan Zeugma kentinden ele geçen heykelcikler örneklerin çoğaltılabileceğini göstermektedir. Bkz. Lapuente Mercadal ve diğerleri, 2021, s. 13-16; Görkay, 2022, s. 349.

¹⁰ Smith, 2009, s. 33; Ayrıca malzemenin ustalık gerektirdiği ve özel siparişler için kullanıldığı vurgulanır, bkz. Bruno ve diğerleri, 2015, s. 466.

¹¹ Atanassio ve diğerleri, 2009b, s. 334-336. Bu çalışmadaki Nr. 4, 5 ve 6 örnekleri iki rengi barındıran tek bloktan üretilmiş Eros, Europa ve Aphrodite'ye ait olup mermerin kökeninin açıkça ortaya koyar. Yalnızca Aphrodite heykelciğinin siyah kısmında alınan numunenin kökeni belirlenememiş, beyaz kısımdaki Göktepe ile ilişkilendirilebilmiştir. Araştırmacılar her hâlükârda malzemenin kaynağının Göktepe olduğunu belirtir, bkz. s. 336.

¹² Çift renkli bloklar için bkz. Atanassio ve diğerleri, 2009b, s. 323, dn. 34. Göktepe ocaklarının diğer üç bölgesinde ise *bigio morato*, *nero antico* ve beyaz mermer çıkarılmaktadır, bkz. s. 313-321.

¹³ Atanassio ve diğerleri, 2009b, s. 339-343. *Nero antico* mermerinden yapılmış heykelcik görseli için, bkz. Vatikan Müzeleri online kataloğu: <https://catalogo.museivaticani.va/index.php/Detail/objects/MV.378.0.0> (13.07.2024).

Nysa ad Maeandrum'dan Siyah-Beyaz (Göktepe) Mermerden bir Heykelcik Başı: Aphrodisias Atölyelerinin Seçkin Ürünlerinden Biri

Hadrianus'un villasındaki Genç Kentauros ve Zeus heykeli ile Sessa Aurunca'dan Matidia MS 2. yüzyılda üretilmiş olup aynı kaynaktan elde edilmiş beyaz renkli mermerden de faydalanılmıştır. İki renkli heykelciklerden Eros ve Aphrodite MS 3-4.yüzyıla tarihlenirken Europa ve Triton heykelcikleri de MS 4. yüzyıla tarihlenmektedir. Yapılan tarihlendirme ve analizler sonucunda Göktepe'nin MS 2. yüzyılda, imparatorluk projeleri için kullanılan bir imparatorluk mermer ocağı olduğu, MS 4. ve 5. yüzyıllarda ise Aphrodisias ustalarınca kendi işleri için kullanılmıştır (Atanassio ve diğerleri, 2008, s. 226; Atanassio ve diğerleri, 2009, s. 343-346). Aphrodisias üretimlerinde genellikle kent yakınındaki yerel mermerler kullanılırken, son derece nitelikli Göktepe mermerleri daha özel işler için rezerve edilmiştir¹⁴. Örneğin bugünkü Portekiz, Elvas'ta bulunan Quinta das Longas villasından ele geçen heykelciklerin beyaz Göktepe mermerinden olduğu ve stilistik olarak Aphrodisias ustalarının üslubunu yansıttığı yine analizlerle anlaşılmıştır (Lapuente Mercadal ve diğerleri, 2021, s. 13-16). Anadolu'nun güneyindeki Zeugma kentinin lüks villalarından ele geçen eserler arasında da yine beyaz renkli Göktepe mermerinden bir satyr heykelciği ele geçmiştir (Görkay, 2022, s. 349, Fig. 49). Kentin Poseidon Evi'nden bulunan bu heykelcik K. Görkay'ın yorumuyla muhtemelen bu lüks villada bir prestij objesi olarak dekoratif amaçla sergilenmekteydi. Siyah renkli Göktepe mermerinin üst sınıf villalarını süsleyen prestij objeleri olmasına en çarpıcı örnekler şüphesiz imparatorların yaşam alanlarında bulunan, Hadrianus'un Tivoli villasındaki Genç Kentauros (Bruno ve diğerleri, 2015, s. 466, Fig. 6.) ve Domitianus'un sarayındaki domuz gibi heykellerdir.

SONUÇ

Nysa kentinin anıtsal yapılarının malzeme analizleri burada mermerin yanı sıra kireçtaşı, konglomera, şist kumtaşı ve gnays gibi taş malzemeler kullanıldığını göstermiştir (Kadioğlu & Kadioğlu, 2008, s. 5-7). Gerontikon-odeion yapısının *scaenae frons*unun sütunları hariç mimari blokları üzerine yapılan analizler %38 oranında Aphrodisias kaynaklı olabileceğini gösterse de M. Kadioğlu bu olasılığa temkinli yaklaşmak gerektiğini vurgular (Kadioğlu, 2014, s. 124-125; Kadioğlu, 2022b, s. 265). Ayrıca yapının duvar kaplamalarında Batı Anadolu'nun çeşitli taş ocaklarının yanı sıra Yunanistan, Tunus ve Mısır kökenli renkli mermerlerin ithal edildiğini belirtir. Heykeller ve kaideleri için ise beyaz çok ince kristalli Göktepe mermeri tercih edilmiştir. Bu bağlamda Sextus Iulius Pythodoros tarafından yaptırılan yapının inşasında hiçbir masraftan kaçınılmadığı anlaşılmakta ve şüphesiz döneminde kentten en prestijli yapılarından birini oluşturmaktaydı. Buna karşın kentten geri kalan yapılarının ve heykeltıraşlık eserlerinin malzemeleri henüz kimyasal analize tabi tutulmamış yalnızca çıplak gözle yapılan incelemelerle mermer kökeni anlaşılmasına çalışılmıştır. Örneğin M. Kadioğlu tarafından tiyatrunun mimari bezeklerinin yanı sıra, heykelleri ve frizlerinin Aphrodisias ustalarının eseri olduğu düşünülmekte ve mermerin de kökeni aynı kentle ilişkilendirilmektedir (Kadioğlu, 2006, s. 158; Kadioğlu & Kadioğlu, 2008, s. 4; tiyatro frizleri için bkz. Kadioğlu, 2022a, s. 190-191).

Çalışma konusu iki renkli heykelcik başı henüz bir analize tabi tutulmasa da son derece ince tanecikli mermer yapısı ve siyah-beyaz mermer tekniğinde üretilmiş olması onun Aphrodisias'ın üretimi olduğuna şüphe bırakmamaktadır. Bu tür heykelciklerin dışarıya da gönderildiği İstanbul-Sultanahmet tritonundan bilinirken Nysa heykelciği yakın çevrede de talep olduğunu ortaya koymaktadır. Tıpkı yukarıda anılan Aphrodisias'ın Europa, Aphrodite ve Eros heykelcikleri gibi küçük ölçülerdedir. Aphrodisias örneklerinde olduğu gibi mitolojik bir figür nymphe veya maenad özellikle başındaki stephane nedeniyle bir Aphrodite betimlenmiş olması muhtemeldir. Nysa heykelciğinde mermerin beyaz kısmı kadının yüzü için kullanılırken siyah damarı saç için tercih edilmiştir. Heykeltıraşın iki renk arasındaki ayrımı ustalıkla koruduğu görülebilmekte ve Aphrodisias'ın Eros, Europa, Aphrodite ve Triton gibi iki renkli eserleriyle benzerlik sergilemektedir (Smith, 2008, s. 33). Çok iyi korunamamış olması ileri bir tanımlamaya izin vermez ancak anılan

¹⁴ Nadiren başka bölgelerden de ithal etmiş olabilirler. Bu konuda bkz. Atanassio ve diğerleri, 2009b, s. 343.

benzer heykelciklerin MS 3-4. yüzyıllarda üretilmiş olması Nysa eseri için bir tarih aralığı sunar. Bununla birlikte bir adım ileriye giderek saç tellerinin ayırımındaki derin matkap kanalları Geç Antoninler Dönemi tekniğini yansıttığından eser için MS 2. yüzyıl sonu-3. yüzyıl başları önerilebilir.

MS 3. ve 4. yüzyılda Aphrodisias heykeltıraşlığının bir ustalık kolu olarak tanımlanan iki renkli heykelcikler lüks zevklere hitap eden gösterişli ürünler olmalıdır. Sınırlı bir kaynaktan temin edilen son derece nitelikli malzemenin ustalıklı tasarım ve ince işçiliği gerektirmesi bu eserleri özel kılmış olmalıdır. Bu bağlamda Nysa'da bu tür eserlere rastlanması kentin sosyal kontekstinde elit kişilerin/ailelerin varlığı ile yorumlanabilir. Yazılı kaynaklar ve arkeolojik veriler Nysa'da MS 2. yüzyılda Pythodoros ailesinin önemli hayırseverlik işleri yaptığını göstermektedir. Kentin önemli kamusal yapılarından olan gerontikon/odeion Iulius Sextus Pythodorus Maior tarafından inşa edilmiştir. Söz konusu aile aslen Nysalı olup sonradan komşu kent Tralleis'e taşınmış ancak anlaşılın Nysa ile olan bağlarını hiçbir zaman koparmamıştır (Kadioğlu, 2014, s. 98; Akdoğu Arca & Gökalp Özdil, 2022a, s. 56-57; Akdoğu Arca & Gökalp Özdil, 2022b, s. 63-64; Kadioğlu, 2022b, s. 265-267). Kent elitlerinin bir başka göstergesi kütüphane yapısından elde edilmektedir. Yaklaşık aynı döneme tarihlenen bu eğitim kurumu yapısının kazıları W. M. Strocka tarafından gerçekleştirilmiş ve buluntuları yayımlanmıştır. En önemli bulgulardan biri kütüphanenin hemen önüne yerleştirilen mermer lahittir (Strocka, 2022, s. 322-323, Fig. 6 ve 7; Strocka ve diğerleri, 2012, s. 29-37). Yapı Ephesus Celsus Kütüphanesi'nin mimarisini yansıtmakta ve aynı gelenekte hayırhahının mezarını barındırmaktadır (Strocka, 2022, s. 325-327). Nysa kütüphanesi Homeros'un Odysseia'sının bulunduğu üç kütüphaneden biri olarak antik dönemde ayrıcalıklı bir konuma sahip prestijli bir yapıydı¹⁵. Bu bağlamda söz konusu lahitte gömülen kişinin kimliği bilinmese de kütüphanenin yapımına katkı sağlamasından anlaşıldığı üzere varlıklı ve şüphesiz entelektüel bir Nysalı olmalıydı. Nysa'da lüks tercihleri olan bir sosyal grubun varlığı ayrıca beyaz mermerden yapılmış uyuyan Eros kabartmalı bir urne kapağı ile de izlenebilmektedir. Seçkin sınıfın tercihi olan bu tür urnelerin örnekleri özellikle Roma merkezli olarak görülebilmektedir (Keskin, 2022, s. 1706-1708). Nysa'nın sahip olduğu elit sınıfın üyeleri ve bunların seçkin kesimin toplumsal statüsü başka örneklerle de gösterilebilir. Çarpıcı bir örnek Clodia Cognita adlı bir kadının kentin kutsal alanı Akharakha tapınağına yaptığı bağışlardır (Gökalp Özdil & Akdoğu Arca, 2022, s. 43-45). Bu bağışlar bir yazıtla belgelenmiş olup buna göre dindar bir kadın olan Clodia *"tapınağı kendi parası ile güzelleştirmekte ve şimdi de tapınağı altın ve deniz mavisi adak objeleri ile her türden parlutlu şeylerle tezyin etmeyi vaat etmektedir."* Kentin boulesi tarafından örnek bir vatandaş olarak gösterilen bu kadının zenginliği çarpıcıdır. Bu çalışmanın konusunu oluşturan, Göktepe'nin seçkin siyah ve beyaz mermerinden yontulmuş heykelcik başı ise bu elitlerin zevkinin inceliğine ve Aphrodisias kentinin bu lüks denilebilecek eserlerine ulaşma gücüne işaret eder. Muhtemelen bu zarif heykelcik tıpkı Zeugma'daki Poseidon Evi'ndeki satyr heykelciği veya daha uzakta Quinta das Longas villasındaki zarif beyaz Göktepe mermerinden heykelcikleri için önerildiği gibi Nysalı varlıklı bir kişinin villasında sahibinin ince zevkini ve zenginliğini yansıtan prestijli bir obje olarak sergilenmekteydi¹⁶. Bu durum da kentin domestik alanlarının bir zamanlar yüksek standartlara sahip mekanlar olduğuna işaret etmektedir.

Extended Abstract

The Carian city of Nysa ad Maeandrum was established in the Early Hellenistic Period. Nysa, mentioned by Strabo as a dipolis- a double city, today predominantly contains Roman Period ruins, setting a fine example of Roman architecture and engineering with its city planning, bridges and monumental buildings. Moreover, the city known where Strabo was educated in his youth has an

¹⁵ Nysa'nın eğitim ve kültür kenti kimliği ve entelektüelleri hakkında bkz. Gökalp Özdil & Akdoğu Arca, 2022, s. 47-48; Çokbankir ve diğerleri, 2024.

¹⁶ Bu konut alanlarının varlığı buluntu yeri olan Cadde 1 Plateia/Sütunlu Cadde çevresinde bilinmektedir.

Nysa ad Maeandrum'dan Siyah-Beyaz (Göktepe) Mermerden bir Heykelcik Başı: Aphrodisias Atölyelerinin Seçkin Ürünlerinden Biri

identity of education and culture revealed by the structures such as a library, gymnasium and stadion. The variety of materials used in the construction of the monumental public buildings, such as the theatre, the gerontikon-odeion and the forum/market basilica, highlights the visual splendour of the city in the Roman Period and reveals the distinguished tastes and wealth of the city's upper class and philanthropists. Furthermore, the sculptures unearthed in the city's archaeological research reflect the refined taste of the local elites, showcasing exclusive objects in their living spaces.

This study introduces a distinctive find from the city of Nysa: a statuette head carved from black and white marble. Discovered in Street 1 Plateia/Column Street, this 6.8 cm tall head is believed to depict a woman. Interpreting this statuette head in its social context provides valuable insights into the culture and society of the time. The head of the statuette, likely representing a woman, is 6.8 cm tall. If the figure is assumed to be standing, its total height could be calculated at 55 cm. Accordingly, the Nysa head is compatible with other statuettes made of two-colour marble in terms of size.

The materials for these figurines, which were carved from single-piece blocks with veins in two different colours, black and white, could be obtained from the Muğla-Göktepe quarries of Western Anatolia. The results of the analysis deployed on the marble samples revealed that Göktepe marble was carved and exported by sculptors of Aphrodisias to other cities around the Mediterranean, especially the city of Rome and other cities in Italy, and Hispania, North Africa besides the west and south of Anatolia. Works made alone of white or black colour veins of Göktepe marble are found in the dwellings of the highest-ranking people of Roman society, such as the palace of Domitian and Villa Tivoli of Hadrian, as well as prestigious large-sized sculptures in the theatre depicting the benefactor of the building, as in Sessa Aurunca, or bath buildings such as Perge and Magnesia ad Maeandrum. In addition, some sculptures are smaller in size and carved from a single block, containing both black and white colours, as in the work in question. These statuettes consisting of a particular expertise area of the Aphrodisian sculptors were all carved of the high-quality marbles of Muğla-Göktepe quarries that contain both colours. The two coloured materials were reserved for special purchases, and the correct design was needed to create this kind of statuette, which reveals the master's creativity. In this context, the Nysa head, belonging to a particular group of sculptures that require peculiar craftsmanship, stands out as an object that reflects the exquisite tastes of the local elites.

The head of the figurine must have been carried to the street from the nearby residential areas as flood or spolia material. The quality of the material indicates these yet-to-be-unearthed residences once had high-standard domestic places. Similar statuettes date back to the 3rd-4th centuries AD, and the Nysa fragment should also be dated to these dates. M. Kadioğlu reveals the relationship between Aphrodisias and Nysa through the architectural ornaments and the podium friezes of the theatre, one of the prominent public buildings of the city. The black and white coloured marble head reflects that this relationship could be observed in domestic areas of Nysa.

KAYNAKÇA

Akdoğan Arca, E. N. & Gökalp Özdil, N. (2022a). Hellenistik Dönem'de Nysa. S. H. Öztaner (Ed.), *Çift Yakalı bir Kent: Nysa* (s. 50-59). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

- Akdoğu Arca, E. N. & Gökalp Özdil, N. (2022b). Roma İmparatorluk Dönemi'nde Nysa. S. H. Öztaner (Ed.), *Çift Yakalı bir Kent: Nysa* (s. 62-75). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Atanassio, D., Bruno, M., Yavuz, A. B., & Elçi, H. (2008). Aphrodisias ve Göktepe'de yeni keşfedilen mermer ocakları. R. R. R. Smith & J. Lenaghan (Ed.), *Aphrodisias'tan Roma Portreleri* (s. 217-227). İstanbul: Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayınları.
- Atanassio, D., Bruno, M., & Yavuz A. B. (2009). Quarries in the region of Aphrodisias: the black and white marbles of Göktepe (Muğla). *Journal of Roman Archaeology*, (22), 312-348.
- Bingöl, O. (1986, Mayıs, 26-30). *Magnesia ad Maeandrum 1985*. VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı II (Sempozyum Bildirileri). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 59-66.
- Bingöl, O. (2007). *Beyaz Kaşlı Artemis'in Kenti. Menderes Magnesia'sı. Magnesia ad Meandrum*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Bruno, M., Atanassio, D., Prochaska, W., & Yavuz, A.B. (2015). An update on the use and distribution of white and black Göktepe marbles from the first century AD to Late Antiquity. P. Pensabene & E. Gasparini (Ed.), *Interdisciplinary Studies on Ancient Stone. ASMOSIA X. Rome 21- 26 May 2012* (s. 461-468). L'Erma di Bretschneider.
- Corsi, F (1845). *Delle pietre antiche. Edizione terza con notable aggiunta al terzo libro*. Roma: Tip. Di G. Puccinelli.
- Çokbankir, N., Keskin H. & Öztaner, S. H. (2024). Antik Çağ'da paedia ve gymnasion bağlamında Nysa ad Maeandrum'un eğitim ve kültür kenti kimliği. F. Gül Özaktürk, Ü. Fafö Telatar, & G. Ünver (Ed.), *SAPIENTIA. Cumhuriyetin Yüzüncü Yılında Prof. Dr. Göngör Varinlioğlu ve Prof. Dr. Ender Varinlioğlu Onuruna Yazılar* (s. 265-296). Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.
- Diler, M. (2022). Nysa konservasyon çalışmaları. S. H. Öztaner (Ed.), *Çift Yakalı bir Kent: Nysa* (s. 450-459). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gökalp Özdil, N. & Akdoğu Arca, E. N. (2022). Antik kaynaklar ışığında Nysa'ya genel bir bakış. S. H. Öztaner (Ed.), *Çift Yakalı bir Kent: Nysa* (s. 40-49). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Görkay, K. (2022). Zeugma/Seleukeia. A. Engin & K. Görkay (Ed.), *Archaeology of Gaziantep from Prehistoric Times to the Late Antiquity* (s. 327-400). İstanbul: Ofset.
- İnan, J. & Rosenbaum, E. (1966), *Roman and Early Byzantine Portrait Sculpture in Asia Minor*. Oxford: Oxford University Press.
- Kadioğlu, M. (2006). *Forschungen in Nysa am Mäander I. Die Scaenae frons des Theaters von Nysa am Maeander*. Philipp von Zabern.
- Kadioğlu, M. (2014). *Das Gerontikon von Nysa am Mäander. Forschungen in Nysa am Mäander 3*. Darmstadt: Philipp von Zabern.
- Kadioğlu, M. (2022a). Tiyatro frizleri. S. H. Öztaner (Ed.), *Çift Yakalı bir Kent: Nysa* (s. 158-205). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kadioğlu, M. (2022b). Yaşlılar Meclisi "Gerontikon" – Odeion, S. H. Öztaner (Ed.), *Çift Yakalı bir Kent: Nysa* (s. 250-269). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kadioğlu, M. & Kadioğlu, Y. K. (2008). Native of the marble in ancient city, Nysa ad Maeander of Hellenistic and Roman Period, Aydın-Western Anatolia-Turkey. *Donald D*

**Nysa ad Maeandrum'dan Siyah-Beyaz (Göktepe) Mermerden bir Heykelcik Başı:
Aphrodisias Atölyelerinin Seçkin Ürünlerinden Biri**

Harrington Symposium on the Geology of the Aegean IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science 2 (2008) 012022, (Sempozyum Bildirileri). <http://doi:10.1088/1755-1307/2/1/012022>.

- Kadioğlu, M. & Öztaner, S. H. (2022). Nysa Kent Planlaması-Cadde-Sokak Sistemi. S. H. Öztaner (Ed.), *Çift Yakalı bir Kent: Nysa* (s. 86-107). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Keskin, H. (2022). Uyuyan Eros kabartmalı urne kapaklarına Nysa kentinden bir örnek, *Neveşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3), 1701-1710. <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1161618>
- Keskin, H. & Öztaner, S. H. (2022). Nysa ad Maeandrum Cadde 1-Plataia'dan İki Mermer Heykel, *Anadolu/Anatolia*, 48, 157-179. <https://doi.org/10.36891/anatolia.1206407>
- Lapiente Mercadal, M. P., Mercadal, M., Nogales-Basarrate, T. & Carvalho, A. (2021). A Mineralogical Insights to Identify Göktepe Marble in the Sculptural Program of Quinta das Longas Villa, *Minerals*, 11 (1194), 1-16.
- Özgan, R. & Çelik, A. (2022). Pergeli Dansöz Yontusu ve Replikler Sorunu. M. Demirel, M. Aslan, S. Atalay & U. Orhan (Ed.), *Antalya'nın Arkeolojik Mirası: Antalya Müzesi 100 Yaşında* (s. 147-182). Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Öztaner, S. H. (2022). Sütunlu Cadde / Cadde 1-Plateia (Doğu), S. H. Öztaner (Ed.), *Çift Yakalı bir Kent: Nysa* (s. 110-129). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Smith, R. R. R. (2008). Aphrodisias'ta Yapılan Roma Portreleri ve Mermer Heykeltıraşlık. R.R. R. Smith & J. Lenaghan (Ed.) *Aphrodisias'tan Roma Portreleri* (s. 8-33). İstanbul: Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayınları.
- Smith, R. R. R. & Lenaghan, J. (Ed.). (2008), *Aphrodisias'tan Roma Portreleri*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayınları.
- Strabon, *Geographika. Antik Anadolu Coğrafyası. Kitap XII-XIII-XIV*. A. Pekman (Çev. 2000). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Strocka, V. M. (2022). "Kütüphane ve Arşiv Binası", S. H. Öztaner (Ed.), *Çift Yakalı bir Kent: Nysa* (s. 316-327). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Strocka, V. M., Hoffmann, S. & Hiesel, G. (2012). *Das Bibliothek von Nysa. Forschungen in Nysa ad Maeandrum Band 2*. Mainz: Philipp von Zabern.
- Vitruvius, *The Ten Books of Architecture*, (M. H. Morgan Çev. 1914). Harvard University Press. Humphrey Milford. Oxford University Press.
- Yavuz, B. A., Atanassio, D., Elçi, H. Brill, M. & Bruno, M. (2009). Discovery and Preliminary Investigation of the Göktepe Marble Quarries (Muğla, Turkey); an Alternative Source of Aphrodisian Marble. P. Jockey (Ed.). *Leukos lithos. Marbles et autres roches de la Méditerranée antique: études interdisciplinaires, ASMOSIA VIII, Collection l'atelier méditerranées*, (s. 93-109). Paris: Maisonneuve & Larose.
- Wood, S. (2015). Women in Action: A Statue of Matidia Minor and its Contexts, *American Journal of Archaeology*, 119(2), 233-259.
- Woodhull, M. L. (2018/2019). Matidia Minor and the Rebuilding of Sessa Aurunca, *Memoirs of the American Academy in Rome*, 63/64, 203-236.

 SUITDER SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ Sakarya University Journal of Humanities and Social Sciences	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

**Nysa ad Maeandrum'dan Siyah-Beyaz (Göktepe) Mermerden bir Heykelcik Başı:
Aphrodisias Atölyelerinin Seçkin Ürünlerinden Biri**

FIGÜRLER LİSTESİ

- Fig. 1. Nysa heykelcik başı. Ön görünüş (Nysa Kazı Arşivi)
- Fig. 2. Nysa heykelcik başı. Önden görünüş çizimi (H. Keskin)
- Fig. 3. Nysa heykelcik başı. Sağ yan görünüş (Nysa Kazı Arşivi)
- Fig. 4. Nysa heykelcik başı. Sol görünüş (Nysa Kazı Arşivi)
- Fig. 5. Nysa heykelcik başı. Sağ yan çizimi. Stephanenin üst kısmı yaklaşık olarak tamamlanmıştır (H. Keskin)
- Fig. 6. Nysa heykelcik başı. Arka Görünüş (Nysa Kazı Arşivi)

Fig. 1. Nysa heykelcik başı Ön Görünüş (Nysa Kazı Arşivi)

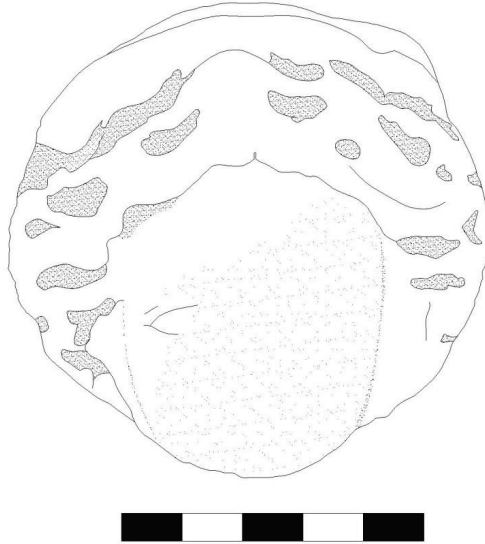

Fig. 2. Göktepe_Nysa heykelcik başı Önden Görünüş Çizimi (H. Keskin)

Nysa ad Maeandrum'dan Siyah-Beyaz (Göktepe) Mermerden bir Heykelcik Başı:
Aphrodisias Atölyelerinin Seçkin Ürünlerinden Biri

Fig. 3. Nysa heykelcik başı Sağ Yan.(Nysa Kazı Arşivi)

Fig. 4. Nysa heykelcik başı Sol (Nysa Kazı Arşivi)

Fig. 5. Nysa heykelcik başı Sağ Yan Çizimi (H. Keskin)

Fig. 6. Nysa heykelcik başı Arka (Nysa Kazı Arşivi)

**Nysa ad Maeandrum'dan Siyah-Beyaz (Göktepe) Mermerden bir Heykelcik Başı:
Aphrodisias Atölyelerinin Seçkin Ürünlerinden Biri**

SUITDER

SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ

Suleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sayı/Issue	62-Aralık 2024/ 62-December 2024
Makale Bilgisi/ Article Info	Araştırma Makalesi/ Research Article
Başvuru Tarihi/ Submitted Date:	5 Ağustos 2024
Kabul Tarihi/ Accepted Date:	8 Ekim 2024
Atıf/Citation:	Derin, S. (2024). Charles Texier'nin İstanbul Görünümleri. <i>Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi</i> . 47-78
DOI:	10.35237/suitder.1528715
Benzerlik / Similarity: %	%3

Charles Texier'nin İstanbul Görünümleri

Charles Texier's Istanbul Images

Sevil DERİN*

Öz

Charles Texier 19. yüzyılda Fransa'nın Doğu keşiflerinin görevlisi olarak Anadolu'yu ziyaret eden seyyahlardan biridir. 1833'te İstanbul üzerinden Anadolu'ya geçmiş, yaklaşık 4 yıl süren ilk doğu seferinde aralıklarla İstanbul'da bulunmuş, bu süre zarfında kente ilişkin gözlemler yaparak bunları resmetmiştir. Oryantalizmin etkisinden tam olarak kurtulamamış olsa da Texier'nin gözlem ve çizimleri çoğunlukla bilimsel metotlara dayanmaktadır. Öncü nitelikte olmasına rağmen özellikle Osmanlı sanatına ilişkin çizimleri, bunlar hakkında yazdığı raporlar ve makaleleri bir araya getiren bir monografi olmadığı için dönemin Avrupa kültür ve bilim çevresinde çalışmaları sınırlı bir etki yaratmıştır. Dahası, aradan yaklaşık yüz doksan yıl geçmesine rağmen bu çalışmalar özellikle ülkemizde çok az araştırmacı tarafından bilinmektedir ve henüz Texier'nin özellikle İstanbul'daki Bizans, İslam ve Osmanlı sanatına ilişkin yorumları hakkında bir çalışma yapılmamıştır. O, yayımlanmış eserleri dolayısıyla daha çok Anadolu'daki Roma-Bizans sanatıyla ilişkilendirilmiş, Hitit kenti Hattuşa'yı ilk keşfeden kişi olarak ünlenmiştir. Bu yazı gezgin, mimar, arkeolog ve iyi bir bilim adamı olan Texier'nin yayımlatma şansı bulamadığı İstanbul ve anıtlarına dair yazdığı yazıları ve çizdiği görselleri, gezisinin hedefleri bağlamında tanıtmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Charles Texier, Seyyah, İstanbul, Bizans, Osmanlı.

Abstract

Charles Texier was one of the travellers visiting Anatolia as an attendant of the East expedition of the French government in the 19th century. Texier went to Anatolia via Istanbul in 1833, then visited Istanbul intermittingly during his journey and observed and drew the city. His observations and drawings are based on scientific methods although he could not be disposed of the influence of Orientalism. Although his works were precursors, as there is no monography including his essays, reports, and drawings, especially for Ottoman art, they had limited impact on European culture and science environments. Moreover, his works are known by very few researchers despite the passage of nearly 190 years in Turkey, and there is no work about Texier's opinions of Byzantium, Islam and Ottoman arts, yet. Due to his published works, he has been associated with Roman-Byzantine art by

* Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, Manisa/TÜRKİYE, E-Posta: sevil.derin@cbu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-4487-9451.

European researchers, and he received a reputation as the first explorer of Hattusa, the city of the Hitit, mostly. This article aims to introduce the writings and drawings of Texier, a traveller, architect, archaeologist, and esteemed scholar, about Istanbul and its monuments, which he did not have the opportunity to publish, within the context of the objectives of his journey.

Key Words: Charles Texier, Traveller, Istanbul, Byzantium, Ottoman.

GİRİŞ

Yabancı seyyahların Osmanlı topraklarına duydukları merak çoğunlukla siyasi endişelerin getirdiği ilgi neticesinde şekillenmeye başlamış, zaman içinde Osmanlı Devleti'nin güçlenmesi ve İstanbul'un fethi bu merakı arttırmıştır. Gelişen siyasi ve ticari ilişkiler seyyahların payitaht başta olmak üzere imparatorluğun çeşitli şehirlerini daha çok ziyaret etmelerine sebep olmuştur. Özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda imparatorluk bu meraklı seyyahlar tarafından sıklıkla ziyaret edilmiştir. 16. yüzyılda Anadolu'ya gelen tüccarların ve elçilerin beraberinde getirdikleri gravür sanatçıları 19. yüzyılın sonuna kadar yaşayan bir gravür geleneğinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu sanatçıların albüm hâline getirdikleri gravürlerinde işledikleri kent görünümüleri, törenler ve kıyafetler de yine Avrupa'nın Osmanlı dünyasına olan merakını arttırmıştır. Bu durum seyahatnamelerin sayısında da bir artışa neden olmuştur. Osmanlı topraklarına duyulan bu ilgi özellikle bilimsel alanda çeşitli girişimlere vesile olmuştur. 19. yüzyılın sonlarına doğru bilimsel disiplinlerin branşlaşmasıyla eski dönemdeki seyyahların yerini kendi alanlarında uzmanlaşmış *jeolog, arkeolog, coğrafyacı, tarihçi* gibi bilim insanları almıştır (Yılmaz 2013, s. 590-91). İstanbul'daki yapıların çizilmesinin yanında panoramalar, İstanbul haritaları veya İstanbul'un kuşbakışı görünümüleri de yine Batılı oryantalistler tarafından yapılmıştır (Germaner ve İnankur 2008, s. 13-14). Özellikle Fransız ziyaretçilerin zamanla artan ilgisi, sonradan *Albert Gabriel* öncülüğünde İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsü adıyla bir kurumun açılmasına kadar varmıştır¹. Bugün bu kurum, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü adıyla varlığını sürdürmektedir.

Bu makalede ünlü Fransız seyyah Charles Texier'nin İstanbul seyahati, bu seyahatinde kaleme aldığı ve henüz büyük bölümü yayımlanmamış çizimlerin tanıtılması amaçlanmaktadır. Çizimler, Londra'daki *RIBA (Royal Institute of British Architects)* arşivinde muhafaza edilmektedir. Yıllar süren yolculuklarında derlediği binlerce çizimden bir bölümü basılmasına rağmen araştırmaya konu olan çizimler Texier'nin bu çalışmalarında yer bulamamıştır. Makalenin araştırma sürecinde bu merkez pek çok kez ziyaret edilmiş, görüntülerin tamamı tasniflenmiş ve incelenmiştir.

Texier'nin beş büyük dosya içinde *RIBA*'ya sunduğu çizimler, folyolar üzerine yapılmıştır. Folyolarda sıralama, düzenleme ve standart bir ölçü yoktur. Çizimler bazen bir plan, cephe ya da kesit olabileceği gibi bir süsleme motifinin, mimari bir plastiğin ya da binaların herhangi bir detayı olarak da karşımıza çıkabilmektedir. Manzarayla ilişkili olmayan çizimler genellikle ölçülüdür. Ölçüsü olanlar bazı durumlarda eskiz olarak bırakılmış, bazen de temize çekilmiştir. Yapılara ilişkin çizimler o yapının içinden ya da dışından, Osmanlı kıyafetleri içinde figürler, sokak hayvanları ya da günlük yaşama dair objeler ve izlenimlerle resmedilmiş şekildedir. Bunlardan başka, tarihî yarımada üzerinde yer alan önemli Bizans yapılarının gösterildiği İstanbul haritaları, şehrin çeşitli yerlerinden topografik manzaralar ve çeşitli sosyal gruplara mensup insan tasvirleri Texier'nin çizimleri arasında yer bulmuştur ve bunların bir kısmı sulu boyayla renklendirilmiştir. Ek olarak, süsleme ayrıntılarında ya da çeşme ve sebiller gibi yoğun süslemeler içeren bazı yapı yüzeylerinde çok renkli gösterimi tercih etmiştir. Mimari temsilleri bu şekilde sunmak özellikle Fransa'da 19. yüzyılın çok öncesine gitmektedir. Ancak yeni keşiflerin bilimsel amaçlı olarak kullanımı bu temsilin önemini arttırmış gibi görünmektedir².

¹ Kurumun açılış serüveni için bk. (Thobie, 2006, s. 209-216).

² Avrupa kıtasının farklı ülkelerinde farklı uygulamalar görülebilmektedir. Ancak özellikle 18. yüzyılda kıta boyunca mimariyi suluboyayla vurgulama yaygınlaşmıştır. Bu konuda Fransızlar öncüdür ve Texier'nin bu anlamda Fransız ekolünün bir temsilcisi

Texier'nin İstanbul çalışmaları daha çok Batılı araştırmacılar tarafından bilinmektedir ve bu, genellikle Bizans eserleri vesilesiyle olmuştur. Bu çalışmalar bir doktora tezi ve birkaç makaleyle bilim dünyasına sunulmuş³, ancak makaleler materyalin fazlalığı nedeniyle sınırlı kalmış⁴, doktora tezi ise yayımlanmamıştır⁵.

Öte yandan makalenin ve görsellerin İstanbul'daki yapılar hakkında çalışacak araştırmacılar için yeni bir materyal kaynağı daha sağlaması umulmaktadır. *Pedone*'nin verdiği bir örnekle açıklamak gerekirse, İmrahor Camisi'nin uğradığı ağır tahribatın boyutları ve sonrasındaki restorasyon işlemlerinin Texier'nin çizimleri sayesinde bilinmektedir⁶.

Makalenin kapsamı detaylı şekilde yorumlamaya izin vermediği için çalışma sınırlanmış ve görsellere daha çok nicelik açısından yaklaşmıştır. Ancak bazı örnekler özelinde önemli olduğu düşünülen anekdotlara kısaca yer verilmiştir. Çizimlerin yer aldığı *RIBA*'da çalışmaya konu olan görsel malzemenin küçük bir kısmı açık erişimle yayınlanmıştır. Daha fazla görsele daha kolay ulaşılması adına bu dijital görüntülerin, bağlantı adreslerine ilgili yerlerde referans verilmiştir. Referanslar görseller üzerinden konunun anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Dijital görüntüsü olmayan çizimlerden birkaçına makalede yer verilmiş, geri kalan büyük bölümüne ise sadece arşiv künyeleri referans verilmiştir.

Texier'nin İstanbul'daki Osmanlı ve Bizans mimarisi hakkındaki gözlemleri ve yaptığı çalışmaları tanıtamamış olması bu araştırmanın asıl odaklandığı noktadır. Ancak seyyahın çalışmalarında benimsediği yöntem bir bakıma onun İstanbul araştırmalarının seyrini belirlemiştir. Pozitif bilimler alanında uzmanlaşmış olması, arkeoloji ve tarih alanında da benzer yaklaşımlarda bulunmasına sebep olmuştur ve bu tutum, bu yüzyıl için yeni sayılır. Daha açık bir ifadeyle, kullandığı yöntem *pozitivist tarihyazımı*dır. Bununla birlikte, yöntemin yeni olması nedeniyle Texier'nin ürettiği bilgilerin en azından bir kısmı kanıtlanmaya muhtaçtır. Toplum bilimlerinin doğa bilimleriyle açıklanabileceği ve böylece toplumsal ilerleme sağlanabileceği inancına dayanan bu yönteme (Collingwood, 1996, s. 163-164, 166) değinmek ve özellikle 19. yüzyıl oryantalist ya da seyyahlarının seyahatlerinden elde ettikleri çıktıları bilmek gerekir. Bu husus makalenin değerlendirme bölümünde ele alınmıştır. Bu, bir bakıma araştırmanın da sonucu niteliğindedir. Bu noktada seyahat geleneğinin bir özetine ihtiyaç vardır. Ancak, öncelikli olarak gelenek içinde Texier'nin pozisyonu, yetenekleri ve çalışmalarını anlamak için biyografisine bakmak faydalıdır. Biyografisi, onun İstanbul çalışmalarını anlamada ve değerlendirmede pek çok olumlu referans sunmaktadır. Bununla birlikte, çağdaş kaynaklara bakıldığında seyyahın kapsamlı bir biyografisinin bulunmayışı eksiklik olarak görülmüş ve bu bölüm biraz detaylı incelenmiştir.

1. Yaşamı ve Yolculuklarıyla Charles Texier

Asıl adı *Charles Felix Marie Texier* olan mimar, arkeolog ve kâşif, 29 Ağustos 1802'de Versailles'da doğmuştur. Charles Texier, döneminin ünlü isimlerinden matematik, kimya, anatomi, fizik ve Yunanca dersleri almış, ayrıca beşerî bilimlerle de yakından ilgilenmiştir. On dört yaşına geldiğinde ileri derecede Almanca konuşabilecek seviyeye ulaşmıştır. Yedi yaşından itibaren büyükbabasının çok önem verdiği at biniciliği, eğitim yaşamına dâhil edilmiştir. Bu eğitim onun fiziksel dayanıklılığını arttırmış ve uzak seferlere yatkın olmasını sağlamıştır. 1823'te *École des Beaux-Arts*'a (Paris Güzel Sanatlar Akademisi) girmiş, 1824 gibi erken bir tarihte Orta Çağ sanatıyla ilgili her şeyin barbarlık kalıntısı olarak

---

olduğu söylenebilir. Topografya, harita ve mimari gibi alanlarda suluboya ve kırmızı pigment kullanımını inceleyen çalışma için bk. (Miyamoto, 2018, s. 13-14).

³ Texier'nin İstanbul çizimleri ve araştırmaları hakkında bilgi veren ve bu çalışmadan haberdar eden ilk yayın, Mango'nun makalesidir. Bk. (Mango, 1965, s. 80). Diğer makaleler İtalyan araştırmacı Silvia Pedone'ye aittir. Bk. (Pedone 2011; 2012; 2013).

⁴ Aynı durum bu makale için de söz konusudur ve bu, bir dezavantaj olarak görülebilir. Burada, tarafımızca çizimlere odaklanan geniş çaplı bir çalışma yapıldığını belirtmekte fayda vardır.

⁵ Teze (Pedone, 2010) ulaşmak mümkün olmamıştır.

⁶ Pedone makalesinin sonlarına doğru şöyle bir yorum yapar: "*Texier'nin, nesnelere pozitif bir mimar ve arkeolog gözüyle yeniden üretilen çizimlerinin, daha sistematik bir karşılaştırmalı analiz inşa etmek için vazgeçilmez, değerli bir ilk elden kaynak olduğunu söyleyebiliriz.*" Bk. (Pedone, 2011, s. 96).

Charles Texier'nin İstanbul Görünümleri

görülmesi nedeniyle ihmal edilen Fransa'nın antik anıtlarını çizmeye ve ölçmeye başlamıştır. Yurt dışında bir dizi geziye katılarak çeşitli dönemlere ait anıtları hızlı bir şekilde değerlendirme, ölçme alışkanlığı ve gözü edinmiş, bu da ona şöhret getirmiştir (M. Amédée, 1870, s. 260-261). Böylece, 1825'te Bayındırlık İşleri Müfettişliği'nde bulunmuş⁷, eski eserlerin çizimlerini yapmak üzere kendi ülkesinde görevlendirilmiştir (Yerasimos, 1994, s. 260-261). Daha sonra Fransa'nın; Yunanistan, Arap Yarımadası ve Anadolu'nun keşfedilmesi yolundaki politikaları neticesinde 1833'te Fransa Millî Eğitim Bakanlığı'nın finansörlüğüyle bir Doğu seyahatine çıkmıştır. Bu ilk seyahatinde dönemin Fransa Millî Eğitim Bakanı, Texier'yi Anadolu'ya gönderirken tahtta bulunan Sultan II. Mahmut'un kendisine yardımcı olacağını öngörmüş⁸, durum gerçekten de bakanın tahmin ettiği gibi olmuş ve Texier, İstanbul'da oldukça sıcak karşılanmıştır⁹. İstanbul'da kaldığı bir yıllık sürede pek çok kilise, cami ve kütüphaneyi ziyaret etme şansı bulmuştur. 1833'ten 1837'ye kadar Batı ve Orta Anadolu'yu gezmiş, buradaki eski eserlerin ve Hattuşa (Boğazköy) ile Yazılıkaya'daki Hitit kalıntılarının kapsamlı bir incelemesini yaparak 1839'da *Description de l'Asie Mineure-Beaux arts, monuments historiques, plans et topographie descrites antiques* ismiyle yayımlamıştır. La Societe de Geographie (Coğrafyaçılar Topluluğu) bu çalışmasından ötürü Texier'yi gümüş madalyayla onurlandırmıştır (Üçsu, 2022, s. 22-23). Yine 1834'te *Académie des Beaux Arts*'ta bazı resmî görevler üstlenmiş ve 1837'de Münih Bilimler Akademisi ortak üyesi sıfatını almıştır (*Note Des Travaux Scientifiques De M. Charles Texier*, 1855). İlk Anadolu gezisinin ardından Fransa'ya döndüğü sene Mezopotamya ve İran'ı gezmek üzere yeniden bir Doğu seyahati planlamıştır. Bu seyahat neticesinde eğitim bakanına gezisinde çececeği gravürler, planlar ve haritaları da içeren bir kitap hazırlama isteğini iletmış, Fransız parlamentosu da bu iş için yalnızca yüz bin frank vermeyi kabul etmiştir¹⁰. 1839-40 senelerinde Köstence'den deniz yoluyla Trabzon'a, oradan Bayburt, Erzurum, Kars ve Ani'yi de içine alan bölgeye ve güneye inmiş, Mezopotamya üzerinden İran'a geçerek orada İsfahan'ı ve bazı şehirleri ziyaret etmiştir (E. Butler, 2003). Seyahat dönüşünde Savaş, İç İşleri ve Halk Eğitim bakanlıkları eserinin iki cilt hâlinde yayımlanması için gerekli fonu sağlamıştır¹¹. Bunun neticesinde *Description de l'Arménie, la Perse et la Mésopotamie* adlı eseri yayımlanmıştır. Gözlem ve çizimlerin yanı sıra Texier'nin eserleri jeoloji, hidroloji ve yükseklikle ilgili çok zengin coğrafi bilgileri içermektedir¹² ve bunları tablolar hâlinde sunmuştur (Texier, 1842, s. XXV-XLVII). Ortadoğu'da yaptığı çalışmalar Fransız hükûmeti tarafından takdir edilmiş ve 1840 yılında Collège de France'da arkeoloji profesörü yapılarak ödüllendirilmiştir. 1842, 1843 yıllarında yaptığı üçüncü ve son Anadolu gezisinde Louvre Müzesi için Menderes Magnesia'sındaki Artemis Tapınağı'ndan mermer toplamakla görevlendirilmiştir¹³. Texier'nin gezilerinde Anadolu'da rotası ve konumu daha önce bilinmeyen pek çok antik yerleşim ilk kez keşfedilmiş ve haritalanmıştır (Duchateau, 1873, s. 3). 1845-59 yılları arasında Cezayir'deki sivil binaların Fransa adına müfettişliğini yapmış ve burada çok sayıda bilimsel incelemede bulunmuştur. 1859'dan sonra *Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* (Eski Yazıtlar ve Tarih

⁷ Butler bu tarihi 1827 olarak vermiştir. Bk. (Butler, 2003).

⁸ Bu dönemde İstanbul'a gelen seyyahların hem rahatça seyahat edebilmeleri hem de araştırmalar yapabilmeleri için devlet tarafından bir izin belgesi verilmektedir. Bk. (Hamiyet, 2003, s. 106). Devlet Arşivleri Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bu belgenin kaydına ulaşılabilmektedir. Belgenin arşiv kaydı şu şekildedir: Fransa beyzadelerinden Teksiye'ye isimleri muharrer mahallere seyahat etmesi için yol emri verilmesi hakkında taktır. BOA. C.HR. / 169-8424.

⁹ İlgili kaynaklar Texier'nin Anadolu'da keşfedilmemiş pek çok bölgeyi diplomatik ilişkilerin elverişliliği sayesinde gezdiğini kaydetmektedir. bk. (Texier, 1837, s. 28). Texier her kadar yazar olarak görünse de bu kaynakta Fransa'ya gönderdiği bilimsel raporlar yayımlanmıştır.

¹⁰ "1837'nin başında Fransa'ya döndüğümde, materyallerimi yayımlamaya başlar başlamaz, çalışmalarımın sonuçları ve aklımdaki planlar hakkında Bakan'a rapor verdim. Temsilciler Meclisi 1838'de seyahatlerim için özel bir ödenek kararı almıştı ve yoluma çıkacak engelleri öngörmekten uzak bir şekilde, üstleneceğim araştırma için en eksiksiz unsurlarla ayrılmak amacıyla en yetkin bilim insanlarına danıştım. Yola çıkmak üzereyken, o zaman Halk Eğitim Bakanı olan M. de Salvandy'den seyahatlerim için tahsis edilen krediyi istedim. Bu kredinin başka bir amaç için kullanıldığını düşünmeme yol açan bazı bilgiler almıştım." Bk. (Texier, 1842, s. II-XXII, XXIV).

¹¹ Anadolu'ya yaptığı ilk seferinde anıtları tek başına ölçmüş, çizmiş, metinleri yazmış ve yazıtları tercüme etmiştir. Bu ikinci seferinde kendisine bir dizi akademisyenle birlikte bir kurmay subay olan Comte de La Guiche ve o sırada bu gezide *Illustrationes Plantarum Orientalium* başlığı altında beş cilt hâlinde yayımlayacağı büyük eserini hazırlamakta olan Comte Jaubert eşlik etmiştir Bk. (Amédée, 1870, s. 21-23).

¹² Texier'nin özellikle bu ikinci gezisinde yaptığı barometrik ölçümler, birçok İngiliz yazar tarafından bu kadar büyük bir projeyi barometresini kırmadan gerçekleştiren tek gezgin olarak tanınmasını sağlamıştır (Amédée, 1870, s. 23).

¹³ Günümüzde Louvre Müzesi'nin bir bölümünde sergilenen bu mermer frizler, yaklaşık 80 metre uzunluğundadır (Amédée, 1870, s. 23).

Araştırmaları Enstitüsü) üyeliğine atanmıştır (M. Amédée, 1870, s. 28). 1862 ve 1882 yılında *Küçük Asya* isimli eseri genişletilerek dört cilt hâlinde tekrar yayımlanmıştır (Texier, 1862). 1864 yılında Londralı bir yayıncının Bizans belgelerini yayımlama teklifini kabul etmiş ve aynı anda biri, M. P. Pullan'ın iş birliğiyle İngilizce, diğeri ise çok sayıda levhayla birlikte Fransızca olmak üzere iki baskı yapmıştır (Texier and Pullan, 1864). Bilimsel dergilere düzenli olarak katkıda bulunmasına rağmen yine de çalışmalarının çoğu yayımlanmamıştır (*Note Des Travaux Scientifiques De M. Charles Texier* 1855, s. 6-7).

Texier, Anadolu'da yaptığı çalışmalar neticesinde Osmanlı Sultanı II. Mahmud tarafından da devlet nişanıyla mükâfatlandırılmıştır¹⁴. Aynı zamanda İngiliz Mimarlar Kraliyet Enstitüsü'nün onursal üyesi olmuş ve bu kurumun tavsiyesi üzerine Kraliçe Victoria'dan, sadece üç yılda bir verilen *Büyük Kraliyet Madalyası* almıştır. 1867-69 yılları arasında RIBA'ya çeşitli çizimlerden oluşan beş folyo sunmuştur (E. Butler, 2003). Texier, çizimleri tamamladığı sırada hasta olduğu için bunların düzenlenmesi işini, kendi varisi olarak gördüğü İngiliz mimar Owen Johns'a (1809-1874) bırakmıştır. Bu vesileyle Texier, Londra'daki sözü geçen enstitüye müracaatta bulunmuştur¹⁵. İstanbul'u da kapsayan çizimleri bugün, hâlâ aynı merkezde muhafaza edilmektedir.

22 Nisan 1867'de RIBA'dan alacağı ödül vesilesiyle enstitüye yazdığı mektuplarda¹⁶ felç geçirdiğini ve sağ kolunu kullanamadığını dile getirmektedir. Seyyah, bu durumdayken bile çalıştığını, ancak uzun yolculuklar için artık sağlığının elvermediğini de aynı mektupta anlatmaktadır. Nitekim dört yıl sonra 1871'de hayatını kaybetmiştir (*Annonce Du Décès De M. Charles Texier, Membre De L'académie*, 1871, s. 301).

Charles Texier'nin Türkçe ismiyle *Küçük Asya'nın Tasviri; Güzel Sanatları, Anıtların Tarihi, Antik Şehirleri Planları ve Topografyası* (Texier, 1839a) olarak bilinen eseri, ilk kez 1839'da daha sonra 1862 ve 1882'de olmak üzere üç kere yayımlanmıştır. 1882 baskısı, Türkçeye ilk kez Ali Suat Bey tarafından 1922-24 yılları arasında Arap harfleriyle çevrilip yayımlanmış (Texier, 1923-24), 2002'de ise Türk Tarih Kurumu'nun yönetiminde bir komisyonca Latin harfleriyle Türkçeye çevrilmiştir (Texier, 2002). 2002'de yayımlanan üç ciltlik eser, Ali Suat Bey'in çevirisini esas almakla birlikte Fransızca ilk baskısında daha fazla yer verilen gravür ve resimlerle zenginleştirilmiştir.

2. İstanbul Notları ve Çizimleri

Gezginin 1833-1837 senelerini kapsayan ilk Doğu görevinde yaptığı anlaşılan İstanbul gözlemleri, büyük oranda Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yaptığı ve *Küçük Asya* olarak tanınan eserin hazırlık aşamasıyla aynı aralıkta olmuştur. İstanbul'a geldiği 1833 yılının Mayıs'ından 1834'ün Mayıs'ına kadar Pera'da yaşamış, bu süre zarfında İstanbul'da pek çok inceleme ve keşif yapmıştır¹⁷.

16 Mayıs 1834'te Anadolu'da araştırma yapmak üzere İznik'e hareket ettiği, oradan Bursa, Kütahya, Ankara, Ürgüp, Konya, Antalya ve İzmir'deki antik yerleşimleri inceledikten sonra aralık ayında İstanbul'a geri döndüğü, yazdığı mektuplardan öğrenilmektedir¹⁸. Aynı ayın sonunda İstanbul'da büyük bir veba salgınının yaşanması araştırmacıyı Pera'daki evine kapanmak zorunda

¹⁴ "M. Texier büyük lordun huzuruna kabul edildi ve Ekselanslarına Asya Eyaletleri için hazırladığı haritayı gösterme şerefine nail oldu. Sultan, bu çalışmayı büyük bir dikkat ve memnuniyetle inceledi ve seyahatimize hemen en parlak takdirlerini sundu." (Texier, 1837, s. 45). Beratin Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde de kaydı bulunmaktadır. Söz konusu kayıt şu şekildedir: *İstanbul'a gelen Fransız Akademisi mensubu Texier'ye çalışmalarından dolayı nişan verildiğine dair berat sureti*. BOA. A. DVNSNMH.d./11-189.

¹⁵ Çeşitli çalışmalar ve İstanbul'a ilişkin materyallerini bıraktığını belirten mektuplar için bk. Letters by Texier to the RIBA, most of them addressed to T. L. Donaldson, Hon. Sec. for Foreign Correspondence, 1867-1869: LC/5/2/8 (Owen Jones'un İstanbul çalışmasıyla ilgileneceğini, vakti olduğunda bunları sıralayıp kataloglayacağını belirttiği mektup), LC/5/3/10, LC/5/9/7, LC/5/9/14, LC/5/9/16, LC/6/9/6, LC/11/1/7.

https://riba.sirsidynix.net.uk/uhtbin/cgiirsi/?ps=LC80azhHy6/MAIN_CAT/X/9.

¹⁶ RIBA, LC/11/1/7.

¹⁷ Bu süre, kimi kaynaklarda sekiz ay olarak belirtilir. (Texier, 1837, s. 1). Gezi için kendisine vadedilen ödemenin bir sene boyunca yapılmaması ve görev tanımı içinde yer almamasına rağmen İstanbul'da Osmanlı anıtlarını resmetmesi gibi nedenler bu sürecin uzadığını göstermektedir (Xivrey, 1837, s. 193).

¹⁸ Mektuplar, kardeşleri ve arkadaşlarına yazdıklarıyla bakanlığa yazdıkları olmak üzere iki gruptur. Burada sözü edilenler, Xivrey'in, Texier'nin kardeşleri ve yakınlarından edinerek yayımladıklarıdır. Mektuplarda Texier'nin yolculuk boyunca yaşadıkları ve keşifleri çok net bir şekilde, doğrudan aktarılmaktadır (Xivrey, 1837, s. 187-246).

bırakmış, 1835 yılı ocak ayında yeniden İstanbul'daki anıtlar üzerine çalışmalarına devam etmiştir. Bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra aynı yıl, donanma bakanı tarafından Texier'nin emrine verilen Mésange Yelkenlisi, kıyıların keşfine başlamak için kullanılmış ve 1836'da başka bir hükûmet gemisi olan Dupetit-Thouars Brig ile yolculuğuna devam etmiştir. Küçük Asya'nın tamamını dolaşmak üzere gemiyi Tarsus'ta bırakarak Doğu Anadolu üzerinden 9 Ağustos'ta vardığı Trabzon'a yönelmiş ve buradan bir buharlı gemiyle Karadeniz üzerinden İstanbul'a dönmüştür. 1836-37 seneleri de benzer rotalarda, benzer keşiflerle geçmiştir (Xivrey, 1837, s. 45-46, 229).

Seyyahın 19. yüzyılda, neredeyse hepsi Fransa'da yayımlanan, İstanbul ve Anadolu'nun antik ve çağdaş eserlerini konu alan çok sayıda çalışması bulunmaktadır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki Texier'nin uzun soluklu çalışmalarının içinden bazı bölümleri ve görevlendirme yazışmalarını birden fazla kez yayımladığı da olmuştur. İstanbul'a ilişkin araştırmaları arasında yer alan Ayasofya buna örnek olarak gösterilebilir. Araştırmaları aynı yıl hem makale olarak (Texier, 1839b, s. 43-57; 275-288) hem de ikinci Doğu gezisini kapsayan incelemeler kitabında (Texier, 1842, s. 19-40) yayımlanmıştır. Öte yandan, yine Ayasofya ve Bizans anıtlarını konu alan çalışmaları, çeşitli dergilerdeki İstanbul camileri (Texier, 1861, s. 120-122) ve çeşmeleri (Texier, 1840, s.129-133) gibi bazı konular bugün RIBA arşivinde yer alan *Topographie de Constantinople sous les empereurs Byzantins, avec les plans des monuments Byzantins exi-stant encore à Constantinople (Bizans İmparatorları Döneminde Konstantinopolis'in Topografyası, Konstantinopolis'te Halen Ayakta Duran Bizans Anıtları -planlarıyla birlikte-)* isimli, yayınlanmamış bir kitapta¹⁹ ele alınmıştır. Bu eser tek taraflı²⁰ 837 sayfadan oluşmaktadır ve numaralandırması da bu şekilde yapılmıştır. Dolayısıyla kitabın içeriği hacminin yarısı kadar el yazmasında oluşmaktadır. Konu başlığı her ne kadar Bizans eserlerini işaret etse de Texier'nin Osmanlı eserlerine en az Bizans kadar, belki daha fazla, özen gösterdiği görülmektedir ve hacim olarak da daha fazladır. Bu kitap J. V. Hammer Purgstall'ın İstanbul üzerine yazdığı Almanca metnin (*Constantinopolis und der Bosphorus, Pesth 1822*)²¹ Fransızca çevirisidir ve C. Mango'ya göre Texier'nin kendisi değil, başkası tarafından onun için hazırlanmış olmalıdır (Mango, 1965, s. 17, 315). S. Pedone ise Texier'nin 1838'de yazdığı iki mektuptan bahsetmekte ve J. V. Hammer Purgstall'ın konudan haberdar olduğunu belirtmektedir (Pedone, 2013, s. 941). J. V. Hammer Purgstall'ın söz konusu eseriyle bu çeviri karşılaştırıldığında alt başlıkları ve numaralandırılmanın birebir aynı olması bu görüşleri doğrulamaktadır. J. V. Hammer Purgstall'ın üç ciltlik eseri kısmen yeniden yazılmıştır. Burada önemli olan Texier'nin bu kontekse uygun, kayda değer miktarda görsel üretmiş olmasıdır ve muhtemelen bu çeviriyi zaten bu amaçla kullanmak istemiştir.

Texier'nin çalışmaları, ziyaret ettiği yerlerde bilgi toplama, gözlem, metin yazma, yazıtların tercümesi, ölçüm ve çizim işlerini kapsamaktadır²². İstanbul'da buna bir de saray kütüphanesindeki eserlerin keşfi eklenmiştir²³. Osmanlı başkentinde bulunduğu süreçlerde ilk olarak incelediği ve çizdiği Roma-Bizans eserleri büyük önem taşımaktadır. Çünkü bu dönemde henüz Bizans sanatının keşfi ve canlanması üzerine yazılmış kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Dolayısıyla, bu alanda öncü çalışmalar yaptığı kabul edilebilir.

Arşivdeki görseller incelendiğinde, seyyahın İstanbul'daki ilk ve daha öncelikli hedefi olan Roma-Bizans anıtlarıyla birlikte tarihî yarımadanın Osmanlı öncesi dokusunun keşfi için iki harita çizdiği anlaşılmaktadır. Toplam dört folyo hâlinde bulunan İstanbul haritalarından²⁴ ilk ikisi diğer ikisinin üretimi için hazırladığı eskizlerdir ve bunlar daha çok gelişigüzel karalanmış durumdadır. Asıl

¹⁹ RIBA, Title Notes by Texier on various subjects, TEC-1.

²⁰ Çift rakamlı sayfalar boş bırakılmıştır.

²¹ Eserin Türkçe çevirisi için bk. (Purgstall, 2011).

²² Amédée ilk doğu görevinde, bu görevleri kendisinin yaptığını belirtmektedir (Amédée, 1870, s. 20). Pullan ile yazdığı kitabının giriş bölümündeki açıklamaya göre ise bu çizimlerin en azından bir bölümünü kendisinin yapmadığı anlaşılmaktadır, açıklama şu şekildedir: "...gravürler en iyi sanatçılar tarafından ve büyük maliyetlerle yapılmıştır. Çalışma masraflı olması nedeniyle, genel olarak erişilebilir olmamıştır; sonuç olarak resmedilen güzel yapılar hak ettikleri kadar çalışılmamıştır." (Texier, 1865, s. V).

²³ Bir mektubunda kendisine verilen görevleri "...bir yolculukta benden daha fazla görevi olan biri olduğunu sanmıyorum, çünkü alfâbenin her harfi için görevlerim var: arkeoloji, mimari, bibliyografi, kraniyoloji, etnografi, jeoloji, aklımıza ne gelirse..." şeklinde ifade etmektedir (Xivrey, 1837, s. 192-193).

²⁴ RIBA, SC70/TEX[58](1-4).

haritalardan daha az detaylı olanın, suluboya yardımıyla kahverengi yerleri daha alçak, gri yerleri ise daha yüksek göstermek için çizilmiş topoğrafya haritası olduğu anlaşılmaktadır. Sonuncu harita ise eskizlerin temize çekilmiş ve düzenlenmiş son hâli gibidir. Burada Texier Osmanlı dönemi öncesi İstanbul anıtlarını ve şehir dokusunu küçük temsili şekillerle göstermiş, tespit edebildiği yapı, liman ya da caddelerin isimlerini hem bulunduğu yere hem de kâğıdın kenarına not etmiştir (Fig. 1).

İstanbul'daki yayımlanmamış Roma-Bizans anıtlarının görselleri içinde Ayasofya'nın 59²⁵, Küçük Ayasofya'nın 7²⁶, Vefa Kilise Camisi'nin 12²⁷, Kariye Camisi'nin 2²⁸, Eski İmaret Camisi'nin 1²⁹, Justinien Sarayı'nın 3³⁰, Kıztaşı'nın 3³¹, Hipodrom ve anıtlarının 11³², Zeyrek Camisi'nin 7³³, İmrahor Camisi'nin 9³⁴, Tekfur Sarayı'nın 9³⁵ ve Yerebatan Sarnıcı'nın 1³⁶ folyo hâlinde çizimleri vardır. Bunlardan deniz surlarının üzerindeki yazıtlar, Vefa Kilise Camisi, Eski İmaret Camisi ve Tekfur Sarayı'nın bazı görüntüleri, Mango'nun daha önce sözü edilen çalışmasında yayımlanmıştır (Mango, 1965, s. 315-336).

Özellikle Ayasofya'ya olan ilgisi çizdiği 59 folyo görüntü ve yapı hakkındaki yazılarından anlaşılmaktadır. Dönemin büyükelçisinin Fransız hükûmetine verdiği raporlarda Ayasofya'da ölçüm ve çizim işine izin verilen ilk yabancı Texier olduğu dile getirilmektedir (Texier, 1837, s. 24). Bununla birlikte, yukarıda daha önce bahsi geçen iki yayında (Texier, 1842, s. 1) gezginin Ayasofya'da yaptığı bu çalışmalara ilginç anılar da eşlik etmektedir. Texier'ye göre Ayasofya, İstanbul'da inşa edilen tüm Müslüman tapınakları için bir model teşkil etmektedir. Bunun sebebi, İstanbul'da yaşayan ve Texier'ye göre "barbar, ama dindar insanlar" için sanatın, bu mabedi eşsiz kılmasıdır ve Türkler de onun büyüklüğünden etkilenmiştir (Texier, 1839b, s. 47).

Texier, Ayasofya'nın camiye çevrilişinden sonraki vaziyeti, mimari ve dekoratif değişimleri, ibadet şekilleri gibi bazı durumlara dikkat çekerek buranın vakıf kurumlarınca idare edildiğine, ardından vakıf kurumlarının işleyişine değinmekte ve böylece Osmanlı'nın sosyoekonomik durumu hakkında kısa bir tahlil yapmaktadır. Sultan II. Mahmud'un Ayasofya Camisi ve müştemilatını evkaf idaresinden ayırarak büyük gelişmelerin tohumlarını attığını belirtir. Makalesinin bundan sonrasında Ramazan ayında Ayasofya ve çevresindeki kutlamalar, manzaralar, padişahın saraydan ayrılarak Boğaziçi'nde yaşaması ve kendisine getirilen bir cariyeyi geri göndermesi, yeniçeri ve ulemanın "yeni Türkiye"deki yeri gibi birtakım olayları kendi açısından yorumlamaktadır. Bu gözlemlerin hepsinin

²⁵ RIBA, SC57/TEX[29](1-35); SC58/TEX[29](36-59). Ayasofya Camisi çizimlerinin dijital bazı görüntüleri için bk. (Erişim tarihi: 09.07.2024).

<https://www.ribapix.com/search?adv=false&cid=0&mid=0&vid=0&q=Views%20of%20Hagia%20Sophia.&sid=false&isc=true&orderBy=0>

²⁶ RIBA, SC56/TEX[28](1-7). Küçük Ayasofya Camisi çizimlerinin dijital bazı görüntüleri için bk. (Erişim tarihi: 28.06.2024)

<https://www.ribapix.com/search?adv=false&cid=0&mid=0&vid=0&q=Kucuk%20Aya%20Sofia%20Camii&sid=false&isc=true&orderBy=0>

²⁷ RIBA, SC62/TEX[30](1-12).

²⁸ RIBA, SC62/TEX[31](1-2).

²⁹ RIBA, SC62/TEX[32]. Texier çizimini altına Lips Manastırı şeklinde not düşmüştür ve bu yapıyı Fenari İsa Camisi ile karıştırmıştır. Ancak görüntü Mango'nun da makalesinde yayımlandığı gibi Eski İmaret Camisi'ne aittir. Çizimlerinin dijital bazı görüntüleri için bk. (Erişim tarihi: 28.06.2024) https://www.ribapix.com/Measured-drawing-of-the-Fenari-Isa-Camii-Istanbul-plan-and-section_RIBA66692

³⁰ RIBA, SC70/TEX[50](1-3).

³¹ RIBA, SC62/TEX[35](1-3).

³² RIBA, SC63/TEX[41](1-2, 4-17); SA30/TEX[41](3) Hipodrom ve anıtları çizimlerinin dijital bazı görüntüleri için bk. (Erişim tarihi: 30.06.2024).

<https://www.ribapix.com/search?adv=false&cid=0&mid=0&vid=0&q=Hippodrome%20Texier&sid=false&isc=true&orderBy=0>

³³ RIBA, SC56/TEX[25](1-7). Zeyrek Camisi çizimlerinin dijital bazı görüntüleri için bk. (Erişim tarihi: 28.06.2024)

<https://www.ribapix.com/search?adv=false&cid=0&mid=0&vid=0&q=Church%20of%20Christ%20Pantocrator.&sid=false&isc=true&orderBy=0>

³⁴ RIBA, SC56/TEX[27](1-11). İmrahor Camisi çizimlerinin dijital bazı görüntüleri için bk. (Erişim tarihi: 28.06.2024) [https://www.ribapix.com/search?adv=false&cid=0&mid=0&vid=0&q=Imrahor%20Camii%20\(Church%20of%20St%20John%20Studios\)&sid=false&isc=true&orderBy=0](https://www.ribapix.com/search?adv=false&cid=0&mid=0&vid=0&q=Imrahor%20Camii%20(Church%20of%20St%20John%20Studios)&sid=false&isc=true&orderBy=0)

³⁵ RIBA, SC69/TEX[49](1-9).

³⁶ RIBA, SC62/TEX[33].

şüphesiz bir amacı vardır ve Texier'nin salt bilimsel amaçlara odaklanmadığını, oryantalist bakış açısını hâlâ sürdürdüğünü göstermektedir. Ayrıca, bu yazıların ikisinde de kısıtlı kullanım alanı olduğu için yukarıda bahsi geçen 59 folyodaki görsellerin hiçbirine yer vermemiştir (Texier, 1839b, s. 282-288). Yine de bu çalışmalar yapının inşa süreci, mimari, dekoratif obje ve elemanlarını ayrıntılı şekilde betimlemesi açısından oldukça kapsamlıdır (Fig. 2). Anıtın Roma ve Bizans dönemindeki inşa sürecini efsanelerle birlikte açıklasa da kendi gözlemlerini daha rasyonel bir şekilde aktarmaktadır. Texier'nin her iki yazısında da daha önce bahsedilen J. V. Hammer Purgstall'dan esinlendiği basit bir karşılaştırmayla anlaşılmaktadır. Texier, Purgstall'ın yazısının ilgili yerlerine kendi yaptığı araştırmaları eklemiş gibi görünmektedir. Özellikle yapının ölçüleri ve monografik tanımı gibi konular daha somut ve bilimsel bir anlatıma sahiptir³⁷.

Çizimini yaptığı diğer Bizans anıtlarını da müstakil ve etraflı bir şekilde yayımlamamıştır. 1864'te R. P. Pullan'la İngilizce olarak yayımladığı *Bizans Mimarisi* isimli kitapta İstanbul'daki bu eserlerin hiçbirine yer verilmemiştir. Ancak Bizans mimari kökenini Kudüs, Selanik ve Anadolu'dan bazı Hristiyan eserlerini inceleyerek açıklanmaya çalışan bu kitap, Texier'nin İstanbul'da incelediği anıtlara kısaca değinmektedir. Söz gelimi Bizans imparatorlarından bahsedilen bir bölümde Kız Taşı'nın küçük bir tanıtımı yapılmakta ya da geçiş döneminde bazı özelliklerini Roma mimarisinden alan yapılara örnek olarak Küçük Ayasofya gösterilmektedir (Texier and Pullan, 1864, ss. 18, 24). Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Buna rağmen, eserde İstanbul'a ait bir Bizans yapısının çizimine yer verilmemektedir. Kitapta ilginç bir şekilde 19. yüzyılın başında ortadan tamamen kalktığı düşünülen Çukur Hamam'a (Eyice, 1993, s. 386) geniş yer verilmiştir³⁸. 1833'te İstanbul'u ziyaret eden bir patriğin yazdığı *Ancient and Modern Constantinople, or an Accurate Description of Constantinople (Eski ve Yeni İstanbul ya da İstanbul'un Doğru bir Tasviri)* isimli kitap referans gösterilerek hiçbir Bizans hamamının o güne ulaşmadığı ileri sürülmektedir. Aynı yazarın iddiasına göre Çukur Hamam, İmparator Konstantin'in hamamı üzerine Fatih tarafından ve aynı şekilde inşa ettirilmiştir. Bu nedenle Roma ve Bizans hamamlarının tanımlandığı bölümlerde Bizans hamamlarına örnek olması için Çukur Hamam'ın çizimlerini ve tanımını yayımlamıştır. Bu çizimler Fatih Külliyesi içinde yer alan ve 1766 depreminde harap olan hamamın bilinen tek görüntüleridir³⁹. Texier'nin Bizans mimarisinin bir devamı niteliğinde gösterdiği Osmanlı hamamları ve örnek olarak seçtiği Çukur Hamam'dan önce *Sultan II. Mehmed Medresesi* olarak tanımladığı *Tabhane Medresesi*'ni çizdiği anlaşılmaktadır⁴⁰. Pullan ve Texier'nin birlikte yaptığı çalışmada Texier, deprem sonrasında caminin onarıldığını, ancak medrese ve hamamın duvarla kapatılmış olduğunu bildirmektedir. Gezgin, medreseye girebilmek için duvara gedik açmıştır. Çizdiği görüntülerle desteklediği anlatımlarında, iç mekânın canlı bir bitki örtüsü tarafından işgal edildiğini, öyle ki avluda bir orman meydana geldiğini belirtmektedir. Konu, Pullan tarafından şu şekilde devam ettirilmektedir: "Texier restorasyonlarla şekli bozulmamış olan bu ilginç yapının planını yaptı. Yapıda kullanılan malzemelerin zenginliği onu hayrete düşürmüştü. Sütunlar en saf mermerden ve en iyi yeşim taşından yapılmıştı, şüphesiz Havariler Kilisesi'nden ve imparatorların mezar şapellerinden getirilmişlerdi." (Texier and Pullan, 1864, s. 161-162). Kitap, kaynak göstermeksizin Fatih Camisi'nin depremde hasar gören *Kutsal Havariler (Havarium) Kilisesi* yerine yapıldığını belirtmektedir ve dolayısıyla kilisenin kalıntılarının külliyenin inşasında kullanıldığını ileri sürmektedir⁴¹. İstanbul çizimleri içinde yer alan medrese görüntüleri plan, eskiz hâlindeki cephe ve planlar, avluda yer alan sütunun üzerindeki kum

³⁷ "Ayasofya Kilisesi, 81 metre uzunluğunda ve 69 metre genişliğinde kare bir plan üzerine inşa edilmiştir. Bu karenin ortasında, çapı 40 metre olan kubbe yükselir. Kubbe, dört pandantif ve dört büyük kemerle desteklenmektedir. İki yarım küre şeklindeki kubbe, eksene dik iki kemerin üzerine oturarak nef oval bir şekil verir. İki yarım kürenin her biri, sütunlarla taşınan daha küçük iki yarım küreyle desteklenmiştir." (Texier, 1839b, s. 279).

³⁸ Texier, hamamı II. Mehmed Hamamı olarak adlandırmaktadır (Texier and Pullan, 1864, s. 159-164).

³⁹ Texier'nin 1833-37 arası yaptığı ilk gezisinde, Petrus Gyllius'un 1500 yılının ilk yarısında yazdığı *İstanbul Topografyası* isimli çalışmasında yer alan tasvirler doğrultusunda bu hamamı arayışı ancak bulamayışı, ikinci kez Doğu gezisine geldiği 1837'de İstanbul'da zorunlu kalışı sırasında tesadüfen keşfedişi ve hamam hakkındaki gözlemleri ve çizimler için bk. (Texier and Pullan, 1864, s. 162).

⁴⁰ RIBA, SA30/TEX[51](5); SC70/TEX[51](1-4).

⁴¹ Bu durum, kanıt olmamasına karşın özellikle Batılı araştırmacılar tarafından genel bir kabul olarak görülmüş ve tartışmalara yol açmıştır. Görüşü reddeden bir çalışma için bk. (Kunter and Ülgen, 1939, s. 11-13).

saati ve arabesk süsleme ayrıntılarını içeren detaylarla, suluboyayla renkli şekilde yapılmış, avlu içinden genel bir görünümü içermektedir (Fig. 3). Özellikle plan incelendiğinde Texier'nin harim önündeki kubbenin güneyine apsis nişi şeklinde küçük bir çıkıntılı mekân çizdiği, avluda bir havuz bulunduğu ve kubbelerin kısmen yıkık olduğu göze çarpmaktadır. Bu durumda Texier'nin ziyareti sırasında harap olan yapının onarımlar neticesinde değiştiği anlaşılmaktadır. Mekân dağılımları, sütun ve revak sayısı, örtü şekilleri gibi elemanlar ise bugünküne yakındır.

Texier'nin yapı sayısı çok fazla olmamasına karşın, bu yapıların çok sayıda görüntüsünü resmetmesi, koleksiyonda camilerin geniş bir yer kaplamasına sebep olmuştur. Seyyah, *Bayezid Camisi*'nin yedi⁴², *Süleymaniye Camisi*'nin otuz⁴³, *Tophane Kılıç Ali Paşa Camisi*'nin dokuz⁴⁴, *Eminönü Yeni Cami*'nin kırk bir⁴⁵ ve *Sultan Ahmed Camisi*'nin, yedi⁴⁶ folyo hâlinde, değişik açılardan çizimini yapmıştır. Academia des Beau-Arts'a gönderdiği mektuplarda, çizimini yaptığı Bayezid Camisi'ni erken tarihli olmasından, Süleymaniye Camisi'ni büyüklüğünden ve Yeni Cami'yi zarafetinden dolayı seçtiğini belirtmektedir (Pedone, 2012, s. 289). Bayezid Camisi'nin oldukça büyük bir levha üzerine çizilmiş renkli planı caminin güneyindeki türbe, çifte hamam ve dükkânları da kapsamaktadır⁴⁷. Renkli cephe ve kesitler, üzerinde küçük notlar ve hesaplar bulunan kurşun kalem plan ve kesitler ile mihrap mukarnasının detayları dosyadaki diğer çizimlerdir. Süleymaniye Camisi'nin görüntülerini⁴⁸ ise renklendirilmiş planı, çeşitli açılardan kesit, cephe, çok sayıda renkli ve kurşun kalem çizimleriyle Kanuni Türbesi'nde olduğu gibi caminin renkli manzaraları oluşturmaktadır. Oldukça büyük boyutlu çizdiği planının altında *Texier 1833* ifadesi dikkat çekicidir. Süleymaniye çizimlerine ilişkin başka bir ayrıntı ise bazen ölçülü, bazen renkli olarak süsleme detaylarına geniş yer verilmesidir (Fig. 4).

Şaşırtıcı bir şekilde Texier'nin İstanbul koleksiyonu içinde Süleymaniye Camisi'nden daha fazla Yeni Cami çizimi bulunmaktadır⁴⁹. Günümüzden bakıldığında ilginç görünen bu detay Texier'nin İstanbul'u ziyaret ettiği 19. yüzyılın ilk yarısı gibi erken bir tarihte doğal karşılanabilir. Çünkü bu dönem hem Bizans hem İslam sanatının kronolojik ve monografik tanımının tam olarak yapılmadığı, bilimsel araştırmaların yeni başladığı erken bir tarihtir. Dolayısıyla Süleymaniye Camisi'nin mimari ve tarihî önemi 19. yüzyılda bilinmiyor değilse de sanatsal anlamda henüz tam olarak konumlandırılmamıştır. Ayrıca kendisinin de belirttiği gibi, süsleme ve gösteriş açısından zengin eserleri daha çekici bulmaktadır (Pedone, 2012, s. 289). Yeni Cami'nin görsel malzemesi içinde caminin topografik manzarasının, mimari ve süsleme öğelerinin pek çok açıdan detayına yer verilmiştir (Fig. 5). Ayrıca külliye'nin konumunu gösteren ve içindeki türbe, şadırvan gibi bazı yapıların ayrıntılarını içeren çizimler de bulunmaktadır.

Sultan Ahmed Camisi'ni yine şehrin anıtsal camilerinden olduğu için, Kılıç Ali Paşa Camisi'ni de merkezî kubbenin kuzey ve güneyine eklenmiş yarım kubbeleri itibarıyla Ayasofya'ya yakın bulunduğu için çizmiş olmalıdır. Sultanahmet Camisi kurşun kalemle çizilmiş şadırvanının plan ve cephe görünüşü, caminin planı, cephesi ve kesiti ölçüleri de gösterilerek verilmiştir. Bunun dışında caminin avlusundan, dışından, çevresindeki sokak ve manzaralardan oluşan diğer çizimler suluboyayla renklendirilmiş şekildedir⁵⁰. Kılıç Ali Paşa Camisi'nin ise, geniş dış avlu içindeki çeşme ve sebilleriyle,

⁴² RIBA, SC63/TEX[45](1,3-7); SA30/TEX[45](2); SB59/TEX[45]4.

⁴³ RIBA, SC64/TEX[46](1-30).

⁴⁴ RIBA, SC64/TEX[47](1-9).

⁴⁵ RIBA, SC69/TEX[48](1-12, 14-41); SA30/TEX[48]13.

⁴⁶ RIBA, SC63/TEX[44](1-7); SD87/TEX[44]2.

⁴⁷ Bayezid Camisi çizimlerinin dijital görünümünün birkaçı için bk. (Erişim tarihi: 28.06.2024) <https://www.ribapix.com/search?adv=false&cid=0&mid=0&vid=0&q=Mosque%20of%20Sultan%20Beyazit&sid=false&isc=true&orderBy=0>

⁴⁸ Süleymaniye Camisi çizimlerinin dijital görünümünün birkaçı için bk. (Erişim tarihi: 28.06.2024) <https://www.ribapix.com/search?adv=false&cid=0&mid=0&vid=0&q=mosque%20of%20sultan%20suleyman&sid=false&isc=true&orderBy=0>

⁴⁹ Yeni Cami çizimlerinin bazı dijital görüntüleri için bk. (Erişim tarihi: 30.06.2024).

<https://www.ribapix.com/search?adv=false&cid=0&mid=0&vid=0&q=Yeni%20Cami%20C%20mosque%20and%20tomb%20of%20the%20Sultana&sid=false&isc=true&orderBy=0>

⁵⁰ Sultan Ahmed Camisi çizimlerinin bazı dijital görüntüleri için bk. (Erişim tarihi: 29.06.2024).

güneyinde bulunan bani türbesinin vaziyet planını çizmiştir. Caminin cephe görünüşü ve birtakım detayların yer aldığı daha özensiz ve karalama şeklinde not edilmiş kimi görüntüler de çizimler içinde yer almaktadır (Fig. 6). Başka bir görüntüsünde ise türbenin planı ve içindeki küçük ayrıntıların renkli olarak işaretlendiği kesiti dikkat çeker. Bu caminin diğer önemli görüntüsü de önünde belli belirsiz yer eden insan figürleri, yeşillikler içinde ve sağ alt köşeden görünen sebiliyle pitoresk manzarasıdır⁵¹. Bu karakalem çizim, her anlamda oryantalist bir ressamın romantik bir şekilde idealize ettiği Doğu görüntüsünü yansıtmaktadır.

Ünlü gezginin Doğu gezisindeki görevlerinden biri de İmparatorluk kütüphanelerindeki eski yazma eserleri görmek ve toplamaktır. Bu vesileyle ziyaret ettiği *Ragıp Paşa Kütüphanesi*'nin⁵² 6 folyo hâlinde çizimini⁵³ yaptığı anlaşılmaktadır.⁵⁴

Texier'nin İstanbul izlenimleri içerisinde çeşme ve sebiller önemli bir yer tutmaktadır. Bunun nedeni muhtemelen çoğu örneğin zengin süsleme repertuarına sahip olmasıdır. Çeşme ve sebillerden bahseden bir yazısında (Texier, 1840, s. 129-133) önce su kemerleri, su terazileri ve sarnıçlarla bunların çalışma prensiplerine değinmekte, suyun çeşmelere nasıl ulaştığını aktarmaktadır. Bunu yaparken Justinianus ve Valens su kemerleri, Yerebatan Sarnıcı gibi gözlemleyebildiği önemli yapıları tarihsel perspektif içinde aktarmaya çalışmakta, zaman zaman Anadolu'dan Roma örnekleri vererek sistemin kültürel aktarım yoluyla kullanılmaya devam ettiğini kanıtlamak istemektedir. Ardından hem çizimlerinde hem de söz konusu makalesinde yer verdiği Ayasofya Duvar Çeşmesi anlatılarını daha somutlaştırmaktadır. Bu çeşmeye su sağlayan Yerebatan Sarnıcı hakkında yaptığı detaylı karakalem çalışmasında merkezî perspektifle çizilmiş bir görünüş, plan ve sütun ile sütun başlıklarını sunmuştur⁵⁵ (Fig. 7). 1835 tarihini not düştüğü çizimler ve kâğıt üzerine yazdığı diğer notlar, makalesinde detaylı açıklamalarla tekrarlanmaktadır⁵⁶. Texier'nin bilim adamı titizliği dikkat çekicidir. Burada mermer boyamanın teknik kısımlarına değinmek gibi bazı ayrıntılara yer vermiş, *III. Ahmet Çeşmesi (Saray*

<https://www.ribapix.com/search?adv=false&cid=0&mid=0&vid=0&q=Texier%20Sultan%20Ahmet&sid=false&isc=true&orderBy=0>

⁵¹ Söz konusu manzara, Kılıç Ali Paşa Camisi ve Türbesi'nin çizimlerinin bazı dijital görüntüleri için bk. (Erişim tarihi: 29.06.2024).

<https://www.ribapix.com/search?adv=false&cid=0&mid=0&vid=0&q=Kilic%20Ali%20Pasha%20Texier&sid=false&isc=true&orderBy=0>

⁵² Pedone'ye göre, Texier Paris Ulusal Arşiv'deki 14 Aralık 1834 tarihli bir mektubunda İstanbul'daki ilk günlerinden itibaren bu kütüphaneyi ziyaret ettiğini ve birkaç araştırmadan sonra nihayet *İbn-el-Esîr* adıyla katalogta kayıtlı bir eserin iki örneğini bulduğundan bahsetmektedir (Pedone, 2012, s. 295).

⁵³ RIBA, SC63/TEX[43]1-6.

⁵⁴ Ragıp Paşa Kütüphanesi çizimlerinin bazı dijital görüntüleri için bk. (Erişim tarihi: 28.06.2024) <https://www.ribapix.com/search?adv=false&cid=0&mid=0&vid=0&q=Rag%C4%B1p%20Pasa&sid=false&isc=true&orderBy=0>

⁵⁵ RIBA, SC62/TEX[33].

⁵⁶ Araştırmacı Ayasofya bölgesindeki bütün çeşmelerin bu sarnıçtan beslendiğinden, yapıya Defterdar Kapısı yakınındaki Seyit Ali Bahçesi'ndeki bir merdivenle inildiğinden bahsetmektedir. Yaptığı ölçümler ve çizimler ışığında sarnıcı şu şekilde tanımlamaktadır: "Yerebatan sarnıcının çatısını destekleyen sütunlar tuğla kemerli ve çapraz tonozludur; Sütunların neredeyse tamamı su altındadır. Bu sütunlar on sıra hâlinde dizilmiştir. Tonozların bir kısmının çökmesi sebebiyle çökmeden kaynaklandığını belirttiğimiz noktadan itibaren karanlıkta görüşün uzanabildiği yere kadar on sekiz sütun olduğu söylenebilir. Çökme nedeniyle tahrip olan üç sütun arası ve bahçenin uzantısında hala ayakta duran altı sütun, uzunluk boyunca toplam yirmi altı sütun verir ve sarnıçtaki toplam sütun sayısını iki yüz altmışa çıkarır. Merkezden merkeze her bir aralık 5.75'tir, dolayısıyla tank 51.75'e 143.75 cm. veya 7439.06 cm'lik bir yüzey alanı kaplar. Bu sütunlar 5 metre yüksekliğe kadar suya batmış durumdadır, bu da sütun başlıklarına kadar 6 metre derinlik etmektedir. Sarnıç 31.195,31 metre küp su içermektedir ve tepesine kadar doldurulduğunda 44.634 metreküpten daha fazla su içerebileceği anlamına gelir." (Texier, 1840, s. 131)

https://portaildocumentaire.citedelarchitecture.fr/pdfs/web/viewer.html?file=/Infodoc/ged/viewPortalPublished.ashx?eid%3DIFD_FICJOINT_FRAPN02_RA_1840_03_PDF_1

Çeşmesi⁵⁷) başta olmak üzere *Tophane Çeşmesi*⁵⁸ ve *Saliha Sultan Çeşmesi*'nin (*Galata Çeşmesi*⁵⁹) (Fig. 8) çeşitli açılardan cepheleri, planları ve süsleme ayrıntılarının çizimlerini yapmıştır.

Texier'nin tek yapı ya da külliyesi resmederken bunların genel bir manzarasını sunmak için *topografik manzaralara* sıklıkla başvurduğu görülmektedir. Neredeyse her büyük anıtın içinde bulunduğu çevreyle gösterilmesi (Sultan Ahmet Meydanı'nda olduğu gibi) seyyahların sıklıkla kullandığı bir yöntemdir. Bundan başka, topografik manzaraların içinde bir grup, daha genel panoramalardan oluşmaktadır⁶⁰. Bunlar, genellikle karakalem ya da sulu boyayla geliş güzel, daha az özenli olarak sadece bir izlenimin akılda kalması için yapılmış çizimler gibidir. Konular, genellikle tipik bir Türk evi olabileceği gibi, denizde kayık ve yelkenliler eşliğinde (Fig. 9), çoğunlukla cami silüetleri ya da mezarlık görünümünün olduğu şehir manzaralarıdır. Bunlardan 1839 tarihli birinde suluboyayla yangın mahallini resmetmesi ilginçtir⁶¹. Sağlam kalabilmiş birkaç tipik Türk evi arasındaki yanar bölümlerde ayakta duran direkler ve aralarında onlarca çadır bulunmaktadır. Resmin sol alt köşesinde bütün detaylarıyla yeşil renkte çadır, içinde yaşayan kadınlar ve yanmış yerlerde dolaşan insanlar görülmektedir. Arka planda silüet hâlinde birkaç minaresiyle İstanbul manzarası vardır. Texier'nin *Kız Kulesi*⁶², *Galata Kulesi*⁶³, *Çemberlitaş*⁶⁴ ve *Gotlar Sütunu*'nun⁶⁵ da benzer şekilde detaylı ve ölçekli olmayan çizimlerini topografik manzara şeklinde resmettiği görülmektedir.

Anıtlar ve manzaralara nazaran daha az da olsa, seyyahın Osmanlı günlük yaşamına ve insanların görünüşlerine ilişkin gözlemleriyle bunları betimleyen çizimleri de bulunmaktadır. Boynunda idam fermanıyla idam sehpasında asılı bir kişi (Fig. 10), saray hadım ağası, asker, polis gibi resmî görevli kişiler, değişik etnik gruplardan kimseler ya da yöresel kıyafetler içinde birkaç insan resmedilmiştir⁶⁶. Figür ya da nesnelere kimi zaman kâğıdın bir kenarına not edilmiş yazılarla tanımlanmaktadır. Buna benzer bir durum gezginin üzerine 20-21 Temmuz 1833 tarihini de not ettiği Osmanlı donanmasına ait *firkateyn* resimlerinde de söz konusudur⁶⁷.

⁵⁷ RIBA, SC62/TEX[38]1-4,6-8; RIBA, SB59/TEX[38]5. III. Ahmed Çeşmesi (Saray Çeşmesi) çizimi için bk. (Erişim tarihi: 30.06.2024).

<https://www.ribapix.com/search?adv=false&cid=0&mid=0&vid=0&q=Saray%20Fountain%20Texier&sid=false&isc=true&orderBy=0>

⁵⁸ RIBA, SC62/TEX[39] 1-4,7-18; RIBA, SD87/TEX[39]5; RIBA, SB59/TEX[39]6. Tophane Çeşmesi çizimi için bk. (Erişim tarihi: 30.06.2024).

<https://www.ribapix.com/search?adv=false&cid=0&mid=0&vid=0&q=Tophane%20Fountain%2C%20Texier&sid=false&isc=true&orderBy=0>

⁵⁹ RIBA, SC62/TEX[36] 1-8. Saliha Sultan Çeşmesi (Galata Çeşmesi) çizimi için bk. (Erişim tarihi: 30.06.2024).

<https://www.ribapix.com/search?adv=false&cid=0&mid=0&vid=0&q=Galata%20Fountain&sid=false&isc=true&orderBy=0>

⁶⁰ RIBA, SC70/TEX[57]1-15.

⁶¹ RIBA, SC70/TEX[57]11. Yangın mahallinin çizimi için bk. (Erişim tarihi: 09.07.2024). https://www.ribapix.com/A-district-of-Istanbul-after-the-fire-of-August-15-1833_RIBA66801

⁶² RIBA, SC70/TEX[55]. Kız Kulesi çizimi için bk. (Erişim tarihi: 09.07.2024).

https://www.ribapix.com/Kiz-Kulesi-Maidens-Tower-or-Leanders-Tower-on-an-islet-in-the-Bosphorus-Uskudar-Istanbul_RIBA66800

⁶³ RIBA, SC70/TEX[54]. Galata Kulesi çizimi için bk. (Erişim tarihi: 09.07.2024). https://www.ribapix.com/Galata-Tower-with-a-section-of-the-remaining-Genoese-wall-Istanbul_RIBA66799

⁶⁴ RIBA, SC70/TEX[53]. Çemberlitaş çizimi için bk. (Erişim tarihi: 09.07.2024). https://www.ribapix.com/View-of-the-Burnt-Column-column-of-Constantine-the-Great-Istanbul_RIBA21310

⁶⁵ Texier, Gotlar Sütunu'nu resmettiği folyonun altına *saray bahçesinde Justinianus Sütunu* notunu düşmüştür. Burada seyyahın hatalı bir tanım kullandığı açıktır. Nitekim 1864 tarihinde Pullan ile ortak yayımladığı kitabında, 440 yılında Teodosius tarafından Gotlar'a karşı kazanılan zaferin anısına yapıldığını kaydetmektedir. Texier and Pullan 1864, 19. RIBA, SC62/TEX[34]. Gotlar Sütunu çizimi için bk. (Erişim tarihi: 29.06.2024). https://www.ribapix.com/Column-of-Claudius-Gothicus-Topkapi-Palace-Sarai-Gardens-Istanbul_RIBA22650

⁶⁶ Texier'nin *Académie des Sciences* üyesi olan Bay Edwards'a yazdığı mektupta İstanbul'da gördüğü insan fizyonomisi ve tipleri hakkında yaptığı detaylı yorumlar için bk. (Xivrey 1837, 231).

⁶⁷ RIBA, SC70/TEX[59] 1-15.

Charles Texier'nin İstanbul Görünümleri

Arşivde tanımlanamayan bir grup dosyada ise sebil ve duvar çeşmesiyle, muhtemelen bunlar üzerindeki bitkisel karakterli süsleme detayları, ölçüleriyle birlikte silme kesitleri ve Gülhane Parkı'nın Divanyolu Caddesi'ne bakan tarafından *Alayköşkü*'nün çizimleri yer almaktadır⁶⁸.

Texier'nin sözü edilen bütün bu çalışmalarında çok sayıda metnin, çizimlere rehberlik ettiği dolayısıyla oldukça hacimli bir çalışma ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle maddi olanaksızlıklar *Küçük Asya* eserinin devamı niteliğinde olduğu anlaşılan⁶⁹ ve İstanbul şehir tarihi ve anıtlarını konu alan çalışmasını yayımlamasına izin vermemiş, daha önce taahhüt edilmesine karşın gezi bütçesi eksik ödenmiştir. Seyyah bu bilgileri içeren yazışmaları kendi eserlerinde zaman zaman yayımlamıştır. Böylece, okuyuculara hem çalışmalarının sınırlarından bahsetmekte hem de bunların neden yayımlanamadığını kanıtlarıyla sunmaktadır. Örneğin Ermenistan, İran ve Mezopotamya gezisini konu alan kitabının giriş bölümünde 1838 yılında Halk Eğitim bakanı Salvandy'le arasındaki, Küçük Asya kitabının söz verilen 160.000 Frank yerine 100.000 Frank ödenmesi şeklindeki kararın temsilciler meclisinde değiştirilmesi konusunu yayımlamaktadır. İç İşleri, Millî Eğitim ve Savunma Bakanlıkları ile yaptığı yazışmalara da burada yer verilmektedir. Bütün yazışmalar sonucunda bu dört bakanlıktan Halk Eğitim Bakanlığı Texier'nin çalışmalarına olumsuz yaklaşırken diğer üçü daha ılımlıdır; ancak çalışmanın hacmini küçültmesini önermektedir. Ayrıca, gezilerinde kullandığı ve haritasını çizdiği güzergâhlardan yayımlanmayanları Savunma Bakanlığı'na verdiğini de belirtmektedir. Yazışmalardan anlaşıldığı üzere 1837'de Texier Fransa'ya döner dönmez ilgili bakanlıklarla söz verilen bütçe için görüşmeler yapmış; ancak yeterli ödeneği alamadığı için yaptığı çalışmaları yayın için kısıtlamakla kalmamış; aynı zamanda yeni yapacağı yolculukları da ertelemesi yönünde tavsiye almıştır (Texier, 1842, s. 1). Ancak ünlü gezgin, şahsî imkânlarını zorlayarak aklındaki bütün gezi projelerini gerçekleştirmiştir. Bu durum sonunda onun maddi kaybının yanı sıra sağlığının da bozulmasına yol açmıştır (M. Amédée, 1870, s. 30).

Seyyah, yayımlayamadığı çalışmalarını Asya'ya yaptığı ikinci gezi sonrasında yeni keşiflerine ekleyerek yayın için gerekli maddi destek arayışını sürdürmüştür. 1941 yılında Halk Eğitim Bakanı Villemain ile yaptığı yazışmalarda bakan kendisine çalışmalarını bilimsel olmaktan çok sanatsal bulduğu için ödeneğin ancak yarısını verebileceğini söylemekte, diğer yarısını İç İşleri Bakanlığı'ndan istemesini önermektedir. Bu çalışmaların 19. yüzyıl boyunca sömürge ve keşiflere kapı aralamak adına yapıldığı ve bir misyonerlik faaliyeti olduğu hem Texier'nin kendi yayınlarında hem de onunla ilgili yapılmış çalışmalarda saklanan bir durum değildir⁷⁰. Bu nedenle işin içine her zaman Savunma Bakanlığının da dâhil olduğu, ilk kez haritalanan yerler ve belli güzergâhların Savunma Bakanlığınca parasal destek sağlanmasa bile, arşivlendiği öğrenilmektedir. Bunun hem sanatçı hem bilim adamı olarak Texier'yi onurlandırdığı anlaşılmaktadır (Texier, 1842, s. XXII-XXIV). Bütün bu bürokratik yazışmaların ardından 1842'de Ermenistan, İran ve Mezopotamya gezisi de yine Anadolu gezisi gibi bazı materyaller dışarıda tutularak yayımlanabilmiştir. Buna rağmen Texier'nin aynı kitapta İstanbul ve Anadolu'ya ilişkin gözlemlerine yer verişşi ilginçtir⁷¹.

⁶⁸ RIBA, SC70/TEX[60] 1-5.

⁶⁹ Kitap kapağının kenarında yer alan "Constantinople and supplementary sheets entitled description archéologique et monumentale de le Asie Mineure" ifadesi bunu doğrulamaktadır.

⁷⁰ Xivrey 1837 tarihli, Texier'nin Küçük Asya ziyaretinin ilk iki yılını konu alan yayınında şunları söyler: "Bazı gezginler için bilim, hükümet tarafından verilen gizli talimatları renklendiren bir bahane olmuştur. İngilizlerin Afrika'nın içlerine nüfuz etme girişimlerinin motivasyonunun bu olması muhtemeldir. İngilizlerin coğrafyayı ilerletme hevesi, altın tozu arayışında avantaj olarak kullanılabilmiştir." (s. 189). Bu anlamda Texier'nin Doğu seyahati tam da Xivrey'in söylemeye çalıştığı şekilde ortaya çıkmış; ancak bilime olan tutkusu daha baskın gelmiştir. Seyyahın yazılarında sıklıkla amacının neden ve sonuçlara dayalı tarihyazımı (historiyografi) aracılığıyla bilime hizmet etmek olduğunun altını çizmektedir. Bunu yaparken deneyimlerinin, yeteneklerinin ve sanatın gücünü kullanmak onun şahsî kariyerine katkı sunmaktadır ve muhtemelen gezi tutkusunun altında, bunları güçlü bir şekilde sunmaya imkân bulması yatmaktadır. Gezilerinin amacı hakkında yaptığı bir yorum için bk. (Texier, 1842, s. 1)

⁷¹ Seyyah 1839'de gerçekleştirdiği ikinci seferin gerekli yasal izin ve prosedürlerini yerine getirmek üzere İstanbul'a gelmiştir. Burada Sadrazam Hüsrev Paşa (1839-1840) ile görüşmüş, karayoluyla Trabzon'a gitmek istediklerini iletmiştir. Hüsrev Paşa, Nizib Savaşı'nın (1839) kaybedilmesi üzerine Anadolu'da isyanlar çıktığını, bu sebeple özellikle Tokat ve Sivas'ın tehlikeli olduğunu bildirmiş, seyahati biraz ertelemesini istemiştir. Texier tavsiyeler üzerine İstanbul'da zorunlu misafirlik yaşadığını belirterek bu süre zarfında pek çok anıtı ziyaret ettiğini aktarmaktadır. Bunların içinde daha önce bahsi geçen Fatih Sultan Mehmed'in artık mevcut olmayan hamamı da bulunmaktadır. Bk. Texier and Pullan, *Byzantine Architecture: Illustrated by Examples of Edifices Erected*

3. Seyyahlar, Oryantalizm ve Sanat Tarihi Yazımı Bağlamında Bir Değerlendirme

Doğu'nun Batılılarca bir merakla incelenmesi Rönesans'ın başlangıcına kadar gitmektedir. 16. yüzyılda Osmanlı'nın Avrupa içleri de dâhil olmak üzere geniş bir alana hükmetmesiyle ilgi giderek artmaya başlamıştır. 16. ve 17. yüzyılda Avrupa'nın Osmanlı tasvir ve imgelerinde bir tutarlılık görülmez, aksine değişken bir yapı arz eder. Yine bu dönemlerde Avrupa'nın Osmanlı'dan üstün olduğu şeklinde yorumlara rastlanmaz. Öte yandan, özellikle 17. yüzyılda İstanbul'daki Bizans antik eserlerine büyük ilgi vardır. Fransa'da *Byzantine du Louvre* veya *Paris Corpus* olarak adlandırılan büyük ölçekli Bizans tarihi metinleri, 19. yüzyıla kadar Bizans tarihi ve kültürü hakkındaki önemli kaynaklardır. Bizans'a olan bu merakın sebebi, aslında Fransızların imparatorluk özlemleriyle ilgilidir. Eski eserler hakkında bilgi için Bizans metinlerini araştırarak, İstanbul'dan objeler ve el yazmaları satın alarak kendilerini Roma İmparatorluğu'nun meşru varisi olarak göstermeye çalışmışlardır (Kılıç Yıldız, 2013, s. 29). Bu dönemin İstanbul'a getirilen ünlü seyyahı *Guillaume Joseph Grelot*'un (1630-1680) *Relation nouvelle d'un voyage a Constantinople* adlı eseri bu kapsamda değerlendirilebilir. Grelot, daha önceki seyyahların plan, rölöve, resim içermeyen notlarındaki eksikliği kendisinin doldurabileceği iddiasıyla bu seyahati organize ettirmiştir. Gerçekten de Grelot, Ayasofya'nın galerilerinden resimler ve bir plan çizebilmiştir. Kubbede üzeri kireçle boyanmış bazı mozaikleri ve figürleri tespit etmiştir. Pandantiflerde yer alan melek figürleri, bu dönem sıra ve badanayla örtülü değildir. Aynı dönemde *Jean-Baptiste Tavernier* (1605-1689) de Türkiye, İran ve Hindistan'ı içeren bir seyahate çıkmıştır. Kendisini İran'a götürecek olan kervan 11 ay boyunca İstanbul'da beklemek zorunda kalınca, Osmanlı sarayını gözlemlemeye ve buranın gerçeğe uygun bir tasvirini çizmeye çalışmıştır. Yine 17. yüzyılın bir başka seyyahı *Jacob Spon* (1647-1685) da İstanbul'da yaklaşık bir yıl kadar kalmış ve bu esnada antik eserleri inceleme ve şehri gezme fırsatı bulmuştur (Ebersolt, 1996, s. 43-44, 137-141).

18. yüzyılda ise Avrupalıların Doğu'ya yaptığı seyahatlerde artış yaşanmış⁷², bilgiler görece sistemli hâle gelmeye başlamış ve daha nitelikli tercüme yapılmıştır (Hentsch, 1996, s. 78). Fransız *Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* ve İngiliz *Dilettanti Derneği* gibi kurumlar antik yerlere büyük keşif gezileri düzenlemiş ve bu geziler sonucunda görülen yerler ve nesnelere ilgili yayınlar üretmişlerdir. Ağırlıklı olarak klasik antik çağa odaklanan bu yayınlar ve sözü edilen kurumlar Avrupa'da sanat ve mimarlık tarihi yazımının ilkelerinin oluşmasında önemli bir etkiye sahip olmuştur (Kılıç Yıldız, 2013, s. 29). Bununla birlikte, 18. yüzyılda Doğu-Batı arasındaki diplomatik, ticari, askerî ve kültürel ilişkiler sayesinde iki toplum birbirini yakından tanımış, bu da Batıda bir *Doğu egzotizminin* ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Egzotizm, yerini 19. yüzyılda *oryantalizme* bırakmıştır (İnankur ve Germaner, 1989, s. 18). Bu kavramı ilk kez akademik olarak inceleyen *Edward Said* ise Batı'nın Doğu hakkında edindiği her bilgi ve deneyimi oryantalizm olarak adlandırmıştır (Çırakman, 2002, s. 183). Said'e göre oryantalizm, 18. yüzyılda ortaya çıkmıştır ve *açık, örtülü (gizli) ve modern* olmak üzere üç şekilde ele alınmalıdır. Açık oryantalizm 18. yüzyılda gelişen akademik disiplinleri ifade eder ve önceki yüzyıllardan farklı değildir. Bu tip oryantalistler Batı dünyasının diğer kültürlerden üstün olduğunu vurgulamak için bilinçli bir şekilde Batı ile Doğu arasındaki farklara odaklanır. Örtülü (gizli) oryantalizm ise bir düşünce biçimidir. Bu kategoriye sadece akademisyenler değil, Doğu hakkında herhangi bir beyanda bulunmuş olan her yazar veya düşünür girebilir. Bu tip yazarlar ya da bilim adamları, Doğu ile Batı arasındaki öze yönelik ayrılığı farkında olmadan ele alırlar. Modern oryantalizm ise 18. yüzyılın sonlarında şekillenmeye başlayan ve Doğu hakkında hükümlerde bulunan, onun

in the East During the Earliest Ages of Christianity, with Historical & Archaeological Descriptions, s. 159-164. Bunun gibi bazı anıtlar hakkında tanıklıklarını aktardıktan sonra şairi bir şekilde ilkinin 1836'da, ikincisini 1839'da gerçekleştirdiği ziyaretleri sonrası Ayasofya Camisi'ni her yönüyle ele aldığı birkaç sayfalık anlatıma yer vermektedir. Anlaşıldığı üzere Texier, Ayasofya üzerine yaptığı çalışmaları yayımlamak için zorunlu İstanbul misafirliğini fırsat bilerek eserde bu konuya yer vermek istemiştir (Texier, 1842, s. 1, 15-40).

⁷² Bu kültürel ilginin odağı çok yönlüdür ve 18. yüzyılda özellikle Fransa ve İngiltere'de Türk modası hâkimdir. Zengin giyimli ve romantik pozlu Türkler, özellikle Fransız resimlerine sık sık konu olmuş; kostümlü çizimlerden oluşan albümler yayımlanmıştır. İstanbul'daki Avrupalı diplomatlar, Paris ve Londra salonlarında Osmanlı dünyasını canlandırmaları için ressamlar getirtmiş, hanımlar şezlonglarda alaturka kıyafetlerle poz vererek egzotik Osmanlı temasını canlandırmışlardır (Searight, 2006, s. 129-30). İngiltere'deki Türk modası hakkında ayrıca bk. (Yenilir, 2023).

hakkındaki görüşlerin onaylanması ya da reddinde söz sahibi olan, Doğu'yu tanımlayan, eğiten ve iskân eden ve böylece Doğu'ya hâkim olmak, onu yeniden yapılandırmak ve onun üzerinde otorite sahibi olmak için Batı'nın bulduğu bir yoldur (Said, 1979, s. 13, 201-225).

Buradan hareketle Texier'nin bakış açısının Said'in modern oryantalizm tanımıyla örtüştüğünü söylemek yanlış olmaz. Seyyahın, oryantalist bakış açısıyla çizdiği topografik İstanbul görünümüne ve figürlere, ilgili yerlerde sıklıkla değinilmiştir. Ancak Ayasofya hakkında yazdıkları buna daha açık bir örnektir. Texier, sözü edilen Ayasofya konulu makalesini şu şekilde sonlandırır: “Sultanın barışçıl ve kesin bir fesih gerçekleştirebilmesi için ulemanın sempatisine ihtiyacı vardı ve bunların Türkiye'nin yeni çıkarlarını anlamalarını sağlamak çok zordu. Dolayısıyla, Ayasofya'nın minberinden Avrupa bilimlerine karşı başlatılan mücadeleyi geri çektiği günden itibaren, medeniyet davası Doğu'da kazanılmış sayılabilir.” (Texier, 1839b, s. 288). Burada Texier Sultan II. Mahmud'un dinî otoriteyle olan ihtilafını, medenileşme davasının önünde engel olarak görmektedir. Çünkü ona göre Osmanlı toplumu *medenileşmelidir*. Bu da ancak Osmanlı'nın Avrupa bilimlerini ve dolayısıyla kültürünü benimseyişiyle mümkündür. Böylece sultanın yenilik hareketleri amacına ulaşacak ve Osmanlı'nın bu *ilerici politikası*, onun kalkınmasında etkili olacaktır. Bu noktada Doğu'yu şekillendiren, Batı'yu yücelten bir araç olarak sanat tarihi, arkeoloji biliminin büyük rolü olduğu anlaşılmaktadır. Zira antik eserlerin incelenmesi, kopyalanması, yeniden üretilmesi ve toplanması, bu bilim dallarının ortaya çıkışına sebep olmuştur. İlk olarak antik Yunan-Roma sanatında özünü arayan Batı medeniyeti, zamanla entelektüel bakış açısı geliştikçe Bizans ve İslam sanatlarının keşfine yönelmiştir.

Avrupa için başlarda Bizans sanatı ve mimarisi de çok fazla bir anlam ifade etmemektedir. Bizans dünyası 18. yüzyıl ve öncesinin hâkim akımı olan Neo-klasizm'e hitap etmiyordu. Hatta bu dönem Avrupası'nda Bizans terimi *yozlaşmış, tuhaf veya karmaşık* gibi olumsuz çağrışımlara sahiptir ve Bizans İmparatorluğu, *Roma İmparatorluğu'nun çöküşü* olarak görülür. Bu dönemde üretilen hem tarihsel hem de edebî yazılarda, Bizans tarihi oryantal özellikleri nedeniyle despotik ve çökmekte olan bir imparatorluk olarak resmedilir (Kılıç Yıldız, 2013, s. 32). 19. yüzyıla gelindiğinde oryantalizm çalışmalarında Romantizm akımı etkili olmuş, Batı'nın Doğu'ya yönelik seyahat girişimleriyle Avrupa kendisini Doğu'da tanıştığı başka uygarlıklarla kıyaslayarak tarihini temellendirmeye çalışmıştır (İnan Aliyazıcıoğlu, 2017, s. 52, 142). Bununla birlikte aydınlanma hareketinin evrenselci görüşüne karşı romantik tarih görüşü, ulusal özgünlükleri ön plana çıkarmış, bu da ulus-devletleri gerekli kılmıştır. Böylece Romantik tarihçiler ulusal tarihlerin temeli olarak Orta Çağ'a odaklanmış ve Bizans'a ve mimarisine yönelik tutumlarda da kademeli bir dönüşüm yaşanmıştır. Bir anlamda yerel kültürlerin köken bulma arzusunun motive ettiği milliyetçi söylem, Avrupa kimlik ve ulusal tarihinin gelişiminde antik ve modern arasında bir geçiş dönemi olarak algılanmaya başlanmıştır. Böylece, Bizans'ın tekrar sahiplenilmesi söz konusu olmuştur (Kılıç Yıldız, 2013, s. 62).

Benzer şekilde Fransa'da 19. yüzyılın başında Gotik mimariye ilgi vardır ve bu, zamanla Bizans mimarisine doğru kaymaya başlamıştır. Örneğin *Alexandre de Laborde* (1773-1842), 1836'da yazdığı *Le Monuments de la France* adlı eserinin ilk baskısında Gotik mimariye özel bir önem vermiş, Bizans mimarisine ise çok az yer ayırmıştır. Ancak yazarın yirmi yıl sonra yapılan kitabının ikinci baskısında bazı Fransız anıtlarını Romanesk ya da Bizans tarzı olarak tanımladığı görülmektedir. 19. yüzyılın ortalarına doğru, Fransız ulusal tarihinin aydınlatılmasıyla ilgili olarak Gotik mimari kökeninin araştırılmasına yönelik çalışmalar, Romanesk ve Bizans mimarisinin öğrenilmesiyle sonuçlanmıştır. *Armand Mallays*'ın (1805-1883) Romanesk ve Romano-Bizans kiliseleri üzerine yazdığı denemesi (1838), Orta Çağ Fransız katedrallerindeki Bizans unsurlarına atıfta bulunmuştur. Tarihçi ve arkeolog *Felix de Verneilh* (1820-1864), 1851 yılında yazdığı *L'architecture Byzantine en France* adlı eserinde Fransa'nın Aquitaine bölgesindeki Bizans ve Romanesk yapıları karşılaştırarak Orta Çağ Fransız mimarisindeki Bizans mirası fikrini daha da geliştirmiştir. *Albert Lenoir* (1801-1891), 1840'da *Revue Generale de L'Architecture* ve 1852'de *Architecture Monastique* adlı eserlerinde Osmanlı ve Yunanistan topraklarında Bizans sanatına dair yaptığı çalışmalarını yayımlamıştır (Crimson, 2005). Arkeolog ve tarihçi *Felix Verneilh* (1820-1864), kilise mimarisi üzerinde uzun yıllar süren arkeolojik çalışmalarının ardından 1851 yılında *L'Architecture Byzantine en France* başlıklı bir çalışma yayımlamıştır. Bu çalışmada Verneilh,

Fransa'nın *Le Puy, Avignon, Souillac, Solignac* ve özellikle de *Perigueux* kubbeli kiliselerinden İstanbul'a uzanan bir Bizans mimari geleneği bulunduğunu öne sürmüştür. Bununla birlikte, *Charles Bayet*'nin (1849-1918) 1883'te yayımlanan *L'Art Byzantine* adlı eseri gravürlerle resimlendirilmiş popüler bir kitap olmasına karşın 19. yüzyılda Bizans sanatının kapsamlı bir tarihini sunan ilk eserdir. Bayet'nin kitabı, Bizans'a yönelik eski itirazlara karşı bir savunmadır ve Bizans'ın antik çağ, Doğu ve Hıristiyanlıktan gelen malzemeleri bir araya getirme ve sentezleme gücüne sahip olduğunu iddia eder (Bullen, 2003, s. 86-87). Özellikle Fransa ve Almanya'da Bizans mirası fikrinin gelişimi milliyetçilik, romantizm ve siyasi güdümlü tarihselcilikle yakından ilişkilidir (Kılıç Yıldız, 2013, s. 66-67). İngiltere'de ise Bizans sanatına karşı merak 19. yüzyılda, Almanya ve Fransa'dan sonra başlamıştır (Karydis, 2020, s. 172-173). Bu alandaki Fransız ve Alman hâkimiyetinin, İstanbul'da çalışan ve Ayasofya'da restorasyon işleri yapan İsviçreli mimar *Gaspard Fossati*'nin (1809-1883) 1852'de *Aya Sophia, Constantinople* isimli eserini yayımlamasıyla kesintiye uğradığı düşünülmektedir (Crimson, 2005). Ancak, *Texier*'nin Ayasofya çalışmalarını Fossati'den önce yaptığı bilinmektedir. Yapının elli dokuz adet görselini ürettiğine yukarıda değinilmiştir. Dolayısıyla, *Texier*'nin özellikle Bizans yapıları ve Ayasofya hakkındaki çalışmalarını yayımlatamaması, bu çalışmaların etkisinin Avrupa kültür çevrelerinde sınırlı kaldığını kanıtlamaktadır.

Avrupalıların İslam sanatına olan ilgisi, bir anlamda entelektüel bir eğilim olarak zamanın ruhuna uygun bir şekilde kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Çoğu kez antik eserleri incelemek için çıkan yolculuklarda İslam eserleri, mimarları etkilemiştir. *Jacques Ignace Hittorff* (1792-1867), Alman mimar *Ludwig von Zanth*'ın (1789-1857) yardımıyla 1823-24 senelerinde antik anıtları incelemek için Sicilya'ya gitmiş, yedi yıl sonra Orta Çağ İslam anıtlarını da kapsayan yayını basılmıştır. *Jules Bourgoïn* (1838-1907) de İskenderiye'deki Fransız konsolosluğunu inşa etmek üzere Dışişleri Bakanlığı tarafından Mısır'a gönderildiğinde Kahire mimarisini keşfetmiştir. *Emile Prisse d'Avennes* (1807-1879) ve *Leon Parvillée* (1830-1885), Kahire ve Türkiye'de geçirdikleri yedi yılı İslam mimarisi üzerine yapacakları çalışmalara gerekli malzemeleri toplamak için kullanmışlardır. 19. yüzyılın sonuna doğru İslam mimarlık tarihi yazımı mimarlardan çok teorisyen ve arkeolog-oryantalistlerin ilgi alanına girmiştir. Bu süreç Almanya'da daha erken başlamıştır. Özellikle Fransa'da İslam sanatı tarihi *École du Louvre*'de öğretilerek kurumsallaşmaya başlamıştır (Decléty, 2005, s. 73-75).

Buraya kadar anlatılanlar 17. yüzyıldan başlayarak İngiltere ve Fransa'da "*Antikite mi, yoksa modernite mi daha iyidir?*" sorusu etrafında gelişmiştir. 19. yüzyıla kadar bu doğrultuda devam eden tartışmalar gelenekselci bakışın kaybolmasıyla sonuçlanmıştır. Klasik geleneğe göre sanat gelişip ideal bir güzelliğe erdikten sonra bozulmuş ve küllerinden yeniden doğmuştur. Buna karşın 19. yüzyılın ilerlemeci yaklaşımına göre sanat bütün evreleriyle daha güzele doğru olgunlaşmaktadır. Dolayısıyla, modern insan bu olgunlaşma evrelerini tesadüfe bırakmayarak tarihî gelişimleri veri olarak kullanıp bugün ve gelecek için neler yapılacağını tasarlamayı istemiştir. 19. yüzyıl üslupçuluğu, geçmiş sanatın harap olmuş ya da yıkılmış eserlerini suni yollardan yeniden yaratıp geleceğin sanatını belirleme eğilimindedir (Civelek, 2009, s. 133-134). Bu nedenle tarihçilik daha önceleri döngüsellik ve kökene bağlılığın esas alındığı bir disiplinden modern dönemde bunlar reddedilerek ilerlemeci bir tarih anlayışına evrilmiştir.

18. yüzyılda ortaya çıkan Aydınlanma tarihçiliği için ilerleme, dünya tarihini bir bütün olarak anlayabilmek için doğa bilimlerindeki gibi genel geçer yasalarla açıklamanın bir yolu olarak görülmüştür (Durgun, 2013, s. 290). Pozitivist doğa bilimcileri olguları belirleme ve yasaları ortaya koyma gibi iki önemli misyon üstlenmişlerdir. Bu bakış açısı, *pozitivist tarihyazımı* denebilecek yeni bir metodu ortaya çıkarmış, tarihçiler bu yeni yöntemle yoğun ilgi göstermiştir (Collingwood, 1996, s. 163-164, 166). Böylece, Avrupa'nın Doğu'ya bakışı 19. yüzyıla daha kuvvetli ve analitik bir perspektif kazanmaya başlamıştır. Dönemin tarihçilik anlayışına uygun olarak karşılaştırmalı yöntemler sayesinde artık Doğu daha akılcı ve bilimsel bir perspektif ve nesnel verilerden hareketle ele alınmaktadır. Ancak zamanın ruhu gereği analitik, tümdengelimci, rasyonalist dolayısıyla da peşin hükümler veren yaklaşımlar çoğunluktadır. Akılcı ve rasyonel görünen tarih yazıcılığı sürekli olarak Avrupa merkezli bir Batı'nın Doğu karşısında üstünlüğünü kanıtlamak istediği için de son derece

indirgemecidir (Çırakman, 2002, s. 190-191). İyi bir mimar, jeolog ve coğrafyacı olan Texier'nin arkeoloji, sanat tarihi ve tarih bilimine katkıları da bu çerçevededir. Pozitif bilimlerle uğraşması, onun pozitivist tarih yazıcılığını şekillendirmiştir. Pek çok gezginin aksine Texier, Türk yetkililerin desteği sayesinde ölçü alma, harita çıkarma, süslemeleri yeniden üretme ve detayları inceleme imkânına sahip olmuştur (M. Amédée, 1870, s. 20).

Öte yandan, İstanbul çalışmalarıyla eş zamanlı yürüttüğü ve sonradan Küçük Asya olarak yayımlattığı eserinde Osmanlı sanat ürünlerini değerlendirirken *çadır aşireti* tabirini kullanır (Texier, 2002, s. 210) ve yorumlarını bu temele oturtur. Osmanlıları çadır kökenli olduğu için mimari beceri ve estetikten mahrum görmektedir⁷³. Dolayısıyla o, bütün bir mimari organizasyonu İstanbul'da olağanüstü bir durum içinde gördüğü ve hakkında çok da bilgi sahibi olmadığı çadır geleneğine bağlar. Gördükleri sadece mimari birer yapı değil, kültürün bir ögesidir ve onu kültürün diğer öğeleri içinde anlamlı bir yere oturtmak istemektedir. Bunun için de farklı unsurlara referans vermeye çalışmaktadır. Bu tutumu Texier'nin bilimsel metotlarına karşılık indirgemeci bir bakışa sahip olduğunu da göstermektedir.

Texier'nin metodolojisini anlamak için kullandığı kronolojik yaklaşımına da bakmak gerekmektedir. Çizimlerini yaptığı ve birtakım ölçümlerle kapasitesini belirlediği Yerebatan Sarnıcı örneğinde sarnıcın, Ayasofya'daki çeşmelere su sağladığını aktaran seyyah, su dağıtım sistemini Anadolu'daki erken örneklere bağlamakta, onların Roma geçmişine vurgu yaparak benzerliklerine, dolayısıyla kültürel sürekliliğe dikkat çekmektedir. Doğru ya da yanlışlığından bağımsız Texier'nin, Osmanlı çeşmelerindeki su dağıtım şebekelerinin kronolojik bir yorumunu yapması onun bir metot dâhilinde hareket etmesi bakımından değerlidir. Benzer başka bir örnek Türk sanatını; "Anadolu Selçuklu öncesi", "Selçuklu ve erken Osmanlı" ile "İstanbul'un fethi sonrası" olmak üzere üç aşamada incelemesidir. 1861'de *l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* isimli dergiye yazdığı *Türk Camisinin Karakteri* başlıklı makalesinde Arap ve Türk camilerin ilk *ilkel* örneklerine değinmektedir. Türk camilerinin mihrap ve minber gibi mimari elemanlarının işlev, düzen ve dekorasyonlarında Mısır ve Bizans anıtlarını taklit ettiklerini ileri sürmektedir. Bunların Kahire, Adana, Tarsus, Cezayir ve Tlemcen'de hâlâ mevcut olduğuna ve hepsinin İstanbul'un fethinden önce yapıldığına dikkat çekmektedir (Texier, 1861, s. 120-122).

Selçuklu'dan İstanbul'un fethine kadar olan dönemi, Anadolu-Türk mimarisinin ikinci dönemi olarak değerlendirir. Çünkü Selçuklular ya pek çok Bizans kilisesini camiye çevirmiş ya da yeni ibadethanelerde Bizans kiliselerini model almıştır. Kubbeleler daha küçük ve alçaktır, üzerlerinde çok sayıda pencereye yer verilmektedir. Bu ikinci aşamanın süslemeleri de Arap mimarisini taklit etmektedir. Örnek olarak da Bursa'daki Muradiye (1426) ve Yıldırım Bayezid (1395) camilerini göstermektedir. Texier'ye göre Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u almasıyla İslam mimarisinde devrim gerçekleşmiştir. Çünkü bütün Osmanlı imparatorluğu için tek örnek bundan sonra Ayasofya Camisi olmuştur. Minareler Hindistan'dan alınmış ve İran üzerinden Anadolu'ya taşınmıştır. Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah'ın 1465'te Tebriz'de yaptırdığı caminin minaresini ise minarelerin ilk örneği olarak göstermektedir. Ancak Bizans ve Arap mimarisinde kullanılan kemer çeşitlerinin aksine Türkler'in kendilerine özgü sivri kemerleri tercih ettiğini de eklemektedir. Yazısını Bursa Ulu Camisi'nin kısa bir tanımını yaparak bu caminin Batı Anadolu Beyliklerinin kuruluşundan İstanbul'un fethine kadar en tipik yapı çeşidi olduğunu söyleyerek sonlandırmaktadır (Texier, 1861, s. 120-122).

Seyyahın üslupla birlikte ele aldığı bu kronolojik ve genellemeci yaklaşımları, Karakoyunlu hükümdarının Tebriz'de yaptırdığı minarenin Hindistan etkili ilk minare olduğu ve buradan Anadolu'ya taşındığı gibi garip fikirleri, İslam sanatının sistematik şekilde ele alınışının ilk denemeleri olmasıyla açıklanabilir. Anlaşıldığı üzere Texier, saf üslubun peşindedir. Bu yüzden de bir cami ya da herhangi bir Osmanlı eserinde Türk karakteri olarak adlandırabileceği bir şeyler görmeyi ummaktadır

⁷³ Texier'nin ne orada bulunduğu dönemde ne de öncesinde Osmanlı İstanbul'unda çadıra dayalı bir yaşam olmadığı açıktır. Ancak 1839'da çıkan büyük bir yangını resmettiği görüntüde yangın bölgesine kurulmuş onlarca çadır vardır. Seyyahın bu çizimde amacının yangın mahallini resmetmek mi, yoksa Türklerin çadırla olan bağına dolaylı bir gönderme yapmak mı olduğu sorusu akla gelebilir. Ancak, buna verilecek herhangi bir cevap iddialı olacaktır.

(Texier, 1862, s. 126-127). Oysa Texier'ye göre, gördüğü şey biraz Müslüman-Arap, biraz Hıristiyan-Bizans sanatından devşirilmiş, dolayısıyla bir geleneğe dayanmayan, onu devam ettirmeyen *köksüz* yapılarıdır. Onun bakış açısına göre ilk olarak Araplar; Mısır, Yunan, Roma ve Bizans eserlerinden etkilenmişlerdir. Bunlar içinde en büyük pay Bizans'ındır, çünkü ilk olarak Araplar, sonra da Türkler Bizans kiliselerini model alarak cami inşa etmişlerdir. Texier'nin bakış açısından Bizans artık çökmüş bir imparatorluk değil, aksine İslam'ın temel yapı formunu etkileyen, hatta taklit edilen sanat eserleri üretmiş bir imparatorluktur. Araplar, Türkler veya daha geniş olarak Müslümanlar bugün bir ibadethane formuna sahipse bunu Hıristiyan Bizans'a borçludur. Böylece bir yandan Bizans'a iadeitibar yapılırken bir yandan da Yunan, Roma ve Bizans birbirinin devamı medeniyetler olarak görülmektedir.

Bütün bunlara rağmen Texier'nin *Küçük Asya* eserinden yola çıkılarak Osmanlı mimarisi hakkında tamamen olumsuz fikirlere sahip olduğu da düşünülmemelidir. Her ne kadar o, ülkesinde aldığı eğitimde sanat ve mimarlık akademilerinin dikte ettiği olumsuz yargılara maruz kalmış ve bazı yorumlarında bunun izleri görülmüşse de Doğu'ya yaptığı yolculuklar, Batı'daki anıtlar ile Osmanlı anıtları arasında kapsamlı karşılaştırmalar yapmasına olanak sağlamıştır. Texier, karşılaştırma yaparken kronolojik, biçimsel ve yapısal özelliklerin yanı sıra coğrafi konum dağılımını da göz önünde bulundurmuştur. Bu tutum, daha önce bahsedilen, pozitivizm etkisindeki üslup ve sanatı sürekli gelişim açısından açıklamaya çalışan evrimsel bakışla ilişkilidir. Seyyah, 1834'te İstanbul'dan gönderdiği mektuplarda mimarlık okulunda kendisine öğretilenlerden çok farklı bir sanatsal üretimle karşı karşıya olduğunu ve bu eski Türk anıtlarının gücü karşısında hayrete düştüğünü belirtir. Bu hayret, aslında asli görevi olmayan Osmanlı anıtlarının incelenmesi ve ölçülmesine sebep olan diğer bir etkidir (Pedone, 2012, s. 284).

Texier, etkilenmenin özgün biçimler üretilmesine engel olmadığını da söylemektedir. Ona göre, planların ve mimari detayların incelenmesiyle özgün, değişmeyen özelliklerin yanında bir binayla diğeri arasındaki üslup farklılığını ortaya koymak da mümkündür (Pedone, 2012, s. 288). Dolayısıyla Texier için köksüzlük, geleneksizlik gibi hükümler artık Osmanlı sanatı için geçerli değildir. Çünkü Osmanlılar başta Ayasofya olmak üzere Bizans yapılarından etkilenmiş olsalar da onlar kubbe gibi bazı kısımlarda veya detaylarda kendilerine has unsurları yansıtmayı başarabilmiştir.

Texier'nin, kısaca *Türklerin kendine ait bir mimarisi yoktur, mimari Arap, Pers ve Bizans sanatının bir taklididir* söylemi (Texier, 1862, s. 126-127), Avrupalı pek çok seyyah tarafından dillendirilmiş ve genel bir kanıya dönüşmüştür. Çizimlerinin tasnifini yapması ve yayınlaması için bıraktığı İngiliz mimar Owen Jones da bu görüşü benzer, hatta aşağılar şekilde dile getirilmiştir (Searight, 2006, s. 135) Bu nedenle Mısır, Afrika ve İspanya gibi ülkelerde Arap sanatı oryantalistler için daha caziptir ve Anadolu'da Bizans sanatının keşfi meselesi, Osmanlı sanatına olan ilginin önüne geçmiş gibi görünmektedir. Ancak Texier'nin benimsediği tarih yazım metodunun ilerlemeci yaklaşımı, onu İstanbul'da bu detaylı çalışmaları özveriyle sürdürmede cesaretlendirmiş olmalıdır. Yine de Texier'nin Osmanlı sanatına yönelik çalışmaları, belki de henüz erken denebilecek bir aşamada olmasından dolayı, yeterli ilgiyi görememiştir. Bu durum, yüklü miktardaki çizimin yayınlanmamış olmasından anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Texier, kendi tanımlamasıyla, *bilimsel amaçlar* ile gerçekleştirdiği seyahatinde, kendinden önce çeşitli vesilelerle İstanbul'u ziyaret etmiş kişilerin eserlerini rehber edinmiştir. Pierre Gilles'in tanımlamalarından yola çıkarak çizimler yapmış, J. V. H. Purgstall'ın anlatımlarını çevirmiş ya da çevirtmiş, gezisinde ziyaret edeceği yerlerin bir listesi gibi kullanmıştır. O güne kadar İstanbul'u ziyaret eden seyyahların resmetmeyi tercih ettiği pek çok Osmanlı eserlerini, benzer açılardan resmetmiştir. Bu, oryantalizm geleneğinin devamıdır. Ancak Texier pek çok oryantalistten farklı olarak özellikle yapıları ölçmüş, rölövelerini çizmiş ve çoğu kez bir rekonstrüksiyon üretmiştir. Yeniden üretim, özellikle Bizans eserleri üzerinde denenmiş ve bazı durumlarda eleştirilere sebep olmuştur. Ayrıca Texier'nin Bizans

sanatı için denediği erken tarihli ve geniş çaplı monografya denemesi de kıymetlidir. Birbirini tekrarlayan romantik manzaraların aksine Texier'nin bilimsel çalışmalarında gerçek temsiller görülmektedir. Bunu deneyen başka seyyahlar olmasına karşın Osmanlı başkenti için böylesi geniş ve gerçekçi bir koleksiyon hazırlaması, onu kendi alanında rakipsiz kılmaktadır.

Diğer yandan, Osmanlı topraklarına gönderiliş gerekçesi, öncelikli olarak antik Yunan ve Bizans eserlerinin incelenmesi, raporlanması ve imkân dâhilinde olanların Fransa'ya götürülmesidir. Bunun yanında, Osmanlı kütüphanelerindeki otantik yazma eserleri götürmek gibi bir görev verildiği de anlaşılmaktadır. Her ne kadar ilk geldiği zaman Osmanlı sanat ve mimarlığını orijinal bulmamış ve olumsuz yargılara varmışsa da seyyahın bu alanda yaptığı incelemeler ve eserler, zamanla kendisinde bir hayranlık uyandırmıştır. Texier'nin Osmanlı eserlerini incelemesi, antik Yunan-Roma ve Bizans sanatından etkilenmiş bir üslubun, bu sanatların bir devamı olduğu fikrinden hareketle ortaya çıkmış gibi görünmektedir. Çünkü aynı topraklarda filizlenmiş üsluplar, dönemin öne çıkan pozitivist yaklaşımı gereği, birbirini devam ettirmek durumundadır. Yine anlaşıldığı üzere Texier Osmanlı eserlerinin her bir unsurunu tek tek inceleyerek Arap, Fars ve Bizans üsluplarıyla kıyaslama yoluna gitmiştir. Böylelikle Osmanlı sanatının kemer, pencere, mukarnas benzeri unsurlarının kendine has bir karakteri olduğuna ve etkileşimin yeni bir sanat üslubu doğurduğuna kanaat getirmiştir. Dolayısıyla, seyahatinin başında başka düşünce ve hedeflerle Osmanlı topraklarına gelen Texier için durum beklediği gibi gelişmemiş ve bu da geniş çaplı bir koleksiyonun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Koleksiyonun detaylı bir incelemesi hâlâ yapılmadığı için üzerine yapılacak çağdaş ve geniş çaplı bilimsel çalışmalar, bunların sistemli bir şekilde aktarımını mümkün kılması açısından önem taşımaktadır.

Extended Summary

This study aims to introduce the famous French traveller, archaeologist, and explorer Charles Texier's Istanbul journey and drawings produced during his travels, most of which have not yet been published. Drawings are conserved in the RIBA (Royal Institute of British Architects) archive. Despite publishing numerous drawings compiled during his travels, the drawings related to this study were not featured in Texier's works. During the research, the museum has been visited many times, and all the images were classified and analysed.

The drawings delivered to RIBA by Texier within the five large folders were drawn on folios. Folios do not have an order, arrangement, or standard measure. While some drawings are plans, facades, or sections, some are details for ornamental motifs, architectural plaster, or any element of buildings. Drawings apart from the view were produced with measure, and some were left as sketches and some engrossed. Illustrations of buildings were painted from inside or outside, figures with authentic Ottoman clothes, stray animals or objects and impressions of daily life. Besides, Texier's drawings include some illustrations of human portrayals from various social classes, topographic views from different city places, and Istanbul maps showing important Byzantine structures on the historical peninsula, some of which were coloured with watercolour. In addition, he preferred multi-coloured representation in ornamental details or on some of the surfaces with dense ornamentation, such as fountains and fountains. Presenting architectural representations this way dates back to well before the 19th century, especially in France. However, using new discoveries for scientific purposes seems to have increased the importance of this representation.

Texier made this journey with *a scientific expedition* in his own words, and he utilised the works of previous travellers, diplomats, and visitors to Istanbul as foundational guides during travel. He created drawings based on the descriptions by Pierre Gilles and translated or made translations of J. V. H. Purgstall's accounts. He employed these sources as a directory for the sites he intended to visit. Texier chose to depict Ottoman artefacts from perspectives similar to those favoured by many previous visitors to Istanbul, continuing the tradition of Orientalism. However, unlike many Orientalists, Texier meticulously measured and surveyed the buildings, often producing reconstructions. Reconstructions were especially attempted on Byzantine artefacts and, in some cases, were criticised. Texier's endeavour

to produce a comprehensive monograph on Byzantine art was unprecedented. His extensive collection features recurring romantic landscapes, which serve as scientific studies, offering accurate representations within his work.

On the other hand, the reason for sending him to the Ottoman lands was primarily to examine and report on ancient Greek and Byzantine artefacts and to take those that were possible back to France. It is also believed that he was also given the task of viewing and copying authentic manuscripts in Ottoman libraries. However, during his first trip to Anatolia, he also took a keen interest in Ottoman artefacts.

Although he did not find Ottoman art and architecture original when he first arrived and made negative judgements, the traveller's studies of this field and its artefacts aroused his admiration over time. His analysis of Ottoman artefacts seems to have been based on the idea that a style influenced by ancient Greco-Roman and Byzantine art was a continuation of these arts. Because Texier was looking for pure style, he hoped to see something that he could call Turkish characteristics in a mosque or other Ottoman artefact. However, what he thought he saw was the rootless structures, part Arab, part Muslim, part Byzantine and Christian art, and therefore not based on any tradition and not continuing it. In his view, the Arabs were first influenced by Egyptian, Greek, Roman and Byzantine works. Byzantium is the most important because first, the Arabs and then the Turks built mosques on the model of Byzantine churches. According to Texier, Byzantium was no longer a decadent empire but an empire that produced works of art that influenced and even was imitated the basic architectural form of Islam. If Arabs, Turks or Muslims in the broader sense have a form of worship today, they owe it to Christian Byzantium. On the one hand, this restores dignity to Byzantium; on the other, the Greek, Roman and Byzantine civilisations are seen as a continuation of each other.

Despite all this, it should not be assumed that Texier's views on Ottoman architecture were entirely negative due to his experience in Asia Minor. Although his training at home had exposed him to the negative judgements dictated by the academies of art and architecture, and some of his comments show traces of this, his travels to the East enabled him to make extensive comparisons between the monuments of the West and those of the Ottoman Empire. In his comparisons, Texier considered chronological, stylistic and structural features as well as geographical distribution. In his letters from Istanbul in 1834, the traveller states that he was confronted with an artistic production very different from what he had been taught in the school of architecture and that he was astonished by the power of these ancient Turkish monuments. This astonishment was another factor that led him to analyse and measure Ottoman monuments, which was not his primary task. He analysed each element of the monuments one by one. He compared them with the Arab, Persian and Byzantine styles, concluding that the arches, windows, muqarnas and similar aspects of Ottoman art had their own character and that their interaction gave rise to a new art style.

Texier's journey to the Ottoman lands did not unfold as he had anticipated. The unexpected artistic production he encountered reshaped his initial thoughts and goals, leading to the formation of a substantial collection. As this collection has yet to be comprehensively studied, there is a pressing need for contemporary, large-scale scientific investigations to ensure its systematic preservation and transmission.

KAYNAKLAR

Annonce du décès de M. Charles Texier, membre de l'Académie. (1871). [Comptes rendus des séances de]. *l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*(15), 301-306.

Bullen, J. B. (2003). *Byzantium Rediscovered*. Phaidon Publication.

Charles Texier'nin İstanbul Görünümleri

Civelek, Y. (2009). Mimarlık, Tarihyazımı ve Rasyonalite: XX. Yüzyılın İlk Yarısındaki Modern Türk Mimarisinde Biçime Dayalı Sembolik Söylem Meselesi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7(13), 131-152.

Collingwood, R. G. (1996). *Tarih Tasarımı* (K. Dinçer, Çev.). Gündoğan Yayınları.

Crinson, M. (2005). *Empire Building-Orientalism and Victorian Architecture*. Routledge.

Çırakman, A. (2002). Oryantalizmin Varsayımsal Temelleri: Fikri Sabit İmgelem ve Düşünce Tarihi. *Doğu-Batı*, 5(20), 181-199.

Decléty, L. (2005). Les architectes français et l'architecture islamique: les premiers pas vers l'histoire d'un style. *Livraisons d'histoire de l'architecture*, 9(1), 73-84.

<https://doi.org/10.3406/lha.2005.997>

Duchateau, J. (1873). Notice Nécrologique sur Charles Texier. *L'Athénée oriental: Mémoires*(32).

Durgun, F. (2013). Rönesans'tan 19. Yüzyıla Avrupa Tarihyazımında İlerleme Fikri, Dönemselleştirme ve Orta Çağ Avrupa Tarihi Algısı. *İnsan & Toplum Dergisi (The Journal of Human & Society)*, 3(6), 283-304. <https://doi.org/10.12658/human.society.3.6.M0083>

E. Butler, L. (2003). Texier, Charles (-Félix-Marie). In *Grove Art Online*.

<https://www.oxfordartonline.com/groveart/view/10.1093/gao/9781884446054.001.0001/oa-9781884446054-e-7000084026>

Ebersolt, J. (1996). *Bizans İstanbulu ve Doğu Seyyahları*. Pera Yayınları.

Eyice, S. (1993). Ayasofya. In *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (C. 1).

Germaner, S., & İnankur, Z. (2008). *Oryantalistlerin İstanbulu*. İş Bankası Kültür Yayınları.

Hamiyet, S. (2003). Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyahat İzinleri (18-19.Yüzyıl). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 21(33), 105-124. https://doi.org/10.1501/tarar_0000000146

Hentsch, T. (1996). *Hayali Doğu-Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı*. Metis Yayınları.

İnan Aliyazıcıoğlu, Z. (2017). Oryantalizm ve Avrupa'da Müslüman-Doğu'ya Dair Oryantalistik Çalışmaların Gelişimi. *Journal of Turkish Studies*, 12, 133-156.

<https://doi.org/10.7827/turkishstudies.11397>

İnankur, Z., & Germaner, S. (1989). *Oryantalizm ve Türkiye*. Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları.

Karydis, N. (2020). Discovering the Byzantine Art of Building: Lectures at the RIBA, the Royal Academy and the London Architectural Society. *Architectural History*, 63, 171-190.

Kılıç Yıldız, Ş. (2013). Byzantium Between "East" And "West"-Perceptions and Architectural Historiography of the Byzantine Heritage (Doktora Tezi). In. Ankara.

Kunter, H. B., & Ülgen, A. S. (1939). *Fatih Camii ve Bizans Sarmıcı*. Cumhuriyet Matbaası.

M. Amédée, B. (1870). C.-F.-M. TEXIER, Chevalier De La Légion D'honneur. (C. II).

Mango, C. (1965). Constantinopolitana. *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts*, 80, 305-336.

Miyamoto, B. (2018). Significant Red: Watercolour and the Uses of Red Pigments in Military and Architectural Conventions. *XVII-XVIII Revue de la Société d'études anglo-américaines des XVIIe et XVIIIe siècles, La Couleur*(75), 1-25. <https://journals.openedition.org/1718/1133>

Note des travaux scientifiques de M. Charles Texier. (1855). Typographie De Firmin Didot Freres.

Pedone, S. (2010). *I disegni inediti di Costantinopoli dell'architetto, archeologo e viaggiatore Charles Felix-Marie Texier (1802-71) (PhD Thesis) University of Rome*].

Pedone, S. (2011). A Critical Approach to the Byzantine Art in the First Half of 19th Century-the case of C. M. Texier. In *Actual Problems of Theory and History of Art*.

Pedone, S. (2012). Charles Félix-Marie Texier and the Studies on the Ottoman Architecture of Constantinople: A pioneering Model. *Eurasian Studies*, 10(1-2), 281-298.

Pedone, S. (2013). Souvenir D'un Grandeur Qui Ne S'efface Pas. La Santa Sofia Di Giustiniano in Alcuni Disegni Di Charles Texier. VII Congresso Nazionale dell'Associazione Italiana di Studi Bizantini: Vie per Bisanzio-2009, Venice.

Purgstall, J. V. H. (2011). *İstanbul ve Boğaziçi* (S. Özkan, Çev.; C. I). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Said, E. (1979). *Orientalism*. Vintage Books A Division of Random House.

Searight, S. (2006). Owen Jones: Travel and Vision of the Orient. *Alif: Journal of Comparative Poetics*, 26, 128-146.

Texier, C. (1839a). *Description de l'Asie Mineure. Beaux arts, monuments historiques, plans et topographie descrites antiques* (C. 1-2-3.). Firmin-Didot.

Texier, C. (1839b). "Sainte-Sophie De Constantinople." *Revue Française*, no. 11.

Texier, C. (1842). *Description De L'armenie, La Perse, Et La Mésopotamie* (C. I). Firmin-Didot.

Texier, C. (1861). Notes géographiques d'un voyage en Asie Mineure. *Comptes-rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 5, 118-122.

Texier, C. (1862). *Asie Mineure: description géographique, historique et archéologique des provinces et des villes de la Chersonnèse d'Asie*. Firmin-Didot.

Texier, C. (1923-24). *Küçük Asya; Coğrafyaya, Tarihe, Asar-ı Âtikâya âit Tarif* (A. Suat, Çev.). Matbaa-i Âmire.

Texier, C. (2002). *Küçük Asya-Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi* (K. Y. Koprman, Çev.). Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.

Texier, C. A. D. d. L. M. (1837). *Notice sur l'exploration de l'Asie Mineure: faite par ordre de M.le ministre de l'instruction publique, pendant les années 1833 à 1837*. Imprimerie de Firmin-Didot frères.

Texier, C. F. (1840). Fontaine Turque À Constantinople. *Revue Générale de L'architecture Et Des Travaux Publiques*, 1, 129-133. https://www.citedelarchitecture.fr/fr/portail-documentaire?file=/Infodoc/ged/viewPortalPublished.ashx?eid%3DIFD_FICJOINT_FRAPN02_RA_1840_03_PDF_1

Texier, C. F., & Pullan, R. P. (1864). *Byzantine Architecture: Illustrated by Examples of Edifices Erected in the East During the Earliest Ages of Christianity, with Historical & Archaeological Descriptions*. Day & Son.

Thobie, J. (2006). Albert Gabriel ve İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsü. In *Albert Gabriel- Mimar, Arkeolog, Ressam, Gezgin* (pp. 209-216). Yapı Kredi Yayınları.

Üçsu, K. (2022). Anadolu Arkeolojisinin Unutulmaz Kaşifleri. In *İstanbul: Türk ve Arkeoloji ve Kültürel Miras Enstitüsü Yayınları*.

Xivrey, J. B. d. (1837). Voyage de M. Texier. In *Essais d'appréciations historiques, ou, Examen de quelques points de philologie, de géographie, d'archéologie et d'histoire*. (C. 1, pp. 187-243). Desforges.

Yenilir, T. (2023). Portreler Üzerinden 18. Yüzyıl İngiltere'sinde Türk Modası. *RumeliDE Dil Ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 35, 386-396.

Charles Texier'nin İstanbul Görünümleri

Yerasimos, S. (1994). Texier, Charles. In *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (C. VII, pp. 260-261). İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları.

Yılmaz, Ö. (2013). Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak Değeri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 28(2), 587-614.

Arşiv Kaynakları ve İnternet Adresleri

BOA. C.HR. / 169-8424.	RIBA, SC56/TEX[28](1-7)	RİBA, SC63/TEX[44](1-7)
BOA. A. DVNSNMH.d./11-189.	RIBA, SB59/TEX[38]5	RIBA, SC63/TEX[45](1,3-7)
RIBA, LC/5/2/8	RIBA, SB59/TEX[39]6	RİBA, SC64/TEX[46](1-30)
RIBA, LC/5/3/10	RIBA, SC56/TEX[27](1-11)	RIBA, SC64/TEX[47](1-9)
RIBA, LC/5/9/7	RIBA, SC57/TEX[29](1-35)	RIBA, SC69/TEX[48](1-12, 14-41)
RIBA, LC/5/9/14	RIBA, SC58/TEX[29](36-59)	RIBA, SC69/TEX[49](1-9)
RIBA, LC/5/9/16	RIBA, SC62/TEX[30](1-12)	RIBA, SC70/TEX[50](1-3)
RIBA, LC/6/9/6	RIBA, SC62/TEX[31](1-2)	RIBA, SC70/TEX[51](1-4)
RIBA, LC/11/1/7	RIBA, SC62/TEX[32]	RIBA, SC70/TEX[53]
RIBA, TEC-1.	RIBA, SC62/TEX[33]	RIBA, SC70/TEX[54]
RIBA, LC/11/1/7.	RIBA, SC62/TEX[34]	RIBA, SC70/TEX[55]
RIBA, SA30/TEX[41]	RIBA, SC62/TEX[35](1-3)	RIBA, SC70/TEX[57]1-15
RIBA, SA30/TEX[45](2)	RIBA, SC62/TEX[36] 1-8	RIBA, SC70/TEX[57]11
RIBA, SA30/TEX[48]13	RIBA, SC62/TEX[38]1-4, 6-8	RIBA, SC70/TEX[60] 1-5
RIBA, SA30/TEX[51](5)	RIBA, SC62/TEX[39] 1-4, 7-18	RIBA, SC70/TEX[59] 1-15
RIBA, SB59/TEX[45]4	RIBA, SC63/TEX[41](1-2, 4-17)	RIBA, SD87/TEX[39]5
RIBA, SC56/TEX[25](1-7)	RIBA, SC63/TEX[43]1-6	RIBA, SD87/TEX[44]2

https://riba.sirsidynix.net.uk/uhtbin/cgiirsi/?ps=LC80azhHy6/MAIN_CAT/X/9.

<https://www.ribapix.com/search?adv=false&cid=0&mid=0&vid=0&q=Views%20of%20Hagia%20Sophia,&sid=false&isc=true&orderBy=0> (Erişim tarihi: 09.07.2024)

<https://www.ribapix.com/search?adv=false&cid=0&mid=0&vid=0&q=Kucuk%20Aya%20Sofia%20Camii&sid=false&isc=true&orderBy=0> Erişim tarihi: 28.06.2024)

https://www.ribapix.com/Measured-drawing-of-the-Fenari-Isa-Camii-Istanbul-plan-and-section_RIBA66692 (Erişim tarihi: 28.06.2024)

<https://www.ribapix.com/search?adv=false&cid=0&mid=0&vid=0&q=Hippodrome%20Texier&sid=false&isc=true&orderBy=0> (Erişim tarihi: 30.06.2024)

[https://www.ribapix.com/search?adv=false&cid=0&mid=0&vid=0&q=Church%20of%20Christ%20Pantocrator\)&sid=false&isc=true&orderBy=0](https://www.ribapix.com/search?adv=false&cid=0&mid=0&vid=0&q=Church%20of%20Christ%20Pantocrator)&sid=false&isc=true&orderBy=0) (Erişim tarihi: 28.06.2024)

[https://www.ribapix.com/search?adv=false&cid=0&mid=0&vid=0&q=Imrahor%20Camii%20\(C%20hurch%20of%20St%20John%20Studius%20or%20Stoudios\)%2C&sid=false&isc=true&orderBy=0](https://www.ribapix.com/search?adv=false&cid=0&mid=0&vid=0&q=Imrahor%20Camii%20(C%20hurch%20of%20St%20John%20Studius%20or%20Stoudios)%2C&sid=false&isc=true&orderBy=0) (Erişim tarihi: 28.06.2024)

<https://www.ribapix.com/search?adv=false&cid=0&mid=0&vid=0&q=Mosque%20of%20Sultan%20Beyazit&sid=false&isc=true&orderBy=0> (Erişim tarihi: 28.06.2024)

<https://www.ribapix.com/search?adv=false&cid=0&mid=0&vid=0&q=mosque%20of%20sultan%20suleyman&sid=false&isc=true&orderBy=0> (Erişim tarihi: 28.06.2024)

<https://www.ribapix.com/search?adv=false&cid=0&mid=0&vid=0&q=Yeni%20Cami%2C%20mosque%20and%20tomb%20of%20the%20Sultana&sid=false&isc=true&orderBy=0> (Erişim tarihi: 30.06.2024)

<https://www.ribapix.com/search?adv=false&cid=0&mid=0&vid=0&q=Texier%20Sultan%20Ahmet&sid=false&isc=true&orderBy=0> (Erişim tarihi: 29.06.2024)

<https://www.ribapix.com/search?adv=false&cid=0&mid=0&vid=0&q=Kilic%20Ali%20Pasha%20Otexier&sid=false&isc=true&orderBy=0> (Erişim tarihi: 29.06.2024)

<https://www.ribapix.com/search?adv=false&cid=0&mid=0&vid=0&q=Rag%C4%B1p%20Pasa&sid=false&isc=true&orderBy=0> (Erişim tarihi: 28.06.2024)

<https://www.ribapix.com/search?adv=false&cid=0&mid=0&vid=0&q=Saray%20Fountain%20Texier&sid=false&isc=true&orderBy=0> (Erişim tarihi: 30.06.2024).

<https://www.ribapix.com/search?adv=false&cid=0&mid=0&vid=0&q=Tophane%20Fountain%20C%20Texier&sid=false&isc=true&orderBy=0> (Erişim tarihi: 30.06.2024).

<https://www.ribapix.com/search?adv=false&cid=0&mid=0&vid=0&q=Galata%20Fountain&sid=false&isc=true&orderBy=0> (Erişim tarihi: 30.06.2024).

https://www.ribapix.com/A-district-of-Istanbul-after-the-fire-of-August-15-1833_RIBA66801 (Erişim tarihi: 09.07.2024).

https://www.ribapix.com/Kiz-Kulesi-Maidens-Tower-or-Leanders-Tower-on-an-islet-in-the-Bosphorus-Uskudar-Istanbul_RIBA66800 (Erişim tarihi: 09.07.2024).

https://www.ribapix.com/Galata-Tower-with-a-section-of-the-remaining-Genoese-wall-Istanbul_RIBA66799 (Erişim tarihi: 09.07.2024).

https://www.ribapix.com/View-of-the-Burnt-Column-column-of-Constantine-the-Great-Istanbul_RIBA21310 (Erişim tarihi: 09.07.2024).

https://www.ribapix.com/Column-of-Claudius-Gothicus-Topkapi-Palace-Sarai-Gardens-Istanbul_RIBA22650 (Erişim tarihi: 29.06.2024).

 SUITDER SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ Sakarya University Journal of Humanities and Social Sciences	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma TÜBİTAK (2219-Yurt Dışı Doktora Sonrası Araştırma Burs Programı) desteğiyle yazılmıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study is supported by TÜBİTAK (2219- Overseas Postdoctoral Research Fellowship Programme).</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

Charles Texier'nin İstanbul Görünümleri

Figür 1. Bizans anıtları ve şehrin yapısına ilişkin harita

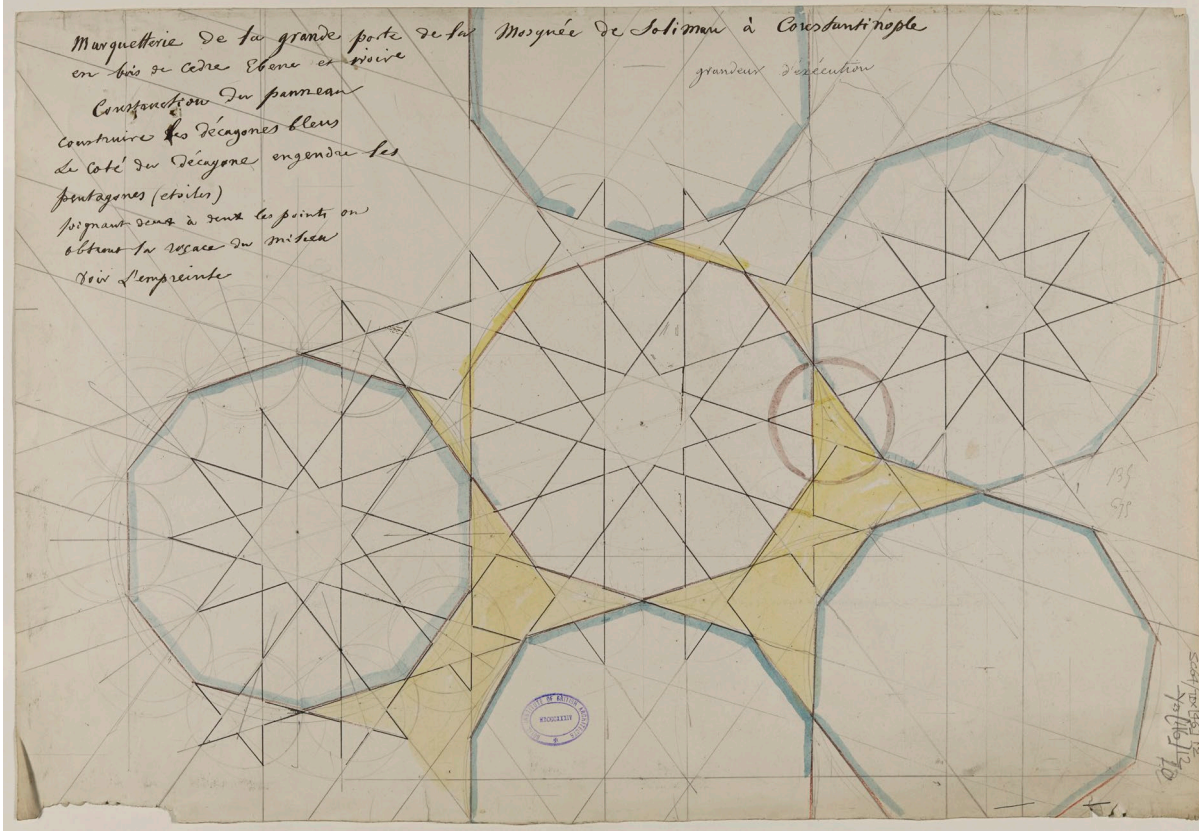
Figür 2. Ayasofya'nın iç görünümü

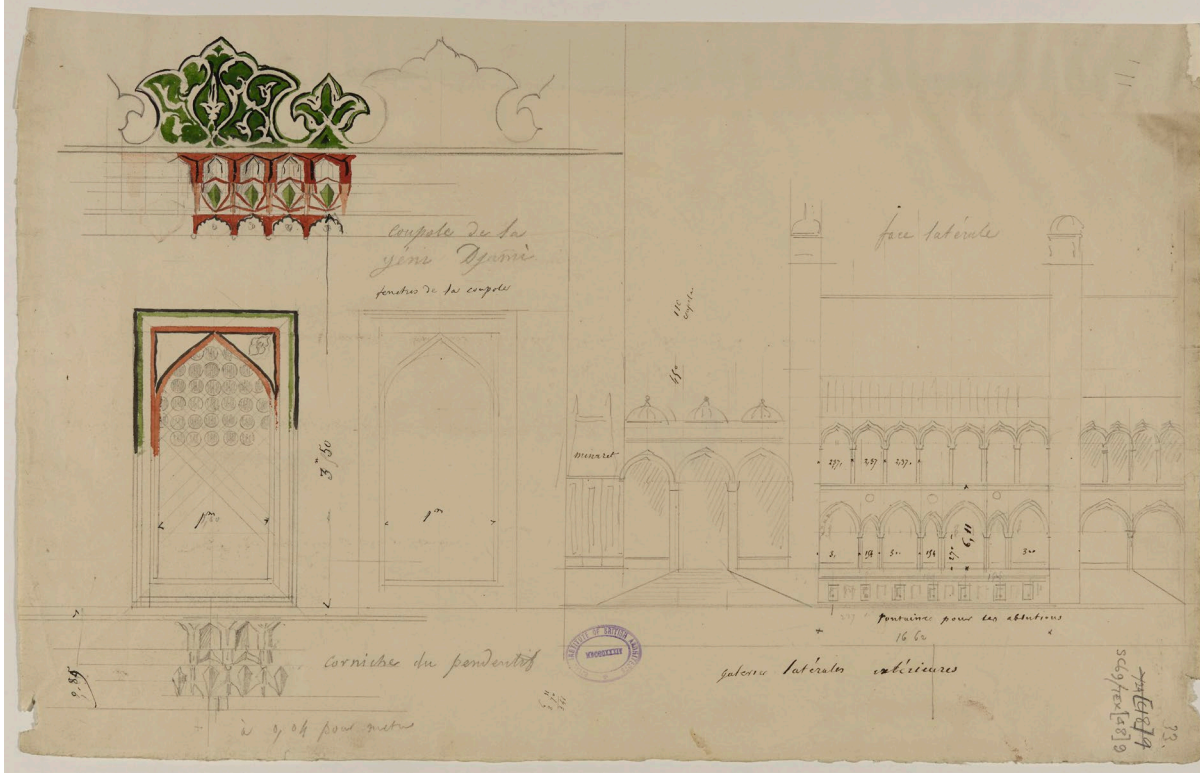

Figür 3. Tabhane Medresesi'nin avludan görünümü

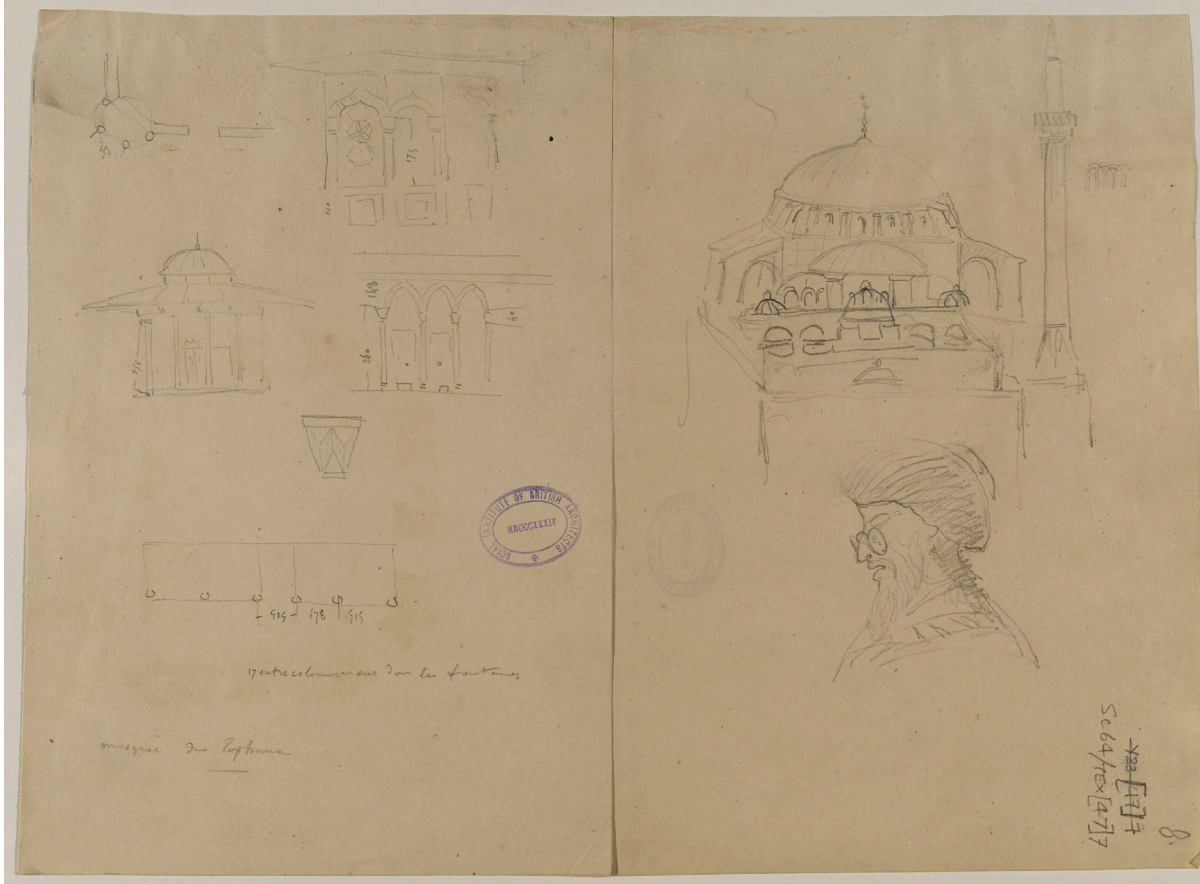

Figür 4. Süleymaniye Camisi'nin kapı kanadı üzerindeki ahşap süsleme detayı

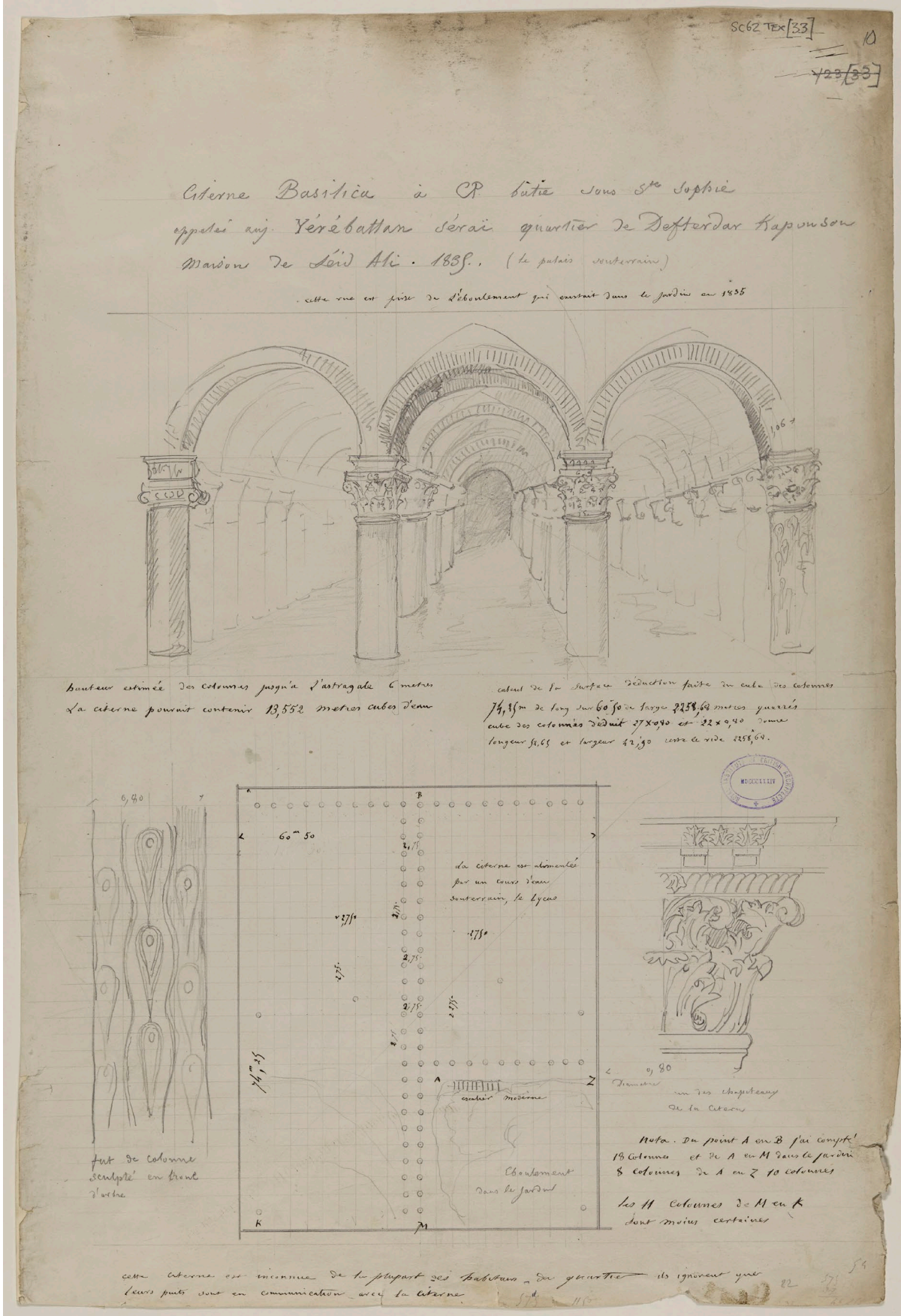

Figür 5. Yeni Cami'de mimari ve süslemelerin bir ayrıntısı

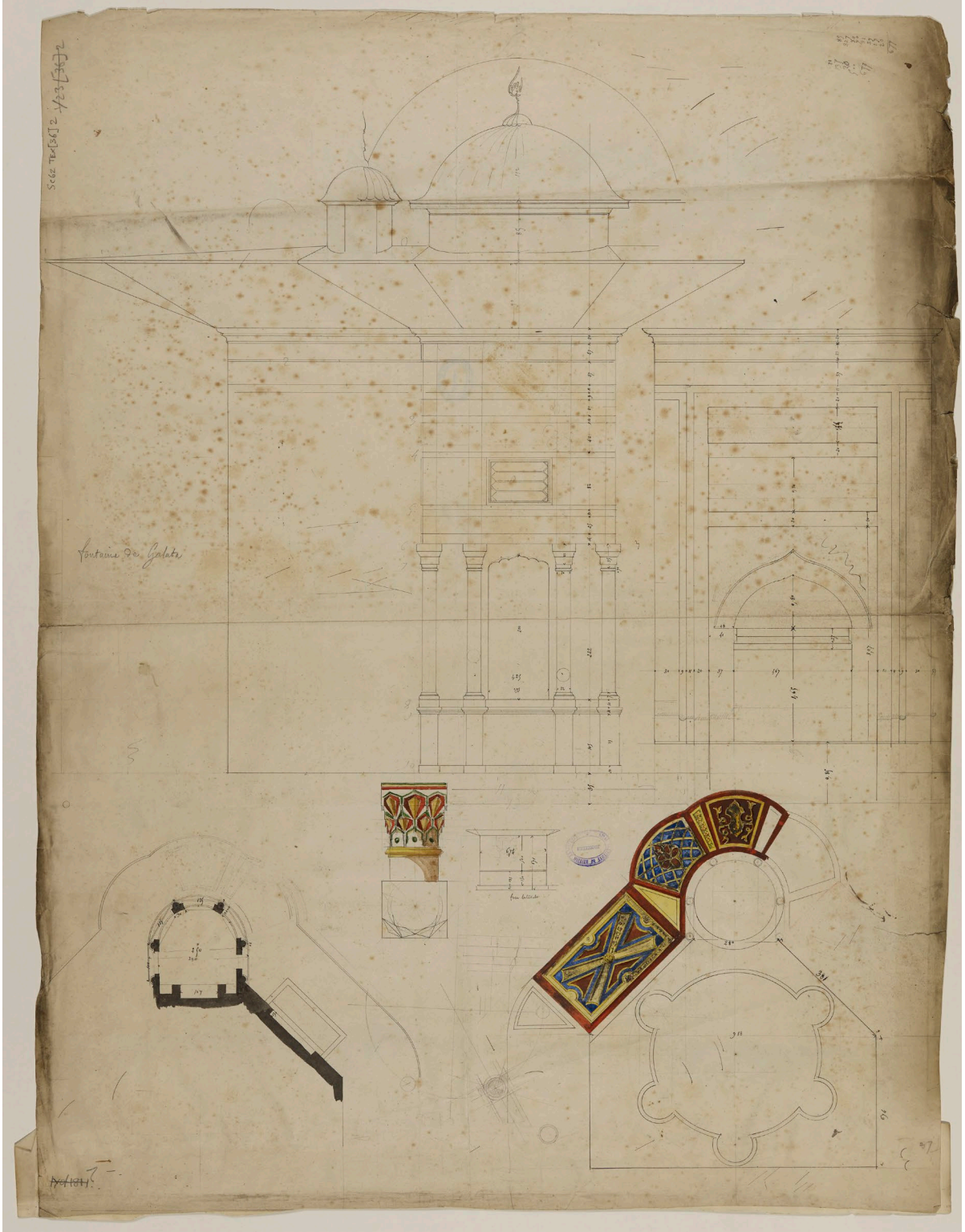
Figür 6. Kılıç Ali Paşa Camisi'ne ilişkin bazı detaylar ve bir figür

Figür 7. Yerebatan Sarnıcı'nın plan ve mimari detayları

Figür 8. Galata Çeşmesi ve detayları

Figür 9. Topografik bir manzara

Figür 10. İdam sehpasında bir figür

SUITDER

SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ

Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sayı/Issue	62-Aralık 2024/ 62-December 2024
Makale Bilgisi/ Article Info	Araştırma Makalesi/ Research Article
Başvuru Tarihi/ Submitted Date:	4 Kasım 2024
Kabul Tarihi/ Accepted Date:	30 Aralık 2024
Atıf/Citation:	Sezgin, K. (2024). Klazomenai /Karantina Adası Kuzey Yamaç Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Batı Yamacı Seramikleri. Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi. 79-160
DOI:	10.35237/suitder.1578942
Benzerlik / Similarity: %	%2

Klazomenai /Karantina Adası Kuzey Yamaç Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Batı Yamacı Seramikleri

West Slope Ware Found in the Excavations on the North Slope of Klazomenai / Karantina Island

Kudret SEZGİN*

Öz

Bu çalışmada Klazomenai Antik Kenti'nin yaklaşık 500 metre açığında bulunan ve kentin Klasik Dönem'den Roma İmparatorluk Dönemi içlerine kadar ana iskân alanı olan Karantina Adası'nın kuzey yamaçlarında ele geçen Batı Yamacı Seramikleri değerlendirilmiştir. Bu kapsamda öncelikle Klazomenai ve çevresindeki yerleşim kronolojisi Orta Kalkolitik Dönem'den başlayarak özetlenmiştir. İkinci aşamada ise yerleşim içi ve çevresinde tespit edilmiş olan fırınlar üzerinden Arkaik Dönem'den itibaren kentin seramik üretim süreci ve kapasitesi ele alınmıştır. Kent kronolojisi ve buna bağlı olarak seramik çalışmaları içerisinde Hellenistik Dönem ve seramikleri diğer dönemlere oranla sınırlı kalmıştır. Karantina Adası kazılarında tespit edilen Batı Yamacı Seramikleri'nin değerlendirildiği bu çalışmanın temel amacı kentin Hellenistik Dönem seramik repertuarı içerisinde önemli bir yer tutan bu seramik grubunun genel bir değerlendirilmesinin yapılması ve dönem/bölge bağlamında bu materyale genel bir bakış açısının oluşturulmasıdır. Bu kapsamda seramik tipleri ve bezeme motifleri referans alınarak bir tipoloji oluşturulmuştur. Tarihendirme için öncelikle ana üretim merkezleri olan Pergamon, Atina ve Korinth seramikleri ile karşılaştırmalar yapılmış, fakat bölgesel kronolojinin esas alınması nedeniyle öncelik Batı Anadolu buluntu merkezlerine verilmiştir. Karantina Adası seramikleri MÖ 4. yüzyılın son çeyreğinden MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısına kadarki geniş bir tarih aralığına sahip tesviye dolgusu içerisinde ele geçmiş olmalarından dolayı stratigrafik verilere dayalı bir tipolojik gelişim şeması oluşturmak şu aşamada güçtür. Bu nedenle bölgesel ölçekte karşılaştırma kriterleri referans alındığında Klazomenai Batı Yamacı Seramikleri için genel olarak MÖ 3. yüzyıl ortası ile MÖ 2. yüzyıl sonu aralığı tarih olarak önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klazomenai, Karantina Adası, Hellenistik, Batı Yamacı Seramiği, Yerel Üretim

* Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Çorum/TÜRKİYE, E-Posta: kudretsezgin@hitit.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9834-2380.

Abstract

In this study, the West Slope Ware found on the northern slopes of the Karantina Island, which is located approximately 500 meters offshore of the ancient city of Clazomenai and was the main settlement area of the city from the Classical Period until the Roman Imperial Period, was evaluated. First, the settlement chronology in and around Clazomenai is summarised from the Middle Chalcolithic onwards. Secondly, the pottery production process and capacity of the city from the Orientalisian period onwards were analysed on the basis of the kilns found in and around the settlement. Within the urban chronology and ceramic studies, the Hellenistic period and its ceramics have been limited compared to other periods. The main aim of this study, which analyses the Western Slope Ware from the Karantina Island excavations, is to make a general assessment of this ceramic group, which occupies an important place in the Hellenistic pottery repertoire of the city, and to provide a general perspective on this material in the context of the period/region. In this context, a typology was established with reference to ceramic types and decorative motifs. Comparisons were made with the main production centres of Pergamon, Athens and Corinth for dating purposes, but priority was given to the finds from Western Anatolia because of the regional chronology. Since the sherds from Karantina Island were recovered from leveling deposits with a wide dating range from the last quarter of the 4th century BC to the second half of the 2nd century BC, it is difficult at this stage to establish a typological development scheme based on stratigraphy. Therefore, with reference to regional comparative criteria, a date between the middle of the 3rd century BC and the end of the 2nd century BC is generally proposed for the West Slope Ware of Clazomenai.

Keywords: Clazomenai, Karantina Island, Hellenistic, West Slope Ware, Local Production

GİRİŞ

Klazomenai, Batı Anadolu'da İzmir ve Aydın illerinin büyük bölümünü ve yakın adaları kapsayan İonia Bölgesi'nin önemli liman kentlerinden biridir (**Harita 1**). Limantepe olarak adlandırılan höyükte yapılan kazılarda elde edilen arkeolojik veriler, alandaki yerleşimin Orta Kalkolitik Dönem'den itibaren başladığını göstermektedir (Erkanal & Şahoğlu, 2012, s. 221; Tuncel & Şahoğlu, 2017). Limantepe Höyüğü, Orta ve Geç Tunç Çağları boyunca da gelişen ve büyüyen yerleşimin çekirdeğini oluşturmuştur. Höyükteki yerleşimin devamlılığı Tunç Çağı sonlarından Demir Çağı'na geçişte ve Erken Demir Çağı içlerinde kesintisiz takip edilebilmektedir (Cevizoğlu & Ersoy, 2016, s. 109). Limantepe Höyük yerleşimi sonrası gelişen Klazomenai kentinin varlığının bazı politik olaylara bağlı olarak kısa kesintilerle de olsa, MÖ 4. yüzyıl içlerine kadar devam ettiği anlaşılmıştır. Yazılı kaynaklar ve arkeolojik veriler, kentin yerleşim kronolojisindeki bu kesintileri kanıtlar niteliktedir.

Antik Dönem'de *metoikesis* (μετοικήσει), yani kent halkının gönüllü olarak yaşam alanını terk ederek başka bir alana yerleşmesi olgusunun Klazomenai kenti için de geçerli olduğu antik yazarların anlatılarından anlaşılmaktadır. Herodotos, Teos kenti halkının *metoikesis* yaparak Batı Trakya'daki Abdera kentine göç ettiğinde çok daha önceden Timesios adında bir *ktistes* (kurucu) önderliğinde Klazomenaililer tarafından kurulmuş bir yerleşim seçtiğinden bahsetmektedir (Herodotos, I.168; Demand, 1988, s. 418). MÖ 7. ve 6. yüzyıllarda en parlak dönemini yaşayan Klazomenai, İonia Bölgesi'nde önemli bir konuma sahiptir. Arkeolojik veriler MÖ 6. yüzyıl ortalarında kısa süreliğine de olsa kentin büyük çapta küçüldüğünü ve kent nüfusunun azaldığını göstermektedir. Bu süreç, MÖ 546'da Perslerin Batı Anadolu'yu ele geçirmeleri ile ilişkilendirilmektedir (Ersoy, 2007, s. 177). Pausanias Karantina Adası'ndaki ilk yerleşimin MÖ 499'da İonia Ayaklanması sonrasında bölge geneline hâkim olmaya çalışan Perslerin baskıları sonucunda kaçan Klazomenaililer tarafından kurulduğunu aktarmaktadır (Pausanias, VII.3.9). Arkeolojik veriler de MÖ 5.yüzyıl başlarında Klazomenai yerleşim merkezinin terk edildiğini ve nüfusun büyük kısmının Karantina adasına taşındığını göstermektedir (Ersoy, 2014, s. 268; Ersoy, 2004, s. 62-64; Güngör, 2004, s. 121-131; Hürmüzlü, 2004, s. 88). MÖ 5. yüzyıl sonu ve MÖ 4. yüzyılda

kentin Kython (*Χύθον, Χύτρών, Χύτριόν*) (Strabon, XIV.1.36) olarak adlandırılan anakara yerleşiminde tekrar iskânın başlamış olduğu yine yazılı kaynaklar ve arkeolojik verilerle anlaşılmaktadır (Tanrıver, 1989; Aytaçlar, 1998). Fakat anakara, MÖ 5. yüzyılın sonlarından MÖ 4. yüzyılın ortalarına kadar kısa bir süre için yeniden iskâna sahne olmuşsa da, Hellenistik Dönem ile birlikte esas anlamda yalnızca tarımsal amaçlarla ve sınırlı da olsa gömü alanı olarak kullanılmıştır (Özbay, 2004, s. 133-159; Cevizoğlu & Ersoy, 2016, s. 122). Son olarak MÖ 334'te Büyük İskender tarafından Anadolu'daki Pers hâkimiyetinin sonlandırılmasıyla beraber birçok kentte olduğu gibi Klazomenai kentinde de bazı düzenlemelere gidilmiş, ana kara ile yerleşimin merkezini oluşturan ada arasında Grekçe yığma yol anlamına gelen khoma (*χώμα*) inşa edilmiştir (Pausanias, VII. 3. 9).

1. Klazomenai seramik üretimi

Günümüzde İzmir ili Urla ilçesi İskele mevkinde bulunan Klazomenai Antik Kenti'nde 1979'dan beri yapılan sistematik kazılar sonucunda MÖ 5. binyıldan başlayarak Arkaik ve Klasik dönemlere kadar devam eden bir yerleşim dokusu gün yüzüne çıkarılmıştır. Pausanias, Klazomenai topraklarının İonialıların gelişinden önce ıssız olduğunu iddia etse de (Pausanias, VII.3.8) arkeolojik veriler bu savı çürütmektedir. Ayrıca bölgeye gelen erken yerleşimcilerin olasılıkla güçlü bir Tunç Çağı evresi olan Limantepe'yi yerleşim yeri olarak seçtikleri belirtilmektedir (Koparal, 2011, s. 69-70). Kentin kuzeydeki kıyı sınırını oluşturan Limantepe ile Klazomenai kenti organik olarak içi içe geçmiştir ve Klazomenai kenti de bu erken yerleşimin zamanla büyümesi ile oluşmuştur.

Yerleşimde sürdürülen bilimsel araştırmalar diğer endüstriyel faaliyetlerin (Koparal & İplikçi, 2004: 221-234; Yalçın & Cevizoğlu, 2011, s. 85-89) yanı sıra kentin Doğu Yunan dünyasında Orientalizan üslupta ve MÖ 6. yüzyıl içlerinde Siyah Figür Tekniği'nde seramik üreten ana merkezlerden biri olduğunu ortaya koymuştur. Bu bağlamda kentin Klasik Dönem'e kadarki seramik repertuarı ve tipolojisi büyük oranda oluşturulabilmiştir (Ersoy, 2003, s. 254-257; Hürmüzlü, 1995; Özer, 2004; 2006; Zeren, 2004; Sezgin, 2004, s. 169-183). Arkeolojik veriler de bu tipoloji ve kronolojiyi destekler niteliktedir.

Klazomenai'de bugüne kadar Demir Çağı'na ait çok iyi korunmuş yaklaşık yarım düzine seramik fırını bulunmuştur. Açığa çıkarılan bu atölyeler, Geç Tunç Çağı'ndan itibaren kentteki seramik üretim geleneğinin ortaya çıkışını ve kent ekonomisindeki önemini gösteren en önemli arkeolojik buluntular olarak değerlendirilmektedirler. Ayrıca kentteki üretim faaliyetleri arasında en iyi belgelenmiş buluntuları olan Geç Tunç Çağı, Erken Demir Çağı ve Arkaik Dönem'e ait bu seramik fırınları, Klazomenai'deki seri üretiminde uzmanlaştığını gösteren temel kanıtlar olarak kabul edilmektedir (Cevizoğlu & Ersoy, 2016, s. 106).

Klazomenai'de gerçekleştirilen kazılar, Tunç Çağı'ndan başlayarak Geç Antik Çağ'a kadar süren yerleşim kronolojisi hakkında detaylı veriler ortaya koymuştur. Bu önemli verilerden biri de kentin üretim endüstrisi ve zanaat geleneğinin göstergesi olan seramik işlikleridir. Kentin seramik üretimine dair en erken veriler Tunç Çağı yerleşiminin çekirdeğini oluşturan Limantepe'de tespit edilmiştir. Burada Demir Çağı fırınlarının öncülükleri olarak kabul edilen Geç Tunç Çağı seramik fırınları açığa çıkarılmıştır. Konut yapılarının avlularında bulunan ve nispeten küçük boyutlu olsalar da yerleşimdeki evsel üretimin var olduğunu gösteren bu fırınlar Geç Hellas III A:2 evresi ile bağlantılı olan seramiklerden dolayı yaklaşık olarak MÖ 14. yüzyıla tarihlendirilmişlerdir (Mangaloğlu-Votruba, 2011, s. 46; Erkanal & Aykurt, 2008, s. 223-242; Erkanal & Erkanal, 1983, s. 166; Bakır & Anlağan, 1980, s. 88). Erken Demir Çağı yerleşimi de Limantepe Höyüğü üzerinde başlayarak tepenin güneyi ve güneybatısı yönünde yayılım göstermiştir. Aşağı kent kazılarında MÖ 3. binyıl savunma duvarının kerpiçlerinin kullanılmasıyla oluşturulan ve oldukça iyi korunmuş bir Protogeometrik Dönem seramik fırını tespit edilmiştir. Fırın içerisinde üretim aşamasına dair seramik parçalarına rastlanmamış olsa da, alanın en erken Geç Protogeometrik Dönem'de gömü alanı olarak kullanılmaya başladığı ve dolayısıyla da seramik fırınının en geç MÖ 10. yüzyılın ilk yarısı veya ortasına tarihlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Cevizoğlu & Ersoy, 2016, s. 110, fig. 3; Ersoy vd., 2011, s. 171-172, fig. 3-4; Ersoy vd., 2010, s. 189-191; Ersoy vd., 2009, s. 237-239, fig. 7-9).

Klazomenai /Karantina Adası Kuzey Yamaç Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Batı Yamacı Seramikleri

Ayrıca, Erken Demir Çağı'na ait "Fırın A1" çevresinde mezarlar dışında çok fazla arkeolojik materyal bulunmamış olması nedeniyle, fırının aktif olduğu dönemde burasının yerleşimin dışında kaldığı ve Demir Çağı'nın ilk yarısında bu alanın üretim atölyeleri bölgesi olabileceği de öne sürülmüştür (Cevizoğlu & Ersoy, 2016, s. 113; Ersoy vd., 2011, s. 169-171).

MÖ 8. yüzyıl sonları - MÖ 7. yüzyıl başlarında bir refah ve buna paralel olarak kentleşme sürecine giren Klazomenai, MÖ 6. yüzyılın başlarında batıya doğru büyüyüp genişlemeye başlamış ve sur duvarlarının dışında çok sayıda zanaatkarlar mahallesi oluşmuştur (Cevizoğlu & Ersoy, 2016, s. 115). Kent nekropolislerinde ele geçen küçük buluntuların yanı sıra MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısından itibaren üretilmeye başlayan ve figüratif bezemeleri dönemin anıtsal resim sanatını yansıtan pişmiş toprak lahitler Klazomenai yerleşiminin zenginliğini gösteren arkeolojik kanıtlardır (Cook, 1981, s. 96-139; Hürmüzlü, 2004, s. 77-95; Hürmüzlü, 2010, s. 89-153; Aslan, 2013, s. 16). Bu mezar tipi Klazomenai atölyeleri ile özdeşleşmiş olsa da yapılan sınırlı sayıda kil analizleri farklı kentlerin de bu lahitleri üretmiş olabileceğini göstermiştir (Zeren-Hasdağlı, 2014, s. 40). Bu lahitler kentin üretim sürecinin yanı sıra kentteki ölü gömme gelenekleri içerisinde de ön plana çıkmaktadır. MÖ 7. yüzyılda ortaya çıkmasının ardından sayısal olarak özellikle MÖ 6. yüzyılda yoğunluk kazanan Klazomenai lahitlerinin, azalarak da olsa MÖ 5. ve 4. yüzyıllarda kullanılmaya devam ettiği görülmektedir (Güngör, 2006, s. 31-32, 150; Ulusoy, 2019, s. 136).

Pişmiş toprak lahitlerin yanı sıra, Orientalizan Dönem seramiği, bölge genelinde ve deniz aşırı yerleşimlerde rastlanan Klazomenai Siyah Figür seramiği (Ersoy, 2000; Özgören, 2007) ve Klazomenai'ye özgü bir amphora formunun varlığı (Sezgin & Doğer, 2009; Sezgin, 2004) Arkaik Dönem'de kentin İonia Bölgesi'ndeki en önemli seramik üretim merkezlerinden biri olduğunu gösteren kanıtlardır. Klasik Dönem'de bölgede yaşanan politik süreçlere bağlı olarak ana karadaki Klazomenai kenti terk edilmiş olsa da, kentte seramik üretiminin devam ettiğini gösteren arkeolojik kanıtların varlığı söz konusudur. FGT sektöründeki kazılarda açığa çıkarılan ve MÖ 4. yüzyılın 3. çeyreğine tarihlenen seramik fırını Klasik Dönem yerleşim bölgesinin terk edilmesinden kısa bir süre sonra alanın seramik üretim atölyeleri için kullanılmaya başlandığını göstermektedir (Özbay, 2004, s. 147-149, fig. 20; Özbay, 2006, s. 484; Cevizoğlu & Ersoy, 2016, s. 122, fig. 12-14).

Arkeolojik veriler Hellenistik ve Roma Dönemi'nde yerleşimin konumlandığı Karantina Adası'nda seramik üretiminin devam ettiğini kanıtlamaktadır. Karantina Adası'nın kuzey ucunda, antik döneme oranla yükselen deniz seviyesi nedeniyle günümüzde doğrudan deniz kıyısında bulunan bir kayanın içine kazılmış iki seramik fırını (D 1) tespit edilmiştir. Dikdörtgen bir plana sahip olan ve güneybatıdan kuzeydoğuya doğru bir eksen boyunca hizalanan bu fırınlar Klazomenai'den bilinen en geç örneklerdir ve doğrudan bitişik zemin planlarıyla bir istisna oluşturmaktadırlar (Cevizoğlu & Ersoy, 2016, s. 123, fig. 15-17). Büyüklükleri göz önüne alındığında, D 1 fırınlarının muhtemelen yalnızca günlük kullanım seramiği üretimi için değil, aynı zamanda pithos veya çatı kiremitleri gibi daha büyük boyutlu seramik ürünlerin pişirilmesi için de kullanılmış olduğu anlaşılmıştır. Fırınların tabanlarında bulunan erimiş ve cürufişmiş çatı kiremidi parçalarına dayanılarak, D 1 fırınları MÖ 4. yüzyılın sonlarına, yani Erken Hellenistik Dönem'e tarihlendirilmişlerdir. Bu da seramik fırınlarının Karantina Adası'nda yerleşim olduğu dönemde faaliyette olduğu anlamına gelmektedir (Cevizoğlu & Ersoy, 2016, s. 125).

2. Karantina Adası kazıları ve stratigrafisi

Bu çalışma kapsamında ele alınan seramikler, anakaradan yaklaşık 500 metre açıkta yer alan Karantina Adası'nda yapılan kazılarda ele geçmiştir. Anakara yerleşiminde belli dönemlerde yaşanan iskân ve kesinti süreçleri kent açıklarında yer alan Karantina Adası'nda takip edilebilmektedir. Kent kronolojisi ve buna bağlı olarak gelişen seramik çalışmaları içerisinde Hellenistik Dönem ve seramikleri diğer dönemlere oranla sınırlı kalmıştır. Karantina Adası kazılarında tespit edilen Batı Yamacı Seramikleri'nin değerlendirildiği bu çalışmanın temel amacı kentin Hellenistik Dönem seramik repertuarı içerisinde önemli bir yer tutan Batı Yamacı

Seramikleri'nin genel bir değerlendirilmesinin yapılması ve dönem/bölge bağlamında bu materyale genel bir bakış açısının oluşturulmasıdır.

Karantina Adası ile ilgili ilk gözlemler 1794 yılında burayı ziyaret eden Richard Chandler'ın Yunanistan ve Küçük Asya seyahatlerini aktardığı çalışmasında geçmektedir (Chandler, 1825, s. 107-110). Daha sonrasında George Bean tarafından ziyaret edilen adanın kuzey tepesinin kuzey yamacında bir tiyatro yapısının olduğu aktarılmıştır (Bean, 1966, s. 134). Adada ilk kazılar 1922 yılında G.P. Oikonomos tarafından (Oikonomos, 1921, s. 73-74), daha sonrasında 1987- 1990 yılları arasında ise Klazomenai kazı ekibi tarafından yürütülmüştür (Beek & Beelen, 1991, s. 33-35). 2011 yılında ise adada sözü edilen tiyatro yapısının açığa çıkarılması amacıyla adanın kuzeydoğu bölümünde yeni kazılar başlatılmıştır (Özbay, 2017, s. 207-210; Özbay, 2016a, s. 1; Egeci, 2014, s. 1).

Genel yapısı ve iç bükey profilli görünümü nedeniyle tiyatroya benzeyen kuzey yamaçta 14 sondaj açılmış ve üst mimarisi anlaşılmayan anıtsal bir yapıya ait temeller açığa çıkarılmıştır. Dik bir yamaca oturtulmuş bu yapıyı destekleyen teraslamalar içerisinde çok sayıda seramik dolgusu kullanılmıştır. Bu dolgular içerisinde bol miktarda günlük kullanım kapları, siyah firnisli seramikler, kalıp yapımı kaseler, Batı Yamacı Seramikleri, ağırşaklar, kandiller ve figürinler ele geçmiştir (Özbay, 2017, s. 210). MÖ 4. yüzyılın son çeyreğinden MÖ 2. yüzyıla kadar geniş bir tarih aralığına sahip tesviye dolgusunun tiyatro yamacının üst kısmındaki kutsal alandan getirilmiş olabileceği ve bunun yanı sıra kıyıda bulunan seramik fırınlarının atıklarının da dolgularda kullanıldığı düşünülmektedir (Ersoy vd., 2013, s. 201). Alanın kuzeyinde Açma 1 (Sondaj 3,4,5) ve Sondaj 9 sınırları içerisinde bir teras duvarı ve bu duvarla bağlantılı kare planlı bir mekan (Açma 1/Mekan 1) açığa çıkarılmıştır. İçerisi tamamen kandil, pişmiş toprak figürin, tezgâh ağırlığı ve seramiklerle doldurulan bu mekândan ele geçen ve MÖ 4. - 2. yüzyıllar arasına tarihlendirilen buluntuların bir arada bulunması nedeniyle alanın olasılıkla MÖ 2. yüzyılda tek seferde doldurulduğu sonucuna varılmıştır (Özbay, 2016a, s. 170; Egeci, 2014, s. 6).

Bir bölümü Klasik Dönem'e, yoğunluğu ise Hellenistik Dönem'e ait siyah firnisli seramikler, tüm bu buluntular arasında değerlendirmeye alınan ilk grubu oluşturmuştur. Seramiklerin ele geçtikleri dolguların yaklaşık üç yüz yıllık bir döneme ait malzeme içermesi nedeniyle tarihlendirmeler genel olarak karşılaştırma yöntemiyle yapılmıştır. Ele alınan formların karşılaştırmaları sonucunda Klasik Dönem örneklerinde Attika geleneğinin yoğunluk gösterdiği, fakat MÖ 4. yüzyıldan itibaren Attika formlarına dayalı yerel formların yaratıldığı gözlemlenmiştir. Hellenistik Dönem'de klasik formların bir kısmının üretimi devam etse de bu dönemde Attika geleneğine bağlılığın giderek azaldığı, Ephesos ve Pergamon gibi merkezlerin etkisinin yanı sıra yerel üretimlerde bölgesel farklılıkların ortaya çıktığı vurgulanmıştır. Ayrıca hamur tiplerinin MÖ 4. yüzyıldan MÖ 2. yüzyıla kadarki dönemsel dağılımına bakılarak MÖ 4. yüzyıldan itibaren Attika'dan ithal edilen seramiklerde ciddi bir azalma olduğu sonucuna varılmıştır (Egeci, 2014, s. 62-67).

Karantina Adası Kuzey Yamacı kazılarında tespit edilen seramik dolgu içerisinden ele geçen ve bilimsel değerlendirmeleri yapılan ikinci grubu ise figürinler oluşturmaktadır. Açma 1, Açma 2, Sondaj 1, 8, 9 ve 10'dan toplam 707 adet figürin ele geçmiştir. Bu dolgudan ele geçen pişmiş toprak figürinler 11 başlık altında incelenmiş ve bunların tipolojik olarak oldukça geniş bir repertuara sahip olduğu anlaşılmıştır (Özbay 2016a, s. 3). Klazomenai Karantina Adası'ndan ele geçen figürinlerin tipolojik ve kronolojik anlamda diğer merkezlerde karşılaşılan kanonik tiplerin Klazomenai kent atölyelerinde de üretildiği vurgulanmaktadır. Bu alanda tespit edilen kalıplar da bu figürinlerin Klazomenai atölyelerinde üretildiğine işaret eden önemli kanıtlar arasında sayılmıştır (Özbay, 2016a, s. 155; Özbay, 2016b, s. 251).

MÖ 4. yüzyılın sonundan itibaren Klazomenai'de yoğun bir pişmiş toprak figürin üretimi olduğu anlaşılmaktadır. Figürinlerin tamamının kil rengi ve kil yapısında homojenlik saptanmış, buna üretim aşamasında kullanılan kalıpların tespiti eklenince, figürinlerin iç pazara yönelik olarak

Klazomenai /Karantina Adası Kuzey Yamaç Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Batı Yamacı Seramikleri

yerel atölyeler tarafından üretildiği sonucuna varılmıştır. Ayrıca kuzey yamaç seramik dolgusu içerisinde gelen tüm figürinler MÖ 4.-3.yüzyıllara tarihlendirilmişlerdir (Özbay, 2016a, s. 172-181).

3. Batı Yamacı Seramikleri araştırma tarihçesi

Hellenistik Dönem, özellikle boya bezemeli seramik üretiminde farklı bir aşamayı temsil etmektedir. Dönemin politik, ekonomik ve sosyal değişimleri diğer sanat dallarında olduğu gibi seramik sanatını da doğrudan etkilemiştir. Arkaik ve Klasik dönemlerde ön plana çıkan merkezi üretim atölyelerinin ağırlığı bu dönemle birlikte gerileme göstermiş; Mısır, Küçük Asya ve Suriye'de sivrilmeye başlayan yeni atölyelerin yanı sıra, yerel veya bölgesel ihtiyaçları karşılayan daha küçük atölyeler de artmaya başlamıştır (Kolon, 2014, s. 141-149). Yunanistan anakarasında MÖ 3. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren üretilmeye başlayan Batı Yamacı Seramikleri kısa süre içinde Yunan dünyasının diğer bölgelerinde de yerel üretimler şeklinde ortaya çıkmıştır. Biri Pergamon'da, diğeri ise Küçük Asya'nın güney kıyısında ya da bugünkü Lübnan veya Suriye kıyılarında bilinmeyen bir yerdeki "Ivy Platter" Atölyesi ise Hellenistik Dönem Doğu dünyasının ön plana çıkan üretim merkezleridir. Attika üretimi seramikler çoğunlukla Yunanistan anakarasında ve Kiklad Adaları'nda yayılım gösterirken, Pergamon atölyesi seramikleri Küçük Asya'nın batı kıyıları, Karadeniz kıyıları ve zaman zaman Kıbrıs, Suriye, Filistin ve İskenderiye'ye kadar uzanan geniş bir pazara sahiptir. Ancak, Güney Levant'ta ise "Ivy Platter" gurubunun ürünleri daha baskındır (Rotroff, 2002, s. 97).

Dönemin ön plana çıkan iki önemli seramik geleneği vardır. Bunlardan ilki Gnathia olarak adlandırılan ve Güney İtalya'da erken örnekleri MÖ 370-340'tan itibaren üretilmeye başlayan (Schmidt, 1991, s. 101) ve MÖ 2. yüzyıla beraber üretimi sona eren boya bezemeli bir seramik grubudur. Belirli teknik özelliklere sahip bu seramik grubu adını Apulia'nın doğu kıyısındaki antik Gnathia'daki ilk keşif yeri olan Torre d'Egnazia'dan almıştır (Green, 2001, s. 57). Ortaya çıktığı Güney İtalya bölgesi dışında da üretiminin olduğu bilinen bu seramik grubunda sahneleri ve mekânları göstermede kullanılan renkler ayırt edici unsur olarak görülmektedir. Belli form ve bezeme repertuarına sahip olan bu grup, siyah firnisli seramikler, Batı Yamacı Seramikleri ve Gri seramikler gibi farklı tipte grupların gelişimine de etki etmiştir (Catti, 2018, s. 753-766).

Gnathia tipi seramiklerin İtalya'da yayılım gösterdiği dönemde Yunanistan'da – ya da belki daha doğru ifadeyle Doğu Ege'de – Batı Yamacı Seramikleri olarak adlandırılan yeni bir seramik grubu ortaya çıkmıştır. Batı Yamacı Seramik stiline çıkış noktası ve gelişimi doğrusal bir süreç takip etmediği için kökenini anlamak karmaşık bir konudur. Bu teknik, Atinalı çömlek ustalarının Hellenistik Dönem'de birden bire keşfettikleri bir uygulama değildir (Kolon, 2014, s. 146). Genel kanı, kökeni Arkaik Dönem'e kadar giden ve "Six Teknik" olarak adlandırılan çok renkli (polykrom) uygulamanın evrilerek Batı Yamacı stiline dönüşmüş olabileceği yönündedir (Rotroff, 1997, s. 39). MÖ 4. yüzyılda Kırmızı Figür Tekniği'nin geç evrelerinde meydana gelen bozulmalar sonucunda Atina atölyelerinde yeni arayışlar içerisine girilmiş ve bilinen eski tekniklerden etkilenecek yeni bir teknik yaratılmıştır (Rotroff, 1997, s. 40- 42; Rotroff & Oliver, 2003, s. 37). Siyah firnisli zemin üzerine beyaz ve turuncu kille boyanmış desenlerle belirginleşen Batı Yamacı Seramikleri, Hellenistik Dönem'de Atina'nın standart boyalı seramiği olarak kırmızı figürün yerini almıştır (Rotroff, 1997, s. 38).

Bu tür, adını ilk kez bulunduğu ve ayrıntılı olarak yayınlandığı yerden, Areopagos'un güneyinde Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından kazıları yapılan Atina Akropolisi'nin Batı Yamacı'ndan almıştır. Wilhelm Dörpfeld 1890'larda kentnin Agorası'nın yerini tespit etmek amacıyla burada kazılar yapmıştır (Dörpfeld, 1894, s. 496-509). Bu araştırmalar sırasında bulunan seramikler 1901 yılında Carl Watzinger tarafından yayımlanmıştır (Watzinger, 1901, s. 67-102). Akropolis buluntularına ek olarak Avrupa'daki çeşitli koleksiyonlarda bulunan seramiklerle çalışmasını genişleten ve Batı Yamacı Seramikleri'nin üretim tekniği, form repertuarı, bezeme şeması ve kronolojisini inceleyen Watzinger, bu seramik grubunun Batı Anadolu kıyılarından çıkmış olması gerektiğini öne sürmüştür (Thompson, 1966, s. 51-53; Thompson & Wycherley, 1972, s. 180-182).

Bu çalışmalardan sonra bu tipteki seramikler “Keramik vom Westabhang” ya da “Westabhangkeramik” olarak anılmaya başlanmıştır. Atina Agorası’nda ele geçen Batı Yamacı Tekniğinde bezenmiş seramikler 1934 yılında Homer Thompson tarafından kapsamlı biçimde incelemiştir. Thompson, bu stile ait seramiklerin ortaya çıkış yeri olarak Atina’yı önermiş ve İngilizceye “West Slope Ware” olarak çevrilmesiyle de bu adlandırma standart İngilizce terim olarak kabul edilmiştir (Thompson, 1934, s. 438- 447).

Batı Yamacı Seramiği’nin en belirgin özelliği, koyu renk firnisle kaplanmış kap yüzeyine beyaz ya da portakal sarısı renkte boya ile çeşitli bitkisel, geometrik veya figüratif motiflerin yapılması, kazıma tekniği ile oluşturulan dalların bu bitkisel bezeme unsurlarını tamamlaması ya da çeşitli geometrik süslerin eklenmesidir. Batı Yamacı Seramikleri Atina (Thompson, 1934; Rotroff, 1997), Pergamon (Schäfer, 1968; Behr, 1988) ve Korinth (Edwards, 1975) gibi atölyelerde MÖ 3. yüzyıl ile MÖ 1. yüzyıl aralığında üretilmişlerdir.

Küçük Asya’daki üretim atölyelerinden Pergamon’da ele geçen en erken örnekler MÖ 3. yüzyılın ilk yarısına aittir. Bezeme şemaları ve bazı kap formları, M.Ö. 4. yüzyılın sonundan beri bilinen Attika Batı Yamacı seramiklerinden türetilmiş olsa dahi kil özellikleri gereği, bu en erken parçaların bile yerel üretim olduğu ve Attika’dan ithal edilmediği kanıtlanmıştır (Behr, 1988, s. 98). Pergamon Batı Yamacı Seramikleri’nin killeri genellikle açık kırmızıdan kırmızımsı kahverengiye kadar değişen renklere sahiptir ve Attika örnekleri kadar temiz bir dokuya sahip değildir. Katkı maddesi olarak mika ve iri taneli fakat seyrek kireç parçacıkları içermektedir. Özellikle mika birçok formda az da olsa gözlemlenebilmektedir. Yüzeye uygulanan firnis yoğun olsa da her zaman tekdüze olmayan bir kıvamdadır ve zayıf bir parlaklığa sahiptir. Bunların yanı sıra mat örnekler de görülebilmektedir. Firnis rengi siyah ile kırmızımsı kahverengi tonlar arasında değişim göstermektedir. Nadir durumlarda siyah firnis ile kırmızımsı kahverenginin bilinçli olarak eşit miktarda kullanıldıkları da bilinmektedir (Schäfer, 1968, s. 45).

Tipik Korinth kili, bazen yeşilimsi bir renk alan soluk sarı bir dokudadır. Sıkıdır ve genellikle çok incedir, ancak yüzeyde hafif kumlu bir görünüm olabilir. Hamur oldukça yumuşaktır ve zaman zaman küçük, gri kalıntılar ve boşluklar barındırır. Korinth’ten bazı örnekler daha pembe tonlu ve daha kumlu bir kil yapısına aittir. 7.5YR 7/6, 7.5YR 7/4, 7.5YR 6/4 ve 5YR 7/6 tonları en sık görülen renklerdir. Korinth kilinin tipik özelliklerinden kaynaklı olarak yüzeye uygulanan firnisle yoğun aşınmalar izlenir. Fakat bu grup seramiklerde genel olarak siyah, alacalı kırmızıdan kahverengiye ya da kırmızı tonlarda firnis uygulanmıştır (Bollen, 2004, s. 484-485).

Atina’nın Hellenistik Dönem ince seramiklerinin dokusu genellikle tipik, hafif mikalı, sert, az ya da hiç katkı içermeyen Attika kilidir. Renk açık kırmızımsı kahverengi (5YR6/4), kırmızımsı sarı (5YR6/6), açık kahverengi (7.5YR6/4) ya da pembe (5YR7/4; 7.5YR7/4) arasında değişmektedir. Biraz mikalı olmakla birlikte başka gözle görülebilir katkıları içermemektedir. Hellenistik Dönem boyunca Attika firnisinde çeşitlilik görülür. Renk siyahtan kahverengiye ve kırmızıya kadar değişir, arada yeşilimsi ya da gri örnekler de vardır. Kilin yüzeyi parlak ya da ışıltılı, metalik ya da mat ve donuk olabilmektedir. MÖ 3. ve 2. yüzyıllarda kapların çoğunluğu siyah firnislidir ve genellikle yanlış fırınlama nedeniyle kahverengi ve nadiren kırmızıya dönüşen alternatif renkler de ortaya çıkmıştır. Bu durum MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısında ve birinci yüzyılın başlarında kırmızı firnisin hakim olmasıyla değişir. Mat firnis, kırmızı renkle birlikte MÖ 150 yılından sonra diğer yüzey tiplerinden daha yaygın hale gelir (Rotroff, 2006, s. 13). Atina atölyelerinin seramikler üzerinde kullandığı sarmaşık çelenkler, uzun yapraklar, asma, mızrak ucu ve pendatif kolyeler erken motiflerdir ve Batı Yamacı Seramikleri’ne de bu erken uygulamalardan geçmiştir. Beyaz boya MÖ 280 civarında kompozisyona bir renk kontrastı unsuru olarak eklenmiş, beyazın kullanılmaya başlanması, eşmerkezli dikdörtgenler ve dama tahtası gibi bazı motiflerin gelişimini ve yunus ve dalga deseni gibi bezemelerin kullanımının artmasını sağlamıştır. Attika üretiminde, MÖ 3. yüzyıl boyunca kazıma tekniği kullanımı çok sınırlıdır. Genel olarak kazıma motiflerin eksikliği, ikinci yüzyılın

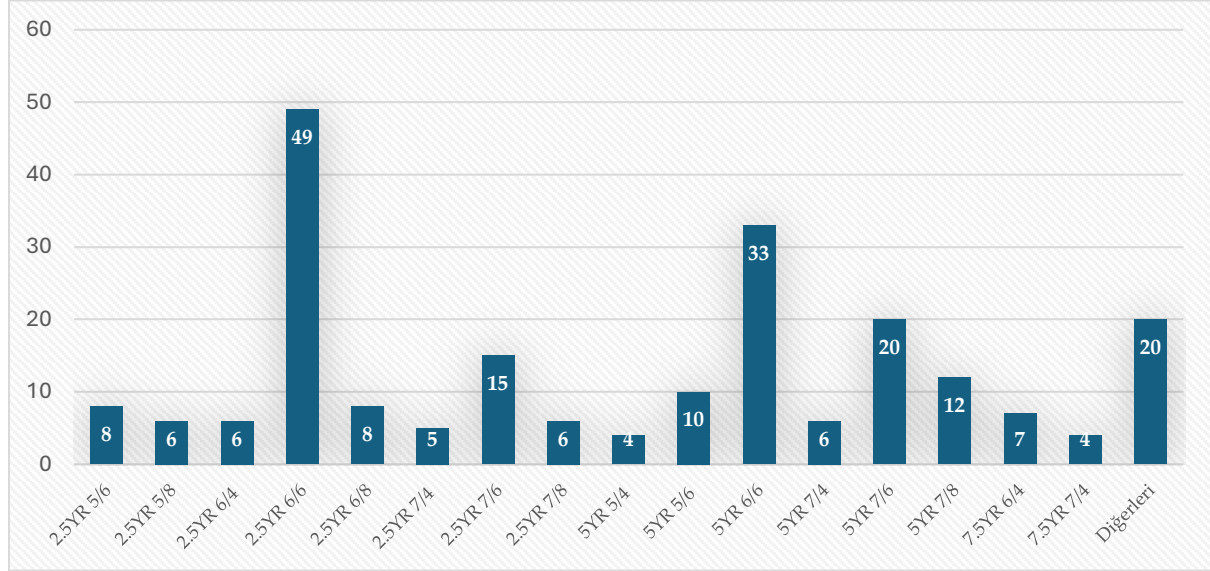
Klazomenai /Karantina Adası Kuzey Yamaç Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Batı Yamacı Seramikleri

sonlarına kadar Attika üretiminin bir özelliğidir ve onu diğer kentlerin üretimlerinden ayırmaktadır (Bollen, 2004, s. 477-483).

4. Klazomenai Batı Yamacı Seramikleri: hamur, firnis ve bezeme özellikleri

Klazomenai Hellenistik Dönem seramiklerinin hamur dokularında genel bir homojenlik gözlenir. Formların hemen hemen tamamında sık dokulu ve iyi kalitede fırınlanmış hamurda mika, katkı maddeleri arasında en sık görülen unsurdur. Bunun dışında küçük tanecikler halinde mineral ve kireç parçacıkları da bulunmaktadır. Munsell Renk Kataloğu'na göre düzenlenen renk skalasında genel olarak 2.5YR 5/6 ile 7.5YR 7/4 aralığındaki tonlarda hamur rengi söz konusudur (Grafik 1).

Grafik 1: Hamur Renkleri Skalası (Munsell Soil Color Chart)

Kap yüzeylerine uygulanan firniste genel olarak siyah renk hâkimdir. Bu işlem esnasında siyah firnis tüm alana eşit kalınlıkta sürülmediği için tam bir parlak yüzey elde edilememiştir. Bu nedenle yüzeyde mat siyahtan kırmızimsı kahverengiye doğru değişen farklı tonlar oluşmuştur. Siyah firnisin yanı sıra bazı örneklerde kapların iç yüzeyleri veya her iki yüzeyinde kırmızı ton kullanılmıştır. Uygulanan firnisin kalitesi ve hamur renginin de yakınlığı nedeniyle kimi örneklerde parlak, kaliteli bir yüzey elde edilmiştir.

Bezeme tekniği ve şeması açısından ise iki ana uygulama yöntemi dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki beyaz veya açık kahverengi kil boyanın uygulanmasıyla oluşturulan motiflerdir. Sıklıkla beyaz boya kullanılırken, daha yoğun dokulu kahverengi veya açık kırmızı kil boya ile kap yüzeyine kabartma şeklinde bitkisel motifler işlenmiştir. İkinci bezeme tekniği kazıma işlemidir. Bu işlem, henüz kap fırınlanmadan önce fakat firnis yüzeye sürüldükten hemen sonra uygulanır. Her iki teknik de ayrı ayrı uygulandığı gibi kap yüzeyinde birbirlerini tamamlayan bezeme unsurları olarak bir arada da kullanılmaktadırlar. Sarmaşık yaprakları gibi bitkisel motifler beyaz veya kahverengi kil boya ile verilirken bitkilerin dalları kazıma olarak işlenir. Kimi örneklerde hayvan betimlemeleri boyama iken kimilerinde tamamen kazıma tekniğinde yapılır.

Seramikler üzerinde bitkisel motifler (Fig. 1-93, 108-111, 114-118), geometrik unsurlar (Fig. 94-107, 179) ve hayvan figürleri (Fig. 112, 119-121) olmak üzere üç ana tip bezeme öğesi görülmektedir. Bitkisel motifler diğer gruba oranla daha yoğun kullanılmıştır. Bezeme, kabın formu ve gövdede bulunduğu alana bağlı olarak değişim göstermektedir. En temel motifler sarmaşık yaprağı dizileri, zeytin yaprakları, asma dalları, palmetler gibi bitkisel bezemeler ve bunlarla oluşturulmuş askı çelenkler (girland) ve rozetlerdir. Bunların yanı sıra yunus ve kuş gibi hayvan betimlemeleri de görülmektedir.

Bezeme unsurları arasında en yoğun olarak kullanılan motiflerden biri sarmaşık dallarıdır (Rotroff, 1997, s. 46; Alexandropoulou, 2002, s. 181; Gassner, 1997, s. 59-69; Edwards, 1975, s. 24-25; Goldman vd., 1950, s. 160-161). Bu bezeme Küresel Gövdeli Skyphoslar (Fig. 1-76, 78-82), Keskin Profilli Skyphoslar (Fig. 86-87), İçi Bezemeli Kâseler (Fig. 111), Konik Derin Kâseler (Fig. 131), S Profilli Kantharoslar (Fig. 133-154), Guttuslar (Fig.155-164) ve Amphoralar (Fig. 170-171, 182) üzerinde farklı varyasyonlarıyla izlenir. MÖ 6. ve 5. yüzyıl Siyah Figürlü Seramikler ve Kırmızı Figürlü Seramikler gibi Hellenistik Dönem öncesi bezeme repertuarında oldukça popüler olan sarmaşık bezemesi, Hellenistik Dönem'e devredilen bezeme tiplerinden biridir. Hellenistik Dönem boyunca sevilen bir motiftir ve her bölgede farklı varyasyonları bulunan sarmaşıklar özellikle Batı Yamacı Seramiklerinin karakteristik bezemelerindedir (Alexandropoulou, 2002, s. 9-10). Sarmaşık, çok sayıda ve her türden kapta bulunmakla birlikte özellikle içki kaplarında popülerdir. Sarmaşık motifi kalp şeklinde yapraklarla karakterize edilir ancak bazen bunlar nokta veya su damlası şeklinde de verilir. Çoğu zaman bu yapraklar kazıma veya boya ile işlenmiş düz veya dalgalı saplara bağlanmıştır. Bu versiyon, nokta rozetlerle, kil veya beyaza boyanmış üçgenlerle, ek saplarla veya temel motifin etrafından dalgalanan beyaz bir kurdele ile de süslenebilmektedirler.

Öne çıkan bir diğer bezeme unsuru ise uzun yaprak motifidir. Uzun yapraklar, zeytin, defne veya mersin çelengi motiflerini tanımlamak için genel bir terim olarak kullanılır. Batı Yamacı stilinde bu bezeme genel olarak düz veya asılı bir dalın her iki tarafına çiftler halinde yerleştirilmiş basit damlacık ve ince yapraklardan oluşan standart bir bezeme unsurudur. Bu bezeme ayrıntılıdan basite kadar çok çeşitli versiyonları ile görülebilmektedir. Uzun yapraklar, sarmaşık motifi kadar yaygın olmasa da, hem erken hem de geç evrelerde tüm üretim merkezlerine dağılmıştır. Bu motifin üretiminde çeşitlilik oldukça fazladır. Nokta rozetler, nokta sıraları, dallar, alternatif renkli yapraklar vb. çok sayıda süslemeyle beraber kullanıldıkları gibi sadece basit öğelerle işlenmiş örnekler de bulunmaktadır. Çoğu örnekte yapraklar boyama veya kazıma bir dalın her iki yanına yerleştirilmiştir (Fig. 77, 177, 198-199, 203, 210). Yapraklar dallarla bitişik veya ayrı (asılı) olabilir. Bazı örneklerde yapraklar dal motifi olmadan birbirine yakın şekilde yerleştirilir. Bu versiyonda yapraklar üçgene benzeyecek şekilde küçültülebilmektedir.

Batı Yamacı Seramikleri'nde yaygın olarak kullanılan bir diğer motif ise palmettir. Palmet, tek merkezden yayılan çok sayıda yaprak veya taç yapraktan oluşan bağımsız bir kompozisyonudur (Fig. 108, 132, 172-175, 184-197). Çok yoğun olarak kullanılan bu motif ağırlıklı olarak MÖ 3. yüzyılın ikinci yarısından MÖ 1. yüzyıla kadar oldukça yaygındır (Alexandropoulou, 2002, s. 100). Mısır'da bu motif aynı zamanda yaşam, ölüm ve yeniden doğuşun sembolüdür (Bollen, 2002, s. 107; Turner, 2000, s. 63-65; Harer, 1985, s. 54). Atina'da çoğunlukla mızrak ucu kolyesinin üzerinde veya bir yunus ve dalga deseni içinde görülen palmet motifinin standart bir kullanımı yoktur (Rotroff, 1997, lev. 1312, no. 159-160). Korinth'te ise palmet, tabak ve kâselerde özellikle hayvan figürleri ile bir arada kullanılır. Palmet, Pergamon'da oldukça standarttır ve yunusların, lotus tomurcuklarının ve dalların yanında sık sık görülmektedir (Behr, 1988, s. 145, 148, 155). Genel olarak konik kâselerin gövdelerini ve kraterlerin ağız kenarlarını süslemektedirler. Batı Yamacı üslubunun geç evrelerinde bu bezeme çok daha küçük motifler halinde kullanılmaya devam etmiştir.

Batı Yamacı seramikleri üzerinde uygulanan bezeme unsurlarından biri de yıldız çiçeğidir (Fig. 113-118, 124-130, 208-209). Yıldız çiçeğinin merkezi bir noktadan yayılan mızrak şeklinde veya yuvarlak olabilen yaprakları bulunmaktadır. Bu motif bazen küçültülerek gerçekten bir yıldız benzetilir. Yapraklarının sanki çiçek açmış gibi nilüfer tomurcukları veya palmet şeklinde verilmesi motifin bir nilüfer olduğunu düşündürür (Alexandropoulou, 2002, s. 102). Atina'da yıldız çiçeğinin erken örnekleri az da olsa MÖ 3. yüzyılın başlarında görülmeye başlasa da, MÖ 3. yüzyılın sonlarına doğru yaygınlık kazanır ve özellikle yarım küre şeklindeki kâselerin tondolarının süslemesinde kullanılır. Ayrıca pyksis, krater ve amphoralarda da görülür. Bu motif, üretimin sonuna kadar özellikle kapak formlarında kullanılmaya devam etmiştir (Rotroff, 1997, s. 327, lev. 70, fig. 56, no. 835). Korinth'teki örnekler, MÖ 3. yüzyılın sonları ve MÖ 2. yüzyılın başlarına ait kâse ve tabak tondoları ile sınırlıdır (Edwards, 1975, s. 40, lev. 4, 45, no. 129). Pergamon'da MÖ 3. ve 2.

Klazomenai /Karantina Adası Kuzey Yamaç Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Batı Yamacı Seramikleri

yüzyılın sonlarına tarihlenen yarım küre biçimli kâse ve krater tondolarında sıklıkla bu motif kullanılmıştır. Yıldız çiçeği ayrıca kraterlerin kenarları ile amphora veya kantharos gövdelerinin bezemesinde de izlenir. Pergamon örnekleri özenle boyanmış; farklı renkte ve bazen çiçek açan palmetleri temsil eden mızrak şeklinde yapraklara sahiptir (Schäfer, 1968, lev. 11, D8).

Mızrak uçlu kolye, Batı Yamacı seramiklerinde en yaygın motiflerden biridir (Rotroff & Oliver, 2003, s. 38, 43; Granata, 2015, s. 87). Motif, aşağıya asılı mızrak ucu şeklinde pandantiflerle, genellikle asılı olan bir banttandır oluşur. Genelde beyaz boya ile oluşturulan bu bant ile kolye uçları arasında sıklıkla yay veya zikzak şeklinde kazıma çizgiler de eklenmektedir (Fig. 134-135, 144-153, 155-156, 160-162, 165-169). Tasarımı zenginliği simgeleyen gerçek mücevherlere dayandırılan ve Klasik Dönem bezeme repertuarı içerisinde gelen bu motif, Batı Yamacı Seramikleri üzerinde sıklıkla kullanılmaktadır (Bollen, 2004, s. 116). Kapların özellikle boyun kısımlarına yerleştirildiğinde kolye formu daha da belirgin şekilde göze çarpmaktadır. Fakat Batı Yamacı seramiklerinde bu vurgulama her zaman göz önünde bulundurulmamaktadır. Yoğunluklu olarak kantharoslar, kadehler ve bolsal gibi içki kapları üzerinde uygulanmış olan bu bezeme unsurunun Atina (Rotroff, 1997, s. 58) ve Pergamon (Behr, 1988, lev. 13.7, lev. 14.2) gibi üretim merkezlerinde yoğun ve standart bir şekilde kullanımı söz konusudur.

Yumurta Ok Dizisi motifi de sıklıkla karşılaşılan bezeme unsurlarından birisidir. Mimari plastik süslemeleri üzerinde sıkça karşılaşılan bu motif Batı Yamacı Seramikleri üzerinde MÖ 4. yüzyıldan MÖ 1. yüzyıla kadarki süreçte kullanılmaya devam etmiştir (Alexandropoulou, 2002, s. 141; Behr, 1988, s. 127, Kat. No. 28, 10, 101). En temel şekliyle ortalarında birer nokta bulunan yay dizileri ve bunların arasına oturan oklardan oluşmaktadır. Sadece boyama ile yapılabildikleri gibi yalnızca kazıma tekniğiyle veya her iki tekniğin bir arada kullanılmasıyla da oluşturulabilmektedir. Ana motif olabileceği gibi, ikincil motif veya dolgu bezemesi olarak da kullanılabilirler. Özellikle tutamaklı kraterlerde (Fig. 200-201, 204), çeşitli içki kaplarında (Fig. 92), servis kaplarında, amphoralarda (Fig. 175-176), pyksislerde ve kapaklarda daha popüler bir uygulamadır.

Dalga motifi de Batı Yamacı Seramikleri üzerinde farklı varyasyonlarıyla görülen bir bezeme unsurudur (Rotroff, 1997, lev. 31, no. 302, lev. 40, no. 414-416; Schäfer, 1968, D28; Behr, 1988, s. 158, Kat. No. 71, fig. 16.6; Gassner, 1997, lev. 82.185). Hem deniz kültürü hem de şarapla ilintili bir motif olarak ön plana çıkmaktadır (Davies, 1978, s. 72-95). Yaygın bir şekilde görülen kayan dalga motifi tamamen boyama veya tamamen kazıma (Fig. 202) ile yapılabildiği gibi boya ve kazıma tekniklerinin bir arada kullanılmasıyla da (Fig. 88, 178) oluşturulabilmektedir. Ayrıca sadece dalga deseni olabileceği gibi suda atlayan yunus figürleriyle kombine edilen örnekleri de görülmektedir. Buluntu alanlarında genel olarak MÖ 3. yüzyıldan MÖ 1. yüzyıla kadar kullanım gördüğü anlaşılmaktadır.

Batı Yamacı Seramikleri üzerinde uygulanan geometrik bezemelerden biri de ağ bezemesidir. Bu motif kaselerin dış yüzeylerini kaplayan kazıma veya boyama ile oluşturulmuş çokgen bir ağ deseninden ibarettir (Fig. 94-107). Ağ bezemesi Yunanistan'dan Levant Bölgesi'ne kadar ki geniş bir coğrafyada yaygın olarak görülmektedir ve birçok atölyede sıkça kullanılmıştır (Schäfer, 1968, fig. 10; Rotroff, 1997, s. 108, lev. 32, no. 318-323; Gassner, 1997, lev. 12.187; Ersoy, 2020, lev. 53-54; Bulut, 2013, s. 106, fig. 10. 65-66). Yarı küresel formda kâselerde sıklıkla kullanılan bu motifin daha erken metal kapların bir taklidi olabileceği de düşünülmektedir (Bollen, 2004, s. 137).

Bir diğer geometrik motif olan dama tahtası, yatay ve dikey çizgilerle küçük karelere bölünmüş dikdörtgen bir paneldir. Kareler dönüşümlü olarak beyaza boyanırken, diğerleri firnis rengi olarak kalır. Bu bezeme, Geometrik Dönem'in (Davison, 1961, fig. B.25) en sevilen motiflerinden olan meander deseninin yerine Klasik Dönem'de kullanılmaya başlanmış (Talcott, 1935, fig. 3) ve Batı Yamacı stiline de buradan geçmiş olmalıdır. Batı Yamacı stilinedeki erken örnekleri MÖ 3. yüzyılın başlarında görülmeye başlamıştır. MÖ 3. yüzyıl sonlarında ve MÖ 2. yüzyılda daha popüler olan bu bezeme MÖ 1. yüzyılda yoğun kullanımını yitirmeye başlamıştır (Alexandropoulou, 2002, s. 133). Yoğunluklu olarak amphora (Fig. 179) ve krater formlarında kullanılan bir bezeme unsuru olsa da

kantharos, yarı küresel kâse, pyksis ve oinokhoe formlarında da karşımıza çıkar (Rotroff, 1991, fig. 29-31; Rotroff, 1997, no.124, 251, 433; Schäfer, 1968, s. 53, lev. 21, D79).

Nokta dizileri de Batı Yamacı Seramikleri bezeme öğelerinin içerisinde önemli bir yer tutmaktadır (Behr, 1988, s. 117, lev. 2, no. 7-8, lev. 13, no. 55-58, lev. 14, no. 60, 62; Rotroff, 1997, lev. 98-99; Edwards, 1975, s. 45, lev. 47, no. 188). Bu motif, boya ile oluşturulan oldukça basit bir bezeme unsurudur (Fig. 1-75, 81-83). Genellikle diğer bezeme unsurlarıyla beraber ikincil motif olarak kullanılmaktadır. İkincil veya bordür süslemelerinde kullanılan nokta dizilerinin ana motif olarak kullanımı oldukça sınırlıdır. En yaygın uygulaması, gerek kap formunu gerekse de bezemeyi vurgulamak için kazıma çizgiler arasına yerleştirilmeleridir. Bergama atölyelerinde standart olarak yarı küresel kâselerde, skyphoslarda, dik ağızlı kâselerde ve kapaklarda uygulanmaktadır.

Batı Yamacı Seramikleri üzerinde bezeme unsuru olarak kullanılan hayvan betimlemelerinde ise iki figür ön plana çıkmaktadır. Yunuslar büyük, baskın figürlerden tekrarlayan desenlerin küçük bileşenlerine kadar çeşitlilik gösterir ve MÖ 3. yüzyılın sonlarından MÖ 2. yüzyılın başlarına kadar uzanan kullanım sürecine sahiptir (Edwards, 1975, s. 91, lev. 55, no. 539, 541; Rotroff, 1997, s. 50, lev. 32, no. 314-315; Alexandropoulou, 2002, s. 109). İcki kapları (Fig. 112, 132) ve kraterler (Fig. 185) bu motifin en yaygın görüldüğü formlardır. Ancak amphoralarda (Fig. 172-173, 180), servis kaplarında, pyksislerde ve kapaklar üzerinde de karşımıza çıkarlar. Atina'da küçük minyatür yunus çiftleri ve onlara eşlik eden bir dalga modelinin içerisine dalar şekilde işlenmişlerdir (Rotroff, 1997, s. 263, fig. 15, lev. 19, no. 202). Korinth'te versiyonlar daha büyüktür ve dairesel bir bölge boyunca tekrarlanır (Edwards, 1975, s. 92, lev. 40, 55 no. 541). Pergamon'da kâselerin iç duvarlarında ve krater kenarlarında palmetlerle sıralı yunus frizleri tipiktir (Behr, 1988, s. 157, fig. 16, no. 69). Genel olarak boyama kullanılmış olsa da nadiren kazıma-boyama kombinasyonu ile işlenmiş örneklerine rastlanmaktadır (Mitsopoulos-Leon, 1991, s. 51, lev. 49, B104).

Kuş betimleri yoğunluklu olarak MÖ 8. yüzyıldan itibaren seramikler üzerinde uygulanan tasvir sanatında görülen ikonografinin vazgeçilmez parçalarından biri haline gelmiştir (Pollard, 1977; Kankeleit, 1988). Bu betimlemelerde kartal, kuğu, kaz, ördek ve güvercinler en sık görülen türler arasındadır. Güvercinler (Fig 119-121), muhtemelen bir aşk hediyesi olarak popülerliklerinden dolayı Gnathia seramiklerinde yaygın bir motiftir ve genellikle tutmak için ayaklarında bağlarla gösterilmiştir (Green, 2001, s. 59, Fig. 8, no. 21). Batı Yamacı Seramikleri'nde ise en yoğun kullanımı MÖ 3. yüzyılın sonları ile MÖ 2. yüzyılın başlarında görülür. Ege'de ve Karadeniz kıyılarında, Rhodos, Olbia ve Pantikapaion gibi yerleşimlerde unguentarium, krater veya amphora formları üzerinde kökeni belirsiz bir grup kuş motifi tespit edilmiş ve genel olarak bu parçaların tümü Pergamon ithalatı olarak sınıflandırılmışlardır (Bollen, 2004, s. 110-113; Blavatskij, 1962, s. 6-85). MÖ 3. yüzyılın sonlarındaki Korinth üretimi kaplarda kuşlar oldukça yaygındır (Edwards, 1975, s. 90-92, lev. 55, no. 535, 538). Kuğuya benzeyen figürler, açılmış kanatlara, uzun kıvrık boyunlara, kısa bacaklara ve gagalarından sarkan kurdelelere sahiptir.

5. Formlar

Ele alınan 221 parça içerisinde yarı küresel ve konik kâseler, krater, amphora, kantharos, S biçimli ve omurgalı skyphos, guttus, pyksis, matara, kandil ve kapak formları yer almaktadır.

5.1. Küresel gövdeli skyphoslar (Fig. 1-85)

Bu başlık altında 85 adet ağız parçası değerlendirilmiştir. Bu form derin dışbükey-küresel gövdeli, içe hafif çekik ağızlı kaplardan oluşur. Değerlendirmeye alınan parçaların ağız çapları 10 cm ile 17 cm arasında değişir. Kaselerin kaide yapıları konusunda bilgi verecek tam form ele geçmemiştir. Tamamına yakınında uygulanan bezemeler birbirine çok benzerdir. Tüm örneklerde bezeme sadece dış yüzeye uygulanmıştır. Ağız altında kazıma tekniği ile iki yatay yiv oluşturulmuş ve bu yivlerle sınırlandırılan alan içerisine yatay olarak birbirine bitleştirilmiş sarmaşık/kalp yaprak dizileri, noktacak-damlacıklar veya sürekli dalga motifleri işlenmiştir. Kazımalar kap fırınlanmadan önce, bezemeler ise genellikle beyaz boya, bazen de kahverengi kil boya ile yapılmıştır. Ele alınan

Klazomenai /Karantina Adası Kuzey Yamaç Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Batı Yamacı Seramikleri

kaplardan 61 parçada iç ve dış yüzeyler tamamen siyah firnisliyken, 12 parçanın dışı siyah iç yüzeyi kırmızı, 11 parçanın ise iç ve dış yüzeyleri tamamen kırmızı firnislidir. Sadece tek bir örnekte (Fig. 65) kabın dışında kırmızı iç yüzeyinde ise siyah firnis kullanılmıştır. Dönemin tercih edilen firnis rengi siyah olsa da Attika atölyelerinde de siyah ve kırmızı tonlarda iki renk aynı kap yüzeyinde görülebilmektedir. Bu durum genel olarak istifleme ve fırınlamadan kaynaklı bir sonuç olarak değerlendirilmiştir (Rotroff, 1997, s. 11).

Bu form genel olarak, dar ve basit profilli bir kaideye, küresel bir gövdeye ve içe doğru yumuşak bir eğimle sonlanan ağız yapısına sahiptir. Formun en belirgin özelliklerinden bir diğeri ise bezemenin tamamen dış yüzeyde ve kazıma yivler arasında yerleştirilmiş olmasıdır.

Batı Anadolu'da Batı Yamacı Seramikleri üretim merkezlerinden biri sayılan Pergamon buluntuları ile karşılaştırıldığında form, firnis ve bezeme açısından ciddi paralellikler takip edilebilmektedir. Schäfer tarafından "İnce Cidarlı Dışı Bezemeli Kaseler" grubunda değerlendirilen bu parçalar için MÖ 220-190 aralığı önerilmiştir (Schäfer, 1968, s. 47, lev. 12, D 12-14, 17-19). Pergamon Batı Yamacı Seramiklerinin kapsamlı değerlendirmesini yapan Behr ise bu formu, yapıları ve bezeme şemaları açısından iki ana tip ve bunların alt varyasyonları olarak gruplamıştır.

Klazomenai küresel gövdeli kase örneklerinden 1-75 arası parçaların tamamında farklı kalınlıklardaki yatay kazıma çizgiler arasında kabın tüm çevresini dolanacak şekilde birbirini takip eden kalp yaprakları dizisi veya nokta dizilerinin yanı sıra bunların dejenere olmuş ve bir dalga motifini andıran bezemeler de kullanılmıştır. Bu özellikleriyle Behr tipolojisi içerisindeki "Evre 1-Varyasyon A" tipolojisine uymaktadırlar.

Bu grubun tarihlendirilmesi konusunda Zeus Altarı verileri (Schäfer, 1968, s. 153, fig. 18, Z74) referans alınmış ve en geç MÖ 2. yüzyıl başlarında ortaya çıkmış olmaları gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca farklı buluntu alanlarından yapılan karşılaştırmalarla MÖ 3. yüzyıl sonlarından MÖ 1. yüzyıla kadarki zaman aralığında kullanılmış olduğu vurgulanmıştır (Behr, 1988, s. 147-150, fig. 13-14, no. 55-59). Bölgedeki diğer buluntu alanlarından olan Smyrna'da ele geçen ve gerek form, gerekse de bezeme paralelliği gösteren örnekler MÖ 2. yüzyılın ortaları ile ikinci yarısı aralığına (Çelik, 2007, s. 17-18, Çiz.15-25, lev. 6-11, no. 30-60), Smyrna Agorası buluntuları MÖ 2. yüzyıla (Ersoy, 2020, s. 78-86, lev. 55-57, no. 229-278), Ephesos örnekleri ise MÖ 2. yüzyılın son çeyreğine (Mitsopoulos-Leon, 1991, s. 37, lev. 37, B56) tarihlendirilmektedirler. Bölge yerleşmelerinden Phokaia'da, Maltepe Tümü'lüsünden ele geçen örnekler iki grup altında ele alınmışlardır. Bunlardan, Behr tarafından oluşturulan tipolojide "Safha 1, Tür A" grubu ile benzerlik gösteren ilk grup örnekler MÖ 275 ile MÖ 2. yüzyılın sonları aralığına tarihlendirilirken, daha geniş bezeme alanına sahip olan ve genelde sarmaşık dallarıyla bezenen ikinci grup için ise MÖ 250 ve MÖ 2. yüzyıl sonları önerilmiştir (Saygıner, 2019, s. 30-33, Kat. No. 27-62).

76 numaralı kap yüzeyindeki bezeme şeması diğer örneklerden farklılık gösterir. Ağız dış kenarında kil boya ile yapılan bir saptan yine kahverengi kil ile oluşturulmuş kabartma şeklinde tomurcuk/damla motiflerinden oluşan bir girland yer almaktadır. 77-84 numaralı parçalarda ise ağız ilk varyasyona nazaran daha düz, gövde daha az yuvarlaktır ve yüzeylerinde kazıma bantlar arasındaki nokta dizilerinin yanı sıra sarmaşık dalları ve zeytin yaprakları gibi bitkisel bezeklerden oluşan süslemeler görülmektedir. 83 numaralı fragman üzerinde farklı bir bezeme olarak aşağı sarkan bir kurdelenin her iki yanında olasılıkla kuşlara ait kanat uçları izlenir.

Bu gruptaki kâse parçaları form ve bezeme özellikleriyle Behr tarafından tanımlanan "Evre 1-Varyasyon B" tipolojisine uymaktadırlar (Behr, 1988, s. 147-150, fig. 14-15, no. 60-63). Pergamon örnekleri MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmiş, ayrıca bu tipin kökeninin MÖ 3. yüzyılın ilk yarısına ait Attika ve Korinth Batı Yamacı Seramiklerine dayandığı ve son olarak MÖ 2. yüzyılın ortalarına kadar kullanım gördüğü de belirtilmiştir. Smyrna Agorası Bouleuterion buluntuları arasında yer alan ve skyphos olarak değerlendirilen benzer örnekler ise MÖ 3. yüzyıla tarihlendirilmişlerdir (Ersoy, 2020, s. 73, lev. 49, no. 197-199).

5.2. Keskin profilli skyphoslar (Fig. 86-93)

Skyphos formu kantharoslardan sonra ikinci büyük içki kabı grubunu oluşturmaktadır. Klazomenai Karantina Adası seramikleri arasında bu form 7 ağız ve bir gövde parçası olmak üzere toplam 8 parça ile temsil edilmiştir. Bu skyphoslar, hafif dışa çekik ağız ve gövdeden kaideye dönüş yapan keskin profilli bir forma sahiptirler. Gövdedeki kırılma noktası kazıma bantlarla vurgulanmıştır. Kabın ağız dış yüzeyinde genel olarak ikişer kazıma yatay bantlarla sınırlandırılmış alanda boya bezeme yer alır. Bezemeler genellikle beyaz ve kahverengi boya ile kazıma tekniğinin bir arada kullanıldığı sarmaşık dalları, kalp yaprak dizileri, dalga motifleri, nokta dizileri, palmetler ve gırlarlardan oluşur. Parçaların fragman olarak ele geçmiş olmasından dolayı genel gövde ve kaide yapıları konusunda daha net veri olmasa da literatürden, özellikle de Pergamon örneklerinden kap gövdesinin küçük bir oluk profili ile hafifçe dışa doğru eğim yapmış bir halka kaide üzerine oturduğu ve kantharoslarda olduğu gibi makara veya plastik sarmaşık yaprakları aplike edilmiş iki dikey kulpa sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Behr tarafından tipolojik gruplandırılması yapılan Pergamon skyphos örnekleri içerisinde Varyasyon B olarak nitelendirilen ve MÖ 2. yüzyılın ortalarına tarihlendirilen grup Klazomenai örnekleriyle benzer (Behr, 1988, s. 126, fig. 8, no.26-27; Schäfer, 1968, s. 47, D 28,31; Radt & de Luca, 2003, s. 6, lev. VI, no.2). Benzer buluntu veren bir diğer yakın merkez olan Smyrna Agorası örnekleri Ersoy tarafından kantharos olarak tanımlanmış ve MÖ 3. yüzyıl ile bu yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmişlerdir (Ersoy, 2020, s. 71-72, lev. 48, no.189-196).

5.3. Ağ bezemeli kâseler (Fig. 94-107)

Yarı küresel forma sahip bu tip kapların genel özellikleri dış yüzeylerinde kazıma olarak yapılan, beşgen veya altıgen forma sahip ağ biçimli bezemeye sahip olmalarıdır. Literatürde bu bezeme şeması için "Geometrik Desen" (Bruneau, 1970, s. 498, fig. 163-164, no. 185.18), "Kaplumbağa Kabuğu" (Pottier & Reinach, 1887, s. 588) ve "Ağ bezeme" (Rotroff, 1997, s. 108, 148) gibi farklı tanımlamalar mevcuttur. Genel olarak kâseler üzerinde uygulanan bir bezeme şeması olan bu uygulama nadiren de olsa farklı kap formları üzerinde de görülebilmektedir.

Klazomenai seramikleri arasında bu grup içerisinde; çapları 8 cm ile 20 cm arasında değişen 9 adet ağız ve 3-5 cm aralığında çaplara sahip 5 adet kaide olmak üzere toplam 14 parça değerlendirmeye alınmıştır. İnce cidarlı kâselerin yüzeyleri siyah, gri veya kırmızı renkte firnisle kaplanmıştır. 94-98 arası örneklerde ağız dış yüzünde rezerve alan bırakılıp kabın geri kalanı firnislenmiş, 99-102 numaralı parçalarda ise kap tamamen firnislendikten sonra dış yüzeye kazıma yatay bantlar oluşturulmuştur. Oldukça alçak halka biçimli kaidelerin alt bölümlerinde çarkta yapılmış bir oluk yer alır. 94 ve 100 numaralı örnekler yarı küresel forma sahipken geri kalan diğer ağız parçaları daha konik bir yapıdadırlar.

Bu tipteki seramikler gerek form gerekse de stilistik özellikleri bakımından gelişim kronolojisi sunabilecek yoğunlukta değildir. Bu nedenle genel olarak buluntu alanlarında kontekst ile beraber tarihleme yapılmıştır. Atina Agorası'ndan ele geçen en erken örnekler kontekstleri yardımıyla MÖ 3. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlendirilmişlerdir. Ayrıca form bakımından daha konik yapıya sahip parçaların MÖ 2. yüzyıl karakteristiği olmalarının yanı sıra aynı dönemde yarı küresel formların da bu geç döneme tarihlendirilebileceği belirtilmektedir. Bu kapsamda erken örnekler MÖ 240'lara verilirken geç örneklerinin ise MÖ 125'lere kadar devam ettiği anlaşılmaktadır (Rotroff, 1997, s. 108-109; 275-276, fig. 20, lev. 32, no. 318-323). Korinth'te tespit edilen iki örnek ise Megara kâseleri grubu içerisinde ele alınmış ve ele geçtikleri tabaka yardımıyla MÖ 160-146 arasına tarihlendirilmişlerdir (Edwards, 1975, s. 89-90, lev. 54, no. 530-531).

Bölgesel seramik üretim merkezlerinden olan Pergamon'da Zeus Sunağı kazılarında MÖ 3. yüzyıl ile MÖ 160 aralığına tarihlenen kontekstlerden bazı parçalar ele geçmiştir (de Luca & Radt, 1999, s. 84-88, fig. 12-13, no. 433-438; Radt & de Luca, 2003, s. 6, lev. V, no.3). Bu durum, formun ve bezeme şemasının erken dönemlerden itibaren kullanım gördüğünü göstermesi açısından

Klazomenai /Karantina Adası Kuzey Yamaç Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Batı Yamacı Seramikleri

önemlidir. Schäfer ise "polygonal çizgililer" olarak tanımladığı Pergamon buluntularını değerlendirirken bu uygulamanın Atina'da MÖ 3. yüzyıldan itibaren başladığını, MÖ 3. yüzyıl sonu ile 2. yüzyıl ortalarında bu bezeme geleneğinin kalıp yapımı kaselerde sıklıkla uygulandığını belirterek buluntuları bu uygulamanın en zirve yaptığı dönem olan MÖ 3. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirmiştir (Schäfer, 1968, s. 117, lev. 51, G 3).

Yakın bölgede benzer buluntu veren merkezlerden Sardis'te MÖ 3. yüzyıl sonları ile MÖ 2. yüzyıl başlarına (Rotroff & Oliver, 2003, s. 49, lev. 21, no. 133-135), Smyrna'da MÖ 2. yüzyılın ilk yarısına (Çelik, 2007, s. 18, no.61-66), Ege Gübre buluntuları MÖ 2. yüzyıla (Küçük, 2006, s. 69-71, lev. 14, no. 112-117), Daskyleion örnekleri MÖ 3. yüzyıl ikinci yarısı ile MÖ 2. yüzyıla (Bulut, 2007, s. 67-68, fig. 6a, no.1-2; Bulut, 2013, s. 106-107, fig.10, no.65-66), Phokaia Maltepe Tümülüsü buluntuları ise MÖ 225-175 aralığına tarihlendirilmişlerdir (Saygıner, 2019, s. 33-34, no. 63-66). Klazomenai Karantina Adası Tiyatro kazılarında ele geçen ve siyah firnisli seramiklerle birlikte değerlendirilen ağ bezemeli kase örnekleri için MÖ 3. yüzyıl sonu ile MÖ 2. yüzyıl aralığı önerilmiştir (Egeci, 2014, s. 49, no. 164-169).

5.4. İçi bezemeli kâseler (Fig. 108-121)

5.4.1. İçi bezemeli konik kâseler (Fig. 108-118)

Bu tip kaplar Anadolu'da Batı Yamacı Seramiklerine dair veriler sunan merkezlerde oldukça yoğun kullanıma sahiptir. Bu kap formunda disk biçimli kaide, ince cidarlı ve konik bir gövde, düzgün bir şekilde uzanan basit bir dudak vardır. Genel olarak siyah firnisli olsa da kırmızı firnisli örnekleri de bulunmaktadır. Bezeme tamamen kabın iç yüzeyine uygulanmıştır. İçte ağzın hemen altında ve kabın merkezine yakın bir yerde kazıma tekniğiyle açılan yatay bantlar arasına beyaz veya kırmızımsı kahverengi boyama ile sarmaşık dalları, lotuslar veya yunuslar gibi bezeme unsurları yerleştirilmektedir. Kabın tondo olarak adlandırılan merkezinde ise genellikle beyaz ve kahverengi boya ile yapılan rozetler ve yıldız bezemeleri kullanılmaktadır.

Klazomenai seramikleri arasında bu gruba giren 4 ağız, 1 gövde ve 9 kaide olmak üzere toplam 14 parça değerlendirmeye alınmıştır. Bunlardan 108 numaralı parçada iç ve dış yüzey tamamen kırmızı firnisle kaplanmış ve içte kazıma bantlarla sınırlandırılan alana beyaz boya ile lotus bezemesi işlenmiştir. 110 numaralı parçanın iç ve dış yüzeyi mat siyah firnisle kaplanmış ve dışta ağız profili rezerve olarak bırakılmıştır. İçte ise sadece üst üste açılmış iki adet yatay kazıma bant görülmektedir. 111 numaralı siyah firnisli ağız parçasının iç yüzeyinde kazıma bir bant altında dalları kazıma olarak işlenmiş, kahverengi boya ile yapılmış sarmaşık yaprakları vardır. Dışta ise ağız profili rezerve olarak bırakılmıştır. 112 numaralı siyah firnisli ağız parçasında ise bitkisel bezemeli diğer örneklerden farklı olarak kazıma iki yatay bant altında kahverengi kil boya ile bir yunus figürü işlenmiştir. 113-118 numaralı örnekler tondolarında beyaz ve kahverengi kil boya ile yapılmış yıldız, ışın, rozet veya floral motif olarak adlandırılan bir bezeme ile boyanmış kaide parçalarıdır. Kırmızı firnisli olan 113 numaralı örnek dışında tamamı siyah firnisle kaplanmıştır.

Pergamon kazılarında bu forma ait tam kap ele geçmediğinden ağız gövde ve kaide parçalarından yola çıkılarak genel yapıları konusunda bir tamamlamaya gidilmiştir. Buna göre; konik gövdeli ve genişledikçe incelen, pürüzsüz ve içte veya dışta herhangi bir yiv bulunmayan düz cidarlı bir forma sahiptir. Bu kaseler içerisinde görülen kazıma bantlar Pergamon Batı Yamacı Seramiklerinin genel üretimine özgü olmasa da konik kaselerin standart bir özelliğidir. Dudağı üst gövdeden ve alt gövdeyi tondodan kazıma olarak yapılan bu bantlar ayırmaktadır. Bazı konik kaseler dudak bölgesinin altında sadece bir oluk taşır. Bu bantlar, kaseinin gövdesini farklı bölümlere ayırarak farklı bezeme öğelerine alan oluşturmaktadır. Tondo bölümünde standart olarak kabın ortasından kenarlara doğru açılan mızrak ucu şeklinde, beyaz ve turuncu renklerde 8 adet ışıktan veya yapraktan oluşan ve genellikle bir "yıldız", "çiçek" veya "yıldız çiçeği" olarak belirtilen motif kullanılmaktadır (Behr, 1988, s. 145-147).

Kaselerin iç duvarlarını süslemek için bir dizi farklı bezeme motifi söz konusudur. Bu bezemelerin en karakteristiği, kazıma sapsız ve beyaz veya turuncu yaprakları olan yatay bir sarmaşık çelengidir (Behr, 1988, s. 146, fig. 12, no. 50). Bir diğeri ise sapsız sarmaşık yaprağı motifidir. Bu uygulamada beyaz yapraklar, her biri bir sonrakiyle kesişen yatay bir çelenk içine yerleştirilir (Behr, 1988, s. 146, fig. 12, lev. 15: 9, no. 51; Schäfer, 1968, s. 59, lev. 9-10, D2; s. 153, lev. 18, Z74). Aynı şekilde defne yapraklarından oluşturulmuş çelengin yanı sıra boncuk ve makara motifinin de kullanıldığı örnekler bulunmaktadır (de Luca & Radt, 1999, s. 88, lev. 12, no. 429-431; Ziegenaus & de Luca, 1975, s. 88, lev. 51:3, no. 276). Bunların yanı sıra palmet ve yunusun bir arada kullanıldığı kompozit tasarımlar da mevcuttur (Bollen, 2002, s. 101-102, lev. 16, fig. 1). İç gövde dekorasyonu, tondo dekorasyonu kadar standart değildir ve nadiren renk kontrastı kullanılır. Fakat motiflerin tümü standarttır ve Hellenistik Dönem boyunca çeşitli şekillerde ortaya çıkmaktadırlar.

Attika (Thompson, 1934, s. 350, fig. 31, C12) ve Korinth (Edwards, 1975, s. 91, lev. 17.40.55, no. 532) Batı Yamacı Seramikleri içerisinde MÖ 3. yüzyılın 3. çeyreğinden itibaren bilinen bu form herhangi bir değişim geçirmeden Pergamon repertuarına alınmıştır. Pergamon'daki konik kasenin en erken örnekleri, Asklepieion ve Zeus Altarı temellerinin kronolojik olarak önemli depositleri arasında bulunmuş ve MÖ 3. yüzyılın sonları ve MÖ 2. yüzyılın başlarına tarihlendirilmişlerdir. Formun en geç örnekleri ise yine Atina ve Korinth örnekleriyle paralellik kurularak MÖ 2. yüzyıl ortalarına verilmiştir (Behr, 1988, s. 145-146).

Ephesos'ta erken örnekleri MÖ 3. yüzyılda görülmeye başlayan bu formun Doğu Sigillata-A grubu içerisinde devam ettiği belirtilmiştir (Mitsopoulos-Leon, 1991, s. 38). Aynı durum yoğun buluntu veren bir diğer yerleşme olan Metropolis örnekleri için de önerilmiş, MÖ erken 3. yüzyılda görülmeye başlayan formun Roma Dönemi'nde Doğu Sigillataları A, Gri-Siyah ve İnce Duvarlı formlara dönüştükleri vurgulanmıştır (Meriç, 2003, s. 36-40). Smyrna Agorası buluntuları arasında ele geçen örnekler ise "Fincan" formu olarak değerlendirilmiş ve MÖ 2. yüzyılın ortalarına tarihlendirilmiştir (Çelik, 2007, s. 19-20, lev.13-15, no.74-84). Sonuç olarak Batı Anadolu'da bu formun, MÖ 3. yüzyılın üçüncü çeyreğinden daha erkene gidemeyeceği ve en yoğun kullanım döneminin de MÖ 2. yüzyıl olduğu önerilmektedir (Greenewalt vd., 2003, s. 41-42).

5.4.2. İçi bezemeli tabaklar (Fig. 119-121)

Bu başlık altında 3 adet kaide parçası ele alınmıştır. 119 numaralı örnek üzerinde beyaz boya ile yapılmış bir kuş motifinin gövde ve kanatları görülmektedir. Kuşun gövdesindeki detaylar beyaz boya silinerek oluşturulmuş çizgiler ve zikzaklarla verilirken kanatlarında turuncu kil boya ile oluşturulmuş hatlar bulunmaktadır. 121 numaralı parçada sahnede olan figür tam olarak anlaşılmasa da beyaz boya ve turuncu boya gibi ayrıntılar, 119 numaralı örnekle benzer bir figür olabileceğini göstermektedir. 120 numaralı örnekte ise bezemeler kabın tondosunda çift kazıma bant ile oluşturulmuş bir daire içerisine yerleştirilmiştir. Ana sahnede beyaz boya ile çizilmiş bir düzlem üzerinde beyaz bir güvercin ve hemen önünde kahverengi kil boya ile oluşturulmuş palmet motifi yer almaktadır. Güvercinin üst bölümünde ise kazıma dallarla birbirine bağlanan kahverengi sarmaşık yaprakları sarkmaktadır.

Bu örnekler üzerindeki figürler silüet tekniğiyle boyanmış, ardından siyah firnis koyu bir çizgi olarak görünecek şekilde sivri uçlu bir aletle boyayı kazıyarak iç detaylar eklenmiştir. Atina Agorası'nda ele geçen bir tabağın tondosunda da benzer teknikte fakat farklı olarak bir griffon figürünün işlendiği bir örnek için "Pseudo Kırmızı Figür" tanımlaması kullanılmış ve kontekst yardımıyla MÖ 115-50 aralığına tarihlendirilmiştir (Rotroff, 1997, s. 413, fig. 100, lev. 134, no. 1682). Korinth'te ise kahverengi, sarı ve beyazın çeşitli tonlarında boyayla bağımsız olarak tondo ile ağız arasında kalan gövde içerisine mitolojik bir yaratık olan hippocampus işlenmiş ve MÖ 3. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilmiştir (Edwards, 1975, s. 187, lev. 84, no. 943). Pergamon'da, içinde kanatlı bir yaratığın tasvir edildiği, MÖ 200'lere tarihlenen bir dizi tabak ya da krater kaidesi vardır. Bunlar kuş olarak sınıflandırılmıştır, ancak tam bir örneğin olmaması yorumu biraz belirsiz kılmaktadır. Kuş bezemesinin kullanıldığı Pergamon örnekleri tam form vermediklerinden "kalın cidarlı tabak

Klazomenai /Karantina Adası Kuzey Yamaç Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Batı Yamacı Seramikleri

veya kase" olarak tanımlanmışlardır. Bu örneklerin tondolarında kuğu figürü işlenmiştir. Kronoloji dizilimi içerisinde bu örnekler MÖ 150-100 aralığına yerleştirilmiştir (Schäfer, 1968, s. 47, lev. 9, D22). Sardis'te ele geçen ve tondosunda metalik renkte siyah firnis üzerine beyaz boya ile yapılmış bir kuş figürü bulunan kaide parçası MÖ 3. yüzyıl ortası ile MÖ 2. yüzyıl ortasına tarihlendirilirken sadece bir kanat detayının bulunduğu tabak parçası ise MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısına verilmiştir (Rotroff & Oliver, 2003, s. 51-52, lev. 22, no. 155; lev. 28, no. 192).

5.5. Yivli kâseler (Fig. 122-123)

Dış yüzeyin yivlerle vurgulanması gerek ağ bezemeli yarı küresel kaplar ve gerekse de iç yüzeyi bezeli konik kaselerde görülen bir uygulamadır. Atina Agorası'nda Erken Hellenistik Dönem'den itibaren içleri Batı Yamacı stiliyle bezenmiş kâselerin yanı sıra tondolarında kabartma madalyon bulunan kaselerde sıklıkla kullanılmıştır (Rotroff, 1997, s. 277-278, 288, fig. 21: no. 333, 344). Klazomenai örnekleri arasında bu gruba giren iki adet kaide parçası mevcuttur. Fakat karşılaştırma örneklerinin aksine kapların iç yüzeylerinde herhangi bir bezeme unsuruna rastlanmamaktadır. Örneklerden 122 numaralı parça tamamen mat siyah firnisliken 123 numaralı parçanın iç ve dış yüzeyleri kırmızı firnisle kaplanmıştır. Sadece kaide bölümleri ele geçtiğinde gövde ve ağız yapılarının yanı sıra kullanılan boya bezemeleri hakkında da veriler eksiktir.

Atina'da MÖ 3 yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarında ortaya çıkan ve MÖ 2. yüzyıl sonlarına kadar kullanılan yivli kapların kökenlerinin MÖ 325-200 arasında Mısır'da üretilen fayans kaplar olabileceği öne sürülmektedir (Rotroff, 1997, s. 111-113). Pergamon'da ele geçen dış yüzü yivli kase örnekleri Schäfer tarafından MÖ 190'lara tarihlendirilirken (Schäfer, 1968, s. 59, lev.11, D11), Behr bu kase örneklerinin MÖ 3. yüzyılın son çeyreği ile MÖ 2. yüzyıl ortalarına kadar kullanıldığını belirtmektedir (Behr, 1988, s. 146-146). Metropolis örnekleri MÖ 325-275'e (Meriç, 2003, s. 38, no. 170, 172, 182), Smyrna Agorası Bouleuterion buluntuları MÖ 2. yüzyıla (Ersoy, 2020, s. 90, lev. 61, no. 296), Sardis Hellenistik Dönem seramikleri arasında görülen paralel örnekler ise MÖ 250-150 aralığına tarihlendirilmektedirler (Rotroff & Oliver, 2003, s. 52, lev. 23, no. 156). Genel olarak MÖ 3. yüzyılın ikinci yarısı ile MÖ 2. yüzyıl aralığına ait seramik gruplarının ele geçtiği kontektsten dış yüzeyi yivli parçaların tondolarında aplike kabartmalar bulunmaktadır (Gassner, 1997, s. 66, lev. 13, no. 197-198; Mitsopoulos-Leon, 1991, s. 56, lev. 64, C 1-7).

5.6. Dışı bitkisel bezemeli kâseler: (Fig. 124-130)

Karantina Adası seramikleri arasında bu kapsamda 4 kaide ve 3 gövde parçası tespit edilmiştir. Altlarında çarkta yapılmış oluk bulunan alçak halka kaide yapısı bakımından hem içi bezemeli kaselerle hem de ağ bezemeli kaselerin kaideleriyle benzerlik göstermektedirler. Bu parçaların iç ve dış yüzleri gri, mat siyah veya kırmızımsı kahverengi tonlarda firnisle kaplanmıştır. Bezemenin görüldüğü dış yüzeyinde ise gövdeden kaideye doğru inen beyaz ve pembemsi kahverengi boya ile yapılmış uzun yaprak motifleri yer almaktadır. Sadece kaide parçaları ele geçtiğinden gövde ve ağız yapıları hakkında yeterli veri bulunmamaktadır. Fakat hem bezeme şeması hem de firnis ve boyama benzerlikleri bakımından konik kaselerin tondolarında görülen bezemenin kabın dış yüzüne uyarlanmış versiyonu gibi durmaktadırlar. Batı Anadolu'da ana üretim merkezlerinden olan Pergamon'da MÖ erken 2. yüzyıl ile MÖ 1. yüzyılın ilk yarısı aralığına tarihlenen kontekt içerisinde ele geçen beyaz zeminli kaplar arasında benzer form ve bezeme şemasına sahip iki örnek mevcuttur (Schäfer, 1968, s. 108, lev. 46, no. 59-60). Aigai'da ele geçen ve herhangi bir gruba dahil edilemediğinden "Diğer Belirsiz Seramikler" başlığı altında ele alınan seramik arasında bu gruba ait bir adet gövde parçası bulunmaktadır (Özver, 2012, s. 45, lev. 14, Kat. No. 110). Söz konusu bu gövde parçası için her ne kadar MÖ 7.-6. yüzyıllar önerilse de bu seramiklerin Aigai'dan yüzey buluntusu niteliğinde olmaları ve benzer karşılaştırma örneklerinin saptanamaması nedeniyle tarihlendirilmeleri ve üretim yerleri konusunda boşluklar olduğu vurgulanmıştır. Aiolia Bölgesi'nde MÖ 7. yüzyıl sonu 6. yüzyıl başlarına tarihlendirilen Korinth kökenli aryballoslarda kaideden gövdeye doğru çıkan yaprak dizileri görüle de (İren, 2003, s. 143-144, Kat. No. 287) firnis ve boyama tekniği açısından farklılık göstermektedir. Literatürde benzer örneklerine çok fazla rastlanmayan bu

parçaların yerel üretim kaplar olma olasılığı yüksektir. İonia Bölgesi Geç Siyah Figür seramikleri üzerinde görülen dil motifiyle (Lemos, 1991, s. 178, lev. 217, no. 1641, 1647) benzerlik göstermeleri, bu uygulamanın yerel düzeyde devam etmiş olabileceğini akla getirmektedir.

5.7. Konik derin kâseler (Fig. 131-132)

Dışa doğru hafif eğimli yükselen bir gövde ve yine hafif dışa çekik bir ağız yapısına sahip bu kap grubuna ait iki örnek tespit edilmiştir. Kaplarda bezeme sadece dış yüzeyde ve gövdenin üst yarısına uygulanmıştır. İç ve dış yüzeyi mat siyah firnisle kaplı 131 numaralı parçanın dış yüzünde kazıma dallar ve kil boyadan yapraklarla oluşturulmuş sarmaşık çelengi görülmektedir. Ağız dış profili ile gövde ortasında çarkta şekillendirilmiş yatay oluklar bu bezeme alanını sınırlandırmaktadır.

Her iki yüzeyi kırmızı firnisli 132 numaralı parçada ise dış yüzeyde beyaz boya ve siyah firnisle oluşturulan iki bant ve bunların da üzerine uygulanmış beyaz palmet ve turuncu yunus betimleri bir arada kullanılmıştır. Pergamon örnekleri içerisinde yer alan ve tekil formlar başlığı altında değerlendirilen bu tipte kaseler tarihlendirilebilir parçalar arasına konmamıştır (Behr, 1988, s. 172, fig. 22, no. 98-99). Ağız yapısı benzemekle beraber gövde açısı biraz daha dik bir örnek ise Schäfer tarafından MÖ 270'e tarihlendirilmiştir (Schäfer, 1968, s. 63, lev. 19, D77). Ephesos'ta da tekil formlar arasında değerlendirilen sarmaşık çelengi bezemeli benzer parçaların kalıp yapımı kaselerle benzerliği vurgulanmakta ve Pergamon örnekleri ile karşılaştırılarak MÖ 270'e tarihlendirilmektedir (Mitsopoulos-Leon, 1991, s. 40, lev. 40, no.136,138; Gassner, 1997, s. 65, lev. 12, no. 189). Metropolis örnekleri ender bulunan formlar başlığı altında, dışa dönük ağızlı derin çanak olarak tanımlanmış ve tarihlendirilmeleri için Pergamon ve Ephesos örnekleri referans olarak kullanılmıştır (Meriç, 2003, s. 51-52, lev. 52, no. 281-284).

5.8. "S" profilli kantharoslar (Fig. 133-154)

Köken olarak "cup skyphos"lara dayandığı belirtilen ve Klasik Dönem seramik repertuarı içerisinde oldukça yaygın bir kullanıma sahip olan kantharos formu bu yaygın kullanımını Hellenistik Dönem boyunca da sürdürmüştür (Sparkes & Talcott, 1970, s. 117-122). Hellenistik Dönem seramiklerinin ana formlarından biri olan ve hafif dışa çekik ağız yapısına, yumuşak veya belirgin bir şekilde dışbükey açılı yapan gövdeye, yükseltilmiş bir kaideye ve dikey mahmuzlu kulplara sahip kantharosların MÖ 4. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren görülmeye başlayan "cup kantharos" formundan esinlenerek ortaya çıktığı da öne sürülmektedir (Rotroff, 1997, s. 83-107). Küçük Asya'da bu forma dair en net veriler sunan Pergamon (Schäfer, 1968, s. 49-50, lev. 14-16, D 52-D 66; Behr, 1988, s. 113-125; Radt & de Luca, 2003, s. 6, lev. V, no. 1) ve Ephesos (Mitsopoulos-Leon, 1991, s. 34-35, 45-46, lev. 26-28, B 18- B 29) gibi merkezlerde MÖ 3. yüzyılın ortalarından MÖ 2. yüzyılın sonlarına kadar kullanım gördüğü belirtilmektedir (Behr, 1988, s. 114-115; Ziegenaus & de Luca, 1968, s. 107, lev. 37, no. 42).

Kantharos formu Karantina Adası Batı Yamacı Seramik repertuarı içerisinde görülen en yoğun gruptan biridir. Bu form genel olarak içki kapları grubunda değerlendirilir. Dışa çekik ağızlı formun her iki yanında ağız altından çıkıp gövdeyle birleşen, profilleri oval veya yuvarlak formlu birbirine simetrik iki dikey kulp bulunmaktadır. Bu kulpların üzerinde, özellikle başparmağın kavramasını kolaylaştırmak amacıyla aplike kil kullanılarak yapılmış çıkıntılar yer almaktadır. Bu tip basit formların yanı sıra bitkisel veya figüratif eklentili örnekler de mevcuttur (Thompson, 1934, s. 320, fig. 5, A30-31; Schäfer 1968, s. 60, lev. 9-10, D25). Klazomenai Karantina Adası'nda ele geçen altı örnekte kulp profilleri ve basit aplike unsurlar görülebilmektedir.

Literatürden gövde yapıları bakımından alt varyasyonlara ayrılan formlara sahip oldukları ve kalıp yapımı kaideleri olduğu bilinmektedir. Fakat ele geçen parçaların tamamı sadece ağız formu verdiklerinden gövdelerindeki farklılıklar ayırt edilememektedir. Bu grup kapsamında toplam 20 adet ağız parçası tespit edilmiştir. Parçalar üzerindeki bezeme unsurları genel olarak sarmaşık dalları, lotus/tomurcuk dizileri ve sarkık damla dizileridir. Bu bezemelerde beyaz boya ve turuncu

Klazomenai /Karantina Adası Kuzey Yamaç Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Batı Yamacı Seramikleri

kil kullanılmıştır. 135, 136, 137, 144 ve 145 numaralı parçaların üzerinde kazıma yöntemiyle oluşturulmuş dalgalı bir çizgiye bağlı aşağı doğru sarkan tomurcuk/damla dizileri ile oluşturulmuş bir kolye görülmektedir. Bazı örneklerde kazıma çizginin üstünde beyaz boya ile yapılmış bir bant daha eklenmiştir. 134, 146, 147, 149, 150, 151, 152 ve 153 numaralı parçalarda ise kazıma çizgi kullanılmadan, sadece beyaz boya ile oluşturulan bir banttan sarkan turuncu kil ile yapılmış tomurcuk dizileri kullanılmıştır. Bu tip bezeme şeması Pergamon örnekleri içerisinde MÖ 3. yüzyıla tarihlenmektedirler (Ziegenaus & de Luca, 1968, s. 124, lev. 43, no. 156-157). 139-143 numaralı örnekler ise kabın boyun bölümünü dolanan kazıma çizgilerle oluşturulmuş dallara bağlı sarmaşık çelengi ile bezenmişlerdir. Karantina Adası'ndan ele geçmiş ve Egeci tarafından değerlendirilen benzer forma sahip bir grup siyah firnisli kantharos için tarih olarak MÖ 2. yüzyıl başları önerilmiştir (Egeci, 2014, s. 45-47, Kat. No. 148-151).

Küçük Asya'da içki kapları repertuarının en tipik formları arasında yer alan bu formun gerek form gerekse de bezeme şeması açısından yakın paralel örneklerine genel olarak Pergamon Batı Yamacı Seramiklerinin ana formunu oluşturan ve Schäfer tarafından "karınlı kaplar" olarak sınıflandırılan kantharoslar arasında rastlanmaktadır. Formun kendi içerisinde bezeme ve gövde yapıları bakımından bir gelişim şeması sergilediği belirtilen bu kaplar için kronoloji olarak MÖ 3. yüzyıl ile MÖ 2. yüzyıl başları aralığı önerilmektedir (Schäfer, 1968, s. 49,55, lev. 14-16, D56-59). Schäfer tarafından firnis dokusu ve bezeme şeması açısından MÖ 3. yüzyıla tarihlenen örnekler ile Klazomenai buluntuları benzerlik gösterir. Atina Agorası'nın MÖ 3. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlendirilen buluntuları içerisinde de form ve kısmen de olsa bezeme unsurları açısından yakın olabilecek bazı örnekler bulunmaktadır (Rotroff, 1997, s. 102, fig.15, lev. 19-20, no.206-216). Dışa çekik ağızlı ve "S" profilli gövde yapısına sahip MÖ 330-225 aralığına ait Korinth örnekleri "Kyma Kantharos" olarak tanımlanmaktadır (Edwards, 1975, s. 76-82, lev. 15, 52-53, no. 389-450).

Bölge yerleşimlerinden Phokaia'da bulunan örnekler MÖ 4. yüzyılın üçüncü çeyreğine (Özyiğit, 1999, s. 52, Çiz.3-4), yine Phokaia Maltepe Tümülüsü'nde ele geçmiş olan ve "Küçük Asya Tipi" kantharoslar olarak tanımlanan örnekler ise MÖ 3. yüzyıl ile MÖ 2. yüzyılın başlarına tarihlendirilmişlerdir (Saygıner, 2019, s. 23-27, Kat. No.1-17). Bölgedeki diğer buluntu alanlarından olan Smyrna Agorası (Çelik, 2007, s. 21, Çiz.3-4, no. 90-94) ve Kadifekale (Granata, 2015, s. 84,87, no. 11-13) örnekleri MÖ 3. yüzyıla, Sardis'te ele geçen örnekler MÖ 3. yüzyılın ikinci yarısı ile MÖ 2. yüzyıl arasına (Rotroff & Oliver, 2003, s. 39), Metropolis örnekleri MÖ 3. yüzyılın ikinci çeyreğine (Gürler, 2003, s. 9-11, lev. IX, no. A12), Laodikeia- Asopos Tepesi buluntuları ise MÖ 2. yüzyılın ilk çeyreğine (Duman, 2013, s. 195-196, fig. 13-14) tarihlendirilmişlerdir. Tüm bu tarihlendirme önerileri sonucunda Batı Anadolu merkezlerinde bu kantharos tipinin (Küçük Asya Tipi) üç asıra yakın geniş zaman diliminde kullanım gördüğü anlaşılmaktadır.

5.9. Guttus (Fig. 155-164)

Guttus, sıvıyı kontrollü şekilde akıtmak için kullanılan ve günlük hayat içerisinde geniş bir kullanım alanına sahip, dışa çekik ağızlı, ince boyunlu, torba gövdeli ve omuzda halka biçimli bir kulp/tutamak bulunan, halka kaideli bir kap formu olarak tanımlanabilir. Bir diğer karakteristik özelliği ise boyundan gövdeye geçiş yerinde halka biçimli bir profil bulunmasıdır. Genel olarak günlük kullanım içerisinde şarap veya yağ gibi sıvıların servisinde, hamam veya palaestra gibi alanlarda kozmetik ürünlerin taşınmasında veya kurban törenlerinde libasyon yapılmasında kullanılan bir formdur. Erken örnekleri MÖ 4. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan bu form MÖ 1. yüzyıla kadar kullanılmıştır. Süreç içerisinde formunda bazı değişimler olmuş, erken örneklerine nazaran kaide küçülmüş, gövde ise daralıp uzamıştır. Hellenistik Dönem'e gelindiğinde gövde bikonik form alırken halka kaide yerini disk kaideye bırakmıştır (Sparkes & Talcott, s. 160; Rotroff, 1997, s. 172-173).

Bu form grubuna ait 2 boyun, 6 gövde ve 2 adet de kaide ele geçmiştir. Bunlardan ilk grubu ince boyunlu ve torba gövdeli guttuslar oluşturmaktadır. 155-156 numaralı parçalar boyun bölümü, 157-159 numaralı parçalar ise boyun-gövde geçiş kısmını gösteren fragmanlardan oluşmaktadır. 155

numaralı örnekte ince boyun profilini saran beyaz boyalı bir bant altında kazıma dallardan sarkan turuncumsu kahverengi kil ile yapılmış tomurcuk dizileri görülmektedir. 156 numaralı parçada ise bezeme alanı olarak omuz bölümü kullanılmış, kazıma bir yiv altında yine kazıma olarak yapılmış dallardan sarkan noktalar eklenmiştir. 158 numaralı parçada da omuz bölümündeki kazıma dalga şekli aynıken bu dallardan uzun dil motifi şeklinde sarkaçlar gövdeye doğru inmektedir. 157 numaralı parçada ise omuz yüzeyine spiral şeklinde kazıma dalların uçlarına beyaz boya ile işlenmiş sarmaşık yaprakları aşınmadan dolayı sadece silüet olarak görülebilmektedir. Yuvarlak profilli gövde yapısına sahip bu kap formunun Atina örnekleri MÖ 3. yüzyıl başlarına (Rotroff, 1997, s. 173, fig. 71, lev. 83, no. 1143-1144), yumuşak profilli Pergamon örnekleri ise MÖ 230'a tarihlendirilmişlerdir (Schäfer, 1968, s. 51, 58, lev. 19, D 73).

161-164 numaralı parçalar omuz-gövde dönüşü keskin profillidir ve disk biçimli kaideleri bulunmaktadır. Bunlardan 161 ve 162 numaralı parçaların boyundan gövdeye geçiş yerinde bezeme olarak beyaz boya kullanılarak yapılmış kolye şeklinde tomurcuk/damla dizisi yer almaktadır. Yüksek omuz ve keskin profilli form yapısına sahip örnekler Atina'da MÖ 250-225 aralığına (Rotroff, 1997, s. 173, fig. 71, lev. 84, no. 1148), Pergamon örnekleri ise (Schäfer, 1968, s. 51, lev. 19, D 74-75) MÖ 190'a tarihlendirilmişlerdir. Yerel üretim olarak belirtilen Ephesos'ta ise yuvarlak ve keskin profilli örnekler bir arada ele geçmekte ve tarihleme için genel olarak MÖ 3.-2. yüzyıllar önerilmektedir (Mitsopoulos-Leon, 1991, s. 41-42). Batı Anadolu buluntu alanlarından Smyrna'da her iki tipte örnekler de MÖ 3. yüzyıla (Ersoy, 2020, s. 96-97, lev. 68, no. 329-332), Metropolis'te MÖ 325-275 aralığına (Meriç, 2003, s. 44-47, no. 259-269), Sardis'te ele geçen ve askos formu olarak nitelendirilen yuvarlak profilli bir parça MÖ geç 4. - erken 3. yüzyıla, keskin profilli bir gövde ise MÖ erken 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Rotroff & Oliver, 2003, s. 57, lev. 27, no. 185-186).

5.10. Amphoralar (Fig. 165-182)

Batı Yamacı Stilindeki amphora formu Hellenistik Dönem'de ortaya çıkmış ve kendine özgü özellikleriyle farklı coğrafyalarda üretilen en yaygın formlardandır. Üretim bölgelerine göre Attika'da düz gövde ve dudak ile burgulu kulp, Küçük Asya'da yivli gövde, kalıp yapımı dudak ve düz şerit şeklinde kulplu, İtalya'da ise bikonik gövde ve düz kulplara sahip Gnathia amphoraları olarak üç farklı tipte değerlendirilebilir (Behr, 1988, s. 120).

Batı Yamacı stiliyle bezenmiş Hellenistik Dönem amphoralarının önemli buluntu alanlarından biri olan Attika'da en erken örnekleri MÖ 275'lerde görülmeye başlamıştır. Dışa çekik ve aşağı sarkık ağız yapısı, silindirik boynu, kalıpta yapılmış alt gövdesi, alçak halka kaidesi ve burmalı kulplarıyla Attika Batı Yamacı amphoraları form ve bezeme şeması bakımından oldukça tipik özelliklere sahiptirler. Bezeme şemasında da belli bir standart takip edilir. Genel olarak bitkisel motiflerden oluşan pendantlar boyun bölümüne; dama tahtası, içi taralı dörtgen veya iç içe karelerden oluşan geometrik desenler ise omuz bölümüne yerleştirilmişlerdir (Rotroff, 2002, s. 99).

Bu kap formunun en erken örnekleri MÖ 3. yüzyılın ilk yarısından itibaren Attika Batı Yamacı Seramikleri arasında görülmeye başlamıştır (Thompson, 1934, s. 335, lev. 16, B3). Bu erken örneklerde boyun hala nispeten daha dar, dudak küçük, burgu kulplar gövdeden keskin bir şekilde dışarı çıkarken, MÖ 2. yüzyıl ile birlikte başlangıçta yuvarlak olan gövde bikonik hale gelir ve dudak dışa doğru çıkıntı yapar. MÖ 2. yüzyılın sonlarında ise form, gelişimini tamamlayarak gövde omuzda keskin bir profil yapar, boyun çok genişler ve huni şeklinde kademeli bir dudakla sonlanır. Burgu kulplar ise omuz ile dikey olarak birleşir (Thompson, 1934, s. 374, lev. 59, D25; s. 399, lev. 87-88, E59).

Pergamon Batı Yamacı amphoralarını değerlendiren Behr, formun boyunlu amphoralar grubu içerisine girdiğini belirterek, kenarı düzleştirilmiş huni biçimli dudak, oldukça geniş boyun, düz omuz, masif profilli kaide ve yivli gövde yapısının tipik özellikleri olduğunu vurgulamaktadır (Behr, 1988, s. 170). Omuzdan dikey olarak çıkan kulp boynun üst bölümüyle birleşmekte ve üzerlerinde makara biçimli aplikeler yer almaktadır. Genel olarak kantharos örneklerinde olduğu gibi beyaz

Klazomenai /Karantina Adası Kuzey Yamaç Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Batı Yamacı Seramikleri

boya ile yapılmış bir pendantsan sarkan kahverengi kil boya ile yapılan damla motifleri boynun etrafını sarmaktadır. Attika amphoralarının süslemelerinde görülen metop benzeri dama tahtası desenleri ve iç içe geçmiş dikdörtgenlerden oluşan geometrik desenlerin aksine Pergamon örneklerinde omuz süslemesi olarak bitkisel motifler tercih edilmiştir.

Attika Batı Yamacı amphoralarının form gelişim şemasını referans alan Behr, Pergamon örneklerinin Attika amphoralarının geç örnekleriyle benzerlik gösterdiğini ve bu nedenle de MÖ 2. yüzyıl sonlarına kadar bu formun Pergamon'da kullanılmadığını öne sürmektedir. Ayrıca Attika amphoralarına kıyasla Pergamon amphoralarının gövdelerinin daha yuvarlak ve çoğunlukla yivli olduğu, kulplarının ise Attika örneklerinin aksine hiçbir zaman burgulu olmadığı belirtilmiştir (Behr, 1988, s. 170). Klazomenai örneklerinden 172, 173, 180, 181 ve 182 numaralı parçaların korunan gövdelerinde yivler olması bu parçaların Pergamon etkili kaplar olduğuna işaret eder.

Klazomenai Karantina Adası'nda bu forma ait tamamı siyah firnisli 1 ağız, 6 boyun ve 11 adet omuz gövde parçası ele geçmiştir. Ağız parçası dışı düzleştirilmiş kademeli bir profile sahiptir. 165-169 arasındaki örneklerde kazıma zikzak dallar ve beyaz boya ile oluşturulmuş banttan sarkan kahverengi kil boya ile oluşturulmuş damlacıklar işlenmiştir. Bu pendantsif bezeme tipi Pergamon (Schäfer, 1968, s. 50, lev. 3, fig. 2, 4), Atina (Rotroff, 1997, s. 121-122, lev. 40, 43, fig. 417, 434), Troia (Berlin, 1999, s. 90, lev. 2, fig. 159) ve Ephesos (Mitsopoulos-Leon, 1991, s. 41, lev. 57, B 123) gibi merkezlerde ele geçen amphoraların boyun bölümlerinde yoğun olarak kullanılmıştır. 170-171 numaralı boyun parçalarında ise kazıma dallarla birbirine bağlanan kahverengi kil boya ile yapılmış sarmaşık yaprakları ve bu yapraklar arasına yerleştirilmiş beyaz boya nokta dizileri görülmektedir.

Omuz bezemeleri genel olarak kazıma bantlarla sınırlandırılmış, beyaz ve kahverengi boyanın yanı sıra kazıma tekniği kullanılarak farklı motifler işlenmiştir. 172-174 numaralı omuz parçaları üzerinde palmet-yunus kombinasyonu görülmektedir. 172 numaralı parçada palmet beyaz, yunus ise kahverengi boya ile yapılırken 173 numaralı örnekte beyaz palmetin yanındaki yunus kazıma olarak işlenmiştir. Ayrıca omuzun alt sınırını oluşturan iki kazıma bant arasına beyaz nokta dizileri eklenmiştir. 174 numaralı omuz üzerinde ise palmet kahverengi, sadece kuyruk kısmı gözükten yunus ise beyaz renkte işlenmiştir. 175 ve 176 numaralı parçalarda beyaz ve kahverengi boya ile birlikte kazıma olarak yapılan yumurta dizileri görülen İon kymationu dikkat çekmektedir. 177 numaralı parçada beyaz ve kahverengi boya ile işlenmiş zeytin yaprakları dizisi, 178'de beyaz boyalı bir hattın yükselen kazıma dalga dizileri, 180'de beyaz ve kahverengi rozet (çiçek) ve kazıma yunus figürü, 182'de ise kazıma dallardan çıkan kahverengi sarmaşık çelengi görülmektedir. 181 numaralı parçada herhangi bir bezeme söz konusu değildir.

Boyunda pendantsif ve omuzda sarmaşık ve rozet bezemeli Pergamon örnekleri Schäfer tarafından MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmiştir (Schäfer, 1968, s. 58, lev. 17-18, D67-70). Pergamon kentinde ele geçen en erken örnekler Asklepieion'un MÖ 265-235 aralığına tarihlenen 5. yapı evresinden gelen örnekler oluşturmaktadır. Batı Anadolu'da Ege Gübre yerleşiminde ele geçen amphora örnekleri Troia (Berlin, 1999, s. 95, lev. 5, 155), Atina (Rotroff, 1997, s. 122-123, lev. 40, 43, fig. 417, 434) ve Pergamon (Ziegenaus & de Luca, 1968, s. 124, lev. 43, no. 157) örnekleriyle tipolojik ve stilistik benzerlikleri referans gösterilerek MÖ 3. yüzyılın sonu ile MÖ 2. yüzyıl ikinci yarısı aralığına tarihlendirilmiştir (Küçük, 2006, s. 65-69, no. 98-105). Klazomenai Karantina Adası Tiyatro kazılarında ele geçen amphora örneklerinin tarihlendirilmesi konusunda Egeci, MÖ 3. yüzyıl sonu ile MÖ 2. yüzyıl aralığını önermektedir (Egeci, 2014, s. 54-55, no. 182-194).

179 numaralı örnek diğer tüm parçaların aksine dama tahtası motifleriyle bezenmiştir. Kahverengi hatlar arasına beyaz boya ile yapılmış noktalardan oluşan bu bezeme motifinin yakın örnekleri Atina Agorası'nda MÖ 235-225 aralığına (Rotroff, 1997, s. 121-122, lev. 41, no. 419), Pergamon'da ele geçen bir parça ise MÖ 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmiştir (Schäfer, 1968, s. 58, lev. 21, D79).

5.11. Kraterler (Fig. 183-207)

Klazomenai Batı Yamacı Seramikleri arasında bu başlık altında 25 ağız ve 2 kaide parçası ele alınmıştır. Açık ve geniş yapılarıyla sıvı karıştırmak için kullanılan bu parçalar ağız yapıları bakımından 3 farklı tip sergiler. Birinci grubu 183-202 arası parçalar oluşturur. Literatürde "Karınlı Çanaklar" (Schäfer, 1968, s. 48) veya "Lekane" (Lüdorf, 2000, s. 17) gibi farklı adlarla anılan bu form, kaideden yukarı doğru hafif bir eğimle açılan, keskin bir dönüşle dışa çekilen ve aşağı doğru sarkan ağız yapısına sahiptir. Ağız çapları 25 cm ile 50 cm arasında değişen bu örneklerin ağızlarının hemen altında kabın her iki tarafında "U" veya at nalı formunda birer kulp/tutamak bulunmaktadır. 203-206 arası örnekler gövde formu ve bezeme şeması bakımından bir önceki grupla aynı yapıya sahiptir. Tek farklılık bu kapların ağız dış profilinde oluşturulmuş içbükey oluk olmasıdır. Form ve bezeme türü açısından tek farklı örnek 207 numaralı parçadır. Dışa çekik ve kalınlaştırılmış ağız profiline sahip bu parçanın ağız üstünde kalın beyaz çizgilerle sınırlandırılmış ve kahverengi kil boya ile yapılmış büyük nokta dizileri yer almaktadır. Bu grup içerisindeki kaplar, sadece iki örnek dışında (183, 206) boya bezelidirler. Bezeme genellikle dışbükey kavisli geniş ağız tablası üzerinde konumlanır. Tekli veya çiftli kazıma bantlarla sınırlandırılan bu alanda genel olarak beyaz ve kahverengi kil boya ile oluşturulmuş bitkisel bezemeler kullanılmıştır. En sık görülen bezeme türleri dışa açılan lotuslar ve kazıma banttandır sağa sola açılan zeytin yaprağı dizileridir. 185 numaralı örnekte lotuslar arasında kahverengi boya ile yapılmış bir yunus tasviri vardır. Bunların dışında kazıma dalga betimi ve boya-kazıma birlikteliğiyle oluşturulmuş İon kymationu/dil motifi dizileri de görülmektedir.

Bu formun erken örnekleri Atina Agorası seramikleri içerisinde "Geniş Çanaklar" olarak tanımlanan seramiklerde izlenir. Firnissiz veya siyah firnislili ve boya bezemeli örnekleri de bulunan bu kap formu oldukça homojen bir grup olarak tanımlanmış ve MÖ 5. yüzyılın üçüncü çeyreğinden MÖ 4. yüzyılın ortalarına kadar uzanan bir tarih aralığına yerleştirilmiştir (Sparkes & Talcott, 1970, s. 56-57, lev. 4, fig. 2, no. 74-84). Korinth seramik repertuarı içerisinde tespit edilen benzer tipte krater formları MÖ erken 3. yüzyıl ile bu yüzyılın üçüncü çeyreği arasında tarihlendirilmişlerdir (Edwards, 1975, s. 45-46, lev. 7, no. 188-189). Erken dönem örneklerinin gövdeleri daha bodur yapıdadır ve dudak profili kalın, dik ve daha dardır. Zamanla gövde incelenerek daha az hantal bir görünüm kazanmış ve ağız daha belirgin bir şekilde vurgulanmıştır.

Klazomenai buluntuları Batı Anadolu'nun önemli üretim merkezi olarak kabul edilen Pergamon örnekleriyle form ve bezeme tipolojisi açısından oldukça yakın paralellikler göstermektedir. Behr, Pergamon'da erken dönem kompakt formlarına rastlanmadığını, formun ilk ortaya çıkışı ile ilgili olarak da Pergamon örnekleriyle benzerlik gösteren ve MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilen Samaria, Tarsus ve Labraunda buluntularının referans alınmasıyla kökenlerinin MÖ 2. yüzyılda aranması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca kentin en erken buluntu kontekstini veren Zeus Altarı ve Asklepieion'dan ele geçen benzer örneklerin MÖ 190-180'den önceye verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Behr, 1988, s. 155-158, fig. 16, no. 68-71). Schäfer ise bu formun MÖ 200 öncesinde olduğu gibi sonrası kontekstlerde de bulunduğunu belirtmektedir (Schäfer, 1968, s. 48, lev. 13).

Bölgede paralelleri tespit edilen diğer örnekler Smyrna'da MÖ 3. yüzyıla tarihlenirken (Ersoy, 2020, s. 92-93, lev. 64, no. 306-309; Çelik, 2007, s. 24-25, Çiz.41-44, no.10-117), Metropolis'te MÖ 3. -2. yüzyıllara (Meriç, 2003, s. 41-44, lev. 45, no. 255-258), İzmir Ege Gübre Yerleşkesi'nde MÖ 3. yüzyılın ikinci yarısına (Küçük, 2006, s. 59-60, Kat. No. 72-77), Ephesos Devlet Agorası'ndaki Augustus Bazilikası kompleksi buluntuları ise MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Mitsopoulos-Leon, 1991, s. 39-40, lev. 49-50, B104-105). Ephesos Tetragonos Agorası buluntularını değerlendiren Gassner ise bu formun genel yapısı itibarıyla metal kapları andırdığını, özellikle MÖ 2. yüzyılda Atina gibi bir merkezde oldukça az ele geçerken Küçük Asya'da oldukça yoğun bir kullanıma sahip olduğunu vurgulamıştır (Gassner, 1997, s. 60, lev. 10, no. 162-164).

5.12. Yüksek ayaklı krater kaideleri (Fig. 208-209)

Bu forma ait sadece iki kaide parçası ele geçmiştir. 208 ve 209 numaralı örnekler dışa çıkıntı yapan profilli halka kaide yapıları bakımından küçük boyutlu bir krater formuna ait olmalıdırlar.

Klazomenai /Karantina Adası Kuzey Yamaç Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Batı Yamacı Seramikleri

Geniş ve içe doğru eğimli olan kalıpta yapılmış kaide; hafif içbükey oturma yüzeyine ve dışbükey profillere sahiptir. Tondoları ise konik kaselerde olduğu gibi beyaz ve kahverengi kil boya ile yapılmış merkezden açılan ışın/yıldız çiçeği motifi ile bezenmiştir. Kaide yapısı ve bezeme şeması açısından benzer örnekler Atina Agorası'nda MÖ 225-175 aralığına (Rotroff, 1997, s. 168, lev. 80, fig. 68, no. 1106), Smyrna'da ise MÖ 3.-2. yüzyıllara (Ersoy, 2020, s. 74, lev. 51, no. 204-206) tarihlendirilmektedirler. Pergamon Batı Yamacı seramikleri arasında tondosunda aynı bezeme şeması bulunan kaide parçaları Behr tarafından genel olarak krater başlığı altında değerlendirilmiştir. Ayrıca erken örneklerinin MÖ 2. yüzyıl başlarında görülmeye başladığı ve MÖ 1. yüzyıl başlarına kadar kullanımının devam ettiği de belirtilmektedir (Behr, 1988, s. 155, fig. 17, no. 73).

5.13. Kapaklar (Fig. 210-212)

Bu başlık altında çapları 17 ile 23 cm arasında değişen üç örnek ele alınmıştır. Bu parçaların her biri farklı form ve bezeme özellikleri gösterir. Bu örneklerin yapı ve boyutu göz önünde bulundurulduğunda lekanis veya pyksislere ait kapaklar olduğu söylenebilir. Bu kapakların ağız profilleri kullanıldıkları formun ağız yapısına bağlı olarak farklı biçimlerde şekillendirilmiştir. 210 numaralı kapağın sadece ağız ve gövde kısmının bir bölümü korunabilmiştir. Kapağın yüzeye oturan bölümü hafif dışbükey bir açığa ve yuvarlatılmış bir dudak bölümüne sahiptir. Dış bölümde yükseltilmiş bir profille ağız kısmında bir oluk meydana gelmiştir. Gövde, bu profilden hafif dikey bir açıyla yükselmektedir. Bezeme, düz bir profile sahip gövdenin üst yüzeyinde kazıma olarak yapılmış ikişer yatay bant ile sınırlandırılmış alanda yer alır ve ortada kazıma bir şeritten iki yana çıkan beyaz boya ile yapılmış zeytin yaprakları ve bunların arasında kahverengi kil boya ile yapılmış, banda yapışık damlacıklar şeklindedir. Form yapısı Hürmüzlü tarafından oluşturulan Arkaik Dönem Klazomenai seramikleri tipolojisi içerisindeki "Tip 1510 Oyuk Ağız Kenarlı" kapaklar ile benzerlik göstermektedir (Hürmüzlü, 1995, s. 88, Lev.46, no.163-165). Sardis'te ele geçen benzer profilli bir örnek kapak veya altlık olarak nitelendirilmiş ve MÖ 3. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Rotroff & Oliver, 2003, s. 58-59, lev. 30, no. 201).

211 numaralı kapak ise, hafif eğimli bir şekilde yükselen gövde yapısına ve içte incelenerek sivrilen oturma yüzeyine sahiptir. Ağız profili siyah firnisli kalın bir bant ile çevrelenmiş, gövde üzerine ise kırmızı, beyaz ve siyah boya kombine edilerek dil motifi işlenmiştir. Form açısından benzer bir örnek Daskyleion siyah firnisli seramikleri arasında değerlendirilen ince rezerve bant bezemeli bir parça olup, MÖ 425-400 aralığına (Coşkun, 1999, s. 49-50, fig. 5, no. 154), Atina Agorası Hellenistik Dönem buluntuları arasında değerlendirilen firnissiz bir örnek ise MÖ 250-210 aralığına tarihlendirilmiştir (Rotroff, 2006, s. 280, fig. 56, lev. 46, no. 329). Korinth'te Kuzey Nekropolü 299 numaralı mezardan ele geçen bir lekanis kapağı bezeme şeması açısından benzer bir örnektir ve mezar içerisinde ele geçen diğer buluntular yardımıyla MÖ 480-470 arasına tarihlendirilmiştir (Risser, 2001, s. 85-86, lev.19, fig. 1, no.300; Blegen vd., 1964, s. 229-230, lev. 44, no. 299-300). Klazomenai örneğinde farklılık olarak özellikle dil motifinde kırmızı ve beyaz boya bir arada kullanılmıştır. Beyaz ve kırmızı renklerde dil motifleri Klazomenai seramik geleneği içerisinde MÖ 6. yüzyıla kadar geriye gitmekte ve özellikle siyah figür tekniğiyle yapılmış amphoraların konik yüksek kaidelerinde sıkça uygulanmaktadır (Özer, 2006, s. 132, lev. 40, no. 334-335). Ayrıca form açısından da benzer kapak örnekleri Geç Siyah Figür grupları içerisinde görülebilmektedir (Hürmüzlü, 1995, s. 89, lev. 46, no. 167; Özer, 2006, s. 183-185, fig. 18, no. 165; fig. 19, no. 208).

212 numaralı üçüncü kapak ise konik bir şekilde yükselen, dışı hafif keskin profil yaptıktan sonra incelenerek sivrilen bir oturma alanına sahiptir. İç yüzü mat siyah firnisle kaplı olan bu parçanın dış yüzünde kazıma bantlarla oluşturulan rezerve alanda beyaz boya ile yapılmış kalın bir bant ve onun üzerinde ise yine beyaz boya kullanılarak oluşturulmuş palmetler kısmen görülebilmektedir. Bezeme şeması açısından bir benzeri bulunmamış olsa da form açısından Atina Agorası örnekleri içerisinde yakın benzerleri yer alır. Ters çevrilebilen kapaklar başlığı altında değerlendirilen ve öncülere MÖ 5. yüzyıldan itibaren görülen bu formun MÖ 2. yüzyıl sonundan itibaren özellikle

Atina'da yaygın olduğu ve pyksislerle beraber Batı Yamacı Tekniğinde dekore edildiği belirtilmektedir (Rotroff, 1997, s. 192, fig. 78, no. 1264).

5.14. Matara (Fig. 213)

Bu kap formu muhtemelen modern mataralar gibi yolcuların veya sefere çıkan askerlerin gün içerisinde tüketeceği su veya şarap gibi sıvı ihtiyacını taşımaya yönelik işlev görüyor olmalıdır. İşlevselliğiyle ön plana çıkan bu formun olasılıkla erken örnekleri deri veya su kabakları gibi farklı materyallerden yapılmış olmalıdır. Tunç Çağı'nın erken evrelerinden itibaren özellikle Yakın Doğu'da oldukça yaygın kullanılan ve "Matara" veya "Hac Şişeleri" olarak adlandırılan bu kap formu Geç Tunç Çağı'nda Yunan dünyasına taşınmış, zamanla da tüm Akdeniz havzasında yayılım göstermiştir (Mingazzini, 1967, s. 349-352).

Klazomenai seramikleri arasında bu forma ait sadece bir adet ağız parçası ele geçmiştir. Dışa çekik bir ağız formuna sahip olan kabın boyun bölümünde dışa doğru kalınlaştırılmış kabartma bir halka mevcuttur. Bu örneğin gövdeye geçiş açısı dikkate alındığında bir yüzeyi içbükey diğer yüzü ise dışbükey olan matara olduğu anlaşılmaktadır. Omuz bölümünde kazıma dallardan sarkan kil boya ile yapılmış damlacıklardan oluşan pendantif bir bezeme bulunmaktadır.

Atina'da Protogeometrik Dönem mezarlarında bazı örnekleri görülürken (Kübler & Karaiker, 1939, s. 92, lev. 62) Arkaik Dönem seramik repertuarında bu forma rastlanmamıştır. Mataraların siyah firnisli pişmiş toprak örnekleri ilk olarak Erken Hellenistik Dönem'de üretilmeye başlamıştır. Agora'da dikdörtgen, yuvarlak ve üçgen olmak üzere üç farklı formda gövde yapılarına sahip örnekler bulunmaktadır. Bunların genel olarak bir yüzü içbükey diğer yüzü ise dışbükey yapıya sahiptirler ve taşınması esnasında vücuda oturacak şekilde tasarlanmışlardır. Yapıları gereği çarkta yapılmaları zor olduğundan elde veya çarkta şekillendirilen plakaların birbirlerine birleştirilmesiyle oluşturulmuş olmalıdırlar. Oldukça sağlam bir ağız ve bu alanın her iki yanına eklenen iki halka kulp ise sonradan applike edilmiştir. Klazomenai örneği ile benzerlik gösteren parçalar MÖ 3. yüzyıl sonlarına tarihlendirilmiştir (Rotroff, 1997, s. 183-185, lev. 88, no. 1201, 1203-1204).

5.15. Kalıp yapımı ayaklar (Fig. 214-215)

Bu kapsamda 1 adet deniz kabuğu midye formunda kâse ayağı ve 1 adet aslan pençesi biçimli pyksis ayağı bulunmaktadır.

5.15.1. Deniz kabuğu midye formu kâse ayağı (Fig. 214)

Deniz kabuğu formunda olan örnek küçük bir parça olarak ele geçmiştir. Midye kabuğunda olduğu gibi bir merkezden yukarı doğru genişleyen kabartma çizgilerden oluşmaktadır. Dış yüzeyi iyi kalitede parlak siyah firnisliken iç yüzeyi de oldukça kaliteli kırmızı renktedir. Tüm karşılaştırma örneklerinde olduğu gibi Klazomenai buluntuları da muhtemelen oval formu ve yuvarlak dipli, derin kaselerin altına applike edilen 3 parçadan oluşuyor olmalıydı.

Atina Agorası'nda parçalar halinde çok sayıda ele geçse de 2 adet tam kap üzerinde görülen örnekler kullanılış biçimlerini net olarak göstermektedirler. Rotroff, bu tip applike midye kabuğu formu ayakların Hellenistik dünyada geniş yayılım gösterdiklerini, fakat üretiminin hiçbir zaman yoğun olmadığını belirtmektedir. Benzer formda metal örneklerin ve plastik bezeme öğelerinin varlığından da bahsetmektedir. Batı Yamacı Stiliyle bezenmiş Atina örnekleri, formları ve bezeme gelenekleri bakımından MÖ 3. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlendirilirler. Ayrıca, bu tipte kapların en geç örneklerinin MÖ 225 yılına kadar görüldüğü ve daha sonrasında ise yerini çam kozalağı biçimindeki kalıp yapımı kaplara bıraktığı belirtilmektedir (Rotroff, 1997, s. 107-108, fig. 20, lev. 32, no. 311-317). Pynks örnekleri MÖ 3. yüzyılın sonlarına (Thompson & Scranton, 1943, s. 359, fig. 60, a), Atina Agorası'nın güneybatı köşesinde "Mikion ve Memnon Evi" olarak adlandırılan bir yapı kompleksi içerisindeki sarnıçta tespit edilmiş olan örnekler MÖ 4. yüzyılın sonları ile MÖ 3. yüzyılın başlarına tarihlendirilmişlerdir (Miller, 1974, s. 204-205, 234, lev. 32, no. 34).

Klazomenai /Karantina Adası Kuzey Yamaç Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Batı Yamacı Seramikleri

Korinth örnekleri de küresel gövdeli kaselere applike edilmiş ve Korinth atölyelerinde üretilmiş parçalardır ve bunlar için MÖ 2. yüzyılın ilk yarısı tarih olarak önerilmektedir (Edwards, 1975, s. 88, lev. 54, no. 525-526). Isthmia'da tespit edilen benzer örnekler Broneer tarafından Attika kökenli olarak belirtilmiş olsa da (Broneer, 1958, s. 31-32, lev. 13.d, no. 37-38), Anderson-Stojanović gerek hamur ve firnis dokuları gerekse de bezeme tekniği açısından Korinth atölyelerinin etkisini vurgulamaktadır. Ayrıca kendisi MÖ 2. yüzyıldan önce Attika atölyelerinde kazıma tekniğinin çok nadir kullanıldığını da ifade etmektedir (Anderson-Stojanović, 1993, s. 290, 294, fig. 15, 20, lev. 64, 67, no. 89, 124). Küçük Asya merkezlerinden Sardis'te MÖ 3. - 2. yüzyıla (Rotroff & Oliver, 2003, s. 40, 48, lev. 20, no. 130), Didyma'da Erken Hellenistik Dönem'e (MÖ 4.-3.yüzyıl) (Wintermeyer, 1980, s. 129, lev. 53, no. 35), Ephesos'ta ise MÖ 300-200 aralığına tarihlendirilen kontektler içerisinde benzer örnekler tespit edilmiştir (Mitsopoulos-Leon, 1991, s. 62-63, lev. 73-74, C31-32).

Deniz kabuğu formu ayaklara sahip kapların en erken örneklerini Atina buluntuları oluşturur. Atina'da bu uygulama, MÖ 3. yüzyıla sınırlı kalmış ve kalıp yapımı kaselere de uygulanmıştır. Fakat Küçük Asya'da MÖ 2. yüzyılda Pergamon sigillata repertuarına dahil edilecek kadar uzun süre devam etmiştir. Kimi örneklerde deniz kabuğu yerine tiyatro maskları da kullanılmıştır. Bu uygulama olasılıkla lüks objeler grubu içerisinde değerlendirilen gümüş kapların pişmiş toprak örneklerdeki taklitleridir.

5.15.2. Aslan pençesi formunda pyksis ayağı (Fig. 215)

Pyksis, Batı Yamacı Seramik repertuarında oldukça yaygın bir formdur. Ancak Klazomenai Karantina Adası seramikleri içerisinde, olasılıkla kap için üç destekten biri olarak işlev görebilecek kalıp yapımı aslan pençesi şeklindeki tek bir parça ile temsil edilmektedir. Bu ayak silindirik bir tabana monte edilmiştir. İç ve dış yüzey ince, parlak siyah firnisle kaplıdır. Aslan pençesi ile kaide tablasının birleşim yerini oluşturan torus bölümü beyaz boya ile yapılmış bir bant ile süslü olmalıdır. Ancak aşınmadan dolayı sadece izler görülebilmektedir. Sardis'te ele geçen benzer bir örneğin tarihlendirilmesi için MÖ 3. yüzyıl sonları ile MÖ 2. yüzyıl ortaları (Rotroff & Oliver, 2003, s. 58, lev. 28, no. 194) önerilirken, Makedonya'da Pella ve Veroia'dan ele geçen pyksisler MÖ 2. yüzyıl ortaları veya sonlarına tarihlendirilirler (Kyriakou, 2012, s. 187-189, fig. 9-10).

5.16. Aslan başı biçimli akıtaçlı kap/guttus (Fig. 216)

Bu parça kalıp yapımı aslan başı biçimli bir akıtaç parçasıdır. Aslan başı formunun özellikle MÖ 6. - 5. yüzyıl mimari bezemelerinde (çörten) çok sık kullanıldığı ve beğenilen bu figürün zaman zaman askos gibi kap formlarının boyun veya akıtaçlarında uyarlandığı bilinmektedir. Kırmızı Figür tekniğindeki seramik geleneğinde oldukça popüler olan bu uygulama Kırmızı Figür tekniğinin kullanımının sonlanmasının ardından, MÖ 4. yüzyıla kadar devam etmiştir. Tamamen siyah firnisli olan Klazomenai örneğinin benzerine Atina Agora'sı buluntuları içerisinde rastlanmaktadır. Askoslar başlığı altında, süzgeçli kaplar kategorisinde değerlendirilen bu örnek yaklaşık olarak MÖ 350'ye tarihlendirilmektedir (Sparkes & Talcott, 1970, s. 159-160, 319, lev. 39, no. 1189). Atina'da bu Klasik Dönem askoslarının yanı sıra guttuslar üzerinde de benzer aslan başlı akıtaç/emzik örneklerine rastlanmaktadır. Halka kaideli, basık ve dışa genişleyen gövde yapısına sahip bu örneklerde kalıpta yapılan ve yeşillerle vurgulanan aslan başlı akıtaçlar halka biçimli tutamağa yaklaşık 60 derecelik bir açıyla eklenmiş ve bu işlemten sonra ağızdan içeri doğru delik açılmıştır. Bu eserler yapıları ve dekorasyon teknikleri göz önünde bulundurularak MÖ 3. yüzyılın ikinci çeyreği ile sonlarına tarihlendirilmişlerdir (Rotroff, 1997, s. 174, lev. 84, no. 1152-1153). Aslan başlı akıtaçların görüldüğü bir diğer form ise kapaklı guttuslardır. Askos akıtaçlarıyla benzer özelliklere sahip bu kaplardan Atina Agora'sında bulunan bir örnek yaklaşık MÖ 140-125 aralığına tarihlendirilirken, bir diğer örnek MÖ 2. yüzyılın son çeyreğine verilmiştir (Rotroff, 1997, s. 174-175, lev. 84, no. 1155-1156).

5.17. Kandil ve Thymiaterionlar (Fig. 217-220)

217 numaralı örnek "Çubuklu Kandiller" veya "Boru askı delikli kandiller" (Kassab-Tezgor & Sezer, 1995, s. 40) olarak adlandırılan grup içerisine girmektedir. Bu formun ortasında kaideden

gövdeye doğru yükselen ve bir çubuk geçirilerek taşınmasına yarayan bir delik yer alır (Scheibler, 1976, s. 179). Attika'da erken örnekleri MÖ 6. yüzyıla kadar geriye gider (Howland, 1958, Tip 16B; Scheibler, 1976, lev. 6-7, 10-14). Arkaik örnekler boyut olarak daha büyükken Hellenistik Dönem (MÖ 3.-2.yüzyıl) örnekleri daha küçük boyutludurlar. Genel olarak dar bir yağ haznesi bulunan bu tipte kandiller tek emzikli olarak şekillendirilmişlerdir (Pastutmaz, 2011, s. 62).

Klazomenai örneği tamamen siyah firnisle kaplanmıştır. Yoğun kırıklı olması nedeniyle yağ haznesinin ve ortasındaki askı deliğinin tam olarak yüksekliği anlaşılamamaktadır. İstanbul Arkeoloji Müzesi koleksiyonunda bulunan ve köken olarak Doğu Ege Atölyesi'ne verilen benzer örnekler MÖ 3. yüzyılın ikinci yarısı ile MÖ 2. yüzyıl aralığına tarihlendirilmişlerdir (Kassab-Tezgor & Sezer, 1995, s. 87-88, no. 223-225). Atina'da bu tipte kandiller MÖ 150'lere kadar kullanılmıştır (Howland, 1958, s. 89, Tip 27D).

218-220 numaralı parçalar ise boru biçimli ve dışarıda yivli bir yapıya sahip thymiaterion formudur. 218 ve 219 numaralı parçalar siyah firnisle kaplanmış ve bunun üzerine beyaz boya ile bantlar oluşturulmuştur. Tamamen siyah firnisle kaplı 220 numaralı parçada ise ortada kabartma bir bilezik, üstte dikey oluklar, alt gövdede ise kazıma çizgilerden anlaşıldığı kadarıyla sarmaşık çelengi biçiminde bir bezeme yer alır. Bu form geleneksel olarak tütsü yakma ritüeli ile ilişkilendirilmektedir. MÖ 4. yüzyıl ortasından MÖ 1. yüzyıla kadar geniş bir zaman aralığında kullanılan Atina Agorası örnekleri genel olarak firnissiz ve bezemesiz parçalardan oluşur (Rotroff, 1997, s. 210, lev. 109, no. 1431-1443).

5.18. Bodur (kabarcıklı) kupa (Fig. 221)

Olympia'da çalışan Alman arkeologlar tarafından bulunan ve kaidesinin altında sahibi olarak Pheidias'ın adının yazılı olması nedeniyle "Pheidias Cup" olarak adlandırılan bu kap, yivli ve tek kulplu bir kupadır. Siyah firnisli kupalar arasında oldukça sevilen bu form MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısında Atina'da çok yaygındır (Talcott, 1935, s. 508-509). Bu formun en karakteristik özellikleri, şişkin bir gövdeye, içbükey bir boyuna ve gövdeden ağza kadar alçak bir kulpa sahip olmasıdır. MÖ 5.yüzyılın ikinci çeyreğine giden formun erken örneklerinde düz bir kaide, daireler ve nokta dizileriyle yapılmış bezemeler, tam yuvarlak hatlı bir gövde, dışa çıkıntılı bir boyun ve şerit kulp bulunmaktadır. Fakat zamanla gövde, kulp ve kaide yapısında değişiklikler geçirmiştir.

Formun bazı örneklerinde yatay sıralar halinde içeriden dışarıya doğru bir objeyle bastırılarak küçük çıkıntılar yapılmış ve çam kozalağı şeklinde keseler oluşturulmaya çalışılmıştır. Pek yaygın olmayan bu tip örnekler MÖ 5. yüzyılın sonlarına tarihlendirilmektedir. Benzer kabarcıklı örneklerin Korinth icadı olması ve dönemsel olarak paralel örneklerinin Korinth'te de bulunması nedeniyle bu kap formunun Korinth kökenli olması gerektiği vurgulanmaktadır (Sparkes & Talcott, 1970, s. 72-73, lev. 11, fig. 3, no. 222). Açık ağızlı ve barbotin dekorlu kaplar olarak tanımlanan ve "Oinokhoe Tip VIII" olarak adlandırılan Korinth örnekleri kabarcıklı yapıları nedeniyle "blister" form grubu içerisinde değerlendirilmişlerdir. MÖ 460-420 arasına tarihlenen kontektsten ele geçen bu buluntuların MÖ 4. yüzyılın başlarında Korinth'te taklit edilen daha dar ağızlı, daha belirgin çıkıntılara ve halka kaideye sahip örneklerinin olduğu da belirtilmiştir (Pease, 1937, s. 290-291, fig. 23, no. 142-143).

SONUÇ

Klazomenai Antik Kenti'nin Tunç Çağı'ndan başlayarak Geç Antik Çağ'a kadar süren yerleşim kronolojisi içerisinde seramik üretiminin kent ekonomisindeki önemi arkeolojik verilerle açık bir şekilde kanıtlanmaktadır. Özellikle Erken Demir Çağı'ndan başlayarak Arkaik Dönem boyunca artarak devam eden seramik üretim geleneği, Klazomenai'nin bölgesel ve deniz aşırı pazarlarda ulaştığı aşamayı ve yerel atölyelerin uzmanlık boyutunu göstermektedir. Klasik Dönem'le başlayan bölgesel istikrarsızlığa rağmen kent kazılarında açığa çıkarılan seramik fırınları Klasik Dönem'de ve

Klazomenai /Karantina Adası Kuzey Yamaç Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Batı Yamacı Seramikleri

daha sonrasında yerleşimin konumlandığı Karantina Adası'ndaki seramik fırınları ise Hellenistik Dönem'de üretimin devam ettiğini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Kent kronolojisi ve buna bağlı olarak Klazomenai seramik üretimi hakkındaki çalışmalar içerisinde Hellenistik Dönem ve seramikleri önceki dönemlere oranla oldukça sınırlı kalmıştır.

Karantina Adası kazılarında tespit edilen Batı Yamacı Seramiklerinin değerlendirildiği bu çalışmada, kentin Hellenistik Dönem seramik repertuarı içerisinde önemli bir yer tutan Batı Yamacı Seramiklerinin genel bir değerlendirilmesinin yapılması ve dönem/bölge bağlamında bu buluntu grubuna genel bir bakış açısının oluşturulması amaçlanmıştır. Bu kapsamda seramik tipleri ve bezeme motifleri referans alınarak bir tipoloji oluşturulmuştur. Tarihlendirme için öncelikle ana üretim merkezleri olan Pergamon, Atina ve Korinth seramikleri ile karşılaştırmalar yapılmış, fakat bölgesel kronolojinin esas alınması nedeniyle öncelik Batı Anadolu buluntu merkezlerine de ağırlık verilmiştir. Karantina Adası seramikleri MÖ 4. yüzyılın son çeyreğinden MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısına kadar ki geniş bir tarih aralığına sahip tesviye dolgusu içerisinde ele geçmiş olmaları nedeniyle stratigrafiye bağlı olarak bir tipolojik gelişim şeması oluşturmak şu aşamada güçtür. Bu nedenle bölgesel ölçekte karşılaştırma kriterleri referans alındığında Klazomenai Batı Yamacı Seramikleri için genel olarak MÖ 3. yüzyıl ortası ile MÖ 2. yüzyıl sonu arasındaki süreç tarih olarak önerilebilir.

Extended Abstract

The pottery discussed in this study were unearthened during excavations on Karantina Island, situated approximately 500 metres away from the coastline. In comparison to overall involvement of the site in pottery production during the Archaic period, we have little knowledge about the site as well as its material evidence particularly during the Hellenistic period (See: Egeci, 2014). The principal objective of this article is to provide a comprehensive evaluation of the West Slope Ware discovered during excavations on the Karantina Island. This ware occupies a significant position within the Hellenistic Period pottery repertoire of the city and therefore merits a detailed examination. Additionally, the article offers a general perspective on this material in the context of the period and region.

The first accounts of the ancient remains on Karantina Island are provided by Richard Chandler, who visited the site in 1794 (Chandler, 1825, pp. 107-110). He stated that there was a theatre on the northern slope of the northern hill of the island, which was subsequently investigated by George Bean (Bean, 1966, p. 134). The first excavations on the island were made by G. P. Oikonomos (Oikonomos, 1921, pp. 73-74) in 1922, with subsequent work carried out by the Klazomenai team between 1987 and 1990 (Beek & Beelen, 1991, pp. 33-35). In 2011, new excavations commenced in the northeastern part of the island to unearthen the theatre mentioned above complex (Özbay, 2017, pp. 207-210; Özbay, 2016a, p. 1; Egeci, 2014, p. 1).

Fourteen soundings were opened on the northern slope of the North Hill, which resembles a cavea of a theatre. In these excavations, the foundations of a monumental structure were revealed, although the upper architectural details remain unclear. A substantial quantity of pottery was used as a filling material within the terraces that support this structure, which is situated on a steep slope. This material comprised a wide range of vessels, including household ware as well as fine pottery such as black-glazed examples, mould-made bowls, West Slope Ware, spindle whorls, oil lamps and numerous terracotta figurines (Özbay, 2017, p. 210). It is hypothesised that this levelling fill, which has a wide date range from the last quarter of the 4th century BC well into the second half of the 2nd century BC, may have been brought from the sanctuary area located at the top of the theatre slope. Additionally, it is postulated that the wastes from the pottery kilns on the coastline were also utilised in this filling material (Ersoy et al., 2013, p. 201). A terrace wall and a small square structure connected to this wall (Building 1) were unearthened within the borders of Trench 1 (soundings 3, 4, 5) and sounding 9 in the northern part of the site. The homogeneity of these finds uncovered in the

levelling fills led to the conclusion that the area was filled in a single operation during the Hellenistic period.

The initial group of pottery to be analysed was composed of black glazed pottery, mostly dating to the Hellenistic era, with some examples from the Late Classical period. As the fill comprised of material covering almost three centuries, the dating can only be made by referring to examples coming from different sites. The results indicate that most black glazed examples of the Late Classical Period followed the Athenian series. However, from the 4th century BC onwards, local shapes or variations were inspired by the Athenian examples. While the production of certain classical shapes persisted throughout the Hellenistic Period, it has been emphasized that adherence to the Athenian tradition gradually diminished during this period, giving way to the emergence of regional differences in local production and the influence of centers such as Ephesus and Pergamon. Furthermore, an analysis of the distribution of clay types from the 4th century to the 2nd century BC revealed a significant decline in pottery imported from Attica, particularly from the 4th century onwards (Egeci, 2014, pp. 62-67).

The second group of artefacts is the terracotta figurines coming from the excavations on the Karantina Island. 707 figurines were unearthed from Trench 1, Trench 2 and soundings 1, 8, 9 and 10. The terracotta figurines recovered from this fill were examined and classified into 11 distinct types, exhibiting a remarkable diversity in typology (Özbay, 2016a, p. 3). The figurines recovered in the excavations of the Karantina Island at Klazomenai can be classified within the established typological categories observed in other centres. However, the moulds found in this area, along with the homogeneity observed in the clay colour and composition, provide compelling evidence that they were produced by the workshops at Klazomenai for the domestic market (Özbay, 2016a, p. 155; Özbay, 2016b, p. 251). The entire assemblage of figurines from the northern slope fill is datable to the Hellenistic Period (Özbay, 2016a, pp. 172-181), particularly towards the end of the 4th century BC, when production appears to have peaked.

The present study was conducted to evaluate West Slope Ware obtained from the Karantina Island. A total of 221 pottery fragments were selected from the assemblage recovered from the Karantina Island during the archaeological excavations. The pottery that constitutes the subject of this research includes the following forms: spherical skyphoi (figs. 1-85), sharp-profiled skyphoi (figs. 86-93), net-pattern bowls (figs. 94-107), internally ornamented bowls (figs. 108-121), conical bowls (figs. 108-118), internally decorated plates (figs. 119-121), fluted bowls (Figs. 122-123), bowls with floral decoration on the outside: (Figs. 124-130), deep conical bowls (Figs. 131-132), S-profile kantharoi (Figs. 133-154), gutti (Figs. 155-164), amphorae (Figs. 165-182), craters (Figs. 183-207), high craters (Figs. 208-209), lids (Figs. 210-212), flasks (Figs. 213), lion's paw and clam-shell bowl stands and guttus with lion's head spout (Figs. 214-216), oil lamps and thymiateria (Figs. 217-220), and squat cups (Fig. 221).

The fabric of the Clazomenian Hellenistic pottery is generally homogeneous. Mica is a highly prevalent additive in densely textured and fine-quality clay, which is present in almost all forms. Additionally, the material contains mineral and lime particles. In the Munsell Colour Catalogue, clay color ranges between 2.5YR 5/6 and 7.5YR 7/4 (Graphic 1).

The dominant colour observed in the glaze applied to the vessel surfaces is black. It was not possible to achieve a completely shiny surface during this process, since the black glaze was not applied in an equal thickness to the entire surface of the vessels. Consequently, the surface exhibits a range of shades, from matte black to reddish brown. In addition to the black glaze, a red tone was employed on the inner or both surfaces of the vessels in select instances. As a consequence of the quality of the glaze and the similarity of the colour of the clay, a bright and high-quality surface texture was obtained in some cases.

Klazomenai /Karantina Adası Kuzey Yamaç Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Batı Yamacı Seramikleri

Regarding the techniques and types of decoration, two principal application methods are particularly noteworthy. The initial method entails the creation of motifs through the application of white or light brown paint. While white paint was frequently employed, floral motifs impressed the vessel surfaces with a more densely textured brown or light red paint. The second decoration technique is the incision. This process was undertaken before the vessel being fired but immediately after the glaze being applied to the surface. While both techniques may be applied independently, they may also be employed in conjunction with one another as complementary decorative elements. While floral motifs such as ivy leaves are painted in white or brown, the branches of the plants are incised. In some instances, animal depictions are represented through painting, whereas in others, they are incised.

The decoration shows three main categories: floral motifs (Fig. 1-93, 108-111, 114-118), geometric patterns (Fig. 94-107, 179) and animal figures (Fig. 112, 119-121). Floral motifs are more prevalent than the other types. The decoration varies depending on the form of the vessel and its positioning on the vessel body. The most basic motifs are vegetal, including rows of ivy leaves, olive leaves, grapevines, palmettes, and garlands and rosettes created with them. Additionally, animals, such as dolphins and birds, are also observed.

KATALOG

1. **Çizim-Envanter No:** 14-TN1011 (Batı Bölüm)-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 6/6 yellowish red. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White page N/9.5 **Çap:** 27,6
2. **Çizim-Envanter No:** 12-TN1011 (Batı Bölüm)-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 6/6 yellowish red. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White page N/9.5. **Çap:** 22,4
3. **Çizim-Envanter No:** 22-TN1009-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Az mika katkılı ve iyi pişirilmiş. 7.5YR 6/4 light brown. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White page N/9.5 **Çap:**13 cm
4. **Çizim-Envanter No:** 30-TN1009-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Az mika ve mineral katkılı, gözeneksiz ve iyi pişirilmiş. 2.5YR 6/8 light red. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White page N/9.5 **Çap:** 13 cm
5. **Çizim-Envanter No:** 50-TN 1014-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 6/6 reddish yellow. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black-İç yüzey: 5YR 4/3 reddish Brown. **Çap:** 10,8 cm
6. **Çizim-Envanter No:** 52-TN 1014-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 7/6 reddish yellow. **Firnis:** Dış: 7.5YR 2.5/1 black-İç: 5YR 7/6 reddish yellow. **Bezeme:** White page N/9.5 **Çap:** 14 cm
7. **Çizim-Envanter No:** 56-TN 1012_ Batı Yamaç-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 6/6 reddish yellow. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black-**Bezeme:** 7.5YR 8/3 pink. **Çap:** 12,4 cm
8. **Çizim-Envanter No:** 58-TN 1012_ Batı Yamaç-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 7/6 light red. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black-**Bezeme:** White Page N 9.5. **Çap:** 12,8 cm
9. **Çizim-Envanter No:** 59-TN 1012_ Batı Yamaç-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 7/4 pink. **Firnis:** 2.5YR 4/3 reddish brown-**Bezeme:** White Page N/9.5. **Çap:** 13 cm
10. **Çizim-Envanter No:** 60-TN 1012_ Batı Yamaç-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 7/4 pink. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black-**Bezeme:** White Page N/9.5. **Çap:**11,8 cm

11. **Çizim-Envanter No:** 95-TN1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika, kireç ve mineral katkılı.5YR 6/6 reddish yellow. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black -**Bezeme:** White Page N/9.5. **Çap:** 12.4 cm
12. **Çizim-Envanter No:** 97-TN1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika ve mineral katkılı. 5YR 7/8 reddish yellow. **Firnis:** 2.5YR 2.5/1 reddish black-2.5YR 4/3 reddish brown. **Bezeme:** White Page N/95. **Çap:** 10 cm
13. **Çizim-Envanter No:** 98-TN1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika ve mineral katkılı. 5YR 6/4 light reddish Brown. **Firnis:** İç yüzey 5YR 4/3 reddish brown - Dış yüzey 5YR 3/1 very dark gray. **Bezeme:** White Page N/9.5. **Çap:** 10.8 cm
14. **Çizim-Envanter No:** 101-TN1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Kireç ve mika katkılı. 5YR 6/6 reddish yellow. **Firnis:** 5YR 3/2 dark reddish brown. **Bezeme:** White Page N/9.5. **Çap:** 14 cm
15. **Çizim-Envanter No:** 102-TN1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Kireç ve mika katkılı. 5YR 6/6 reddish yellow. **Firnis:** 5YR 3/2 dark reddish brown. **Bezeme:** White Page N/9.5. **Çap:** 17 cm
16. **Çizim-Envanter No:** 103-TN1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika ve kireç katkılı, iyi pişirilmiş. 5YR 7/6 reddish yellow. **Firnis:** İç Yüzey 7.5YR 2.5/1 black, Dış Yüzey 5YR 6/6 reddish yellow. **Bezeme:** Gley 1 7/N light gray. **Çap:** 11 cm
17. **Çizim-Envanter No:** 112-TN 1013 /Batı-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkılı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 5/4 reddish brown. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White page N/9.5. **Çap:** 12 cm
18. **Çizim-Envanter No:** 117-TN 1013 /Batı-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkılı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 7.5YR 6/4 light brown. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White page N/9.5. **Çap:** 15.2 cm
19. **Çizim-Envanter No:** 122-TN 1013 /Batı-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika ve az kireç katkılı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 6/4 light reddish brown. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White page N/9.5. **Çap:** 12.8 cm
20. **Çizim-Envanter No:** 132-TN 1022-KADAT Açma1/Mekân 1. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı sıkı dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 6/6 reddish yellow. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White page N/9.5. **Çap:** 13.6 cm
21. **Çizim-Envanter No:** 133-TN 1022-KADAT Açma1/Mekân 1. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı sıkı dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 7/6 reddish yellow. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White page N/9.5. **Çap:** 14 cm
22. **Çizim-Envanter No:** 140-TN 1004 Batı Yamaç-KADAT Sondaj 4. **Hamur:** Mika ve kireç katkılı sıkı dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 7/8 reddish yellow. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White page N/9.5. **Çap:** 12.2 cm
23. **Çizim-Envanter No:** 142-TN 1004 Batı Yamaç-KADAT Sondaj 4. **Hamur:** Mika ve kireç katkılı sıkı dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White page N/9.5. **Çap:** 12.2 cm
24. **Çizim-Envanter No:** 155-TN1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika ve mineral katkılı. 5YR 7/6 reddish yellow. **Firnis:**7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White page N/9.5 **Çap:** 11.6 cm
25. **Çizim-Envanter No:** 156-TN1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika, kireç ve mineral katkılı. 5YR 7/8 reddish yellow. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White page N/9.5 **Çap:** 12 cm
26. **Çizim-Envanter No:** 157-TN1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika ve mineral katkılı. 5YR 6/8 reddish yellow. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White page N/9.5 **Çap:** 12.8 cm
27. **Çizim-Envanter No:** 158-TN1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika ve mineral katkılı. 5YR 7/8 reddish yellow. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White page N/9.5 **Çap:** 12.8 cm
28. **Çizim-Envanter No:** 159-TN1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika ve kireç katkılı. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White page N/9.5 **Çap:** 13.8 cm
29. **Çizim-Envanter No:** 170-TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika ve Kireç katkılı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş.2.5YR 6/6 light red. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White Page N/9.5. **Çap:** 12.4 cm

**Klazomenai /Karantina Adası Kuzey Yamaç Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Batı
Yamacı Seramikleri**

30. **Çizim-Envanter No:** 171-TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika ve kireç katkılı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White page N/9.5 **Çap:** 12.6 cm
31. **Çizim-Envanter No:** 172-TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkılı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 6/6 reddish yellow. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White Page N/9.5. **Çap:** 11 cm
32. **Çizim-Envanter No:**173-TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika ve az kireç katkılı, sıkı dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 6/6 reddish yellow. **Firnis:**2.5YR 2.5/1 reddish black. **Bezeme:** White page N/9.5 **Çap:**14 cm
33. **Çizim-Envanter No:** 174-TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkılı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 7/6 light red. **Firnis:** İç Yüzey 2.5YR 2.5/1 reddish black. Dış Yüzey 2.5 Y 4/3 reddish brown. **Bezeme:** White page N/9.5 **Çap:** 13.8 cm
34. **Çizim-Envanter No:** 187- TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkılı. 5YR 7/8 reddish yellow. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White page N/9.5 **Çap:** 15.2 cm
35. **Çizim-Envanter No:** 213-TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkılı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 5/6 yellowish red. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** 7.5YR 6/6 reddish yellow. **Çap:** 11 cm
36. **Çizim-Envanter No:** 219-TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkılı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 6/6 reddish yellow. **Firnis:** 5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White page N/9.5. **Çap:** 13.2 cm
37. **Çizim-Envanter No:** 221-TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkılı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 7/6 reddish yellow. **Firnis:** 2.5YR 2.5/1 reddish black. **Bezeme:** White page N/9.5. **Çap:** 13.2 cm
38. **Çizim-Envanter No:** 24-TN1009-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Az mika ve kireç katkılı, gözeneksiz ve iyi pişirilmiş. 2.5YR 7/6 light red. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White page N/9.5 **Çap:** 10 cm
39. **Çizim-Envanter No:** 114-TN 1013 /Batı-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkılı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White page N/9.5. **Çap:** 11.4 cm
40. **Çizim-Envanter No:** 225-TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkılı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 7/6 reddish yellow. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. İç yüzey 5Y 4/1 dark gray. **Bezeme:** White page N/9.5. **Çap:** 11 cm
41. **Çizim-Envanter No:** 29-TN1009-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Az mika ve mineral katkılı, gözeneksiz ve iyi pişirilmiş. 7.5YR 6/4 light brown. **Firnis:** Dış yüzey 10 YR 3/1 (very dark gray /iç yüzey 7.5YR 6/4 light brown. **Bezeme:** White page N/9.5 **Çap:** 12,8 cm
42. **Çizim-Envanter No:** 41-TN1003-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Az mika, mineral, kireç katkılı ve sık dokulu. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:**7.5YR 2.5/1 black-**Bezeme:** White Page N/9.5, **Çap:** 13,4 cm
43. **Çizim-Envanter No:** 93-TN1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkılı. 5YR 7/6 reddish yellow. **Firnis:** Dış Yüzey 7.5YR 2.5/1 black-İç Yüzey 10 YR 5/3 brown. **Bezeme:** White page N/9.5, **Çap:** 13.2 cm
44. **Çizim-Envanter No:** 144-TN 1004 Batı Yamaç-KADAT Sondaj 4. **Hamur:** Mika ve kireç katkılı sıkı dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White page N/9.5. **Çap:** 13.6 cm
45. **Çizim-Envanter No:** 222-TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkılı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 6/6 reddish yellow. **Firnis:** 2.5YR 2.5/1 reddish black. **Bezeme:** White page N/9.5. **Çap:** 15.6 cm
46. **Çizim-Envanter No:** 183- TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika ve kireç katkılı. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White page N/9.5. **Çap:** 16.8 cm
47. **Çizim-Envanter No:** 162-TN1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika ve mineral katkılı. 5YR 6/8 reddish yellow. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White page N/9.5, **Çap:** 10.8 cm
48. **Çizim-Envanter No:** 160-TN1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mineral, kireç ve mika katkılı. 5YR 7/8 reddish yellow. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White page N/9.5 **Çap:** 12.8 cm

49. **Çizim-Envanter No:** 51-TN 1014-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Mika ve kireç katkılı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 7.5YR 7/6 reddish yellow. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black, **Bezeme:** White page N/9.5. **Çap:** 18 cm
50. **Çizim-Envanter No:** 26-TN1009-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Az mika katkılı, gözeneksiz ve iyi pişirilmiş. 2.5YR 6/4 light reddish brown. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Çap:** 9,6 cm
51. **Çizim-Envanter No:** 42-TN1003-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Az mika, mineral, kireç katkılı ve sık dokulu. 2.5YR 7/6 light red. **Firnis:**7.5YR 2.5/1 black. **Çap:** 12,8 cm
52. **Çizim-Envanter No:** 113-TN 1013 /Batı-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika ve az kireç katkılı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 6/6 reddish yellow. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** Kazıma. **Çap:** 11 cm
53. **Çizim-Envanter No:** 17- TN1008-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 7/6 light red. **Firnis:** Dış yüzey 7.5YR 2.5/1 black-İç yüzey 2.5YR 4/6 red. **Bezeme:** White Page N/9.5. **Çap:** 12,6
54. **Çizim-Envanter No:** 31-TN1009-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Az mika ve mineral katkılı, gözeneksiz ve iyi pişirilmiş. 5YR 7/7 reddish yellow. **Firnis:** Dış yüzey 2.5YR 2.5/1 reddish black, İç yüzey 10R 5/8 red. **Bezeme:** White page N/9.5. **Çap:** 13 cm
55. **Çizim-Envanter No:** 96-TN1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Kireç ve mineral katkılı. 5YR 7/8 reddish yellow. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black-İç Yüzey 2.5YR 5/6 red. **Bezeme:** White Page N/9.5. **Çap:** 10.4 cm
56. **Çizim-Envanter No:** 100-TN1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika ve mineral katkılı. 2.5YR 7/8 light red. **Firnis:** İç Yüzey 10 R 5/8 red. Dış Yüzey 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White Page N/9.5. **Çap:** 11.8 cm
57. **Çizim-Envanter No:** 164-TN1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika ve mineral katkılı. 10 R 6/6 light red. **Firnis:** İç 10 R 5/8 red, Dış 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White page N/9.5 **Çap:** 14 cm
58. **Çizim-Envanter No:** 16-TN1011 (Batı Bölüm)-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White page N/9.5. **Çap:** 28,4
59. **Çizim-Envanter No:** 13-TN1011 (Batı Bölüm)-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 6/6 yellowish red. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White page N/9.5. **Çap:** 26
60. **Çizim-Envanter No:** 43-TN1003-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Az mika, mineral, kireç katkılı ve sık dokulu. 5YR 7/6 reddish yellow. **Firnis:**7.5YR 2.5/1 black. **Çap:** 12,4 cm
61. **Çizim-Envanter No:** 57-TN 1012_ Batı Yamaç-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:** 2.5YR 4/4 reddish brown. **Bezeme:** White Page N 9.5. **Çap:** 13,8 cm
62. **Çizim-Envanter No:** 129-TN 1022-KADAT Açma1/Mekân 1. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı sıkı dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:** Dış 2.5YR 3/1 very dark gray-İç 2.5YR 4/8 red. **Bezeme:** White page 10YR/9.5. **Çap:** 13.4 cm
63. **Çizim-Envanter No:** 130-TN 1022-KADAT Açma1/Mekân 1. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı sıkı dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 5/6 red. **Firnis:** Dış yüzey 2.5YR 2.5/1 reddish black-İç yüzey 2.5YR 4/8 red **Bezeme:** 7.5YR 8/3 pink. **Çap:** 14.8 cm
64. **Çizim-Envanter No:** 218-TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkılı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 5/8 red. **Firnis:** 5YR 4/3 reddish brown. **Bezeme:** White page N/9.5. **Çap:** 10.6 cm
65. **Çizim-Envanter No:** 139-TN 1022-KADAT Açma1/Mekân 1. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı sıkı dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 5/4 reddish brown. **Firnis:** 7.5YR 5/4 brown. **Bezeme:** 7.5YR 7/3 pink. **Çap:** 14.2 cm
66. **Çizim-Envanter No:** 143-TN 1004 Batı Yamaç-KADAT Sondaj 4. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı sıkı dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 6/8 light red. **Firnis:** 2.5YR 5/8 red. **Çap:** 14.2 cm

**Klazomenai /Karantina Adası Kuzey Yamaç Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Batı
Yamacı Seramikleri**

67. **Çizim-Envanter No:** 55-TN 1012_ Batı Yamaç-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 7/8 light red. **Firnis:** 2.5YR 4/6 red-**Bezeme:** 7.5YR 8/3 pink. **Çap:** 12,2 cm
68. **Çizim-Envanter No:** 94-TN1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika ve mineral katkılı. 2.5YR 7/8 light red. **Firnis:** 2.5YR 5/6 red. **Bezeme:** White Page N. 9.5. **Çap:** 13.6 cm
69. **Çizim-Envanter No:** 80-TN 5001- KADAT Sondaj 9. **Hamur:** Mika katkılı, sıkı dokulu, gözeneksiz, iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:** 10R 4/6 red. **Bezeme:** 5YR 7/6 (Kazıma)reddish yellow. White Page N/9.5. **Çap:** 4.6 cm
70. **Çizim-Envanter No:** 99-TN1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mineral ve kireç katkılı, iyi pişirilmiş. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:** 10 R 5/6 red-10 R 5/8 red. **Bezeme:** White Page N/9.5. **Çap:** 17 cm
71. **Çizim-Envanter No:** 131-TN 1022-KADAT Açma1/Mekân 1. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı sıkı dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 5/8 red. **Firnis:** 2.5YR 4/6 red. **Bezeme:** White page 10YR/8. **Çap:** 18 cm
72. **Çizim-Envanter No:** 163-TN1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika ve mineral katkılı. 5YR 7/8 reddish yellow. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White page N/9.5 **Çap:** 12.6 cm
73. **Çizim-Envanter No:** 209-TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkılı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 5/6 red. **Firnis:** 2.5YR 4/6 red. **Bezeme:** White page N/9.5. **Çap:** 10.6 cm
74. **Çizim-Envanter No:** 211-TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Katkısız, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş.2.5YR 6/8 light red. **Firnis:** 2.5YR 5/6 red. **Bezeme:** White page N/9.5. **Çap:** 13.6 cm
75. **Çizim-Envanter No:** 212-TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkılı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:** 2.5YR 4/6 red. **Bezeme:** White page N/9.5. **Çap:** 14.8 cm
76. **Çizim-Envanter No:** 184- TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika ve kireç katkılı. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Çap:** 14.8 cm
77. **Çizim-Envanter No:** 9- TN1011 (Batı Bölüm)-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 7/6 light red. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black /**Bezeme:** White page N/9.5. **Çap:** 33,2
78. **Çizim-Envanter No:** 216-TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkılı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:** 2.5YR 2.5/1 reddish black. **Bezeme:** White page N/9.5. **Çap:** 7.6 cm
79. **Çizim-Envanter No:** 217-TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika ve az kireç katkılı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 5/4 reddish brown. **Firnis:** 2.5YR 2.5/1 reddish black. **Bezeme:** White page N/9.5. **Çap:** 10.4 cm
80. **Çizim-Envanter No:** 8- TN1011 (Batı Bölüm) KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 7.5YR 6/6 reddish yellow. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Çap:** 28,8
81. **Çizim-Envanter No:** 61-TN 1012_ Batı Yamaç-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 5/4 reddish brown. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black-**Bezeme:** White Page N/9.5. **Çap:** 10,8 cm
82. **Çizim-Envanter No:** 210-TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Katkısız, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 7/6 light red. **Firnis:** 2.5YR 5/8 red. **Bezeme:** White page N/9.5. **Çap:** 15.4 cm
83. **Çizim-Envanter No:** 226-TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkılı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 5/6 yellowish red. **Firnis:** 2.5YR 2.5/1 reddish black. **Bezeme:** White page N/9.5. **Çap:** 12.2 cm
84. **Çizim-Envanter No:** 176-TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkılı, sıkı dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 5/6 yellowish red. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Çap:** 9.6 cm
85. **Çizim-Envanter No:** 15-TN1011 (Batı Bölüm)-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 6/6 yellowish red. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Çap:** 28
86. **Çizim-Envanter No:** 123-TN 1022-KADAT Açma 1/Mekân 1. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı sıkı dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 7.5YR 5/4 brown. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White page N/9.5. **Çap:** 23.2 cm

87. **Çizim-Envanter No:** 7- TN1011 (Batı Bölüm)-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 4/1 dark gray. **Firnis:** 2.5YR 2.5/1 reddish black. **Bezeme:** White Page N/9.5. **Çap:** 36
88. **Çizim-Envanter No:** 63-TN 1012_ Batı Yamaç-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 7/6 reddish yellow. **Firnis:** Dış: 5YR 3/2 dark reddish brown, İç: 10R 5/6 red. **Çap:** 16,6 cm
89. **Çizim-Envanter No:** 70-TN 1012_ Batı Yamaç-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 5/6 yellowish red. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black /**Bezeme:** 7.5YR 8/1 white. **Çap:** 17,2 cm
90. **Çizim-Envanter No:** 175-TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika ve az kireç katkılı, sık dokulu ve iyi pişirilmiş. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:** İç Yüzey 2.5YR 4/4 reddish brown, Dış Yüzey 2.5YR 2.5/1 reddish black. **Bezeme:** 7.5YR 6/4 light brown. **Çap:** 17 cm
91. **Çizim-Envanter No:** 198- TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkılı, sık dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 6/6 reddish yellow. **Firnis:** İç Yüzey 2.5YR 4/8 red. Dış Yüzey 2.5YR 4/6 red. **Bezeme:** White Page N/9.5. **Çap:** 16 cm
92. **Çizim-Envanter No:** 64-TN 1012_ Batı Yamaç-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:** 2.5YR 4/6 red-**Bezeme:** White Page N/9.5. **Çap:** 15 cm
93. **Çizim-Envanter No:** 89-TN1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika ve mineral katkılı. 2.5YR 5/8 red. **Firnis:** 2.5YR 2.5/1 reddish black. **Çap:** 14.4 cm
94. **Çizim-Envanter No:** 134-TN 1022-KADAT Açma1/Mekân 1. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 6/6 reddish yellow. **Firnis:** 5YR 3/1 very dark gray. **Çap:** 15 cm
95. **Çizim-Envanter No:** 185- TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Kireç ve mika katkılı. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black ve Dış 5YR 6/6 reddish yellow-İç 2.5YR 4/6 red. **Çap:** 8 cm
96. **Çizim-Envanter No:** 90-TN1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika ve mineral katkılı. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black-Dış 10 YR 6/2 light brownish gray. **Çap:** 15.8 cm
97. **Çizim-Envanter No:** 87-TN1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkılı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 6/6 reddish yellow. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Çap:** 11.6 cm
98. **Çizim-Envanter No:** 91-TN1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mineral ve mika katkılı. 2.5YR 6/8. **Firnis:** Dış 5YR 7/6 reddish yellow /2.5YR 6/6 light red- İç 2.5YR 5/8 red. **Çap:** 11.9 cm
99. **Çizim-Envanter No:** 201-TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkılı, sık dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 5/4 reddish brown. **Firnis:** 10 YR 2/1 black-10 YR 4/2 dark grayish brown. **Bezeme:** Kazıma. **Çap:** 20.2 cm
100. **Çizim-Envanter No:** 62-TN 1012_ Batı Yamaç-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 7/6 reddish yellow. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Çap:** 14,6 cm
101. **Çizim-Envanter No:** 25-TN1009-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Az mika katkılı, gözeneksiz ve iyi pişirilmiş. 7.5YR 7/6 reddish yellow. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Çap:** 11 cm
102. **Çizim-Envanter No:** 141-TN 1004 Batı Yamaç-KADAT Sondaj 4. **Hamur:** Mika, şamot ve kireç katkılı sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 7.5YR 5/2 brown. **Firnis:** 7.5YR 5/3 brown. **Çap:** 11 cm
103. **Çizim-Envanter No:** 195- TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika ve az kireç katkılı, sık dokulu iyi kalitede pişirilmiş. 10 YR 6/2 light brownish gray. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Çap:** 5.2 cm
104. **Çizim-Envanter No:** 203-TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkılı, sık dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:** 2.5YR 2.5/1 dark reddish black. **Bezeme:** Kazıma. **Çap:** 3.6 cm
105. **Çizim-Envanter No:** 204-TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkılı, sık dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 6/6 reddish yellow. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** Kazıma. **Çap:** 4 cm
106. **Çizim-Envanter No:** 32-TN1009-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Az mika ve mineral katkılı, gözeneksiz ve iyi pişirilmiş. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:** Dış yüzey 5YR 2.5/1 black ve 2.5YR 5/6 light red-İç yüzey 2.5YR 5/6 light red. **Çap:** 4 cm

**Klazomenai /Karantina Adası Kuzey Yamaç Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Batı
Yamacı Seramikleri**

107. **Çizim-Envanter No:** 83-TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Kireç ve mika katkılı, iyi pişirilmiş hamur. 2.5YR 7/6 light red. **Firnis:** 2.5YR 5/8 red. **Çap:** 4.2 cm
108. **Çizim-Envanter No:** 145-TN 1004 Batı Yamaç-KADAT Sondaj 4. **Hamur:** Mika ve mineral katkılı, sıkı dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 7/6 reddish yellow. **Firnis:** 2.5YR 5/8 red. **Bezeme:** 7.5YR 2.5/1 black-White page N/9.5. **Çap:** 18.8 cm
109. **Çizim-Envanter No:** 53-TN 1014-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 7/4 light reddish brown. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Çap:** ?
110. **Çizim-Envanter No:** 92-TN1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mineral ve mika katkılı. 2.5YR 6/8 light red. **Firnis:** Dış Yüzey 2.5YR 5/6 red- İç Yüzey 7.5YR 2.5/1 black. **Çap:** 14.2 cm
111. **Çizim-Envanter No:** 186- TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika, kireç ve mineral katkılı. 5YR 7//8 reddish yellow. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black **Bezeme:** 5YR 5/6 yellowish red. **Çap:** 12.4 cm
112. **Çizim-Envanter No:** 189- TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika ve mineral katkılı. 7.5YR 7//4 pink. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black **Bezeme:** 5YR 7/6 reddish yellow-White page N/9.5. **Çap:** 14 cm
113. **Çizim-Envanter No:** 202-TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkılı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:** Dış Yüzey 2.5YR 3//4 dark reddish brown, İç Yüzey 2.5YR 4//8 red. **Bezeme:** White Page N/9.5 - 2.5YR 6/6 light red. **Çap:** 4.6 cm
114. **Çizim-Envanter No:** 208-TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkılı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 6/6 reddish yellow. **Firnis:** 2.5YR 2.5/1 dark reddish black **Bezeme:** White page N/9.5-5YR 7/6 reddish yellow. **Çap:** 4.5 cm
115. **Çizim-Envanter No:** 111-TN 1013 /Batı-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkılı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 7/4 light reddish brown. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White page N/9.5-10R 8/2 pinkish White. **Çap:** 4.1 cm
116. **Çizim-Envanter No:** 193- TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika, kireç ve mineral katkılı. 7.5YR 6/4 light brown. **Firnis:** Dış Yüzey 2.5YR 3/2 dusky red-İç Yüzey 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White Page N/9.5-5YR 6/6 reddish yellow. **Çap:** 2.8 cm
117. **Çizim-Envanter No:** 34-TN1009-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Az mika ve mineral katkılı, gözeneksiz ve iyi pişirilmiş. 2.5YR 6/4 light reddish brown. **Firnis:** 2.5YR 3/1 dark reddish gray, bezeme 5YR 8/3 pink ve 5YR 7/4 pink. **Çap:** 5 cm
118. **Çizim-Envanter No:** 192- TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika ve kireç katkılı. 7.5YR 6/4 light brown. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 balck. **Bezeme:** White Page N/9.5-5YR 6/6 reddish yellow. **Çap:** 3 cm
119. **Çizim-Envanter No:** 200-TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkılı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 7/6 light red. **Firnis:** 2.5YR 3/1 dark reddish gray. **Bezeme:** White Page N/9.5-7.5YR 7/6 reddish yellow. **Çap:** 4.6 cm
120. **Çizim-Envanter No:** 77-TN 5001- KADAT Sondaj 9. **Hamur:** Mika ve ince kum katkılı, sıkı dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 6/6 reddish yellow. **Firnis:** 10 YR 4/2 dark grayish brown. **Bezeme:** İç yüzeyde beyaz ek boya kullanılarak yapılmış kuş bezemesi, White Page N/9.5 + kazıma 7.5YR 7/4 pink. **Çap:** 4,4 cm
121. **Çizim-Envanter No:** 205-TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika ve katkılı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:** 5YR 4/2 dark reddish gray. **Bezeme:** 5YR 5/6 yellowish red- White page N/9.5. **Çap:** -
122. **Çizim-Envanter No:** 18- TN1008-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 7/6 light red. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Çap:** 1,9
123. **Çizim-Envanter No:** 197- TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika ve kireç katkılı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:** 2.5YR 4/6 red. **Çap:** 3.8 cm
124. **Çizim-Envanter No:** 65-TN 1012_ Batı Yamaç-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 7/4 light reddish brown. **Firnis:** 5YR 4/3 reddish brown. **Çap:**3,4 cm
125. **Çizim-Envanter No:** 214-TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Katkısız, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:** 2.5YR 4/8 red. **Bezeme:** 2.5YR 6/6 light red-White page N/9.5. **Çap:** 3.2 cm

126. **Çizim-Envanter No:** 188- TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mineral ve mika katkı. 5YR 7/6 reddish yellow. **Firnis:** Dış Yüzey 7.5YR 2.5/1 black-İç Yüzey 5YR 4/3 reddish brown. **Çap:** 2.8 cm
127. **Çizim-Envanter No:** 191- TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika ve mineral katkı. 5YR 7/6 reddish yellow. **Firnis:** Dış Yüzey 5 Y 4/2 olive gray, İç Yüzey 5 Y 3/1 very dark gray-**Bezeme:** White Page N/9.5-5YR 6/6 reddish yellow. **Çap:** 3.6 cm
128. **Çizim-Envanter No:** 206-TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 6/6. **Firnis:** 2.5YR 2.5/1 dark reddish black. **Bezeme:** Kazıma. **Çap:** 7 cm
129. **Çizim-Envanter No:** 207-TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 6/6 reddish yellow. **Firnis:** 2.5YR 2.5/1 dark reddish black **Bezeme:** White page N/9.5. **Çap:** 7 cm
130. **Çizim-Envanter No:** 138-TN 1022-KADAT Açma1/Mekân 1. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkı sıkı dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 7/8 yellow. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White page N/9.5. **Çap:** -
131. **Çizim-Envanter No:** 23-TN1009-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Az mika ve kireç katkı, gözeneksiz ve iyi pişirilmiş. 5YR 7/6 reddish yellow. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Çap:**10.3 cm
132. **Çizim-Envanter No:** 194- TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkı, iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 5/6 red. **Firnis:** 2.5YR 2.5/1 reddish black. İç Yüzey 2.5YR 4/6 red-Dış Yüzey 2.5YR 5/8 red, **Bezeme:** White Page N/9.5. **Çap:** 17.2 cm
133. **Çizim-Envanter No:** 11-TN1011 (Batı Bölüm)-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Çap:** 12,8
134. **Çizim-Envanter No:** 54-TN 1014-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 6/6 reddish yellow. **Firnis:** 5YR 2.5/1 black. **Çap:** 8,1 cm
135. **Çizim-Envanter No:** 74-TN 1012_ Batı Yamaç-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 5/6 yellowish red. **Firnis:** 5YR 2.5/1 black-**Bezeme:** Beyaz White Page N/9.5. **Çap:** 11,6 cm
136. **Çizim-Envanter No:** 75-TN 1012_ Batı Yamaç-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 7/6 light red. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black-**Bezeme:** Beyaz White Page N/9.5. **Çap:**10,8 cm
137. **Çizim-Envanter No:** 76-TN 1012_ Batı Yamaç-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 7/6 light red. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black-**Bezeme:** Beyaz White Page N/9.5. **Çap:** 10,4 cm
138. **Çizim-Envanter No:** 121-TN 1013 /Batı-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 5/8 red. **Firnis:** Dış yüzey 5YR 3/1 very dark gray-İç yüzey 10R 5/8 red **Bezeme:** White page N/9.5. **Çap:** 10 cm
139. **Çizim-Envanter No:** 69-TN 1012_ Batı Yamaç-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:** 2.5YR 4/6 red. **Çap:** 11,4 cm
140. **Çizim-Envanter No:** 179-TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika ve az kireç katkı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 5/6 red. **Firnis:** İç Yüzey 2.5YR 3/6 dark red-Dış Yüzey 10 R 2.5/1 reddish black. **Bezeme:** White Page N/9.5. **Çap:** 8.8 cm
141. **Çizim-Envanter No:** 27-TN1009-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Az mika katkı, gözeneksiz ve iyi pişirilmiş. 2.5YR 6/4 light reddish brown. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Çap:** 8 cm
142. **Çizim-Envanter No:** 20-TN1009-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Az mika, mineral, kireç katkı ve sık dokulu. 5YR 7/1 light gray. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Çap:** 8,2 cm
143. **Çizim-Envanter No:** 21-TN1009-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Şamot ve az mika katkı, iyi pişirilmiş. 5YR 7/1 light gray. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Çap:** 6,4 cm
144. **Çizim-Envanter No:** 135-TN 1022-KADAT Açma1/Mekân 1. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkı sıkı dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 7/4 pink. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** 5YR 6/4 light reddish brown. **Çap:** 6.8 cm
145. **Çizim-Envanter No:** 137-TN 1022-KADAT Açma1/Mekân 1. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkı sıkı dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 7/8 yellow. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** 5YR 6/4 light reddish brown. **Çap:** 11.2 cm

**Klazomenai /Karantina Adası Kuzey Yamaç Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Batı
Yamacı Seramikleri**

146. **Çizim-Envanter No:** 71-TN 1012_ Batı Yamaç-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 7.5YR 7/4 pink. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black /**Bezeme:** 7.5YR 8/2 pinkish White. **Çap:** 8 cm
147. **Çizim-Envanter No:** 84- TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika ve mineral katkılı. 5YR 7/6 reddish yellow. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Çap:** 7 cm
148. **Çizim-Envanter No:** 199- TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkılı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 7/6 light red. **Firnis:** 2.5YR 2.5/1 reddish black. **Bezeme:** 2.5YR 7/6 light red-White Page N/9.5. **Çap:** 12.8 cm
149. **Çizim-Envanter No:** 136-TN 1022-KADAT Açma1/Mekân 1. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı sıkı dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 10 YR 5/1 gray. **Firnis:** 2.5Y 4/1 dark gray. **Bezeme:** 7.5YR 7/4 pink. **Çap:** 7 cm
150. **Çizim-Envanter No:** 146-TN 1004 Batı Yamaç-KADAT Sondaj 4. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı sıkı dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** 5YR 6/4 light reddish brown. **Çap:** 6.6 cm
151. **Çizim-Envanter No:** 177-TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkılı, sıkı dokulu, iyi pişirilmiş. 5YR 5/6 yellowish red. **Firnis:** İç Yüzey 10 R 4/6 red-Dış Yüzey 10 R 2.5/1 reddish black. **Bezeme:** 2. 5YR 6/6 light red-White Page N/9.5. **Çap:** 7 cm
152. **Çizim-Envanter No:** 220-TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkılı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 5/8 red. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White page N/9.5. **Çap:** 6.4 cm
153. **Çizim-Envanter No:** 223-TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkılı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 5/6 red. **Firnis:** 2.5YR 2.5/1 reddish black. **Bezeme:** White page N/9.5-5YR 6/6 light red. **Çap:** 6.8 cm
154. **Çizim-Envanter No:** 45-TN1003-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Az mika, mineral, kireç katkılı ve sık dokulu. 5YR 6/6 reddish yellow. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black-**Bezeme:** White Page N/9.5.
155. **Çizim-Envanter No:** 152-TN 1004 Batı Yamaç-KADAT Sondaj 4. **Hamur:** Mika, kireç ve mineral katkılı sıkı dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:** Dış yüzey 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** 5YR 6/4 light reddish brown-White page N/9.5. **Çap:** 2 cm
156. **Çizim-Envanter No:** 2- TN1011-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 10R 5/6 red. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Çap:** Boyun 2 cm
157. **Çizim-Envanter No:** 10-TN1011 (Batı Bölüm)-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 5/6 yellowish red. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** Kazıma. **Çap:** Gövde 8,3 cm
158. **Çizim-Envanter No:** 151-TN 1004 Batı Yamaç-KADAT Sondaj 4. **Hamur:** Mika ve kireç katkılı sıkı dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 6/4 light reddish brown. **Firnis:** Dış yüzey 7.5YR 2.5/1 black. **Çap:** 2 cm
159. **Çizim-Envanter No:** 149-TN 1004 Batı Yamaç-KADAT Sondaj 4. **Hamur:** Mika ve mineral katkılı sıkı dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 7/4 light reddish brown. **Firnis:** Dış yüzey 7.5YR 2.5/1 black. **Çap:** 2.2 cm
160. **Çizim-Envanter No:** 3- TN1011-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 5/3 reddish brown. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Çap:** Gövde 10 cm
161. **Çizim-Envanter No:** 46-TN1003-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Az mika, mineral, kireç katkılı ve sık dokulu. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:** 7.5YR 4/2 brown-**Bezeme:** White Page N/9.5
162. **Çizim-Envanter No:** 127-TN 1022-KADAT Açma1/Mekân 1. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı sıkı dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 6/4 light reddish brown. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White page N/9.5. **Çap:** 15 cm
163. **Çizim-Envanter No:** 147-TN 1004 Batı Yamaç-KADAT Sondaj 4. **Hamur:** Mika ve mineral katkılı sıkı dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 7/4 pink. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Çap:** 8.2 cm
164. **Çizim-Envanter No:** 28-TN1009-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Az mika katkılı, gözeneksiz ve iyi pişirilmiş. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:** 2.5YR 2.5/1 reddish black. **Çap:** 7,8 cm

165. **Çizim-Envanter No:** 148-TN 1004 Batı Yamaç-KADAT Sondaj 4. **Hamur:** Mika ve kireç katkılı sıkı dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:** Dış yüzey 7.5YR 2.5/1 black-İç yüzey 2.5YR 4/4 reddish brown. **Bezeme:** 5YR 6/4 light reddish brown. **Çap:** 11.2 cm
166. **Çizim-Envanter No:** 19- TN1008-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White Page N/9.5-2.5YR 6/6 light red. **Çap:** Boyun 9 cm
167. **Çizim-Envanter No:** 85-TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Kireç ve mika katkılı. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:** Dış Yüzey 7.5YR 2.5/1 black-İç Yüzey 2.5YR 4/6 red. **Çap:** 8 cm
168. **Çizim-Envanter No:** 119-TN 1013 /Batı-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika ve az kireç katkılı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 5/6 red. **Firnis:** Dış yüzey 7.5YR 2.5/1 black-İç yüzey 2.5YR 3/2 dusky red. **Bezeme:** 2.5YR 5/6 red. **Çap:** 12.2 cm
169. **Çizim-Envanter No:** 120-TN 1013 /Batı-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika, ince kum ve az kireç katkılı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** 5YR 6/6 reddish yellow. **Çap:** 14.4 cm
170. **Çizim-Envanter No:** 272-TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkılı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:** Dış Yüzey 2.5YR 2.5/1 reddish black. İç yüzey 2.5YR 3/3 dark reddish brown. **Bezeme:** White page N/9.5-5YR 7/6 reddish yellow. **Çap:** 8.6 cm
171. **Çizim-Envanter No:** 271-TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika ve az kireç katkılı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:** Dış 2.5YR 2.5/1 reddish black. İç 2.5YR 4/6 red. **Bezeme:** White page N/9.5 - 2.5YR 7/6 light red. **Çap:** 10.2 cm
172. **Çizim-Envanter No:** 44-TN1003-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Az mika, mineral, kireç katkılı ve sık dokulu. 2.5YR 6/8 light red. **Firnis:**7.5YR 2.5/1 black-**Bezeme:** White Page N/9.5. **Çap:** 15,6 cm
173. **Çizim-Envanter No:** 150-TN 1004 Batı Yamaç-KADAT Sondaj 4. **Hamur:** Mika ve mineral katkılı sıkı dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 7/6 reddish yellow. **Firnis:** Dış yüzey 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White page N/9.5-Kazıma. **Çap:** ?
174. **Çizim-Envanter No:** 125-TN 1022-KADAT Açma1/Mekân 1. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı sıkı dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 6/4 light reddish brown. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White page N/9.5. **Çap:** 19.8 cm
175. **Çizim-Envanter No:** 124-TN 1022-KADAT Açma 1/Mekân 1. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı sıkı dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White page N/9.5. **Çap:** ?
176. **Çizim-Envanter No:** 126-TN 1022-KADAT Açma1/Mekân 1. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı sıkı dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 5/6 yellowish red. **Firnis:** Dış yüzey 7.5YR 2.5/1 black-İç yüzey 5YR 3/2 very dark gray. **Bezeme:** White page N/9.5. **Çap:** 16.8 cm
177. **Çizim-Envanter No:** 181- TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkılı, sıkı dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:** İç Yüzey 2.5YR 6/6 light red-Dış Yüzey 5YR 2.5/1 black. **Çap:** 14.8 cm
178. **Çizim-Envanter No:** 182- TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkılı, sıkı dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:** İç Yüzey 2.5YR 4/2 reddish brown-Dış Yüzey 2.5YR 2.5/1 reddish black-**Bezeme:** White page N/9.5. **Çap:** 11 cm
179. **Çizim-Envanter No:** 190- TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika ve kireç katkılı.5YR 5/6 yellowish red. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White Page N/9.5. **Çap:** 18.8 cm
180. **Çizim-Envanter No:** 154-TN 1004 Batı Yamaç-KADAT Sondaj 4. **Hamur:** Mika, kireç ve mineral katkılı sıkı dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 6/8 reddish yellow. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** 5YR 6/4 light reddish brown-White page N/9.5. **Çap:** 20 cm
181. **Çizim-Envanter No:** 36-TN1009-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Az mika ve mineral katkılı, gözeneksiz ve iyi pişirilmiş. 5YR 7/8 reddish yellow. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Çap:** Gövde 21,7 cm
182. **Çizim-Envanter No:** 33-TN1009-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Az mika ve mineral katkılı, gözeneksiz ve iyi pişirilmiş. 5YR 7/8 reddish yellow. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Çap:** Gövde 14 cm
183. **Çizim-Envanter No:** 4- TN1011-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 7/8 light red. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Çap:** 43,6

**Klazomenai /Karantina Adası Kuzey Yamaç Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Batı
Yamacı Seramikleri**

184. **Çizim-Envanter No:** 67-TN 1012_ Batı Yamaç-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 7.5YR 7/4 pink. **Firnis:** 2.5YR 3/6 dark red. **Çap:**40,8 cm
185. **Çizim-Envanter No:** 5- TN1011-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 5/6 red. **Firnis:** 2.5YR 4/6 red. **Çap:** 40,4
186. **Çizim-Envanter No:** 49-TN1003-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Az mika, mineral, kireç katkılı ve sık dokulu. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:**7.5YR 2.5/1 black-**Bezeme:** White Page N/9.5. **Çap:** 40,4 cm
187. **Çizim-Envanter No:** 73-TN 1012_ Batı Yamaç-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 7.5YR 6/4 light brown. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black-**Bezeme:** Beyaz. White Page N/9.5. **Çap:** 37,2 cm
188. **Çizim-Envanter No:** 107-TN 1013 /Batı-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkılı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Çap:** 28.4 cm
189. **Çizim-Envanter No:** 82b-TN 5001- KADAT Sondaj 9. **Hamur:** Mika ve az kireç katkılı, sıkı dokulu, iyi kalitede pişirilmiş hamur. 5YR 6/6 light red. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black-**Bezeme:** White Page N/9.5 - 5YR 6/6 light red. **Çap:**29.8 cm
190. **Çizim-Envanter No:** 106-TN 1013 /Batı-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika ve az ince kum katkılı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 7/6 light red. **Firnis:** 2.5YR 5/6 red. **Çap:** 33.2 cm
191. **Çizim-Envanter No:** 168-TN1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkılı, sıkı dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black-**Bezeme:** White Page N/9.5 - 5YR 6/6 reddish yellow. **Çap:** 30.4 cm
192. **Çizim-Envanter No:** 108-TN 1013 /Batı-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika ve az kireç katkılı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:** 2.5YR 2.5/1 reddish black. **Çap:** 26.6 cm
193. **Çizim-Envanter No:** 165-TN1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika ve ince kum katkılı, sıkı dokulu, kaliteli pişirilmiş.7.5YR 6/4 light brown. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White Page N/9.5. **Çap:** 30.8 cm
194. **Çizim-Envanter No:** 166-TN1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkılı, sıkı dokulu, kaliteli pişirilmiş. 5YR 6/6 reddish yellow. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black-7.5YR 3/3 dark brown. **Bezeme:** 7.5YR 6/4 light brown. **Çap:** 28 cm
195. **Çizim-Envanter No:** 224-TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkılı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 5/6 yellowish red. **Firnis:** 2.5Y 3/1 very dark gray -10YR 6/3 pale brown. **Çap:** 26.6 cm
196. **Çizim-Envanter No:** 86-TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika, sıkı dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 6/6 reddish yellow. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Çap:** 22.2 cm
197. **Çizim-Envanter No:** 105-TN 1013 /Batı-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika ve az kireç katkılı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 7/6 reddish yellow. **Firnis:** 2.5YR 4/6 red. **Çap:** 33.4 cm
198. **Çizim-Envanter No:** 6- TN1011-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 6/6 reddish yellow. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Çap:** 42,8
199. **Çizim-Envanter No:** 79-TN 5001- KADAT Sondaj 9. **Hamur:** Mika ve az kireç katkılı, sıkı dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:** 5/YR 4/4 reddish brown - **Bezeme:** White Page N/9,5. **Çap:** 24,2
200. **Çizim-Envanter No:** 167-TN1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkılı, sıkı dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 7/6 light red. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White Page N/9.5. **Çap:** 28 cm
201. **Çizim-Envanter No:** 40-TN1009-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Az mika ve mineral katkılı, gözeneksiz ve iyi pişirilmiş. 5YR 7/8 reddish yellow. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Çap:** 40 cm
202. **Çizim-Envanter No:** 66-TN 1012_ Batı Yamaç-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 7/4 pink. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black-**Bezeme:** White Page N/9.5. **Çap:** 38,6 cm
203. **Çizim-Envanter No:** 104-TN1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı. 7.5YR 7/4 pink. **Firnis:** 5YR 5/6 yellowish red. **Çap:** 21 cm
204. **Çizim-Envanter No:** 215-TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkılı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:** 2.5YR 4/8 red. **Bezeme:** 2.5YR 6/6 light red-White page N/9.5. **Çap:** 22.4 cm

Kudret SEZGİN

205. **Çizim-Envanter No:** 48-TN1003-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Az mika, mineral, kireç katkılı ve sık dokulu. 5YR 7/4 pink. **Firnis:**7.5YR 2.5/1 black. **Çap:** 22,8 cm
206. **Çizim-Envanter No:** 110-TN 1013 /Batı-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkılı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 6/6 reddish yellow. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White page N/9.5. **Çap:** 29 cm
207. **Çizim-Envanter No:** 196- TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkılı, sıkı dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 7/6 reddish yellow. **Firnis:** 5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** 5YR 7/6 reddish yellow, White Page N/9.5. **Çap:** 17 cm
208. **Çizim-Envanter No:** 72-TN 1012_ Batı Yamaç-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 7/6 reddish yellow. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black /**Bezeme:** white page N/9.5. **Çap:** 11,4 cm
209. **Çizim-Envanter No:** 1- TN1011-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 5/6 red. **Firnis:** 2.5YR 4/3 reddish brown. **Çap:** 23,9 cm
210. **Çizim-Envanter No:** 47-TN1003-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Az mika, mineral, kireç katkılı ve sık dokulu. 7.5YR 6/4 light brown. **Firnis:**2.5YR 2.5/1 reddish black-**Bezeme:** White Page N/9.5. **Çap:** 22,8 cm
211. **Çizim-Envanter No:** 273-TN 1021-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkılı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 6/6 light red. **Firnis:** 2.5YR 2.5/1 reddish black. **Bezeme:** White page N/9.5. **Çap:** 17.8 cm
212. **Çizim-Envanter No:** 81-TN 5001- KADAT Sondaj 9. **Hamur:** Mika, az kireç katkılı, sıkı dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 6/6 light red. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black, 2.5YR 7/4 light reddish brown. **Bezeme:** Kazıma. **Çap:** 6.4 cm
213. **Çizim-Envanter No:** 128-TN 1022-KADAT Açma1/Mekân 1. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı sıkı dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 6/8 light red. **Firnis:** Dış yüzey 7.5YR 2.5/1 black-İç yüzey 2.5YR 5/8 red. **Çap:** ?
214. **Çizim-Envanter No:** 38-TN1009-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Az mika ve mineral katkılı, gözeneksiz ve iyi pişirilmiş. 2.5YR 5/8 red. **Firnis:** 2.5YR 2.5/1 reddish black. **Çap:** 7 cm
215. **Çizim-Envanter No:** 39-TN1009-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Az mika ve mineral katkılı, gözeneksiz ve iyi pişirilmiş. 5YR 7/6 reddish yellow. **Firnis:** 2.5YR 2.5/1 reddish black. **Çap:** ?
216. **Çizim-Envanter No:** 82-TN 5001- KADAT Sondaj 9. **Hamur:** Mika ve az kireç katkılı, sıkı dokulu, iyi kalite pişirilmiş. 2.5YR 6/8 light red. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Çap:** 3.4 cm
217. **Çizim-Envanter No:** 274- TN1011 (Batı Bölüm)-1021-KADAT Sondaj 3. **Hamur:** Mika, mineral ve kireç katkılı, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 7/4 light reddish brown. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White page N/9.5. **Çap:** Boyun 3 cm
218. **Çizim-Envanter No:** 118-TN 1013 /Batı-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika, ince kum ve az kireç katkılı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 5YR 6/4 light reddish brown. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** White page N/9.5. **Çap:** 17.8 cm
219. **Çizim-Envanter No:** 116-TN 1013 /Batı-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Mika katkılı, sıkı dokulu ve iyi kalitede pişirilmiş. 2.5YR 6/6 red. **Firnis:** 5YR 2.5/1 black. **Bezeme:** Kazıma. **Çap:** 6 cm
220. **Çizim-Envanter No:** 37-TN1009-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Az mika ve mineral katkılı, gözeneksiz ve iyi pişirilmiş. 5YR 6/6 reddish yellow. **Firnis:** 2.5YR 2.5/1 reddish black ve 7.5YR 6/6 reddish yellow. **Çap:** 16 cm
221. **Çizim-Envanter No:** 35-TN1009-KADAT Sondaj 5. **Hamur:** Az mika ve mineral katkılı, gözeneksiz ve iyi pişirilmiş. 5YR 6/6 reddish yellow. **Firnis:** 7.5YR 2.5/1 black, **Bezeme:** White page 10YR /2-8. **Çap:** 9,3 cm

KAYNAKÇA

Klazomenai /Karantina Adası Kuzey Yamaç Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Batı Yamacı Seramikleri

- Herodt. Herodotos, *Tarih*, Çev. M. Ökmen, İstanbul, 2004.
- Strab. Strabon, *Geōgraphiká. Anadolu Kitap XII-XIII-XIV Kitaplar Antik Anadolu Coğrafyası*, Çev. A. Pekman, İstanbul, 2015.
- Pausanias. *Description of Greece*, çev. W.H.S. Jones, D. Litt., ve H.A. Ormerod, Cambridge, MA, Harvard University Press, London, 1918.
- Alexandropoulou, A. (2002). *Gnathia- und Westabhangkeramik. Eine vergleichende Betrachtung*. Scriptorium.
- Anderson-Stojanović, V. R. - Reese, D. S. (1993). A Well in the Rachi Settlement at Isthmia. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 62(3), 257-302. <https://doi.org/10.2307/148196>
- Aslan, S. (2013). *Klazomenai Lahitlerinin Üretimi Doğrultusunda Geliştirilen Seramik Pişirim Yöntemleri*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Aytaçlar, N. (1998). *Klazomenai Kython'daki Yapı Evreleri* [Yayınlanmamış Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Aytaçlar, N. (2004). The Early Iron Age at Klazomenai. İçinde A. Moustaka, E. Skarlatidou, M. C. Tzannes, - Y. E. Ersoy (Ed.), *Klazomenai, Teos and Abdera: Metropoleis and Colony* (s. 18-41). University Studio Press.
- Bakır, G. - Anlağan, Ç. (1980). 1979 yılı Klazomenai Kazısı. İçinde *KST II*, (s. 87-90). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bean, G. (1966). *Aegean Turkey. An archaeological Guide*. Ernest Benn Limited.
- Beek, R. - Beelen, J. (1991). Excavations on Karantina Island in Klazomenai: A Preliminary Report. *Anatolica*, 17, 31-57.
- Behr, D. (1988). Neue Ergebnisse zur Pergamenischen Westabhangkeramik. *Istanbuler Mitteilungen*, 38, 97-178.
- Berlin, A. M. (1999). Studies in Hellenistic Ilion. The Lower City. Stratified Assemblages and Chronology: *Studia Troica* 9. Philipp von Zabern.
- Blavatskii, V. D. (1962). Pantikapei'. *MIA*, 103, 6-85.
- Blegen, C. W., Palmer, H. - Young, R. S. (1964). *Corinth XIII: The North Cemetery*. American School of Classical Studies at Athens.
- Bollen, E. (2002). A West Slope Bowl in Sydney: Trans-Aegean Relations of Hellenistic Pottery Production. *Mediterranean Archaeology*, 15, 95-108.
- Bollen, E. A. (2004). *A Comparative Study of West Slope Pottery Productions in the Hellenistic World*. [Unpublished doctoral dissertation]. University of Sydney.
- Broneer, O. (1958). Excavations at Isthmia: Third Campaign, 1955-1956. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 27(1), 1-37. <https://doi.org/10.2307/147110>
- Bruneau, P. (1970). Tombes d'Argos. *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 94(2), 437-531. <https://doi.org/10.3406/bch.1970.4871>
- Bulut, H. (2007). *Daskyleion'da Akhaemenid Satraplığı Sonu ve Hellenistik Dönem* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Bulut, H. (2013). West Slope Ware from Daskyleion. *Istanbuler Mitteilungen*, 63, 75-125.
- Catti, E. L. (2018). Gnathia Pottery. İçinde K. Swift, J. C. Carter, - L. M. Jackson (Ed.), *The Chora of Metaponto* 7 (s. 753-766). University of Texas Press.

- Cevizoğlu, H. - Ersoy, Y. E. (2016). Zur Rolle der handwerklichen Betriebe in Bezug auf die wirtschaftliche Entwicklung von Klazomenai. *BYZAS*, 22, 105-131.
- Chandler, R. (1825). *Travels in Asia Minor and Greece Vol.1.1*. Clarendon Press.
- Cook, R. M. (1981). *Clazomenian Sarcophagi*. Philipp von Zabern.
- Coşkun, G. (1999). *Daskyleion siyah firnisli attika seramikleri* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Çelik, G. (2007). *Smyrna Agorası "I-J 16 /17" Sondajı Hellenistik Dönem Malzemesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Davies, M. I. (1978). Sailing, Rowing and Sporting in One's Cups on the Wine-Dark Sea. İçinde W. P. Childs (ed.), *Athens Comes of Age: From Solon to Salamis* (s. 72-95). Princeton University Press.
- Davison, J. M. (1961). *Attic Geometric Workshops*. Yale University Press.
- de Luca, G. - Radt, W. (1999). *Sondagen Im Fundament des Großen Altars. Pergamenische Forschungen 12*. de Gruyter.
- Demand, N. (1988). Herodotus and Metroikesis in the Persian Wars. *The American Journal of Philology*, 109(3), 416-423. <https://doi.org/10.2307/294894>
- Dörpfeld, W. (1894). Die Ausgrabungen am Westabhange der Akropolis, 1, Allgemeine Übersicht. Deutsches Archäologisches Institut. Abteilung Athen: Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, *Athenische Abteilung*, 19, 496-509.
- Duman, B. (2013). Lykos Laodikeasi'nda Bulunan Batı Yamacı Tekniğinde Bezenmiş Seramikler. İçinde M. Tekocak (Ed.), *K. Levent Zoroğlu'na Armağan* (s. 191-204). Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.
- Edwards, G. R. (1975). *Corinthian Hellenistic Pottery: Corinth VII.3*. The American School of Classical Studies at Athens.
- Egeci, H. S. (2014). *Klazomenai – Karantina Adası Tiyatro Kazılarında Ele Geçen Siyah Firnisli Seramikler* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Erkanal, A. - Erkanal, H. (1983). Vorbericht über die Grabungen 1979 im prähistorischen Klazomenai / Liman Tepe. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 163-183.
- Erkanal, H. - Aykurt, A. (2008). Limantepe 2006 Yılı Kazıları. İçinde *KST 29/3* (s. 223-242). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Erkanal, H. - Şahoğlu, V. (2012). Limantepe. İçinde O. Bingöl, A. Öztan, - H. Taşkıran (Ed.), *Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi 75. Yıl Armağanı, DTCF Arkeoloji Bölümü Tarihçesi ve Kazıları (1936-2011), Anadolu/Anatolia Ek III.2* (s. 219-230). Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Ersoy, A. (2020). *Smyrna/İzmir Hellenistik Dönem Seramiği*. Ege Yayınları.
- Ersoy, Y. E. (2000). East Greek Pottery Groups of the 7th and 6th Centuries B. C. From Clazomenae. İçinde F. Krininger (Ed.), *Die Ägäis und das westliche Mittelmeer. Beziehungen und Wechselwirkungen 8. bis 5. Jh. v. Chr. Archäologische Forschungen 4*. (s. 399-406). Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Ersoy, Y. E. (2003). Pottery Production and Mechanism of Workshops in Archaic Clazomenae. İçinde B. Schmalz - M. Söldner (Ed.), *Griechische Keramik im kulturellen Kontext* (s. 254-257). Scriptorium.

Klazomenai /Karantina Adası Kuzey Yamaç Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Batı Yamacı Seramikleri

- Ersoy, Y. E. (2004). Klazomenai 900-500 BC: History and Settlement Evidence. İçinde A. Moustaka, E. Skarlatidou, M. C. Tzannes, - Y. E. Ersoy (Ed.), *Klazomenai, Teos and Abdera: Metropoleis and Colony* (s. 43-76). University Studio Press.
- Ersoy, Y. (2007). Notes on History Archaeology of Early Clazomenae. İçinde *Frihes Ionien Eine Bestandsaufnahme, Panionion-Symposion. Milesische Forschungen 5* (s. 149-178). Philipp von Zabern.
- Ersoy, Y. E. (2014). Klazomenai'da Tunç Çağı'ndan Arkaik Dönem Sonuna Kadar Yerleşim Düzenleri ve Değişimleri: Siyasi, Sosyal ve Çevresel Etkiler. İçinde Ö. Çevik - B. Erdoğu (Ed.), *Yerleşim Sistemleri ve Mekân Analizi. Tematik Arkeoloji Serisi 1* (s. 257-280). Ege Yayınları.
- Ersoy, Y. E. (2022). The western Anatolian littoral from prehistoric times to the end of the Dark Ages: The case of Clazomenae. İçinde G. R. Tsetskhladze (Ed.), *Ionians in the West and East* (s. 89-142). Peeters.
- Ersoy, Y., Cevizoğlu, H., Güngör, Ü., Hasdağlı, İ. - Ulusoy, P. (2009). 2007 Yılı Klazomenai Kazısı. İçinde *KST 30/3* (s. 233-254). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ersoy, Y., Cevizoğlu, H., Güngör, Ü., Koparal, E., Hasdağlı, İ. - Özbay, F. (2013). Urla- Klazomenai Kazıları. İçinde *KST 34/2* (s. 191-210). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ersoy, Y., Güngör, Ü. - Cevizoğlu, H. (2011). 2009 Yılı Klazomenai Kazısı. İçinde *KST 32/4*, (s. 169-182). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ersoy, Y., Güngör, Ü., Ulusoy, P., Özbay, F. - Ercan, H. (2010). 2008 Yılı Klazomenai Kazısı. İçinde *KST 31/1* (s. 185-204). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gassner, V. (1997). *Das Südtor der Tetragonos-Agora: Keramik und Kleinfunde. Forschungen in Ephesos, Band 13.1.1*, Verl. der Österr. Akad. der Wiss.
- Goldman, H. (1950). *Excavations at Gözli Kule 1. Tarsus: The Hellenistic and Roman Periods*. Princeton University Press.
- Granata, A. (2015). Black Glazed Pottery and West Slope Pottery from Kadifekale / Kadifekale'de Bulunan Siyah Firnisli ve Batı Yamacı Seramikler. İçinde A. Ersoy & G. Şakar (Ed.), *Smyrna/İzmir Kazı ve Araştırmaları I. Çalıştay Bildirileri* (s. 79-94). Ege Yayınları.
- Green, J. R. (2001). Gnathia and Other Overpainted Wares of Italy and Sicily: A Survey. İçinde *Céramiques Hellénistiques et Romaines III* (s. 57-104). Institut des Sciences et Techniques de l'Antiquité.
- Greenewalt, C. H., Cahill, N. D., Stinson, P. T. & Yegul, F. K. (2003). *The city of Sardis: Approaches in Graphic Recording*. Harvard University Art Museums.
- Güngör, Ü. (2004). The History of Klazomenai in the Fifth Century and the Settlement on the Island. İçinde A. Moustaka, E. Skarlatidou, M. C. Tzannes, & Y. E. Ersoy (Ed.), *Klazomenai, Teos and Abdera: Metropoleis and Colony* (s. 121-131). University Studio Press.
- Güngör, Ü. (2006). *Klazomenai Yıldıztepe Nekropolis* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Harer, W. B. (1985). Pharmacological and Biological Properties of the Egyptian Lotus. *Journal of the American Research Center in Egypt*, 22, 49-54. <https://doi.org/10.2307/40000390>
- Hayes, J. W. (1985). Sigillata Orientale- Eastern Sigillata A. İçinde *Atlante delle forme ceramiche II. Ceramiche Fine Romana nel Bacino Mediterraneo (Tardo Ellenismo e Primo Impero)* *Enciclopedia dell'Arte Antica Classica e Orientale* (s. 1-96). Istituto della Enciclopedia italiana.
- Howland, R. H. (1958). *Greek Lamps and Their Survivals: Athenian Agora IV*, The American School of Classical Studies at Athens.

- Hürmüzlü, B. (1995). *Klazomenai'de M.Ö. 7. ve 6. Yüzyıl Bezemeli Vazo Formları* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Hürmüzlü, B. (2004). Burial grounds at Klazomenai: Geometric through Hellenistic Periods. İçinde A. Moustaka, E. Skarlatidou, M. C. Tzannes & Y. E. Ersoy (Ed.), *Klazomenai, Teos and Abdera: Metropoleis and Colony* (s. 77-95). University Studio Press.
- Hürmüzlü, B. (2010). Die früheste Gruppe Klazomenischer Sarkophage aus Klazomenai. *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts*, 125. 89-153.
- İren, K. (2003). *Aiolische orientalisierende Keramik*. Ege Yayınları.
- Kankeleit, A. (1988). *Frühgrischische Raubvögeldarstellungen* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität.
- Kassab-Tezgör, D. & Sezer, T. (1995). İstanbul Arkeoloji müzeleri pişmiş toprak kandiller kataloğu. Cilt 1. Protohistorik, Arkaik, Klasik ve Hellenistik Dönemler. *Varia Anatolica* 6(2). Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü.
- Kolon, T. (2014). *Keramika typu Gnathia a West Slope. Úvod do štúdia helenistickej keramiky*. Towarzystwo Słowaków w Polsce.
- Koparal, E. (2011). *Urbanization Process and Spatial Organization in Klazomenian Khora From Early Iron Age to Roman Period* [Unpublished Dissertation]. Middle East Technical University.
- Koparal, E. & İplikçi, E. (2004). Archaic Olive Oil Extraction Plant in Klazomenai. İçinde A. Moustaka, E. Skarlatidou, M. C. Tzannes & Y. E. Ersoy (Ed.), *Klazomenai, Teos and Abdera: Metropoleis and Colony* (s. 221-234). University Studio Press.
- Kübler, K. & Kraiker, W. (1939). *Die Nekropolen des 12. bis 10. Jahrhunderts: Kerameikos. Ergebnisse der Ausgrabungen I*. de Gruyter.
- Küçük, T. (2006). *Ege Gübre Kazısı Hellenistik Dönem Seramikleri* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Kyriakou, A. (2012). White-ground vases in Hellenistic Macedonia. İçinde E. Kotsou (Ed.), *Topics on Hellenistic pottery in ancient Macedonia* (s. 180-201). Archaeological Receipts Fund.
- Lemos, A. A. (1991). *Archaic pottery of Chios: The Decorated Styles*. Oxford University Committee for Archaeology.
- Lüdorf, G. (2000). *Die Lekane: Typologie und Chronologie einer Leitform der attischen Gebrauchskeramik des 6.-1. Jahrhunderts v. Chr.* Leidorf.
- Mangaloğlu-Votruba, S. (2011). Liman Tepe'de Geç Hellas III C Dönemi. *Anadolu*, 37, 43-73. https://doi.org/10.1501/andl_0000000382
- Meriç, A. E. (2003). *Metropolis'de Bulunmuş Batı Yamacı Seramikleri* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Miller, S. G. (1974). Menon's Cistern. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 43(2), 194-245. <https://doi.org/10.2307/147456>
- Mingazzini, P. (1967). Qual'erala formadel vaso chiamatodai greci kothon? *Archäologischer Anzeiger, Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts* 82, 344-361.
- Mitsopoulos-Leon, V. (1991). *Die Basilika am Staatsmarkt in Ephesos: Kleinfunde. 1. Teil, Keramik hellenistischer und römischer Zeit: Forschungen in Ephesos Band.9.2.2*. Schindler.
- Nudell, J. P. (2023). *Accustomed to Obedience? Classical Ionia and the Aegean World, 480–294 BCE*. University of Michigan Press.

Klazomenai /Karantina Adası Kuzey Yamaç Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Batı Yamacı Seramikleri

- Oikonomos, G. P. (1921). Ανασκαφαί Κλαζομενπν. *Praktika*, 63-74.
- Özbay, A. (2016a). *Klazomenai Karantina Adası Kuzey Yamacı Kazılarında Ele Geçen Pişmiş Toprak Figürinler* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Özbay, A. (2016b). Klazomenai Buluntusu Pişmiş Toprak "Oturan Kadın" Figürinlerine İlişkin Düşünceler. *Seleucia*, 6, 249-260.
- Özbay, A. (2017). Karantina Adası Kuzey Yamacı Kazıları Stratigrafik Değerlendirmesi ve Hellenistik Dönem Pişmiş Toprak Figürinler. *Seleucia*, 7, 207-223.
- Özbay, F. (2004). The History and Archaeology of Klazomenai in the 4th c. BC and the Settlement at Chyton. İçinde A. Moustaka, E. Skarlatidou, M. C. Tzannes & Y. E. Ersoy (Ed.), *Klazomenai, Teos and Abdera: Metropoleis and Colony* (s. 133-159). University Studio Press.
- Özbay, F. (2006). *Klazomenai'deki M.Ö. 4. Yüzyıl Yerleşimi* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Özer, B. (2004). Clazomenaian and Related Black-Figured Pottery from Klazomenai: Preliminary Observations. İçinde A. Moustaka, E. Skarlatidou, M. C. Tzannes & Y. E. Ersoy (Ed.), *Klazomenai, Teos and Abdera: Metropoleis and Colony* (s. 199-219). University Studio Press.
- Özer, B. (2006). *Klazomenai Siyah Figür Seramiği* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Özgören, Ö. (2007). *Arkaik Dönemde Klazomenai'nin Denizaşırı Etkinlikleri* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Özver, A. (2012). *Aigai'den Ele Geçen Arkaik Dönem Seramikleri* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Özyiğit, Ö. (1999). 1997 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları. İçinde KST 20(2). (s. 49-65). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Pastutmaz, D. (2011). 1988–1998 Yılları Arasında Knidos'ta Bulunan Bir Grup Kandil. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 25, 57-72.
- Pease, M. Z. (1937). A Well of the Late Fifth Century at Corinth. *Hesperia*, 6(2), 257-316. <https://doi.org/10.2307/146521>
- Pollard, J. (1977). *Birds in Greek Life and Myth*. Thames and Hudson.
- Pottier, E. & Reinach, S. (1887). *La nécropole de Myrina: Recherches archéologiques exécutées au nom et aux frais de l'École française d'Athènes*. E. Thorin.
- Radt, W. & de Luca, G. R. (2003). Grabungen im Fundament des Pergamonaltars. Grobe Keramik-Graue Sondergruppe-Lampen. Les céramiques en Anatolie aux époques hellénistique et romaine, Actes de la Table Ronde d'Istanbul, 22-24 mai 1996. *Varia Anatolica*, 15, 3-8.
- Risser, M. K. (2001). *Corinthian Conventionalizing Pottery: Corinth VII, Part V*. American School of Classical Studies at Athens.
- Rotroff, S. I. (1991). Attic West Slope Vase Painting. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 60(1), 59-102. <https://doi.org/10.2307/148228>
- Rotroff, S. I. (1997). *Hellenistic Pottery: Athenian and Imported Wheelmade Table Ware and Related Material: The Athenian Agora 29*. American School of Classical Studies at Athens.
- Rotroff, S. I. (2002). West Slope in the East. İçinde F. Blondé, P. Ballet, & J.-F. Salles (Ed.), *Céramiques hellénistiques et romaines, productions et diffusion en Méditerranée orientale (Chypre, Égypte et côte syro-palestinienne)* (s. 97-115). Maison de l'Orient et de la Méditerranée Jean Pouilloux.
- Rotroff, S. I. (2006). *Hellenistic Pottery: The Plain Wares: The Athenian Agora 33*. American School of Classical Studies at Athens.

- Rotroff, S. I. & Oliver, A, Jr. (2003). *The Hellenistic pottery from Sardis: The finds through 1994. Archaeological Explorations of Sardis Monographs 12*. Harvard University Press.
- Saygıner, H. (2019). *Phokaia Maltepe Tümülsü Erken Hellenistik Dönem Seramiği* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Schäfer, J. (1968). *Hellenistische Keramik aus Pergamon: Pergamenische Forschungen 2*. de Gruyter.
- Scheibler, I. (1976). *Griechische Lampen: Kerameikos, Ergebnisse der Ausgrabungen 11*. de Gruyter.
- Schmidt, T.-M. (1991). Studien zur Vasenkunst des Hellenismus III: Gnathia-Vasen in der Archäologischen Lehrsammlung des Winckelmann-Institutes der Humboldt-Universität zu Berlin. *Forschungen und Berichte*, 31, 101-130. <https://doi.org/10.2307/3881087>
- Sezgin, Y. (2004). Clazomenian Transport Amphorae of the Seventh and Sixth Centuries. İçinde A. Moustaka, E. Skarlatidou, M. C. Tzannes & Y. E. Ersoy (Ed.), *Klazomenai, Teos and Abdera: Metropoleis and Colony* (s. 169-183). University Studio Press.
- Sezgin, Y. & Doğer, E. (2009). Klazomenai Üretimi Bir Grup Ticari Amphora. *İ.Ö. 650-620. Arkeoloji Dergisi*, 14(2), 79-94.
- Sparkes, B. A. & Talcott, L. (1970). *Black and Plain Pottery of the 6th, 5th and 4th Centuries B.C. Athenian Agora XII*. American School of Classical Studies at Athens.
- Talcott, L. (1935). Attic Black-Glazed Stamped Ware and Other Pottery from a Fifth Century Well. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 4(3), 476-523. <https://doi.org/10.2307/146463>
- Tanriver, C. (1989). *Antik Metinler ve Arkeolojik, Numizmatik ve Epigrafik Buluntular Işığında Klazomenai'de Kython Sorunu* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Thompson, H. A. (1934). Two Centuries of Hellenistic Pottery. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 3(4), 311-476. <https://doi.org/10.2307/146611>
- Thompson, H. A. (1966). Activity in the Athenian Agora 1960-1965. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 35(1), 37-54. <https://doi.org/10.2307/147312>
- Thompson, H. A. & Scranton, R. L. (1943). Stoas and City Walls on the Pnyx. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 12(4), 269-383. <https://doi.org/10.2307/146915>
- Thompson, H. A. & Wycherley, R. E. (1972). *The Agora of Athens: The History, Shape and Uses of an Ancient City Center. Athenian Agora XIV*. American School of Classical Studies at Athens.
- Tuna-Nörling, Y. (1996). *Attische Keramik Aus Klazomenai*. Saarbrückner Dr. und Verl.
- Tuncel, R. & Şahoğlu, V. (2017). The Chalcolithic of Coastal Western Anatolia: A View from Liman Tepe, İzmir. İçinde S. Dietz, F. Mavridis, Z. Tankosic & T. Takaoğlu (Ed.), *Communities in Transition: The Circum-Aegean Area During the 5th and 4th Millennia BC* (s. 513-529). Oxbow Books.
- Turner, M. (2000). Attribution and Iconography. *Mediterranean Archaeology*, 13, 55-66.
- Ulusoy, P. (2019). *Klazomenai Asty'sünde Yerleşim Düzenleri Ve Değişimleri: Politik, Sosyal Ve Çevresel Faktörler* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Watzinger, C. (1901). Vasenfunde aus Athen. *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung*, 26, 50-102.
- Wintermeyer, U. (1980). Didyma, Bericht über die Arbeiten der Jahre 1975-1979, I. Das Gebiet bei der Heiligen Strasse: 5. Katalog ausgewählter Keramik und Kleinfunde. *Istanbuler Mitteilungen*, 30, 122-160.

Klazomenai /Karantina Adası Kuzey Yamaç Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Batı Yamacı Seramikleri

- Yalçın, Ü. & Cevizoğlu, H. (2011). Eine Archaische Schmiedewerkstatt in Klazomenai. İçinde Ü. Yalçın (Ed.), *Anatolian Metal V* (s. 85-89). Deutsches Bergbau-Museum.
- Zeren, M. (2004). *Klazomenai'de Ele geçen M.Ö. 4. Yüzyıl Kap Formları* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Zeren-Hasdağlı, S. M. (2014). *Albertinum Grubu ve Çevresindeki Klazomenai Lahitler* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Ziegenaus, O. & de Luca, G. (1968). *Das Asklepieion, 1. Teil: Der südliche Temenosbezirk in hellenistischer und frühromischer Zeit: Altertümer von Pergamon XI*. de Gruyter.
- Ziegenaus, O. & de Luca, G. (1975). *Das Asklepieion 2. Der nördliche Temenosbezirk und angrenzende Anlagen in hellenistischer und frühromischer Zeit: Altertümer von Pergamon XI*. de Gruyter.

Figürler Listesi

- Fig. 1-85: Küresel gövdeli skyphoslar
Fig. 86-93: Keskin profilli skyphoslar
Fig. 94-107: Ağ bezemeli kâseler
Fig. 108-118: İçi bezemeli konik kâseler
Fig. 119-121: İçi bezemeli tabaklar
Fig. 122-123: Yivli kâseler
Fig. 124-130: Dışı bitkisel bezemeli kâseler
Fig. 131-132: Konik derin kâseler
Fig. 133-154: "S" profilli kantharoslar
Fig. 155-164: Guttus
Fig. 165-182: Amphoralar
Fig. 183-207: Kraterler
Fig. 208-209: Yüksek ayaklı krater kaideleri
Fig. 210-212: Kapaklar
Fig. 213: Matara
Fig. 214: Deniz kabuğu midye formu kâse ayağı
Fig. 215: Aslan pençesi formunda pyksis ayağı
Fig. 216: Aslan başı biçimli akıtaçlı kap/guttus
Fig. 217-220: Kandil ve Thymiaterionlar
Fig. 221: Bodur (kabarcıklı) kupa
Grafik 2: Hamur Renkleri Skalası (*Munsell Soil Color Chart*)
Harita 1: İonia Bölgesi ve Klazomenai kentinin konumu (*Nudell, 2023, Map 2*)

 SUITDER SÜLEYMANİYE İNŞAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	Etik Kurul Kararından muaftır.
Katılımcı Rızası:	Katılımcı yoktur.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	It is exempt from the Ethics Committee Approval
Informed Consent:	No participants.
Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest:	No conflict of interest.

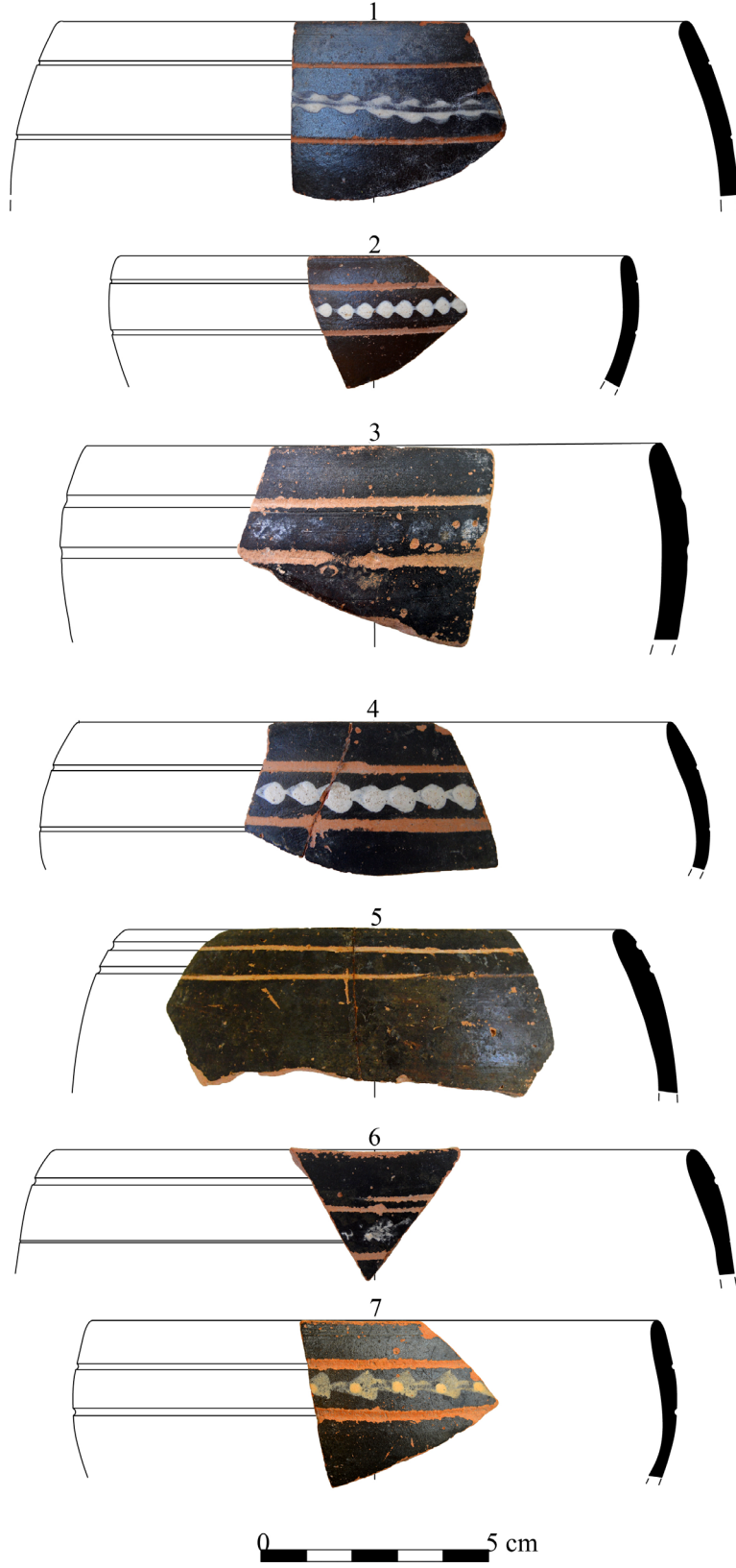
Copyrights:

The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.

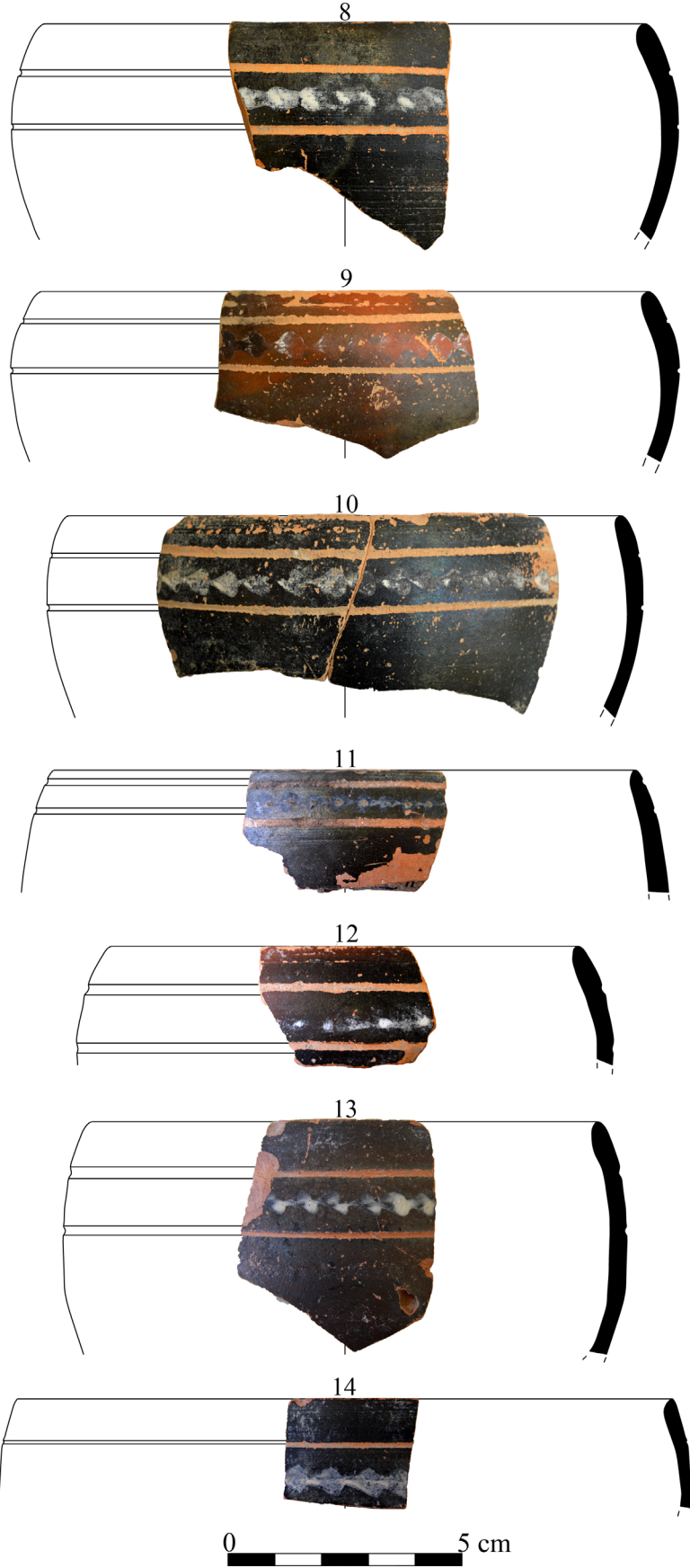
FİGÜRLER

Figür 1

Klazomenai /Karantina Adası Kuzey Yamaç Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Batı
Yamacı Seramikleri

Figür 2

Klazomenai /Karantina Adası Kuzey Yamaç Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Batı Yamacı Seramikleri

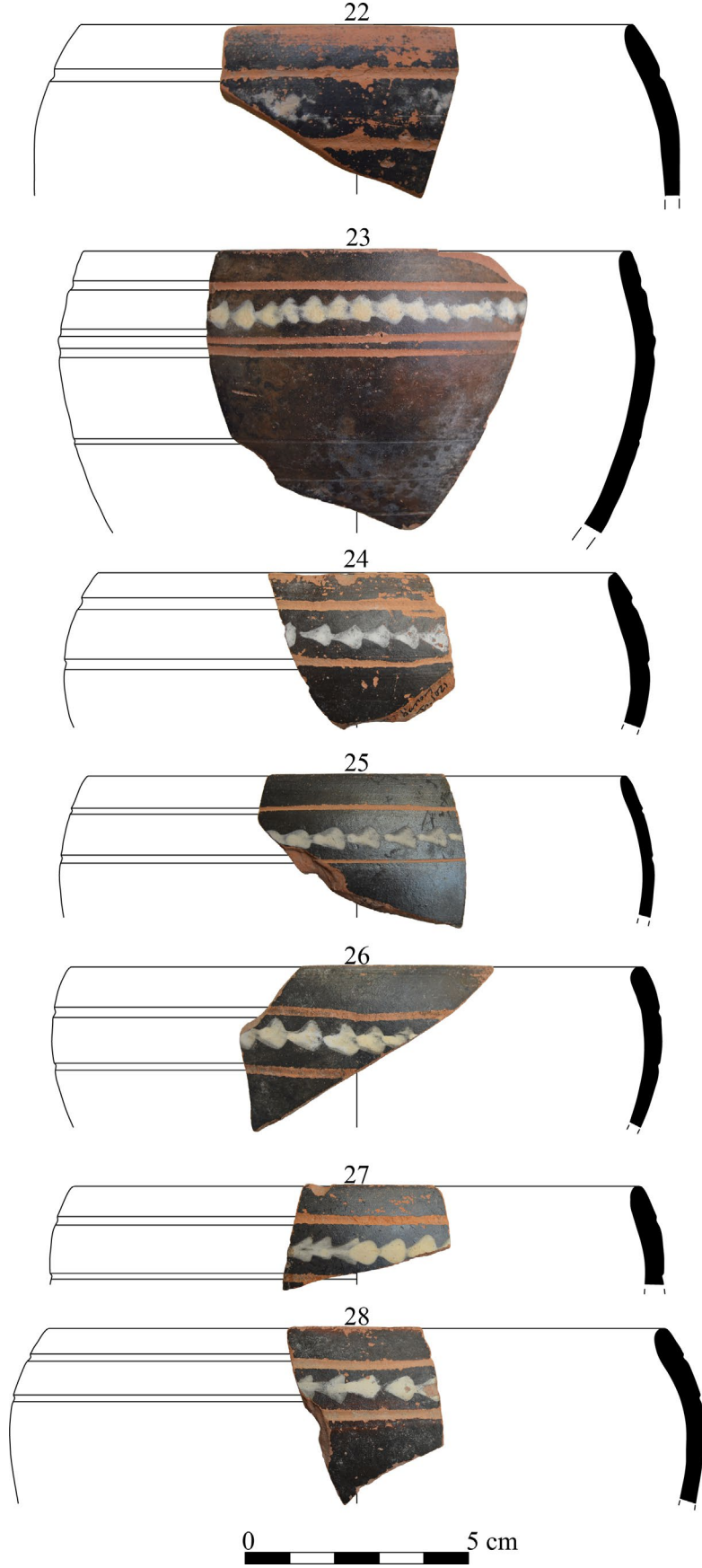
Figür 3

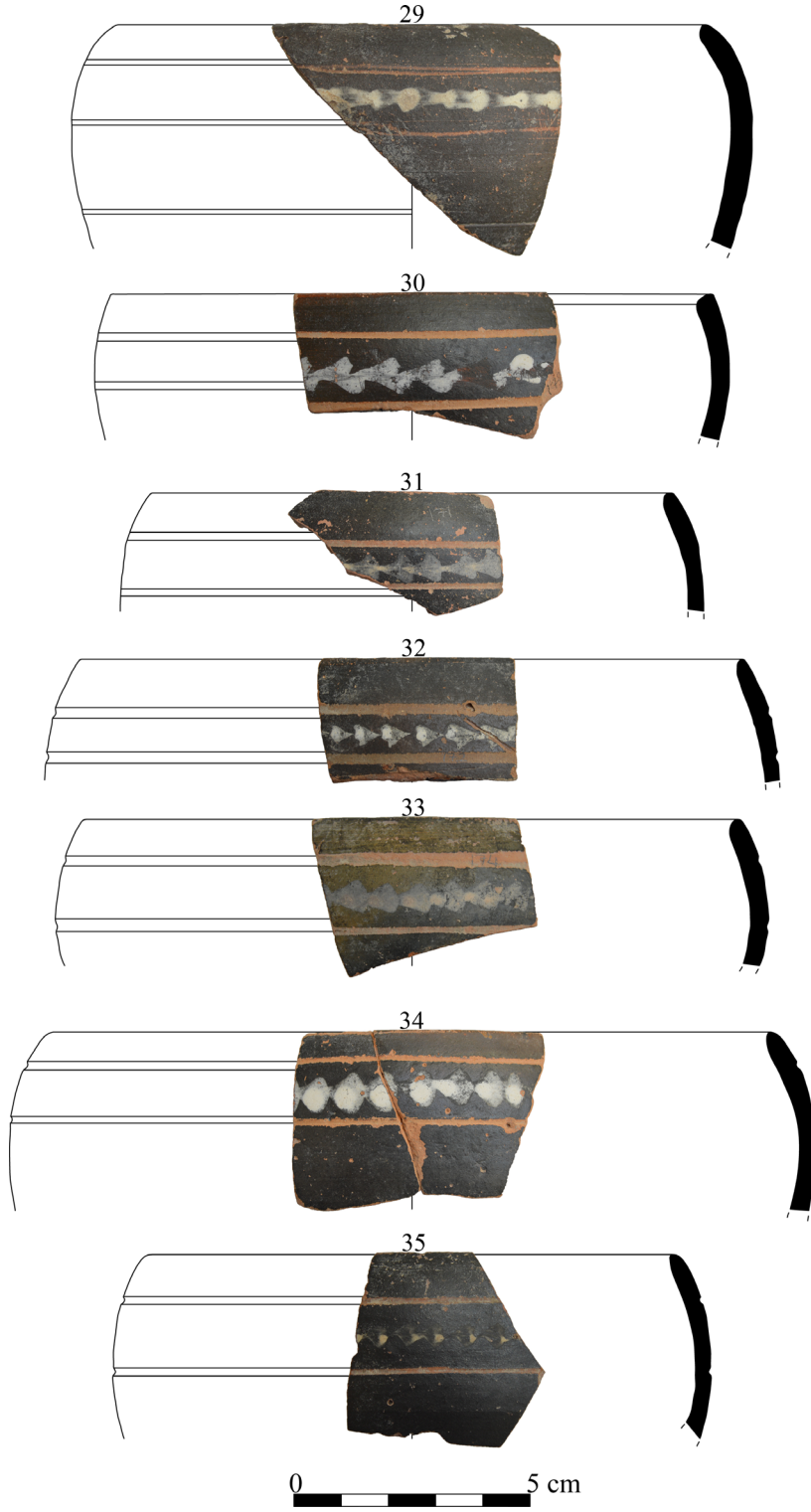

Figür 4

Klazomenai /Karantina Adası Kuzey Yamaç Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Batı
Yamacı Seramikleri

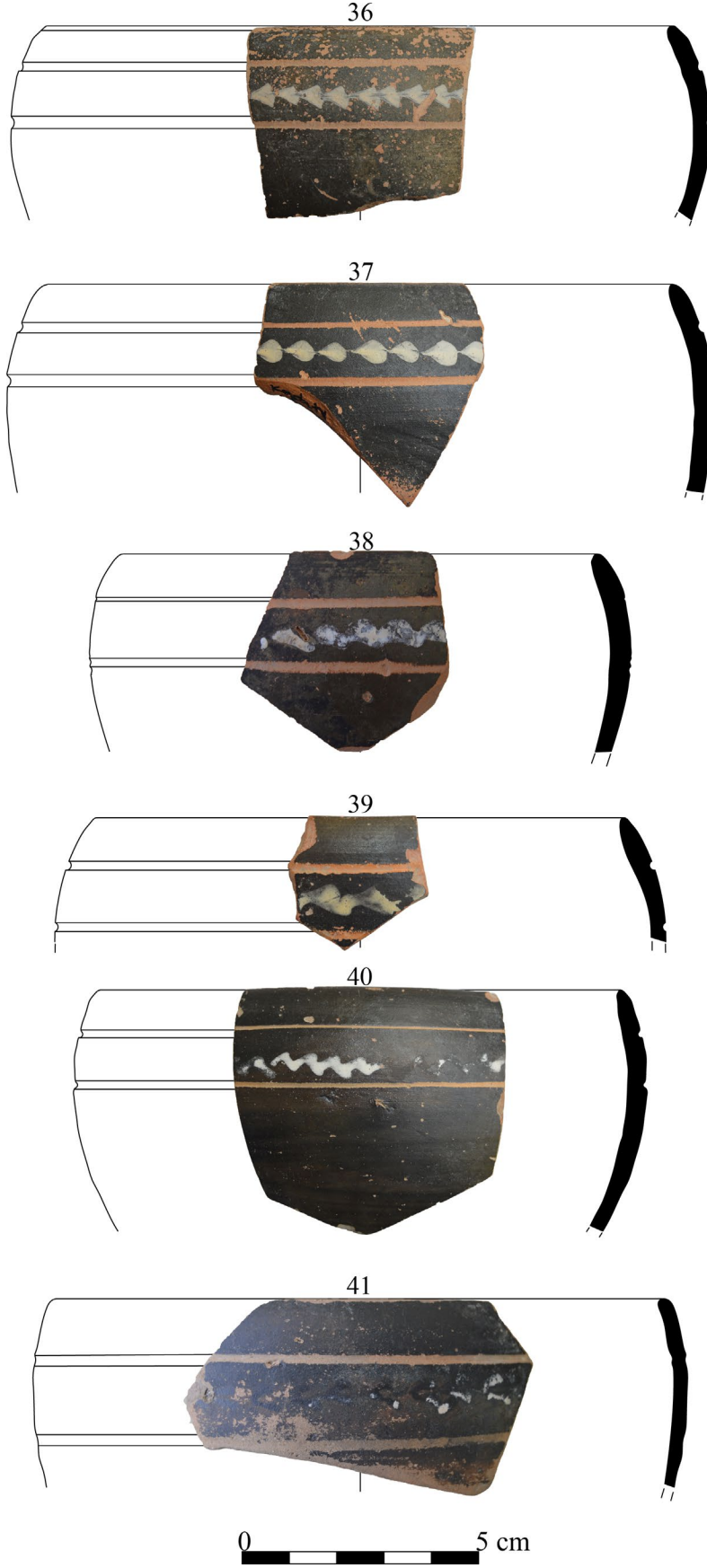

Figür 5

Figür 6

Klazomenai /Karantina Adası Kuzey Yamaç Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Batı
Yamacı Seramikleri

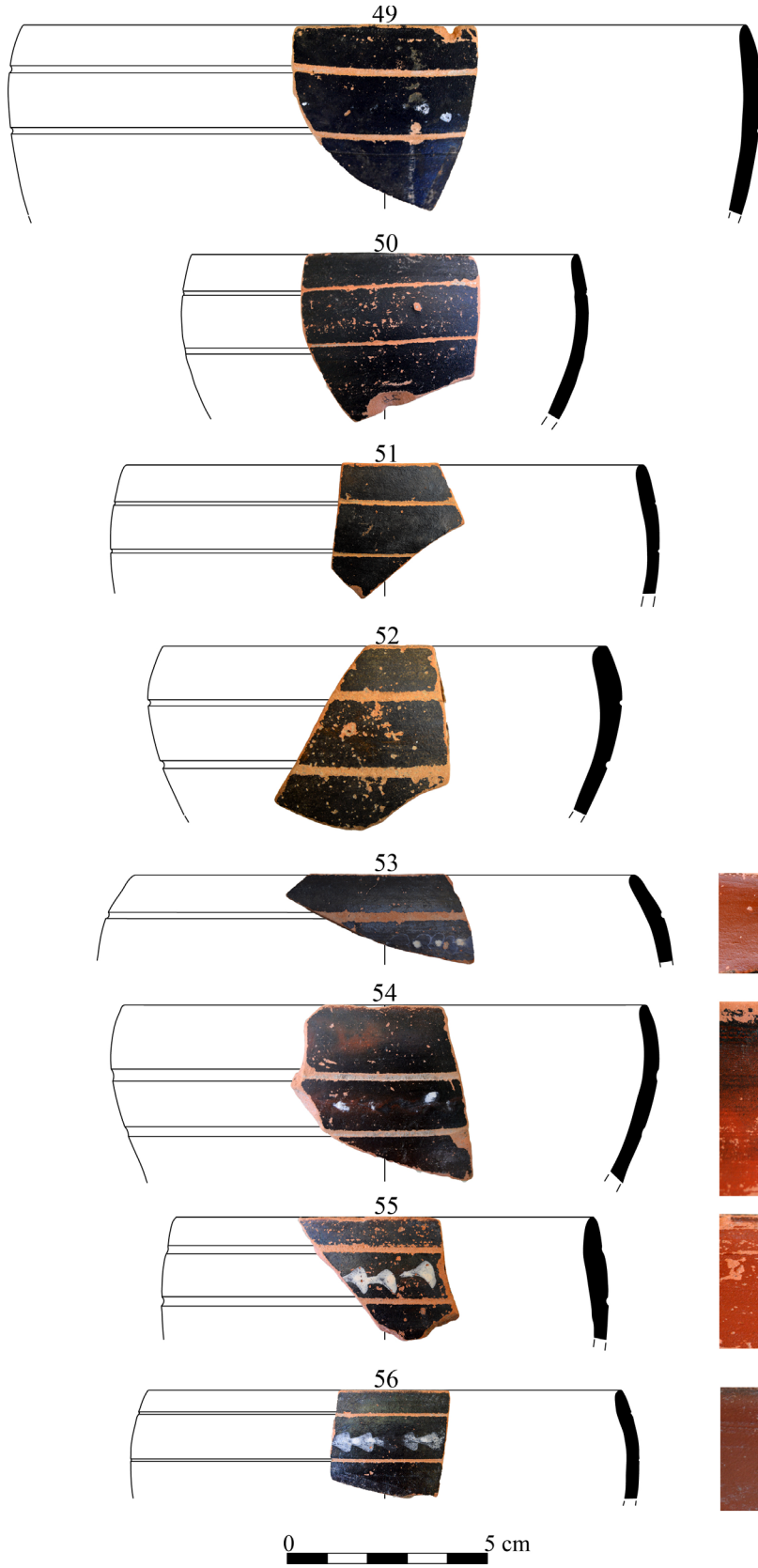

Figür 7

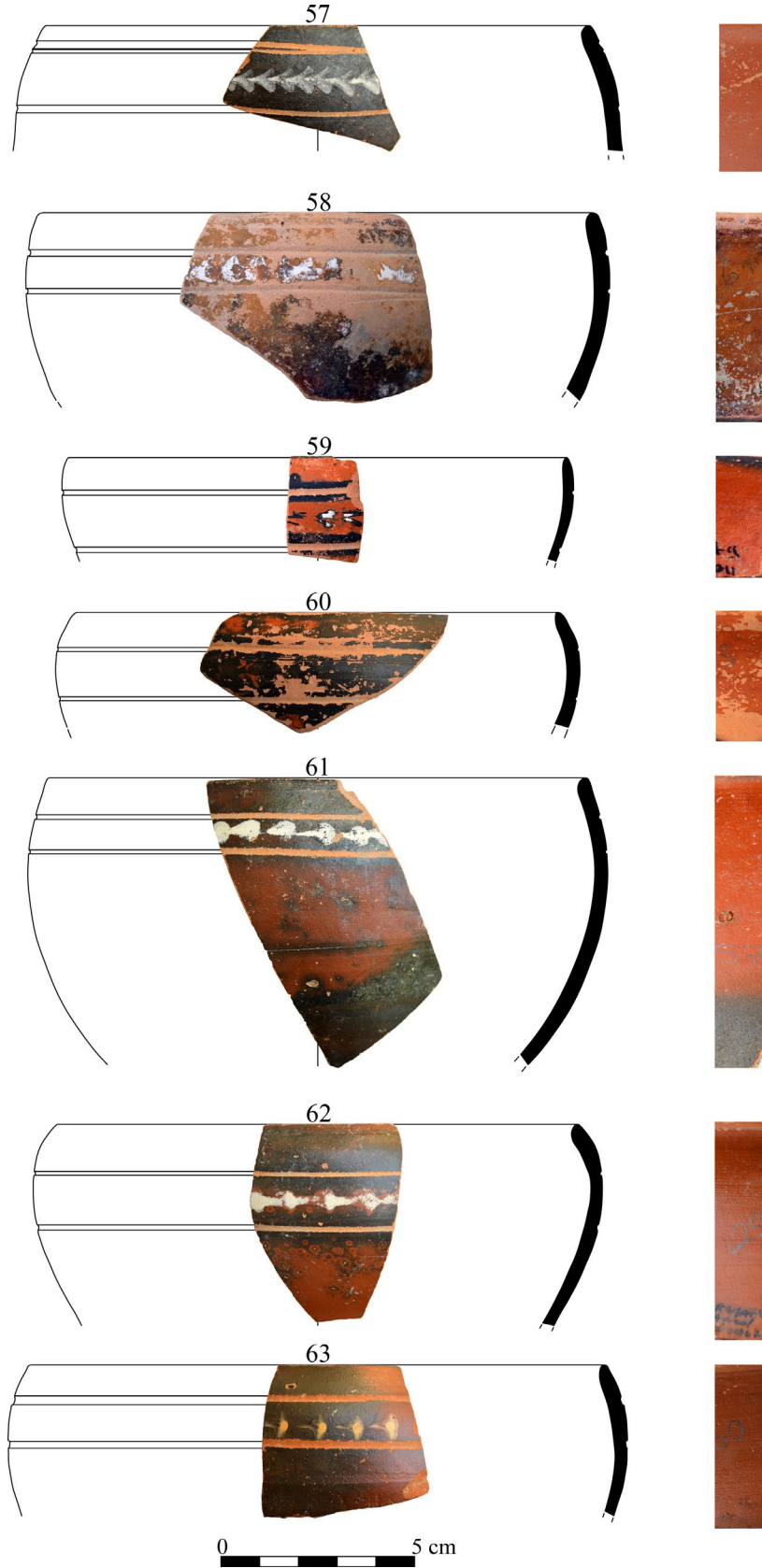

Figür 8

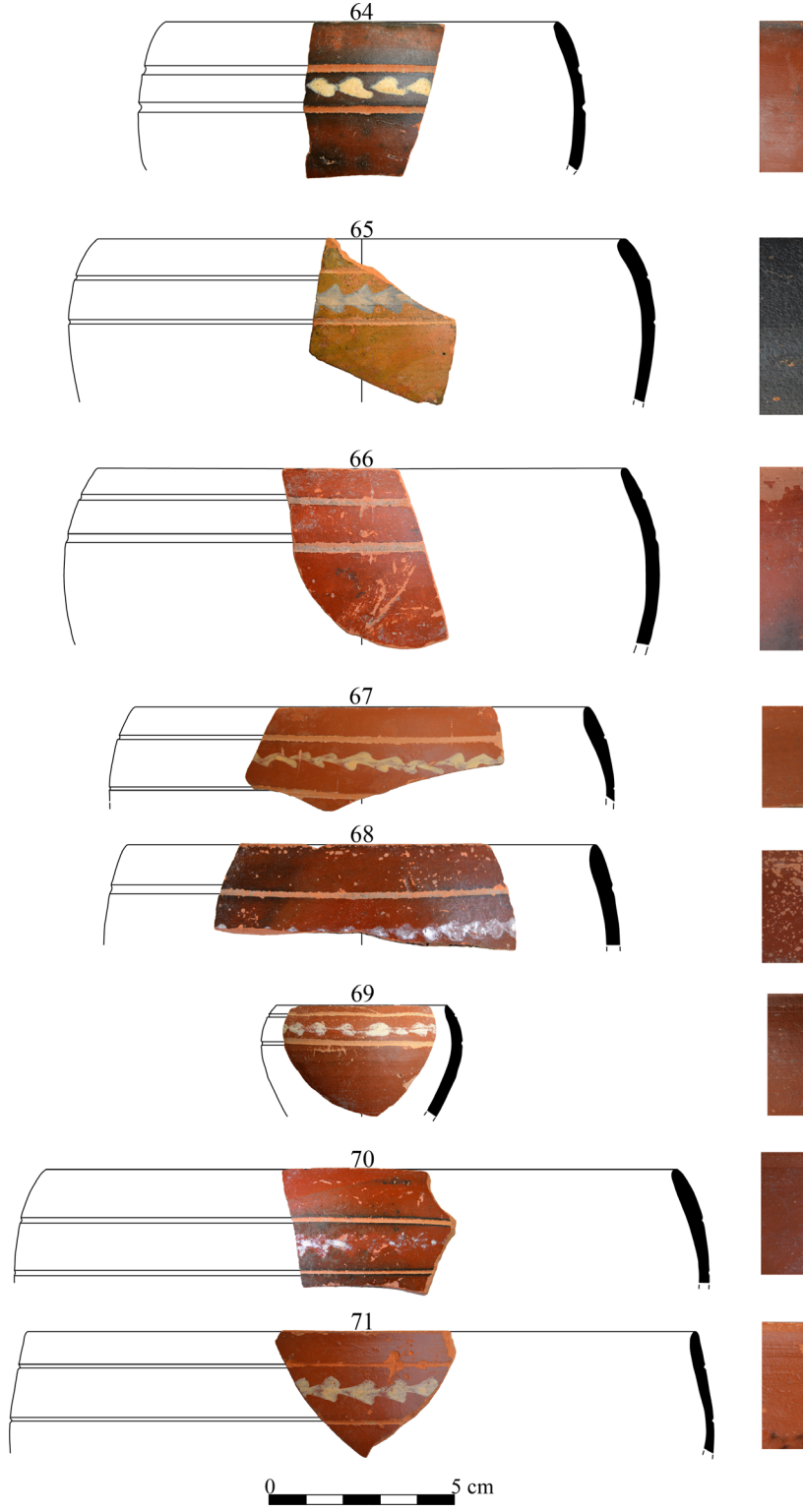

Figür 9

Figür 10

Klazomenai /Karantina Adası Kuzey Yamaç Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Batı
Yamacı Seramikleri

Figür 11

Figür 12

Klazomenai /Karantina Adası Kuzey Yamaç Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Batı
Yamacı Seramikleri

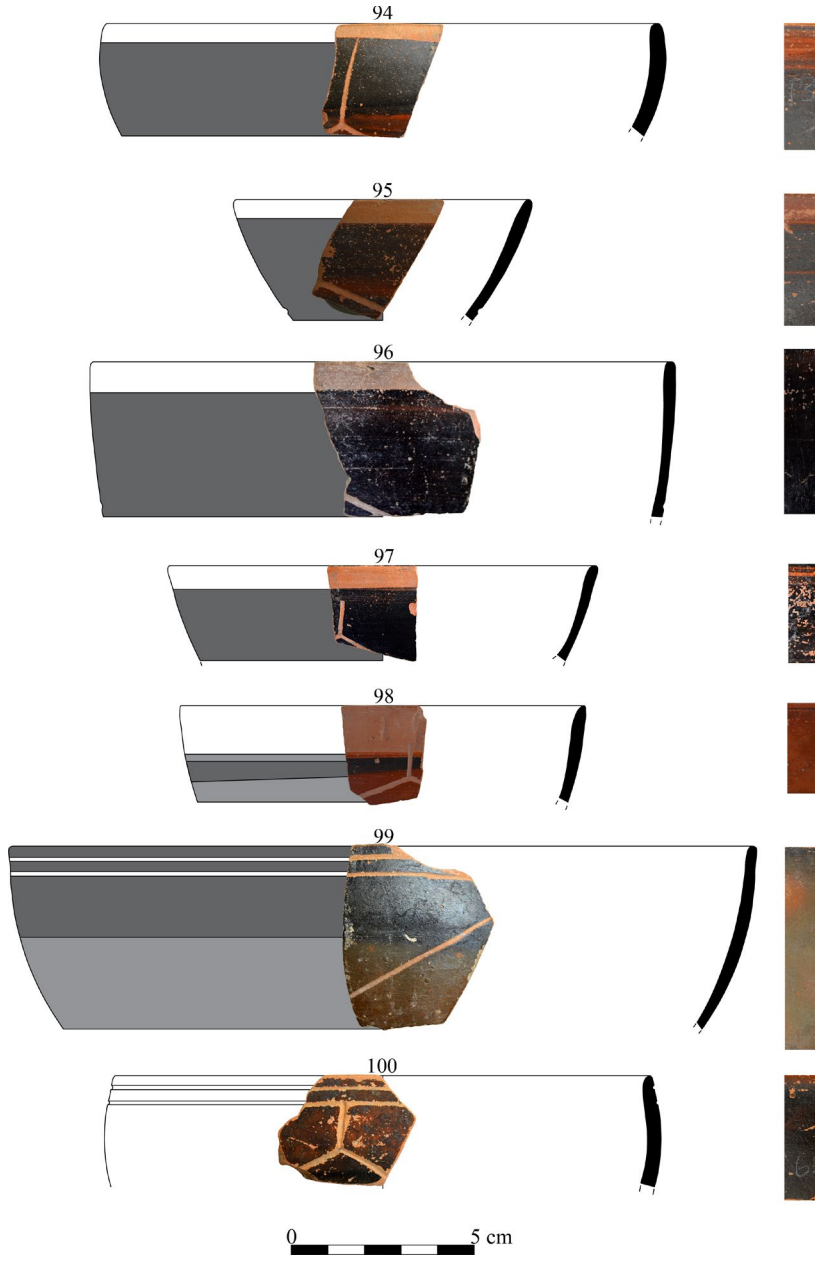

Figür 13

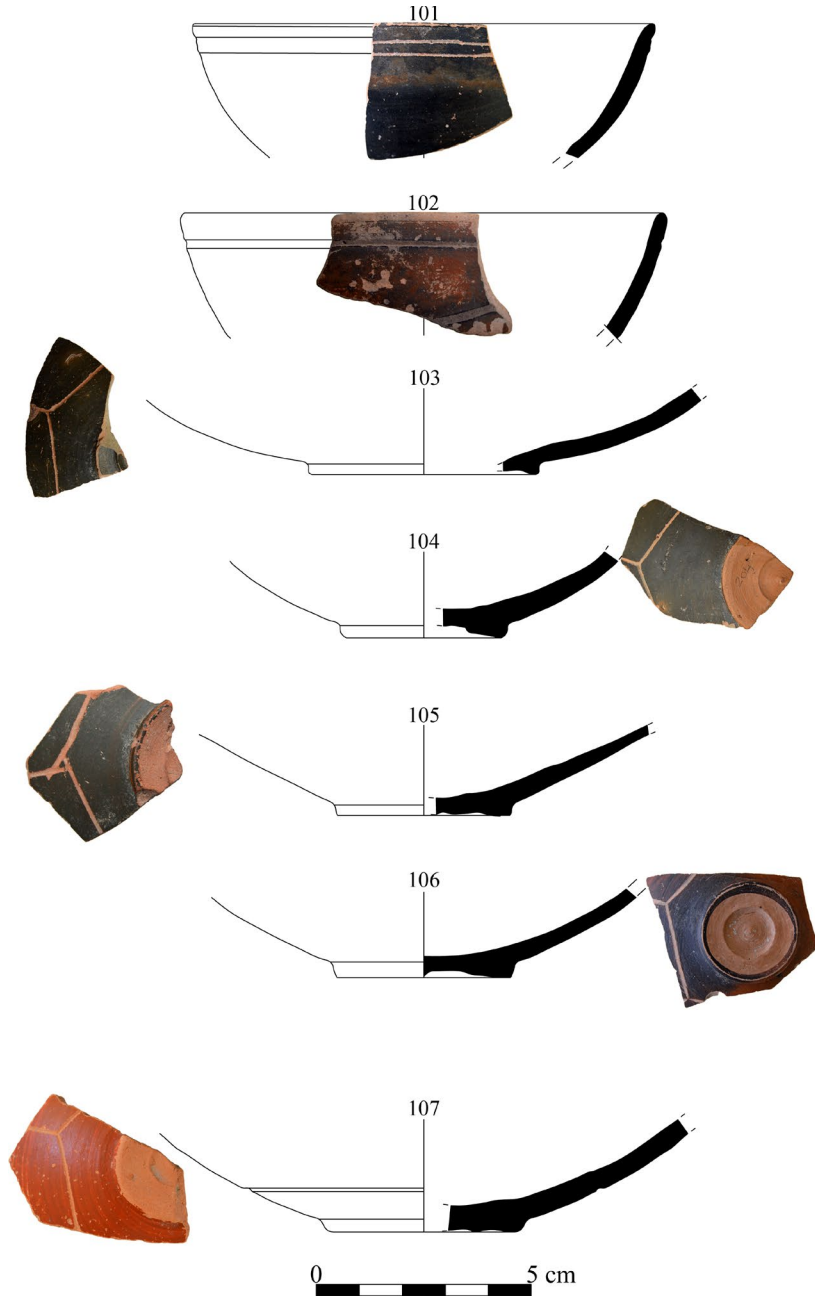
Klazomenai /Karantina Adası Kuzey Yamaç Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Batı Yamacı Seramikleri

Figür 14

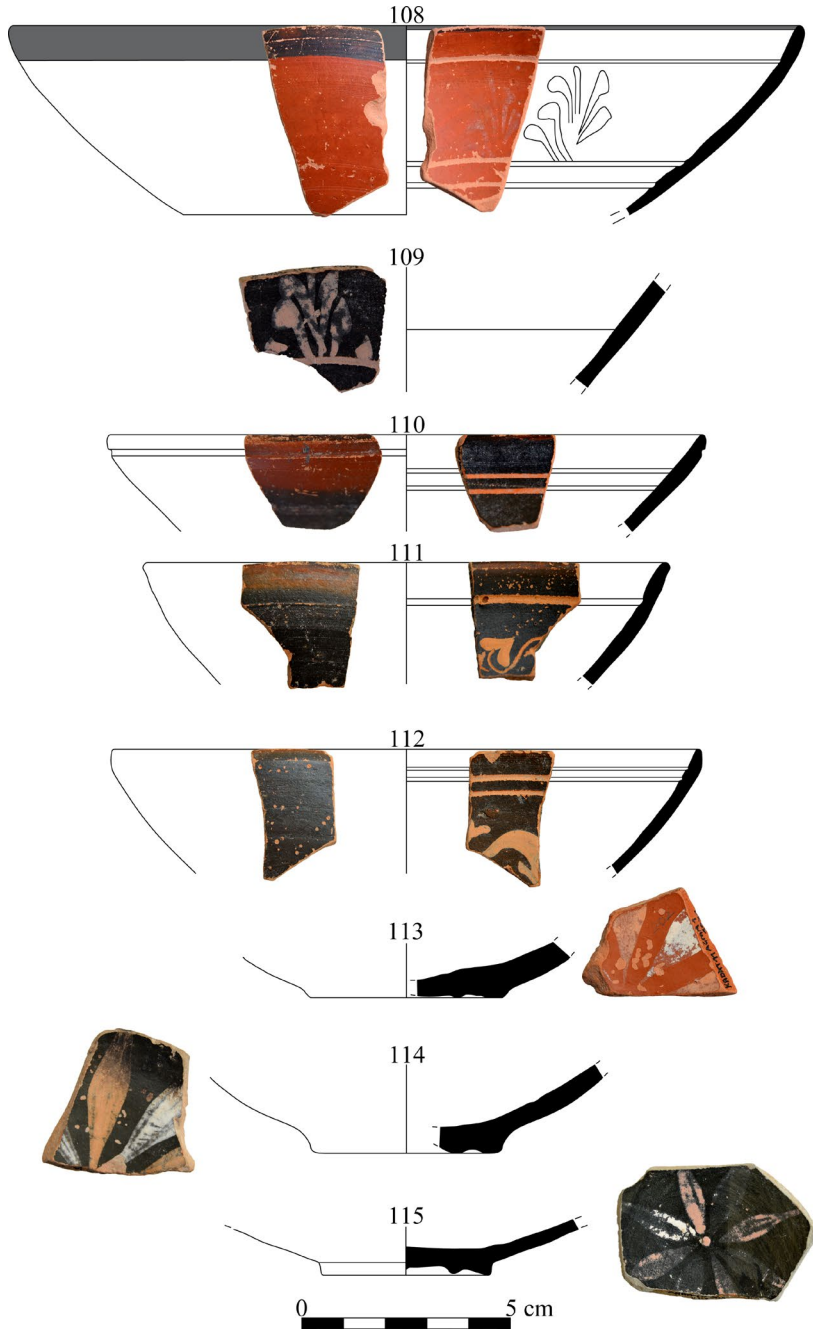

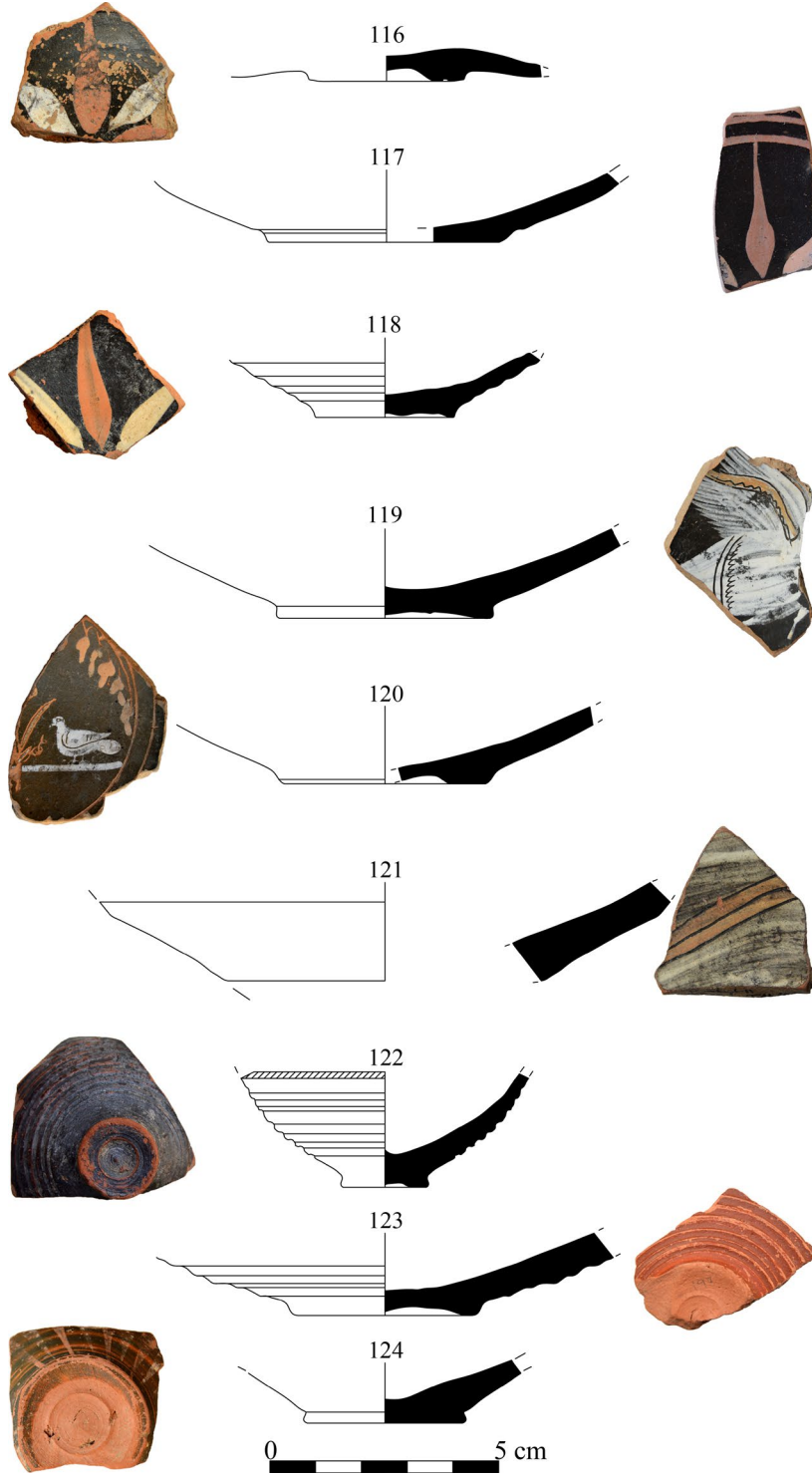
Figür 15

Figür 16

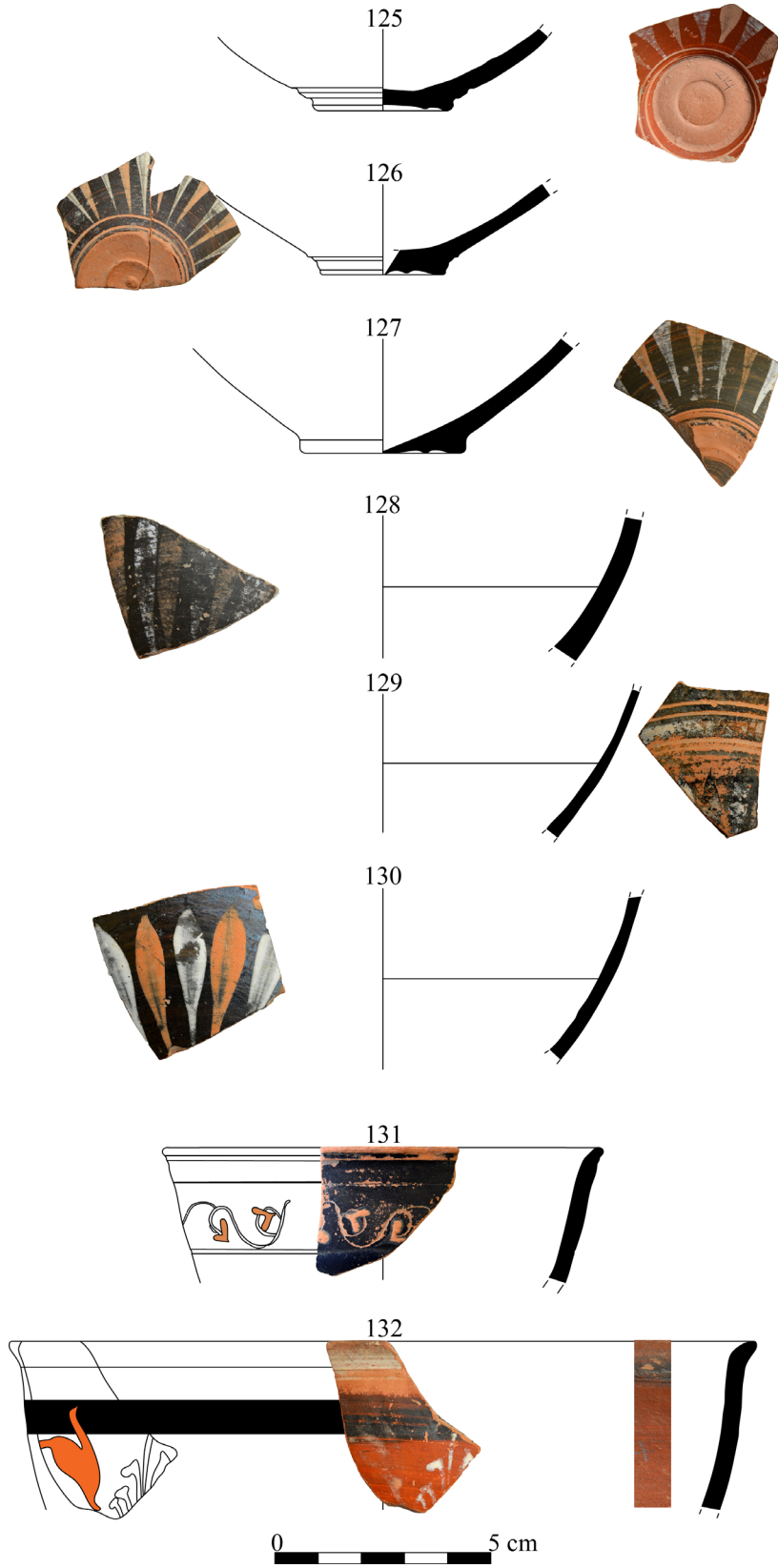

Figür 17

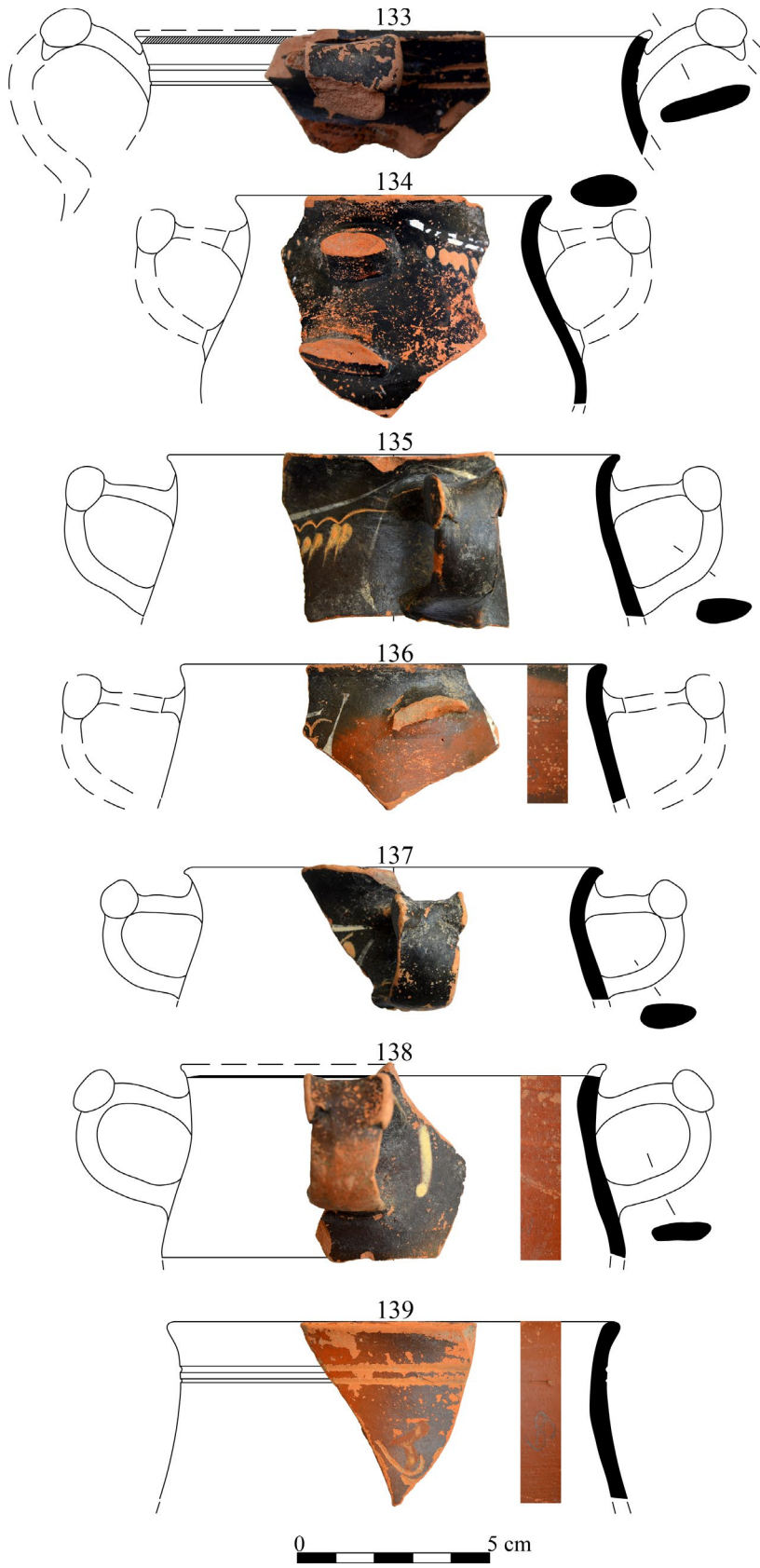
Klazomenai /Karantina Adası Kuzey Yamaç Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Batı Yamacı Seramikleri

Figür 18

Figür 19

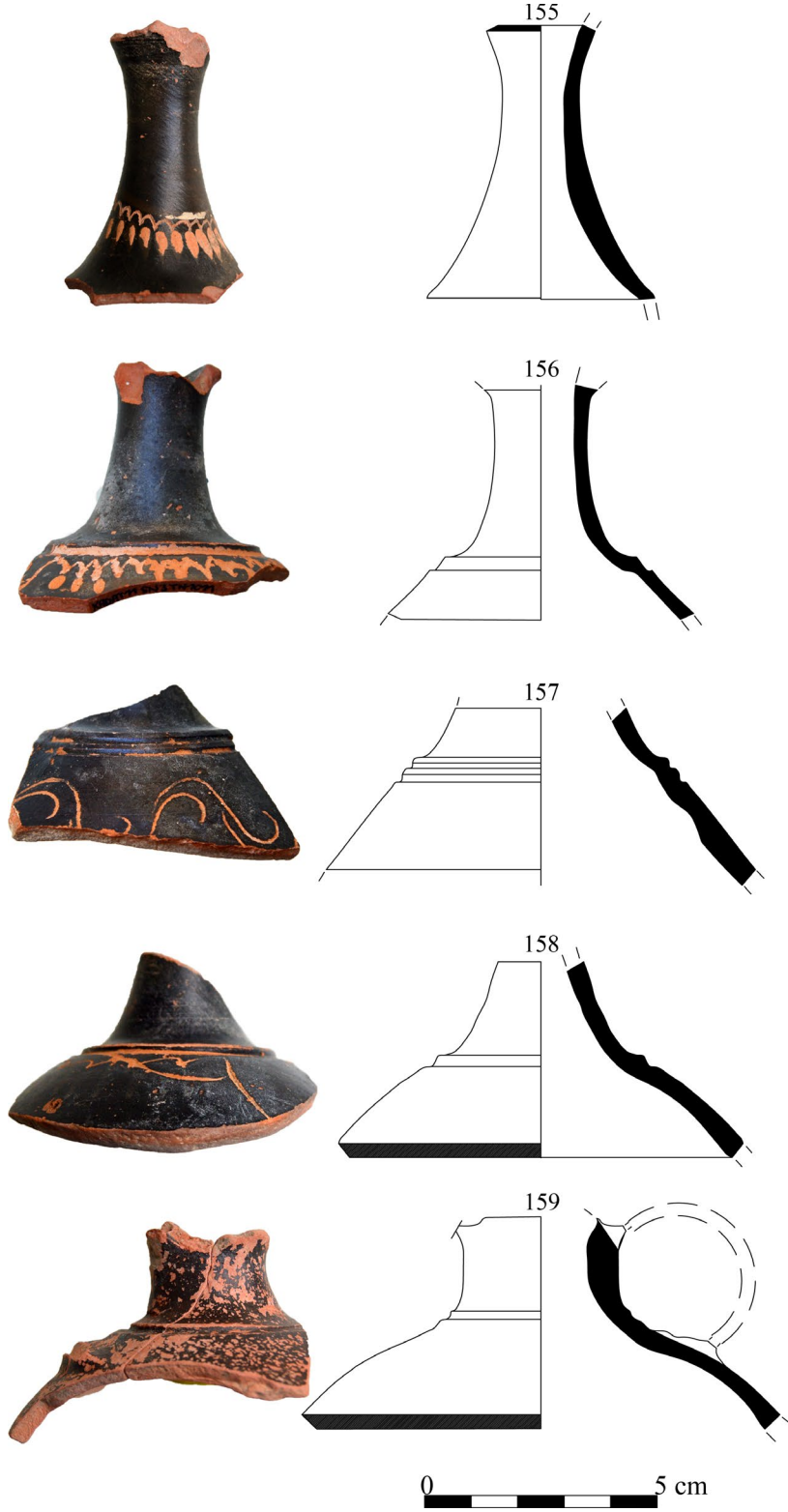
Figür 20

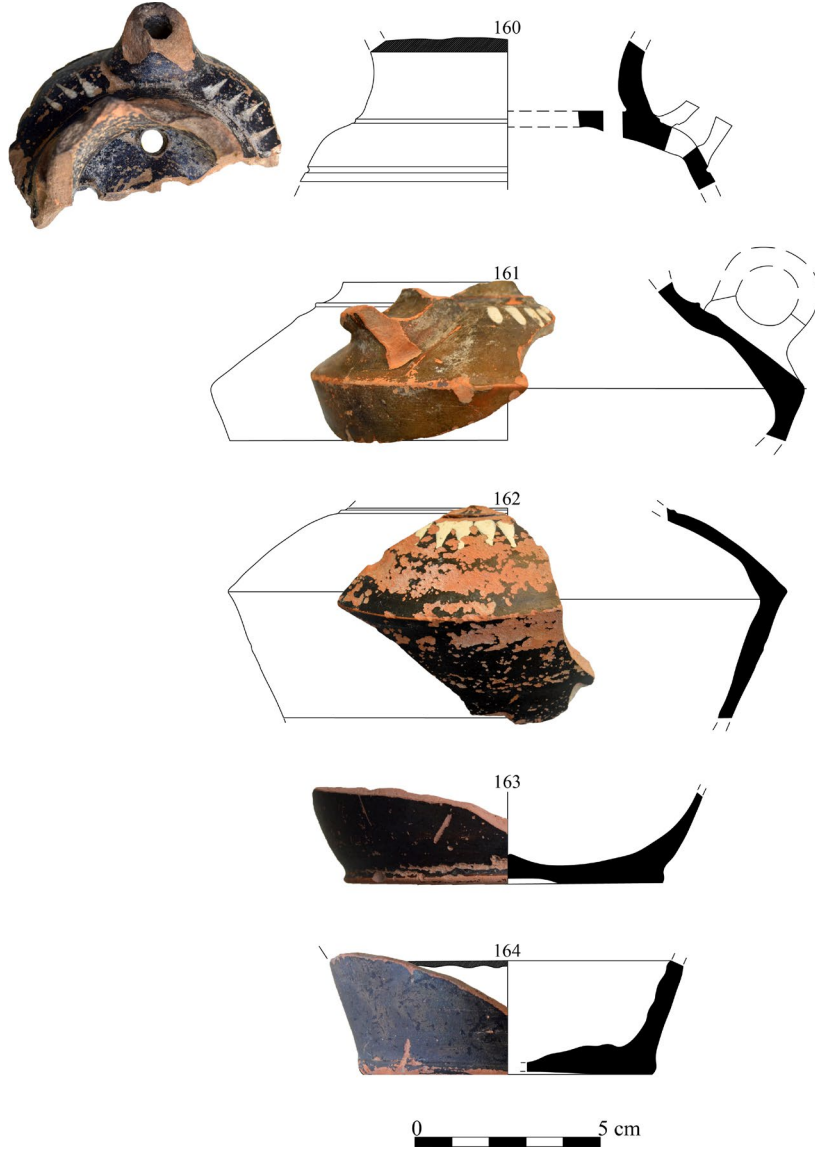
Figür 21

Figür 22

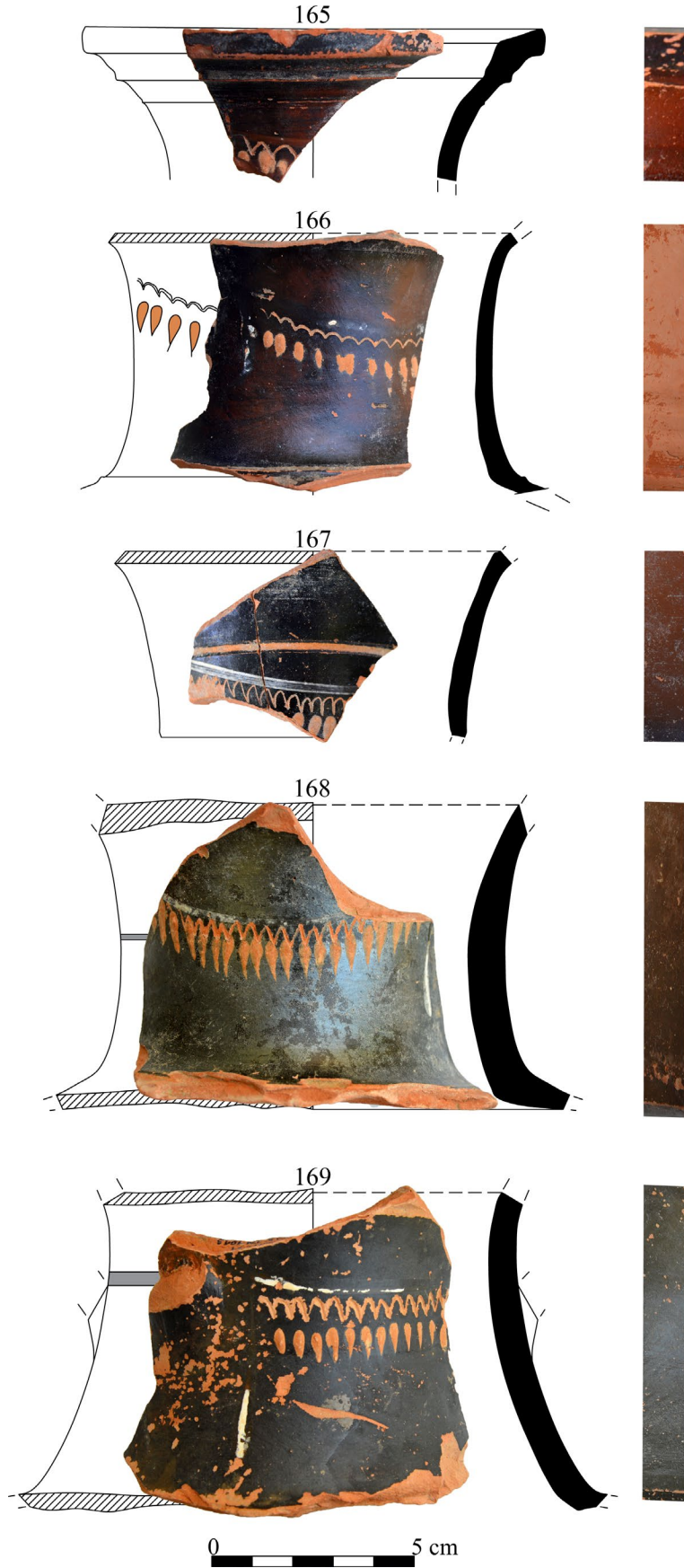

Figür 23

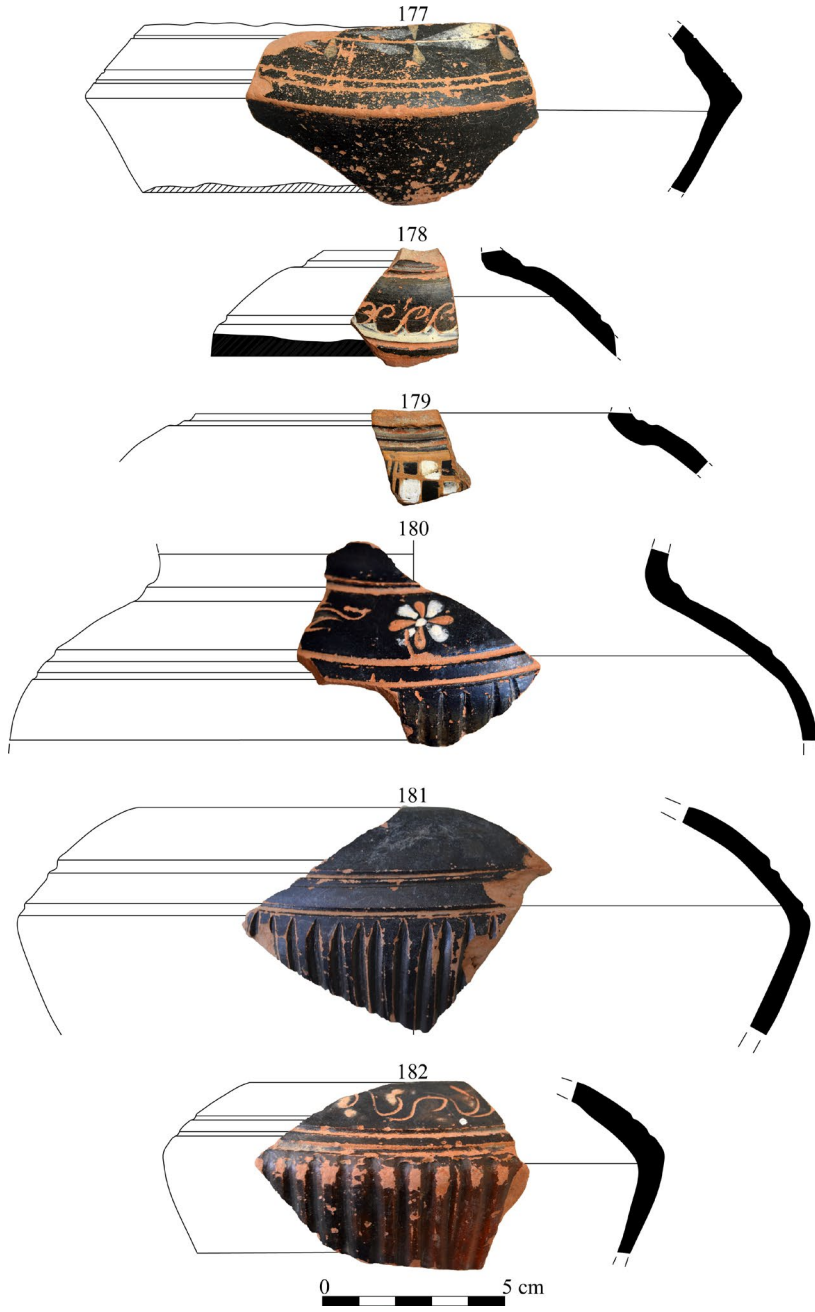
Figür 24

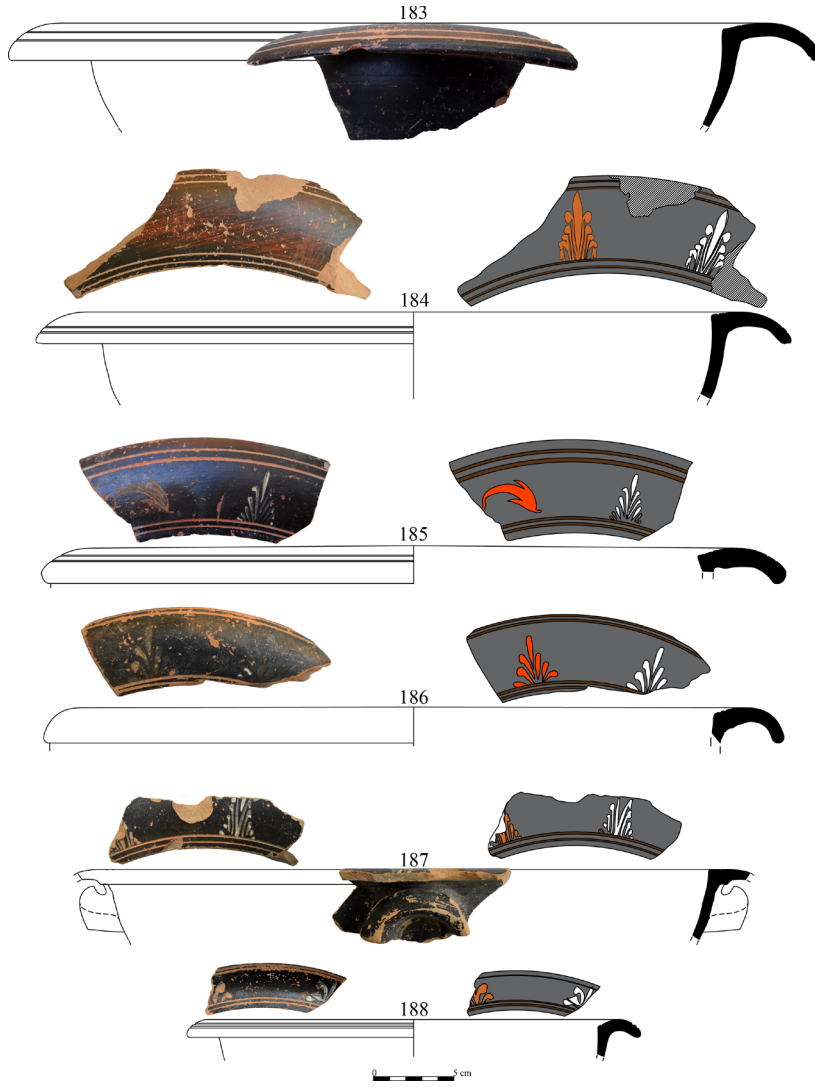
Figür 25

Figür 26

Figür 27

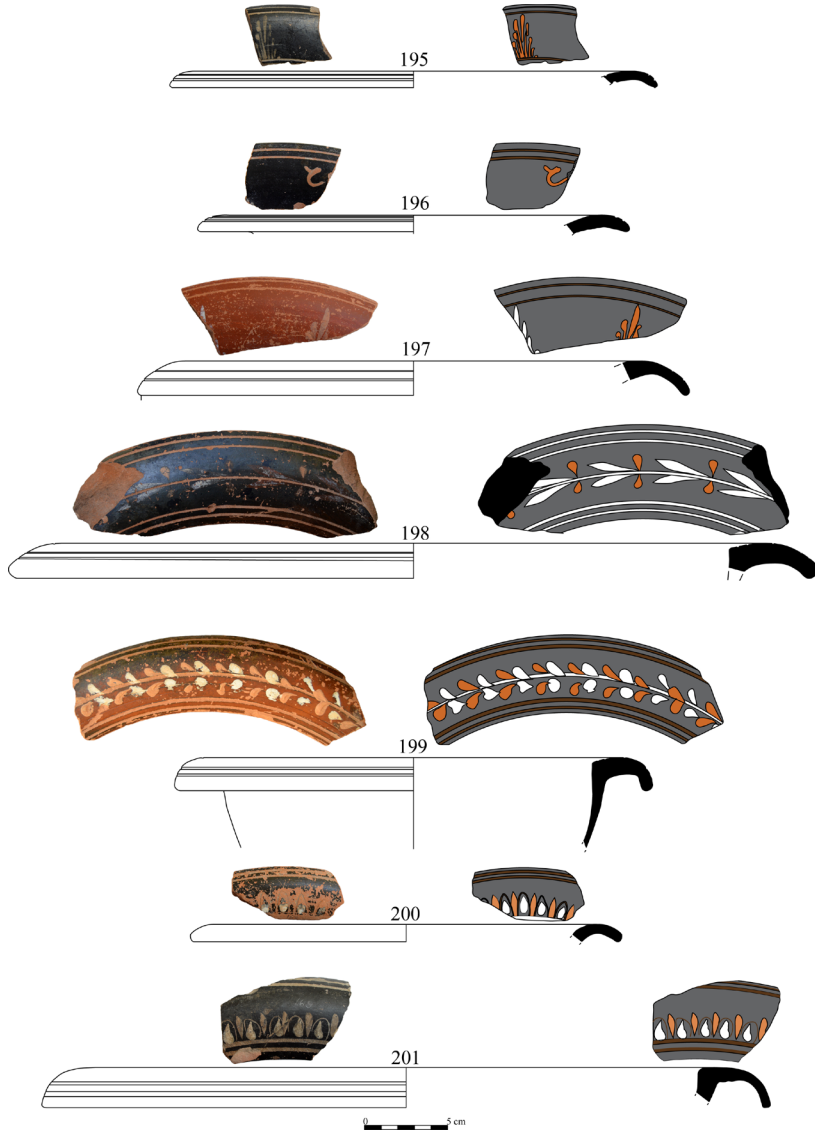

Figür 28

Figür 29

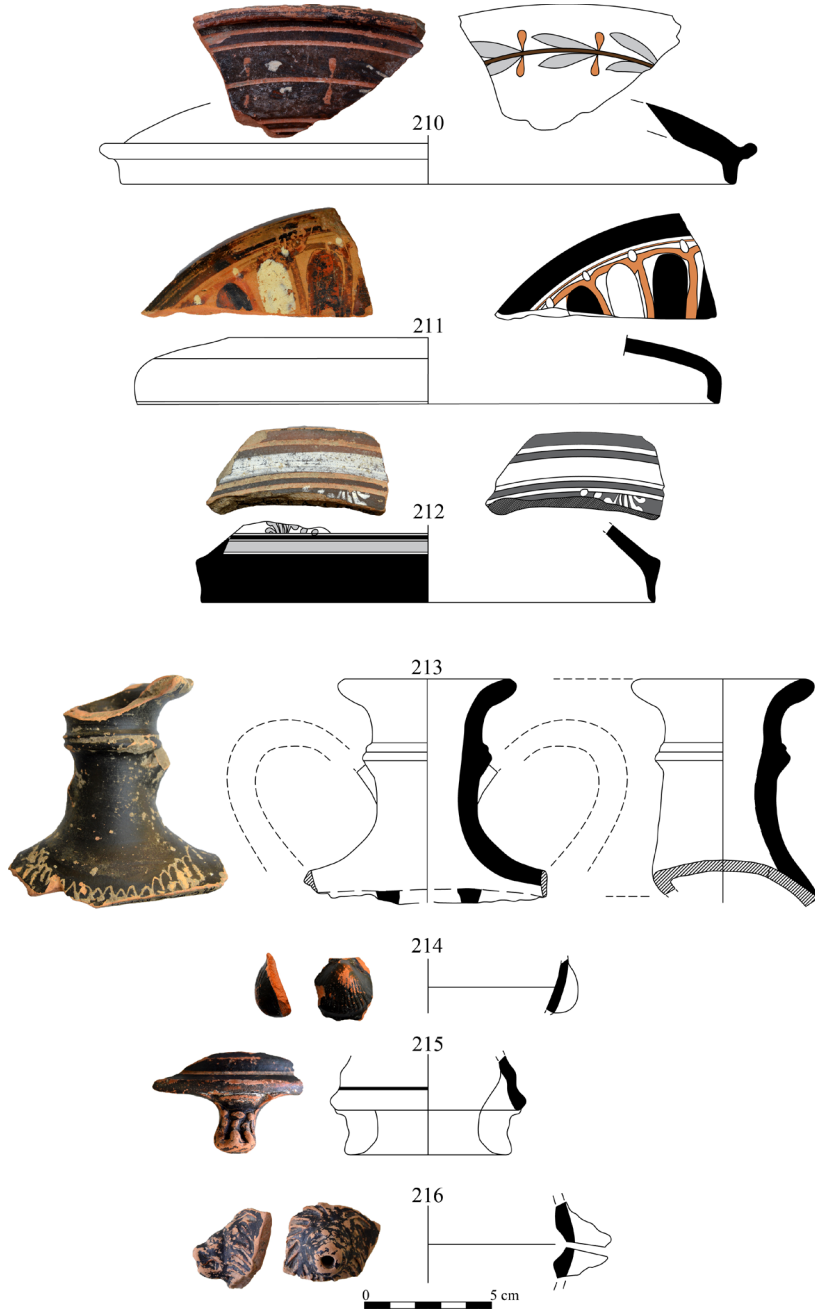

Klazomenai /Karantina Adası Kuzey Yamaç Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Batı Yamacı Seramikleri

Figür 30

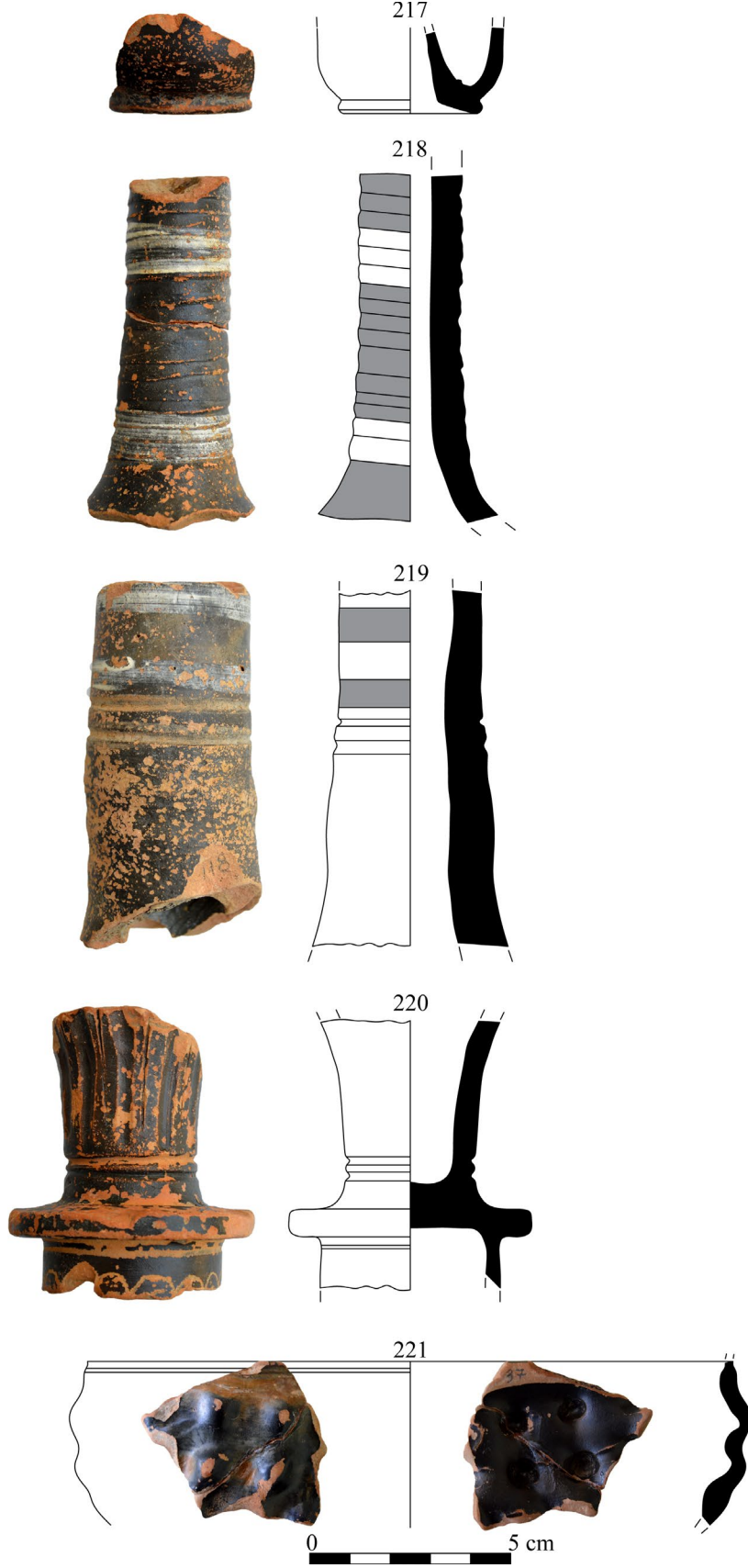

Figür 31

Klazomenai /Karantina Adası Kuzey Yamaç Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Batı Yamacı Seramikleri

Figür 32

Harita

**Klazomenai /Karantina Adası Kuzey Yamaç Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Batı
Yamacı Seramikleri**

SUITDER

SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ

Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sayı/Issue	62-Aralık 2024/ 62-December 2024
Makale Bilgisi/ Article Info	Araştırma Makalesi/ Research Article
Başvuru Tarihi/ Submitted Date:	23 Ağustos 2024
Kabul Tarihi/ Accepted Date:	15 Kasım 2024
Atıf/Citation:	Şentürk Tatar, G. (2024). Swimming in the Deep Waters in Charlotte Jones's <i>Airswimming</i> : Exploring Female Madness and Female Solidarity in a Psychiatric Hospital. <i>Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi</i> . 161-180
DOI:	10.35237/suitder.1537895
Benzerlik / Similarity: %	%1

Swimming in the Deep Waters in Charlotte Jones's *Airswimming*: Exploring Female Madness and Female Solidarity in a Psychiatric Hospital

Charlotte Jones un Havada Yüzmek Adlı Oyununda Derin Sularda Yüzmek: Bir Akıl Hastanesinde Kadın Deliliğini ve Kadın Dayanışmasını Keşfetmek

Gamze ŞENTÜRK TATAR *

Abstract

Throughout the centuries, madness has been viewed as a historical label applied to female resistance, power and liberation. Pioneering voices in feminist thought, including Elaine Showalter, Jane M. Ussher, Phyllis Chesler, and Shoshana Felman, have explored how the concept of female madness has evolved throughout history and how it is associated with the societal norms. They have aimed at illustrating how women's experiences gain meaning within a social context. According to them, in a patriarchal society, the phenomenon of madness has often been emphasized in relation to womanhood, with this relationship being reinforced by various discourses. It has often been noted that women who challenge patriarchal ideology through their lifestyles have, at times, been labelled as mad and confined to psychiatric institutions. These institutions have been viewed as tools used by the patriarchal system to restrict women's freedoms and their personal development. During the twentieth century, when the feminist movement came to life, many feminist playwrights turned to examine and write about mental illness and mental institutions as tools of patriarchal oppression directed at women. These playwrights were primarily motivated by a desire to interrogate the social and historical dynamics that label women as mad and confine them to psychiatric hospitals. Award-winning playwright Charlotte Jones (1968-), one of the towering names of contemporary British theatre, focuses on two women confined in a psychiatric hospital, called St. Dymphna's Hospital, in her first play *Airswimming* (1997). Jones features women whom she perceives as 'victims of patriarchal hegemony', highlighting their experiences and difficult conditions within the psychiatric institutions to emphasize the importance of 'female solidarity' in resisting patriarchal oppression. This paper aims to explore the image of the 'mad woman' in *Airswimming*, specifically through the

* Misafir Araştırmacı, Sheffield Üniversitesi, İngilizce Okulu, Sheffield/İNGİLTERE, Dr. Öğr. Üyesi, Munzur Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tunceli/TÜRKİYE, E-Posta: gamzesenturk_26_01@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5097-7739.

Swimming in the Deep Waters in Charlotte Jones's *Airswimming*: Exploring Female Madness and Female Solidarity in a Psychiatric Hospital

characters of Dora and Persephone, examining the systematic pressures they face in the psychiatric hospital and the solidarity that Jones presents as a potential response to this oppression.

Keywords: Madness, Psychiatric Hospitals, Female Solidarity, Charlotte Jones, Airswimming.

Öz

Yüzyıllar boyunca delilik, kadın direncine, gücüne ve özgürlüğüne dair tarihsel bir etiket olarak değerlendirilmiştir. Elaine Showalter, Jane M. Ussher, Phyllis Chesler ve Shoshana Felman gibi feminist düşüncenin öncü sesleri, kadın deliliğinin tarihsel süreçte nasıl şekillendiğini ve toplumsal normlarla nasıl ilişkilendirildiğini irdelemişler ve kadınların yaşadığı deneyimlerin toplumsal bağlamda nasıl anlam kazandığını göstermeye çalışmışlardır. Onlara göre, erkek egemen toplumda delilik olgusu, kadınlık bağlamında sıkça vurgulanmış ve bu ilişki çeşitli söylemlerle pekiştirilmiştir. Yaşam biçimleriyle ataerkil ideolojiye meydan okuyan kadınların zaman zaman deli olarak damgalanarak akıl hastanelerine kapatıldıkları sıklıkla dile getirilmiştir. Bu kurumlar, ataerkil sistem tarafından kadınların özgürlüklerini ve kişisel gelişimlerini kısıtlamak için kullanılan araçlar olarak görülmüştür. Feminist hareketin güç kazandığı yirminci yüzyılda, birçok feminist oyun yazarı, kadınlara yönelik eril baskının bir aracı olarak akıl hastalığını ve akıl hastanelerini incelemeye ve bu konu üzerine yazmaya yönelmiştir. Bu yazarların temel motivasyonu ise kadınları deli olarak etiketleyen ve akıl hastanelerine kapatan sosyal ve tarihsel dinamikleri sorgulamak olmuştur. Britanya tiyatrosunun yükselen isimlerinden biri olan ödüllü oyun yazarı Charlotte Jones (1968-), 1997 yılında yazdığı ilk oyunu *Havada Yüzmek* te St. Dymphna s Hospital adlı bir akıl hastanesine kapatılan iki kadına odaklanır. Jones, 'ataerkil hegemonya kurbanı' olarak akıl hastanelerini hapsedildiğini düşündüğü kadınları ve ataerkil baskıya karşı direnişte 'kadın dayanışmasının' önemini vurgulamak için onların akıl hastanelerindeki deneyimlerini ve zor yaşam koşullarını ortaya koyar. Bu makale, *Havada Yüzmek* oyunundaki deli kadın imgesine odaklanarak Dora ve Persephone adlı karakterler üzerinden Jones'un sorunsallaştırdığı akıl hastanesinde kadınların karşılaştıkları sistematik baskıyı ve bu baskıya karşı bir çözüm olarak sunduğu kadın dayanışmasını açığa çıkarmayı amaçlar.

Anahtar Kelimeler: Delilik, Akıl Hastaneleri, Kadın Dayanışması, Charlotte Jones, *Havada Yüzmek*.

INTRODUCTION

Female madness has long been the subject of literature, reflecting a system that characterizes women as mentally ill because of their biological and social conditions and punishes them by socially isolating them. The American author and psychotherapist Phyllis Chesler suggests that "double standards in mental health and illness continue to exist, with women often being assigned punitive labels due to their gender, race, class, or sexual orientation" (2005, p. 94). Throughout the centuries, self-motivated and individual women have been viewed as a great threat to the patriarchal ideology and have therefore needed to be kept under male control for various pretexts. These free-spirited women, who do not conform to the established order, have often been seen as subject to harsh punishment. Many have often been labelled as insane and subsequently imprisoned in the hospitals. As Jane M. Ussher states, "madness acts as a signifier which positions women as ill, as outside, as pathological, as somehow second-rate--the second sex" (1991, p. 11), and thus emphasizes its role as a tool to diminish women's value and agency by reinforcing patriarchal norms. According to Ussher, "a difficult woman of the 16th century was castigated as a witch, and the same woman in the 19th century a hysteric, in the late 20th and 21st century, she is described as 'borderline' or as having PMDD" (2013, p. 69). The strong women with the knowledge of herbal medicine, unmarried or marginalized women were portrayed as evil, seductive, or manipulative, and transformed into objects of fear in the 16th century, representing society's anxieties about female power and independence. The 16th century was marked by a significant rise in witchcraft hunting, witchcraft

accusations and trials. There was also a notable trend towards the feminization of madness at the end of the 18th and the beginning of the 19th century. In a certain sense, madness was often characterized by a “female malady” (1987, p. 3) as articulated by the American feminist literary critic and scholar Elaine Showalter. According to Showalter, “even when both men and women had similar symptoms of mental disorder, psychiatry differentiated between an English malady, associated with the intellectual and economic pressures of highly civilized men, and a female malady, associated with the sexuality and essential nature of women” (Showalter, 1987, p. 7) In this century, women’s emotional and psychological struggles were often pathologized as hysteria or other mental disorders. In other respects, the 20th century, the period of the significant advances in psychiatry, began to explain the female madness on a more scientific basis, and thus, as Shoshana Felman asserts, “madness and women turn out to be the two outcasts of the establishment of readability” (1975, p. 6). Female madness in the 20th century became the interplay of societal norms, medical practices, and cultural narratives.

The patriarchal structure, which has become increasingly powerful since the era of the goddess culture, often characterizes women by using negative adjectives such as weak, emotional, sensitive, submissive, unintelligent or incomplete to maintain control over women. These gender stereotypes can contribute to women being perceived as passive, enabling men to justify their power and status within socio-economic and cultural frameworks. As a result, women are often confined to the domestic sphere like home or left uneducated, deprived of economic independence, and hindered in their pursuit of success in public spheres. For centuries, women, defying patriarchal ideology in through their lifestyles, have often been suppressed by patriarchal authorities. Afterwards, these women, who do not conform to the established social norms, are often labelled with psychological or psychiatric disorders, which has often resulted in their confinement in psychiatric hospitals. It is often noted that “men’s sadness and anger was considered to be related to situational factors –such as having a bad day– whereas sad or angry women were judged as emotional” (Barrett et al, Bliss-Moreau, 2009, p. 649). In other words, men’s emotional reactions are explained by external factors while women’s emotional reactions are attributed to their perceived emotional weaknesses. Men associated with logic have frequently employed this sexist discourse as a tool to manipulate women, who are perceived as being guided by their feelings, thereby reinforcing patriarchal authority.

Throughout history, men and women authors/playwrights have addressed female madness in distinctly different ways. While men authors/playwrights have frequently viewed female madness through a lens of pathology or weakness, women authors/playwrights have mostly embraced it as a means of resistance or self-expression, reflecting the complex dynamics of gender and mental health. In other words, madness in female narratives mostly “offers a social position from which women resist a masculine authority. (...) In madness, women find they are able to stake their claim to discourse” (Salkeld, 1993, p. 118). Many feminist scholars argue that madness in feminist literature functions as a subversive strategy to challenge societal and gendered norms/expectations to explore female identities beyond the confines of traditional roles. For instance, the French feminist philosopher Hélène Cixous critiques Western modes of thought, associating masculinity with rational logic and femininity with irrational emotion (1989, p. 101). In her essay “The Laugh of Medusa”, Cixous suggests *women’s writing* (*écriture féminine*) by emphasizing the redemptive power of female nature, women’s spirituality and madness. Thus, she “resists patriarchal modes of thinking and writing, which generally require prescribed, correct methods of organization, rationalist rules of logic (...) and linear reasoning” (Tyson, 2006, pp. 100-101). She poses that women should write their selves and bodies as “the immense resources of the unconscious spring forth” (1976, p. 880). In the other respects, the renowned Bulgarian-French philosopher and psychoanalyst Julia Kristeva views the literature stemming from women’s experience and mind as “a means of protest against the dominant social order” (Winter, 1992, p. 13), by proposing the symbolic and the semiotic understanding of language. According to her, madness produces a language of non-reason that

Swimming in the Deep Waters in Charlotte Jones's *Airswimming*: Exploring Female Madness and Female Solidarity in a Psychiatric Hospital

critiques the supremacy of patriarchal thought and questions the uniformity of its logic within the system of meaning.

Patriarchal dominance often manifests itself in health institutions, as well as various other domains, including social, political, religious, cultural and economic institutions. According to Aayat Aziz and Kashish Goel,

In the patriarchal system, women are subjected to subordination, submission, and oppression by men, while men maintain positions of authority and dominance over women. A patriarchal system shapes women, limiting their choices over their health and denies authority over their sexuality and bodies (2021, p. 2917).

According to Aziz and Goel, women who challenge the norms of the patriarchal order, defy traditional gender roles, or seek more control over their lives, are often stigmatised as mentally ill by the patriarchal system, and locked up in psychiatric hospitals as outcasts. As Chesler highlights, "a predominantly female population (...) has been diagnosed, psychoanalyzed, researched and hospitalized by predominantly male psychiatric population" (2005, p. 92). From Chesler's perspective, psychiatric hospitals become concrete spaces of patriarchal oppression on women. They often serve as a cage to keep women under the control and restrict their freedom. However, "madness is not, of course, exclusively a women's problem, as socially problematic behaviors that are often viewed as symptoms of madness, such as anger, violence, excessive alcohol consumption and depressive states, are experienced by both men and women" (Murdoch, 2016, p. 2). Yet, these gender-based diagnoses/stereotypes generally represent the nature of gender inequality and reinforced gender-based prejudices.

In her paper, "Psychiatry and the Feminine", Hilary Allen also emphasizes that psychiatry appears "a patriarchal institution that is fundamentally and necessarily oppressive to women" and proposes that "there is no space for a feminist intervention within it" (1986, p. 101). From Allen's perspective, psychiatric hospitals often become a place of confinement for women who challenge patriarchal norms. They are viewed as prisons of gender prejudices in terms of the form of patriarchal violence. Women, labelled as an insane, are in care of patriarchal force. Women are often mistreated in psychiatric hospitals, leading to a profound erosion of their individuality. As Chesler stresses, "women, by definition, are viewed as psychiatrically impaired-whether they accept or reject the female role-simply because they are women" (2005, p. 124). They are typically confined to psychiatric hospitals to be silenced and forced to accept patriarchal authority. As a matter of fact, Irigaray describes these places as a "place of incarceration for women" (1991, pp. 34-35). The American sociologist Erving Goffman, on the other hand, considers them as "[total] institutions (...) which function only as storage spaces for inmates" (1961, p. 74). All these scholars/thinkers suggest that these places are often prisons of women, outlawed and condemned by the patriarchy. This paper aims to examine the image of 'madwoman', the subjugated female experience and female solidarity in psychiatric hospitals, as suggested in Charlotte Jones's *Airswimming*.

1. A Story of Female Madness and Sisterhood in Charlotte Jones's *Airswimming*

Dora/Dorph: "My God, we've been treading water for years, haven't we? When we should have been swimming. Forgot about us for years and years. How could they have done that? That's not how it was supposed to be" (Jones, 2004, p. 64).

Born in 1968, the British award-winning playwright Charlotte Jones begins her career as an actress and then turns to playwriting after the success of her first play, *Airswimming* (1997), premiered at the Battersea Arts Center in London. Her fourth stage play, *Humble Boy* (2002), also won both the Critics' Circle Best New Play Award and the People's Choice Best New Play Award. Her first play, *Airswimming*, described as "a comedy about despair" (Kane, 2017, line 9) by the playwright, brings her great success. Lyn Gardner asserts that "*Airswimming* was her attempt to take control of her life after years of sitting waiting for her agent to call. She joked to friends that the

women incarcerated in the asylum, hoping for news of a release, were actually Jones the actress sitting by the phone waiting for it to ring” (2001). She humorously suggests a parallel between women’s hope of the salvation in the psychiatric hospital and her own waiting for an agent’s call. Her successful play narrates a story of female madness and female solidarity through two women, sent to the prison of criminally ill, named St. Dymphna’s Hospital¹. According to Jones, her play, which seems to be “a story of moral imbeciles” (Akyürek, 2016, lines 20-21), expresses “the story of those who reach freedom by means of airswimming” (Akyürek, 2016, line 6). It is viewed as the story of “the power of resilience and relationship” (Dimberline, 2024). While writing this play, Jones takes her inspiration from a newspaper article about Miss Baker and Miss Kitson (Yates, 2024, lines 5-6). It originated from “a newspaper cutting announcing the ‘release’ of perfectly sane women from decades of incarceration in hospitals for the mentally ill, better known at the time as lunatic asylums” (Swam Theatre, 2024). The play is based on the real-life story of Miss Baker and Miss Kitson, who were confined to a psychiatric hospital in England in the 1920s by their parents, and who were forced to be there all through fifty years between 1922 and 1972. It should be historically noted that the 1913 Mental Deficiency Act allowed the doctors to classify their daughters whom their families referred to as ‘moral imbeciles’ if they had illegitimate children or failed to meet familial expectations, and conversely, the Community Care Act of 1990 enabled these women to be released and reintegrated into society, leading to the closure of many large psychiatric hospitals (Jarrett & Walmsley, 2019). The circumstances of these women in the psychiatric hospital provide a historical context for this issue. In other respects, according to Karl Levett, the play is “a small but sparkling gem that gleams with heartfelt anger, endearing comedy, and an underlying sadness” (2019, lines 6-7), because it both upsets the audience with the scenes of female madness and subjugation, while also providing hope through themes of female solidarity, feminist humor, and a hopeful ending.

The play, also staged by Jest Theatre in Türkiye in 2015, allows the audience to witness fifty-year captivity of two women, who are accused of being immoral madwomen. It vividly depicts these women’s pain, excitement, disappointment, and their dreams in the basement where they clean. Their names are Dora Kidson and Persephone Baker in accordance with the references to real-life individuals; however, they also create their alter egos, addressing each other as Dorph and Porph. Their alter egos are their imaginary identities produced by their fantasies. According to Simon Saltzman, “their alter egos unwittingly become for them a last-ditch, life-supporting escape mechanism, just like the coordinated pretend swimming they do together” (2013, line 44). They also provide them with strength, solace, and hope for salvation within the four walls of the psychiatric hospital, allowing them to escape the harsh realities of their confinement and enduring their circumstances. These two women, who had once felt a greater distance between them, have become friends, united by their shared experience of patriarchal oppression and their common fate. According to Wolfgang Geissler,

Airswimming tells how these two women share a room and a life together, each supporting the other when needed. At first, the stalwart Dora must encourage the vulnerable Persephone, who is under the impression that she is only there to convalesce. However, as the years go on, Dora begins to despair, and Persephone must comfort her. To survive their endless incarceration, Dora and Persephone adopt alter egos, Dorph and Porph, who regularly enact fantasies. Porph takes on the personification of Doris Day, while Dorph celebrates triumphant historical women, often in the guise of a man (2023, lines 34-39).

---

¹ The story of St. Dymphna’s Hospital is based on the myth of Dymphna, who lived in the 7th century and was killed by her father. According to the legend, Dymphna’s father, a king who was extremely devoted to his wife, lost his sanity after her death. Driven by his disturbed mind, he decided to marry Dymphna, who had a striking resemblance to her mother. In fear of this fate, Dymphna fled the palace; however, her father relentlessly pursued her. Ultimately, he found her and martyred her in a fit of madness and despair. Following this tragic event, Dymphna was canonized as a saint and she became the patron saint of the mentally ill (Dresvina, 2003, pp. 83-84).

Swimming in the Deep Waters in Charlotte Jones's *Airswimming*: Exploring Female Madness and Female Solidarity in a Psychiatric Hospital

As Geissler highlights, the play tells the story of two 'madwomen', struggling to survive in a small room, but it remains uncertain whether they are truly mad. In the beginning, Dora, marked by a strong, decisive and bold nature, consistently supports the fragile woman Persephone during her desperate moments. Persephone fully imitates Doris Day with her wig, while Dora, disguised as a man, tells the stories of the victorious historical women such as Jeanne d'Arc, using military metaphors to embody their strength and courage. Jeanne d'Arc is an icon for Dora because of her embodiment of courage and defiance against oppressive forces. According to Chesler,

Although, like all Kore-Maidens, she serves as a source of male renewal, she does so through her military victories and her subsequent political and sexual persecution. Her identity, as such, is a crucial one for women. Although she is doomed (and women might identify with her on this ground alone), she is also physically and spiritually bold; she is a leader of men; she does not become a mother. (...) As such, she begins to step completely outside the realm of patriarchal culture. For this, she is killed in her own lifetime—and sometimes re-experienced by those women who are mad enough to wish to 'step outside' culture also (2005, p. 67).

Jeanne d'Arc is viewed as a heroine who challenges the patriarchal norms of her time and struggles for agency and empowerment. Dora admires Jeanne's ability to stand firm in her beliefs despite the overwhelming persecution she faced, within the confines of a psychiatric hospital, seeing her as a symbol of resilience and strength. These two women oppose the gendered norms. Persephone illegally gives a birth to an illegitimate child from a married man in an unlawful way and is punished by her father. Similarly, Dora relishes the moments of her liberation through her masculine mannerisms; however, she is ultimately punished.

The play is set in the well-known St. Dymphna's Hospital, where women who are deemed to have committed sexual offenses are labelled as insane and hospitalized. They get together for an hour every day to clean the bathtub and stairs, tell some stories, and airswim within the synchronized mimes, which means "a lifeline as the two bond" (Kane, 2017, line 32). In the play, through a non-linear narration, the audience witnesses a repetitive relationship between Persephone and Dora, which accordingly "begins to melt time and space" (Yates, 2024, line 20). It is also impossible to determine whether these women are truly insane or if they are still confined at this psychiatric hospital. According to Simon Saltzman, "the play's dramatic device to have time lose its purpose and meaning enables us to see Dora and Persephone obliged to forfeit their previous lives, indeed, their personalities in order to exist in a new world created out of their collective imagining" (Saltzman, 2013, lines 39-40). These two women transform themselves into their idealized personas in their imaginative worlds throughout the temporal transitions in each scene, turning the story of female madness and the subjugation of women into one "about two women, slowly coming to the realization that they will never be rescued, and so they rescue each other" (Finnegan Bungeoth, 2013, lines 104-105). This realization highlights the themes of solidarity and resilience against the established oppression, emphasizing the strength of friendship in their fight for agency.

The play begins with the first meeting of Dora and Persephone in this psychiatric hospital. Initially, they do not like each other at first, and they are completely strangers. Persephone seems to look down upon her, and thusly, even humiliating her by describing her as "unhinged, cigar smoking, monomaniac transsexual" (Jones, 2004, p. 57). However, they begin to develop a friendship as they recognize their need for each other. During the first encounter, Dora introduces herself and this psychiatric institution to Persephone, who is unaware of why she has come to St. Dymphna's Hospital:

Dora: For the Criminally Insane, yes. St Dymphna's -there she is. (*She gestures towards picture.*) I am Dora Kitson and we are now on polishing duty. The year is, correct me if I'm wrong, which incidentally. In ever am, 1924. All present and correct. I've been here since

1922. Yes, stationed here July 4th–American Independence Day– funny that (Jones, 2004, p. 9).

Dora greets Persephone, remarking that the hospital is a place for criminals and mentally ill people. She stresses that Persephone, confused by her sudden change in circumstances, now finds herself in St. Dymphna’s Hospital in the year 1924. According to Megan Finnegan Bungeroth, “within the first two minutes, Dora establishes the world into which Persephone has been thrust, although the newcomer refuses to accept it” (2013, lines 41-42). Dora also ironically mentions that she has been there since 1922, coinciding with the anniversary of America’s declaration of independence. This highlights her sense of humor and illustrates the paradox of freedom. While a nation celebrates its liberation, an individual woman finds herself suppressed and oppressed by the patriarchal system, losing her physical freedom.

Rabia Sarısoy suggests that madness “as a label ascribed by society is a weapon to discipline women or a veil to cover the fears of a society related to the presence of subversive female individuals” (2021, p. 2). She implies that female madness raises as a mechanism of control over women, reflecting male fears about female empowerment. According to her, this notion highlights how the social system often pathologizes women’s behaviours that deviate from traditional gender norms, using the label of madness to suppress female voices. Noel Hunter also asserts that “psychiatry was a potential tool to keep them in check to draw attention to the pathologization of women’s reactions” (2019, p. 148). According to him, psychiatric hospitals are used as a patriarchal tool to undermine women’s autonomy and reinforce existing gendered power dynamics. These hospitals are seen as spaces where women are isolated and cut off from their links with the society. While Chesler acknowledges these aspects, she believes that the women who are hospitalized or labelled as mentally ill, are heroic rebels, fighting against the limitations imposed by traditional notions of femininity (2005, p. 66). As a matter of fact, both Dora and Persephone may be seen as free-spirited and resilient women, who abandon traditionally gendered behavioural norms, and challenge the power structures that seek to maintain control over them. Through these attitudes, they seem to be a threat to the ideology and these women need to be controlled by their families. Although they are viewed as heroic figures in their liberated attitudes, they are, in one sense, “victims of society’s rigid gender norms” (Yates, 2024, line 11), because they are confined to St. Dymphna’s Hospital to be disciplined and be prevented from disrupting the strict dynamism. These two women, subjected to the oppression of the patriarchal system and victimized by this system, as Jones stresses, tell their stories of confinement in their own words. They are alienated from the rest of the society within their isolation. The following dialogue provides the audience with the information of Persephone’s reasons for her confinement in the psychiatric hospital:

Persephone/Porph: There’s been a terrible mistake.

Dora/Dorph: Very probably. There are always mistakes. But they are seldom rectified.

Persephone/Porph: I must contact my father.

Dora/Dorph: No contact with outside world, I’m afraid. But I’m thrilled you’re here. I’ve waited two years for you.

Persephone/Porph: You don’t understand. I must get a message through to my father. I absolutely must. I have to speak to someone in authority. Can you call them for me?

Dora/Dorph: It won’t do you any good. It’s better not to make a fuss. I’ve tried it and I know. Damn nearly court-marshalled I was.

Dora/Dorph: Your father brought you here?

Persephone/Porph: Well, Daddy called the Doctor, you see. I was just at home. In the nursery. Minding my own business. And this doctor came. A nasty, nasty man. He asked me all sorts of impossible questions. I couldn’t answer them. I’m rotten with questions, you see. I’m not very bright, Daddy says. And I just couldn’t answer them, try as I might. And then they restrained me, you see. I was jolly upset. All the questions you see. Mind you, I

Swimming in the Deep Waters in Charlotte Jones's *Airswimming*: Exploring Female Madness and Female Solidarity in a Psychiatric Hospital

put up a fight. Oh yes I did. And Daddy called me a witch. He called me a witch. Then he brought me here. To convalesce, he said. It all happened so quickly you see (Jones, 2004, p. 11).

In this dialogue, the audience witnesses Persephone's current trauma and the weight of the pressure over her shoulders. In her madness narrative, Persephone is victimized by her father because of her illegal baby from a married man, Reginald. In relation to this issue, as Chesler highlights, the twentieth century saw a time when pregnant and unmarried women were often psychiatrically pathologized and forcibly separated from their newborns. In the early 1970s in the UK, women had been confined in psychiatric institutions for fifty years due to having illegitimate children. Additionally, she notes that sexually active teenagers in Ireland had been sent to nunneries for the rest of their lives, where they were kept under the control of abusive nuns and to engage in hard labor as punishment for their sexual transgressions (2005, p. 167). Analogously, Persephone dramatically seeks help from his father, who has imprisoned her in this psychiatric hospital. She wishes to call her father, insisting that her confinement in this psychiatric hospital is a great mistake. Dora attempts to convince Persephone that her efforts are futile by recalling her own past attempts, suggesting that they were in vain. Dora also underscores that this place does not allow any communication or contact with anybody from the outside world, because it is a site of isolation and captivity. It is "a place of misery where inmates were locked up and left to the mercy of their keepers" (*Science Museum*, 2018). Dora, however, says that a new person in this psychiatric hospital means a friend or companion to her, and thusly, summing up the relentless nature of unfreedom in psychiatric hospital while Persephone is suffering from her current condition in desperation. Persephone also becomes "an embarrassment to her upper-crust family" (Yates, 2024, lines 11-12) because of this birth out of wedlock. In the fifth scene, she accidentally finds out the doctor's diagnosis on her. In doctor's notes, she is labelled as "a moral imbecile" (Jones, 2004, p. 27), which shakes her self-confidence and her sense of identity. At that point, doctor of this psychiatric hospital emerges as "an agent of normal society, who can formally and professionally apply the label of 'mad' to the patient" (Murdoch, 2016, p. 63). Persephone faces this reality with greater bitterness, feeling herself both worthless and helpless.

From Jones's perspective, Dora's narrative of madness serves as another illustration of the oppression experienced by women. On Persephone's question in the third scene, Dora also reveals why she is locked up in St. Dymphna's Hospital:

Dora/Dorph: Why are you here?

Silence.

It's hard at first, I know. But you have to keep focused. Like Joan of Arc. Incarceration didn't get her down. She took it like a man. Refused to wear frocks. Had a short crop. They thought it was deviancy. I try to be deviant whenever I can. Vive la deviance (Jones, 2004, p. 18).

With her strong personality and her boldness, Dora has also found herself in St. Dymphna Hospital because she breaks the gender roles and threatens the system through her masculine mannerisms. As Carol Rosegg underlines, she is a "tomboy with a taste for cigars and military history" (2013, line 13). Dora is also accused of being a witch and bastard by the authority. She, feeling sorry for the loss of her three brothers in the Great War, likes telling the military stories and behaving like a soldier. It offers Chesler's assertion that men typically enjoy a broader range of acceptable behaviours compared to women, who are more rigidly confined to their roles (2005, p. 75). In other respects, Dora also plans to escape over the years of her imprisonment. Dora's non-conformist behaviour in her life further supports Chesler's idea that women, who reject gendered roles, are perceived as threatening by society, which is why they are often hospitalized and labelled with psychiatric terms such as schizophrenia, lesbianism, or promiscuity (2005, p. 87). Dora is also labelled as a deviant person because of her choices and masculine mannerisms. Her captivity in St. Dymphna's Hospital is not easy for Dora; however, she strives to remain strong and plans to escape

from her captivity in this psychiatric hospital. By following Jeanne d'Arc's endurance and struggle, who bravely resisted despite all her captivity and ignored social norms, Dora resists against the hegemony. Chesler marks that conformity to the "'feminine' role was the measure of female mental health and psychiatric progress" (2005, p. 73). Jones asserts that both women challenge the definitions of femininity set by the system and were sent to this psychiatric hospital to conform to these predetermined expectations of femininity.

At all points ranging from their lifestyles to their social status, these two women are exactly different from each other; however, they are united by a shared destiny. Both are viewed as the victims of the patriarchal system, even though they come from different backgrounds. According to Anita Gates,

Persephone, the newcomer, is a delicate, confused creature who believes she is being released any day now, to make her society debut at the Dorchester in London. Dora is literate, articulate and often acid tongued, with an obsession for women who have cross-dressed their way into military battle (2013, lines 41-49).

Dora is characterized by her strength, boldness, self-confidence, belief and hope until the twelfth scene, as compared to Persephone, who is pretentious, hopeless, vulnerable, and hysterical. In their relationship, Dora is always realist, eccentric, careful, and hopeful whereas Persephone is delusional, anxious, fearful and helpless. As the story progresses, the dynamic structure shifts with their changing roles and moods. Orla O'Sullivan highlights the cultural and perspective differences between them as follows:

Airswimming focuses on the coping mechanisms two completely opposite types of women use to rise up when dragged down to the emotional deep. (...) Dora is a repressed, dry-witted, intelligent lesbian, probably lower middle class. Persephone is a flighty, upper-crust beautiful blonde with wit to match the stereotype. Her heroine later on is Doris Day; Dora's is Joan of Arc, together with a whole succession of women who went into battle (2013, lines 20-22).

As noted in this quote, Persephone, who comes from high-class background, is obsessed with the famous American singer and actress Doris Day, while Dora, from lower middle-class background, is captivated by the brave women of history such as Joan of Arc and Maria Bochkareva. Besides, Dora mostly calms desperate Persephone and tries to protect her spirit. O'Sullivan asserts that the play revolves around the story of the unity and friendship of two women with their contrasting personalities against the facts of life in a patriarchal society. Despite their differences, they manage to come together in solidarity around their shared experiences.

According to Chesler, "madness and asylums generally function as mirror images of the female experience, and as penalties for being female as well as desiring or daring not to be" (2005, p. 60). From Chesler's perspective, being labelled as 'mad' or 'insane' or imprisoned in psychiatric hospitals refers to the biggest blow to women's freedom. It may mean ignoring the existence of women on earth, and it may be a basic sign of inequality between men and women. Sarısoy also confirms this thought by asserting that "mental hospitals were not just places to treat mad individuals. Also, they were (used) as a means of patriarchy and power struggle between man and woman" (2021, p. 23). As both Chesler and Sarısoy highlight, psychiatric hospitals seem to be the spheres of gender-based power struggles. They frequently legalize patriarchal domination by maintaining its world order and oppressing free women. Similarly, in the sixth scene, their patriarchal captivity in this psychiatric hospital is compared with the mythical figure Persephone's fate in the myth of Persephone that can be read as a source of "the fact that men consider women just material objects which can easily be manipulated and misused" (Uğurel Özdemir, 2023, p. 207). Because of her beauty, Persephone is kidnapped by Hades, God of the Underground. She becomes a victim of abduction or rape by Hades. In this man-oriented myth, Persephone doesn't have the right to make a choice on her life or the right to express herself freely. According to Chesler, "Persephone, like her

Swimming in the Deep Waters in Charlotte Jones's *Airswimming*: Exploring Female Madness and Female Solidarity in a Psychiatric Hospital

mother, is denied uniqueness, individuality, and cultural potency. Neither Demeter nor Persephone is allowed to become a 'heroine': one represents the earth, the other represents a return to earth. Their single fate symbolizes the inevitable, endless breaking of each individual woman on the wheel of culturally devalued biological reproduction" (2005, p. 232). Chesler underlines that both Demeter and Persephone are often confined to predefined roles and reduced to their biological functions such as reproduction. The system limits their agency around rigid gender roles by establishing the cycle of oppression over them. Both Dora and Persephone are regarded as the victims of the patriarchal hegemony like these mythical figures. They are also sent to this psychiatric hospital voluntarily and they have no right to change this ill fortune (Jones, 2024, pp. 34-35). They are forced to live under the power of the system and endure its oppressions. However, their alter-egos and dreams keep them from committing suicide. As Porph, Persephone wears a Doris Day wig, sings this actress's songs and constantly praises her. In one sense, she employs "Doris Day's own mask of cheery wholesomeness to get her through the darkest times in her life" (Finnegan Bungeroth, 2013, lines 73-74). On the other hand, as Dorph, Dora uses military escapism and the stories of the victories by historical women. This dialogue in the second scene exemplifies their opposing sides by highlighting the emotional balance between them:

Dorph: You really are a terrible worrier, Porph. The worst case scenario doesn't always happen. You mustn't torment yourself. You're here with mean nothing and nobody else matters.

Porph: Thank you Dorph. You help me get through things. I didn't think you could but you do (Jones, 2004, p. 15).

Dora always offers hope to Persephone during her moments of pain. Reminding Persephone that there is no real reason for their presence in this psychiatric hospital, Dora encourages both herself and Persephone to resist the oppression they face. Dora consistently highlights the significance of agency and solidarity in the oppressive order, because their strong resistance is the most efficacious reaction against the oppression on them.

Sisterhood, introduced by the American feminist Robin Morgan in her 1970 publication "Sisterhood is Powerful", is one of the strongest weapons in women's fight and resistance to the patriarchal system. Morgan highlights that sisterhood is powerful (1970), global (1984), and forever (2007). She refers to a profound female bond that transcends cultural and geographical boundaries, by believing the transformative power of sisterhood as a catalyst for social change. As Clenora Hudson-Weems asserts, sisterhood is "a reciprocal (bond) (...) in which each gives and receives equally (...) demonstrating a tremendous sense of responsibility for each other" (2004, p. 65). According to Sally J. Scholz, this bond is "an ocean of unity among all women, that is, that all women are sisters. Sisterhood is found on shared experiences of oppression. Woman might bond over shared anxieties, sufferings and trials" (2011, p. 74). It may be a notion of unity or solidarity among all women as the victims of the oppressive authority. It may be a female bonding by sharing experiences of male violence and oppression. The greatest strength that keeps these two women alive in their captivity is this female bonding. Their sisterhood can save them from being confined by mental chains. These two women, supporting each other both mentally and physically, are bound by the bond of sisterhood. From this viewpoint, the audience witnesses "the story of two women who find their only solace and hope is in one another" (Orel, 2013, line 93). It is the story of friendship that provides emotional support and resilience against the system while cultivating a sense of hope for the future. It is the story of "a growing intense dependence on each other and eventually becoming each other's rock" (Beake, 2021, lines 8-9). It is a driving force for individual and collective liberation. It indicates how a strong bond of sisterhood can bring a sense of liberation to women. For instance, in the seventh scene, Persephone shares her despair and helplessness along with her inner pain and worries about the future, with Dora who psychologically supports her as her companion:

Persephone/Porph: No, you're bloody not. Oh, what have I ever done to deserve you? I don't think I can bear this much longer. Never say never, Mummy always said. But don't

you see that here you can always say never. I'll never see Reggie again, never kiss him and hold him. I'll never see my family, never come out, never get married, never wear fine dresses, never buy hats. The weight of it all is killing me. I'll never dance again, for God's sake. I'll never dance. And I'm such a fine dancer. The best, Reggie said. I can't bear it. Never to get up and dance. Simply dance. The only certainty in my life is you. An unhinged cigar-smoking monomaniac transsexual. I must have done something really terrible.

Beyond terrible (Jones, 2004, p. 57).

In this dialogue, Persephone points out that she longs for her life in the outside world and believes that she will never see her lover Reginald and her family again. She yearns for the chance to get married, wear nice clothes, and buy a hat. While she grapples with feelings of guilt and despair amidst of her painful and seemingly meaningless existence in the psychiatric hospital, her only passion remains dancing. Although Dora does not know how to dance, she offers to dance with Persephone to lift her spirits. Their shared activity of dancing becomes one of the most cherished moments of their female solidarity. Dora's heartfelt offer to dance with Persephone establishes the transformative power of the sisterhood.

Such a moment also arises in the eighth scene where Persephone utters her despair and hopelessness again. In this powerful moment of female solidarity, Dora takes action to help Persephone find hope. She listens empathetically to Persephone's feelings, providing a safe space for her to express her fears and anxieties:

Porph: Sometimes I feel like nothing good will ever happen. It'll always be the same or worse.

Dorph: Nothing is either good or bad but thinking makes it so.

Dorph: You never know what's round the corner. Your life is full of golden opportunity. Anything could happen.

Porph: I don't know. It's like I lost something really good along the way and I can't remember now what it was (Jones, 2004, p. 44).

In her hopelessness, Persephone believes that nothing will be good in the future and this current situation will either remain the same or worsen. On the contrary, Dora, referring to Elizabethan playwright William Shakespeare's play *Hamlet* (1623), stresses that whether something is perceived as good or bad is completely the matter of personal perspective. Dora offers her to have a new perspective on their circumstances. Through this reference, Dora not only proves her intellectual depth but also supports Persephone as a great experience of sisterhood, while putting forward the idea that life is full of opportunities despite all its uncertainties.

The most therapeutic moments in their lives occur when Persephone and Dora sing and dance together freely. Their funny moments allow them to momentarily escape from the harsh realities of life in St. Dymphna's Hospital, drawing them into an unending and boundless world created by their imagination and fantasies. In these shared moments, they transcend their struggles against the system, by finding solace, connection, and sisterhood. According to Charlotte Jones,

The dance and song elements are crucial to the sense of joy that the play can bring in performance. Dora and Persephone find each other and remain essentially free even though they are incarcerated because of the pleasure and solace they find in each other's company. Dora and Persephone manage to save each other and transform into their alter egos Dora and Persephone in order to survive (Jones, 2020, lines 43-49).

Their fantasies allow them to break free from the confines of the psychiatric hospital, enabling them to enjoy a sense of the freedom and explore new possibilities beyond the strict authority. These moments may be the ones when they can truly be themselves, despite their physical confinement. Persephone, who assumes herself as Doris Day, also feel relaxed by singing songs. It seems that Day's song *The Man Who Knew Too Much*, sung by Persephone in the second scene, ironically makes a sense of summing up their uncertain future in this psychiatric hospital to the audience:

Swimming in the Deep Waters in Charlotte Jones's *Airswimming*: Exploring Female Madness and Female Solidarity in a Psychiatric Hospital

When I was just a little girl
I asked my mother what will I be
Will I be pretty, will I be rich
Here's what she said to me
Que sera sera –
Whatever will be will be
The future's not ours to see
Que sera sera (Jones, 2004, pp. 15-16).

This song is about a little girl's questions about her future, like 'Will I be pretty?' or 'Will I be rich?'. Her mother responds that the future is uncertain and should be accepted as it comes. Ironically, the uncertainty of the future also arises in the lives of Persephone and Dora. In this grim condition, Dora tries to maintain her belief and hope, reminding her that "It's better if we keep ourselves to ourselves" (Jones, 2004, p. 17). In other respects, Dora will lose her own hope after the eleventh scene, and Persephone will become a new source of hope for her, showing a renewed sense of possibility. This experience of the companionship among these women illustrates the transformative power of sisterhood in healing and self-preservation.

Besides singing and dancing, 'swimming through the air' is another of the most therapeutic moments in their lives. According to Rosegg, "the two women practice 'airswimming', synchronized swimming through the air instead of in a pool, in dancelike moves that show all the life, yearning and beauty they maintain throughout their thwarted lives" (2013, lines 61-63). They flawlessly show that physical captivity is no obstacle to the freedom of the mind. The act of swimming through the air is like "a coping mechanism for the women" (Richter, 2017, line 32). Therefore, they maintain their hopes and themselves by keeping their dreams alive. This metaphor in the play's title also refers to "a metaphor for their surreal journey through the decades" (Yates, 2024, lines 25-26). It can express their detachment from the real world, their longing for freedom and their desire to live outside the social norms. Jones alleges that the play "expressed perfectly to (her) the emancipation that the two women find in each other in a world where they are denied the simple act of coming up for air -and yet still they swim!" (Jones, 2017, lines 18-20). It can also represent their efforts for liberation through imagination in a world where they are physically restricted and pressured. In the eighth scene, Dora presents their strong bond by saying "You and me are the number one Great British synchronised airswimming team" (Jones, 2004, p. 43), promising Persephone a shared sense of friendship, solidarity, and support.

As Yeliz Biber Vangölü argues, "authorities across centuries have employed sets of ideas suitable for their ages in order to fully exercise their power, to follow self-interest, or to win battles. That means there has always been a claim on the human bodymind as well as on the pieces of earth" (2021, p. 67). In this regard, manifestation and institutionalization of patriarchal dominance over women are formed by a set of ideas, including social structures, practices and cultural norms. While patriarchy attempts to control women physically and mentally through the sexist discourses that reinforce its power, it effectively invades their bodymind. On the other hand, by labeling them as 'mad', imprisoning their bodies in the darkness of psychiatric hospitals, and reshaping their minds according to societal norms, this invasion manifests in different ways for women. The psychiatric hospital where Dora and Persephone are confined because of their lifestyles has become the embodiment of this invasion. However, their fantasy world serves as a symbol of their radical resistance to this invasion, both physically and mentally.

According to Tingting Qi, sisterhood refers to a strong bond "beyond the kinship bond between female siblings and extended to the supportive ties between women across differences" (2010, p. 328). It refers to the supportive connections among women from diverse backgrounds. Similarly, Dora and Persephone come from different classes and cultures; however, they share a common bond through their struggles. As the American feminist scholar and theorist bell hooks highlights that "sexist ideology teaches women that to be female is to be a victim" (1986, p. 128), Dora and

Persephone realize this fact through their bitter experiences. Despite this misfortune, these two women manage to cultivate a deep sisterly bond, empowering each other by sharing their dreams and fears. Dora always gives Persephone hope until the eleventh scene. Whenever Persephone feels despair and helpless, Dora becomes a remedy for her hopelessness. For example, in the ninth scene, Persephone, overwhelmed by the pain of having her child taken away, expresses her anger about her long-term captivity:

Persephone/Porph: What year is it now, Dora?

Dora/Dorph: 1926.

Persephone/Porph: Oh God. I've been here long enough now haven't I? How much longer will it be, Dora?

Dora/Dorph: I don't know.

Persephone/Porph: Please tell me how much longer.

Dora/Dorph: The Great War lasted for four years.

Persephone/Porph: Four years! What's great about that? But what about the Thirty Years War, how long was that?

Dora/Dorph: It was longer.

Persephone/Porph: Yes! And what about the Hundred Years War? What about that? That went on for ever, didn't it?

Dora/Dorph: Yes, yes it did (Jones, 2004, pp. 50-51).

Persephone asks Dora how long she has been in the hospital. In a sense, Persephone seems to lose her sense of time in this quest, as "the fluid timeline flows between the harsh linear world of the hospital and a world of their imagination" (Holt et al, 2023, lines 10-11). By referring to the long years of the Great War and the Thirty Years' War, they draw attention to their long-term imprisonment. In this case, Dora calms her, showing the depth of their friendship and sisterhood. In their continuing speech, their sisterhood functions as a means of "renewing and mending each other" (Rammutla, 2005, p. 153) and "a nurturant, supportive feeling of attachment and loyalty" (Dill, 1983, p. 132):

Dora/Dorph: There's no telling when it will stop. We have to put it out of our minds. We have to keep fighting. We're in this campaign together now. And we have to keep fighting.

Persephone/Porph: Oh, Dora, let's not think about it any more.

Dora/Dorph: No, we'll start again tomorrow. Each day is a new day.

Persephone/Porph: Thank you, Dora. You're so strong. I was wrong about you. And about Reginald. I'd rather be in your regiment. I don't know what I'd do without this hour every day. Polishing. Ah well. Chin up. Good night, Dora (Jones, 2004, pp. 50-51).

In that moment, Dora attempts to raise their hopes again and strengthen their solidarity in their struggles for life by emphasizing that each day is a new beginning, and that one must find renewed hope with each new day. Until the eleventh scene, Dora always supports and uplifts Persephone during her darkest moments. However, after this critical scene, the dynamics between these two women begin to change and they exchange their roles after the eleventh scene. Persephone becomes more childlike whereas Dora fades into despair (Yates, 2024, lines 28-29). In the meantime, Persephone starts to speak more quickly, struggling to clearly control her memories. Dora also begins to lose her link with time and life, and she is no longer strong or hopeful. Henceforth, Dora embarks on reflecting her anger about their long-term captivity and runs out of hope. At this very time, Persephone turns into someone who uplifts Dora's hopes as a matter of sisterhood:

Dora/Dorph: Bravado, Persephone. Truth is I'm a coward. Always have been. That's why I fit in here. With all the other lost souls.

Persephone/Porph: We're just tired. There's only so much polishing a person can do. It has got easier, Dora.

Dora/Dorph: Not for me.

Swimming in the Deep Waters in Charlotte Jones's *Airswimming*: Exploring Female Madness and Female Solidarity in a Psychiatric Hospital

Persephone/Porph: I'll help you. You've always helped me in the past. It's my turn now.
(...)

Persephone/Porph: Shh. Shush now, you rest. It's your turn to rest (Jones, 2004, pp. 57-58).

Dora, who draws a strong image at the beginning of the play through her logical speeches and decisive personality, loses all her hopes with the cruel passing of the time. Dora, who feels deeply hopeless and helpless deeply, needs for Persephone's support and sisterhood. It is Persephone's turn to feed Dora's hope and support her, which reflects another striking example of their keen solidarity. These can be the most critical moments in their struggle against the oppression, where their unwavering support for each other challenges the oppressive male forces that confine them within the psychiatric hospital.

One of the most touching moments of female subjugation in Jones's play occurs during Dora's monologue in the thirteenth scene. As Persephone sleeps, Dora delivers a long and emotional speech. In her affective speech, she reveals the depths of her despair and frustration, which stem from societal expectations that weigh heavily on her. Through these expressions, she invites the audience to reflect on the broader implications of female oppression:

Dora/Dorph: Persephone. I know you're asleep. I don't want to wake you. I think it's time. Lay down my arms and all that. It's time to lie down and take it like a man. I don't know what year it is, you see, Persephone. I just don't know. I thought I was inviolable to attack. As stiff an upper lip as my pater. I only wanted to wear men's clothes. Smoke a few cigars. A few shiny medals and a cricket box, you know the sort of thing. I thought we'd get out one day. Reward for years of service. We'd be handed it all on a silver platter. But the current's too strong, isn't it, old girl? My God, we've been treading water for years, haven't we? When we should have been swimming. Hades took us to the underworld, didn't he, Persephone? But Demeter and the family just forgot about us. Forgot about us for years and years. How could they have done that? That's not how it was supposed to be. We were supposed to see the Spring again, weren't we? (Jones, 2004, p. 64).

Jones suggests that Dora is subjugated by the heteronormative norms that characterize gender as a binary category of man and woman. As a woman who challenges traditional gender roles, she suffers from transgender discrimination. She is one of the "casualties of an overly rigid sex role differentiation" (Eichler, 1980, p. 82). In her work *Transsexual Empire* (1980), Janice Raymond describes "a patriarchal society, which generates norms of masculinity and femininity" (Raymond, 1980, p. 70) as the first cause of transgender. According to Raymond, the restrictive definition of the gender gives rise to transgender identities, leading them to reject their assigned sex and bodily identity in favour of another. In her emotional monologue, the audience witnesses Dora's internal conflict between her authentic self and the roles imposed upon her as well as her acceptance of female subjugation. Dora, who constantly describes herself as a soldier throughout the play, is about to give up her struggle. In her own words, Dora finds herself on the brink of giving up her weapons, stopping her fighting and surrendering. Agonizingly, she metaphorically expresses that they are captivated by Hades, forgotten by their families in this psychiatric hospital. In her monologue, she just adds her heartfelt gratitude to Persephone for her support and sisterhood despite all the difficulties.

In the fifteenth scene, Persephone also acts with the spirit of sisterhood to keep Dora alive. When Dora's despair deepens, she expresses that they are growing old and has given up. At that point, Persephone also supports her friend again by inviting her to continue their struggle as in the old days and manifests the power of female solidarity:

Persephone/Porph: We can face it, Dora. We can face this. We've got the mettle. We can stare this in the face. But you mustn't leave me. You must never try this again. You're not leaving me now. Dora, I didn't ask to be put with you. But put with you I was, and you're not taking the coward's way out.

Dora/Dorph: I was tired.

Persephone/Porph: Being tired has nothing to do with it. Dora, you're a sergeant-major. A bloody sergeant-major. The Royal Fusiliers. In charge of. In charge of – help me out here, Dora.

(...)

Persephone/Porph: Absobloodylutely. Come on, Dora. Let's dance. (...)

Dora/Dorph: I can't.

Persephone/Porph: Of course you can. We're only just getting going. Let's kick up a stink. They made us mad when we were twenty, and now we're young again. Let's dance for Caesar, for Joanie and for all the bloody nuts in here. Let's dance for us, Dora. Old witchy hags that we are. Come on (Jones, 2004, pp. 71-72).

Dora runs out of her hope, worn down by the long years spent in St. Dymphna's Hospital. Though she feels tired and aged, her only chance to survive is Persephone, who is full of hope and joy of life unlike herself. Persephone reminds her that age is not a barrier to struggle and hope. Persephone tries to encourage her to fight against all these inequalities. She offers her to get over the difficulties by means of their sisterhood, by insisting her to swim through the air and to dance. This is one of the most profound moments of female bonding amid despair, proving the transformative power of solidarity.

In other respects, the audience must wait until the last scene of the play to see the liberation of these women from their long captivity. Set in the year 1972, this scene is marked by a turning point as they prepare to leave the psychiatric hospital. They have been given the option to reside separately or together in accommodations arranged by the municipality. This latest development symbolizes not only their physical freedom but also a significant shift in their lives, offering hope for a future beyond the confines of the psychiatric hospital. At that point, Dora and Persephone dream a future where they can grow potted plants, make pottery and listen to beautiful music in their new lives. Then, the two older women hold hands and continue their routine of airswimming, which holds a great opportunity for these two women by featuring their resilience and the enduring strength of their bond. Finally, Jones ends her play on an optimistic tone, encouraging the audience to reflect on feminist effort and the possibility of a new beginning through the end of their long captivity.

CONCLUSION

For the centuries, madness has been viewed as a forceful weapon by patriarchal system against self-motivated and independent women, who are often seen as a potential threat to the established order. According to Naheed Qasim and et al, "it is not a surprise that a society so absorbed with female submissiveness to the patriarchal system and with such a narrow view of proper female behavior should associate madness primarily with women" (2015, p. 234). Women, often associated with moral abnormalities, are frequently confined to the psychiatric hospitals. In societies where men have greater opportunities and privileges, psychiatric hospitals are often thought to play an important role in keeping these women under control, restricting them to subjugated positions, and maintaining traditional gender roles. These institutions are regarded as health institutions that can, at times, uphold the subservient status of women. Influenced by societal values, they may contribute to the perception of women's roles within the community. Feminist playwrights tend to focus on female madness as a gendered construct of patriarchy in their works. They generally emphasize that women's experiences of mental distress are often caused by systemic oppression that imposes rigid gender roles over women. They also suggest female bonding as a source of strength, resilience, social change and solidarity. Female madness and solidarity have also become main concerns of *Airswimming*, the first play by the award-winning British playwright Charlotte Jones. This play not only explores the image of 'the madwoman' but also manifests the power of female solidarity. The play focuses on the fifty-year imprisonment of two women, Dora Kitson and Persephone Baker in a psychiatric hospital. It is based on the true story of two women, Miss Kitson and Miss Baker, who have been abandoned in a hospital for the 'criminally insane'. The two female characters of the

Swimming in the Deep Waters in Charlotte Jones's *Airswimming*: Exploring Female Madness and Female Solidarity in a Psychiatric Hospital

play are also confined in St. Dymphna's Hospital, the psychiatric hospital of criminally insane, and forgotten by their families. These women are accused of being immoral imbeciles, and they experience a female subjugation through their confinement in a psychiatric hospital. According to Jones, their identities and individual choices are disregarded by the oppressive hegemony that restricts their liberation, making them victims of gender-based oppression. In her challenging play, Jones portrays female madness as a cultural, social and gendered construct shaped by patriarchal norms, framing psychiatric hospitals as institutionalized spaces that reinforce this construct. During their fifty years of imprisonment, these two women from completely different backgrounds reveal to the audience that the bond of sisterhood serves as a powerful mechanism of resistance against the established oppression. These two women, who initially disfavour each other, ultimately become friends against their subjugation. Their shared fate, shaped by their lifestyles, brings them to a common ground, encouraging them to find hope, strength and solidarity in their experiences. Their sisterhood empowers them to endure their fifty years of captivity by forming an imaginary world, where they create their alter-egos Dorph and Porph, allowing them to dance, sing and airswim freely. It encourages them to assert their agency, by challenging oppressive norms. In this play, Jones portrays sisterhood as a means of survival in the patriarchal world order, allowing to experience spiritual liberation despite physical imprisonment. Consequently, Jones's *Airswimming* manifests the patriarchal pressure on women through mental health systems and highlights how women find hope against the oppressions of the system by developing female solidarity.

Genişletilmiş zet

Bu alışma, Britanyalı dll oyun yazarı Charlotte Jones'un *Havada Yüzme* adlı oyununda ne çıkan 'deli kadın' imgesini ve ataerkil sistemin baskısına karşı bir çözüm olarak ortaya koyduğu kadın dayanışmasını incelemeyi amaçlar. Bu alışma, Jones'un ataerkil düzenin birer kurbanı olarak akıl hastanesine hapsedildiklerini ifade ettiği Dora ve Persephone adlı iki kadın üzerinden kadın dayanışmasının gücünü tartışır. Bu çalışmanın ortaya çıkmasındaki temel süreç içerisinde veri toplama, kaynak taraması, içerik analizi ve oyun inceleme yazılarının değerlendirilmesi yer alır. Yorumlama yapılırken yazarın dünya ve politik görüşleri göz önünde bulundurulmuş, oyunla ilgili inceleme yazıları dikkate alınmış ve durumları destekleyici alıntılar eklenerek bu çerçevede bir analiz sunulmuştur. Bu şekilde nesnel bir analiz sağlamayı hedefleyen bu yaklaşım, eserin daha derin bir anlayışla ele alınmasına katkı sağlarken, oyunun dinamiklerini daha iyi anlamaya yardımcı olacaktır. Elaine Showalter, Jane M. Ussher, Phyllis Chesler ve Shoshana Felman gibi bazı bilginlere ve eleştirmenlere göre, kadın deliliği tarihsel süreçte gelişen ve değişen toplumsal normların etkisiyle farklı biçimlerde ele alınmıştır. Bu perspektiften kadın deliliği on altıncı yüzyılda cadı olarak suçlanan kadınlar ve on dokuzuncu yüzyılda histerik olarak damgalanan kadınlar üzerinden değerlendirilirken yirminci yüzyıldan itibaren ise bu bakış açısı kadınları psikolojik bozukluklarla suçlamak şeklinde olmuştur. Bu bağlamda kadınların duygusal, narin ve hassas varlıklar olarak algılanmasının, ataerkil hegemonya açısından tehdit olarak görülen kadınların kolayca deli olarak damgalanmasına ve akıl hastanelerine kapatılmasına neden olduğu düşünülmüştür. Bu çerçeveden akıl hastanelerinin ataerkil otoriteyi sarsan kadınların ceza olarak kapatıldığı ve disipline edilmeye çalışıldığı alanlar olarak işlev grdğu iddia edilmiştir. Akıl hastanelerine kapatılan kadınların, toplumsal cinsiyet, heteroseksüellik ve evlilikle ilgili normlara uymadıkları dşnldğinden ahlaken suçlu olarak adlandırıldıkları ifade edilmiştir. Bu noktada bu kurumlar, kadınlar üzerindeki eril baskıyı kurumsallaştıran sosyal yapılar olarak yorumlanmıştır. Bu kapalı alanlarda bulunan kadınlar, sistemin kurallarına uygun olarak cezalandırılma deneyimi yaşamışlardır. Akıl hastanelerinde kadınların bazen kötü muameleye maruz kaldığı ve sistem tarafından göz ardı edildiği durumlar söz konusu olmuştur. Ataerkil şiddetin kurbanları olarak değerlendirilen bu kadınların kapatıldıkları akıl hastaneleri, onların sessizleştirildiği ve ataerkil otoriteyi kabul etmeye zorlandığı alanlar olarak görülmüştür. Bu kurumlar, kadınların varlıklarının veya bireyselliklerinin inkr edildiği yerler olarak değerlendirilmiştir. Britanyalı dll oyun yazarı Jones'un ilk oyunu olan *Havada Yüzme* (*Airswimming*) oyunu da toplumsal cinsiyet rollerine uymadıkları için ataerkil

sistem tarafından deli olarak damgalanan ve St. Dymphna's Hospital adlı akıl hastanesine kapatılan Dora Kitson ve Persephone Baker adlı iki kadının elli yıllık tutsaklığını ele alır. Jones, Dora'yı kendini bir asker gibi gören, erkek ile özdeşleştirilen davranışlar sergileyen güçlü, özgür ruhlu ve cesur bir kadın olarak tasvir eder. Öte yandan Persephone'u evli bir erkek ile ilişkisi neticesinde istenmeyen bir çocuk dünyaya getirmiş ve ailesinin yüz karası olarak görülüp akıl hastanesine terk edilmiş hassas, kırılğan ve huysuz bir kadın olarak tasvir eder. Aileleri tarafından adeta bu akıl hastanesinde unutulmuş ve kendi kaderlerine terk edilen bu iki kadın, kendileri için yarattıkları Dorph ve Porph adlarındaki ikinci kişilikleriyle bu akıl hastanesinde bir kadın dayanışması ve mücadelesi örneği sergilerler. Başlangıçta birbirlerine zıt karakterler olarak tanımlansalar da Jones tarafından toplumsal cinsiyet düşüncesinin birer mağduru olarak atfedilen bu iki kadın, zamanla aralarında bir dostluk geliştirirler ve elli yıllık esaretleri boyunca birbirlerine destek olurlar. Her gün bir araya gelerek küveti ve merdivenleri temizlerken hayal güçleri sayesinde yarattıkları ikinci kişilikleriyle bu iki kadın, Jones'a göre, tutsaklıklarının hikâyesini bir dayanışma ve özgürlük hikâyesine dönüştürürler. Oyunun başında çaresiz ve umutsuz bir kadın olarak seyirci karşısına çıkan Persephone, şarkıcı ve aktris Doris Day hayranıdır ve taktığı peruğu ile onu taklit eder ve sürekli onun şarkılarını söyler. Kardeşlerini büyük savaşta kaybetmiş olan ve onlar için üzülen Dora ise kendini bir asker olarak görür ve sürekli olarak Jeanne d'Arc ve Maria Bochkareva gibi güçlü kadınların hikâyelerini anlatır. Zamanın ve onları bu akıl hastanesine mahkûm eden düzenin zorluklarına rağmen bu iki kadın, yarattıkları ikinci kişilikleriyle buldukları hapis hayatının duvarlarını aşmayı deneyimler. Hayal güçlerinin sağladığı destekle, havada yüzmeyi/süzülmeyi tadar, özgürlük arayışını simgeleyen ve onu deneyimleten anlar yaşarlar. Zaman içerisinde senkronize hareketlerle daha ritimli olarak havada süzülen bu iki kadın, önceleri akıl hastanesinde tutsak olmanın zorluklarını yaşarken, sonrasında aralarında geliştirdikleri kız kardeşlik bağı sayesinde bu durumu aşmanın yollarını bulurlar. Jones'a göre, en umutsuz anlarında birbirlerine umut olmayı başaran bu iki kadın, ataerkil düzenin dayattığı tutsaklığa karşı geliştirdikleri dayanışmayla bir direniş örneği sergilerler. Sonuç olarak, Charlotte Jones'un *Havada Yüzmek* adlı oyunu, yazarın bakış açısından ataerkil sistem için tehdit oluşturan kadınların akıl hastanelerine terk edilme ve baskı altına alınma süreçlerini ele alırken, bu kadınların en umutsuz anlarında bile kendileri için umut bulma ve aralarında kurdukları dayanışmayla ataerkil düzenin baskısına karşı durma potansiyellerini de yansıtır.

REFERENCES

- "A Victorian mental asylum". (2018). *Science Museum*, <https://www.sciencemuseum.org.uk/objects-and-stories/medicine/victorian-mental-asylum>
- "Airs swimming, Swan Theatre". (2024). *The Fine Time Recorder*, <https://www.thefttr.co.uk/airswimming-swan-theatre-yeovil/>
- Akyürek, Ç. (2016). "İstanbul Jest Tiyatro'dan yeni oyun: *Havada Yüzmek*". *Ranini*, <http://www.ranini.tv/ozel/11277/1/istanbul-jest-tiyatrodan-yeni-oyun-havada-yuzmek>
- Allen, H. (1986). "Psychiatry and the feminine". In P. Miller & N. Rose (Eds.), *The power of psychiatry*, Cambridge: Polity.
- Aziz, A. & Goel, K. (2021). "The impact of patriarchy on mental health and physical well-being in India with Kashmir as a case study". *International Journal of Policy Sciences and Law*, 2(1), 2911-2940.
- Barrett L. & Bliss-Moreau E. (2009). "She's emotional. He's having a bad day: Attributional explanations for emotion stereotypes". *Emotion*, 9(5), 649-658.
- Beake, J. (2021). "A story of female friendship in debut play at Westacre". *Lynn News*, <https://www.lynnnews.co.uk/whats-on/a-story-of-female-friendship-in-debut-play-9223863/>
- Biber Vangölü, Y. (2021). "Terror, Spatiality, and the Future in Maria Irene Fornes's *Terra Incognita*". *Latin American Theatre Review*, 54(2), 51-70.

Swimming in the Deep Waters in Charlotte Jones's *Airswimming*: Exploring Female Madness and Female Solidarity in a Psychiatric Hospital

- Chesler, P. (2005). *Women and madness*. Palgrave Macmillan.
- Cixous, H. (1976). "The laugh of the Medusa". *Signs*, K. Cohen & P. Cohen (Trans.), 1(4), 875-893.
- Cixous, H. (1989). "Sorties: Out and out: attacks/ways out/forays". In C. Belsey & J. Moore (Eds.), *The feminist reader: Essays in gender and the politics of literary criticism*, New York: Blackwell.
- Dill, B. T. (1983). "Race, class and gender: Prospects for an all-inclusive sisterhood". *Feminist Studies*, 9, 131-50.
- Dimberline, D. (2024). "Overcoming confinement". *Style Weekly*, <https://www.styleweekly.com/overcoming-confinement/>
- Dresvina, J. (2013). "Hagiography and idealism: St Dymrna of geel, an uncanny saint". In C. Innes-Parker & N. K. Yoshikawa (Eds.), *Anchoritism in the Middle Ages: texts and contexts*, University of Wales Press, 83-100.
- Eichler, M. (1980). *The double standard: A feminist critique of feminist social science*. London: Croom Helm.
- Felman, S. (1975). "Women and madness: The critical phallacy". *Diacritics*, 5(4), 2-10.
- Finnegan Bungeroth, M. (2013). "Airswimming: Forsaken women find love in margins". *The Wild Geese*, <https://thewildgeeseblog.blogspot.com/2013/02/airswimming-forsaken-women-find-love-in.html>
- Gardner, L. (2001). "To bee or not to bee, that is the question". *Guardian*, <https://www.theguardian.com/culture/2001/jul/18/artsfeatures.arts>
- Gates, A. (2013). "Solace in a sea of insanity *Airswimming*". *New York Times*, <https://www.nytimes.com/2013/01/28/theater/reviews/airswimming-at-the-irish-repertory-theater.html>
- Geissler, W. (2023). "The future's not ours to see". *Austro-British Society*, <https://www.oeborg.at/the-futures-not-ours-to-see/>
- Goffman, E. (1961). *Asylums: Essays on the social situation of mental patients and other inmates*. New York: Anchor Books.
- Holt, V. & Stockley, A. (2023). "Airswimming interview". *Beyond The Curtain*, <https://www.beyondthecurtain.co.uk/2023/10/vic-holt-and-alby-stockley-airswimming.html>
- hooks, b. (1986). "Sisterhood: political solidarity between women". *Feminist Review*, 23.
- Hudson-Weems, C. (2004). *Africana womanist literary theory*. Trenton & Asmara: Africa World Press.
- Hunter, N. (2019). "The scarlet diagnosis trauma, psychosis, and pathologizing the feminine". In M. Brown & M. Charles (Eds.), *Women and the psychosocial construction of madness*. London: Lexington Books.
- Jarrett, S, & Walmsley, J. (2019). "Intellectual disability policy and practice in twentieth-century United Kingdom". In J. Walmsley, and S. Jarrett (Eds.), *Intellectual Disability in the Twentieth Century: Transnational Perspectives on People, Policy, and Practice*, Bristol: Policy Press Scholarship.
- Jones, C. (2017). "Airswimming: Notes from the playwright". *Dragon Theatre*, <https://dragonproductionstheatre.blogspot.com/2017/08/airswimming-notes-from-playwright.html>
- Jones, C. (2020). "Airswimming". *The Queen Mother Theatre*, <https://qmt.org.uk/audition/audition-notice-2020-airswimming-by-charlotte-jones/>

- Jones, C. (2004). *Airswimming*. London: Faber and Faber.
- Kane, K. (2017). "Just keep swimming". *Palo Alto Online*, <https://www.paloaltoonline.com/ae/2017/08/10/just-keep-swimming/>
- Irigaray, L. (1991). "Sexual difference". In M. Whitford (Ed.), *The Irigaray Reader*, Oxford: Blackwell Publishers, 165–178.
- Levett, K. (2019). "Intimate Airswimming is heartfelt and endearing". *Backstage*, <https://www.backstage.com/magazine/article/intimate-airswimming-heartfelt-endearing-46893/>
- Morgan, R. (1970). *Sisterhood is powerful: An anthology of writings from the women's liberation movement*. New York: Random House.
- Morgan, R. (1984). *Sisterhood is global: The international women's movement anthology*. New York: Feminist Press at the City University of New York.
- Morgan, R. (2007). *Sisterhood is forever: The women's anthology for a new millennium*. New York: Washington Square Press.
- Murdoch, E. L. A. (2016). *Madness, psychiatry and anti-psychiatry in English and French women's writing and film*. University of Birmingham. (Doctoral dissertation), Birmingham.
- Qasim, N., Shehnaz, M., Zainab, A & Masrour, H. (2015). "Women's liberation: The effects of patriarchal oppression on women's mind". *International Journal of Asian Social Science*, 5(7), pp. 382-393.
- Orel, G. (2013). "A story about everyone". *Irish Examiner*, https://www.irishexaminerusa.com/mt/2013/01/15/a_story_about_everyone.html
- O'Sullivan, O. (2013). "Ill-Matched cellmates find ways to cope". *The Irish Echo*, <https://www.irishecho.com/2013/1/ill-matched-cellmates-find-ways-to-cope>
- Qi, T. (2010). "Transforming sisterhood to an all-relational solidarity". *Race, Gender & Class*, 17(3/4), 327–335.
- Rammutla, S. (2005). "Nurturing the sisterly garden: the foundation for sisterhood". *Agenda: Empowering Women for Gender Equity*, 64, 148-153.
- Raymond, J. (1980). *The transsexual empire*. London: The Women's Press.
- Richter, J. (2017). "Wrongly institutionalized women form friendship in *Airswimming*". *ALSIE SAY San Francisco*, <http://www.aislesaysanfrancisco.com/2017/08/wrongly-institutionalized-women-form.html>
- Rosegg, C. (2013). "*Airswimming*". *Theatre Mania*, https://www.theatermania.com/new-york-city-theater/news/01-2013/airswimming_64137.html/
- Salkeld, D. (1993). *Madness and drama in the age of Shakespeare*. Manchester: Manchester UP.
- Saltzman, S. (2013). "*Airswimming*". *A Curtain Up*, <https://curtainup.com/airswimming.html>
- Sarısoy, R. (2021). *Deciphering the representations of women and female madness in Henrik Ibsen's A Doll's House and George Bernard Shaw's Mrs. Warren's Profession*. Kapadokya University. (Master's Thesis), Nevşehir.
- Scholz, S. J. (2011). *Feminism*. Oxford: One World Publications.
- Showalter, E. (1987). *The female malady: women, madness and english culture, 1830-1980*. London: Virago.
- Tyson, L. (2006). *Critical theory today a user-friendly guide*. New York: Routledge.

Swimming in the Deep Waters in Charlotte Jones's *Airswimming*: Exploring Female Madness and Female Solidarity in a Psychiatric Hospital

Uğrel Özdemir, E. (2023). "Demythologization of the mythic representation of "woman": critical reimagining of the archaic stories". *Federgi*, 15(2), pp. 198-223.

Ussher, J. M. (1991). *Women's madness: misogyny or mental illness?*. New York & London: Harvester Wheatsheaf.

Ussher, J. M. (2013). Diagnosing difficult women and pathologising femininity: Gender bias in psychiatric nosology. *Feminism & Psychology*, 23(1), 63–69.

Winter, K. J. (1992). *Subjects of slavery, Agents of change: Women and power in gothic. Novels and slave narratives, 1790-1865*. Athens: The University of Georgia Press.

Yates, B. (2024). "In *Airswimming*, psychiatric incarceration feels like it'll last forever, and then it does by Brett". *Vermont Psychiatric Survivors*, <https://vermontpsychiatricsurvivors.org/in-airswimming-psychiatric-incarceration-feels-like-itll-last-forever-and-then-it-does/>

 SUITDER SÖD İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ Sakarya University Journal of Humanities and Social Sciences	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	Etik Kurul Kararından muaftır.
Katılımcı Rızası:	Katılımcı yoktur.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	It is exempt from the Ethics Committee Approval
Informed Consent:	No participants.
Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest:	No conflict of interest.
Copyrights:	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.

SUITDER

SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ

Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sayı/Issue	62-Aralık 2024/ 62-December 2024
Makale Bilgisi/ Article Info	Araştırma Makalesi/ Research Article
Başvuru Tarihi/ Submitted Date:	29 Ağustos 2024
Kabul Tarihi/ Accepted Date:	9 Aralık 2024
Atıf/Citation:	Ateş, K. (2024). The Dehumanization of Contemporary Society Through Social Media in "Nosedive" and "Smithereens". <i>Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi</i> , 181-190
DOI:	10.35237/suitder.1540314
Benzerlik / Similarity: %	%3

The Dehumanization of Contemporary Society Through Social Media in "Nosedive" and "Smithereens"

"Nosedive" ve "Smithereens" de Çağdaş Toplumun Sosyal Medya Aracılığıyla
İnsandışlaştırılması

Kevser ATEŞ**

Öz

İngiliz bilim kurgu dizisi *Black Mirror*'ın iki farklı bölümü olan "Nosedive" ve "Smithereens", insanların başkalarının dikkatini çekmek için doyumсуз açgözlülüklerinden yararlanan çağdaş dünyanın sosyal medya takıntısına odaklanmaktadır. Bu bölümlerde gerçek ile sanal arasındaki sınır o kadar bulanık görünür ki insanlar ikisini birbirinden ayırt edemez. "Nosedive" ve "Smithereens", çağdaş dünyada sosyal medyanın eninde sonunda ortaya çıkarabileceği en kötü kabusları canlı bir şekilde araştırmakta ve analiz etmektedir. Yeni medya teknolojilerine aşırı bağımlılığın sonuçlarını, bu yeni teknolojilerin sağladığı yapay dünyanın derinliklerine gömülmüş karakterlerle resmederek incelemektedir. Dijitalleşen dünyada bilim kurgu ile gerçeklik arasındaki bulanıklaşan sınırları vurgulayan bu çalışma, çağdaş toplumun şekillenmesinde ve inşasında temel bir rol oynayan, en son medya teknolojilerinin artmasına sebep olduğu sosyal medya kültürünün oluşturduğu hayati tehdidi ortaya çıkarmayı ve yapısöküme uğratmayı amaçlamaktadır; bu, *Black Mirror* bölümleriyle dikkat çekici bir şekilde kanıtlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, İnsandışlaştırma, Distopya, Simülakrlar ve Teknoloji.

Abstract

"Nosedive" and "Smithereens", two different episodes from the British science fiction television series called *Black Mirror*, focus on the contemporary world's obsession with social media which takes advantage of humans' insatiable greed for getting attention from others. In these episodes, the borderline

* This article is an extended and revised version of the paper called *The Dehumanization of Contemporary Society Through Social Media in "Nosedive" and "Smithereens"* presented at the 8th BAKEA Conference in 2023.

** Dr. Öğr. Üyesi, Samsun Üniversitesi, Rektörlük, Yabancı Diller Bölümü, Samsun/TÜRKİYE E-Posta: kevser.ates@samsun.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1462-1030.

The Dehumanization of Contemporary Society Through Social Media in “Nosedive” and “Smithereens”

between the real and the virtual seems so blurred that people do not seem to differentiate one from the other. “Nosedive” and “Smithereens” vividly explore and analyze the worst nightmares of the contemporary world that social media can ultimately bring into being. They examine the consequences of extreme dependence on new media technologies by illustrating characters immersed in the depths of the artificial world these new technologies ensure. Highlighting the blurred boundaries between science fiction and reality in this digitalized world, this study aims to explore and deconstruct the crucial threat posed by social media culture aggravated by the latest media technologies that play a fundamental role in shaping and constructing contemporary society, which has been remarkably proved by Black Mirror episodes.

Keywords: Social Media, Dehumanization, Dystopia, Simulacra and Technology.

INTRODUCTION

Charlie Brooker’s *Black Mirror* is a highly acclaimed British Tv series about the near dystopian futures created by advanced technology. This series illustrates that reality and science fiction do not seem to differ anymore. In *Simulacra and Science Fiction*, the postmodern critic Jean Baudrillard claims: “In fact, science fiction in this sense is no longer anywhere, and it is everywhere, in the circulation of models, here and now, in the very principle of the surrounding simulation.”¹ Considering the flawed way they act and interact with each other in an advanced technological world, it can be claimed that the world where these stories take place bears huge resemblance to ours. Technological developments strongly change the human condition by reshaping it, which is vividly illustrated in this show that mirrors not only what may happen shortly but also largely what is currently happening in our world. Baudrillard, paying attention to the signs and simulacra surrounding the age of media, highlights the negative aspects of advanced technology and mass media which seemingly guarantee to pave the way for a better and brighter lifestyle, but conversely create a bitter and darker future as exemplified by these episodes.

The series critically examines the effects and social consequences of modern technology on humans. Asking profound questions about the perception of reality and human psychology, the series presents dystopian scenarios that reveal the dark aspects of human nature through technology and media. It aptly presents the worst fears and nightmares our affiliation with media technologies may lead us to. With the advanced scientific and technological developments, the post-industrial society has led to the commodification of humans degrading to the status of mere objects. Postmodern culture has produced depthlessness, superficiality, and meaninglessness surrounding everyday reality, which has been accelerated by the introduction of social media. In *Social Media: A Critical Introduction*, the sociologist Christian Fuchs emphasizes how social media leads to the commodification of human interaction and the limitation of the depth of relations in contrast to meaningful and personal ties. He explains how economic value is established on social media platforms: “The time that users spend on commercial social media platforms generating social, cultural and symbolic capital is in the process of prosumer commodification transformed into economic capital. Labour time on commercial social media is the conversion of Bourdieuan social, cultural and symbolic capital into Marxian value and economic capital.”² For material purposes, humans have become objectified and gained commercial value. The cultural theorist Byung-Chul Han criticizes how social media negatively affects the depth of human relations: “Social media and personalized search engines set up, in the internet, a space of absolute closeness [Nahraum]; here the outside has been eliminated. One encounters only oneself and one’s own life.”³ Unfortunately, digital interactions do not possess the depth and meaning conventional human relationships have.

¹ Baudrillard, 1994, 126.

² Fuchs, 2014, 114.

³ Han, 2015, 35.

With the increase of communication technologies, the real human interactions have ironically decreased and lost their significance. Proper conversations have been replaced by incomplete expressions and images containing emotions such as emoticons by means of Instagram, Facebook, snapchat etc., which have now become the new ways of communication. Everyday reality has lost its significance, vividness and meaning to the shallow images containing no depth represented on social media. This paper inquiries into the series' portrayal of the manipulation of reality defined by technological authority, the creation of fake priorities and the questionable power of social media companies. What social media platforms care for is the commercial value they can gain through the display of individual lives. Owing to the addictive quality these platforms have, individuals are tempted to share more in their digital lives than they do in their real ones. This paper aims to examine this issue in order to reveal how individuals' perception of reality is shaped in the digital world and how deep the social and political influence of social media companies is. This study draws a parallel to what Baudrillard asserts in his criticism of the postmodern era, "boundaries between science fiction and science fact are fast collapsing"⁴, *Black Mirror* episodes are usually set in near future like "Nosedive", but "Smithereens" seems to represent our current life without displaying any techno futuristic elements that fail to reflect contemporary world.

1. Dehumanization in "Nosedive"

In "Nosedive", which takes place in the near future, a person's social status depends on the points he or she earns in daily interactions with other people such as friends, co-workers, relatives including family members. "Nosedive", aired in October 2016 on Netflix, is the first episode of third season, written by Rashida Jones and Mike Schur. The episode centers on a young woman called Lacie Pound, who lives in an environment where people rating each other has a profound impact on their lives, affecting their jobs, housing, and friendships. With the elimination of the boundaries between virtual relationships and the real ones, it appears that people are missing genuine bonds in this digitalized world. Despite being superficial and shallow, social ratings based on how people present themselves online seem to play a crucial role in their societal status. Lacie's world, almost exclusively painted in soft colors, is portrayed as a hyperreal one where everyone attempts to present the best versions of themselves through online posts to get high ratings like her old friend, Naomi with a high score of 4.8, posting pictures of herself always with a big smile in the most beautiful environments such as beaches and the ocean or in a helicopter. This episode reflects a society in which appearance and social image supersede personality.

The society depicted in "Nosedive" draws on our understanding of technology and consumerism, particularly the practice of liking and ranking ourselves, which has been generated by information and media technologies. The quality of their lives seems to heavily rely on this application which resembles Instagram. It emphasizes the necessity of the main character, Lacie, who aims to achieve benefits, to create a perfect image of her own life by posting fake smiles and showing false happiness towards others while pretending to live an unreal perfect life instead of the real one. It also emphasizes the concept of simulation, as seen in a scene where a real estate agent simulates Lacie's "perfect" life to persuade her to get this new expensive place in Pelican Cove, advertising the picture of a beautiful laughing woman on its page, to which Lacie's brother, Ryan reacts in disbelief stating that even a two-year-old child with a balloon cannot be this happy. His sincere reaction reveals the inauthenticity and superficiality of the images on which their system is based. In "Nosedive" "interveillance has become systematic and hierarchical: individuals only exist by their grades and their place in the world is entirely linked to this grade. Rating, qualifying social interactions via app, and being rewarded with commodities are direct consequences of a society where actors are compliant with the surveillance culture"⁵. Personal worth and social position of people are determined by the assessment of individuals in their society, which can be alarming as it

---

⁴ Best and Keller, 2001, 161.

⁵ Allard-Huver and Escurignan, 2018, 47.

The Dehumanization of Contemporary Society Through Social Media in “Nosedive” and “Smithereens”

is simply operated by their emotional presence. In his book *The Transparency Society*, Byung-Chul Han explains how the desire for transparency in this digitalized world destroys the privacy of individuals. Emphasizing the change in the ways social control and surveillance are achieved in this internet age, Byung-Chul Han makes a resemblance between social media and “digital panoptica that discipline and exploit the social”⁶. With the increase of social media platforms, individuals voluntarily share personal information online without realizing that this self-exposure is a new way of surveillance.

In this society, individuals’ social positions are determined by their overall ratings. Individuals who score four and above benefit from various benefits, while those who score 1-3 receive little or no benefits. Therefore, people constantly need to exhibit positive behavior in this society; otherwise, they risk getting low scores and consequently losing their status and getting fired. In order to be liked more by others and have more likes and higher ratings, Lacie practices her smile in front of the mirror at home. In her world, almost everyone smiles all the time as people do on social media posts, which proves what Baudrillard claimed that the point of smiling is about showing the transparency and candidness of someone when they do not have anything to say, and they are indifferent to others: “Let this emptiness, this profound indifference shine out spontaneously in your smile. Give your emptiness and indifference to others, light up your face with the zero degree of joy and pleasure, smile, smile, smile ...”⁷ The encounter at the elevator between Lacie and a woman highlights the emptiness and indifference both women have towards each other as their social interaction is not determined by their genuine affection but by their purpose of exchanging high ratings. It is clearly shown that Lacie has to check the woman’s account to learn something about her life. They are subjugated by the social domination of media technologies, which aptly defines how they are supposed to behave in everyday life. Any humane reactions pertaining to anger, resentment or awkwardness are socially unacceptable and ultimately lead to low ratings. Lacie’s ignoring a low-rated colleague who desperately needs some high ratings to keep his job after his break-up with his partner is an instantiation of social domination. The profound impact of social media on the way people behave and act becomes evident in the way she changes her attitude toward him after learning that her colleagues do not desire to have any connections with him. Despite her initial support for him due to her fear of getting low ratings from other colleagues, she immediately prefers to ignore him at the expense of him getting fired. In this world, everyone is ruled by the “power based on the rating system which serves as a sophisticated and self-executing framework of control. At the same time, under one’s own personal power which is exercised socially, the individual “freely” accepts the rules, or the contract, of absolute surveillance which is offered.”⁸ It emphasizes a problematic aspect of technology and social media: In order to avoid the loss of economic power and social isolation, people feel obliged to use this application continuously, which hints an ideological control it performs. Manipulated by the enforcement of this system, they are compelled to act in certain ways to attract more likes. This ideological control takes the power of the users to stay away from the application.

In order not to be ostracized from social life, they are forced to play this game all the time with a cute smile on their face. After buying a cup of coffee and a cookie with a smiley face on it, Lacie gives the clerk and everyone else around her a 5-star rating, and in turn everyone else gives her a 5-star rating as well. Through her retinal implants, she can see each person’s overall rating and information and other people can see it as well. The unreal world in which she lives manifests itself in her posting a picture of the cookie and the coffee which her reaction after tasting it reveals that she despises and gets 5-star ratings on the social media platform, which leads her overall score to

---

⁶ Han, 2015, VIII.

⁷ Baudrillard, 1989, 34.

⁸ Giraldo-Luque, Bugs and Tejedor, 2021, 173.

elevate slightly. Her spreading forced smiles around those in the café and her social interactions with them merely to elevate her score are instances of the hyperreal world she is in.

In order to be accepted to “Prime Influencers Program” to get a discount she needs to have a fantastic apartment, Lacie is required to own a 4.5 rating score, which she can only achieve in a short time if she attends the fancy wedding of her old friend Naomi with the grade of 4.8. In this wedding, she can get high ratings from Naomi’s guests with high scores. Her fight with her brother who accuses her of pretending all the time, obsessed with her ratings, shows her denial of the truth as Baudrillard asserts “We live, sheltered by sign, in the denial of the real.”⁹ In this consumer society, we are highly surrounded by shiny and alluring images concealing the truth. Baudrillard claims that “we disappear behind our images”¹⁰. Lacie feeds on and lives for the attention and appreciation she can get from others on social media. Byung-Chul Han claims that today’s panoptic structure is different from the Benthamian panopticon in that “the inhabitants of today’s panopticon network and communicate with each other intensively ... the particularity of the digital panopticon is that its inhabitants actively collaborate in its construction and maintenance by putting themselves on display and baring themselves.”¹¹ Directed by the need to be seen and validated, people voluntarily display themselves on social media and take a part in their own surveillance.

It can be claimed that consuming “an object is not so much about consuming the product but about consuming a meaning. The product is sold by grafting onto it meanings with no necessary connection to the product.”¹² The idea that the motivation behind why people buy commodities is to fulfill practical necessities has been replaced by acquiring the symbolic importance and representations these commodities have. According to Baudrillard, in a society that is organized around consumption, the way people can have prestige, identity and social position is by means of showing commodities.¹³ Thus, the more prestigious commodities someone owns, the higher rank or more prestigious social status they have in society. In terms of displaying the value and standing individuals achieve, the display of commodities plays a crucial role. Baudrillard’s Marxist criticism is explained by Kellner: “Sign-values are generated through hierarchical ordering among commodities, in which, for instance, certain types of cars or perfumes attain varying prestige through signifying the rank, social position and status of their owners or consumers.”¹⁴ Lacie’s desire to buy that beautiful apartment where the simulation manifests that she is happy in the kitchen with her imaginary handsome partner is about to own that happiness, not the property. To get that dreamy home in an affluent neighborhood, or more accurately the fantasy it promises to provide as in the simulation, she has to have a higher score, which would make her suitable for a discount.

Society expects even those suffering to be nice at all costs: Even in a situation like terminal illness, in which the late husband of the female truck driver was denied special treatment owing to not having ratings high enough, she was punished by society through low ratings as a consequence of her angry reaction to her husband’s death for such a reason. However, after this tremendously painful experience, Susan, the truck driver, tells Lacie that she feels free as she no longer thinks or cares about how others will rate her as Lacie does. But Lacie is not ready to learn from Susan’s wise lesson yet till she painfully goes through her own cathartic experience on the wedding day of Naomi. In the end, when she, in dirty clothes, crashes the high-class wedding despite the resistance of Naomi, who does not accept her owing to her grade below 3, she gives the speech, and all the guests give her low points. Ironically, on the day she expects to get the highest ratings, she gets the lowest ones to the point that she gets imprisoned for crashing her friend’s wedding and causing a scene after her meltdown. In the prison, her retinal implants are taken off and she seems surprised to see

---

⁹ Baudrillard, 1989, 34.

¹⁰ Baudrillard, 2005, 85.

¹¹ Han, 2005, 46.

¹² Sonja K. Foss, Karen A. Foss, and Trapp, 2002, 316.

¹³ Kellner, 1989, 21.

¹⁴ Kellner, 1989, 22.

The Dehumanization of Contemporary Society Through Social Media in “Nosedive” and “Smithereens”

around differently without them. Thus, instead of being above 4.5 owing to a high score she can achieve through her wedding speech that can lead her to have that dreamy home in Pelican Cove, because of that speech, she finds herself in prison, where unexpectedly, she feels free, genuinely smiling while staring at the dust in the daylight coming through the cell window. When compared to her fake smiles for the ratings and her fake cries for her maid of honor speech, she freely smiles and genuinely cries when she observes the environment without her implants and without the concern for being liked by others. In this episode, for the first time, she speaks her mind when she swears at the man in another cell, who also does the same. Another irony that catches attention is that the man seems attractive just like the one that appears in the simulation illustrated in Pelican Cove, which is hinted to persuade lonely Lacie.

The problems that may ultimately arise in the near future from this digitalized world where we rate what we purchase and the service we get from people are questioned in this episode. It demonstrates how individual identity is degraded to simple and basic ratings, implying a hierarchy that vulgarly defines and determines human worth based on these personal evaluations without encompassing all characteristics of people.

2. Dehumanization in “Smithereens”

“Smithereens”, the second episode of the series’ fifth season, follows a disastrous incident connected with “Smithereen”, a fictional social media company similar to Facebook or Instagram. The main character is an Uber driver, Chris, who for a long time waits outside the company and inquires car passengers if they work at “Smithereen” and finally takes hostage a young employee who is dressed like a manager but unfortunately turns out to be only an intern. The entire episode revolves around Chris’s attempt to reach the founder of this app while highlighting the social control the company holds on people. The event focuses on technology and social media addiction, invasion of privacy, and the effects of technological companies. “Smithereens”, introducing social media as a new addiction of contemporary society, deals with the effects of technology on people and communication problems. The episode meticulously reveals that as human beings, we seem to have little or possibly no power over our temptation to check the screen in the presence of any messages or notifications, which strengthens the domination and power of social media companies in our lives while minimizing our free will. It powerfully depicts a hyperreal world combined with the power of social networking sites and the catastrophic results of technological addiction.

The addiction to such apps emanates from the desire to escape the silence that individuals are not skilled enough to cope with except by numbing themselves with the exhilaration coming from the screen. Baudrillard argues that “[t]he futility of everything that comes to us from the media is the inescapable consequence of the absolute inability of that particular stage to remain silent”¹⁵. Humans’ need to fill the void they have inside has been masterly utilized and exploited by traditional media for years which has now been substituted by social media that has become accessible almost anywhere anytime. The vividness, brightness, and exuberance promised by social media manipulate us into turning into it at every opportunity we have. The lack of substitution of what is provided by the screen chains us into it to fill the deep void inside us. Fulfilled with admiration for rising modern technologies, the main character, Chris is obsessed with the app called Smithereen, similar to Facebook or Instagram, until he causes a car accident when he checks the notification about a dog video on his phone. This accident leads to the death of his fiancé and the other car’s driver, who gets blamed for this catastrophe as he is drunk. Guilt-driven Chris cannot continue his regular life afterwards and he makes a plan to reach the founder of Smithereens, Billy Bauer, to explain to him the catastrophic results this app can cause. In order to talk to Bauer, he decides to kidnap an executive from Smithereens building in England as an Uber driver and threatens to kill him if they do not let him talk to Bauer, but the young man he kidnaps turns out to be an intern. The moment Chris reaches

---

¹⁵ Baudrillard, 1990, 139.

Bauer's team in the USA, they start to listen to his phone and let the FBI and local English police listen to him as well, which is alarming in terms of personal privacy social media companies can violate. As the discussion continues, it appears that this media company knows more about Chris than local police and even the FBI since they can learn everything from Chris's history as an old app user in a few minutes.

Chris criticizes those addicted to looking at their phone constantly, resembling it to chain-smoking: "People don't even look up anymore. The sky could turn f...purple and you ... wouldn't notice for a month. You didn't look up and look where that got you." As the boy was engaged with his phone in the car without looking outside, he did not realize that Chris was taking him outside his route. Our trust in modern technologies and their profound impact on human lives are interrogated in this episode. It reveals the delusional idea that we have full power over them, deciding when and where we are online by pointing to the opposite. As is pointed out by the conversation between Chris and Bauer, what the app struggles to achieve is that no one can take their eyes off the screen. Bauer discloses that the goal is to make people addicted to it, employing the metaphor for a Vegas casino where all the doors are sealed so that everybody has no choice but to keep playing. Thanks to technological tools that ease our lives, we are given a lot of free time which is unfortunately and ironically manipulated by other technological devices. American literary critic Frederic Jameson argues that "[t]he 'culture industry' (1947) of Adorno and Horkheimer then theorizes the structure of the commodification of culture and provides a powerful dystopian vision of the alienation of leisure under capitalism which is not particularly relieved by any alternative accounts of a socialist (and mostly Stalinist) culture."¹⁶ What Adorno and Horkheimer harshly criticize is the alienation of leisure time and the social domination led by culture industry. In capitalist societies, leisure time is no longer when people can relax and socialize but become reckless consumers who do not have time to focus on their inner selves. With the acceleration of digital technologies, alienated leisure has become more prominent, especially with social media which has turned individuals into passive consumers. Individuals manipulated and controlled through social media companies encounter obstacles hindering the development of personal freedom and critical thinking.

The interference of social media companies with people's lives is shown in "Smithereens", which is a critique of technological addiction. It illustrates how dependence on technology and the sheer size of tech companies have the potential to have a crucial impact in the real world. Intensely intertwined with hyperreality, individuals' passion for technology makes the boundaries between the real and the virtual world increasingly blurred. This situation shapes people's life experiences and transforms the structure that forms the basis of their perceptions and interactions. Baudrillard firmly believes technology and mass media have adverse effects on humanity, causing profound damage to communication by deeply and negatively affecting its structure and function:

They fabricate non-communication -- this is what characterizes them, if one agrees to define communication as an exchange, as a reciprocal space of a speech and a response, and thus of a responsibility (not a psychological or moral responsibility, but a personal, mutual correlation in exchange) .... they are what always prevents response, making all processes of exchange impossible (except in the various forms of response simulation, themselves integrated in the transmission process, thus leaving the unilateral nature of the communication intact). This is the real abstraction of the media. And the system of social control and power is rooted in it.¹⁷

While idealizing face-to-face communication, Baudrillard intensely criticizes media communication. Here, he explicates how media forms its social control and power. When communication is defined as a process of mutual interaction and reaction, and personal responsibilities are present in this process, it can be claimed that mass media are not sufficient to provide such communication. As a form of mass media, social media platforms generate social miscommunication and alienation by preventing a real dialogue between individuals and a sense of

---

¹⁶ Jameson, 2005, 154.

¹⁷ Baudrillard, 1978, 169-170.

The Dehumanization of Contemporary Society Through Social Media in “Nosedive” and “Smithereens”

personal responsibility. Considering communication necessitates the sharing of meaning and personal interaction, what social media platforms offer is not the same as this in-depth interaction, and thus inevitably results in non-communication.

According to Fredric Jameson, the simulacrum’s “peculiar function lies in what Sartre would have called the derealization of the whole surrounding world of everyday reality ... The world thereby momentarily loses its depth and threatens to become a glossy skin, a stereoscopic illusion, a rush of filmic images without density.”¹⁸ What Jameson criticizes is the emptiness and superficiality of contemporary image-driven society lacking genuine depth. Everyday reality with social and meaningful interactions has lost its value, reduced to mere representations of reality, deprived of tangibility, and meaning. Chris defines himself as an addict, a cliché he says, whose phone is glued to his hand all the time since the first thing he does in the morning and the last thing he does at night is to use Smithereen, looking at images until his addiction leads to the death of his fiancé.

Driven by technological addiction, people increasingly lose the boundaries between reality and simulation. The tendency of individuals to present themselves differently and create simulations in their virtual worlds blurs the boundaries between reality and simulation. It seems alarming how much social power and control social media companies globally have on individuals who willingly volunteer.

CONCLUSION

Incisively critiquing modern technology under the control of social media platforms, *Black Mirror* explores the potential threats to human life and questions the near future while artfully depicting the world we live in. Both episodes question how technology can intervene in human life and the ethical and social consequences of these interventions. The Internet age has brought the anticipation of information and communication technologies’ promising a more collaborative future for providing the public with many possibilities in the world. Conversely, it has multiplied the shallowness, insignificance, and emptiness pervading our daily lives. Caught up in this glamorous fantasy world, people are tempted to forget their priorities while interacting with fake ones generated and marketed by new media in these dystopian episodes. This study shows that the alarmingly manipulative power of technological companies over individuals is becoming exponentially controversial in today’s world. Rather than forming meaningful and deep conversations in real life, people increasingly prefer to have shallow and unfulfilling relationships on social media platforms. Using their great influence, social media companies manipulate and commodify individuals who display their lives, exploiting them for their commercial value.

Operating as a mirror that reveals the reflections and potential dangers of technology and social media in contemporary society, “Nosedive” and “Smithereens” skillfully employ different topics to explore and discuss. They vividly illustrate emerging life conditions yielded by technology by potently criticizing the way people respond to these developing social realities. “Nosedive” puts the focus on how the use of social media ratings in real life will eventually result in superficiality, insincerity and a lack of depth in social life, even affecting personal relationships at home and leaving nowhere to be genuine. On the other hand, “Smithereens” addresses the alarming power of technological companies as well as emphasizes that social media addiction, surpassing the effects of drug addiction in terms of its constant availability, could disastrously lead to more fatal outcomes.

Genişletilmiş Özet

Charlie Brooker’ın *Black Mirror* adlı dizisi, ileri teknoloji tarafından yaratılan distopik bir geleceği konu alan, oldukça beğenilen bir İngiliz TV dizisidir. Bu dizinin iki farklı bölümü olan

---

¹⁸ Jameson, 1991, 34.

“Nosedive” ve “Smithereens” teknolojinin insan hayatına nasıl müdahale edebildiğini göstermekte ve bu müdahalelerin etik ve toplumsal sonuçlarını sorgulamamızı sağlamaktadır. Bu çalışma, her iki bölümü analiz ederek, bilgi ve iletişim teknolojilerinin, dünyadaki birçok olasılığı sunan ve insanları birleştiren parlak bir gelecek vaat ederken, aynı zamanda günlük yaşamlarımıza nüfuz eden sığlık, önemsizlik ve yalnızlığı nasıl artırdığını ortaya koymaktadır.

Bu dizi, gerçeklik ve bilim kurgu arasındaki farkın neredeyse yok olduğunu göstermektedir. Dizi, modern teknolojinin insanlar üzerindeki etkilerini ve sosyal sonuçlarını eleştirel bir şekilde incelemektedir. Gerçeklik algısı ve insan psikolojisiyle ilgili derin sorular soran dizi, teknoloji ve medya aracılığıyla insan doğasının karanlık yönlerini ortaya çıkaran distopik senaryolar sunmaktadır. Medya teknolojileriyle olan bağımızın bizi götürebileceği en kötü korkuları ve kâbusları bize ustalıkla sunmaktadır. Fransız eleştirmen Jean Baudrillard, medya çağını çevreleyen işaret ve simülakrlara dikkat çekerek, daha iyi ve daha parlak bir yaşam biçiminin önünü açmayı garantileyen ileri teknoloji ve kitle iletişim araçlarının, bu olaylarda örneklendiği gibi, tam tersine daha acı ve daha karanlık bir gelecek yaratan olumsuz yönlerine vurgu yapmaktadır. Teknolojik gelişmeler, insan koşullarını yeniden şekillendirerek büyük ölçüde değiştirmektedir ve bu durum, yalnızca yakın gelecekte olabilecekleri değil, aynı zamanda büyük ölçüde şu anda dünyamızda olup bitenleri de yansıtan bu dizide canlı bir şekilde gösterilmektedir. Postmodern kültür, sosyal medyanın da devreye girmesiyle hız kazanan gündelik gerçekliği çevreleyen derinliksizlik, yüzeysellik ve anlamsızlık üretmiştir. Sosyolog Christian Fuchs, sosyal medyanın insan etkileşiminin metalaşmasına ve anlamlı ve kişisel bağlara kıyasla ilişkilerin derinliğinin sınırlandırılmasına yol açtığını vurgulamaktadır. Ne yazık ki, dijital etkileşimler geleneksel insan ilişkilerinin sahip olduğu derinliğe ve anlama sahip değildir. İletişim teknolojilerinin artmasıyla, gerçek insan etkileşimleri ironik bir şekilde azalmış ve önemini yitirmiştir.

Yakın bir gelecekte geçen “Nosedive” adlı bölümde, bir kişinin sosyal statüsü, arkadaşları, iş arkadaşları, akrabaları ve aile üyeleri gibi diğer insanlarla günlük etkileşimlerinde kazandığı puanlara bağlıdır. Bölüm, insanların birbirlerine verdikleri puanların işlerini, konutlarını ve arkadaşlıklarını etkileyerek hayatlarını derinden şekillendirdiği bir ortamda yaşayan Lacie Pound adlı genç bir kadını konu almaktadır. Sanal ilişkiler ile gerçek ilişkiler arasındaki sınırların ortadan kalkmasıyla, insanların bu dijitalleşmiş dünyada gerçek bağları özlediği anlaşılmaktadır. Yüzeysel ve sığ olmasına rağmen, insanların kendilerini çevrimiçi olarak nasıl sunduklarına dayanan sosyal derecelendirmeler, toplumsal statülerinde önemli bir rol oynamaktadır. Neredeyse tamamen yumuşak renklerle boyanmış olan Lacie'nin dünyası, herkesin çevrimiçi gönderiler aracılığıyla kendilerinin en iyi versiyonlarını sunmaya çalıştığı bir yaşamı betimlemektedir. Bu hiper gerçek dünyada Lacie'nin eski bir arkadaşı olan 4.8 gibi çok yüksek bir puana sahip ve şahane bir hayat sürüyor gibi görünen Naomi gibi insanlar en güzel ortamlarda, örneğin plajlarda ve okyanusta veya bir helikopterde her zaman büyük bir gülümsemeye sahip fotoğraflarını yayınlamaktadır. Bu bölüm, görünüşün ve sosyal imajın kişiliğin önüne geçtiği bir toplumu yansıtmaktadır.

“Smithereens” adlı bölüm, ana karakter Chris'in Instagram benzeri bir sosyal medya platformu olan “Smithereen” adlı uygulamanın kurucusuna ulaşma çabası etrafında şekillenirken, şirketin insanlar üzerindeki sosyal kontrolünü çarpıcı bir şekilde vurgulamaktadır. Olay, teknoloji ve sosyal medya bağımlılığı, mahremiyet ihlali ve teknoloji şirketlerinin insanlar üstünde ne kadar büyük bir etkiye sahip olduğuna odaklanmaktadır. Sosyal medyayı çağdaş toplumun yeni bir bağımlılığı olarak tanıtan “Smithereens”, teknolojinin insanlar üzerindeki etkilerini ortaya koyarken iletişim sorunlarına dikkat çekmektedir. Bölüm, insanlar olarak, herhangi bir mesaj veya bildirim varlığında ekranı kontrol etme isteğimiz üzerinde çok az veya muhtemelen hiç gücümüz olmadığını, bunun da sosyal medya şirketlerinin hayatımızdaki hakimiyetini ve gücünü güçlendirirken özgür irademizi en aza indirdiğini titizlikle ortaya koymaktadır. Bu bölüm sosyal ağ sitelerinin gücü ve teknolojik bağımlılığın felaket sonuçlarıyla birleşen hiper gerçek bir dünyayı güçlü bir şekilde tasvir etmektedir. Bu tür uygulamalara olan bağımlılık, bireylerin ekrandan gelen coşkuyla kendilerini uyuşturarak, baş edemedikleri sessizlikten kaçma isteğinden kaynaklanmaktadır. Sosyal medyanın

The Dehumanization of Contemporary Society Through Social Media in “Nosedive” and “Smithereens”

vadettiği canlılık, parlaklık ve coşku, her sıkıldığımızda ona dönmemize neden olmaktadır. Ancak bu alışkanlık, içimizdeki derin boşluğu doldurmaktan ziyade, bu boşluğu daha da derinleştiren bir kısır döngü yaratmakta ve sosyal bağlarımıza zarar vermektedir.

Çağdaş toplumda teknoloji ve sosyal medyanın yansımalarını ve potansiyel tehlikelerini ortaya koyan “Nosedive” ve “Smithereens”, günümüz ilişkilerine ayna tutmakta ve teknolojinin ortaya çıkardığı yaşam koşullarını sorgulamaktadır. “Nosedive”, sosyal medya derecelendirmelerinin sebep olduğu yüzeyselliğe, samimiyetsizliğe ve yalnızlığa odaklanırken “Smithereens” sosyal medya şirketlerinin sahip olduğu büyük güce dikkat çekmekte ve sosyal medya bağımlılığının ölümcül sonuçlara yol açabileceğini vurgulamaktadır.

REFERENCES

- Allard-Huver, F., & Escurignan, J. (2018). Black Mirror’s ‘Nosedive’ as a new panopticon. In A. M. Cirucci & B. Vacker (Eds.), *Black Mirror and critical media theory* (pp. 113-138). Lexington Books.
- Baudrillard, J. (1978). *Critique of the political economy of the sign*. Telos Press.
- Baudrillard, J. (1989). *America* (C. Turner, Trans.). Verso.
- Baudrillard, J. (1990). *Cool memories* (C. Turner, Trans.). Verso.
- Baudrillard, J. (1994). *Simulacra and simulation*. University of Michigan Press.
- Baudrillard, J. (2005). *The intelligence of evil or the lucidity pact*. Berg Publishers.
- Best, S., & Keller, D. (2001). *The postmodern adventure: Science, technology, and cultural studies at the third millennium*. Guilford Press.
- Foss, S. K., Foss, K. A., & Trapp, R. (2002). *Contemporary perspectives on rhetoric* (3rd ed.). Waveland Press.
- Fuchs, C. (2014). *Social media: A Critical introduction*. Sage Publications.
- Giraldo-Luque, S. R., Carniel Bugs, & Tejedor, S. (2021). Nosedive and the ‘like’ dystopia: A reflection on Black Mirror. In G. A. Duarte & J. M. Battin (Eds.), *Reading Black Mirror: Insights into technology and the post-media condition* (pp. 165-182). Transcript Verlag.
- Han, B.-C. (2015). *The Transparency society*. Stanford University Press.
- Jameson, F. (1991). *Postmodernism or the cultural logic of late capitalism*. Verso.
- Jameson, F. (2005). *Archaeologies of the future: The desire called utopia and other science fictions*. Verso.
- Kellner, D. (1989). *Jean Baudrillard: From Marxism to postmodernism and beyond*. Stanford University Press.

 SUITDER SÜD İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ Südwestfälische Universität University of Applied Sciences and Arts of Westphalia-Lippe	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	Etik Kurul Kararından muaftır.
Katılımcı Rızası:	Katılımcı yoktur.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	It is exempt from the Ethics Committee Approval
Informed Consent:	No participants.
Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest:	No conflict of interest.
Copyrights:	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.

SUITDER

SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ

Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sayı/Issue	62-Aralık 2024/ 62-December 2024
Makale Bilgisi/ Article Info	Derleme / Compilation
Başvuru Tarihi/ Submitted Date:	2 Eylül 2024
Kabul Tarihi/ Accepted Date:	1 Kasım 2024
Atıf/Citation:	Alaydin, N. N., & Temurcin, K. (2024). Beşeri Coğrafya Araştırmalarında Nitel Metodoloji ve Yaklaşımlar. Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi. 191-202
DOI:	10.35237/suitder.1541934
Benzerlik / Similarity: %	%15

Beşerî Coğrafya Araştırmalarında Nitel Metodoloji ve Yaklaşımlar

Qualitative Methodology and Approaches in Human Geography Research

Necibe Nur ALAYDIN* - Kadir TEMURÇİN**

Öz

1960'lı yılların sonlarında kantitatif coğrafyaya alternatif olarak, insan-mekân ilişkisini ve deneyimlerini anlama noktasında, coğrafyacılar arasında nitel yönetime bir merak uyanmıştır. Gerek bireyin veya toplumun davranışlarını daha iyi anlamak gerekse olaylara bütüncül bakmak amacıyla son yıllarda özellikle beşerî coğrafyacıların nitel yönetime olan ilgisi hiç olmadığı kadar artmıştır. Bu çalışmada, nitel araştırma yönteminin coğrafya disiplini içindeki yeri ve öneminden bahsedilmektedir. Bugünlerde beşerî coğrafyacıların genellikle bireylerin mekânla etkileşimini ve mekândaki deneyimlerini anlama noktasında nitel yönetime başvurdukları görülmektedir. Nitel yöntemden faydalanarak çalışmalarını daha güçlü bir yorumla açıklayabilmektedirler. Çalışmanın amaçlarından biri, son 50 yılda sosyal bilimler alanında etkinliğini giderek arttıran nitel araştırmaların beşerî coğrafya içinde nasıl konumlandırıldığını tartışmaktır. Bunun yanında, nitel araştırmanın beşerî coğrafyaya teorik ve metodolojik katkılarında bahsedilmektedir. Çalışmanın sonucu, bu araştırma türünün beşerî coğrafyada her zamankinden daha fazla görünür hale geldiğini ve bu yöntemin coğrafya bilimine önemli katkılar sunduğunu göstermektedir. Ayrıca coğrafya disiplini içinde nitel araştırmalara katkıda bulunan çalışmaların sayısının az olmadığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Nitel Araştırma, Yaklaşımlar, Metodoloji, Beşerî Coğrafya.

Abstract

In the late 1960s, as an alternative to quantitative geography, an interest in qualitative methods arose among geographers in understanding human-space relationships and experiences. In recent years, the interest of human geographers in qualitative methods has increased more than ever, both to better understand the behavior of individuals or societies and to look at events holistically. In this study, the importance of qualitative research method in the geography discipline is discussed. Nowadays, it is seen

* Arş. Gör. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Isparta/TÜRKİYE, E-Posta: necibealaydin@sdu.edu.tr, **ORCID ID:** 0000-0002-1375-9046.

** Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Isparta/TÜRKİYE, E-Posta: kadirtemurcin@sdu.edu.tr, **ORCID ID:** 0000-0002-8726-3756.

that human geographers generally use qualitative methods to understand the interaction of individuals with space and their experiences in space. By using qualitative methods, geographers can explain their work with a stronger interpretation. One of the aims of the study is to discuss how qualitative research, which has become increasingly effective in the field of social sciences in the last 50 years, is positioned within human geography. In addition, the theoretical and methodological contributions of qualitative research to human geography are mentioned. The results of the study show that qualitative research has become more visible than ever in human geography and that this method offers significant contributions to the science of geography. In addition, it is seen that the number of studies contributing to qualitative research within the discipline of geography is not small.

Keywords: *Qualitative Research, Approaches, Methodology, Human Geography.*

GİRİŞ

1960'lı yıllarda, gerek fen gerekse sosyal bilim uzmanları arasında, geleneksel bilim anlayışı eleştirilmeye başlanmıştır. Özellikle Khun'un ilk olarak 1962'de kaleme aldığı Bilimsel Devrimlerin Yapısı (The Structure of Scientific Revolutions) adlı eseriyle klasik bilim anlayışına karşı çıkışı ve paradigma tartışmaları üzerindeki büyük etkisi, bilim çevrelerince yeni bilimsel bakış açılarına ilgiyi doğurmuştur (Khun, 1982). Aynı dönemlerde coğrafya disiplini içinde de pozitivist paradigmanın önemini yitirip yerine postyapısalcı anlayışın benimsendiği görülmektedir (Harvey, 2019, s. 30). 1970'li yılların sonlarına doğru, özellikle hümanist yaklaşımın popülerliğinin artmasıyla birlikte, coğrafyada nitel metodolojiye bir yönelim söz konusu olmuştur. Şimdilerde, ekseriyetle sosyal, kültürel ve beşerî coğrafya alan araştırmalarında, sosyo-mekânsal ilişkileri veya sadece bireylerin deneyimlerini anlamak amacıyla yorumlayıcı paradigmadan yararlanıldığı, bu amaçla saha verileri toplanırken genellikle yarı yapılandırılmış veya yapılandırılmamış görüşme tekniklerine başvurulduğu bilinmektedir (Dowling ve diğerleri 2016, s. 680).

Nitel araştırmalar sayesinde, herhangi bir olay veya durumun altında yatan ve gün yüzüne çıkarılmamış gerçeklerin anlaşılması mümkün olabilmektedir (Miles ve Huberman, 2016, s. 10). 1960'lı yıllardan sonra beşerî coğrafya içinde gelişen temel ilgi alanlarından biri, herhangi bir mekândaki insan davranışını anlamaktır (Cloke ve diğerleri, 2004, s. 2). Dolayısıyla nitel yöntemler coğrafyanın zengin bilgi kaynaklarındandır (Dowling ve diğerleri, 2016, s. 679-683). Beşerî coğrafyadaki saha çalışmaları, tıpkı sosyal bilimlerin birçok alanında olduğu gibi, nitel araştırma yöntemlerine uygun olarak yürütülmektedir. Nitel yöntemleri kullanmak, saha çalışma sürecini uzatmaktaysa da bu yöntem sayesinde katılımcılara daha yakın olmak, onları anlamak ve onlar hakkında empati kurmak mümkün olabilmektedir (Mikkelsen ve Nucci, 2015, s. 63).

Coğrafya disiplini içinde, aynı zamanda nitel yöntemlerin gelişmesine de katkıda bulunulduğu görülmektedir. Coğrafi bakış açısının nitel araştırmalarda yarattığı fark azımsanmayacak düzeydedir. Nitekim coğrafyacılar son dönemlerde post-hümanist epistemolojileri ve doğa-toplum ontolojilerini keşfetmeye başlamış ve böylece nitel araştırmalara katkıda bulunmuşlardır (Hay ve Cope, 2021, s. 13).

1. Nitel Araştırma ve Beşerî Coğrafyadaki Yeri

Akademik çalışmalar, benimsedikleri bilimsel bakış açısına göre nitel, nicel ve karma yöntemlere ayrılır (Büyüköztürk ve diğerleri, 2020, s. 12). Nicel ve nitel yöntemler birbirinden tamamen farklı iki araştırma sürecini içermektedir (Bryman, 1988, s. 93). Nicel yöntemler daha çok sayısal verilerin toplanması ve analiz edilmesine dayalıyken, nitel yöntemler yoruma dayalı bir analizi temsil eder ve saha çalışmasını birincil veri kaynağı olarak kullanır (Yanardağ, 2019, s. 14).

Nitel araştırmalar, var olan herhangi bir teoriye dayanmanın ötesinde, tümevarımcı ve keşifsel niteliktedir. Ayrıca nitel araştırma süreci, araştırmayı yapan kişinin veriyi toplama ve analiz etme deneyimiyle biçimlenmektedir (Creswell, 2018, s. 65). Tek bir gerçeğin olmadığını savunan, durum ve olayları katılımcıların bakış açılarından anlamaya çalışan bu araştırma metodolojisinde toplanan veriler nicel araştırmalarda olduğu gibi sayılara indirgenemez (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 48). Aksine, nitel araştırmanın özünde yeni keşifler vardır (Maxwell, 2018, s. 3).

Nitel metodolojinin henüz yaygın olarak kullanılmadığı dönemlerde (1920-1930'lu yıllar), sosyolog ve antropologların insanların yaşamları ve dünyayı algılama biçimlerine dair sorular sordukları ve gözlemlerde buldukları bilinmektedir. 1960-1970'li yıllar arasında nitel araştırmayı konu edinen yayınlar ortaya çıkmaya başlasa da, özellikle 1980'li yılların başında nitel yöntemin tanıtılması ve anlaşılmasına katkıda bulunan çalışmaların sayısında bir artış gözlenmektedir. 1967'de Glaser ve Strauss, "Gömülü Kuramın Keşfi: Nitel Araştırma İçin Stratejiler" adlı kitabı yayımlayarak herhangi bir kuramı test etmek yerine, tümevarımsal analizle bir kuram oluşturma konusunda temel bir kaynak oluşturmuşlardır (Glaser ve Strauss, 2006). 1970'lerden sonra Bogdan ve Taylor (1975), Guba ve Lincoln (1981), Patton (1978) gibi araştırmacıların katkılarıyla bu türdeki yayınların sayısında artış yaşanmıştır. 20. yüzyılın son yıllarında ise akademik çevrede nitel metodoloji tam olarak kabul görmüştür. İlk olarak antropolog ve sosyologların ilgi duydukları nitel araştırma yöntemi; ilerleyen yıllarda eğitim, yönetim, sağlık gibi diğer birçok farklı alandaki araştırmacıların çalışmalarında kullandıkları bir yöntem olmuştur (Merriam, 2018, s. 6). Bir süre sonra, birçok dergide nitel çalışmalarla ilgili özel sayılar yayımlanmıştır. Bugün nitel araştırmayla ilgili sayısı yüzleri aşan çok sayıda kitap ve dergi bulunmakta, ayrıca nitel araştırma temalı konferans ve seminerler düzenlenmektedir.

Pozitivizm her ne kadar 19. yüzyıl sosyal teorisi ve felsefesinin zirve noktasında olsa da (Giddens, 2003, s. 171), son dönemlerdeki bilim anlayışında pozitivist paradigmaya eleştiri olarak ortaya çıkan postyapısalcı yaklaşımlar, bilimsel araştırmaların nesnel ve indirgemeci tutumlarına karşıt olarak daha öznel, bağlamsal ve keşifsel ilerlemesini mümkün kılmaktadır. Araştırmanın sınırlarını önceden kesin bir biçimde çizen metodolojilere alternatif olarak; araştırma sürecinde şekillenen, keşfedici ve yorumlamaya dayalı yöntemlere artık daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 40). Nitel araştırmalarda, var olan bir teoriyi veya bir araştırmacının bakış açısını doğrudan kullanmak yerine, tümevarımsal bir yol izlenmektedir (Creswell, 2018, s. 45). Tümevarımcı çıkarım sayesinde, öncüllerden ziyade, adım adım bulguların ne söylediğine odaklanılmaktadır (Reichenbach, 2013, s. 77). Bu da, araştırmacıyı yeni ve beklenmedik sonuçlara götürebilmektedir (Miles ve Huberman, 2016, s. 1).

Popper'a göre bilimin mantığında eleştirel bakış, yanlıılanabilirlik ve tecrübelerden yararlanma vardır (Popper, 2002, s. 29). Araştırma bulgularını genellemek yerine; bireyleri kendilerine özgü durumları içinde incelemek, ayrıca kişilerin karmaşık doğalarını olabildiğince detaylı bir şekilde açıklamak ve katılımcıların kendi görüşlerini de araştırma sürecinin farklı aşamalarına dâhil etmek artık hiç olmadığı kadar önemsenmektedir (Türk ve Ekşi, 2017, s. 13). Çünkü bireylerin deneyimleri, olayların ve yerlerin anlamları bir kural olarak genelleştirilemez; ancak çok yönlü ve akışkan bir gerçeğin parçasını oluşturur (Winchester ve Rofe, 2016, s. 8). Bu düşünceden hareketle nitel araştırmacılar da insanların kendi deneyimlerini nasıl yorumladıklarını ve deneyimlerine hangi anlamları yüklediklerini anlamaya çalışır. Örneğin, nicel yöntemde emekli olduktan sonra kaç kişinin yarı zamanlı bir işte çalıştığını araştırarak sayısal bir veri üretmek mümkünken; nitel yöntemde daha çok bireyin emekliliğine nasıl alıştığı, emekliliğiyle ilgili neler düşündüğü veya planladığı araştırılmaktadır (Merriam, 2018, s. 5).

Nitel yöntemde veri katılımcıyla birlikte yeniden oluşturulmaktadır (Kümbetoğlu, 2017, s. 37). Yorumlayıcı perspektif, öngörülerden yola çıkmak yerine, tüm araştırma süresi boyunca elde edilen veriler üzerinden yeni ve yaratıcı bulguların ortaya çıkmasını amaçlamaktadır. Ayrıca nitel araştırmacılara göre, herhangi bir olay, olgu veya durum doğal ortamında çalışılmalıdır.

Epistemolojik açıdan anlamlı bir nitel çalışma yapmak, katılımcılarla mümkün olduğunca haşır neşir olmayı gerektirmektedir. Bu da, çalışma sahasında olabildiğince fazla mesai harcamayı zorunlu kılmaktadır. Araştırmacı çalışma sahasında ne kadar uzun kalır ve katılımcılara ne kadar fazla içerden yaklaşır onları tanımaya çalışırsa onlarla ilgili daha çok bilgi sahibi olabilmektedir (Creswell, 2018, s. 147). Bu yüzden nitel araştırmacılar genellikle vakitlerinin büyük bir kısmını katılımcıların doğal ortamlarında geçirmeye önem verirler ve sahadaki bireylerle yakın temas hâlinindedirler. Örneğin; 65 yaş üstü bireylerin seyahatleriyle ilgili deneyimlerini emik yaklaşımla¹ incelemek isteyen bir araştırmacı, ilk olarak katılımcıların arasına dâhil olmakta, sonraki süreçte ise onlardan biri gibi davranmaktadır. Böylece katılımcıların güvenini kazanarak onlar hakkında daha doğru bilgilere ulaşabilmektedir. Ayrıca bu süreçte yaşlı turistlerin seyahatleri sırasında karşılaştıkları engelleri, mekânsal arayışlarını vs. daha iyi gözleme şansı elde edebilmektedir.

Nitel çalışmalar, herhangi bir “tek” ve “değişmeyen bir gerçeği” dayatmak yerine, çoklu anlam ve yorumları öne çıkarma eğilimindedir (Winchester ve Rofe, 2016, s. 8). Genellikle bireylerin gerçek olanı kendi dünyalarında nasıl inşa ettikleri üzerinde durmaktadır. Burada esas amaç, bireylerin yaşamlarını ve deneyimlerini nasıl anlamlandırdıklarını anlamaktır (Merriam, 2018, s. 14). Bu perspektiften bakan araştırmacılar, insanların yaşadıklarını nasıl yorumladıkları, kişisel alanlarını nasıl inşa ettikleri, deneyimlerine ne tür anlamlar yükledikleriyle ilgilenmektedir. Ayrıca bu tarz yorumlayıcı bakış açısını benimseyen araştırmacılar arasında bağlamsal anlamayı, genellenebilirliğe tercih söz konusudur (Maxwell, 2018, s. 88). Çünkü bireylerin davranışlarının ancak bağlamlarla anlaşılabilirliği, bağlamı ihmal ederek sadece bireysel davranışlara odaklanmanın ise anlamlı olmayacağı düşünülmektedir (Miles ve Huberman, 2016, s. 102). Böylece deneyimler hakkında söylenen şeylerin anlam dünyası keşfedilmeye çalışılmakta ve bunu yaparken indirgemeci bir yaklaşım içerisine girilmemektedir.

Beşerî coğrafyada nitel araştırmanın gün geçtikçe ilgi görmesinin nedeni, bireylerin veya toplumların yaşamlarını ve çevrelerini anlamaya çalışmak, ayrıca onları aktif katılımcılar olarak çalışmaya dâhil etmek isteğiyle ilgilidir (Winchester ve Rofe, 2016, s. 16). Bilindiği gibi coğrafya bilimi, insan etkileşimlerinin mekânsal bağlamlarını yorumlamaya çalışmaktadır. Çağdaş beşerî coğrafyacılar yalnızca somut olanı değil, aynı zamanda soyut ve akışkan olanı da incelemektedir (Winchester ve Rofe, 2016, s. 3). Beşerî coğrafyada nitel araştırma, tipik olarak sosyo-mekânsal süreçleri ve insanların gündelik yaşamlarını anlamakla ilgilenir (Hay ve Cope, 2021, s. 36). Coğrafyada nitel yönleme ilgi duyulmasının nedenlerinden biri de, insan deneyimlerini anlama ve yorumlama noktasında nitel yöntemin sağladığı avantajlardan faydalanmaktır.

Beşerî coğrafyada ortaya çıkan karmaşık ve çeşitli araştırma soruları, çok sayıda yeni kavramsal yaklaşım ve araştırma yöntemine ilgi duyulmasını gerektirmiştir. Bu da günümüz coğrafya disiplininin farklı branşları arasında metodolojik farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Nitel araştırma, özellikle son yıllarda, beşerî coğrafya pratiğinin önemli bir parçası hâline gelmiştir (Delyser ve diğerleri, 2010, s. 4). Bununla birlikte, 1970’li yıllara kadar nitel yöntemin coğrafya araştırmalarında çok yer bulmadığına şahit olunmaktadır. Bundan sonraki yıllarda ise çoğunlukla hümanist, feminist ve bazı radikal coğrafyacıların insan deneyimini anlama noktasında nitel bir beşerî coğrafyayı savundukları görülmektedir (Delyser ve diğerleri, 2010, s. 5).

Gündelik hayatın karmaşıklığının, yaşanmış deneyimi şekillendiren etkilerin ve bireyin mekânla etkileşiminin bağlamsallıklarını ele alan nitel araştırma, coğrafya disiplini içinde her zamankinden daha fazla ilgi görmektedir. 1970’lerin başlarından ortalarına kadar, mekânsal bilimin temelindeki çatlaklar, özellikle sosyal bilimciler arasında tartışma konusu olmuş ve hem coğrafyadaki “kültürel dönüşü”² hem de coğrafyacılar arasında nitel yöntemin daha çok tanınmasına zemin

¹ Emik yaklaşım, insan davranışlarını anlamlandırma noktasında onların davranışlarının yaşadıkları toplumsal yapı içinde üretilen kavramlarla açıklanması gerektiğini savunmaktadır (Erkenekli, 2012, s. 223).

² Kültürel dönüş, 1980’lerin ortalarında özellikle sosyal bilimlerde meydana gelen entelektüel değişimi ifade etmektedir. Bilindiği gibi, Carl Sauer’in öncülüğündeki geleneksel kültürel coğrafya, yeni toplumsal bağlamı açıklamaktan uzak olduğu için, yeni kültürel coğrafyacılar tarafından çok paradigmatik ve alternatif bakış açıları kapsayan bir anlayışa yönelim olmuştur. Yeni kültürel coğrafya mekânsal dönüş de neden olarak mekânın yeniden keşfedilmesini sağlamıştır (Okur ve Bilgili, 2022, s. 257).

hazırlamıştır. 1980'lerin sonu ve 1990'ların başları, nitel coğrafyayla ilgilenen çoğu araştırmacı için birçok yönden bir dönüm noktası olmuştur (Cope, 2010, s. 42). Beşerî coğrafyadaki bu değişime ise çoğunlukla 1980'lerin ve 1990'ların feminist, post-Marksist ve postyapısalcı akademisyenler (Franz Boas, Joseph Conrad, Carl Sauer, Patrick Geddes gibi) öncülük etmiştir. Bunlardan "Araştırmacı, tekrar tekrar sahaya inmelidir." diyen Carl Sauer, ilk dönemlerdeki çalışmalarında yer yer test edilebilir hipotezleri formüle etse de, sonraki yıllarda ağırlıklı olarak tümevarımcı yaklaşımı benimsemiştir (Sauer, 1963, s. 315-321).

Coğrafyada nitel araştırmayı konu alan ilk çalışmalardan biri, 1988'de John Eyles ve David M. Smith'in birlikte yazdıkları "Qualitative Methods in Human Geography" (Beşerî Coğrafyada Nitel Yöntemler) adlı kitap çalışmasıdır (Cope, 2010, s. 25). Gerçekten de son otuz yıl (özellikle de son yirmi yıl), coğrafyacıların her zamankinden daha fazla nitel çalışma üretmesi ve nitel yöntemlerin daha fazla tartışılması, ayrıca bunu giderek daha eleştirel ve düşünümsel yollarla yapmasıyla dikkate değer ölçüde verimli geçmiştir (Cope, 2010, s. 25).

Coğrafyacıların feminizme ilgi duymaya başladığı yıllarda (1980 ve 1990'lı yıllar), aynı zamanda nitel yöntemle ilgilendikleri görülmektedir. Feminizm, nitel yöntemlerin gelişmesi ve daha geniş bir uygulama sahası bulmasına yardımcı olmakla birlikte, yeni tür coğrafi araştırmaların keşfedilmesini de sağlamıştır (Cope, 2010, s. 30). Beşerî coğrafyadaki nitel araştırma, insan deneyimlerine, duygulara, ilişkilere, farklılıklara, adaletsizliklere, kültürel uygulamalara ve yer üretimine değer veren, ayrıca bunları anlamaya çalışan epistemolojilerle örtüşmektedir. Çağdaş beşerî coğrafyadaki birçok epistemolojinin kökleri de, baskı ve eşitsizlikle doğrudan yüzleşen feminizm ve eleştirel ırk teorisi gibi objektif bakış açılarına dayanmaktadır (Hay ve Cope, 2021, s. 14).

Nitel yaklaşımlar, kısmen sayısallaştırılmış coğrafyaya bir tepki olarak, uzun süredir kültürel, sosyal ve feminist coğrafyayla güçlü bir ilişki içerisinde. Bilindiği gibi sayısal temelli, istatistiksel olarak analiz edilmiş nicel veriler, iklim değişikliğinden salgın hastalıklara, su havzalarından akıllı şehirlere kadar coğrafyanın bazı çalışma alanlarında yıllardır büyük önem taşımaktadır. Fakat bazı durumlarda insanlar ve yer arasındaki ilişkilerle ilgili sorular, büyük istatistiksel araştırmalara pek uygun değildir. Özellikle toplum refahı, yerel politika oluşturma ve farklı sosyal grupların bilimsel olarak daha iyi anlaşılması için derin çıkarımlara ihtiyaç vardır. Genel olarak kantitatif coğrafyaya olan ilginin azalması da, herhangi bir sosyo-mekânsal veya bireysel sorunu ampirik ve açıklayıcı bir şekilde çözme konusundaki yetersizliğinin fark edilmesi neticesinde olmuştur. Nitel coğrafi araştırma ise, insan ilişkileriyle ilgili açıklamalar yapma, insanların deneyimlerine anlamlar yükleme, ayrıca yerleri/mekânları ve doğayla toplum arasındaki ilişkileri daha iyi anlamak için daha fazla araştırmayı teşvik etme gücüne sahiptir (Hay ve Cope, 2021, s. 376).

2. Metodolojik Yaklaşımlar

Nitel ve nicel yöntemler, birbirinden farklı veri toplama ve analiz tekniklerini kullanmaktadır. Ayrıca ontolojik ve epistemolojik açıdan farklılık göstermektedir. Nitel bir araştırmada amaç, olaylara katılımcının penceresinden bakabilmektir. Bir bakıma katılımcıların sesi olmak istenir. Bu da emik, yani içeriden bakışa karşılık gelmektedir. Bu tarz bir araştırma yapılırken katılımcıları buldukları ortamda gözlemlemek, onların söylediklerini doğru anlamak açısından önemlidir. Nitel araştırmalarda genellikle "Bireylerin yer ve olaylarla ilgili deneyimleri nelerdir?" sorusu üzerinde durulur (Sayer, 1992, s. 45). Bu tür araştırmalar, insanların yaşam biçimlerini, öykülerini, deneyimlerini anlamaya yönelik bilgi üretmektedir (Strauss ve Corbin, 2007, s. 26). Burada değişkenler üzerinden bir neden-sonuç ilişkisi kurmak yerine; olay, durum, olgu ve deneyimleri kendi bağlamlarıyla anlama arayışına girilmektedir. Ayrıca doğru bir nitel veri, araştırmacıları yeni ve beklenmedik bulgulara götürebilmektedir (Miles ve Huberman, 2016, s. 1).

Nitel yöntemde en yaygın olarak üç veri toplama tekniğinden bahsedilir. Bunlar; *görüşme, gözlem ve dokümanların incelenmesidir* (Baltacı, 2019, s. 370). Saha araştırması esnasında yeri geldiğinde görüşmelerle toplanamayan veriler gözlemler arayıcılığıyla elde edilebilirken, bazen de gözlemlerin veremediği bilgilerin görüşmeler arayıcılığıyla toplanması mümkün olabilmektedir. Gözlem esnasında katılımcılarla mümkün olduğunca fazla vakit geçirmek ise onların kişisel deneyimlerine daha fazla tanık olmak demektir. Böylece araştırmacılar, süreci doğal ortamında gözlemleme fırsatı elde eder ve içeriden bir bakış kazanmış olur. Ayrıca gözlemin yapıldığı ortam, araştırmanın bağlamsal yönünü açıklama konusunda kolaylıklar sağlamaktadır. Tüm bunların yanında, sahadan elde edilen gözlem notlarıyla araştırmacı yazım aşamasında yoğun betimlemeler yapabilmektedir.

Nitel araştırmalar, bağlamsal anlamı genellenebilirliğe tercih eder (Maxwell, 2018, s. 88). Araştırma problemiyle ilgili değişkenleri birbirinden bağımsız incelemek yerine, bu değişkenler arasındaki ilişkiselliği ön plana çıkarmaya çalışır. Yani değişkenlerin tek başına anlamlı olmadığını, her değişkenin ilgili diğer değişkenden etkilendiğini ve bu birlikteliğin ilgili değişkene gerçek anlamı kazandırdığını varsayar (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 45).

Bir diğer önemli konu, verilerin analizidir. Nitel veri analizi, nicel veri analizine göre daha derinlemesine ve karmaşık bir analiz sürecini içermektedir. Bulgular nicel veri analizindeki gibi sistematik veya standartlaştırılmış olmadığı için, nitel bulguların analizi daha zordur, denilebilir. Ayrıca nitel analiz anlamlar çıkarmaya başlar (Patton, 2014, s. 56). Zaten nitel araştırmanın doğasında, herhangi bir olayı veya durumu anlamak vardır. "Nitel veri analizinde amaç, sosyal gerçekliğin içerisinde gizil bir biçimde bekleyen bilginin gün yüzüne çıkartılmasıdır" (Özdemir, 2010, s. 323). Nitel analizin ilk aşamasında ses kaydına alınan görüşmeler yazıya geçirilerek transkripsiyonları çıkarılmaktadır. Sonrasında tüm transkripsiyon metinlerinin ayrıntılı olarak bütüncül okumaları yapılmaktadır. Ardından görüşme metinleri kodlanarak kategori ve temalar elde edilmektedir. Bir sonraki aşamada kategoriler arasındaki örüntüler belirlenirken; en son aşamada bu örüntülerin araştırma problemi ile arasındaki bağ kurularak elde edilen bulgular alan yazın, katılımcıların doğrudan ifadeleri ve araştırma sahasındaki gözlemlerden destek alınarak yorumlanmaktadır.

Nitel yöntemde, geçerlilik ve güvenilirlik aşamaları önemli kaygılardandır. Bu kaygıları minimum düzeye indirmek için gerek araştırmanın kavramsal çerçevesinin oluşturulması gerekse verilerin toplanması, analiz edilmesi, yorumlanması ve bulguların sunulması süreçlerinde özenli olunmalıdır. Nitel araştırmalarda geçerliliği ve güvenilirliği arttırmak için kullanılan yöntemlerden biri de veri çeşitlenmesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 91). Çoklu veri kullanımı, yapılan çalışmaya hem derinlemesine bakış kazandırmakta hem de çalışmanın güvenilirlik ve geçerliliğini arttırmaktadır (Creswell, 2018, s. 98).

Coğrafyacılar uzun zamandır çevre, insan ilişkileri ve benzeri konuların yorumlanmasında; katılımcı gözlem, yarı yapılandırılmış görüşme ve arşiv taramalarına güvenmektedir (Delyser, 2008, s. 235). Beşerî coğrafya araştırmalarında, görüşme formlarına ek olarak katılımlı gözlemler, fotoğraflar, günlükler, sosyal medya, videolar vb. yararlanılan nitel veri toplama araçlarındandır (Dowling ve diğerleri, 2016, s. 683; Rowles ve Schoenberg, 2002, s. 241). Bunlardan özellikle görüşme, coğrafya disiplini içinde en yaygın kullanılan veri toplama araçlarından biridir (Dunn, 2021, s. 148). Bu teknik, araştırmacılara derinlemesine bilgi toplama olanağı sunmaktadır. Tekniğin en büyük dezavantajı ise uzun zaman almasıdır. Fakat katılımcıların belirlenmesinde, kolay erişilebilirlik ve gönüllülük esas alındığı takdirde görüşmeler nispeten daha hızlı ilerleyebilmektedir (Büyüköztürk ve diğerleri, 2020, s. 162). Bu sebeple, araştırma sırasında örnekleme daha kolay ulaşmak amacıyla hem bir katılımcı gibi davranarak içeriden biri olmaya hem de bu konuda güvenilir kişilerin yardımlarından faydalanmaya çalışılmalıdır. Ayrıca odak grup görüşmeleri de, coğrafya araştırmalarına büyük katkı sağlamaktadır. Odak grup; insan-yer ilişkilerine ilişkin ayrıntıları ve karmaşıklıkları araştırmak için tek başına veya diğer yöntemlerle birlikte kullanılacak oldukça etkili bir yöntemdir (Cameron,

2021, s. 5). Bu araştırma tekniği sayesinde coğrafyacılar çalışmalarında hem keşfedici hem de açıklayıcı bir tarzı benimseyebilmektedir.

Bilindiği gibi nitel araştırma, uzun bir zaman alabilmektedir. Bu durum, araştırma sürecinin gidişatında, araştırma sorularında, veri toplama tekniklerinde vs. değişime neden olabilmektedir. Hatta araştırma sahası ve araştırmaya katılacak bireyler dahi bu süre zarfında değişebilmektedir. Bu sebeple, araştırmayla ilgili ilerleyen dönemlerde herhangi bir sıkıntı yaşanmaması için pilot çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Pilot çalışmalar sayesinde önceden hazırlanan araştırma sorularının anlaşılabilirlik düzeyi ve geçerliliğini test etmek mümkün olabilmektedir. Yapılan ön görüşmeler, hem katılımcıların rahatsız oldukları hem de gereksiz gördükleri soruların mülakat formundan çıkarılmasını sağlamakta ve sorular yeniden şekillenmektedir. Ayrıca pilot uygulamalar, araştırma sahasının belirlenmesinde de yardımcı olabilmektedir.

Nitel araştırmada ortamın ve katılımcıların seçimi, sürecin önemli bir parçasıdır. Bu yaklaşımda bilgilerin genellenmesi amacı güdülmeyen için araştırmacılar küçük bir örneklem grubuyla çalışabilmekte (Cresswell, 2018, s. 157; Miles ve Huberman, 1994, s. 27) ve mülakatların gerçekleştirildiği kişiler genellikle amaçlı örneklem yöntemiyle belirlenmektedir. Ayrıca araştırma esnasında her önüne gelen örneklem grubuna alınmamaktadır (Balci, 2013, s. 166). Bunun yanında, örneklemin daraltılması hem yapılacak çalışmada daha emin adımlarla ilerlemeyi sağlamakta hem de zaman ve maliyet açısından çalışma için büyük kolaylıklar sağlamaktadır (Eco, 2020, s. 45). Burada örneklem büyüklüğüne karar vermek ise, izlenmesi gereken net bir yol olmadığından, nicel araştırmalara göre daha zordur (Büyüköztürk ve diğerleri, 2020, s. 97). Bu noktada, verinin doyum noktasına ulaşması önemli bir meseledir.

Coğrafya disiplini içinde en yaygın kullanılan nitel araştırma desen veya modelleri arasında etnografya ve fenomenoloji yer almaktadır. Bilindiği gibi coğrafya, uygulamalı bir disiplindir ve coğrafyacılar genellikle saha çalışmalarıyla gözleme önem vermektedir. Bir mekânsal bilim olan coğrafyanın, odak noktası daha çok saha, doğal ortam ve katılımcı gözlem olan etnografya desenine ilgi duymasının en önemli sebeplerinden biri de budur. Özellikle 1980'lerden sonra coğrafyada yaşanan kültürel dönüşle birlikte etnografya çalışmalarına yönelim artmıştır. Bugün de hâlâ etnografya, özellikle kültürel coğrafyadaki en önemli araştırma modellerindedir (Chaudhuri, 2022, s. 180). Pozitivist paradigmaya alternatif bir bakış sunan fenomenolojiyle tanışma ise 1970-1980'li yıllar arasında Buttimer (1976), Relph (1976), Seamon (1979), Tuan (1977) gibi beşerî coğrafyacıların çalışmalarıyla olmuştur. Bununla birlikte Buttimer, coğrafyayı fenomenolojiye yaklaştıran ilk yapının esasen Vidal de la Blache'ın 1922'de yayımlanan "Principes de Geographie Humaine" (Beşerî Coğrafyanın Prensipleri) adlı eseri olduğundan bahsetmektedir (Buttimer, 1978). Ayrıca Buttimer ve Seamon'ın (1980) birlikte çıkardıkları "The Human Experience of Space and Place" (İnsanın Mekân ve Yer Deneyimi) adlı kitapta da fenomenolojinin izleri görülmektedir. Bunların yanında, durum çalışmaları da nispeten daha uzun bir süredir sosyal bilimlerde ve coğrafyada yer bulan nitel araştırma desenlerinden biridir (Baxter, 2021, s. 122). Araştırmacılara derinlemesine çalışma ve karşılaştırma imkânı sunan durum çalışmaları sayesinde coğrafyacılar hem farklı mekânlarda çalışmalarıyla ilgili kıyaslama yapabilmekte hem de herhangi bir birey, olay, olgu veya durumu çok yönlü olarak inceleyebilmektedir.

Coğrafyacılar, bir süredir yenilikçi metodolojiler arayışındadır. Çok yaygın olmasa da, 20. yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkan "jeopoetik" yaklaşımıyla şiir merceğinden coğrafyaya daha yaratıcı katkılar sunmak amaçlanmıştır. Bu yaklaşıma göre coğrafyacı aynı zamanda yaratıcı bir jeosanatçıdır. Araştırma deneyimlerini ve sahayla ilgili gözlemlerini şiir arayıcılığıyla yeniden temsil etmektedir (Madge, 2014, s. 178). Bunun yanında "story map" tekniği aracılığıyla, yer temelli verileri insan deneyimleriyle birleştirerek özellikle görsel açıdan anlamlı coğrafi bilgiler üretmek mümkündür (Cope ve Hay, 2021, s. 13).

SONUÇ

Herhangi bir sosyal veya beşerî olguyu araştırmada tek bir yöntemin varlığından bahsetmek ne mümkündür ne de gerçekçidir. Nitekim bazı durumları açıklamada nicel metodolojinin yetersiz kalması, sosyal bilimciler arasında alternatif bakış açılarına karşı bir merak uyandırmış ve zamanla nitel yönetime de ilgi gösterilmeye başlanmıştır. Bugün coğrafya, çok çeşitli metodolojik ve kavramsal yaklaşımın beraber yer aldığı bir bilimdir. Coğrafya disiplini, önceleri pozitivist bilim anlayışı içinde konumlandırılrsa da 1960'lı yıllardan sonra ortaya çıkan paradigma değişimlerinden etkilenmiştir. Neredeyse 1970'li yıllara kadar nitel yönetime ilgisiz kalan coğrafyacıların, özellikle insan davranışlarını anlama ve bu konuda bütüncül bakabilme noktasında, sonraki dönemlerde nitel yönetime başvurdukları görülmektedir. Disiplin içindeki mevcut nitel araştırmaların büyük bir kısmı, tümevarımsal bir yol izlemekte ve betimleyici sonuçlar ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Bir dönem pozitivist yaklaşımlar beşerî coğrafyada hâkimiyeti elinde tutsa da 21. yüzyılın coğrafyacılarının çalışmalarında anlam arayışına girmeleri nitel metodolojiye yönelmelerine neden olmuştur. Nitel çalışmalarda amaç, genellikle sınırlandırılmış herhangi bir konuyu derinlemesine araştırmaktır. Bir istatistikçi herhangi bir veriyi sayısallaştırmayı amaçlarken nitel araştırmacı veriyi anlamlandırma arayışındadır. Nitelde bulgular; sosyal, tarihsel ve mekânsal bağlamlarda ele alınır. Ayrıca bir bağlamdan elde edilen bulgular bir diğerine veya evrene genellenemez. Belirli ortamlardaki eylemleri keşfetmek ve anlamak, insan ilişkilerini incelemek ve insanların neden bu şekilde hissettikleri veya davrandıkları hakkında mümkün olduğunca çok fazla şey bilmek nitel çalışmalarla daha fazla mümkün olabilmektedir.

Nitel araştırmacılar çalışmalarının sonunda araştırma problemiyle ilgili bütüncül bir resim sunmaktadırlar. Böylelikle çalışmalarında bir yandan farklı bakış açılarını yansıtılabilmeleri mümkün olurken bir yandan da çalışmalarlarıyla ilgili birçok faktörün betimlemesini yapabilmektedirler. Araştırmacılar ayrıca faktörler arasındaki sebep-sonuç ilişkilerinden ziyade, her durumdaki faktörlerin karmaşık etkileşimlerini ortaya çıkarabilmektedirler. Bugünün beşerî coğrafyacıları basitleştirilmiş kavramsallaştırmaların ötesinde çalışırlar. Onlar sadece mekânı ve yeri değil, aynı zamanda mekânların, yerlerin ve insan davranışlarının karşılıklı ilişkisini anlamaya yönelik çaba gösterirler.

Çağdaş beşerî coğrafya çok çeşitli araştırma yöntemlerini benimsemektedir. 1960'lı yıllardan itibaren birçok disiplinde olduğu gibi coğrafya disiplini içinde de meydana gelen paradigma dönüşümleriyle beraber beşerî coğrafya alanında nitel yönetime bir ilginin doğduğu görülmektedir. Özellikle 1970'lerin sonlarında beşerî coğrafyacıların insan deneyimlerini anlama noktasında hümanist coğrafyadan etkilendikleri bilinmektedir. Coğrafya disiplini içinde önce hümanist ve ardından feminist akımın etkisiyle bireyi ve toplumu odağına alan çalışmaların sayısı artmış; bu durum ise nitel yöntemin çalışmalarda daha fazla kullanılmasını beraberinde getirmiştir.

Coğrafyada nitel yöntemlerin savunulmasındaki en önemli etkenlerden biri, feminist coğrafyacıların çalışmaları olmuştur. Günümüzde ağırlıklı olarak hâlâ pozitivist yaklaşımlar beşerî coğrafyada hâkimiyetini devam ettirse de postyapısalcı yaklaşımlardan beslenen çalışmaların sayısı da azımsanmayacak seviyededir. Nitel yöntemi kullanan beşerî coğrafyacılar kadın, çocuk, yaşlı gibi birçok yönden dezavantajlı grupların sesi olmayı amaçlamaktadır. Bu yöntemi kullanan beşerî coğrafyacıların ayrıca toplumsal yapılarla ve bireylerin deneyimlerine ilişkin temel sorulara yeni ve etkili yaklaşımlar getirdiği açıktır.

Sosyal bilimler içinde eskisine kıyasla daha fazla görünür olan nitel çalışmalar, özellikle nicel yöntemi kullanan araştırmacılar tarafından bazı konularda eleştirilmektedir. Bu noktada nitel araştırmacıların dikkat etmesi gereken belli hususlar bulunmaktadır. Öncelikle yapılacak araştırma, çeşitli veri toplama aracı ve kaynaktan beslenmelidir. Sahada uzun süreli gözlemler yaparak katılımcı grubuyla yakın temas kurmak ise araştırma sürecini yakından inceleme ve anlama imkânı sunacağı

için oldukça önemlidir. Ayrıca analiz süresince önyargılardan sıyrılarak katılımcıların deneyimlerine yükledikleri anlama tarafsız yaklaşılması gerekmektedir.

Extended Abstract

In recent years, the interest of human geographers in qualitative methods has increased more than ever, both to better understand the behavior of individuals or societies and to look at events holistically. In this study, the importance of qualitative research method in the geography discipline is discussed. By using qualitative methods, geographers can explain their work with a stronger interpretation. One of the aims of the study is to discuss how qualitative research, which has become increasingly effective in the field of social sciences in the last 50 years, is positioned within human geography. In addition, the theoretical and methodological contributions of qualitative research to human geography are mentioned. The results of the study show that qualitative research has become more visible than ever in human geography and that this method offers significant contributions to the science of geography. In addition, it is seen that the number of studies contributing to qualitative research within the discipline of geography is not small.

Although positivist approaches dominated human geography for a period, the search for meaning in the work of twenty-first century geographers led them to turn to qualitative methodology. The aim of qualitative studies is to investigate in depth any topic that is usually limited. While a statistician aims to quantify any data, a qualitative researcher seeks to make sense of the data. Qualitative findings are considered in social, historical and spatial contexts. Additionally, findings from one context cannot be generalized to another or to the universe. It is more possible with qualitative studies to explore and understand actions in particular settings, to examine human relationships, and to know as much as possible about why people feel or behave the way they do.

Today's human geographers work beyond simplified conceptualizations. They strive to understand not only space and place, but also the interrelationship of spaces, places, and human behavior. Contemporary human geography embraces a wide variety of research methods. With the paradigm shifts that have occurred in the discipline of geography, as in many other disciplines, since the 1960s, it can be seen that an interest in qualitative methods has emerged in the field of human geography. It is known that human geographers were influenced by humanist geography in understanding human experiences, especially in the late 1970s. Within the discipline of geography, the number of studies focusing on the individual and society has increased, first under the influence of the humanist and then the feminist movement; this has brought about the increased use of qualitative methods in studies.

One of the most important factors in the advocacy of qualitative methods in geography has been the work of feminist geographers. Although positivist approaches still dominate human geography today, the number of studies informed by poststructuralist approaches is also considerable. Human geographers who use qualitative methods aim to be the voice of disadvantaged groups such as women, children, and the elderly. It is clear that human geographers who use this method also bring new and effective approaches to fundamental questions about social structures and the experiences of individuals.

Qualitative and quantitative methods use different data collection and analysis techniques. It also differs from an ontological and epistemological perspective. The aim of a qualitative research is to look at events from the participant's perspective. In a way, it is desired to be the voice of the participants. This corresponds to the emic, or inside view. When conducting this type of research, observing the participants in their environment is important in order to correctly understand what they say. Qualitative studies, which are more visible than before in the social sciences, are criticized on some issues, especially by researchers who use quantitative methods. At this point, there are certain

issues that qualitative researchers should pay attention to. First of all, the research to be conducted should be fed by various data collection tools and sources. Establishing close contact with the participant group by conducting long-term observations in the field is very important as it will provide the opportunity to closely examine and understand the research process. In addition, during the analysis, it is necessary to strip away prejudices and approach the meaning that participants attribute to their experiences objectively.

KAYNAKÇA

- Balcı, A. (2013). *Sosyal bilimlerde araştırma: Yöntem, teknik ve ilkeler*. Ankara: Pegem Akademi.
- Baltacı, A. (2019). *Nitel araştırma süreci: nitel bir araştırma nasıl yapılır?* Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 5(2): 368-388.
- Baxter, J. (2021). *Case studies in qualitative research*. (Ed.) Lain Hay & Meghan Cope. In: *Qualitative Research Methods In Human Geography*. Oxford University Press.
- Bogdan, R.C. & Taylor, S. (1975). *Introduction to qualitative research methods*. NY: Wiley.
- Bryman, A. (1988). *Quantity and quality in social research*. NY: Routledge.
- Buttimer, A. (1976). *Grasping the dynamism of the lifeworld*. Annals of the Association of American Geographers. 66 (2): 277-292.
- Buttimer, A. (1978). *Charism and context: The challenge of la geographie humaine*. (Ed.) Ley, D. & Samuels, M. S. In: *Humanistic Geography: Prospect And Problems*. London: Croom Helm.
- Buttimer, A. & Seamon, D. (1980). *The human experience of space and place*. London: Croom Helm.
- Büyüköztük, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2020). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Cameron, J. (2021). *Focusing on the focus group*. In: *Qualitative Research Methods in Human Geography*. (Ed.) Lain Hay & Meghan Cope. Oxford University Press.
- Chaudhuri, S. (2022). *Ethnographic study: A new trend of research in cultural geography*. Journal of Interdisciplinary Cycle Research. pp: 180-189.
- Cloke, P., Cook, L., Crang, P., Goodwin, M.A., Painter, J. & Philo, C. (2004). *Practising human geography*. Sage Publication.
- Cope, M. (2010). *A history of qualitative research in geography*. (Ed.) Delyser, D. In: *Qualitative Geography*. SAGE Publications.
- Cope, M. & Hay, L. (2021). *Where are we now? qualitative research in human geography*. (Ed.) Cope & Hay. In: *Qualitative Research Methods in Human Geography*. Canada: Oxford University Press.
- Creswell, J.W. (2018). *Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*. Çev. Mesut Bütün & Selçuk Demir. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Delyser, D. (2008). *Teaching qualitative research*. Journal of Geography in Higher Education. 32(2): 233-244.
- Delyser, D. (2010). *Writing qualitative geography*. (Ed.) Delyser, D. In: *Qualitative Geography*. SAGE Publications.

Dowling, R., Lloyd, K. & Pearson, S.S. (2016). *Qualitative methods 1: Enriching the interview*. Progress in Human Geography. 40(5): 679–686.

Dunn, K. (2021). *Engaging interviews*. (Ed.) Lain Hay & Meghan Cope. In: *Qualitative Research Methods in Human Geography*. Oxford University Press.

Eco, U. (2020). *Tez nasıl yazılır?* İstanbul: Can Sanat Yayınları.

Erkenekli, M. (2012). *Kültürel değer çalışmalarında yöntem ve sosyolojik araştırmalar için bir model önerisi*. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 33: 221-230.

Giddens, A. (2003). *Sosyolojik yöntemin yeni kuralları yorumcu sosyolojilerin pozitif eleştirisi*. Çev. Ümit Tatlıcan ve Bekir Balkız. Paradigma Yayınevi.

Glaser, B.G. & Strauss, A.L. (2006). *The discovery of grounded theory strategies for qualitative research*. London: Aldine Transaction.

Guba, E. & Lincoln, Y. (1981). *Effective evaluation*. San Francisco: Jossey-Bass.

Harvey, D. (2019). *Dünyanın halleri*. Çev. Kolektif (Şükrü Alpagut vd.). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Hay, I. & Cope, M. (2021). *Qualitative research methods in human geography*. Oxford University Press.

Kuhn, T. (1982). *Bilimsel devrimlerin yapısı*. Çev. N. Kuyaş. İstanbul: Alan Yayıncılık.

Kümbetoğlu, B. (2017). *Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Madge, C. (2014). *On the creative re(turn) to geography: poetry, politics and passion*. Royal Geographical Society. pp:1-8.

Maxwell, J.A. (2018). *Nitel araştırma tasarımı etkileşimli bir yaklaşım*. Çev. Mustafa Çevikbaş. Ankara: Nobel Yayınları.

Merriam, S.B. (2018). *Nitel araştırma desen ve uygulamaları için bir rehber*. Çev. Selahattin Turan. Ankara: Nobel Yayınları.

Mikkelsen, C. & Nucci, J.D. (2015). *Qualitative methodologies in geography, contributions to the study of quality of life*. (Ed.) G. Tonon. In: *Qualitative Studies In Quality Of Life*. Springer International Publishing.

Miles, M.B. & Huberman, A.M. (1994). *Qualitative data analysis: an expanded sourcebook*. Sage Publications.

Miles, M.B. & Huberman, A.M. (2016). *Nitel veri analizi*. Çev. Sadegül Akbaba Altun ve Ali Ersoy. Ankara: Pegem Akademi.

Neuman, L.W. (2014). *Social research methods: qualitative and quantitative approaches*. Essex: Pearson Education Limited.

Okur, M. & Bilgili, M. (2022). *Kültürel dönüş/coğrafi dönüş: yeni kültürel coğrafya*. (Ed.) G. Gürçay ve K. Manafidizaji . Akdeniz 7. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri içinde (s. 257-268). Mersin: UBAK Uluslararası Bilimler Akademisi.

Özdemir, M. (2010). *Nitel veri analizi: Sosyal bilimlerde yöntembilim sorunsalı üzerine bir çalışma*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 11(1): 323-343.

Beşerî Coğrafya Araştırmalarında Nitel Metodoloji ve Yaklaşımlar

Patton, M. Q. (1978). *Utilization-Focused Evaluation*. Beverly Hills, CA: Sage.

Patton, M.Q. (2014). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.

Popper, K. (2002). *The logic of scientific discovery*. Routledge.

Reichenbach, H. (2013). *Bilime yeni pozitivist bakış*. Çev. Nusret Hızır ve Halil Vehbi Eralp. Ankara: Epos Yayınları.

Relph, E. C. (1976). *Place and placelessness*. London: Pion.

Rowles, G. & Schoenberg, N.E. (2002). *Qualitative gerontology: A contemporary perspective*. Springer Publishing.

Sauer, C. (1963). *Morphology of landscape*. (Ed.) J. Leighly. In: *Land and life: a selection of writings of Carl Ortwin Sauer*. Berkeley: University of California Press. pp. 315–50.

Sayer, A. (1992). *Method in social science: A realist approach*. Routledge.

Seamon, D. (1979). *A geography of the lifeworld*. St. Martin's Press.

Strauss, A. & Corbin, J. (2007). *Basics of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques*. Sage Publications.

Tuan, Y-T. (1977). *Space and place: The perspective of experience*. University of Minnesota Press: London.

Türk, T. & Ekşi, H. (2017). *Nitel desenler – etnografya*. İstanbul: Edam Yayıncılık.

Winchester, H. & Rofe, M. (2016). *Qualitative research and its place in human geography*. (Ed.) I. Hay. In: *Qualitative Research Methods in Human Geography*. Oxford University Press.

Yanardağ, A.A. (2019). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: Ana akım yaklaşımlar, alternatif açılımlar*. (Ed.) Güney Çeğin, Vefa Saygın Öğütle, Ali Esgin. İçinde: *Strata İlişkisel Sosyal Bilimler Dergisi*. Ankara: Phoenix Yayınevi.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

 SUITDER SÖZ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ Sakarya University Journal of Humanities and Social Sciences	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	Etik Kurul Kararından muaftır.
Katılımcı Rızası:	Katılımcı yoktur.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	It is exempt from the Ethics Committee Approval
Informed Consent:	No participants.
Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest:	No conflict of interest.
Copyrights:	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.

SUITDER

SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ

Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sayı/Issue	62-Aralık 2024/ 62-December 2024
Makale Bilgisi/ Article Info	Araştırma Makalesi/ Research Article
Başvuru Tarihi/ Submitted Date:	21 Ağustos 2024
Kabul Tarihi/ Accepted Date:	9 Ekim 2024
Atıf/Citation:	Durmaz, N. (2024). Giovanni Papini ve Pragmatizm. <i>Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi</i> , 203-214
DOI:	10.35237/suitder.1536946
Benzerlik / Similarity: %	%1

Giovanni Papini ve Pragmatizm

Giovanni Papini and Pragmatism

Nihat DURMAZ*

Öz

Giovanni Papini (1881-1956), 20. yüzyıl İtalyan edebiyatının önemli bir figürüdür. Floransa'da doğan Papini, edebiyata gazete eleştirileriyle başladı. 1903'te, Giuseppe Prezzolini ile birlikte *Leonardo Dergisi*'ni kurdu. *Leonardo Dergisi* ve diğer yayınlarında İtalyan edebiyatının geleneksel akımlarını eleştiren Papini, yeni düşünce hareketlerinin destekçisi oldu. Başlangıçta pozitivizm ve geleneksel değerlerden uzaklaşarak modernizm ve fütürizme yaklaştı, ancak sonrasında Hıristiyanlık ve Katolikliğe yöneldi. Bu çalışmada, Papini'nin pragmatizme katkıları ve İtalya'da gerçekleştirdiği dönüşüm ele alınacaktır. Türkiye'de Papini hakkında sınırlı çalışma bulunmaktadır. Papini, özellikle koridor örneği ve İnsan-Tanrı düşüncesiyle pragmatizmin anlaşılmasına önemli katkılar sağlamıştır. Papini, pragmatik metodun felsefi sorunlara ve toplumsal karışıklıklara çözüm getirebileceğine inanır. Bu metodun temelinde, gereksiz retorik ve spekülatif iddialardan uzak durarak pratik ve uygulanabilir çözümler geliştirmek yatar. Papini, pragmatizmi bir otel koridoruna benzetir; bu koridordan çeşitli odalara geçilir ve her odada farklı amaçlara ulaşılır. Pragmatizm, bu koridorda herkese uygun araçlar sunar, ancak hiçbir konuda kesin kararlar vermez. Papini'nin "İnsan-Tanrı" kavramı, pragmatik metodun idealizme dayalı bir versiyonudur. Bu kavram, insanın arzularının tamamen tatmin edilmesi ve yeni bilinç durumlarının test edilmesiyle mümkün değildir. Papini'ye göre, insanoğlu gerçekliğe hükmedebilecek potansiyele sahiptir ve bu potansiyel, pratik eylemlerle ortaya çıkarılmalıdır. Papini'nin pragmatizmi, James'in inanma iradesi kavramından etkilenmiştir; ancak Papini, inancı eylemin nedeni değil sonucu olarak kabul eder. Bu yaklaşım, Papini'yi diğer pragmatistlerden ayırır ve bazı düşünürler tarafından aşırı olarak değerlendirilir. Papini'nin pragmatik idealizmi, insanın yaratıcı gücünü ve eylemin dinamikliğini merkeze alarak hayatın ideale yaklaşmasını amaçlar.

Anahtar Kelimeler: Felsefe Tarihi, Papini, Pragmatizm, İnanma İradesi, İnsan-Tanrı.

Abstract

Giovanni Papini (1881-1956) was a major figure in 20th century Italian literature. Born in Florence, Papini began his literary career as a newspaper critic. In 1903, together with Giuseppe

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Felsefe Bölümü, Konya/TÜRKİYE, e-posta: nihat.durmaz@selcuk.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9633-2282.

Prezzolini, he founded the journal *Leonardo*. In *Leonardo* and his other publications, Papini criticised the traditional trends in Italian literature and supported new intellectual movements. Initially distancing himself from positivism and traditional values, he gravitated towards modernism and futurism, but eventually turned to Christianity and Catholicism. This study looks at Papini's contributions to pragmatism and the changes he brought about in Italy. Research on Papini in Turkey is limited. Papini has made significant contributions to the understanding of pragmatism, particularly with his corridor example and the concept of the relationship between man and God. Papini believes that the pragmatic method can provide solutions to philosophical problems and social chaos. The basis of this method is to develop practical and applicable solutions while avoiding unnecessary rhetoric and speculative claims. Papini likens pragmatism to a hotel corridor, from which different rooms with different purposes can be accessed. Pragmatism provides appropriate tools for everyone in this corridor but does not make definitive decisions on any matter. Papini's concept of "Man-God" is a version of the pragmatic method based on idealism. This concept is possible with the complete fulfilment of human desires and the testing of new states of consciousness. According to Papini, humanity has the potential to dominate reality, and this potential should be revealed through practical action. Papini's pragmatism is influenced by James's concept of the will to believe, but Papini sees belief as the result, not the cause, of action. This approach distinguishes Papini from other pragmatists and is considered extreme by some thinkers. Papini's pragmatic idealism aims to bring life closer to the ideal by focusing on human creativity and the dynamism of action.

Keywords: History of Philosophy, Papini, Pragmatism, Will to Believe, Man-God.

GİRİŞ

Giovanni Papini (1881-1956), İtalyan edebiyatının 20. yüzyıldaki en önemli figürlerinden biridir. Floransa'da dünyaya gelen Papini, edebiyata gazetelerde edebiyat eleştirileri yaparak başladı. 1903 yılında kendisi gibi pragmatist olan Giuseppe Prezzolini (1882-1982) ile birlikte *Leonardo Dergisi*'ni çıkardı. *Leonardo Dergisi*'nin İtalyan kültüründe önemli bir rol oynadığından ileride bahsedilecektir. Prezzolini, Papini'yle birlikte 20. yüzyılda İtalyan kültür ve edebiyatını derinden etkileyen yazarlardan biridir. Hatta İtalyan entelektüel dünyasının değişiminde onun yayımladığı çalışmalar oldukça etkili olmuştur. Sözelimi; *Leonardo* ve *La Voce* (Ses) dergileri, İtalya'nın sosyal, kültürel ve politik sorunlarını merkeze alarak pek çok ünlü düşünürü bir araya getirmeyi başarmıştır. İtalya'nın her alandaki durgunluğunu gidermek için eleştirel yazılar yayımlayan bu dergiler, uyanış için yeterli etkiyi oluşturmuştur.

Leonardo Dergisi'nde ve diğer yayınlarda genellikle İtalyan edebiyatının geleneksel akımlarını eleştiren Papini, yeni düşünce hareketlerinin en büyük destekçisi olmuştur. Bu yaklaşımı Papini'yi pozitivist ve geleneksel değerlerden uzaklaştırmış modernizmle fütürizme yaklaştırmıştır. Bu yaklaşımlarda uzun süre kalmayan Papini, son durak olarak Hıristiyanlıkla Katoliklikte karar kılmıştır. *İsa'nın Yaşamı* ve *Şeytan* adlı eserleri pek çok dile çevrilmiştir.

Bu çalışmada Papini'nin pragmatizme katkısı ve İtalya'da gerçekleştirdiği dönüşüm hakkında bilgiler verilecektir. Ülkemizde Papini hakkında Barış Yücesan'ın iki çalışması¹ dışında herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. *Papini'nin Bitik Adam* ve *Tükenmiş Adam* adlı eserlerinden hareketle alınan bu iki çalışma, edebiyat alanına ait çalışmalardır. Pragmatizmin gelişimine ve tanınmasına Pierce, James ve Dewey'in yanında İngiltere'de F.C.S. Schiller ve İtalya'da Papini'nin önemli bir katkısı olmuştur. Ülkemizde Papini dışında diğer filozoflar hakkında birçok çalışmanın bulunması, böylesi

¹ Papini'nin edebi yönüyle ilgili olan bu çalışmaların künyesi şöyledir: Yücesan, B. (2017). Giovanni Papini'nin *Bitik Adam* Adlı Yapıtında Pragmatizme Bakış. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 1(57), 102-115; Yücesan, B. (2017). *Giovanni Papini ve Tükenmiş Adam* Adlı Yapıtı. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi.

bir makaleyi gerekli kılmaktadır. Zira Papini, hem *koridor örneği* hem de *İnsan-Tanrı düşüncesi*yle pragmatizmin anlaşılmasına önemli bir katkı sağlamıştır.

1. Papini'nin İtalya'sında Pragmatizm

Felsefenin İtalya'da yeterli gelişim gösteremeyişi İtalyanların psikolojisine, pratik hayat ve sanatla ilgilenmelerine bağlanabilir. Ticaret, macera, siyaset, savaş ve sanat alanında ileride olan bu medeniyet, saf düşünce, soyutlama ve genelleme söz konusu olduğunda yeterli gelişim gösterememiştir. *Bruno*, *Vico* ve *Galileo* gibi filozoflara rağmen, soyutlamaların yoğun olduğu felsefe, İtalyanlar için pek cazip olmamıştır. Buna ilaveten, İtalya'nın sürekli parçalanması ve Katolik kilisesinin varlığı da felsefenin gelişmesini engellemiştir. İlk sebebin çok önemli olmadığını düşünen Papini, Katolik kilisesinin varlığını felsefenin önündeki önemli engellerden biri olarak görür. Nitekim reform hareketlerinin İtalya'da bastırılması, buna karşın Almanya'da başarılı olması, Almanya'da spekülatif ve soyut tartışmaların gelişmesine katkı sağlamıştır. Daha açık bir ifadeyle; reform hareketleri İtalya'da bastırıldığı için felsefe, bu coğrafyada pek gelişmemiştir. Ancak yukarıda ifade edilen (soyut düşünceye ilgisizlik, pratik yaşamın merkeze alınması) hususların da bunda etkili olduğu unutulmamalıdır. Hâlbuki 15. ve 16. yüzyıllarda İtalya'nın felsefe alanında önemli bir yerde bulunduğunu ve deneyseliliğin ilk olarak bu topraklarda ortaya çıktığını ileri süren Papini, yukarıdaki etkenlerden dolayı bu gelişimin azaldığını iddia eder (Papini, 1903, s.553-555).

Çağdaş dönemde felsefenin İtalya'daki gelişimine bakıldığında Amerika'yla doğrudan temasın başladığı görülür. Hâlbuki bu iki ülke arasında edebî açıdan etkileşim daha önceden başlamıştır. Papini, İtalya'nın Amerika'yı hangi açılardan etkilediğine dair pek çok çalışmanın var olduğunu, ama Amerika'nın etkisine dair çok az çalışmanın bulunduğunu belirtir. Böylesi çalışmaları önemli gören filozof, İtalya'da pragmatizmi tanıtarak Amerika'nın etkisini ölçmeye çalışır. Papini'nin bu tarz bir yaklaşıma sahip olması edebiyat sanatkarı olmasıyla doğrudan ilişkilidir. Nitekim o, edebiyat alanında uluslararası şöhrete sahip bir filozoftur. *İsa'nın Hayatı* adlı eseri neredeyse tüm dillere çevrilmiştir. Bu eseri de dâhil, diğer edebî eserlerinin çoğunu olgunluk döneminde yazmasına rağmen Papini, kişilik olarak yaşadığı kültürü, dini ve devleti eleştirmekten çekinmeyen, insani duyguları şeffaf bir analize tabi tutan biri olduğu için Amerika'dan etkilenmeyi yadsımaz. Bu özellikler, geleneğin çatısı altında kalmak istemeyen ve bir kopuş çabası içinde olan bir filozofun nitelikleridir. Nitekim o ve arkadaşları, yukarıda ifade edilen *Leonardo* adında gelenekten kopuşu merkeze alan bir dergi çıkarmaya başlamışlardır. Bu dergideki yazarların ortak yaklaşımı, düşüncede idealist olan, felsefeyi kişisel bir yolculuk olarak gören ve aklın dışında herhangi bir hâkimiyeti reddeden bir yapıdadır. *Leonardo Dergisi*'nin kökenini oluşturan bu yapıda, eleştiri okları her daim pozitivizmin üzerinde olmuştur. Aslında temel mottoları hiç durmadan eleştiridir (Golino, 1955, s.38-40). Bu dergiyle beraber İtalya'da dergiler çağı başlamış ve akabinde İtalyan kültüründeki köklü değişikliklerin fitili ateşlenmiştir. Devam eden yıllarda Amerikan kültürünü yakından tanıyan Papini, kendisini pragmatist olarak tanımlamaya başlar. Nitekim o, bu hususu şöyle ifade eder:

“Özellikle ben Pragmatizme eğilimliydim. Düşüncemde, 1903'ten bugüne, Pragmatizmin özü olan bazı noktalar hep sabit kaldı: anlamsız sorunların ve belirsiz ifadelerin ortadan kaldırılması; düşünce araçlarının incelenmesi ve reformu; evrensellik ve monizmden ziyade belirli olana ve çoğulculuğa eğilim; iradenin daha büyük bir gücüne ve ruhun şeyler üzerindeki doğrudan etkisine yönelik bir arzu.” (Papini, 1920, s. 9-10).

İtalya'da pragmatizm, mantık veya psikoloji endeksli bir gelişim gösterir. Buna göre *Peirce*, mantıksal yönün merkezinde konumlanırken *James*, psikolojik kanadın temsilcisi olarak kabul edilir. Kendisini psikolojik kanat içinde konumlandıran Papini, insan iradesinin gelişimi açısından pragmatizmin coşkulu, gizemli ve mistik yönünü önemser. Buna karşın mantıksal yaklaşım, pragmatik maksimi felsefi bir gerçeklik kabul ederek yönünü bilim ve mantığa çevirir, kavramların anlamlarını belirlemenin pragmatizm için önemli olduğunu savunur. Ancak *Colella*, Papini'yi *James*

veya *Schiller*'in İtalya'daki temsilcisi olarak görmek yerine idealist açıdan pragmatizmi savunan bir filozof olarak tanımlamayı daha doğru bulur. Daha açık ifadeyle Papini, iki filozofun düşüncelerini İtalya'da tanıtan bir felsefeciden ziyade, pragmatist gelenek içinde özgünlüğü olan bir filozoftur. Papini'nin idealizmi, klasik bir idealizmden ziyade *Berkeley* ve *Hume*'dan etkilenen Anglo-Sakson kökenli bir idealizmdir. Ancak bu idealizmin pragmatizme dönüşen bir yapıda olduğu belirtilmelidir. Bu değişen ve gelişen pragmatizm, insan iradesinin genişletilmesinden insani arzuya dünyayı uzlaştırmaya çalışmasına kadar geniş bir yelpazeyi kapsar. Bu pragmatizm, hareket alanı bulursa modern düşünce tarafından uyutulan insani yaratıcılık neşvünema bulabilir. Papini'nin bu düşünceleri, insanları hem kültürel açıdan harekete geçirecek hem de sağlam bir voluntarist anlayışa (iradeyi merkeze alan) mensup edecek bir karaktere haizdir. *Schiller*'de de var olan voluntarist pragmatizm, Papini'de daha aşırı bir şekilde ortaya çıkar (Colella, 1997, s.127).

Papini'nin pragmatizmi tanıtması ve *Leonardo Dergisi*'nin yayın hayatına başlaması İtalya'da Amerika'ya karşı var olan önyargıları büyük oranda yıkar ve Amerikan kültürünün varlığını güçlendirmesine katkı sağlar. Ancak James'in *Leonardo Dergisi*'yle Papini'ye övgüler dizmesinden birkaç ay sonra söz konusu dergi kapanır, Papini ise idealizme kayan bir profil ortaya koyar (Golino, 1955, s.44).

2. Papini ve Pragmatizm

1881 yılında dünyaya gelen Papini, İtalya'da genç yaşta üne kavuşur. Yoksul ve dürüst bir ailede dünyaya gelen filozof, ebeveynlerinden güzellik namına herhangi bir şey almaz. Fizikî görünüş bakımından oldukça çirkin olan Papini, sadece düşmanları tarafından değil, dostları tarafından da fiziken çirkin kabul edilir. Bu durumu, onu kamçılar ve çok çalışarak İtalya'nın ünlü yazarlarından biri olmasına katkı sağlar. Megalomaniyle dünyaya geldiğini söyleyen Papini, çocukluk döneminde çirkinliğinden ötürü derin bir karamsarlığa düştüğünü, ama kendisi gibi çirkin olduğunu düşündüğü Petrarca'nın yazdığı eserlerinden dolayı başına taç takıldığını okuyunca karamsarlığının yerini azim ve sabrın aldığını ifade eder (De Filippis, 1944, s.352-354). Fizikî çirkinliğinden dolayı yaşadığı yalnızlığı kitaplara yönelerek aşmaya çalışan filozof, yoğun bir kitap okuma süreci yaşar.

Papini, 1905 yılında henüz 24 yaşındayken James'le bir Avrupa seyahatinde Roma'da tanışır. Genç yaşına rağmen Papini, İtalya'da keskin bir zihinsel dönüşüm gerçekleştirmek için bir grup arkadaşıyla pragmatizme yönelir. Pragmatizmin insan iradesinin yaratıcı gücünü öncelemesini merkeze alarak felsefesini inşa eden filozof, pozitivizmden tamamen farklı bir yolda ilerler. Çünkü pozitivizm, radikal değişimleri mutlak bir metodolojiyle gerçekleştirmeyi amaç edinirken pragmatizm sürece tabi, rölatif bir yöntemi merkeze alır (Papini, 1907, s.355-356). İlerleyen sayfalarda ayrıntılı olarak ele alınacak olan pragmatik metodun bam teli bilinci aktif, bilgiyi de pratiğin nedeni kabul etmesidir. *James*, Papini'yle tanıştıktan sonra *Schiller*'e yazdığı mektupta İtalya'da oldukça parlak ve başarılı bir genç pragmatistin doğduğunu haber verir. Bu mektupta Papini'den bir "mücevher" olarak bahseden *James*, onu her zaman pragmatizmin en "çoşkulu" ve en "radikal" filozofu olarak tanımlamaktan çekinmez. Papini'nin yanında *Peirce*'ün pragmatizmini benimseyen filozoflar da İtalya'da bulunur. Buna rağmen pragmatizm, İtalya'da yeterli gelişim gösteremez (Colella, 1997, s.125-126).

Bu durumun farkında olan *James*, İtalya'da Almanya ve Fransa kadar olmasa da felsefi bir geleneğin var olduğuna inanır. Bu gelenek içinde pragmatizmin kendisine yer bulması için biraz zamana ihtiyacı vardır. Yukarıda belirtilen *Leonardo Dergisi*'nin yayınları ve Papini'nin çabaları yeterli olmasa da oldukça kıymetlidir. Nitekim *James*, Papini'nin makalelerinde bir derinlikten ziyade, netlik ve kısalığın var olduğunu, böylesi bir yazım tarzının da bilgi eksikliğinden değil, gençliğin verdiği heyecandan kaynaklandığını ifade eder. Teknik kavramlardan uzak duran Papini'nin hâlihazırdaki en radikal pragmatist olduğu iddia edilebilir. Bu radikalliğin temeli, tüm soyutlama ve evrenselleştirme çabalarını eleştirmeye, gerçekliği deneyimin somut alanına indirgemeye ve soyutlamayla evrenselleştirmeyi bu somutluğun anlaşılması için birer araç olarak

görmeye dayanır. O hâlde, Papini'ye göre pragmatizm, "pratik zemini anlamlı kılan araçları çoğaltma, evrensel olanın anlamsızlığını vurgulama, insanın ruhsal yönünü daha aktif hâle getirme ve dünyayı yeniden inşa etme" anlamına gelir. Bu anlayışın en belirgin farkı, insan faaliyetine hiç olmadığı kadar önem vermesidir. Papini, eylemi de insanın bilinçli bir şekilde gerçekleştirdiği her türlü değişim olarak tanımlar. Bu değişimin ana hatları sanat, bilim, din ve felsefedir. İnsanın eylemde olması, bu alanları yok edip yerine yenisini ikame etmesi değildir. Bu alanların inşa ettiği gerçekliğe bir şeyler ekleyip çıkarması da eylemle, insani faaliyetle doğrudan ilişkilidir. Papini'nin bu düşüncesi, pozitivizmle farklı bir anlayışı içerir. Nitekim pozitivizm, ideal ve mevcut olan arasındaki ilişkide ideali, mevcut olana indirgemeye çalışırken Papini, mevcut olanı ideale yaklaştırmayı amaçlar. Gerçek dünya, insanların ihtiyaçlarına cevap vermediği için böylesi bir amacı benimser. Eğer ideal olana ulaşma hedefi merkezde olursa insani faaliyet, daha dinamik bir yapıda olacaktır (James, 1906, s.337-339).

Papini'nin mutlak olandan uzak durması ve teorileri pratik sonuçlara yol açması neticesinde anlamlı görmesi, James'in yanında Schiller'in felsefesine de yaklaşmasını sağlar. Hatta o, Schiller'in pratik sonuçlara dair görüşlerini felsefe tarihi boyunca rasyonalizm tarafından ihmal edilen önemli düşünce olarak görür. Bu yüzden rasyonalist ve objektivist düşünceler, zamanla hareketsiz ve yozlaşmış bir yapıya bürünür. Nitekim Papini, bu düşüncesini şöyle ifade eder:

"Saf akıl, katı ve durağan rasyonalizm ve ihtiyatlı objektivizm, sadece mitler veya saçmalıklardır. Saf akıl diye bir şey yoktur: Akıl her zaman saftan uzak, en azından duygu, amaç ve irade gibi saflıktan uzak unsurlar içerir. Hakikati tanrıbilimlerinde yakaladığını iddia eden hareketsiz rasyonalizm, bir çocuğun kelebeği iğnelemesi gibi, yozlaşmış Leibnizcilerin gevezeliğinden başka bir şey değildir. Hakikati aramaktan, kovalamaktan, dayatmaktan, yaratmaktan, nesnelere ölçmek veya saymak yerine onları boyun eğdirmekten ve hakimiyet altına almaktan uzak duran bu pasif objektivizm ise, zayıf bir neslin ikiyüzlü yöntemidir. Hakikat kısırtılmalıdır, neredeyse icat edilmelidir ve icat edildiğinde, ruhun maddi şeyler üzerindeki sürekli egemenliğiyle gerçek ve somut hale getirilmelidir." (Papini, 1922, s.82).

Bu ifadeler, aksiyom ve postulat gibi kavramların aslında pratik ve faydacı bir yapıda olduklarını gösterir. Bu kavramlar içinde en kullanışlı olan, en uzun süre ayakta kalandır. Hayata, pratik olana uyum sağlamayan her kavram, düşünce ve inanç, önemsizlerin çöplüğüne atılmaktan kurtulamaz. Zira bilgi, hayatla doğru orantılı olduğu müddetçe varlığını devam ettirebilir. Aksi hâlde, tarihin tozlu sayfalarında kendisine yer bulması kaçınılmazdır. Platon, Aristoteles ve Kant tarafından farklı şekillerde ifade edilen teorik ve pratik akıl konusunda ise Papini, tavrını pratik akıldan yana kullanarak teorik akı, pratik aklın özel bir durumu olarak tanımlar. Bu düşünce, saf bir aklın var olmadığını, insanın ilgi, eğilim ve arzularına uyan bilgiyi bildiğini ifade eder. Bu yüzden, bilginin amaç, istek, duygu ve arzularla dolu olduğu belirtilmelidir. Bahsi geçen özellikler içinde en dikkat çeken, bilginin uyumlu ve tutarlı bir yapıda olmaya eğilimli olmasıdır. Gerçekten insan, elde ettiği bilginin daha önceki bilgileriyle tutarlı olmasını, yaşadığı toplumla uyumlu olmasını arzu eder. Bu yaklaşım, doğruyla faydalı olan arasındaki ayrımı ortadan kaldırarak her ikisini birbirine eşitler. Papini, yanlış, ama faydalı olan fikirlerin var olabileceğini, ancak aynı anda yararsız ve doğru olan bir fikrin asla var olamayacağını ileri sürer. Eğer bir fikir, yararsız ise yanlıştır veya değersizdir; o hâlde, doğrunun esnek, değişken ve canlı bir yapıda olduğu iddia edilebilir (Papini, 1922, s.83-85).

Doğruyu esnek ve değişken bir yapıda ele alan pragmatizmin tanımlanamaz bir yaklaşım olduğu ileri sürülebilir. Bu eleştirinin farkında olan Papini, pragmatizmi pratik sonuçlara yoğunlaşan ve spekülasyon tartışmalardan uzak duran bir yaklaşım olarak ele alır. Ona göre pragmatizm, insani düşüncelerin değeri, doğruluğu ve günlük yaşamda hangi sonuçlara yol açtığı üzerinde durur. Bu yüzden o, farklı düşünceleri birbirine bağlayan, değişim ve gelişimi bir süreç olarak ele alan bir yaklaşıma karşılık gelir. Papini'nin *koridor teorisi*, pragmatizmin bu özelliğini gayet açık şekilde ifade eden bir örnektir (James, 1906, s.339).

Papini, pragmatizmin metafizik içermediğini, sadece ahlaki açıdan pratik sonuçları olan metafizik yaklaşımları dikkate aldığını belirtir. Ona göre pragmatizm, metafizik iddialar karşısında tarafsız kalmayı tercih eden bir yaklaşımdır. Zira bireyin ilgi, eğilim ve amaçlarından hareket edildiği takdirde her bireye uyan bir metafizik yaklaşım bulunabilir. Bu yüzden, herhangi biri kendi metafizik delillerinin en doğru ve en güvenilir olduğunu iddia etmemelidir. Bu düşünce, pragmatizmin bir felsefe olmaktan ziyade felsefe yapma biçimi olduğunu ortaya koyar. Bu felsefe yapma biçiminde metafizik alan daraltılırken eylem sahası genişletilir. Düşünmek, olduğu gibi kabul etmek kelimeleri yerine yapmak, dönüştürmek, teşvik etmek kavramları kullanılır. Tek bir zihnin ürünü olan yaklaşımlar yerine birbirleriyle organik ilişkileri olmayan çokluk savunulur. Gerçekten pragmatizmi benimseyen filozofların birbirinden farklı yaklaşımları savunması hem bu yaklaşımın çalıştığını hem de her yönüyle pragmatist birinin olamayacağını gösterir (Papini, 1922, s.80-82).

Pragmatizmi siyaset alanına uygulayan Papini, insanın yaratıcılığını körelttiği için pozitivizmi reddeder (Papini, 1907, s.356), demokrasiye mesafeli durur ve pratik zemine sadık bir siyaset anlayışı inşa etmeye çalışır. Papini'ye göre pozitivizmle demokrasinin temel sorunu a) tüm nitel değerleri dışlaması, b) genelleme ve evrenselleştirme ihtiyacı içinde bulunmasıdır. Pozitivizmde "farklı, özgül ve kişisel" olan tutumlar ihmal edilirken demokraside farklılıklar ve özgünlükler daima eşitlik ilkesine indirgenir. Hâlbuki bireysel farklılıklar, üstünlük ve ruhsal yüceliğin ortaya çıktığı alanlardır. Nicel araştırma alanına giremeyen bu farklılıklar, demokratik yaklaşımlar tarafından bir tehlike olarak görülür. Papini'nin bireyselliğe, farklılığa önem vermesi ve pragmatizmi kendisine metod olarak almasının temel nedeni, İtalya'da hem siyasi hem de ahlaki bir çürümenin var olduğuna dair inancıdır. O, pratik zeminin merkezde olduğu bir pragmatik idealizmi savunduğu zaman kendi toplumunun hem manevi hem de kültürel açıdan yenileneceğine inanır. Bu inancının gerçekleşmesi, toplumun tamamıyla değil, az sayıda bireyin uğraşmasıyla gerçekleşebilir. Daha açık bir ifadeyle Papini, kültürel ve ahlaki değişimin fitilini toplumların değil, az sayıdaki bireylerin ateşleyeceğini savunur. Ancak, bu ateşin fitili demokrasinin hâkim olduğu bir devlet yönetim sisteminde ateşlenemeyebilir. Zira demokratik bir toplumda insanın yaratıcılığı gelişemez, donuk ve soluk bir sanattan başka herhangi bir anlayış oluşmaz. Bu durumun üstesinden gelerek kültürel bir yenilenmeyi sağlamak için aristokrasiyi canlandırmak, milliyetçiliği yaymak, genişleme politikasına dönmek ve yüksek kültürün ortaya çıkacağı zemini oluşturmak gerekir (Colella, 1997, s.135-138).

Papini'nin pragmatizmi idealist bir çerçevede eritmek istemesi, başta olumlu sonuçlar ortaya çıkarsa da İtalya'daki kültürel ve siyasi durum bu düşüncenin yayılmasını yavaşlatır. Bu husus, Papini'nin sabırsızlığı ve tecrübesizliğiyle birleşince varılmak istenen hedef, oldukça muğlaklaşır. Bahsi geçen belirsizlik, Papini'yi pragmatizmden uzaklaştırarak *F. T. Marinetti* (1876-1944)'nin fütürizmine yaklaştırır. Böylece Papini'nin yolculuğu idealizmden pragmatizme, oradan da fütürizme yol alan bir seyir takip eder. Böylesi bir geçişi mümkün kılan en önemli düşünce irade, inanç ve gerçeklik arasında kurulan ilişkidir. Bu ilişkinin pragmatizmle fütürizm arasında bir yaklaşma sağladığı ileri sürülebilir (Colella, 2005, s.192).

James'in tehlikeli işlerde cesur, duyguları değişken, canlı, coşkulu olan ve iyi bir zekâyla algıya sahip olan kişileri, *patlayıcı iradeye sahip kişiler* olarak tanımlar. Bu tanıma yaptıktan yıllar sonra Papini'nin bu tanıma uyan bir karaktere sahip olması *James* tarafından hemen fark edilir (James, 1906, s.338). Birinci Dünya Savaşı'na kadarki süreçte Papini, karakteriyle paralel bir şekilde sürekli değişken hedefler peşinde koşar. Entelektüellerin lideri olmak, İtalya'da kültürel canlanmayı sağlamak, insanlığı İlahi bir varlığa dönüştürmek gibi amaçlarını gerçekleştirmek için farklı zamanlarda felsefe, sanat ve siyasetle ilgilenir. İdealizm, pragmatizm ve fütürizmden sonra 1920'de geleneksel Katoliklik'te karar kılarak yaşamını devam ettirir. Papini'nin pozitivizme karşı çıkarak felsefesini idealizm çerçevesinde devam ettirmek istemesi pragmatizmi deforme ettiği (Papini, 1907, s.357), basitleştirdiği, hatta bozduğu şekilde eleştirilere maruz kalmasına neden olur. Ancak Papini,

bilmenin yapmak, gerçek olanın da yararlı olduğunu düşündüğü için pragmatizme dâhil olur. Bu yüzden, yazım tarzı uyumlu ve iş birliği değil, kışkırtıcı ve ölçsüzdür (Colella, 2005, s.189-190).

3. Bir Metot Olarak Pragmatizm

Pragmatik metodu oldukça önemseyen Papini, hukuktan ekonomiye, sosyal ve politik hayattan toplumun yeniden inşasına kadar geniş bir yelpazeyi bu metodolojiyle güncelleyeceğine inanır. Papini'nin bu yaklaşımı, toplumdaki gittikçe kopan ve spekülasyon bir alana dönüşen felsefeyi yeniden toplum ve bireyin sorunlarıyla ilgilenen bir seviyeye çekmek istemesinden kaynaklanır. Benzer bir yaklaşımın *Pierce, James ve Dewey* gibi pragmatistler tarafından Amerika'da gerçekleştirilmeye çalışıldığı bilinmektedir. Ancak Amerika'da mutlak idealizm, Avrupa'daki kadar derin ve keskin bir yapıya sahip olmadığı için pragmatik metot, söz konusu hedefi gerçekleştirme hususunda daha başarılıdır.

Avrupa'nın mutlakçı felsefe geleneğine rağmen pragmatizm, dış dünyanın insani idealler uğruna yeniden düzenlenmesi hususunda spekülasyon söylemlerden eyleme geçişi sağlamaya çalışır. Daha açık bir ifadeyle, İngiltere'de *Schiller* ve İtalya'da *Papini*, pragmatik metodu din, bilim ve sanat gibi alanlara uygulayarak insanın eşyayı değiştirme gücünü göstermeye çabalar. Nitekim bu alanlar, malzemesinin bazıları dış dünyadan alınan insan üretimi ideallerden oluşur. İnsan zihni, tutkuları, amaçları ve eğilimleriyle bu alanlarda değişiklikler yapabilir. Bu yüzden insanlar, tüm güçleriyle din, bilim ve sanatın ideallerini gerçekleştirmeye yoğunlaşmalıdır. Ancak bu idealler gerçekleşirse insanın sınırları görülebilir. Papini, felsefeyi de insanın tutku, amaç ve çıkarlarının bir ürünü kabul eder, ancak felsefe diğer alanlardan daha geniş bir eylem teorisine sahip olduğu için farklılaşır. Bu geniş eylem merkezli tasarlanan felsefe, "pragmatika" olarak adlandırılabilir (Papini, 1907, s.354).

Papini, pragmatika olarak adlandırdığı bu metodu İtalya'daki güncel felsefi problemlere uygulayarak çeşitli eleştiriler getirir. Bu eleştirilerden en önemlileri, mutlak ve değişmez olduğu iddia edilen yaklaşımlara karşı olur. Nitekim ilk dönem pragmatistler (*Peirce, James, Dewey ve Schiller*) de pragmatik metodu mutlakçı düşüncelere ve sonu gelmez metafizik problemlere bir çözüm önermek için kullanmıştır. Gerçekten toplumsal alana bakıldığında pek çok karmaşanın var olduğu, bu kaotik yapının kavramların gelişigüzel kullanımından, gereksiz retorik abartmalardan, süslü ve karmaşık sözcüklerden kurulu nakaratlardan ve "var olmayan problemlerin" gündeme getirilmesinden kaynaklandığı görülür. İtalya'da da fazla olan kavramsal retorik için belli bir çerçeveye oturması ve pratik zeminin merkezde olduğu bir tartışma ikliminin oluşması için pragmatik metodu davet eden Papini, bu metot sayesinde kaotik bir ortama neden olan boş, gereksiz ve yanıltıcı iddiaların bertaraf edileceğini savunur (Colella, 1997, s.127-128). Mutlakçı düşüncelere karşı pratik zemini merkeze alan pragmatik metodun işleyişi, Papini'nin *koridor benzetmesi*yle gayet açık ve anlaşılır bir hâle dönüşür. James, bu benzetmeyi Papini'nin tutum ve yöntemlerinin bir koleksiyonu olarak yorumlar. Nitekim o, koridor benzetmesini şöyle ifade eder:

"Papini, Pragmatizm'i bir otel koridoruna benzetir; bu koridordan yüz kapı açılır ve her biri farklı odalara gider. Bir odada diz çökmüş, inancını yeniden kazanmaya çalışan bir adam görebilirsiniz; başka bir odada ise tüm metafiziği yok etmek isteyen birini; bir diğer odada ise geleceğe ilerlemek için yeni dayanaklar arayan bir araştırmacıyı görebilirsiniz. Ancak koridor herkesindir ve herkes oradan geçmek zorundadır." (James, 1906, s.339).

Bu benzetmeden hareketle, pragmatizmin bazı insanları mistisizme ve ibadete, bazılarını ise ahlaksızlığa sürükleyebileceği söylenebilir. Ancak, yöntemler koleksiyonu olarak pragmatizmin "silahlı bir tarafsızlık" olduğu, hiçbir konuda karar vermediği, sadece belirlenen amaçlara ulaşmak için kişiye araçlar önerdiği vurgulanmalıdır. Sözelimi; dindar bir birey, inancını eylemle ilişkilendirmek için pragmatik metoda başvurabildiği gibi materyalist veya hümanist biri de inançlarını kendi ritüelleriyle uyumlu hâle getirmek için bu metodu kullanabilir. Söz konusu yöntem, gerçekliğin değişkenliğini savunan ahlaksız bireye de, yeni bir ahlak inşa etmek isteyen ahlaklı kişiye de yol gösterebilir (Papini, 1920, s.96-97).

4. İnsan-Tanrı

Pragmatik metodu siyasi karışıklıkları gidermek veya tespit etmek için de kullanan Papini, pragmatizmin sadece bir metot olarak anlaşılmasına karşı çıkar. Ona göre pragmatizm, bir metottan öteye ruhun özgürleşmesine yol açmalıdır. Bu amaçla inançtan harekete geçen filozof, ruhun eşyayla temasının aracısız gerçekleşmesi için yoğun çaba sarf eder. Böylesi bir yaklaşım, yaratıcı bir özne inşa etmek için idealizmin merkeze alındığını gösterir. Eğer idealizm merkeze alınmazsa İtalya'da bireyi ve toplumu pasifleştiren pozitivizm, hâkimiyetini devam ettirebilir. Bu hâkimiyetin nihayete ermesi için inancın iradeye dönüşmesi gerekir. Bu dönüşümü gerçekleştirecek insanları, *İnsan-Tanrı* olarak adlandıran Papini, dünyayı kurtaracak, dönüştürecek ve genişletecek bir felsefe inşa etmeye çalışır. Bu felsefenin inşası için Tanrısal güce sahip bir iradeye ve bu iradeyi gerçekleştirecek insanlara ihtiyaç duyar. Bu anlayış, Papini'nin pragmatik idealizminin özünü oluşturur. Bu özün merkezinde yer alan insan, her şeye hükmetmek istemesine rağmen bunu gerçekleştirecek güce sahip değildir. İnsanın her daim bir şeyleri elde etme arzusu onu harekete ve doyumsuzluğa yöneltmekte, böylece mutsuz bir bireye dönüşmesine neden olmaktadır. Sonsuz arzu ve sonlu güç arasındaki bu çelişik durum, insanı ya arzularını kısmen tatmin etmeye ya da onlardan kaçınmaya iter (Colella, 1997, s.131-132). Ancak Papini, her iki durumda da insanın mutsuz olacağını düşünür. İlkinde insan, yetersizlik duygusunu tatmin etmekten acizdir, ikincisinde de insani varoluştan bir kaçış söz konusudur. Öyleyse insanın çelişik hâlden rasyonel olana geçişi nasıl olacaktır? Papini, bu geçişin arzulanacak bir şey kalmayınca gerçekleşeceğini iddia eder. Daha açık bir ifadeyle, tüm arzuların karşılandığı ve arzulanacak herhangi bir hususun kalmadığı bir özgürlük hâli söz konusu olursa *İnsan-Tanrı* olarak adlandırılan bir pozisyona erişilebilir. İnsanın dünya, dünyanın da insan hâline geldiği bu pozisyon, Kafdağı'nın arkasındaki bir varoluş değildir. Eğer insan, pratik zemini merkeze alarak olduğundan daha aktif bir duruma gelirse ve hayal etmeye devam ederse *İnsan-Tanrı* durumuna yükselebilir. Bu seviyede arzudan soyutlanan, sakin ve barış dolu bir hayat söz konusudur. Bu hayatın en önemli aşamalarından biri de mevcut bilimin yetersiz olduğunu kabul ederek yeni bilinç durumlarını test etmektir (Papini, 1977, s.46-47).

Yeni bilinç durumlarının test edilmesi için ilahi kudret kavramının yeniden tanımlanması gerekir. Papini, ilahi kudret kavramını insanın arzu ve isteklerinin bilinçli bir formata bürünmesi olarak açıklar. Gerçekten insan, Tanrı'nın yerine geçmek istiyorsa bu bilinçliliği gerçekleştirmelidir. Papini, bu sürecin pragmatik metodun ışığıyla aydınlanacağını savunur. İnsan, bu metottan hareketle pragmatik ideallere ulaşmayı amaçlarsa sakin ve mutlu bir yaşamın kıyasına ulaşabilir. Bu yaşamı insan bedenine benzeten Papini, pragmatik idealin gerçekleşmesi hâlinde gerçekliğin insana boyun eğeceğini ve insan tarafından kontrol edileceğini öne sürer. Ona göre, insanda gerçekliğe ve doğaya hükmedecek bir güç bulunur; ancak bu güç sadece pratik zeminde ortaya çıkar (Papini, 1977, s.48). Papini'nin *İnsan-Tanrı düşüncesi*, spekülatif ve hayalperest olsa da James, insanın gizli güçleri iddiasını felsefi açıdan değerli görür. Buna karşın, İtalya'da Peirce'ün pragmatizmini benimseyen Mario Calderoni (1879-1914), James'in inanma iradesiyle Papini'nin *İnsan-Tanrı düşüncesi*ni pragmatizmin sınırları içinde görmez (Colella, 2005, s.194-195). Çünkü ideal olan kusursuz değildir. Sözgelimi sanat, bilim, din ve felsefe gibi alanların idealleri pek çok kusurla yoluna devam eder. Ancak Papini'nin idealler hususunda merkeze aldığı temel konu, onların kusurlu olup olmayışı değil yenilenebilir, değiştirilebilir ve genişletilebilir olmasıdır. Felsefenin idealleri böylesi bir güncellemeyi gerçekleştirecek kapasitede olduğu için insanın yaratıcı gücü ve eylemin dinamikliği merkeze alınrsa hayatın ideale yaklaşması mümkün hâle gelebilir. Böylece, insandan Tanrı'ya geçişte bazı bilgilere ve sınırlı bir güce sahip olan insan, her şeyi bilen ve her şeye gücü yeten ilahi niteliklere ulaşabilir. Bu yolun pragmatik metotla gerçekleştirilebileceği hem Papini hem de James tarafından kabul edilmektedir. Her iki filozof, insana zihinsel ve fiziksel anlamda dayatılan sınırların aşılabilirliğini ve sınırsız bir yapının insan için hayal olmadığını savundukları için *İnsan-Tanrı düşüncesi*ni ulaşılabilir bir hedef olarak kabul ederler (James, 1906, s.340).

Papini'yi *İnsan-Tanrı düşüncesi*ne götüren en önemli yaklaşım, yukarıda da ifade edilen James'in inanma iradesine dair görüşleridir. İnanma iradesinde var olan imkânlar, eylemin merkeze

alınmasını gerekli kıldığından Papini bu görüşü önemser ve benimser. Hatta, inanma iradesinin James'le Papini arasındaki en önemli ayrımı oluşturduğu ileri sürülebilir. Şöyle ki James, mantıksal durumlar yetersiz kaldığında inanma iradesini devreye sokarken (James, 2021, 540) Papini, meseleyi *Pascal'ın kumarbaz argümanı* ekseninde ele alır. James, gerçekliğin değişimini eyleme, eylemin gerçekleşmesini de inanca bağlarken Papini, inancı eylemin nedeni değil, sonucu kabul eder. Bu ayırmadan hareketle, James'in inanma iradesini belli sınırlar içine hapsederek kabul ettiği yerde Papini'nin tüm sınırları yıkarak her eylemi bir inanma iradesiyle ilişkilendirdiği söylenebilir (Papini, 1920, s.144-145). Papini'nin inanma iradesine yüklediği anlam, pragmatik camiada biraz aşırı olarak algılansa da o, James'in canlı ve sınırlı anlamına (James, 2021, 540) ilaveten eylem iradesini de dâhil etmiştir. Böylece, James'te akli tamamlayan bir pozisyonda olan inanç, Papini'de rasyonel veya irrasyonel olmasına bakılmaksızın, eylem alanında aklın yerine ikame edilen bir yapıya dönüşür. Bu dönüşümden dolayı *Giovanni Gullace* gibi düşünürler Papini'yi pragmatist kabul etmez (Colella, 2005, s.196).

SONUÇ

Giovanni Papini'nin felsefi düşünceleri üzerine yapılan bu çalışma, Papini'nin İtalya'daki pragmatizm hareketine yaptığı katkıları ele almıştır. Papini, özellikle Amerikan pragmatizmini İtalyan entelektüel dünyasına tanıtan ve bu felsefi hareketin yayılmasında önemli bir rol oynayan bir düşünür olarak tanınmaktadır. Bu bağlamda, çalışmada Papini'nin pragmatizmi nasıl anladığı, bu felsefi akımı nasıl yorumladığı ve İtalyan bağlamına nasıl uyarladığı ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Schiller'in İngiltere'de gerçekleştirdiği etkiyi İtalya'da gösteren Papini, Hegel'in idealizmi yerine pozitivist mutlakçı yapısına karşı çıkmıştır. 20. yüzyılın başında böylesi bir tepkinin oldukça değerli olduğu vurgulanmalıdır. Papini'nin pragmatizmi benimsemesinin yegâne amacı, pozitivism karşıtlığı değildir. İtalya'da var olan zihinsel durgunluk da Papini'yi pragmatizme yönlendirmiştir. Pragmatizmin pratik bir felsefe olması Papini'nin İtalya'da gerçekleştirmeyi amaçladığı zihinsel hareketliliğe önemli bir katkı sağlamıştır. *Leonardo Dergisi*'nin eleştiriyi merkeze alan ve her daim pratik olanı önceleyen yaklaşımı, pragmatizmin etkisini göstermektedir. O hâlde, Papini'nin eylemi ve hareketi hâkim kılmak için pragmatizme yöneldiği, bu hedefine bir nebze de olsa ulaştığı ileri sürülebilir.

Papini'nin pragmatizmi araçsallaştırarak hedefine ulaşmayı amaç edindiği düşünülmemelidir. Onun pragmatizmi, diğer ilk dönem pragmatizmlerden farklılık arz eder. *Koridor teorisi ve İnsan-Tanrı düşüncesi*, bu farklılığın özgünlüğe dönüştüğünü göstermektedir. Gerçekten pragmatizmin idealist bir çerçeve içinde ele alınması, Papini'nin bir taklitçiden ziyade, yenilikçi olduğunu ortaya koyar. İnsanın tüm arzu ve isteklerini karşılayacak bir potansiyele sahip olduğunu düşünmesi, idealist çerçeveden kopmadığını, bu potansiyelin deneyimden geçerek aktüel hâle geçişine çabalaması pragmatik metodoloji dairesinde kaldığını ima etmektedir.

Bununla birlikte, Papini'nin pragmatizmle olan ilişkisi zamanla değişim göstermiştir. Başlangıçta pragmatizmi büyük bir coşkuyla benimseyen Papini, daha sonraları bu felsefi akımdan uzaklaşarak idealizm ve Hristiyanlık ekseninde yeni bir düşünce yoluna girmiştir. Bu dönüşüm, Papini'nin pragmatizmle olan ilişkisini sınırlandırmış ve onun bu felsefi hareket içindeki etkisini zayıflatmıştır. Ancak bu durum, onun pragmatizm üzerindeki uzun vadeli etkisini tamamen ortadan kaldırmamıştır. Papini'nin bu felsefi akıma yaptığı katkılar, İtalyan felsefesi içinde kalıcı bir iz bırakmıştır.

Extended Abstract

This study focuses on the philosophical and literary thought of Giovanni Papini, specifically examining his contributions to the pragmatism movement. Papini, one of the most influential Italian

Giovanni Papini ve Pragmatizm

intellectuals of the early 20th century, made significant contributions in both literary and philosophical fields. The primary goal of this study is to explore the impact of Papini's ideas on Italian philosophy, his understanding of pragmatism, and the reverberations of this understanding within Italy. By analyzing the central philosophical themes in Papini's writings, the study aims to uncover how his thoughts resonated within the Italian cultural landscape and the role pragmatism played in this context. The main objective of this study is to reveal Giovanni Papini's relationship with pragmatism and the place of this relationship within the Italian philosophical tradition. As one of the first figures to introduce and promote pragmatism within Italian intellectual circles, Papini's role in the dissemination of this movement is scrutinized, alongside an exploration of how his philosophical views evolved over time. Papini encountered American pragmatism and became one of the first to introduce this philosophical trend to Italy. Thus, the study seeks to examine how Papini understood pragmatism, interpreted it, and adapted it to the Italian context. Moreover, the study focuses on Papini's criticisms of the Italian philosophy, which was largely influenced by the Catholic Church, and the impact of these criticisms on the spread of pragmatism. This study analyzes Giovanni Papini's works, particularly his essays published in the *Leonardo* magazine and other philosophical writings, to uncover his relationship with pragmatism. By adopting a qualitative research approach, the study examines the central themes, arguments, and philosophical positions in Papini's texts. Papini's views on pragmatism are evaluated, especially in light of his interactions with American pragmatists like William James and F.C.S. Schiller. Additionally, the study examines how Papini influenced the cultural and philosophical context in Italy and the reflections of these interactions within the Italian intellectual world. The study delves into the key concepts in Papini's writings, their place within the Italian philosophical tradition, and how Papini embraced pragmatism as a philosophical approach. In this context, it investigates how Papini emphasized the practical consequences of pragmatism, his tendency to avoid metaphysical discussions, and how this approach introduced a novel perspective to Italian philosophy. The study concludes that Giovanni Papini's understanding of pragmatism represents a significant turning point in the Italian philosophical tradition. Papini criticized the stagnant nature of Italian philosophy, which had developed under the influence of the Catholic Church, and presented pragmatism as an alternative. This criticism led to Papini adopting pragmatism as a system of thought and promoting it within Italian intellectual circles. Pragmatism gained acceptance in Italy largely due to Papini's efforts in this field. However, it was observed that Papini's views on pragmatism evolved over time, with a growing inclination towards idealism and Catholicism. Papini's pragmatism was perceived as a revolution in the Italian intellectual world, and the focus of this philosophical movement on practical outcomes gained widespread acceptance among Italian intellectuals. However, Papini's shift towards idealism and later towards Christian advocacy limited his relationship with pragmatism and weakened his contributions to this philosophical movement. Despite this, Papini's understanding of pragmatism continued to hold a significant place in Italian philosophy in the long term. The study discusses Giovanni Papini's understanding of pragmatism and its impact on the Italian philosophical and cultural context. In this regard, it examines how Papini interpreted pragmatism as a philosophical movement and how this interpretation resonated within the Italian intellectual world. Additionally, the study explores how Papini's views on pragmatism evolved over time, the impact of his inclination towards idealism and Christianity on his relationship with pragmatism, and how Papini's thoughts influenced Italian intellectual circles. The discussion also includes the contributions and limitations of this influence on Italian philosophy.

KAYNAKÇA

Colella, E. P. (1997). Philosophy in the Piazza: Giovanni Papini's Pragmatism and Italian Politics. *The Journal of Speculative Philosophy*, 2(11), 125-142.

Colella, E. P. (2005). Reflex Action and the Pragmatism of Giovanni Papini. *The Journal of Speculative Philosophy*, 3(19), 187-215.

- De Filippis, M. (1944). Giovanni Papini. *The Modern Language Journal*, 4(28), 352-364.
- Golino, C. L. (1955). Giovanni Papini and American Pragmatism. *Italica*, 1(32), 38-48.
- James, W. (1906). G. Papini and the Pragmatist Movement in Italy. *The Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods*, 13(3), 337-341.
- James, W. (2021). İnanma İradesi. G. Yaylı (Çev.) *Akademik Hassasiyetler*, 16(8), 537-557.
- Papini, G. (1903). Philosophy in Italy. *The Monist*, 4(13), 553-585.
- Papini, G. (1907). What Pragmatism is Like. *Popular Science Monthly*, (72), 351-358.
- Papini, G. (1920). *Pragmatismo*. Firenze: Woodbridge.
- Papini, G. (1922). *Four and Twenty Minds*. New York: Thomas Y. Crowell Company.
- Papini, G., Baldacci, L., & Nicoletti, G. (1977). *Opere: dal "Leonardo" al futurismo*. Milan: Mondadori.

 SUITDER SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ Sakarya University Journal of Humanities and Social Sciences	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	Etik Kurul Kararından muaftır.
Katılımcı Rızası:	Katılımcı yoktur.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	It is exempt from the Ethics Committee Approval
Informed Consent:	No participants.
Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest:	No conflict of interest.
Copyrights:	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.

SUİTDER

SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ

Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sayı/Issue	62-Aralık 2024/ 62-December 2024
Makale Bilgisi/ Article Info	Araştırma Makalesi/ Research Article
Başvuru Tarihi/ Submitted Date:	26 Ağustos 2024
Kabul Tarihi/ Accepted Date:	16 Ekim 2024
Atıf/Citation:	Bahadır, M. (2024). Gabriel Marcel'e Göre Tekn(ik)oloji ve Dünyanın Parçalanmışlığı. <i>Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi</i> . 215-232
DOI:	10.35237/suitder.1538608
Benzerlik / Similarity: %	%1

Gabriel Marcel'e Göre Tekn(ik)oloji ve Dünyanın Parçalanmışlığı

Techn(ic)ology and the Fragmentation of the World According to Gabriel Marcel

Murat BAHADIR*

Öz

Tarihsel süreç içerisinde ilk olarak doğayla doğrudan ilişki kuran insan, zamanla çevresinde karşılaştığı sorunları aşmak için farklı teknik ve teknolojiler geliştirmiştir. Böylece doğayı kontrol altına almayı ve doğadaki karşıtlıkları kendi kuracağı bir dünya içerisinde bir bütünlük oluşturacak şekilde bir araya getirmeyi amaçlamıştır. Ancak insanın doğayla ile kurmuş olduğu bu dolaylı ilişki, zamanla bütünlükten ziyade parçalanmışlığa neden olmuştur. Gabriel Marcel'in bu duruma dair düşüncelerinin ele alındığı bu çalışmanın amacı, insanın yaşam üzerinde giderek daha fazla kontrole sahip olan teknolojinin konumunu sorgulamaktır. Öyle ki modern çağda teknolojinin otorite olarak görüldüğünü ifade eden Marcel'e göre insanlar teknolojiyi putlaştırmıştır. Bu durumun insanın özerkliğini elinden aldığı, yaşadığı dünyaya yabancılaşmasına neden olduğunu ve en önemlisi de varoluşunu tehlikeye attığını ileri süren Marcel'e göre teknoloji, aynı zamanda dünyanın da parçalanmasına neden olmuştur. Mistik ve metafizik süreçlerden arındırılmış bir sorunlar dünyası, bütüncül bir düşünmeden ziyade soyutlayıcı düşünmenin hâkim olduğu bu dünya, gerçeklikten kopuk yapay bir dünyadır. Buna rağmen Marcel, insanın yaşamında teknolojiyi doğru bir şekilde konumlandırması hâlinde insanlık için faydalı olacağına inanır. Bu bağlamda, Marcel'in teknolojiye dair düşünceleri, insanın etki alanı giderek genişleyen teknolojilerin neden olduğu dünyanın parçalanmışlığıyla başa çıkma noktasında önemli bir başvuru kaynağı olması açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Teknoloji, Parçalanmış Dünya, Marcel, Birincil Düşünme, Sanal Dünya.

Abstract

In the historical process, man, who first established a direct relationship with nature, has developed different techniques and technologies to overcome the problems he encountered in his environment over time. Thus, he aimed to take nature under control and bring together the contradictions in nature to form a unity in a world he would establish. However, this indirect relationship that man has established with nature has led to fragmentation rather than unity over time. The aim of this study, which deals with

* Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, Felsefe Bölümü, Erzurum/TÜRKİYE, E-Posta: murat.bahadir@erzurum.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8767-2322.

Gabriel Marcel's thoughts on this situation, is to question the position of technology, which has more and more control over human life. According to Marcel, who states that technology is seen as an authority in the modern age, people have idolised technology. According to Marcel, who argues that this situation has taken away man's autonomy, caused him to be alienated from the world he lives in, and, most importantly, jeopardised his existence, technology has also caused the world to disintegrate. A world of problems purified from mystical and metaphysical processes, dominated by abstractive rather than holistic thinking, is an artificial world detached from reality. Despite this, Marcel believes technology will benefit humanity if correctly positioned in human life. In this context, Marcel's thoughts on technology are an important source of reference in dealing with the fragmentation of the world caused by technologies whose sphere of influence is gradually expanding.

Keywords: Technology, Broken World, Marcel, Primary thinking, Virtual world.

GİRİŞ

Theodore J. Kaczynski'nin (2010, s. 18) *Technological Slavery* kitabına bir giriş yazısı yazan David Skrbina'ya göre insan, teknoloji tarafından kuşatılmış ve sarılmış durumdadır. İnsanın günlük hayatında gerçekleştirdiği her eylem (insanın nasıl yaşadığı, yemek yediği, uyuduğu, işe gittiği, nerede ve nasıl çalıştığı, kendini nasıl eğlendirdiği, savaşları nasıl yürüttüğü) teknoloji tarafından belirlenmekte ya da şekillendirilmektedir. Teknoloji insanın neyi yapıp neyi yapamayacağını, nasıl yapacağını ve hatta çoğu zaman neden yapacağını belirlemektedir. Dolayısıyla pratik amaçlarını gerçekleştirmek isteyen 21. yüzyılın gelişmiş uluslarında teknolojinin yaygın etkilerinden kaçış pek mümkün gözükmemektedir. Ancak bu her zaman böyle olmamıştır. Varoluşunun büyük çoğunluğu boyunca insanlık ileri teknoloji olmadan yaşamını sürdürmüştür. İlk olarak herhangi bir araç kullanmadan doğayla etkileşimde bulunan insan, zamanla doğanın gücüyle baş edebilmek için kendi uzuvlarının yetersiz olduğunu fark etmiştir. Bunun için kendisine yardımcı olacak araçlar tasarlayan ve geliştiren insan, ilk olarak ağaç, taş, kemik vb. materyalleri kullanarak avlanma silahları, çeşitli işlerde kullanacağı el aletleri ve kaplar yapmıştır. Bununla birlikte bu aletleri kullanarak daha önce zorlukla gerçekleştirdiği işleri kolaylaştıracak çeşitli yöntemler geliştirmiştir. Tarihsel süreç içerisinde ise bu konuda bilgi birikimi ve deneyimi artan insan daha kompleks, etkili ve büyük teknolojiler geliştirmiştir. Bu bağlamda teknoloji, bir nesneyle doğrudan teması engelleyen eldiven ya da ağır bir taşı yerinden oynatmaya yarayan kaldıraç olarak insanın doğayla olan ilişkisini düzenleyen, dünyada karşılaştığı birçok sorunu ve engeli aşmasını kolaylaştıran bir işlev üstlenmiştir. Böylece insan, dünya üzerinde yaşayan küçük bir canlı olarak dünyanın büyüklüğüyle başa çıkmayı, birbirinden uzak yerler arasındaki mesafeleri kısaltmayı, iletişimi hızlandırmayı, üretimi arttırmayı başararak yaşadığı dünyayı küresel bir köy olarak birbirine bağlamıştır. Dolayısıyla insan esasında teknolojiyi, bir sorun çözme aracı olarak görmenin yanı sıra ulaşım, iletişim, sosyal, ekonomik, siyasi vb. alanlarda dünyayı birbirine bağlamanın aracı olarak da görmüştür. Ancak bugün hâlâ insanlık istediği refah ve mutluluğa ulaşamamış olmakla birlikte birçok sorunla da karşı karşıyadır. Türlerin yok olması ve iklimin bozulması gibi doğal felaketler, gıda üretim süreçleri ve ürünleriyle birlikte internet ve kitle iletişim araçlarının insan sağlığını ve düşünme süreçlerini olumsuz şekilde etkilemesi, modern yaşam tarzının neden olduğu hareketsizlik ve gerçeklikten kopukluk gibi olumsuzluklar teknolojinin doğası ve işlevine dair tartışmaları beraberinde getirmiştir.

19. yüzyıldan günümüze giderek sayıları ve üzerine yapılan tartışmaların arttığı bu olumsuzlukların nasıl giderileceğine dair üç farklı yaklaşımdan söz etmek mümkündür. İlk yaklaşım, yaşanan tüm bu olumsuzlukların çözümü noktasında teknolojiyi tek yetkili olarak görenlerin aşırı güvene dayalı tutumlarıdır. İlk yaklaşımı büyük bir ironi olarak gören ikinci yaklaşım, teknolojinin devrimci bir yaklaşımla tamamen ortadan kaldırılması gerektiğine inananların dile getirdiği teknoloji karşıtlığıdır. Öyle ki bu yaklaşıma göre ya teknoloji insanlığı ya da insan teknolojiyi ortadan

kaldıracaktır¹. Bir izm olarak teknolojiyi yücelten ilk yaklaşım ve teknolojinin tamamen yok edilmesi gerektiğini savunan ikinci yaklaşımın aksine üçüncü yaklaşıma göre yaşanan olumsuzluklar, insanın teknolojiyi yanlış kullanmasından ve yaşamında yanlış konumlandırmasından kaynaklanmaktadır. Yaşanan bu olumsuzlukların ortadan kaldırılması için insanla teknoloji arasındaki ilişkinin düzeltilmesi ve teknolojinin yaşamda doğru bir şekilde konumlandırılması gerekmektedir. Bu arayışın önemli temsilcileri arasında yer alan Gabriel Marcel, teknolojiye karşı ne hayranlık duymuş ne de umutsuzluğa düşmüştür. Ona göre teknolojiyle ilgili en büyük sorun, insanın onu bir araç değil, amaç olarak görmesi ve mutlak bir otorite olarak ona koşulsuz teslim olmasıdır. Diğer bir ifadeyle insanın teknolojiyi yaşamında doğru bir şekilde konumlandırılmaması ve kullanmamasından kaynaklanan olumsuzluklara odaklanan Marcel, bu olumsuzlukların yer aldığı dünyayı parçalanmış olarak nitelendirmiştir (Marcel, 2002, s. 122). Öyle ki tarihsel süreç içerisinde doğayla doğrudan temas etmek yerine dolaylı bir ilişki kuran insan, bir taraftan doğayı kontrol altına almaya çalışarak onun dengesini ve bütünlüğünü bozarak işgal etmiş, diğer taraftan da doğa üzerinde kendi kurduğu uygarlıkla onu kendisinden uzaklaştırarak doğaya yabancılaşmıştır. Bu durum, aynı zamanda insanın doğayı maddi ve manevi farklı unsurlardan oluşan organik bir bütün değil, sadece maddi unsurlardan oluşan mekanik bir parça olarak görmesine ve insanın gerçeklikten koparak yapay bir dünyada yaşamasına neden olmuştur.

Varoluşçu düşüncenin önemli temsilcilerinden olan Marcel'in insanın varoluşunu olumsuz etkilediğini ifade ettiği teknoloji, aradan geçen zamanda robot, yapa zekâ, sanallık ve nesnelere interneti gibi yeni olgularla daha somut ve tehlikeli bir hâle gelmiştir. Lao Tzu'nun da ifade ettiği gibi "Aletler ne kadar keskinse, zaman o kadar karanlıktır" (Kaczynski, 2010, s. 32). Bu bağlamda, teknolojinin en keskin olduğu 21. yüzyıl, artan bilgi yığınlarının neden olduğu bilgi kirliliği ve gerçeklikten kopmanın neden olduğu yapaylıkla karanlık bir çağ olarak nitelenebilir². Bu bağlamda, Marcel'in teknolojiye dair düşüncelerinin ele alındığı bu çalışma, aradan geçen zamanda daha etkili ve güçlü olarak ortaya çıkan teknolojik gelişmelerin daha ileri bir boyuta taşıdığı sorunların *Marcelci çözüm önerilerini* tartışmayı amaçlamaktadır.

1. Marcel'e Göre Tekn(ik)oloji

Teknoloji kavramının Fransızca karşılığı olan "technologie"den nadiren bahseden Marcel'in eserlerinde uzun uzadıya tartıştığı şey, bazı anlamları İngilizce "teknoloji" teriminin kullanımlarına karşılık gelen basitçe "teknik" olarak çevrilen "la technique"tir. Marcel tekniği, fiziksel ve/veya zihinsel nesnelere manipüle ederek bir amaca ulaşmak için tasarlanmış, prensipte yeniden üretilebilen ve mükemmelleştirilebilen metodolojik prosedürlerin sistematik bir topluluğu olarak tanımlar. Dolayısıyla, İngilizce teknoloji kelimesinin çoklu kullanımlarında olduğu gibi, Marcel için teknik(ler) terimi, metodolojik prosedürleri somutlaştıran somut fiziksel şeyler (aletler ve makineler gibi şeyler), bu tür nesnelere kullanan yapılandırılmış organizasyonlar (örneğin, madenler, fabrikalar, ulaşım ağları), bilgi ve iletişim sistemleri (internet, TV ağları, medya) ve hatta bilgisayar programları, organizasyonel yapılar ve mantıksal sistemler gibi daha soyut nesnelere de dâhil olmak üzere çeşitli nesnelere atıfta bulunmak için kullanılır (Anderson, 1995, s. 59). Öyle ki *Man Against Mass Society* (Kitle Toplumuna Karşı İnsan) kitabında Marcel, tekniği metodik olarak detaylandırılmış, dolayısıyla öğretilebilen ve yeniden üretilebilen bir grup prosedürdür ve bu prosedürler uygulamaya konulduğunda belirli bir somut amaca ulaşılmasını sağlayan süreçler olarak tanımlamıştır (Marcel, 1978, s. 82). Diğer bir ifadeyle Marcel'in çalışmalarındaki teknik kavramı, maddi şeyler veya sosyal sistemler üzerinde ve bunlar aracılığıyla hareket eden insan aklını ve yaratılan ürünleri veya etkileşimleri yaratan ve düzenleyen insan becerilerini içerir. Dolayısıyla onun teknoloji felsefesi, insanlar tarafından şekillendirilen ve insanları biçimlendiren süreçler, sistemler, makineler, malzemeler, işlevler ve tutumlara dair düşüncelerden oluşur (Mullan, 2017, ss. 180-181). Teknolojinin ve teknik bilginin önceliğini ve üstünlüğünü savunan bir insanın doğal

¹ Ayrıntılı bilgi için bk.: Kaczynski, T. J. (2010). *Technological Slavery*. Feral House.

² Konu hakkında bk.: Bahadır, M. (2023). Metafizikten Metaverse: Sanal Çağ Yeni Bir Orta Çağ mı?. *İnsan ve İnsan*, 10 (36), s. 39-54.

dünyayı yalnızca fiziksel güçlerden müteşekkil olarak algıladığını ifade eden Marcel'e göre bu insan için teknoloji, kör ve hatta asi olarak gördüğü doğayı kontrol altına almasını ve kendi amaçlarına tabi kılmasını sağlayan yöntemler toplamıdır (Marcel, 1951, s. 114). Bu noktada teknolojinin insanı başarılı kılacağını göstergesi, teknolojik gelişmelerin insanın hayvanlardan üstünlüğünün tek değilse bile başlıca işareti olarak giderek daha fazla görünme eğiliminde olmasıdır (Marcel, 1978, s. 57). İnsanlar teknolojinin gücünden öylesine etkilenmektedir ki onu kendi içinde bir amaç hâline getirmekte ve onu herhangi bir üst değere tabi kılmamaktadırlar (Anderson, 2006, s. 21). Tekniğe böyle bir konum atfedilmesinin teknolojik bağımlılığa neden olacağını ifade eden Marcel'e göre böyle bir toplumda insanın herhangi bir önemi yoktur (Mullan, 2017, s. 182). Öyle ki insanın bedeni ve zekâsının kusurlu olduğu ve iyileştirilmesi gerektiğine dair düşüncelerin ileri sürüldüğü transhümanizm çağında mevcut insan, birincil nesil olarak değersizleştirilmektedir. Bu noktada kusursuz bir beden ve daha üstün bir (yapay) zekaya sahip ikinci versiyon (2.0) olarak ifade edilen yeni bir insan oluşturma çabası da bu anlayışın bir sonucudur. Marcel'in yaşadığı dönemde insana yerine getirdiği işlevler üzerinden bakılmasıyla başlayan bu değersizleştirme hareketi, daha da gelişen teknokratik tutumun bir sonucu olarak insanın bir bütün (bedensel, ruhsal, zihinsel vb.) olarak değersizleşmesine kadar ileri giderek varoluşsal bir krize dönüşmüştür. Diğer bir ifadeyle mevcut insanı daha değerli hâle getirmek amacıyla ortaya çıkan bu hareket, insanı tamamen gereksizleştirme ve değersizleştirme tehlikesine neden olmuştur.

Her şeyin işlevleri açısından değerlendirildiği dünya, teknolojinin yüceltildiği ve teknik akıl yürütmenin gerçeğe ulaşmanın tek yolu olarak görüldüğü bir dünyadır. Bu dünyada insan, nesnelere işlevleriyle ilgili ortaya çıkan her sorunu onarmak ve çözüme kavuşturmak için uygun bir teknoloji geliştirilebileceğine dair güçlü bir inanca sahiptir (Treanor, 2006, s. 57). Teknolojik ilerlemenin pek çok kişi için refah ve mutluluğu elde etmenin gerekli ve şaşmaz yolu olarak görüldüğünü ifade eden Marcel'e göre bu durum, insanların mutluluğun kaynağını maddi düzeyde elde edilecek zevk ve tatmin olmada aramalarına, dolayısıyla da mutluluğu daha çok eğlence ve mal biriktirmekle özdeşleştirmelerine neden olmuştur. Buna karşılık zengin bir manevi yaşama, entelektüel ve ahlaki erdemlere, sevgiye, güzelliğe, hakikate ve adalete adanmış bir yaşama duyulan ihtiyaç ve bu yaşamdan alınan hazlar ise değersizleştirilmiştir (Anderson, 2006, s. 20). *Teknoloji ruhu* olarak adlandırdığı bu materyalist zihniyetin tekniğin putlaştırılmasına neden olacağını ifade eden Marcel'e göre bu tavrın sonuna kadar zorlanması, açık bir şekilde ifade edilmese de, fiilî bir ateizmdir (Anderson, 1995, s. 61). Öyle ki 21. yüzyılda insanı bedensel ve zihinsel kusurlarından arındırmaya çalışan transhümanizm, insanı daha mükemmel hâle getirmeyi ve ölümsüzlüğü erişilebilir kılmayı amaçlamaktadır. Bu düşünceye göre yeni geliştirilen teknolojilerle bilincinin dijital ortama aktarılmasıyla insan, sanal evrende bir avatar olarak ölümsüzlüğe ulaşacaktır. Böylece bedensel ve zihinsel kusurunun bir sonucu olarak görülen ölümden kurtulacak olan insan, ölüm düşüncesinin gerektirdiği metafizik düşünce ve inançlardan da kurtularak kendi kendisinin tanrısı hâline gelecektir.

Her türlü metafizik-mistik düşünceyi yok sayarak teknolojiyi her şeyin referans noktası olacak şekilde yücelten modern insanın bu tavrını putperestlik olarak adlandıran Marcel'e göre insanlar putperestliği ilkel kabilelerin sahip olduğu bir inanç olarak düşündükleri için genellikle bu tehlikenin farkında değildirler. Oysa ona göre putperestlik, görünüşte bir kızarıklıkla kendini belli etmek yerine bir kist olarak modern bilince yerleşmiş durumdadır (Marcel, 1978, s. 62). Bugün insanların teknolojinin ürettiği araçlar olmadan yaşamlarını sürdüremeyecek olmaları ve de kendi varoluşlarını sahip oldukları nesnelere üzerinden tanımlayacak kadar içselleştirmeleri, bu durumun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir (Koç, 2007b, ss. 108-109). Teknolojiye duyduğu ilgiye sahip olma arzusu eşlik ettiği insanın hızla bir teknoloji tüketicisine dönüştüğünü ifade eden Marcel'e göre bu alanda ilerleme, tembelliği teşvik ettiği gerçeği bir yana, aynı zamanda öfke ve kıskançlığı da besler. Çünkü teknoloji arzusu aslında kişisel tatmine yol açmaz, yalnızca kişinin koleksiyonuna bir şeyler eklediği için sahte bir kişisel üstünlük duygusu yaratır (Marcel, 1978, s. 58). Bu bağlamda, teknolojinin putlaştırılması, çoğunlukla insanların geliştirilmesinde hiçbir rolü olmayan teknolojileri zahmetsizce kullanmalarının bir sonucudur. Buna karşılık teknolojiyi geliştiren insanlar, tüketicilere

kıyasla teknolojinin yol açtığı yozlaşmaya daha az maruz kalmaktadır (Hernandez, 2011, s. 77). Öyle ki giderek daha az sayıda insanın daha az çalışmak zorunda olduğu ve neredeyse teknolojinin kendi kendisini ürettiği günümüzde, insanların çoğu teknolojinin kullanıcısı ve tüketicisi konumundadır. Bu da bir üretim birimi olarak daha az özne daha çok nesne yerine konulan insanın, daha az insan ve daha çok makine olarak muamele görmesine neden olmuştur (Connelly, 1972, s. 83). Diğer bir ifadeyle ilk başlarda insanın hizmetçisi olan teknoloji, zamanla insanın kendisine hizmet ettiği bir otorite konumuna yükselmiştir (MacNeil, 1969, s. 102). Bu durumun teknik bilgi ve araçların yanlış kullanımından kaynaklandığını ifade eden Marcel'e göre teknolojinin mutlaklaştırılması, insana özerklikten ziyade yeni yükümlülükleri beraberinde getirmiştir. Öyle ki onun için teknoloji, "...insanın kendini yadsıma karşılığında yüklenmek ve taşımak zorunda kaldığı bir şeydir. Yürüyüşünü kolaylaştırmak için ortadan kaldıracak bir ağırlık değildir." (Marcel, 1997, ss. 89-90). Böylece teknolojinin yozlaştırmalarına daha açık hâle gelen insan; teknolojik putperestliğin neden olduğu kölelikle birlikte yabancılaşma, işlevleri üzerinden tanımlanan insanın tek boyuta indirgenmesi, arzu ve korkuların hâkimiyetinin neden olduğu umutsuzluk gibi teknoloji tarafından çözülemeyecek yeni sorunlarla karşı karşıya kalmıştır.

Geldiği konum ve üstlendiği işlevler itibariyle teknoloji, insanın özerkliğini elinden alıp ona yeni sorumluluklar yüklemekle birlikte insanın varoluşunu bozacak ve hatta ortadan kaldıracak kadar büyük bir tehlikeyi içinde barındırmaktadır. Öyle ki teknolojinin hâkim olduğu dünyayı, arzu ve korkuya teslim edilmiş bir dünya olarak gören Marcel'e göre belli korku veya arzuların hizmetinde olmayan teknoloji yoktur (Marcel, 1949, s. 76). Teknolojinin egemen olduğu dünyanın bir umutsuzluk dünyası olduğuna inanan Marcel için teknolojinin başarıları kadar başarısızlıkları da ortadadır. Hâlâ teknolojiyle neleri başarabilecekleri sorusuna cevap arayan insanlar için teknolojinin başarıları, insanın karşılaştığı sorunlardan kendisini korumaya yetmeyecektir. Bu durumun insanın teknoloji ve kendisi üzerindeki kontrolünü kaybetmesine neden olacağını ifade eden Marcel'e göre insan, en nihayetinde tekniğin merhametine kalmıştır (Marcel ve diğerleri, 1999, ss. 73-74). Marcel'in teknolojiye dair dile getirdiği bu düşünceler, robot ve yapay zekâ gibi yeni teknolojilerin hızla geliştiği günümüzde soğuk bir gerçeklik olarak insanlığın karşısında durmaktadır. Bu bağlamda, bir taraftan teknolojinin insanın kendi arzu ve isteklerini gerçekleştirme noktasında tek ümit verici unsur olduğu dile getirilirken diğer taraftan teknolojinin insanı işlevsiz kılıp kılmayacağı, daha ötesinde geliştirilmesi planlanan insan 2.0³ ile sonunun getirilip getirilmeyeceği, temel bir korku ve endişe kaynağı olarak tartışılmaktadır. Buna göre insanın teknolojiye duyduğu güven, onun dünyevi varlığının altını oyabilir. Öyle ki teknolojinin çekiciliğini hisseden her bir insan, onun sağladığı araçlarla kendisini, başkalarını ve teknolojik fırsatlar sağlayan çevreyi yok etme potansiyelini içinde barındırır. Bunun için insanın gerçekten yeni yıkım yolları yaratmasına gerek yoktur. Bir bilgisayar ve bir yazıcı, başkaları tarafından mükemmelleştirilen bir eylem planını, yaşamları, toplulukları ve içinde geliştikleri çevreyi tehdit etmek için kullanılabilir (Hernandez, 2011, s. 79). Özellikle kusurlu olduğu iddia edilen insan zekâsı yerine geliştirilecek yapay zekâ ve bu zekâyı kullanan araç ve uygulamaların yaygınlaşması, Marcel'in vurguladığı gibi insanın nasıl bir geleceğe sahip olacağını tamamen teknolojinin inisiyatifine bırakılmasına, dolayısıyla da insanın özerkliğinin tehlikeye girmesine neden olabilir.

Varoluşuna yönelik bir tehdit olmasına karşılık insanın arzularını gerçekleştirme noktasında teknolojiden vazgeçmemesi, Marcel'e göre hem insanın kendisine hem de inşa ettiği yapılara ve çevresine yabancılaşmasını kaçınılmaz olmasa da mümkün kılmaktadır (Stankiewicz, 1980, s. 122). Bu durumun insanın geleceğine dair kötümserlik ve umutsuzluğa kapılmasına neden olacağını ifade eden Marcel'e göre teknolojinin insanın yaşamını istila etmesi, manevi mutluluğun maddi tatminle manevi huzursuzluğun da maddi tatminsizlikle yer değiştirmesine neden olmuştur. Bu bağlamda, içsel mutluluk ve huzura erişmeyi amaçlamayan insan için teknoloji, onsuz mutluluğu hayal etmeyi imkansız bulduğu bir tür genelleştirilmiş konfor ve başarıya ulaşabileceği şaşmaz bir yöntemdir

³ Gelişen teknoloji ile birlikte kendi biyolojisini aşarak yeni bir varoluşa sahip olacağı düşünülen yeni insanı tanımlamak için kullanılan kavram. Ayrıntılı bilgi için bk.: Kurzweil, R. (2020). *İnsanlık 2.0* (Mine Şengel, Çev.; 6. Basım). Alfa Yayınları.

(Marcel, 1978, s. 57). Buna göre hastalık, açlık, çevresel bozulma, aşırı nüfus artışı ve hatta savaş gibi sorunlar, teknolojinin amansız ilerleyişi karşısında yenilmeye mahkûmdur. Ancak teknolojinin her soruna çözüm üretemeyeceğini ifade eden Marcel'e göre insan, teknolojinin en önemli varoluşsal sorunlar karşısında etkili olmadığını fark ettiğinde umutsuzluğa kapılacaktır (Treanor, 2006, s. 58).

Teknoloji aracılığıyla her türlü sorunu çözeceğine inanan insan, yaşamını ve yaşadığı dünyayı teknolojiyi referans noktası olarak şekillendirmiş ve bu ölçüte uymayan ya da uyarlanmayan her türlü unsuru devre dışı bırakma girişiminde bulunmuştur. Bu unsurların başında metafizik düşünce ve mistikliğin geldiğini ifade eden Marcel'e göre bu durum hem dış gerçeklik hem de düşünme süreçlerinin bu olgulardan arındırılarak gerçeklikten kopuk yeni bir dünya oluşturulmasına neden olmuştur. Bu dünyayı, bütünlüğü parçalanmış ve tek boyutlu olarak nitelendiren Marcel'e göre insanın yaşadığı ve gelecekte yaşayacağı tüm olumsuzlukların sebebi, bu dünyanın teknoloji aracılığıyla parçalanarak tek boyuta (maddi) indirgenmiş olmasıdır. Ona göre bu parçalanmışlık, insanların neyin kendilerinin kontrolü kapsamında olduğunu ve olması gerektiğini anlamamasından kaynaklanmaktadır (Hernandez, 2011, s. 83). Diğer bir ifadeyle parçalanmışlık, insanın yaşamında doğru karar ve eylemler gerçekleştirilmede başarısız olmasından kaynaklanmaktadır. Bu noktada bir ayırım yapmayan insan, teknolojinin sadece yaşadığı dünyaya dair değil kendisine dair her şeyi değiştirebilecek bir güce sahip olduğuna inanmaktadır. Öyle ki bugün gelinen noktada dünyanın içine düştüğü kötü durumdan ve bunun nedeni olarak gördüğü aklımdan memnun olmayan insan, yeni bir (sanal) dünya ve kusursuz bir (yapay) zekaya sahip yeni bir insan (2.0) oluşturma hedefiyle hem kendisini hem de yaşadığı çevreyi yeniden oluşturabilmek için çalışmaktadır.

2. Dünya'nın Parçalanmışlığı

Dünyanın parçalanmışlığını iki dünya savaşının neden olduğu toplumsal huzursuzluğun yaşandığı bir dönemde ve Paris'teki sosyal çevresindeki bireylerin kişisel deneyimlerinde gözlemleyen Marcel için "parçalanmışlık" huzursuzluk, hüznün, anlamsızlık, yanlış anlama, sıkıcılık ya da umutsuzluk gibi farklı şekillerde kendisini belli etmektedir (Mullan, 2017, s. 89). Dünyanın parçalanmışlığına dair deneyimini *Awakeninigs* (Uyanışlar) adlı eserinde Marcel, "Kuşkusuz parçalanmış bir dünyada yaşadığım farkındaydım" şeklinde dile getirmiştir (Marcel, 2002, s. 122). Bununla birlikte 1933 yılında yazdığı *The Broken World* (Parçalanmış Dünya) adlı oyunda bireylerin içsel ve toplumsal olarak hissettiği parçalanmışlığı oyunun kahramanı olan Christiane'nin ağzından şu şekilde dile getirmiştir:

Siz de parçalanmış bir dünyada yaşadığımız izlenimine kapılmıyor musunuz... tabii buna yaşamak denebilirse...? Evet, bozuk bir saat gibi. Zembereği artık çalışmıyor. Görünüşte hiçbir şey değişmemiş. Her şey yerli yerinde. Ama saati kulağınıza götürdüğünüzde hiçbir şey duyulmuyor. Hatırlayın, dünya dediğimiz şeyin, insan dünyasının... eskiden bir kalbi vardı. Ama görünüşe göre o kalp atmayı bıraktı (Marcel, 2004, s. 46).

Marcel'e göre bu dünyanın parçalanmışlığı, yalnızca son yıllarda meydana gelen bir durum değildir. Parçalanmışlık 20. yüzyılda daha belirgin hâle gelmekle birlikte her toplum tamamen parçalanmış değildir. Öyle ki daha önceki zamanlardan farklı olarak bugün insanlar, bir iyimserlik çağında değil, hayatın kendisinin neredeyse kirli bir şaka olarak görüldüğü bir kötümserlik çağında

⁴ Marcel'in dünya için kullanmış olduğu bu nitelemesi mevcut Türkçe literatürde (Muşta, 1988, s. 6; Koç, 2007a, s. 104). *Gabriel Marcel'in Varoluşçuluğu*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları "kırık, bozuk" olarak çevrilmiş olmasına karşılık, bu çalışmada "parçalanmışlık" kavramı kullanılmıştır. Böyle bir tercihin yapılmasında "kırık" kavramının genellikle somut nesnelere dair fiziksel bozulmaları ifade etmek için kullanılan bir kavram olması etkili olmuştur. Öyle ki dünya, yalnızca maddi olgulardan oluşmadığı gibi olgulara dair bozulmalar yalnızca fiziksel değil, ruhsal, psikolojik, düşünsel vb. soyut süreçleri de içermektedir. Dünyanın yalnız somut değil metafizik olguları da içerdiğini ifade eden Marcel için bir özne olarak modern çağı şekillendiren teknoloji, sadece maddi nesnelere işleyişine zarar vermemektedir. Ona göre teknoloji esasında bu dünyanın maddi-metafiziksel, insanın içsel ve dışsal yaşamı arasındaki bütünlüğü bozmakta ve tek boyuta indirgemektedir. Bu bağlamda dünyanın olgusal-metafiziksel bütünselliğinin yokluğunu ifade edecek en uygun niteleme parçalanmışlık olacaktır.

yaşamaktadırlar (Anderson, 2006, s. 23). Bu bağlamda parçalanmış dünya, insanın büyük ölçüde hayal kırıklığı, yalnızlık ve anlamsızlık yaşadığı, kendini kişiliksiz ve köksüz hissettiği bir dünyadır. Böyle bir dünya, insanın gerçek ihtiyaçlarını karşılamakta başarısız bir dünyadır (Stankiewicz, 1980, s. 98). İnsanın kendisiyle savaş hâlinde olan bir dünyada yaşadığını ifade eden Marcel'e göre bu gerilim, hayatın her alanına (hükümet, eğitim, ekonomi, aile) yayılmış durumdadır. Bu durumun dünyanın kendi sonunu getirmesi anlamına geleceğini ifade eden Marcel için teknolojinin iletişim ağlarıyla birbirine bağladığı dünya, görünüşte çok daha büyük bir bütünlük ve birlik duygusuna ulaşmış gibi gözükse de kendini yok etme gücünü tam da bu birlik ve bütünlükten almaktadır (Marcel, 1960, s. 25).

Birçok insanın dünyanın parçalanmışlığının farkında olmadığını ifade eden Marcel'e göre parçalanmışlık, yalnızca dünyanın metafizikten arındırılarak salt olguya indirgenmesiyle ilgili değil, ruhu salt bilince indirgenen insan için de geçerli bir problemdir. 19. yüzyılda pozitivizmle başlayan bu eğilim, bugün gelişen teknolojiyle birlikte çok daha ileri bir boyuta taşındığı iddia edilebilir. Öyle ki günümüzde yapay zekâ, sinirbilim vb. alanlardaki teknolojilerle bilincini bilgisayar ortamına aktarmak için çalışan insan, kusurlu gördüğü bedeninden kurtularak sanal bir avatar olarak sonsuz yaşama ulaşmayı amaçlamaktadır. Böylece ruhu olan bir varlık olarak değil sadece bilinçli bir varlık olarak görülen insan, öncelikle ruhundan, sonra da bedeninden ayrılmak suretiyle maruz kalacağı parçalanmışlık ile varoluşsal bütünselliğinden koparılma tehlikesine maruz kalabilir. Henüz bilinci bilgisayar ortamına aktarılamamış olsa da hâlihazırda teknoloji tarafından bütünselliği tehdit edilen insanın dünyayı parçalanmış olarak deneyimlemesinin nedenlerinden biri kendi içsel dünyasından kopuk bir hayat sürmesidir. Buna göre teknolojinin ürettiği araçları yaşamının ayrılmaz bir parçası kılan insan, yoğun olarak dışa dönük bir hayat yaşarken kendi içsel yaşam ve duygularından kopmaktadır. Bununla birlikte teknolojik gelişmeler nedeniyle dışsal olarak çok hızlı değişen bir yaşam, insanın farklı içsel duygular yaşamasına neden olmaktadır (Mullan, 2017, s. 93). Bu da Marcel'in de ifade ettiği gibi insanın dışsal yaşamla içsel yaşamı arasında kopukluk, uyumsuzluk ve huzursuzluğa neden olarak insanın yaşadığı dünyayı bütünsel olarak düşünmesine engel olmaktadır (Mullan, 2017, s. 89). Dünyanın parçalanmış olarak deneyimlenmesinde insanın kendisini yalnızca yerine getirdiği işlevlerin bir toplamı olarak görmesinin etkili olduğunu ifade eden Marcel'e göre bu insanların hayatı, belirli işlevlerin ne zaman yerine getirileceğini gösteren bir dizi zaman çizelgesine göre işler. Bu da insandaki merak duygusu ve aşkın olana duyulan ihtiyacı yavaş yavaş ortadan kaldırmıştır (Treanor, 2006, ss. 56-57). Böylece insanın Tanrı ile arasındaki bağın koptuğunu ifade eden Marcel'e göre bu durum, aynı zamanda insanlar arasındaki bağların kopmasına ve insanın kendisini diğer insanlardan soyutlamasına da neden olmaktadır (Doan, 1963, s. 23). Bilim ve tekniğin bu süreci oldukça belirgin kıldığını ifade eden Marcel'in bu tespitleri, kendisinden sonra ortaya çıkan teknolojik değişimlerle daha da somutlaşmıştır. Dolayısıyla Marcel'in kendi yaşadığı dünyanın parçalanmışlığını karakterize eden özellikler bugün teknolojinin öznesi olduğu dünya için de geçerli olduğu iddia edilebilir. Bu özellikler olarak üç başlık altında toplanabilir. Birincisi, dünyanın mistik ve metafiziğin reddedildiği ve her şeyin çözülebilir bir sorun olarak görüldüğü bir yer olarak tasavvur edilmesidir. İkincisi, metafizikten arındırılmış dünyanın sorunlarla dolu olmasının bir gereği olarak bilimsel (birincil) düşünceye duyulan aşırı güvendir. Üçüncüsü ise somut gerçeklikten kopuk sahte/yapay ve sanal dünyaların oluşturulmasıdır.

2.1. Metafizik, Mistisizm ve Aşkınlığın Olmadığı Dünya: Sorunlar Dünyası

Teknolojinin hâkimiyetiyle parçalanmış dünyanın semptomatik özelliğinin tinsel olanın devre dışı bırakılması olduğunu ileri süren Marcel'e göre bu dünya, sorunların hâkim olduğu bir dünyadır (Marcel ve diğerleri, 1999, s. 54). Teknolojinin giderek yaşamın her alanına yayılmasının insanların günlük ritimlerini bozduğunu ileri süren Marcel'e göre yaşamın ritminin hızlanmasıyla içsel olarak giderek daha fazla yoksullaşan ve birbirinin yerine geçebilen (işlevselleşen) insanlığın ortaya çıkması arasında yakın bir bağlantı vardır. Bu durumu insanın mistik bir ruha sahip olan Bretanya⁵ gibi bir

⁵ Fransa'nın 26 bölgesinden birinin adıdır.

bölgeyi hızlı bir şekilde dolaşması metaforuyla açıklayan Marcel'e göre bu insan, bölgenin ruhani nitelik ve gizeminin farkına varamayacaktır. Ancak yavaş bir şekilde dolaşma zahmetine katlandığında insan, bu mistikliğin farkına varabilecektir (Marcel, 1951, s. 80). Günümüzde teknolojinin hızına alıştığı için beklemeye tahammülü giderek azalan insanın yavaşlığın zahmetine katlanmayı ne kadar isteyeceği tartışma konusudur. Öyle ki gelişen teknolojiyle insanın önceden daha uzun bir zamanda gerçekleştirdiği eylemleri artık çok hızlı bir şekilde gerçekleştiriyor olması, insanın yaşamında yeni boşlukların açılmasına neden olmuştur. Açılan bu boşluklar, insanın kendisiyle baş başa kalması ve kendi içine yönelmesi için bir fırsat olarak değil, teknolojinin ürettiği araç ve imkânlarla dışa dönük bir hayat sürmesi için kullanılmaktadır. Böylece insanın içsel huzurunun olumsuz etkilediğini savunan Marcel'e göre bu durum, metafizik ve aşkın olana dair inancın rafa kaldırılmasına neden olmaktadır.

Tekniğin bir araç değil, amaç hâline getirilmesinin insanın tinselliğine zarar vereceğini ileri süren Marcel'e göre teknoloji, metafizik, ve aşkınlığa yönelik bir tehdittir (Koç, 2007b, s. 107). Öyle ki ona göre 20. yüzyılda bir otorite hâline gelmiş olan mantıkçı pozitivizm ve bu bilim anlayışının etkisiyle geliştirilen modern felsefede dahi metafizik kavramı aşağılanmıştır (Treanor, 2006, s. 59). İnsanın doğasında manevi bir yaşama ve aşkın olana yönelmişliğin olduğunu savunan Marcel için bu durum, insanın varoluşunu gerçekleştirmesine engel teşkil etmektedir. Oysa insanın varoluşunu gerçekleştirebilmesi için yalnızca işlevleri ve sahip olduklarıyla tanınan teknik bir varlık olarak görülmemesi gerekir. Aksine insan, maddi dış koşulları ve içsel manevi zorunlulukları içinde işleyen bedenlenmiş bir ruha sahip bütünsel bir varlık olarak görülmelidir (Gendreau, 2023, s. 233).

Dünyanın parçalanmışlığının insanın varoluşuyla ilgili problemlerden kaynaklandığını ifade eden Marcel'e göre insanın varoluşa katılım düzeyi ile dünyayı deneyimleme biçimi arasında doğrudan bir bağlantı vardır (Stankiewicz, 1980, s. 37). Buna göre metafizik süreçleri yaşamından dışladığı ölçüde kendi varoluşunu tam olarak gerçekleştiremeyecek olan insanın, bu dünyaya dair bütünsellik algısı da parçalanacaktır. Bununla birlikte insanların gerçeklik algılarının da manipüle edildiğini ya da tersine çevrildiğini ifade eden Marcel'e göre teknikte ustalaşmış bir kişi, ilke olarak teknolojiye yabancı olan şeylere güvenmeme eğilimindedir. Sadece duyduğu ya da dolaylı olarak bildiği şu ya da bu tekniğin geçerliliğini bir çırpıda kabul edecektir. Ancak genellikle meta-teknik bir faaliyetin değeri olabileceği fikrini kabul etmeye isteksiz olacaktır. Öyle ki teknolojinin hâkim olduğu bir uygarlıkta gözden düşmesi en muhtemel şey, olgusal dünyanın bir adım ötesinde bulunan metafiziktir (Marcel, 1955, s. 11).

Teknoloji çağında metafizik süreçlerin anlamsız olarak nitelendirilip yok sayılmasına karşılık Marcel'in varoluş felsefesi açısından metafizik, anlamlı bir gerçeklik olmakla birlikte insanın kendi varoluşunu gerçekleştirmesi açısından hem işlevsel hem de gereklidir. Bu bağlamda gizem ya da sır olarak adlandırılan metafizik süreçlerin olumlu anlamda bir değeri olduğunu vurgulayan Marcel'e göre insan, metafizik olguların sürgün edildiği bir dünyada hoşnut olmaz. Ona göre akıl yürütmenin soğuk, metodolojik, kişisel olmayan adımları metafiziğin harika, merak uyandırıcı, meydan okuyucu, dinamik alanını sürgün edemez (MacNeil, 1969, s. 94). Metafizik süreçleri zihinsel eylem düzleminin ötesine geçmek ve varlığın kendini gerçekleştirmeye doğru yükselmesinin imkânı olarak yorumlayan Marcel'e göre varlığın hem ilk hem de nihai nedeni olarak Tanrı'nın varlığını yadsımak mümkün değildir. Öyle ki çeşitli kaygı ve tatminsizliklerin insanda aşkın bir varlığın gerekliliğine dair bir bilince neden olacağını ifade eden Marcel'e göre metafizik, insanın en derin varoluşsal kaygılarının üstesinden gelebilmesi noktasında bir gerekliliktir (Connelly, 1972, s. 59). Bu bağlamda, romantik bir tavırla Batı insanının bugün içinde bulunduğu bunalımın metafizik bir kriz olduğunu vurgulayan Marcel, teknolojinin düzenlediği toplumsal ya da kurumsal koşulların insanın huzursuzluğunu tek başına giderebilecek bir yetkinliğe sahip olmadığını ifade eder (Marcel, 1978, s. 37).

Marcel'in 20. yüzyılın parçalanmışlığının göstergelerinden biri olarak gördüğü metafizik karşıtlığı, bilginin aşkın ve irrasyonel süreçler içerdiğini iddia eden geleneksel metafizik anlayışının aksine insanın bir ürünü olan bilim ve teknolojiye ait olduğu düşüncesi üzerine kurulmuştur. Öyle

ki Marcel'e göre son iki yüzyıllık süreçteki tarihsel-toplumsal gelişimi dikkate alındığında insan, artık Tanrı imgesini bir başvuru kaynağı olarak kullanmamaktadır (Marcel, 1997, s. 77). Teknoloji sayesinde kendisi de dâhil olmak üzere dünyayı şekillendirme gücüne sahip olan insan, bir yaratıcıya bağlı olmayı gerekli görmemektedir (Anderson, 2006, s. 21). Oysa Tanrı'yı reddetmenin var olmayı reddetmek olduğunu savunan Marcel'e göre Tanrı; tamlık, bolluk ve aşkınlığın tek garantisidir. İnsanın var olmaya ihtiyacı vardır ve bu ihtiyacı ancak Tanrı'nın varlığı karşılayabilir. Buradan çıkarılacak zorunlu sonuç ise insan, cemaatle sonuçlanan bir katılım düzeyine ulaşamadıkça aşkınlık düzeyine de ulaşamayacaktır (Stankiewicz, 1980, s. 95). Buna karşılık teknolojinin öznesi olarak özerkliğini ilan eden insan, Marcel'e göre kendisini her şeyin ölçüsü hâline getirmiştir (MacNeil, 1969, s. 72). Ancak bu özerkliğin ahlaksız amaçlar doğrultusunda kullanıldığını vurgulayan Marcel için insanlık, yok olmanın eşiğine gelmiştir. O, bunu bir kehanet olarak değil, bireysel düzeyde kişisel anlamını dünyadaki işlevine indirgeyen ve küresel düzeyde bir düğmeye basarak tüm insanları ortadan kaldırabilecek insanlığın içinde bulunduğu ahlaki durumun bir temsili olarak ele alır (Hernandez, 2011, s. 52). Teknolojik özerkliğin ahlaki olmayan sonuçlara neden olacağını ifade eden Marcel'e göre kendini bir Tanrı hâline getirerek doğal köklerinden kurtulan insanın bireysel olarak ödeyeceği bedel, makineleşmek olacaktır (Doan, 1963, s. 34). Öyle ki bugün transhümanizm ve siborg kavramlarıyla yarı robotlaşan, işlevselleştirilen ve yapay zekânın direktifleriyle yönlendirilen insanın bugünkü durumu, Marcel'in ifade ettiği insanın makineleşeceği varsayımının adım adım gerçekleştiği şeklinde yorumlanabilir.

Dünyanın parçalanmışlığının göstergelerinden biri de dünyanın yalnızca sorunlardan oluşan bir gerçeklik olarak görülmesidir. Bu bağlamda, metafizikle (gizem, sır) sorun arasında ayırım yapan Marcel için sorunlar dünyası, birbirinden ayrılmaz olan korku ve arzuların, işlevselliğin ve her türden tekniğin dünyasıdır. Bu dünyada her tekniğin bir arzuya ya da bir korkuya hizmet etmesi gibi her korku ve arzu da kendine uygun tekniğin icat edilmesine hizmet eder (Marcel, 1970, s. 30). Tamamen çözülebilir veya en aza indirebilir bir şey olan sorunlar, teknolojiyle tam olarak tanımlanabilir şeylerdir. İnsanın karşılaştığı sorunlara bulduğu çözümlerin ortak mülkiyet hâline gelebileceğini veya herhangi bir kişi tarafından yeniden keşfedebileceğini ifade eden Marcel'e göre metafizik, insanın yalnızca kendisini içinde bulduğu ve bu nedenle özü bütünüyle insanın erişimine açık olmayan bir şey olarak düşünülebilir (Hernandez, 2011, s. 12). Bu nedenle çeşitli teknolojilerle çözülebilen sorunların aksine metafizik olguların farklı insanlar tarafından aynı şekilde cevaplanması mümkün değildir. Bununla birlikte metafiziğin katılım ve dâhil olma talep ettiği yerde sorunları ele almak, gayri şahsilik ve müstakillik gerektirmektedir (Treanor, 2006, ss. 63-64).

Nedenlerin insan tarafından ayrıntılı olarak bilinmemesinin sınırsız bir araştırma imkânı sağladığı parçalanmış dünyada sonsuz sayıda teorik ve teknik sorun olduğunu ifade eden Marcel'e göre bu teorik ve teknik sorular birbiriyle bağlantılıdır. Çünkü teorik sorunlar farklı tekniklerden kaynaklanırken teknik sorunlar da önceden belirlenmiş teorik bilgi olmadan çözülemezler (Marcel, 1970, s. 13). Bu bağlamda, sorunu insanın yolunu kesen, aşılması gereken engel olarak gören Marcel'e göre bir sorunun üstesinden gelmek kaçınılmaz olarak bazı teknikler gerektirir. Bu teknikler aynı sorunla karşılaşan başka herhangi bir kişi tarafından da kullanılabilir ve çoğu zaman da kullanılmaktadır. Böylece sorunun kendisi değiştirilmeden soruyu soranın kimliği değiştirilebilir. Diğer bir ifadeyle sorunsalın alanında, soruyu kimin sorduğu fark etmez. Çünkü sorunla ilgili tüm bilgiler soruyu soranın dışındadır. Bu nedenle modern parçalanmış dünya, yalnızca bir otomobilin patlak lastiğini değiştirmek ya da antivirüs yazılımı indirmek gibi çeşitli teknikle ele alınıp çözülebilecek sorunlardan oluşan bir dünyadır (Treanor, 2006, s. 62).

Modern dünyanın salt sorunlardan oluştuğu düşüncesine karşı çıkan Marcel'e göre insan hem bilen hem de inanan bir varlıktır (Atıcı, 1997, s. 65). Bu dünyaya ait bir varlık olmasa da bu dünya içinde var olduğunu ifade eden Marcel için insan, Tanrı'ya yönelmiş bir varlık olarak bu dünyaya katılmaktadır. İnsanın bu dünyaya katılmasını cisimleşme, Tanrı'ya yönelmesini münacat (yalvarma, yakarma, dilekte bulunma) olarak adlandıran Marcel'e göre insan hem cisimleşen hem de Tanrı'ya yalvarıp yakaran bir varlıktır (Muşta, 1988, s. 18). Ancak teknoloji ve bilimin hâkim olduğu modern

dünyada insanın inanç ve bilgi yönü birbirinden ayrılmış, inanç saf dışı bırakılarak insan yalnızca bilen bir varlık hâline getirilmiştir. Böylece tek boyutlu bir varlığa indirgenen insanın bütünselliğinin parçalandığını ifade eden Marcel'e göre teknoloji aracılığıyla yapılan atılımlar, yalnızca insan için bir mevcudiyet ve umut dünyası olan metafizik dünyanın unutulması ya da giderek yok olmasına neden olmaz. Aynı zamanda insanın dua ya da tefekkürle tüm dünyevi değişimleri aşan bir duruma ulaşma konusunda da giderek daha aciz hâle gelmesine neden olur. Buna göre insan, yeryüzüne ne kadar çok perçinlenirse, yeryüzüne tutunmasını ve deyim yerindeyse oraya yerleşmesini sağlayan teknolojileri o kadar çok çoğaltmaya ve mükemmelleştirmeye yönlenecektir (Marcel, 1978, ss. 92-93). İnsanın düşünme hiyerarşisinde değişikliğe neden olan bu durumla birincil düşünme, ikincil düşünmeden daha değerli ve işlevsel görülmüştür.

2.2. Birincil Düşünmenin Hâkimiyeti ve Soyutlama Ruhü

Teknoloji çağında metafiziğin devre dışı bırakılmasıyla parçalanan dünyada iki tür gerçeklik (metafizik ve olgusal) olduğunu ifade eden Marcel, bu iki ayrı gerçekliğe karşılık gelen iki tür düşünme (birincil ve ikincil) olduğundan bahseder. Ancak metafiziğin devre dışı bırakılması ile gerçekliğin salt olgusal olana indirgenmesi, bu gerçekliğe karşılık gelen birincil düşünmenin hâkim düşünme olmasına neden olmuştur. Birincil düşünmeyi insanı içinde bulunduğu durumun dolaysızlığından koparan düşüncenin yönü olarak gören Marcel'e göre bu düşünme, özne-nesne ilişkileri dünyasını kurar ve özneyi bu dünyanın karşısında bir unsur olarak izole eder (Stankiewicz, 1980, s. 120). Bir sorun çözme tekniği olan birincil düşünme, bilim adamlarının olduğu kadar, gerçekliğe analiz yoluyla evrensel bilgiye götürecek nesnelere bir bütünü olarak bakan, ancak amaçlarıyla ilgisi olmadığı için düşüncenin kişisel ve tikel yönlerine izin vermeyenlerin de aracıdır. Dolayısıyla birincil düşünmenin amacı, evrensel, doğrulanabilir ve nesnel bir sonuca varmak için sorunları bileşenlerine ayırmaktır (MacNeil, 1969, s. 95). Bunun için de tanımlar, özler ve sorunların teknik çözümleriyle ilgilenir (Treanor, 2006, s. 65). Oysa deneyimlerden ayrı düşünemeyen, deneyimden önce gelen ya da rasyonel anlamda saf düşünce içermeyen birincil düşünme, varoluşu gerçekleştirmek gibi insan için hayati konularda işlevsizdir. Buna rağmen hiçbir zaman bu düşünme türünü küçümsemeyen Marcel'in bu konudaki temel eleştirisi, birincil düşünmenin parçalanmışlığı ve bütünlükten yoksunluğuna karşın hakikate erişmenin tek doğru aracı olarak kabul edilmesidir (Doan, 1963, ss. 28-29).

Marcel'e göre birincil düşünme, bedene karşı nesnel bir tutum takınarak insanla bedeni arasındaki bağı kopardığı gibi bedeni, diğer tüm bedenlerle aynı özelliklere sahip bir nesne olarak görür. İnsanın bedeniyle ilişkisini eşsiz ilişkisi içinde ele almayan bu düşünme, insanın beni (ruhu) ve bedenini iki ayrı şey olarak gören bilimsel bilginin bir prosedürüdür. Ancak ikincil düşünme, insanın beni ve bedeni arasındaki ayrımı son söz olarak ele almayı reddederek varoluşsal olana geri döner. İkincil düşünme, sadece birincil düşünmenin sonuçları üzerine bir düşünme değildir. Bu durumun onu birincil düşünmenin esiri hâline getireceğini ifade eden Marcel'e göre ikincil düşünme, insanın beni ve bedeni arasındaki bağı koparılmasını sorgulayarak onların birliğini yeniden sağlamaya çalışır (Anderson, 2006, s. 46). Bu bağlamda tüm felsefi projesini birincil düşünmeyi fetişleştiren ya da putlaştıran soyutlama ruhuna bir karşı çıkış olarak tanımlayan Marcel için yaşama (somutluk) el ele giden bir süreç olan ikincil düşünme, birincil düşünmeyi yadsımadan somut uğruna yapılan bir düşünme faaliyetidir. Bu düşünme faaliyeti içerisinde soyutlama, ikincil düşünme için gerekli bir süreç olmakla birlikte düşünmenin amacı değildir (Treanor, 2006, ss. 67-68).

Tüm sorunları çözmek için birincil düşünmeye aşırı güvenmenin ikincil düşünmeyi içeren faaliyetleri değersizleştirdiğini ifade eden Marcel'e göre bu durum, insan varoluşunun ve bir bütün olarak gerçekliğin anlamı hakkında nihai hakikatleri aramaya iten insani talebi değersizleştirmeye ve hatta görmezden gelmeye yol açmaktadır. Öyle ki kendi kendisini yok etmenin mümkün olduğu parçalanmış dünya, insanın düşünmeyi ve hayal etmeyi muazzam bir şekilde reddetmesine dayanmaktadır (Anderson, 2006, s. 23). Bu bağlamda bilgeliğin kelimenin tam anlamıyla parçalanma ve yerinden edilme tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu ifade eden Marcel'e göre modern çağ, bir

yanda dünyanın ve insan yaşamının tamamen doğal süreçler olarak düzenlenmesini amaçlayan bütün bir teknik bilgi sisteminin diğer yanda doğu düşüncesinden güçlü bir şekilde etkilenen çileci disiplinlerin geliştirilmesine tanık olmaktadır (Marcel, 1955, s. 37). Teknolojik ilerlemenin kendisini spekülâtif bilgiden giderek daha fazla özgürleştiren ve nihayetinde spekülâtif bilginin geleneksel haklarını sorgulayan bir uygarlığa neden olduğunu ifade eden Marcel'e göre bu uygarlık, tefekkürün değerini inkâr eden ve tefekkür olasılığını kapatan bir uygarlıktır. Dolayısıyla böyle bir uygarlık, insanı kaçınılmaz olarak bilgelik sevgisinden çok bilgelik nefreti üzerine bina edilmiş yanlış bir felsefeye götürecektir (Marcel, 1978, s. 65). Ona göre bu felsefe, mantıkçı pozitivist anlayışın bilimselleştirme uğruna yeniden formüle ettiği analitik felsefe geleneğidir. Metafizik ve mistik süreçler içeren ikincil düşünmenin ürünü olan geleneksel felsefenin bütünselliğinden yoksun olan bu felsefe, salt mantık, matematik ve doğa bilimlerinin önermelerini analiz etme göreviyle bilimin bir parçası hâline getirilerek yaşamdan koparılmıştır.

Dünyanın bütünselliğini parçalayarak olguları birbirinden kopuk olarak ele alan birincil düşünmenin objektif bilgi elde etme amacı taşıdığını ifade eden Marcel'e göre bilim, uygulamalı teknikler ve Kartezyen felsefe, birincil düşünmenin etkinlik alanıdır. Bu etkinliklerde ortaya konulan bilgilerin öznenin objeyi ele alma tarzına bağlı olduğunu ifade eden Marcel'e göre birincil düşünmenin temelinde bir şeyi idealize etme ve sabitleme amacı taşıyan soyutlama vardır (Koç, 2007a, s. 98). Birincil düşünmenin her şeyi soyutlama çabasının yaygın bir hâl almasını emperyalist tutumun zihinsel düzleme aktarılması olarak gören Marcel, dışlayıcı ve mutlakçı olan bu tutumun sorunlara neden olduğunu ifade etmiştir (Connelly, 1972, s. 81). İnsana ve gerçekliğe dair iki başlık altında toplanacak bu sorunlar; insanın mistik-metafizik yönünün ortadan kaldırılarak sıradan bir nesne hâline gelmesi, insanın insanlıktan çıkarak diğer insanlara insanlık dışı muamele yapması, idealize edilen gerçekliğin doğru şekilde anlaşılabilmesi, soyutlamanın soyutlanan nesnenin yerine geçmesinin gerçeklikten kopmaya neden olması şeklinde sıralanabilir.

Teknokratik toplumdaki en büyük tehlikenin birincil düşünmenin meta-problematik meseleleri yalnızca nesnelere âlemine uygun kriterlerle yargılamaya kalkışması olduğunu ifade eden Marcel'e göre bu, insanoğlunun içinde kutsal olan her şeyi yok edebilecek bir travmaya neden olur. Böylece saygınlıklarını kaybeden insanlar, sıradan birer nesne hâline gelirler (MacNeil, 1969, s. 98). Bu durumdan sadece bilimi sorumlu tutmayan Marcel'e göre geleneksel idealist ve rasyonalist felsefeler de bu süreçten sorumludur. Ona göre bu felsefeler, insanın doğasını soyutlayarak onu rasyonel bir hayvan olarak kategorize etmiş ve bir öz olarak nesneleştiren bir analize tabi tutmuştur. Varoluşçu felsefesiyle örtüşmeyen bu yaklaşıma bir yanılısma ya da kurgu olduğu gerekçesiyle karşı çıkan Marcel, bu durumun insanın varoluşunu gerçekleştirme imkânını tehlikeye attığını iddia etmiştir. Bu da insanın insanlıktan çıkarılmasına, daha az insan muamelesi görmesine ve kötülüklerin en büyüğü olan birbirine karşı insanlık dışı davranışlarda bulunmasına neden olacaktır (Doan, 1963, ss. 24-25). Öyle ki günümüzde transhümanizm ve siborg kavramlarıyla nitelenen yeni nesil insan (2.0), gelişen teknolojiyle bir nevi modifiye edilerek iyileştirilmektedir. Ancak bir makine gibi parçaları değiştirilerek geliştirilen yeni insanın ne kadar insani özellikler taşıdığı ya da eskisi ile aynı kişi olacağı tartışma konusudur.

Birincil düşünmenin soyutlayıcılığının parçalanmış dünyanın nesnelere hakkında bilgi edinmenin bir yolu olduğunu ifade eden Marcel'e göre insan, dünyaya tek bir boyuttan (maddi) bakar (Mullan, 2017, s. 117). Bu durumun yalnızca insana dair hakikatin değil, somut olan dış gerçekliğe dair hakikatin de tam olarak anlaşılmasını sağlamayacağını iddia eden Marcel'e göre soyutlamanın somut gerçekliğin yerini alması bu gerçekliğin görmezden gelinmesidir (MacNeil, 1969, s. 100). Bu indirgeme ya da yok sayma eğiliminin bir tür yoksunluğa neden olacağı bu durum, insanın soyutlama yaptığı varlığın farklı yönlerini görmezden gelmesine ve soyutlamayla elde edilen kategorileri üstün görmesine neden olur. Böylece kendisini belli kalıplara hapseden insan, fanatik tavrın neden olduğu katılıkla sabit fikirli hâle gelerek yeni bilgileri benimsemeye ve değişime kendisini kapatır (Koç, 2010, s. 135).

Özünde birincil düşünmeyi karakterize eden düşünme türü olan soyutlamanın kendi başına kötü olmadığını ifade eden Marcel'e göre soyutlama, bazı durumlarda düşünceye hâkim olabilir (Treanor, 2006, s. 67). Bu noktada birincil düşünme ve soyutlamayı işlevsel ve gerekli görmesine karşılık Marcel'in karşı çıktığı şey, bu araştırma tarzının her şeyi kapsadığı, her şeyi içerdiği iddiasıdır. Çünkü bu tarzın katı olduğunu ve gerçekliğin yalnızca bir yönüyle ilgilendiğini iddia etmektedir (Stankiewicz, 1980, s. 116). Bu noktada Popper'ın Marx ve Freud'un teorilerinin her şeyi açıklamayı başaracak güçte olduğu iddialarına karşı çıktığı gibi Marcel de birincil düşünmenin, dolayısıyla bilim ve teknolojinin kullandığı yöntemle her şeyi açıklayacağı iddiasına karşı çıkmıştır. Özünde kötü olmasa da aşırı soyutlamayla birlikte gerçekliği idealize etme çabası, bilme konusu yapılan dünyanın, gerçeklikten kopuk yapay bir dünya hâline gelmesine neden olur. Bugün, özellikle gelişen iletişim teknolojileriyle birlikte insanlar hem kendilerini ve yaşamlarını hem de yaşadıkları dünyayı sahicilikten uzak bir şekilde idealleştirmektedir. Zamanının büyük bir çoğunluğunu bu idealleştirilmiş sanal dünyada geçirmeye başlayan insan, artırılmış gerçeklikle nitelenen dijital ekosistemi yüceltmektedir.

2.3. Gerçeklikten Kopuk Yapay (Sahte) Dünya

Metafiziğin reddedilip parçalanmış dünyanın salt olgusal olana indirgenen gerçekliğinin ancak soyutlayıcı birincil düşünmeyle bilinebileceğine dair kabul, beraberinde her şeyin ölçülebilir ve nicelleştirilebilir olması gerektiğine dair varsayımı beraberinde getirmiştir. Marcel'e göre her şeyin teknikleştirilmesinden kaynaklanan bu durum, insanın gerçeklikten kopuk, sahte bir dünyada yaşamasına neden olacağı gibi bu yaşamın gerçekliğin yerini alacağını iddia etmiştir (Marcel, 1978, s. 93). Birinci Dünya Savaşı'nda cephe ölenlerin yakınlarını bilgilendiren haberci olarak Marcel'in yaşadığı deneyim, bu düşüncesinin doğmasına neden olmuştur. Böylesine dramatik bir olayı bildirmenin ne kadar kişisel olmayan ve ilgisiz bir yol olduğunun bilincine varan Marcel'e göre haber verme, ölen kişinin kimliğini ya da bilgilendirilen kederli yakınını dikkate almamaktadır. Haber verme, soyut bir şekilde sunulan olayın zamanı, yeri ve nasılına ilişkin istatistiklerden ibarettir. Bu, bir savaşta kaybedilen asker sayısını temsil etmek üzere ceset torbalarını saymaya benzetilmektedir. Tüm bu olayın kişisizleştirici, insanlıktan çıkarıcı ve soysuzlaştırıcı olduğunu fark eden Marcel'e göre aynı durum, bireyin ve toplumun yaşamına etki eden bir faktör olarak teknoloji için de geçerlidir (Gendreau, 2023, s. 229). Bu noktada teknoloji tarafından geliştirilen araçların mevcut dünyadan ayrı bir dünyanın oluşturulmasına neden olacak bu durum, giderek gerçek dünyayı parçalamakta ve ortadan kaldırmaktadır (Koç, 2007b, s. 107).

Teknolojiye değer atfeden çoğu insanın teknolojik materyalizmin bir tuzak olduğunun farkında olmadığını ifade eden Marcel'e göre teknoloji, insanın çevre ve diğer varlıklarla olan ilişkisini bozmakta ve değersizleştirmektedir. Teknolojiyle insanın çevreyle daha iyi ilişki kurmasını, yeryüzünde seyahat etmesini ve ardından yeryüzünü sahiplenmesini sağlayacak birçok uygulama geliştirildiğini ifade eden Marcel, bu durumun insanın yaşadığı mekâna, çevresine ve evrene saygı duymamasına neden olduğunu belirtmiştir (Hernandez, 2011, s. 78). Oysa ona göre kentte yaşayan insanların aksine köyde yaşayan bir çiftçinin yaşamı, doğanın değişimlerine ve ritimlerine, havanın değişimlerine, mevsimlerin döngülerine bağlıdır. Sabırla kendi bölgesinin değişken ama düzenli iklimine uyum sağlamayı öğrenmesi gereken çiftçi, farklı canlıların içsel büyüme yasalarını anlamalı ve bunlarla isteyerek iş birliği yapmalı, içsel ihtiyaçlarına cevap vererek onları beslemeli ve onlara bakmalıdır. Canlıların gelişimini arttırmayı umuyorsa, onları tamamen yapay bir saatle düzenlenmiş yaşam temposuna uymaya zorlamayan çiftçi, benzer şekilde verimli kalması için toprağın ihtiyaçlarını anlamalı ve bunlara boyun eğmelidir. Dahası, doğayla olan bağları nedeniyle, çiftçinin insanın doğaya olan mutlak bağımlılığını kabul etmesi ve onun insan kontrolünün ötesindeki müthiş gücünü ve güzelliğini takdir etmesi çok daha olasıdır. Öte yandan, çoğunlukla teknolojik olarak dönüştürülmüş bir doğa ortamında yaşayan bireyler, kendilerini doğadan ayrı ve onun efendileri olarak görmenin cazibesine kapılabilir. Bu nedenle doğal şeyleri yalnızca hükmedilecek, manipüle edilecek ve faydalı ürünlere dönüştürülecek nesnelere veya hammaddeler olarak görebilir (Anderson, 2006, s. 56).

anda her yerde olma gibi ilahi bir ayrıcalığa sahipmiş gibi görünebilir. Teoride, bu her yerde bulunma ayrıcalığının, gerçekten evrensel bir düşünce tarzının hizmetinde olması hâlinde, bu düşünce tarzına harika ve neredeyse ilahi bir etki alanı kazandırabileceği düşünülebilir. Bu bağlamda, Marcel'e göre esas tartışılması gereken sorun, her türlü teknolojik ilerlemeden herhangi bir payı olmadan yararlanan insanın bu durumdan nasıl etkileneceğidir (Marcel, 1978, ss. 54-56). Öyle ki insanların büyük çoğunluğunun teknolojinin pasif kullanıcısı olduğu günümüzde insanı kötümserliğe ve umutsuzluğa iten olumsuzluklar yaşanmasına karşın insanlar hâlâ teknolojiye inanmaktan, yani gerçekliği bir sorunlar kompleksi olarak tasavvur etmekten vazgeçmemiştir. İnsanların halen daha teknoloji aracılığıyla başarılı olabileceklerine inandığını ifade eden Marcel'e göre bu teknolojiler, insanın kendisini kurtaramayacaktır (Marcel, 1970, ss. 30-31).

Soyutlayıcı ve idealist bir düşünce içermesi dolayısıyla her türlü "izm" in felsefi düşüncenin doğasına aykırı olduğunu ifade eden Marcel, teknolojiye aşırı güven duyulmasını bir (teknolojizm) olarak değerlendirmiştir. Bu durumun teknolojinin putlaştırılmasına neden olduğunu ifade eden Marcel'e göre teknolojinin tek referans noktası olarak alınması dünyanın parçalanmışlığının en büyük etkenidir. Ona göre mantıkçı pozitivist bilim ve teknolojiyle gerçeklik salt olgusal olana indirgenmiş, metafizik ve mistik unsurlar reddedilmiştir. Bu değişimle birlikte hâkim olan düşünce yapısının da değiştiğini ifade eden Marcel'e göre bütünsel düşünme yerine, olgusal sorunların soyutlanarak bilme konusu yapıldığı birincil düşünme otorite hâline gelmiştir. Önce varlıkta, sonra düşüncede yaşanan bu parçalanmışlığın insanı gerçeklikten kopardığını ifade eden Marcel'e göre birincil düşünmedeki soyutlama ruhu, insanı kendi isteğine göre şekillendirebileceği ideal bir dünya tasarlamaya teşvik etmiştir. Özellikle gelişen bilim ve teknolojiyle her şeyin nicelleştirilebileceğine ve ölçülebilir hâle getirilebileceğine dair inanç, insanın bu dünyaya hükmetme ve onu şekillendirme isteğinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Ancak mevcut dünyaya yönelik gerçekleştirilen düzenleme girişimlerinin istenilen sonucu vermemesi, insanı gelişen bilim ve teknolojinin yeni araçlarını kullanarak sayısal (sanal, dijital) bir evren oluşturmaya yöneltmiştir. Bu yeni dünya, insanın içinde bulunduğu gerçek dünyadan daha ölçülebilir ve kontrol edilebilir bir dünyadır. Dolayısıyla Marcel'in gelişen bilim ve teknolojinin gerçeklikten kopuk yapay bir dünyaya neden olacağına dair düşüncesi, sanal dünya ve metaverse evreniyle daha ileri bir boyuta taşınmıştır. İdealleştirilmiş evrenin yerini alan bu yeni sanal evren, bu dünyanın gerçekliğinden tamamen kopuşun yaklaştığının bir göstergesidir. Bununla birlikte Marcel'in metafizik süreçleri yok saydığı için eleştirdiği teknolojinin, sanal evren ve metaverse evrenleriyle bir nevi kendi metafizik süreçlerini oluşturduğu iddia edilebilir. Dolayısıyla başlangıçta mistik ve metafizik süreçlere karşı çıksa da yeni teknolojilerin bu dünyanın ötesinde oluşturduğu metaverse evrenlerin bir nevi metafizik dünyalar olduğu iddia edilebilir. Sanal olmasına karşılık gerçeklikle nitelenen bu metaverse evrenler, ilahi dinlerde olduğu gibi insanın ölümden sonra yaşayacağı asıl dünyalar gibi bu dünyanın üzerinde konumlandırılmaktadır. Öyle ki insanın zihinsel birikiminin bilgisayar ortamına aktarılmasını sağlayacak araçlar ve yapay zekânın geliştirilmesini sağlayacak teknoloji, bu sanal dünyaları sonsuz yaşamın olduğu asıl gerçeklikler olarak sunmaktadır. Platon'un idealar öğretisini çağrıştıran bu düşünce, klasik bu dünya ve öte dünya ayrımının yapıldığı bütünsel dünya anlayışından farklı olarak gerçekliğin yalnızca sanal olana indirgenmesini içerir.

Sonuç olarak Marcel için teknolojinin şekillendirdiği modern çağ; dünyanın bütünselliğinin parçalandığı, gerçekliğin salt olguya indirgendiği, düşünmenin salt rasyonel, ölçülebilir ve hesaplanabilir bir süreç olarak görüldüğü ve tüm bunların insanı gerçeklikten koparıp yapay bir dünyada yaşamaya mahkûm ettiği bir dünyadır. Bununla birlikte onun ifade ettiği bu olumsuzlukların yapay zeka, nesnelerin interneti, nano işlemciler gibi teknolojiler ile bir adım daha öteye taşındığı iddia edilebilir. Hâlihazırda gerçekliğin ve düşüncenin tek bir olgu ve formüle indirgenerek her şeyin ölçülebilir ve hesaplanabilir olması gerektiği iddiası hem insanın hem de insanın yaşadığı dünyanın değişmesine neden olmuştur. Marcel'in parçalanmışlık olarak nitelendirdiği bu değişim hem bu dünyayı hem de kendisini tam olarak istediği gibi kontrol edemeyen insanı yeni arayışlara itmiştir. Bu bağlamda, öncelikle yaşadığı dünyayı sanal gerçeklikle değiştirme çabası içerisine giren insan bununla birlikte kendisini de bu dünyayla uyumlu hâle

getirecek değişimlere hazırlamaktadır. İnsanın kendi kusurlu bedeninden ve çok iyi çalışmayan zekâsından kurtulmasını amaçlayan bu değişim, insanın kendi varoluşunu salt bilinçten oluşan sayısal ve işlevsel bir varlık olarak yeniden kurma çabasıdır. Bu durum, dünyanın parçalanmışlığının dünyanın yok olmasına neden olup olmayacağı tartışmasında olduğu gibi insanın varoluşundaki parçalanmışlığın da bir varlık olarak insanın yok olmasıyla sonuçlanıp sonuçlanmayacağı tartışmasını beraberinde getirmektedir. Marcel sonrası bir iyileşmeden ziyade daha çok parçalanmanın yaşandığı iddiasının temele alındığı bu çalışmaya göre bu konuda bir iyileşmenin olabilmesi için teknolojinin her sorunu çözebilecek bir otorite olarak değil, olası çözüm araçlarından biri olarak görülmesi gerekmektedir. Bununla birlikte dünyanın mistik-metafizik ve de olgusal unsurlar içeren bir bütün olarak değerlendirilmesi, düşünmenin salt hesaplanabilir, ölçülebilir ve rasyonel bir soyutlama süreci olarak değerlendirilmemesi, gerçeğin yerine ikame edilen sanal dünyanın ise insanı somut yaşam ve sahici yaşantıdan koparmaması gerekmektedir.

Extended Abstract

Today, technology, which surrounds humans in every aspect, is the most fundamental determinant of human life. However, this has not always been the case. For most of its existence, humanity has lived without advanced technology. In this context, the aim of this study, which discusses the widespread impact of technology on modern society, is to address the position of technology, which has more and more control over human life, through Marcel's thoughts. In the 21st century, three approaches to technology can be mentioned: seeing technology as a solution, advocating its elimination, or focusing on improving the human-technology relationship. At this point, Marcel argued that technology is often misused, leading to a fragmented and artificial world. Marcel's existentialist perspective is an important reference source for expressing concerns about the negative effects of advanced technologies such as artificial intelligence and the Internet of Things. At this point, a critical analysis of the human-technology relationship is presented, and the benefits and potential dangers of advanced technologies in the 21st century are discussed.

Marcel, whose thoughts began to be explained by discussing the concept of 'la technique' or technique and its relation to modern technology, defined technique as a systematic set of procedures aimed at achieving a goal by manipulating physical and mental objects. Pointing out that overconfidence in technology can lead to the devaluation of human beings, materialism, and a departure from intellectual and moral virtues, Marcel opposes the idolisation of technology as it can lead to a technocratic attitude that devalues human beings and creates an existential crisis. He also warns against the rise of transhumanism and sees it as a form of idolatry. Marcel believes that people often do not realise the danger of dependence on technology and that over-dependence can lead to alienation. He argues that technology cannot solve every problem and that excessive dependence can lead people to despair, ultimately leaving people at the mercy of technology. As a result, Marcel's philosophy is against the over-reliance and idolisation of technology, as this leads to the devaluation of man, the abandonment of spiritual pursuits and a fragmented and one-dimensional world.

According to Marcel, the fragmentation of the world leads to disillusionment, loneliness and lack of meaning, and this fragmentation has spread to all aspects of life, including politics, education, economy and family, potentially threatening the world's very existence. A world fragmented by technology, which is both a force for unity and potentially self-destructive, is characterised by restlessness, meaninglessness and hopelessness and prevents people from thinking holistically. Marcel states that people are increasingly seen as the sum of their functions, which leads to a loss of wonder and transcendence. According to Marcel, who attributes this fragmentation to the rejection of mysticism, over-reliance on scientific thinking and the creation of false or virtual worlds, technology exacerbates this fragmentation by trapping people in a false reality through social media and the metaverse. At this point, Marcel's observations shed light on the challenges of the technological age and the consequences of the detachment from the inner self and concrete reality.

Concerned about the impact of technology on spirituality, Marcel believes technology disrupts people's daily rhythms, leading to a superficial and interchangeable humanity. At this point, he warns that focusing on external means rather than inner thought negatively affects inner peace and belief in metaphysics. Fearing that the rapid advancement of technology will lead to distrust of everything outside of technological tools and contribute to existential anxieties, Marcel underlines the distinction between problems and metaphysics. While problems can be solved and shared, metaphysical phenomena require participation and involvement. Here Marcel advocates a more holistic view of human existence and a greater emphasis on metaphysical phenomena to address existential concerns and challenges.

Criticising primary thought for not considering the personal aspects of thought and being detached from human existence while valuing universal knowledge, Marcel believes that secondary thought, which questions the distinction between self and body, is necessary to restore wholeness. In expressing his concerns about the impact of technology on humanity, Marcel argues that one must be wary of excessive idealisation through abstraction, which leads to a world disconnected from reality. According to Marcel, focusing on the idealised virtual world leads people to spend more time disconnected from reality, such as the digital ecosystem characterised by augmented reality, and primary thinking is exclusionary and absolutist. This leads to dehumanisation and the substitution of abstraction for reality.

According to Marcel, the rejection of metaphysics leads to a shift towards the factual, measurable, and quantifiable reality brought about by technological transformation, which leads to a false world that is disconnected from reality. In addition, it leads to depersonalisation and dehumanisation. Therefore, technology distorts and devalues human relations, creating a separate, fragmented, artificial world. Comparing the life of a farmer connected to nature with city dwellers disconnected from natural rhythms, Marcel argues that the rise of transhumanism and the virtual world has exacerbated the distinction between reality and artificiality.

While Marcel criticises the negative effects of technology on human life, he also recognises its potential to be a blessing when used correctly. Believing that technology is inherently moral and can cause suffering when misused, Marcel points out that people's passive use causes them to lose faith in reality and rely on technology to solve problems. Also criticising the reduction of reality to purely factual elements and rejecting metaphysical and mystical aspects, Marcel predicts that advanced technologies such as artificial intelligence and the metaverse will further contribute to the break with reality. Marcel's criticism of technology, which advocates a holistic approach that includes both mystical-metaphysical and factual elements and warns against separating the virtual world from real life, centres around the idea that technology leads to fragmentation, detachment from reality and over-reliance on virtual worlds. At this point, he calls for a more balanced and holistic approach to technology and the world.

KAYNAKÇA

Anderson, T. C. (1995). Technics and Atheism in Gabriel Marcel. *Journal of French and Francophone Philosophy*, 7(1-2), 59-68. <https://doi.org/10.5195/jffp.1995.96>

Anderson, T. C. (2006). *A Commentary On Gabriel Marcel's The Mystery Of Being*. Marquette University Press.

Atıcı, M. (1997). Gabriel Marcel'in İnsan Anlayışı. *The Anatolian Journal of Philosophy*, 1, 63-68. <https://doi.org/10.1080/00048402.2023.2289629>

Connelly, E. R. (1972). *A Study Of The Humanization Process In Gabriel Marcel's Philosophy Of Education* [Doctoral Dissertation]. University of North Dakota.

Doan, S. M. R. (1963). *Implications for Education in the Philosophy of Gabriel Marcel* [Doctoral Dissertation]. University Of California.

- Gendreau, B. (2023). Gabriel Marcel's Personalist Ontological Approach to Technology. *The Personalist Forum*, 15(2), 229-246.
- Hernandez, J. G. (2011). *Gabriel Marcel's Ethics of Hope: Evil, God and Virtue*. Continuum.
- Kaczynski, T. J. (2010). *Technological Slavery*. Feral House.
- Koç, E. (2007a). "Gabriel Marcel Felsefesinde Modern İnsanın Temel Problemleri: Soyutlama Ruhu Ve Ontolojik Anlam Kaybı. *Felsefe Dünyası*, 46, 95-105.
- Koç, E. (2007b). Teknoloji ve İnsan. *Kaygı*, 8, 106-114.
- Koç, E. (2010). Gabriel Marcel'e Göre Fanatizm. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, 127-138.
- Kurzweil, R. (2020). *İnsanlık 2.0* (Mine Şengel, Çev.; 6. Basım). Alfa Yayınları.
- MacNeil, C. D. (1969). *The Philosophy Of Gabriel Marcel And Contemporary Emphasis In Education* [Doctoral Dissertation]. University of Ottawa.
- Marcel, G. (1949). *Being and Havind* (K. Farrer, Çev.). Dacre Press.
- Marcel, G. (1951). *Homo Viator* (E. Craufurd, Çev.). Henry Regnery Company.
- Marcel, G. (1955). *The Decline of Wisdom*. Philosophical Library.
- Marcel, G. (1960). *The Mystery Of Being Reflection and Mystery* (G. S. Fraser, Çev.; C. 1). Henry Regnery Company.
- Marcel, G. (1970). *The Philosophy of Existentialism* (M. Harari, Çev.; 10. Edition). Citadel Press.
- Marcel, G. (1978). *Man Against Mass Society* (G. S. Fraser, Çev.). Gateway Editions.
- Marcel, G. (1997). İnsanın soruya dönüşmesi (M. Atıcı & I. Yüce, Çev.). *Felsefelogos*, 1(1), 71-95.
- Marcel, G. (2002). *Awakenings* (P. S. Rogers, Çev.). Marquette University Press.
- Marcel, G. (2004). *Ghostly Mysteries* (K. R. Hanley, Çev.). Marquette University Press.
- Marcel, G., Bergson, H., & Guenon, R. (1999). *Metafizik Nedir?* (T. Mustafa & A. Aydoğan, Çev.). Birey Yayınları.
- Mullan, M. M. (2017). *Dialogic Praxes in Gabriel Marcel's Philosophy: Hope for Being in a Technological World* [Doctoral Dissertation]. Duquesne University.
- Muşta, M. C. (1988). *Gabriel Marcel'in Varoluşçuluğu*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Stankiewicz, A. P. (1980). *Gabriel Marcel's Concept Of The Broken World And The Implications For Philosophy Of Education* [Doctoral Dissertation]. State University of New York.
- Treanor, B. (2006). *Aspects of Alterity: Levinas, Marcel, and the Contemporary Debate*. Fordham University Press.

Gabriel Marcel'e G6re Tekn(ik)oloji ve D6nyanın Parçalanmışlığı

 SUITDER SÜT İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ Sakarya University Journal of Humanities and Social Sciences	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Telif hakkı gerektiren bir içerik yoktur.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>There is no copyrighted content.</i>

SUITDER

SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ

Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sayı/Issue	62-Aralık 2024/ 62-December 2024
Makale Bilgisi/ Article Info	Derleme / Compilation
Başvuru Tarihi/ Submitted Date:	8 Ağustos 2024
Kabul Tarihi/ Accepted Date:	25 Kasım 2024
Atıf/Citation:	Seyidoğlu, S. (2024). Strain, Anger and Crime: A Sociopsychological Evaluation in the Context of the General Strain Theory. <i>Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi</i> . 233-264
DOI:	10.35237/suitder.1530587
Benzerlik / Similarity: %	%6

Strain, Anger and Crime: A Sociopsychological Evaluation in the Context of the General Strain Theory

Gerilim, Öfke ve Suç: Genel Gerilim Teorisi Bağlamında Sosyopsikolojik Bir Değerlendirme

Sadullah SEYİDOĞLU*

Abstract

Several theoretical frameworks approach the phenomenon of crime and its causes from different perspectives. In this sense, various social-psychological theories have been used to understand and explain crime and delinquency. One of these theories, the General Strain Theory (GST), although developed relatively recently, is considered a vital theory that uses different methodologies and shows that there is a significant relationship between strain, anger, and crime. This theory concentrates on negative emotions, particularly anger, and posits that they trigger criminal behavior, making it more comprehensive than classical strain theories. The purpose of this study is to evaluate the relationship between strain, anger, and crime from a social-psychological perspective within the context of the GST. The study provides a comprehensive examination of criminal activities through the lens of this theory. In Türkiye, the explanatory potential of socio-psychological theories of crime, especially GST, to explain crime and delinquency has not been evaluated comprehensively and systematically. This situation indicates an essential gap in the existing literature. Therefore, conducting this evaluation highlights the importance of this study in this regard. The study used the technique of content analysis, a qualitative research method. A comprehensive literature review was conducted to examine how the GST explains crime and criminality. As a result of the literature review, data from critical studies in the criminological literature were systematically processed. Within the framework of the study, the basic concepts are first introduced. Then, the basic arguments of the theory of crime, criminality, and crime control are presented. In addition, the socio-psychological conditions that contribute to the emergence and development of criminal behavior are discussed.

Keywords: Crime, Strain, Anger, General Strain Theory, Social Psychology

Öz

* Öğr. Gör. Dr., Siirt Üniversitesi, SBMYO, Sosyal Hizmet Bölümü, Siirt/TÜRKİYE, E-Posta: sseyidoglu@siirt.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-5735-5086.

Suç olgusuna ve suça yol açan nedenlere farklı perspektiflerden yaklaşan bir dizi teorik çerçeve bulunmaktadır. Bu anlamda suç ve suçluluğu anlamak ve açıklamak için çeşitli sosyopsikolojik teoriler kullanılmıştır. Bu teorilerden biri olan Genel Gerilim Teorisi (GGT), nispeten yakın zamanda geliştirilmiş olmasına rağmen çeşitli metodolojiler kullanan; gerilim, öfke ve suç olgusu arasında anlamlı bir ilişki olduğunu gösteren önemli bir teori olarak görülmüştür. Bu teori, olumsuz duygulara, özellikle öfkeye odaklanmakta ve suç davranışının bu duygulardan kaynaklandığını öne sürmektedir. Bu yönüyle klasik gerilim teorilerinden daha ayrıntılı bir yaklaşım sunmaktadır. Bu çalışma gerilim, öfke ve suç arasındaki ilişkiyi GGT bağlamında sosyopsikolojik bir perspektiften değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışma, bu teorinin merceğinden suç faaliyetlerinin kapsamlı bir incelemesini sunmaktadır. Türkiye’de sosyopsikolojik suç kuramlarının, özelde GGT’nin suç ve suçluluk sürecini açıklama potansiyelleri kapsamlı ve sistematik bir biçimde değerlendirilmemiştir. Bu durum mevcut literatürde önemli bir boşluğa işaret etmektedir. Bundan dolayı bu değerlendirmenin gerçekleştirilmesi bu açıdan çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi tekniği kullanılmıştır. GGT’nin suç ve suçluluğu nasıl açıkladığını incelemek için kapsamlı bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Literatür taraması sonucunda kriminolojik literatürde yer alan ve önemli görülen araştırmalardan elde edilen veriler sistematik bir şekilde işlenmiştir. Çalışma kapsamında ilk etapta kuramın temel kavramları tanıtılmıştır. Daha sonra kuramın; suç, suçluluk ve ayrıca suçla başa çıkma ile ilgili ortaya koyduğu temel argümanlar ortaya konmuştur. Ayrıca suç davranışının ortaya çıkışına ve gelişimine katkıda bulunan sosyopsikolojik durumlar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Suç, Gerilim, Öfke, Genel Gerilim Teorisi, Sosyal Psikoloji

INTRODUCTION

The phenomenon of crime has been a persistent problem in societies around the world, leading to the formulation of numerous theoretical frameworks aimed at elucidating its underlying causes. One of the most prominent frameworks for understanding crime is the General Strain Theory (GST) developed by Robert Agnew. Since its inception, this theory has been one of the most influential and widely tested theoretical perspectives in the field of criminology. Numerous researchers have linked it to various forms of maladaptive, deviant, and antisocial behavior, mental and physical health problems, violent crime, criminal victimization, and other contemporary issues. This theory generally suggests that individuals experiencing strain are more likely to engage in criminal behavior as a coping mechanism. According to the theory, individuals exposed to a state of strain or stress often experience distress and resort to criminal behavior as a result.

Agnew's GST has introduced a new perspective that transcends the limitations of classical strain theories, psychological strain theories, and traditional criminology. Most importantly, the GST redefines the concept of coercion, extending the occurrence of coercion beyond economic fundamentals and shifting the focus from macro-structural inequality to micro-sociological factors. In this respect, GST is a highly cited and critical social psychological theory in the literature, given the various inadequacies and shortcomings of the socio-psychological theories of crime in the existing literature (e.g., some theories prioritize psychological underpinnings in the criminal process while ignoring the sociological background and vice versa...), as well as the complexity of the crime phenomenon, it is not possible to claim that any one theory can fully explain criminality independently and comprehensively. This is precisely why socio-psychological theories of crime should be evaluated in the context of their explanations of the emergence and development of crime. For this reason, this study evaluates the potential of Agnew's GST, which is one of the socio-psychological theories of crime, to explain crime and delinquency.

In this study, how GST explains the process of crime and delinquency and the potential of explaining these phenomena in the theory were revealed. There are some studies on socio-psychological theories of crime, classical strain theories (Özbay, 2003; Özbay, 2008), and especially GST (Özbay, 2011; Tezcan, 2015) in Türkiye, which are not very comprehensive. However, many

studies do not include GST and examine the relationship between “anger” and “crime,” which is one of the types of strain, albeit limited (e.g., Soykan, 2003; Akbaş, 2005; Kızmaz, 2005a; Kızmaz, 2005b; Engür, 2008; Öz, 2008; Ersen, 2010; Arslan, 2013; Görgülü & Öntaş, 2013; Tatlıoğlu & Karaca, 2013; Özpınar, 2023; Maden, 2023; Seyidoğlu, 2024). This study did not comprehensively and systematically evaluate the potential of GST, which is one of the social psychological theories of crime, to explain the process of crime and criminality. Therefore, the importance of this study becomes evident when this evaluation is carried out. In this study, both the supporting arguments and essential shortcomings of the GST are evaluated. In this sense, the study provides a comprehensive examination of crime through the lens of GST, evaluating the basic concept of strain, the socio-psychological factors that contribute to strain, and its impact on criminal activity.

1. General Strain Theory

One of the most important social psychological theories that offers a detailed explanation of crime and delinquency is the GST formulated by Agnew. Agnew developed this theory to explain not only criminal acts but deviant behavior in general. In this theory, it is hypothesized that strain in individuals creates negative emotions such as anger, frustration, and depression, which leads individuals to seek relief through criminal acts (Agnew, 1992). In this respect, GST is a social psychological theory that expands on traditional strain theories by identifying a range of sources of strain and their potential to trigger criminal behavior.

The basic premise of GST is actually quite simple. According to the theory, negative emotions (such as anger and fear) often arise in individuals who are exposed to strain or stress. In some cases, individuals may resort to criminal behavior as a means of coping with these negative emotions. These individuals may resort to criminal activity to relieve or escape their distress. For example, an individual experiencing chronic economic distress may resort to theft, an adolescent experiencing parental abuse may run away from home, or a student may resort to physical violence against peers who are bullying him or her. Such individuals may engage in criminal activity as a means of revenge against the source of their distress or the parties involved. In addition, individuals may engage in criminal activity, such as drug use, as a means of self-medication to alleviate their distress (Mazerolle & Maahs, 2000; Agnew & Brezina, 2019).

1.1. Strain and Crime

In his GST, Agnew argues that all individuals are susceptible to the effects of strains, which can manifest as psychological and physiological responses. Strain can be defined as the effect of stressors on the individual. The basic tenet of GST is the assertion that individuals, especially adolescents, experience strain when they are mistreated and resort to aggression or criminal activity as a means of coping. Agnew refers to these negative relationships as “strain” (Agnew, 2006b). In other words, according to Agnew (1992, p. 48), strain is defined as “relationships in which others do not treat the individual as the individual would like to be treated.” In this sense, strain can be defined as an emotional expression in response to situations or events that are perceived as unpleasant and undesirable. Thus, criminal behavior is seen as a means of solving problems or coping with difficult circumstances. Agnew argues that criminal behavior can be seen as an adaptive response and often provides effective, albeit temporary, relief from the distressing negative emotions caused by strain (Agnew, 1992; Maschi et al., 2008). In other words, he argues that criminal behavior is a means of reducing strain, taking revenge, or alleviating negative emotions. Situations that come from the individual's environment, interaction with other individuals, and many events throughout the life process cause strain and anger in the individual and lead to the emergence of crime. In this case, it can be argued that offending is a way for individuals to attempt to relieve their negative emotions and strains. Agnew first defined the concept of strain in two ways: objective and subjective strain. Later, the strain was defined in three different ways: experienced, vicarious, and anticipated strain.

1.2. Objective and Subjective Strains

In his analysis, Agnew used the concept of strain as a micro-level approach to explaining criminal behavior. He mentions two types of strains in his theory, which are objective and subjective strains. According to him, one moves from objective strain at the macro level to subjective strain at the micro level. In *objective strain*, it is essential how society perceives the strain. The category of objective strain refers to events or situations that are typically rejected by the majority of members of a given group. Thus, an individual's claim to be experiencing objective strain means that he or she is experiencing an event or circumstance that members of his or her group typically reject. Numerous events are generally viewed negatively by most people, including physical assault, inadequate access to food and shelter, and lack of protection. Objective strains are used to describe events and conditions that are generally frowned upon by the majority of individuals within a given social group (Agnew, 1992).

Subjective strain is concerned with how the individual perceives the objective strain. This concept refers to situations that are responded to by individuals who are or have been directly involved in the events mentioned in the objective strain category. As Agnew notes, individuals often have different subjective appraisals of the same objective strains. Subjective strains are defined as events and circumstances that a particular individual or individuals dislike. The primary distinction between subjective and objective strains is the level of impact. That is, objective strains have a social impact, and subjective strains have an individual impact. Subjective assessments of objective strains, such as academic failure, the end of a marriage, or the death of a family member, can vary widely from one individual to another. This is a crucial distinction because individuals often show significant differences in their subjective appraisals of similar objective strains. These differences depend on a variety of factors, including personal resources (such as self-esteem and self-efficacy), social resources (such as beliefs and social support), and various life circumstances. For example, some individuals perceive their divorce as one of the most traumatic experiences in their lives, while others see it as a positive turning point (Agnew, 2001a; Agnew & Brezina, 2019).

1.3. Experienced, Vicarious and Anticipated Strain

The concept of strain can be understood through the lens of three different categories. These are experienced, vicarious, and anticipated strains. These categories explain the multifaceted nature of strain and how individuals can experience strain in different ways. *Experienced strains* can be defined as the physical strain that an individual actually experiences. An example of this would be the experience of being mugged or raped. Experienced strains are significant. Because it is the type of strain that has the most critical impact on determining the motivation to commit a crime. *Vicarious strains* are strains experienced within the family, kinship, social environment, or any social network that can create strain for the individual. Here, the strain is not directly experienced. Instead, it is caused by the strain experienced by another individual and interpreted as one's stress. For example, Agnew found that individuals whose family members or friends are victims of violence are more likely to engage in criminal activity themselves. This is especially true when strains are experienced by people in the immediate environment when the individual feels a responsibility to protect these people and experiences strain. *Anticipated strains* are a result of the individual's concern about a possible future source of strain. An example of an anticipated strain is when adolescents experience feelings of doubt about being accepted by their peers and participating in social group activities. Individuals are more likely to engage in criminal activity when they anticipate being a victim of physical violence in the near future (Agnew, 2002; Agnew & Brezina, 2019).

1.4. Sources of Strain

Agnew divided the many variables that can lead to strain into three basic categories: The disappearance of a stimulus with a positive effect, the presence of a stimulus with a negative effect, and the unavailability of a stimulus with a positive effect. In the first of these categories, *the loss of positively valued stimuli*, individuals may experience strain. Strain occurs when highly valued people, objects, or experiences are lost or become inaccessible to an individual. Examples of such experiences

include the death of a parent or loved one, the end of a romantic relationship, the loss of a job, the theft of valuables, the loss of wealth, or suspension from school. Agnew defined the second classification as the activation of negative stimuli. Agnew argued that being involved in crime, being a victim of crime, being abused or assaulted, or being exposed to similar negative stimuli will inevitably lead to strain (Agnew, 1992; Kaufman & Widom, 1999; Widom et al., 2006).

The third and most important classification is defined as *the failure to achieve positively perceived goals*. Agnew elaborates on this source of strain, arguing that (a) the disconnect between aspirations, desires, and expectations, (b) the disconnect between expectations and actual outcomes, and (c) the disconnect between fair outcomes and actual outcomes can lead to strain. The first of these, *the strain arising from the disconnect between aspirations, desires, and expectations*, is a source of strain that contains the argument of classical strain theories. Here it is examined in terms of the mismatch between individuals' expected money and status and their actual, current, and desired goals and expectations of goal attainment (e.g., not getting a college degree). Contrary to the principles of classical strain theories, the achievement of these goals is assumed to depend on multiple factors (e.g., intelligence, ability, personality) that transcend status boundaries. Thus, individuals may experience strain because they lack the characteristics or skills (not just social class) necessary to legitimately achieve their goals. *The gap between expectations and actual performance* can also lead to strain. This source of strain is related to the mismatch between expectations and actual outcomes or rewards. Accordingly, failure to meet expectations can lead to a range of negative emotional states such as anger, disappointment, resentment, and unhappiness. Strain can also arise when there is *a discrepancy between fair outcomes and actual outcomes*. In such sources of strain, the goal is to ensure fair and equal interaction with others rather than to achieve a particular outcome. Individuals involved in a relationship will compare the ratio of their inputs and outputs to the ratios of certain others in the relationship. When the ratios are equal, individuals perceive the outcomes as fair or equitable. If the input/output ratios are unequal, the actors involved will perceive the situation as unfair, and as a result, they will be burdened by a sense of discomfort. Accordingly, it has been argued that individuals who are in unfair relationships are more likely to engage in criminal activity now or in the future due to the strain they experience (Agnew, 1992; Tezcan, 2015).

For a clearer understanding of the sources of stress, a broader perspective should be presented. Several examples can be given. For example, individuals seek gainful employment that not only meets their basic needs but also allows them to enjoy a comfortable lifestyle, including recreation. However, in times of economic hardship and in poor societies, opportunities to participate in employment or to earn money legitimately are very limited. Individuals experience significant distress when they perceive a mismatch between their aspirations and how they believe they can achieve them, leading to feelings of intense strain. For example, an adolescent may experience intense distress and strain if he or she is not accepted on the school sports team or if he or she is not accepted. In summary, the GST suggests that strains can be categorized into three main sources. An individual may experience the loss of something he or she values. For example, individuals may experience the loss of financial resources or the death of a close associate. The individual may experience mistreatment or negative treatment by others. For example, they may be verbally or physically abused by others. Finally, individuals may not get the results they want. For example, they may not get the money or respect they want. Because of all these sources of strain, they may become involved in criminal activity (Sigfusdottir et al., 2012; Agnew & Brezina, 2019).

1.5. Negative Emotions and Anger

Strains can arise from negative emotions. There are many definitions of "negative emotion" in the GST. Basically, a negative emotion is an evaluation or reaction to an idea or behavior. While one person may exhibit depressive symptoms in response to strain, another may exhibit anxious behavior. Individuals may also differ in the degree to which they experience a particular emotion. The three main emotions commonly associated with strain in the theory are frustration, depression,

and anxiety. Other negative emotions, such as jealousy, hopelessness, and shame, can also play a role in triggering strain. Such emotional states can also have a negative impact on an individual's ability to cope with stress or strain. For example, those who experience negative emotions such as anger or frustration may be unable to accurately assess their situation and communicate effectively with others. In addition, these emotions may lead to a reduction in the perceived cost of the offense or a lack of clear perception of the sanction for committing the offense. For example, the distress associated with depression may rationalize the view that there is little to lose by engaging in criminal activity. Anxiety can also lead to a narrow focus on immediate, short-term responses, with less attention paid to future consequences. Ultimately, these emotions can lead to an increased likelihood of engaging in criminal activity. For example, individuals who experience anger often develop a strong desire for revenge (Agnew, 2006b; 2006a; Agnew & Brezina, 2019).

From an analytical perspective, anger represents the most critical emotional response according to the principles of GST. Anger is a psychological state that occurs when individuals attribute responsibility for their distress to external factors. Indeed, Agnew argued that anger serves as the primary catalyst for deviant behavior and arises in response to increased strain. As Agnew (1992, p. 60) argues, *"Anger generates a desire for retaliation or revenge, provides the individual with a sense of motivation, and reduces inhibitions, in part because the individual believes that others will justify his or her aggression."* Anger is often a deceptive emotion that arises when the individual blames others for his or her distress. Anger serves to increase an individual's level of perceived harm, create a desire for revenge, and motivate negative action. Anger is an essential negative emotional state because it is based on the individual's perception that the aggression toward others is justified. Negative emotions, especially anger, put pressure on the individual that needs to be relieved. Anger is a more influential factor in offending than other negative emotions. In this respect, high levels of strain lead to increased anger. In a sense, anger plays a crucial mediating role in the transformation of strain into crime or deviance. Some studies have found that anger, as a negative emotion that creates strain, increases deviant behavior and delinquency (Agnew, 1992; Brezina et al., 2001; Capowich et al., 2001; Hay, 2003; Bao et al., 2004; Piquero & Sealock, 2004; Ostrowsky & Messner, 2005; Jang, 2007; Forrigio, 2007; Ganem, 2010). Anger reduces the individual's awareness of the potential consequences of criminal acts, fuels the desire for revenge, weakens the ability to identify effective problem-solving strategies, facilitates the development of justifications for deviant behavior, and motivates the individual to take action (Özbay, 2011). Anger has been shown to impair effective problem-solving skills, increase sensitivity to stressful stimuli, reduce awareness and anxiety about the consequences of criminal acts, create a tendency to seek revenge, strengthen the perception that the crime is justified, and encourage the individual to take action (Mazerolle & Piquero, 1998; Agnew, 2001a; Tezcan, 2015).

In summary, individuals experience strain as a result of unfavorable conditions and events that are perceived as undesirable. In the face of these strains, individuals experience negative emotions, especially anger. Therefore, they feel compelled to take an action that will make them feel good or cope with the strain. In this process, some third factors serve to increase or decrease the likelihood of criminal behavior. While some factors may prevent an individual from committing a crime, other factors may contribute to the individual's criminal behavior.

1.6. Age, Strain and Crime

The GST assesses the relationship between age, strain and crime. According to this theory, the likelihood of committing crimes is much higher at a young age, especially in adolescence, than in childhood, adulthood, and old age. In other words, it states that there is an increase in criminal activity among individuals with the transition to adolescence and then a decrease with the transition to adulthood. The theory explains this in terms of the fact that the adolescent years involve greater exposure to conditions that facilitate criminal activity and a tendency to respond to such conditions in criminal ways. In other words, adolescents face more strains than adults and the likelihood of offending increases as a result of these strains.

Adolescents are exposed to more stressors than children and adults, in part because they are integrated into a more complex and challenging social environment. After completing primary school, adolescents move on to secondary school. Secondary schools are larger, more diverse, and more challenging than primary schools. Adolescents also interact with a larger number of teachers and students, including those from different backgrounds. In addition, adolescents are subject to a greater number of rules, a heavier workload, and more rigorous grading, and romantic relationships become more important during adolescence. In addition, peer interactions are subject to a more complex set of social cues and often occur in settings where adults are not present. Collectively, these changes increase the likelihood that adolescents will face multiple strains, including peer abuse, victimization, academic failure, and negative relationships with educators, potentially leading to criminal behavior. Conversely, as adolescents move into adulthood, they experience a narrowing of their social world, accompanied by an increase in their capacity for self-determination. Adolescents often limit their social interactions to a few friends, choose a single romantic partner, and interact with a limited number of people at work and in the community. The above factors contribute to the formation of a distinct social structure during adolescence. This structure is characterized by a narrowing of social circles and a change in the number of social interactions (Attar et al., 1994).

Another element related to the relationship between age and strain is the mechanism of social control, especially family control. Parents and other adults often exercise close supervision and intervention on behalf of children. For example, parents often recognize conflicts between their children and intervene before the situation reaches a critical point. Adolescents, however, experience a significant decrease in adult supervision and the tendency for adults to intervene on their behalf. Unfortunately, adolescents lack the social and problem-solving skills of adults. This is due to both their lack of experience and their limited brain development, which predisposes them to impulsive behavior (Agnew & Brezina, 2019).

Adolescents may be less equipped to cope with strains due to a lack of financial resources for education or therapeutic interventions. In contrast, adults have a more comprehensive range of coping mechanisms than adolescents. For example, adults may seek education or therapy, gym memberships, and exercise to reduce strain, all of which require financial resources that adolescents may not have. In addition, individuals can develop coping strategies by forming a marital union, seeking support from a partner, or using other social supports. Adolescents often lack access to basic coping resources, such as power and financial resources. In addition, the financial consequences of criminal activity are less significant to adolescents. In addition, adolescents are more likely to engage in criminal activity because they tend to associate with people who engage in criminal behavior. As a result, adolescents are more likely to respond to adversity by engaging in criminal activity. The above factors contribute to the increased likelihood of criminal behavior among adolescents (Agnew, 1997, 2006b). As adults age, they face many stressors, especially financial pressures. However, they tend to face fewer criminal stressors. For example, as individuals move from adolescence to adulthood, they gain more autonomy in choosing their social networks, which consequently reduces their exposure to negative relationships and situations. Adults may acquire socially acceptable coping mechanisms, such as having a partner or forming a family through marriage, which may contribute to not offending or refraining from offending. In this sense, the spouse comes into play as a supervisory or controlling element, both reducing the severity of strain and preventing the individual from offending (Elliott et al., 1985; Warr, 1998; Broidy et al., 2000; Gunnison, 2001).

Research on the relationship between adolescents and delinquency indicates that reducing strain and anger contributes to many adolescents' decision to avoid criminal behavior as they transition to adulthood (Giordano et al., 2007; Eitle, 2010). Some studies have made an age-based assessment and found a significant relationship between strain, delinquency, and age. According to these studies, the negative effects of strain are most pronounced among adolescents and young adults (Mazerol, 1998; Hoffman & Cerbone, 1999; Aseltine et al., 2000; Eitle & Turner, 2003; Hoffman, 2003; Hay & Evans, 2006; Stogner & Gibson, 2010). Some studies have examined this relationship in

the context of different types of offenses. For example, some studies have shown that youth who experience strain are more likely to use drugs (Agnew & White, 1992; Bao et al., 2004; Stogner & Gibson, 2010), commit violent, injurious, and assaultive crimes (Aseltine et al., 2000); and commit nonviolent crimes such as fraud and theft (Hoffman & Miller, 1998; Mazerolle, 1998; Bao et al., 2004; Wulf-Ludden, 2016).

On the other hand, some studies consider the relationship between stress, age, and crime in the context of a natural relationship rather than a causal relationship, as it is considered in the context of GST. The decision to stop criminal activity is influenced by several factors as individuals age. Some researchers have suggested that the physical and mental changes that occur during the natural maturation process are the primary drivers of observed behavioral developments. In other words, they argue that turning away from crime with age is a normative, natural, and expected phenomenon (Glueck & Glueck, 1950, as cited in Schwartz et al., 2019). Alternatively, they see it as a process that already happens "spontaneously." Accordingly, the process of delinquency is attributed to biological changes as well as decreased motivation and capacity to re-offend (Gottfredson & Hirschi, 1990). Some researchers have linked the phenomenon of desistance from crime to the passage of time and the diminishing effect of social stigma over time. In this context, the decreasing impact of social stigma has a positive effect on the process of desistance among older offenders (Shover & Thompson, 1992). In addition, changes in the punishments that individuals may face for committing a crime or changes in the maturation process may also be effective in desistance (Terry, 2003; Blokland & Nieuwbeerta, 2005; Maruna & Toch, 2005).

1.7. Gender, Strain and Crime

The GST was extended to examine the influence of personality, age, and emotion on strain, as well as the influence of gender on these responses. The theory was hypothesized to address differences in recidivism rates between men and women and to elucidate the underlying reasons why women engage in deviant behavior in a historically male-dominated field. By emphasizing the impact of adverse circumstances on criminal behavior and acknowledging the possibility of gender-specific responses to significant stressors, the theory provides insight into the factors that contribute to criminal behavior, including the potential for women to respond differently than men in the presence of significant stressors (Broidy & Agnew, 1997).

In this sense, several assumptions of the GST can be mentioned that reveal the relationship between gender, strain, and crime. *The first assumption* is that men and women face different types of strain and respond to these challenging situations in different ways. The theory suggests that both men and women face strains due to different socialization processes. However, they argue that women are more likely to experience forms of strain (such as interpersonal strain) that do not lead to criminal behavior. *Second*, the difference in crime rates between men and women can be attributed, at least in part, to their different emotional responses to tense situations. According to this theory, as strain increases, the likelihood of negative outcomes increases, leading to increased tendencies toward anger and criminal behavior. In this sense, it argues that men and women generally show different negative emotional responses to strain. The theory suggests that men are more likely to experience anger in response to strain and tend to cope with this anger through aggressive behavior. In contrast, women are more likely to experience depression or depression-induced anger in response to strain and are less likely to use coping mechanisms for these negative emotions. This may be due to gender differences in socialization and social positioning. Anger is perceived as an inappropriate emotion for women, and women are more concerned about causing distress to others and disrupting valued relationships (Agnew & White, 1992; Broidy & Agnew, 1997; Sharp et al., 2001; Agnew et al., 2002; Jang, 2007; Posick et al., 2013; Grothoff et al., 2014). For women, anger is thought to be accompanied by feelings of depression, anxiety, and shame. At the same time, when women internalize anger as a response to strain, they are more likely to engage in negative behaviors such as substance use (Hoffman & Su, 1997; Broidy, 2001; Drapela, 2006), eating disorders (Sharp et al., 2001; Piquero et al., 2010), and suicide (Kauffman, 2009).

Some research on gender, strain, and delinquency suggests that women experience more strain than men (Broidy & Agnew, 1997; Morash & Moon, 2007; Harrell, 2007; Kaufman, 2009). For example, women are more likely than men to experience certain types of gender strains, such as being subject to gender-based discrimination, various gendered behavioral constraints (Eitle, 2002), and being victims of certain crimes (e.g., sexual assault, rape, or intimate partner violence) (Kruttschnitt & Macmillan, 2006). On the other hand, some studies have failed to support the GST hypothesis that gender differences in the experience of strain explain gender differences in offending (Botchkovar & Hughes, 2010; Hoffmann & Su, 1997; Mazerolle, 1998).

It can be argued that males are more likely to experience various stressors that may contribute to an increased likelihood of criminal behavior. Such stressors include harsh parental discipline, negative experiences such as poor academic performance, negative peer relationships, being a victim of crime, lack of status, and financial inadequacy. Women, on the other hand, are more likely to experience problems such as sexual abuse and gender discrimination, to experience strains, and to commit crimes. Men are more likely to engage in criminal activities due to strains, especially those that involve harming others. The main reason for this is the existence of genetic differences in emotional responses to stress. That is, both men and women tend to experience anger in tense situations. However, there is evidence that the nature of this anger may differ between the sexes. In this case, men are more likely to use anger to commit crimes (Broidy & Agnew, 1997; Robbers, 2004).

The male gender is characterized by lower levels of restraint and higher levels of negative emotionality. Males exhibit lower levels of social control due to reduced parental supervision and weakened school and home ties. In addition, men are more likely to associate with criminal social environments, adopt behaviors consistent with a criminal lifestyle, and display gender identities that are contrary to norms, such as toughness, aggression, and independence. Men are less likely to use legal means to deal with strains. Men are, therefore, more likely to engage in criminal activities than women (Agnew & Brezina, 2019). In summary, women experience strain differently than men. The sources of strain are also generally different. Anger, the primary negative emotion, is more prominent in men. Women internalize anger more than men (e.g., by finding a solution like drug use) and, in some way, prevent its negative effects. It is widespread that men externalize anger. They are, therefore, more likely to commit crimes (especially violence or theft) (Mazerolle & Maahs, 2000; Posick et al., 2013). When it comes to coping with strain, women are more successful than men. In this case, men are more likely to commit crimes than women.

2. Sociopsychological Factors Leading to Strain and Crime

This section discusses the major socio-psychological factors that lead to strains in general and, thus, to criminal activity. First, the four basic factors of strain proposed by Agnew are included. The second section discusses the socio-psychological factors that are most likely to lead to strain and crime. In the third section, based on the findings of both the GST and some studies that provide empirical support based on this theory, various causes of strain and their effects are presented.

2.1. Four Key Features that Lead to Strain and Delinquency

The GST identifies several broad categories of strain that encompass hundreds of specific strains. However, it shows that some of these strains are associated with increases in criminal activity, while others do not have a similar effect (Agnew, 2002, 2006b). In this sense, Agnew has identified four characteristics or factors that help to define the relationship between strain and crime. According to him, certain strains that lead to criminal activity tend to be of significant magnitude, perceived as unfair, associated with low social control and involve pressures or incentives to engage in criminal behavior (Agnew, 2001a, 2006b). Individuals with these characteristics are more likely to experience intense negative emotions. This adversely affects their ability to cope legally and reduces or exacerbates social control. It thus facilitates social learning of criminal behavior and contributes to negative affectivity and low self-control.

Strains of high magnitude can be defined as the magnitude of a challenge, the extent to which the challenge is evaluated negatively, i.e., the extent to which it is perceived as having a detrimental impact on a person's life. Strain is more likely to be considered high in magnitude if it has several characteristics. The degree, severity, or magnitude of strain is considered high. For example, a significant financial loss or a serious physical attack is perceived as more severe than a minor loss or a minor physical attack. In addition, stresses are characterized by their frequency, recent occurrence, long duration, and expected continuation into the future. They also pose a threat to an individual's core goals, needs, values, aspirations, and/or identity. It is understood that these high-level strains have a profound negative impact on individuals. These persistent strains reduce the individual's ability to cope with strains through lawful means, and the emergence of new strains overwhelms them. The effects of recent strains are more easily detected and more pronounced than those of more distant strains (Agnew, 2006b; Abeling-Judge, 2016).

Strains are more likely to be perceived as unjust when they involve a deliberate and conscious violation of a relevant norm of justice. Most strains involve perpetrators who negatively treat victims. Furthermore, perceptions of injustice are likely to increase when the victim is not consulted about the decision to use coercion and is not provided with a justification for the negative treatment. Strain is also more likely to be perceived as unfair when it violates social values, norms, or beliefs. In addition, perceptions of injustice increase when the victim is treated differently from past experiences in similar situations and/or from the treatment of others in similar situations. Strains can lead to beliefs that criminal activity is possible, justifiable, or excusable. This is particularly the case when strains are perceived as unjust and legal coping mechanisms are inaccessible. For example, individuals who are consistently unable to find work may come to believe that stealing and selling drugs is excusable. For example, individuals who receive disproportionate or excessive punishment for minor mistakes or who are punished with false accusations are likely to perceive the strain as undeserved and unfair. In this case, this perception of injustice is likely to lead to the occurrence of crime (Klemp-North, 2007; Tezcan, 2015; Agnew & Brezina, 2019).

When *social control is low*, crime is more likely to be detected. This is because individuals who perceive low social control have less to lose by engaging in criminal activity and are generally less likely to be caught due to lower levels of control or supervision. For example, lack of parental acceptance and weak commitment in family relationships are associated with low direct control and immoral beliefs. When individuals perceive the severity of social controls to be low, it gives them even more power to deviate. In particular, if they believe that they will not be punished or will receive little punishment as an element of social control, then the outcome of the strain is more likely to be criminal activity. Conversely, high levels of social control mechanisms can also lead to high levels of strain. In addition, high levels of strain may accelerate criminal activity by reducing an individual's capacity for both direct and social control and his or her belief that the action in question is morally reprehensible. This reduction in social control may influence whether the strain is chronic, temporary, or long-term. In addition, a significant proportion of strains involve negative treatment by people or institutions in positions of authority, such as parents, educators, employers, and law enforcement (Konty, 2005; Brezina, 2008; Agnew & Brezina, 2019). However, some studies have failed to find a significant relationship between social control and lower levels of strain or have been inconclusive on this issue (Paternoster & Mazerolle, 1994; Moon et al., 2009).

The existence of strains *creates a degree of pressure or incentive* to engage in criminal activity. The ease with which these strains can be resolved varies depending on the strain in question. Some strains are easily resolved, while others are very difficult to resolve. Individuals are more likely to use crime to resolve easily resolvable strains. For example, strains related to a desperate need for money can be easily resolved through crime. However, strains related to the inability to achieve educational and career goals are not amenable to criminal resolution. For example, individuals who are victims of physical assault may experience strains and subsequently develop beliefs that support

criminal activity (i.e., the belief that the perpetrator must respond to the crime, even if it is a crime). These beliefs become an incentive for individuals to engage in delinquent behavior (Agnew, 2006b).

2.2. Factors with a Very High Likelihood of Causing Crime

It is important to note that not all strains are the same and that certain types of strains are more likely to lead to criminal activity. In this regard, Agnew (2001a, 2006b, 2006a), in addition to the four characteristics mentioned above and based on these characteristics, has developed a list of specific types of strain that are most conducive to criminal activity. Agnew argues that many of these socio-psychological types increase the likelihood of offending. These types are;

- ⊙ Parental rejection,
- ⊙ Excessive and/or harsh parental supervision/discipline (e.g., humiliation/insults, threats),
- ⊙ Child abuse and neglect,
- ⊙ Poor academic performance,
- ⊙ Negative relationships with educators (e.g., teachers, principals),
- ⊙ Poor relationships with peers or the social environment (e.g., teasing, gossip, threats),
- ⊙ Unsatisfactory work-related situations (e.g., low pay, low prestige),
- ⊙ Ongoing marital problems,
- ⊙ Not being a victim of crime,
- ⊙ Frequent conflicts with others,
- ⊙ Poverty is homelessness, the need for money, food, and shelter,
- ⊙ Living in poor urban communities, and
- ⊙ Discrimination (such as race, ethnicity, gender, and religion).

Among these types, there are socio-psychologically important and prominent types. These types are economic deprivation, discrimination, social inequality, family dynamics, social environment, peer dynamics, and being a victim of crime. These types need further elaboration.

Economic deprivation is a major source of interpersonal conflict. People who are poor, unemployed, or financially insecure are more likely to experience feelings of frustration and anger, which may lead them to engage in criminal activity as a means of coping with their strains (Agnew, 1992). This phenomenon is particularly pronounced in urban areas where economic disparities are stark and legitimate opportunities for success are limited. Economic pressures can create strain when an individual feels challenged by negative stimuli that evoke feelings of helplessness and anger (Menard, 1995; Agnew et al., 1996; Hagan & McCarthy, 1997).

Discrimination and social inequality also contribute to aggravating strains. Those who are marginalized, stigmatized, and discriminated against because of their differences, such as religion, gender, etc., and racial minorities often face systemic and structural barriers that prevent them from achieving their goals. The resulting frustration and perceived injustice can lead individuals to engage in criminal behavior as a form of resistance or survival (Agnew, 2001a).

Family dynamics are an essential factor in determining an individual's response to strain. In this context, a family environment characterized by conflict, rejection, neglect, or abuse may increase the likelihood of criminal behavior. Family factors also have the potential to exacerbate stressors. Family factors such as harsh discipline, inadequate supervision, fragmented families, parental conflict, and family delinquency have been identified as essential determinants of delinquency. The increase in strains due to family dynamics has been associated with an increase in violence and anger. This situation has been reported to increase the likelihood of deviance, particularly among male adolescents (Agnew, 1992; Brezina, 1999; Hay, 2003; Haas et al., 2004; Unnever et al., 2006).

In contrast, the presence of supportive family relationships has been shown to serve as a protective factor against the negative effects of strain and to reduce the likelihood of criminal tendencies. For example, some studies have identified family support as an essential factor in turning

away from criminal activity. Some studies conducted with inmates in prison have suggested that for some inmates, the family support they receive while incarcerated serves as a "hope" to alleviate the strain, stress, and pressure that the prison environment places on the individual and to facilitate their successful reintegration into society upon release (Naser & La Vigne, 2006; Rocque et al., 2013). In the study, which included individuals who had previously committed crimes and had successfully left crime as a sample, it was considered very important for family members to visit the convicted individual in prison. According to the study, the family support received during the prison process provides an opportunity to reduce the negative aspects of the prison process, reduce the burden of the prison burden and desist from criminal behavior in the post-prison period (Seyidoğlu, 2024).

The social environment and peer dynamics are another important and critical element in the relationship between strain and crime. The influence of criminal peers can exacerbate the effects of strain by facilitating the normalization of criminal behavior and providing opportunities for illegal activities. Peer groups may also serve to reinforce an individual's decision to engage in criminal activity as a coping mechanism by providing social support (Agnew, 2006b). Strains may facilitate the social learning of criminal behavior. This is partly because certain strains arise from exposure to individuals who engage in, condone, and perpetuate antisocial behavior, as well as from the adoption of beliefs that facilitate such actions. For example, students who are bullied at school often associate with and befriend individuals who engage in aggressive behavior. This helps them learn and reinforce criminality and deviance. In addition, those under strain may form friendships with other criminals as a way of coping with the effects of that strain. For example, those who cannot achieve status through legal means may turn to gangs to gain a sense of prestige, importance, and respect (Klemp-North, 2007). Adolescents typically spend most of their time with friends and are less likely to trust their parents with the details of their difficulties (Agnew, 1995). Adolescents may seek the support of delinquent peers to cope with their difficulties. The association with other delinquent peers becomes a motivating factor for these adolescents to engage in antisocial behavior.

Agnew argues that the high crime rates observed in poor neighborhoods or communities can be attributed to the presence of high levels of strain in these communities. Residents of such communities are less likely to achieve economic and status goals. As a result, they are more likely to experience prolonged periods of unemployment and to be employed in the secondary labor market (e.g., uninsured and low-wage workers). These economic difficulties then lead to a range of family, school, and social-environmental strains. Individuals living in such areas are more likely to interact with others who exhibit hostile and aggressive behavior. Therefore, these individuals are more likely to cope with strains by committing crimes. Individuals living in these areas often have limited access to social support, and the social control they face is often weak. In this case, individuals living in these areas may turn to crime (Agnew, 1999; Hoffmann, 2003; Brezina, 2017; Agnew & Brezina, 2019).

The support received from the social environment and the group of friends is also very effective in the process of delinquency. It has been suggested that the distancing of the individual from friends who engage in criminal activity and the relevant social environment represents another aspect of the process of abandoning criminal behavior or not committing crime (Byrne & Trew, 2008). A social environment consisting of law-abiding individuals serves to provide law-abiding models, reinforce law-abiding behaviors, and deter illegal attitudes and activities. In addition, relationships with friends who exhibit law-abiding behaviors can lead to the formation of bonds that prevent illegal activities (Osgood et al., 1996; Warr, 1998; Laub & Sampson, 2003; Shapland & Bottoms, 2011). On the other hand, some studies have found no significant relationship with the theory's assumption that the social environment of the offender can increase strains and lead to delinquency (Mazerolle & Piquero, 1997; Hoffman & Miller, 1998; Eitle & Turner, 2002; Rebellon et al., 2009).

GST also considers *criminal victimization* to be an essential factor that can lead to crime. One of the most vivid examples of a strain that is likely to be perceived as unjust is criminal victimization. In most cases, the victim (crime victim) decides to become a victim (commit a crime) and justifies doing so. This justification is usually that he or she has been "wronged." As Agnew argues, crime

victimization makes individuals more likely to turn to crime when they perceive the underlying strains as "unfair" and especially "intentional. Negative emotions due to unemployment, death, or poverty can be an essential source of strain for individuals. However, because these events are not intentional, they create less strain than criminal victimization. The fact that criminal victimization is particularly consistent with these factors leads to an increase in strain and a high likelihood of criminal activity. Victimization is likely to be different from the victim's previous experiences and the experiences of other individuals in similar situations (Agnew, 2001a, 2002; Ganem, 2010; Ostrowsky & Messner, 2005).

In addition, the results of some studies provide direct evidence of a strong relationship between witnessing crime and violence, being a victim of crime or violence, and committing violent crime, which is an essential measure of strain (Paschall et al., 1998; Eitle & Turner, 2003; McNulty & Bellair, 2003). In addition, some studies emphasize that in disadvantaged neighborhoods where violence is prevalent, crime victims are strongly encouraged by friends, family, and their sense of honor and respect to retaliate and attack those who have harmed them (Horowitz, 1983; Anderson, 1999; Kubrin & Weitzer, 2003). Witnessing or being exposed to violence is one of the most serious forms of coercion (Agnew, 2001a). In fact, it has been found that witnessing or being exposed to crime increases criminal involvement and reinforces and encourages imitation of violent behavior (Akers, 1998). In this sense, it can be said that witnessing violence or being a victim of violence is the most critical socio-psychological process. According to the principles of GST, witnessing or being a victim of violence represents the most severe form of strain and is, therefore, more likely to be criminal. The empirical evidence presented by Agnew shows that victimization is the type of strain most likely to result in criminal behavior. Of course, victimization and social environment are interrelated factors. Individuals who are disadvantaged and who live in high-crime neighborhoods are significantly more likely to both witness and become victims of violence (Agnew, 1992, 2001a; Attar et al., 1994).

It should be noted, however, that the relationship between crime, strain, and victimization may be exaggerated in the theory. In fact, the theory recognizes that not all crime victims are involved in criminal activity. However, "crime victimization" is also influenced by various variables that the theory does not elaborate on. For example, there is a significant relationship between age and crime victimization. If the crime victim is a child, the effect may not be as the theory suggests. In fact, crime victimization is usually not recognized during childhood. The child may not even realize that he or she is a victim of crime. Therefore, situations in which crime victimization is not associated with criminal behavior need to be studied in detail (Cuevas et al., 2007; Finkelhor et al., 2009).

2.3. Various Causes of Strain and Their Effects

Numerous studies revealed different findings by establishing a link between strain, the type of strain, and the type of crime. Some studies in the literature show that the difficulties experienced during the prison process, the difficulties or harassment at work, and the relationship between mother and child are factors that can lead to strain. In addition, according to some studies, strain leads to suicide, gambling, bullying, drinking problems, drunk driving, property crimes, drug abuse, theft, and shoplifting.

Some research has been conducted on *the prison process*, incarceration, and strain. These studies use GST to determine whether physical victimization during incarceration increases the likelihood of post-incarceration recidivism. These studies have suggested that feelings of anger, hostility, or depression and perceptions of victimization may act as mediators in the relationship between recidivism following release (Morris et al., 2012; Zweig et al., 2015). For example, Piquero and Sealock (2000) conducted empirical research on delinquent youth who not only engaged in delinquent behavior but were also incarcerated. According to this research, youth in detention experience intense strain. As a result, their propensity to reoffend increases. Some studies have found that incarcerated female inmates frequently and significantly experience strain, stress, and anxiety (Fogel, 1993; Girshick, 1999; Alarid, 2000). However, it can be said that very few studies have

examined the strain and delinquency processes of incarcerated individuals, especially adults, from a GST perspective (Sharp et al., 2012; Listwan et al., 2013).

Hinduja (2007) makes an interesting contribution to the field when he examines workplace guilt. Supporting the basic assumptions of the theory, the researcher found that *workplace harassment or bullying* is associated with high levels of anger. Although Hinduja did not directly assess whether these heightened negative emotions triggered deviant behavior, participants reported experiencing aggressive feelings as a result of the harassment they were subjected to. The researcher, therefore, suggested that these strains could lead to future deviance and even violence in the workplace.

Reid (2011) links *mother-child strain to the sale of sex*. The study states that high levels of strain experienced by mothers may be a determinant of later child maltreatment. Children who are maltreated and oppressed are more likely to experience strain, show deviant behavior, and turn to crime. Girls, in particular, are more likely to run away from home and use substances at an early age. Running away from home and subsequent substance use exacerbates strains and increases the likelihood that young girls will become involved in sex trafficking.

Some research has identified specific types of offending that may be triggered by the strains experienced by individuals. For example, negative emotions and strains have been found to be strongly positively associated with *suicide and self-harm* (Walls et al., 2007; Hay & Meldrum, 2010). Similarly, individuals have been found to turn to *gambling* (Eitle & Taylor, 2011) and *bullying others* (Hay & Meldrum, 2010; Hay et al., 2010; Patchin & Hinduja, 2011) to cope with strain. Police officers exposed to strain have been found to have problems with *heavy drinking (heavy alcohol use)* to relieve the burden of strain (Swatt et al., 2007). In addition, some studies show that individuals exposed to various stressors are more likely to *commit crimes against property* (Piquero & Sealock, 2000), *substance abuse* (Aseltine et al., 2000; Baron, 2004; Posick et al., 2013), and less serious criminal acts such as *burglary and shoplifting* (Paternoster & Mazerolle, 1994; Mazerolle & Piquero, 1998). It has also been reported that intense strain leads to risky behaviors such as *drunk driving* (Ellwanger, 2007).

3. Coping with Strain

Agnew notes that not all individuals respond to sources of strain and negative emotions with blame. Most individuals tend to use traditional methods of coping with strain, such as discussing their concerns with friends and seeking counseling. Accordingly, the extent to which strain triggers offending depends on several variables, including the characteristics of the individual and the environmental context. However, Agnew (2006b) mentioned that individuals can identify different strategies to cope with strain and identified five main factors that may influence the relationship between strain and crime. These are (1) poor coping skills and resources, (2) low levels of traditional social support, (3) low levels of social control, (4) relationships with criminal others and pro-crime beliefs, and (5) low costs and high benefits of coping with crime. These factors are more likely to increase the likelihood of offending as a result of strain.

In terms of individual characteristics, it can be argued that individuals with (1) *inadequate coping skills and limited resources* are more likely to respond to strains in criminal ways. Agnew identified several factors that can negatively impact an individual's ability to cope with criminal activity. These include deficits in problem-solving and social skills, lack of self-control and negative emotionality, low socioeconomic status, impulsivity, aggression, and lack of self-efficacy. Engaging in prosocial activities, receiving therapy, or utilizing community resources can help individuals manage their strains without resorting to criminal behavior. It is important to encourage the development of these strategies to prevent crime (Baron, 2003; Agnew, 2006b). Some studies have provided support for Agnew's assumptions in this regard. For example, some studies have found that individuals with stronger self-efficacy skills are less likely to engage in criminal activities in response to strains (Mazerolle & Maahs, 2000; Agnew et al., 2002). Similarly, problem-solving skills (Moon et al., 2009) and emotional and spiritual coping skills (Piquero & Sealock, 2000) serve to reduce the impact of strain on criminal behavior (Matthews, 2011).

Agnew argues that individuals who (2) *lack traditional social support structures* are more likely to respond to stressors with criminal behavior. This is because those with traditional social support can rely on a variety of individuals, including parents, educators, friends, and members of a religious organization, to help them cope with stress. The provision of social, physical, emotional, psychological, and even financial support can help individuals cope with the negative emotions that result from strain (Agnew, 2001b). For example, Jang and Lyons (2006) show in their study that having family and friends with whom to discuss personal issues can mitigate the negative effects of strain on emotional state and behavioral responses. Agnew (2006b) argues that individuals who lack traditional social support structures are more likely to respond to stressors with criminal behavior. This is because those with traditional social support can rely on a variety of individuals, such as parents, friends, and educators, to help them cope with strain. According to some studies, however, social support does not have a positive effect on individuals' coping with strain and thus on delinquency (Paternoster & Mazerolle, 1994; Capowich et al., 2001; Rebellon et al., 2009).

Agnew (2006b) argues that individuals who are (3) *low in social control* or who do not believe in the moral wrongness of criminal acts, who have weak emotional ties to traditional social groups, and who show reluctance to participate in traditional activities are more likely to cope with strains through criminal acts. Evidence suggests that individuals with strong ties are less likely to engage in criminal behavior after experiencing strain (Agnew et al., 2002; Aseltine et al., 2000; Mazerolle et al., 2000). Strain may also lead to the (4) *adoption of criminal behavior among individuals who engage in criminal activity*. This is because friends may model delinquent behavioral responses to strain and subsequently reinforce this behavior among their peers. In addition, individuals who associate with delinquent peers may be reminded of stressful events, which may interfere with their ability to minimize the impact of these experiences (Agnew & White, 1992). In support of this, some studies show that individuals with delinquent or offending peers are more likely to engage in at least some types of criminal behavior when they experience strain than individuals with less delinquent or offending peers (Mazerolle et al., 2000; Baron, 2004).

Finally, Agnew (2006b) argues that individuals are more likely to engage in criminal activity when faced with (5) *conditions that offer minimal costs and substantial benefits*. In other words, it is the response or punishment that occurs when a crime is committed. If punishments are not sufficiently deterrent, this can lead to deviant behavior. For example, individuals are more likely to engage in criminal behavior when the probability of being caught is low, and the target of the crime is a valuable person or asset, such as expensive property. For example, compared to other street crimes, drug use is one of the most common coping strategies because of the widespread availability of illicit drugs and the low perceived seriousness of the acts, i.e., low costs (e.g., little or no punishment for drugs). Some studies have found that strain (in particular) is an important factor contributing to increased drug use among adolescents (Agnew, 1997). One of the main reasons for this is the low cost of punishment for this type of crime.

There is also a link between the development of coping with strain strategies and the desistance process of offenders. Implementing effective coping strategies and control mechanisms to manage anger and other negative emotions that could potentially lead to criminal behavior will serve to deter individuals from engaging in criminal activity. Individuals with a history of criminal behavior may avoid further criminal activity by developing strategies to cope with strain. Some studies have specifically tested coping strategies for dealing with strain and crime and found some support for the GST. These studies have shown that crime-related coping strategies have a positive effect on deviant behavior (Robbers, 2004; Baron, 2008; Morash & Moon, 2007; Rebellon et al., 2009).

CONCLUSION

GST provides a comprehensive framework for understanding the social psychological factors that contribute to criminal behavior. By identifying sources of strain and examining how individuals cope with strain, the theory provides valuable insights into the root causes of criminal behavior.

Implementing targeted interventions to address these factors has the potential to significantly reduce crime rates and promote a more just and equitable society.

Agnew's GST suggests that stressors, including maltreatment, can trigger psychological and physiological responses, including strain. Young people, especially those in abusive relationships, often turn to aggression or criminal activity as a way of coping with their situation. Agnew defines strain as an emotional expression in response to situations or events that are perceived as unpleasant. It can be argued that criminal behavior can be perceived as an adaptive response that provides temporary relief from distressing negative emotions. Strain factors resulting from environmental, behavioral, and negative life events contribute to criminal behavior, which serves as a means for individuals to relieve their negative emotions.

Negative emotions, such as frustration, depression, and anxiety, can lead to strain that may impair an individual's ability to respond to stress or strain lawfully. Such emotions may lead to a diminished perception of the seriousness of the offense or a marked lack of understanding of its consequences. Anger, for example, is an essential emotional response in GST because it leads to a tendency to retaliate or seek revenge, provides motivation, and reduces inhibitions. Anger is often a misleading emotion and occurs when individuals attribute responsibility for their distress to others. It increases the perceived severity of harm, creates a desire for revenge, and motivates negative actions. Anger plays a mediating role in the transformation of strain into crime or deviance. It impairs effective problem-solving skills, increases sensitivity to stressful stimuli, reduces awareness of and anxiety about the consequences of criminal acts, fuels the desire for revenge, weakens the ability to identify effective problem-solving strategies, and facilitates the development of justifications for deviant behavior.

Unlike many previous theories, GST takes a micro-level approach to the process of crime and delinquency. This theory incorporates a smaller-scale perspective compared to the assumptions of strain theorists such as Merton (1938), Cohen (1955), Cloward and Ohlin (1960), and Messner and Rosenfeld (2001). While these strain theories generally deal with social structures at the macro-structural level, GST focuses on the individual (the individual who interacts with and is affected by society) at the micro-level. These traditional strain theories suggest that some individuals engage in criminal activity when faced with strains related to economic gain (money) and the inability to achieve status success. The GST, on the other hand, expands the source of strain to include a broader range of strains, including those associated with the failure to achieve positively valued goals, the removal of positively valued stimuli, and the presentation of negative stimuli. According to the theory, the ways in which individuals cope with these life strains can be healthy or unhealthy, depending on the circumstances. For example, it is argued that when strains are particularly high, some individuals may turn to crime as a coping mechanism. For example, Merton (1938), the pioneer of traditional strain theorists, stated, in line with traditional strain theory, that the goals of obtaining money and status can lead to strain in individuals. However, Agnew stated that strains arise when an individual's ideal expectations and/or aspirations are not met. Similar to Merton, Agnew also stated that the inability to obtain money and status could lead to strain and expanded on these factors. In contrast to Merton's strain theory, the GST argues that young people's goals are existentially based and include many different goals. The most important goals are status, respect from others, and autonomy (control over one's actions). GST was developed on the basis of Merton's research. The theory incorporates assumptions from sociology and psychology about stress, justice, equality, aggression, and their role in human behavior, delinquency, and deviance (Agnew, 1992). Agnew introduced a new definition of "strain" into his theory. In contrast to Merton's perspective, which identified structural inequality as the primary source of strain, Agnew sought to elucidate the role of small-scale social psychological factors. This led to the formulation of a new micro-sociopsychological theory (Rebellon et al., 2012).

Early classical strain frameworks focused on the challenges faced by individuals from disadvantaged socioeconomic backgrounds in achieving goals such as economic well-being. They

argued that these individuals are simultaneously motivated to pursue ambitious goals and operate in a competitive environment where limited resources are distributed among a large number of individuals (Bao et al., 2004). Therefore, these classical strain theories argue that crime originates from the lower socioeconomic class, especially the poor. In contrast, Agnew's theory represents a significant departure from previous conceptualizations. The theorist redefines the concept of "strain," expands the focus beyond thwarted economic aspirations, shifts the focus from macro-structural inequality to micro-sociological factors, and revitalizes the research field by identifying a process by which crime can be used as an adaptive response to strain (Agnew, 2006b; Rebellon et al., 2012). In his modifications of strain theory, Agnew used research from sociology and psychology in addition to traditional criminology to examine the relationship between stress, aggression, and equity/justice. In this regard, Agnew argued that his theory was primarily concerned with the socio-psychological level and the individual as well as the individual's immediate social environment (Agnew, 1992; Tezcan, 2015).

The GST has identified and explained the main types of strain in substantial agreement with the assumptions of psychological theories of strain (Asprea & Villone Betocchi, 1998). For example, the first social psychological theory of strain is recognized as the theory of relative deprivation. This theory posits that sources of structural inequality lead to feelings of "deprivation" and that poverty creates significant stress, which in turn can trigger aggressive behavior and contribute to crime. Accordingly, the theory recognizes that emotions such as hostility and anger can be provoked by sources of "structural inequality" as a cause of poverty (Box, 1981; Blau & Blau, 1982; Stack, 1984). In this respect, in contrast to traditional strain theories, the theory suggests that an individual's level of strain depends on his or her relative socioeconomic position relative to the reference group (wealthy groups). Thus, wealthy people (the rich) may experience significant strain when they compare themselves to even more wealthy people (the richer) (Burton & Dunaway, 1994).

Numerous studies provide general support for the basic assumptions of GST (Landau, 1998; Aseltine et al., 2000; Broidy, 2001; Maxwell, 2001; Baron, 2004; Sigfusdottir et al., 2004; Liu & Lin, 2007; Moon et al., 2008; Kaufman, 2009; Ganem, 2010). Some studies have shown that an increase in strain is associated with a significant increase in delinquency or deviance (Paternoster & Mazerolle, 1994; Baron & Hartnagel, 1997; Mazerolle & Piquero, 1997; Brezina, 1998; Benda & Crowyn, 2002; Jang & Johnson, 2003; Daigle et al., 2007). Some studies have shown that strain accelerates the onset of negative emotional states, which "partially" explains the observed effect of strain on crime (Capowich et al., 2001; Mazerolle et al., 2003; Ellwanger, 2007; Brezina, 2017).

There have been several criticisms of the GST. For example, Alexander and Bernard (2002) emphasize that the theory does not sufficiently define the instruments with which it can be empirically tested. Although the theory is designed to elucidate the processes underlying criminal behavior, it is ultimately the responsibility of the researcher, the theorist, to identify the specific actions that would encourage or frighten an individual to commit a crime because of the fear or anxiety they generate. If this is not done, the researcher's ability to test and evaluate the theory is limited. In this sense, it seems essential for the theory to further elaborate on the emotions experienced and experienced by individuals that may lead to criminality. There is another criticism from the same researchers. This criticism is that GST is not a holistic theory. GST does not have integrated content but rather specific and limited content (Alexander & Bernard, 2002).

According to the GST, individuals are more likely to commit a crime when there is a perception of high, unjust strain, when social control is low, when there are pressures and incentives for strain, and when there is no coping strategy for dealing with crime (Agnew, 2001a). However, the extent to which these factors influence crime, especially in the GST, remains unclear. For example, it remains unclear to what extent these factors influence criminal behavior through their effects on negative emotional states such as anger. In general terms, it is mentioned, but not elaborated, that a negative emotion, such as anger in particular, leads individuals to commit crimes. If anger leads to criminality,

when, in which situations, or for which individuals is this more likely? If anger leads to criminality, does the intensity of anger affect this situation? Can anger be eliminated or mitigated by different strategies? The answers to such questions should also be addressed by the theory, for example, in relation only to the emotion of anger.

According to the GST, strain and the resulting feelings of anger can often lead to violence (e.g., wounding), crimes against property (e.g., theft) (Aseltine et al., 2000; Piquero & Sealock, 2004; Agnew, 2006), and drug use by youth (Agnew & White, 1992; Hoffman & Su, 1997; Bao et al., 2004; Stogner & Gibson, 2010). When this situation is evaluated in the context of Türkiye, it can be stated that the GST has critical assumptions to explain the crime and delinquency situation in Türkiye, considering the most common crimes committed in Türkiye. According to the Turkish Statistical Institute's Penal and Execution Institution statistics, the most common type of crime committed by convicts in prisons is theft at 26.1%, followed by violation of residential inviolability at 9.4%, injury at 6.7%, purchase, acceptance, or possession of drugs or stimulants or use of drugs or stimulants with 6.2% and damage to property with 5.8% (TÜİK, 2023).

The GST makes some assumptions about gender. For example, men may be less likely to use legal means to cope with distress, stress, and strain for a variety of reasons. Therefore, according to GST, men are more likely to engage in criminal behavior than women (Agnew & Brezina, 2019). In general, all statistics show that male criminality is much higher than female criminality, and this is not unique to Türkiye. Nevertheless, it can be said that the difference between the sexes is also quite high in Türkiye when the offense situation is taken into account. Let us look at the gender distribution of prison inmates in the statistics of the Penal and Execution Institution of the Turkish Statistical Institute. 95.8% of the prison inmates are men, and 4.2% are women (TÜİK, 2023). These proportions show that the gender distribution of crime in Türkiye can also be assessed using the assumptions of the GST.

Another issue is the relationship between offending and age. According to GST, the likelihood of committing a crime is much higher at younger ages, especially during adolescence, compared to childhood, adulthood, and old age (Attar et al., 1994; Agnew & Brezina, 2019). The theory emphasizes that young people are more likely to be unsuccessful in coping with negative emotions, such as anger, and that young people are more likely to engage in crime. From this perspective, GST can potentially explain juvenile delinquency in Türkiye. If it is assessed that young offenders are more likely to commit violent crimes, property crimes, and drug crimes than non-young offenders, this situation is parallel to the crime, type of crime, and age statistics in Türkiye. Let us look at the distribution of inmates in prisons by age in the statistics of the Prison and Execution Institute of the Turkish Statistical Institute, 37.15 percent of the population in prisons consists of persons aged 25-34, while the proportional density is mostly in the age group of 18-44 (41.05%) (TÜİK, 2023).

The GST recommends reducing the exposure of individuals to crime-prone conditions through rehabilitation and prevention programs. This recommendation is essential given the social, cultural, economic, and criminological situation in Türkiye. For example, participating in prosocial activities, receiving therapy, or utilizing community resources can help individuals manage their strains without resorting to criminal behavior. Facilitating the development of these strategies to prevent criminal behavior is of great importance (Agnew, 2006b). In this sense, various programs should be implemented in Türkiye to reduce the impact of individual and interpersonal strains, especially anger. It is also essential to have programs that aim to eliminate factors such as parental rejection, harsh discipline, child abuse, academic failure, bullying, unemployment, and crime victimization, which are essential sources of strain, as stated in the theory. The relevant ministries, youth services, probation services, and correctional services play the main role in this. For example, home visits and parent education programs can be successful in reducing family strains. The provision of family support services is an essential aspect of social policy. The implementation of counseling, parenting programs, and family therapy has the potential to strengthen family structures and reduce the likelihood of delinquency. At the same time, the influence of delinquent peers and high-crime

neighborhoods has the potential to exacerbate the effects of strains by facilitating the normalization of criminal behavior and providing opportunities for illegal activities (Agnew, 2006b). In this sense, peer counseling programs and the creation of support groups can be used as tools to counter the influence of criminal peers and promote positive behaviors. Ensuring that individuals live in a region other than the residential areas with high levels of delinquency that create strains in individuals should also be considered, and various programs should be implemented in this sense.

While it is difficult to completely eliminate or partially reduce certain strains, changes can be made to make them less conducive to crime. Through various training programs, teachers can be taught to reduce the perceived unfairness of low grades, and students with low grades can be targeted for interventions to increase social control (Agnew & Brezina, 2019). In addition, in Türkiye, collaboration between youth and sports centers and NGOs and programs can help young people avoid negative treatment and avoid certain situations by teaching them about social norms and the consequences of violating them. Individuals with low restraint and high negative affectivity are more likely to perceive events negatively, be treated negatively, and face obstacles in achieving their goals. Such individuals are more vulnerable to emotional distress, more likely to be involved in delinquent peer groups, and more likely to engage in antisocial behaviors, including involvement in criminal activities, poor job choices, and marital discord.

However, as stated by Agnew and Brezina (2018), it is very important that training is provided at the point of teaching anger management and strain control. In this sense, courses on anger and coping with strain strategies should be widely disseminated, significantly to minimize the effects of strains experienced by individuals due to strain and anger. These trainings, courses, and seminars should be developed within the framework of existing education and training activities in prisons. In this context, some studies have found that such programs, especially in prisons, help in the successful completion of the process of distancing from criminal behavior in the prevention of anger (Seyidoğlu, 2024). Therefore, it is possible that providing effective behavioral patterns to prisoners and convicts to help them cope with strain and facilitate problem-solving, cognitive restructuring, and similar issues may be beneficial. It can be considered that the implementation of programs that include problem-solving skills, cognitive restructuring, and social skills training can facilitate a healthy and harmonious existence both within the institution and in society after the release of the individual (Tezcan, 2015). Within the framework of prison education programs, anger management and strain management training and vocational training programs have been emphasized. The results of anger management and strain management training showed that the participants were able to effectively manage crises and avoid criminal activities. It is essential to consider the GST for this issue. Therefore, it can be said that "anger and strain management" programs are of great importance for convicted or ex-convicted persons, both during their imprisonment and during the probation period after their release. Through these programs, people who have been convicted and are in prison or who have been released from prison after serving their sentence can develop strategies for dealing with anger and stress. In addition, their risk of recidivism is reduced, and a positive contribution is made to the desistance from crime.

The prison process creates intense strains among convicts and increases the likelihood of offending both in prison and after release (Morris et al., 2012; Zweig et al., 2015). In this sense, it can be stated that the provision of psychosocial and moral support services in the prison environment is very effective in the process of giving up criminal activities. As a matter of fact, considering the intensity of strain that convicts in prisons may face, such programs are very important for developing the potential of convicts to cope with these strains. Some studies have found that the continuous utilization of psychosocial services and meetings with psychologists responsible for supervising these services contribute to stopping criminal activities. This situation is not only valid for convicts in prison. In this sense, it is essential to increase and expand mental health resources and to develop resilient coping mechanisms and effective strain management techniques. It has also been shown that the religious and moral development of prisoners is an effective factor in their successful

reintegration into society. Providing "spiritual and religious counseling" services by the spiritual guidance unit within the prison system is of great importance in terms of alleviating the burden of strains (Seyidoğlu, 2024). In summary, the programs put forward in this sense both during the prison process and after prison release carry out an essential function. In this respect, considering the causal relationship between strain and criminality, it is essential to give more importance to these programs and to develop these programs.

According to the GST, individuals may become more prone to anger and more likely to engage in violent behavior in contexts of heightened strain, especially when exposed to social inequality or injustice (Agnew, 2001a). It is generally accepted that strain or anger can weaken an individual's ability to control himself, which may contribute to criminal behavior. For this reason, the issue of anti-discrimination policies is of great importance today. The implementation and enforcement of policies that address social inequality and discrimination have the potential to reduce strains between marginalized groups. In this regard, it is necessary to identify the situations that create discrimination and inequality in society and to eliminate their negative effects. In this sense, it would be wrong to say that only the strains experienced by individuals are effective in their criminality. It is best to recognize that structural and sociological factors such as discrimination, injustice, and inequality are factors that cause strain and to intervene in these phenomena.

Improving individuals' coping skills, increasing social support, and reducing exposure to stressors are critical to reducing crime. A variety of programs should be developed that can be effective in reducing stressors, including parental distress and child maltreatment, and reducing the likelihood that children will become involved in criminal or delinquent activities. Additionally, these programs should aim to reduce risk factors for antisocial behavior in the home, school, and environment (Agnew & Brezina, 2019). Considering the current economic situation in all countries, especially in Türkiye, the strains that individuals may face due to economic problems can be quite high. Economic difficulties can lead to a series of challenges related to family, education, and peers, and addressing these issues is crucial to reducing crime (Currie, 1998; Colvin, 2000; Agnew, 2006b). In this context, various support measures should be introduced, especially to address economic problems, and existing socio-economic support programs should be further developed. Providing financial assistance, job training, and employment opportunities can serve to reduce economic strains and, thus, crime. There is a need to expand the scope of existing mechanisms and services, with particular emphasis on providing direct psychological, sociological, and legal support to persons belonging to lower socio-economic groups.

As mentioned earlier, there are very few comprehensive studies in Türkiye that are based on classical strain theories, especially the GST. In this sense, the process of crime and criminality needs to be elucidated and understood, taking into account the socio-cultural conditions in Türkiye. Considering variables such as age and gender in Türkiye, there is a need for much more academic research that examines the relationship between strain, anger and crime, especially within the framework of critical socio-psychological theories such as GST. It is essential to explain the relationship of not only anger but also negative emotions such as fear, jealousy, frustration, shame, and hopelessness with strain and crime in the context of criminality in our country. In addition, research using GST in the context of social problems in Türkiye (such as economic problems, income inequality, increase in crime and violence, unemployment, education, terrorism, migration problems, and political problems) and especially the new strains brought about by the digital age and the problems arising from these strains (such as social media pressure, cybercrime, increased stressors during the pandemic period) will provide valuable insights.

Genişletilmiş Özet

Suç olgusu, dünya çapında toplumlarda süregelen bir sorun haline gelmiş ve bu durum, altında yatan nedenleri anlamayı amaçlayan çeşitli teorik çerçevelerin geliştirilmesine yol açmıştır. Bu teorilerden öne çıkanlardan biri Robert Agnew tarafından formüle edilen Genel Gerilim Teorisi'dir (GGT). Bu teori temel anlamda, gerilim yaşayan bireylerin bir başa çıkma mekanizması olarak suçlu davranışlarda bulunma ihtimalinin daha yüksek olduğunu öne sürmektedir. GGT, suç davranışını tetikleyebilecek olumsuz duygulara, özellikle de öfkeye odaklanarak klasik gerilim teorilerinden daha kapsamlı bir açıklama sunmaktadır. Bu çalışma gerilim, öfke ve suç arasındaki ilişkiyi GGT bağlamında sosyopsikolojik bir perspektiften değerlendirmektedir.

GGT, bireylerdeki gerilimin; özellikle öfke olmak üzere hayal kırıklığı ve depresyon gibi olumsuz duygular yarattığı varsayımıyla suç ve suçluluğu açıklayan sosyopsikolojik bir teoridir. Teoriye göre bu olumsuz duygular bireyleri suç eylemleri yoluyla rahatlama arayışına yönlendirir. Buna göre, gerilime maruz kalan/bırakılan bireyler genellikle sıkıntı yaşar ve bunun sonucunda suç davranışına başvurur. Hoş olmayan durumlara veya olaylara tepki olarak ortaya çıkan bu duygusal ifade, sorun çözme veya zor koşullarla başa çıkma aracı olarak suç davranışına yol açabilir. Bu anlamda GGT, üç ana gerilim kaynağı tanımlar. Bunlar; olumlu değer verilen bir uyarının ortadan kalkması, olumsuz değer verilen bir uyarının varlığı ve olumlu değer verilen hedeflere ulaşamamasıdır. Teori ayrıca gerilimi; nesnel ve öznel türlerin yanı sıra deneyimlenen, dolaylı ve beklenen gerilimler olarak sınıflandırır.

Hayal kırıklığı, depresyon ve kaygı gibi olumsuz duygular; bireyin gerilimle başa çıkma veya yasal/meşru yollarla üstesinden gelme yeteneğini bozabilir. Özellikle öfke, misilleme veya intikam arzusuna yol açtığı, suç davranışı için motivasyon sağladığı ve suçluluğa bulaşma noktasında engellemeleri azalttığı için GGT'de önemi vurgulanan kritik bir duygusal tepkidir. Teoriye göre öfke, etkili problem çözme becerilerini bozarak, stresli uyaranlara karşı duyarlılığı artırarak ve suç eylemlerinin sonuçlarına ilişkin farkındalığı azaltarak gerilimin suça, suçluluğa veya sapkınlığa dönüşmesinde aracı bir rol oynar.

GGT; yaş, gerilim ve suç arasındaki ilişkiyi değerlendirerek ergenlik döneminde suç işleme olasılığının diğer yaş dönemlerine göre daha yüksek olduğunu öne sürmektedir. Ergenler, karmaşık bir sosyal çevreye entegre oldukları için daha fazla gerilimle karşılaşır ve bu durum, suç davranışı olasılığını artırabilir. Bireyler yetişkinliğe geçtikçe, sosyal dünyalarında bir daralma ve kendi kaderlerini tayin etme konusunda bir artış yaşarlar, bu da suç davranışı olasılığını azaltabilir. GGT'de ayrıca cinsiyet, gerilim ve suç davranışı arasındaki ilişki de incelenmektedir. Teori, erkeklerin ve kadınların farklı türde gerilimlerle karşı karşıya kaldıklarını ve bu durumlara farklı tepkiler verdiklerini öne sürmektedir. Teoriye göre erkeklerin gerilime tepki olarak öfke yaşama olasılığı daha yüksektir ve bu öfke nedeniyle saldırgan davranışlar sergileme eğilimindedirler.

Teoriye göre çeşitli sosyopsikolojik faktörler gerilime ve suç faaliyetlerine neden olabilir. Bunlar arasında ekonomik yoksunluk, ayrımcılık, sosyal eşitsizlik, aile dinamikleri, sosyal çevre, akran dinamikleri ve suç mağduru olmak yer almaktadır. Ekonomik yoksunluk ve ayrımcılık; hayal kırıklığı ve öfke gibi duygulara yol açabilir. Bu duygular, suç davranışıyla sonuçlanabilir. Çatışma, reddedilme, ihmal veya istismar gibi aile dinamikleri ise gerilimi şiddetlendirerek suç olasılığını artırabilir. Sosyal çevre ve akran dinamikleri de suç davranışının grup yapısı içinde normalleşmesini kolaylaştırabilir ve yasadışı faaliyetler için fırsatlar sağlayabilir.

Agnew, gerilim ve suç arasındaki ilişkiyi etkileyebilecek temel faktör tanımlamaktadır. Bunlar; zayıf başa çıkma becerileri ve kaynakları, düşük geleneksel sosyal destek seviyeleri, düşük sosyal kontrol seviyeleri, suçlu sosyal çevreyle ilişkiler, suçu tetikleyebilecek inançlar, suçla başa çıkmanın düşük maliyetleri ve yüksek faydaları şeklinde belirtilebilir. Buna göre yetersiz başa çıkma becerilerine ve sınırlı kaynaklara sahip olan ve geleneksel sosyal destek yapılarından yoksun bireylerin ve gerilimlere suç teşkil eden yollarla karşılık verme olasılığı daha yüksek olabilmektedir.

Düşük sosyal kontrol ya da suç eylemlerinin ahlaki açıdan yanlış olmadığı inancı suç davranışı olasılığını artırabilir. Suçlu akranlarla ilişkiler, gerilime karşı suçlu davranışsal tepkileri modelleyebilir ve pekiştirebilir. Son olarak da suç faaliyeti için minimum maliyet ve önemli faydalar sunan koşullar suç işleme olasılığını artırabilir.

GGT, suç davranışına neden olan sosyal psikolojik faktörleri anlamak için anlamlı ve açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır. Teori, gerilimin kaynaklarını tanımlayarak ve bireylerin gerilimle nasıl başa çıktıklarını inceleyerek, suç davranışının temel nedenlerine ilişkin değerli bilgiler sunmaktadır. Bu faktörleri ele almak için hedeflenen müdahalelerin uygulanması, suç oranlarını önemli ölçüde azaltma ve daha adil, özgür ve eşitlikçi bir toplumu teşvik etme potansiyeline sahiptir. Bu güçlü yönlerine rağmen GGT, çeşitli eleştirilerle de karşı karşıya kalmıştır. Bazı araştırmacılar, teorinin ampirik olarak test edilebileceği araçları yeterince tanımlamadığını savunmaktadır. Bu araştırmacılara göre GGT, bütüncül ve kapsamlı bir teori değildir. Daha çok spesifik ve sınırlı bir içeriğe sahiptir. Ayrıca bazı araştırmacılara göre de GGT'de tanımlanan faktörlerin suçu ne ölçüde etkilediği, özellikle de öfke gibi olumsuz duyguların rolü belirsizliğini korumaktadır. Bu bağlamda bahsedilen sınırlamaları ve eleştirileri ele alabilmek ve gerilim, öfke ile suç arasındaki ilişkiyi daha net bir şekilde anlamak için daha fazla akademik araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Türkiye bağlamında değerlendirildiğinde GGT'nin, suç ve suçluluk durumunu açıklamak için kritik varsayımlara sahip olduğu belirtilebilir. Türkiye'de en yaygın suçlar arasında hırsızlık, konut/işyeri dokunulmazlığını ihlal, yaralama, uyuşturucu kullanımı ve mala zarar verme yer alır. Bu suçlar, GGT'nin varsayımlarıyla açıklanabilir. Erkek suçluluğunun kadın suçluluğundan çok daha yüksek olması nedeniyle, Türkiye'deki suçun cinsiyet dağılımı da GGT varsayımları kullanılarak değerlendirilebilir. Buna ek olarak, genç suçluların şiddet suçları, mala zarar verme suçları ve uyuşturucu suçları işleme olasılığı genç olmayan suçlulara göre daha yüksek olduğundan, GGT Türkiye'deki genç suçluluğunu açıklama potansiyeline sahip olabilir. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda ayrıca teorinin varsayımlarından yola çıkarak Türkiye bağlamında çeşitli önerilerde bulunmak mümkün olmaktadır. Bu bağlamda, başta öfke olmak üzere bireysel ve kişiler arası gerilimlerin etkisini azaltmak için Türkiye'de çeşitli programlar uygulanabilir. Tabii bu programlar ebeveyn reddi, sert disiplin, çocuk istismarı, akademik başarısızlık, zorbalık, işsizlik ve suç mağduriyeti gibi faktörleri ortadan kaldırmayı hedeflemelidir. İlgili bakanlıklar, gençlik hizmetleri, denetimli serbestlik hizmetleri ve hükümlülere yönelik ıslah hizmetleri bu konuda çok önemli bir rol oynamaktadır. Ev ziyaretleri, ebeveyn eğitim programları, aile destek hizmetleri, danışmanlık, ebeveynlik programları ve aile terapisi gibi uygulamalar aile yapılarını güçlendirebilir ve suç işleme olasılığını azaltabilir. Akran danışmanlığı programları ve destek gruplarının oluşturulması bireyleri suçlu sosyal çevre etkisine karşı koyabilir ve olumlu davranışları teşvik edebilir. Bireylerin suç oranının yüksek olduğu mahalleler dışındaki bölgelerde yaşamalarını sağlamak ve ekonomik sorunları ele almak için çeşitli programlar uygulamak da suçu azaltabilir.

REFERENCES

Abeling-Judge, D. (2016). *Examining The Impact and Changing Nature of Social Influences of Desistance from Crime and General Offending* (PhD. thesis). Boston, Massachusetts: Northeastern University.

Agnew, R. (1992). Foundation for a general strain theory of crime and delinquency. *Criminology*, 30, 47–87. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.1992.tb01093.x>

Agnew, R. (1995). Controlling delinquency: Recommendations from GST. In H.D. Barlow (Ed.), *Crime and Public Policy* (pp. 43-70). Boulder, CO: Westview Press.

Agnew, R. (1997). Stability and change in crime over the life course: A strain theory explanation. In T. P. Thornberry (Ed.), *Developmental theories of crime and delinquency: Volume 7. Advances in criminological theory* (pp. 101–132). New Brunswick, NJ: Transaction.

Agnew, R. (1999). A general strain theory of community differences in crime rates. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 36, 123–155. <https://doi.org/10.1177/0022427899036002001>

Agnew, R. (2000). Sources of criminality: Strain and subcultural theories. In J. F. Sheley (Ed.), *Criminology: A contemporary handbook* (pp. 349–371). Belmont, CA: Wadsworth.

Agnew, R. (2001a). Building on the foundation of General Strain Theory: Specifying the types of strain most likely to lead to crime and delinquency. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 38, 319–361. <https://doi.org/10.1177/0022427801038004001>

Agnew, R. (2001b). An overview of General Strain Theory. In R. Paternoster & R. Bachman (Eds.), *Explaining criminals and crime: Essays in contemporary criminological theory* (pp. 161–174). Los Angeles, CA: Roxbury.

Agnew, R. (2002). Experienced, vicarious, and anticipated strain: An exploratory study focusing on physical victimization and delinquency. *Justice Quarterly*, 19, 603–632. <https://doi.org/10.1080/07418820200095371>

Agnew, R. (2006a). General strain theory: Current status and directions for further research. In F. T. Cullen, J. P. Wright, & K. R. Blevins (Eds.), *Taking stock: The status of criminological theory, advances in criminological theory* (Vol. 15, pp. 101–126). New Brunswick, NJ: Transaction.

Agnew, R. (2006b). *Pressured into crime: An overview of General Strain Theory*. Los Angeles, CA: Roxbury.

Agnew, R., & Brezina, T. (2018). *Juvenile delinquency: Causes and control* (6th ed.). New York: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1002/9781118701386.ch18>

Agnew, R., & Brezina, T. (2019). *General strain theory. Handbook on Crime and Deviance* (p. 145–160). in Cham, Switzerland: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-20779-3>

Agnew, R., & White, H. (1992). An empirical test of general strain theory. *Criminology*, 30, 475–499.

Agnew, R., F. T. Cullen, V. S. Burton, Jr., T. D. Evans, & R. G. Dunaway. (1996). A new test of classic strain theory. *Justice Quarterly*, 13, 681–704. <https://doi.org/10.1080/07418829600093151>

Agnew, R., T. Brezina, J. P. Wright, & F. T. Cullen. (2002). Strain, personality traits and delinquency. *Youth and Society*, 29, 84–111. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.2002.tb00949.x>

Akbaş, E. A. (2005). *Suç işleyen gençlerin gereksinim ve öfke örüntülerinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Akers, R. L. (1998). *Social learning and social structure: A general theory of crime and deviance*. Boston, MA: Northeastern University. <https://doi.org/10.4324/9781315129587-12>

Alarid, L. F. (2000). Sexual assault and coercion among incarcerated women prisoners: Excerpts from prison letters. *The Prison Journal*, 80, 391–406. <https://doi.org/10.1177/0032885500080004005>

Alexander, A. D., & Bernard, T. J. (2002). A critique of Mark Colvin's crime and coercion: An integrated theory of chronic criminality. *Crime, Law and Social Change*, 38 (4), 389–398. <https://doi.org/10.1023/a:1021171925227>

Anderson, E. (1999). *Code of the street*. New York: W. W. Norton.

Arslan, S. (2013). *Suç işlemiş erkek hastaların anne ve babalarının tutumlarının öfke ifade biçimlerine etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Haliç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Aseltine, R. H., Gore, S., & Gordon, J. (2000). Life stress, anger and anxiety, and delinquency: An empirical test of General Strain Theory. *Journal of Health and Social Behavior*, 41(3), 256–275. <https://doi.org/10.2307/2676320>

Asprea, A. M. & Villone Betocchi, G. (1998). *Ansia stress e coping nella prospettiva cognitiva*. Napoli: Gnocchi.

Attar, B. K., Guerra, N. G., & Tolan, P. H. (1994). Neighborhood disadvantage, stressful life events, and adjustment in urban elementary-school children. *Journal of Clinical Child Psychology*, 23, 391–400. https://doi.org/10.1207/s15374424jccp2304_5

Bao, W., A. Haas, & Y. Pi. (2004). Life strain, negative emotions, and delinquency: An empirical test of General Strain Theory in the people's republic of China. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 48, 281-297. <https://doi.org/10.1177/0306624x03258686>

Baron, S. W. (2003). Self-control, social consequences and criminal behavior: Street youth and the general theory of crime. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 40, 403-425. <https://doi.org/10.1177/0022427803256071>

Baron, S. W. (2004). General strain, street youth and crime: A test of Agnew's revised theory. *Criminology*, 42, 457-483. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.2004.tb00526.x>

Baron, S. W., & Hartnagel, T. F. (1997). Attributions, affect, and crime: Street youths' reactions to unemployment. *Criminology*, 35, 409–434. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.1997.tb01223.x>

Baron, S. W. (2008). Street youth, unemployment, and crime: Is it that simple? Using General Strain Theory to untangle the relationship. *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*, 50, 399-434. <https://doi.org/10.3138/cjccj.50.4.399>

Benda, B. B., & Corwyn, R. F. (2002). The effect of abuse in childhood and in adolescence on violence among adolescents. *Youth & Society*, 33 (3), 339-365. <https://doi.org/10.1177/0044118x02033003001>

Blau, J. R. & Blau, P. M. (1982). The cost of inequality: Metropolitan structure and violent crime. *American Sociological Review*, 47, 114–129. <https://doi.org/10.2307/2095046>

Blokland, A. J., & Nieuwbeerta, P. (2005). The effects of life circumstances on longitudinal trajectories of offending. *Criminology*, 43(4), 1203–1240. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.2005.00037.x>

Botchkovar, E. & L. A. Hughes. (2010). Strain and alcohol use in Russia: A gendered analysis. *Sociological Perspectives*, 53, 297–319. <https://doi.org/10.1525/sop.2010.53.3.297>

Botchkovar, E. V., Tittle, C. R., & Antonaccio, O. (2009). General Strain Theory: Additional evidence using cross-cultural data. *Criminology*, 47, 131–176. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.2009.00141.x>

Box, S. (1981). *Deviance, reality, and society*. New York: Holt, Rinehart, and Winston.

Brezina, T. (1998). Adolescent maltreatment and delinquency: The question of intervening processes. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 35, 71-99. <https://doi.org/10.1177/0022427898035001003>

Brezina, T. (1999). Teenage violence toward parents as an adaptation to family strain: Evidence from a national survey of male adolescents. *Youth & Society*, 30(4), 416–444. <https://doi.org/10.1177/0044118x99030004002>

Brezina, T. (2008). Recognition denial, need for autonomy, and youth violence. *New Directions for Youth Development*, 119, 111–128. <https://doi.org/10.1002/yd.276>

Brezina, T. (2017). General strain theory. In Henry N. Pontell & Gerben Bruinsma (Eds.), *Oxford research encyclopedia of criminology and criminal justice*. New York: Oxford University Press.

Broidy, L. M. (2001). A test of General Strain Theory. *Criminology*, 39, 9–36. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.2001.tb00915.x>

Broidy, L., & Agnew, R. (1997). Gender and crime: A General Strain Theory perspective. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 34(3), 275–306. <https://doi.org/10.1177/0022427897034003001>

Broidy, L., Bushway, S., Cauffman, E., Mazerolle, P., & Piquero, A. (2000). *Desistance from crime: Current conceptions, current challenges*. Unpublished manuscript.

Burton, V. S., Jr. & Dunaway, R. G. (1994). Relative deprivation, and middle-class delinquency. In G. Barak (Ed.), *Varieties of criminology. Readings from a dynamic discipline* (pp. 79–95). Westport, CT: Praeger.

Byrne, C. F., & Trew, K. J. (2008). Pathways through crime: The development of crime and desistance in the accounts of men and women offenders. *The Howard Journal of Criminal Justice*, 47(3), 238–258. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2311.2008.00520.x>

Capowich, G. E., Mazerolle, P., & Piquero, A. (2001). General Strain Theory, situational anger, and social networks: An assessment of conditioning influences. *Journal of Criminal Justice*, 29, 445–461. [https://doi.org/10.1016/s0047-2352\(01\)00101-5](https://doi.org/10.1016/s0047-2352(01)00101-5)

Cloward, R. A. & Ohlin, L. E. (1960). *Delinquency and Opportunity*. New York: Free Press.

Cohen, A. K. (1955). *Delinquent Boys: The Culture of the Gang*. New York: Free Press.

Colvin, M. (2000). *Crime & coercion*. New York: St. Martin's Press.

Cuevas, C. A., Finkelhor, D., Turner, H. A., & Ormrod, R. K. (2007). Juvenile delinquency and victimization: A theoretical typology. *Journal of Interpersonal Violence*, 22, 1581–1602. <https://doi.org/10.1177/0886260507306498>

Currie, E. (1998). *Crime and punishment in America*. New York: Owl Books.

Daigle, E. L., Cullen, F. T., & Wright, J. P. (2007). Gender differences in the predictors of juvenile delinquency: Assessing the generality-specificity debate. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 5, 254–286. <https://doi.org/10.1177/1541204007301289>

Drapela, L. A. (2006). The effect of negative emotions on licit and illicit drug use among high school dropouts: An empirical test of General Strain Theory. *Journal of Youth and Adolescence*, 33, 755–770. <https://doi.org/10.1007/s10964-006-9059-0>

Eitle, D. (2002). Exploring a Source of Deviance-Producing Strain for Females: Perceived Discrimination and General Strain Theory. *Journal of Criminal Justice*, 30, 429–442. [https://doi.org/10.1016/s0047-2352\(02\)00146-0](https://doi.org/10.1016/s0047-2352(02)00146-0)

Eitle, D. (2010). General strain theory, persistence, and desistance among young adult males. *Journal of Criminal Justice*, 38(6), 1113–1121. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2010.08.003>

Eitle, D., & Taylor, J. (2011). General strain theory, BIS=BAS levels, and gambling behavior. *Deviant Behavior*, 32, 1–37. <https://doi.org/10.1080/01639620903415992>

Eitle, D., & Turner, R. J. (2002). Exposure to community violence and young adult crime: The effects of witnessing violence, traumatic victimization, and other stressful events. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 39, 214–237. <https://doi.org/10.1177/002242780203900204>

Eitle, D., & Turner, R. J. (2003). Stress exposure, race, and young adult male crime. *The Sociological Quarterly*, 44 (2), 243–269. <https://doi.org/10.1111/j.1533-8525.2003.tb00557.x>

Elliott, D. S., Huizinga, D., & Ageton, S. (1985). *Explaining Delinquency and Drug Use*. Beverly Hills, CA: Sage. [https://doi.org/10.1002/1098-2337\(1987\)13:2<97::aid-ab2480130206>3.0.co;2-x](https://doi.org/10.1002/1098-2337(1987)13:2<97::aid-ab2480130206>3.0.co;2-x)

Ellwanger, S. J. (2007). Strain, attribution, and traffic delinquency among young drivers: Measuring and testing General Strain Theory in the context of driving. *Crime and Delinquency*, 53, 523–551. <https://doi.org/10.1177/0011128706295991>

Engür, B. (2008). *Suç işlemiş ve işlememiş ergenler: Öfke, umutsuzluk ve yaşamı sürdürme nedenleri açısından bir inceleme* (Yüksek Lisans Tezi). Kara Harp Okulu Komutanlığı Savunma Bilimleri Enstitüsü.

Ersen, H. G. (2010). *Suç işlemiş kadınların sosyodemografik özellikleri, anne-baba tutumları ve öfke ifade biçimlerinin değerlendirilmesi* (Tıpta Uzmanlık). İstanbul: Bakırköy Prof. Dr. Mazhar Osman Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi.

Finkelhor, D., Ormrod, R. K., & Turner, H. A. (2009). The developmental epidemiology of childhood victimization. *Journal of Interpersonal Violence*, 24, 711–731. <https://doi.org/10.1177/0886260508317185>

Fogel, C. I. (1993). Hard time: The stressful nature of incarceration for women. *Issues in Mental Health Nursing*, 14, 367–377. <https://doi.org/10.3109/01612849309006900>

Froggio, G. (2007). Strain and juvenile delinquency: A critical review of Agnew's General Strain Theory. *Journal of Loss and Trauma*, 12(4), 383-418. <https://doi.org/10.1080/15325020701249363>

Gallupe, O., & Baron, S. W. (2009). Street youth, relational strain, and drug use. *Journal of Drug Issues*, 39(3), 523–546. <https://doi.org/10.1177/002204260903900304>

Ganem, N. M. (2010). The role of negative emotion in General Strain Theory. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 26, 167-185. <https://doi.org/10.1177/1043986209359558>

Giordano, P. C., Schroeder, R. D., & Cernkovich, S. A. (2007). Emotions and crime over the life course: A neo-Meadian perspective on criminal continuity and change. *American Journal of Sociology*, 112(6), 1603–1661. <https://doi.org/10.1086/512710>

Girshick, L. B. (1999). *No safe haven*. Boston, MA: Northeastern University Press.

Glueck, S., & Glueck, E. (1950). *Unraveling juvenile delinquency*. New York: Commonwealth Fund.

Gottfredson, M., & Hirschi, T. (1990). *A General Theory of Crime*. Stanford, California: Stanford University Press.

Görgülü, T., & Öntaş, Ö. C. (2013). Hükümlülerin suç davranışının nedenlerine ve suç davranışı risk faktörlerine ilişkin düşünceleri. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 24(2), 59-82.

Grothoff, G. E., Kempf-Leonard, K., & Mullins, C. (2014). Gender and juvenile drug abuse: A General Strain Theory perspective. *Women & Criminal Justice*, 24(1), 22–43. <https://doi.org/10.1080/08974454.2013.842519>

Gunnison, E. K. (2001). *Understanding female desistance from crime: Exploring theoretical and empirical relationships* (Ph.D. thesis). University of Cincinnati

Haas, H., Farrington, D. P., Killias, M., & Sattar, G. (2004). The impact of different family configurations on delinquency. *British Journal of Criminology*, 44, 520–532. <https://doi.org/10.1093/bjc/azh023>

Hagan, J., & McCarthy B. (1997). *Mean Streets: Youth Crime and Homelessness*. New York: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511625497>

Harrell, E. (2007). *Adolescent victimization and delinquent behavior*. New York: LFB Scholarly Publishing.

Hay, C. (2003). Family strain, gender, and delinquency. *Sociological Perspectives*, 46(1), 107–135. <https://doi.org/10.1525/sop.2003.46.1.107>

Hay, C., & Evans, M. M. (2006). Violent victimization and involvement in delinquency: Examining predictions from General Strain Theory. *Journal of Criminal Justice*, 34, 261–274. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2006.03.005>

Hay, C., & Meldrum, R. (2010). Bullying victimization and adolescent self-harm: Testing hypotheses from General Strain Theory. *Journal of Youth and Adolescence*, 39, 446–459. <https://doi.org/10.1007/s10964-009-9502-0>

Hay, C., Meldrum, R., & Mann, K. (2010). Traditional bullying, cyber bullying and deviance: A General Strain Theory approach. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 26(2), 130–147. <https://doi.org/10.1177/1043986209359557>

Hinduja, S. (2007). Work place violence and negative affective responses: A test of Agnew's General Strain Theory. *Journal of Criminal Justice*, 35, 657–666. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2007.09.002>

Hoffman, J. P. (2003). A contextual analysis of differential association, social control, and strain theories of delinquency. *Social Forces*, 81, 753–785. <https://doi.org/10.1353/sof.2003.0034>

Hoffman, J. P., & Cerbone, F. G. (1999). Stressful life events and delinquency escalation in early adolescence. *Criminology*, 37, 343–373. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.1999.tb00489.x>

Hoffman, J. P., & Miller, J. P. (1998). A latent variable analysis of General Strain Theory. *Journal of Quantitative Criminology*, 14, 83–110. <https://doi.org/10.1023/a:1023048509438>

Hoffmann, J. P. & S. S. Su. (1997). The conditional effects of stress on delinquency and drug use: A strain theory assessment of sex differences. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 34(1), 46-75. <https://doi.org/10.1177/0022427897034001004>

Horowitz, R. (1983). *Honor and the American dream: Culture and identity in a Chicano community*. New Brunswick, NJ: Rutgers University.

Jang, S. J. & B. R. Johnson. (2003). Strain, negative emotions, and deviant coping among African americans: A test of General Strain Theory. *Journal of Quantitative Criminology*, 19, 79-105. <https://doi.org/10.1023/a:1022570729068>

Jang, S. J. (2007). Gender differences in strain, negative emotion, and coping behaviors: A General Strain Theory approach. *Justice Quarterly*, 24, 523-553. <https://doi.org/10.1080/07418820701485486>

Jang, S. J., & Lyons, J. A. (2006). Strain, social support, and retreatism among AfricanAmericans. *Journal of Black Studies*, 37, 251–274. <https://doi.org/10.1177/0021934705278781>

Kaufman, J. (2009). Gendered responses to serious strain: The argument for a General Strain Theory of deviance. *Justice Quarterly*, 26, 410–444. <https://doi.org/10.1080/07418820802427866>

Kaufman, J. G., & Widom, C. S. (1999). Childhood victimization, running away, and delinquency. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 36, 347–370. <https://doi.org/10.1177/0022427899036004001>

Kızmaz, Z. (2005a). Din ve suçluluk: suç teorileri açısından kuramsal bir yaklaşım. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 189-215.

Kızmaz, Z. (2005b). Kriminolojide yeni yönelimler: Bütünleşik (Integrated) suç kuramları-1. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 349-377.

Klemp-North, M. (2007). Theoretical foundations for gang membership. *Journal of Gang Research*, 14, 11–26. <https://search.worldcat.org/title/4769610767>

Konty, M. (2005). Microanomie: The cognitive foundations of the relationship between anomie and deviance. *Criminology*, 43, 107–132. <https://doi.org/10.1111/j.0011-1348.2005.00004.x>

Köknel, Ö. (2000). *Bireysel ve Toplumsal Şiddet*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Kruttschnitt C, & Macmillan R. (2006). *The Violent Victimization of Women: A Life Course Perspective*. In: Heimer K, Kruttschnitt C, editors. *Gender and Crime: Patterns of Victimization and Offending*. New York: NYU Press

Kubrin, C. E., & Weitzer, R. (2003). Retaliatory homicide: Concentrated disadvantage and neighborhood culture. *Social Problems*, 50, 157–180. <https://doi.org/10.1525/sp.2003.50.2.157>

Landau, S. F. (1998). Crime, subjective social stress and support indicators, and ethnic origin: The Israeli experience. *Justice Quarterly*, 15, 243–272. <https://doi.org/10.1080/07418829800093731>

Laub, J. H., & Sampson, R. J. (2003). *Shared Beginnings, Divergent Lives: Delinquent Boys to Age 70*. Cambridge, MA: Harvard University Press. https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2006.00111_12.x

Listwan, S. J., Sullivan, C. J., Agnew, R., Cullen, F. T., & Colvin, M. (2013). The pains of imprisonment revisited: The impact of strain on inmate recidivism. *Justice Quarterly*, 30(1), 144–168. <https://doi.org/10.1080/07418825.2011.597772>

Liu, X., R., & Lin, W. (2007). Delinquency among Chinese adolescents: Modeling sources of frustration and gender differences. *Deviant Behavior*, 28, 409–432. <https://doi.org/10.1080/01639620701233316>

Maden, Ö., Sinici, E., & Uzun, Ö. (2023). Antisozyal kişilik bozukluğu olan bireylerde pozitif psikoterapi bağlamında birincil ve ikincil yetenekler: Suç işleme davranışları ve öfke ile ilişkisi. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 34(3), 191–201. <https://doi.org/10.5080/u27031>

Maruna, S., & Toch, H. (2005). The impact of imprisonment on the desistance process. *Prisoner Reentry and Crime in America* (p. 139–178). In. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511813580.006>

Maschi, T., Bradley, C., & Morgen, K. (2008). Unraveling the link between trauma and delinquency: The mediating role of negative affect and delinquent peer exposure. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 6, 136–157. <https://doi.org/10.1177/1541204007305527>

Matthews, S. K. (2011). Self-Complexity and crime: Extending General Strain Theory. *Justice Quarterly*, 28(6), 863–902. <https://doi.org/10.1080/07418825.2010.535010>

Maxwell, S. R. (2001). A focus on familial strain: Antisocial behavior and delinquency in Filipino society. *Sociological Inquiry*, 71, 265–292. <https://doi.org/10.1111/j.1475-682x.2001.tb01113.x>

Mazerolle, P. & A. R. Piquero. (1998). Linking exposure to strain with anger: An investigation of deviant adaptations. *Journal of Criminal Justice*, 26, 195–211. [https://doi.org/10.1016/s0047-2352\(97\)00085-8](https://doi.org/10.1016/s0047-2352(97)00085-8)

Mazerolle, P. (1998). Gender, general strain, and delinquency: An empirical examination. *Justice Quarterly*, 15(1), 65–91. <https://doi.org/10.1080/07418829800093641>

Mazerolle, P., & Maahs, J. (2000). General strain and delinquency: An alternative examination of conditioning influences. *Justice Quarterly*, 17 (4), 753–778. <https://doi.org/10.1080/07418820000094751>

Mazerolle, P., & Piquero, A. (1997). Violent responses to strain: An examination of conditioning influences. *Violence and Victims*, 12, 323–342. <https://doi.org/10.1891/0886-6708.12.4.323>

Mazerolle, P., A. R. Piquero, & G. E. Capowich. (2003). Examining the links between strain, situational and dispositional anger, and crime. *Youth and Society*, 35 (2), 131–157. <https://doi.org/10.1177/0044118x03255029>

Mazerolle, P., Burton, V. S., Jr., Cullen, F. T., Evans, D. T., & Payne, G. L. (2000). Strain, anger, and delinquent adaptations: Specifying General Strain Theory. *Journal of Criminal Justice*, 28, 89–101. [https://doi.org/10.1016/s0047-2352\(99\)00041-0](https://doi.org/10.1016/s0047-2352(99)00041-0)

McNulty, T. L., & Bellair, P. E. (2003). Explaining racial and ethnic differences in serious adolescent violent behavior. *Criminology*, 41, 709–748. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.2003.tb01002.x>

Menard, S. (1995). A developmental test of Mertonian anomie theory. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 32, 136–174. <https://doi.org/10.1177/0022427895032002002>

Merton, R. K. (1938). Social structure and anomie. *American Sociological Review*, 3, 672–682. <https://doi.org/10.2307/2084686>

Messner, S. F. & Rosenfeld, R. (2001). *Crime and the American dream*. Belmont, CA: Wadsworth.

Moon, B., Blurton, D., & McCluskey, J. D. (2008). General strain theory and delinquency: focusing on the influences of key strain characteristics on delinquency. *Crime and Delinquency*, 54, 582-613. <https://doi.org/10.1177/0011128707301627>

Moon, B., Morash, M., McCluskey, C. P., & Hwang, H.-W. (2009). A comprehensive test of General Strain Theory: Key strains, situational-and trait-based negative emotions, conditioning factors, and delinquency. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 46 (2), 182–212. <https://doi.org/10.1177/0022427808330873>

Morash, M., & Moon, B. (2007). Gender differences in the effects of strain on the delinquency of South Korean youth. *Youth & Society*, 38 (3), 300–321. <https://doi.org/10.1177/0044118x06287861>

Morris, R. G., Carriaga, M. L., Diamond, B., Piquero, N. L., & Piquero, A. R. (2012). Does prison strain lead to prison misbehavior? An application of General Strain Theory to inmate misconduct. *Journal of Criminal Justice*, 40 (3), 194–201. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2011.12.001>

Naser, R. L., & La Vigne, N. G. (2006). Family support in the prisoner reentry process: Expectations and realities. *Journal of Offender Rehabilitation*, 43, 93–106. https://doi.org/10.1300/J076v43n01_05

Osgood, D. W., Wilson, J. K., & O'Malley, P. M. (1996). Routine activities and individual deviant behavior. *American Sociological Review*, 61 (4), 635–655. <https://doi.org/10.2307/2096397>

Ostrowsky, M. K., & Messner, S. F. (2005). Explaining crime for a young adult population: An application of General Strain Theory. *Journal of Criminal Justice*, 33 (5), 463–476. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2005.06.004>

Öz, F. S. (2008). *Öfke yönetimi eğitiminin ergenlerde öfke ile başa çıkma ve iletişim becerilerine etkisi* (Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Özbay, Ö. (2003). Merton's strain theory: Evidence from the high schools in Ankara. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27, 59-76.

Özbay, Ö. (2008). Strain, social bonding theories and delinquency. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 1-16.

Özbay, Ö. (2012). Does General Strain Theory account for youth deviance in Turkey? *Neoşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 1(1), 107-129.

Özpinar, S. O. (2023). *Suç işlemiş psikoz tanılı hastalarda öfke, bağlanma ve çocukluk çağı travmaları arasındaki ilişkinin remisyonda olan psikoz hastaları ve sağlıklı gönüllüler ile karşılaştırılması* (Tıpta Uzmanlık). Ankara: Sağlık Bilimleri Üniversitesi Bilkent Şehir Hastanesi

Paschall, M. J., Flewelling, R. L., & Ennett, S. T. (1998). Racial differences in violent behavior among young adults. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 35 (2), 148-165. <https://doi.org/10.1177/0022427898035002002>

Patchin, J. W., & Hinduja, S. (2011). Traditional and nontraditional bullying among youth: A test of General Strain Theory. *Youth & Society*, 43, 727–751. <https://doi.org/10.1177/0044118x10366951>

Paternoster, R., & Mazerolle, P. (1994). General strain theory and delinquency: A replication and exstrain. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 31 (3), 235–263. <https://doi.org/10.1177/0022427894031003001>

Piquero, N. L., & Sealock, M. D. (2000). Generalizing General Strain Theory: An examination of an offending population. *Justice Quarterly*, 17 (3), 449–484. <https://doi.org/10.1080/07418820000094631>

Piquero, N. L., K. Fox, A. R. Piquero, G. Capowich, & P. Mazerolle. (2010). Gender, General Strain Theory, negative emotions, and eating disorders. *Journal of Youth and Adolescence*, 39, 380–392. <https://doi.org/10.1007/s10964-009-9466-0>

Posick, C., Farrell, A., & Swatt, M. L. (2013). Do boys fight and girls cut? A General Strain Theory approach to gender and deviance. *Deviant Behavior*, 34(9), 685–705. <https://doi.org/10.1080/01639625.2012.748626>

Rebellon, C. J., Manasse, M. E., Van Gundy, K. T., & Cohn, E. S. (2012). Perceived injustice and delinquency: A test of General Strain Theory. *Journal of Criminal Justice*, 40, 230–237. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2012.02.001>

Rebellon, C. J., Piquero, N. L., Piquero, A. R., & Thaxton, S. (2009). Do frustrated economic expectations and objective economic inequity promote crime? *European Journal of Criminology*, 6, 47–71. <https://doi.org/10.1177/1477370808098105>

Reid, J. A. (2011). An exploratory model of girl's vulnerability to commercial sexual exploitation in prostitution. *Child Maltreatment*, 16(2), 146–157. <https://doi.org/10.1177/1077559511404700>

Robbers, M. L. P. (2004). Revisiting the moderating effect of social support on strain: A gendered test. *Sociological Inquiry*, 74, 546–569. <https://doi.org/10.1111/j.1475-682x.2004.00104.x>

Rocque, M., Bierie, D. M., Posick, C., & MacKenzie, D. L. (2013). Unraveling change: Social bonds and recidivism among released offenders. *Victims and Offenders*, 8 (2), 209–230. <https://doi.org/10.1080/15564886.2012.755141>

Schwartz, J. A., Walsh, A., & Beaver, K. M. (2019). The Biosocial Perspective: A Brief Overview and Potential Contributions to Criminological Theory. M. D. Krohn, H. Hendrix, G. P. Hall, & A. J. Lizotte (Ed.) in., *Handbook on Crime and Deviance* (p. 89-11). Switzerland: Springer Nature. https://doi.org/10.1007/978-3-030-20779-3_5

Seyidoğlu, S. (2024). *Cezaevinden topluma: Eski hükümlülerin suçu terk etmesi ve topluma yeniden entegrasyonu*. Ankara: Nobel Yayınları.

Shapland, J., & Bottoms, A. (2011). Reflections on social values, offending and desistance among young adult recidivists. *Punishment & Society*, 13(3), 256–282. <https://doi.org/10.1177/1462474511404334>

Sharp, S. F., Peck, B. M., & Hartsfield, J. (2012). Childhood adversity and substance use of women prisoners: A General Strain Theory approach. *Journal of Criminal Justice*, 40 (3), 202–211. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2012.01.003>

Sharp, S. F., T. L. Terling-Watt, L. A. Atkins, J. T. Gilliam, & A. Sanders. (2001). Purging behavior in a sample of college females: A research note on General Strain Theory and female deviance. *Deviant Behavior*, 22, 171-188. <https://doi.org/10.1080/016396201750065036>

Shover, N., & Thompson, C. Y. (1992). Age, differential expectations, and crime desistance. *Criminology*, 30(1), 89-104. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.1992.tb01094.x>

Sigfusdottir, I., G. Farkas, & E. Silver. (2004). The role of depressed mood and anger in the relationship between family conflict and delinquent behavior. *Journal of Youth and Adolescence*, 33, 509-522. <https://doi.org/10.1023/b:joyo.0000048065.17118.63>

Sigfusdottir, I. D., Kristjansson, A. L., & Agnew, R. (2012). A comparative analysis of General Strain Theory. *Journal of Criminal Justice*, 40, 117-127. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2012.01.001>

Stack, S. (1984). Income inequality and property crime: A cross-national analysis of relative deprivation theory. *Criminology*, 22, 229–257. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.1984.tb00299.x>

Soykan, Ç. (2003). Öfke ve öfke yönetimi. *Kriz Dergisi*, 11(2), 19-27. https://doi.org/10.1501/Kriz_0000000192

Stogner, J., & Gibson, C. L. (2010). Healthy, wealthy, and wise: Incorporating health issues as a source of strain in Agnew's General Strain Theory. *Journal of Criminal Justice*, 38 (6), 1150–1159. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2010.09.003>

Swatt, M. L., Gibson, C. L., & Piquero, N. L. (2007). Exploring the utility of General Strain Theory in explaining problematic alcohol consumption by police officers. *Journal of Criminal Justice*, 35, 596–611. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2007.09.005>

Tatlıoğlu, K., & Karaca, M. (2013). Öfke olgusu hakkında sosyal psikolojik bir değerlendirme. *International Journal of Social Science*, 6(6), 1101-1123. <http://dx.doi.org/10.9761/IASSS1691>

Terry, C. M. (2003). *The Fellas: Overcoming Prison and Addiction*. Belmont, CA: Wadsworth/Thomson Learning. <https://doi.org/10.1177/147322540300300207>

Tezcan, E. (2015). Suç Davranışının Genel Gerilim Kuramı Temelinde İncelenmesi, *Sosyal Hizmet Sempozyumu bildiriler kitabı* içinde (ss. 103-110). Manisa: Celal Bayar Üniversitesi.

TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu (2023). *Ceza İnfaz Kurumu İstatistikleri 2023 Haber Bülteni*.

Unnever, J. D., Cullen, F. T., & Agnew, R. (2006). Why is "Bad" parenting criminogenic? Implications from rival theories. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 4(3), 3–33. <https://doi.org/10.1177/1541204005282310>

Walls, M. L., Chapple, C. L., & Johnson, K. D. (2007). Strain, emotion, and suicide among American Indian youth. *Deviant Behavior*, 28, 219–246. <https://doi.org/10.1080/01639620701233100>

Warr, M. (1998). Life-course transitions and desistance from crime. *Criminology*, 36, 183-216. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.1998.tb01246.x>

Widom, C. S., Schuck, A. M., & White, H. R. (2006). An examination of pathways from childhood victimization to violence: The role of early aggression and problematic alcohol use. *Violence and Victims*, 21, 675–690. <https://doi.org/10.1891/0886-6708.21.6.675>

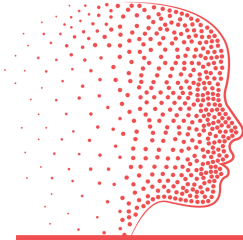
Wulf-Ludden, T. (2015). Pseudofamilies, misconduct, and the utility of General Strain Theory in a women's prison. *Women & Criminal Justice*, 26(4), 233–259.

Zavala, E., & Kurtz, D. L. (2017). Applying Differential Coercion and Social Support Theory to Intimate Partner Violence. *Journal of Interpersonal Violence*, 36(1–2), NP162–NP187. <https://doi.org/10.1177/0886260517731314>

Zweig, J. M., Yahner, J., Visher, C. A., & Lattimore, P. K. (2015). Using General Strain Theory to explore the effects of prison victimization experiences on later offending and substance use. *The Prison Journal*, 95(1), 84-113. <https://doi.org/10.1177/0032885514563283>

 SUITDER SÖĞ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ Sakarya University Journal of Humanities and Social Sciences	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	Etik Kurul Kararından muaftır.
Katılımcı Rızası:	Katılımcı yoktur.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	It is exempt from the Ethics Committee Approval
Informed Consent:	No participants.
Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest:	No conflict of interest.
Copyrights:	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.

SUİTDER

SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ

Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sayı/Issue	62-Aralık 2024/ 62-December 2024
Makale Bilgisi/ Article Info	
Başvuru Tarihi/ Submitted Date:	4 Ağustos 2024
Kabul Tarihi/ Accepted Date:	28 Aralık 2024
Atıf/Citation:	Korucu Yağız, F. (2024). Gizemli Bir Başlangıç, İlahi Bir İz: Mitolojik Öykülerin ve Bizans Tasvir Sanatına Yansıyan Temsillerin Işığında Yumurthanın Bizans İkonografisinde Yer Alan Biçim ve Sembolizminin Yorumlanması. <i>Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi</i> . 265-300
DOI:	10.35237/suitder.1527826
Benzerlik / Similarity: %	%1

Gizemli Bir Başlangıç, İlahi Bir İz: Mitolojik Öykülerin ve Bizans Tasvir Sanatına Yansıyan Temsillerin Işığında Yumurthanın Bizans İkonografisinde Yer Alan Biçim ve Sembolizminin Yorumlanması*

A Mysterious Beginning, A Divine Trace: Interpreting the Form and Symbolism of the Egg in Byzantine Iconography in Light of Mythological Stories and Representations Reflected in Byzantine Depicting Art

Feray KORUCU YAĞIZ**

Öz

İnsanoğlu, evren üzerinde varlığının başladığı ilk andan itibaren “yaratılış hakikati”nin sırrını çözmeye çalışmıştır. İlk olarak yaratılış sebebinin ne olduğunu, varlığının içerisinde bulunduğu evren için ne ifade ettiğini; görev ve sorumluluklarının neler olduğunu sorgulamıştır. İçsel bir arayışla ve bulduğu cevaplarla evrimsel gelişimine ve kültürel ilerlemesine bir ivme kazandıran, varlığına ve sahip olduğu güce dair bir sınır çizen insan, bir sonraki aşamada yaratılışı sağlayan ana gücün ne ya da kim olduğu esasını tartışmaya başlamıştır. Çeşitli dinamikler üzerinde düşünmüş ve en nihayetinde konuyla ilgili içeriği birbirinden farklı cevaplara ulaşabilmeyi başarmıştır. “Yaratan” ve “yaratılan” metaforunun tanımlanmasında karşılaşılan en dikkat çekici cevabı, yaratıcı gücün yumurtayla ilişkilendirilerek açıklandığı biçim oluşturmuştur. Burada, yumurta her şeyin başlangıcını oluşturan bir hakikat olarak tanımlanmış, onun bu başlangıcı oluşturan ana kudrete işaret eden önemli bir sembol olarak kullanıldığı vurgulanmıştır. Yumurthanın sahip olduğu form ve formuna yüklenen sembolik anlamıyla kullanılan bu şekli, en çok farklı kültür ve medeniyetlere ait olan kozmogonik mitlerde karşımıza çıkmıştır. Yumurta ve

* Bu makale, Mardin Artuklu Üniversitesi tarafından hazırlanan Uluslararası Mitoloji Kongresi/International Mythology Congress (15-16 Mayıs 2024) adlı toplantıda “Mitolojiden İkonografiye Bir Yansıma: Tasvir Sanatından Örneklerle Yumurthanın Bizans İkonografisindeki Sembolizminin Yorumlanması” başlığıyla sunulan sözlü bildirin kapsamı genişletilerek üretilmiştir. Ayrıca makalenin yazım sürecinde hiçbir finansal destek alınmamıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, E-Posta: feray.korucu@medeniyet.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-2208-7330.

Gizemli Bir Başlangıç, İlahi Bir İz: Mitolojik Öykülerin ve Bizans Tasvir Sanatına Yansıyan Temsillerin Işığında Yumurtanın Bizans İkonografisinde Yer Alan Biçim ve Sembolizminin Yorumlanması

onun yüklenmiş olduğu sembolik anlam, aslında sadece yaratılış esasının anlatıldığı bu öykülerin içeriğinde yer almamıştır. Nitekim yumurtanın farklı kültürlerde ritüellerin ve geleneklerin biçimlenişinde de önemli roller üstlendiği takip edilebilmiştir. "Yaratılış" sembolü olarak görülen ve "kutsal" sayılan, zaman ve coğrafya fark etmeksizin farklı kültürler tarafından benzer biçim ve anlamlarda kullanıldığı tespit edilebilen yumurta, Hristiyanlığın sadık taraftarlarından olan Bizans İmparatorluğu'nda da benzer anlamlarda kullanılmıştır. Bizans'ta, yumurtanın Ortodoks Hristiyan geleneğindeki Paskalya Bayramı'nın içeriğinde yer alan biçimi ile benzer anlam ve görevlerle dönem tasvir sanatında işlenen biçimi, bu durumun en güzel ve en önemli ispatlarından birini oluşturmuştur. Bizans'ta, Paskalya Bayramı'yla ilişkili olarak özellikle "diriliş" ve "yaşam" kavramlarıyla özdeşleştirilen yumurtanın bu iki anlam haricinde ayrıca; yenilenme, doğum, bereket, doğurganlık, ölümsüzlük, temizlik, saflık, mükemmellik gibi pek çok olumlu kavramla bütünleştirildiği ve bu olumlu anlamlarla bütünleşen şeklinin dönem tasvir sanatında yer aldığı görülmüştür. Farklı konu ve kahramanlar üzerinden giden hikayelerin konu edinildiği kompozisyonlarda sanatçıların eserlerinde belirtilen bu anlamları vermede yumurtayı önemli bir sembol olarak kullandığı izlenebilmiştir. Bu çalışmada, evrenin ya da yaşamın yaratılışıyla ilişkilendirilen, bu bağlamda yaratılış meselesinin anlamlandırılmasında "başlangıç" ve "ilk iz" in verilmesinde bir öz olarak kullanılan yumurtanın; farklı dönem mitlerinde nasıl kullanıldığına, bu kullanımların sanat sahasına hangi biçimlerle yansıtıldığına kısaca değinilecek, daha sonra konunun Bizans ikonografisinde yüklenmiş olduğu anlam, yumurtayla ilişkili birtakım anlamsal kurguların yakalanabildiği hikayelerin tasvir sanatında konu edinildiği örnekleri üzerinden gidilerek açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yumurta, Mitoloji-Ikonografi, Bizans, Yaratılış, Diriliş, Tasvir Sanatı.

Abstract

Humankind has been trying to solve the mystery of the "truth of existence" since the first moment of his existence in the universe. First of all, he questioned what the reason for his creation is, what his existence means for the universe in which he lives, and what his duties and responsibilities are. The humankind, which accelerates his evolutionary development and cultural progress with an internal search and the answers he finds, draws a limit to his existence and the power he has, began to discuss the question of who or what was the main force that enabled creation in the next stage. The most remarkable response encountered in the definition of the metaphor of the creator and the created was the explanation of the creative force in relation to the egg. Here, the egg is defined as a truth that is the origin of everything, and it is emphasized that it is used as an important symbol pointing to the main force that created this origin. This form of the egg and the symbolic meaning attributed to its form is most commonly encountered in cosmogonic myths belonging to different cultures and civilizations. The egg and its symbolic meaning are not only included in the content of these stories, in which the essence of creation is described. As a matter of fact, it has been observed that eggs play important roles in the development of rituals and traditions in different cultures. The egg, which is seen as a symbol of "creation" and considered "holy" and used in similar forms and meanings by different cultures regardless of time and geography, was also used with similar meanings in the Byzantine Empire, which was a loyal partisan of Christianity. In Byzantium, the form of the egg in the context of Easter in the Orthodox Christian tradition and the form of the egg with similar meanings and functions in the depiction art of the period is one of the most prominent and most important proofs of this fact. It was observed that the egg, which was specifically defined with the terms "resurrection" and "life" in Byzantium in relation to Easter, was also integrated with many positive terms such as renewal, birth, fertility, fertility, immortality, cleanliness, purity, perfection, and its shape integrated with these positive terms was included in the depiction art of the period. It could be observed that the artists used the egg as an important symbol to express these meanings in their works in the compositions in which stories based on different themes and heroes were the subject of the compositions. In this study, the egg, which is used as a symbol in the context of the creation of the universe or life, and in the interpretation of the issue of creation as a representation

of "beginning" and "first trace," will be briefly examined in terms of how it is used in myths from different periods. The study will also explain how these uses have been reflected in the field of art. Later, the meaning attributed to the egg in Byzantine iconography will be tried to be explained by analyzing the stories in which some semantic theories related to the egg can be detected in the art of depiction.

Keywords: Egg, Mythology-Iconography, Byzantium, Creation, Resurrection, Art of Depiction.

GİRİŞ

Kendi içerisinde bir yaşam barındırdığına, en azından bu oluşum için kuvvetli bir olasılıkla yüklü olduğuna inanılan (Werness, 2006, s.156); üremenin (Oliver, 2023, s.126), doğumun, canlılığın, yaşamın (Arnold, 1960, s.180), umudun (Joanne, 2015, s.53), gücün, bilgeliğin (Steven, 2022, s.308), dönüşümün, yeniden başlayan bir yaşamın ve dirilişin temsilini oluşturan yumurtanın (Alva, 2010, s.75), tarih boyunca tüm toplumların inanç sistemleri ve geleneklerinde önemli önemli bir öge ya da sembol olarak yer aldığı görülmektedir (Porselvi, 2016, s.58). Nesne olmanın ötesinde, çoğu zaman nesneyle ilişkilendirilerek geliştirilen derin sembolik anlamların bir işareti, bir imgesi olarak kullanılan, böylelikle insan zihninde farklı algılarla biçimlendiği esasının vurgulandığı görülen yumurtanın, tüm bu anlamlar etrafında birleştirilerek işlenen ilk örnekleri, bir toplumun kolektif bilincinin ürünü olarak ortaya çıkan mitolojik hikâyelerde karşımıza çıkmıştır (Leeming, 2010, s.313).

Evrenin nasıl ortaya çıktığı, yerin ve gökyüzünün nasıl oluştuğu, kusursuz işleyen bu düzen içerisinde ilk canlı türlerinin nasıl belirlediği kısıacası yaşamın nasıl başladığıyla ilgili açıklamaların yer aldığı çoğu yaratılış mitinde (Karakas, 2021, s.357), yumurtanın kâinatın birliğini içerisinde barındıran bir güç olarak ele alındığı ve yaratılışa ait özü ortaya çıkaran asli gücün bir sembolü olarak kullanıldığı görülmüştür (West, 1994, s.292). Varoluş meselesinin kökenlerinin neler olduğu ya da bu oluşumu sağlayan kaynağın kudretinin sınırlarının belirlendiği yaratılış mitlerinin çoğunda, varlığın kaynağı olarak işlenen, yaratımı gerçekleştirenin özünün işaret edilmesinde önemli bir imge olarak kullanılan yumurtanın sadece yüklendiği sembolik anlamıyla değil, bir nesne olarak sahip olduğu formuyla da anlatımların içeriğine dâhil olduğu tespit edilmiştir (Brereton, 1999, s.253). Yumurtanın bir nesne olarak sahip olduğu şekil, onlarca yıldır değişmeyen sembolik bir anlamla bütünleştirilmiş, yumurtanın elips şeklindeki biçimi "başlangıcı ve sonu olmayan" in temsil edilmesinde bir amblem olarak kullanılır hâle getirilmiş, bu iki farklı kullanım biçimi, yumurtanın mitler içerisinde farklı anlamsal misyonları üstlenen önemli bir öge olarak işlendiği gerçeğini (Koçak ve Otyakmaz Aydın, 2023, s.222) ispat etmiştir (Pinto-Correia, 1997, s.248).

Yumurtanın yüklendiği ve işaret ettiği anlamın çözümlenebilmesinde, şeklinin bir amblem olarak kullanıldığı biçiminin (Wolmaeggs, 2020) farklı mecralardaki anlatımlarda da benzer işleyişlerle konu edinildiği görülmüştür. Yumurtanın anlam ve şeklinin gelişen anlam bağlamında nasıl bir dengede işlendiği hususu, bazen tarihi ve kaynağı bilinmeyen efsanevi bir anlatımın küçük nüanslarında, bazen de sürrealizm (Gerçeküstüçülük) akımının önemli sanatçılarından biri olan Salvador Dali'nin, 1943 yılına tarihlenen, *yeni adamın yumurtadan çıkışının* betimlendiği, yumurtanın yeni hayatı ve başlangıçları temsil eden bir sembol olarak kullanıldığı "*Yeni Bir Adamın Doğuşunu Seyreden Geopoliticus Çocuğu*" adlı tablosu (Fig. 1) örneğinde olduğu gibi tarihi ve kaynağı bilinen önemli bir eserin sunduğu bilgi ışığında çözümlenebilmiştir.

1. Kozmogonik Mitlerde Yumurta

Yaratıcı gücü içinde barındıran, uygun koşullar sağlandığında ise bu potansiyeli kendi içerisinden çıkaran, dolayısıyla evrenin doğuşunu, düzenin başlangıcını ve yaşamın yaratımını gerçekleştiren bir ana güç olarak tanımlanan yumurtanın, yaratıcı gücün algıda biçimlenen bir temsiline dönüştürülerek kullanılan hâli, en çok kozmogonik mitlerde karşılaşılan bir durumdur. Farklı

Gizemli Bir Başlangıç, İlahi Bir İz: Mitolojik Öykülerin ve Bizans Tasvir Sanatına Yansıyan Temsillerin Işığında Yumurthanın Bizans İkonografisinde Yer Alan Biçim ve Sembolizminin Yorumlanması

kültürlere ait pek çok yaratılış mitinde “yaratılış” ve “yaşam” gibi anlamları temsil ettiği görülen, “her şeyin başlangıç noktasını oluşturan bir kaynak” olarak tanımlanan yumurthanın, kaostan kozmosa geçişi sağlayan bir güç olduğuna ve tüm bu tanımlar için sahip olduğu şeklin bir sembol olarak kullanıldığına ilişkin birtakım bilgilerin verildiği ilk mitolojik anlatım formlarının, çok tanrılı bir inanç sistemine sahip olan Mısır’da, bu kadim uygarlığın önemli merkezlerinden olan Hermopolis ve Memphis/Memfis’te ortaya çıkan efsanevi anlatımlar etrafında geliştiği görülmüştür (Atwell, 2000, s.441–477). Yaratılışla ilgili olarak Hermopolis’te ortaya çıkan mitlerin ilk versiyonunda; dört çiftten oluşan ve toplamda sekiz tanrıdan oluşan yaratıcı tanrılar grubu Ogdoadlar (Fig. 2)¹, yaratımı gerçekleştiren ve biçimlendiren tanrılar olarak tanımlanmıştır. Evrende her şeyden önce var olan ilksel su Nu/Nun’un (Krappe, 1930, s.365-366) üzerinde bir rüzgârın belirdiği, bu rüzgârın suları harekete geçirdiği, yaratım için gerekli olan enerjiyi, dinamizmi ortaya çıkardığı, birlikten uzak olan sekiz tanrının bu olay sonrasında bir araya gelerek tek bir güç hâline geldiği, tanrıların derin suların altında çamurdan bir tepe yarattıkları, suların geri çekilmesinden sonra yeni başlayacak olan hayatın bir tezahürü olarak beliren ayaklarının bastığı ilksel kara parçası üzerine, Yaratıcı tanrı Ra’nın içinde bulunduğu bir yumurtayı bıraktıkları ve böylelikle yaratılış hikâyesinin başlangıcını oluşturdukları anlatılmıştır (Alford, 2004, s.60; Edwin Oliver 1966, s.131; Eliade, 1980, s.100).

Varlığın oluşumunun açıklanmasına dair geliştirilen bu ilk anlatım, birtakım küçük değişiklikler dışında, hemen hemen bütün detaylarıyla aynı merkezde ortaya çıkan bir diğer efsanevi anlatıma dâhil olmuştur. Özellikle yumurthanın farklı kaynaklardan türediği vurgusunun yapılmasıyla yaratılış ilkesinin başka bir kurguyla anlatıldığı bu biçimde, okyanusun geri çekilmesinden sonra beliren kara parçası üzerine yumurthanın, Tanrı Thoth’la ilişkilendirilen ibis kuşu ya da Nil Kazı adı verilen büyük, göksel bir kuş tarafından bırakıldığının anlatıldığı görülmüştür (Bromiley, 1988, s.104; Charlton, 2023, s.5; DeConick, 2004, s.111; Wright, 1995, s.14-15). Tanrı Thoth’un oluşumunu sağlayan kozmik yumurthanın, doğaüstü bir güç imgesi olarak kullanılan göksel kuş tarafından bırakıldığının anlatıldığı bu öykü, döneme ait sanat eserleri üzerinde de işlenmiştir. İbis kafalı bir insan şeklinde betimlenen Tanrı Thoth’un (Fig. 3) tasviri, var edilen bu yaratılış mitinin, ait olduğu kültürün ortak hafızasında ne kadar kuvvetli bir yer edindiğinin de temsiliyi oluşturmuştur.

Mısır’da, yumurthanın bir yaratım kaynağı olarak düşünüldüğünün ya da onun her şeyin başlangıcı olduğu gerçeğinin vurgulandığı anlatımların yoğunluk kazandığı bir diğer kült merkez, Memphis olmuştur. Yumurta, tıpkı Hermopolis’te olduğu gibi burada da yaratım hikâyelerinin etrafında geliştiği ana item olma özelliğini korumuş, “her şeyin başlangıcı olduğu” gerçeğinin vurgulandığı anlatımlarda bütün hikâyenin gelişimine yön veren bir nirengi noktası olarak kabul görmüştür. Memphis’te yumurthanın başlangıçları yaratan mucizevi bir güç olarak işlendiği hikâyelerin ilkinde Tanrı Khnum/Khnef (Wiedemann, 1897, s.128), başkahraman kimliğindedir. Anlatıya göre; tasvir sanatında daha çok koç başlı bir tanrı olarak betimlenen bu karakter (Fig. 4) (Kenrick, 1852, s.133), ağzından bilgiyi/logosu sembolize eden bir yumurta çıkarmıştır (Guénon, 2004, s.296; Leeming, 2005, s.329). Khnum’un ağzından çıkardığı bu yumurta, yine Memphis bölgesinin önemli tanrılarından biri olan, tasvir sanatında genellikle elleri dışında tüm bedeni sıkıca sarılmış, bir asa taşıyan, kafası kazanmış bir insan olarak betimlenen Tanrı Ptah’a (Fig. 5) kaynaklık etmiştir (Wiedemann, 1897, s.131). Tasvirlerde yer alan betim özellikleriyle tanrısal güç ve nitelikleri belirtilen Tanrı Ptah, insanları ve evreni, yüreğinin gücü ve konuşmasıyla yaratmıştır (Lichtheim, 1975, s.54). Sesinin sular üzerinde yaptığı rezonans, onun suda bir yaratım gerçekleştirmesini sağlamıştır. Evreni yaratmış, bu oluşuma bir düzen getirmiş ve onun kurduğu bu düzen, kendisinden sonra gelen tanrılar tarafından devam ettirilmiştir (Karshner, 2011, s.56).

¹ Sonsuzluğun sembolü olarak görülen bu yaratıcı tanrılar grubu hakkında sadece mitsel anlatımlarda geçen bilgilerle değil, tasvir sanatı aracılığıyla günümüze ulaşan temsillerle de detaylı bilgi elde edilebilmiştir. Tasvirler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Grabar, 2015, s. 243, fig.3; ayrı bir kaynak olarak bu metinde kullanılan görsel için bk. Dendera: The Temple of Hathor 2021.

Mısır'da Tanrı Ptah'ın yaratan güç olarak tanımlandığı bu anlatım, yaratılış hakikatinin işlendiği temel biçim olarak söz konusu edilse de aynı kültüre ait bazı anlatım türlerinde, bu ilkenin değiştiği, meselenin farklı biçimlerle ele alındığı da görülmüştür. Yumurtanın içinden çıkan yaratıcı güç Ptah'ın yumurtadan gelen kökünün sadece kendi oluşumu üzerinde etkili olmadığı bilgisinin etrafında biçimlendirilen bu anlatılarda; zanaatın, el işlerinin, ustalığın tanrısı olarak bilinen Ptah'ın (Clark, 1960, s.60-62), çömlekçi çarkının başına oturarak her şeyin başlangıcını oluşturan kozmik bir yumurta yarattığı, bu kozmik yumurtanın içinde varlığın başlangıcını sağlayacak olan bir kazın yer aldığı ve bütün düzenin bu kaz tarafından sağlandığı anlatılmıştır (Müller, 2004, s.145). Yaratıma dair belli bir açıklamanın getirildiği bu anlatıların çok sık kullanılan ve karşılaşılan bir biçime dönüşmemesi dikkatleri çekmiş; bu durum, onların kültürel bellekte kesinleşmiş bir kanı oluşturamayan kaynaklardan ibaret olduğu gerçeğiyle değerlendirilmesine sebebiyet vermiştir.

Mısır mitolojisinde kozmik yumurta, farklı versiyonlarla da olsa yaratıcıyla yaratılış ilkelerinin iç içe girerek birleştiği sarsılmaz bütünlükte önemli ve değişmeyen bir öge olarak yer almıştır. Kozmik yumurtanın bu kültüre ait olan mitolojik hikâyelerde ele alınan bu şekli, saha içerisinde değerlendirme kapsamına dâhil olan tek örnek olarak kalmamıştır. Kozmik yumurtanın yine benzer ve başat rollerle ele alınan bir biçimi de Asya'nın en eski ve en önemli uygarlık merkezlerinden biri olan Çin'de, bu kültüre ait mitolojik hikâyelerde yer almaktadır. Çin mitolojisinde yaratılışın konu edildiği mitlere göre; varlığın ortaya çıkacağı alanda başlangıçta bir kaos, bir düzensizlik vardır. Bu kaotik ortamdan evrenin oluşumu için gerekli olan temel karşıt elementleri, yani Yin (Gölgeli- doğadaki dişil ilke) ile Yan (Güneşli- doğadaki eril ilke)'in oluşturduğu zıt yaratım, güçlerini âdeta kapalı bir kutu vazifesi görerek içinde barındıran bir kozmik yumurta ortaya çıkmıştır. Evrenin yaratılışında etkin rol oynayacak olan bu eril ve dişil iki özü barındıran kozmik yumurtadan ilksel bir varlık olan Pan-gu ortaya çıkmıştır. Yumurta'yı kırarak bir anlamda kaos ortamında kendi varlığını da yaratmış olan Pan-gu, bu hamlesiyle evrene düzen getirecek olan yaratıcı sıfatını kazanmıştır (Cotterell, 1986, s.122; Koçak ve Otyakmaz Aydın, 2023, s.228).

Çin yaratılış mitlerinde ilksel varlık Pan-gu'nun ortaya çıkışından sonra evrenin biçimlenişinin nasıl olduğuyla alakalı bilgilerin verildiği anlatımların iki farklı versiyon sunan biçimler hâlinde oluşturulduğu görülmüştür. İlk hikâyede; üstün güç Pan-gu'nun, içinde bulunduğu kozmik yumurtayı kırdıktan sonra bu yumurtanın içinden evreni oluşturan iki ayrı öz olan Yin'le Yan'ın çıktığı; yumurtadan çıkan bu iki ilksel varlıktan Yan'ın (Güneşli) havaya, Yin'in ise (Gölgeli) karaya dönüşmesiyle evrenin yaratımının tamamlandığı anlatılmıştır (Fig. 6). Yaratılışın açıklanmaya çalışıldığı hikâyenin ikinci versiyonunda ise; Pan-gu'nun ilksel varlık olarak tanımlanan kozmik yumurtadan bir öz olarak çıktığı, bu yaratıcı gücün onlarca yıl süren uykusundan uyanarak kâinatın yaratımını gerçekleştirecek olan iki öz ortaya koyduğu, bu özleri yarattıktan sonra güçten düşen ilksel varlık Pan-gu'nun öldüğü; ölümler nefesinin rüzgârlara, sesinin şimşeklere, vücudunun dağlara, saçlarının bitkilere, kaslarının verimli topraklara, kanının ise akan sulara kaynak olduğu (Antikleidi 2014), bu dünyada onun nefesiyle can bulan ve insanların atası olacak olan Huaxu'nun doğumunun da onun ölümüyle gerçekleştiği bilgisinin sunulduğu görülmüştür. Çin yaratılış mitlerinde varlık hakikatinin çözümlenmesini sağlayan bu iki hikâye içeriğinin dışında aynı zamanda bu kültüre ait olan yaratılış mitlerinin, olağanüstülüklerle zenginleştirilmiş bir içerikle kurgulandığını gösteren özellikleriyle de dikkatleri çekmiştir (Berg, 2023, s.7; Seal ve Smith, 2021, s.161).

Kozmogonik mitler içinde; karşıtlık ilkelerinin kozmik bir gücün içinde bir bütün olarak yer aldığı, daha sonra iki karşıtın ayrılarak bütünü içinden çıktığı ve böylelikle evrenin yaratılışının tamamlandığına dair geliştirilen bir diğer anlatım da Japon mitlerinde geçmektedir. Bu mitlerdeki yumurtayla ilgili söylenceler, Çin mitolojisinde anlatılanlardan biraz daha farklı bir içerikle tasarlanmıştır. Buna göre, cennet ve yeryüzüyle eril ilk olan Yo ve dişil ilk olan In birbirinden ayrılmamıştır. Bu karşıtların tümü, biçimsiz bir kütleden ibaret olan kozmik yumurtanın içinde yer almıştır. Bir düzen içerisinde yer alan, fakat birbiri içine girmeyen bu karşıtlıklar daha sonra ayrılmış;

Gizemli Bir Başlangıç, İlahi Bir İz: Mitolojik Öykülerin ve Bizans Tasvir Sanatına Yansıyan Temsillerin Işığında Yumurtanın Bizans İkonografisinde Yer Alan Biçim ve Sembolizminin Yorumlanması

yumurtanın içindeki temiz olan taraf cennete, ağır olan taraf ise yeryüzüne dönüşmüştür. Evrenin asıl tasarımcısı olan Kuni-toko-tachi adı verilen tanrı ise bu iki oluşumun birbirinden ayrılmasından sonra ortaya çıkmıştır (Griffis, 1900, s.43). İlk önce karşıt ilkelerin ayrılması, sonra yaratıcının ortaya çıkması gibi benzer bazı yönler rağmen, Japon mitolojisinde yer alan bu anlatı türleri, Japon mitolojisinin Çin mitolojisinden farklı detaylarla ilerlediğini göstermiştir.

Çin ve Japon yaratılış mitlerinde, “yaratıcı” ve “yaratma” ilkesinin benzer kurgularla işlenen biçiminin, Hint mitolojisinde yer almaması, Asya mitolojileri içerisinde bambaşka bir anlatımsal bütünle karşılaşılmasını sağlamış, bu durum geniş bir coğrafyada yaratılış kavramının tek düze bir formda anlaşılmadığını, konuyla ilgili farklı yorumlar üretildiğini göstermiştir. Mısır mitolojilerinde olduğu gibi, kozmik yumurtayla ilgili efsanevi anlatılarda yumurtanın tanrılar tarafından oluşturulduğu, evrenin yaratılışının bu yumurtadan çıkan başka tanrılar tarafından tamamlandığı şeklindeki işleniş biçiminin, uzak bir coğrafyada, Hint mitolojisinde de yer aldığı görülmüştür. Hint mitolojisinde, ilksel sudan oluşan kaotik bir düzenin içine Tanrı Vişnu’nun altın bir yumurta bıraktığı, Hinduların güneşi Tanrı Brahma’nın bu yumurtadan ortaya çıkarak evrendeki tüm formların yaratımını tamamladığı anlatılmıştır. Yaratılış hakikatiyle ilgili söz konusu anlatım, bu coğrafyada geçen en eski ve kabul gören efsanelerden biri olarak tanımlanabilmektedir (Casanowicz, 1929, s.91-92).

Yumurtanın tanrılarının oluşumunun kaynağı ve onların evreni yaratma süreçlerinin başlangıç noktası olarak tarif edildiği bir diğer yaratılış miti de Fenikelilere aittir. Bu mitolojik hikâyelerde, Askolan nehrinin koruyucusu olan, verimlilik ve bereketle ilişkilendirilen yerel tanrıça Astarte’nin (Fig. 7) ortaya çıkışı anlatılmaktadır (Gavrilović Vitas, 2021, s.151). Doğu Akdeniz’in önemli uygarlıklarından biri olan ve sahip olduğu stratejik konum dolayısıyla kültürler arası etkileşime açık olan bu uygarlıkta da yumurta, yaratılışın açıklanmasında önemli bir sembol olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda, Ashtoreth/Astarte’nin ortaya çıkışının anlatıldığı hikâyenin iki farklı versiyonuyla karşılaşılabilir. Birinci versiyonda, Askolan Gölü’ne balıkların bıraktığı bir yumurta üzerinde güvercinlerin kuluçkaya yattığı, bir süre sonra bu yumurtadan Tanrıça Astarte’nin ortaya çıktığı (Diodorus Siculus Library of History 2020; Siculus, 1935, s.4.2-6); ikinci versiyonda ise Tanrıça Astarte’nin, balıkların Fırat Nehri kıyılarına taşıdığı bir yumurtadan çıktığı anlatılmıştır (Clark, 2015, s.46).

Yumurtanın yaratımı sağlayan ana metafor olarak tanımlandığı yaratılış mitleri arasında, sembolik anlatımların yoğun bir şekilde kullanıldığı farklı anlatım biçimlerinden birinin özgün şekilde Budizm’de yer aldığı görülmüştür (Eliade, 1991, s.77). Bu anlatımda yumurta, Buddaha/Buda’nın uzay ve zamanın sınırlarını aşarak kâinatın yaratılmasından önceki bir zamana döndüğü yolculukta, iki önemli öge olan uzay ve zamanın sembolü olarak kullanılmıştır. Buda, cehaletin tıpkı bir yumurta gibi şekillenen ve aşılması zor olan sınırlarını aşmıştır. Onu aşarak çıkan “*Jyesta*”, yani “*ilk doğan*” olmuş, tek ve güçlü, evrensel ve kutsal olma sıfatına erişmiştir (Snodgrass, 1992, s.195). Anlatıda “*cehaletin kabuğu*” olarak adlandırılan yumurta (D’Souza, 2005, s.123), evrenin oluşumunu sağlayan ana kaynak olarak önem kazanmış, “*Hiranyagarbha*” adıyla tanımlanan bu ilkesel varlığının içinden çıkmak, var olmak, ilahi olana kavuşmak ve hatta kutsal olan ilahın ta kendisi olmak anlamlarına gelmiştir (Bowker, 1997, s.240).

Eski Doğu kültürlerinin yaratılış mitlerinin hemen hemen hepsinde ana yaratım ögesi olarak işlenen yumurta, Batı’da, Antik Yunan medeniyetinin kültürel özünü yansıtan mitolojik hikâyelerinde de benzer bir görev ve tanımlamayla işlenmiştir. Nitekim yumurtanın burada da ilksel ve her şeyin içinden çıktığı bir güç olarak tanındığı görülmüştür. Ancak bu mitolojide, yumurtanın yaratan kuvvet olarak varlığın başlangıcında üstlendiği rolünün ne olduğuyla ilgili biçimin işlenişinin ise birtakım farklılıklarla inşa edildiği tespit edilmiştir. Antik Yunan mitolojisinde, yumurta ve yaratım ilkesinin bir bütünde buluşturularak anlatıldığı en önemli yaratılış hikâyelerinden biri, Pelasgların yaratılış mitinde, Eurynome ve Ophion’un arasında geçen olayların aktarımının yapıldığı anlatımlarda yer almıştır. Burada işlenen anlatıma göre; Yer tanrıçası Gaia’nın farklı bir görünümü olan Tanrıça

Eurynome (Fig. 8²), evrenin kaotik düzeninden, bu düzenin ta kendisi olan ilkel sudan, yani koastan ortaya çıkmıştır. Eurynome varlığını devam ettirebilmek amacıyla gökyüzüyle denizleri birbirinden ayırmış, bu hamlesinden sonra kâinatı kaplayan engin suların üzerinde dans etmeye başlamıştır. Her seferinde dansının hızı artan Eurynome, bu hızıyla rüzgâr tanrısı Boreas'ın oluşumuna zemin hazırlamış, Eurynome'nin sular üzerinde yaptığı dansın ahengiyle oluşan Boreas, transformasyona uğrayarak Ophion adı verilen bir yılanı dönüştürmüştür. Yılanı dönen Ophion, oluşumunu sağlayan bu kadının etrafına dolanmıştır. Eurynome, etrafında dolanan Ophion'dan gebe kalmış ve bir güvercin silüetine bürünmüştür; evrenin başlangıç noktası olacak olan evrensel yumurtanın oluşumunu sağlamıştır (Russell Coulter, 2000, s.175). Ophion, Eurynome tarafından kaostan ortasına bırakılan bu yumurtanın etrafına dolanmış, onun gövdesinin boğumlarıyla ısınan yumurta çatlamış, Uranos, gökyüzü; Ourea, dağlar; Pontus, denizler; Toprak ana Gaia ve onun dağları ve nehirleri başta olmak üzere tüm yıldızlarla gezegenlerin yaratımı sağlamıştır. Yaratım ilkesinin ta kendisini oluşturan Eurynome'yi geriye atan Ophion, kendisini evrenin tek yaratıcısı ilan etmiştir. Ophion'un bu hamlesiyle âdeta öfkeden çıldıran Eurynome, önce kovarak, daha sonra da sonsuza kadar yeraltına sürgüne göndererek onu cezalandırmıştır (Alban, 2003, s.146).

Antik Yunan mitolojisinde evrenin oluşum prensibinin yumurtayla ilişkilendirilerek ele alındığı bir diğer yaratılış anlatımı ise MÖ VII. yüzyıla ait Orfik mitleridir. Burada yer alan anlatımlara göre; Kranus, gümüş bir yumurta yaratmış, bu yumurtadan Phanis adında bir tanrı doğmuştur (Fig. 9). Kozmik yumurtadan doğan ve ışığın tanrısı olarak adlandırılan Phanis, canlı ve cansız evreni dolduran tüm varlıkların yaratımını gerçekleştirmiş, kendinden Nyx'i ortaya çıkararak Antik Yunan mitolojisinin ilk kuşak tanrıları olarak bilinen titan ve titanitlerin oluşumunu sağlamıştır (Stokey, 2004, s. 36³).

Yumurtanın içinde bir yaşam barındırdığı ve sahip olduğu güçle yaratılışa doğrudan etki ettiği anlatılan yaratılış mitlerinde, yumurtaya yüklenen bu sembolizmin her yerde benzer özelliklerle kullanılmadığı görülmüştür. Yumurtanın farklı anlamlar ve sembollerle buluşturularak bambaşka bir anlam ve içerikle ele alınan şeklinin en güzel örneklerinden birini, Antik Yunan mitolojisinde Leda ve Zeus'un ilişkisinin anlatıldığı hikâye oluşturmuştur. Yumurtanın iyinin ve kötünün sembolü olarak kullanıldığı bu hikâyeye göre; Tanrı Zeus, kuğu şeklini alarak bir nehir kıyısında yıkanan Sparta Kralı Tyndareos'un güzel karısı Kraliçe Leda'ya yaklaşmıştır. Zeus ve ölümlü Leda, birlikte olmuş, (Brewer 2001, s.1), bu birliktelikten sonra Leda iki yumurta ortaya çıkarmıştır. Fakat bu yumurtalardan biri Tyndareos tarafından, bir diğeri ise Zeus tarafından döllendirilmiştir. Her bir yumurtadan ikiz çocuk çıkarak toplamda dört çocuğun dünyaya geldiğinin anlatıldığı bu hikâyede, Helene ve Kastor, Zeus'un; Klytimestra ve Polydeukes da Tyndareos'un çocukları olarak anlatılmıştır (Werness, 2006, s.156). Tek anneden doğan, fakat farklı iki babadan olan kardeşlerin, dolayısıyla evrendeki ilk canlı varlığın oluşumunun anlatıldığı bu mitte, aslında sadece insanın varoluş ilkesi ve soyun gelişimi açıklanmamıştır. Mit, aynı zamanda evrendeki zıtlıkların nasıl oluştuğuyla ilgili bilgi veren yönüyle efsanevi bir söylem olarak da tanımlanabilmiştir.

Zeus'un çocukları olan Helene ve Kastor'un kardeşliğin ve dostluğun, Tyndareos'un çocukları olan Klytimestra ve Polydeukes'un ise uyumsuzluk ve savaşın sembolü olarak (Tao, Peng ve Chen, 2021, s.2) anlatıldığı bu ilginç öykü, tasvir sanatı ustalarının repertuarına da girmiştir. Rönesans sanatının önemli temsilcilerinden biri olan Cesare da Sesto'nun, XVI. yüzyıla tarihlenen "*Leda ve Kuğu*" adlı tablosu (Fig. 10), binlerce yıl sonra bile olsa hikâyenin sanatçıların tahayyüllerini süslediğini ve sanatçıların eserlerinde bu hikâyeyi konu edindiğini göstermiştir.

² Eserde yer alan sahnenin ayrıntılı anlatımı için ayrıca bk. Caskey ve Beazley 2024; Eurynome'nin yaratılış efsanesi için bk. Paleothea 2024.

³ Ayrıca bk. The Collector 2021; Eurynome 2024; Olimpioi 2024. Phanes – The God of Creation And New Life 2024.

Gizemli Bir Başlangıç, İlahi Bir İz: Mitolojik Öykülerin ve Bizans Tasvir Sanatına Yansıyan Temsillerin Işığında Yumurtanın Bizans İkonografisinde Yer Alan Biçim ve Sembolizminin Yorumlanması

2. Yumurtanın Bir Form ve Forma Yüklenmiş Bir Sembol Olarak İnanç, Ritüeller ve Gelenekler Kapsamında Kullanımı

Farklı coğrafyaların farklı zamanlardan gelen ve ait olduğu toplumun dinî, sosyal, kültürel ve hatta sanatsal anlamda duyuş ve düşünüş biçimine dair önemli bilgiler veren mitolojik öykülerin içerisinde- burada da ele alındığı üzere- yumurta, varlığın başlangıcının oluşumunu sağlayan bir güç merkezi olarak ele alınmış, bu etkin gücün anlamlandırılmasında onun önemli bir sembol olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. İnsanın, eşyanın tabiatıyla ilgili sahip olmak istediği bilgi için bu nesnenin önemli bir veri sunduğuna, hatta bu nesnenin verinin ta kendisini oluşturduğuna dair geliştirdiği inanç, yaratım meselesinin konu edinildiği mitlerde yumurtanın hem sahip olduğu şekil hem de şekline yüklenen sembolik anlamıyla kullanılmasının önünü açmıştır. Eski Doğu ve Batı dünyasının yaratılış mitlerinde, varlığın hakikatinin yumurtayla ilişkilendirilerek açıklanan biçimi, kültürel bellekte kayıt altına alınan tek form olmamıştır. Öyle ki nesnenin taşıdığı sembolik anlamının sadece yaratılış mitlerinde değil, hayatın farklı sahalarında, farklı tanım ve algı türlerine hizmet eden biçimler içinde de kullanıldığı görülmüştür.

Yumurtanın, “*yaratan*” tarafından belirlenen sistemli bir bütünlü, yani inanç esasıyla buluşturulması; benimsediği dinin gereklilikleriyle hayatını biçimlendiren insanların, dinî ritüellerinde ya da kültürel bir aidiyet kimliği olarak gelişen geleneklerinde yumurtayı, yarattıkları yeni biçimlerle kullanılır hâle getirmeleri gibi unsurlar takip edildiğinde yumurtanın hem form hem de manasının temel alınarak kullanıldığı yeni biçimlerin ortaya çıkmasının yolunu açtığı sonucuna ulaşılmıştır, yumurtanın değişik anlamlara işaret eden bir sembol olarak inanç, ritüeller ve gelenekler kapsamında işlenen tüm biçimlerinin, yumurtanın evrenin yaratımıyla ilgili mitolojik anlatımlardaki yeri kadar önemli olduğunun düşünülmesini sağlamıştır.

Yumurtanın, kaostan düzene geçişi sağlayan bir güç olduğunun, Tanrı Brahma'nın yaratıcı güç ilkesiyle birleştirilen bir yumurtadan çıkarak vücuda gelmesinin anlatıldığı Hint kozmogonik mitinin, Hindu geleneklerine kuvvetli bir etkiyle tesir etmesi ve Hinduların yaratım mitindeki öğreti gereği kutsal bir kaynak olarak gördükleri yumurtayı yemeyi reddetmeleri (Blackman ve Kvaska, 2011, s.178) örneğinde olduğu gibi yumurtanın inançtaki esaslara, geleneksel olarak takip edilen eylem biçimlerine dâhil edilen şekli, dikkatlerin yöneleceği başka alanların belirlediğinin ispatını oluşturmuştur. Yumurtanın, benimsenen din ve dinle ilintili olarak gelişen ritüellerde ve toplumların özünü oluşturan geleneklerde önemli bir sembol olarak kullanıldığı ilk biçimlerinden biri; Roma döneminde, Yunan mitolojisinde, evrenin oluşumunun anlatıldığı Orfik mitlerde kâinatın başlangıcı bazı anlatımlarda Tanrı Phanis'le, bazı anlatımlarda ise Dionysos'la ilişkilendirilmiştir. Kâinatın başlangıcının Dionysos'la ilişkilendirildiğinin aktarıldığı anlatımda, kâinatın kaynağı olan kozmik yumurtadan çıkan ilksel gücün, Dionysos/Bakkhus olduğu belirtilmiştir. Tanrı Dionysos'un/Bakkhus'un evrene yaratılışla ilgili ilahi bir ışık getirdiğinden bahsedilen bu anlatıda yer alan bilgiler, yumurtanın sembolizmi üzerinde farklı bir tanım gelişmesine sebep olmamıştır. “*Eşyanın özü olma*” ve “*yaşam*” gibi anlamların taşıyıcısı olan yumurta, benzer anlamsal misyonlarla bütünleştirilmiştir. Yumurtanın yüklendiği bu anlamın imparatorluğun pagan yılları boyunca din ve dinle ilgili gelişen tüm eylemlerini kapsadığı görülmüştür. Yumurta, muhtemel bir Pers etkisiyle (Together, 2018) yaşam, doğurganlık, üreme gibi sembolik anlamların temsilcisi olan Tanrıça Venüs'e, tarım Tanrıçası Ceres'e, başta bu iki tanrıça olmak üzere bu anlamla ilişkilendirilen diğer bereket tanrı ve tanrıçalarına, bereket ve şarap Tanrısı Dionysos'a/Bakkhus'a olan inanç kapsamında yapılan ritüellerde etkin bir şekilde kullanılmıştır. Antik Yunan'da özellikle bahar dönümlerinde yapılan dinî festivallerde “*yeniden doğuş*” anlamıyla bütünleştirilerek önemli bir imge hâline getirilen yumurtanın, Tanrı Dionysos'un/Bakkhus'un heykellerinin ellerine bırakılması (Fig. 11) ve bunun ritüellerde uygulanan önemli jestlerden biri hâline getirilmesi dikkat çekicidir (Hall, 1996, s.70; Rykwert, 1988, s.126; Simoons, 1994, s.156).

Antik Yunan'da bahar döngülerinde, özellikle Tanrı Dionysos/Bakkhus adına yapılan festivallerde önemli bir dinî sembol olarak yer alan; yaşamı, yeniliği, yenilenmeyi, başlangıçları temsil

eden yumurtanın (Pittman, 2003, s.123) bu şekildeki kullanımının, yazılı kaynaklar ve hatta tasvirlerin sunduğu bilgiler doğrultusunda, Eski Doğu dinlerine kadar uzandığı tespit edilmiştir. Örneğin pagan dünyadaki bu kutlama seremonilerinin en erken temsillerinin, Mısır ve Pers kültüründe yer aldığı görülmüştür (Malm, 2018, s.241). Eski Doğu'nun en köklü medeniyetlerinden olan Mısır ve Pers kültüründe yumurta, bu kültürlerin ibadet biçimlerinde baharın ve baharın getirdiği kutsal enerjinin ana simgesi olarak yer almıştır. Kutsallık atfedilen yumurtalar, bu şölenlerde tatbik edilen ritüeller gereğince rengârenk boyanmış, şölen havasında geçen kutlamalarda baharla gelen diriliğin insanlarda oluşturduğu neşenin, âdeta somut resimleri hâline gelmiştir.

Tanrı Amun'un yaratıcı gücünü vurgulamak için yumurtayı onunla özdeşleştiren ve tapınaklarına boyalı yumurtalar asan Eski Mısır'la (Shoup, 2017, s.308), baharın getirdiği enerjiyi kabul eden ve bunu boyalı yumurtalarla sembolik bir dile aktaran İran'daki Zerdüşterin geliştirdiği ritüellerin içerik benzerliği dikkat çekicidir. Zerdüşterin yeni yılı olan "No Ruz" da da tıpkı Mısır'da olduğu gibi yumurtaların boyandığı görülmüştür. Festivallerde inananlar tarafından yumurtaların hediyeleşmenin bir metası hâline getirildiği, yumurtaların yendiği büyük sofraların kurulduğu, yenen yemeklerin ardından yumurta kabuklarının kışın kovulması ve baharın karşılanması adına kırıldığı bilgisine erişilmiştir (Goniaxalarosis, 2021; The Magic of Easter Eggs, 2011). Pers din ve kültür hayatında esasında bir şükür iletisi olarak tasarlanan festivallerde, tatbik edilen ritüellerdeki ayrıntılar (Meri 2006, s.599), pagan inanışın yaygın olduğu dönemlerden bugüne ve Ortodoks dünyasının önemli ayinlerinden Paskalya'ya kadar uzanan hâleriyle dikkatleri çekmiş, ritüeller kapsamında gerçekleştirilen bu benzer eylemsel biçimler, dönem ve kültürler arasındaki etkileşimin sağlamlığının ve devamlılığının temsili oluşmuştur (Helleniceeggs, 2015).

Bahar döngülerinde, tanrının yaratma gücünün anımsanması adına düzenlenen, yumurtanın yeniliğinin ve yaşamın simgesi olarak kullanıldığı dinî içerikli festivaller, sadece Doğu dünyasında görülmemiştir. Batıda Saksonlar, Keltler ve hatta İskandinavlar da dâhil olmak üzere farklı kültürlerde Germen Tanrıçası Eostre ile ilişkilendirilerek ortaya çıkarılan Ostora festivallerinin düzenlenmesi (Billson, 1892, s.444), bahar döngüsünde (Pittman, 2003, s.123⁴), her yıl Nisan ayında düzenlenen bu festivallerde, yine yumurtanın yaşam ve verimle ilişkilendirilerek kullanılması, yumurtaları kırmadan onların etrafında yapılan danslarla baharın gelişinin kutlanmasının (Barnett, 1949, 65) özellikle Rönesans döneminden itibaren uygulanan bir gelenek hâline getirilmesi, bu durumu örneklemiştir (Canton Public Library, 2023; Cerdeira Home for Creativity, 2023; The Public Domain Review, 1620).

Geleneksel öğretilerin günlük yaşam pratiklerinde tatbik edilen biçimleri, zamanla ait oldukları toplumun estetik zevklerine hitap eden sanat eserlerinde de konu edinilmeye başlamıştır. Hollandalı sanatçı Pieter Aertsen'in 1552 yılına tarihlenen yağlıboya tablosu, bu inancın resim sanatında işlendiğini örnekleyen birkaç önemli eserden biridir (Fig. 12).

İnanç ve geleneksel öğretilere yerleşen birtakım pratiklerde neşenin ve sevincin hâkim olduğu bir içeriğin ana bileşeni olan yumurtanın, eylemsel ve anlamsal olarak farklı kurgular içinde yer alabildiği görülmüştür. Ölü gömme gelenekleri ve bu kapsamda uygulanan çeşitli ritüeller, dikkatlerin yoğunlaşması gereken özel bir alan olarak belirmiştir. Nitekim ölümün beden denen aşılmaz sınırın kırılmasını sağlayan bir metafor olarak algılanması, ruhun bu engeli aştıktan sonra sonsuza dek süren sınırsız bir özgürlüğe erişeceğine inanılması dolayısıyla tüm bu düşünsel örüntü içinde yumurtanın yeni bir yaşam için başlangıç, en azından bu başlangıç için önemli bir sembol olarak kullanılan öge hâline getirilmesi, onun ölüm seremonilerinde de yer almasına zemin hazırlamıştır.

Yumurta, ölüme ilişkin geliştirilen ritüeller bağlamında insanı acısından uzaklaştıran, onu rehabilite eden, en azından insana bu imkânı sağlayacağı kanaatini veren uygulamalarda hep olumlu anlamlarla buluşturulmuştur. Öyle ki inanç ve geleneksel öğretiler dikkate alınarak tatbik edilen pek

⁴ Ayrıca bk. Cerdeira Home for Creativity 2023.

Gizemli Bir Başlangıç, İlahi Bir İz: Mitolojik Öykülerin ve Bizans Tasvir Sanatına Yansıyan Temsillerin Işığında Yumurtanın Bizans İkonografisinde Yer Alan Biçim ve Sembolizminin Yorumlanması

çok uygulamada, binlerce yıldır kolektif bilinçaltının yarattığı öykülerde sonsuzluğun, yeniden dirilişin, yaşamın, canlılığın sembolü olarak kullanılan yumurtanın yine aynı anlam kapsamında ölen kişinin acısıyla baş başa kalan yakını tarafından içsel bir rahatlamaya kavuşmayı sağlayan bir nesne olarak anlamlandırıldığı ve kazandırılan bu yeni anlam çerperinde kullanıldığı görülmüştür. Ölen kişinin ardından ona yeni bir hayat dilemenin simgesi olarak mezarlara yumurta bırakılmaya başlanması, bununla alakalı onlarca farklı ve ilgi çekici ayrıntının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Mısır'da, Asya ve Akdeniz kültürlerinde yumurtaların mezarlara bırakılan adak objeleri hâline gelmesi, ölüm geleneklerinde yumurtanın kullanım şekliyle ilgili elde edilen bilgilerin ne kadar daha çeşitlenebileceğini gösteren önemli örnekler olarak belirmiştir (Scala, 2022).

Nesnenin bir sunudan ziyade ölen kişi için dilenen yeni ve sonsuz yaşam simgesi olarak kullanılan biçiminin bu anlamsal yorumu, farklı bölgelerden gelen arkeolojik verilerden elde edilen bilgilerle somut olarak da kanıtlanabilmiştir. Vatikan'da, Triumphalis Nekropolü'nde yapılan kazılarda ortaya çıkarılan, MS 50-150 yıllarına tarihlendirilen, sağ elinde yumurtayla gömüldüğü-görülen, henüz bir yaşını doldurmamış bebek mezarının (Fig. 13) (Musick ve Keating, 2016, s.192⁵), 2014 yılında güneydoğu Almanya'da, Langenpreising'de yapılan kazılarda ortaya çıkarılan, VII. yüzyıllara tarihlendirilen ve içinde haşlanmış yumurta kalıntılarının olduğu tespit edilen bir kız çocuğuna ait mezarın (Strott, Czermak ve Grupe, 2006, s.68⁶) ve Berryfields Buckinghamshir'da IV. yüzyıla tarihlendirilen, hasır örgü bir sepetin içinden çıkan dört adet yumurta kalıntılarının bulunduğu bir mezarın keşfedilmesi, yumurtanın ölü gömme geleneklerinde yüklendiği sembolizm dolayısıyla önemli bir materyal olarak yer aldığını ispat eden en önemli somut örnekler olarak sıralanabilmiştir (The History Blog, 2024).

Yumurtanın mezarlara adak objesi olarak bırakılan şeklinin kimi durum ve uygulamalarda değiştiği de görülmüştür. Ölen kişi için beslenen güzel dileklerin bir simgesi olarak kullanılan yumurtanın yüklendiği mistik anlam, bazen gerçek yumurta değil de yumurta biçimindeki adak objelerinin mezarlara bırakıldığı bir biçime dönüşmüştür. Özellikle Klasik dönemde insanlar, ölen yakınları için umdukları yeni ve güzel bir hayat temennisini yumurta biçimli sunu öğeleriyle birleştiren sanat eserleri üretmişlerdir. Bu dönemde yapılan yumurta formundaki vazolar (Fig. 14), (Metropolitan Sanat Müzesi (Metropolitan Art Museum, 2024) ile yumurtanın sadece biçimi esas alınarak yapılan taş veya mermer heykeller, bu yöndeki bir kullanımın varlığının işareti olmuştur.

Farklı inanç sistemlerinde ve farklı kültürlerde yumurtanın ölü gömme geleneklerinde çok farklı biçimlerde kullanıldığı görülmüştür. Hristiyan inancının temellerini oluşturan Yahudi geleneğinde yumurtanın yas törenlerinde, ölünün defnedilmesi merasiminden sonra yenen bir yemeğin -(Tevrat, Hoşea, 9: 34; Tevrat, Hezekiel, 24: 17, Tevrat, II. Samuel, 3: 22-35) İbranice'de "*Seudat Havara'ah*" olarak adlandırılan yas yemeğinin (Mişna, Moed Katan, 27b için bk. Sefaria, 2024)- ana ögesi olarak kullanılan şekli, ilginç bir biçimlendirme durumundadır.

Ölen kişinin yakınlarının defin sonrasında yedikleri ilk yemek (Tevrat, II. Samuel. 3: 22-35) olan ve kelime anlamıyla "*İyileşme Yemeği*" olarak bilinen, aslında onların kayıplarından ötürü etrafını saran ve acılarını paylaşan kalabalık insan gruplarından ayrı bir yerde olduklarını vurgusunu da bir anlamda sağlayan bu yemek (Van Gennep, 1960, s.164), genellikle acılı ailenin etrafındaki tanıdık isimler tarafından getirilen ve kayıp yaşayan bireylere sunulan (Tevrat, Hezekiel, 24: 17) bir yemek olmuştur (Tevrat, Yeremya, 16: 7). Ölen kişinin ardından yakınları tarafından tutulan ve yedi gün devam eden "*shiv'a*" isimli yas tutma sürecinin (Tevrat, Yaratılış, 50: 10; Tevrat, Mezmurlar, 147: 3) başlangıcını oluşturan bu yemekte; yumurta, simit veya çörek, mercimek ve nohuttan oluşan genellikle yuvarlak

⁵ Ayrıca bk. The Spanish Steps Apartment On Via Della Mercede 2014; Roma Wonder 2017; The History Blog 2024; Museivaticani 2024.

⁶ Ayrıca bk. Medievalists.net 2024.

biçimli besinler yenilmiştir. Yumurta ve yanındaki bütün besin öğelerinin yuvarlak formda olması bilinçli bir tercihin ürünü durumundadır. Yuvarlak formu besinler sahip olduğu şekil itibariyle başlangıcı ve sonu olmayan, sonsuza kadar devam eden yaşam döngüsünün temsili olarak kullanılmıştır (Heilman 2001, s.134). Sofrada sunulan bu yiyeceklerle ölümün, bu döngünün küçük bir parçası olduğu, sonsuz olan asıl istikametle başlayan yeni hayat olduğu (Tevrat, Mezmurlar, 49: .11) âdeta sembolik olarak vurgulanmak istenmiştir (Marks, 2010, s.100).

Binlerce yıllık bir kültür aktarımı sonucu Yahudilerin ölü gömme geleneklerine dâhil olan yumurta, önemli bir ana item olarak aynı kültürün festivaller ve şöenlerinin anlamsal içeriğini oluşturan bütününe de yerleşmiştir. Mısır'da kölelikten kurtulan İsrailoğullarının göç hikâyesinin anımsandığı, çöldeki seyahatleri esnasında mayasız ekmeğe yemelerinin anısına, Yahudi takvimine göre her sene Nisan ayının 15'inci gününde başlayarak kutlanan ve yedi gün boyunca devan ettirilen Pesah, Fısıh veya Hamursuz Bayramı'nda tatbik edilen biçimler, bu durumun en önemli örneklerinden birini oluşturmuştur (Tevrat, Mısır'dan Çıkış, 12: 1-28).

Pesah Bayramı kapsamında yapılan ritüellerde topluca yenen yemeğin Yahudi geleneklerinde büyük önemi vardır (Tora-Şemot, 12: 3-11; Mişna-Zevahim, 5: 1-8). "Seder" adı verilen bu yemekte adak hayvanlarının etiyle birlikte tavuğun incik veya boynu, bir tane haşlanmış yumurta (beitzah) (Eisenberg, 2008, s.45) ve acı otların servis edildiği "Seder Tabağı" adı verilen bir tabak hazırlanmış ve büyük bir yemek yenilmiştir (Parrinder, 1971, s.408; Poznanski, 1980, s.879). Tabakta yer alan her bir yiyecek aslında bir sembolik anlama dâhil olan şekliyle burada görev almıştır. Farklı türden yiyeceklerde yer alan yumurta, tıpkı defin ritüellerinde olduğu gibi, burada da yası sembolize eden bir anlamla yer almıştır. Bu kültüre ait olan bazı rivayetlerde yumurtanın Fısıh gecesi vefat eden İbrahim peygamberin (Tevrat, Yarattılış, 17: 5) ardından yenen yas yemeğinde (Hebrew Books, 2024) yer aldığı bilgisinin geçtiği görülmüştür. Bu yöndeki bilgiler, yumurtanın yasla ilişkili bir ritüelde; yaşam, canlılık, yeniden doğuş gibi çeşitli olumlu anlamları karşılayan (Kılıç, 2012, s.75) bir sembol olarak kullanıldığının anlaşılmasını sağlamıştır.

3. Bizans: İkonografide ve Sanatta Yumurta

Oluşumu on binlerce yıl öncesine dayanan, ait olduğu toplumun sosyal, kültürel ve hatta sosyopsikolojik durumu gibi pek çok hassas noktayla ilgili geniş bilgiler içeren mitolojik hikâyelerin; varlığın sebebinin ne olduğunun, arkasında yatan gerçek anlamın gizeminin çözülmesine dair bir yol sunan ve din adı verilen mefhumun; dinin büyük bir şekillendirici unsur olduğu iç âlemde, belli bir sükûnetin yakalanması adına inanılan varlıklara saygı göstermek ve manevi temizlik sağlamak amacıyla belli kurallar gözetilerek kurgusu tamamlanan ve tatbiki sürekli hâle getirilen dinî ritüellerin; toplumsal anlamda sağlam bir bütünlük yaratma amacından hareket edilerek üstün bir çabayla var edilen, değerler, inançlar, alışkanlıklar, kültürel ve sosyal normlar gibi pek çok unsurun biçimlendirici bir öge olarak içeriğinin yapılandırılmasında görev alan ve bu anlamda toplumsal bir kimlik inşası sağlayan geleneklerde hem sahip olduğu şekil hem de şeklinin yüklendiği sembolik anlamla önemli bir öge olarak yer alan yumurtanın, değişmeyen kural ve kaidelerle işlendiği bir diğer inanç sistemi, Yahudi inancının temel alındığı ve ondan ayrılarak yeni bir değer olarak yükseldiği Hristiyanlık olmuştur.

Varlığın başlangıcı, doğum, canlılık ve sonsuz yaşam (Scala, 2022) gibi pek çok kavramın en eski sembollerinden biri hâline gelen yumurta, benzer bir şemayla bu dinin içeriğine dâhil olmuş, bu noktada sadece biyolojik bir öge olmanın ötesine geçerek ruhsal ve manevi bir anlam kazanmıştır. "Yaratan" ve "yaratılan" metaforunun tanımlanmasında ulaşılan bir cevapla "yaratıcı" ile ilişkilendirilen ya da yaratımı sağlayan bu üstün gücün ortaya çıktığı ana kaynak olarak tanımlanan biçimiyle önem kazanan yumurta, Hristiyanlıkta "yaşam" ve "sonsuzluğu" simgeleyen ve bu iki anlamla bütünleşen önemli bir sembol olarak yer almıştır. "Yeni bir hayatın başlangıcı olma" anlamını yüklenen yumurta, Hristiyanlıkta özellikle Ortodoks Hristiyan geleneğindeki Paskalya Bayramı'nda yer alan biçimiyle ön

Gizemli Bir Başlangıç, İlahi Bir İz: Mitolojik Öykülerin ve Bizans Tasvir Sanatına Yansıyan Temsillerin Işığında Yumurthanın Bizans İkonografisinde Yer Alan Biçim ve Sembolizminin Yorumlanması

plana çıkmış, bu sebeple burada daha çok “diriliş” ve “yaşam” kavramlarına işaret eden hâliyle dikkatlerin odağına yerleşmiştir (Together, 2018).

Hristiyanlıkta, “diriliş” ve “yaşam” başta olmak üzere yenilenme, doğum, bereket, doğurganlık, ölümsüzlük, temizlik, saflık, mükemmellik gibi pek çok olumlu kavramla bütünleştirildiği görülen yumurthanın, Hristiyan teolojisinde ve ikonografisinde nasıl yer aldığı konusunun esaslarının belirlenebilmesinde iman ve itaatte kusursuzluğun temsilleri olarak beliren önemli isimlerin hayat hikâyeleri büyük referanslar sunmuştur. Nitekim her birinin önemli rollerle söz konusu edildiği karakterlerin hayat hikâyelerinde yer alan birtakım ipuçlarının fark edilmesi, bunların takip edilmesi, irdelenmesi ve yorumlanmasıyla bir sonuca ulaşılabilceği görülmüştür. İkonografi ve ikonografinin doğrudan bir tesir alanı yaratarak biçimlendirdiği tasvir sanatı, bu çözümlemenin yapılabilmesi için başvurulması elzem olan iki başat alan olarak belirlemiştir.

Bizans'ta, yumurthanın yüklendiği anlama ilişkin bir bilgi edinimi sağlamak için referans alınması gereken, bu anlamda hem inanç kapsamında nasıl bir değerde olduğu hem de ikonografide insan zihni tarafından nasıl rasyonelize edilip imgeleştirildiğinin irdelenmesinin zorunlu olduğu ilk isim, Mecdelli Meryem olmuştur. Günahkâr olan, fakat iman ve itaatiyle kurtuluşa eren, İsa'nın güvenini ve sevgisini kazanıp onun yoldaşı hâline gelen (İncil, Luka, 7: 36-50), İsa'nın dirilişinin müjdecisi olan ve böylelikle Hristiyanlığın başlatıcısı hâline gelen Mecdelli Meryem, Hristiyan teolojisi ve onun biçimlendirdiği Hristiyan ikonografisinde önemli bir yerde durmaktadır (Ehrman, 2006, s.256; İncil, Yuhanna, 20: 10-18; İncil, Markos, 16: 1/9-10; İncil, Luka, 8: 2; King, 2003, s.142). Bazı efsanevi anlatım biçimleriyle gerçek kimliği karmaşıklaşan, fakat İsa'nın öğretilerine sadık bir şekilde hizmet etmesiyle hem dinî hem de tarihsel açıdan belli bir değerde duran Mecdelli Meryem'in, İsa'yla olan ilişkisiyle bir değer kazanan yaşam hikâyesi, Bizans ikonografisi ve tasvir sanatında, sadece bu yönüyle değil, aynı zamanda yumurthanın bir nesne ve sembol olarak nasıl bir bütünlükte algılandığının ve işlendiğinin çözümlenmesinde önemli ipuçlarının yakalanmasını kolaylaştırmasıyla da belli bir değere ulaşmıştır.

Batı'da Maria Magdalena olarak isimlendirilen ve hikâyesinde daha çok İsa'nın dirilişiyle ilgili sembolik anlatımların yakalandığı görülen Mecdelli Meryem'in hikâyesinde yumurthanın önemli bir öğe olarak kullanılan biçimiyle ilgili iki farklı öyküsel versiyonla karşılaşmıştır. Bu anlatımlardan ilkinde göre; İsa'nın çarınca gerildiği günün ertesinde Mecdelli Meryem -o günün daha sonra Paskalya günü olarak kutlanacağı bir pazar sabahı- İsa'nın cesedini yağlamak için onun mezarına gitmiştir. Mezar ziyaretine giderken Yakup'un annesi Meryem, Salome (İncil, Markos, 16: 1; İncil, Matta, 28: 1; İncil, Matta, 27: 56; İncil, Luka, 8: 2-3; İncil, Luka, 24: 9; Aydın, 2007, s.95) ve beraberindeki birkaç kadın (İncil, Luka, 24: 10) ona eşlik etmiştir. Mecdelli Meryem, ziyareti sırasında ona eşlik eden kadınlarla paylaşmak üzere yemeleri için yanına bir sepet haşlanmış yumurta almıştır (Hitchen, 2023, 156). Önderliğini Mecdelli Meryem'in yaptığı kadınlardan oluşan küçük kabile, İsa'nın mezarının başına gelmiş, nihai noktaya erişen Mecdelli Meryem, onun defnedildiği mezarın kapağının (İncil, Markos, 15: 46), açık (İncil, Markos, 16: 4), mezarın ise boş olduğunu fark etmiştir (İncil, Matta, 28: 2-6). İsa'nın dirilişine tanıklık eden kadının yanında getirdiği bir sepet dolusu haşlanmış yumurta, bu olay sonrasında renk değiştirmeye ve parlak kırmızı rengini almaya başlamıştır (Atwood, 1993, s.126). İsa'nın dirilişinin arkasındaki kutsal müdahale ve ilahi kararın arkasındaki bu mucize, bir anlamda kadınların gözleri önünde yeniden tecelli etmiş, İsa'nın ölümden sonra kavuştuğu yeni hayatın simgesi, beyazdan kırmızıya dönen ve yeni bir başlangıcın eşiği olarak kabul edilen yumurtalar üzerinde gözle görülür bir mucizeye dönüşmüştür (Saxer, 1958, s.3). Bizans ikonografisinde yumurthanın bir diriliş sembolü olarak algılanmasına temel oluşturan bu ilk anlatım, anlatının diğer bir versiyonunda da devam ettirilmiştir. İkinci anlatıma göre; dirilen İsa'nın göğe yükselmesinden sonra Mecdelli Meryem, Roma'ya, Roma İmparatoru Tiberius Caesar'la görüşmeye gitmiştir. Geleneğe göre, imparatora ziyarete gidenlerin ona bir hediye götürmesi gerekmektedir. Yola çıkan kadın, yanına imparatora vermek üzere bir yumurta almıştır. Büyük bir cesaretle imparatorun karşısına çıkan Mecdelli Meryem, elindeki yumurtayı

imparatora uzatarak Mesih'in dirildiğini ilan etmiştir. İmparator, Mecdelli'ye dönerek: "Bir kimse ölümden nasıl dirilebilir? O yumurtanın beyazdan kırmızıya dönüşmesi ne kadar imkânsızsa, bu da o kadar imkânsızdır." demiş, hemen akabinde yine ilahi bir müdahale tecelli ederek Mecdelli Meryem'in elinde bulunan beyaz renkli yumurtanın aniden kırmızı renge döndüğü görülmüştür. Bizans ikonografisinde, Mecdelli Meryem'in ana kahraman olarak işlendiği bu iki öykü, yumurtanın Hristiyanlar tarafından bir diriliş sembolü olarak görülmeye başlanmasıyla ilk biçimlerinin oluşumunu sağlamış, dahası aynı hikâyelerin İsa'nın dirilişinin kutlandığı büyük dinî yortulardan biri olan Paskalya Yortusu'nun başlangıcını, bu kutsal yortunun da sembolik temelini oluşturduğu görülmüştür.

Mecdelli Meryem'in, imparator Tiberius'a yaptığı ilan üzerine elindeki yumurtanın beyazdan kırmızıya dönmesi meselesinin işlendiği anlatım hem Katoliklerin hem de Ortodoksların Paskalya zamanında yumurtaları parlak kırmızıya boyama şeklinde bir ritüel geliştirmelerine de zemin hazırlamıştır. Aynı anlatımla inanılan din kapsamında gerçekliğinin tartışılmadan kabul edilmesi gereken bir benimseyiş de eklenmiştir. Öyle ki yumurta, yeni yaşamın bir simgesi olmuş, niteliksel olarak onun kabuğunun sertliği, İsa'nın çarmıha gerilişinin ardından defnedildiği taş mezarın simgesi olarak kabul edilmiştir. Mezarın taş gibi soğuk kabuğunun kırıldığına inanılmış, bu hamleden sonra yeni bir hayatın zuhur ettiği, ölümün bir anlamda yenildiği kabul edilmiştir (Alisa, 2012; Catherine Sheehan, 2017; Monastery Icons, 2024; Apostolos-Cappadona, 2023, s.139).

Bizans'ta, ikonografideki temel konuları özümseyip algılarında belli bir biçim yaratan sanatçıların onlara bahsedilen yeteneklerini kullanarak ortaya koydukları eserlerinde, Mecdelli Meryem'in yaşam hikâyesini yansıtan kompozisyonlara yer verdikleri görülmüştür. Sanatçıların konu repertuarına giren, özünün, yumurtanın İsa'nın dirilişiyle ilişkilendirildiği biçimlerle oluşturulduğu görülen Mecdelli Meryem'in yaşam hikâyesi, ikonografik olarak taşıdığı tüm öneme rağmen, Bizans tasvir sanatında, erken dönemde işlenmeye başlanan bir konu hâline gelmemiştir. Bunun en büyük sebeplerinden birini, Paskalya Yortusu'nun esas biçimini XIII. yüzyıl sonrası kazanması oluşturmuştur. Nitekim erken dönem tasvir sanatında elinde beyaz ya da kırmızı renkli yumurtalarla hiç işlenmediği görülen Mecdelli Meryem'in, bu tip bir görüntü içinde işlenen betimleri daha çok XV. yüzyıl sonrasına ait ikonalarda yer almıştır (Fig. 16).

Mecdelli Meryem'le ilişkilendirilen her iki hikâyede "diriliş" ve "yaşam" gibi olumlu anlamların iletisinde sembolik bir öge olarak kullanılan yumurtanın, çok açık bir anlatımla olmasa da benzer bir anlam bütünlüğünde, farklı bir dinî anlatının içeriğinde, farklı bir yorumla, yeni bir biçim yaratır şekilde kullanıldığı görülmüştür. Yumurtanın; "varoluş", "diriliş" ve "yaşam" gibi anlamlarla ilişkilendirilen bir form olarak ele alınan bu biçimi, İsa'nın çarmıhta öldükten sonra cehenneme inmesinin konu edinildiği hikâyede işlenmiştir. İncil vasıtasıyla teorik olarak hakkında pek çok derin bilgiye ulaşılabilen bu anlatıda aslında yumurta bir nesne ve farklı anlamlarla buluşan bir sembol olarak kullanılmamıştır. Yumurtanın; "varoluş", "diriliş" ve "yaşam" gibi anlamlarla ilişkilendirilen şekli, İsa'nın cehenneme inerek ölüme karşı kazandığı zaferin gizeminde, İsa'nın dirilişinin, ölüleri diriltiğinin işlendiği anlatının içeriğinde verilen anlamsal bağlantılarda yakalanmaya çalışılmıştır. Anlatının geneline dair yapılan bir özümsemeyle fark edilen ve tanımlanan bu anlamlar, konunun tasvir sanatında işlenen biçiminde, bir kompozisyon kurulumunu sağlayan önemli betim öğeleriyle eşleştirilmiş, bu eşleştirmenin yapıldığı öğelerle algıda somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Tasvir sanatında zaman fark etmeksizin birçok kere ele alındığı görülen Anastasis sahnelerinde, İsa'nın arkasında beliren gri, beyaz ve bu iki rengin tonlarıyla oluşturulan kutsal ışık hâlesi; İtalyanca'da "badem", "çekirdek içi" anlamına gelen, Tanrı'nın kutsal varlığının bir sembolü olarak erken dönemlerden itibaren tasvir sanatında yaratıcı güç iteminin vurgulanması amacının güdüldüğü yerlerde bu tip bir anlam dâhilinde kullanılan "mandorla" ile özellikle kozmogonik mitlerde yaratıcı gücün sembolü olarak kullanılan yumurtanın şekil olarak bir ilinti dâhilinde kullanılması, tıpkı yaratıcı gücün sembolü olan yumurta gibi "mandorla" nun İsa'nın hem

Gizemli Bir Başlangıç, İlahi Bir İz: Mitolojik Öykülerin ve Bizans Tasvir Sanatına Yansıyan Temsillerin Işığında Yumurthanın Bizans İkonografisinde Yer Alan Biçim ve Sembolizminin Yorumlanması

kendisi hem de kurtardıkları adına başlattığı yeni yaşam için bir sembol olarak kullanılabileceği yorumu, tüm bu anlatılanları örnekleştirir.

Bizans tasvir sanatında konunun işlenişinin örneklendiği onlarca temsille karşılaşılsa da en ikonik örneğin Khora Manastır Kilisesi'nde yer aldığı söylenebilmiştir. Cennetin kapılarını kırarak yeraltı dünyasına intikal edip atalarını kurtarmaya çalışan İsa'nın arkasındaki devasa mandorla, özellikle form açısından yumurthanın üstlendiği sembolik anlamla buluşturulabilecek en güzel tasvirlerden biri olarak değerlendirilmiştir (Fig. 17).

Anatasis sahnesinde kapalı, fakat yorum üretilebilecek bir işlenişle karşımıza çıkan yumurthanın Hristiyan ikonografisinde tıpkı Mecdelli Meryem hikâyesinde olduğu gibi apaçık biçimlerde ele alınan başka şekilleriyle de karşılaşılmıştır. Mitlerde, inançla bir şema kazanan ritüellerde, bir toplum için derin ve anlamlı bir bellekten ibaret olan geleneklerde ve özellikle Hristiyan teolojisinde ve ikonografisinde yaşamın başlangıcını simgeleyen bir öge olarak yer alan yumurthanın, bu tip bir anlam dâhilinde işlenişinin kimi kaynakların ikiz olduklarına dair bilgiler verdiği (Hall, 1979, s.76) iki hekim kardeşin, şifacı azizler olan Kosmas ve Damianos'un (Fig. 18) öyküsünde yer aldığı tespit edilmiştir (O'Reilly, 1971, s.255).

Doğum yerleri Anadolu ve Suriye arasında kalan bir bölge olarak tarif edilen ve bu sebeple Mezopotamyalı veya Anadolu kökenli oldukları yönünde yorumlar yapılan Kosmas ve Damianos, pagan bir baba ve Tanrı'dan her daim korkan, hayatı boyunca Tanrı'nın kurallarına sadık kalmış dindar Theodota'nın çocukları olarak dünyaya gelmişlerdir. Baba kısa bir süre sonra ölmüş, çocukların tüm mesuliyeti anne Theodota'ya kalmıştır. Eşini kaybeden ve büyük bir dirayetle hayatın zorluklarına karşı gelmeye çalışan Theodota, çocuklarını dindar bir anne olarak takva üzerine büyütmenin gayretini göstermiş, oğullarını Hristiyan geleneklerine göre yetiştirmiştir. Annelerinden dinle ilgili vaazlar alarak büyüyen Kosmas ve Damianos zihinsel bozukluklar, felç, epilepsi, spazmlar, konuşma bozuklukları ve iç organ hastalıkları olmak üzere pek çok hastalığı tedavi edebilen, son derece yetenekli ve iyi eğitilmiş doktorlar olmuşlardır (Deubner, 1907, s.62). *"Sadece el ele tutuşuruz ve kendi başımıza hiçbir şey yapamayız, her şey Tek Gerçek Tanrı ve Rab İsa Mesih'in yüce gücü ve iradesiyle yapılmıştır; Eğer O'na inanırsanız, kısa sürede iyileşeceksiniz."* diyerek sağlık hizmeti veren bu iki kardeş, sahip oldukları her şeyin Tanrı'dan kaynaklı olduğunun bilincinde olarak başta yoksullar olmak üzere ihtiyaç sahibi herkese sahip çıkmış, onların sağlık problemleriyle ilgilenmeye çaba göstermişlerdir. Aslında onlar, sadece insanları sağlıklarına kavuşturmada mucizevi başarılar göstermemişlerdir; aynı zamanda hayvanları da rahatlatmaya, onları da sağlıklarına kavuşturmaya çalışmışlardır. Bunu İsa'nın onlara verdiği bir lütuf olarak kabul etmişlerdir. İsa Mesih'in *"Hastaları iyileştirin, ölüleri diriltin, cüzamlıları temiz kılın, cinleri kovun. Karşılıksız aldınız, karşılıksız verin. Kuşağımıza altın, gümüş, ya da bakır para koymayın."* (İncil, Matta, 10: 8-9) şeklindeki emirlerine harfiyen itaat etmişlerdir (Śmierzchalski ve Ząbkowski, 2009, s.21-31). İnsanlara ve hayvanlara sağlıklarına kavuşmaları için yardımcı olan bu iki kardeş, bütün hizmetlerini benimsedikleri din uğruna yaptıkları bir hizmet olarak kabul etmiş ve hiç para almamışlardır. Yardım, onlar için ücretten daha büyük bir değer olarak anlam kazanmıştır. Paranın değersiz olduğunu söylemiş, tedavi ettikleri kimseler arasında Hristiyanlığı yaymışlardır⁷.

Haklarında verilen bu bilgiyle hayatlarının kısa bir sunusu yapılan bu tabip kardeşlerin yaşam öyküsünde, yumurthanın *"yeni bir hayatın başlangıcı olma"* manasını yüklenerek anlatıya yerleşen biçiminin, zengin bir Roma vatandaşı olan Palladia adlı kadının iyileşmesi ve iki kardeşin bu kadına şifa vermesi hikâyesinde geçtiği görülmüştür. Buna göre; iki şifacı kardeşin ilmiyle hastalığını bertaraf

⁷ Doğu kaynaklar bu kardeşlerden *"anargyrami"*, Batılı kaynaklar; Yunanca *"Aváργυροι"* *"gümüşsüz"* *"paralı asker olmayanlar"* ("ücretsiz tedavi") ve Ortodoks kaynakları *"biessrebrennikami"* (gümüş parasız, parasız) olarak söz etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Malinowski 2022: 1-8.

eden Palladia, yatağından kalkmış ve Damianos'a üç küçük yumurtadan oluşan bir hediye vermek istemiştir. Damianos, Palladia'nın bu hediyesini geri çevirmiştir. Damianos'a yumurtaları uzatan kadın Damianos'a, bu küçük hediyesini kutsal üçlü adına alması gerektiğini söylemiştir. Kutsal Üçlü'nün adını duyan Damianos hediye reddetmeye cesaret edememiş ve almıştır (Wittmann, 1967, s.12). Hikâyede hekim kardeşlere verilen yumurtalar, çaresiz derdine derman bulan Palladia'nın yeniden elde ettiği sağlıklı yaşamının bir simgesi olarak yorumlanabilmiştir. Yumurtanın "yeni bir hayatın başlangıcı olma" anlamıyla buluşturulması, bir hediye olarak sunulan yumurtaların kutsal üçlü adına alınması gerektiğinin vurgusunun yapıldığı yerde biçimlenmiş olmalıdır.

Bizanslıların kültürel belleğinde önemli bir anlatı olarak yer bulan şifacı azizler Kosmas ve Damianos'un hikâyesinin, Bizans tasvir sanatında, çokça ele alınan bir konu hâline dönüşmediği tespit edilmiştir. Palladia ve hekim kardeşler arasında geçen bu hikâyenin tasvir sanatında iki örnekte işlendiği görülmüştür. Biri, XI. yüzyıla ait olan bir el yazmasından (Fig. 19), bir diğeri ise XIII. yüzyıla ait olan bir kiliseden gelen (Fig. 20) bu betimlerde konunun tüm ayrıntılarıyla detaylandırıldığı izlenebilmiştir⁸.

Bizans'ta, "diriliş" ve "yaşam" kavramlarının yanı sıra "canlılık", "doğurganlık" ve "üretkenlik" gibi farklı anlamlarla bütünleştirilen ve bu durumla ilintili olarak tasvir sanatında önemli bir sembolik öge olarak kullanılan yumurtanın bir diğer işleniş biçiminin, doğum hikâyelerinin ele alındığı kompozisyonlarda işlendiği görülmüştür. Anna'nın Meryem'i (Fig. 22-23-24) ve Elizabeth'in Vaftizci Yahya'yı doğurması meselesinin (Fig. 21) ele alındığı kompozisyonlar, dönem sanatçılarının yumurtayı hangi biçim ya da anlam dâhilinde kullandığının yorumlanmasına olanak sağlayan iki ana biçim olarak belirmiştir.

Bizans tasvir sanatında Anna'nın Meryem'i⁹ ve Elizabeth'in Vaftizci Yahya'yı doğurması¹⁰ meselesinin ele alındığı kompozisyonlarda yumurta, kutsal annelere doğuma yardımcı olan ebe kadınlar tarafından sunulan bir sunu ögesi olarak betimlenmiştir. Doğumun hemen ertesinde lohusalık sürecinin başlangıcında olan kadınlara kaybettikleri direnci yeniden kazandıracak kuvvetli bir yiyecek olarak sunulan yumurtanın kullanımına dair gerçek bir mananın verilmesini sağlayan bu betimlemeler,

⁸ Aslında Kosmas ve Damianos kardeşler aracılığıyla gelen bu şifa, Antik Yunan tanrılarına da bir göndermenin yer aldığı mesele olması sebebiyle de önemli kabul edilmiştir. Şifacı iki kardeş ve onların mucizesiyle gelen sağlık ve dirilik, pagan dünyasının önemli tanrılarından birine, yani Asklepiona bir gönderme olarak eşleştirilen biçimiyle de dikkatleri çekmiştir.

⁹ Meryem'in doğumuna ilişkin sahnelerde yumurtanın doğum yapan anneye yardımcı kadınlar tarafından birer sunu ögesi olarak verildiğinin açık bir görüntüyle verildiği ilk ve en önemli sahnelerden biri, 978-1026 yılları arasına tarihlenen Vatikan Apostolica Menologion (II. Basil) Kütüphanesi'nde yer alan el yazmasıdır (Vat.gr.1613, fol. 22r). Aynı konu ve detaylarının bu sahne dışında mimariye bağlı gelişen anıtsal resimlerde de işlendiği tespit edilmiştir. XI. yüzyılın sonlarına tarihlenen Dormition Kilisesi (Daphne/Yunanistan), 1296-1300 yıllarına tarihlenen Santa Maria Kilisesi (Trastevere/Roma), 1313-1314 yılları arasına tarihlenen Studenica Manastır Kilisesi (Sırbistan) ile XI. yüzyılın ortalarına tarihlenen Ayasofya Kilisesi (Kiev/Ukrayna)'nde görülen fresk ve mozaikler, konunun en açık şekilde izlenebildiği örnekler olmaları açısından önemlidir.

¹⁰ Elizabeth'in Vaftizci Yahya'yı doğurması meselesi, Bizans tasvir sanatında, özellikle XI. yüzyıldan sonra çokça işlenen bir konu hâline gelmiştir. Bu dönemin sanatçıları, konuya fresklerde (1037-1056 yılına tarihlenen Ohri Ayasofya Kilisesi-Kuzey Makedonya, 1289-1290 yıllarına tarihlenen Panagia Khryssafitissa Kilisesi-Lakonia, 1328-1334 yılları arasına tarihlenen Kutsal Havariler Kilisesi-Yunanistan, XIII. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Hagios Ioannes Prodromos Kilisesi-Kastania, XIII. yüzyıla tarihlenen Kutsal Bakire Meryem Ana Kilisesi-Pec, 1348-1350 yılları arasına tarihlenen Deçani Manastır Kilisesi-Kosova, 1367-1368 yılları arasına tarihlenen Ioannes Prodromos Kilisesi-Khrysafo, 1400 yılına tarihlenen Ioannes Prodromos Kilisesi-İkarya, 1408 yılına tarihlenen Hagios Fanourios Kilisesi-Valsamonero); el yazmalarında (XI. yüzyıla tarihlendirilen, Paris Ulusal Kütüphanesi (Bibliothèque Nationale, Paris) BnF Tetraevangelio, gr. 74, fol. 106v, XI. yüzyılın sonlarına tarihlendirilen Paris Ulusal Kütüphanesi (Bibliothèque Nationale, Paris) BnF Paris, gr. 1528, fol. 197r, XI. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilen Athos Dağı Dionysiou Manastırı cod. 587, fol. 154v, XI. yüzyılın sonlarına tarihlenen Athos Dağı, Vatopediou Manastırı, Tetraevangelio, morina. 975, fol. 120v, XI-XII. yüzyıla tarihlenen Parma, Tetraevangelio, Palat. 5. fol. 137r, XI. yüzyıl sonu XII. yüzyıl başına tarihlenen Athos Dağı, Panteleimonos Manastırı, Evangelistario, cod. 2, fol. 243v, XII. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Patmos, Theologu Manastırı, Tetraevangelio, morina. 274, fol. 149v) ve ikona gibi taşınabilir küçük eser grupları üzerinde pek çok kere yer vermiştir.

Gizemli Bir Başlangıç, İlahi Bir İz: Mitolojik Öykülerin ve Bizans Tasvir Sanatına Yansıyan Temsillerin Işığında Yumurtanın Bizans İkonografisinde Yer Alan Biçim ve Sembolizminin Yorumlanması

aynı zamanda dönem sanatçılarının yumurtaya sembolik anlamlar yükleyerek farklı anlamlara işaret eder şekilde kullandığını da gösteren biçimleriyle dikkatleri çekmiştir. Nitekim bu betimlemelerde yumurta, birçok kültürde olduğu gibi, “yaşam” “canlılık”, “doğurganlık” ve “üretkenlik” gibi anlamlar çerperinde kullanılmış, kompozisyona yerleştirilen bu küçük betim ögesiyle Anna ve Elizabeth’in geçkin yaşlarına rağmen evlatla müjdelenmeleri, onların doğurganlıkları ve üretkenlikleri âdeta vurgulanır hâle getirilmiştir.

Bizans tasvir sanatında erken dönemden itibaren çokça işlenen en temel doğum sahnesi, esasında İsa’nın doğumu sahnesidir. Fakat bu temsillerin hiçbirinde yumurtanın hem nesne olan biçimiyle hem de nesne olarak yüklendiği sembolik anlamıyla sahnelerine dâhil edilmediği; doğum ritüellerinde önemli bir öge olarak yer aldığı görülen yumurtanın bu sahnelerin hiçbirinde açık ve net bir izlenim elde edilebilecek şekilde işlenmediği görülmüştür.

Bizans tasvir sanatında, yumurtanın doğum sahneleri başlığı adı altında yeniden doğuşun, yenilenmenin ve bereketin sembolü olarak işlenen ilk biçimleri, Meryem’in hayatından alınan kesitlerin konu edinildiği kompozisyonlarda karşımıza çıkmıştır. IX. yüzyıla tarihlenen, Vatikan Apostolica Menologion (II. Basil) Kütüphanesi’nde yer alan el yazmasındaki sahne, konuyla ilgili karşılaşılan ilk örnek olmuştur (Fig.22). IX. yüzyıl itibariyle örnekleri verilmeye başlayan konunun devam eden yıllarda benzer işleniş özellikleriyle mimariye bağlı anıtsal resim örneklerinde de yer aldığı tespit edilmiştir. Tasvir sanatında doğum meselesiyle ilintili olarak yumurtanın işlenişine dair açık bir anlam ve görüntünün sunulduğu bu biçim, XI. yüzyıl sonrasında ise Vaftizci Yahya’nın doğumunun ele alındığı sahnelerde devam etmiştir. Bizans tasvir sanatında, yumurtanın açık ve net bir şekilde izlenebilen ve yorumlanabilen temsiller oluşturacak biçimde bu iki doğum meselesinde işlenilmesi, bilinçsizce gelişen bir durum olarak belirmemiştir. Meryem ve Vaftizci Yahya’nın doğumu sahnelerinde yumurtanın sembolik bir anlam dâhilinde vurgulanır biçimde ele alınışı, dönem sanatçılarının yaşları itibariyle hamile kalmaları mümkün olmayan, ancak ilahi bir müdahaleyle hamile kalan, kutsal nesiller doğuran ve bu yönüyle kutsal kabul edilen iki annenin taşıdıkları kutsiyete işaret eden bir biçim olarak ele almak ve sonucu direkt olarak izleyiciyle buluşturmak istemeleriyle ilişkili olmalıdır.

SONUÇ

Yumurta, sanat alanında tarihsel ve kültürel olarak farklı anlamlar ve tasarımlarla kullanılmış olmakla beraber, çok değerli bir besin kaynağı olarak insanlık tarihinde her zaman çok önemli bir yere sahip olmuştur. Bu önemini, hayvanların evcilleştirildiği ve onlardan sağlanan ürünlerle günlük yaşam ihtiyaçlarının giderildiği en eski dönemlerden beri korumaya devam etmektedir. Üretimi kolay olan ve maliyet açısından insana ağır yük getirmeyen yumurtanın temel besin ögesi olarak kullanılan biçimi, her dönemde olduğu gibi Bizans döneminde de değişmemiştir. Dönem insanların temel besin maddelerinden biri olan, sosyoekonomik açıdan değerlendirilecek olursa farklı gelir düzeylerine sahip insanların sofrasını zenginleştiren bir besin türü hâline geldiği görülen yumurtanın günlük yaşamdaki bu kullanımı, sadece döneme ait yazılı kaynaklarla değil, tasvir sanatına yansıyan izlerle de takip edilebilmiştir. Yazılı kaynakların dışında yumurtanın herhangi bir sembolik anlam yüklenmeden sadece bir yiyecek olarak sofralarda yer aldığı tespitinin yapılabilmesini sağlayan tasvir sanatındaki Kana Düşünü, Kral Herod’un Daveti, İbrahim Peygamberin Misafirperverliği gibi pek çok konu ve kompozisyon, onun sanat eserlerindeki işleniş biçimini ve bu vasıtayla salt günlük hayattaki yerini göstermesi açısından önemli bilgilere ulaşılmasını sağlayan veriler olarak değerlendirilebilmiştir.

Mitolojik anlatımlarda varlık için gizemli bir başlangıcın ana noktası olarak kabul edilen, bu kabulde aslında var edilen başlangıcın yaratımındaki ilahi bir iz olarak görülen yumurtanın Bizans teolojisindeki yeriyle onun belli bir ikonografiyle tasvir sanatında hem dünyevi hem de ilahi yorumlarla buluşturularak işlenen şeklinin, Bizans’ta daha çok dinî öneme sahip kişilerin (bu kişiler, dinî bir önem ya da misyonu taşıyan figürlerdir) yaşam öykülerinde, bu öykülerin örüntüsündeki detaylarda yer aldığı görülmüştür.

Bizans tasvir sanatında yumurtanın nesne ve formun ötesinde sembolik bir anlamla bütünleştirilişi ve genel olarak “doğum”, “doğurganlık”, “üretkenlik”, “canlılık”, “yaşam” ve “diriliş” gibi anlamların verilisinde kullanılan biçimi, başta Anna’nın Meryem’i doğurmasının ve Elizabeth’in Vaftizci Yahya’yı doğurmasının anlatıldığı hikâyelerde olmak üzere Mecdelli Meryem’in yaşam öyküsünde, İsa’nın dirilişinin ve cehenneme inişinin anlatıldığı Anastasis sahnesinde ve Romalı iki hekim kardeş Kosmas ve Damianos’un tedavi ettiği Palladia’nın hikâyesinde ele alınmış ya da bu hikâyelerin konu edinildiği kompozisyonlar üzerinden yapılan bir değerlendirmeye farklı bir bakış açısıyla yorumlanabilmiştir. Önemli kişi ya da kişilerin hayatından kesitlerin işlendiği tasvir sanatında bu sayılan bütün konu ve konu başlıkları kapsamında yumurtanın bir nesne olarak değil, sembolik anlamla, form ve anlamının belli bir dengede buluşturulduğu özelliklerle bir temsil içinde yer aldığı görülmüştür. Yumurtanın hem form hem de formuna yüklenen sembolik anlam dâhilinde kullanılışı, aslında daha çok XIII. yüzyıl sonrasında Ortodoks dünyasının en önemli kutlamalarından biri olan Paskalya’nın reforme edilmesiyle beraber gerçekleşmiştir. Yumurta, bu dönem sonrasındaki kullanım biçimiyle diriliş ve yeniden başlayan bir hayatın sembolü olarak tasvir sanatının konuları arasına girmiş, onun İsa’nın dirilişinin en önemli sembollerinden biri olarak anlam kazanması, nesnenin yumurtanın üzerine derin anlamsal vurgular yapılan bir obje hâline gelmesini sağlamıştır.

Sonuç olarak; Bizans tasvir sanatında alan ve malzeme fark etmeksizin pek çok eser üzerinde önemli bir betim ögesi olarak yer aldığı izlenebilen yumurtanın hem form hem de formuna yüklenen anlamının açık ve net görüntülerle izlenebilmesine imkân tanıyan görsellerin öncelikli olarak kullanıldığı ve bu görsellerden hareket edilerek farklı bir yorumun üretildiği bu çalışmada; dönem sanatçıların algı ve biçimlerinin eserlerine nasıl yansıdığı tahlil edilmeye çalışılmış, kesintisiz her toplumun kültürel belleğinde önemli bir yer edindiği izlenebilen yumurtanın, uzak geçmişten Bizans’a, Bizans’tan da günümüze kadar hâlâ insanların geleneklerinde ve ritüellerinde yer alan başat öğelerden biri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Extended Abstract

The issue of examining the principles of the emergence of the universe and humanity, and discussing the causality of the principle of existence in the combination of these two essences, has been one of the most significant subjects of human curiosity throughout history. This issue, which appears as a difficult equation to solve in revealing a truth about the realm of existence, has been tried to be analyzed and of course understood in the light of some references given by the verbal legends arising from a common formation of human emotions and thoughts, sometimes by mythological legends shaped by traditional teachings creating an original pattern for a sustained life, and sometimes by holy books that emphasize the sublimity of material and spiritual values and thus underline that a true whole for human beings is a common value that must be met. In these intellectual considerations, in order to reach a conclusion about how the existence arose. It became important to determine the principle of what the attribute “creator” is before “created”, it has been determined that verbal narratives and mythological histories, which have emerged as an advanced derivative of them, can be used as a source of initial and basic information on this issue. According to the first information obtained through these two main sources, it has been observed that the egg is used as the main defining element in explaining the infinite power that constitutes a great mechanism for this creation. The egg, which is integrated with the term “cosmic egg” and shaped as the source of a perpetual power - beyond the object - is sometimes used as an image of the infinite just because of its elliptical shape, and sometimes it is surrounded by a symbolic meaning that is assigned to this shape as “the ancient beginning of everything”. The meaning and use of the egg, which is a symbol of birth, rebirth, vitality, production and productivity, and which is defined as the power that constitutes the main formation point for existence in creation myths where references are made to who or what the “creator” is, has also settled in traditional teachings and rituals practiced within this scope with a direct transition. In polytheistic belief systems, large festivals attributed to the gods believed in and organized periodically, and some rituals performed within the

Gizemli Bir Başlangıç, İlahi Bir İz: Mitolojik Öykülerin ve Bizans Tasvir Sanatına Yansıyan Temsillerin Işığında Yumurtanın Bizans İkonografisinde Yer Alan Biçim ve Sembolizminin Yorumlanması

scope of burial traditions have been important practices followed and practiced at this point. In the historical developmental process, the egg appeared as a subconscious product in human life, played an important role in shaping daily, social and religious life and even affected the world of emotion and thought with the meaning attributed to its form in perception and influencing the artistic formations of the period and another of the largest areas was the Byzantine world, which adopted a new religion and a new identity. In Byzantium, which accepted the teachings of the Christian faith and tried to create a new sense of belonging culturally without becoming independent from the Greek and Roman cultural characteristics it inherited, it was determined that the egg was used with similar meanings and interpretations parallel to the past meanings. In Byzantium, one of the largest empires of the Middle Ages, the egg continued to be used as a symbol of birth, rebirth and vitality. This acceptance was best analyzed in the context of iconography and the art of painting shaped by it. The use of the egg as a food item in many scenes from the early period, with its shape and the symbolic meaning attributed to its shape, became an issue that began to be resolved in Byzantium through artifacts dating from the IXth century and later. The main narrative in which the egg, which continues to be included in the offering baskets made to the woman giving birth, especially in the birth scenes, with a meaning representing the beginning of a new life, is processed with a great semantic relationship within the iconographic fiction of the period, is the story of the resurrection of Jesus. The icons of Mary Magdalene, which began to appear especially in the XVth century and in which the new life of Jesus after death is the essence of the narrative, as well as the Metamorphosis scenes that can be explained by associating them with the same meaning and the ways in which they are rendered constitute one of the greatest proofs. The egg developed iconographically with a masterful language and rich symbolic meaning in visual arts, and emerged as the main element of Easter, one of the most important feasts of the Christian-Orthodox world, demonstrates through its various forms used in Byzantium that the empire was an embracer of cultural values from ancient times, could dissolve them within its time, and could use them by integrating with its own values.

KAYNAKÇA

- Alban, G. M. E. (2003). *Melusine the Serpent Goddess in A. S. Byatt's Possession and in Mythology*. Lexington Books.
- Alford, A.F. (2004). *The Midnight Sun: The Death and Rebirth of God in Ancient Egypt*. Eridu Books.
- Apostolos-Cappadona, D. (2023). *Mary Magdalene: A Visual History*. Britain.
- Atwell, J.E. (2000). An Egyptian Source For Genesis. *The Journal of Theological Studies*, 51(2), 441–477.
- Atwood, R. (1993). *Mary Magdalene in the New Testament Gospels and Early Tradition*. Lang.
- Aydın, M. (2007). İsa-Mesih'in Ölümünden Dirilmesi Hakikat Mi Mitoloji Mi? İsa'nın Ölümünden Dirilişi ve Taraftarlarına Görülmesiyle İlgili Rivayetlerinin Tarihsel Açıdan Değerlendirilmesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24(24-25), 89-118.
- Barnett, J. H. (1949). The Easter Festival-A Study in Cultural Change. *American Sociological Review*, 14(1), 62–70.
- Berg, S. (2023). *Chinese Mythology Mythical Creatures and Folklore Legends from Ancient China*. Creek Ridge Publishing.
- Billson, C. J. (1892). The Easter Hare. *Folklore*, 3(4), 441–466.
- Blackman, M., & Kvaska, C. (2011). *Nutrition Psychology: Improving Dietary Adherence: Improving Dietary Adherence*. Jones & Bartlett Publishers.
- Blavatsky, H. P. (2010). *The Secret Doctrine: Cosmogogenesis (Vol. I)*. Theosophical University Press.
- Bowker, J. (1997). *The Oxford Dictionary of World Religions*. Oxford University Press.
- Brereton, J. P. (1999). Edifying Puzzlement: Rgveda 10: 129 and the Uses of Enigma, *Journal of the American Oriental Society*, 119(2), 248-260.
- Brewer, E.C. (2001). *Dictionary of Phrase and Fable*. Wordsworth Editions Ltd.
- Bromiley, G. W. (1998). *The International Standard Bible Encyclopedia: Q-Z*, William. B. Eerdmans Publishing.
- Casanowicz, I. M. (1929). *Collections of Objects of Religious Ceremonial in the United States National Museum*. U.S. Government Printing Office.
- Charlton, S. (2023). *Egyptian Mythology A Journey to Discover the Secrets of Ancient Egypt that Have Marked 4000 Years of Human History (Version in E Book)*. Legendary Stories and Tales of Pharaohs, Gods and Egyptian Myths.
- Clark, N. (2015). *Aphrodite and Venus in Myth and Mimesis*. Cambridge Scholars Publishing.
- Clark, R. T. (1960). *Runtle, Myth and Symbol in Ancient Egypt*, Grove Press INC.
- Cotterell, A. (1986). *A Dictionary of World Mythology*. Oxford University Press.
- Cooper, J. (2014). Mysticism in the Middle: The Mandorla as Interpretive Tool for Reading Meister Eckhart. *Spiritus: A Journal of Christian Spirituality*. Vol. 14, No.1, 1-15.
- Coulter, C. R., & Turner, P. (2000). *Encyclopedia of Ancient Deities*. McFarland.
- DeConick, A. D. (2004). *Comparing Christianities An Introduction to Early Christianity*. John Wiley&Sons Ltd.

**Gizemli Bir Başlangıç, İlahi Bir İz: Mitolojik Öykülerin ve Bizans Tasvir Sanatına Yansıyan
Temsillerin Işığında Yumurtanın Bizans İkonografisinde Yer Alan Biçim ve Sembolizminin
Yorumlanması**

- Deubner, L. (1907). *Kosmas und Damián, Texte und Einleitung*. Tuebner.
- D'Souza, A. (2005). *Studies in Religious Imagination and Symbolism*. Mittal Publications.
- Edwin Oliver, J. (1966). *The Tree of Life: An Archaeological Study*. Brill.
- Wright, D. (2007). Ehrman, Bart D. Peter, Paul, & Mary Magdalene: The Followers of Jesus in History and Legend. *Library Journal*, 132(12), 133-135.
- Ehrman, B. D. (2006). *Peter, P. and Mary Magdalene: The Followers of Jesus in History and Legend*. Oxford University Press.
- Eisenberg, R. L. (2008). *Dictionary of Jewish Terms: A Guide to the Language of Judaism*, Schreiber Publishing.
- Eliade, M. (1980). *Histoire des Croyances et des Idées Religieuses* (Vol. I). Payot.
- Eliade, M. (1991). *Images and Symbols Studies in Religious Symbolism* (Trans. by Philip Mairet). Princeton University Press.
- Gennep Van, A. (1960). *The Rites of Passage*. Routledge and K. Paul.
- Marks, G. (2010). *Encyclopedia of Jewish Food*. John Wiley&Sons Ltd.
- Graber, Amr, (2015). The Ten Dead Deities of the Temple of Dendera. *The Journal of Egyptian Archaeology*, 101, 239–62.
- Griffis, William Elliot, (1900). *The Mikado's Empire: History of Japan from 660 B.C. to 1872 A.D.* (Vol. 1). Harper & Brother Publishers.
- Guénon, R. (2004). *Perspectives on Initiation*, (Trans. by. Henry D. Fohr, Ed. by. Samuel D. Fohr). Sophia Perennis, Hillsdale.
- Hall, J. (1979). *Cosmas and Damian, Dictionary of Subjects & Symbols in Art*. (Rev. Edition). Harper & Row.
- Hall, J. F. (1996). *Etruscan Italy: Etruscan Influences on the Civilizations of Italy from Antiquity to the Modern Era*, Brigham Young University.
- Heilman, S. C. (2001). *When a Jew Dies: The Ethnography of a Bereaved Son*. University of California Press.
- Hitchen, D. (2023). *Sacred Seasons: A Family Guide to Center Your Year Around Jesus*. Harvest House Publishers.
- J. Simoons, F. (1994). *Eat Not This Flesh: Food Avoidances from Prehistory to the Present*. Univ of Wisconsin Press.
- Josef W. M. (2006). *Medieval Islamic Civilization An Encyclopedia* (Vol. II). L-Z Index, Routledge.
- Karakaş, R. (2021). Türk Halk Kültürü Geçiş Dönemi Ritüellerinde Yumurta. *Folklor-Edebiyat Dergisi*, 27(106), 357-377.
- Karshner, E. (2011). Thought, Utterance, Power: Toward a Rhetoric of Magic. *Philosophy & Rhetoric*, 44(1), 52-71.
- Kenrick, J. (1852). *Ancient Egypt Under the Pharaohs*. Redfield.
- Kılıç, S. (2012). Yahudilikte Kutsal Yiyecek ve İçecekler. *Bütün Yönleriyle Yahudilik, 18-19 Şubat 2012 (Uluslararası Sempozyum) Dinler Tarihi Araştırmaları*, (73-98). Ankara.
- King, K. L. (2003). *The Gospel of Mary of Magdala: Jesus and the First Woman Apostle*, Polebridge.

- Koçak, A. ve Otyakmaz, A. (2023). Hilal, Madde ve Mana Kabı Olarak Yumurtanın Sembolik Yorumları Üzerine Bir İnceleme. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 18, 222-241.
- Krappe, A. H. (1930). *Mythologie Universelle*. Payot.
- Leeming, D. A. (2010). *Creation Myths of the World An Encyclopedia-Second Edition* (Vol. II). ABC-CLIO.
- Leeming, D. A. (2005). *The Oxford Companion to World Mythology*. Oxford University Press.
- Lichtheim, M. (1975). *Ancient Egyptian Literature: The Old and Middle Kingdoms* (Vol. 1). University of California Press.
- Malinowski, W. (2022). Twins Cosmas and Damian – Patron Saints of Doctors. *J. Women Health Care and Issues*. 5(1), 1-8.
- Malm, J. (2018). *God's Biblical Festivals: Passover and The Feast of Unleavened Bread*. The Shining Light.
- Musick, M., & Keating, A. (2016). *The Catholic Catalogue: A Field Guide to the Daily Acts That Make Up a Catholic Life*. Random House Publishing Group.
- Müller, W. (2004). *Max Müller, Egyptian Mythology*. Dover Publications INC.
- Nadja, S., Andrea C., & Gisela G. (2006). Are There Biological Correlates to Social Stratification? Investigation of Early Medieval Separated Burial Grounds in Bavaria. *Documenta Archaeobiologiae*, 5, 68.
- Olderr, S. (2022). *Reverse Symbolism Dictionary Symbols Listed by Subject*. McFarland Company, Inc.
- Oliver, G. (2023). *Signs & Symbols Illustrated & Explained in a Course of Twelve Lectures on Freemasonry*, Verlagsgesellschaft.
- O'Reilly, R. J. (1971). Cosmas and Damian: Their Medical Legends and Historical Legacy. *The Linacre Quarterly*, 38(4), 254-260.
- Parrinder, G. (1971). *World Religions From Ancient History to the Present*. Facts On File Press.
- Pinto-Correia, C. (1997). *The Ovary of Eve: Egg and Sperm and Preformation*. University of Chicago Press.
- Pittman, N. C. (2003). *Christian Wicca: The Trinitarian Tradition*, 1st Book Library.
- Porselvi, P. M. V. (2016). *Nature, Culture and Gender Re-reading the Folktale*. Taylor & Francis.
- Robinson, J. M. (2015). *Waiting in Christian Traditions Balancing Ideology and Utopia*. Lexington Books.
- Rykwert, J. (1988). *The Idea of a Town: The Anthropology of Urban Form in Rome, Italy and the Ancient World*, MIT Press.
- Saxer, V. (1958). Les Saintes Marie Madeleine et Marie de Béthanie dans la Tradition Liturgique et Homilétique Orientale. *Revue des Sciences Religieuses*, 1, 1-37.
- Seal, D.-S., & Sharon, K., (2021). *World Mythology Human Desires, Wishes, Fears and Foibles*. Eugne Oreon.
- Shoup, J. A. (2017). *The Nile: An Encyclopedia of Geography, History, and Culture*. ABC-CLIO LLC.
- Siculus, D. (1935). *The Library of History II*. The Maple-Vail Book Manufacturing Group.
- Śmierchalski, P., & Ząbkowski, T. (2009). Ikonografia i kult Kosmy i Damiana. *Czasopismo Aptekarskie*, 39, 21-31.
- Snodgrass, A. (1992). *The Symbolism of the Stupa*. Motilal Banarsidass Publishers.

Gizemli Bir Başlangıç, İlahi Bir İz: Mitolojik Öykülerin ve Bizans Tasvir Sanatına Yansıyan Temsillerin Işığında Yumurtanın Bizans İkonografisinde Yer Alan Biçim ve Sembolizminin Yorumlanması

- Steffler, A. W. (2002). *Symbols of the Christian Faith*. Eerdmans Publishing Company.
- Stookey, L. L. (2004). *Thematic Guide to World Mythology*. Greenwood Publishing Group.
- Strott, N.-C., & Adrea-Grupe, G. (2006). Are There Biological Correlates to Social Stratification? Investigation of Early Medieval Separated Burial Grounds in Bavaria. *Documenta Archaeologie*, 5, 68-86.
- Tao, S., & Peng, A., & Chen, X. (2021). Being So Caughtup: Exploring Religious Projection and Ethical Appeal in Leda and the Swan. *Religions* 12, 1-22.
- Vitas, N. G. (2021). *Ex Asia Et Syria: Oriental Religions in the Roman Central Balkans*. Archaeopress Publishing Ltd.
- Werness, H. B. (2006). *The Continuum Encyclopedia of Animal Symbolism in Art*. The Continuum International Publishing Group Ltd.
- West, M. L. (1994). Ab Ovo: Orpheus, Sanchuniathon, and the Origins of the Ionian World Model. *The Classical Quarterly*, 44(2), 289-307.
- Whittick, A. (1960). *Symbols, Signs and Their Meaning and Uses in Desig*. Leonard Hill Books.
- Wiedemann, A. (1897). *Religion of the Ancient Egyptians*. Grevel.
- Wittmann, A. (1967). Kosmas und Damián E. Schmidt Verlag.
- Wright, R. (1995). *Cosmology in Antiquity*. Routledge.

İnternet Kaynakları

- Aliki Alisa, (2012). Βάψιμο κόκκινων αυγών, ένα πανάρχαιο έθιμο. Erişim Adresi: <https://www.proionta-tis-fisis.com/vapsimo-kokkinon-avgon-ena-panarhaio-ethimo/> (Erişim tarihi: 23.06.2024).
- Antikleidi 2014. Erişim Adresi: https://antikleidi.com/2014/03/01/psili-pan-kou/#google_vignette (Erişim tarihi: 04.05.2024).
- ARAS (2024). Cultural Complexes In China, Japan, Korea And Taiwan: Spokes of The Wheel - Chapter 4. Erişim Adresi: <https://aras.org/spokeschap4> (Erişim tarihi: 30.04.2024).
- Artrkl, (2023). Eggcellent Art: Egg Symbolism in Art History. Erişim Adresi: <https://artrkl.com/blogs/news/eggcellent-art-egg-symbolism-in-art-history> (Erişim tarihi: 22.04.2024).
- Beth Immanuel Messianic Synagogue (2014). A Pass-Ova Mystery. Erişim Adresi: <https://www.bethimmanuel.org/articles/pass-ova-mystery> (Erişim tarihi: 04.04.2024).
- Boston Güzel Sanatlar Müzesi (Boston Fine Arts Museum) (1903). Two-handed jar (amphora) with Hippodameia preparing for her wedding. Erişim Adresi: <https://collections.mfa.org/objects/153613/twohandled-jar-amphora-with-hippodameia-preparing-for-her?ctx=b5e12ad2-a856-4750-81bc-cd60bffd0c9b&idx=0> (Erişim tarihi: 30.04.2024).
- British Müzesi (British Museum) (1874). Bust. Erişim Adresi: https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1874-0305-71 (Erişim tarihi: 05.05.2024).
- British Müzesi (British Museum). Magical Gem. Erişim Adresi: https://www.britishmuseum.org/collection/object/H_1864-1127-17 (Erişim tarihi: 22.04.2024).
- Canton Public Library 2023. Celebrate the Spring Equinox and Ostara. Erişim Adresi: <https://www.cantonpl.org/blogs/post/celebrate-the-spring-equinox-and-ostara/> (Erişim tarihi: 05.05.2024).

Feray KORUCU YAĞIZ

Caskey, L. D. and Beazley, J. D. 2024. Attic Vase Paintings in the Museum of Fine Arts, Boston. Erişim Adresi: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0003%3Aentry%3Dno.170>

Catherine Sheehan 2017. "Did Mary Magdalene invent the Easter Egg?", Erişim Adresi: <https://www.catholicweekly.com.au/catherine-sheehan-mary-magdalene-invent-Easter-egg/> 19.04.2017

Cerdeira Home for Creativity 2023. Ostara - The Spring Equinox. Erişim Adresi: <https://www.cerdeirahomeforcreativity.com/our-blog/2023/03/20-ostara-the-spring-equinox#:~:text=Ostara%20is%20a%20time%20of,new%20life%20within%20its%20shell> (Erişim tarihi: 05.05.2024)

Dijivatlip (t.y.) Erişim Adresi: https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.gr.1613/0174?sid=a7590df9b8aca2211c8359533716419 (Erişim tarihi: 08.05.2024)

Dijivatlip (t.y.). Erişim Adresi: https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.gr.1613 (Erişim tarihi: 20.03.2024).

Dijivatlip (t.y.). Manuscript - Vat.gr.1613. Erişim Adresi: https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.gr.1613 (Erişim tarihi: 20.03.2024).

Dijivatlip (t.y.). Vat.gr.1613 Erişim Adresi: https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.gr.1613 (Erişim tarihi: 20.03.2024).

Diodorus Siculus Library of History 2020. Erişim Adresi: https://penelope.uchicago.edu/Thayer/e/roman/texts/diodorus_siculus/2a*.html (Erişim tarihi: 22.04.2024).

E-Aithousa (t.y.). Το αβγό (συμβολισμοί- λαογραφία- πασχάλινό αβγό) Erişim Adresi: <https://e-aitousa.blogspot.com/2013/05/blog-post.html#!/zm3enrpEPwZ7kB> (Erişim tarihi: 04.04.2024).

Eurynome 2024. Eurynome Erişim Adresi: <https://genies.fandom.com/wiki/Eurynome> (Erişim tarihi: 03.05.2024);

Fundació Gala-Salvador Dalí Müzesi (2011). Salvador Dalí. Erişim Adresi: (<https://www.salvador-dali.org/en/artwork/catalogue-raisonne-paintings/obra/578/geopoliticus-child-watching-the-birth-of-the-new-man> Erişim tarihi: 22.04.2024).

Galileo Müzesi (Museo Galileo (Istituto e Museo di Storia della Scienza) (2009). Relief with Phanes. Erişim Adresi: <https://brunelleschi.imss.fi.it/galileopalazzostrozzi/object/ReliefWithPhanes.html> (Erişim tarihi: 03.05.2024).

Glencairn Museum News. (2024). Easter Eggs: Symbols of Rebirth And Renewal. Erişim Adresi: <https://www.glencairnmuseum.org/newsletter/2024/3/13/easter-eggs-symbols-of-rebirth-and-renewal?rq=thoth%20> (Erişim tarihi: 08.05.2024).

Goniaxalarosis 2021. Erişim Adresi: <https://goniaxalarosis.gr/2021/10/08/%CE%B1%CF%85%CE%B3%CF%8C-%CE%B7-%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%AF%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CF%84%CE%B1-%CE%BF%CF%86%CE%AD%CE%BB%CE%B7-%CF%84%CE%BF%CF%85/> (Erişim tarihi: 05.05.2024)

Harrold (2007). Sainly Doctors: The Early Iconography of SS. Cosmas and Damian in Italy. (Unpublished PHd Thesis). University of Warwick.

Hebrew Books 2024. Erişim Adresi: <https://hebrewbooks.org/pdfpager.aspx?req=21398&st=&pgnum=80> (Erişim tarihi: 26.06.2024).

Gizemli Bir Başlangıç, İlahi Bir İz: Mitolojik Öykülerin ve Bizans Tasvir Sanatına Yansıyan Temsillerin Işığında Yumurtanın Bizans İkonografisinde Yer Alan Biçim ve Sembolizminin Yorumlanması

Helleniceeggs 2015. Azaios. Erişim Adresi: <https://helleniceggs.gr/%CE%B7-%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%AF%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B1%CF%85%CE%B3%CE%BF%CF%8D/> (Erişim tarihi: 05.05.2024).

James Teackle Dennis Mısır Eski Eserleri Koleksiyonu (James Teackle Dennis Collection of Egyptian Antiquities, Johns Hopkins Krieger Schools of Arts and Science) (2021). Ptah. Erişim Adresi: <https://archaeologicalmuseum.jhu.edu/staff-projects/ancient-egyptian-amulets/ptah/> (Erişim tarihi: 30.04.2024).

Medievalists.net (2024). Medieval Child Discovered Buried with an Egg in Germany Erişim Adresi: <https://www.medievalists.net/2024/04/medieval-child-discovered-buried-with-an-egg-in-germany/#:~:text=In%202014%2C%20archaeologists%20came%20across,located%20near%20Erding%20in%20Bavaria> (Erişim tarihi: 05.05.2024).

Metropolitan Sanat Müzesi (Metropolitan Art Museum) (t.y.) Terracotta oon (egg). Erişim Adresi: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/255341> (Erişim tarihi: 04.04.2024).

Metropolitan Sanat Müzesi (Metropolitan Art Museum) 2024. Erişim Adresi: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/255341> (Erişim tarihi: 04.04.2024).

Metropolitan Sanat Müzesi (Metropolitan Museum of Art); Limestone sarcophagus: the Amathus sarcophagus. Erişim Adresi: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/242006> (Erişim tarihi: 03.05.2024).

Monastery Icons 2024. The Story of the First Easter Egg. Erişim Adresi: <https://www.monasteryicons.com/product/story-of-the-first-easter-egg/did-you-know> (Erişim tarihi: 23.06.2024);

Museivaticani (2024). Necropolis of the Via Triumphalis. Erişim Adresi: <https://www.museivaticani.va/content/museivaticani/en/collezioni/aree-archeologiche0/necropoli-della-via-triumphalis/necropoli-della-via-triumphalis.html> (Erişim tarihi: 05.05.2024).

Olimpioi (2024). Phanes – The God of Creation And New Life Erişim Adresi: <https://olympioi.com/greek-gods/phanes> (Erişim tarihi: 04.05.2024).

OMHKSEA (2024). November 1st: Saints Cosmas and Damian from Asia Minor. Erişim Adresi: <https://omhksea.org/archives/4982> (Erişim tarihi: 08.05.2024).

Paleothea (2024). Eurynome Creation Myth Erişim Adresi: <https://paleothea.com/gods-and-goddesses/eurynome-creation-myth/> (Erişim tarihi: 03.05.2024).

Panacomp (2015). Studenica Monastery. Erişim Adresi: <https://www.panacomp.net/studenica-monastery/> (Erişim tarihi: 29.01.2024).

Rijks Müzesi, Amsterdam (1552). The Egg Dance. Erişim Adresi: <https://www.rijksmuseum.nl/en/rijksstudio/artists/pieter-aertsen/objects#/SK-A-3,0> (Erişim tarihi: 04.04.2024).

Roma Wonder (2017). Necropolis of Via Triumphalis Tour: Facts & Pictures. Erişim Adresi: <https://www.romawonder.com/necropolis-via-triumphalis-tour-facts-pictures/> (Erişim tarihi: 05.05.2024).

Sailing Stone Travel. (2020). Dendera: The Temple of Hathor. Erişim Adresi: <https://sailingstonetravel.com/dendera-temple-of-hathor/> (Erişim tarihi: 22.04.2024).

Scala, M.R. (2022). The symbology of the egg through the arts: from the myth of creation to Easter Erişim Adresi: <https://hypercritic.org/the-symbology-of-the-egg-through-the-arts-from-the-myth-of-creation-to-easter> (Erişim tarihi: 05.05.2024).

Sefaria (2024). Moed Katam 29a. Erişim Adresi: https://www.sefaria.org/Moed_Katan.27b.7?lang=bi (Erişim tarihi: 26.06.2024).

Sheehan, C. (2017). Did Mary Magdalene invent the Easter Egg?. Erişim Adresi: <https://www.catholicweekly.com.au/catherine-sheehan-mary-magdalene-invent-easter-egg/> (Erişim tarihi: 23.06.2024).

The Collector (2021). Erişim Adresi: <https://www.thecollector.com/greek-creation-myths/> (Erişim tarihi: 03.05.2024);

The History Blog (2024). Roman egg is intact with contents too. Erişim Adresi: <https://www.thehistoryblog.com/archives/69469#:~:text=The%20only%20other%20Roman%20Dera,intact%20but%20it%20was%20empty> (Erişim tarihi: 05.05.2024).

The Magic of Easter Eggs (2011). Erişim Adresi: <https://www.llewellyn.com/journal/article/2180> (Erişim tarihi: 05.05.2024).

The Public Domain Review (1620). The Egg Dance: From Peasant Village to Political Caricature. Erişim Adresi: <https://publicdomainreview.org/collection/the-egg-dance-from-peasant-village-to-political-caricature/>

The Spanish Steps Apartment On Via Della Mercede (2014). Via Triumphalis Necropolis. Erişim Adresi: <https://spanishstepsapartment.wordpress.com/2014/04/05/via-triumphalis-necropolis/> (Erişim tarihi: 05.05.2024)

Together (2018). Together. Erişim Adresi: <https://togethermag.gr/life-culture/easter-eggs/> (Erişim tarihi: 05.05.2024).

Walters Sanat Müzesi (The Walter Art Museum) (1931). Bust of a Ram-Headed God (Khnum). Erişim Adresi: <https://art.thewalters.org/detail/3652/bust-of-a-ram-headed-god-khnum-/> (Erişim tarihi: 30.04.2024).

Web Sanat Galerisi (Web of Galleri Art). Leda and the Swan. Erişim Adresi: https://www.wga.hu/html_m/c/cesare/leda.html (Erişim tarihi: 03.05.2024).

Wolmaeggs (2020). The Lore of Egg. Erişim Adresi: <https://wolmaeggs.co.za/the-lore-of-eggs/> (Erişim tarihi: 22.04.2024).

FİGÜRLERİN KAYNAK ve ERİŞİM ADRESLERİ

Figür 1 (Kaynak ve URL): Fundació Gala-Salvador Dalí Müzesi (2011). Salvador Dali. Erişim Adresi:

<https://www.salvador-dali.org/en/artwork/catalogue-raisonne-paintings/obra/578/geopoliticus-child-watching-the-birth-of-the-new-man> (Erişim tarihi: 22.04.2024).

Figür 2 (Kaynak ve URL): Sailing Stone Travel. (2020). Dendera: The Temple of Hathor.

Erişim Adresi: <https://sailingstonetravel.com/dendera-temple-of-hathor/> (Erişim tarihi: 22.04.2024).

Figür 3 (Kaynak ve URL): British Müzesi (British Museum). Magical Gem. Erişim Adresi: https://www.britishmuseum.org/collection/object/H_1864-1127-17 (Erişim tarihi: 22.04.2024).

Figür 4 (Kaynak ve URL): Walters Sanat Müzesi (The Walter Art Museum) (1931). Bust of a Ram-Headed God (Khnum). Erişim Adresi: <https://art.thewalters.org/detail/3652/bust-of-a-ram-headed-god-khnum-/> (Erişim tarihi: 30.04.2024).

Figür 5 (Kaynak ve URL): James Teackle Dennis Mısır Eski Eserleri Koleksiyonu (James Teackle Dennis Collection of Egyptian Antiquities, Johns Hopkins Krieger Schools of Arts and Science) (2021).

**Gizemli Bir Başlangıç, İlahi Bir İz: Mitolojik Öykülerin ve Bizans Tasvir Sanatına Yansıyan
Temsillerin Işığında Yumurtanın Bizans İkonografisinde Yer Alan Biçim ve Sembolizminin
Yorumlanması**

Ptah. Erişim Adresi: <https://archaeologicalmuseum.jhu.edu/staff-projects/ancient-egyptian-amulets/ptah/> (Erişim tarihi: 30.04.2024).

Figür 6 (Kaynak ve URL): ARAS (2024). Cultural Complexes In China, Japan, Korea And Taiwan: Spokes of The Wheel - Chapter 4. Erişim Adresi: <https://aras.org/spokeschap4/> (Erişim tarihi: 30.04.2024).

Figür 7 (Kaynak ve URL): Metropolitan Sanat Müzesi (Metropolitan Museum of Art); Limestone sarcophagus: the Amathus sarcophagus. Erişim Adresi: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/242006> (Erişim tarihi: 03.05.2024).

Figür 8 (Kaynak ve URL): Bostan Güzel Sanatlar Müzesi (Bostan Fine Arts Museum) (1903). Two-handed jar (amphora) with Hippodameia preparing for her wedding. Erişim Adresi: <https://collections.mfa.org/objects/153613/twohandled-jar-amphora-with-hippodameia-preparing-for-her?ctx=b5e12ad2-a856-4750-81bc-cd60bffd0c9b&idx=0> (Erişim tarihi: 30.04.2024).

Figür 9 (Kaynak ve URL): Galileo Müzesi (Museo Galileo (Istituto e Museo di Storia della Scienza) (2009). Relief with Phanes. Erişim Adresi: <https://brunelleschi.imss.fi.it/galileopalazzostrozzi/object/ReliefWithPhanes.html> (Erişim tarihi: 03.05.2024).

Figür 10 (Kaynak ve URL): Web Sanat Galerisi (Web of Galleri Art). Leda and the Swan. Erişim Adresi: https://www.wga.hu/html_m/c/cesare/leda.html (Erişim tarihi: 03.05.2024).

Figür 11 (Kaynak ve URL): British Müzesi (British Museum) (1874). Bust. Erişim Adresi: https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1874-0305-71 (Erişim tarihi: 05.05.2024).

Figür 12 (Kaynak ve URL): Rijks Müzesi, Amsterdam (1552). The Egg Dance. Erişim Adresi: <https://www.rijksmuseum.nl/en/rijksstudio/artists/pieter-aertsen/objects#/SK-A-3,0> (Erişim tarihi: 04.04.2024).

Figür 13 (Kaynak ve URL): E-Aithousa (t.y.). Το αβγό (συμβολισμοί- λαογραφία- πασχαλινό αβγό) Erişim Adresi: <https://e-aithousa.blogspot.com/2013/05/blog-post.html#!/zm3enrpEPwZ7kB> (Erişim tarihi: 04.04.2024).

Figür 14 (Kaynak ve URL): Metropolitan Sanat Müzesi (Metropolitan Art Museum) 2024. Erişim Adresi: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/255341> (Erişim tarihi: 04.04.2024).

Figür 15 (Kaynak ve URL): Beth Immanuel Messianic Synagogue (2014). A Pass-Ova Mystery. Erişim Adresi: <https://www.bethimmanuel.org/articles/pass-ova-mystery> (Erişim tarihi: 04.04.2024).

Figür 16 (Kaynak ve URL): Glencairn Museum News. (2024). Easter Eggs: Symbols of Rebirth And Renewal. Erişim Adresi: <https://www.glencairnmuseum.org/newsletter/2024/3/13/easter-eggs-symbols-of-rebirth-and-renewal?rq=thoth%20> (Erişim tarihi: 08.05.2024).

Figür 17 (Kaynak ve URL): Panacomp (2015). Studenica Monastery. Erişim Adresi: <https://www.panacomp.net/studenica-monastery/> (Erişim tarihi: 29.01.2024).

Figür 18 (Kaynak ve URL): Dijivatlip (t.y.) Erişim Adresi: https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.gr.1613/0174?sid=a7590df9b8aca22111c8359533716419 (Erişim tarihi: 08.05.2024).

Figür 19 (Kaynak ve URL): Sevcenko Nancy (2018). "Healing Miracles of Christ and the Saints", *Life is Short, Art Long. The Art of Healing in Byzantium, New Perspectives*, ed. Brigitte Pitarakis ve Gülru Tanman, İstanbul Research Institute, İstanbul, 27-40. Erişim Adresi:

https://www.academia.edu/22613760/_Healing_Miracles_of_Christ_and_the_Saints_in_Life_is_Short_Art_L (Erişim tarihi: 08.05.2024).

Figür 20 (Kaynak ve URL): Michaelides, Demetrios (2014). *Medicine and Healing in the Ancient Mediterranean*, Oxbow Books, s. 326, fig. 39.1.

Figür 21 (Kaynak ve URL): Dijivatlip (t.y.). Erişim Adresi: <https://gallica.bnf.fr/iiif/ark:/12148/btv1b105494556/f240/full/3085/0/native.jpg> (Erişim tarihi: 27.12.2024).

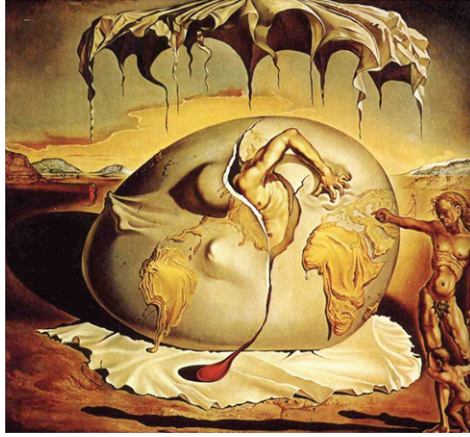
Figür 22 (Kaynak ve URL): Dijivatlip (t.y.). Erişim Adresi: https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.gr.1613 (Erişim tarihi: 20.03.2024).

Figür 23 (Kaynak ve URL): Dijivatlip (t.y.). Erişim Adresi: https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.gr.1613 (Erişim tarihi: 20.03.2024).

Figür 24 (Kaynak ve URL): Dijivatlip (t.y.). Erişim Adresi: https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.gr.1613 (Erişim tarihi: 20.03.2024).

Gizemli Bir Başlangıç, İlahi Bir İz: Mitolojik Öykülerin ve Bizans Tasvir Sanatına Yansıyan Temsillerin Işığında Yumurtanın Bizans İkonografisinde Yer Alan Biçim ve Sembolizminin Yorumlanması

FIGÜRLER

Figür 1: Yeni Bir Adamın Doğuşunu Seyreden Jeopolitik Çocuk, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 45,5 x 50 cm., Salvador Dali, 1943.

Figür 2: Yaratıcı Tanrılar Grubu Ogdoad'lar, Yüksek Kabartma Tekniği, Hathor Tapınağı, Dendera-Mısır, MÖ I. Yüzyıl
(Resimde sağ üstte: Nu ve Nut; sol üst: Hehu ve Hehut; sağ altta: Kek ve Keket; sol altta: "Ni ve Nit").

Figür 3: Tanrı Thoth ve İsis, Kazıma Tekniği ve Pahlanmış Kenarlar, Hematit Taşından Yapılmış Amulet, Doğu Akdeniz, Geç Roma Dönemi.

Figür 4: Ağzından Çıkardığı Yumurta ile Tanrı Ptah'ın Oluşumuna Kaynak Olan Khepri'nin (Koç Başlı Mısır Tanrısı) Büstü, Kireç Taşı Üzerine Kabartma Tekniğiyle Yapılmış Betim, Mısır, Geç Roma Dönemi.

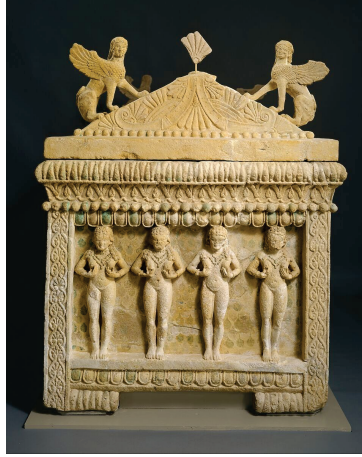
Figür 5: Ustalığın ve zanaatın Tanrısı Ptah, Seramikten Yapılmış Amulet, Memphis, Mısır, MÖ 664-343.

Figür 6: İlksel Varlık Pan-gu'nun Evreni Oluşturan İki Özü Yin (Gölgeli) ve Yan (Güneşli)'i Yaratması.

Gizemli Bir Başlangıç, İlahi Bir İz: Mitolojik Öykülerin ve Bizans Tasvir Sanatına Yansıyan Temsillerin Işığında Yumurtanın Bizans İkonografisinde Yer Alan Biçim ve Sembolizminin Yorumlanması

Figür 7: Amathus Sarkofajı (Tanrıça Astarte Betimleri Yer Alır), Kireç Taşı, Kabartma Tekniği, Arkaik Dönem-MÖ V. Yüzyılın İkinci Yarısı.

Figür 8: Hippodameia Düğününe Hazırlanıyor (Eurynome, Pothus, Hippodamia, Eros, Iaso ve Asteria), İki Kulplu Amfora, Attika Yunanistan, Klasik Dönem-MÖ 425.

Figür 9: Kozmik Yumurtadan Çıkan Tanrı Phanis, Kabartma Tekniğiyle Yapılmış Rölyef, Modena-İtalya, II. Yüzyıl.

Figür 10: Leda ve Kuğu, Cesare da Sesto, Tuval Üzerine Yağlı Yağlı Boya, 96.5x73.7 cm, Wilton House, İngiltere, 1515.

Figür 11: Ruhun ve Yeniden Doğuşun Sembolü Olan Yumurta Tutan Tanrı Dionysos, Pişmiş Topraktan Yapılmış Figürin, Boetian-Tanagra, Yunanistan, MÖ 350.

Gizemli Bir Başlangıç, İlahi Bir İz: Mitolojik Öykülerin ve Bizans Tasvir Sanatına Yansıyan Temsillerin Işığında Yumurtanın Bizans İkonografisinde Yer Alan Biçim ve Sembolizminin Yorumlanması

Figür 12: Yumurta Dansı, Pieter Aertsen, Tuvall Üzerine Yağlı Yağlı Boya, 84cm×172cm., 1552.

Figür 13: Bir Çocuk Mezarına Adak Objesi Olarak Bırakılan Devekuşu Yumurtası, Vatikan Nekropol Alanı, MS I. Yüzyıl.

Figür 14: Truvalı Helen Olarak Tanımlanan Bir Kadının Kaçırılması Sahnesi, Pişmiş Toprak Vazo (Yumurta Biçimli Cenaze Vazosu), Atina MÖ 410.

Figür 15: Fısıh Seder Tabağı (Yahudilerde Cenaze Yemeği).

Figür 16: Meceğelli Meryem-Maria Magdelema ve Yumurta, Ukrayna Ortodoks İkonu, Patrick J. Donmoyer'in Heilman Koleksiyonu, Kutztown, Pensilvanya, 2023.

Figür 17: Anastasis-Diriliş Sahnesi, (İsa'nın Arkasında Beliren Mandorlasının Yumurta ile Eşleştirelmesi), Fresk-Duvar Resmi, Khora Manastır Kilisesi, İstanbul, XIII-XIV. Yüzyıl.

Gizemli Bir Başlangıç, İlahi Bir İz: Mitolojik Öykülerin ve Bizans Tasvir Sanatına Yansıyan Temsillerin Işığında Yumurtanın Bizans İkonografisinde Yer Alan Biçim ve Sembolizminin Yorumlanması

Figür 18: Aziz Kosmas ve Damianos, El Yazması, Vatikan Apostolica Menologion (II. Basil) Kütüphanesi, Vat.gr.1613, fol. 152, 978-1026.

Figür 19: Aziz Kosmas ve Damianos'un Mucizeleri- Palladia'nın İyileştirilmesi, El Yazması, Panteleimon MS 2, 197a, Aynoroz Dağı, XI Yüzyıl.

Figür 20: Aziz Kosmas ve Damianos'un Mucizeleri- Palladia'nın İyileştirilmesi, Duvar Resmi-Fresk, Hagios Demetrios Kilisesi (Güney Nef), Mistra- Yunanistan, 1272-1282.

Figür 21: Elizabeth'in Vaftizci Yahya'yı Doğurması Sahnesi, El Yazması, Paris Ulusal Kütüphanesi (Bibliothèque Nationale, Paris), BnF, Tetraevangelio, gr. 74, fol. 106v, XI. Yüzyılın İkinci Yarısı.

Figür 22: Anna'nın Meryem'i Doğurması Sahnesi, El Yazması, Vatikan Apostolica Menologion (II. Basil) Kütüphanesi, Vat.gr.1613, fol. 22r, 978-1026.

Figür 23: Anna'nın Meryem'i Doğurması Sahnesi, Duvar Resmi-Mozaiik, Daphi Manastır Kilisesi-Daphne Monastery Church, Yunanistan, XI. Yüzyılın İkinci Yarısı.

Gizemli Bir Başlangıç, İlahi Bir İz: Mitolojik Öykülerin ve Bizans Tasvir Sanatına Yansıyan Temsillerin Işığında Yumurtanın Bizans İkonografisinde Yer Alan Biçim ve Sembolizminin Yorumlanması

Figür 24: Anna'nın Meryem'i Doğurması Ayasofya Kilisesi, Duvar Resmi-Mozaik, Ayasofya Kilisesi Kiev, Ukrayna, XI. Yüzyılın Ortaları.

 SUITDER SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ Sakarya University Journal of Humanities and Social Sciences	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

SUİTDER

SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ

Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sayı/Issue	62-Aralık 2024/ 62-December 2024
Makale Bilgisi/ Article Info	Araştırma Makalesi/ Research Article
Başvuru Tarihi/ Submitted Date:	4 Temmuz 2024
Kabul Tarihi/ Accepted Date:	18 Eylül 2024
Atıf/Citation:	Aydın, A., & Özkul, M. (2024). Paradigma Değişimi Bağlamında Tüketimin Medikalleşmesi (Batı Akdeniz Bölgesi Örnekleme). Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi. 301-326
DOI:	10.35237/suitder.1510214
Benzerlik / Similarity: %	%1

Paradigma Değişimi Bağlamında Tüketimin Medikalleşmesi (Batı Akdeniz Bölgesi Örnekleme)*

Medicalization of Consumption in the Context of Paradigm Change

(Western Mediterranean Region Sample)

Amine AYDIN** – Metin ÖZKUL***

Öz

Bu çalışmanın üzerine eğildiği konu; modernleşme sürecinin günümüzde geldiği aşamaya kadar birey algılarına yönelik paradigma değişiminin; tüketim toplumunda, sağlık/hastalık/güzellik çerçevesinde toplumsal yaşam üzerindeki görünümünü ortaya koymaktır. Konuyla ilgili değişen bakış açısının pratikteki işleyişini ortaya koymak bu çalışmanın temel amaçlarından birini oluşturmaktadır. Dolayısıyla düşünsel ya da teorik düzeyde ifade edilen sağlık/hastalık ve güzellikle ilgili anlayış değişiminin pratik yaşamda nasıl deneyimlenmekte olduğu tespit edilmeye ve bu tespitlerden yola çıkılarak, paradigma değişimi bağlamında hasta/sağlıklı/güzel beden tüketime ilişkisi açıklanmaya çalışılmaktadır. Sağlık/hastalık ve güzellikle ilgili değişen düşünce biçiminin pratikteki işleyişini betimlemek için saha çalışmasından elde edilen verilerden yararlanılmıştır. Saha çalışması Antalya, Isparta ve Burdur illerini kapsayan Batı Akdeniz bölgesinde yapılmıştır. Araştırma sonucunda bireylerin; sağlık ve fiziksel görünümleriyle ilgili tüketim pratiklerine ruhen, zihnen ve bedenen iyi olma halini salık veren bütünsel sağlık anlayışıyla yöneldiği, bu tüketim pratiklerine yönelik eyleme geçerken hem bireysel hem de kurumsal araçları kullanarak inşa ettiği tüketim ağından yararlandığı, sağlık ve fiziksel görünümüyle ilgilenirken tercih hakkına sahip sorumlu birey olmanın yanı sıra kurumsal yapı ve uzmanlık sistemlerinin de etkisinde kaldığı görülmüştür. Tüketim

* Bu çalışmada kullanılan ampirik verilerin bir kısmı, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalında Prof. Dr. Metin Özkul danışmanlığında 5 Aralık 2024 tarihinde savunulmuş olan "Tüketim Toplumunun Eylem Alanlarından Biri Olarak Medikal Tüketim Olgusu (Batı Akdeniz Uygulaması)" isimli Doktora tezinden alıntılanmıştır.

** Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Isparta/TÜRKİYE, E-Posta: amineydn90@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6658-4422.

*** Prof. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Isparta/TÜRKİYE, E-Posta: metinozkul@sdu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-2511-9780.

toplumunda tercihlerin bolluğu, bireylerin sağlık ve fiziksel görünüşleriyle ilgili olarak birden fazla tüketim pratiklerine yönelmesini sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Paradigma Değişimi, Sağlık, Hastalık, Güzellik, Medikal Tüketim

Abstract

The subject this study focuses on is; The paradigm shift in individual perceptions until the modernization process reached today; to reveal their appearance on social life within the framework of health/disease/beauty in the consumer society. One of the main aims of this study is to reveal the practical functioning of the changing perspective on the subject. Therefore, it is tried to determine how the change in understanding of health/disease and beauty, expressed at an intellectual or theoretical level, is experienced in practical life and, based on these findings, to explain the relationship of the sick/healthy/beautiful body with consumption in the context of paradigm change. Data obtained from the field study was used to describe the practical functioning of the changing way of thinking about health/disease and beauty. The field study was carried out in the Western Mediterranean region, covering the provinces of Antalya, Isparta and Burdur. As a result of the research, individuals; It focuses on consumption practices related to health and physical appearance with a holistic health approach that recommends spiritual, mental and physical well-being, and takes advantage of the consumption network it has built by using both individual and corporate tools when taking action for these consumption practices. It has been observed that, in addition to being individuals, they are also influenced by institutional structures and expert systems. The abundance of choices in the consumer society has enabled individuals to turn to more than one consumption practice regarding their health and physical appearance.

Keywords: Paradigm Change, Health, Disease, Beauty, Medical Consumption.

GİRİŞ

Mills (2019, s. 192-193), saygıya değer her türlü toplumsal incelemenin tarihsel bir kavrayışa sahip olması ve tarihsel malzemenin layıkıyla yararlanması gerektiğini ifade eder. Sosyal bilimlerin bizzat tarihsel bir inceleme olduğunu vurgulayarak tarihten yararlanmanın zorunlu olduğunu belirtir. Bu çalışmanın odaklandığı paradigma değişimini daha iyi kavrayabilmek adına erken modernlikle başlayan tarihsel süreçte düşünce ve bilgedeki değişime kısaca değinmekte fayda görmekteyiz. Zira bilimsel süreçte düşünme biçimlerinde rasyonel olandan sezgisel olana doğru bir derinleşme gözlemlenir.

Rasyonel düşünmenin özelliği; dikkati bir noktada yoğunlaştıran ve çözümleyici olmasıdır. Bölme, ölçme ve kategorileştirme görevini üstlenen zihinsel bir süreç olarak rasyonel yöntem, parçalara bölmeye eğilimlidir. Doğa bilimleri ve ilk dönem toplum bilimleri açısından gelenekselleşen Kartezyen yöntem, rasyonel bilgi ve düşünce üretimine dayanır. Rasyonel düşünme, insan unsurunun içerisinde bulunduğu gerçekliklerin araştırılmasında rasyonaliteyi destekleyen Kartezyen paradigmanın önemli bir parçası haline getirilmiştir. Modern tıp yakın zamanlara kadar Kartezyen paradigmayı önceleyen bir bakış açısıyla sağlık/hastalık analizlerinde biyolojik ve fizyolojik olana odaklanırdı. Haliyle Kartezyen paradigmda “sezgi” marjinal bir unsurdur. Günümüzde ise Kuantum paradigması olarak isimlendirilen bir bakış açısı gelişmiştir ve “bütüncül tıp” anlayışı çerçevesinde sezgisel bilgi de rasyonel bilgi kadar önemsendir. Kuantum yöntemin bir unsuru olan sezgisel bilgi inkişaf etmiş bir farkındalık durumunda doğan gerçekliğin doğrudan zihinsel olmayan deneyimine dayanır. O tertip

edici ve bütüncül olana eğilimlidir (Capra, 1992, s. 36). Böylece günümüz tıp anlayışı biyolojik ve fizyolojik belirtilere işaret eden rasyonel bilgiyle birlikte bireyin zihinsel, toplumsal, ekonomik ve kültürel koşullarını da kapsayan sezgisel bilgiyi de dikkate alır. Sağlık ve hastalığa dair bakış açısı ve uzmanlıklar bu çerçevede şekillenir.

Rasyonelden sezgisele bilgidaki değişim, kartezyenden kuantuma paradigma değişimini anlamayı kolaylaştırır. Bir bilim çevresine belli bir zaman dilimi için model sağlayan paradigmlar düşünme biçimlerindeki değişimdir aslında (Kuhn, 2014, s. 63). Neyin doğru neyin ilerleme olduğunu tayin eden şey, salt bir yöntem olmayıp toplumsal ve tarihsel koşullardır. Zira bilimsel ilerleme süreci şeylerin ne olduklarına dair tanımlanma biçimlerini etkiler. Tanımlanma biçimleri ise toplumun kültürü ve olguları nasıl konumlandıklarına bağlıdır (Turner, 2011, s. 21). Bu bakış açısı ile yaklaşıldığında hastalık ya da sağlığa, normal veya patolojik bir durumdan ziyade tarihsel ve toplumsal süreçlerin bir neticesi olarak bakılır. Modern tıptan bütüncül tıba yönelişte rasyonelden sezgisele bilgiyi kavrayıştaki değişim üzerinde durulur.

Modernleşme sürecinin geldiği aşamanın diğer bir nitelendirici adlandırması olan tüketim toplumunda bütüncül yaklaşımın işleyişine bakıldığında; modern tıp ve onun sağladığı kurum ve uzmanların kontrolünde olan hastalık/sağlık, tamamen olmasa da kontrolden çıkmaya başlar. Zira bütünsel yaklaşımla birlikte sağlık, hastalık sorunları geçmişteki gibi insanların özel durumlarında önem verdiği ve tıp uzmanlarıyla bu durumlarda ilişkiye geçme gereksinimiyle sınırlı bir alandan artık günümüzde toplumsal yaşamın her alanına girerek gündelik yaşamın bir parçası haline gelmiştir. Diğer bir deyişle ruhen, zihnen ve bedenen iyi olma halini salık veren bütünsel sağlık günümüzde tüketim toplumunun neredeyse tüm bireylerince benimsenen bir yaşam biçimi haline gelmiştir. Sadece geçici bir süre adeta 'gönüllü' denilebilecek bir hasta rolüne bürünen birey ömür boyu sağlıklı olma rolünü üstlenmeyi amaçlamaktadır. Bulaşıcı hastalıklar gibi geçici olmayan kronik hastalık riskine karşı bireylere ömür boyu sağlığına dikkat etme görevi yüklenir. Yaşam süresinin uzaması bireyler için kaliteli bir yaşamı elzem hale getirir. Yaşlanma ve ölümün doğal karşılanmadığı bir tıbbi anlayış bireylere, yaşlanma ve ölüme karşı mücadele etme görevi verir. Tıptaki bilimsel ve teknolojik gelişmelerle birlikte popüler söylemlerin etkisiyle beden görünümünü değiştirmeye yönelik medikal estetik ve cerrahi uygulamalar yaygınlaşır. Bireylerin bedenleri üzerindeki tasarruf hakkını artıran estetik cerrahi uygulamalar, zorunlu durumlarda başvuru bir tedavi yöntemi olmaktan çıkar. Hızla yaygınlaşan estetik cerrahi uygulamalar toplumun her kesiminden birey için erişilebilirdir. Bireyler zayıf, fit ve çekici görünmek için estetik cerrahi başta olmak üzere tıbbi, teknolojik ve bireysel birçok yola başvurur.

Erken modernlikten ileri modernliğe, üretim toplumundan tüketim toplumuna ya da Kartezyen paradigmadan bütüncül paradigmaya; her nasıl ifade edilirse edilsin tanık olduğumuz ortak nokta toplumsal değişimdir. İleri modern toplumda toplumsal değişimin temel dinamiklerinden biri ise tüketimdir. Reisman'ın (2019, s. 276) ifade ettiği gibi her toplum kendi koşullarına uygun bir karakter biçimi yaratır. Tüketim toplumunda ise ihtiyaç duyulan karakter tipi, tüketici bireydir. Erken modernlikte üretim sisteminde daha verimli çalışmak için sağlıkla ilişkisini hastalıktan kurtulmaya ya da hasta olmamaya çalışarak sağlayan üretici birey, ileri modernliğin oluşturduğu tüketim sisteminde, sağlıkla ilişkisini; tüketme odaklı bir yaşam biçimi haline getirerek sağlayan, tüketici birey olur. Haliyle tüketici bireyi yaratan tüketim toplumunda hastalık/sağlık/güzellik ticari bir alan ya da kullanım ve alışveriş değeri üzerinden hesaplanabilir bir meta haline gelir. Bu çalışmada bireylerin hastalık/sağlık ve güzelliğe yönelik eylemlerine bir tüketim biçimi olarak yaklaşılmaktadır. Bu çalışma, teorik düzeyde ortaya koyduğu paradigma değişiminin, ampirik düzeyde ele alınan bir örneklem grubunun medikal tüketim eğilimlerine ne derecede yansıdığını; grubun özellikleri ve tüketimin yöneldiği seçenekler ve tüketim yoluyla umulan beklentiler bağlamında betimleme amacını gütmüştür.*

* Çalışmanın hipotezler ve ilgili değişkenler bağlamındaki daha detaylı bir analizi için önceki dipnotta künyesi verilen çalışmaya bakılabilir.

2. Paradigma Değişimi

Doğrular ve değer yargıları mutlak olmayıp, dönüştürülebilir. Dün için doğru kabul edilen şey bugün yanlış, bugün doğru kabul edilen şeyin ise yarın yanlış olduğuna dair bir kanaate varılabilir. Dolayısıyla neyin doğru veya ilerleme olduğunu belirleyen husus kullanılan yöntem değil, bilimin yapıldığı toplumsal ve tarihsel koşullardır (Kuhn, 2014, s. 13). Her dönemin kendine özgü bir düşünme üslubu olup, o üslup ortak bir payda haline gelir. Dönemin bilim insanları ve eleştirmenleri bu düşünme üslubunun meydana getirdiği zihinsel evren ve bu evrene ait kavramlar üzerinden meselelere eğilirler. Zira ilgilendikleri meseleleri net bir şekilde formüle edebileceklerini ve çözebileceklerini düşünürler (Mills, 2019, s. 26-27). Çözüme kavuşmasa bile ilerleme için tercih edilen bu yol bilimsel paradigmadır. Bilimsel bir paradigma, belli bir bilimsel topluluk tarafından paylaşılan ve bu topluluk tarafından meşru problemlerin ve çözümlerinin tanımlanmasında kullanılan kavram, değer ve teknikleri içeren bir başarılar kümesidir. Bilimsel teorinin ardında, içinde bilim yapılmaya çalışılan belirli bir çerçeve vardır. Paradigmalar bilim çevrelerine belli bir zaman dilimi için model oluşturur. Dolayısıyla bilim etkinliği, paradigmanın bir parçasıdır (Kuhn, 2014, s. 63; Capra, 1996a, s. 55). Kısaca paradigmalar, bilimsel yaklaşımların kavramsallaştırma sürecinde yaşadığı belirgin değişiklikleri temsil eder. Paradigmalar esas itibarıyla farklı bilimsel yaklaşımlardır (Kuhn, 2014, s. 63).

Paradigma değişimi; mevcut paradigmanın, güncel olarak odaklandığı meseleleri inceleme, bu meseleler üzerine çözüm üretme ve gerekli işleri yapmada yetersiz olduğunun artarak hissedilmesidir. Kuhn'a (2014, s. 182) göre paradigma değişimini sağlayacak olan şey ise bilimsel devrimlerdir. Mevcut paradigmanın kurduğu düzenin bunalıma varacak düzeyde işlerliğini yitirdiğini gösteren belirtilerin algılanması, bilimsel devrimlerin ön koşuludur. Yani paradigma değişimini sağlayacak olan bilimsel devrimler, mevcut paradigmanın bunalıma girmesiyle gerçekleşir.

Paradigma değişimini ele aldığımız süreç, modern toplumun başlangıcından günümüze kadar olan bir zaman dilimini kapsar. Aslında paradigma değişimi dediğimiz şey özü itibarıyla modern toplumun kendi içindeki toplumsal değişimin bir parçasıdır. Burada odaklanılan nokta ise tıptaki paradigma değişimidir.

16. ve 17. yüzyıllarda dünyayı anlama biçimi ve düşünce tarzlarındaki değişim insanla ilişkili olabilecek hemen her şey için bir başlangıçtır. Zira gelenekselden kopuşu temsil eden bu değişim ve evrene yaklaşım, modern dönemin karakteristik özelliklerini Batı toplumlarına kazandırır. Yaklaşık üç yüz yıl sürecek bir egemen paradigmanın temeli olur (Capra, 1992, s. 53). Bu egemen paradigma karmaşık olguların, onları oluşturan parçalara indirgenerek anlaşılabilirliğine dayanır. Zihin ve maddenin temelden birbirinden farklı olduğunu savunarak, bunları birbirinden ayırır. Doğanın bir makine olduğunu ve mekanik yasalara göre işlediğini savunan bu egemen paradigmanın ismi Kartezyen paradigmadır. Kartezyen bakış açısının gelişimine, Descartes'in fikir ve sorunları parçalara ayırarak ve kendi mantıksal yapıları içinde düzenlemeyi içeren çözümleyici yaklaşımı büyük katkı sağlar. 20. yüzyıla kadar bilimde egemen olan Kartezyen bakış açısına göre dünya nesnel ölçütlerle tanımlanabilen mekanik bir sistemdir (Capra, 1992, s. 60-68).

20. yüzyılda fizikte yaşanan gelişmelerle birlikte köklü bir değişim meydana gelir. Kartezyen görüşün tam tersini ifade eden Görecelik ve Kuantum teorileri dünyaya dair yeni bir kavrayış getirir. Çok sayıda nesnenin birleşiminden meydana gelen bir makine olarak tasarlanan evren anlayışı yerine, parçaların birbiriyle ilişkili ve evrenin genel düzeniyle ilgili bir sürecin kalıpları olduğu dinamik bir bütün olarak tasvir edilen bir evren anlayışı yerleşir (Kuhn, 2014, s. 18). Maddenin içinde herhangi bir yalıtılmış temel yapıtaşına doğada mevcut değildir. Birleşik bir bütün olarak parçalar arasında karmaşık bir ilişki ağı vardır. Yeni paradigma parçadan çok bütün üzerinde duran bütüncül bir paradigmadır (Capra, 1992, s. 86). Toplumu bir makine olarak ele almak tekrarlara vurgu yapar. Toplumu bir organizma olarak görmek ise bağlantılara vurgu yapar. Tekrardan ziyade bağlantılara vurgu yapan yeni paradigma, ilgili her faktörü dikkate almayı gerektirir (Becker, 2019, s. 85).

Kuantum teorisine göre dünya, birbirinden bağımsız nesnelere oluşturduğu bir makine olmaktan ziyade, bölünmeyen bir bütünlük içinde insan gözlemciyi ve onun bilincini de kapsayan bir

dinamik ilişkiler ağıdır (Capra, 1992, s. 47). Aynı zamanda ileri modernlikle uyumlu olarak yeni paradigmada kesinlik yerini kuşkuya bırakır. Bilimsel yaklaşımda kesin bir temelin olmayışı bir ilke olarak benimsenir (Capra, 1996b, s. 73-74). Nitekim ileri modernlikle birlikte karakteristik bir özellik olarak akla mutlak güvenin yerini kuşkuculuk alır (Giddens, 2010, s. 45). Nesnelere ilişkin ilişkilere geçiş olarak özetleyebileceğimiz yeni paradigma düşünme, algılama ve değerlerde köklü değişimlere neden olup ve bu değişim her alanda görülür. Dünya psikolojik, biyolojik, toplumsal ve çevresel olarak tümüyle birbirine örülmüş bir yerdur (Capra, 1992, s. 10).

2.1. Kartezyenden Kuantuma Tıpta Paradigma Değişimi

Günümüzde kurumsal alanda hala etkin bir tıbbi yaklaşım olarak varlığını sürdüren modern tıp; uzmanlaşmaya dayalı, belli prosedür ve kurallar çerçevesinde doktor-hasta ilişkisinin düzenlendiği, tıbbi ve teknolojik gelişmeler doğrultusunda ilerleyen, hastalıklara karşı ilaç tedavisinin yaygın olarak kullanıldığı bir sağlık sistemidir.

20. yüzyılda modern tıp hiç olmadığı kadar hayata dâhil olur. Bilimsel gelişmelerle birlikte insan organizmasının işleyişi hakkındaki bilginin artması ve insan ömrünün uzamasıyla hastalıklara karşı zafer kazanan modern tıp, yalnızca hastalık durumunda başvurulacak temel çare olmanın ötesine geçer. Tıbbi ve teknolojik gelişmeler geçmişte ölümcül olan pek çok hastalığı tedavi etmeyi başarır (Panitch ve Leys, 2011, s. 27). Modern tıbbın başarısı, benimsediği biyolojik tıbbi modele (biyomedikal) dayanır. Biyomedikal modelin en belirgin özelliği ise ilaca bağlı bir medikalleşmedir (Cockerham, 2022, s. 79). Kartezyen bakış açısının bir neticesi olarak biyomedikal modele göre; insan bedeni parçalarına ayrılarak çözümlenebilen bir makine, hastalık ise biyolojik mekanizmaların kötü çalışmasıdır. Doktorun görevi ise bu mekanizmanın düzeltilmesi için müdahale etmektir (Capra, 1992, s. 135). Hemen hemen bütün hastalıkların tedavisinde uygulanan bir yöntem haline gelen biyomedikal modele göre her hastalığın, hastalık yapıcı organizmalara dayanan bir kaynağı vardır. Bu kaynağı ortadan kaldırmanın ya da kontrol altına almanın yolu ise biyomedikal modelin sağladığı bir yöntem olarak ilaçlardır (Cockerham, 2022, s. 24).

İhtisarlaştırılmış tıbbi bilginin kurumsallaşmasını temsil eden hastane modern tıpta merkezi bir önemdedir. Tıbbın toplumsal gücünü simgeleyen hastane doktorların eğitiminde de önemli bir rol oynar (Turner, 2011, s. 181). Tıp kurumu tarafından desteklenen ve doğrulanan doktor, karar ve müdahale yetkisine sahiptir. Tıp kurumunun yapısal sınırları kapsamında normal/patolojik olanı belirleyen ve belirlemesi gereken bir konumdadır (Foucault, 2006, s. 117). Modern tıp uzun süre egemen tıbbi model olduğu dönemde doktorlar bedenin iç mekanizmalarına yönelik başarılı bir kavrayış sağlayarak tıbbi teknolojileri etkili bir şekilde geliştirirler. İlerleyen zamanlarda tıbbi ilerleme ve gelişmelerin sağlanmasına rağmen toplum sağlığında dikkate değer bir iyileşmenin olmaması ve sağlık maliyetlerindeki aşırı artışlar paradigma değişimi gereksinimini doğuran işaretler olarak görülmüştür (Capra, 1992, s. 148). Zira paradigma değişimi için gerekli koşulları ortaya çıkaran bunalım durumu modern tıpta da görülmeye başlar. Kartezyen paradigmanın bir modeli olarak biyomedikal model tüm sorunlara cevap veremez hale gelir. Nitekim Illich (2011, s. 154) belirli bir aşamadan sonra tıbbi hizmetlerin şifadan daha çok hastalık ürettiğini iddia eder.

Modern toplumun ilerleyen sürecinde Kuantum teorisinin bir neticesi olarak tıpta bütüncül bakış açısı gelişir. Dar anlamıyla bütüncül yaklaşıma göre; insan organizmasının her bir unsuru birbirine örülmüş ve bağımlı olup canlı bir sistemdir. Geniş anlamda ise; canlı sistem daha büyük bir sistemin tamamlayıcı bir parçasıdır. Yani bir organizma olarak birey içinde yaşadığı çevreyle hem fiziksel hem de toplumsal bir etkileşim içindedir. Hem çevreden etkilenir hem de çevreyi etkileyerek değişime neden olur (Capra, 1992, s. 363-367).

Hastalık/sağlığı biyofiziksel mekanizmalarda ortaya çıkan patolojiler olarak ele alan biyomedikal modele karşı bütüncül yaklaşım; hastalık/sağlığı toplumsal süreçlerle ilişki içerisinde ele alır. Bireyin hastalık/sağlıkla ilişkisini ekonomik, sosyal ve kültürel süreçler etkiler. Kısaca hastaları kendi ortamlarının bütünlüğü içinde ele alır (Adaş & Elbek, 2013, s. 237; Turner, 2011, s. 17-18). Bütüncül yaklaşım; hasta hakkında geniş bilgi sahibi olma ve tedavi sürecinde bütünlük ilkesini benimseyerek,

hastaların geçmiş öykülerini inceleyerek hastalık/sağlığa diğer sosyal olgularla birlikte bütüncül olarak bakar (Panitch ve Leys, 2011, s. 341; Türkan, 2013, s. 188). Hasta, doktorun teşhisine yardımcı olmak için hissettiği rahatsızlıkların yanı sıra sahip olduğu alışkanlıklar ve endişeleri gibi gündelik yaşamına dair bilgiler de verir. Bu çok yönlü yaklaşımla birlikte beslenme alışkanlıkları başta olmak üzere hastanın gündelik alışkanlıklarına yön verilir (Illich ve diğerleri, 1994, s. 55).

3. Teorideki Değişimin Pratikteki Görünümleri

Yukarıda da belirtildiği gibi üretimden tüketime toplumsal değişim, tıpta da paradigma değişimi olarak kendisini gösterir. Erken/ileri modernlik ayrımına koşut olarak tıp alanında bir paradigma değişimi söz konusudur. Bu paradigma değişimi hastalık/sağlığa değişen bakış açısıyla ilgili olup bireylerin hastalık/sağlıkla olan ilişkisini de düzenler. Erken modernlikle ilişkili olan modern tıptan ileri modernlikle ilişkili olan bütüncül tıbbı doğru bir geçiş yaşanır. Modern tıbbın hastalık ve rahatsızlıklardan kurtulma üzerine kurulu hasta hekim ilişkisi ve bireylerin aldığı toplumsal rol değişmeye başlar. Bütüncül tıp, ömür boyu sağlığı koruma ve iyileştirmeyi hedefleyen ruhen, zihnen ve bedenen iyi olma halini bireye yükler. Paradigma değişimi toplumsal hayatın bazı yönlerinde daha görünür olarak öne çıkmıştır.

Tıptaki paradigma değişimi aşağıda beş noktada izah edilmeye çalışılmıştır. Bunlar; 1) bulaşıcı hastalıklardan kronik hastalıklara geçiş, 2) yalnızca hastalanıldığında üstlenilen hasta rolünden sağlıklı olmak için ömür boyu sağlıklı birey rolüne geçiş, 3) yaşlanma/ölümün kabullenilmiş bir durum olmaktan çıkması, 4) hastalık/sağlık/güzellik ilişkili olarak bedenin medikalleşmesi ve 5) iyi olma halini salık veren bütünsel sağlık anlayışıdır. Tüm bu değişimin neticesi ise tüm toplumsal yaşamın tıp üzerinden şekillenmesidir.

3.1. Bulaşıcıdan Kronik Hastalıkların Değişimi

Modern tıbbın en önemli başarılarından biri bulaşıcı hastalıkları ortadan kaldırmasıdır. Bununla birlikte modernliğin ilerleyen sürecinde kronik hastalıklar zuhur eder. Başta sanayi toplumları olmak üzere dünyanın her yerine yayılan kronik hastalıklar bulaşıcı hastalıkların yerini alır (Cockerham, 2022, s. 25). Literatürde bulaşıcı olmayan hastalıklar (BOH) olarak tanımlanan kronik hastalıklar bugün dünyada önde gelen ölüm sebeplerinden biridir. Yalnızca yaşlılar değil yetişkin bireyler için de sorun teşkil eder (<https://www.who.int/publications/i/item/9789241514620>). Bulaşıcı hastalıklar gibi geçici olmayan kronik hastalıklar, ömür boyu bireylere eşlik eder. Aynı zamanda tıp da bireylere yalnızca hastalık sürecinde değil ömür boyu eşlik eder. Kronik hastalıklar kesin çözümün ortadan kalktığı bir süreci başlatır. Hastalığın adı konduktan itibaren sürekli ilaç kullanımı veya düzenli takip başlar (Moulin, 2008, s. 29). Kronik hastalıklara doğru yaşanan geçiş tıbbın bireyin tüm sağlık sorunlarıyla aynı anda mücadele etmesine neden olur. Böylelikle durum, virüs gibi biyomedikal modele uyan tekil hastalık nedenlerinin ötesine geçer (Cockerham, 2022, s. 27).

Bulaşıcı hastalıklardan kronik hastalıklara geçiş tıbbi bakımda tedavi edici hizmetlerden önleyici hizmetlere geçişe neden olur. Zira kronik hastalıkların önlenmesine yönelik bir odak oluşur. Birey önleyici sağlık hizmetlerinde düzenli kontrollerle tıbbi hizmetlere ihtiyacı olduğuna ikna edilir (Reeder, 1972, s. 407).

3.2. Hastadan Sağlıklıya Rollerin Değişimi

Bireyin hastalık/sağlıkla ilişkili olarak aldığı toplumsal roller belirli bir ayrıma tabi tutulabilir. Bu ayrıma göre birey erken modernlikte hasta rolünü, ileri modernlikte ise sağlıklı rolünü üstlenir. Hasta rolü kavramını literatüre kazandıran Parsons, toplumla ilişkili bir hastalık deneyimini ortaya koyar (Cockerham & Ritchey, 1997, s. xix). Geçici bir rol olarak hasta rolü, bireylerin yaşamlarının belirli bir döneminde doktor onayıyla üstlenilir. Hasta rolü, erken modernlikteki çalışma hayatıyla ilişkili olarak bireylerin üretim kapasitesi üzerindeki olumsuz etkiyi en aza indirmeye yönelik işleve sahiptir. Dolayısıyla belirli bir süre bireyin iyileşmesini sağlamak için doktorun onayıyla dinlenme ve ilaç kullanmayı içerir (Shilling, 2008, s. 106). Yani bireyin toplumsal düzen ve üretimde devamlılığı

sağlamak için aldığı geçici roldür. Erken modern toplumun rasyonel bireyi, hastalık/sağlıkla olan ilişkisini toplumsal koşullara uyumlu bir şekilde, hasta rolü çerçevesinde kurar.

İleri modernlikle birlikte hasta rolü yerini sağlıklı rolüne bırakır. Birey potansiyelini en üst seviyeye çıkarma ve hastalıkların önlenmesine yönelik ömür boyu devam eden bir sağlıklı rolünü üstlenir. Bireylere tıbbi yardım ve uzman tavsiyesine uyma sorumluluğu yükleyen hasta rolü yerini, en başından hastalanmama ve bozulmama sorumluluğu yükleyen sağlıklı rolüne bırakır (Shilling, 2008, s. 107). Bulaşıcı hastalıklardan kronik hastalıklara geçiş süreci de sağlıklı rolünü gerekli kılar. Hastalıklardan kurtulup hayata kaldığı yerden devam eden birey yerine, ömür boyu devam eden kronik hastalıklarla baş eden ya da bu hastalıklara yakalanmamak için sağlığına dikkat eden ve önlem alan birey geçer. Bireysel ve toplumsal olarak üretken görünmeyi ve hissetmeyi engelleyen her şey bir problem olarak bireyin karşısındadır. Bireyler bedenlerini uyumlu ve uygun durumda tutma sorumluluğundadır (Shilling, 2008, s. 107). Birey, toplumsal uyum ve işlevsellik açısından koşullar neyi gerektiriyorsa ona uygun bir toplumsal rolü üstlenir.

3.3. Yaşlılık ve Ölüme Bakışın Değişimi

Modern toplumların başlangıcından günümüze kadar olan süreçte değişimin bariz görüldüğü alan, yaşlanma ve ölüme olan bakış açısındaki değişimdir. Hayatın doğal akışında yaşlanma ve ölümün insanlık durumuyla ilgili kabullenilmiş gerçekler olmadığı düşüncesinin gittikçe daha fazla yaygınlaştığı bir toplumda yaşıyoruz. Geçmişte doğal kabul edilen ve karşılanan bu iki durum kabul edilir olmaktan çıkar (Kurttaş, 2016, s. 6). Yaşlanmayı modern tıptaki gelişmeler bağlamında değerlendirmek yararlı olacaktır. Zira bu durum tamamen olmasa da kısmen tıbbi gelişmelerin sonucudur (Featherstone ve diğerleri,, 1990, s. 21).

Normal koşullarda modern öncesi toplumlardaki doğum ve ölüm oranları arasındaki denge nüfus istikrarını koruyordu. Sanayi devrimi sürecinde ise yaşam koşullarının iyileşmesiyle birlikte ölüm oranları azalırken doğum oranları yüksek kalmaya devam etmiş ve bu da nüfusun hızla artmasına neden olmuştur. Zamanla yaşam standartlarının iyileşmesiyle birlikte doğum oranlarında meydana gelen düşüşle nüfus artış hızı da azalmıştır (Capra, 1992, s. 244). Haliyle yaşam süresinde de artış söz konusudur. Bu da yaşlılığın demografik olarak daha yaygın bir vaka haline gelmesine yol açar. Bugün giderek artan bir yaşlı nüfusu söz konusudur. Aynı zamanda yaşlılığın tıbbin alanına girdiği dönemdir (Illich, 2017, s. 62).

Geçmişte tabii bir süreç olarak kabul edilen yaşlılık, artık tıbbin ilgi alanına girerek bir hastalık gibi görülür. Yaşlılıkla birlikte gelen pek çok durum hastalıkmiş gibi giderilmeye çalışılır (Illich ve diğerleri, 1994, s. 57). Dolayısıyla günümüzde tıbbi hizmeti görece artan bir şekilde talep etmeye başlayan nüfus kategorilerinden birisi yaşlılıktır. Bir hastalık olarak nitelendirilemeyecek yaşlılık doktor kontrolüne girer. Zira artan bakım talebinin sebebi artan yaşlı nüfustan ziyade yaşlıların daha fazla tedavi edilme istemini dile getirmesidir (Illich, 2017, s. 61).

Modern toplumda ölüm hayatın doğal akışında gelen bir şey olarak değil de dış faktörlerden kaynaklı olarak görülür. Tüketim toplumunun bireyleri gittikçe yaygınlaşan böyle bir kanaatte adeta ortaklaşmış gibidirler; tüketim toplumunun bireyleri sanki ölümlü oldukları için ölmezler. Zira ölüm tedavi edilebilen bir hastalıkmiş gibi görülür (Erkılınç, 2013, s. 156). Haliyle ölüm, günümüzde tıbbin ilgilendiği teknik bir meseledir. Modern tıp için ölüm beden makinesinin işlemez hale gelmesidir. Ölümü inkâr eden bir tıbbi bakışta ölüm kaale alınmaz (Capra, 1992, s. 161). Modern tıpta hastalıkla gelen bir durum olarak görülen ölüm tıp aracılığıyla tanımlanır. Önlenebilir ya da üstesinden gelinebilir hastalıklardan kaynaklı ölüme karşı koymak da tıp aracılığıyla mümkündür. Dolayısıyla ölüm kaçınılmaz olmayıp, ertelenebilir ve yaşam süresi uzatılabilir. Ayrıca sağlıklı yaşam ve bedeni koruyarak önlenebilen bir olgu haline gelir (Nazlı, 2013, s. 199).

Diğer yandan medya aracılığıyla bireylere sunulan haberlerde genç görünüm vurgulanarak daha fazla öne çıkartılır. Sağlıklı ve zinde bir hayat tarzı önerilerek bireylere yaşlılık evresine girmeden

yaşlanmanın kötü bir şey olduğu ve baş edilmesi gerektiği öğretilir. Ölümü çağrıştıran bir durum olarak yaşlılıkla savaşmak toplumsal yaşama dâhil olmanın bir yoludur (Özoran & Mermer, 2018, s. 328).

3.4. Bedenin Medikalleşmesi

Tüketim toplumunda bireyler, kısa ve anlık ilişkiler kurar ve bu süreçte anlamlı ötekiler üzerinde bırakacağı iz ve imajlar yoluyla toplumsal yer edinme arzularının gerçekleşeceğine inanırlar. Anlamlı ötekiler üzerinde iz ve imaj bırakabileceği en kısa yol ise tüketim nesnelere yönelmektir. Bu tüketim nesnelere içinden seçim yaparken kendisini beden ve beden dili üzerinden ifade etmesine imkân verecek nesnelere yönelir (Özkul & Uçak, 2020, s. 611). Bu da çoğunlukla sağlık/fiziksel görünüme yönelik nesnelere içerir. Böylece 'güzel olmak' ve 'güzel kalmak' da tıbbi müdahale alanına girmiş olur. Güzel olmak ve güzel kalmak arzusuyla ilgili olarak bedenin medikal alanla ilişkisini belirleyen iki temel tüketim kategorisi vardır. Bunlardan birisi plastik cerrahinin bir dalı olarak estetik cerrahi ameliyatlara, diğeri ise cerrahi ameliyat ya da anestezi gerektirmeyen medikal estetik uygulamalardır. Bu iki uygulama alanı birçok açıdan farklılık göstermekle birlikte ortak noktaları, bireylerin fiziksel görünümünde -güzellik anlayışlarına uygun olarak- değişim yapmalarındır.

Estetik cerrahi ameliyatlara ve medikal estetik uygulamalara teknolojik gelişmelerin etkisiyle hızla yaygınlaşan ve toplumsal olarak daha ulaşılabilir hale gelen iki alandır. Özellikle kadınlar açısından bedenin daha görünür hale gelmesi bu alanların hızlı ilerleme kaydetmesine yol açar (Ory, 2008, s. 112). Güzelliği asırlarca kozmetik ürünlerle sağlayan bireyler bilimsel ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle estetik cerrahi işlemlere yönelir. Son 30 yıldır estetik cerrahi sıradan bireylerin de kolaylıkla tercih edebileceği biçimde yaygınlaşır (Jones, 2008, s. 25).

Yaşlanmanın doğal bir süreç olmaktan çıktığı günümüzde estetik cerrahi bireylere yaşlanmanın bedendeki etkilerine karşı koymayı sağlar. Ayrıca günümüzde ideal olarak sunulan güzellik kıstaslarına uyma imkânı sunar (Ory, 2008, s. 112). Estetik cerrahiye ulaşılabilirliği kolaylaştıran en temel etken ise sosyal medyadır. Sosyal medya her alanda olduğu gibi estetik cerrahi ve medikal estetik uygulamalarda da bireylere sınırsız bir alan sunar. Popüler estetik cerrahların paylaşımlarını ve kendisi gibi başka bireylerin de estetik cerrahi ve medikal uygulamalara kolaylıkla ulaşabildiğini gördükçe, bireyler bu uygulamalara daha fazla yönelir (Türk, 2019, s. 133). Bireylerin bedenleriyle olan ilişkilerini biçimlendiren estetik cerrahi ve medikal estetik uygulamalar bedenlerin medikalleşmesine somut birer örnek teşkil eder.

3.5. Bütünsel Sağlık

Tam, sağlam ve sağlıklı anlamı taşıyan bir hal kökünden gelen sağlık, bu anlamlar açısından bakıldığında, organizmayı meydana getiren parçalar ve organizmanın içinde yer aldığı çevreyle arasındaki denge durumunu içerir. Diğer bir anlatımla bireylerin kendileriyle ilgili fiziksel, psikolojik ve ruhsal bütünlük duygusunu içerir (Capra, 1992, s. 265-266). Sağlık etimolojik anlamına uygun olarak Dünya Sağlık Örgütü de (DSÖ) sağlığı; ruhen, zihnen ve bedenen iyi olma hali olarak tanımlar. Bu tanım hastalık veya rahatsızlıktan kurtulmanın ötesinde bir sağlık tanımı içerir (Cockerham, 2007, s. 7). Sonuç olarak DSÖ, sağlık için gerekli olan bütüncül bakışı ortaya koyarak sağlıkta belirleyici role sahip toplumsal etmenler yaklaşımını destekler (Panitch ve Leys, 2011, s. 59).

Çoğunlukla yaşama sağlıklı başlayan bireylerin, içinde buldukları toplumsal koşul ve yaşam tarzı sağlıklı kalma durumlarını etkiler. Bireyler zamanla sağlıklı kalabilmek için özel bir çaba gösterme ihtiyacı hisseder. Bu çaba gösterilmediği takdirde birey kronik hatalığa yakalanma ve erken ölme riskiyle karşı karşıya kalır (Cockerham, 2022, s. 95). Burada sağlık biyolojik bir başarı olarak karşımıza çıkar (Ritzer, 2007, s. 8). Nitekim ileri modernlikle birlikte tıp kurumu ve uzmanlardan ziyade bireyin sorumluluğunda bir sağlık anlayışı söz konusudur. Değişen bakış açısıyla birlikte modern toplum birey sağlığı olma sorumluluğunu da yükler.

Bauman (2018, s. 125), akışkan modern toplumdaki diğer tüm normlar gibi sağlıklı yaşam normunun da belirsizliklerle dolu olduğunu belirtir. Dünün normları bugünün patolojileri haline alır. Bedene yönelik yeni bakış açısı ve bunun yarattığı durumlar tıbbi müdahale için meşru nedenler üretir.

Sınırları kesin olarak belirlenmiş olan hastalık bulanık ve puslu hale gelir. Başı sonu belli olan hastalık, sağlığın peşinde sürekli bir tehdit unsuru olarak görülür. Gündelik yaşamın her diliminde sağlıklı yaşam için mücadele vermek olası hastalıklara karşı sürekli bir savaş halini alır. Birey sağlıklı olsa bile geleceğe dönük hastalık risk ve tehlikelerine karşı sağlıklı olma halini korumalıdır. Bedene iyi bakma sorumluluğu yüklenen birey için sağlık her an kaybedilebilir. Sağlıklı olması için gerekli imkân ve koşulları ise tıp aracılığıyla sağlayacaktır. Tıbbi bir norm haline gelen sağlıklı bedene sahip olma göreviyle beden, tıbbin temel ilgi alanı olur (Nazlı, 2013, s. 198).

4. Tüketim Toplumunda Hasta/Sağlıklı ve Güzel Beden

Ezelden beri var olan tüketimi, tüketim toplumunda ayırt edici yapan şey; toplumun bireylerinin tüketici olarak görülmesi ve toplumsal rol ve normların bu doğrultuda düzenlenmesidir. Tüketim toplumundan önce ise bireyler üretici olarak görülür ve bu doğrultuda normlar düzenlenirdi (Bauman, 2017, s. 99-100). Günümüz toplumu, tüketim toplumu olup toplumsal olan pek çok eylem tüketimle ilişkisi üzerinden şekillenir. Bu süreçte en önemli aktör ise tüketim eylemini gerçekleştiren bireydir. Tüketim toplumundan beklenen eylemleri yerine getirmekle mükellef olan birey bu doğrultuda bir yaşam sürdürür. Nitekim yaşamın her sahasında tüketim yaparak kendisini gösterir. Kendisini gösterirken kullandığı bedeni ise tüketim eyleminin kaynağıdır.

Modern dönem içinde toplumsal, ekonomik ve kültürel değişimlerin ivme kazandığı geçiş süreci 50'li yılların sonlarından itibaren başlar. Bu geçiş süreci ülkelerin içinde bulunduğu toplumsal ve ekonomik koşullara göre daha hızlı ya da daha yavaş ilerler (Lyotard, 2019, s. 11). Nitekim endüstrileşmiş toplumlarda bu sürecin diğer toplumlara göre daha hızlı işlediğini görmekteyiz. Bu süreç, bilhassa tıp ve sağlık alanıyla ilişkili olarak bedene yönelik tüketimin yaşamın her alanında yaygın bir eylem olarak kendisini gösterdiği bir dönemdir. Nitekim hastalık/sağlığa değişen bakış açısıyla birlikte sağlıklı olmak, beden görünümüyle de yakından ilişkili hale gelir. Toplumsallaşan ve herkes için ulaşılabilir hale gelen sağlığın yanında fiziksel görünüm de ön plana çıkar. Bireylerin sağlıkla ilgili gerçekleştirdikleri eylemler aynı zamanda fiziksel görünümü iyileştirmeye de hizmet eder. Sağlığın tek şartı, hasta olmamak değil, aynı zamanda sağlıklı olmayı sürdürülebilir kılmaktır. Sağlığın yeni anlamında tüketimle ilişkili bir içerik vardır. Burada hastalık/sağlık/fiziksel görünüm bireyin bedenle ilgili tüketimlerini içerir.

Kamusal olarak sunulan sağlık hizmetlerinin özelleşerek ticari hale gelmesiyle birlikte özellikle 1980'lerden itibaren bir sağlık endüstrisi oluşmaya başlar. Diğer yandan hasta olmasına bakılmaksızın her birey bir sağlık tüketicisi haline gelir. Haliyle makro ve mikro düzeyde yaşamı tıbbileştiren bir sistemde sağlık bir tüketim aracı haline gelir. Geçmişte tıbbi alanın dışında olan hem sağlık hem de fiziksel görünüme dair pek çok durum tıbbileştirilir ya da kabul edilir olmaktan çıkar (Kurttaş, 2016, s. 5-6).

Sağlıklı, güzel görümlü ve kontrollü bir bedene sahip olmanın temel hedef haline geldiği bir tüketim toplumunda yaşamaktayız (Işık, 1998, s. 15). Fiziksel görünümün önemsenmesi sağlıkla tüketim arasındaki ilişkiyi yoğunlaştırır. Hedef noktası olarak bedenler sağlık/fiziksel görünüm amacıyla yeniden düzenlenir. Bunu yaparken de tüketim temel araç haline gelir. Tüketim toplumunun bir parçası olarak birey genç kalmak, ince görünmek, sağlıklı bir bedene sahip olmak için tüketim eylemlerine başvurur (Ersöz, 2010, s. 44). Bu süreçte oluşan tüketici kültürü bedene yeni bir sosyal ve bireysel önem atfeder. Beden, kişisel sağlık stratejilerinin alanı haline gelir. Koşma, zayıflama ve zinde olma programları, sağlığı iyi yaşamın temeli olarak teşvik etmek için tasarlanır (Turner, 2019, s. 147). Bedenin etrafını saran sağlık, diyet, tedavi kültü, gençlik, zariflik, eril/dişil ayrımı, bedene yönelik ilgi ve bakım tüketim toplumunda bedeni adeta gündelik yaşamın merkezine taşır. Bedeni ilgi odağı haline getiren bu faktörler bireyin tüketimle olan ilişkisini yoğunlaştırır (Baudrillard, 2018, s. 163-164). Bedenin bireye hizmet ettiği geleneksel anlayışın yerine bireyin kendi bedenine hizmet etmesini buyuran tümüyle modern bir anlayış ortaya çıkar (Baudrillard, 2018, s. 180).

Hasta/sağlıklı ve güzel bedeninin tüketimle ilişkisini gösteren temel hususlardan biri ölümdür. Modernliğin başlangıcında hastalıkların sonucu olarak tanımlanan ölüm, ileri aşamalarda hastalıktan

ziyade sağlıksız olmayla ilişkilendirilir. Zira tıbbi ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle ölüm, sağlıklı yaşam ve bedeninin korunması ile önlenemese de önemli ölçüde ötelenebilir bir olgu haline gelir. Sağlıklı, estetik ve genç kalmayı görev bilerek ölüme karşı mücadele eden bireyler tüketim toplumunun gönüllü tüketicileri olarak tüketime yönelir (Nazlı, 2013, s. 203). Böyle bir toplumun sağlık hizmeti sisteminde her yer bireylere yönelik metalar ve hizmetlerle kuşatılır (Illich, 2017, s. 154).

Fiziksel görünümüne dair normallerin değişmesi bireyleri daha fazla tüketime yöneltir. Bireyler yaşlanma, kellik vb. geçmişte normal olarak kabul edilen pek çok durumu değiştirmek için tüketim alanlarına yönelir. Yaşlanma karşıtı önlemler olarak sunulan pek çok seçenek bireye yaşlılıktan kaçınmak için sunulur. Günümüzde estetik açıdan bir kusur olarak görülen her durum için bireyler, sunulan seçenekler arasından seçim yapar. Popüler söylemlerin etkisiyle kadın ve erkekler için belirlenmiş ideal beden görünümüleri, bu görünümün dışında olan bireyleri ideale ulaşma yolunda tüketim alanlarına dâhil eder.

Hasta/sağlıklı ve güzel bedeninin tüketimle ilişkisini değerlendirirken tüketim tercihlerinin bolluğu dikkat çekicidir. Tüketim toplumunda bireyler envai çeşit seçenek arasından tercih yapar. Ayrıca tüketim kategorileri hem sağlığa hem de fiziksel görünümüne yönelik ortak işleve sahiptir. Estetik cerrahi ameliyatlara çoğunlukla fiziksel görünümü iyileştirmeye yönelik olsa da sağlık amaçlı olarak da müracaat edilmektedir. Spor, diyet, sağlıklı beslenme, geleneksel tıp uygulamaları, tıbbi ilaçlar ve daha pek çok faaliyet hem sağlık hem de fiziksel görünümü iyileştirmeye yönelik işlevlere sahiptir.

5. Hasta/Sağlıklı ve Güzel Bedenin Tüketimle İlişkisi Üzerine Bir Uygulama (Batı Akdeniz Örnekleme)

5.1. Yöntem:

Bu çalışma, giriş bölümünde de belirtildiği gibi teorik düzeyde ortaya koyduğu paradigma değişiminin, ampirik düzeyde ele alınan bir örneklem grubunun medikal tüketim eğilimlerine ne derecede yansıdığını; grubun özellikleri ve tüketimin yöneldiği seçenekler ve tüketim yoluyla umulan beklentiler bağlamında betimleme amacını gütmüştür.

“Paradigma Değişimi Bağlamında Tüketime Medikalleşmesi” başlıklı bu çalışmanın evrenini; Antalya merkez ilçeleri (Konyaaltı, Muratpaşa, Kepez), Isparta merkez ve Burdur merkez ilçelerinde ikamet eden 18 yaş ve üzeri bireyler oluşturmaktadır. Aynı zamanda evrenin toplam nüfusu araştırma bölgesindeki seçmen nüfusuna tekabül ettiği için her ilçenin 18 yaş ve üzeri nüfusu, resmi internet sitesinden alınmıştır (<https://www.ysk.gov.tr>, 2023). Toplamda 18 yaş ve üzeri nüfus 1.218.892’dir. Evreni temsil edecek bir örneklem tespit etmek amacıyla %95 güven düzeyi ve %5 yanılma payına göre örneklem sayısı 383 kişi olarak hesaplanmıştır. Olası bazı hatalı cevapları içeren soru formları oluşabileceği düşüncesiyle toplamda 400 katılımcıya ulaşılmıştır. Bu çalışmada, araştırmacıya tabakaların göreceli büyüklüğünü kontrol etme imkânı sağlayan tabakalı tesadüfi örnekleme türü seçilmiştir. Tabakalı örneklemede araştırmacı ek bilgilere dayanarak toplam nüfusu alt nüfuslara böler (Neuman, 2017, s. 336-337). İllerin 18 yaş ve üzeri nüfuslarına göre temsiliyi sağlamak amacıyla, her il bir tabaka olarak belirlenmiş olup hangi ilden kaç kişiyle görüşüleceği hesaplanmıştır. Bu amaçla her tabakanın evrendeki nüfusuna göre temsiliyi sağlamak amacıyla tabakalı örnekleme tekniğinden yararlanılmıştır. Tabakalı örnekleme tekniğine göre katılımcıların %75,5’i Antalya merkez ilçeleri, %18,3’ü Isparta merkez ve %6,3’ü ise Burdur merkezde ikamet etmektedir. Bunun dışında mümkün olduğunca yaş, cinsiyet, eğitim gibi demografik değişkenlerin dağılımına da dikkat edilmiştir. Bir nicel araştırma yöntemi olarak kapalı ve açık uçlu sorulardan oluşan bir anket formu düzenlenmiştir. Alan çalışmasına başlamadan önce Süleyman Demirel Üniversitesi Etik Kurulu’ndan Araştırma Etik Kurul Onayı alınmıştır (13.10.2022). Katılımcılara ulaşmak için çoğunlukla Kartopu örnekleme tekniğinden yararlanılmıştır.

Pilot çalışmalardan sonra soru formunda gerekli görülen düzenlemeler yapılarak Mayıs 2023’te alan çalışmasına çıkmıştır. 400 katılımcının 250’si ile yüz yüze görüşülmüş, 150 katılımcıya ise çevrimiçi erişim linki oluşturularak soru formu iletilmiştir. Nicel yöntem sözel olan verileri sayısal

olarak sunmayı sağlar. Araştırma bulgularını sayısal verilere dönüştürmeye imkân sağlayan istatistik programlarından yararlanılmıştır. Betimsel analizler yapabilmek amacıyla tek değişkenli istatistiklerden yararlanılarak bilgi verici frekans tabloları oluşturulmuştur. Anket çalışması sonucunda elde edilen bulgular; demografik değişkenler, bireylerin sağlık/fiziksel görünümüne yönelik öznel değerlendirmeleri, başvurdukları tüketim pratikleri, bu tüketim pratiklerine yönelme nedenleri, tüketim pratiklerini gerçekleştirmek için oluşturdukları tüketim ağı ve bu tüketim pratiklerinin sağlık/fiziksel görünümüne etkisi başlıkları altında değerlendirilmiştir. Böylelikle bireylerin beden sağlığı ve fiziksel görünümüne yönelik tüketim pratikleriyle ilişkileri betimlenmeye çalışılmıştır.

5.2. Bireylerin Demografik Özellikleri

Katılımcıların %57,8'i kadın, %42,2'si erkek bireylerden oluşmaktadır. Katılımcıların çoğunluğu 25-54 yaş arası yetişkin bireylerden oluşmaktadır (%75,5). Bireylerin %53,8'i önlisans/lisans eğitimine sahiptir. Bireylerin %81,5'i kent kökenlidir. Bireylerin %59,8'i evli, %27,2'si bekârdır. Meslekler içinde en yüksek oran %36,5 ile profesyonel mesleklerdir. Bireylerin %75'i aktif çalışma hayatında yer almaktadır. Çalışmayan bireylerin ekseriyetini ev hanımları ve öğrenciler oluşturmaktadır. Bireylerin %31,3'ü asgari ücretin altında bir gelire sahiptir. Bunların ekseriyetini ise ev hanımları ve öğrenciler oluşturmaktadır. %29,5'i ise asgari ücret¹ ile 15.000 TL arasında bir gelire sahiptir.

5.3. Bireylerin Sağlık/Fiziksel Görünümüne Dair Değerlendirmeleri

Tablo 1: Kişisel Sağlığı ve Fiziksel Görünüme Yaklaşımı

Kişisel Sağlığına yaklaşımı		Frekans	Yüzde
Bireyin sağlık durumunu değerlendirmesi	Çok iyi/mükemmel	122	30,4%
	Kötü değil/iyi	263	65,8%
	Kötü/iyi değil	15	3,8%
Toplam		400	100,0%
Fiziksel Görünümden Memnuniyeti		Frekans	Yüzde
Bireyin fiziksel görünümünden memnuniyeti	Evet	261	65,2%
	Hayır	44	11,0%
	Kısmen	95	23,8%
	Toplam	400	100,0%

Bireylerin hastalık/sağlık ve fiziksel görünümleriyle ilgili öznel değerlendirmelerine bakıldığında; bireylerin %65,8'i sağlık durumunu iyi, %30,4'ü ise çok iyi olarak değerlendirmektedir. Ayrıca bireylerin %65,2'si genel olarak fiziksel görünümünden memnun olduğunu, %23,8'i ise kısmen memnun olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 2: Sağlık/Fiziksel Görünümle İlgilenme Durumu

Sağlık/Fiziksel Görünümle İlgilenme Durumu		Frekans	Yüzde
Sağlık/Fiziksel Görünümle İlgilenme Durumu	Daha çok beden sağlığı	134	33,5%
	Daha çok fiziksel görünüm	31	7,8%
	İkisiyle de ilgileniyor	226	56,5%
	İkisiyle de ilgilenmiyor	9	2,2%
	Toplam	400	100,0%

Tablodaki verilerden yola çıkarak bireylerin çoğunlukla beden sağlıklarına önem verdiklerini ifade edebiliriz. Bireylerin %33,5'i beden sağlığıyla daha çok ilgilenmektedir. Bununla birlikte her

¹ Alan çalışmasının yapıldığı süreçte Asgari Ücret'e zam yapılmıştır. Haziran 2023'te 8.506,80 TL olan Asgari Ücret Temmuz 2023'te 11.402,32 TL olmuştur.

Paradigma Değişimi Bağlamında Tüketimin Medikalleşmesi (Batı Akdeniz Bölgesi Örnekleme)

ikisiyle de ilgilenen bireylerin oranı %56,5'tir. Bireylerin toplamda %90'ı beden sağlığıyla ilgilenmektedir.

Tablo 3: Fiziksel Görünümünde Beğendiği Yönler

Fiziksel Görünümünde Beğendiği Yönler	Frekans	Yüzde
Yüz (burun, kaş, göz, dudak, diş)	84	24,1%
Fizik, fit olmak, kaslı vücut, duruş	67	19,3%
Boy	56	16,1%
Kilo	47	13,5%
Saç, sakal	30	8,6%
Sağlıklı görünmek	21	6,0%
Genç göstermek	16	4,6%
Bel, kalça, bacak, el, ayak	16	4,6%
Cilt	11	3,2%
Toplam	348	100,0%

Günümüzde bireylerin nasıl bir fiziksel görünümüne sahip olacağına dair en ince ayrıntısına kadar oluşturulmuş standartlar sunulur. Bireylerin fiziksel görünümüne dair memnuniyetleri bu standartlara göre biçimlenir. Medya hem kadınlar hem de erkekler için ideal ölçüler ve fiziksel kalıplar çizer. Böylelikle ideal olarak belirlediği bu standartlara ulaşmak için bireyleri teşvik eder (İnceoğlu & Kar, 2010, s. 193).

Nitekim yukarıda verilen yanıtlar nasıl bir yüz veya nasıl bir burnun memnuniyet sağladığını tarif etmese de ideal olan ya da beğenilen biçim zihinlerde canlanmaktadır. Bireylerin bedenlerinde en çok beğendiği yönler burun, göz, diş gibi yüz hatlarıdır (%24,1). İkinci olarak ise fiziksel duruştur (19,3). Kısaca orantılı bir fizik ve güzel yüz bir beğeni unsurudur.

Tablo 4: Fiziksel Görünümünde Beğenmediği Yönler

Fiziksel Görünümünde Beğenmediği Yönler	Frekans	Yüzde
Fazla kilo ya da zayıflık	72	18,4%
Göbek, karın bölgesi	46	11,8%
Fizik, duruş, kas yapısı	23	5,9%
Kaş, göz, göz kapağı	22	5,6%
Kalça, basen, bacak	21	5,4%
Kısa boy	20	5,1%
Saç, saç dökülmesi, tüy	19	4,9%
Burun	17	4,3%
Cilt lekeleri, sivilce, sarkma, kırışıklık,	16	4,1%
Diş	8	2,0%
Hiç beğenmiyorum	5	1,3%
Yok	120	30,7%
Toplam	391	100,0%

Bireylerin fiziksel görünümünde beğenmedikleri yönler sorulduğunda daha detaylı bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Bireyler için fiziksel görünümde en önemli problem idealin dışında bir kiloya sahip olmaktır (%18,4). Obez/aşırı zayıf olmanın dışında ideal kilonun üstünde olan bireylerde de memnuniyetsizlik gözlemlenmiştir. İkinci olarak ise göbek ve karın bölgesindeki yağlanmadır. Bu yanıtı veren bireylerin ekseriyeti erkeklerdir. Bireylerin %30,7'si fiziksel görünümünde beğenmedikleri bir yön olmadığını belirtmiştir.

5.4. Bireylerin Sağlık/Fiziksel Görünüme Yönelik Başvurdukları Tüketim Pratikleri

Bireyler hastalık/sağlık/fiziksel görünüme yönelik olarak tüketimde pek çok seçeneği değerlendirmektedir. Alan çalışmasında bireylere başvurdukları tüketim pratikleri detaylı bir şekilde sorulmuş ve verilen yanıtlara dayanarak tüketim kategorileri oluşturulmuştur. Bu doğrultuda sağlığa yönelik 6, fiziksel görünüme yönelik olarak ise 7 kategori oluşturulmuştur. Sağlık ve fiziksel görünümdeki kategorilerin 6'sı ortak olup, fiziksel görünüme yönelik ayrıca medikal estetik uygulamalar kategorisi eklenmiştir. Bireylerin sağlık/fiziksel görünüm için başvurdukları tüketim kategorileri; estetik cerrahi ameliyatlar, diyet ve sağlıklı beslenme, spor ve egzersiz, geleneksel tıp uygulamaları, enerji tıbbi uygulamaları, doktorun verdiği ilaçlar ve medikal estetik uygulamalardır.

Tablo 5: Sağlık/Fiziksel Görünüm İçin Başvurulan Tüketim Pratikleri²

Sağlık İçin Başvurulan Tüketim Pratikleri	
Estetik Cerrahi Ameliyatlar	Burun ameliyatı, meme ameliyatı, ağız/diş ve çene ameliyatları.
Enerji tıbbi Uygulamaları	Biyoenjerji, Kuantum, EFT, Reiki, Hipnoz, Biyorezonans, Yoga, Meditasyon.
Geleneksel Tıp Uygulamaları	Akupunktur, Ozon tedavisi, Masaj uygulaması, Sülük, Hacamat, Müzikterapi, Homeopati, Fitoterapi (bitkilerle tedavi), arı ve arı ürünleriyle tedavi, Mezoterapi, Larva uygulaması, Kütletmek, Fiziksel tedavi, Sıvı enjekte.
Diyet ve Sağlıklı Beslenme	Diyet, sağlıklı beslenme.
Spor ve Egzersiz	Spor dalları, Fitness, Aerobik, Plates, yürüyüş, koşu, bisiklete binme, kano, yüzme.
Diğer	Doktorun verdiği ilaçlar, korse, varis çorapları, sauna, hamam, buhar odası, kaplıcalar.
Fiziksel Görünüm İçin Başvurulan Tüketim Pratikleri	
Estetik Cerrahi Ameliyatlar	Burun ameliyatı, meme büyütme/küçültme ameliyatı, ağız/diş ve çene ameliyatları, yağ alma ameliyatı, kepçe kulak ameliyatı, yüze ve dudağa yağ enjeksiyonu, karın germe.
Medikal Estetik Uygulamalar	Diş estetiği uygulamaları, cilt gençleştirme, gözaltı tedavisi, boyun ve dekolte bölgesi, çatlak ve leke tedavisi, cilt bakımı, selülit tedavisi, lazer epilasyon, bölgesel inceltme, dolgu uygulamaları, botoks uygulamaları, yüz gerdirme.
Enerji tıbbi Uygulamaları	Biyoenjerji, Kuantum, EFT, Reiki, Hipnoz, Biyorezonans, Yoga, Meditasyon.
Geleneksel Tıp Uygulamaları	Akupunktur, Ozon tedavisi, Masaj uygulaması, Sülük, Hacamat, Müzikterapi, Homeopati, Fitoterapi (bitkilerle tedavi), arı ve arı ürünleriyle tedavi, Mezoterapi, Larva uygulaması, Kütletmek, Fiziksel tedavi, Sıvı enjekte.
Diyet ve Sağlıklı Beslenme	Diyet, sağlıklı beslenme.
Spor ve Egzersiz	Spor dalları, Fitness, Aerobik, Plates, yürüyüş, koşu, bisiklete binme, kano, yüzme.
Diğer	Doktorun verdiği ilaçlar, korse, varis çorapları, sauna, hamam, buhar odası, kaplıcalar, kozmetik ürünler, vücut geliştirme hapları, zayıflama bantları, saç ektirme.

² Bu tablo konuyla ilgili araştırma yapılarak araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Paradigma Değişimi Bağlamında Tüketimin Medikalleşmesi (Batı Akdeniz Bölgesi Örnekleme)

Yukarıda sağlık ve fiziksel görünüme yönelik detaylı olarak verilen tüketim pratikleri aşağıdaki gibi kategorilere yerleştirilmiştir. Haliyle bireyler bir kategoride birden fazla tüketim pratiğini işaretlemiştir. Örneğin spor ve egzersiz kategorisine dâhil ettiğimiz bir cevap yürüyüş, pilates veya fitness gibi birden fazla seçeneğe işaret edebilmektedir. Bu durum bireylerin tüketim pratikleriyle olan ilişkilerinin alt kategorilerde daha da yoğun olduğuna işaret eder.

Tablo 6: Sağlığa Yönelik Tüketim Pratikleri

Sağlıkla ilgili Tüketim Pratikleri	Frekans	Yüzde	
Sağlıkla ilgili yaptığı tüketim pratikleri	Estetik cerrahi ameliyatlar	139	11,0%
	Enerji tıbbi uygulamaları	79	6,3%
	Geleneksel tıp uygulamaları	249	19,7%
	Diyet ve sağlıklı beslenme	252	20,0%
	Spor ve egzersiz	324	25,7%
	Doktorun verdiği ilaçlar	220	17,3%
	Toplam	1263	100,0%

Bireyler sağlık için birden fazla tüketim pratiklerine başvurmaktadır. Nitekim birden fazla seçeneğin işaretlendiği bu soruda verilen yanıt sayısı sağlıkta 1263'tür. Bireyler tüketim tercihlerinin bolluğundan yararlanmaktadır. Ayrıca tüketim pratiklerine eğilim gösterirken sağlığın belirleyiciliği daha fazladır. Spor ve egzersiz³ bireylerin sağlıkla ilgili olarak çok başvurdukları tüketim pratiğidir (%25,7). Katılımcı sayısı üzerinden hesaplandığında⁴ bireylerin %81'i bir tüketim pratiği olarak spor ve egzersize başvurmaktadır. Günümüzde spor ve egzersize yönlendiren en önemli faktör sağlığı koruma olup sporun sağlığa uzanan fayda boyutu vardır. Bununla birlikte sporun beden görünümü ve estetik amaçlara hizmet eden boyutu da spora yönelmede güdüleyicidir (Akkaya, 2019, s. 55-67). Medya araçları kullanılarak idealleştirilen enerjik ve fit bir vücut sahibi olmak tüketim kültürünün güçlü bir imajdır (Sassatelli, 1999, s. 227).

En çok başvuru alan diğer üç tüketim pratiği ise sırasıyla; diyet ve sağlıklı beslenme (%20), geleneksel tıp uygulamaları (%19,7) ve doktorun verdiği ilaçlardır (%17,3). Modern tıba bakış açısındaki değişimlere karşın tıp kadar eski olan diyet hiç ilgi kaybına uğramamıştır. Her devrin toplumsal normlarına uygun olarak yeni bir söylemle varlığını sürdürmektedir (Ory, 2008, s. 109). Nitekim günümüzde de bütünsel sağlıkla ilişkili olarak diyet ve beslenme sağlıklı olmanın bir gereğidir. Ayrıca fiziksel görünümü iyileştirmek amacıyla özellikle kilo verme konusunda sık başvuru alan yöntemlerden biridir (Arslanoğlu ve diğerleri, 2014, s. 112). Geleneksel tıp uygulamaları da yaygın tüketim pratikleri arasındadır. Nitekim verilen yanıt sayısına göre yüzdeliği hesaplandığında bireylerin %62,2'si geleneksel tıp uygulamalarına başvurmaktadır. Geleneksel tıp uygulamalarının yaygın olmasının sebepleri; ucuz olması, herhangi bir yan etkisinin olmadığına inanılması, hastaneye gidememek ve tanıdıkların tavsiyesi ile alınmasıdır (Grace ve diğerleri, 2020, s. 2). DSÖ de özellikle kronik hastalıklar gibi modern tıbbın yetersiz kaldığı durumlarda geleneksel tıp uygulamalarını önermektedir (Okumuş, 2016, s. 378).

Bireyler, sağlık söz konusu olduğunda, modern tıbbın bir tedavi yöntemi olan ilaçla tedavi yöntemine dikkate değer oranda başvurmaktadır. Örneklem grubunda her iki kişiden biri doktorun verdiği ilaçları kullanmaktadır.

Tablo 7: Fiziksel Görünümle İlgili Tüketim Pratikleri

Fiziksel Görünümle ilgili Tüketim Pratikleri	Frekans	Yüzde	
Fiziksel görünümle ilgili yaptığı tüketim pratikleri	Estetik cerrahi ameliyatlar	71	7,6%
	Medikal estetik uygulamalar	189	20,2%
	Enerji tıbbi uygulamaları	45	4,8%

³ Spor dalları: Fitness, aerobik, pilates, yürüyüş, koşu, bisiklete binme, kano, yüzme.

⁴ 324 yanıt aynı zamanda 324 katılımcı demektir. 400 katılımcı içindeki yüzdeliği hesaplanmıştır.

Geleneksel tıp uygulamaları	134	14,3%
Diyet ve sağlıklı beslenme	169	18,1%
Spor ve egzersiz	264	28,4%
Doktorun verdiği ilaçlar	62	6,6%
Toplam	934	100,0%

Sağlıktan daha az olmakla birlikte bireylerin fiziksel görünüşleriyle ilgili olarak verdikleri yanıt sayısı ise 934'tür. Fiziksel görünüm söz konusu olduğunda da bireylerin en fazla başvurduğu tüketim pratiği spor ve egzersizdir (%28,4). En çok başvurulan diğer üç tüketim pratiği ise sırasıyla; medikal estetik uygulamalar (%20,2), diyet ve sağlıklı beslenme (18,1) ve geleneksel tıp uygulamalarıdır (%14,3). Fiziksel görünüm söz konusu olduğunda bir tüketim pratiği olarak ilaçla tedavi düşük orandadır (%6,6). Bireyler fiziksel görünüm söz konusu olduğunda ilaçla tedavi dışındaki diğer uygulamalara daha çok rağbet etmektedir.

Tablo 8: Kaç Kategoride Tüketim Pratiklerine Başvuruyor?

Tüketim Pratikleri (Sağlık)	Frekans	Yüzde
1	58	14,5%
Sağlıkla ilgili kaç kategoride tüketim yaptığı	2	19,8%
3	93	23,2%
4 ve daha fazla	170	42,5%
Toplam	400	100,0%
Tüketim Pratikleri (Fiziksel Görünüm)	Frekans	Yüzde
Hiçbiri	37	9,2%
1	105	26,3%
Fiziksel görünümle ilgili kaç kategoride tüketim yaptığı	2	24,5%
3	62	15,5%
4 ve daha fazla	98	24,5%
Toplam	400	100,0%

Bireylerin %42,5'i sağlıkla ilgili ve %24,5'i fiziksel görünümle ilgili olarak en az dört tüketim kategorisine başvurmaktadır. Sağlık söz konusu olduğunda oranın daha yüksek olmasının sebebi; hastalık, engellilik, yaşlılık vs. faktörlerin bireyleri gündelik hayatta kırılgan yapması ve bu tüketim pratiklerine yönelmeyi zorunlu hale getirmesidir. Yani bireyin tasarrufu dışında bir zorunluluk olmasıdır. Fiziksel görünümde ise bu zorunluluklardan ziyade bireyin tasarrufu daha fazladır. Bu yüzden oranlar daha düşüktür.

Tablo 9: Sağlık İçin Düzenli Yaptığı Tüketim Pratikleri

Sağlık İçin Düzenli Yaptığı Tüketim Pratikleri	Frekans	Yüzde
Spor	148	29,2%
Sağlıklı beslenme	125	24,7%
Yürüyüş, koşu	76	15,0%
Doktor kontrolü, ilaç	43	8,5%
Diyet	23	4,5%
Egzersiz	22	4,3%
Pilates, aerobik, fitness	16	3,2%
Bitkisel tedaviler	15	3,0%
Yoga, meditasyon	11	2,2%
Sülük, hacamat	8	1,6%
Cilt bakımı	8	1,6%

Paradigma Değişimi Bağlamında Tüketimin Medikalleşmesi (Batı Akdeniz Bölgesi Örnekleme)

Vitamin, besin takviyesi	6	1,2%
Fizik tedavi, masaj	5	1,0%
Toplam	506	100,0%

Tüketim pratiklerinin düzenli yapılması bireylerin bu tüketim pratiklerini bir yaşam biçimi olarak benimsediklerini gösteren bir durumdur. Sağlıklı olmaya yönelik olarak düzenli yapılan tüketim pratikleri arasında en yüksek oran %29,2 ile spordur (bireysel ve takım sporları). Diğer üç tüketim pratiği ise; sağlıklı beslenme (%24,7), yürüyüş ve koşu (%15) ve doktor kontrolü/ilacı (%8,5).

Tablo 10: Fiziksel Görünüm İçin Düzenli Yaptığı Tüketim Pratikleri

Fiziksel Görünüm İçin Düzenli Yaptığı Tüketim Pratikleri	Frekans	Yüzde
Spor	109	28,8%
Yürüyüş, koşu	65	17,2%
Sağlıklı beslenme	63	16,6%
Kişisel bakım ve ürünler	39	10,3%
Diyet	33	8,7%
Egzersiz	23	6,1%
Pilates, aerobik, fitness	21	5,5%
Botoks, dolgu, estetik	10	2,6%
Lazer epilasyon	8	2,1%
Saç bakımı	5	1,3%
Kozmetik ürünler kullanmak	3	0,8%
Toplam	379	100,0%

Fiziksel görünüm söz konusu olduğunda düzenli yapılan tüketim pratikleri daha düşük orandadır. Sağlıkla koşut olarak fiziksel görünüm söz konusu olduğunda da en çok düzenli yapılan tüketim pratiği spordur (%28,8). En çok yapılan diğer üç tüketim pratiği ise sırasıyla; yürüyüş, koşu (%17,2), sağlıklı beslenme (16,6) ve kişisel bakım ve ürünlerdir (%10,3).

5.5. Bireylerin Sağlık/Fiziksel Görünüme Yönelme Nedenleri

Örneklem grubunu oluşturan bireylerin sağlık ve fiziksel görünümle ilgili tüketim pratiklerine niçin yöneldiklerine dair daha detaylı veriler elde etmek için sorulara verdikleri cevaplar göz önünde bulundurularak nedensel bir ilişki kurulmak istenmiştir. Bu amaçla bireylerin tüketim pratiklerinin nedenleri tıbbi nedenler ve sosyal nedenler olarak iki kategoride toplanmıştır. Tıbbi nedenler; sağlıklı yaşam, hastalık ve rahatsızlıklardan kurtulma, yaşlılık ve ölümden kaçınmadır. Sosyal nedenler ise; güzellik kaygısı, kendine olan güveni artırma, kabul görme ve takdir edilme, ekonomik beklenti, karşı cinsi etkilemedir.

Tablo 11: Tüketim Pratiklerine Başvurma Nedeni

Tüketim Pratikleri (Sağlıkla ilgili)	Frekans	Yüzde
Tıbbi	286	71,4%
Sosyal	15	3,8%
Her ikisi de	99	24,8%
Toplam	400	100,0%
Tüketim Pratikleri (Fiziksel görünümle ilgili)	Frekans	Yüzde
Tıbbi	187	46,8%
Sosyal	46	11,5%
Her ikisi de	142	35,5%
Toplam	400	100,0%

Bireylerin %71,4'ü sağlıkla ilgili tüketim pratiklerine tıbbi nedenlerden dolayı başvurmaktadır. Fiziksel görünüm söz konusu olduğunda tıbbi nedenlerin oranı %46,8'dir. Fiziksel görünüm söz konusu olduğunda sosyal nedenlerin etkisinde artış görülmektedir.

5.6. Bireylerin Hastalık/Sağlık/Fiziksel Görünüme Yönelik Tüketim Ağı

Bireyler sağlık/fiziksel görünüme yönelik olarak farklı tüketim pratiklerine başvurmaktadır. Bununla birlikte bu tüketim pratiklerine yönelirken nasıl bir yol izlediklerini belirlemek amacıyla bireylerin tüketim pratiklerine dair bilgi sağladığı kaynaklar, danıştığı kişiler, başvurduğu kurumlar, yararlandığı imkânlar ve sahip oldukları kazanımlar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 12: Sağlık/Fiziksel Görünümle İlgili Tüketim Pratikleri İçin Başvurduğu Kişi/Kurumlar

Sağlık için başvurduğu kişi/ kurumlar		Frekans	Yüzde
Başvurduğu kişi/kurumlar	Hastanelere	262	32,1%
	Özel kliniklere	91	11,1%
	Spor merkezlerine	148	18,1%
	Güzellik merkezlerine	52	6,4%
	Bireysel olarak ilgileniyorum	182	22,3%
	Bu işlerle ilgili tanıdıklara	82	10,0%
	Toplam	817	100,0%
Fiziksel görünüm için başvurduğu kişi/kurumlar		Frekans	Yüzde
Başvurduğu kişi/kurumlar	Hastanelere	137	21,8%
	Özel kliniklere	72	11,4%
	Spor merkezlerine	132	21,0%
	Güzellik merkezlerine	63	10,0%
	Bireysel olarak ilgileniyorum	172	27,4%
	Bu işlerle ilgili tanıdıklara	53	8,4%
	Toplam	629	100,0%

Yukarıdaki tablo verilerinden de anlaşılacağı gibi (T.11) bireylerin hem sağlık hem de fiziksel görünüm için en çok başvurduğu kurum hastanelerdir. Modern tıp kurumu olarak hastaneler bireylerin zorunlu veya gönüllü olarak öncelikli tercihidir. Katılımcı sayısı üzerinden yüzdeliği hesaplandığında bireylerin %65,5'i sağlıkla ilgili tüketim pratikleri için, %34,2'si fiziksel görünümle ilgili tüketim pratikleri için hastanelere başvurmaktadır. Hastane, özel klinikler, spor ve güzellik merkezleri bireylerin sağlık için başvurdukları formal alanlardır. Tüketim pratikleriyle ilgili tanıdıklara ya da tanıdıkların tavsiye ettiği kişiler ise enformel alanlardır. Bireylerin yüksek çoğunluğu formal alanlara başvurarak tüketim pratikleriyle ilgili ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Fiziksel görünüm söz konusu olduğunda 'bireysel olarak ilgilenme' durumu daha fazladır (%27,4).

Tablo 13: Sağlık/Fiziksel Görünümle İlgili Tüketim Pratiklerine Yönlendiren Kişiler

Yönlendiren Kişiler (Sağlık)		Frekans	Yüzde
Yönlendiren kişiler	Kendim	338	55,6%
	Eş, yakın çevre, deneyimli kişiler	141	23,2%
	Ünlüler, fenomenler, rol modeller	15	2,4%
	Uzmanlar	114	18,8%
	Toplam	608	100,0%
Yönlendiren Kişiler (Fiziksel Görünüm)		Frekans	Yüzde
Yönlendiren kişiler	Kendim	332	62,0%
	Eş, yakın çevre, deneyimli kişiler	125	23,4%
	Ünlüler, fenomenler, rol modeller	17	3,2%
	Uzmanlar	61	11,4%
	Toplam	535	100,0%

Paradigma Değişimi Bağlamında Tüketimin Medikalleşmesi (Batı Akdeniz Bölgesi Örnekleme)

Bireylerin tüketim pratiklerine yönelmesinde karar verici olarak en etkili faktör kendileridir. Sağlıkla ilgili olarak bireysel ilgilendiğini ifade edenlerin oranı %55,6 ve fiziksel görünümde ise %62'dir. Ancak karar vermekle ilgili bu doğal inisiyatifin kullanılmasına yol açan diğer aktörler kimlerdir? Şeklinde bir soru üzerinden yürütülebilecek bir mantıkla diğer seçeneklere bakıldığında eş, yakın çevre, deneyimli kişiler seçenekleri ile uzmanlar seçeneğinin en etkili faktörler olduğu görülmektedir. Özellikle bireylerin yaşamlarındaki anlamlı ötekilerin etkisinin dikkate değer oranlarda olduğu ifade edilebilir. Nitekim bireyleri kendilerinin dışında tüketim pratiklerine yönlendirmede ikinci olarak en etkili kişiler eş, yakın çevre ve bu çevredeki deneyimli kişilerdir. Sağlıkta ise bu oran %23,2, fiziksel görünümde ise %23,4'tür. Bir anlamlı öteki olarak uzmanlar da bireyleri yönlendirmede etkilidir. Modern birey her ne kadar sorumlu ve tercih hakkına sahip olsa da sorumluluk ve tercihleri belirleyen ya da önemli ölçüde etkileyen, uzmanlık sistemleridir. Bireyler çoğu zaman yeni tüketim alanlarına yönelmek için uzmanlara ihtiyaç duyar (Reissman, 2019, s. 336). Örneklem grubunun sağlık ve fiziksel görünümle ilgili bu yönlendirici tercih eğilimi hastanelerin kurumsal olarak başvuru tercihleri arasında en başta olması durumuyla birebir örtüşmemektedir. Bu da görece enformel ya da doğrudan konuyla ilgili olmayan kaynak ve aktörlerin medikal tüketim etkinlikleriyle ilgili kararlarda daha etkili olduğunu göstermektedir. Ancak bireylerin yine de dikkate değer bir kısmı düzenli ya da düzensiz, dolaylı ya da doğrudan uzmanlara danışmaktadır ya da medya aracılığıyla da olsa konuyla ilgili uzmanlık kararlarını dikkate alır ve onlardan etkilenir. Uzmanlar birçok açıdan bireylerin eylemlerini sürekli olarak etkiler (Giddens, 2018, s. 28-33). Anlamlı ötekilerin uzmanlarla ve diğer rol model olan ünlüler ile birlikte toplamdaki oranı sağlıkta %44,4, fiziksel görünümde ise %38'dir.

Tablo 14: Tüketim Pratikleriyle İlgili Bilgiyi Sağladığı Kaynaklar

Tüketim Pratiklerine Ulaştığı Kaynaklar	Frekans	Yüzde
Sosyal medya, blog sayfalar, uygulamalar	234	25,5%
Uzmanlar	199	21,7%
Yakın çevre	150	16,3%
Televizyon ve radyo programları	146	15,9%
Kitap, dergi, makale vs.	130	14,1%
Moda, reklam, ünlüler, medya	60	6,5%
Toplam	919	100,0%

Bireylerin tüketim pratiklerine ulaştığı iletişim ağları çeşitlilik göstermektedir. Bireylerin en çok başvurduğu kaynak sosyal medya, blog sayfalar ve uygulamalardır (%25,5). İnternet ve sosyal medya, gündelik hayatta etkisini hastalık, sağlık ve güzellikle ilgili tüketim araçları üzerinden de göstermektedir. İkinci olarak da en fazla verilen yanıt uzmanlardır (%21,7). Katılımcı sayısına göre baz alınır her iki kişiden biri uzmanlara danışmaktadır. Anlamlı ötekiler olarak yakın çevre de bilgi ve haber kaynağı olarak bireylerin yaşamlarında etkilidir (%16,3). Son olarak televizyon günümüzde de etkin bir rol oynamaktadır.

Tablo 15: Tüketim Pratiklerine Yönelik Üyelik/Abonelik ve Uzmanlık/Eğitim Durumu

Düzenli Üyelik veya Abonelik (Sağlık)	Frekans	Yüzde	
Evet	70	17,5%	
Herhangi bir üyelik veya abonelik durumu	Hayır	330	82,5%
Toplam	400	100,0%	

Düzenli Üyelik veya Abonelik (Fiziksel Görünüm)	Frekans	Yüzde
---	---------	-------

	Evet	67	16,8%
Herhangi bir üyelik veya abonelik durumu	Hayır	310	77,4%
	Toplam	400	100,0%
Uzmanlık veya Eğitim		Frekans	Yüzde
Herhangi bir uzmanlık veya eğitim	Evet	54	13,5%
	Hayır	346	86,5%
	Toplam	400	100,0%

Bireylerin tüketim pratiklerine yönelik her bir eylemi bu tüketim pratikleriyle ilişkisini ortaya koymaktadır. Bireylerin sağlıkla ilgili olarak yalnızca %17,5'i, fiziksel görünümle ilgili olarak da %16,8'i tüketim pratiklerine üyelik/abonelikleri bulunmaktadır. Bireylerin yalnızca %13,5'inin tüketim pratiklerine yönelik uzmanlık/eğitimi bulunmaktadır. Bunların ekseriyetini ise sağlık profesyonelleri oluşturmaktadır.

Tablo 16: Tüketim Pratiklerine Harcama Yapıp Yapmadığı

Aylık Harcama Durumu		Frekans	Yüzde
Aylık harcama	Evet	152	38,0%
	Hayır	248	62,0%
	Toplam	400	100,0%
Hayırsa, Nasıl Karşılıyor		Frekans	Yüzde
Yararlandığı imkanlar	Araştırıp buluyorum	113	40,1%
	Ücretsiz hizmetlerden yararlanıyorum	71	25,2%
	Çevremden öğreniyorum	57	20,2%
	Sosyal çevrem geniş	41	14,5%
	Toplam	282 ⁵	100,0%

Bireylerin %38'i tüketim pratiklerine yönelik aylık belirli bir harcama yapmaktadır. Bireylerin çoğunlukla tüketim pratiklerine yönelik harcama yapmadığı görülmektedir. Peki herhangi bir harcama yapmıyorsa tüketim pratiklerine yönelik ihtiyaçlarını nasıl karşılıyor? Bireylerin %40,1'i kendi imkânlarıyla araştırarak bulmaktadır. Ücretsiz hizmetlerden yararlanma ve sosyal çevre faktörü de bireylerin harcama yapmadan bu tüketim pratiklerine ulaşmasını sağlamaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken husus, bireylerin aylık düzenli harcama yapıp yapmadıklarıdır. Bunun dışında düzenli aralıklarla olmasa da bireyler çoğunlukla tüketim pratiklerine yönelik harcamalar yapmaktadır. Yine düzenli olmamakla birlikte estetik cerrahi ameliyat yaptıranlar, belirli zamanlarda zayıflamak için diyetisyenlere başvurular ya da bitkisel ürünler kullananlar alan çalışmasından gözlemlenen birkaç örnektir.

5.7. Bireylerin Tüketim Pratiklerini Değerlendirmesi

Bireylerin başvurdukları tüketim pratiklerinin olumlu veya olumsuz bir etkisi var mıdır? Bu soruyla amacımız tüketim pratiklerinin, bütünsel sağlıkla ilişkili olarak bireylerin ruhen, zihnen ve bedenen iyi olma halini sağlamaya hizmet edip etmediğidir. Bireylerin sağlıklarına, fiziksel görünümüne ve psikolojilerine olumlu bir etkisi olup olmadığı sorulmuştur.

Tablo 17: Tüketim Pratiklerinin Sağlık/Fiziksel Görünüme Etkisi

Tüketim pratiklerinin etkisi (sağlık)	Frekans	Yüzde
---------------------------------------	---------	-------

⁵ Tablo 16'da tüketim pratiklerine aylık belirli bir harcama yapmadıklarını ifade eden bireylerin sayısı 248'dir. Hayır cevabı veren bireylere hangi imkanlardan yararlandıkları sorulmuştur. İkinci soruda birden fazla seçenek işaretlenebildiği için toplamda 282 yanıt alınmıştır. İlk soruda "hayır" diyen bireyler ikinci soruda toplamda 282 yanıt vermiştir.

Paradigma Değişimi Bağlamında Tüketimin Medikalleşmesi (Batı Akdeniz Bölgesi Örnekleme)

Sağlığa etkisi	Evet	372	93,0%
	Hayır	28	7,0%
Psikolojiye etkisi	Evet	349	87,2%
	Hayır	51	12,8%
Tüketim pratiklerinin etkisi (fiziksel görünüm)		Frekans	Yüzde
Fiziksel görünümüne etkisi	Evet	332	89,7%
	Hayır	38	10,3%
Psikolojiye etkisi	Evet	322	87,0%
	Hayır	48	13,0%

Bireyler hem sağlık hem de fiziksel görünüm için başvurdukları tüketim pratiklerinin olumlu etkisini görmektedir. Nitekim bireylerin yaptıkları tüketim etkinlikleri konusunda %93'ü sağlıkla ilgili etkinliklerin, %89,7'si ise fiziksel görünümle ilgili etkinliklerin olumlu bir etkisi olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte bu tüketim pratikleri bireyleri psikolojik olarak da olumlu etkilemektedir. Bireylerin sağlıkla ilgili başvurdukları tüketim pratiklerinin psikolojik olarak olumlu etki ettiğini ifade eden bireylerin oranı %87,2, fiziksel görünümle ilgili tüketim pratiklerinin olumlu etki ettiğini ifade eden bireylerin oranı ise %87'dir.

SONUÇ

Tüketim toplumu, üretim odaklı erken modernlikten tüketim odaklı ileri modernliğe doğru bir toplumsal değişimin sonucudur. Bu toplumsal değişimin kaynağı ise üretimdir. Tüketim, sınırsız üretilen ürünlerin ve hizmetlerin bir sonucudur. Üretim sistemi hız kaybetmeden üretmeye devam etmekte olup, erken modernlikten farklı olarak üretilen ürün ve hizmetleri tüketecek bir toplum inşa eder. İnşa edilmiş toplum tüketim toplumu, bu toplumun her bireyi ise tüketici olarak tanımlanır. Toplumsal yaşamın her alanında tüketim merkezî bir konuma gelir. Arzu ve zevklere hitap eden ürün ve hizmetler dışında en insani ihtiyaçlar bile tüketim toplumunda bir tüketim aracı olarak bireylere sunulur. Nitekim hastalık/sağlık bunun bariz örneklerindedir.

Modern tıptan bütüncül tıbbi toplumsal değişim tüketim toplumu içinde gerçekleşir. Dolayısıyla yukarıda ifade ettiğimiz değişim dinamikleri hastalık/sağlık/güzellik alanı olarak bedeni tüketimin hedefine koyar. Tüketim toplumuna tekabül eden bütüncül tıp tüketimle ilişkili olarak varlığını sürdürür. Tüketim toplumunda hasta, sağlıklı ya da güzel olmakla ilgili ihtiyaçlar ve inşa edilmiş algılar, tüketmek için başlı başına bir sebeptir. İhtiyaç görülen pek çok şey tüketim nesnesi olarak ticari amaçlarla bireylerin istifadesine sunulur. Eski ve yeni medya araçlarıyla bireylere, diğer tüketim alanlarında olduğu gibi hastalık/sağlık/güzellik alanında da ideal olan tüketim nesnelere ve hizmetler öğretilir. Bunlar gerçekleştirilirken ihtiyaç olarak başvuru her kurum, kişi ya da kaynaklar tüketimin bir parçası haline gelir. Hastane ve benzeri sağlık kurumları, uzmanlar, geleneksel tıp uygulayıcıları, aktarlar, enerji terapistleri ve daha pek çok kişi ya da kurum tüketim toplumunda tüketimin aracı rolünü üstlenir. Bir tüketim biçimi olarak hastalık, sağlık ve güzelliğe yönelik olarak bireylerin gerçekleştirdikleri eylemler incelenmiş ve alan bulgularıyla desteklenmiştir.

Bulguların Değerlendirilmesi

- Bireylerin sağlık ve fiziksel görünümüyle ilgili öznel değerlendirmeleri olumludur. Bireyler genel olarak sağlıklarını iyi/çok iyi olarak değerlendirmektedir. Benzer şekilde bireyler genel olarak fiziksel görünümünden memnundur.
- Bireyler için güzel ve orantılı bir yüze sahip olmak, ideal boy ve kiloda olmak ve iyi bir fiziğe sahip olmak ideal beden kriteridir. Benzer şekilde ideal kiloda ve vücut hatlarına sahip olmamak bireyler için beğenmeme unsurudur.
- Bireyler sağlık ve fiziksel görünümünü iyileştirmeye yönelik envai çeşit tüketim pratiğine başvurmaktadır. Bireyler sağlıkla ilgili tüketim pratiklerine daha çok yönelmektedir. Yani bireyler için sağlık temel kıstastır. Zira hastalık, engellilik, yaşlılık ve benzeri durumlarda, başvuru

medikal tüketim nesnelere ve hizmetleri, sağlıkla ilgili olarak bir arzudan ziyade zorunluluk halini gösterir.

- Bireylerin bir kısmı bu tüketim pratiklerini bir yaşam biçimi haline getirmeye yönelik aksiyona da geçerler. Bunlar; faaliyetleri düzenli olarak yapmak, abonelik/üyelik oluşturmak, aylık düzenli bir harcama yapmak veya uzmanlık/egitim yoluyla kendini geliştirmektir. Katılımcılar içinde abonelik/üyelik ve uzmanlık/egitim düşük oranlardadır. Bireylerin çoğunluğu aylık belirli bir harcama yapmamaktadır. Harcama yapmayan bireyler, bireysel çabalarıyla kaynaklara ulaşmakta ya da ücretsiz hizmetlerden yararlanmaktadır. Burada da sahip oldukları sosyal sermaye devreye girmektedir. Bu kaynaklara ulaşmasını sağlayacak kişilerle bağlantı kurmak veya geniş bir sosyal çevreye sahip olmak bireyler için önemli bir imkândır.
- Bireyler bu tüketim pratiklerini gerçekleştirmek için formel/enformel kişi ya da kurumlara başvurmaktadır. Ağırlıklı olarak hastane, spor merkezi, güzellik merkezi gibi formel alanlar tercih edilmektedir. Bireylerin sağlık/fiziksel görünümüne yönelik tüketim pratiklerinde erken modernliğin rasyonel bir aracı olarak hastaneler, etkin rol oynamaktadır. Ayrıca ileri modernlikle ilişkili olarak kendi sağlığından sorumlu birey karar alıcı olarak konumlanmaktadır. Sağlıktan ziyade fiziksel görünüm söz konusu olduğunda bireylerde formel/enformel alanlara yönelmekten daha çok bireysel olarak ilgilenme eğilimi daha fazladır.
- Bireyler sağlık ve fiziksel görünümle ilgili tüketim pratiklerine yönelirken sorumlu birey olarak seçim yapma ve karar verme süreçlerini çoğunlukla bireysel olarak üstlenmektedir. Bununla birlikte ileri modern toplumun dışı yönelimli bireyi üzerinde anlamlı ötekilerin dikkate değer bir etkisi vardır. Bu anlamlı ötekiler ise eş, yakın çevre, deneyimli kişiler ve uzmanlardır.
- Yukarıda verdiğimiz kategorilere göre her birey en az iki kategoride tüketim pratiklerine yönelik kaynaklardan bilgi sağlamaktadır. Bireylerin en fazla başvurduğu kaynak başta sosyal medya olmak üzere internet kaynaklarıdır. İkinci kaynak ise uzmanlardır. Her ne kadar ileri modern toplumda bireysel sorumluluk ön planda olsa da uzmanlar halen sağlık/hastalıkla ilişkili olarak birey üzerinde etkilidir. Bununla birlikte gerçekte uzmanların etkisinin daha fazla olduğu düşünülmektedir. Zira bireyler hem doğrudan hem de dolaylı olarak diğer medya araçlarıyla da uzmanlardan yararlanmaktadır. Uzmanlar ise günümüzde sosyal medya başta olmak üzere pek çok vasıtayla bireyler üzerinde etkili olmaktadır. Diğer yandan bir anlamlı öteki olarak yakın sosyal çevre bireyin tüketim pratiklerine ulaşmak için referans aldığı bilgi kaynağıdır.
- Söz konusu sağlık olunca bireyler tıbbi nedenlerle tüketim pratiklerine başvurmaktadır. Fiziksel görünüm söz konusu olduğunda ise sosyal nedenlerin oranı artış göstermektedir. Fiziksel görünüm bireyleri sosyal etkilere daha açık hale getirmektedir. Bireyin beden görünümü sosyal olanla ilişkisini düzenlemektedir.
- Bireyler, beden sağlığı daha yüksek olmakla birlikte hem sağlık hem de fiziksel görünümüne önem vermektedir. Dolayısıyla bireylerin bütünsel sağlık anlayışıyla hem sağlık hem de fiziksel görünümüyle ilgilendikleri ifade edilebilir.
- Genel olarak bireyler sağlıkla ilgili gerçekleştirdikleri tüketim pratiklerinin sağlıklarına, fiziksel görünümle ilgili tüketim pratiklerinin ise fiziksel görünümüne olumlu etkisi olduğunu düşünmektedir. Ayrıca sağlık ve fiziksel görünümle ilgili tüketim pratiklerinin psikolojik olarak da olumlu etkisi olduğunu düşünmektedirler. Burada tüketim pratiklerinin ruhen, zihnen ve bedenen iyi olmaya yönelik işlevsel olduğu görülmektedir. Tüketim pratikleri, erken modernlikle ilişkili olarak yalnızca bedensel ihtiyaçları değil, ileri modernlikte bütünsel sağlıkla ilişkili olarak bilişsel ve ruhsal talepleri de karşılamaktadır.

KAYNAKÇA

- Adaş, E.B. & Elbek, O., (2013). Hastalar ve Sağlıksız İşaretler. *Kapitalizm Sağlığa Zararlıdır* içinde (235-253). İstanbul: Hayykitap Yayınları.
- Akkaya, C., (2019). Spora Katılımın Belirleyicileri: Avrobarometre Üzerinden Sosyolojik Bir Analiz, *Mediterranean Journal Of Humanities*, , IX(2), 55-67. Erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mjh/issue/82498/1413537>
- Arslanoğlu, İ., (2014). *Tıp Budur: Akıl Giren Bedene Doktor Girmez*, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Baudrillard, J., (2018). *Tüketim Toplumu*, (Çev. Nilgün Tatal-Ferda Keskin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z., (2017). *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*, (Çev. Abdullah Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z., (2018). *Akışkan Modernite*, (Çev. Sinan Okan Çavuş), İstanbul: Can Yayınları.
- Becker, H., (2019). *Mesleğin İncelikleri*, (Çev. Levent Ünsaldı ve diğerleri), İstanbul: Heretik Yayınları.
- Capra, F., (1992). *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası*, (Çev. Mustafa Armağan), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Capra, F., (1996a). *Kainata Mensup Olmak*, (Çev. Mücahit Bilici), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Capra, F., (1996b). *Yeni Bir Düşünce*, (Çev. Mustafa Armağan), İstanbul: İz Yayıncılık.
- Cockerham, W.C., & Ritchey, F.C., (1997). *Dictionary Of Medical Sociology*, London: Greenwood Press.
- Cockerham, W.C., (2007). *Medical Sociology*, New Jersey: Pearson Prentice Hall.
- Cockerham, W.C., (2022). *Sağlığın ve Hastalığın Toplumsal Nedenleri*, (Çev. Ercan Tugay Akı), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Erkılınc, O. G., (2013). Hayat, Sağlık, Hekimlik Bu Değil. *Tıp Bu Değil-2* içinde (149-167), İstanbul: İthaki Yayınları.
- Ersöz, A.G., (2010). Tüketim Toplumunda Sıfır Beden Söylemi: Neden ve Sonuçları Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 27(2), 37-53. Erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/huefd/issue/41211/508558>
- Featherstone, M., Turner, B.S., & Hepworth, M., (1990). *The Body: Social Process and Cultural Theory*, Sage Publication.
- Foucault, M., (2006). *Kliniğin Doğuşu*, (Çev. İnci Uysal Malak), Ankara: Epos Yayınları.
- Giddens, A., (2010). *Modernite ve Bireysel Kimlik*, (Çev. Ümit Tatlıcan), İstanbul: Say Yayınları.
- Giddens, A., (2018). *Modernliğin Sonuçları*, (Çev. Ersin Kuşdil), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Grace, R., Vaz, J., & Costa J., (2020). Traditional medicine use in Timor-Leste, *BMC Complementary Medicine and Therapies*, 20(1), 1-6. Erişim: <https://doi.org/10.1186/s12906-020-02912-9>
- Illich, I., Zola, I.K., & Kaplan, J., (1994). *Profesyoneller İktidarı*, (Çev. Cevdet Cirit), İstanbul: Pınar Yayınları.
- Illich, I., (2011). *Tüketim Köleliği*, (Çev. Mustafa Kardeşhan), İstanbul: Pınar Yayınları.
- Illich, I., (2017). *Sağlığın Gaspsı*, (Çev. Süha Sertabiboğlu), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Işık, E., (1998). *Beden ve Toplum Kuramı: Öznenin Sosyolojisinden Bedenin Sosyolojisine*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- İnceoğlu, Y., & Kar, A., (2010). *Dişilik, Güzellik ve Şiddet Sarmalında Kadın ve Bedeni*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Jones, M., (2008). *Skintight: An Anatomy of Cosmetic Surgery*, Berg Publisher.
- Kuhn, T.S., (2014). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, (Çev. Nilüfer Kuyaş), İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Kurtdaş, M.Ç., (2016). Sağlıklı Yaşam Sloganı Etrafında Şekillenen Yeni Tüketim Biçimleri, *Sosyolojik Düşün*, 1(1), 1-10. Erişim: <https://dergipark.org.tr/pub/sosdus/issue/24709/261335>
- Lyotard, F., (2019). *Postmodern Durum*, (Çev. İsmet Birkan), Ankara: BilgeSu Yayınları.
- Mills, W., (2019). *Sosyolojik Tahayyül*, (Çev. Ömer Küçük), İstanbul: Hil Yayınları.
- Moulin, A.M., (2008). Tıbbın Karşısında Beden. *Bedenin Tarihi-3: Bakıştaki Değişim 20. Yüzyıl içinde* (15-57), (Çev. Saadet Özen), Ankara: Yapı Kredi Yayınları.
- Nazlı, A., (2013). Bedenin Ölümü ve Tıp. *Kapitalizm Sağlığa Zararlıdır* içinde (193-203), İstanbul: Hayykitap Yayınları.
- Neuman, W.L., (2017). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar Cilt-2*, (Çev. Sedef Özge), İstanbul: Yayınodası Yayınları.
- Okumuş, M., (2016). Kupa Tedavisi ve Hacamat, *Ankara Med Journal*, 16(4), 370-382. Erişim: <https://dergipark.org.tr/pub/amj/issue/26467/278626>
- Ory, P., (2008). Sıradan Beden, *Bedenin Tarihi-3: Bakıştaki Değişim 20. Yüzyıl içinde* (105-129), (Çev. Saadet Özen), Ankara: Yapı Kredi Yayınları.
- Özkul, M. & Uçak, E.Y., (2020). Tüketim Toplumunda Meta-Marka Bağımlılığının Görünümleri, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner* 11(27), 596-613. Erişim: <https://dergipark.org.tr/pub/vizyoner/issue/54718/663860>
- Özoran B.A. & Mermer A., (2018). Bauman Gibi düşünmek: Wellnes ile Ölümün Yapısökümünün Haberler Üzerinden İncelenmesi, *Selçuk İletişim Dergisi* 11(1), 307-330. Erişim: <https://dergipark.org.tr/pub/josc/issue/34866/339902>
- Panitch, L. & Leys, C., (2011). *Kapitalizmde Sağlık: Sağlıksızlık Semptomları*, (Çev. Umut Haskan), İstanbul: Yordam Yayınları.
- Reeder, L.G., (1972). The Patient-Client as a Consumer: Some Observations on The Changing Professional-Client Relationship, *Journal of Health and Social Behavior*, 13(4), 406-412. Erişim: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/4648896/>
- Reissman, D., (2019). *Yalnız Kalabalık: Amerikan Toplumsal Karakterinin Değişimi Üzerine Bir İnceleme*, (Çev. Yeşim Erdem), Ankara: Heretik Yayınları.
- Ritzer, G., (2007). *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*, Volume-1/A-B, Singapore: Blackwell Press.
- Sassatelli, R., (1999). Interaction Order and Beyond: A Field Analysis of Body Culture Within Fitness Gyms, *Body and Society*, 5(2), 227-248. Erişim: https://www.researchgate.net/publication/240700558_Interaction_Order_and_Beyond_A_Field_Analysis_of_Body_Culture_Within_Fitness_Gyms
- Shilling, C., (2008). *Changing Bodies: Habit, Crisis and Creativity*, Sage Publication.
- Turner, B.S., (2011), *Tıbbi Güç ve Toplumsal Bilgi*, (Çev. Ümit Tatlıcan), Bursa: Sentez Yayınları.
- Turner, B.S., (2019). *Beden ve Toplum: Sosyal Teoride Arayışlar*, (Çev. M.B. Bulut-İ. Kaya), Ankara: Nobel Yayınları.
- Türk, G.D., (2019). Sosyal Medya ve Toplumda Değişen Estetik İşlem Yaptırma Algısı, *Bilişim Teknolojileri*, 10(39), 118-135. Erişim: <https://dergipark.org.tr/pub/ajit-e/issue/54250/735310>
- Türkan, F., (2013). Yaralayan Modern Tıp. *Tıp Bu Değil-2* içinde (187-192), İstanbul: İthaki Yayınları. <https://www.who.int/publications/i/item/9789241514620>

Extended Abstract

Purpose: The subject this study focuses on is; The paradigm shift in individual perceptions until the modernization process reached today; to reveal their appearance on social life within the framework of health/disease/beauty in the consumer society. One of the main aims of this study is to reveal the practical functioning of the changing perspective on the subject. Therefore, it is tried to determine how the change in understanding of health/disease and beauty, expressed at an intellectual or theoretical level, is experienced in practical life and, based on these findings, to explain the relationship of the sick/healthy/beautiful body with consumption in the context of paradigm change.

Method: Quantitative research method was used in this study. The universe of this study; It consists of individuals aged 18 and over residing in Antalya central districts (Konyaaltı, Muratpaşa, Kepez), Isparta central and Burdur central districts. In order to determine a sample that would represent the universe, the number of samples was calculated as 383 people, based on a 95% confidence level and a 5% margin of error. A total of 400 participants were reached with the idea that questionnaires containing some possible incorrect answers might be created. In this study, in order to ensure the representation of the provinces according to their population aged 18 and over, each province was determined as a layer and it was calculated how many people from each province would be interviewed. As a quantitative research method, a survey form consisting of closed and open-ended questions was prepared. Snowball sampling technique was mostly used to reach participants. Statistical programs that allow converting research findings into numerical data were used. In order to conduct descriptive analyses, informative frequency tables were created using univariate statistics. Findings obtained as a result of the survey; Demographic variables were evaluated under the headings of individuals' subjective evaluations of their health/physical appearance, the consumption practices they use, their reasons for turning to these consumption practices, the consumption network they created to realize their consumption practices, and the impact of these consumption practices on their health/physical appearance.

Findings: Individuals are turning more towards health-related consumption practices. Because in cases of illness, disability, old age and similar situations, medical consumption objects and services represent a necessity rather than a desire regarding health.

The majority of individuals do not make a certain monthly expenditure. Individuals who do not spend access resources or benefit from free services through their individual efforts. This is where the social capital they have comes into play. Connecting with people who will enable them to access these resources or having a wide social circle is an important opportunity for individuals.

Its individuals tend to be more individually concerned with their health and physical appearance. In addition, he prefers formal areas such as hospitals, sports centers and beauty centers.

They mostly undertake the selection and decision-making processes individually regarding their consumption practices related to their health and physical appearance. In addition, significant others also have a significant impact on this process.

Individuals use social media platforms, the internet and applications as sources of information to access consumption practices related to health and physical appearance.

Individuals mostly resort to consumption practices related to health and physical appearance for medical reasons. Social reasons have a significant impact on the tendency towards consumption practices related to physical appearance.

Individuals are concerned with both their health and physical appearance with a holistic health approach. Individuals generally think that the consumption practices they use have a positive impact on their health, physical appearance and psychology.

Conclusion: As a result of the research, individuals; It focuses on consumption practices related to health and physical appearance with a holistic health approach that recommends spiritual, mental and physical well-being, and takes advantage of the consumption network it has built by using both individual and corporate tools when taking action for these consumption practices. It has been observed that, in addition to being individuals, they are also influenced by institutional structures and expert systems. The abundance of choices in the consumer society has enabled individuals to turn to more than one consumption practice regarding their health and physical appearance. Individuals have reflected their approaches to consumption styles in other areas to their consumption styles for health and physical appearance. The logic of consumption in the consumer society works similarly in the medical field.

 SUITDER SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ Süleyman Demirel University, Journal of Humanities and Social Sciences	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	Alan çalışmasına başlamadan önce Süleyman Demirel Üniversitesi Etik Kurulu'ndan Araştırma Etik Kurul Onayı alınmıştır (13.10.2022)
Katılımcı Rızası:	Katılımcı rızası alınmıştır.
Mali Destek:	Mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	Research Ethics Committee Approval was obtained from Süleyman Demirel University Ethics Committee before starting the field study (13.10.2022)
Informed Consent:	Participant consent has been obtained.
Financial Support:	The study received on the...
Conflict of Interest:	No conflict of interest.
Copyrights:	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.

SUITDER

SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ

Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sayı/Issue	62-Aralık 2024/ 62-December 2024
Makale Bilgisi/ Article Info	İnceleme Makalesi / Review Article
Başvuru Tarihi/ Submitted Date:	19 Temmuz 2024
Kabul Tarihi/ Accepted Date:	9 Ekim 2024
Atıf/Citation:	Kılınc, C., & Akca, Ü. (2024). Suçu Önleme Aracı Olarak Hapishaneyi Yeniden Yorumlamak. <i>Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi</i> . 327-350
DOI:	10.35237/suitder.1518142
Benzerlik / Similarity: %	%1

Suç Önleme Aracı Olarak Hapishaneyi Yeniden Yorumlamak

Rethinking Prison as a Crime Prevention Tool

Cemil KILINÇ* - Ümit AKCA**

Öz

İnsanların bireysel yaşamdan toplumsal yaşama geçmesi, beraberinde uyulması gereken birtakım kurallar getirmiştir. Toplumsal düzenin korunması ve devamı için gerekli olan bu kuralları ihlal eden eylemlerden bazıları suç sayılarak yaptırıma bağlanmıştır. Yaptırıma bağlanmamış bazı ihlaller ise ayıplama ve dışlama şeklinde daha hafif düzeydeki toplumsal yaptırımla düzeltilmeye çalışılmıştır. Orta Çağ'da insanın doğrudan bedenini hedef alan ölçsüz, keyfi ve insanlık dışı cezalandırma yöntemlerinden aydınlanma döneminde vazgeçilmiş ve bugünkü anlamda hapishane örnekleri ortaya çıkmıştır. Zamanla boyutu, mimarisi yapısı ve türleri çeşitlenip sayıları artan hapishaneler, her ne kadar önceki cezalandırma yöntemlerine kıyasla daha insani ve adil bir sistem getirmiş olsalar da eleştirilmeye başlanmıştır. Suç oranlarının azaltılması, mahkûmların ıslahı gibi konularda başarısız oluşlarına ilaveten hapsedme tedbirinin yanlış uygulanması, hapishanelerin kötü yönetimi ve hapishane şartlarının kötüleşmesi gibi nedenlerle suçluların bu dönemde radikalleştiği, suça eğilimlerinin daha da arttığı yönünde eleştiriler de getirilmiştir. Modern ceza hukuku sistemi tüm dünyada hâlâ hapishaneyi cezalandırma ve suç önleme aracı olarak kullanmaya devam etmektedir. Yaptırım seçeneklerinin çeşitlenmesi ve etkinliğini artırması şüphesiz hürriyeti bağlayıcı cezalara ihtiyacı azaltacak, hapsedmenin sakıncalarından suçluları ve toplumu koruyacaktır. Fakat hapishanelere olan ihtiyaç devam edeceğinden dolayı cezalandırma, suç önleme ve ıslah etme aracı olan hapishaneleri yeniden yorumlamak, eksiklerini giderip daha etkili suç önleme aracı hâline getirmek, radikalleşme gibi olumsuz sonuçlardan korunmak en doğru strateji olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hapishane, suç önleme, rehabilitasyon, radikalleşme, cezalandırma

Abstract

The transition of people from individual life to social life has brought with it certain rules that must be followed. Violations of these rules, which are necessary for the protection and

* Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Isparta/TÜRKİYE, E-Posta: kilinc38cemil@gmail.com, ORCID ID: 0009-0002-3898-5995 .

** Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Isparta/TÜRKİYE, E-Posta: umitakca@sdu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8986-5873.

maintenance of social order, have been criminalized and sanctioned. In the Middle Ages, the immoderate, arbitrary and inhumane punishment methods that directly targeted the human body were abandoned during the enlightenment period and examples of prisons in today's sense emerged. Although prisons, whose size, architecture, structure and types have diversified and increased in number over time, have brought a more humane and fair system compared to previous methods of punishment, they have begun to be criticized. In addition to their failure in reducing crime rates and rehabilitating prisoners, there have also been criticisms that criminals have been radicalized and their tendency towards crime has increased during this period due to the misapplication of incarceration measures, mismanagement of prisons and deterioration of prison conditions. The modern criminal justice system continues to use imprisonment as a means of punishment and crime prevention all over the world. The diversification and increased effectiveness of alternative sanctions will undoubtedly reduce the need for binding sentences and protect criminals and society from the drawbacks of imprisonment. However, since the need for prisons will continue, it would be the best strategy to reinterpret prisons as a means of punishment, crime prevention and rehabilitation, to eliminate their shortcomings, to make them more effective crime prevention tools and to protect them from negative consequences such as radicalization.

Keywords: Prison, crime prevention, rehabilitation, radicalization, punishment

GİRİŞ

Topluluk hâlinde yaşamak insanlar için biyolojik, sosyal ve psikolojik bir ihtiyaçtır. Çeşitlenmiş ve artmış maddi ihtiyaçlarını toplumsal iş bölümü sayesinde gideren birey, aynı zamanda içinde yaşadığı toplumdan sosyal, kültürel ve psikolojik olarak istifade eder. İnsanların huzur ve mutluluğu için son derece önemli olan toplumsal yaşamın kesintisiz, sorunsuz ve güven içerisinde devamı birtakım normların tanımlanıp uygulanmasına bağlıdır. Yazılı veya sözlü şekillerde karşımıza çıkabilen bu normlara her bireyin uyması beklendiği gibi uymayanların cezalandırılması da herkesçe meşru kabul edilir.

Toplumsal normların ihlalinin suç sayılması ve cezalandırılması gerektiği konusunda fikir birliğini sağlamak her zaman mümkün iken norm ihlallerine hangi cezaların kim tarafından verileceği, bunların nasıl ve hangi araçlarla uygulanacağı hep tartışma konusu olmuştur. Tarih boyunca da bu konuda farklı kuramlar geliştirilmiş, farklı uygulamalar denenmiştir.

Günümüz modern dünyasında ceza hukukunun uzun süredir ve yaygın şekilde kullandığı cezalandırma aracı hapishanelerdir. İzleri çok eskilere kadar giden bu cezalandırma aracı aynı zamanda suç önleme aracı olarak da kullanılmaktadır. Modern hapishanelerin ortaya çıkışı ve sonraki süreçte bu yönetime getirilen ciddi eleştiriler, alternatif araçların keşfedilmesine öncülük etmiştir. Bununla beraber hapishaneler hâlâ ceza hukukunca yaygın olarak kullanılmaktadır.

Bu çalışmada, suçu önleme aracı olarak kullanılan hapishane yeniden yorumlanmaya çalışılmıştır. Makalede sıkça söz konusu edilen bazı terimlerin kullanıldığı kapsama ve amaca göre farklı anlamlar içermesi mümkün olduğundan, bu kavramların tanımları verilerek hangi anlamda kullanıldığı açıklığa kavuşturulmuştur. Suçu önleme yaklaşım ve kuramları özetle verilerek feodal dönem cezalandırma usullerinden aydınlanmayla birlikte hapsedme sistemine geçiş ve hapishanenin doğuşu anlatılmıştır. Hapishaneye farklı kültürlerde ve tarihin farklı dönemlerinde atfedilen değer ve rollerden de bahsedilerek yöntem ve amaç açısından kullanım çeşitliliği ortaya konmaya çalışılmıştır. Alternatif suç önleme yöntemlerine de değinilmekle birlikte, sebep olduğu sorun ve eleştirilere rağmen hapishaneye olan ihtiyacın devam ettiği vurgulanmıştır. Sonuç olarak suç önleme, cezalandırma ve ıslah etme aracı olarak hapishanenin daha etkili ve verimli hâle getirilmesi olduğu vurgulanmış, bu doğrultuda somut bazı öneriler paylaşılmıştır.

1. Temel Kavramlar ve Tanımlar

Özellikle farklı disiplinler tarafından yaygın olarak kullanılan bazı kavramlar, kullanıldığı disiplin ve kullanım amacına bağlı olarak farklı ve birbirinden göreceli olarak uzak anlamlar kazanabilmektedir. Sosyal bilimlerin ve sosyolojinin önemli inceleme konuları arasında yer alan kimi kavramlar da politik gerekçelerle çok farklı anlam ve içerikler kazanabilmekte, bazılarınınca olumlu anlamlar yüklenen kimi kavramlar bazılarınınca olumsuzlukları çağrıştırmaktadır. Hapishaneyi yeniden yorumlamaya çalışan bu çalışmada kullanılacak bazı kavramlar bu özellikte olduğu için, bunları tanımlamak suretiyle hangi anlamda kullanıldığı açık bir şekilde ifade edilmeye çalışılmıştır.

1.1 Suç

Hapishane konusu incelenirken karşılaşılan ilk kavramlardan biri suçtur. Neyin suç olduğu içinde yaşanan topluma ve o toplumun kabul ettiği sözlü ve yazılı kurallara göre değişiklik göstermektedir. Bu sözlü ve yazılı kurullarla aslında o toplumda kurulmuş düzenin korunması amaçlanmıştır. Bir eylemin kurulu toplumsal düzene aykırı görülmesi toplumdaki değer yargılarıyla ilgili bir konudur. Bu değer yargılarının bireysellikten ve soyutluktan sıyrılıp toplumsal boyuta ulaşması, toplumsal düzene aykırı kabul edilen her bir davranış türüne standartlaşmış ve tekrarlanan bir toplumsal tepkinin verilmesi durumunda değer yargılarından norm sürecine geçiş başlar (Sarıtaş, 2013, s. 1059). Aşağıda farklı tanımları verilen şekliyle suç olarak tanımlanmamış, norm hâline gelmemiş, yani karşılığında yasal bir yaptırım belirlenmemiş ancak mevcut toplumsal değer yargıları kapsamında reddedilen davranışlar ise farklı türden tepkisel yaptırımlarla engellenmeye çalışılır. Bunlar; yapılan davranışın sözlü veya davranışsal olarak ayıplanması, davranışı sergileyen kişinin kınanması ve toplumdan dışlanması şeklinde kendini gösterebilmektedir. Eğer toplumda yaygın bir dinî inanış varsa ve bu inanış kapsamında reddedilen bir davranış söz konusu ise bu sefer eylemde bulunan kişinin manevi olarak cezalandırılması, günahkâr olarak damgılanması söz konusu olur.

“Suç” terimi, Latince suç ve aynı zamanda yanlış yapan anlamına gelen "crimen" kelimesinden türetilmiştir. Suç, anti-sosyal bir davranış olarak kabul edilir. Her toplum suçu farklı bir bakış açısıyla tanımlayabilir. Ancak genel bir ifadeyle suç, devletin yasalarını ihlal eden ve toplum tarafından hiçbir şekilde onaylanmayan, hapis veya para cezasıyla cezalandırılabilen bir eylem olarak tanımlanabilir (Thotakura, 2011, s. 196). Türkçe lügatte ise suç törelere, ahlak kurallarına aykırı davranış olarak tanımlanmıştır. Hukuki tanımıyla suç, bir kanun hükmünün ceza tehdidiyle yasakladığı şeyleri yapmak, emrettiği şeyleri ise yapmamaktır (Avcı, 2018, s. 27).

Suç, toplumsal düzenin devamı açısından korunması gereken hukuki değerlerin ihlali niteliğini taşıyan, haksızlık teşkil eden insan davranışı olarak da tanımlamak mümkündür. Suç, normla korunan hukuki menfaati ihlal eden, haksızlık olarak kabul edilen fiildir. Bir suçu yaptırıma bağlayan her kanun hükmü, norm ve ceza olarak iki unsur içerir. Norm kimseyi öldürmeme, hırsızlık yapmama, hakaret etmeme gibi emredici kurallardır (Göktürk, ve diğerleri, s. 4-5) ve bu kuralların ihlali suç sayılarak karşılığınca çeşitli cezalar öngörülür.

Suç anlayışının toplumdan topluma farklılık göstermesinin nedeni, suçun içinde cereyan ettiği sosyal durumlarla ve kaidelerle tanımlanmasıdır (Dinç, 2022, s. 4). Toplumların yönetim tarzları da doğal olarak suç tanımlarını yapmada, hangi eylemlerin suç sayılacağını belirlemede önemlidir. Yönetim tarzlarının geçirmiş olduğu tarihsel evrim hâliyle bu kavrama yönelik tanımlamaların da tarihsel olarak değişim geçirmesine neden olmuştur. Siyasal iktidarlar değiştikçe, yönetim tarzları farklılaştıkça suç tanımlamaları da değişmiştir. İlkel toplumlardan feodal ve sonrasında modern topluma geçişlerde bu değişimin izlerini görmek mümkündür. Siyasi iktidarlar kendi ihtiyaçlarına ve önceliklerine göre suç ve ceza tanımlarında değişim yapmaya meyillidirler (Dinç, 2022, s. 51). Bununla birlikte özellikle demokratik toplumlarda bir insanın eyleminin suç sayılabilmesi ve bundan dolayı yaptırım uygulanabilmesi için bu eylemin yasayla suç sayılması ve bir ceza tayin edilmiş olması gerekir.

1.2 Ceza

Suç kavramıyla beraber en çok kullanılan terim, cezadır. Arapça kökenli bir kelime olan ceza, “bir eylemin karşılığı olan mükâfat veya mücazat” anlamına gelmektedir. Bu tanıma göre ceza hem olumlu hem de olumsuz anlam içermektedir. Toplumca onaylanan bir davranışın karşılığında elde edilen ödül ve övgü de onaylanmayan bir davranışın karşılığında muhatap kalınan olumsuz muamele de ceza olarak tanımlanmaktadır (Devellioğlu, 1989, s. 367). Bu çalışmanın ceza kavramından kastettiği, onaylanmayan davranışlar karşılığında uygulanan yaptırımlardır; yani cezanın olumsuz yönüne odaklanılmaktadır.

Türk Ceza Kanunu’nun 45’inci maddesi, “suç karşılığında uygulanan yaptırım olarak cezalar, hapis ve adli para cezalarıdır.” demek suretiyle cezayı suç karşılığında uygulanan yaptırımlar olarak tanımlar (Türk Ceza Kanunu, 2004). Ceza uygulamaktan maksat suç olarak tanımlanan davranışı cezalandırmak ve aynı zamanda yeniden suç işlenmesini önlemek, insanları suç işlemekten caydırmaktır. Modern toplumlarda ve çağdaş hukuk sisteminde ceza verme yetkisi devlete, başka bir ifadeyle mahkemelere aittir ve ceza suçla orantılı olmalıdır. Bu yolla hangi suça ne tür cezalar verileceği konusunda bir standart sağlanır, suç işleyen kişinin kim olduğuna bakılmaksızın hangi durumda hangi cezayı alacağı konusunda belirsizlik ortadan kalkmış olur. Modern hukuk sistemlerinin meşruiyet kazanmasının temelinde yatan iki önemli nokta burada karşımıza çıkmaktadır. Bir taraftan cezayı vermeye yetkili makam ve ceza türleri belirlenip kurala bağlanmıştır, diğer taraftan verilen cezalar işlenen suçla orantılıdır.

1.3 Şiddet

“Şiddet” kavramı, literatürde çok farklı yaklaşımlarla tanımlanan, tanımlayanların ve tanımlandığı disiplinlerin kişisel görüşlerinin en çok yansıtıldığı kavramlardan biridir.

Tanımlamak için bazı eylemler öneren ve bunların ortak özelliklerini belirten bir yaklaşıma göre şiddet; saldırı, tecavüz veya cinayet gibi aşırı saldırganlık biçimidir (Hamby, 2017, s. 168-170). Başka bir yaklaşıma göre ise şiddet, zarar görmek istemeyen başka bir kişiye zarar vermeyi amaçlayan herhangi bir davranış olarak ifade edilen saldırganlıktan farklıdır, yaralanma ya da ölüm gibi aşırı fiziksel zarar hedefleyen saldırgan eylemlerdir (DeWall & vd, 2011, s. 246). En çok kabul gören tanımlardan birisi Dünya Sağlık Örgütü tarafından yapılmıştır. Buna göre şiddet; yaralanma, ölüm, psikolojik zarar, kötü gelişim veya mahrumiyetle sonuçlanan veya sonuçlanma olasılığı yüksek olan, kişinin kendisine, başka bir kişiye veya bir gruba veya topluluğa karşı tehditle veya fiili olarak kasıtlı fiziksel güç veya kuvvet kullanmasıdır (Krug, ve diğerleri, 2002, s. 5). Bir diğer yaklaşım ise şiddeti, engelleyici kontrol mekanizmalarına tabi olmayan ve sosyal iletişimdeki işlevini yitirmiş patolojik bir saldırgan davranış biçimi olarak tanımlar (Koolhaas, ve diğerleri, 2010, s. 387). Bu tarz şiddet, daha çok hayvani içgüdülerle gerçekleşen şiddetti betimlemektedir.

Şiddeti doğru anlamak için şiddetin tipolojisinden bahsetmek gerekir. Şiddete maruz kalanlar açısından yapılan sınıflandırmada; “kadına yönelik, çocuklara yönelik, kişinin kendisine yönelik” olmak üzere şiddet türlerinden bahsedilebilir. Uygulanma tarzına göre ise “fiziksel, cinsel, duygusal, ekonomik ve siber şiddet” şeklinde sınıflandırılmaktadır (Polat, 2016, s. 16,17). Şiddet doğrudan gerçekleşebileceği gibi yapısal ve kültürel olarak da kendisini gösterebilir. Doğrudan şiddette fiziksel güç kullanımı söz konusudur, şiddet görünür hâldedir ve kasıtlıdır. Yapısal şiddet; “ayrımcılık, yoksun bırakma, sosyal adaletsizlik ve eşitsizlik” şeklinde gerçekleşir. İnsan haklarının önemsenmediği bu şiddet türünün temelleri sosyal yapıda kökleşmiştir. Kültürel şiddet ise nefret, korku ve şüphe üretir, din ve ideolojik unsurlardan beslenir (Galtung, 1969, s. 170-171). Dünya Sağlık Örgütü, şiddeti üç kategoride ele alır. Birinci kategori, kişinin kendine uyguladığı şiddettir. İntihar buna örnek olarak verilebilir. İkinci kategori, kişiler arası şiddettir. Fiziki, cinsel, duygusal şiddet türleri bu kategoride düşünülebilir. Üçüncü kategori ise toplu şiddettir. Kendini bir grubun üyesi olarak tanımlayan kişinin birtakım sosyal, ekonomik veya siyasi hedeflere ulaşmak için başka grup ya da bireylere uyguladığı şiddettir (Krug, ve diğerleri, 2002, s. 6).

Bu çalışmada ele alınan şiddet kavramının kapsamı, bireylerin hapisaneyle cezalandırmasına neden olan ve konusu suç teşkil eden şiddet türleri ile mahkûmların hapisane yönetiminden ya da birbirlerinden gördükleri şiddet eylemlerini kapsayacak şekilde sınırlandırılmıştır.

1.4 Rehabilitasyon

Hapishane üzerine yapılan birçok çalışmada karşılaşılan kavramlardan biri de rehabilitasyondur. Çünkü hapsetmekle hedeflenen suç işleyenin cezalandırılması ve suçlunun rehabilitasyonudur.

Rehabilitasyonun ne olduğuna dair en kapsamlı tanımlardan birini Dünya Sağlık Örgütü (WHO) yapmıştır. Buna göre rehabilitasyon, sağlık sorunları olan bireylerin çevreleriyle etkileşim içinde işlevselliğini optimize etmek ve engelliliği azaltmak için tasarlanmış bir dizi müdahaledir (World Health Organisation, 2017, s. 1). Sosyal, psikolojik ya da fiziki birtakım engellerden dolayı çevresiyle etkileşim kurmakta zorlanan bireylerin bu engellerini giderici tedbirler almayı, bireylerin çevreleriyle olan iletişimini olumsuz etkilemesini önleyici yöntemler uygulamayı, böylece bu tarz bireyleri kendilerine ve çevresine daha faydalı kişiler hâline getirmeyi rehabilitasyon olarak tanımlanmak mümkündür.

Kişinin çevresiyle iletişim kurmasını zorlaştıran engellilik hâlleri çok çeşitli olduğu için rehabilitasyon türleri ve yaklaşımları da çeşitlilik arz etmektedir. Rehabilitasyonu bu kapsamda tıbbi *rehabilitasyon*, *eğitimsel rehabilitasyon*, *mesleki rehabilitasyon*, *sosyal rehabilitasyon* gibi türlere ayırmak mümkündür. Cezaevlerinde mahkûmlara yönelik rehabilitasyon bu çalışmanın ilgi alanına girdiği için tıbbi rehabilitasyon kapsam dışında kalmaktadır. Eğitsel rehabilitasyonla bireylerin zorluklarla başa çıkabilmeleri için beceri kazanmalarına yardımcı olunur. Mesleki rehabilitasyonla bireyin ekonomik olarak güçlendirilmesi, potansiyeli değerlendirilerek meslek ve beceri kazandırılması hedeflenir. Sosyal rehabilitasyonda ise disiplinler arası, çok amaçlı ve bütüncül bir yaklaşım uygulanır. Bireyin topluma tam entegrasyonu hedeflenir, bu mümkün değilse kalıcı engelleri kabul ederek toplumla barışması sağlanmaya çalışılır (Onalu, ve diğerleri, s. 124-125). Hapishane rehabilitasyon programlarında eğitsel, mesleki ve sosyal rehabilitasyon türlerine sıkça rastlanır. Temel amaç, mahkûmları işledikleri suçtan pişmanlık duymaya, yaptıklarının yanlış olduğunu düşünmeye sevk etmektir. Kişilik ve iradeleri güçlendirilerek iyi insan olma, toplumla bütünleşme çabaları desteklenir.

1.5 Radikalleşme

Cezaevleriyle ilgili getirilen en temel eleştirilerden biri, mahkûmların hapisane koşullarında rehabilite olmaktan ziyade radikalleştikleri, suç işleme eğilimlerinin daha da arttığı yönündedir. Bundan dolayı *radikalleşmeden* bu çalışma kapsamında neyin kastedildiğinin belirtilmesinde fayda vardır.

Tarihsel geçmişi eskilere dayanan radikalleşme, çok geniş bir anlama sahiptir. Muğlak ve kullanıldığı bağlama bağlı olarak birbirinden çok farklı anlamlara karşılık gelebilen radikalleşme, her zaman aşırıcılık ve şiddetle ilişkilendirilmemekte ve her zaman bir sorun anlamına gelmemektedir. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde radikal bir suç olmadığı gibi kuruluş döneminde radikal ve devrimci ilkelerle hareket eden bir ulus için olumlu anlam dahi içerebilmektedir (Neumann, 2013, s. 876-877). Güncel çalışmalar ve politik yaklaşımlar radikalleşmeyi terörizme giden yol, aşamalı olarak şiddete kayma, şiddeti meşru görme ve nihayetinde şiddete bulaşma süreci olarak tanımlama eğilimindedirler. Bundan dolayı birçok tanımlama radikalleşmenin bir süreç olduğu konusunda hemfikirken bu sürecin nereye varacağı konusunda farklı fikir ve yaklaşımlar söz konusu olabilmektedir (Maskaliunaite, 2015, s. 12).

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği (UNHCHR) radikalleşmeyi, bir bireyin giderek aşırılık yanlısı bir dizi inanç ve arzuyu benimsediği bir süreç olduğunu belirtir. Başka bir deyişle radikalleşme; siyasi, ideolojik, dinî veya diğer hedeflere ulaşmak için şiddete göz yumma, şiddeti

destekleme veya kolaylaştırma, hatta şiddeti kullanma isteğidir (Report, 2016, s. 8). Bu tanım, mahkûmların hapishanelerde radikalleşmesi denildiğinde kastedilen kapsama uygun bir tanımdır.

2. Suçu Önleme Yaklaşımları ve Hapishane

Toplumsal düzenin korunması amacıyla konulmuş ve norm hâline gelmiş kuralları ihlal edenler birtakım araçlarla cezalandırılır ve bu sayede yeniden suç işlenmesi önlenmeye çalışılır. Bu suç önleme araçları, tarihin farklı dönemlerine ve farklı toplumlara göre çeşitlilik göstermiştir.

2.1 Suç Önlemede Temel Kuramlar

Feodal düzenin hâkim olduğu yıllarda yaygın olan suç önleme yöntemleri çok acımasız şekilde uygulanmıştır. Neyin suç olduğuna dair genel bir kabul mevcut olmakla birlikte suça verilen cezalar suçla orantısız, standardı olmayan şekilde ve keyfi olmuştur. İşlenen en basit suç dahi kralın otoritesine, onun ilkelerine saldırı, hatta kral katli anlamına geldiği için en ideal ceza tüm azapların toplamı olacak şekilde düzenlenmiştir. Bu nedenle, çok basit bir hırsızlık suçu dahi idamla cezalandırılabilmiş, kişiye insanlık dışı işkenceler uygulanıp suçlu toplum içinde teşhir edilmiştir (Foucault, 1992, s. 66).

Aydınlanma dönemi, modern ceza hukukunun doğuşunun başladığı dönemdir. Bu dönemde, Orta Çağ'ın baskıcı ve insanlık dışı cezalandırma yöntemlerine tepkiler oluşmuş, aşırı cezaya rağmen suçların önlenemediği iddia edilmiştir. Suçu önlemek için aşırı ve ölçsüz cezalar vermek yerine başka yöntemler araştırılması gerektiği tartışılmıştır/araştırılmıştır. Cezalandırma yöntemlerinde hümanizmin de egemen olduğu bu dönemde iki düşünür dikkat çekmektedir. Toplum içinde huzurlu ve güvenli şekilde yaşamak isteyen, ancak suç işleyen bireylerin cezalandırılmalarının toplumsal düzenin devamı açısından normal olduğunu söyleyen *Beccaria*, devletin cezalandırma yetkisinin toplumsal sözleşmeden kaynaklandığını iddia etmiştir (Tokgöz, 2020, s. 437). Bu yolla cezalandırmada suçla orantısız ve kişiye göre değişen keyfi uygulamaların önüne geçilebilecektir. Dönemin diğer önemli düşünürü *Bentham* da hangi suça hangi cezanın uygulanacağını önceden belirlenmiş olmasını ve suç işlemeyi düşünenlerce bilinmesi, uygulanacak cezayla ilgili belirsizliğin önlenmesi gerektiğini, aynı suçu işleyen herkese eşit ceza uygulanması sayesinde suçların önlenebileceğini iddia etmiştir (Aktaş, 2009, s. 12). Cezalandırmada amaç Orta Çağ'daki gibi öç almak değil, suçların önlenmesidir. Dolayısıyla verilecek ceza suçla orantılı olmalıdır. *Bentham*'ın tasarladığı ve *Panopticon* adını verdiği hapishaneyle amaçlanan da gözetlemek suretiyle kişileri disipline etmek, düzene ve kurallara aykırı davranışlardan, başka bir ifadeyle suç işlemekten caydırmak, suç işlemiş olanları da ıslah etmektir. Zira *Panopticon* tarzı yapılar sadece mahkûmları değil, fabrikalarda çalışan işçileri, yatılı okullardaki öğrencileri, kışladaki askerleri, hastanelerdeki hastaları disipline etmek ve gözetlemek için de önerilmiştir (Foucault, 1992, s. 258).

Aydınlanma dönemindeki düşüncelerin etkisiyle geliştirilen cezalandırma yöntem ve araçlarının suç oranlarındaki artışı engelleyememesi üzerine, suça teşvik eden biyolojik etkenler olduğu yönünde fikirler öne sürülmüştür. Bu yaklaşıma göre verilen cezalar bir bireyi suç işlemekten vazgeçirmiyorsa, suçluluk kalıtsal ve biyolojik bir temelden gelmektedir. Bu durumda toplumun korunması bireyin ıslahından daha önceliklidir ve cezalandırma sistemi bireyselleşmelidir. Doğuştan ve kalıtsal suçlular için idam ya da hapis cezaları makulken diğerleri için ıslah edici, eğitici önlemler alınmalıdır (Uzun, 2019, s. 8,9).

Suçun işlenmesinde toplum ve çevre etkilerine dikkat çeken yaklaşıma göre ise işlenen suç karşılığında elde edilen ödül ve muhatap kalınacak ceza arasındaki denge, suçun önlenmesinde etkili olmaktadır. Cezalandırılmayan ya da suç işlemekle elde edilen menfaat karşılığında önemsiz görülen derecede yaptırımlarla cezalandırılan eylemler tekrarlanmaya devam edilecektir. İşlenen suçla toplumda kazanılan bir itibar söz konusu ise ya da bu yolla itibar kazanmış şahıslar varsa, bu suçlar tekrar edilecektir (Uzun, 2019, s. 9). Dolayısıyla suçu önlemek amacıyla verilen cezaların, işlenen suçla elde edilen ödülü değersizleştirerek, suçluyu itibarsızlaştıracak derece ve nitelikte olması önemlidir.

Bireyi suç işlemeye sevk eden ahlaki ve duygusal unsurlara odaklanan yaklaşıma göre suç işlemeye teşvik eden ruhsal durum bir anomalidir, patolojik vaka olan akıl hastalığından farklı bir şeydir. *Raffaele*

Garofolo'ya göre bu durumda olan suçluların toplumsal hayata uyumları mümkün değildir; tek çözüm bunların toplumdan ayıklanmasıdır. Bunlara uygulanacak ceza modelleri de bu yönde planlanmalıdır. Bunun en kesin yolu da idam cezasıdır (Uzun, 2019, s. 4-15).

Suç önleme kuramlarından bazıları da *proaktif yaklaşımlar* benimsemektedir. Bu modelde amaç, suç işlenmeden önce harekete geçmek, suça teşvik edici, suçun oluşumunu kolaylaştırıcı nedenleri ortadan kaldırmak, çeşitli tedbirlerle suç işlemek üzere olan bireyleri yapacakları eylemden caydırmaktır (Uzun, 2019, s. 3).

Bir toplumda sıklıkla görülen suç türlerine ve nedenlerine odaklanılarak, bu suçların ortak yönleri değerlendirilerek üretilen önleme modeline “problem odaklı suç önleme yaklaşımı” denmektedir. İlk olarak *Herman Goldstein* tarafından 1979 yılında ABD’de uygulanan yöntem, tüm suçlara genellenmiş bir önleme stratejisi yerine, aynı özellikler taşıyan her bir suç türüne özel geliştirilmiş önleme stratejisi önerir. Bu modelde suç önleme sürecine toplumdaki bireylerin katılması önerilir. Toplum destekli suç önleme yöntemi denen bu stratejiyle polisiye tedbirlerle birlikte suçun önlenmesi daha kolay olacaktır (Dinler, 2019, s. 92-98).

Suçludan çok suçla ilgilenen ve “durumsal suç önleme” denilen modelde suçun ortadan kaldırılmasına ya da tamamen önlenmesine değil suçun azaltılmasına, mücadele için alınacak tedbirlere odaklanılır. Suç işlenmesini cazip hâle getiren çevresel ve yönetsel koşullar tespit edilerek bunlar giderilmeye çalışılır (Koca, 2019, s. 113).

Suçla mücadele ederken ve toplumsal düzenin korunması hedeflenirken aslında bir taraftan da suçun mağdurları korunmak istenmekte, işlenecek yeni suçlar yüzünden yeni mağdurlar oluşmasının önlenmesi hedeflenmektedir. Mağdur odaklı suç önleme yaklaşımı kapsamında gelişim gösteren “viktimoloji” disiplini; mağduru, suçluyu ve toplumu inceleyerek nedensel ilişkiler kurmaya çalışır, mağdur tecrübelerinden istifade eder, toplumun suça ve suçluya verdiği tepkileri analiz eder. Tüm bunların neticesinde mağduriyeti önlemeye ve mağduru korumaya yönelik gerekli koşulların neler olduğunu belirlemeye çalışır (Boydağ, 2019, s. 129).

2.2 Suçu Önleme Aracı Olarak Hapishane

Toplumda düzen sağlamak üzere konulmuş kuralları ihlal edenlerin kapalı yerlerde tutularak cezalandırılmaları çok eskilere dayanan bir uygulamadır. Ortaçağ döneminde suç işleyenlere verilen ağır cezalar ve insanlık dışı uygulamalar yerine bunların kapalı yerde belirli bir süre tutulmaları daha insani ve adil bir yaklaşım olarak görülmüştür. Bu yolla suçluların yaşam konforlarını azaltmak ve işledikleri suçtan pişmanlık duymalarını sağlamak amaçlanmıştır (Akers, ve diğerleri, 2009, s. 17).

2.2.1 Hapishanenin Doğuşu

Kişinin kapalı bir yerde tutulması anlamında hapsedmenin tarihine bakıldığında zaman zaman bunun izlerinin çok eskilere kadar gittiği görülür. Kapalı alanda tutarak hapsedme konusunu, etrafı duvarlarla çevrili yapılar şeklinde değil de daha geniş anlamda düşünmek gerekir. Eski Yunan’da kullanılmayan maden ya da taş ocakları hapishane gibi kullanılmış, suçlular burada tutularak aslında toplumdaki diğer bireylerin suçlulara karşı korunması hedeflenmiştir (AnaBritannica, 1992, s. 489-491). Roma’da ise suçlular özel olarak belirlenmiş kapalı iş yerlerinde tutularak zorla çalıştırılmış, bu yolla hapsedilmişlerdir (Bardakoğlu, 1997, s. 54). Hapsedmenin ceza olarak kiliselerde uygulanmasına milattan sonra 4. yüzyılda Roma’da rastlanılmaktadır. Bu dönemde kilisenin koyduğu ahlak kurallarına aykırı hareket eden rahip ya da rahibeler manastırdaki çalışma evlerinde hapis tutularak iyileşmeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Kiliselerdeki bu cezalandırma yöntemi, Batı’da uygulanan bugünkü anlamdaki hapsedmenin ilk örneklerindedir. 12. yüzyıl İngiltere’inde sanıkları yargılamaları bitene kadar tutmak amacıyla inşa edilen hücreler de bu anlamda ilk hapishane örnekleri durumundadır (Doğan, 2009, s. 86). Fransa tarihinin en önemli ve eski hapishanesi olan Bastille’de kraliyet tarafından hapsedilen kişilerin tutulduğu, kalın duvarlarla kaplı odalar vardır.

Suçu Önleme Aracı Olarak Hapishaneyi Yeniden Yorumlamak

Batı toplumlarındaki bu ilk hapishane örnekleri genelde, suçlular hakkında hüküm verilene kadar onların tutulduğu yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bundan dolayıdır ki bu dönemdeki hapsetme bir cezalandırmadan ziyade tedbirdir, araçtır (Dönmezer, ve diğerleri, s. 621). Bunun dışında Batı'da bugünkü anlamda hapishanenin ilk örnekleri arasında 1595 yılında Hollanda'da açılan Amsterdam Hapishanesi sayılabilir (Foucault, 1992, s. 150).

Doğu toplumlarında da hapishane kültürünün eskilere dayandığını görmek mümkündür. Peygamberlere ait tarihî olayların anlatıldığı kutsal kitaplarda Yusuf Peygamber'in uzun süre Mısır'da hapishanede tutulduğundan bahsedilir (Yusuf, 12/35). Eski Arap kavimlerinden biri olan Hiksoslar'ın Mısır'a hâkim olduğu dönemde Yusuf Peygamber'in bu topraklarda yaşadığı söylenir. Hiksoslar'ın Mısır hâkimiyetinin MÖ 18. yüzyılda başlayıp MÖ 17. yüzyılda sona erdiği (Polater, 2007, s. 12,13) bilindiğine göre bu dönemlerde Mezopotamya bölgesinde hapishane olduğu sonucuna varılabilir. Yine aynı bölgede yaşamış olan İbraniler'in boş sarnıçları hapishane olarak kullandıkları bilinmektedir (AnaBritannica, 1992, s. 487). Bugünkü İran topraklarında hüküm sürmüş olan Farslar döneminde suçlular zindanlarda tutulmuş, savaş dönemlerinde ise cephede savaşmışlardır. "Sabat" ismini verdikleri hapishaneleri en çok bilinenidir. Hindistan'da MÖ 3. yüzyılda kullanılan ve adına "Aşuka" denilen içi kaynar suyla dolu olan kuyularda mahkûmlar hapsedilmiştir. Hindistan'da ise milattan önce 3. yüzyılda "Aşuka" adı verilen ve mahkûmların içine atıldığı, kaynar su ile dolu büyük kuyular olan zindanlar vardır (Uyanık, 2017, s. 103).

Dolayısıyla hapsetme kültürü, modern ceza hukukunda bugünkü anlamıyla bilinen hapishanelerden farklı yapı ve işlevleriyle çok daha eskilerde var olmuşlardır. Cezalandırmak için değil, geçici süre bekletmek için buralara alınan kişiler, dışarıdan kimselerle temas edip, gün içinde dışarı çıkabilmişlerdir. Burada kaldıkları süre boyunca yiyip içtiklerinin parasını ödemeyen mahkûmların hapishaneyi işleten kişilerce daha fazla alıkonulması da söz konusu olmuştur. 18. ve 19. yüzyıllarda kapalı tutmaya dayalı bir sisteme geçilmesiyle hapishaneler, suçluları bir mekânla sınırlandırmak, üzerlerinde etkili bir gözetleme ve denetleme sistemi kurmak, bedenleri üzerinde tasarrufta bulunmak gibi amaçlar edinmiştir (Foucault, 1992, s. 289-290). Hapishaneler artık daha çok devletler tarafından işletilmekte, mahkûmlar da daha uzun süre buralarda cezalandırma ve ıslah amacıyla tutulmaktadır. Aydınlanma döneminde hapishanelerde yaşanan bu değişimde o dönemin düşünürlerinin de etkisi olmuştur. Örneğin Cesare Beccaria isimli İtalyan aristokrat, idam cezasına karşı muhalefetini ifade ettiği bir risale yazmıştır. İdama karşı olma gerekçelerinden birisi de idamın suçu önlemede etkili olamadığı iddiasıdır. Ayrıca o dönemde çok basit suçlara dahi idam cezası verilebildiği için jüri üyeleri suçluları mahkûm etmekten kaçınmışlardır. Daha sonra hapishaneler lehine yazılar yazan İngiliz şerif John Howard, gezdiği hapishanelerdeki kötü şartları, aç ve kıyafetsiz bırakılan, birbirlerince istismar edilen mahkûmları görünce hapishanelerde reform çağrısı yapmıştır. Bu çağrı hem hapishane yönetim sistemiyle hem de hapishanelerin mimari tasarımıyla ilgilidir. Amerika Birleşik Devletleri'nde bu dönemde yaşanan sosyal değişimler de buradaki cezaevleriyle ilgili yapısal ve kalıcı değişimler başlatmış, dünyanın ilk eyalet hapishaneleri kurulmaya başlanmıştır. Özellikle iç savaştan sonra Amerikan eyaletlerinde hapishane türlerinde çeşitlilik artmaya başlamış, farklı hapishane modelleri oluşmuştur (Rubin, 2018, s. 17).

2.2.2 Hapishaneye Farklı Kültür ve Coğrafyalarda Atfedilen Farklı Roller

Hapishanenin doğuş sürecinde bahsedildiği gibi Doğu ve Batı kültürlerinde tarihin çeşitli dönemlerinde ortaya çıkan çeşitli hapsetme uygulamaları, farklı amaçların olduğunu ve bununla farklı sonuçlar hedeflendiğini göstermektedir.

Eski Yunan'da mahkûmlar, kullanılmayan maden ve taş ocaklarında tutularak toplumun diğer üyelerinin güvenliğini sağlamak hedeflenmiştir. Roma kiliselerinde kullanılmaya başlanan hapsetme kültüründe amaç, ahlak kurallarına aykırı hareket eden rahip ve rahibelerin ıslah olmalarını sağlamaktır (Uyanık, 2017, s. 90-91). Bir dönem, suçluları haklarında verilecek hükme kadar bekletmek amacıyla kullanılan hapsetme aracı, başka dönemlerde taş ve maden ocaklarında çalıştırmak, gemilerde kürek çektirmek (Uyanık, 2017, s. 118) şeklinde ekonomik amaçla kullanılmıştır. Aydınlanma

dönemiyle birlikte hapsedme yöntem ve araçları büyük değişimler geçirmeye başlamış, suçluları hapsederek cezalandırma ve ıslah etme amaçları ön plana çıkmıştır (Uyanık, 2017, s. 98). Bu yolla hem hapishanedeki mahkûmlardan hem toplumdaki bireylerden suç işlemeye eğilimli olanlar suç işlemekten vazgeçirilmeye çalışılmıştır.

Hapsedmenin suç işlemekten caydıracağına inanma, buna atfedilen olumlu işleyle ilgilidir. Bu yolla sosyal düzenin korunacağına, aile ve eğitim sisteminin başaramadığı davranış değişikliklerinin telafi edileceğine inanılır. Ancak toplumdaki suç işleme oranlarının azalmaması, hatta aksine artması, suç işleyip hapsedilenlerin çıkınca yeniden suç işlemesi, hapsedmekle amaçlanan sonuçlara ulaşamadığı, hapsedmenin bu anlamda olumlu bir işleyle sahip olmadığı konusunda eleştirilerin oluşmasına neden olmuştur. Marksist bakış açısıyla hapsedme tedbirini, sermaye ve zenginliğin dengesiz dağılımının neden olduğu fakirlik ve sefaletin, adaletsiz sistemin görmezden gelinmesini hedeflemektedir. Çünkü hapsedilenler, çoğunlukla alt sınıfın muhalif üyeleridir; bu yolla sesleri kısılmaktadır. Ayrıca toplumun ve güvenlik güçlerinin ilgisini bu sınıflar üzerine çevirerek elit sınıfların ahlaksızlıkları ve açgözlülükleri perdelenmeye çalışılmaktadır. Foucault'a göre ise hapsedme her ne kadar vahşi ve keyfi cezalandırma sisteminden daha insani ve tutarlı bir cezalandırma sistemine geçiş olarak görünse de aslında daha büyük bir kontrol ve denetim sistemidir. İktidar, hapishane sistemi ve Panopticon tarzı gözetlemeyle suçluyu şimdiye kadar görülmemiş büyük bir seviyede kontrol etmeye başlamıştır (Foucault, 1992, s. 259). Bu, Orta Çağ'daki beden üzerinde gerçekleşen egemenlikten daha istilacı bir egemenliktir.

2.3 Hapsedmenin Alternatifleri

Suçluları cezalandırmak ve ıslah etmek için uygulanan hapsedme tedbirine alternatifler aranması birkaç açıdan önemli ve gereklidir. Öncelikli olarak hapsedmekle arzu edilen sonuçlara ulaşılması çoğu zaman mümkün olmadığı gibi hapsedmenin öngörülemeyen olumsuz sonuçları da olabilmektedir. Diğer taraftan, hapsedmenin iktidar açısından önemli bir maliyeti söz konusudur. İçeride kalan kişilerin temel ihtiyaçlarının giderilmesi, hapishanenin yönetimi ve güvenliği için personel ve güvenlik görevlisi istihdamı, hapishane binalarının yapım ve bakım giderleri azımsanmayacak düzeyde mali külfete neden olmaktadır. Ayrıca, hapisteki mahkûm sayılarının artması ve içerinin fiziki olarak yetersiz hale gelmesi hapishane yönetimleri ve mahkûmlar açısından çok çeşitli sorunlara yol açabilmektedir. Bunların başında insan hakları ihlalleri gelmektedir ve bu da iktidar açısından siyasi ve hukuki zorluklarla karşı karşıya kalmak demektir (Hapsedmenin Alternatifleri Temel İlkeler ve Umut Veren Uygulamalar Elkitabı, 2013, s. 3-5).

Orta Çağ döneminin insanlık dışı cezalandırma yöntemlerine alternatif olarak gelişen hapishane sistemi, kendinden beklenenleri vermekte çok başarılı olamamıştır. Ceza sistemi olarak hapsedmeye getirilen eleştirel görüşlerin öne sürdükleri temel gerekçelerden biri, bu yöntemin suç oranlarını azaltmadığıdır ve bunu destekleyen istatistik veriler fazlasıyla mevcuttur. Hapishaneye getirilen bu temel eleştiri ve bir sonraki bölümde detaylı tartışılacak olan diğer eleştiriler zaman zaman hapishane reform çalışmalarına öncülük etmiştir. Alternatif çalışmalar ise daha çok hapishanelerin mimari yapısıyla, hapishane yönetim sistemleriyle, hapishane koşullarıyla, mahkûmların yaş, cinsiyet ve işledikleri suça göre ayrıştırılmış hapishane türlerinde kalmalarıyla sınırlı olmuştur. Hapishaneler, hâlâ suçlulukla mücadelede en etkili kurumlar olarak görülmektedir (Kızmaz, 2007, s. 21).

Aydınlanma döneminden önce hapsedme yerine yaygın olarak kullanılan ceza türleri bedensel cezalardır. Bedensel cezada suç işleyen kişinin bedenine müdahale vardır, amaç fiziksel acı vermektir. Bunlar arasında yaygın olarak kullanılanlar; "kırbalama, dağlama, uzuv kesme, kör etme" vb. şeklindedir. 18. yüzyıla kadar ölüm cezası ve sürgün gerektirmeyen suçlar için bu tarz cezalar uygulanmıştır. Aydınlanma çağıyla birlikte bedensel cezalar insanlık dışı kabul edilmiş ve vazgeçilmeye başlanmıştır (Foucault, 1992, s. 68). Vazgeçme süreci her coğrafya ve kültürde aynı hız ve seviyede gerçekleşmemiştir. Bugün dahi ulusal ve uluslararası hukuki düzenlemelerle yasaklanmış olmasına rağmen bedensel cezaların yasadışı olarak kullanıldığı yerlere rastlamak mümkündür.

Suçu Önleme Aracı Olarak Hapishaneyi Yeniden Yorumlamak

Günümüz modern dünyasında yürürlükte bulunan ceza adalet sistemlerinde *hükümün paraya çevrilmesi, denetimli serbestlik, toplum yararına kamu hizmetinde çalışma* gibi cezalar hapsedmeye alternatif olarak kullanılmaktadır. Bu tür alternatif cezalar daha çok hafif ceza gerektiren suçlarda verilmekte, bazen de cezasının önemli bir kısmını yatan mahkûm, belirli şartların oluşması ve iyi hâl durumunda şartlı olarak tahliye edilmekte, cezasının kalan kısmını kontrollü ve şartlı bir şekilde dışarıda geçirmektedir. Ya da hapis cezası yerine okul gibi yerlerde temizlik yapma, toplum yararına çalışma gibi cezalandırma yöntemleri uygulanmaktadır (Kızmaz, 2007, s. 18).

Hapsetme yerine kullanılan alternatif cezalardan olan para cezaları, gerek uygulamada sağladığı kolaylık ve sadelikle gerek diğer ceza türlerinin neden olduğu birçok olumsuzluğa yol açmamasıyla öne çıkmaktadır. Bu cezanın uygulandığı kişi, hapse mahkûm olan kişiler gibi suçlu olarak damgalanmamakta, iş bulma ve normal hayatını devam ettirme konularında sorun yaşamamaktadır. Bu ceza türünde, hapsedilen mahkûmun eş ve çocuklarının, mahkûmun maddi ve manevi desteğinden mahrum kalması ve mağdur olması gibi bir olumsuzluk da söz konusu değildir. 1980'li yıllarda İngiltere'de hapsedmeye alternatif olarak yaygın şekilde kullanılan para cezası, suçlu bulunan mahkûmların yaklaşık olarak beşte dördüne uygulanmıştır (Coyle A. G., 2024).

Hapsetmeye alternatif olarak kullanılan diğer bir ceza da eski hâle iadedir. Bu ceza işlemi; suçun mağduru olan kişilerin zararının telafi edilmesi, zarar gören bir eşya veya ev ise tamir edilerek veya yenilenerek eski hâline getirilmesi, eski hâle getirilmesi mümkün olmayan zararlar da ise tazminat ödenmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Bu durumda suçlu, eski hâle iade sürecinde çalıştırılabildiği gibi zararın tazmin edilmesi gerektiğinde ise para ödemeye mecbur bırakılmaktadır. Denetimli serbestlik uygulamasında ise suçlu hapse atılmamakta, ancak belirli şartları yerine getirmesi istenmektedir. Ayrıca belirli kamu hizmetlerinde ücretsiz olarak çalışması da gerekebilmektedir. Bu süreç yetkili bir adli otorite tarafından takip edilip denetlenir, şartlara uymadığı tespit edilen suçlu ise hapse atılır. Verilen hapis cezasının ertelenmesi uygulamasında ise tek şart belirli bir süre kişinin yeniden suç işlememesidir. Bu süre içerisinde yeniden suç işlemesi durumunda hem önceki suçundan kaynaklı hem de yeni suçundan kaynaklı hapis cezası yaptırımı uygulanır (Coyle A. G., 2024).

Hapsetmeye alternatif olarak uygulanan bazı ceza türleri de kişinin benzer suçları yeniden işlemesini önlemeye yöneliktir. Örneğin; hız sınırını aşarak veya alkollü araç kullanarak başkalarının yaralanmasına veya maddi zarar görmesine neden olan birini hapsedmek yerine belirli bir süreyle veya süresiz olarak ehliyetine el koyarak bir daha araç kullanmasına ve suç işlemesine engel olmak amaçlanır. Ya da eski eşini tehdit eden bir kişinin tehdit ettiği kişinin ikamet ve iş yerine belirli bir mesafeden fazla yaklaşması yasaklanır, ayağına elektronik kelepçe takılarak mesafesi takip edilir, ihlal durumunda hemen müdahale edilir. Bunlar da alternatif cezalandırma yöntemleridir (Coyle A. G., 2024).

3. Hapishanenin Suçu Önleme Aracı Olarak Kullanılmasına Yönelik Tartışmalar

Suç önleme aracı olarak kullanılan insanlık dışı araçlar yerine tercih edilen hapishaneler de zamanla ve kullandıkça tartışılmaya başlanmıştır. Bu tartışmalar, hapishanelerin suçun önlenmesindeki etkinliği ve sebep olduğu temel insan hakları ihlalleri etrafında yoğunlaşmaktadır.

3.1 Hapishanelerin Etkinliğine Yönelik Tartışmalar

Modernizm, cezalandırmayla asıl hedeflenenin ıslah olduğunu vurgulasa da bu ıslahın nasıl gerçekleşeceğine dair bir yöntem ortaya koyamamıştır. Islahla gerek suçlu gerek toplum açısından elde edilecek faydalar tartışılmaz; ancak ıslah fikrinin içinin doldurulması gerekmektedir. Islah kavramı, hapishanelerde mahkûmlara yönelik yapılan meslek edindirme kursları, boş vakitlerini değerlendirmeleri için planlanan spor gibi sosyal faaliyetlerden daha teknik ve planlı bir konudur. Oysa modern ceza sistemleri cezaları insanileştirmekten öteye geçememiş, suçluların ıslahı söylemden ibaret kalmış, uygulamada bir karşılığının olmadığı görülmüştür. Çünkü ülkelerin yasal düzenlemelerine ıslahla ilgili hükümler eklemek tek başına sorunu çözememektedir. Buna dair uygulamalar sayı, çeşit ve içerik bakımından yetersizdir ve etkin değildir. Hapishanelerin ıslah konusundaki yeterliliğiyle ilgili

mahkûm ve infaz görevlileriyle yapılan görüşmelerden de bu yönde eleştiriler gelmiştir. İlgili yasal düzenlemelerin iyi niyet göstergesi olmaktan öteye geçemediği, hapisane şartlarında iyileşme beklenirken mahkûmların bazen yatacak yer dahi bulamadığı, olumsuz fiziki şartların ıslah kültürüyle bağdaşmadığı yorumları yapılmıştır. Bu sorun, kendi içinde ironi de barındırmaktadır. Suç işlediği için hapsedilen mahkûmların yaşam koşullarının iyileştirilmesi, yeme ve barınma ihtiyaçlarının makul seviyeye çıkarılması, toplumda farklı eleştirilerin oluşmasına neden olmaktadır. Suçluların içeride çalışmadan ve emek harcamadan, vergilerle toplanan paralar harcanarak yedirilip barındırılması, rahat ettirilmesi kimilerince normal karşılanmamaktadır. Dışarıda yaşayıp çalıştığı hâlde barınma ihtiyacını karşılayamayan, düzenli beslenemeyen onca namuslu insan varken suçluların bu insanlardan toplanan vergilerle rahat ettirilmesi etik bulunmamaktadır (Karakehya, 2019, s. 34). Fakat uygun fiziki ve insani koşullar oluşmadıkça hapisanelerde arzu edilen ıslah hedefinin gerçekleşmesi de zor görünmektedir.

Tutukluluk süresi bitip dışarı çıkan mahkûmların büyük çoğunluğunun yeniden suç işliyor olması (Karakehya, 2019, s. 35) gerçeği de hapisanelerde suçluların ıslah edilemediği, diğer suçlularla bir arada tutularak suç eğilimlerinin arttırıldığı yönünde kanaat oluşmasına neden olmaktadır. Bireyin suç işlemek amacıyla yaptığı tercih ve davranışlarının belirlenmesinde kişisel iradesi yanında kişinin içinde bulunduğu sosyal yapının da çok etkili olduğu kabul gören bir yaklaşımdır. Dolayısıyla herkesin suçlu olduğu kapalı bir ortamda bulunan bireyin, suç işlemekten toplumsal düzenle uyumlu bir insan hâline gelmesini beklemek çok zordur.

Ceza hukukunda işlenen suçlara verilmek üzere tayin edilmiş cezaların belirlenmesinde de ıslah hedefinin değil, suçun ağırlığının dikkate alındığı görülmektedir. Örneğin; yağma suçuna verilen ceza, hırsızlık suçuna verileden daha ağırdır. Buradaki ölçüt, yağma suçunun daha ciddi bir suç oluşudur. Oysa suçlar için ceza türleri, ağırlık ve süreleri belirlenirken suçluların ıslahı da hedeflenmeli, onların karakter ve niteliklerine göre farklılaşan tür ve sürelerde cezalar verilmelidir (Karakehya, 2019, s. 34-35).

Hapishanelerin suç işlenmesini önlemedeki caydırıcılığı, genel ve özel caydırıcılık olarak ikiye ayrılabilir. Genel caydırıcılık, suç işleyenlere verilen hapis cezasıyla toplumda suç işleme eğilimi olan diğer bireylerin suçtan vazgeçirilmesidir. Özel caydırıcılık ise suç işleyip hapis cezasını çeken bireyin hapse yeniden girmemek için bir daha suç işlememesidir. Tahliye olduktan sonra yeniden suç işlenmesi anlamına gelen *mükerrer suçluluk* oranlarının yüksekliği hapishanelerin özel caydırıcılık anlamında etkinliğine yönelik eleştirilerin temel gerekçesidir. Gelişmiş ülkelerde hapis cezasına mahkûm olanların %60'ının daha önceden de hapis cezasına çarptırıldığı dikkate alındığında bu eleştirinin haklılığı ortaya çıkmaktadır. Hapishane korkusunun hiç suç işlememiş bireyler üzerinde daha etkili olduğu, yani hapishanelerin genel caydırıcılık yönünün daha güçlü olduğu söylenebilir. *Giddens'a* göre de hapishaneler içerideki suçluları daha da suça yatkın hâle getirmekte, farklı türden suç işlemiş insanların birbirlerinden etkilenmesine, yeni suçlara yatkınlıklarının artmasına neden olmaktadır. Hapsetme süresinin uzunluğu bu riski daha da arttırmaktadır. Bununla birlikte, hapishanelerin ve buradaki kötü koşulların dışarıdaki insanları suçtan uzak tutmayı başarabildiği söylenebilir. Dolayısıyla, hapishane şartlarının iyileştirilmesi, genel caydırıcılık özelliğini azaltacağı için dışarıdaki insanların suç işleme oranlarını arttıracaktır (Kızmaz, 2007, s. 5-7). Bu durum, hapishane reformunu savunanlar için büyük bir ikilem anlamına gelmektedir. Hapishanelere ve bunların etkinliğine Foucault'un getirdiği eleştiri de aynı doğrultudadır. Foucault, buraları *gözetleme kurumları* olarak tanımlamaktadır. Hapishane, suçluları namuslu bireyler hâline getirmek bir tarafa onları daha çok suça teşvik etmektedir (Foucault, Hapishanenin Doğuşu, 1992, s. 338-339).

Cezaevlerinin kendinden beklenen amaçlara hizmet edip etmediğiyle ilgili Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılmış bir araştırmanın sonuçlarına göre, suç oranının suç başına düşen cezaya bağlı olarak değiştiği iddia edilmiştir. Suç başına düşen ceza arttıkça suç oranı azalmakta, ceza azaldıkça ise suç oranı artmaktadır. 1990-2000 yıllarını kapsayan on yıllık dönemde nüfus başına düşen hapis cezası oranı önemli ölçüde yükselince suç oranı %5 azalmış, buna paralel olarak saldırılar üçte bir, hırsızlıklar %50, soygunlar %66, oto hırsızlığı %75 oranında azalmıştır. Bundan yola çıkarak Amerika'da uygulanan

Suçu Önleme Aracı Olarak Hapishaneyi Yeniden Yorumlamak

hapis cezası politikasının caydırıcı etkisi olduğu, suçu azalttığı sonucuna varılmıştır. Oysa eleştirmenler bu çıkarımlara karşı gelmiş, araştırma ve değerlendirmede eyaletler arası önemli farkların göz ardı edildiğini, verilerin sınırlı toplandığını ve tüm suçları kapsamadığını, nitekim hapis ceza oranlarının yüksek kalmasına rağmen 2000'li yıllardan sonra suçlarda yeniden artış yaşandığını iddia etmişlerdir. Kimilerine göre ise bu dönemde suç oranlarındaki ciddi düşüşün daha farklı nedenleri vardır. Bu dönemdeki güçlü ekonomi ve düşük işsizlik, uyuşturucu pazarlarının değersizleşmesi, kolluk bütçelerine Clinton döneminde verilen destek, toplum destekli polislik uygulamasının yaygınlaşması bunlardan bazılarıdır (Henry, 2003, s. 7).

Hapis cezasına rağmen insanların neden suç işlediğiyle ilgili açıklama getiren en önemli yaklaşımlardan biri, *ekonomik rasyonel seçim teorisidir*. Buna göre, suçlu suç işlemeyen önce fayda-maliyet analizi yapar, elde edeceği fayda karşı karşıya kalacağı yaptırımdan daha cazip ise suç işlemeye devam eder. Dolayısıyla, yeniden suç işlemeyi önlemenin en etkili yollarından biri, mahkûmları eğitmek ve onlara okuma yazma öğretmektir. Bu yolla daha nitelikli ve eğitilmiş hâle gelen mahkûm, tahliye olunca daha iyi bir yaşam ve gelire sahip olabileceği için yeniden suç işlemeyi alternatif maliyeti artıracak ve bu nedenle suç işlemekten vazgeçecektir. Bununla ilgili Amerika'da yapılmış araştırma bulguları, bu yaklaşımı destekler niteliktedir. *Arizona Yetişkin Denetimli Serbestlik Departmanı*'nın bir çalışmasına göre, okur-yazarlık eğitimi alan denetimli serbestlik mahkûmlarının yeniden suç işleme oranları, almayanlara kıyasla %11 daha düşüktür, lise diploması alarak tahliye olanlarda bu azalma oranı %22 gibi daha yüksek bir orandır. Florida'da 1996-97 yılında tahliye olan 18.414 mahkûm üzerinde yapılan ve 2 yıl sonra takip edilen bir başka araştırmadan da benzer sonuçlar çıkmış, lise diploması alan mahkûmların suç işleme oranlarında %8,7 azalma görülmüştür. Bu bulgular, doğal olarak şu soruyu akla getirmektedir: "Madem eğitimle suç işlemeyi önlemek mümkün, neden hâlâ hapishaneler var, neden mahkûmlara üniversite eğitimi de vermiyoruz?". Bu araştırma bulgularından yola çıkılarak şu somut öneriler yapılmıştır: Öncelikli olarak ciddi suçlar hariç hapishanelerin cezalandırma aracı olarak kullanılmasından vazgeçilmelidir. Yeniden suç işlenmesini önlemek amacıyla suçluların eğitimine daha çok mali destek sağlanmalıdır. Bu doğrultuda gardiyanlar da birer eğitici olacak şekilde eğitilmelidir. Hapishanelere harcanan para eğitime harcanırsa rasyonel seçim ilkesi gereği suç oranları azalacaktır (Henry, 2003, s. 11-13).

Giddens ve Foucault'un hapishanelerin suçluları daha da suç işlemeye yatkın hâle getirdiği, suça teşvik ettiği yönündeki iddialarını destekleyen bir diğer yaklaşım da *Sutherland* tarafından ileri sürülen "ayırıcı bileşenler" ve "etiketleme teorisidir". *Ayırıcı bileşenler teorisine* göre bireyin suçluluğunu belirleyen temel unsur, kriminal değerlerle temas seviyesidir. Başka bir deyişle, kişinin sosyal etkileşim kalıpları suçluluk seviyesini ortaya çıkarır. Bu anlamda hapishaneler, kriminal anlamda sosyal etkileşimin çok yoğun yaşandığı yerlerdir. Çünkü içerideki herkes, suç işlemiştir. Bu sosyal çevrede bireyin suçluluk yapısı etiketlemeyle, yani damgalamayla birlikte daha da pekişir. Hatta birincil sapma denilen bireyin işlediği ilk norm ihlalinin geçici bir niteliğinin olduğu ve kişiyi suçlu yapmadığı, sonraki ikincil norm ihlallerinin kişiye suçlu niteliği kazandırdığı söylenir. Dolayısıyla, hapishane koşullarında birincil sapma nedeniyle bulunan birey, kriminal sosyal etkileşime ne kadar uzun süre maruz kalırsa o kadar yoğun bir şekilde suç eğilimi yükselir, suçlu kimliği kazanmaya başlar. Bu süreçte hapishanedeki alt kültürün, suçlular arasındaki etkileşim ve hiyerarşinin de etkisi söz konusudur (Kızmaz, 2007, s. 8,9).

Hapishanelerin etkinliğini olumsuz yönde etkileyen bir diğer husus da buraların suçluları topluma yabancılaştırmasıdır. Hapishanelerin aşırı kalabalık olması, sosyal etkileşim kalıplarının sorunlu olması gibi olumsuz koşullarının yanında kişinin hapis süresince ailesinden uzak kalışı, önceki işinden ve gelirinden mahrum olması toplumla olan bağlarını zayıflatır ve kişiyi yabancılaştırır. Bu durum, suçluların ıslah edilmesi bir tarafa onları daha kırılabilir ve suça yatkın hâle getirir. Toplumla teması azalan ve bağları kopan suçlu, hapisten çıkınca içerideki alt kültürle edindiği ilişkileri dışarıda da devam ettirir, suç işleme potansiyelini yükseltir (Giddens, 2000, s. 199). Hapisten tahliye olan suçlunun toplumla uyumunda sorun yaşamasına, yeniden suç işlemeye yatkın hâle gelmesine neden olan bir diğer sorun da hapishane yaşam tarzlarıdır. Sürekli gözetim altında tutulan, günün hangi saatinde ne

yapacağı belirlenmiş ve takip edilen mahkûm, son derece monotonlaşmış bir hayatın içinde uzun süre bulunduktan sonra düşünmemeyi, çalışmamayı ve bir şey üretmemeyi normal karşılamaya başlayacaktır. Bu atalet nedeniyle dışarı çıkınca da ihtiyaçlarını çalışarak gidermek yerine suç işlemeyi tercih edebilecektir. Hapis döneminde mahrum kalınan biyolojik, psikolojik ve sosyal ihtiyaçlar o kadar çoktur ki bunların her biri gerek hapisanedeki yaşam sürecinde gerek sonrasında suçlunun toplumla bütünleşmesi, yeniden suç işlememesi ve ıslah olmasının önünde duran önemli engellerdir.

Sonuç olarak; günümüz şartlarında hapisanelerin ıslah etmekten ziyade cezalandırma, suçluları belirli bir süre için sınırlı imkânlarla yaşamak zorunda bırakma, bazı temel ihtiyaçlarına erişimlerini kısmen veya tamamen ortadan kaldırarak onları bir daha suç işlemekten menetmeye çalışma amaç ve işleviyle öne çıktığını söylemek yanlış olmasa gerektir. Fakat bu daraltılmış işleve rağmen gerçeklik çok farklıdır. Hapse girdiğinde suçlu kimliği tam oluşmamış kişiler, çıktıklarında daha tecrübeli ve daha kararlı, suçlu kimliğini daha çok benimsemiş bireyler olarak yeniden ve daha ciddi suçlar işlemeye hazır hâle gelmektedirler.

3.2 Hapishanelerde Güvenlik ve İnsan Onuru Arasındaki Denge

Her birey, doğuştan gelen ve insan olmasından kaynaklanan bir değere, onura sahiptir, bundan dolayı saygı görmeyi hak eder. Bu durum bireyin suç işlemesi ve hapse atılması durumunda da geçerlidir. Nitekim Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi (ICCPR), özgürlüğünden mahrum kalan insanlara karşı insani muamele gösterilmesini, doğuştan sahip oldukları onurlarına karşı saygılı davranılmasını hüküm altına almıştır. İnsan onuruna saygı gösterilmesi, uluslararası hukukun değişmez kuralıdır. İnsan onuruna saygı da işkence yapılmasını reddeder, mahkûm için gerekli maddi şartların sağlanmasını, yeterli miktarda yiyecek ve içeceğe ulaşılabilmesini, zorunlu sağlık hizmetlerine erişilebilmesini gerektirir. Bunların dışında mahkûma yönelik kötü muameleler, uygulanan kimi zorunlu ve anlamsız rutinler, rahatsız edici kıyafetler, insanlık dışı ve küçük düşürücü şeyler insanlık onuruyla bağdaşmaz (Pehlivan, 2013, s. 5).

Diğer taraftan, çeşitli suçlardan mahkûm olup içeri girmiş, hapisteki yaşantıları belirli kurallarla sınırlandırılıp belirli sürelerle bağlanmış kişileri disiplin içinde tutmak, birbirlerine zarar vermemeleri için güvenliklerini sağlamak, planlanmış eğitim ve rehabilitasyon programlarını uygulamak, hapisanede düzeni ve güvenliği sağlamak birtakım katı tedbirlerin alınmasını gerektirmektedir. Ayrıca, hapisanede görevli personelin mahkûmlardan zarar görmesi ihtimali, mahkûmların firar etme riski gibi durumlar da ilave güvenlik önlemi alınmasını gerektirmektedir. Alınan güvenlik önlemleri, hapisanenin etrafını yüksek duvarlarla ve dikenli tellerle çevirmek şeklinde binanın fiziki şartlarıyla ille ilgili olabileceği gibi, kamera sistemleriyle hapisanenin gerekli yerlerinin sürekli gözetlenmesi, mahkûmların bazı eşyaları kullanmalarının ve bunları bulundurmalarının yasaklanması, yine bazı davranışların yasaklanarak ihlal edenlere cezai müeyyideler uygulanması şeklinde çeşitlilik gösterebilmektedir (Pehlivan, 2013, s. 6).

Bu durumda, hapisteki mahkûmların insanlık onurunu zedelemekten gerekli güvenlik önlemlerinin nasıl alınacağı, hapisane programlarının eksiksiz nasıl uygulanacağı konusu önem arz etmektedir. Uluslararası Hapishane Çalışmaları Merkezi, mahkûmlara insanca ve adil davranılmasının hapisanelerin güvenlik ve kontrol sisteminde zafiyete yol açacağı iddiasının doğru olmadığını söylemektedir. Mahkûmların haklarına saygı gösterilmesi hem mahkûmların kendilerini daha huzurlu hissetmelerini sağlayacak hem de mahkûmların gözünde hapisane yönetiminin ve personelinin meşruiyetini pekiştirecektir. Bu durum da hapisane düzeninin sağlanmasında ve sürdürülmesinde önemli rol oynayacaktır. İngiliz hapisanelerinde yapılan araştırmalarda da saygı duyulan, kendilerine adil davranılan ve iyi muamele gören mahkûmların daha düzenli yaşadıkları, hem kendilerini güvende hissettikleri hem de çevrelerine güven verdikleri tespit edilmiştir (Liebling, 2011, s. 533).

Hapishane güvenliğinin sağlanmasıyla insan onurunun korunması arasındaki dengeyi kurmaya yardımcı olacak pek çok yöntem vardır. Öncelikle güvenlik kaygısıyla konulan kurallar eğer mahkûm onurunu zedeliyorsa alternatif başka kural ve yöntemler araştırılıp uygulanmalıdır. Bazen de sorun

Suçu Önleme Aracı Olarak Hapishaneyi Yeniden Yorumlamak

olan şey, kuralın kendisi değil, uygulanış yöntemidir. Dolayısıyla, hapishane yönetiminin ve personelinin kuralları uygulama yöntemiyle ilgili eğitilmesi ve denetlenmesi gerekmektedir. Israrla yanlış yöntem uygulayan personele yaptırım uygulamak ve görev yerini değiştirmek de bu sorunu çözebilir. Eğer uygulanmak zorunda olunan bir kural özü itibariyle onur kırıcı olarak görülüyorsa bu durumda mahkûmların bu kuralı kabullenmeleri için ikna edilmesi, başka araçlarla bu kırılmanın telafi edilmesi gerekebilir. Bu durumda kuralın yasal dayanağının bulunması, uluslararası standartlara uygun olması, uygulanmasında gereklilik ve zorunluluk olması, yani alternatifi olmaması, orantılı olması, adil ve eşit uygulanması gibi koşulların mevcudiyeti önemlidir. (Bu kadar uzun açıklamalardan sonra kaynak bilgisi var mı?)

“Nelson Mandela Kuralları” da denen “Birleşmiş Milletler Mahpuslara Uygulanacak Muameleye İlişkin Asgari Standart Kuralları”, bu konuda asgari ve vazgeçilemez koşulları belirlemiştir. Birleşmiş Milletler 2015 yılı Aralık ayında Genel Kurul kararıyla bu standartları belirlemiş, adalet ve insan hakları uğruna verdiği mücadeleden dolayı bu standartlara Güney Afrikalı lider Nelson Mandela'nın adını vermiştir (The United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners/ the Nelson Mandela Rules).

4. Hapishaneyi Yeniden Yorumlamak

Bugünkü anlamda hapishanenin ortaya çıkışı, yaygınlaşması, tür ve kapasitesinin çeşitlenmesiyle birlikte hapishanelerin kendisine yönelik beklentileri karşılayamadığı, hatta yeni sorunlara neden olduğu yönünde sistematik ve ciddi eleştiriler yapılmaya başlanmıştır. Eleştirilmesine rağmen hapishanenin tam olarak yerini alacak, genel kabul görmüş bir alternatif sunulamamış, hapsedme tedbirinden tamamen vazgeçilmesi mümkün olmamıştır. Ancak hapishane uygulamasının mevcut sorunlarıyla birlikte devam etmesi de makul görülmediğinden hapishanelerin yeniden yorumlanması, mimari yapısı, yönetim tarzı ve içeride yürütülen faaliyet türleri açısından daha da iyileştirilmesi şu aşamada yapılması gereken en doğru şeydir.

4.1 Cezalandırma Aracı Olarak Hapishane

“Hapishane niçin vardır?” denilince ilk akla gelen şeyler; *iktidarı elde tutmak, muhalifleri sindirmek, savaş esirlerini tutmak, suçluları cezalandırmak* olmuştur (Uyanık, 2017, s. 103). Suçlu, cezalandırılmalıdır. Çünkü toplumsal bir normu ihlal etmiştir, tüm toplumun ve de şahısların haklarına tecavüz etmiş, onlara doğrudan ya da dolaylı zararlar vermiştir. Yaptığı yanına kalmamalıdır, işlediği suçta uygun şekilde ceza almalıdır ki yeniden suç işlemeye cesaret etmesin, suç işlemeyi düşünen başkalarını da bundan vazgeçsin. Bu yaklaşım doğru olmakla beraber, hapsedme aracının bu amaca uygunluğu tartışmalıdır. Zira mahkûm sayısının artmasına rağmen suç oranlarının düşmüyorsa olması hapsedmenin suçla mücadelede etkin bir yöntem olmadığını gösterir. Ayrıca mahkûma verilen hapis cezasının suçlunun masum olan yakınlarını da cezalandırıyor olması doğru bir şey değildir. Hapse giren mahkûmun gelirine muhtaç, onun manevi desteğiyle yaşayan aile fertleri, hapsedme cezasıyla suçludan daha ağır şekilde cezalandırılmış olmaktadır. Suçlunun içeride kalacak sıcak bir hücresi, karnını doyuracak kadar da olsa gıdaya erişimi varken mahkûm yakınları için bunun bir garantisi yoktur.

Konuya toplum açısından bakıldığında verem, hepatit gibi toplum sağlığını tehdit eden salgın hastalıkların hapishane koşullarında yaygınlaşıp topluma yayıldığı bilinen bir gerçekliktir. Hapishane personeli de hapishane sisteminin dolaylı olarak cezalandırdığı masum insanlardandır. Kanada'da infaz koruma memurlarının dörtte birinin travma sonrası stres bozukluğu yaşadığı, İskoçya'da 2013-2015 yılları arasında hapishane çalışanlarının yoğun yaşadıkları kaygı bozukluğu ve depresyon nedeniyle işe gelemedikleri gün sayısının toplamda altı çalışma yılı kadar uzun bir süreyi bulduğu araştırmalarda ortaya konmuştur (Allen, 2016, s. 5).

Hapishanelerle ilgili bir diğer sorun da mahkûm sayılarının hapishane kapasitelerinin üzerinde artması nedeniyle hapishane koşullarında meydana gelen kötüleşmedir. Dünyadaki 116 ülkede hapishanelerde kapasitenin üzerinde mahkûm kalırken bu rakam, bazı ülkelerde çok yüksek yoğunluk

rakamlarına ulaşmıştır. Örneğin Kongo Cumhuriyeti'nde cezaevlerinde kapasitenin %616'sı, Kamboçya'da %409'u, Uganda'da %363'ü kadar mahkûm vardır. Gelişmiş ülkelerden Fransa'da bu oran %122, Amerika Birleşik Devletleri'nde %95 iken Türkiye'de %117'dir (prisonstudies.org, 2024). *Avrupa İşkenceyi Önleme Komitesi*, hapisanelerde her mahkûma tek kişilik odada en az altı, çift kişilik odada dört metrekaare alan düşmesi gerektiğini söylese de bu rakam Gürcistan hapisanelerinde bir metrekaarenin altındadır (Ceza infaz kurumlarında mahkum başına düşen yaşam alanı: CPT standartları, 2015, s. 1).

Hapishane sisteminde hedeflenen cezalandırma yöntemi, Orta Çağ dönemindeki gibi beden üzerinde gerçekleşen cezalandırma şeklinde değil, disipline edici, ıslah edici, gözetleyici cezalandırma yöntemidir. Disipline etme ve ıslah etmenin en önemli araçlarından biri gözetlemedir. Mahkûmlara her anında gözetlendikleri hissi verilir; ama gözetleyen çoğu zaman görülmez. O yüzden hapishaneler *Panopticon tarzı* bir mimaride yapılıp, her yeri gören egemen bir noktada konumlandırılmış bir kule vasıtasıyla mahkûmlar hücrelerinde dahi izlenir. Modern hapishanelerde gözetleme işi kameralar gibi teknolojik araçlar kullanılarak daha kolay ve kesintisiz yapılır hâle gelmiştir. Foucault'a göre mahkûmlar bundan dolayı disiplini içselleştirir, uyulması gereken kurallara başka bir şeye gerek kalmadan uyarak disipline olurlar (Foucault, *İktidarın Gözü*, 2003, s. 95).

İşlenen suçun karşılığında mahkûma uygulanan cezada hedef doğrudan mahkûmdur, onun ıslahı hedeflenir. Dolayısıyla hapsedme cezası "ders verici" ya da "ıslah edici" ceza adaletidir. Bu cezalandırma sisteminde suçun mağduru ihmal edilmiştir. Oysa iyi bir ceza adalet sistemi mağduru da korumalı, "onarıcı" niteliğiyle mağduriyeti telafi etmelidir. *Onarıcı ceza adalet sistemi*, hapishanelerin ıslah etme kabiliyetine yönelik eleştirilerin artmasıyla daha çok gündeme gelmiştir. Suç eyleminin yol açtığı zararlar giderilerek tarafların tatmin olması sağlanır ve toplumsal barış tesis edilerek aslında suçlu da normalleşmiş, hapse girerek yaşayacağı olumsuzluklardan kurtulmuş olur (prisonstudies.org, 2024).

4.2 Suçu Önleme Aracı Olarak Hapishane ve Alternatif Araçlar

Bugünkü hapishaneler, suçlulara yaptıklarının kötü bir şey olduğunu anlatacak ve onların pişman olmalarını sağlayacak rasyonel ve adil bir cezalandırma sistemi arayışının ürünüdür (Akers, ve diğerleri, 2009, s. 17). Cezalandırma işlemi, suçlunun onurunu zedelemekten ve devlet eliyle yapılmalı, bu yolla keyfîlik önlenmeli, orantılı, eşit ve adil bir ceza uygulanmalıdır. Verilecek cezada insanlık onurunu koruma güdüsüyle hareket edip çok hafif bir ceza verilmesi de rasyonel tercih kuramına göre doğru olmayacaktır. Verilen ceza, işlenen suçla elde edilen faydanın alternatif maliyetini dikkate almaya ve suç işlemekten caydırmaya yetecek düzeyde ağır bir ceza olmalıdır. Hapishanelerin bu anlamda alternatif maliyet olarak caydırıcı etkisinin artırılması konusunda birbirinden farklı görüş ve yaklaşımlar dikkat çekmektedir. Bir görüşe göre hapishane koşullarının ağırlaştırılması, suçlu açısından alternatif maliyeti artıracığı için, hapsedme cezasının caydırıcılığını artıracaktır. Bu görüşü savunan *Livingston'un*, ağır ceza alan mahkûmların yeniden suç işleyerek hapishaneye dönme oranlarında düşüş olduğu yönünde çalışmaları vardır (Livingston, 1996, s. 504). Diğer bir görüşe göre, hapishane koşullarının insanileşmesi ve mahkûmların rehabilitasyonuna ağırlık verilmesi suçla mücadelede daha iyi sonuçlar verecektir. Suçlunun rehabilitasyonundaki hedeflerin belirlenmesinde yapılan modellemelerden biri olan "risk-gereksinim modeline" göre toplum menfaatine yönelik olarak risk oluşturan davranışlar kişinin haklarından daha önce gelir. O yüzden bu suçun yeniden işlenmesinin önlenerek toplumun korunması için suçlunun rehabilitasyonu çok önemlidir. Bir diğer görüşe göre ise hapsedmeye alternatif ceza biçimleri uygulanarak hapishanelerden vazgeçilmesi, hapis yerine toplum hizmetlerinde çalıştırılması daha doğru bir suçla mücadele yaklaşımı olacaktır (Işıқтаç, 2013, s. 632-634).

Tüm bu yaklaşımlar suç oluşuktan sonrası için farklı yöntemler sunar. Oysa suçla mücadelede proaktif yaklaşım, suç oluşmadan önlem aldığı için, birçok sorunu başından çözer. Proaktif yaklaşımla suç işlemeye müsait olanaklar ortadan kaldırılır, suç işleme niyetinde olanların düşüncesi değiştirilip suç işlemekten vazgeçirme amaçlar (Uzun, 2019, s. 15). Dolayısıyla, suçu oluşturan faktörlerin tespit edilerek bunların mümkünse ortadan kaldırılması, değilse kontrol altında tutulması suç işleme

Suçu Önleme Aracı Olarak Hapishaneyi Yeniden Yorumlamak

oranlarını doğrudan düşüreceği gibi suçlu sayısını da azaltacaktır ve hapishaneye duyulan ihtiyaç da azalacaktır. Kişileri suç işlemeye sevk eden hususlar, ekonomik sıkıntılar ve eğitim eksikliği gibi temel sorunlardan kaynaklanabilmektedir. Bu sorunlar zaman zaman kronik hâle gelebilmekte ve kısa sürede çözüm üretilmesi mümkün olamamaktadır. Bu durumda yapılması gereken, suç işlemeyi kolaylaştıran unsurların ortadan kaldırılmasıdır. *Hırsızlık olayının çok yaşandığı mahallerde aydınlatma çalışmalarının artırılması, kameralar kurulması, kolluk devriye hizmetlerinin artırılması, o bölgede yaşayan insanların bireysel güvenlik tedbirlerini artırmalarının teşvik edilmesi* bu duruma örnek olarak verilebilir.

Literatürde suçla ve suçluyla mücadele amacıyla uygulanan yaptırımların *hürriyeti bağlayıcı yaptırımlar (custodial sanctions)* ve *seçenek yaptırımlar (non-custodial sanctions or alternative sanctions)* şeklinde iki grupta tasnif edildiği görülür (Abanoz, 2017, s. 4). Bu anlamda hapis cezaları hürriyeti bağlayıcı yaptırımlardır. Kişi, kapalı bir mekâna konularak hürriyeti sınırlandırılır, bu yolla hem cezalandırılmış olur hem de yeniden suç işlemesi önlenmeye çalışılır. Suçun hapishane aracılığıyla önlenmesi, hapsedilen kişinin yeniden suç işlemeye erişimi engellenerek işlediği suçtan pişmanlık duyacak şekilde içe dönmesi sağlanıp ıslah edilerek ve suç işleme potansiyeli olan kişileri hapsetme yaptırımıyla korkutup suç işlemekten vazgeçirerek sağlanmaya çalışılır.

Suç önleme amacıyla hapishane dışında kullanılan ve *seçenek yaptırımlar* denilen başka araçlar da vardır. Bu araçlar kullanılırken suçlu hapsedilmez. Ancak, farklı yaptırımlarla cezalandırılır ya da sebep olduğu zararı gidermesi sağlanır, toplum yararına olacak bazı zorunlu faaliyet ve çalışmalara tabi tutulur, işlediği suç tedavi gerektiren bir sağlık sorunundan kaynaklanıyorsa zorla tedavi programına alınır. Bu yolla gerek suçlu gerek toplum açısından hapsedmenin arzu edilmeyen olumsuz sonuçlarından da kaçınılır. Bu tarz alternatif araçlara daha çok basit suçlarda başvurulduğu görülmektedir. *Adli para cezaları, sebep olunan zararın giderilmesi veya giderilmesi mümkün değilse tazmini, belirli süreyle belirli eğitimlere katılma zorunluluğu, belirli sürelerle belirli eylemlerde bulunmama, şartlı salıverme ya da hükmün açıklanmasını erteleme (belirli bir süre boyunca aynı veya benzer suçu yeniden işlememe durumunda önceki işlediği suçtan ceza vermeme, hapsetmeme veya kalan hapis cezasından muaf sayma, erken tahliye etme), bazı trafik suçlarında belirli süreyle ehliyete el koyarak ya da ehliyeti iptal ederek araç kullanılmasını yasaklama, mesleki suçlarda o mesleğin icrasını belirli bir süreyle ya da süresiz yasaklama, belirli süreyle toplum yararına işlerde ücretsiz çalıştırma (sokakları temizleme, okulları boyama gibi)* (Abanoz, 2017, s. 4-5) çok çeşitli türleriyle karşılaşılabilecek olan seçenek yaptırımların en yaygın olanlarından bazılarıdır.

4.3 Hapishane ve Rehabilitasyon

Hapishanelerdeki suçluların rehabilite edilmesi gerektiği görüşünün temelinde yatan düşünce, suçluların insan oluşlarına odaklanır (Işıқтаç, 2013, s. 630). Yapılması gereken, suçluların rehabilite ederek hem onları yeniden topluma kazandırmak hem de yeniden suç işleyebileceklerine dair toplumdaki endişeleri gidermektir. Bu yolla suçlunun insanlık onuru korunduğu gibi toplumun hakları da güvence altına alınmış olur. Hapishane rehabilitasyon programlarına bu açıdan bakılmadığı zaman konu çok farklı noktalara gitmekte, rehabilitasyon faaliyetleriyle harcanan kamu kaynaklarının israf edildiği yönünde eleştiriler ortaya çıkmaktadır. Rehabilitasyon programıyla elde edilmesi hedeflenen toplumsal faydaların bilincinde olmayan hiçbir vatandaş, ödedikleri vergilerin hapisteki suçlulara harcanmasına, onların konforu için tüketilmesine rıza göstermeyecektir. Suçla mücadele stratejilerinde; *suçun önlenmesi, suçun kontrolü ve suçlunun tedavisi* olmak üzere üç aşamadan söz edilebilir (Akıncı, 1999, s. 97). Rehabilitasyon programları da suçluları ıslah ederek suç işleme fikrinden uzaklaştırdığı için önleyici stratejiler arasında sayılabilir.

Hapishane rehabilitasyon programlarının başarı seviyesi aslında suçluların toplumsallaşma seviyesini de belirleyecektir. Hapishanede geçirilen süre boyunca diğer mahkûmlarla ve hapishane yönetimiyle sağlıklı ilişki kurma fırsatı bulan suçlu, toplumsallaşma yeteneklerini muhafaza eder. Bunun yanında, eğitim ve meslek edindirme gibi konularda ilave destek alan suçlunun tahliye sonrası topluma sağlıklı entegrasyonu kendisi açısından kolaylaşır. Fakat sağlıklı entegrasyon için bir de mahkûmun toplumca kabul görmesi gerekmektedir. İnsanların kendisiyle diyalog kurmakta tereddüt ettiği, iş bulmakta zorlanan bir mahkûm iyi bir hapishane rehabilitasyon dönemi geçirse de tam

anlamıyla toplumsallaşamayabilir. Dolayısıyla hapishane rehabilitasyon programlarını daha geniş çerçevede planlamak, toplumu da bu sürece dâhil etmek, düşünce ve davranışlarını bu doğrultuda değiştirmek gerekmektedir.

4.4 Hapishane ve Radikalleşme

Suç önleme aracı olarak hapishanelerin başarısız olduğunu savunanların en temel gerekçelerinden birisi, hapse giren suçlunun suça daha da yatkın hâle gelerek radikalleştiğidir. Yani suçlunun diğer suçlularla güçlü bir bağ kurduğu, onlardan yeni suç işleme teknikleri öğrendiği, suç işlemeyi içselleştirip normalleştirdiği ve tahliye olunca daha ciddi suçlar işlemeye eğilimli hâle geldiğidir (Kızmaz, 2007, s. 21,22). Bu eleştiri kısmen doğru olmakla birlikte, bu olasılıkların gerçekleşme seviyesi ve yaygınlığı hapishane türüne, içerideki yaşam koşullarına, hapishane yönetim tarzlarına, içerideki mahkûmların işledikleri suç türlerine ve profillerine göre değişkenlik göstermektedir. Bazı cezaevleri mahkûmlarda daha yüksek düzeyde öfke birikimine neden olup birbirlerine ve topluma yabancılaştırırken açık ve yarı açık cezaevlerinde mahkûmlar dışarıdaki hayatlarına benzer şekilde kısmen serbest yaşamakta, üretim yaparak hem para kazanmakta hem de meslek edinmektedirler.

Hapishane radikalleşmesini tetikleyen önemli bir konu da suçluların işledikleri suç türüne ve ağırlığına dikkat edilmeden karışık bir şekilde aynı mekânlarda tutulmasıdır. Örneğin; basit bir suçtan içeri girmiş birini *katalog suçlar* denilen *kasten adam öldürme, hırsızlık, uyuşturucu ticareti, cinsel saldırı* gibi suçlardan mahkûm olmuş kişilerle aynı mekânda uzun süre tutmak; ya da bir terör örgütüne sempati duymaktan dolayı mahkûm olan birisini o terör örgütünün ideolojisini benimsemiş, propagandasını yapan, hatta lider kadrosunda bulunmuş suçlularla aynı ortamda tutmak bu kişilerin ideolojik olarak radikalleşmesine, hapishane alt kültürünün de etkisiyle daha ciddi suçlar işlemeye meyilli hâle gelmesine neden olabilmektedir. Hapishanelerin iki önemli unsuru olan mahkûmlarla hapishane personelinin arasındaki başarılı ilişki iyi bir hapishane yönetiminin temelidir (Coyle A. , 2002, s. 13) ve hapishane radikalleşmesini önlemede önemli bir araçtır. Bunun olmaması hem hapishane yönetiminin mahkûm gözünde saygınlığını ve meşruiyetini zedelemekte hem de hapishane alt kültürüne tabi olmaya mecbur ederek suçluların radikalleşmesinin önünü açmaktadır.

4.5 Suçu Önleme Aracı Olarak Hapishanenin Etkinliğine Dair Öneriler

Suçun önlenmesi ve suçla mücadele amacıyla çok çeşitli modeller denenmeye ve uygulanmaya devam edilse de hâlihazırda hapishanelerden tamamen vazgeçilmesini mümkün kılacak alternatif bir model ortaya çıkmamıştır. Dolayısıyla, yapılması gereken şey hapishanelerin etkinliğine yönelik yapılan eleştirileri dikkate almak, daha etkili bir suç önleme aracı olabilmesi için gerekli reformları hayata geçirmektir.

Hapishanelerin caydırıcılığının artırılması ve suçluların yeniden suç işlemekten vazgeçirilmesi için aşağıda sıralanan öneriler, her koşulda ve her kültürde genel geçerliliği olan, her zaman aynı sonuçları vermesi beklenen öneriler değildir. İçinde bulunulan toplumun kültürel değerleri, suça ve suçluya bakış açısı gibi birçok unsur alınacak sonuca etki edebilir; bir yerde başarılı olmuş bir reformun başka bir yerde beklenmeyen olumsuz sonuçlara yol açması mümkün olabilir. Bazı önerilerin birbirleriyle çelişiyor görünmesi de aslında farklı kültürlerde farklı sorunların öncelenmesi, farklı sonuçların elde edilmek istenmesiyle ilgilidir. Bu yüzden farklı ve birbiriyle çelişen çözüm önerileri söz konusu olabilmektedir. Dolayısıyla her bölge kendi iç dinamikleriyle, yerel kültürel değerleri ve insanların genel karakter yapılarıyla uyumlu olan reformları hayata geçirmelidir. Daha da önemlisi hapishanelerle ve buraların yönetimiyle ilgili yapılacak reform ve değişiklikler bilimsel çalışmalarla elde edilen veriler ışığında belirlenmeli, geniş tabanlı ve çok taraflı mutabakatla değişikliklere karar verilmeli, yapılan değişiklikler ve yeni uygulamalar yine somut veriler ışığında ölçülüp değerlendirilmeli, eksikler giderilip hatalar düzeltilerek yola devam edilmelidir.

Hapishanelerin etkinliğinin artırılması ile ilgili olarak bahsedilen bu genel öneriler yanında, diğer somut öneriler şu şekilde sıralanabilir:

Suçu Önleme Aracı Olarak Hapishaneyi Yeniden Yorumlamak

1. Suç oranlarında artış olması durumunda suçlular için belirlenmiş olan cezalar ve hapishane koşulları, suçun niteliği de dikkate alınarak çeşitlendirilmeli ve ağırlaştırılmalıdır.
2. Hapishane koşulları eğer suçluları suça yatkın hâle getiriyorsa bu koşullar insanileştirilmeli, rehabilitasyon çalışmalarına ağırlık verilmelidir.
3. Hapsetmeye alternatif yaklaşımlar geliştirilip denenmeli, başarılı olanlar yaygınlaştırılıp teşvik edilmeli, bu amaçla çalışacak kurumsal yapılar oluşturulmalıdır.
4. Suç işleyen herkes değil, nitelikli ve ağır suç işleyenler hapsedilmeli, diğerleri için seçenek yaptırımlar uygulanmalıdır.
5. Hapishaneler, sadece suçluların kapatıldığı yerler değil, aynı zamanda eğiten ve öğreten mekânlar olmalıdır. Buralar daha fonksiyonel hâle getirilmeli, mesleki eğitim ve sosyal faaliyetlere önem verilmelidir. Sadece cezalandıran değil, aynı zamanda koruyan ve onaran, ıslah eden yerler olmalıdır.
6. Suçun niteliğine ve suçlu profiline göre farklılaştırılmış hapishaneler planlanmalı, mümkün olmaması durumunda ise aynı hapishanede koşullara yerleştirme planı buna göre yapılmalı, birbiriyle teması sakıncalı olan mahkûmların aynı ortak alanları kullanmaları önlenmeli, bu mümkün değilse kullanma saatleri farklılaştırılarak fiziki temasları engellenmelidir.
7. Hapishane içinde ideolojik gruplaşmalar ve çeteleşmeler önlenmeli, hiçbir mahkûm korunmaya ihtiyaç duyup da bu çetelere dâhil olmak zorunda kalmamalıdır.
8. Hapishane yönetimiyle mahkûmlar arasında sağlıklı iletişim kanalları kurulmalı, mahkûmlardan gelen talepler ve şikâyetler ciddiye alınarak değerlendirilmelidir. Bu talep ve şikâyetlerle ilgili yapılacak geri bildirim mahkûmla hapishane yönetimi arasında güven oluşmasını sağlayacaktır.
9. Hapishane personelinin mahkûmlarla iletişim kurma becerileri artırılmalı, insan ve suçlu psikolojisiyle ilgili eğitimler verilmelidir. İnsan onurunu zedeleyici tarzda muamelede bulunan personelin tespit edilebilmesi için iç kontrol ve şikâyet mekanizması kurulmalı, sorunlar kronik hâle gelmeden çözümlenmelidir.
10. Mahkûmlara yönelik yapılan işlemler ve uyulması istenen kurallar eşit ve adil bir şekilde belirlenmeli, işlem ya da ceza gerektiren her durumun önceden belirlenmiş ve mahkûmlarca bilinen standart bir karşılığı olmalıdır.
11. Hapishanelerin fiziki şartları makul seviyede olmalı, mahkûmların temel ihtiyaçları zamanında karşılanmalıdır.
12. Hapishanelere kapasitelerinin üstünde mahkûm yerleştirilmemelidir.
13. Mahkûmlara sunulan beslenme, barınma ve sağlık hizmetleri, hapishanelerin bulunduğu bölgenin ve mahkûmların geldikleri sosyo-ekonomik çevrenin hayat standardının altında olmalıdır. Bununla birlikte bu konuda belirlenmiş uluslararası standartlar ve taraf olunan sözleşmelerin ilgili hükümleri dikkate alınmalıdır.

SONUÇ

İnsanlar, sosyal ve ekonomik ihtiyaçların karşılanması gibi zorunluluklar nedeniyle bireysel yaşamdan toplumsal yaşama geçtikçe birlikte yaşamının gerektirdiği kurallar ve yasaklar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu kurallar ve yasaklar, toplum içindeki bireylerin haklarının korunması, toplumsal düzenin sağlanması, huzur ve güvenliğin temin edilmesi için gerekli olup bunlara uyma konusunda her bireyin toplumsal sözleşme gereği rızası var kabul edilir. Kurallara uymayanlar, yapılmaması gerekenleri yapıp yapılması gerekenleri ihmal edenler suç işlemiş sayılırlar, toplumsal düzeni bozdukları ve kimi durumlarda doğrudan toplumun diğer üyelerine zarar verdikleri için cezalandırılmaları gerekir. Suç işleyenlerin cezalandırılmalarında asıl amaç, suç işlenmesini önleyerek toplumsal düzeni korumaktır.

Suç işleyenlerin cezalandırılma yöntemleri ve kullanılan araçlar tarihî süreçte büyük değişimler geçirmiş, suç önleme felsefesinde ve ceza hukukunda köklü değişimler yaşanmıştır. Feodal düzenin hâkim olduğu dönemde suç işleyen birisinin kralın otoritesine karşı geldiği kabul edilmiş, mağdura

verdiği zararın boyutundan ve bu zararın telafi edilmesinden ziyade kralın otoritesinin korunmasına odaklanılmıştır. Bundan dolayı da işlenen suçla orantısız çok ağır cezalar uygulanmış, verilen cezalar suç işleyen kişiye göre değişkenlik gösterecek kadar keyfileşmiştir. İnsanlık dışı ve gaddarca uygulanan bu cezalar daha çok suçlunun bedenini hedef almış, suçlu kendisine uygulanan ceza esnasında teşhir edilerek toplumun diğer üyelerine gözdağı verilmiştir. Aydınlanma dönemiyle birlikte bu insanlık dışı cezalandırma sisteminden vazgeçilerek daha insani, suçla orantılı, eşit ve adil cezalandırma sistemleri geliştirilmeye çalışılmış, bugünkü anlamda hapishaneler de bu dönemde şekillenmeye başlamıştır.

Suçu önleme aracı olarak yaygın şekilde kullanılmaya başlanan hapishanelerin suçu önlemede istenilen seviyede başarılı olamaması üzerine, bireyi suç işlemeye teşvik eden biyolojik ve kalıtsal nedenler üzerinde durulmuştur. Bu yönde gelişen kuramların etkisiyle cezalandırma sisteminin bireyselleşmesi, kalıtsal olarak suç işlemeye meyilli olanların -idam dâhil- ağır cezalarla cezalandırılması yönünde görüşler ortaya atılmıştır. Daha sonra bireyi suç işlemeye yönelten çevresel etmenler olabileceği fikri ortaya atılmış, bu da proaktif yaklaşımlar denilebilecek olan hapsedmeye alternatif cezalandırma ve suçla mücadele yöntemlerinin gelişmesine zemin hazırlamıştır.

“Suçlunun açık veya kapalı bir alanda belirli süreyle tutulması anlamındaki” hapsedme uygulamasına tarihin çok eski dönemlerinde rastlanılmaktadır. Bu uygulamalar, farklı kültürlerde ve tarihin farklı dönemlerinde değişkenlik gösteren usullerle ve amaçlarla uygulanmıştır. Suçlular, bir dönem kullanılmayan eski maden ve taş ocaklarında zorla tutularak diğer insanların bunlardan korunması amaçlanmıştır. Bazı kültürlerde ise suçlular buralarda çalıştırılarak hem cezalandırılmış hem de kendilerinden ekonomik fayda elde edilmiştir. Bazı dönemlerde ise suçlular kendileriyle ilgili hüküm verilene kadar geçici bir süre hapishanelerde tutulmuştur.

Hapishanenin insanlık dışı cezalandırma yöntemlerine tepki olarak ortaya çıkıp gelişmesi ve yaygın olarak kullanılmaya başlanmasıyla birlikte hapsedme sisteminin eksikleri ve hataları görülmeye başlanmıştır. Hapishane sistemi, her ne kadar cezalandırma ve suçla mücadele yöntemlerini daha insanileştirmiş, daha adil, suçla orantılı ve standart cezalandırma sistemi getirmiş olsa da bu mücadele aracının da çok etkili olmadığı inancı oluşmuştur. Bu eleştiriler, hapsedme oranları ve sürelerinin artmasına rağmen suç oranlarının düşmediğini gösteren verilere dayanılarak yapılmıştır. Ayrıca hapse girince ıslah olması beklenen suçlulardan tahliye sonrası yeniden suç işleyip hapishaneye geri dönenlerin oranının yüksek olması da bu eleştirileri haklı çıkarmıştır. Bunlardan daha vahimi ise bazı durumlarda haptisten çıkan suçlunun öncesine göre radikalleştiği, suç işleme eğilimi ve tecrübesinin daha da arttığı konusunda elde edilen bulgulardır.

Bütün bu eleştirilere rağmen hapishane, hâlâ dünyada yaygın olarak suç önleme ve cezalandırma aracı olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte hapishanelerin tür ve boyutlarında, mimari yapılarında, yönetim tarzlarında ve mahkûmlara yönelik yürütülen faaliyetlerde değişim ve dönüşümler devam etmektedir. Bu değişim ve dönüşümlere suçlu profilleri, suçluların cinsiyet ve yaş durumları, işlenen suçun büyüklüğü, yeniden suç işleme oranları gibi hususlar yön vermektedir.

Hapishanelerin suçla mücadeledeki etkinliğini artırma çabalarında yaşanan ikilemler, bu alanda hangi reformların yapılması ve nasıl uygulanması gerektiği konusunda zorluklara neden olmaktadır. Bunların başında hapishanelerin güvenliğinin sağlanmasıyla mahkûmların onurunun korunması arasında kurulması zor olan denge gelmektedir. Hapishaneleri daha güvenli hâle getirmek için alınan tedbirler, bu amaçla getirilen fiziki sınırlamalar, mahkûmların günlük faaliyetlerinin kısıtlanması gibi konular mahkûmların onurunu kırabilmekte, rehabilitasyon çalışmalarını zorlaştırmakta, mahkûmların gözünde hapishane sisteminin ve personelinin meşruiyetini zedelemektedir. Bu durum da mahkûmun radikalleşmesine, hapishane alt kültürünün de etkisiyle diğer suçlularla yeni bağlar kurmasına, yeniden suç işlemeye daha yatkın hâle gelmesine sebep olabilmektedir.

Ceza hukuku sisteminin hapishaneleri cezalandırma ve suç önleme aracı olarak kullanmaya devam edeceğini öngörmek zor olmasa gerektir. Bu durumda yapılması gereken, hapishaneyi yeniden yorumlamaktır. Hapishaneler cezalandırma, suç önleme ve rehabilite etme amaçlarına uygun olarak

Suçu Önleme Aracı Olarak Hapishaneyi Yeniden Yorumlamak

nasıl bir mimari yapıda tasarlanmalı, suçlu profili ve suç türüne göre nasıl çeşitlenmeli, güvenlik ve yönetim sistemleri nasıl olmalı, hapishane personeline bulunması gereken özellikler neler olmalı ve personele bu vasıflar nasıl kazandırılmalı, mahkûmların ıslahı için hangi araç ve yöntemler kullanılmalı, mahkûmların içeride suça daha yatkın hâle gelmelerini önlemek için neler yapılmalı konularına odaklanmak gerekmektedir. Yapılacak çalışmalar, yerel kültürler ve toplumdaki suç ve suçlu algısı da dikkate alınarak yapılmalı, sorunlar somut veriler ışığında tespit edilmelidir. Çözüm önerileri de cezayı veren, uygulayan ve cezayı çeken tüm tarafların görüş ve önerileriyle, mahkûm yakınları dâhil, hapsedme tedbirinden doğrudan ya da dolaylı etkilenen tüm aktörlerin katılımıyla ortaya konulmalıdır. Bir taraftan hapishanelerin etkinliği ve verimliliği bu yolla artırılırken diğer taraftan hapsedmeye alternatif suçla mücadele ve cezalandırma tedbirleri geliştirilmeli, yenileri keşfedilmelidir. Tüm bu çabalarla hedeflenen nihai amaç, suçlunun rehabilite olarak yeniden toplumla bütünleşmesi, toplumun da suçlunun yeniden suç işlemeyeceğinden emin şekilde huzurlu ve güvenli şekilde var olmaya devam etmesidir.

Extended Abstract

As people move from individual life to social life due to obligations such as meeting social and economic needs, the rules and prohibitions required by living together have also begun to emerge. These rules and prohibitions are necessary to protect the rights of individuals in society, to ensure social order, peace and security. The consent of each individual to comply with them is accepted as a social contract. Those who do not comply with the rules, who do what should not be done and neglect what should be done, are considered to have committed a crime and should be punished. The main purpose of punishing those who commit crimes is to protect social order by preventing the commission of crimes.

The methods and tools used to punish those who commit crimes have undergone great changes in the historical process, and there have been radical changes in the philosophy of crime prevention and criminal law. In the period when the feudal order was dominant, it was accepted that someone who committed a crime was against the authority of the king, and the focus was on protecting the king's authority rather than the extent of the damage caused to the victim and the compensation of this damage. Therefore, very severe punishments were imposed disproportionate to the crime committed, and the punishments were so arbitrary that they varied according to the person who committed the crime. These inhuman and cruel punishments mostly targeted the body of the criminal, and the criminal was exposed during the punishment and other members of the society were intimidated. With the Enlightenment period, this inhumane punishment system was abandoned and more humane, proportional to the crime, equal and fair punishment systems were tried to be developed, and prisons in today's sense began to take shape in this period.

Prisons were then widely used, but it was observed that they did not succeed in preventing crime at the desired level. On the other hand, biological and hereditary reasons that encourage individuals to commit crimes have been emphasized. With the influence of the theories developed in this direction, it has been argued that the punishment system should be individualized and those who are hereditarily inclined to commit crimes can be punished with severe penalties, including execution. Later on, considering that there may be environmental factors that lead individuals to commit crimes, alternative punishment to imprisonment and methods of combating crime, which we can call proactive approaches, were developed.

The main points of criticism against the effectiveness of prisons are as follows. Crime rates do not decrease despite the increase in the rates and duration of incarceration. The rate of criminals who are expected to be rehabilitated after imprisonment is high, but who reoffend and return to prison after release is high. Some criminals become radicalized during their time in prison and their tendency to commit crimes increases. Despite these criticisms, prison is still widely used as a means of crime prevention and punishment in the world. In this case, what needs to be done is to reinterpret the prison. It is necessary to focus on how prisons should be architecturally designed in accordance with the purposes of punishment, crime prevention and rehabilitation, how they should be diversified according

to the criminal profile and the type of crime, what should be the security and management systems, what should be the qualifications of the prison staff and how the staff should gain these qualifications, what tools and methods should be used for the rehabilitation of inmates, what should be done to prevent inmates from becoming more prone to crime inside. The studies to be carried out should take into account local cultures and the perception of crime and criminals in society, and problems should be identified in the light of concrete data. Proposals for solutions should be put forward with the views and suggestions of all parties involved in imposing, implementing and serving the punishment, and with the participation of all actors directly or indirectly affected by incarceration, including the relatives of prisoners. On the one hand, the effectiveness and efficiency of prisons should be increased in this way, and on the other hand, alternative crime-fighting and punishment measures to incarceration should be developed and new ones should be discovered. The ultimate goal of all these efforts is the rehabilitation and reintegration of the offender into society, and the peaceful and secure existence of society, confident that the offender will not re-offend.

KAYNAKÇA

- (2017, October 20). Eylül 24, 2024 tarihinde World Health Organisation:
<http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/254506/1/9789241549974-eng.pdf?ua=1> adresinden alındı
- Abanoz, B. (2017). Suçun Önlenmesinde Hapis Cezası ile Seçenek Yaptırımların Etkinliğinin Karşılaştırılması: Meta-Analiz Çalışmalarının Sistematik Olarak İncelenmesi. *Ceza Hukuku ve Kriminoloji Dergisi/Journal of Penal Law and Criminology*, 5(2), s. 1-28.
- Akers, R. L.; Sellers, C.S. (2009). *Criminological Theories: Introduction, Evaluation and Application*. New York: Oxford University Press.
- Akıncı, F. S. (1999). *Viktoloji*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Aktaş, S. (2009). Cezalandırmanın Amacı Üzerine. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13(1-2), s. 1-25.
- Allen, R. (2016). Dünya Hapishanelerinde Eğilimler 2016. (M. Pehlivan, & Z. Alpar, Çev.) Global Prison Trends.
- AnaBritannica. (1992). 5. İstanbul: Ana Yayıncılık.
- Avcı, M. (2018). *Osmanlı Ceza Hukuku_1_Genel Hükümler*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Bardakoğlu, A. (1997). Hapis. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 16, 54-64. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Boydağ, N. Ö. (2019). Mağdur Odaklı Suç Önleme Modelleri. F. Tepecik içinde, *Suç Önleme Modelleri* (s. 128-155). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- (2015). *Ceza infaz kurumlarında mahkum başına düşen yaşam alanı: CPT standartları*. Avrupa Konseyi. Avrupa Konseyi.
- Coyle, A. (2002). *Cezaevi Yönetimine İnsan Haklarını Göz Önüne Alan Bir Yaklaşım: Cezaevi Görevlileri İçin Elkitabı*. Uluslararası Cezaevi Araştırmaları Merkezi.
- Coyle, A. G. (2024, June 1). Encyclopedia Britannica. *Types of Prisons*. Eylül 24, 2024 tarihinde <https://www.britannica.com/topic/prison/Types-of-prisons> adresinden alındı

Suçu Önleme Aracı Olarak Hapishaneyi Yeniden Yorumlamak

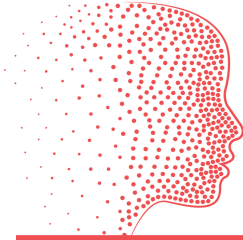
- Devellioğlu, F. (1989). İslam Hukukunda Ceza Kavramı ve Hadd Cezaları. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31, s. 367-398.
- DeWall, C. N.; Anderson, C. A.; Bushman, B. J. (2011). The General Aggression Model: Theoretical Extensions to Violence. *Psychology of Violence*(1), s. 245-258.
- Dinç, A. A. (2022). Klasik Ütopyalarda Suç Kavramı. *Klasik Ütopyalarda Suç Kavramı*. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dinler, V. (2019). Problem Odaklı ve Toplum Destekli Suç Önleme. F. Tepecik içinde, *Suç Önleme Modelleri* (s. 90-111). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Doğan, F. K. (2009). Cezanın Amacı ve Hapis Cezası. Marmara Üniversitesi.
- Dönmezer, S.; Erman, S. (1997). *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku*. İstanbul: Der Yayınları.
- Foucault, M. (1992). *Hapishanenin Doğuşu*. (M. A. Kılıçbay, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Foucault, M. (2003). *İktidarın Gözü*. (F. Keskin, Çev.) Ayrıntı Yayınları.
- Galtung, J. (1969). Violence, Peace and Peace Research. *Journal of Peace Research*, 6(3), s. 167-191.
- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*. (H. Özel, & C. Güzel, Çev.) Ankara: Ayraç Yayınları.
- Göktürk, N.; Özgenç, İ.; Üzülmöz, İ. (2012). *Ceza Hukukuna Giriş*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi.
- Hamby, S. (2017). On Defining Violence and Why It Matters. *Psychology of Violence*, 7(2), s. 167-180.
- Hapsetmenin Alternatifleri Temel İlkeler ve Umut Veren Uygulamalar Elkitabı*. (2013). (D. Z. Alpar, Çev.) Birleşmiş Milletler.
- Henry, S. (2003). Incarceration Nation: The Warehousing of America's Poor . *On The Effectiveness of Prison as Punishment*. Indiana: Ivy Tech State College.
- Işıқтаç, Y. (2013). Ceza Adaleti Açısından Hapis Cezası ve Rehabilitasyon ilişkisi. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 71(1), s. 625-638.
- Karakehya, H. (2019). Suçun Önlenmesinde Caydırıcılık ve Islah. F. Tepecik içinde, *Suç Önleme Modelleri* (s. 20-47). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Kızmaz, Z. (2007). Cezaevinin ve Hapsetmenin Suçu Engellemedeki Etkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(17).
- Koca, A. E. (2019). Durumsal Suç Önleme. F. Tepecik içinde, *Suç Önleme Modelleri* (s. 112-127). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Koolhaas, J. M.; de Boer S. F.; Buwalda, B. (2010). Neurobiology of Offensive aggression. *Encyclopedia of Behavioral Neuroscience*, 387-392. San Diego: Elsevier Press.
- Krug, E.; Dahlberg, L. L.; Mercy, J. A.; Anthony, Z. B.; Lozano, R. (2002). *World Report on Violence and Health*. World Health Organization.
- Kur'an-ı Kerim Yusuf Suresi 35. Ayet. (tarih yok).
- Liebling, A. (2011, December). Moral Performance, Inhuman and Degrading Treatment and Prison Pain. *Punishment & Society*, 13(5), s. 530-550.

- Livingston, J. (1996). *Crime and Criminology*. New Jersey: Prentice-Hall Publications.
- Maskaliunaite, A. (2015). Exploring The Theories of Radicalization. *Interdisciplinary POLitical and Cultural Journal*, 17(1), s. 9-26.
- Neumann, P. R. (2013, July 12). The Trouble with Radicalization. *International Affairs*, 89(4), s. 873-893.
- Onalu, C.; Obi-keguna, C.; Eya, O. I. (2021, July 18). Rehabilitation in Social Work Practice. *Social Work in Nİgeria*, 124-134.
- Pehlivan, Ç. M. (2013). *Hapishanelerde Güvenlik ve İnsan Onuru Dengesi: Önleyici İzleme İçin Bir Çerçeve*. Association for The Prevention of Torture, Penal Reform International.
- Polat, U. (2016). Şiddet. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22(1), s. 15-34.
- prisonstudies.org. (2024). *World Prison Brief*. Temmuz 19, 2024 tarihinde <https://www.prisonstudies.org/world-prison-brief-data> adresinden alındı
- Report. (2016). *Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights*. Paragraf 19. United Nations General Assembly.
- Rubin, A. T. (2018). History of the Prison. M. Deflem içinde, *The Handbook of Social Control* (s. 277-292).
- Sarıtaş, E. (2013, 8 16). Toplumsal Norm ve Ceza Yaptırımının Doğası Üzerine. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 71(1), s. 1051-1108.
- (tarih yok). *The United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners/ the Nelson Mandela Rules*. UNODC. Eylül 24, 2024 tarihinde https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-E-ebook.pdf adresinden alındı
- T.C. Resmî Gazete (25611, 12 Ekim 2004)
- Thotakura, S. (2011, October). Crime: A Conceptual Understanding. *Indian Journal of Applied Research*, 4(3), s. 196-198.
- Tokgöz, H. B. (2020). Cezalandırmanın Amacı ve Bu Bağlamda Ütopyalar Üzerine Bir Değerlendirme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22(1), s. 431-467.
- United Nations Security Council Resolution. (tarih yok). United Nations Security Council Resolutions 2178 on Foreign Terrorist Fighters. Chapter VII.
- Uyanık, M. Z. (2017). Batı ve Doğu Kültüründe Hapishane. *Mizanu'l-Hak İslami İlimler Dergisi*(4), 87-134.
- Uzun, E. (2019). Suç ve Suç Önleme Teorileri. F. Tepecik içinde, *Suç Önleme Modelleri* (s. 2-19). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Suçu Önleme Aracı Olarak Hapishaneyi Yeniden Yorumlamak

 SUITDER SÖD İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ Sakarya University Journal of Humanities and Social Sciences	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

SUİTDER

SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ

Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sayı/Issue	62-Aralık 2024/ 62-December 2024
Makale Bilgisi/ Article Info	Araştırma Makalesi/ Research Article
Başvuru Tarihi/ Submitted Date:	27 Temmuz 2024
Kabul Tarihi/ Accepted Date:	24 Eylül 2024
Atıf/Citation:	Ünveren, D. (2024). Dil Çalışmalarında Kültür ve Söylem: Bibliyometrik Bir Analiz. Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi. 351-372
DOI:	10.35237/suitder.1523318
Benzerlik / Similarity: %	%12

Dil Çalışmalarında Kültür ve Söylem: Bibliyometrik Bir Analiz

Culture and Discourse in Language Studies: A Bibliometric Analysis

Dilek ÜNVEREN^{*}

Öz

Kültürün kendini gösterme yollarından biri dildir. Kültür her zaman hem gerçek hem de hayalî olan bir söylem topluluğuna dilsel olarak aracılık eden bir üyektir. Dil, yalnızca kültürün inşasında değil, kültürel değişimin ortaya çıkmasında da önemli bir rol oynamaktadır. Bu noktada, dile dair alanlarda (sosyoloji, dilin eğitim süreçleri vd.) kültür ve söylemle bu konuları birleştiren araştırma ve modellerin geliştirilmesi oldukça önemlidir. Bu çalışmada, dile dair alanlarla kültür ve söylem konulu çalışmaların analizi sunulmuştur. Araştırma kapsamında incelenen çalışmalar, Web of Science (WoS) akademik/bilimsel veri tabanı kayıtları taranarak elde edilmiştir. Detaylı taramalar neticesinde, nihai olarak araştırma kapsamında olduğu değerlendirilen 135 çalışmanın bibliyometrik analizi yapılmıştır. Bu çalışmadan elde edilen bulgular, dile dair alanlarda kültür ve söylem konularında gerçekleştirilen çalışmalar ve eğilimlere ulaşılmasını olanaklı kılarak böylelikle alanda daha fazla üzerinde durulmasının, eksik olduğunun ya da geliştirilmesi gerektiği düşünülen çalışmaların yapılmasını sağlayacaktır. Alan yazında konuyla ilgili bibliyometriye dayalı bilimsel çalışmaların sınırlı sayıda olduğu da düşünüldüğünde, bu çalışmanın disiplinler arası dil, söylem ve kültür çalışmaları alanındaki yazına katkı sağlayacağına inanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dil Çalışmaları, Kültür, Söylem, Bibliyometrik Analiz.

Abstract

One of the ways culture manifests itself is through language. Culture is always a linguistically mediated membership in a discourse community that is both real and imagined. Language plays an important role not only in the construction of culture but also in the emergence of cultural change. At this point, it is very important to develop research and models that combine culture and discourse in language related areas (education, sociology etc.). In this research, bibliometric analysis of studies on culture and discourse carried out in language related areas is presented. The studies examined within the scope of the research were obtained by examining Web of Science (WoS) academic/scientific database

* Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Isparta/TÜRKİYE, E-Posta: dilekunveren@sdu.edu.tr, **ORCID ID:** 0000-0003-3415-9274.

records. As a result of detailed research, 135 studies that were ultimately considered to be within the scope of the research were analyzed. The findings obtained from this research provide various clues about the studies and trends on culture and discourse in language related areas. Considering that there are a limited number of scientific studies based on bibliometrics on the subject in the literature, it is believed that this study will contribute to the interdisciplinary areas of language, language education, culture and discourse literature.

Keywords: Language Studies, Culture, Discourse, Bibliometric Analysis

GİRİŞ

Kültürün kendini gösterme yollarından biri dildir. Kültür her zaman hem gerçek hem de hayalî olan bir söylem topluluğuna dilsel olarak aracılık eden bir üyeliktir. Dil, yalnızca kültürün inşasında değil, kültürel değişimin ortaya çıkmasında da önemli bir rol oynamaktadır. Bu noktada, dile dair alanlarda (sosyoloji, dilin eğitim süreçleri vd.) kültür ve söylemle bu konuları birleştiren araştırma ve modellerin geliştirilmesi oldukça önemlidir. Bu bağlamda, yabancı dil öğretimini ve öğrenimini etkileyen sosyokültürel faktörlerden bahsedilirken *kültürel* terimi, sıklıkla sosyal terimiyle ilişkilendirilir. Pek çok bilim insanı sosyal ve kültürel olanı birbirinden ayırmaz. Kramsch (1996, s. 10), bu iki sıfatı -sosyal ve kültürel- aynı madalyonun iki yüzüne, yani dilin organize söylem topluluklarında kullanıldığı eş zamanlı ve art zamanlı bağlama atıfta bulunmak için kullanır. Sözlü iletişim pratikleri ve düşünce alışkanlıkları olarak söylem, bir topluluğun kimliğini, ahlaki değerlerini, tarih anlayışını ve geleceğe yönelik özlemlerini somutlaştırır. Kültürlerarası pragmatik, kültürlerarası iletişim ve kültürlerarası öğrenme, dil ve kültür arasındaki bağlantıyı inceleyen uygulamalı dilbilimin alanlarından bazılarıdır (Kramsch, 2002, s. 45).

Yazılı ya da sözlü kültürden, entelektüel ya da popüler kültürden, kayda değer olaylardan ya da günlük yaşamdaki olaylardan bahsediyor olunmasına bakılmaksızın, kültür terimi her zaman bir sosyal topluluğu tanımlamanın en az iki yoluna atıfta bulunur (Kramsch, 1996, s. 20). İlk tanım beşerî bilimlerden gelmektedir; sanat eserleri, edebiyat, sosyal kurumlar ya da günlük yaşamın eserleri gibi maddi üretimleri ve bunların tarih boyunca yeniden üretilmesi ve korunmasına yönelik mekanizmalar aracılığıyla bir sosyal grubun kendisini ve başkalarını temsil etme biçimine odaklanır. İkinci tanım ise sosyal bilimlerden gelir: Howard Nostrand gibi eğitimciler, anlamın temeli olarak adlandırdığı şeye, yani o topluluğun üyeleri tarafından paylaşılan tutum ve inançlara, düşünme, davranış ve hatırlama biçimlerine atıfta bulunur (Nostrand, 1989, s. 50).

Richard Brislin (1990, s. 45) kültürü; bilinçsizce veya bilinçaltınca *bir toplumun üyeleri tarafından doğru ve kurallara uygun olarak kabul edilen geniş çapta paylaşılan idealleri, değerleri, kategorilerin oluşumunu ve kullanımını, hayata ilişkin varsayımları ve hedefe yönelik etkinlikleri* olarak tanımlar. Dolayısıyla kültürü öğretmek, bir şeylerin yalnızca nasıl olduğunu ya da olageldiğini değil, aynı zamanda onların geçmişte başka hangi biçimlerde olabilecekleri meselesini de öğretmek anlamına gelir. Ne tarih ne de etnografya, öğrenenleri kendi kültürlerinden farklı kültürleri hayal etmelerini sağlayacak bu yaratıcı sıçramayı sağlamaz. Basmakalıp yargıları yıkmak, yalnızca insanların sanıldığı gibi olmadığını ya da özünde herkesin aynı olduğunun farkına varmak değildir. İndirgenemez bir şekilde benzersiz, farklı olduğumuzu ve farklı koşullar altında benim sen olabileceğimi, senin de ben olabileceğini anlamaktır. Dolayısıyla tarih ve sosyal bilimin yanı sıra kültür de edebiyattır, çünkü gerçekliğin ötesindeki gerçekliği ortaya çıkaran ve okurların -vekâleten- başka hayatlar yaşamasını sağlayan edebiyattır. O hâlde kültür, kendisini üç ekseninde oluşturur: Zamanın art zamanlı ekseni, mekânın eş zamanlı ekseni ve hayal gücünün metaforik ekseni (Kramsch, 1996, s. 30). Bu noktada kültür meselesi dil eğitiminin sorumluluk alanına girmektedir. Maddî kültür, diğer şeylerin yanı sıra, dil aracılığıyla sürekli olarak aktarılır, yorumlanır ve kaydedilir. Dilin bu aracılık rolü nedeniyle kültür, dil öğretiminin ilgi alanı hâline gelir. Birey, doğduğu andan itibaren maruz kaldığı sosyokültürel bağlam içerisinde dili, kurallarını, söz varlığını

ve kavramları kullanarak dünyayı algılar (Aksan, 2009, s. 123). Dolayısıyla farklı sosyokültürel bağlam içerisinde farklı dilleri konuşan kişilerin dünyayı algılama biçimleri de farklı olacaktır. Dil, belirli bir kültürün göstergeler sistemi, algılayış biçimleri, anlaşmaları, kişilerin yaşamı ve davranışlarıyla iç içedir (Göktürk, 2016, s. 75). Dolayısıyla bir dilin öğretimi esnasında kültürden bağımsız bir yaklaşım sergilenmesi gerçekçi ve işlevsel görülmemektedir.

Toplumsal değişim yavaş, ama kaçınılmaz olarak egemen kültürlerin sınırlarında gerçekleşir. Bu, aynı zamanda insanlara başka birinin dil kodunu başka birinin kültürel bağlamında nasıl kullanacaklarını öğretmek için de geçerlidir. Bir topluluğun üyelerine başka bir söylem topluluğu bağlamında nasıl konuşacaklarını ve nasıl davranacaklarını öğretmek, ana akım kültürleri ustaca çeşitlendirerek her iki toplumun sosyal ve kültürel denklemini potansiyel olarak değiştirir. Kültürün dil yoluyla toplumsal inşasına ilişkin bu görüş, toplumdilbilimciler ve genel kültürel çalışmalar alanındaki akademisyenler tarafından araştırılmıştır. Ancak bu, kültürü dilden bağımsız bir yerde var olan tutum ve fikirlerden oluşan bir şey olarak değerlendirme eğiliminde olan dil öğretmenlerine tanıdık gelen bir görüş değildir. Son 40-50 yılda kültür, edebiyat ve dil öğretimindeki akademik ayrım, her alanın bilinen teorik ve pedagojik ilerlemeleri sağlamasına olanak tanımıştır, ancak bu durum dil öğretiminin, dilin kültürün toplumsal inşasında aracılık etme işlevini göz ardı etmesine neden olmuştur. Ayrım, dil öğretimi katı yapısal ve işlevsel sınırlar içinde tutmaktayken kültür; genellikle konuşma, dinleme, okuma ve yazmadan sonra beşinci bir beceri olarak kabul edilmektedir (Kramsch, 1996, s. 12).

Dil Çalışmalarında ve Öğretiminde Kültür Anlayışının Kuramsal Temeli

Bir dil eğitimcisinin dilini öğrettiği ülkenin kültürüne karşı açık ve öğrenme yolunda istekli olması hem onun hem de öğrencilerinin kültürler arası yetkinliği açısından oldukça önemlidir (Peterson ve Coltrane, 2003, s. 40; Cinkara, 2016, s. 55, Peterson ve Coltrane, 2003, s. ?). Ancak, dil eğitimi alanında, ister anadili ister diğer dillerin eğitiminde olsun, dil öğretmenleri genellikle kültür öğretimi konusunda yeterli olmadıklarından endişe duymaktadırlar. Öğretmenlerin, kültürün ne olduğunu ve nasıl öğretileceğini bilmemeleri, dil eğitiminde çok önemli olan kültür meselesinin göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Bu durum, kültürün hâlâ dil sisteminin dışında bir bilgi bütünü olarak ele alındığını ve öğretmenlerin yabancı kültürler bir yana, kendi kültürlerini nasıl tanımlayacaklarını dahi bilemediklerini göstermektedir. Dil eğitimcilerinin hepsi, derslerde dil bilgisi ve sözlüklerin yakaladığı anlamların ötesinde bir anlam buldurmaları noktasında bir eğitim vermeleri gerektiği konusunda henüz uzlaşma içinde değildir. Aynı zamanda, ana dili olan veya olmayan, yaşayan konuşmacılar tarafından ifadelerle yüklenen kültürel anlamları öğretme konusunda da dil eğitimcilerinin kendilerini yetkili hissetmedikleri görülmektedir. Bununla birlikte, çoktan seçmeli testlerin günümüzde yaygın olarak kullanılması nedeniyle birçok öğretmen, kültürel olayları tarihî, edebî, sosyal veya politik bilgilere dayanarak açıklayan argümanların geçerliliğini değerlendirme yeteneğini kaybetmiştir. Sonuçta, eğer standartlaştırılmaz veya normatifleştirilemezse, kültürel bilginin aktarımını kontrol edememekten çekinmektedirler. Uygulamalı dil bilimin söylem ve kültür arasında kurduğu bağlantı, dil öğretmenlerini kendi söylem ve kültürlerinin birey ve öğretmen olarak kimliklerini nasıl şekillendirdiği üzerine düşünmeye davet etmektedir (Kramsch, 2002, s. 65).

Bununla birlikte, yoğun olarak 80'li yılların ortasından beri etkisi görülen kültürlerarası yaklaşımla kültür, yabancı dil öğretiminin bir parçası hâline gelerek programlarda ve ders kitaplarında yerini almıştır (Çobanoğulları, 2021, s. 10). Dil eğitiminde sözlü ve yazılı metinler; yalnızca dil bilimsel veya sözcüksel ifade örnekleri olarak ve yalnızca yazarlarının düşüncelerini ifade eden araçlar olarak değil, aynı zamanda belirli kültürel bağlamların inşasına, sürdürülmesine veya yıkılmasına katkıda bulunan yerleşik ifadeler olarak da değerlendirilmelidir (Kramsch, 1996, s. 50; Kramsch, 2002, s. 75). Dolayısıyla dilsel ve iletişimsel yeterliliğin gelişimi, eleştirel kültürlerarası okuryazarlık olarak tanımlanabilecek estetik ve eleştirel bilinçteki böyle bir büyümeyle zenginleştirilebilecektir. Böyle bir yaklaşımın pedagojik uygulamaları adına gerçekleştirilen

Dil Çalışmalarında Kültür ve Söylem: Bibliyometrik Bir Analiz

çalışmalar bulunmakta (Kramersch ve Nolden, 1994, s. 85; Kramersch, 1995, s. 120; Kramersch, 1996, s. 150), ancak bu çalışmaların, eğitim ve teknoloji bağlamında gerçekleşen güncel gelişmeler ışığında, artırılması gerektiği görülmektedir.

Dil öğretimini, hem dil biliminde hem de sosyal ve eleştirel bilimlerde güncel düşünceye daha uygun hâle getirmek için öneriler geliştiren birtakım çalışmalar bulunmaktadır (Fairclough, 1989, s. 30; Kramersch, 1993a, s. 45; Kramersch, 1993b, s. 60; Pennycook, 1990, s. 75; Byram, 1989, s. 90; Byram, ve diğerleri, 1991, s. 105; Kramersch ve von Hoene, 1995, s. 120; Kramersch ve Nolden, 1994, s. 135). Toplumsal semiyotik olarak dilin, kültürel gerçekliğin şekillenme ve temsil edilme biçiminde merkezi bir rol oynadığı kabul edilirse, o zaman kültürel gerçekliğin, dilin kendisi kadar heterojen ve heteroglossik olduğunun farkına varılması gerekir (Halliday, 1978, s. 50). İngilizler şöyle konuşur, Almanlar şöyle düşünür, Ruslar şöyle davranır denildiğinde; kültürel özelliklerin, belirli konuşurların belirli bir zamanda ve belirli bir mekânda konuşma biçimi aracılığıyla sosyal, mesleki, politik ve pedagojik statüyü güvence altına alan tarihsel güç ve otorite ilişkileri içine gömülü olduğu düşüncesi ortaya çıkmaktadır. Çokkültürlü görecelik ya da demokratik çoğulculuk bu güç ve otorite ilişkilerini otomatik olarak tersine çevirmez, yalnızca onları daha görünmez hâle getirir. Bu noktada, eleştirel dil pedagojisinin savunucuları, insanları; biz-siz, bir topluluğun üyesi-yabancı şeklinde özelleştirerek birçok kültürel boyuttan birinde veya diğerinde (örneğin, İngiliz veya kadın veya Siyah) tanımlamaya neden toplumsal sözceleme süreci olarak adlandırılan ikiliklerin kaldırılmasını önerirler (Bhabha, 1992, s. 60). Dolayısıyla, dil öğretiminin nasıl dilin yapı ve işlevlerine daha az, toplumsal sözceleme sürecine daha fazla odaklanabileceği meselesi öne çıkmaktadır. Bu nedenle, dil eğitiminde kültür ve söylem konusunun daha çok araştırılması, uygulamaya yönelik çalışmaların daha fazla gerçekleştirilerek dilin ayrılmaz bir parçası olan kültürün ya da kültürel kodların içine gömülü olduğu dil yapılarının bir arada olma durumlarına odaklanan yöntem ve tekniklerin öne çıkarılması gerekmektedir. Tüm bunlar ışığında, genelde dil çalışmaları (eğitim, kültür vd.) noktasında kültür ve söylem ilişkisinin daha fazla araştırılması ve çalışılması, bu alandaki bilgilerin güncellenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda bu çalışmada, dil eğitiminde kültür ve söylem kullanımına yönelik Web of Science veri tabanındaki çalışmaların bibliyometrik analizinin yapılarak bu çalışmalarla ilgili verilerin tespit edilmesi ve eğilimlerin değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Bir akademik disiplinin gelişimi, üretilen bilimsel çıktılarla sağlanabilmekte ve bu çıktılar, alanda kullanılabilecek bir kuramın geliştirilmesine dayanabileceği gibi, kuramların uygulanmasıyla sonuçların gözlemlendiği deneysel çalışmalar olarak da planlanabilir. Ayrıca, çalışmaların derlendiği araştırmaların genel özelliklerinin bazı tanımlayıcı parametrelerle belirlenmesi gerekebilir. Bu tür araştırmalar, alanda bir yayın havuzu oluşturarak ve o çalışmaların belirli ölçütlerle değerlendirilmesi yoluyla yapılabilir (Şeref ve Karagöz, 2020, s. 1146). Bilimsel bilginin üretiminde ve yayılmasında en çok kullanılan ana kanallardan ikisi, dergi ve kitaplardır. Bilimsel yayınlar, bilim insanlarının deney, gezi ve gözlem sonucu elde ettiği bilgi ve bulguları akademik ortamda paylaşmasını ve bulgularının başkalarına da ulaştırılmasını sağlar. Bilimsel iletişim sürecinde akademik yayınların bibliyometrik ölçekler kullanılarak incelenmesi mümkündür ve bu analiz yöntemi alana özgü bilimsel dergilerin tanıtımı, akademik alanın yapısı hakkında bilgi aktarımı açısından son derece önemli görülmektedir. Bibliyometrik analiz, akademik yayın türlerindeki bibliyografik göstergeleri analiz etmeyi sağlayan sistematik bir tekniktir (Karagöz ve Şeref, 2021, s. 420). Böylelikle yayınlar, bibliyometrik analizler yoluyla belirli özellikleri açısından incelenerek çeşitli veriler elde edilir.

İlgili alan yazın incelendiğinde, bu çalışmanın konusu olan dil eğitimi ve kültür alanında bibliyometrik analiz çalışmasının olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte, Türkçe Eğitimi alanındaki makalelerinin ve lisansüstü tezlerinin eğilimlerini belirlemeye yönelik araştırmalara rastlanmaktadır (Akaydın ve Çeçen, 2015; Eyüp, 2020; Karagöz ve Şeref, 2020). Ayrıca, Türkçe Eğitimi alanında, dinleme, konuşma, okuma ve yazma gibi temel dil becerilerine yönelik çalışmaların eğilimlerini belirlemeye yönelik çalışmalar da bulunmaktadır (Tok ve Potur, 2015, s. 60). Yine Türkçe Eğitimi'nde, ancak bu kez yabancı dil olarak Türkçe Öğretimi'ndeki çalışmaların

eğilimlerini belirlemeye yönelik olarak Şeref ve Karagöz (2020) tarafından yapılmış bir çalışma da bulunmaktadır. Alan yazında yine Türkçe Eğitimi'ndeki çalışmaların yönelim ve eğilimlerini bilimsel toplantılar üzerinden inceleyen araştırmalar da görülmektedir (Bozkurt ve Uzun, 2015; Şeref ve Karagöz, 2019). Böylelikle, bu çalışmaların kuram ve uygulama boyutlarında alana katkısının önemi değerlendirilmiştir. Bahsi geçen bu meta analiz çalışmaları, Türkçe Eğitimi alanındaki çalışmaların çoğunlukla betimleyici düzeyde olduğundan alana yeni bir bakış açısı ve yöntem getiren çalışma sayısının az olduğunu ortaya koymuştur (Karagöz ve Şeref, 2021, s. 120). Bu bağlamda, yapılan bu araştırmada, dil çalışmalarında ve eğitiminde kültür ve söylem alanında yapılan çalışmalarla ilgili olarak aşağıda yer verilen sorulara yanıt aranmıştır:

Araştırma Soruları

1. Dil çalışmalarında ve eğitiminde kültür ve söylem alanında yapılan akademik çalışmalarda en sık kullanılan anahtar kelime ağ durumu ve sözcük bulutu analiz sonuçları nedir?
2. Dil çalışmalarında ve eğitiminde kültür ve söylem alanında yapılan akademik çalışmaların yıllara göre sayısal dağılımı nasıldır?
3. Dil çalışmalarında ve eğitiminde kültür ve söylem alanında yapılan akademik çalışmaların Web of Science kategorisindeki listede ilk 10'da yer alma durumuna göre dağılımı nasıldır?
4. Dil çalışmalarında ve eğitiminde kültür ve söylem kapsamındaki yayınların yazarlara göre dağılım haritası nasıldır?
5. Dil çalışmalarında ve eğitiminde kültür ve söylem kapsamındaki yayınların dergilere göre dağılım haritası nasıldır?
6. Dil çalışmalarında ve eğitiminde kültür ve söylem alanında yapılan akademik çalışmaların yayın indekslerine göre dağılımı nasıldır?
7. Dil çalışmalarında ve eğitiminde kültür ve söylem alanında yapılan akademik çalışmaların yer aldığı yayıncı kuruluşların bulunduğu ilk 5 ülkenin dağılımı nasıldır?
8. Dil çalışmalarında ve eğitiminde kültür ve söylem kapsamındaki kaynaklardaki atıf dağılımı nasıldır?
9. Dil çalışmalarında ve eğitiminde kültür ve söylem alanında yapılan akademik çalışmaların ve atıfların ülkelerine yönelik dağılım haritasının görünümü nasıldır?
10. Dil çalışmalarında ve eğitiminde kültür ve söylem alanında yapılan akademik çalışmalardan en çok atıf alan ilk 5 yayının sayısal dağılımı nasıldır?

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu araştırmada, dil çalışmalarında ve eğitiminde kültür ve söylem konusuna dair çalışmaların eğilimini görmek amaçlandığı için betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Betimsel tarama, geçmişte ya da hâlihazırda devam etmekte olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan bir araştırma modelidir (Karasar, 2014, s. 52). Bu bağlamda, araştırmada bahsi geçen konuyla ilgili durum kendi koşulları içinde, etkileme amacı olmadan incelenmiştir.

Veri Toplama ve Verilerin Çözümlemesi

Dil çalışmalarında ve eğitimindeki kültür ve söylem alanındaki yayınların eğilimlerini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada veri analiz tekniği olarak bibliyometrik analiz kullanılmıştır. Bibliyometri terimi, bibliyometrik analizi ilk kez kullanan Pritchard tarafından, matematik ve istatistiksel yöntemlerin kitaplara ve diğer iletişim ortamlarına uygulanması olarak tanımlanmıştır (Pritchard, 1969, s. 348). Çalışmada bibliyometrik analizin kullanılmasının nedeni; bu yöntemin ülkeleri, kurumları, konu alanlarını, dergileri, özel araştırma konularını belirleme ve

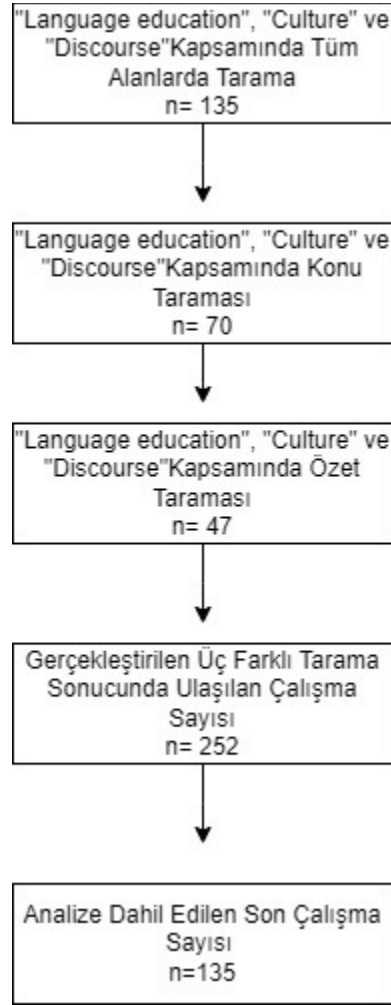
değerlendirmede oldukça etkili olmasıdır (Huang ve diğerleri, 2006, s. 1324). Ayrıca bibliyometri, belirli bir disiplinde ya da alanda yapılan araştırmaların profilini belirlemeyi sağlayıp bilimsel bilgi üretiminin sistemli bir şekilde gelişimini, ağırlık noktasını, eksikliklerini ortaya koymak açısından oldukça önemli bir araştırma türü (Işık ve diğerleri, 2019, s. 64) olduğu için de bu araştırmada kullanılmıştır.

Bu bağlamda çalışmada, araştırma ve inceleme süreçleri, uluslararası etki değeri yüksek akademik/bilimsel çalışmalara ulaşmak amacıyla Web of Science (WoS-Core Collection) akademik veri tabanı kapsamında gerçekleştirilmiştir. Web of Science, 1900'den günümüze dek yayınları içermesi nedeniyle sıkça tercih edilen, en güvenilir ve en yüksek kalite standartlarına sahip bilimsel araştırma veri tabanlarından biri olarak kabul edildiği için bu çalışmanın araştırma sürecinde kullanılmıştır (Gaviria-Marin ve diğerleri, 2019, s. 23; Li ve Hale, 2016, s. 109). WoS veri tabanında 21.000'den çok hakemli ve yüksek kaliteli akademik çalışma bulundurmaktadır. Bununla birlikte, ESCI, SSCI, AHCI endekslerde yer alan akademik çalışmalar ve bu çalışmalara yapılan atıflar da tespit edilebilmektedir (Açıkgöz ve Çizmeli, 2023, s. 78). Bu kapsamda bu çalışma, üç aşamadan oluşmaktadır. Araştırmanın ilk aşamasında Web of Science (WoS) veri tabanında bibliyometrik analiz yapılmış, ikinci aşamasında WoS bibliyometrik analizi sonucu elde edilen çalışmalar VOSviewer üzerinde anahtar kelime eş-oluşum analizi ve ortak alıntıyla atıfta bulunulan kaynak analizine tabi tutulmuştur. Üçüncü aşamada da elde edilen veriler uygun tablo ve şekillerle sunularak değerlendirilmiştir.

İşlem Süreci

Bu çalışmada bibliyometrik analiz için anahtar kelimeler ve tarama kapsamı, dil alanında 2, dil ve kültür çalışmaları alanında 2, dil eğitimi alanında 2 ve söylem alanında 2 olmak üzere toplamda 8 uzman görüşü alınarak belirlenmiştir. Buna göre; "language education" (dil eğitimi), "culture" (kültür), "discourse" (söylem) anahtar kelimelerini kullanarak, tüm alanlar, konu ve özet bağlamında 3 farklı düzeyde bir tarama gerçekleştirilmiştir. Daha sonra Web of Science veri tabanında oluşturulan algoritmayla detaylı aramada, öncelikle tüm alanlar (all fields) arama kriteri çerçevesinde, belirlenen anahtar kelimeleri kapsayacak şekilde ve ve/veya/değil mantıksal sınamalarla eşleştirilerek taramalar yapılmıştır. Tarama sonucunda toplam 135 çalışmaya ulaşılmıştır. Konu filtresi kapsamında "language education" (dil eğitimi), "culture" (kültür), "discourse" (söylem) anahtar kelimeleriyle yapılan taramada 70 çalışma tespit edilmiştir. Sonraki aşamada ise arama filtresi, özet (abstract) olacak şekilde daraltılmıştır. Bu aşamada "language education" (dil eğitimi), "culture" (kültür), "discourse" (söylem) anahtar kelimeleri kullanarak çalışma özetleri kapsamında gerçekleştirilen tarama sonucunda 47 çalışmaya ulaşılmıştır. Gerçekleştirilen üç farklı tarama sonucunda toplam 252 çalışmaya ulaşılmıştır. Tüm taramalardan sonra farklı filtreleme taramaları neticesinde elde edilen birbirinin aynı olan çalışmaların tespit edilmesi üzerinde çalışılmış; 117 çalışma analiz kapsamından çıkartılmıştır. Daha sonra elde edilen çalışmalar incelenerek araştırmanın kapsamında olup olmaması açısından uygunluğu değerlendirilmiştir. Araştırmada amaca uygun olarak belirlenen kelimelerle tarama yapıldığında ilk makaleye 2011 yılında rastlanmıştır. Bu nedenle araştırma, 2011-2024 yılları arasında kaleme alınmış ve yukarıda belirtilen mantıksal sına ve filtreleme sonucunda elde edilmiş 135 makaleyi kapsamaktadır. Sonuç itibarıyla yapılan ayrıntılı incelemeler neticesinde araştırma kapsamı olan dil eğitiminde kültür ve söylem konulu olduğuna kesin olarak kanaat getirilen 135 yayın, bu araştırmanın veri setini oluşturarak analizlere dâhil edilmiştir. İncelenen çalışmalara ilişkin literatür taraması süreci, araştırmacı tarafından yapılan akış diyagramı şeklinde şekil 1'de sunulmuştur:

Şekil 1. Araştırmanın Akış Diyagramı

Gerçekleştirilen tarama neticesinde ulaşılan çalışmalar; yayın yıllarının, yayın indekslerinin ve çalışmalarda kullanılan anahtar kelimelerin dağılımı, araştırma kapsamında yer alan yayınların Web of Science kategorisindeki listede ilk 10'da yer alma durumuna göre, Web of Science veri tabanında yayımlanan akademik çalışmalardan en çok atıf alan ilk 5 yayının sayısal, konuya yönelik çalışmaların atıflarının ülkelerine yönelik, dergilere göre, yayınların yazarlarına göre, araştırma kapsamında yer alan yayıncı kuruluşların bulunduğu ilk beş ülkenin dağılımları Web of Science veri tabanından çekilip analiz edilmiş, tablo ve grafikler biçiminde görselleştirilmiştir. Araştırma kapsamında incelenen çalışmaların anahtar kelimelerine göre ve yazarların atıflarının ülkelerine göre yoğunluk haritaları VOSviewer sözcük haritalama programı aracılığıyla, anahtar kelimelerin kullanımına ilişkin sıklık durumları ise grafik şeklinde sunulmuştur. Böylelikle, araştırmada elde edilen verilerin grafik, tablo ve şekil gibi görsellerle desteklenmesi yoluyla sonuçların açık ve anlaşılır bir şekilde sunulması amaçlanmıştır.

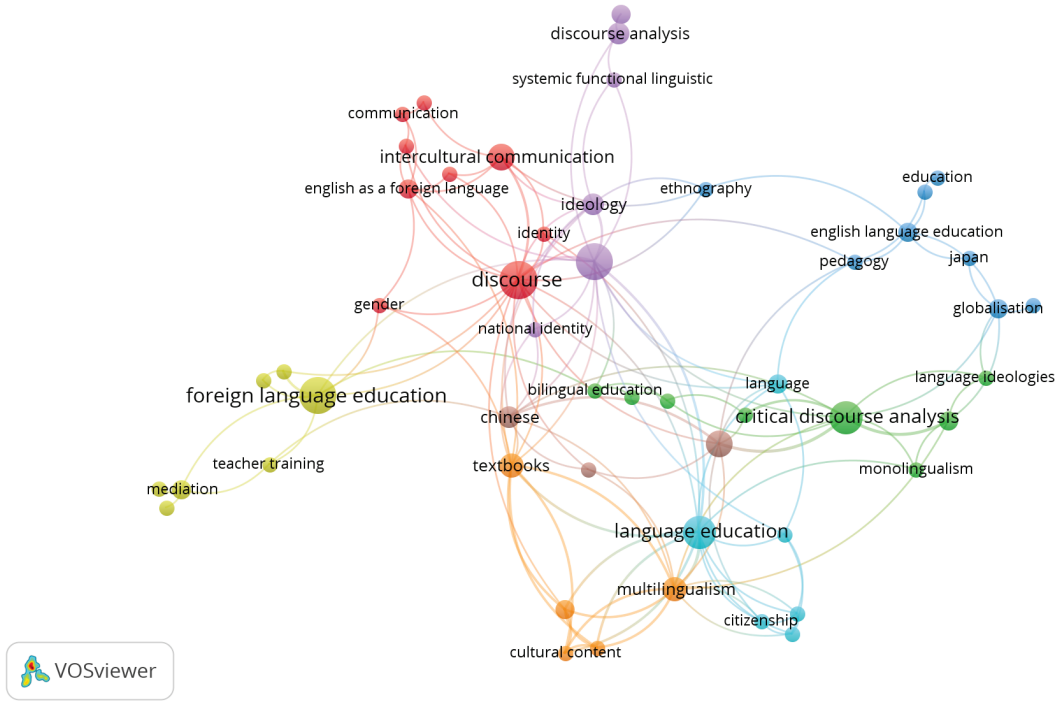
Bulgular

Bu bölümde, dil ve eğitim kavramlarıyla kültür ve söylem konuları arasındaki ilişkileri inceleyen makalelerin veri ölçütleri kullanılarak bibliyometrik analiz tekniğiyle yapılan analiz sonuçları, tablo ve grafikler şeklinde ortaya konmuştur. Araştırmada, makalelerin yayımlandığı

Dil Çalışmalarında Kültür ve Söylem: Bibliyometrik Bir Analiz

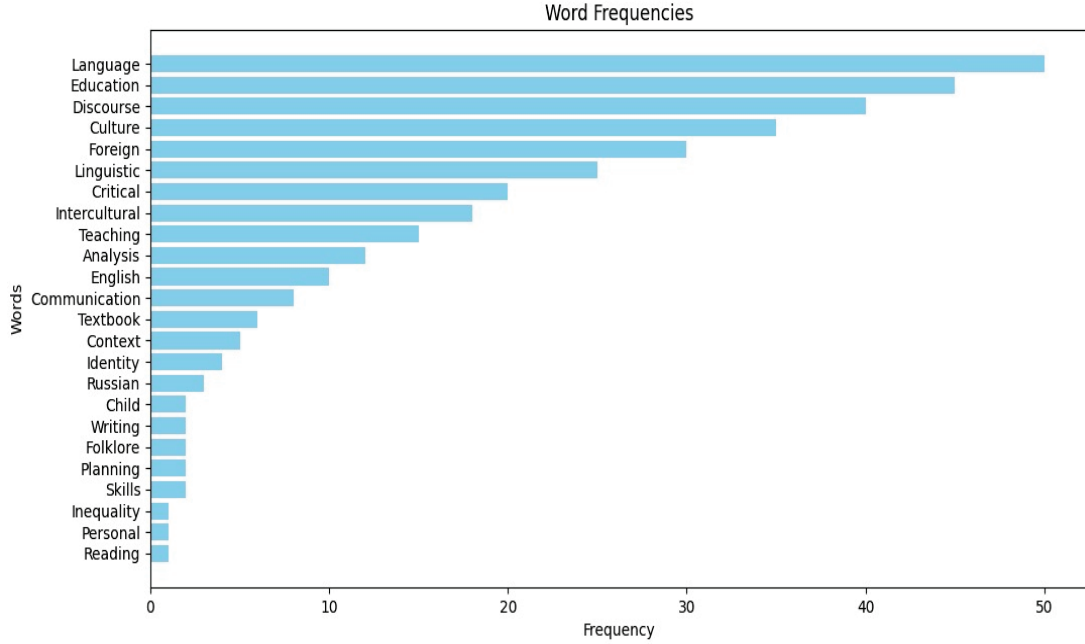
dergiler, makale yazarları ve makalelerde geçen anahtar kelimeler gibi sayısal ve kavramsal veriler dikkate alınmıştır. Araştırmada ilk olarak analiz konusu yapılan çalışmalarda kullanılan anahtar kelimelerin VOSviewer görüntüsü şekil 2'de sunulmuştur:

Şekil 2. Yayınların Anahtar Kelimelerinin VOSviewer Yoğunluk Haritası Görseli

Bu çalışma kapsamında incelenen çalışmalardaki anahtar kelimelere ilişkin Şekil 2'deki yoğunluk haritası incelendiğinde 'Söylem', (Discourse), 'Eleştirel Söylem Çözümlemesi' (Critical Discourse Analysis), 'Dil Eğitimi' (Language Education), 'Yabancı Dil Eğitimi' (Foreign Language Education), 'Kişiler Arası İletişim' (Interpersonal Communication), 'Ders Kitabı' (Textbook), 'İdeoloji' (Ideology) kelimelerinin haritanın yoğun kesimlerini oluşturduğu görülmektedir. Bununla birlikte yoğunluk sırasına göre, 'Dil' (Language), 'Dil İdeolojileri' (Language Ideologies), 'Eğitim' (Education), 'Pedagoji' (Pedagogy), 'Sistemik İşlevsel Dilbilim' (Systemic Functional Linguistic), 'Kimlik' (Identity), 'Cinsiyet' (Toplumsal Cinsiyet), 'Öğretmen Eğitimi' (Teacher Training), 'Küreselleşme' (Globalization), 'Japonya' (Japan), 'Çin' (Chinese) kelimelerinin, incelenen çalışmalarda yoğun olarak kullanılan anahtar kelimeler olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda ayrıca incelenen çalışmalardaki anahtar kelimelerin sıklığına ilişkin görsel aşağıda sunulmuştur:

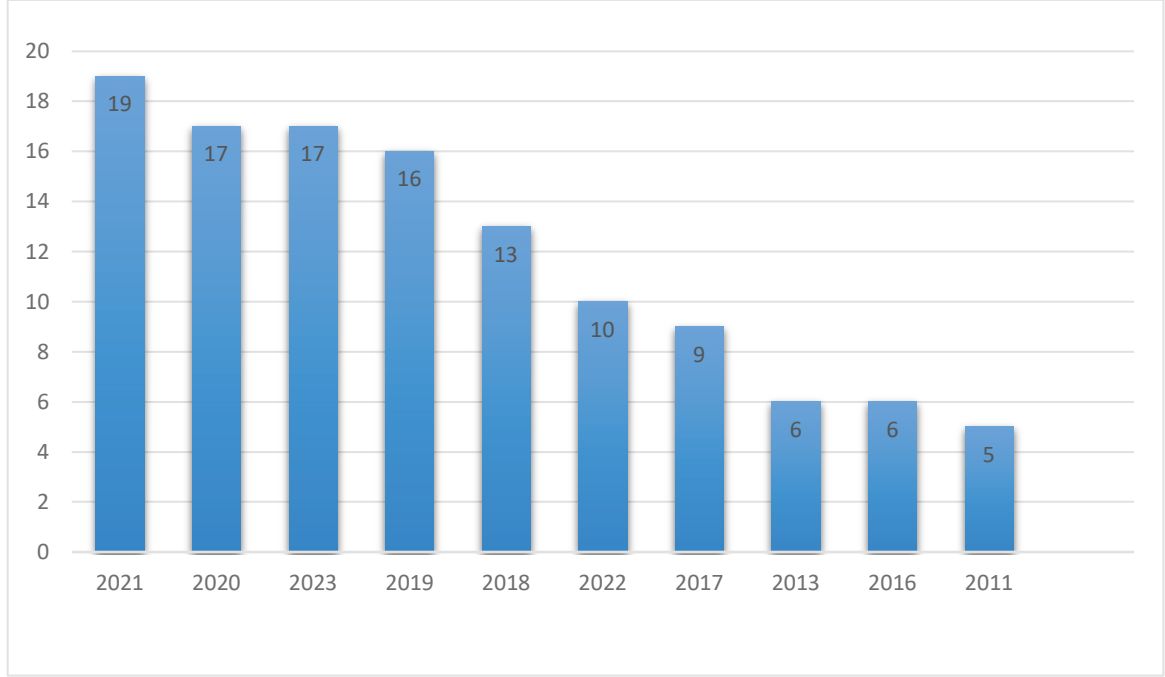
Şekil 3. Yayınların Anahtar Kelimelerinin Sıklığı

Şekil 3'teki görsel incelendiğinde, en yaygın kullanılan anahtar kelimelerin; 'Dil' (Language), 'Eğitim' (Education), 'Söylem' (discourse), 'Kültür' (Culture), 'Yabancı' (Foreign), 'Dilbilim' (Linguistic), 'Eleştirel' (Critical), 'Kültürlerarası' (Intercultural), 'Öğretim' (Teaching), 'Analiz' (Analysis), İngilizce (English) olduğu; bu kelimeleri sırasıyla; 'İletişim' (Communication), 'Ders Kitabı' (Textbook), 'Bağlam' (Context), 'Kimlik' (Identity), 'Rusça' (Russian) sözcüklerinin takip ettiği görülmüştür. Bu bulguların da, şekil 2'deki yoğunluk haritasıyla kimi noktalarda örtüştüğü; ancak sıklık analizinde daha fazla ayrıntıya girilebildiği ve detaylı analiz imkânı olduğu için yoğunluk haritasında tespit edilemeyen kelimelerin bu şekilde ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlardan bazıları; 'Çocuk' (Child), 'Analiz' (Analysis), 'Yazma' (Writing), 'Halkbilim' (Folklore), 'Planlama' (Planning), 'Beceriler' (Skills), 'Eşitsizlik' (Inequality), 'Kişisel' (Personal), 'Okuma' (Reading) olarak tespit edilmiştir. Bununla birlikte, analizde en yoğun ve belirgin olarak ortaya çıkan kelimelerin; söylem, dil, dilbilim ve eğitim olduğu görülmüştür. Söylem, dil biliminde, sosyal bağlamlarda sözlü ya da yazılı dilde bir cümleden daha uzun bir birim olarak tanımlanır. Dolayısıyla, dil biliminin kapsamında olan ve dil ilgili olan 'söylem'le ilgili yapılan araştırma ve çalışmalarda, dil ve dil bilim kelimelerinin sıklıkla kullanılmış olması, beklenen bir durumdur ve bulgular da bu yöndedir. Dil, içinde bulunduğu bağlamın kodları ve üretimi olduğundan, dil eğitiminde, özellikle yabancı dil eğitiminde dille birlikte, söylemi oluşturan sosyokültürel bağlam oldukça önemli olmaktadır. Bu inceleme kapsamındaki yayın ve bulgular, bu duruma koşut bir biçimde ortaya çıkmıştır. Araştırma kapsamında incelenen çalışmaların yayın yıllarına göre dağılımları Şekil 4'te sunulmuştur:

Şekil 4. Araştırma Kapsamında Yer Alan Yayınların Yıllarına Göre Grafik Dağılımı

Dil eğitiminde kültür ve söylem konu alanıyla ilgili çalışma sayılarının yıllara göre dağılımına bakıldığında, Web of Science veri tabanında bu konuyla ilgili ve belirtilen kriterlerdeki çalışmaların ilk olarak 2011 yılında kaleme alınmaya başlandığı görülmektedir. Şekil 4 incelendiğinde, 2016 yılından sonra bu alandaki çalışmaların hızla arttığı görülmektedir. Başka bir deyişle, 2011 yılında bu kriterlerde 5; 2013 ve 2016 yıllarında 6'şar yayın bulunmaktayken 2017'de bu sayı 9'a ve 2018'de de 13'e çıkmıştır. 2019 yılında ise sayının 16'yı bulduğu; 2020'de 17; 2021'de 19 olduğu, ancak 2022'de tekrar 10'a düştüğü görülmektedir. Son olarak 2023'te bu alandaki yayınların hızlı bir yükselişe geçtiği ve 17'ye ulaştığı görülmektedir. Bu dağılımın bir sebebi olarak 2019 yılındaki COVID 19 pandemisi ve pandeminin etkisiyle 2020-2021 yılları arasında "COVID 19, uzaktan eğitim" gibi konularla ilgili çalışmaların ağırlıkta olduğu söylenebilir. COVID 19 ve etkileri azalmaya başlayınca, yine diğer alanlardaki çalışmalarda olduğu gibi, dil eğitiminde kültür ve söylem konulu çalışmalara da yönelim başlamıştır. Belirlenen anahtar kelimelerle yapılan tarama sonucunda ulaşılan yayınların WOS kategorisindeki listede ilk 10'da yer alma durumlarına göre dağılımları tablo 1'de sunulmuştur:

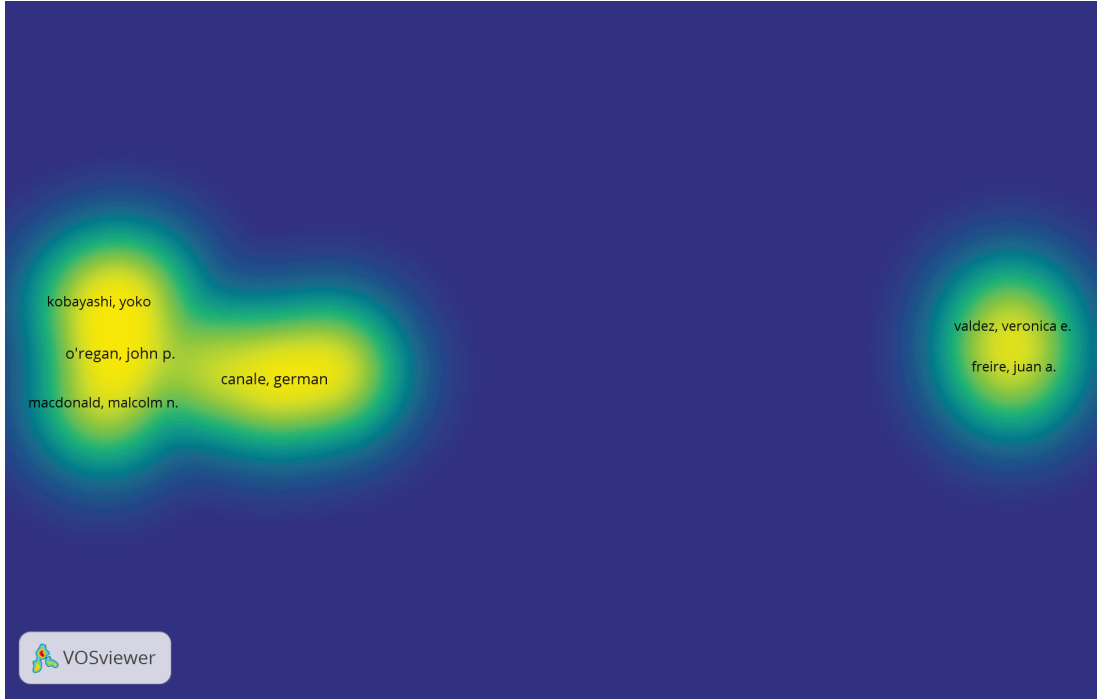
Tablo 1. Araştırma Kapsamında Yer Alan Yayınların Web of Science Kategorisindeki Listedeki İlk 10'da Yer Alma Durumlarına Göre Dağılımı

Web of Science Kategorisi	f	(%)
Eğitim: Eğitim Araştırmaları	76	56.29
Dil: Dilbilim	68	50.37
Dilbilim	47	34.81
Sosyal Bilimler: Disiplinler arası	10	7.40
Kültürel Çalışmalar	5	3.70
İletişim	2	1.48

Film Radyo Televizyon	2	1.48
İnsani Bilimler: Çok Disiplinli	2	1.48
Disiplinler arası Bilimler	2	1.48
Psikoloji: Çok Disiplinli Alanlar	2	1.48

Tablo 1 incelendiğinde, araştırma kapsamına dâhil edilen dil eğitiminde kültür ve söylem konulu çalışmaların Web of Science kategorisine göre ilk 10'daki dağılımının; Eğitim: Eğitim Araştırmaları; Dil: Dil Bilim; Sosyal Bilimler: Disiplinler arası; Kültürel Çalışmalar; İletişim; Film-Radyo-Televizyon; İnsani Bilimler: Çok Disiplinli; Disiplinler arası Bilimler; Psikoloji: Çok Disiplinli alanlardan oluştuğu görülmektedir. İncelenen çalışmaların odak noktasını eğitim ve özelden de dil eğitimi oluşturduğu için bu çalışmaların temelde eğitim araştırmaları altında olduğu görülmektedir; öyle ki eğitim araştırmaları, Web of Science kategorisinde %56.29'u oluşturmaktadır. Bununla birlikte, söylem konusu dil bilim kapsamında olduğu için, dil bilimle ilgili çalışmalar Web of Science kategorisinin %34.81'ini, dil: dil bilimle ilgili çalışmalar ise çalışmaların %50.37'sini oluşturmaktadır. Bununla birlikte, sosyal bilimler, disiplinler arası çalışmalar Web of Science kategorisinin %7.40'ını, kültürel çalışmalar ise %3.70'ini oluşturmaktadır. Araştırma kapsamındaki yayınların yazarlara göre dağılım haritası şekil 5'te sunulmuştur:

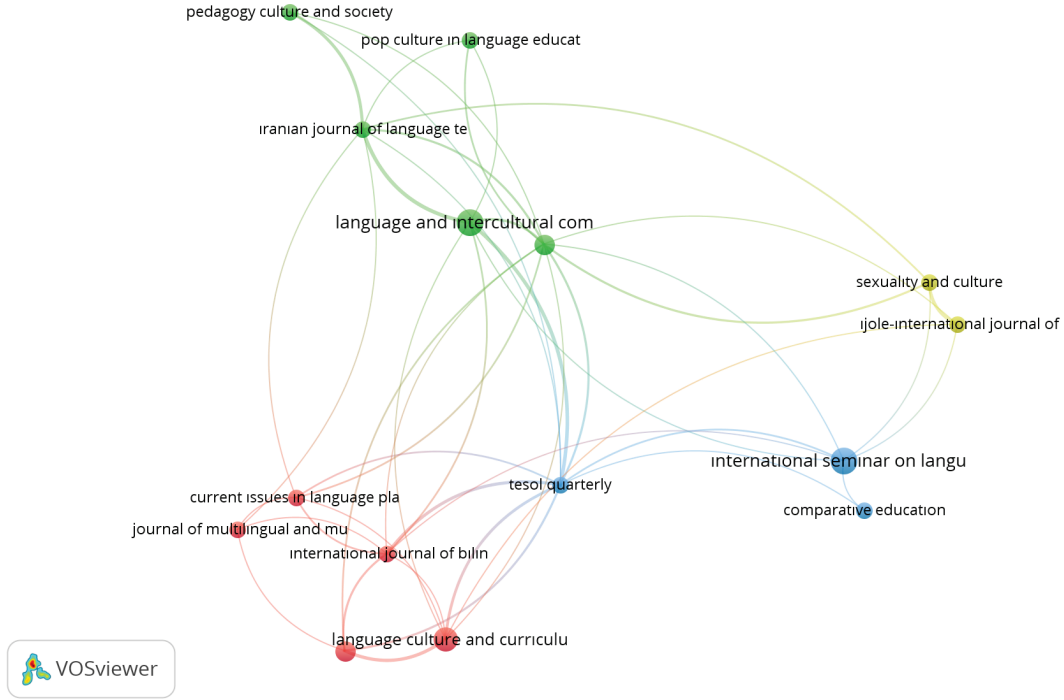
Şekil 5. Araştırma Kapsamındaki Yayınların Yazarlara Göre Dağılım Haritası

Dil çalışmalarında ve eğitiminde kültür ve söylem konusuna ilişkin olarak bir yazarın en az iki tane yayında yer alması ve bir yazarın en az iki defa alıntılanmış olması biçiminde gerçekleştirilen analiz sonucu şekil 5'te sunulmuştur. Bu analiz neticesinde, 229 yazar sonucuna ulaşılmış, bunun sonucunda da 11 adet yoğunluk noktası ortaya çıkmıştır. Dil eğitiminde kültür ve söylem konulu yayınların analizlerine göre ilişkili olan yazarlar haritada yer aldığı gibi; Juan Freire, Veronica Valdez, German Canale, Yoko Kobayashi, John O'regan, Malcolm MacDonald şeklinde ortaya çıkmıştır. Araştırma kapsamındaki yayınların dergilere göre dağılım haritası şekil 6'da sunulmuştur:

Dil Çalışmalarında Kültür ve Söylem: Bibliyometrik Bir Analiz

Şekil 6. Araştırma Kapsamındaki Yayınların Dergilere Göre Dağılım Haritası

Bir kaynağın en az iki yayın türünde geçmesi ve yine bir kaynağın en az iki defa alıntılanması biçiminde gerçekleştirilen analiz sonucu şekil 6'da sunulmuştur. Bu analiz sonuçlarına göre 90 kaynağa ulaşılmış, sonuçta da 17 örüntü haritası ortaya çıkmıştır. Dil çalışmalarında ve eğitiminde kültür ve söylem konulu yayınların analizlerine göre ilişkili olan kaynaklar haritada yer aldığı gibi; Pedagoji, Kültür ve Toplum, Dil Eğitiminde Kültür, Dil ve Kültürler arası İletişim, Cinsiyet ve Kültür, Dil Kültür ve Öğretim Programı, Karşılaştırmalı Eğitim, Dilde Uluslararası Seminer, Uluslararası İki Dillilik Dergisi, Diğer Dillerin Konuşurlarına İngilizce Öğretimi, Dil Planlamasında Güncel Meseleler, Çok Dilli ve Çok Kültürlü Gelişim Dergisi, Uluslararası Dil Eğitimi Dergisi şeklinde ortaya çıkmıştır. Araştırma kapsamında incelenen çalışmaların Web of Science (WoS) indekslerine göre dağılımları tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Araştırma Kapsamında Yer Alan Yayınların Yayın İndekslerine Göre Dağılımı

Web of Science Index	f	(%)
Emerging Sources Citation Index (ESCI)	58	42.96
Social Sciences Citation Index (SSCI)	54	40.00
Arts & Humanities Citation Index (A&HCI)	28	20.74
Conference Proceedings Citation Index – Social Science & Humanities (CPCI-SSH)	14	10.37
Book Citation Index – Social Sciences & Humanities (BKCI-SSH)	9	6.66

Tablo 2 incelendiğinde çalışmaların büyük çoğunluğunun (%42.96) 'Emerging Social Sciences Citation Index (ESCI)' (Geçiş Sürecindeki Kaynakların Atıf Dizini) sisteminde, ESCI'yi takip eden

diğer dizinin ise 'Social Sciences Citation Index' (Sosyal Bilimler Atf Dizini) olduğu görülmektedir. Bu kapsamda, ele alınan yayınların %40'ı Sosyal Bilimler Atf Dizini'nde yer almaktadır. Bu çalışmada ele alınan yayınların dil eğitiminde kültür ve söylemi kapsayan genelde eğitim bilimleri, dil ve edebiyat alanı ağırlıklı çalışmalar olduğu için çoğunlukla Sosyal Bilimler Atf Dizini adlı sistemde dizinlenmeleri olağan görülmektedir. Bu çalışmada incelenen çalışmaların %20.74'ü olan azımsanmayacak çoğunluğunun Arts & Humanities Citation Index (A&HCI) adlı Sanat ve İnsani Bilimler alanındaki yayınların dizinlendiği sistemde olduğu görülmektedir. Bu atf dizinine ait oranın yüksek çıkmasının sebebi, Sosyal bilimler Atf Dizini'nde olduğu gibi, bu çalışmada ele alınan yayınların dil eğitimi, kültür ve söylem konusu bağlamında eğitim, dil ve edebiyat gibi alanlara ait olmasıdır. Bununla birlikte, yayınların dizinlendiği diğer sistemler sırasıyla sosyal bilimler alanında konferans bildirilerinin dizinlendiği; Conference Proceedings Citation Index – Social Science & Humanities (CPCI-SSH) (%10.37) ve sosyal ve insani bilimler alanındaki kitapların dizinlendiği; Book Citation Index – Social Sciences & Humanities (BKCI-SSH) (%6.66) şeklinde olduğu tespit edilmiştir. Araştırma kapsamında yer alan yayıncı kuruluşların bulunduğu ilk beş ülkenin dağılımı tablo 3'te sunulmuştur:

Tablo 3. Araştırma Kapsamındaki Yayıncı Kuruluşların Bulunduğu İlk Beş Ülkenin Dağılımı

Ülkeler	f	(%)
ÇİN	23	17.03
ABD	23	17.03
RUSYA	20	14.81
İNGİLTERE	17	12.59
JAPONYA	12	8.88

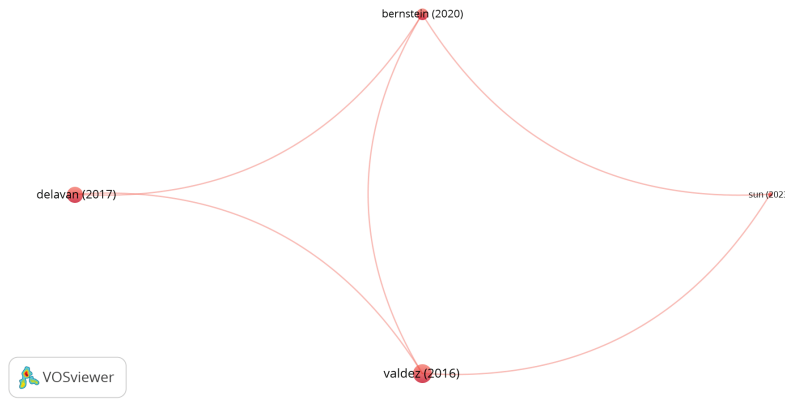
Tablo 3'te araştırma konusu ile ilgili çalışmaların yayıncı kuruluşların faaliyet gösterdikleri ülkelere göre dağılımı yer almaktadır. Tablo incelendiğinde, araştırma kapsamında incelenen çalışmaların yayımlandıkları yayın kuruluşlarının %17.03'ünün Çin ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yer aldığı görülmektedir. Bunu %14.81'lik bir yüzde ile Rusya, %12.59'luk bir yüzde ile İngiltere ve %8.88 ile Japonya takip etmektedir. Tabloya bakıldığında, Web of Science akademik veri tabanında dil eğitimi, kültür ve söylem konulu disiplinler arası çalışmaların en fazla yayımlandığı 5 ülke arasında sırasıyla, Çin, Amerika Birleşik Devletleri, Rusya, İngiltere ile Japonya'nın yer aldığı görülmüştür. Bu bağlamda, Çin ve Amerika Birleşik Devletleri'nde 23'er, Rusya'da 20, İngiltere'de 17 ve Japonya'da 12 çalışmanın gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Araştırma kapsamında yer alan yayınlardan en fazla atıf alan ilk 5 çalışmaya dair dağılım tablo 4'te sunulmuştur:

Tablo 4. Araştırma Kapsamında Yer Alan Yayılardan En Çok Atıf Alan İlk Beş Çalışma

Yazarlar	Çalışma Başlığı	Atıf Sayısı
Kramsch, C	Culture in foreign language teaching	115
O'Regan, JP	English as a Lingua Franca: An Immanent Critique	65
Teo, P	Teaching for the 21st century: A case for dialogic pedagogy	61
Valdez, Ve, Delavan, G, Freire, JA	The Marketing of Dual Language Education Policy in Utah Print Media	52

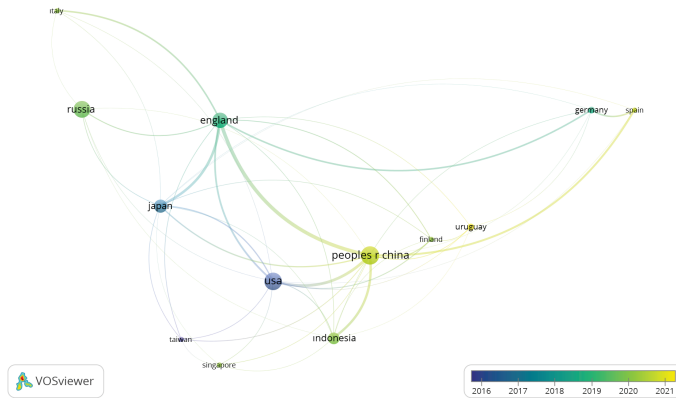
Tablo 4'te araştırma kapsamındaki yayınların en fazla atıf alanlarından ilk 5 yayına bakıldığında ilk sırada 115 atıfla, Claire Kramsch'a (2013) ait 'Yabancı Dil Öğretiminde Kültür' (Culture in Foreign Language Teaching) adlı yayın görülmektedir. En fazla atıf alan yayın listesinin ikinci sırasında 65 atıfla JP O'Regan'a (2014) ait 'Bir Lingua Franca Olarak İngilizce: İçkin Bir Eleştiri' (English as a Lingua Franca: An Immanent Critique) adlı yayın bulunmaktadır. Bu yayını 61 atıfla P Teo'ya (2019) ait '21.yüzyılda Öğretim: Diyalojik Pedagoji Örneği' (Teaching for the 21st Century: A case for Dialogic Pedagogy) adlı çalışma takip etmektedir. Son sırada ise 52'şer atıfla Valdez, Delavan ve Freire' ye (2016) ait 'Utah Yazılı Medyasında Çift Dilli Eğitim Politikasının Pazarlanması' (The Marketing of Dual Language Education Policy in Utah Print Media) ile başka bir yayınıyla atıflarda ilk sırada olan yine Claire Kramsch'a ait ilk basımı 1998 olan 'Dil ve Kültür' (Language and Culture) isimli yayın bulunmaktadır. Araştırma kapsamındaki yayınların atıf haritası şekil 7'de sunulmuştur:

Şekil 7. Araştırma Kapsamındaki Yayınların Atıf Haritası

Dil çalışmalarında ve eğitiminde kültür ve söylem konusuna ilişkin olarak bir yayının en az iki kez alıntılanmasını içerecek şekilde gerçekleştirilen analiz sonucu şekil 7'de sunulmuştur. Bu analiz neticesinde, 135 adet yayına ulaşılmış, sonuçta da söz konusu 135 dokümanın kendi içerisinde belirtilen kriterler doğrultusunda 64 adet bağlantı ortaya çıkmıştır. Bunların da yoğun alıntılanmalarının gerçekleştirildiği yazar bilgisi, haritada da paylaşıldığı üzere, şu şekildedir; Valdez (2016), Delevan (2017), Bernstein (2020), Sun (2023) şeklinde ortaya çıkmıştır. Yayınların ülkelere göre dağılımının dairesel grafik şeklinde gösterimi aşağıda sunulmuştur:

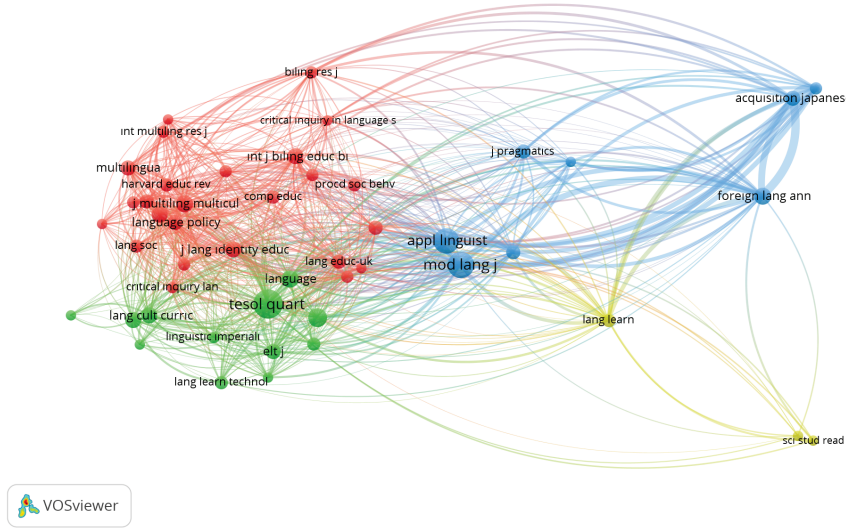
Şekil 8. Yayınların ve Atıfların Ünelere Göre Dağılım Haritası

Bir ülkeye ait en az iki yayın ve yayınlara ait en az iki atıf sonucu verecek şekilde gerçekleştirilen analiz sonucu şekil 8'de sunulmuştur. Buna göre 35 ülkenin 13 tane bağlantı haritası ortaya çıkmıştır. Dil eğitiminde kültür ve söylem konulu yayınların analizlerine göre ilişkili olan ülkeler haritada yer aldığı gibi; Çin, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Japonya, Endonezya, Rusya, Almanya, İspanya, Tayvan, Singapur, Finlandiya, Uruguay ve İtalya şeklinde ortaya çıkmıştır. Araştırma kapsamındaki yayınların atıflarına göre kaynak dağılımı şekil 9'da sunulmuştur:

Şekil 9. Araştırma Kapsamındaki Yayınların Atıflarına Göre Kaynak Dağılımı

Dil çalışmalarında ve eğitiminde kültür ve söylem konusuna ilişkin olarak bir kaynağın en az on defa alıntılanmış olmasına göre yapılan analizler sonucu 3563 tane kaynağa ulaşılmış, bunun sonucunda da söz konusu 3563 dokümanın kendi içerisinde belirtilen kriterler doğrultusunda 48 adet bağlantı ortaya çıkardığı görülmüştür. Bunlardan yoğunluk düzeyi en yüksek olanlar; Başka Dillerin Konuşurları İçin İngilizce Öğretimi, Uygulamalı Dilbilim, Modern Diller Dergisi, Edimbilgisi, Yabancı Dil Yıllıkları, Dil ve Kültür Öğretim Programı, Dil Öğretim Teknolojisi, Procedia Sosyal ve Davranışsal Bilimler, Çok Dillilik ve Harvard Eğitim İncelemeleri olarak ortaya çıkmaktadır.

SONUÇ

Web of Science (WoS) veri tabanı, bilimsel çalışmalar açısından önemli bir veri tabanıdır. Araştırmacılara; SSCI, SCIE, AHCI, CPCI olmak üzere dört ayrı veri tabanından alınan verileri sunmaktadır. Eğitim alanında son yıllarda WoS veri tabanında yayımlanan dergiler nicelik ve nitelik bakımından artmakta, bu bağlamda da WoS veri tabanı her alanda olduğu gibi eğitim alanında da araştırma yapmak isteyen araştırmacılara güncel ve kaliteli yayınlar sunmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada Web of Science veri tabanındaki yayınlar esas alınmış, buradaki dil çalışmalarında ve eğitiminde kültür ve söylem alanındaki yayınlar analiz edilmek üzere öncelikle, 'dil eğitimi', 'kültür' ve 'söylem' terimlerine yönelik olarak tüm dünyada kapsamlı ve saygın kabul edilen Web of Science (WoS) akademik veri tabanında tarama gerçekleştirilmiş, yapılan filtrelemeler neticesinde 135 çalışmanın araştırma konusu kapsamında olduğu belirlenerek analizlere dâhil edilmiştir. Araştırma kapsamındaki çalışmalar; "anahtar kelimeler, Web of Science kategorisine göre, yıllara göre araştırma sayıları, çalışmaların yayın indekslerine göre, çalışmaların yayıncı kuruluşlarının bulunduğu ülkelere göre, WoS ve tüm veri tabanlarındaki atıfların yıllara ve ülkelere göre, çalışmaların yayımlandıkları dergilere göre, yayınların yazarlara göre dağılımlarına göre analiz

edilmiş, elde edilen bulgular yorumlanmıştır. Bu araştırmanın bulgu ve sonuçlarının, dile dair alanlarda kültür ve söylem konularında gerçekleştirilen çalışmalar ve eğilimlere ulaşılmasını olanaklı kılarak böylelikle alanda daha fazla üzerinde durulmasının, eksik olduğunun ya da geliştirilmesi gerektiğinin düşünüldüğü çalışmaların yapılmasını sağlayacağı düşünülmektedir. Sonuç olarak, bu çalışma kapsamında analiz edilen ve tartışma bölümünde değerlendirilen çalışmalar, dil eğitiminde kültür ve söylem alanında beklenen düzeyde çalışmanın gerçekleştirilmediğini, araştırmalar noktasında nicelik ve kapsam bakımından genişlemenin gerektiği görülmektedir. Aynı zamanda bu araştırmalar, dil eğitiminde kültür ve söylem konusunun çok yönlü ve birçok alanı kapsayan bir konu olduğu; bu konunun hem ana dil hem yabancı dil eğitiminde önemli bir noktada durduğunu ve pedagoji, sosyoloji, politika, din, ekonomi gibi birçok alanla ilişkili olduğundan hassasiyetle yaklaşılması gereken bir noktada durduğunu göstermektedir. Dil eğitiminde kültür ve söylem meselesi, yadsınamaz bir konu olduğundan bu meselenin ele alınması ve yeni yöntem, teknik ve metotların araştırılıp geliştirilmesi önerilmektedir. Bu bağlamda, bu ve bunun gibi çalışmaların bu önemli ve geliştirilmesi gereken alanı araştırmaya devam etmek adına başka çalışmalar için ilham ve çıkış noktası oluşturacağı düşünülmekte, bu alanda daha fazla çalışma yapılması önerilmektedir. Alan yazında konuyla ilgili bibliyometriye dayalı bilimsel çalışmaların sınırlı sayıda olduğu da düşünüldüğünde, bu çalışmanın disiplinler arası dil, söylem ve kültür çalışmaları alanındaki yazına katkı sağlayacağına inanılmaktadır.

Bu bağlamda, eğitim alanına ilişkin bibliyometrik analize yönelik alan yazındaki çalışmalara bakıldığında en yakın zamanda yapılan çalışmanın Gülmez, Özteke ve Gümüş'e (2021) ait uluslararası dergilerde yayımlanan Türkiye kaynaklı eğitim araştırmalarının genel görünümünü bibliyometrik analiz yöntemiyle inceledikleri yayın görülmektedir. Bu yayında, eğitim teknolojileri ve fen eğitimi alanlarında çalışmalar yapan yazarların üretkenlik ve etki açısından ön plana çıktıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç da, bu çalışmanın, tarama yapılan WOS dizininde dil eğitimi ve kültür alanındaki yayınların diğer alanlara göre az olması yönündeki bulgusunu destekler niteliktedir.

Dil eğitimi alanında yapılan bibliyometrik analiz çalışmalarına bakıldığında öncelikle Karagöz ve Şeref'in (2019) kaleme aldığı ve okuma alanındaki araştırmaların bibliyometrik analiz yöntemiyle incelendiği çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmanın da veri kaynağını, Web of Science (WoS) veri tabanından elde edilen veriler oluşturmaktadır. Çalışmadan elde edilen verilere göre, okuma alanındaki araştırmaların çoğunlukla makale türünde (% 69.18) ve İngilizce (% 92.46) olarak yayımlanmıştır.

Dil eğitiminde yazma becerisiyle ilgili WoS veri tabanında dizinlenen makaleleri incelemek ve mevcut eğilimleri belirlemek amacıyla bibliyometrik analiz yöntemini kullanarak yaptıkları çalışmada Karagöz ve Şeref (2020), bu alandaki en üretken ülkenin 2695 makaleyle Amerika Birleşik Devletleri olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca, alan yazına Türkiye'den de önemli katkıların sağlandığı ve Steve Graham adlı yazarın alan yazında öne çıkan çekirdek araştırmacılarından biri olduğu tespit edilmiştir. Karagöz ve Şeref'in çalışmasının bulguları, bu çalışmanın bulguları olan en çok yayın yapılan ülkenin ABD ve Çin olduğu yönündeki verileri desteklemektedir.

Daha özeldir Türkçe eğitime yönelik çalışmalara bakıldığında, Şeref ve Karagöz'ün (2019), Türkçe eğitimi akademik alanına ilişkin bibliyometrik analiz yöntemiyle değerlendirme yaptıkları çalışmalarında, en üretken yazarların Hayati Akyol ve Nihat Bayat; en sık yayın yapılan derginin Eğitim ve Bilim Dergisi olduğu sonucuna varmışlardır. Ayrıca, Web of Science (WoS) veri tabanındaki dergilerde Gazi Üniversitesinde görevli araştırmacıların daha çok yayın yaptığı ve en sık atıfta bulunulan kaynak türünün makale olduğu saptanmıştır. Dil eğitimi ve kültür alanındaki çalışmalara yönelik bibliyometrik analizin yapıldığı bu çalışmada ise en çok yayın yapan yazarların; C.Kramsch , PJ O'regan,P. Teo, V. Valdez olduğu, bu yazarların arasında Türk yazarların bulunmadığı tespit edilmiştir.

Kültürel söylem bağlamında dilin gücü ve önemi, hem çocukların sadece kendi ana dillerinde yetişmeleri ve öğrenim görmeleri gerektiğini savunanlar hem de çift dilliliğe önem verenler tarafından da kabul edilmektedir. Ortak kültür ve değerlerle bir araya gelmiş olan yerli toplumların kolonileştirilme veya yok edilme süreçlerinde, ilk yapılan şeylerden birinin o toplumun kendi ana dillerinin kullanılmasını yasaklamak olması hiç de tesadüf değildir. Kültür öğretimi/öğrenimi, psikoloji, dilbilim, antropoloji, eğitim, kültürler arası iletişim gibi alanların da katkılarıyla gelişen disiplinler arası bir alan olmakla sadece dil öğretmenlerinin sınırları içinde olmayan bir alandır. Ancak, kültür öğrenimi ve öğretimi doğası ve yapısı gereği her zaman dil eğitimcilerinin ilgi ve çalışma konusu olmuştur (Morain,1986; Grittner, 1990; Bragaw, 1991; Moore, 1991; Byram ve Morgan, 1994.) Öyle ki, Jorstad (1981), Seelye (1981, 1994), Crawford-Lange ve Lange (1984), Byram (1988), Kramsch (1993) gibi çalışmaların hepsinde araştırmacılar, kültür ve dil öğretiminin bir arada ve birbirini destekler nitelikte verilmesi için modeller önermişlerdir. Alan yazındaki araştırmalar, dil eğitiminin yalnızca yazılı materyallerle değil; kültürel malzemenin yer aldığı karikatür, müzik, resim, film gibi araçlarla da desteklenmesinin gerektiğini belirtmektedir (İşcan, 2017; Çobanoğulları, 2021). Bu çalışmanın bulguları da, dil eğitimine yönelik yayınların kültür çalışmalarıyla birlikte yürütüldüğünü göstermesi açısından alan yazındaki araştırmalarda ortaya konan kuram, düşünce ve önerilerle koşutluk göstermektedir. Ayrıca, yine bu çalışmanın bulgularının gösterdiği üzere, dil çalışmalarında ve eğitiminde kültür ve söylem meselesi ne kadar önemli bir konu olsa da konuyla ilgili yazın incelendiğinde hem bu alanda kaleme alınan akademik/bilimsel çalışmaların hem de bu çalışmaların değerlendirildiği bibliyometri temelli çalışmaların sınırlı sayıda olduğu ve Türkiye dışındaki yazarlar tarafından kaleme alındığı görülmüştür. Yazında görülen boşluğu gidermeye yönelik olarak bu çalışmada, dil eğitimi alanında gerçekleştirilen kültür ve söylem konulu çalışmaların detaylı literatür analizi sunulurken önemli bir katkıda bulunduğu düşünülmekte, Türkiye bağlamında da hem bu tarz bibliyometrik çalışmaların hem de dil eğitimi ve kültür bağlamında çalışmaların yapılması önerilmektedir.

Extended Abstract

Purpose

One of the ways culture manifests itself is through language. Culture is always a linguistically mediated membership in a discourse community that is both real and imagined. Language plays an important role not only in the construction of culture but also in the emergence of cultural change. At this point, it is very important to develop research and models that combine culture and discourse in language related areas (education, sociology etc.). In the light of all this, the need to further research and study the relationship between culture and discourse in language studies (education, culture, etc.) and to update the information in this field has emerged. In this context, this study aimed to identify the data related to these studies and evaluate the trends by conducting a bibliometric analysis of the studies in the Web of Science database on the use of culture and discourse in language studies and education.

Method

In this research, a descriptive scanning model was used because it was aimed to see the trend of studies on culture and discourse in language studies and education. Descriptive scanning is a research model that aims to describe a past or ongoing situation as it exists. In this context, the situation regarding the subject mentioned in the research was examined within its own conditions, without the aim of influencing. Bibliometric analysis was used as a data analysis technique in this study, which aims to reveal the trends of publications in the area of culture and discourse in language studies and education. In this study, the research and review processes were carried out within the scope of the Web of Science (WoS-Core Collection) academic database in order to access academic/scientific studies with high international impact. In this context, this study consists of three

stages. In the first stage of the research, bibliometric analysis was carried out in the Web of Science (WoS) database, and in the second stage, the studies obtained as a result of WoS bibliometric analysis were subjected to keyword co-occurrence analysis and co-citation and cited source analysis on VOSviewer.

Results

In this research, a detailed analysis of studies on culture and discourse carried out in language related areas is presented. The studies examined within the scope of the research were obtained by examining Web of Science (WoS) academic/scientific database records. As a result of detailed research, 135 studies that were ultimately considered to be within the scope of the research were analyzed. The findings obtained from this research provide various clues about the studies and trends on culture and discourse in language related areas. Considering that there are a limited number of scientific studies based on bibliometrics on the subject in the literature, it is believed that this study will contribute to the interdisciplinary areas of language, language education, culture and discourse literature.

Discussion ve Conclusion

Although the issue of culture and discourse is an important issue in language studies and education, when the literature on the subject is examined, it is seen that both the academic/scientific studies written in this field and the bibliometric-based studies evaluating these studies are limited in number, and there is no bibliometric study in the area of language education. In order to fill the gap in the literature, this study presents a detailed literature analysis of the studies on culture and discourse in the area of language and its education. In this context, first of all, a search was conducted in the Web of Science (WoS) academic database, which is accepted as comprehensive and respected all over the world, for the terms 'language education', 'culture' and 'discourse', and as a result of the filtering, 135 studies were determined to be within the scope of the research topic and were included in the analysis. The studies within the scope of the research were analyzed according to "keywords, distribution according to Web of Science category, number of studies by year, distribution of studies by publication indexes, distribution of studies by countries where publishers are located, distribution of citations in WoS and all databases by year and country, distribution of studies by journals in which they were published, distribution of publications by authors" and the findings obtained were interpreted. The studies analyzed within the scope of this study and evaluated in the discussion section show that the expected level of work in the area of culture and discourse in language studies and its education has not been achieved, and that expansion in terms of quantity, depth and scope is required in terms of research. At the same time, these studies show that the issue of culture and discourse in language education is a multifaceted and multi-field issue; that this issue is at an important point in both native and foreign language education and that it is at a point that needs to be approached with sensitivity since it is related to many fields such as pedagogy, sociology, politics, religion and economy. Since the issue of culture and discourse in language education is an undeniable issue, it is suggested that new methods, techniques and methods be researched and developed in addressing this issue. In this context, it is thought that this and similar studies will provide inspiration and a starting point for other studies to continue researching this important and developing area, and it is recommended that more studies be conducted in this area.

KAYNAKÇA

- Aksan, Doğan. (2009). *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akaydın, Ş. & Çeçen M. A. (2015). Okuma becerisiyle ilgili makaleler üzerine bir içerik analizi. *Eğitim ve Bilim*, 40(178), 183- 198.

- Bhabha, H.K. (1992). Post-colonial authority and post-modern guilt. In L. Grossberg, P. Nelson, and P. Treichler (eds.). *Cultural Studies*. London: Routledge, pp. 56-66.
- Bozkurt, B. Ü. & Uzun, N. E. (2015). Türkçenin eğitimi-öğretimine ilişkin bir alanyazını değerlendirmesi: uluslararası bilimsel toplantılarda eğilimler/yönelimler, *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 1/2, 1-15.
- Brislin, R. W. (ed.) (1990). *Applied Cross-Cultural Psychology*. London: Sage.
- Bragaw, D. (1991). Priority Curriculum: The global imperative and its meta language. *Foreign Language Annals*, 24, (2), 115-124
- Byram, M., Esarte-Saries, V. & Taylor, S. (1991). *Cultural studies and language learning: a research report*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Byram, M. (1988). Foreign language education and cultural studies. *Language, Culture, and Curriculum*, 1, (1), 15-31.
- Byram, M. (1989). *Cultural Studies in Foreign Language Education*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Byram, M. & Morgan, C. (1994). *Teaching-and-learning language-and-culture*. Clevedon, Avon: Multilingual Matters.
- Cinkara, E. (2016). Yabancı Dil Eğitiminde Kültürün Yeri. Erdinç Yücel, Hasan Yılmaz, M. Serkan Öztürk (Ed.) *Yabancı Dil Öğretimine Genel Bir Bakış* içinde, 110-118. Konya: Çizgi Kitabevi
- Crawford-Lange, L. M. & Lange, D. (1984). Doing the unthinkable in the second-language classroom: A process for integration of language and culture. In T. V. Higgs (Ed.), *Proficiency: The organizing principle* (pp. 139-177). The American Council on the Teaching of Foreign Languages Foreign Language Education Series. Lincolnwood, IL: National Textbook.
- Çobanoğulları, F. (2021). Kültürlerarası yaklaşım bağlamında Almancanın yabancı dil olarak öğretilmesinde film kullanımı. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (25), 726-736.
- Eyüp, B. (2020). Türkçe öğretmenleri ile ilgili yapılan lisansüstü tezlerin eğilimleri: Bir içerik analizi (2000-2019). *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (21), 536-558. DOI: 10.29000/rumelide.843489
- Fairclough, N. (1989). *Language and Power*. London: Longman.
- Grittner, F. (1990). Band wagons revisited: A perspective on movements in foreign language education. In D. W. Birckbichler (Ed.), *New perspectives and new directions in foreign language education* (pp. 9-43). The American Council on the Teaching of Foreign Languages Foreign Language Education Series. Lincolnwood, IL: National Textbook.
- Gülmez, D., Özteke, İ., & Gümüş, S. (2021). Overview of Educational Research from Turkey Published in International Journals: A Bibliometric Analysis. *Education & Science/Eğitim ve Bilim*, 46 (206).
- Halliday, M.A.K. (1978). *Language as Social Semiotic. The Interpretation of Language and Meaning*. London: Edward Arnold.
- İşcan, A. (2017). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kültür aktarım aracı olarak filmlerden yararlanma. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 58, 437-452.

- Jorstad, H. L. (1981). Inservice teacher education: Content and process. In D. L. Lange (Ed.), *Proceedings of the National Conference on Professional Priorities* (pp. 81-85). Hastingson-Hudson, NY: ACTFL Material Center.
- Karagöz, B., & Şeref, İ. (2019). Okuma alanındaki araştırmaların bibliyometrik özellikler açısından incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7(3), 781-799.
- Karagöz, B., & Ardiç, İ. K. (2019). Ana Dili Eğitimi Dergisinde yayımlanan makalelerin bibliyometrik analizi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7(2), 419-435.
- Karagöz, B., & Şeref, İ. (2020). Yazma becerisiyle ilgili makaleler üzerine bir inceleme: Web of Science veri tabanında eğilimler. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 8(1), 67-86.
- Karagöz, B., & Şeref, İ. (2021). Türkçe eğitimi doktora tezlerine bütünsel bir yaklaşım (1995-2020). *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (46), 43-68.
- Kramersch, C. (1996). The cultural component of language teaching, *ZIF* 1(2).
- Kramersch, C. (2002). *Language and culture*. New York: Oxford University Press.
- Kramersch, C. (1993a). *Context and culture in language teaching*. Oxford: Oxford University Press.
- (1993b). Language study as border study: Experiencing difference. *European Journal of Education*, 28 (3), 349-58.
- Kramersch, C. & von Hoene, L. (1995). The dialogic emergence of difference: Feminist explorations in foreign language learning and teaching. In D. Stanton and A. Stewart (eds.). *Rethinking the Disciplines: Feminism in the Academy*. Ann Arbor, MI: Michigan University Press.
- Kramersch, C. & Nolden, Thomas (1994). Redefining literacy in a foreign language. *Die Unterrichtspraxis*, 27(1), 28-35.
- Morain, G. (1986). Commitment to the teaching of foreign languages. *The Modern Language Journal*, 67, (4), 402-412
- Moore, J. (1991). An analysis of the cultural content of post-secondary textbooks for Spanish: Evidence of information processing strategies and types of learning in reading selections and post-reading adjunct questions. Unpublished doctoral dissertation, Minneapolis: University of Minnesota.
- Nostrand, Howard (1989). Authentic texts and cultural authenticity: An editorial. *Modern Language Journal*, 73(1), 49-52.
- Pennycook, A. (1990). Towards a critical applied linguistics for the 1990s. *Issues in Applied Linguistics*, 1(1), 8-28.
- Seelye, N. (1994). *Teaching culture: Strategies for intercultural communication* (3. ed.) Lincolnwood, IL: National Textbook Company
- Şeref, İ., & Karagöz, B. (2020). Citation analysis of graduate theses on teaching of Turkish as a foreign language (1988-2019). *Cukurova University Faculty of Education Journal*, 49(2), 1145-1183.

 SUITDER SÖĞ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ Sakarya University Journal of Humanities and Social Sciences	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

SUİTDER

SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ

Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sayı/Issue	62-Aralık 2024/ 62-December 2024
Makale Bilgisi/ Article Info	Derleme / Compilation
Başvuru Tarihi/ Submitted Date:	16 Ağustos 2024
Kabul Tarihi/ Accepted Date:	2 Kasım 2024
Atıf/Citation:	Tiktaş Çelik, S., & Demirbilek, M. (2024). Zenofobi: Baskı ve Ayrımcılık Karşıtı Sosyal Hizmet Açısından Bir Değerlendirme. <i>Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi</i> . 373-388
DOI:	10.35237/suitder.1534372
Benzerlik / Similarity: %	%1

Zenofobi: Baskı ve Ayrımcılık Karşıtı Sosyal Hizmet Açısından Bir Değerlendirme

Xenophobia: An Evaluation in term of Anti-Oppressive and Anti-Discrimination Social Work

Sevgi TIKTAŞ ÇELİK*^{ID} - Melahat DEMİRBİLEK**^{ID}

Öz

Zenofobi, yabancı olarak görülen bireylere yönelik duyulan nefret duygusunu ifade etmektedir. Baskı, bir grubun diğerine yönelik adil olmayan, olumsuz ve küçültücü davranışlardır. Ayrımcılık ise bireylere cinsiyeti, ırkı, dini, ulusu, etnik kökeni, ideolojik görüşü gibi sahip oldukları özellikler sebebiyle eşit olmayan biçimde ön yargılı davranışları içermektedir. Zenofobi, baskı ve ayrımcılığın göstergeleri kolektif korku, yoğun sevmeme ve nefret söylemleri, şiddet, kayırmacılık olarak açığa çıkmaktadır. Bu yönüyle zenofobi, baskı ve ayrımcılığa maruz kalan birey, grup ve topluluklarla çalışmada uygulamalı bir meslek ve akademik bir disiplin olan sosyal hizmet alanında pek çok yaklaşımdan yararlanılmaktadır. Sosyal hizmet alanında zenofobi, baskı ve ayrımcılığa karşı uygulamalarda kullanılan yaklaşımlardan birini baskı ve ayrımcılık karşıtı sosyal hizmet oluşturmaktadır. Baskı ve ayrımcılık karşıtı sosyal hizmet yaklaşımı, güçlendirici ve özgürleştirici uygulamalar içermekle birlikte toplumdaki güç farklılıklarına yönelik mücadele etmeyi kapsamaktadır. Eşitlikçi ve işlevsel bir çevre oluşturma amaçları taşıdığından güçlendirme odaklı bir yaklaşımdır. Derleme türündeki bu çalışmada zenofobi, baskı, ayrımcılık kavramlarının yanı sıra zenofobi, baskı ve ayrımcılığın göstergeleri, baskı ve ayrımcılık karşıtı sosyal hizmet konularına değinilmiştir. Bununla birlikte sosyal hizmet odağında değerlendirme yapılarak öneriler sunulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zenofobi, Baskı, Ayrımcılık, Sosyal Hizmet, Baskı ve Ayrımcılık Karşıtı Sosyal Hizmet.

Abstract

Xenophobia refers to the feeling of hatred towards individuals who are seen as foreigners. Oppression is the unfair, negative and degrading behaviour of one group towards another. Discrimination, on the other hand, includes unequally prejudiced behavior against individuals because of their characteristics such as

* Araş. Gör., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, İzmir/TÜRKİYE, E-Posta: sevgi9703@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-4238-0721.

** Prof. Dr. Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, E-Posta: demirbilek@ankara.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-1281-2367.

gender, race, religion, nationality, ethnicity, ideological views. The indicators of xenophobia, oppression and discrimination are revealed as collective fear, intense dislike and hate speech, violence and favouritism. In this respect, many approaches are utilized in the field of social work, which is an applied profession and an academic discipline in working with individuals, groups and communities exposed to xenophobia, oppression and discrimination. One of the approaches used in practices against xenophobia, oppression and discrimination in the field of social work is anti-oppressive and anti-discrimination social work. The anti-oppressive and anti-discrimination social work approach includes empowering and emancipatory practices as well as combating power differences in society. It is an empowerment-oriented approach as it aims to create an equal and functional environment. In this study, xenophobia, oppression, discrimination, indicators of xenophobia, oppression and discrimination, and anti-oppressive and anti-discrimination social work are discussed. In addition, it is aimed to offer suggestions by making an evaluation in the focus of social work.

Keywords: Xenophobia, Oppression, Discrimination, Social Work, Anti-Oppressive and Anti-Discrimination Social Work.

GİRİŞ

Tarih boyunca bireyler ve topluluklar çeşitli nedenlerle göç etmişlerdir. Göç, bir ülkeden, bir bölgeden veya ikamet edilen yerden başka bir yere yerleşmek için gitme süreci olarak tanımlanmaktadır. Göç edenler toplu veya tek başlarına hareket etmektedir. Göç sürecine bakıldığında genel olarak üç aşamada gerçekleştiği görülmektedir. İlk aşama taşınma kararının verildiği ve hazırlığın yapıldığı göç öncesi aşama olup ikinci aşama bireylerin bir noktadan diğerine taşınma eylemini içermektedir. Son aşama göç eden tarafından yeni toplumun özümsemesi ve yeni toplumdaki kültürün ve kuralların öğrenilmesidir (Bhugra ve diğerleri, 2011, s. 2). Buradan hareketle göçün kademeli olarak meydana geldiği ve bireyler üzerinde etkisinin olduğunu söylemek mümkündür.

Göç hareketi insanların veya toplulukların kendi özgür iradeleri veya istekleriyle meydana gelebileceği gibi kendi iradeleri dışında gerçekleşen birtakım olaylar sonucu zorunlu olarak da gerçekleşebilmektedir. Gönüllü veya zorunlu olarak gerçekleşen göç hareketi sonrasında göç eden kişilere hukuki durumlarına bağlı olarak statü verilmektedir. Bu statü göçmen, mülteci, sığınmacı, yerinden edilmiş kişi, vatansız kişi, geçici koruma altındaki birey ve yabancı olmak üzere farklı şekillerde sınıflandırılmaktadır.

Zorla yerinden edilme, zorlama faktörünü içeren ve yalnızca fiziksel gücü değil; zorunlu göçü deneyimleyen kişilere yönelik şiddet, baskı, gücün kötüye kullanımını ve tehdit içeren eylemleri içermektedir (Dirikgil, 2022, s. 70). Genellikle savaş, çatışma ya da doğal afetler gibi sebeplere bağlı olarak bir kişinin evi veya ülkesinden zorla çıkarılmasını ifade etmektedir (IOM, 2013, s. 91). Koşullara bağlı olarak bireylere verilen statü değişiklik göstermekte olup belirtilen durumlar dışında ülke sınırları içinde göç edilme durumları da bulunmaktadır. Bu çalışmaya kendi ülke sınırları içinde göç eden bireyler ve zorla yerinden edilenler dâhil edilmemiş olup çalışmada başka ülkeye göç eden bireyler "göçmen" olarak adlandırılarak ele alınmaktadır.

UNHCR (BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği) (2024) verileri 2023 yılı sonundan itibaren tüm dünyada 117.3 milyon kişinin şiddet, çatışma, hak ihlalleri gibi nedenlerle zorla yerinden edildiklerini ortaya koymaktadır. 2022 yılı sonundaki verilere göre 2023 yılında 8.8 milyonluk bir artışa denk gelen %8'lik bir artış olmuştur. Küresel mülteci nüfusu benzer olarak yıl içinde %7 artarak 43.4 milyonu bulmuştur. Bundan on yıl öncesine kıyasla bakıldığında dünya çapında toplam mülteci sayısı üç kattan fazla artmıştır. Bu mültecilerin büyük çoğunluğu Afganistan ve Suriye'den gelmiştir. Türkiye, dünya genelinde en fazla Suriyeli'ye geçici koruma sağlayan ülkedir. T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı (2024) verilerine göre Türkiye'de toplamda 3.105.539 Suriyeli bulunmaktadır. Dünyadan ve Türkiye'den verilen sayısal veriler, hareketliliğin fazla

olduğunu ve farklı toplumlarda farklı statülerde birçok göç deneyimi bulunan insan olduğunu göstermektedir.

Farklı ülkeye göç sürecinin tamamlanmasıyla birlikte göçmenler, ev sahibi toplumun üyeleri tarafından zenofobik tutum, baskı ve ayrımcılıkla karşılaşabilmektedir. Reynold ve Vine (1987) tarafından zenofobi, bulunulan toplumdaki farklı yerden gelen bireylere yönelik düşmanlık veya korku duyma olarak tanımlanmaktadır (s. 15). Barker (1995), ayrımcılığı bireylerin sahip oldukları özelliklerinden kaynaklı olarak gösterilen olumsuz tutumlar; baskıyı ise bir grup tarafından diğerine yönelik adil olmayan, insanlık onuruna yakışmayacak düzeyde olumsuz davranılması olarak tanımlamaktadır (s. 15-62). Gittikçe artan göç hareketliliği göz önünde bulundurulduğunda bu konuların çalışılması ihtiyacı açığa çıkmaktadır.

Zenofobi, baskı ve ayrımcılık dünyada farklı nüfus gruplarının karşılaştığı olgular olarak karşımıza çıkmaktadır. Koşullara bağlı olarak statüler değişiklik gösterse de göç edenler de bu olgularla karşılaşabilmektedir. Bu çalışma zenofobi, baskı ve ayrımcılık kavramlarını bir ülkeden başka bir ülkeye göç edenler özelinde tartışmaktadır. Eğitim, sağlık, toplumsal yaşam, çalışma yaşamı gibi yaşamın farklı alanlarında zenofobi, baskı ve ayrımcı tutumlar görülebilmektedir. Literatürdeki çalışmalarda göçmenlere yönelik damgalayıcı sıfatların kullanımı (Friedman ve Klein, 2008, s. 109), bulaşıcı hastalık getirdiklerine ve yadıklarına yönelik ifadeler (Sari, 2020, s. 100-101), toplumdaki mevcut hizmetlere yük getirdikleri düşüncesi (Tunç, 2015, s. 43), ırk, din, dil, cinsiyet gibi sahip olunan özelliklerden dolayı daha az adil davranma (Kolat, 2010, s. 17) gibi tutumların bulunduğunu işaret etmektedir.

Bu çalışma, zenofobi, baskı ve ayrımcılığı derinlemesine ele alarak bu olguları baskı ve ayrımcılık karşıtı sosyal hizmet yaklaşımı açısından değerlendirmeyi amaçlayan bir derlemedir. Bu bağlamda bu araştırma sonuçlarının zenofobi, baskı ve ayrımcılığa maruz kalan müracaatçılarla çalışan sosyal hizmet uzmanlarının uygulamalarında baskı ve ayrımcılık karşıtı yaklaşımı nasıl kullanabileceğine ilişkin önemli katkılar sağlayacak ve destek mekanizmaları geliştirmek için öneriler sunacaktır.

Çalışmada zenofobi, baskı ve ayrımcılık kavramları ele alınmakta; tanımlarına, ilişkili oldukları kavramlara, göstergelerine derinlemesine bakılmaktadır. Buradan hareketle sosyal hizmet alanında kullanılan baskı ve ayrımcılık karşıtı sosyal hizmet yaklaşımından bahsedilmekte ve bir değerlendirme yapılmaktadır. Sonraki bölümde zenofobi, baskı ve ayrımcılık kavramları derinlemesine ele alınacak; sağlık, eğitim, sosyal yaşam, iş yaşamı gibi farklı alanlarda zenofobik tutuma yönelik örnekler yer verilecektir. Bununla birlikte zenofobi, baskı ve ayrımcılıkla ilişkili olabilecek kavramlara yer verilerek bu olgular daha derinlemesine incelenecektir.

1. Zenofobi, Baskı ve Ayrımcılık

Zenofobi kelimesinin kökenine bakıldığında yabancı ve korku anlamlarına gelen kelimelerin birleşiminden oluştuğu görülmektedir (İnan ve Kartal, 2019, s. 224). Zenofobi aynı zamanda göçmenlere veya "yabancı" olarak algılanan insanlara karşı duyulan "nedensiz korku", "korku ve "nefret" duygusu (Merriam Webster Online Dictionary), diğer ülkelerden gelenlerden hoşlanmama veya bu bireylere duygusal ve davranışsal olarak gösterilen ön yargı (Oxford Online Dictionary; Yakushko, 2008, s. 43), birey, grup veya toplulukların kendilerinden farklı gördüklerine karşı sergiledikleri olumsuz tutumlar (Bozdağ ve Kocatürk, 2017, s. 616; Hjrem, 1998, s. 337) şeklinde tanımlanmaktadır.

Zenofobi, bir grubun kendisini diğerlerinden daha üstün görmesi iddiası üzerine şekillenmekte ve tarihsel süreçte ortaya çıkan ön yargı ve kalıp düşüncelerle varlığını sürdürmektedir. Zenofobi "yabancı" ya da bir başkasına karşı güven duymama, korku ve nefreti kapsayan sosyal dışlama formları olarak yansımaktadır. Bu tutumlar, yabancıların buldukları toplumda yalnızca kültürlerinin bilinmemesi nedeniyle değil, bununla birlikte içinde bulunan kültürü değiştirecekleri, onu yabancılaştıracakları ve gelecekte tehlike oluşturabilecekleri

Zenofobi: Baskı ve Ayrımcılık Sosyal Hizmet Açısından Bir Değerlendirme

endişesiyle de varlık göstermektedir (Yılmaz, 2008, s. 29). Zenofobi toplumda göçmenlere, azınlık gruplara veya kültürel örüntülere yönelik olabilmektedir.

Göç alan ülkelerde sıklıkla görülen sorunların başında zenofobi gelmektedir. Zenofobi beraberinde farklı sosyal sorunları ve maruz kalan bireyler üzerinde olası başka etkileri getirmektedir. Bunlara örnek olarak sosyal izolasyon, maddi zorluklar, sağlıklı olmayan çalışma ortamı, toplumda “günah keçisi” olarak görülme verilebilmektedir. Birlikte görülen bu sosyal sorunlar göçmenlerin buldukları toplumda birçok problemin ana sebebi olarak değerlendirilmesiyle sonuçlanabilmektedir (Göker ve Keskin, 2015, s. 230). Bununla birlikte zenofobi eğitim, sağlık, medya, toplumsal yaşam, çalışma yaşamı, medya gibi farklı alanlarda görülebilmektedir.

Göçmenlerin geldikleri topluma hastalık yayma ihtimallerine yönelik ön yargılar (Sari, 2020, s. 100-101), göçmenlerin sosyal hizmet sunan kurumların işleyişine yük getirdiği ve çeşitli hizmetlerde aksamalar yaşanmasında etkili olduklarına dair düşünceler (Tunç, 2015, s. 43), göçmenlerin suça katkıda buldukları ve yerel halktan kadınları cinsel olarak istismar ettiklerine yönelik düşünceler (Abdi, 2011, s. 698) bunlara örnek olarak verilebilir. Ek olarak İngiliz basını üzerine yapılan araştırmalarda “hırsız, kaçak göçmen, esrar kaçakçısı, hastalıklı ve terörist” gibi sıfatların kullanıldığı ve göçmenlere ilişkin olarak fotoğraf ve filmlerin mevcut olumsuz algıların pekişmesine katkı sağladığı belirtilmektedir (Friedman ve Klein, 2008, s. 109). Bunların yanı sıra ülkemizde Suriyelilerin “tehlikeli yabancılar” veya “potansiyel tehlikeli gruplar” olarak tanımlandığı durumlar olabilmektedir. Buna bağlı olarak “tehlike arz eden”, “suç işleyen” veya “işleme potansiyeli olan” gruplar veya insanlar şeklinde ifade edilen Suriyelilerin yerleştikleri toplumda yaşamakta olan yerlilerin yaşadıkları bölge, kent veya mahallede hâkim oldukları düşüncesini oluşturmakta ve bu durum “tehlikeli yabancılarla dolu bir ülke, bölge, kent veya mahalle” anlayışını açığa çıkarmaktadır (Ünal, 2014, s. 78). Bu da toplumsal yaşamda onlardan uzak durma, buldukları ortamlara girmeme, sosyal etkileşimde bulunmama gibi biçimlerde kendini gösterebilmektedir. Zenofobi, tek bir alanda kendini göstermemekte; birçok alanda farklı şekillerde açığa çıkmaktadır. Zenofobi beraberinde baskı ve ayrımcılık da görülebilmektedir.

Baskı kavramı, birey veya gruplara karşı insanlık dışı veya küçültücü muameleyi içermekle birlikte egemenliğin beraberinde getirdiği zorluk veya adaletsiz tutumların bir başka grup üzerindeki üstünlüğünü ifade etmektedir (Thompson, 2020, s. 16). Kolay Çepni (2024), baskıyı insanları baskın olan ve baskın olanlara tabi olan şekilde ayıran, tahakküm ilişkileri ve adaletsiz davranışları içeren bir kavram olarak tanımlamaktadır (s. 518). Bell ve Magill (2023) belirli grupların daha baskın olup diğer grupların haklarını göz ardı ettiğini ve bu grupları tam vatandaşlığın kapsadığı haklardan mahrum bıraktığını belirtmektedir. Grubun üyeleri de baskıcı güçlerin karşısında ikincil konumda olabilmektedir (s. 20). Adaletsizlik yalnızca kaynakların adil olmayan biçimde dağıtılmasından kaynaklanmamakta; bununla birlikte baskının beraberinde getirdiği karar alma süreçlerinin dışında kalma, şiddete ve maruz kalma, diğerlerinden daha az insancıl muamele görme gibi güçsüzlükten de kaynaklanmaktadır. Dominelli (2002), baskıyı hiyerarşik olmakla birlikte belirli grupların güçsüzeleştirilmesi ve belirli ayrıcalıklı grupların avantajlar kazanması olarak ifade etmektedir (s. 16). Bir grubun kendisini diğerlerinden daha üstün görmesiyle şekillenen zenofobi, bir birey veya gruba yönelik alçaltıcı, küçük düşürücü davranışları içeren ve baskı kuranla baskıya maruz kalanın bulunduğu baskıyla birlikte görülebilmektedir.

Bir diğer kavram olan *ayrımcılık*, sosyal yapı içinde toplumdaki görece olarak daha güçsüz gruba mensup birey ve grupları belirli karakteristiklerle tanımlamak ve daha değerli görülen geleneksel değerlere göre eşit olmayan şekilde ön yargılı davranmak ya da ön yargıların davranış olarak dışı vurumu olarak tanımlanmaktadır (Dalrymple ve Burke, 1999, s. 16; Kolat, 2010, s. 14). Sosyal Çalışma Sözlüğü'nde ise ayrımcılık “kişilere ırk, din, dil, cinsiyet, ülke, ulus, etnik ve toplumsal köken, politik ve ideolojik görüş, kişisel antipati ya da ön yargı temelinde farklı davranmak” şeklinde tanımlanmaktadır (Tomanbay, 1999, s. 19). Ayrımcılık karşıtı uygulama

içinde cinsiyet, etnisite, yaşlılık, engellilik, cinsel yönelim, din, dil, uyruk, zihinsel hastalıklar yer almaktadır. Bu nedenle ayrımcılığın bireysel olduğu kadar sosyal temeli olduğunu söylemek mümkündür. Ayrımcılığın biri diğerini etkileme potansiyeline sahiptir. Örneğin etnik bir azınlık gruba dâhil yaşlı bir kadın üçlü bir ayrımcılıkla karşı karşıyadır (Dalrymple ve Burke, 1999, s. 16; Kolat, 2010, s. 14). Zenofobiyle benzer olarak ayrımcılık çeşitli özelliklerinden dolayı birey veya gruplara yönelik olumsuz davranışları kapsamaktadır ve birlikte görülebilmektedir.

Yaşamın bir alanındaki ayrımcılık başka bir alan üzerinde etki yaratabilmekte ve bir kuşaktan diğerine geçebilmektedir (Kolat, 2010, s. 16). Payne (1997), ayrımcılığı belirli özelliklere sahip bireyleri ve grupları tanımlamak ve onlara geleneksel olarak değer verilen özelliklere sahip kişi veya gruplardan daha az iyi davranmak olarak tanımlamaktadır (s. 245). Ayrımcılık, toplumsal tabakadaki baskın pozisyonlarını korumak isteyen güçlü grupların bunu sağlamanın bir yolu olarak ideolojik yaklaşımlarla güçlendirilmiş kişisel inanç ve davranışlar aracılığıyla görülmektedir (Payne, 1997, s. 244).

Ayrımcılık “dolaylı” ve “doğrudan” şeklinde farklı formlarda görülmektedir. Doğrudan ayrımcılık, bir birey veya gruba sahip olduğu yaş, cinsiyet, ırk, etnik köken, inanç gibi özellikleri sebebiyle bir başka birey veya gruptan daha az adil davranılmasını kapsamaktadır (Kolat, 2010, s. 17). Dolaylı ayrımcılık, ilk bakışta ayrımcı görünmeyen kuralların uygulanması sonucunda ortaya çıkan adil olmayan muameleleri kapsamaktadır (International Labour Office, 2007). Dolaylı ayrımcılık davranışlarında ayrımcı özellik daha kapalıdır. Davranışlar temelde subjektif olarak değerlendirilir, bu nedenle açıkça ortaya konulması zordur (Kolat, 2010, s. 18).

Küreselleşme ve uluslararası ulaşım, iletişim ve iş birliğinin artmasıyla yabancı gruplara, farklı etnik kökenlilere ve farklı kültüre sahip olanlara karşı tahammülsüzlük, düşmanlık ve ayrımcılığın giderek artmaya başladığı görülmektedir (Kandler ve Lewis, 2015, s. 181; Özer, 2015, s. 15). Ayrımcılık basmakalıp inançlarla olumsuz tutumların kombinasyonudur. Ön yargılı insanlar çoğunlukla olumsuz ve kategorik düşünmektedir. Ayrımcı davranışlar çoğu zaman ön yargılı tutumlardan kaynaklanmakla birlikte birbirinden bağımsız da ortaya çıkabilmektedir. Kişisel ön yargıların ayrımcılığa dönüşmemesini sağlamak zordur (Zastrow, 2014, s. 244-245). Zenofobi, baskı ve ayrımcılık konularıyla ilişkili bir arada ele alınması gereken kavramlardan bazılarında aşağıda yer verilmiştir:

İrkçilik: Farklı disiplinlerin konuya bakışı sonucu ırk temelli özelliklere sınırlandırılması yerine daha çok bir diğer kişinin algılanışıyla biçim kazanan ırkçılık, “biz” ve “onlar” arasındaki ayrıma odaklanmaktadır. Ön yargı ve hoşgörüsüzlük ifadeleriyle birlikte gözükken ırkçılığın diğerlerinden daha üstün özelliklerin gözükmesiyle zamanla bir davranış hâline dönüşmektedir (Yılmaz, 2008, s. 15). İrkçilik, insanların ırkları nedeniyle ifade edilen fiziksel özellikleri kendilerinden olmayana nefret duyma veya daha aşağıda görmek şeklinde ifade edilmektedir (Yılmaz, 2008, s. 23; Zastrow, 2014, s. 543). İnsanların ırkları nedeniyle haklarında çoğunlukla olumsuz basmakalıp genellemeler yapılmasıdır. Bu çoğunlukla ırksal azınlık gruplarının üyelerine dönük ayrımcılık temelindedir.

Etnik Grup: Grup “ortak bir dili, gelenekleri, kültürü, ırkı, dini ve kökeni paylaşan insanların oluşturduğu bir gruptur”. Pratikte her etnik grup birinin kendi kültürü, etnik grubu ya da milletini diğerlerinden üstün gören bir yönelim ya da inançlar seti anlamına gelen güçlü etno-merkezci duyguya sahiptir (Barker, 1995, s. 24; Zastrow, 2014, s. 542). Etnik merkezçilik, bir etnik grubun üyelerinin kendi kültürlerini en üstün olarak algılamalarına ve diğer kültürlerin kendi kültürlerine uyum sağlaması gerektiğini düşünmelerine neden olmaktadır. Etnik üstünlük duygusu çoğunlukla bir kişinin kendi grubunu doğal, ahlaklı, toplumun yararını en çok düşünen olarak görmelerinden kaynaklanan politik ve ekonomik hegemonya algısıyla birlikte oluşabilmektedir (Barker, 1995, s. 24; Zastrow, 2014, s. 542).

Zenofobi: Baskı ve Ayrımcılık Sosyal Hizmet Açısından Bir Değerlendirme

Kalıpyargılar: Bir birey, grup veya statüye yönelik peşin hükümlü ve görelî olarak sabit fikirlere (Zastrow, 2014, s. 545). Gruplamanın en temel özelliklerinden biri, belli kalıpyargıların meydana gelmesi ve insanlarda beklentilere yol açmasıdır (Kağıtçıbaşı, 2010, s. 275).

İç grup/dış grup etkisi: İnsanlar dünyayı bizden olan veya olmayan şekilde algılayabilmektedir. Bizden olan, içinde bulunduğumuz gruplar iç grubumuzdur. İçinde bulunmadığımız ve üyesi olmadığımız gruplar "dış grup" olarak adlandırılmaktadır. İç grup genellikle kabul edilirken dış gruplar benimsenmez. Bir ayırım yapmadığımız grupların üyelerinin benzer özelliklere sahip olduğu varsayımına dayanabilmektedir (Kağıtçıbaşı, 2010, s. 277-278).

Ön yargı: Bir birey, grup ya da olgu hakkında bir delil ya da sistematik kanıt olmadan geliştirilen bir düşüncedir. Bu ön yargı toplumun kanunları ya da gelenekleri yoluyla kurumsallaşabilmektedir (Barker, 1995, s. 71; Zastrow, 2014, s. 543). İrk ve etnisite odaklı ilişkiler temel alındığında, ön yargının olumsuz yargılara işaret ettiği durumlar olabilmektedir. Ön yargılı insanlar, bir grubun nasıl olduğu ya da nasıl davrandığı yönündeki basmakalıp yargılarını grubun bütün üyelerine uygulayabilmektedir (Zastrow, 2014, s. 543-544). Zenofobi ve ayrımcılığın tanımlarına bakıldığında olumsuz tutum ve davranışlardan oluştuğu, bireyler üzerinde yıkıcı etkileri olabileceği göze çarpmaktadır.

İrkçılık, etnik grup, etnik merkezlik, kalıpyargılar, iç grup/dış grup etkisi, ön yargı gibi kavramların beraberinde getirdiği etkiler baskı ve ayrımcılığın farklı yüzleri olup zenofobiyle birlikte görülebilmektedir. Bunlar zenofobiyi besleyen olgular olabilmektedir. Bu kavramların farklı biçimlerde göstergeleri bulunmaktadır. Çalışmanın devamında zenofobi, baskı ve ayrımcılığın göstergeleri ele alınmaktadır.

1.1. Zenofobi, Baskı ve Ayrımcılığın Göstergeleri

Zenofobinin başlıca belirtileri, kolektif korku ve korkunun ardından farklı kültürlerden bireylere karşı saldırgan davranışlar olarak görülmektedir. Buna göre zenofobinin genel itibariyle ırkçılıkla örtüştüğü ve aynı unsurlar tarafından tetiklendiği söylenebilir. Dolayısıyla, zenofobi de tıpkı ırkçılık gibi ön yargılara, stereotiplere ve ayrımcılığa neden olur ve bireyler tarafından mantıklı hale getirilebilir. Geçmişten gelen stereotipler, kişisel çıkarımlara dayanan yanlış bilgilerle birleşerek, bireylerin zenofobik ve ırkçı inançlarını rasyonel görmelerine olanak tanır (Yılmaz, 2008, s. 31).

Zenofobi, farklı kültürel özelliklere yönelik olarak farklı şekillerde gözükebilmektedir. Örneğin, yabancı kelimelerin dile girmesine karşı gösterilen tepkilerde, farklı aksanlarla konuşan kişilere yönelik söylemde ya da kültürün özelliklerine karşı küçümsemelerde kendini gösterebilmektedir. Zenofobik tutumlara sahip bir birey ya da grup, kendi çevrelerinde "doğal" olarak kabul ettikleri bazı "doğal olmayan" durumları, zenofobiyi meşrulaştıran nedenler şeklinde değerlendirebilmektedir. Örneğin, sokağa çöp atma eylemini kendi çevresi içinde daha olumlu değerlendiren zenofobik tutuma sahip biri aynı eylemi yabancı biri yaptığında nefret sebebi olarak görebilmektedir (Ural, 2015).

Zenofobinin göstergeleri genellikle varsayılan veya gerçek kökenleri, ulusal, etnik veya sosyal kökenleri, ırkları, ten renkleri, dinleri, cinsiyetleri, cinsel yönelimleri veya diğer gerekçelere dayanarak bir gruba, topluluğa veya ulusa dışarıdan gelenler, yabancılar veya göçmen olarak algılanan kişilere yönelik yoğun sevmeme veya nefretin tetiklenmesidir (United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, 2013). Tanım ve göstergeler incelendiğinde temelde dışarıdan olan kişilere karşı nefretin ve düşmanlık bir tutumun olduğu görülmektedir.

Baskı ve ayrımcılık yalnızca kişisel düzlemde değil; bununla birlikte aile, okul gibi çeşitli sosyal ilişkilerde, politik ve toplumsal alanlarda kendisini gösterebilmektedir (Dominelli, 2002, s. 21). Baskı ve ayrımcılığa maruz kalmada bireylerin sahip oldukları biyolojik veya genetik özelliklerin yanı sıra sosyal ortamda öğrenilen davranışlar, deneyimler, kültürel faktörler de önemli bir yere sahiptir. Özellikle toplumda kabul gören ve bir olgunun uygunluğunu belirleyen

kurallar ve bu kuralların davranışlara yansımaları baskı ve ayrımcılığı görünür kılmaktadır (Jiloha, 2010, s. 207-208).

Ayrımcılığın göstergeleri ayrımcılık yapmanın dışavurumu olup ayrımcılığı daha görünür bir hâle getirmekte etkili olmaktadır. Göstergeler genelde “nefret söylemi”, “şiddet uygulama” ve “kayırmacılık” olarak üç farklı şekilde tanımlanmaktadır (Erdem, 2020, s. 15). Nefret, öğrenilen bir duygu olmakla birlikte bireylere yönelik aşırı bir düşmanlık duyulması olarak kendini göstermektedir. Nefret söylemi ise belli bir kişi veya grubu hedef alarak reddetme, aşağılama şeklinde görülebilmekte ve eşitsizliğe neden olmaktadır. Şiddet ise fiziksel, cinsel, ekonomik, duygusal ve siber olarak ayrılmaktadır. Şiddet göstergesi olan şiddet uygulama da bu farklı biçimlerde kendini gösterebilmektedir. Kayırmacılığa bakıldığında birine ayrıcalık tanıma, etik olmayan davranış olduğunu söylemek mümkündür.

İlgili kavramları tek başına açıklayan bir kuramsal yaklaşım bulunmamakla birlikte literatürde farklı açıklamalar yer almaktadır. *Yansıtma*, bireyin kendisinde görmekten rahatsız olduğu duygu ve düşünceleri başkasına yansıtarak kendilerine yönelik olumsuz duyguların yönünü değiştirdiği psikolojik bir savunma mekanizmasını ifade etmektedir (Zastrow, 2014, s. 554). *Zihinsel kestirme*, muhakeme ve değerlendirme yapmadan ipuçları kullanarak sonuca ulaşmayı ifade etmektedir. Örneğin ilk görüşte bilgiye inanma, bir kişinin ait olduğu grubu sahip olduğu özelliklerine veya bir grubun tipik üyesine olan benzerliğine bakarak değerlendirme zihinsel kestirmelerdir (Kağıtçıbaşı, 2010, s. 266-269). Bunlar zenofobi, baskı ve ayrımcılığı besleyen ve görünür kılan açıklamalardır.

Birbirinden farklılaşan, bir noktada da kesişen noktaları bulunan zenofobi, baskı ve ayrımcılık kavramlarının tanımları, göstergeleri ve bağlantıları özetle Tablo 1’de verilmektedir.

Tablo 1. Zenofobi, Baskı ve Ayrımcılık Kavramları Karşılaştırma Tablosu

Kavram	Tanım	Göstergeleri	Bağlantılar
Zenofobi	Göçmenlere veya “yabancı” olarak algılanan insanlara karşı duyulan “nedensiz korku” ve “korku”, “nefret” duygusu.	<ul style="list-style-type: none"> • Kolektif korku • Farklı kültürlerden gelen bireylere karşı saldırgan davranışlar • Ön yargı • Stereotipler • Ayrımcılık • Yoğun sevmeme • Nefretin tetiklenmesi 	<ul style="list-style-type: none"> • Dışlanmaya maruz kalabilir. • Ayrımcılığa neden olabilir. • Baskı oluşturabilir. • Sosyal izolasyona yol açabilir.
Baskı	Birey veya gruplara karşı insanlık dışı veya küçültücü muamele.	<ul style="list-style-type: none"> • Güç dengesizliği • Hiyerarşik yapılar • Stereotipler • Zorbalık 	<ul style="list-style-type: none"> • Ayrımcılığa neden olabilir. • Zenofobiye yol açabilir. • Eşit hakların kısıtlanmasına neden olabilir.
Ayrımcılık	Birey veya belirli bir gruba yönelik haksız muamelede bulunmak.	<ul style="list-style-type: none"> • Nefret söylemi • Şiddet uygulama • Kayırmacılık 	<ul style="list-style-type: none"> • Baskı oluşturabilir. • Zenofobiye yol açabilir.

Farklı şekillerde göstergeleri bulunan zenofobi, baskı ve ayrımcılık içeren tutumlarla kadın, çocuk, genç, yaşlı, engelli gibi farklı gruplar karşılaşabilmektedir. Gönüllü veya zorunlu olarak gerçekleşen göç durumunu deneyimleyen göçmenler de bu tutumlarla karşılaşabilen gruplar arasında yer almaktadır. Zenofobi, baskı ve ayrımcılığa maruz kalan farklı gruplarla çalışmada sosyal hizmetin yararlandığı farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Çalışmanın devamında bu

yaklaşımlardan biri olan baskı ve ayrımcılık karşıtı sosyal hizmet daha derinlemesine ele alınmaktadır.

2. Baskı ve Ayrımcılık Karşıtı Sosyal Hizmet

“Ayrımcılık” bireylerin sahip oldukları ırk, cinsiyet, din, dil gibi özelliklerinden kaynaklı olarak gösterilen olumsuz davranışlar, “baskı” ise bir grubun diğerine karşı adil olmayan ve eziyet içeren, insanlığa yakışmayacak derecede olumsuz, küçültücü şekilde davranması olarak tanımlanmaktadır (Barker, 1995, s. 85; Cankurtaran ve Beydili, 2016, s. 146). “Ayrımcılık karşıtı” ve “baskı karşıtı” kavramları birbirini tamamlamakla birlikte anlam olarak belli farklılıklara sahiptir. Baskı karşıtı uygulama toplumdaki güç farklılıklarını minimize eder. Böyle bir uygulamada güçlendirici ve özgürleştirici modeller kullanılır. Ancak ayrımcılık karşıtı uygulamalar, baskı karşıtı uygulamalardan farklı olarak toplumdaki güç farklılıklarına karşı mücadele etmede sınırlı kalmaktadır (Dalrymple ve Burke, 1999, s. 20).

Hak temelli bir meslek olan sosyal hizmet içinde ayrımcılık karşıtı uygulama, özgürleştirici bir yaklaşım olup 1980’li yıllarda ortaya çıkmıştır (Cankurtaran ve Beydili, 2016, s. 6). Baskı ve ayrımcılık karşıtı sosyal hizmet 1980 ve 1990’larda gelişen farklı perspektif ve modellerden sosyal hizmet literatürüne girmiştir. Özellikle Batı’daki demokratik devletlerin politik endişelerine cevap olarak gelişmiştir (Payne, 1997, s. 246). Baskı karşıtı uygulama dünyada yaygın olarak kullanılan bir yaklaşım olup zamanla sosyal hizmet uygulamasında yerini almıştır. Mesleki uygulama içinde sosyal adalete ve güçlendirmeye daha sık yer verme düşüncesinden hareketle meydana gelmiştir. Geleneksel sosyal hizmette eksik kalan yönler göz önünde bulundurularak eleştirilere cevap olarak ortaya çıkmıştır (Dominelli, 2015, s. 85-86).

Ayrımcılık karşıtı uygulamalar sosyal hizmet uygulamalarında sıklıkla kullanılmaktadır. Göç eden bireylerin zenofobik ve ayrımcı tutumla karşılaşması durumunda hem göç eden bireylerle hem de göç edilen yerdeki bireylerle çalışmada kullanılacak yaklaşımlardan biridir.

Baskı ve ayrımcılık karşıtı sosyal hizmet uygulamalarındaki savunuculuk, baskın topluluğun üyelerini sosyal ve ekonomik adaletsizliklerle yüzleşmeye zorlamaktadır (Sheafor ve Horejsi, 2014, s. 96). Değişimi kolaylaştırma yönünde sosyal hizmet uzmanları mesleki çalışmalar yapmaktadır. Bu değişim aynı zamanda yalnızca bireyleri değiştirmeyi değil; bireylerin olumlu gelişmesine engel olan veya baskı yaratan çevresel koşulların değişimini içermektedir. Sosyal hizmet uzmanları eşitsizlik ve dezavantajlılığı ortadan kaldırmaya dönük çalışmalar yapmaktadır. Aynı zamanda birey, grup ve topluluklar için savunuculuk faaliyetleri yapmakta ve sosyal adaleti savunmaktadır. Bu görevlerini yerine getirirken baskı ve ayrımcılık karşıtı yöntem izlemeleri uygulamanın niteliği açısından önemlidir (Teater, 2015, s. 20).

Ayrımcılık karşıtı uygulama, eşitlikçi olduğundan ve işlevsel bir çevre sağladığından temelinde “güçlendirme” mevcuttur (Teater, 2015, s. 20). Güçlendirme, bireylere, ailelere, gruplara ve toplumlara; kendi kişisel, kişilerarası, sosyo-ekonomik ve politik güçlerine kendi durumlarını iyileştirmek için destek olma süreci olarak tanımlanmaktadır (Zastrow, 2014, s. 584). Thompson (2016) güçlendirmeyi bireylere kendi yaşamları ve koşulları üzerinde daha fazla kontrol sahibi olmalarına yardımcı olmak şeklinde tanımlamaktadır (s. 22). *Kişisel/bireysel/psikolojik* düzeyde güçlendirmenin konusu bireylerin kendi hayatları üzerinde kontrollerini artırmak üzere uygulamalar yürütülmesini kapsamaktadır. Bu düzey benlik saygısını artırma veya beceri geliştirme gibi bireysel düzeyde faaliyetleri içermektedir. *Aile/Grup/Ekip* alanlarında bireylerin kendi kendilerine yardım etmesi bakımından güçlendirmenin kolektif bir yanı bulunmaktadır. *Kültürel/Söylemsel* düzey: kültürlerde insanları frenleyebilen, alıkoymayan anlam çerçeveleri bulunabilmektedir. Örneğin belirli gruplar “olumsuz” mesajların kendileri için olduğunu kabul ettikleri “içselleştirilmiş” baskı olarak bilinen deneyimlere sahip olabilir. Bu düzeydeki güçlendirme buna benzer söylemleri zayıflatmayı içerebilmektedir. *Toplum/Topluluk* düzey: Zor olsa da bütün toplumlara kendi yaşam ve çevreleri üzerinde kontrollerini artırmaları için yardım etmek mümkündür. *Yapısal Düzey*: Bireyin yapısal konumlanışının (bireyin sosyal sınıflar içindeki

yeri) gücün ve fırsatlar bakımından birtakım getirileri bulunmaktadır. Güçlendirmenin bununla ilgili bir biçimi de “bilinçlendirme”dir. Bilinçlenme, deneyimlenen problemlerin çoğunlukla toplumsal yapıyla ilişkili olarak daha geniş politik düzlemdeki konularla ilişkili olduğu konusunda insanların farkındalığını artırmayı içermektedir.

Bir etnik ya da ırksal grupla çalışırken güçlendirme, bir grup hakkındaki olumsuz imaj ve kalıp yargıları olumlu bir değer ya da imajla tersine çevirir ve etnik grup üyelerinin kendi yaşam koşullarını kendisinin değiştirebileceğini vurgular. Güçlendirme umutsuzluk ve güçsüzlük duygularını, kişinin kendine olumlu bakmasını ve kendi sorunlarını görebilmesini sağlayarak ortadan kaldırır (Zastrow, 2014, s. 584).

Bireysel düzeyde müdahalede bulunan sosyal hizmet uzmanları ayrımcılık ve baskıyla çoğu kez baş edebilirken daha büyük grupların baskıcı ve ayrımcı davranışlarını değiştirmekte zorlanabilirler. Sosyal hizmet uzmanları baskı ve ayrımcılık karşıtı uygulamalara başlamadan önce kendi bireysel tutum ve görüşlerinin farkına varmak durumundadırlar. Baskı karşıtı bir uygulama sosyal hizmet uygulamasının farklı yönlerini kapsamalıdır. Sosyal hizmet uzmanı-müracaatçı ilişkisi, kurum kültürü, eşitsizlikler, dezavantajlı durumları kaldırmayı hedefleyen sosyal bağlamlar bu çerçevede içinde değerlendirilir. Bu süreçte sosyal hizmet uzmanları öz yansıtma yapmalı, kendi öz düşünce ve tutumlarını fark etmeli; eşitsizlik, dezavantajlılık, adaletsizliğin kendilerini nasıl etkilediğinin ayırımına varmalıdır. Sosyal hizmet uzmanlarının değerleri, geçmiş deneyimleri, şimdiki alguları mesleki uygulama tarzlarını belirlemektedir. Sonuçta sosyal hizmet uzmanlarının uygulamadaki tarzları ve işleyen yönler üzerinde düşünmeleri baskı ve ayrımcılık karşıtı uygulamanın hayata geçirilmesine yardımcı olabilir (Teater, 2015, s. 21). İyi bir baskı ve ayrımcılık karşıtı uygulama sosyal hizmetin değer temelinin bilgisine iyi sahip olmayı gerektirmektedir (Tuncay ve İl, 2006, s. 65).

Baskı ve ayrımcılık karşıtı sosyal hizmet uygulamalarının farklı alanlardaki sosyal hizmet kurum ve kuruluşlarına entegre edilmesi gerekmektedir. Yalnızca göç alanında değil; çocuk, genç, yaşlı, engelli, kadın, aile gibi farklı alanlarda hizmet veren kurum ve kuruluşların hizmetlerine zenofobi, baskı ve ayrımcılığa yönelik düzenlemeler yapılması güçlendirici olacaktır. Kesşimsel dezavantajlı durumların fark edilmesi, kurum kaynaklarının bu konuda bilinçlendirme ve güçlendirme faaliyetlerinde yararlanmak üzere kullanılması, çalışanların kültürel yetkinliğini artırmak üzere eğitim programlarının tasarlanması yürütülebilecek uygulamalar arasındadır. Kurumların özellikle izleme ve değerlendirme çalışmaları yürüterek zenofobi, baskı ve ayrımcılığa yönelik politika ve stratejilerin gelişmesine katkı sunması önemlidir.

Kültüre Duyarlı Uygulama: Dünyadaki toplumlarda giderek daha fazla birbirinden farklı ırk ve etnik kökene sahip bireyler yaşamaktadır. Bunlar arasında göçmen ve mülteciler de yer almaktadır. Çalışma grupları dikkate alındığında sosyal hizmet uzmanlarının kültürel yetkinliğin bilgisini ve derinliğini kazanmış olması beklenmektedir. Bunun için sosyal hizmet uzmanlarının kültüre ilişkin bilgilere sahip olmaları, kendi kültürlerine hâkim olmaları, kendi etno merkezci bakış açılarının farkında olmaları, diğer kültürleri öğrenmeleri, müracaatçıların kültürleriyle ilgili bilgi edinmeleri, sosyal hizmet uygulama yaklaşım ve becerilerini kültürel özellikleri uyarlamaları gerekmektedir (Zastrow, 2014, s. 585). Çok kültürlü sosyal hizmet uygulamasında, sosyal hizmetin farklılıkları sadece kabul etmekle kalmayıp bu çeşitli gruplarla çalışmak için değerlerini, teorik, pratik bilgi ve becerilerini aktif, eylem odaklı olarak geliştirmesi gerektiği kabul edilmektedir. Çünkü toplumlar giderek artan hızda çok kültürlü olmaktadır ve sosyal hizmet mesleği çok kültürlü toplumlarda hizmet sunmaya devam etmektedir (Özgür, 2010, s. 92-93). Bu bağlamda çok kültürlü grupların bilgisine sahip olunması, iletişim kalıplarının, inanç ve değerlerinin bilgisinin edinilmesi, özel ihtiyaçlarının uygulama sürecinde değerlendirilmesi, sosyal hizmet uzmanının hem kendisinin hem müracaatçının kültürüne yönelik içgörü kazanması önemlidir. Bu yönüyle hem göçmen hem yerel halkla birlikte kültüre duyarlı uygulamaların sosyal hizmet alanında yürütülmesi ihtiyacı doğmaktadır. Buradan hareketle araştırmanın devamında zenofobi, baskı ve

ayrımcılık konularına ilişkin sosyal hizmet odağında bir değerlendirme yapılarak öneriler sunulacaktır.

3. Sosyal Hizmet Odağında Değerlendirme ve Öneriler

Sosyal hizmet mesleği dezavantajlı birey, grup, aile ve topluluklarla çalışmakta olan uygulamalı bir meslek ve akademik bir disiplindir (IFSW, 2014). Mülteci ve sığınmacılar uluslararası koruma gereksinimi içinde bulunan kişilerdir. Göçmenler de konumlarına göre ulusal ya da uluslararası korunma ve desteklenmeye ihtiyaç duyan kişilerdir. Dolayısıyla bu statülerinden kaynaklı olarak sosyal hizmet mesleğinin çalışma alanına girerler. Sosyal hizmet, koruma, destekleme, sağaltım, rehabilitasyon gibi hizmetleri belirli insani değer ve ölçütlere, bilimsel ve mesleki bilgilere, ilkeler ve kurallara göre gerçekleştirir. Göçmen ve sığınmacı sorunlarının ve ihtiyaçlarının karşılanmasında da mesleki işlev ve rollerini insani değerlere, ölçütler, bilimsel ve mesleki ilkelere, bilgilere göre yerine getirmesi beklenmektedir (Tomanbay, 2013, s. 307). Göç süreci ve sonrasında yabancılara yönelik gerçekleştirilen zenofobik ve ayrımcı tutum da dikkatle çalışılması gereken konulardan biridir.

Göç alanında sosyal hizmet uzmanları mikro, mezo ve makro düzeylerde önemli çalışmalar yürütmektedir. Mikro sistem, bireysel düzeyde uygulamaları içerirken mezo sistem aile ve gruplarla çalışmayı ifade etmektedir. Bununla birlikte makro sistem ise toplumla çalışmayı içermekte olup kültür, politika, değerler gibi geniş düzlemdeki konuları kapsamaktadır (Bronfenbrenner, 1994, s. 39-41). Mikro düzey uygulamalar yürüten sosyal hizmet uzmanları zenofobi, baskı ve ayrımcılığa maruz kalan bireylerle görüşmeler yaparak özel ihtiyaçlarını tespit etmek, kaynaklarla buluşturmak, bu olguların olası olumsuz etkileri üzerine çalışmalar yapmaktadır. Mezo düzeyde ailelere danışmanlık sunmakta ve benzer deneyimlere sahip gruplarla grup çalışmaları yürütmektedir. Makro düzeyde ise sosyal uyuma yönelik çalışmalar yapılmakta; göçmenlerin yerleştikleri ülkede maruz kaldıkları olumsuz tutumlara yönelik politikalar geliştirilmektedir. Özellikle göçmenlere yönelik hak ihlallerinin belirlenmesi ve iyileştirmeler yapılması ihtiyacına yönelik faaliyetler yürütmektedir. Belirtilen faaliyetler, göç alanındaki müracaatçılara yönelik müdahaleleri ve düzeylerini tespit etmede kritiktir (Buz, 2004, s. 127). Göç alanında çalışırken sosyal uyuma ilişkin çalışmalar yapılması, yabancılara yerleştikleri ülkede zenofobik tutumların da azalmasını sağlayacaktır. Zenofobik tutumların azalmasında sosyal uyuma yönelik faaliyetler önemli yer tutmaktadır (Cengiz Sarı, 2019, s. 23). Mevcut uygulamaların yanı sıra zenofobi, baskı ve ayrımcılığa maruz kalan müracaatçılarla çalışan sosyal hizmet uzmanlarının aşağıdaki uygulamalardan yararlanması güçlendirici olacaktır:

- 1- *Bireysel Destek Mekanizmaları*: Biriciklik ilkesini göz önünde bulundurarak zenofobi, baskı ve ayrımcılığa maruz kalan müracaatçılar için kişiselleştirilmiş, özel durum ve ihtiyaçlarını göz önünde bulunduran destek mekanizmaları oluşturulabilir.
- 2- *Grup Çalışmaları ve Destek Grupları*: Benzer deneyime sahip bireylerle grup çalışmaları düzenlenerek çaresizlik, yalnızlık gibi duyguların değişimine katkı sunması, baş etme becerilerinin geliştirilmesi, sosyal bağların güçlendirilmesi sağlanabilir.
- 3- *Kültüre Duyarlı Uygulamalar*: Müracaatçıların kültürel özellikleri hakkında bilgi edinerek kültüre duyarlı uygulamalar yürütülebilir. Kültürel duyarlılığı ve yetkinliği artırarak çeşitli müdahale yöntemleri geliştirebilmek amacıyla eğitim programlarına katılım sağlanabilir.
- 4- *Eğitim ve Farkındalık Programları*: Sosyal hizmet uzmanlarının ve halkın zenofobi, baskı ve ayrımcılık kavramları ve göstergeleri hakkında farkındalık kazanmalarını, doğru bilgiye erişmelerini sağlamak amacıyla programlar geliştirilebilir.
- 5- *Toplumsal Projeler ve Etkinlikler*: Göçmenlerin geldikleri topluma sosyal uyumunu kolaylaştıracak, yerel halkla iletişimini güçlendirecek ve zenofobi, baskı ve ayrımcı tutumları önleyecek toplumsal proje ve etkinlikler düzenlenebilir.

- 6- *Ağ Oluşturma ve İş Birliği*: Yerel topluluklar, göçmenler, diğer meslek elemanları, kamu kurumları, özel kuruluşlar, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşlarıyla etkileşim kurarak ve iş birliği yaparak bütüncül destek hizmetleri oluşturabilir.
- 7- *Politika Geliştirme*: Zenofobi, baskı ve ayrımcılık üzerine çalışmalar yürüterek bu alandaki problemleri ele alan politikaların geliştirilmesinde savunuculuk yapabilir.

Sosyal hizmet uzmanının zenofobik, baskıcı ve ayrımcı tutuma ilişkin nitelikli çalışmalar yürütebilmesi ve amaçlarını gerçekleştirebilmesi için birtakım mesleki rollere sahip olması gerekmektedir. Bağlantı kurucu olarak sosyal hizmet uzmanı, müracaatçının durumunu değerlendirirken kaynakları da göz önünde bulundurmakta; bunlar arasında bağlantı kurarak müracaatçıya bilgi vermektedir (Duyan, 2003, s. 13). Sosyal hizmet uzmanı, yerel halkın yabancılara yönelik tutumları hakkında araştırma yürüterek ihtiyaç tespitinde bulunmalıdır. Ayrıca yerel halkla yabancuları bir araya getiren, doğru bilinen yanlışları kanıta dayalı bir şekilde ortaya koymayı amaçlayan sosyal uyum çalışmaları yürütmelidir. Savunuculuk rolünde yabancuların zenofobik ve ayrımcı tutuma maruz kalmasını önleyici uygulamalar planlanmalı ve bilinçlendirme amaçlı faaliyetler yürütülmelidir. Danışmanlık işlevinde sosyal hizmet uzmanları ve müracaatçı problemlerin çözümü için kritik rol oynayan bilgileri ve kaynakları bir araya getirmelidir (Duyan, 2003, s. 15).

SONUÇ

Dünya genelinde bireyler gönüllü veya zorunlu olarak belli sebeplerle göç etmek durumunda kalmaktadırlar. Göçmenler, göç ettikleri toplumda eğitim, sağlık, toplumsal yaşam, çalışma yaşamı, medya gibi farklı alanlarda zenofobi, baskı ve ayrımcılıkla karşılaşabilmektedir. Zenofobi, baskı ve ayrımcılığın yanı sıra gittikçe artan göç hareketliliği ve göç deneyimi olan farklı statülerdeki kişilerin sayısındaki artış, sosyal hizmetin çalıştığı nüfusların gittikçe arttığına işaret etmektedir. Yabancılara yönelik olumsuz tutumları tespit etmek, göstergelerini ve nedenlerini anlamak, bireyler üzerindeki etkisini görebilmek önemlidir. Sosyal hizmet uygulamalarının odağında “güçlendirme”, “sosyal destek”, “baskı karşıtı” ve “ayrımcılık karşıtı” özellikler bulunmalıdır. Baskı ve ayrımcılık karşıtı sosyal hizmet uygulamasında sosyal hizmet uzmanlarının kendi ayrımcı davranışlarının potansiyellerini görmeleri ve kültürel farklılıklara duyarlı olmaları beklenmektedir. Genelde baskı ve ayrımcılık karşıtı uygulamanın, özelde ise ırkçılık karşıtlığının temel bir özelliği de müracaatçıların güçlendirilmesidir. Müracaatçıların güçlerini artırmayı ve ayrımcı davranışlara karşı koymayı savunmaktadır. Bu yönleriyle ele alınan konuya ilişkin mikro, mezo ve makro düzeylerde zenofobi, baskı ve ayrımcılığa maruz kalan müracaatçılara yönelik uygulama yürüten sosyal hizmet uzmanlarının baskı ve ayrımcılık karşıtı uygulamayı temel almasının etkili olacağı düşünülmektedir.

Extended Abstract

For centuries, individuals and communities have migrated for compulsory or voluntary reasons. The concept of migration includes the act of moving from one place to another in order to settle in another place. Depending on the reason for migration and the legal status of the migrants, different statuses such as migrant, refugee, individual under temporary protection, displaced person and stateless person are given to individuals. Upon completing of the migration process to a different country, individuals may face xenophobic attitudes, pressure, discrimination by members of the host society. Xenophobia refers to the feeling of “fear” and “hatred” against migrants or people seen as “foreigners”.

Xenophobia manifests itself in the concerns of members of the society that newly arrived foreigners will change their culture in the society they live in, that they will be alienated from their own culture, and that they may pose a potential danger. Xenophobia can be seen in different areas such as education, health, media, social life, working life, and media. It is a phenomenon likely to

be accompanied by pressure and discrimination. Oppression includes the dehumanizing treatment of individuals and groups and points to the existence of domination relations. Certain groups are more dominant and members subjected to oppression may be relegated to a subordinate position in society. Discrimination, on the other hand, is defined as the prejudiced treatment of individuals based on their characteristics such as religion, language, race, gender, sexual orientation, and ethnic origin. Discrimination can be seen as "direct" or "indirect". Direct discrimination involves treating individuals and groups less fairly because of certain characteristics. In contrast indirect discrimination involves unfair treatment as a result of the application of rules that at first glance do not appear discriminatory.

Xenophobia, oppression, and discrimination are manifest in various forms. The main symptoms of xenophobia are seen as collective fear and aggressive behaviors against individuals from different cultures following the fear. Stereotypes created from the past to the present, combined with personal inferences, can cause xenophobic attitudes to be seen as rational. Oppression and discrimination can be encountered not only on a personal level but also in various social relations, such as family, school, political and social spheres. Indicators of discrimination are manifestations of discrimination. Indicators of discrimination are effective in making discrimination more visible. Indicators are defined in three different ways: "hate speech", "violence" and "favoritism".

Migrants who experience voluntary or forced migration may encounter xenophobia, oppression and discriminatory attitudes that manifest themselves in different ways. In social work, which is a rights-based profession, one approach used when working with individuals, groups and communities who encounter these phenomena is the anti-oppression and anti-discrimination social work approach.

Anti-oppression and anti-discrimination social work was introduced to the social work literature based on different perspectives and models developed in the 1980s and 1990s. It was developed based on the need to give more space to the understanding of social justice and empowerment in professional practice. The concepts of "anti-oppression" and "anti-discrimination" differ in meaning but complement each other. Anti-oppression practice includes efforts to minimize power differences, but empowering and emancipatory models are utilized. Unlike anti-oppression, anti-discrimination can be limited in its struggle against power differentials. When both practices are used together, advocacy is at the forefront and members of the dominant group are confronted with social and economic injustices.

As an applied profession and academic discipline, social work uses human rights and social justice principles in working with disadvantaged individuals, groups, families and communities. Immigrants and asylum seekers, who fall within the field of social work because of their status, may face xenophobia, oppression and discrimination during and after the migration process. In this respect, social workers should also have cultural competence while utilizing anti-oppression and anti-discrimination practices in social work practices. However, it has an important place in important studies at micro, mezzo and macro levels. At the micro level, social workers carry out practices such as recognizing the special needs of individuals, connecting them with resources, facilitating social cohesion, and communicating with members of the existing society. In addition to conducting counseling and group sessions for the needs of families and groups at the mezzo level, policies are produced against negative attitudes in society at the macro level and studies are carried out for social cohesion.

Social workers who carry out practices on xenophobia, oppression and discriminatory attitudes should have certain professional roles and functions. Social workers need to be competent in multicultural work and the roles and functions of connection builder, facilitator, researcher, advocate, counselor while conducting practice.

KAYNAKÇA

- Abdi, C.M. (2011). Moving beyond xenophobia: structural violence, conflict and encounters with the "other" Africans. *Development Southern Africa*, 28(5), 691-704. <https://doi.org/10.1080/0376835X.2011.623916>
- Aydemir, Y. (2018). *Mülteci kadınların karşılaştıkları güçlükler* (Yayın No. 505551). [Yüksek lisans tezi, Üsküdar Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Barker, L. (1995). *The social work dictionary* (3. ed.). NASWC Press.
- Bell, J. & Magill, S. (2023). Values, ethics and anti-discriminatory practice. (J. Lishman, J. Bolger, N. Gibson, G. Spolander & C. Yuill (Ed.) In *Social Work An Introduction* (3. Edition). Sage Publications.
- Bhugra, D., Gupta, S., Bhui, K., Craig, T., Dogra, N., Ingleby, J. D., Kirkbride, J., Moussaoui, D., Nazroo, J., Qureshi, A., & Stompe, T. (2011). WPA guidance on mental health and mental health care in migrants. *World Psychiatry*, 10(1), 2-10. doi: 10.1002/j.2051-5545.2011.tb00002.x
- Bozdağ, F., & Kocatürk, M. (2017). Zenofobi Ölçeğinin geliştirilmesi: geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(52), 615-620.
- Bronfenbrenner, U. (1994). Ecological models of human development. In *International Encyclopedia of Education*, Vol. 3, 2nd. Ed. Oxford: Elsevier.
- Buz, S. (2004). *Zorunlu çıkış, zorlu kabul mültecilik*. SGDD Yayınları.
- Cankurtaran, Ö., & Beydili, E. (2016). Ayrımcılık karşıtı sosyal hizmet uygulamasının gerekliliği üzerine. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 27(1), 145-159.
- Cengiz Sarı, A. (2019). *Zenofobi ve mülteci entegrasyonu hakkında yapılan çalışmaların sistematik incelenmesi* (Yayın No. 617907). [Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Dalrymple, J. & Burke, B. (1999). *Anti-oppressive practice: social care and the law*. Open University Press.
- Dirikgil, N. (2022). Zorunlu göç kavramının hukuki kapsamı ve zorunlu göç sonucu yerinden edilen kişilerin uluslararası hukukta korunması. *Kadir Has Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10(1), 67-88.
- Dominelli, L. (2002). *Anti-oppressive social work theory and practice*, Palgrave Macmillan.
- Dominelli, L. (2015). Baskı karşıtı uygulama: Yirmibirinci yüzyılın zorlukları. (s.83-100). In T. Tuncay (Çev. Ed.), *Sosyal hizmet: Temel alanlar ve eleştirel tartışmalar* (1. baskı). Nika Yayınevi.
- Duyan, V. (2003). Sosyal hizmetin işlev ve rolleri. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 14(2), 1-22.
- Erdem, A. R. (2020). Ayrımcılığın kavramsal analizi. *International Journal of Humanities and Research*, 4(4), 12-20.
- Friedman, E., & Klein, R. (2008). *Reluctant refugee, the story of asylum in Britain*. The British Library.
- Göker, G. & Keskin, S. (2015). Haber medyası ve mülteciler: Suriyeli mültecilerin Türk yazılı medyasındaki temsili. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (41), 229-256.

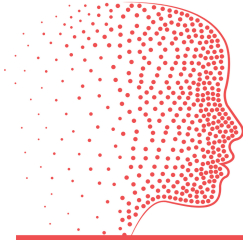
Zenofobi: Baskı ve Ayrımcılık Sosyal Hizmet Açısından Bir Değerlendirme

- Hjrem, M. (1998). National identities, national pride and xenophobia: A comparison of four western countries. *Acta Sociologica*, 41, 335-347.
- IFSW (2014). International Federation of Social Workers. Global Definition of Social Work. <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/> (Erişim Tarihi: 16.07.2024)
- IOM. (2013). Göç Terimleri Sözlüğü. R. Perruchoud ve J., R. Cross (Ed.), Uluslararası Göç Hukuku içinde, 2. Baskı, No: 31, s. 104.
- İnan, H. & Kartal, M. (2019). An investigation of xenophobia attitudes of Students participating in inter-university sports competitions. *Journal of Current Research on Social Sciences*, 9(4), 223-232. doi: 10.26579/jocress-9.4.14
- International Labour Office. (2007). Time For Equality At Work: Tackling the Challenges. ilo.org/public/english/standards/relm/ilc/ilc96/pdf/rep-i-b.pdf (Erişim Tarihi: 16.07.2024)
- Jiloha, R. C. (2010). Deprivation, discrimination, human rights violation, and mental health of the deprived. *Indian J Psychiatry*, 52(3), 207-212. doi: 10.4103/0019-5545.70972
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). *Günümüzde insan ve insanlar: sosyal psikolojiye giriş*. (12. Basım). Evrim Yayınevi.
- Kandler, C., & Lewis, G.J. (2015). The genetic and environmental roots of variance in negativity toward foreign nationals. *Behav Genet*, 45, 181-199. <https://doi.org/10.1007/s10519-014-9700-8>
- Kolat, S. (2010). Avrupa Birliği sosyal politika çerçevesinde özürllülere yönelik ayrımcılıkla mücadele ve Türkiye'deki yansımaları. T.C. Başbakanlık Özürllüler İdaresi Başkanlığı.
- Kolay Çepni, Ş. (2024). Baskı Karşıtı Uygulama: Baskıyı tanımak ve klinik uygulamada ele almak üzerine. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 35(3), 515-536. <https://doi.org/10.33417/tsh.1405555>
- Merriam Webster Online Dictionary. Xenophobia. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/xenophobia>, (Erişim Tarihi: 25.05.2024)
- Oxford Advanced Learner's Dictionary. xenophobia. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/xenophobia?q=xenophobia> (Erişim Tarihi: 25.05.2024)
- Özer, Y. (2015). *Türkiye ve Fransa örnekleriyle uluslararası göç ve yabancı düşmanlığı*. Derin yayınları.
- Özgür, Ö. (2010). Çok kültürcü sosyal hizmet: eleştirel bir bakış. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 21(2), 89-104.
- Payne, M. (1997). *Modern social work theory* (2nd ed.). Macmillan Press.
- Reynolds, V. & Vine, I. (1987). *The socio-biology of ethnocentrism: Evolutionary dimensions of xenophobia, discrimination, racism, and nationalism*. Croom Helm.
- Sheafor B.W., & Horejsi, C.J. (2014). *Sosyal hizmet uygulaması: temel teknikler ve ilkeler*. (D. B. Çiftçi, Ed.; 1. baskı). Nika Yayınevi.
- Sari, H. (2020). Suriyelilere yönelik tehdit algıları: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 14(32), 98-115. <https://doi.org/10.18069/firatsbed.1339518>

- T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı (2024). Geçici Koruma İstatistikler. <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (Erişim Tarihi 01.08.2024).
- Teater, B. (2015). *Sosyal hizmet kuram ve yöntemleri: Uygulama için bir giriş* (A. Karatay, Çev.; 1. baskı). Nika Yayınevi.
- Thompson, N. (2016). *Güç ve güçlendirme* (Ö. Cankurtaran, Çev. Ed.; 1. baskı). Nika Yayınevi.
- Thompson, N. (2020) *Anti-discriminatory practice: equality, diversity and social justice* (3rd edn). London: Palgrave Macmillan.
- Tomanbay, İ. (1999). *Sosyal çalışma sözlüğü*. Selvi Yayınevi.
- Tomanbay, İ. (2013). Uluslararası göç, sığınma ve insan kaçakçılığı/ticareti sorunları ve sosyal çalışma. H. Acar, N. Negiz, & E. Akman (Editörler), *Sosyal politika ve kamu yönetimi bileşenleriyle sosyal hizmet: Temelleri ve uygulama alanları içinde* (1. baskı, ss. 299-327). Maya Akademi.
- Tuncay, T., & İl, S. (2006). Sosyal Hizmette Baskı Karşısı Uygulama Sosyal Adalet Paradigması Temelinde Bir Özgürleştirme Pratiği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 17(2) , 59-72.
- Tunç, A.Ş. (2015). Mülteci davranışı ve toplumsal etkileri: Türkiye'deki Suriyelilere ilişkin bir değerlendirme. *TESAM Akademi Dergisi*, 2(2), 29-63.
- UNHCR The UN Refugee Agency (2024). Data and Statistics Global Trends. <https://www.unhcr.org/global-trends> (Erişim Tarihi 01.08.2024)
- Ural, O. (2015). Yeni Çağın Hastalığı: Yabancı Korkusu (Zenofobi). HyeTert: <https://hyetert.org/2015/04/03/yeni-ca..gin-hastaligi-yabanci-korkusu-zenofobi/> (Erişim Tarihi 25.05.2024)
- Ünal, S. (2014). Türkiye'nin beklenmedik konukları: "öteki" bağlamında yabancı göçmen ve mülteci deneyimi. *Journal of World of Turks*, 6(3), 65-89.
- Yakushko, O. (2008). Xenophobia: understanding the roots and consequences of negative attitudes toward immigrants. *Educational Psychology Papers and Publications*, 36(1), 36-66.
- Yılmaz, F. (2008). *Avrupa Birliği'nde ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadele* (Yayın No. 228125). [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi].Ankara Üniversitesi.
- Zastrow, C. (2014). *Sosyal hizmete giriş* (D. B. Çiftçi, Çev. Ed.; 2. baskı). Nika Yayınevi.

Zenofobi: Baskı ve Ayrımcılık Sosyal Hizmet Açısından Bir Değerlendirme

 SUITDER SÖĞ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ Sakarya University Journal of Humanities and Social Sciences	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

SUITDER

SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ

Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sayı/Issue	62-Aralık 2024/ 62-December 2024
Makale Bilgisi/ Article Info	İnceleme Makalesi / Review Article
Başvuru Tarihi/ Submitted Date:	17 Eylül 2024
Kabul Tarihi/ Accepted Date:	25 Aralık 2024
Atıf/Citation:	Akıncı, M. (2024). Eski Türklerde Köpeğin Sosyo-Ekonomik Konumu. Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi. 389-400
DOI:	10.35237/suitder.1551579
Benzerlik / Similarity: %	%1

Eski Türklerde Köpeğin Sosyo-Ekonomik Konumu

Socio-economic position of the dog in Old Turks

Meltem AKINCI*

Öz

Bilimsel çalışmalar neticesinde köpeğin (*Lat. canis familiaris*) Avrasya'da evrimleştiği ve insan-köpek arasındaki ilk ilişkilerin 20-30 bin yıl önce bu coğrafyada başladığı ortaya çıkmıştır. Bugün Modern Dünya'da çoğunlukla bir dost olarak telakki edilen köpek, Eski ve Orta Çağlarda insanların emek verdiği ekonomi biçimlerine dahil olmuş, işini kolaylaştırmada insanoğluna yardım edici bir misyon yüklenmiştir. İlk etapta avcı, sonrasında çoban toplumlar, köpeğin iz sürme ve kamp alanını koruma özelliklerinden istifade etmiştir. Bu bağlamda köpek, hayvancılıkla uğraşan ve konargöçer bir yaşam tarzı süren Eski Türklerin dinî, sosyal ve ekonomik yaşamında da önemli bir role sahip olmuştur. Köpeğin Türk toplumunda edindiği bu rol, etnografik (mitler, destanlar, halk hikayeleri) ve arkeolojik kaynakların sunduğu verilerle tasdik edilmiştir. Efsane ve yaradılış mitlerinde köpeğe ilahi bir unsur yüklenmesinin arka planında çoğunlukla avcılık dönemlerine ait anılar ve köpeğin avlanmada insana yardımcı olması yani hayatta kalma mücadelesine istemsiz de olsa destek vermesi yatmıştır. Bu durum onu bazen doğa üstü bir mertebeye erdirmiştir. Öyle ki it daha sonra köpek sözcüğünün etimolojisini inceleyen bazı bilim insanları, bu sözcüklerin ortaya çıkışında da doğa üstü-kült faktörlerin etkili olduğunu varsaymıştır. Köpeğin avcılıktan çobanlığa geçişte ise misyonu şekil değiştirmiş, reel bir statü kazanmıştır. Tarımsal faaliyetlerle birlikte ise eski önemi yitirmiştir. Fakat köpeğe bakış açısının olumsuz bir değer kazanmasında değişen ekonomi biçimlerinden ziyade Semavi dinlerin kabulü daha büyük bir rol oynamıştır. Fakat Türkler hem Eski hem de Orta Çağlarda, arkaik dönemde köpeğe yükledikleri değerleri, köpeğin ekonomik uğraşlarında onlara sunduğu katkıyı unutmamış kabul ettikleri yeni inanç sistemlerinde de köpeği sosyo-ekonomik yaşamlarına dahil etmiştir. Bu çalışmada, etnografik ve arkeolojik kaynaklara başvurularak köpek kelimesinin etimolojisi ve köpeğin Eski Türklerin sosyo-ekonomik yaşamda edindiği roller incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Köpek, Eski Türkler, Av Köpeği, Çoban Köpeği, Hayvancılık, Konargöçer.

Abstract

As a result of scientific studies, it has been revealed that the dog (*Lat. canis familiaris*) evolved in Eurasia and the first relationships between humans and dogs began in this geography 20-30 thousand

* Dr., İzmir/TÜRKİYE, E-Posta: mltm.akinci@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0807-1113.

years ago. Today, the dog, which is mostly considered a friend in the Modern World, has been included in the economic forms in which people worked in the Ancient and Middle Ages, and has undertaken a mission to help humanity in making their work easier. At first, hunters, then shepherd societies, benefited from the dog's tracking and camping area protection features. In this context, the dog also had an important role in the religious, social and economic life of the Old Turks, who were engaged in animal husbandry and lived a nomadic lifestyle. This role that the dog acquired in Turkish society has been confirmed by the data provided by ethnographic (myths, epics, folk tales) and archaeological sources. The background of attributing a divine element to the dog in legends and creation myths is mostly memories of hunting periods and the dog's assistance to humans in hunting, in other words, its unintentional support in the struggle for survival. This situation sometimes brought it to a supernatural level. So much so that some scientists who later examined the etymology of the word *it*, *kopek*, assumed that supernatural-cult factors were effective in the emergence of these words. In the transition from hunting to shepherding, the mission of the dog changed shape and gained a real status. However, it lost its former importance with agricultural activities. However, the acceptance of the Abrahamic religions played a greater role in the negative value of the perspective on the dog rather than the changing economic forms. However, the Turks did not forget the values they attributed to the dog in the archaic period, both in the Ancient and Middle Ages, and the contribution the dog provided to them in their economic endeavors and included the dog in their socio-economic life in their new belief systems. In this study, the etymology of the word *dog* and the roles the dog acquired in the socio-economic life of the Ancient Turks will be examined by referring to ethnographic and archaeological.

Keywords: Dog, Old Turks, Hunting Dog, Shepherd Dog, Animal Husbandry, Nomad.

GİRİŞ

Farklı coğrafyalara dağılmış Eski Türklerin etnografik, onomastik, mitolojik ve folklorik gibi kalıntılarında sıkça rastlanan bir malzeme olarak karşımıza çıkan köpek, Eski Türk toplumları için hem manevi hem de maddi anlamda oldukça önem arz etmiştir. Bu durumun ortaya çıkışında Eski Türk toplumunun yaşam tarzı ve dünya görüşü etkili olmuştur.

Türklerin batıya göçlerinden evvel Avrasya orman-bozkırında uğraş verdikleri avcılık ve hayvancılık, diğer ekonomi biçimlerine kıyasla doğa ile daha fazla haşır neşir olmayı gerektirmiştir. Her iki ekonomik faaliyet de tıpkı doğa gibi içerisinde anlık değişimleri ve sürekli dinamizmi barındırmıştır. Bu sebeple olsa gerek Eski Türkler doğa ile uyumlu bir şekilde yaşamayı, doğa kanunlarına saygı duymayı, yaşam felsefelerine çoğunlukla da inanç sistemlerine dahil etmişlerdir.

Kutsal yer ve su (İduk yer-sub) inancı temelinde şekillenen Kök-Tengri dininde doğa kuvvetlerine, doğa unsurlarına (dağ, ağaç, orman, su vd.) ve hayvanlara büyük saygı duyulmuş, bazen de bu unsurlar bir ongun (totem) olarak benimsenmiştir (İnan, 1986, s. 45, 48). Ongun olarak kabul edilen hayvanlar, topluluğa ve yaşanan coğrafyaya göre farklılık arz etmiş, bu hayvanların başlıcalarını ise kurt, geyik, kartal, şahin ve bazen de köpek (İnayet, 2013, s. 339) oluşturmuştur. Köpeğin bir ongun olarak kabul edildiğine (Yakut, Kırgız, Kıpçak, Türkmen, Başkurt) dair verileri (İlimbetova, 2022, s. 39-49) tıpkı diğer ongunlarda olduğu gibi etnografik (Kondıbay, 2014) ve mitolojik alanda yapılan araştırmalar sunmuştur. Köpek, Türk toplumlarının inanç dairesinde ongun haricinde de çeşitli misyonlar yüklenmiştir: Önemli durumlarda köpeğe kurban verilmesi (Beşevliyev, 1945, s. 236) veya köpeğin kurban edilmesi (Golden, 2008, s. 314), mezar bekçiliği ya da öte dünya yolculuğunda yoldaşlık için ölenle birlikte köpeğin de gömülmesi (Beysegulova ve Terekbayeva, 2023, s. 234), ev temeline köpek gömülmesi¹ (Tryjarski, 1979, s. 301), köpek ulumasının

¹ Tatarlar arasında köpek kafatasının veya bütün bir köpeğin evin altına gömülmesi geleneği mevcut olmuştur. İtil Bulgarlarına ait Tığaşev Kalesi'nin kalıntılarında da benzer bir buluntu keşfedilmiş, Kazan'ın kuruluş efsanelerinde ise şehrin temeline canlı bir köpeğin gömüldüğü aktarılmıştır.

ölüme yorulması (Argynbayev, 2024, s. 99) ya da köpek tüyünün ve dişinin uğurlu bir tılsım olarak kullanılması vd. (Baltacı, 2015).

Yukarıda kısaca bahsi geçtiği gibi köpeğin manevi varlığı, bulunulan coğrafyaya ve topluma göre farklılık arz etmiştir. Kimi Türk toplulukları ona kült bir misyon yükleyip yüceltirken kimi Türk toplulukları kötü haberin veya aşağılanmanın temsiliyetini köpeğe bahşetmiştir. Bu durumun oluşmasında yaşanan coğrafyanın, etkileşime girilen toplumların, dinin ve ekonomik uğraşların değişimiyle birlikte terkedilen eski geleneklerin etkisi olmuştur. Fakat bu çalışmada köpeğin eski Türk toplumunda edindiği soyut-düşünsel konumdan ziyade etnografik ve arkeolojik materyaller çerçevesinde maddi olarak köpeğin günlük yaşamdaki konumu, üretim faaliyetlerine etkisi ve insan-köpek ilişkisi gibi konular üzerine gerçekleştirilen varsayımsal araştırma sonuçları sunulacaktır.

1. Köpeğin Evrim Beşiği: Asya

Günümüzde hem sosyal hem de iktisadi yaşamda bir yardımcı, çoğunlukla da dost olarak telakki ettiğimiz köpeğin (Lat. canis familiaris) evrimsel süreci ya da coğrafi kökeni bilim dünyasında hâlâ tam olarak cevaplanamamış bir soruyu oluşturmaktadır. Fakat arkeolojik kaynaklar baz alındığında insan ve köpek arasındaki ilişkinin 20-30 bin yıl önce Avrasya bozkırlarında başladığı bilinmektedir (Perri ve diğerleri., 2021).

Paleolitik Dönem’de avcı-toplayıcı insanın (homo sapiens) 35 bin yıl önce kurtlarla (canis lupus) iş birliği yaptığına dair arkeolojik verilere ulaşan araştırmacılar, bu iş birliğinin insanın diğer hayvan türlerine kıyasla kurtlarla daha yakın sosyal (bölgesel savunma, klan birliği ve üyeler arası işbirlikçi yapı, klan büyüklerine karşı saygı) ve ekolojik uyuma sahip olmasıyla gerçekleştiğini aktarmıştır. Çoğunluğun hemfikir olduğu görüşe göre ise kurttan evrilen ilkel köpek iki aşamada evcilleşmiştir. İlk aşamada vahşi ataları olan gri kurtlardan evrilmiş, ikinci aşamada ise ilkel formlar seçilerek farklı köpek ırkları ortaya çıkmıştır ki kurtlar ve köpeklerin farklılaştığı tarih (32.000 ila 10.000 yıl önce) de tam olarak kesin değildir (Science ve diğerleri., 2014).

Günümüz köpeklerine benzeyen en eski kalıntılar (15.000 yıl önce) Rusya’da bulunmuş olsa da (en eski kurt kalıntıları 36.000 yıl önce) 2000’li yılların başlarında gerçekleştirilen oldukça kapsamlı bir çalışma sonucunda evcil köpeklerin Doğu Asya ve Avrupa olmak üzere ortaya çıktığını, Asya’da evcilleştirilen köpeklerin ise en erken 14.000 yıl öncesinde batıya getirilerek Avrupalı köpeklere baskın tür haline geldiğini ortaya koymuştur. Köpeğin evcilleşme süreci iki adımda takip edilmiştir: Köpek ve kurt popülasyonları 33.000 yıl önce Güneydoğu Asya’da birbirlerinden ayrılmaya başlamış, 15.000 yıl önce ise bu köpekler Güneydoğu Asya’dan dünyaya yayılmaya başlamıştır (Kartal ve Bakırcı, 2016).

2. Köpek Sözcüğünün Kökeni

Köpeğin etimolojik kökenini aktarmadan önce tarih boyunca Türk halkları tarafından köpek kelimesi yerine it kelimesinin kullanıldığının, ayrıca Türkiye Türkçesi dışında köpeğe karşılık gelen kelimelerin it (Az. Trkm. Kzk. Kırg. Özv. Alt. Şor. Tuva), iyt (Nog.), ıt (Yak.), yıta (Çuv.), (Gülensoy, 2007, s. 441-442), köpak, köbek, kopek, ançık (Güler, 1988, s. 126) olduğunun altı çizilmelidir. En eski Türk kaynaklarından biri olan Kök Türk Kitabelerinde it günümüzdeki nahoş anlamının aksine, salt biçimde köpeği nitelemiştir. Kitabede it, 12 Hayvanlı Türk Takvimi’nde yer alan 12 hayvandan biri olarak ıt yılı şeklinde geçmiştir (Tekin, 2020, s. 68). İlk Türkçe sözlük olan Divan-ı Lügat-ü Türk’te ise köpeği nitelemek için “ıt” kelimesine ek olarak “barak” kelimesine de yer verilmiştir (Kaşgarlı Mahmud, 2015, s. 16, 162).

Kazak tarihini ve geleneklerini dilbilimsel yöntemlerle inceleyen ve IV ciltlik “Ön Kazak Mitolojisi” eseriyle tanınan Araştırmacı Serikbol Kondıbay, eserinin IV. cildinde köpek ve it kelimesinin etimolojisi hakkında varsayımlarda bulunmuştur. Kondıbay it’in Ön Türkçedeki tabu kelimesinin kısaltılmış bir ön biçim olan int-ingt veya nint kelimelerden geldiğini aktarmıştır (Kondıbay, 2014). Köpeğin tabu ve mitolojik bir imaj kazanması ise Paleolitik Dönem avcılarının köpeği avcı olarak kullanması, köpeğin av kampını koruması gibi hayati işlevlere sahip olmasıyla

gerçekleşmiştir. Öyle ki Türk dilli Altay topluluklarında köpeğe ilişkin efsane ve mitlerde yaratıcının insanı yaratırken köpeğin ona yardımcı olduğuna, köpeğin kötülöklere karşı ilk yaratılan insana rehberlik edip, onu koruduğuna dair anlatımlar bulunmaktadır. Tüm bu anlatımlarda geleneksel olarak köpeğin kutsal merkezin koruyucu işlevini yürüttüğünü görmek mümkündür. Kondıbay'a göre ilkel geleneğe ilişkin kadim bilgilerin unutulmasıyla ilk mitlerin ardında gelen efsanelerde köpeğin koruma işlevi yukarıdan ziyade aşağı dünya ile ilişkilendirilmeye başlanmıştır (Kondıbay, 2014).

Tarihi kaynaklara bakıldığında köpek sözcüğünün, it sözcüğünden daha sonra dolaşıma girdiği görölmektedir. Fakat hangisinin daha önce kullanımda olduğu kesin değildir. Köpeği ifade eden köpak teriminin yazılı olarak ilk kez Karahanlılarda mevcut olduğu kanıtlanmıştır ki bu sözcük "Kutadgu Bilig" in Kahire Nüshası'nda "köpek gibi ulurlar" şeklinde yer almıştır. Oğuz ve Kıpçak dil gruplarında da bu sözcüğe rastlanmıştır. Kıpçak Sözlüğü "Kitab at-tuhfaz-zakiya fi lügat at -turki'de (XV. yüzyılda Suriye'de derlenmiştir) Arapça "koban" altında 15 köpek adı zikredilmiştir: it, tazı, anar, baraq, köbalak, aryımaq, qutur, quturyan, barla, qoncik, uryug, önük, uruq, küçük (Tryjaski, 1979, s. 309).

Köpek sözcüğünün kökeni şu ana kadar net bir biçimde belirlenememiş ve dilbilimciler tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır (Tryjaski, 1979, s. 307-308). Sözcüğün kökenine dair varsayımlardan biri köpeğin Arapça کلب kelb/kalb kelimesinden geldiği ve Osmanlı Dönemi'nde dilimizde yer edindiği ile ilgilidir. Fakat kelimenin kökeni kanaatimize göre de Eski Türkçeye dayanmaktadır. Zira araştırmacıların bir kısmı bu hususta çeşitli varsayımlarda bulunmuştur. Gülensoy, -köp kökünün "çoğalmak, kabarmak, şişmek" anlamlarına geldiğini belirtmiştir (Gülensoy, 2007, s. 554). Türkçe etimoloji sözlüğünde de köpeğin tanımı yapılırken şu ifadeler yer verilmiştir: Orta Türkçe köpek, köpek sözcüğünden evrilmiştir. Bu sözcük Eski Türkçe köp "çok, kalabalık" sözcüğünden Türkiye Türkçesi +Ak ekiyle türetilmiştir. Eski Türkçe it yerine XI. yy'dan sonra yaygınlaşan mecazi tabirdir. Küçüklük ve tekillik ifade eden +Ak ekiyle, muhtemelen "it sürüsü gibi çok olan şeyin teki" gibi bir anlam ifade eder. (Nişanyan Sözlük. Erişim Tarihi: 27, 07, 2024): <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/k%C3%B6pek>.

Günümüzdeki köpük ile de aynı köke sahip olan köpek kelimesinin ortaya çıkışı, Olcay Süleymanov'un "Az i Ya" adlı eserinde belirttiğine göre tıpkı it gibi mitolojiktir. Kutsal kabul edilen köpeğe bir tabu isminin verilmesiyle alakalıdır ki merkezi ifade eden göbek kelimesiyle de aynı kökten gelir. Süleymanov'un aktardığı şekliyle köpek sözcüğünün kökeni bir Kırgız efsanesine dayanmaktadır. Kırk Kız efsanesinin bir varyantında Kırgızların Kızıl Tazı (Sarı Köpek) ve bir prensesin maiyetindeki kırk kızdan geldiği geçmektedir (İnayet, 2013, s. 5). Efsanenin diğer varyantında bu prenses ve kırk kız Issık Göl kıyısındaki beyaz bir köpüğün tadına bakmış ve hepsi birden kendini anne gibi hissetmiştir. Kırgız dilinde "beyaz köpük" ak kobok şeklindedir. Oğuz-Karlık lehçelerinde "kobok" (kobek, kobyak) köpük ve köpek anlamına gelmektedir (Süleymanov, 1975). Bu efsanenin farklı bir varyantı Sarı Uygur Efsanesinde de yer almış, burada da Sarı Uygurların türediği kırk kız ve sarı köpek motiflerine yer verilmiştir (İnayet, 2013, s. 5).

Yukarıda bahsi geçtiği gibi köpek kelimesinin etimolojisine dair çeşitli varsayımlar mevcuttur. Bu varsayımlara dayalı olarak hem köp+ek hem de köp+ük sözcükleri türedikleri kök itibariyle doğuşu ve üremeyi ifade eden "çoğalmak" ve "şişmek" (karnın şişmesi) anlamlarıyla ilişkilidir. Zira Kırgız, Uygur gibi Türk halklarının Türeyiş destanlarında kavmin çoğalmasına iki unsur vesile olmuştur: köpek ve köpük. Köpek ilk etapta yaradılış ve mitsel bir ögeyi simgeleyen kelime olarak it'i nitelememiş, toplum dinamiklerinin değişimiyle kutsal değerini kaybetmiş, it ile eşdeğer olarak dil dolaşımına girmiştir.

Türk onomastiğinde it/köpek sözcüklerine bazen boy bazen de bir şahıs ismi olarak sıkça rastlanılmıştır: İtak (Hazar) (Gülensoy, 2007, s. 441-442), İt Mengü, İt Oğlu, İtler, Konçak-Kobyak (Kuman-Kıpçak), İt Tarhan, İt Saman (Uygur), Kutuz, Enük (Memlük), Sadettin Köpek, İtalmaz, Köpekoğlu Hüseyin Bey, Köpeklü Avşar, Barak Baba (Oğuz), İtemgen (Kırgız) vd. (Caferoğlu, 1961,

s. 9-10). Boy isimlerinden ziyade şahıs isimlerinden yola çıkarak köpeğin Türk toplumunda saygın ve önemli bir konumda olduğu çıkarımı yapılabilmektedir. Zira bahsi geçen çoğu şahıs tarihte kahramanlıklarıyla ün salmış kişilerden oluşmuştur.

3. Avcı Köpek

Eski Türklerde köpek ve insan ilişkisinin başlangıcı diğer toplumlarda olduğu gibi muhtemelen hayvancılıktan evvel avcılık dönemlerine aittir. Soy efsanelerinde köpeğin tıpkı atası kurt gibi yüceltilmesinin en önemli sebebi avlanma esnasında insanın en büyük yardımcısı olmasıdır.

Türkler gibi konargöçer toplumlarda hayvancılığın yanı sıra avcılık faaliyetleri de mevcut olmuştur. Fakat avcılık halktan ziyade yönetici tabanında çoğunlukla bir gelenek hatta askerî bir idman olarak vazgeçilmez bir etkinlik, şölen haline gelmiştir. Gelenekselin dışında ekonomik faaliyet kapsamında gerçekleştirilen av faaliyetlerine ise avcılık alet edevatının yanı sıra bir kartal ya da köpek eşlik etmiştir.

Tarihi sürece baktığımızda da avcılık geleneğinin Hun Kağanlığı'ndan Osmanlı Devleti'ne kadar intikal ettiğini söyleyebiliriz. Böyle bir av köpeğinin XI. yüzyılda barak ismini taşıdığı bilinmektedir. Divan'da mitolojik türeyişe sahip, çok tüylü bir köpek olarak aktarılan barak, "çok hızlı ve avına en sadık" köpek şeklinde tanımlanmıştır (Kaşgarlı Mahmud, 2015, s. 162). Kaşgarlı Mahmud bu bilgiye ek olarak av esnasında köpekler tarafından yakalanan tilki ve yabandomuzlarının akıbeti hakkında bilgi sunan (Roux, 2011, s. 228) bir şiir de nakletmiştir. Yine Eski Türklerin sosyal yaşamı hakkında çok önemli bilgiler sunan Dede Korkut Hikayelerinde de Oğuzların av işlerinde faydalandığı köpeklere yer verilmiştir (Demir, 2019, s. 131).

Tarihî kayıtlar VIII. yüzyılda Türkistan halklarının Çin'e av köpekleri sattıklarını göstermektedir (Schafer, 2020, s. 135). Bu av köpekleri arasında cins olarak çoğunlukla tazılar yer almıştır ki kaynaklar Kırgız ve Kazakların tavşan, tilki gibi hayvanları avlamak için tazıyı kullandığını belirtmiştir (Beysegulova ve Terekbayeva, 2023, s. 229).

Eski Türkler av köpeklerinin yetişmesine ve cinsine uygun üremesine oldukça itina göstermiştir. Bu hususta yetiştirilenler kimi zaman önemli kişilere sunulacak bir armağan kadar değerli olmuştur. Öyle ki Turfan Uygurlarının 1209 senesinde Moğollara vassal olma kaydında karşımıza hediye olarak sunulan bir köpek çıkmaktadır. Bilindiği gibi Cengiz Han'ın Merkitlere saldırısına müttefik olarak Turfan Uygurları da eşlik etmiş ve savaş kazanılmıştır. Gösterilen başarı neticesinde Cengiz Han'ı ziyaret eden Uygur Hükümdarı Barçuk İdikut, ona bir at ve köpek (kanaatime göre iyi bir cins av köpeği) hediye etmiştir (İzgi, 1989, s. 30).

Asya bozkırlarında köpek sadece bir avcı olarak hizmet etmemiş, bazen gidilecek yolların yükünü de hafifletmiştir. Bu durum çoğunlukla aşılmaz yollara ve sert iklime sahip Türk ülkelerinde gerçekleşmiştir. Örneğin İtil Bulgarları, yaşam alanlarının coğrafi gereklilikleri sebebiyle en önemli iş kollarından biri olan avcılığa köpekleri de dahil etmiştir. Fakat avın iz sürülmesi veya yakalanmasından ziyade av bölgesine ulaşımında köpeklerden faydalanılmıştır. Tarihî kaynaklar Bulgarların, Bulgar ülkesinden kürk temini için kuzeydeki Visu Bölgesi'ne köpek koşulu kızaklarla gittiklerini ve bu bölgeye ticaret malları götürdüklerini aktarmıştır (Minorsky, 1942, s. 34). İlerleyen tarihlerde İbn Batuta rehber köpeklerin canlı bir tasvirini sunmuştur. Karanlık Diyarı diye sunulan Bulgar ülkesinde buzla kaplı yollarda tüccarların kızak sürgülü köpekler aracılığıyla ticaret yaptığını aktaran İbn Batuta şöyle devam etmiştir: Bu ülkede rehber çok kez seyahat edebilen ve fiyatı yaklaşık bir dinar olan köpektir. Kızak köpeğin boynuna bağlanmıştır ve birlikte olduğu üç köpek daha vardır. Diğerleri de kızakla onu takip eder, o durduğunda onlar da durur. Sahibi bu köpeğe asla vurmaz ve azarlamaz; ve yemeğe geçildiğinde önce köpekler doyurulur (The Travels of Ibn Batuta, 2004, s. 107).

Türk-İslam devletlerinde eski av geleneklerini nizami bir biçimde sürdürmeyi olanaklı hale getiren kurumlar oluşturulmuştur. Bu kurumlar başkalaşım geçirek Selçuklulardan Osmanlıya miras olarak aktarılmıştır. Avcılıkla ilgilenen memuriyetlerde av köpekleriyle özel olarak ilgilenen

eğitmenler ve bakıcılara da yer verilmiş, bunlar av köpeklerinin cinsine oldukça özen göstermiştir. Örneğin Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın bir av köpeği seçerken köpeğin şecerisini çıkardığı, Gazneli Mahmud'un ise altın tasma takılı yüz adet köpeğinin olduğu kaynaklarda geçmektedir (Yürekli, 2018, s. 240).

4. Bekçi Köpek

Türklerin esas geçim kaynağını oluşturan ve avcılıktan ziyade esas uğraş verilen iş kolunu oluşturan hayvancılıkta köpeğin rolü oldukça önem arz etmiştir. İnsanda olmayan duyu hassasiyetine sahip köpek, sürüyü tehdit edebilecek her türlü unsuru, iz takibi ve koku alma becerisiyle engellemiştir. Öncelikle sürülerin daha sonra hanenin korunması için istifade edilen köpekler, Eski Türklerle ait etnografik ve arkeolojik araştırmalarla tespit edilmiştir.

Eski Türklerin sosyal yaşamı hakkında önemli bilgiler sunan destanlar ve halk hikayeleri çoban köpeğinin varlığı hakkında ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Örneğin Oğuz Destanı'nın bir parçası olan "Kayı Yabgu Han Boyu" anlatısında kurtları kovalayan ve sürüyü güvende tutan köpek Divan'daki gibi barak şeklinde anılmıştır: ...*Kara Barak koyunlarla birlikte gitmiş. Kurtlar da onları takip etmiş. Yakın yerde tek yolu olan bir geçit vardı. Kara Barak koyunları oraya yönlendirmiş. Orada geçidin girişi tutarak koyunları korumuştur. Kara Barak sürekli kurtlarla savaşıyordu. Kurtlar saldırıyor ve Kara Barak kurtların yaklaşmasına engel oluyordu* (Demir, 2019, s. 52).

Mervezi, Kırgız yurdundan bahsederken burada öküz büyüklüğünde köpeklerin var olduğunu aktarmıştır (Minorsky, 1942, s. 105). Abartılı bir ifade olmasının yanı sıra çoban köpeklerinin heybeti göz önüne alındığında yerinde bir betimlemeyi nitelemiştir. Zira Dilbilimsel araştırmalarda Türk dilleri arasında 150 kadar köpek cinsine ilişkin veri saptanmıştır ki bu türlerin çoğu çoban statüsündeki cinse ilişkindir (Tryjarski, 1979, s. 209).

Kafkas çoban köpeğine dair yapılan arkeolojik araştırmalar, bu cinse ait ataların hayvancı konargöçer halklar aracılığıyla bazen de ticaret kervanlarıyla Asya'dan Kafkasya'ya getirildiği sonucuna varmıştır. Asya ve Kafkas çoban köpeği ırkları arasındaki yakın ilişki II-IV. yüzyıllarda Hunlar tarafından Asya'dan Avrupa'ya gerçekleştirilen göç hareketine tanıklık etmiştir. Hun orduları ailelerini yanlarında getirdiği gibi hayvanlarını da geride bırakmamıştır (Salpagarov ve Kalahanova, 2020, s. 38). Benzer bir bulgu daha sonraki yüzyıllarda Avrupa'ya göç eden Kumanlar aracılığıyla tespit edilmiştir. İnanç sistemlerinde köpeğe ayrı bir önem veren ve temel geçim kaynakları hayvancılık olan Kumanların doğudan batıya göçlerinde hayvan sürülerini de beraberinde getirdikleri anlaşılmıştır. Öyle ki bir kısmı Macar sahasına göç eden bu Kuman çobanları, yanlarında uzun tüylü olmalarıyla bilinen komondor adlı köpek türünü de bölgeye getirmiştir (Korkmaz, 2014, s. 118). Rasonyi'nin bildirdiğine göre bugün Macarcada da yer alan bu kelime (komondor-kumandur) Macarcaya Kumancadan girmiştir ki "Kumana ait" yani Kuman köpeği anlamı taşımaktadır (Rasonyi, 1993, s. 145).

Bugün Rusya Federasyonu'na bağlı Buryat Cumhuriyeti sınırları içerisinde bulunan ve XIX. yüzyılın sonunda keşfedilen İl'movaya Pad' mezar kompleksi envanterleri (MÖ II-I. yüzyıllar) Hunlara atfedilmiştir. Bu komplekse ait üç mezarda köpek kafatasları keşfedilmiştir. Kafataslarını inceleyen araştırmacılar bu köpeklerin modern Moğol köpeklerine atfedilen oldukça kısa ağızlı, yaygın bozkır-çoban türüne ait olduğunu saptamıştır. Yine bir başka Hun mezar kompleksi olan İvolga'da keşfedilen on iki yetişkin köpek kemiğinin analizi de bunların çoban köpeği olarak etiketlenmesi ile sonuçlanmıştır (Rudenko, 1962, s. 24-25).

5. Arkadaş Köpek

Türk topluluklarının köpeğe bakış açısı ekonomik uğraşlarının değişmesinin yanı sıra farklı inanç sahalarına girilmesiyle de değişime uğramıştır. Köpekler, tarımsal üretime geçişle birlikte konargöçer insanın yeni uğraşına eskisi kadar katkı sağlamasa da bekçi pozisyonu ile önemini korumaya devam etmiştir. Fakat bilhassa Türklerin İslamiyet'e geçişi ile birlikte toplum yaşamından izole edilmeye başlanmıştır. Bu durumun oluşumunda semavi dinlerin köpeğe uğursuz ve pis

misyonları yüklemesinin rolü büyüktür (Baltacı, 2015, s. 126). Fakat çoğu Türk toplumu İslamiyet'e geçtikten sonra da köpeğin geçmiş telakkilerde edinmiş olduğu pozisyonu unutmamıştır. Bu hususta İslamiyet öncesi dönemde Türkmenlerin yazılı edebiyatında ve halk inançlarında köpeğin uğur, mutluluk ve yüce sıfatlarla ilişkilendirildiğini aktaran A. Onsori, İslamiyet'in kabulünden sonra bu durumun neden değişmediği üzerine bir araştırma kaleme almıştır. Zira İslam'ın fıkıh öğretilerinde kötü bir konuma itilen köpek, Türkmenler arasında hâlâ daha olumlu bir mertebede yer almaktadır. Araştırmacı bu durumun sebebi olarak Müslüman Oğuzların yani Türkmenlerin ata yadigarlarını korumalarına, eski ekonomi biçimlerinin şekillendirdiği kült unsurlarını İslamiyet'te yaşatmaya devam ettirmelerine bağlamaktadır (Onsori, 2023, s. 222-223).

Köpeğin Türk toplumunda edindiği maddi konumunda arkadaşlık ilişkisine dair veriler kaynaklarda doğrudan sunulmamış olsa da yorumlamaya dahil edilebilmektedir. Zira sadakati ile bilinen köpek hem avda hem de sürü güdümünde sahibi ile içli dışlı olmuş, bir an bile ardından ayrılmamıştır. İnsan-köpek arasındaki bu duygusal ilişki hakkında ancak arkeolojik ve etnografik veriler yorumlanarak çıkarım yapmak mümkündür.

2021 senesinde Talas çevresinde gerçekleştirilen kazılarda X-XI. yüzyıllara ait olduğu tespit edilen katmanında rastlanılan köpek kalıntılarının incelenmesi, bu köpeğin evin kalıcı bir sakini olduğunu ortaya çıkarmıştır (Beysegulova ve Terekbayeva, 2023, s. 234). Eski Türk Kaya kitabelerinde yurdun yani evin yanında yaşayan ev köpeklerine ait tasvirler yer almıştır (Ögel, 1978, s. 152). Arkeolojik tasvirlerin yanı sıra sözlü kaynaklar da insan-köpek ilişkisine tanıklık etmiştir. Örneğin Dede Korkut Hikayelerinde de sürekli hanenin yanında bulunan, sürüyü bekleyen ve olaylara aktif dahil olan köpekten söz edilmektedir. Öyle ki "Kayı Yabgu Han Boyu" anlatısında beyin oğlu Tuman Han'ın toy esnasında büyük yağlı kuyruk parçasını köpeğe verdiği gören ve sebebini soran hizmetlilere Tuman Han şu cevabı vermiştir: Sadaka veren ilk önce köpeğe vermeli. Ben de söylenileni yerine getirdim, öyle yaptım. Köpek çile çekmesin ve biz de çile yaşamayalım (Demir, 2019, s. 52). Bu anlatı, köpeğin Türk toplumunda edindiği değeri ve yeri göstermesi açısından önemlidir. Köpeğin dostluğuna dair en güzel örnekler köpek öldürenin çocuğunun sakat doğacağına inanan Kırgızların sözlü edebiyatında yer edinmiştir. Manas Destanı'nda avcılıkta oldukça yetenekli, kurt kulaklı ak bir köpeğin Manas öldüğünde tıpkı bir insan gibi yas tuttuğu ve sadakati sebebiyle de mezarının başını terk etmediği geçmektedir (Gümüş, 2021, s. 123).

Altay mitolojisinde sıkça rastlanan bir motif olarak karşımıza çıkan köpeğe bazen kötü bazen de iyi misyonlar yüklenmiştir. Yüklenen iyi misyonlardan biri köpeğin sahibini her türlü kötülükten koruduğuna ve sadık bir dost olduğuna güzel bir örnek teşkil etmektedir. Öyle ki bu inanca göre bazı zamanlar bedenden ayrılan ruh bir süre sonra kendi bedeni yerine başka bir bedene girmek isterse o kişinin ölümüne neden olurmuş, bu tarz durumlarda ise bu ruhu ancak köpek görüp uluyarak sahibine bildirmiş (Anohin, 1968, s. 421).

Arkeolojik kazılarla ortaya çıkan ve neredeyse her dönemde benzer suretleri keşfedilen köpek kemiği kalıntıları ve köpek gömme ritüelleri çoğu araştırmacının köpeği bir kült olarak değerlendirmesine neden olmuştur. Defin törenlerine eşlik eden bu köpekler (Kapusuzoğlu, 2015, s. 514) çoğunlukla düşünsel anlamda açıklanmış olsa da köpeğin sosyal hayattaki işlevi bu düşünsel boyutla örtüşmüştür. Örneğin mezarın yani mevtanın bir koruyucusu olarak bazen de öte dünyaya gidişte bir yoldaş olarak ölen kişiyle birlikte defnedilen köpeklerin (Aşımbeke ve Şagırbayev, 2022, s. 17-40), hayatta iken mevcut görevinin ölümünden sonra da sürdürülmesi amaçlanmıştır. İnsan-köpek ilişkisi bağlamında çok sayıda arkeolojik envanter bulunmaktadır. Örneğin 1966 senesinde Doğu Kazakistan'da bulunan İvanovka mezar kompleksinde yer alan bir çocuk mezarında köpek figürlerinden oluşan bronz iğnelerin yanı sıra defin törenine köpeğin de eşlik etmesi benzer biçimde kült olarak değerlendirilmiştir. Bu durum Güney Sibiryalı halkları tarafından çocuğun muhafızı olarak görmesiyle ilişkilendirilmiştir (Beysegulova ve Terekbayeva, 2023, s. 233).

XIV. yüzyılda Rabguzi tarafından yazılan "Kısas-ul Enbiya" adlı eser her ne kadar dini içerikli olsa da eserde köpeğin evcilleştirilmesi, köpek -insan arasındaki ilişkinin temeline dair güzel bir

Eski Türklerde Köpeğin Sosyo-Ekonomik Konumu

anlatı yer almıştır: *“Adem ile Havva yeryüzüne düştüğünde etrafı çeşitli hayvanlarla çevrilmişti. Daha sonra Allah insana köpeğin kafasını okşamasını emretmiştir. Ardından köpek yırtıcı hayvanları kovalamış, karşı koyanları öldürmüştür...Köpek insanla arkadaş olmuştur”* (Beysegulova ve Terekbayeva, 2023, s. 232).

SONUÇ

Hayvancılıkla uğraşan ve konargöçer bir yaşam tarzı süren Eski Türklerin dini, sosyal ve ekonomik yaşamında köpek önemli bir role sahip olmuştur. Köpeğin Türk toplumunda edindiği bu rol, etnografik (mitler, destanlar, halk hikayeleri) ve arkeolojik kaynakların sunduğu verilerle tasdik edilmiştir. Efsane ve yaratılış mitlerinde köpeğe ilahi bir unsur yüklenmesinin arka planında çoğunlukla avcılık dönemlerine ait anılar ve köpeğin avlanmada insana yardımcı olması yatmıştır. Bu durum köpeği bazen doğa üstü bir mertebeye erdirmişti. Öyle ki “it” daha sonra “köpek” sözcüğünün etimolojisini inceleyen bazı bilim insanları, bu sözcüklerin ortaya çıkışında da doğa üstü-kült faktörlerin etkili olduğunu varsaymıştır. Köpeğin avcılıktan çobanlığa geçişte ise misyonu şekil değiştirmiş, reel bir statü kazanmıştır. Tarımsal faaliyetlerle birlikte ise eski önemi yitirmiştir. Köpeğe bakış açısının olumsuz bir değer kazanmasında da değişen ekonomi biçimlerinden ziyade Semavi dinlerin kabulü daha büyük bir rol oynamıştır. Fakat Türkler Semavi dinlere dahil olduktan sonra bile arkaik dönemde köpeğe yükledikleri değeri sürdürmeye devam etmiştir.

Bu çalışmada yer alan bulgular Eski Türk tarihinin etnografik ve arkeolojik verilerine dayanmaktadır. Eski Türklerde köpek de dahil olmak üzere Tengricilik kapsamında canlı ve cansız her unsur Tanrı'nın bir parçası olarak kabul edilmiş, insan-doğa ilişkisi büyük bir saygı çerçevesinde yürütülmüştür. Çalışmanın temel amacını da Eski Türklerin sosyo-ekonomik yaşamında hayvana bakış açısını ortaya koymak oluşturmuştur. Eski Türklerin yaşam telakkilerinde ve ekonomik uğraşlarında doğayla bir bütün olarak, doğa unsurlarına saygı görev edinmeleri “köpek” başlığı altında incelenmiştir. Bu bağlamda köpek-insan ilişkisinin ortaya çıkışı, köpek sözcüğünün kökeni ve köpeğin ekonomik uğraşlarda üstlendiği rol kaynaklara bağlı kalınarak varsayımlar üzerinden açıklanmıştır.

Extended Abstract

As a result of scientific studies, it has been revealed that the dog (Lat. canis familiaris) evolved in Eurasia and that the first human-dog relationships began in this region 20-30 thousand years ago. Researchers who reached archaeological data that hunter-gatherer humans (homo sapiens) cooperated with wolves (canis lupus) 35 thousand years ago in the Paleolithic Period, reported that this cooperation occurred because humans had closer social (territorial defense, clan unity) and ecological harmony with wolves compared to other animal species. The dog, on the other hand, evolved from its wild ancestors, the gray wolf, in the first stage, and in the second stage, primitive forms were selected and different dog breeds emerged. Dog and wolf populations began to separate from each other in Southeast Asia 33,000 years ago. It has been confirmed by sources that the dog, which evolved from its ancestor the gray wolf, was actively involved in the socio-economic life of the Old Turks from the earliest times. Ethnographic, onomastic, mythological and folkloric sources belonging to the Old Turks have reported that the Old Turks cooperated and established friendships with dogs in different areas since the earliest times. Economic cooperation took place in two areas: hunting and animal husbandry. However, in the Old Turkish society, dogs first came to the fore with their spiritual rather than material value. The lifestyle and religious views of the Old Turkish society were influential in the formation of this situation. Hunting and animal husbandry, which the Turks engaged in in the forest-steppe of Asia before their migration to the west, required more interaction with nature compared to other forms of economy. Both economic activities, just like nature, contained instant changes and constant dynamism. It is probably for this reason that the ancient Turks included living in harmony with nature and respecting the laws of nature in their philosophy of life, and mostly in their belief systems. In the Kök-Tengri religion, natural forces, natural elements (mountains, trees, forests, water, etc.) and animals were greatly respected, and sometimes these elements were adopted as a totem. The animals accepted as totems have varied according to the

community and the geography in which they live, and the main ones are the wolf, deer, eagle, hawk and sometimes dog. The data on the acceptance of the dog as a totem, just like other totems, has been provided by ethnographic and mythological studies. In the belief system of Turkish societies, dogs have also been assigned various missions other than totems: Sacrificing or sacrificing dogs on important occasions, guarding graves or burying dogs with the deceased as guides on the journey to the afterlife, burying dogs in the foundation of houses, interpreting dog howling as a sign of death or using dog fur and teeth as lucky charms... It has been understood that the background of assigning such a divine mission to dogs in legends and creation myths is mostly memories of hunting periods and dogs helping humans in hunting, in other words, supporting the struggle for survival, albeit unintentionally. In this study, the economic elements underlying the dog's gaining a divine mission, in other words, the socio-economic position of the dog rather than the abstract-intellectual position it acquired in Old Turkish society, have been examined. The study is divided into four short subheadings. In the first subheading, the evolutionary process of the dog in the Eurasian area where the Old Turks emerged is presented based on scientific data. In the second subheading, the hypotheses discussed on the origin of the words "it" and "kopek", which are synonymous but entered the language circulation at different times, are discussed. In fact, some scientists who examined the etymology of the word "it" and later "kopek" assumed that supernatural-cult factors were effective in the emergence of these words. The divine mission attributed to the dog has changed with the change of economic forms and worldviews. In the remaining subheadings, the roles of the dog in the socio-economic life of the Old Turks as a hunter dog and a shepherd dog are conveyed. It has been concluded that the dog was first used as a helper in hunting, and its mission changed shape and gained a real status in the transition from hunting to shepherding. Because now, instead of a divine mission, the dog, which has a sensory sensitivity that humans do not have, has prevented any element that could threaten the herd with its tracking and scenting skills, and has taken on a role to protect the animal herds. In this section, it is explained through archaeological and onomastic sources that Asian shepherd dogs were brought to Eastern Europe with the migration movements from Asia to the West. However, it lost its former importance with agricultural activities. However, the acceptance of Abrahamic religions played a greater role in the negative value of the perspective on dogs rather than the changing economic forms. Under the last subheading "Friend Dog", an examination of the existing sources on this subject was presented. As a result of this examination, it was concluded that the Old Turks had not forgotten the values they attributed to dogs in both the ancient and medieval periods, the contribution dogs provided to them in their economic endeavors, and that they included dogs in their socio-economic lives in the new belief systems they accepted. Because the sources emphasized the existence of dogs as loyal friends even after the disappearance of their contribution to economic life. So much so that the remains of dog bones and dog burial rituals unearthed in archaeological excavations and similar images discovered in almost every period have led most researchers to consider dogs as a cult. However, in our opinion, although these dogs accompanying burial ceremonies have been mostly explained in an intellectual sense, the function of dogs in social life coincides with this intellectual dimension. For example, dogs buried with the deceased as a protector of the grave, or sometimes as a companion on the way to the afterlife, were intended to maintain their relationship with their owner while they were alive, that is, their duty to protect him after his death. In summary, the findings in the study are based on ethnographic and archaeological data from Old Turkish history. In Old Turks, including dogs, within the scope of Tengrism, every living and inanimate element was accepted as a part of Tengri, and the human-nature relationship was carried out with great respect. The main purpose of the study was to reveal the perspective of animals in the socio-economic life of ancient Turks. The duty of respecting the elements of nature as a whole in the life perception and economic activities of Old Turks was examined under the title of "dog". In this context, the emergence of the dog-human relationship, the origin of the word dog and the role of the dog in economic activities were explained through assumptions based on sources.

KAYNAKÇA

- Akımbek, E. Ş., Şagirbayev, M. S. (2022). Obryad pogrebeniya sobaki u drevnego i srednevekovogo naseleniya Kazahstana (po materialam srednevekovogo gorodişa Koskudık). *Turkic Studies Journal*, (3), 17-43.
- Anohin, V. (1968). Altay Şamanlığına Ait Maddeler. A. İnan (Makaleler ve İncelemeler I), (I), 404-451.
- Argynbayev, Ye. (2024). The image of dog in Kazakh tradition and folk beliefs. *Turkic Studies Journal*, (1), 94-111.
- Baltacı, Z. (2015). Türk Kültüründe Köpek (İnanış, Uygulama ve Anlatılar). (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir Üniversitesi Sos. Bil. Ens.) Balıkesir.
- Beşevliyev, V. (1945). Proto-Bulgar Dini. *Belleten*.T. Acaroğlu (Çev.) Ankara, 213-261.
- Beysegulova, A., & Terekbayeva, J. (2023). Kazak Halkının desturlı medeniyeti men mifologiyalık tanımındağı ittin beynesi. *Bulletin of History*. 3 (110), 227- 237.
- Caferoğlu, A. (1961). Türk Onomostiğinde Köpek Kültü. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı. Belleten*, 1-11.
- Demir, N. (2019). *Dede Korkut Destanı*. Ötüken Yay.
- Golden, P. (2008). *Religiya Kıpçakov srednevekovoy Evrazii. Stepi Evropı v epohu srednevekov'ya*. (per. V. P. Kostyukova), (6), 309-340.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I (A-N)*. Ankara.
- Güler, K. (1988). *Kamusu'l-Muhit Tercümesi'ndeki Türkçe Hayvan İsimleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sos. Bil. Ens.) Konya.
- Gümüş, Ş. (2021). Kırgız Türklerinin Sözlü Edebiyat Ürünlerinde Hayvan Simgeciliği. *TURUK*, (26), 108-127.
- Ilimbetova, A. F. (2022). Kult' sobaki v fol'klore i religiozno-mistiçeskih vozzreniyah başkir. *İzvestiya AltGU. İstoriçeskie nauki i arheologiya*, 2 (124), 39-49.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm-Materyaller ve Araştırmalar*. TTK Yay.
- İnayet, A. (2013). Türklerde Köpek Kültü Var mıydı?. *Yalın Kaya Bitiği Osman Fikri Sertkaya Armağanı*. H. Şirin (Ed.) Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yay., 35-344.
- İzgi, Ö. (1989). *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*. TTK Yay., Ankara.
- Kapusuzoğlu, G. (2015). Çin Kaynaklarına Göre Türk Kültür Çevresinde Evlenme ve Cenaze Gelenekleri. *TDS*, 34 (58), 507-522.
- Kartal, E. C., Bakırcı, Ç. M. (2016). *Köpekler Birden Fazla Coğrafyada, Bağımsız Olarak Evcilleştirilmiş Olabilir!.* *Evrım Ağacı*. <https://evrimagaci.org/s/4420>, (Erişim Tarihi: 24. 06. 2024)
- Kaşgarlı Mahmud (2015). *Divanu Lugati't-Türk*. A. Ercilasun ve Z. Akkoyunlu (Haz.). TDK Yay., Ankara.

- Kondıbay, S. (2014). *Çetbertiy razdel: Kul't sobaki i volka*. <https://otuken.kz/chetvertyj-razdel-kult-sobaki-i-volka/> (Erişim Tarihi: 27. 07. 2024)
- Korkmaz, A. (2014). *11. Ve 14. Yüzyıllar Arasında Doğu Avrupa'da Bir Türk Kavmi: Kuman-Kıpçaklar*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi Sos. Bil. Ens.). Edirne.
- Minorsky, V. (1942). *Sharaf Al-Zaman Tahir Marvazi on China, The Turks and India*. The Royal Asiatic Society. London.
- Nişanyan Sözlük*. (2024). <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/k%C3%B6pek>- (Erişim Tarihi: 15. 06. 2024).
- Nişanyan Sözlük*. (2024). <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/k%C3%B6pek> (Erişim Tarihi: 15. 06. 2024).
- Onsori, A. (2023). Oğuz Mitolojisinde Köpek. *Babur Research*. H. Behram (Çev.), 2 (2), 211-224.
- Ögel, B. (1978). *Türk Kültür Tarihine Giriş III- Türklerde Ev Kültürü*. Kültür Bak. Yay. Ankara.
- Perri, A. R., Feuerborn, T. R., Frantz, L. A., Larson, G., Malhi, R. S., Meltzer, D. J., Witt, K. E. (2021). Dog domestication and the dual dispersal of people and dogs into the Americas. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 118(6), 1-8.
- Rasonyi, L. (1993). *Tarihte Türklük*. Ankara.
- Roux, J. P. (2011). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. Kabalıcı Yay.
- Rudenko, S. İ. (1962). *Kul'tura Hunnov i Noinulinskie kurganı*. Moskva.
- Salpagarov A., Kalahanova, Z. (2020). *Aspektı material'noy kul'turı Tyurskix naradov*, Moskva.
- Schafer, E. H. (2020). *Semerka'dın Altın Şeftalileri*. S. Acar (Çev.) İstanbul.
- Science, L., Ağacı, E., Bakırcı, Ç. M. (2014). *Köpeklerin En Yakın Kurt Atalarının Soyu Tükendi!*. Evrim Ağacı. <https://evrimagaci.org/s/1964>. (Erişim Tarihi: 05. 07. 2024).
- Süleymanov, O. (1975). *Az i Ya*. <http://amkob113.ru/azia/olc-2-97.html> (Erişim Tarihi: 15. 06. 2024).
- Tekin, T. (2020). *Orhon Yazıtları*. TDK Yay. Ankara.
- The Travels of Ibn Batuta* (2004). Samuel Lee (Trs. and ed. Rev.). Dover Pub. Mineola, (XII). New York.
- Tryjarski, E. (1979). The dog in the Turkic Area: An Ethnolinguistic Study. *Central Asiatic Journal*. Vol. 23, 3 (4), 297-319.
- Yürekli, T. (2018). Memlukler Döneminde Kilabziler ve Av Köpekleri. *SDÜ Sos. Bil. Ens. Der.*, (20), 236-244.

Eski Türklerde Köpeğin Sosyo-Ekonomik Konumu

 SUITDER SÖĞ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ Sakarya University Journal of Humanities and Social Sciences	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

SUITDER

SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ

Suleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sayı/Issue	62-Aralık 2024/ 62-December 2024
Makale Bilgisi/ Article Info	Araştırma Makalesi/ Research Article
Başvuru Tarihi/ Submitted Date:	5 Eylül 2024
Kabul Tarihi/ Accepted Date:	22 Kasım 2024
Atıf/Citation:	Durdu, A. (2024). Gazneli Mahmud'un Askerî Kişiliği. Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi. 401-416
DOI:	10.35237/suitder.1544372
Benzerlik / Similarity: %	%2

Gazneli Mahmud'un Askerî Kişiliği

Military Personality of Mahmud of Ghazni

Arslan DURDU*

Öz

Büyük milletler, tarih boyunca önemli liderler yetiştirmişlerdir. Tarihte büyük şahsiyetlere sahip olmayan bir millet, kültürel ve siyasal anlamda zayıf olarak nitelendirilebilir. Köklerini tarihin derinliklerinden alan Türk Milleti de bu bağlamda birçok büyük lider ve devlet adamı yetiştirmiştir. Bu önemli şahsiyetlerden biri de Gazneli Mahmud'dur. İdarî ve askerî kabiliyeti, siyaseti ve fütuhat felsefesiyle yaşadığı çağın önemli askerî dehalarından biridir. Mahmud, askerî eğitimini doğrudan babası Sebük Tegin'in rehberliğinde almış ve küçük yaşlardan itibaren büyük sorumluluklar üstlenmiştir. Sebük Tegin, Büst Seferi'ne çıkarken eğitim amacıyla henüz çocuk yaşta olan Mahmud'u vekil olarak Gazne'de bırakmıştır. Babası Sebük Tegin, oğlu Mahmud'u küçük yaşından itibaren askerî tecrübe kazanması için çıktığı seferlere de dâhil etmiştir. Sebük Tegin, H. 376/ M. 986 yılında Caypal'a karşı düzenlenen Lamğân seferine oğlu Mahmud'u da yanında götürmüştür. Bu savaş sırasında Mahmud, gösterdiği cesaretle öne çıkmış ve babasının gözünde askerî alandaki yetkinliğini daha da pekiştirmiştir. Katıldığı ve kendini ispatladığı savaşlardan biri de Herat Savaşı'dır. Sâmânî Emîri II. Nûh'un yardım talebi üzerine, Mahmud babası Sebük Tegin'le birlikte Sâmânîler'in Türk komutanları Ebû Ali es-Simcûrî ve Fâik'e karşı düzenlenen harekâta katılarak önemli başarılar elde etmiştir. Bu başarılarından dolayı II. Nûh, Mahmud'a "Seyfü'd-devle" unvanını vermiştir. Mahmud'un askerî eğitimi, genç yaşta sahada pratik kazanarak ve büyük sorumluluklar üstlenerek şekillenmiş, onu gelecekteki büyük seferlere ve fetihlere hazırlayan bir süreç olmuştur. Bu süreçte kazandığı tecrübeler onu Gazneliler'in en güçlü askerî liderlerinden biri hâline getirmiştir. Tahta geçtikten sonra hayatının büyük bir bölümünü savaş alanlarında geçirmiştir ve girdiği hiçbir savaşta mağlup olmamıştır. Gazneli Mahmud'un hükümdarlığı döneminde Gazneli Devleti'nin sınırları batıda Azerbaycan'a, doğuda Yukarı Ganj Vadisi'ne, kuzeyde Hârizm'e ve güneyde Hint Okyanusu sahillerine kadar genişlemiştir. Bu çalışmada, dönemin kaynaklarından istifade edilerek Mahmud'un doğumu, dış görünüşü, hakimiyet anlayışı ve askerî kişiliğinin bir tasviri çizilmiştir. Özellikle askerî kişiliğini daha iyi ortaya koyabilmek için, Mahmud ile bizzat görüşen ve onunla aynı dönemde yaşayan tarihçi ve şairlerin eserlerinden faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Tarihi, Gazneliler, Gazneli Mahmud, Hint Seferleri, Askerî Kişilik

* Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Kahramanmaraş/TÜRKİYE, E-Posta: arslandurdu@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4105-4227.

Abstract

Throughout history, great nations have produced significant leaders. A nation without prominent figures in history can be considered weak in cultural and political terms. The Turkish nation, whose roots extend deep into history, has also raised many great leaders and statesmen in this context. One of these important figures is Mahmud of Ghazni. With his administrative and military abilities, political acumen, and philosophy of conquest, he stands out as one of the great military geniuses of his era. Mahmud received his military education directly under the guidance of his father, Sebük Tegin, and took on great responsibilities from a young age. When Sebük Tegin embarked on the Bust campaign, he left young Mahmud in charge of Ghazni as his deputy for educational purposes. Sebük Tegin also included his son Mahmud in the campaigns he led, starting from a young age, to help him gain military experience. In 986 (376 AH), Sebük Tegin took his son Mahmud along on the Lamghan campaign against Jaypal. During this battle, Mahmud stood out with his bravery, further solidifying his military prowess in his father's eyes. One of the battles in which Mahmud proved himself was the Battle of Herat. In response to the request for help from the Samanid ruler Nuh II, Mahmud, alongside his father Sebük Tegin, participated in a campaign against the Samanid Turkish commanders Abu Ali Simjuri and Fa'iq, achieving significant victories. Due to these successes, Nuh II awarded Mahmud the title "Seyfu'd-devle" (Sword of the State). Mahmud's military education was shaped by gaining practical experience on the battlefield at a young age and taking on great responsibilities, preparing him for the major campaigns and conquests in his future. The experiences he gained during this time turned him into one of the most powerful military leaders of the Ghaznavids. After ascending the throne, he spent a significant part of his life on the battlefield, and he was never defeated in any battle he fought. During the reign of Mahmud of Ghazni, the borders of the Ghaznavid State expanded westward to Azerbaijan, eastward to the Upper Ganges Valley, northward to Khwarezm, and southward to the shores of the Indian Ocean. In this study, based on the sources of the period, a portrayal of Mahmud's birth, physical appearance, understanding of authority, and military personality is presented. To better illustrate his military persona, works of historians and poets who lived during his time and personally met him have been utilized.

Keywords: Turkish History, Mahmud of Ghazni, Ghaznavids, Indian Expeditions, Military Personality

GİRİŞ

Türk tarihinde, Mete Han, Atilla, Bumin Kağan ve Bilge Kağan gibi birçok başarılı hükümdar bulunmaktadır. Gazneli Mahmud, dünya tarihinde Cengiz Han ve tarih sahnesine daha sonra çıkacak olan Timur'la birlikte Türkistan'ın gördüğü en büyük Türk kumandanlarından biridir (Miquel, 1991, s. 237-238; Palabıyık, 2002, s. 43). Gazneliler, tarih sahnesine ilk kez IX. Yüzyılın ikinci yarısından sonra Türk kökenli gulâm Alp Tegin'in (ö. 352/963) Sâ mânîler'in muhafız kıtasına katılıp devlet idaresinde etkili bir konuma gelmesiyle çıkmışlardır. Alp Tegin, Sâ mânî Devleti'nde yaşanan taht kavgaları nedeniyle orada daha fazla barınamayarak kendi gulâmları ve bir miktar kuvvetle Gazne şehrine doğru yola çıkmıştır. Yolda askerlerine şöyle seslenmiştir; "Kalan ömrümü kâfirlere karşı gazada geçirmek niyetindeyim. Belki de bu yolda şehadet mertebesine erişirim. Eğer gazaya muvaffak olursam sonrasında hacca gitmeyi dahi planlıyorum" (Şebânkâreî, 1984, s. 29-30). Yolda iki üç şehri almış geçtiği her yerde adaleti tesis ettikten sonra Gazne'ye varmıştır. O bölgeye hâkim olan Levikler Hanedanlığı'nı son vererek H. 351/M. 963'te Gazne şehrinde Gazneli Devleti'nin temellerini atmıştır (Şebânkâreî, 1984, s. 30-31; Nizâmülmülk, 2016, s. 89-101; Merçil, 2007, s. 4; Palabıyık, 2002, s. 32; Göksu, 2011, s. 16). Alp Tegin'in, her türlü işte mahir Sebük Tegin adlı bir

gulâmı bulunmaktadır. Bu gulâm, Alp Tegin'in himayesi altında Sâmânî devlet teşkilatı içinde hızla yükselmiş ve önemli vazifelere getirilmiştir. H. 352/M. 963 yılında Alp Tegin'in ölümünün ardından sırayla birtakım emirler başa geçse de onların kifayetsizliği, iş bilmezliğinden dolayı Türk emîrleri ve askerler ortak bir karar alıp Sebük Tegin'i devletin başına geçirmişlerdir (H. 366/M. 977) (Cûzcânî, 2015, s. 253; Mîrhând, 2017, s. 29; Merçil, 2007, s. 6-7; Palabıyık, 2002, s. 32). Sebük Tegin, tahta geçtikten bir müddet sonra Türk hâkimiyetini Gazne'den Doğu Afganistan'daki Zâbülistan bölgesine kadar genişletmiştir. Sebük Tegin'in vefat ettiği dönemde H. 387/M. 997 oğullarından Mahmud, Horasan ordusunun kumandanı, Nasr, Büst valisi, İsmâil ise Gazne ve Belh'in hâkimi olarak görev yapmaktadır. Sebük Tegin, İsmâil'in tahtı devralmasını vasiyet etmiş ve bu vasiyet doğrultusunda İsmâil hükümdar ilan edilmiştir. Ancak o sırada Nîşâbur'da bulunan Mahmud, kardeşi İsmâil'in hükümdarlığını tanımamış ve kardeşi Nasr ile amcası Buğracuk'u da kendi safına çekmiştir. İki kardeşin orduları Rebûlevvel 388/Mart 998 tarihinde karşı karşıya gelmiş ve Mahmud, İsmâil'in kuvvetlerini mağlup ederek Gazneliler tahtına çıkmayı başarmıştır (İbnü'l-Cevzî, 1992, s. 211; Merçil, 2003, s. 362). Gazneli Mahmud, H. 387/M. 997 yılından itibaren siyasî ve askerî arenada etkili bir figür olarak tarih sahnesinde daha çok görülmeye başlayacaktır. Tarihte önemli bir yer edinmeye başlaması ise H. 388/M. 998 yılında Gazneli tahtına çıkması ve H. 389/M. 999 yılında Horasan'a hâkim olmasından sonradır. Tahta çıktıktan bir müddet sonra Horasan, Afganistan ve Kuzey Hindistan'ı Türk-İslâm yurdu hâline getirmiştir. Girdiği savaşlarda yenilgi yüzü görmeyen Türk hükümdarı hakkında bilgi veren kaynakların çoğu Farsça ve Arapça kaleme alınmıştır. Yerli ve yabancı araştırmacılar, dönemin Farsça kaynaklarının büyük bir kısmını ve Arapça kaynakların bir bölümünü inceleyerek Mahmud hakkında çeşitli araştırma eserleri üretmişlerdir. Bu çalışmada Mahmud dönemindeki Hindistan seferleri, savaşlar ve siyasî olayların tahlili yapılarak Gazneli Mahmud'un askerî kişiliği ve karakteri üzerinde durulacaktır.

Gazneli Mahmud'un askerî kişiliği ele alınırken dönemin birincil kaynaklarıyla daha sonraki dönemlerde kaleme alınan eserler inceledikten sonra söz konusu kaynakların Sultan Mahmud'a bakışı, özellikle onun askerî yönüne ilişkin kayıtlar, dikkatle değerlendirilmiştir. Çalışmada yoğun olarak kullanılan başlıca birincil kaynaklar arasında *Târîh-i Yemînî*, *Târîh-i Beyhakî*, *Zeynü'l-Ahbâr*, *Tabakât-ı Nâsırî* ve *Şair dîvânları* yer almaktadır. Günümüzde, Gazneli Mahmud hakkında yapılan araştırma eserler de mevcuttur. Bu çalışmalar, Mahmud'un askerî kişiliği, dehası, savaş taktikleri ve savaş felsefesini derinlemesine ele almamış aksine, bu konuları kısa birkaç cümleyle özetleyerek farklı açılardan yüzeysel bir şekilde değerlendirmiştir. Çalışmada birincil kaynaklar bağlamında doğrudan Gazneli Mahmud'un askerî kişiliği, dehası ve savaş felsefesine değinilmeye çalışılmıştır.

1. Gazneli Mahmud'un Doğumu

Türk-İslâm âleminin savunucusu ve Türk-İslâm dünyasında *sultan* unvanını kullanan ilk hükümdar olan Gazneli Mahmud (Şebânkâreî, 1984, s. 48, 50; Cûzcânî, 2015, s. 29; Nizâmülmülk, 2016, s. 41; İbnü'l-Esir, 1987, s. 109), 10 Muharrem 361/ 2 Kasım 971 tarihinde Buhara'da dünyaya gelmiştir. Babası Sebük Tegin, Isık Göl civarındaki Barshan bölgesinden veya Barshan adlı Türk boyundandır, annesi ise Zâbülistân şahının kızıdır (Cûzcânî, 2012, s. 252; Cûzcânî, 2015, s. 23; Nizâmülmülk, 2016, s. 100; Hudûdü'l-Alem, 2020, s. 52; Merçil, 1975, s. 227; Merçil, 2009, s. 262-263).

Babası Sebük Tegin, uzun boyundan dolayı "Uzun Sebük Tegin" lakabıyla anılmaktadır (Beyhakî, 2004, s. 244).

Onun Türk olduğu ve Türk soyundan geldiği tartışmasız bir gerçektir. Şair Ferruhî, bir beytinde Gazneli Mahmud'a "Türk" diye hitap eder: "*Ey Türk! Zırhını çıkar da at bir tarafa! Kalkanını ve kılıcını bırak da çengi eline al!*" (Ferruhî, 1999, s. 204). Ferruhî, ömrü savaş meydanlarında geçen büyük Türk'e savaşçı kimliğinden sıyrılıp artık dinlenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Kadır Han'ın Mahmud'a gönderdiği; "Bizim aramızda dostluk vardır. Özellikle senin de aslın Türk'tür yabancı biri değilsin" (Şebânkâreî, 1984, s. 57) sözleri Mahmud'un Türk kökenli olduğunu göstermektedir.

Sebük Tegin, oğlu Mahmud doğmadan evvel rüyasında evinin ortasında bulunan ocaktan büyük bir ağacın çıktığını ve ağacın büyüdükçe tüm cihanı kapladığını görmüştür. Rüyasının anlamını öğrenmek isteyen Sebük Tegin, rüya tabircisinden rüyasını yorumlamasını istemiştir. Rüya tabircisi, doğacak oğlunun devleti güçlendireceğini ve sınırlarını genişleteceğini müjdeleyince Sebük Tegin sevinmiş ve "Bu oğula Mahmud adını koydum" demiştir (Cûzcânî, 2015, s. 30). Sebük Tegin'in gördüğü saltanat rüyası, Türk devlet töresine göre kutsal kabul edilen "ocak ve ağacı" temsil etmektedir. Bu gelenekte, ocak evi aileyi, ağaç ise hanedanı, sülaleyi ve bunların bir bütünü olan devlet ve iktidarı simgeler (Zeki, 2019, s. 41). Bütün Türk devletlerinde görüldüğü üzere "kut anlayışı" Gazneli hanedan ailesinde de görülmektedir. Sebük Tegin'in çocukluğunda bir falcı, onun avuç içi falına bakarak kendisine gelecekte devlet adamı olacağını müjdelemiştir (Şebânkâreî, 1984, s. 37). Daha o zamandan itibaren kut, bu ailede görülmektedir. Nitekim Gazneli Mahmud, kardeşi İsmail'in kuvvetlerini yenilgiye uğratarak tahta çıkmış, tahta çıktıktan sonra cihan hâkimiyeti mefkuresiyle hareket etmeye başlamıştır. Gazneli Mahmud'un cihan hükümdarlığı şu ifadelerde görülmektedir: "Kayser, senin sâkin; Çaypal, senin muhafızın; Hakan, senin seyisin; Fağfur, senin sarayının perdecisidir. Irak'ta bezm, Hicaz'da cenk edersin. Acem'de adalet gösterir, Arap'ta avlanırsın" (Avfî, 1914, s. 287). "*Rum, Hint ve Kannevec'den Sind deryasına kadar uzanan toprakların hükümdarı Sultan Mahmud'dur. İran ve Turan, ona hizmet eder. Bu ülkeler onun düşüncesine ve emirlerine göre yaşarlar. Bu hükümdar, yeryüzüne adalet getirdikten sonra saltanat tacını başına taktı. Cihan hâkimi Sultan Mahmud'un, adaleti sayesinde kurtla koyun aynı kaynaktan su içebilmektedir*" (Firdevsî, 1945, s. 20-21). Gazneli Mahmud'un cihan hâkimiyetine ilişkin bu ifadeler, onun sadece fetihler yoluyla topraklarını genişleten bir lider değil, aynı zamanda adaleti tesis eden bir yönetici olduğunu göstermektedir.

2. Kişisel Özellikler

Mahmud'un yüzünde olgunluk ve asalet izleri belirgindir. Yüce bir himmet sahibi, tam bir hüner erbabı ve çok akıllı bir liderdir. Gerçekten de hükümdarlık, sanki onun için biçilmiş bir kaftandır. Çocukluk dönemlerinden itibaren kararlılık sahibi olan Mahmud, bu özelliğiyle insanların amaçlarına ulaşmalarını sağlayan bir liderdi. Gençlik yıllarında sürekli kitap okumakla meşgul olup hocalarından ilim tahsil etmiştir (Utbî, 1915, s. 123; Şebânkâreî, 1984, s. 17, 46; Beyhakî, 2004, s. 461; Beyhakî, 2011, s. 529, Beyhakî, 2022, s. 456). Gazneli Mahmud, çocukluk döneminde Kur'ân-ı Kerim'i, babası Sebük Tegin'in büyük güven duyduğu Hanefî mezhebi imamlarından Kâdı Ebû Nasr Hüseyinî'nin rehberliğinde ezberlemiş ve ilk eğitimini ondan almıştır (Akkuş, 2019, s. 355; Merçil 2003: 362). Daha sonraki eğitim sürecinde ise dönemin önde gelen âlimlerinden ve kadı unvanıyla

tanınan Ebû Ali'nin babası el-Hinnâî (Hîniyâî) gözetiminde eğitim görmüştür (Nâzım, 1931, s. 35; Akkuş, 2019, s. 355)¹. Ayrıca, Arapçayı ileri derecede öğrenmiş, danışmanlarıyla iletişim kurabilecek seviyede Farsça bilgisi edinmiştir (Bosworth, 1999, s. 129). İlmî tartışma ve münazaralardan hoşlanmış, her zaman hakkın tarafında olmuştur. Sultan Mahmud, ileri görüşlü, bilgili, adaletli bir hükümdar olarak tanınmıştır. İslâm dinine yürekten bağlı, peygamberlerin ve geçmiş padişahların tarihlerini okumaktan büyük zevk almaktadır (Şebânkâreî, 1984, s. 67). Gazneli Mahmud'un fiziki yapısı hakkında bilgi veren Nizâmülmülk, onun çekik gözlü, kuru ciltli, uzun boyunlu, kalkık burunlu ve köse olduğunu kaydeder. Ayrıca, daima toprak yemesi sebebiyle yüzünün kırmızı olduğunu da bildirir (Nizâmülmülk, s. 2016, s. 40). İbnü'l-Esir'e göre Sultan Mahmud, orta boylu ve yakışıklı; güzel yüzlü bir kimsedir. Küçük gözleri ve kızıl saçlarıyla tanınmaktadır. Oğlu Muhammed, babasına benzer bir görünüme sahiptir. Mesud ise kilolu ve uzun boyludur (İbnü'l-Esir, 1987, s. 310). Mahmud, akıllı, dindar, hayırsever ve adaletli bir hükümdardır. Aynı zamanda ilim ve marifet sahibi olarak tanınmaktadır (İbnü'l-Esir, 1987, s. 309). Şebânkâreî, Gazneli Mahmud'u gençliğinde filler ve aslanlarla savaşıyor kadar cesur, mızrakla aslanları yenebilecek kadar yetenekli biri olarak tanımlamaktadır. Gazneli Mahmud, gençliğinde değirmene gider, değirmen taşını tutup kaldırır, kafasının üzerinde döndürmektedir. Eliyle at kemiğini kırabilmekte, yüz menlik bir güzü başının üzerinde döndürebilmektedir, 60 men (yaklaşık 50 kg) ağırlığında bir güzü ise başının üstünde döndürüp 20 gez (yaklaşık 19 m) uzaklığa atabilmektedir (Şebânkâreî, 1984, s. 43, 68). Gençlik yıllarında ne kadar güçlü olduğu ve ağırlıklarla güç talimi yaptığı anlaşılmaktadır. Yoksa bu kadar ağır bir güzü savaşta uzun süreli kullanabilmek basit bir iş değildir; güç ve talim gerektirmektedir.

3. Askerî Kişiliği

Şehzadelik yıllarındaki askerî faaliyetleri bir tarafa bırakıldığında Gazneli Mahmud'un askerî kişiliğinin şekillenmesinde asıl rol oynayan faktörlerin Hindistan seferleri olduğu söylenebilir. Mahmud, gençlik yıllarında babasıyla birlikte seferlere katılarak hem siyasî hem de askerî alanda deneyim kazanmış ve kendini geliştirmiştir. Mahmud, çıktığı bir Hint gazasında büyük kahramanlıklar sergilemiş, Hind şahının yakınlarından on sekiz kişiyi bizzat öldürmüş ve başlarını mızrağa takıp babasının huzuruna göndermiştir (Şebânkâreî, 1984, s. 42). Şebânkâreî'nin dediğine göre babasının ordusunun komutanı ve bahadırı olan Emir Mahmud, her yıl Hindistan'a gazaya çıkmış ve babasının ölümüne kadar Hindistan'da yüze yakın meşhur kaleyi fethetmiştir (Şebânkâreî, 1984, s. 44). Türkler, hangi coğrafyada ve dönemde olursa olsun, İslamiyet'i kabul etmeden önce sahip oldukları "alplık" geleneği, savaşçı bir kimliği ifade etmektedir. Müslüman olduktan sonra ise bu anlayış, İslâmî değerlerle harmanlanarak "gazilik" kavramına evrilmiştir. Derin bir dinî mefkûreye sahip olan Gazneli Mahmud, Hindistan seferlerine çıkarken gaza ruhu ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) adının ulaşmadığı bölgelere İslâm'ı götürme arzusuyla hareket etmiş ve İslâm dinini yayma amacıyla büyük çaba sarf etmiştir (Akkuş, 2019, s. 357). Gazneli Mahmud, İslâm dünyasında "gazi" olarak tanınan, fetihçi bir hükümdardır ve hayatının büyük bir kısmını gaza ve cihat ideolojisi doğrultusunda geçirmiştir. Onun gazilik kimliği, sadece askeri başarılarının değil,

¹ Ders aldığı hocanın ismi zikredilmiyor. Fakat Kadı Hubbini denen zatın babası, Mahmud'a hocalık yapmıştır. Kendisine Kur'an okumasını öğretmiştir. Bu isim 1383/2004 tarihli nüshanda Kadı Sini olarak zikredilmektedir. Necati Lügal, 1390/2011 tarihli nüshayı esas alınarak bu ismi Hubbini olarak neşretmiştir (Beyhakî, 2022, s. 456). Muhammed Nazım bunu, Siniyya olarak zikretmektedir. (Nâzım, 1931, s. 35).

Gazneli Mahmud'un Askerî Kişiliği

aynı zamanda İslâm dünyasında meşru bir lider olarak kabul görmesinin de temel taşlarından biridir. Abbâsî halifesi tarafından tanınan ve desteklenen Mahmud, bu unvanla hem dinî hem de siyasî otoritesini pekiştirmiştir. Onun askerî kimliği, gaza ve cihat kavramları etrafında şekillenmiş ve bu iki ideoloji, onun seferlerinin meşruiyetini sağlamıştır.

Devletin iç ve dış siyasetini yakından takip ederek gelecekteki hükümdarlık görevine hazırlık yapmıştır. Sebük Tegin'in "Pendnâme"si, Gazneli Mahmud'a devlet yönetimi konusunda rehberlik eden askerî, ahlakî ve siyasî öğütler içeren önemli bir nasihatnamedir. Sebük Tegin'in oğluna verdiği nasihatler, askerî, adalet, ahlak ve liderlik konularında derin bir bilgelik içerir ve Gazneli Mahmud'un başarılı hükümdarlığının arkasındaki temel ilkeleri ortaya koyar. Sebük Tegin, oğluna ordu teşkilatı hakkında önemli nasihatlerde bulunmuştur. Ona, "Ordunun silah ve yiyecek durumunu yakından takip et! Ordunun listesi, tıpkı "Kul Hüvallahü Ehad" gibi aklında olmalı! Ordundaki her bir askerî tanı ve nesebinin seninle eşit olduğunu bil! Her kavmin âdetini öğren ve cesur adamları sev! Eğer sabaha bir işin varsa, kuşluk vaktinde ordu hazır olmalı!" (Şebânkârî, 1984, s. 40-41, Zeki, 2019a, s. 49-50) diyerek ordu düzeninin ve askerî gücün doğrudan hükümdarın kontrolünde olmasının önemine vurgu yapmıştır. Sebük Tegin, bu öğütleriyle güçlü bir ordunun varlığının hükümdarın doğrudan sorumluluğunda olması gerektiğini belirtmiştir. Savaş söz konusu olduğunda, derinlemesine düşünülmesi gerektiğini ifade etmiş; zira savaş bir nevi ticaret gibidir neticede ya başarılı ya da başarısız olacağı vurgulanmıştır. Bu nedenle, meseleye önce dikkatlice yaklaşmak gereklidir ve eğer barışçıl yollarla bir anlaşma sağlanabiliyorsa kâfirler dışında Müslümanlarla savaşa meyledilmemelidir (Merçil, 1975, s. 232; Zeki, 2019a, s. 50). Gazneli Mahmud, H. 388/M. 998 yılında babasının ölümünden sonra kardeşi İsmâil'in kuvvetlerini mağlup ederek Gazneliler tahtına geçmiştir. Gazneli Devleti'nin temellerini atan Gazneli Mahmud, üstün idarecilik ve teşkilatçılık becerileriyle kısa sürede devletini sağlam bir yapıya kavuşturmayı başarmıştır. Nitekim vefat ettiğinde geride sarsılmaz kaideler ve esaslar üzerine kurulu bir devlet bırakması bunun kanıtıdır (Beyhakî, 2004, s. 113). Gazneli Mahmud, küçük yaşlardan itibaren aldığı eğitim ve öğretim sayesinde ileride sahip olacağı liderlik vasıflarını edinmiş hem askerî hem de tarihî ve siyasî konularda kendisini geliştirmiştir. Beyhakî'nin satır aralarındaki "Büyük bir komutanın işitilen, okunan ve savaşlarda kullandığı ihtiyati tedbirlerini aldı" (Beyhakî, 2004, s. 330) cümlesi, dönemin askerî konulara verdiği önemi ifade etmektedir. Büyük bir komutanın, savaşlarda başarılı olabilmesi için çeşitli tedbirleri alması, onun liderlik ve strateji konusundaki yetkisinin varlığını gösterir. Bu ifadeler, komutanların sadece kendi deneyimlerinden değil, aynı zamanda geçmiş savaşlar ve diğer komutanların tecrübelerinden de yararlandıklarını gösterir.

Gazneli Mahmud, tahta geçmeden önce babası Sebük Tegin döneminde Kâbil Emirliği, Gazne Vekilliği, Horasan Sipehsârlığı, Belh ve Nîşâbur valiliği gibi önemli görevleri başarıyla yerine getirmiştir (Zeki, 2019a, s. 53). 19 yaşında Kâbil emiri olan Mahmud'un şöhreti hızla yayılmaya başlamış, bu durum bazı emirleri rahatsız etmiştir. Mahmud'un önünü kesmek için çeşitli entrikalar yapılmış ve babasıyla arasını açarak onu yaklaşık altı ay süreyle ev hapsine almayı başarmışlardır (Zeki, 2019a, s. 53). Sebük Tegin, H. 366/M. 977 yılında Büst seferine çıktığında Mahmud'u Gazne'de vekil olarak bırakmış, Büst'ü ele geçirdikten sonra da uzun bir süre Gazne'nin yönetimini ona emanet ederek kendisi Büst'te kalmıştır. Gazneli Mahmud, H. 384/M. 994-H. 387/M. 998 yılları arasında Sâ mânîler'in Horasan sipehsâlârlığı görevini üstlenmiş ve Nîşâbur'da isyanları bastırarak Sâ mânîler'e önemli destek sağlamıştır. H. 376/M. 986 yılında Hinduların Kâbil üzerine yaptığı

saldırıda Mahmud, Sebük Tegin'in öncü kuvvetlerinin başında yer alarak savaşın seyrini değiştiren bir rol oynamıştır (Halili, 2008, s. 16). Dinî, siyasî ve askerî alanlarda üstün başarılar elde eden Mahmud, Şaban 387/Ağustos 997 tarihinde babası Sebük Tegin'in vefatının ardından, kardeşi İsmâil'in sekiz ay süren yönetiminden sonra Rebülevvel 388/Mart 998 tarihinde Gazneli Devleti'nin idaresini devralmıştır (Zeki, 2019a, s. 54).

Gazneli Mahmud, Hindistan'a yaptığı başarılı seferlerle ün kazanmış ve askerî konularda kendini ispatlamıştır. Sultan Mahmud'un hükümdarlığı döneminde Gazneli Devleti, bulunduğu coğrafya ve Ortaçağ'ın en güçlü ve en büyük ordusuna sahiptir. Gazneli Mahmud, H. 410/M. 1019-1020 yılında Halife Kâdir Billâh'a yazdığı mektubunda ordusunun büyüklüğünü şu şekilde zikreder: *"Halifemizin yüce emirlerini yerine getirmek üzere kâfir Sind ve Hind üzerine sefere çıktım. Oğlum Muhammed, Gazne'de on bin yaya ve on beş bin süvari hazırladı. Diğer oğlum Mesud on bin süvari ve on bin yaya topladı. Hâcib Arslan Câzib, Toharistan ve Belh'den on bin yaya ve on iki bin süvari ile geldi. Hacîbü'l-Kebîr Altuntâş, Hârizm'de yirmi bin yaya ve yirmi bin süvari ile emirlerinizi beklemektedir. Bu orduya büyük bir gönüllü grubu da iştirak etti. Bu orduyla kulunuz, kalbinde şehadet arzusuyla yola çıktı"* (İbnü'l-Cevzî, 1992, s. 133-134). Bu sayılar göz önüne alındığında ordu, elli yedi bin süvari ve elli bin piyadeyle toplamda yüz yedi bin kişiyi bulmaktadır. Katılan gönüllüleri yirmi bin kişi olarak hesaba katarsak yaklaşık yüz yirmi yedi, yüz otuz bin bin rakamına ulaşılır. Çünkü bir sefere katılan en yüksek gönüllü sayısı yirmi bin olarak zikredilmektedir (Utbî, 1915, s. 242; İbnü'l-Esîr, 1987, s. 209).

Gazneli Mahmud'un hükümdarlığı zamanında zikredilen en yüksek gulâm sayısı yedi bin iki yüz altmıştır (Şebânkâreî, 1984, s. 63). Gazneli Mahmud'un muhafız kıtasının görünüşü hakkında en detaylı bilgiler Leşker-i Bâzâr Sarayı ve Gazneliler Dönemi'ne ait pirinç tepsi buluntusunda yer almaktadır (Durdu, 2022, s. 197). Bu görseller, kaynaklardaki ifadelerle benzerlik göstermektedir. Bu rakamlar, onun askerî gücünü, ordusunun büyüklüğünü ve savaş yeteneklerini yansıtmaktadır. Gulâmlar, hükümdara olan sadakatleriyle bilinir. Bu sadakat, onların hükümdarın emirlerine sıkı sıkıya bağlı kalmalarını ve savaş meydanında cesurca savaşmalarını sağlamıştır. Mahmud'un ordusunda bu kadar çok gulâm bulunması, onun güvenilir bir askerî teşkilat oluşturduğunu göstermektedir. Bu profesyonel askerler, seferlerin başarısında kritik bir rol üstlenmiştir.

Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme* adlı eserinde Gazneli Mahmud'u örnek göstererek ordunun çeşitli milletlerden oluşmasının önemini ve nedenlerini şu şekilde dile getirmektedir: *"Sultan Mahmud'un âdeti, Türk, Horasanlı, Arap, Hindu, Gûrlu ve Deylemlî gibi çeşitli soydan askerleri ordusunda bulundurmaktı. Ordu içinde askerlerin aynı soydan olması birçok soruna yol açar ve verimliliklerini düşürür; bu nedenle her soydan asker bulundurmaya özen gösterilmelidir"* (Nizâmülmülk, 2016, s. 86; Barthold, 1990, s. 310). Gazneli Devleti'nin ordusu, Türk, Tacik, Arap, Hint, Gûr ve Deylemlî gibi çeşitli milletlerin birleşiminden oluşmaktadır. Gazneli Mahmud'un atın üstünde olmaktan haz alan, savaşçılarla karşılaşmaktan, kılıç ve mızrak kullanmaktan mutlu olan bir ordusu vardır. Farklı milletlerden askerlerin bulunması, ordunun çeşitli yeteneklere ve becerilere sahip olmasını sağlamaktadır. Her milletin kendine özgü savaş teknikleri ve stratejileri vardır. Bu çeşitlilik, ordunun genel yetkinliğini artırır. Bir ordunun tamamen tek bir millettten oluşması, iç isyan ve sadakatsizlik riskini artırabilir. Farklı milletlerden askerler, birbirlerini dengeleyerek sadakat sorunlarını en aza indirir. Mahmud, ordusunda farklı milletlerden askerler bulundurarak iç güvenliği ve sadakati sağlamayı amaçlamıştır. Farklı milletlerden gelen askerler arasındaki rekabet,

Gazneli Mahmud'un Askerî Kişiliği

ordunun genel performansını artırabilir. Her milletin askerleri, kendi yeteneklerini ve cesaretlerini göstermek için daha motive olabilirler. Bu, ordunun genel verimliliğini ve savaşma kabiliyetini artırır. Önemli bir hususta Gazneli Mahmud'un ordusundaki tüm unsurların ona derin bir saygı gösterip sorgusuz itaat etmeleridir. Bu itaatin, ordunun sahip olduğu inanç ve cihat sevgisinden kaynaklandığı söylenebilir. Gazneli Mahmud'un güçlü idare anlayışı ve fetihler sonucunda elde edilen ganimetlerin adil bir şekilde dağıtılması, ordunun Mahmud'a olan bağlılığını pekiştirmiş ve gönülden itaat etmelerini sağlamıştır (Nizamülmülk, 2016, s. 86; Zeki, 2019a, s. 50).

Bu bağlamda Fahr-i Müdebbir; "ordu sevk etmede, akıllılıkta, yiğitlikte ve işi vaktinde yapmada Sultan Mahmud gibi olunması" gerektiğini zikreder (Fahr-i Müdebbir, 1967, s. 301). Fahr-i Müdebbir'in bu ifadesi, iyi bir liderin sahip olması gereken nitelikleri ve özellikleri vurgulamaktadır. "Ordu sevk etmede, akıllılıkta, yiğitlikte ve işi vaktinde yapmada" gibi nitelikler, bir liderin karar verme yeteneği, cesareti, stratejik düşünme becerisi ve zamanında hareket edebilme kabiliyetini ifade eder. Bu niteliklerin tümü, başarılı bir yönetim için önemli unsurlardır. Gazneli Mahmud, kılıç, ok, gürz ve mızrak gibi devrin silahlarını kullanmakta çok mahir olup kılıç ve Kalâcûri ile cenk etmekte, ok atmakta, mızrak kullanmaktadır (Fahr-i Müdebbir, 1967, s. 301). Şair Ferruhî, Sultan Mahmud'un yayını daima Resul'ün adıyla sertçe çekip okunu daima Allah'ın ismiyle attığını zikreder (Ferruhî, 1999, s. 206). Bu ifadeler, Gazneli Mahmud'un savaş meydanında ne kadar yetenekli ve çok yönlü bir savaşçı olduğunu göstermektedir. Gazneli Mahmud, sadece bir komutan veya hükümdar olarak değil, aynı zamanda bizzat savaşın içinde yer alan bir savaşçı olarak da dikkat çeker. Kılıç kullanmak, ok atmak ve mızrakla savaşmak, o dönemin savaş teknikleri açısından önemli becerilerdir ve bir liderin hem stratejik hem de fiziksel olarak savaş meydanında etkili olmasını sağlar. Bu ifadelerden, Gazneli Mahmud'un sadece emir veren bir komutan değil, aynı zamanda savaşın her aşamasında aktif bir katılımcı olduğu, askerleriyle yan yana savaştığı ve cesaretiyle onlara moral verdiği anlaşılmaktadır. Bu durum, onun liderlik gücünü ve askerleri üzerindeki etkisini artırmış olmalıdır. Böylece, sadece siyasî bir lider değil, aynı zamanda bir savaşçı olarak da anımsanır.

Gazneli Mahmud'un askerî dehası, yaşadığı çağın üstündedir. Gazneli Devleti, onun liderliğinde gerçekleştirilen birçok sefer ve savaşta başarı kazanmıştır. Askerî dehasının sırrı, sadece kazandığı muharebelerin sonuçlarıyla sınırlı değil, muharebelerde uyguladığı taktik ve stratejilerde yatmaktadır. Sultan, savaş alanında duruma göre taktik değişiklikleri yapabilen esnek bir liderdir. Düşman kuvvetlerini dikkatlice analiz edip onların hareketlerini doğru tahmin ederek zaaf noktalarını ustalıklarla hedef almaktadır. Sürekli düşman hakkında bilgi toplayarak savaşın gidişatını önceden tahmin edebilmiş ve bu da ona önemli stratejik avantajlar sağlamıştır. Lojistik planlama konusunda da oldukça başarılı olan Sultan Mahmud, ordusunun ihtiyaçlarını öngörerek uzun süren seferlerde bile üstünlüğünü korumuştur. Coğrafi ve iklimsel koşulları da dikkate alarak ordusunu bu avantajlara göre yönlendirmiştir. Onun ordusu, savaştığı arazilerin özelliklerini kullanarak avantaj sağlamış, düşmanlarını bu koşullara karşı savunmasız bırakmıştır. Sultan Mahmud, girdiği muharebeleri tesadüflerle değil, ortaya koyduğu ustaca taktikler ve kimsenin cesaret edemeyeceği uygulamalar sayesinde kazanmıştır. Sultan Mahmud, son derece cesur ve yürekli bir liderdi; savaşta aktif olarak katılır ve en zorlu çatışmalara bizzat girmektedir. Ferruhî; "Ben padişah Mahmud'u birkaç savaşta görmüştüm. Savaş sırasında ordunun önünde kendisini siper etmişti" (Ferruhî, 1999, s. 56) ifadelerini nakletmektedir. Hayatının son dönemlerinde, nedimlerine vücudunda yetmiş üç

mızrak, ok ve kılıç yarası izinin bulunduğunu göstererek savaşlar ve çatışmalardaki tecrübelerini açıkça ortaya koymuştur (Şebânkârî, 1984, s. 68). Ferrûhî; “Zâbülistânlı Mahmud Gazi, yedi düvelin serdarıdır. Mızrağıyla gergedanın boynuzunu ikiye ayırır, Anka’nın kanadını kırar” (Ferruhî, 1999, s. 437) diyerek onun gaziliği, komutanlığı ve silah kullanmadaki ustalığına vurgu yapmaktadır. Ferruhî, Mahmud’un savaş meydanındaki aktif katılımı ve cesaretini vurgulamaktadır. Mahmud’un ordusunun önünde bizzat kendisini siper etmesi onun yalnızca bir komutan olarak değil, aynı zamanda bir savaşçı olarak da ordusuna örnek olduğunu göstermektedir. Vücudunda bulunan yetmiş üç yara izi, Mahmud’un savaştaki kişisel tecrübelerini ve doğrudan çatışmalara katılma kararlılığını simgeler. Bu izler, onun sadece stratejik bir lider olmadığını, aynı zamanda fiziksel cesaretiyle de öne çıkan bir hükümdar olduğunu gösterir. Ferruhî’nin Mahmud’u “yedi düvelin serdarı” olarak nitelenmesi, onun geniş askerî nüfuzunu ve uluslararası düzeyde kazandığı saygınlığı ifade eder. Mahmud’un mızrak ve kılıç kullanımındaki ustalığı, onun kişisel yeteneklerinin askerî başarılarının bir parçası olduğunu vurgular. Sultan, aynı zamanda iyi bir süvaridir. Atlarına “memleket fetheden ve şehir gezen” lakabı verilmiştir (Ferruhî, 1999, s. 56, 276, 389). Bazı savaşlarda *Hing-i mübarek* adlı kır atıyla savaşmaktadır (Şebânkârî, 1984, s. 50). Gazneli Mahmud, at sırtından inmeyen büyük bir komutandır. Hindistan seferlerinde elde edilen zaferlerde atın rolü büyüktür (Göksu, 2021, s. 97). Atlar, o dönemin savaş stratejilerinde ve komutanların imajında büyük bir öneme sahiptir. Özellikle de özel isimler verilen atlar, genellikle sahibinin karakteri, gücü ve cesaretiyle ilişkilendirilmiştir. Atın renginin kır olması da savaş alanında dikkat çeken ve liderin görünürlüğünü artıran bir detaydır. Ayrıca, böyle bir atla savaşmak, onun liderlik karizmasını ve askerî otoritesini daha da pekiştirmiştir.

Gazneli Devleti’nin ordu yapısı ve düzeni, devletin gelişim sürecinin ardından meydan savaşlarına daha uygun hale gelmiştir. Bu nedenle, her koşulda meydan savaşı yapma konusunda ısrarcı davranmışlardır. Beyhakî’nin “Savaş düzeninde Sultan Mahmud ile savaşmak kesinlikle doğru değildir” (Beyhakî, 2004, s. 645) kaydından onun ordusunun meydan savaşlarındaki gücünü ve yenilmez bir komutan olduğunu net bir şekilde anlaşılmaktadır. Benzer ifadeleri Utbî de zikretmektedir. Savaş meydanında onun kuvveti karşısında mücadele edilmez, askerleri karşısında durulmaz (Utbî, 1915, s. 246; Hemedânî, 1999, s. 208). Bu ifadeler, Sultan Mahmud’un askerî strateji, disiplin ve liderlik yönünden ne kadar üstün olduğunu, askerî dehasını ve savaş düzenindeki yetkisini öne çıkarmaktadır. Ona karşı savaşın doğru olmadığını vurgulamak onun düzenli, iyi sınıflanmış ve disiplinli bir orduya sahip olduğunu da gösterir. Bu da ona karşı savaşın baştan yanlış ve umutsuz bir girişim olduğu anlamına gelir.

Gazneli Mahmud’un askerî dehasını ve stratejik becerilerini anlamak için ordusunda filleri nasıl kullandığını incelemek oldukça önemlidir. Gazneli Mahmud’un ordusunda zamanın savaş tankları da denilen filler bulunmaktadır. Filler, okçulara atış avantajı sağlamak, düşman saflarını bozmak ve komutanlara ordunun sevk ve idaresi için geniş bir görüş alanı sunmak gibi birçok alanda kullanılmıştır. Ayrıca mancınık gibi ağır kuşatma makinelerinin taşınmasında da fillerden yararlanılmıştır. Hint seferlerinden elde edilen yaklaşık fil sayısı 1500-2000 civarındadır (Durdu, 2022, s. 265). Cûzcânî, Sultan Mahmud’un sarayında 2500 fil bulunduğunu (Cûzcânî, 2012, s. 255), Gerdîzî ise Sultan Mahmud’un H. 414/M. 1023-1024’te Şâhabâr düzlüğündeki askerî törenine tam teçhizatlı 1300 filin katıldığını zikreder (Gerdîzî, 1984, s. 404). Fil sayılarına bakıldığında böyle bir ordunun yenilmez olduğu görülmektedir. Fakat bir savaşa, yukarıda zikredilen sayı kadar fil götürülmediği

bilinmektedir. Filler, savaş alanında büyük bir güç ve korku unsuru olarak kullanılmıştır. Devasa yapıları ve güçleri sayesinde, düşman birliklerinde büyük bir dehşet ve panik yaratmaktadırlar. Bu da savaşın psikolojik yönünü Mahmud'un lehine çevirmesine yardımcı olmaktadır. Filler, Gazneli ordusunun taktiksel planlarında önemli bir yer tutmaktadır. Fillerin öncü olarak kullanılması, düşman hatlarını kırmak ve savunma düzenlerini bozmak için etkili bir yöntemdir. Mahmud, filleri özellikle kalabalık piyade birliklerine ve düşmanın savunma hatlarına karşı kullanarak büyük avantaj sağlamıştır. Karahanlılar'la yapılan savaşta fillerin düşman saflarını yarıp Karahanlılar'ın sancaktarını devirmesi buna en güzel örnektir. Filler, sadece askerî bir araç olarak değil, aynı zamanda bir güç ve prestij simgesi olarak da kullanılmıştır. Mahmud'un filleri savaşlarda ve törenlerde kullanması, onun zenginliğini, gücünü ve otoritesini sembolize etmektedir. Gazneli Mahmud, Hindistan'a düzenlediği seferlerde filleri etkin bir şekilde kullanmıştır. Hindistan'ın geniş ve düz arazilerinde fillerin hareket kabiliyeti ve savaş gücü, Mahmud'un ordusuna büyük avantaj sağlamıştır.

Gerdîzî, Sultan Mahmud'un nasıl savaştığına, büyük hükümdarları nasıl yendiğine, Hint seferlerine, Horasan ve Irak'taki fetihlerine, dağları, çölleri ve tehlikeli yolları nasıl aştığına bizzat tanıklık etmiştir. "Onun kimsenin bilmediği, duymadığı savaş taktikleri, siyasî işleri olmuştur" diyerek Mahmud'un askerî yönüne vurgu yapmaktadır (Gerdîzî, 1984, s. 379). Gerdîzî'nin aktardığı bilgilere dayanarak Sultan Mahmud'un savaş hileleri ve taktiklerinde usta, büyük bir kumandan olduğu ifade edilebilir. Fakat bu taktik ve hileler konusunda bilgi vermemektedir. Bu ifadeler, onun askerî ve siyasî dehasını öne çıkaran önemli bir değerlendirmedir. Sultan Mahmud'un askerî başarılarının sadece doğrudan savaş yetenekleriyle değil, aynı zamanda uyguladığı stratejik hileler ve siyasî manevralarla da ilgili olduğunu gösterir. O, savaşlarda sadece güç değil zekâ ve strateji de kullanmaktadır. Gazneli Mahmud, coğrafi koşulları çok önemseyip ona göre stratejik hamleler yapmaktadır. Örneğin dar boğazları geçmek için öncelikle bu şartlarda savaşmada tecrübeli ve dayanıklı Afganlı ve Deylemî piyadeleri kullanmaktadır (Utbî, 1915, s. 211; Hemedânî, 1999, s. 180; Merçil, 2007; s. 21). Bu, onun askerî dehasını ve liderliği öne çıkarır. Sultan Mahmud, askerî stratejisi ve taktik becerileriyle savaş alanında bir deha olarak kabul edilir.

Sultan Mahmud askerî dehası, stratejik planlama yeteneği ve savaş taktikleriyle tanınır. Savaşlarda düşmanlarını korkutan bir lider olmuş ve çeşitli zaferler elde etmiştir. Gazneli Mahmud, büyük ordularla hareket etmiş ve askerî birliklerini disiplin altında tutmayı başarmıştır. Aynı zamanda kaleleri kuşatmak, savaş taktiklerini uygulamak ve düşman ordularını yenmek için ustaca planlar yapabilen bir stratejisttir. Ordusunda mancınık ve arrâde gibi ağır kuşatma silahları bulunmaktadır. Örneğin Saffârî hanedanı, Gazneli Devleti'nin kontrolü altındaki Bûsenç ve Kuhistân bölgelerini ele geçirerek Sultan Mahmud'un amcası Buğracuk'u öldürmüştür. Bu olay üzerine Sultan Mahmud, amcasının intikamını almak için Sîstan'a bir sefer düzenlemiş ve Saffârî lideri Halef, İspehbed Kalesi'ne sığınmak zorunda kalmıştır. Sultan Mahmud, kaleyi kuşatarak mancınıkların kurulması emrini vermiştir. Halef, kuşatmaya daha fazla dayanamayarak yüz bin dinar ödemeyi ve hutbeyi Sultan Mahmud adına okutmayı kabul etmiştir; böylece iki taraf arasında barış sağlanmıştır (Utbî, 1915, s. 154; Târih-i Sîstân, 2002, s. 326; Merçil, 2007, s. 16). Sultan Mahmud, Sîstan'ı kontrol altına aldıktan sonra bölgeden ayrılırken yönetimi Hâcib Kancî'yi (حاجب قنچى) bırakmıştır (Utbî, 1915, s. 160). Hâcib Kancî, Sîstan halkına adil ve iyi bir şekilde davranmıştır. Ancak bir süre sonra şehirdeki eşkıyalar ve isyancılar Sultan Mahmud'a karşı ayaklanmışlardır. Sultan, bu

isyncıları bastırmak için Erk Kalesi'ni kuşatmıştır. Kalenin çevresindeki hendeğe kadar ilerleyerek savunmayı kırıp kaleyi ele geçirmek için çeşitli stratejiler düşünmüştür. Mancınıkların kurulmasını ve yakındaki siperlerin kapatılmasını emretmiş ardından, kaleyi her taraftan vurabilecek güçlü bir mancınık-ı arûs (Târîh-i Sîstân, 2002, s. 334; Göksu, 2018, s. 349) yerleştirmiş ve saldırılar yeniden başlamıştır. Kalenin surlarının bir bölümü yıkılarak çökmüştür. Bu başarılı taarruz sonucunda Sultan Mahmud büyük bir zafer elde etmiş, kaleleri ele geçirmiştir (Utbî, 1915, s. 160; İbnü'l-Esîr, 1987, s. 144; Târîh-i Sîstân, 2002, s. 334). Gazneli Mahmud'un ordusunda mancınık ve arrâde gibi ağır kuşatma silahlarının bulunması, onun askerî gücünü ve stratejik yeteneklerini önemli ölçüde artırmıştır. Bu silahlar, Gazneli ordusunun kuşatma yeteneklerini genişletmiş, savaş meydanında stratejik üstünlük sağlamış ve düşman üzerinde psikolojik baskı yaratmıştır. Mahmud'un bu tür teknolojik ve askerî yeniliklere verdiği önem, onun askerî dehasının ve liderlik vasıflarının bir başka göstergesidir.

Gazneli Mahmud, devletin dış politikasını iki temel faktöre göre düzenlemiştir: Birincisi Hindistan fetih hareketleri, bir diğeri ise Abbâsî Hilâfetiyle iyi ilişkiler kurma stratejisidir. Bu bağlamda Gazneli Mahmud, Hindistan coğrafyasına başarılı on yedi sefer düzenlemiştir (Palabıyık, 2007, s. 146-149). Gazneli Mahmud, Hindistan'a sefer düzenlerken belirli bir plan çerçevesinde hareket etmiştir. Gazneli Mahmud, fethetmek istediği bölge ve kalenin durumu hakkında istihbarat topladıktan ve gerekli sefer hazırlıklarını tamamladıktan sonra, her yıl düzenli olarak Hindistan seferine çıkmıştır. Seferine çıkmadan önce muson yağmurlarının başlangıç ve bitiş zamanlarını hesaplamış, seferin mahiyetine ve coğrafi şartlara göre de hazırlıklar yapmıştır. Bu seferlerin hepsinde askerî dehası ve uyguladığı stratejiler sayesinde başarılı olmuştur. Hindistan'ın fethinde yenilikçi taktikler kullanmış ve büyük bir deniz ve kara gücüyle Hint şehirleri, kalelerini ele geçirmiştir. İndus Nehri üzerinde Türk tarihi açısından önemli bir donanma savaşı yaşanmıştır. Bu savaş, dönemin stratejik ve askerî gelişmelerine ışık tutarak Türk tarihinin önemli anlarından biri olarak kabul edilir. Mîrhând, bir yerde Sultan Mahmud için "karanın ve denizin padişahı" (Mîrhând, 2006, s. 2929) terkibini zikretmektedir. Gazneli Mahmud bu seferler sonucunda en büyük İslâm ve Türk Büyükleri arasına girmiştir.

Gazneli Mahmud, casuslarından bilgi almadan hareket etmeyen ve ordusunda bir casus olduğunda bunu hemen tespit eden bir liderdir. Casusları ve sırdaşları aracılığıyla her türlü gizli bilgiye ulaşmış, hatta yeni doğan bebeklerden bile haberdar olmuştur. Zekâsı sayesinde hiçbir detay gözünden kaçmamaktadır (Beyhakî, 2004, s. 645; Nizâmülmülk, 2016, s. 60). Gazneli Sultan Mahmud'un kurduğu casusluk ve istihbarat ağı, onun hükümdarlığının gücünü ve etkinliğini artıran önemli bir araç olmuştur. Bu sistem hem iç hem de dış tehditlere karşı devleti korumuş, halkın güvenliğini sağlamış ve düzenin sürdürülmesine katkıda bulunmuştur. Mahmud'un her türlü bilgiye hızlıca ulaşabilmesi ve gereken önlemleri alabilmesi onun askerî ve idarî başarısını pekiştirmiştir.

Gazneli Mahmud, özel yaşamında gûy ve çevgân oynamaktan hoşlanır, ava gider ve bezm meclisi tertip etmektedir. Gazneli devrinde temel askerî eğitim ve savaş tatbikatlarındaki hususlar, sarayda ve vüsaklarda uzmanlar tarafından verilmektedir. Bu eğitim şehir merkezlerinde kurulan kışlalarda yapılan sürekli idmanlarla daha da geliştirilmekte ve olgunlaştırılmaktadır. Her branşın mahir bir uzmanı olup sultanlardan birçoğu bu konulardaki maharetleriyle tanınmaktadır. Çevgân

oyunu özellikle askerî eğitime temel teşkil etmektedir. Gazneli sultanları çevgân oyununu çok sevmektedirler. Çevgân oyunu oynamak, bir bakıma silah kullanmakla eşdeğer sayılabilir. Bu oyun sayesinde düşman etkisiz hale getirilebilir ve düşmanın darbeleri savuşturabilir. Sultanlar fırsat buldukça devlet erkânı ve komutanlarla sık sık çevgân oynamaktadır (Beyhakî, 2004, s. 132, 388, 403, 466). Böylece hem kendilerini dinlendirmiş hem de ordularını daima savaşa hazır ve idmanlı tutmuşlardır. Şair Ferruhî, Mahmud'un savaşa hazırlanmak amacıyla oynanan oyunlardan çevgân oyununu çok iyi oynadığını, savaş aletlerini çok iyi bir şekilde kullanabildiğini, savaşlarda ordunun önünde cesur bir şekilde savaşıp düşmandan asla kaçmadığını zikretmektedir (Ferruhî, 1999, s. 90). Gazneli Mahmud'un H. 418/M. 1027-1028 yıllarında Câtlar üzerine düzenlediği seferde kullandığı askerî teçhizatlar ve uyguladığı taktikler onun askerî dehasını göstermesi bakımından önemlidir (Gerdîzî, 1984, s. 414-415). Onun savaş stratejileri, dönemine göre oldukça yenilikçi ve ordusu deniz savaşlarına adapte durumdadır.

Gazneli Mahmud tahta kaldığı otuz üç yıl boyunca birçok askerî, siyasî ve dinî unvan kazanmıştır. Bu unvanlar, genellikle hizmet ettiği iki ana kaynak tarafından verilmiştir: Bazıları, sipehsâlâr ve vali olarak görev yaptığı Sâ mânî hükümdarlarından aldığı unvanlar, diğerleri ise Abbâsî Halifesi Kâdir-Billâh tarafından kendisine verilen unvanlardır (Zeki, 2019a, s. 66). Bu unvanlar, onun hem askerî başarısını hem de dinî ve siyasî meşruiyetini pekiştiren unsurlar olarak işlev görmüştür. Gazneli Mahmud'un bu unvanları, onun bölgedeki etkisini ve prestijini artırmış, hem askerî hem de siyasî alanda önemli bir figür hâline gelmesini sağlamıştır. (Utbi, 1915, s. 93, 138; Gerdîzî, 1984, s. 371-372, 381, 414; Beyhakî, 2004, s. 77, 210, 639-640; Şebânkâreî, 1984, s. 60; Cûzcânî, 2015, s. 29; Mîrhând, 2006, s. 2909; Kazvinî, 2018, s. 314; Nizamülmülk, 2016, s. 126). Bîrûnî, Gazneli Mahmud'u "esedü'l-âlem (âlemin aslanı) ve nâdirtü'z-zaman" (Zamanın nadir şahsiyeti) olarak nitelmiştir (Bîrûnî, 2015, s. 287). "Esedü'l-âlem" ifadesi Mahmud'un cesaretini, gücünü ve kararlılığını simgelerken; "nâdirtü'z-zaman" ifadesi onun çağının nadir ve benzersiz bir şahsiyeti olduğunu vurgular. Bu tür nitelermeler, Mahmud'un sadece bir hükümdar değil, aynı zamanda hem askerî hem de siyasi alanlarda örnek bir lider olarak algılandığını göstermektedir. Mahmud, Hindistan üzerine birçok sefer düzenlemiştir. Bu seferlerde gösterdiği kahramanlık neticesinde "Gazi" unvanı almış, fedakârlıkları ve cesareti onurlandırılmıştır.

Ömrünün büyük bölümünü savaş meydanlarında geçiren Sultan Mahmud, yaptığı uzun seferlerin etkisiyle bitkin düşmüş ve hastalanmıştır. Bu zayıflama, birçok savaşa katılması ve özellikle her yaz mevsimini Hindistan seferlerinde geçirmesinin bir sonucudur (Zehebî, 1983, s. 493). Ancak hekimlerin uyarılarına rağmen gaza faaliyetlerinden geri durmamıştır. Özellikle, H. 418/M. 1027 yılında gerçekleşen Catlar Savaşı sonrasında iyice zayıf düştüğü kaydedilmiştir (Zehebî, 1983, s. 493). Sultan Mahmud'un uzun seferler sonucu yorgun düşmesi ve hastalanmasına rağmen askerî harekâtlara devam etmesi, onun kararlılığını, liderlik özelliklerini ve devletin güvenliğine olan bağlılığını gösterir. Gazneli Mahmud, 23 Rebiyülahir 421/30 Nisan 1030 tarihinde Gazne'de vefat etmiştir (Beyhakî, 2022, s. 12; Hemedânî, 1999, s. 213; Gerdîzî, 1984, s. 419; Zeki, 2019b, s. 9-11)².

² Sultan Mahmud'un ölüm tarihi kaynaklarda farklı zikredilmektedir. *Târîh-i Sîstân*'a göre 22 Rebiyülahir 421/29 Nisan 1030, Şebenkâreî'e göre, 24 Rebiyülahir 421/1 Mayıs 1030, Tarih-i Güzide, H. 421/M. 1030, Mîrhând, H. 421/M. 1030, Cûzcânî, H. 421/M. 1030, Hüseyinî, H. 422/M. 1031, İbnü'l-Esir, H. 421/M. 1030 ve 11 Safer 421/18 Şubat 1030; Bkz. *Târîh-i Sîstân*, 2002, s. 338; Şebânkâreî, 1984, s. 67; Kazvinî, 2018, s. 319; Mîrhând, 2017, s. 120; Cûzcânî, 2015, s. 15, Hüseyinî, 1999, s. 3; İbnü'l-Esir, 1987, s. 307.

SONUÇ

Türk tarihinin önemli ve başarılı liderlerinden biri olan Gazneli Mahmud, devletini güçlü kılmış ve önemli askerî ve siyasî başarılar elde etmiştir. Gazneli Mahmud'un, tarihin büyük Türk hükümdarları ve komutanları arasında önemli bir yere sahip olması onun askerî yeteneklerinin ve liderlik becerilerinin ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir. Sultan Mahmud, askerî yetenekleri, siyasî zekâsı ve geniş çaplı fetihleriyle Türk-İslâm dünyasında önemli bir devlet adamı olarak tanınmaktadır. Hayatının büyük bir bölümünü savaş meydanlarında geçiren Sultan Mahmud, Gazneli Devleti'nin hem hükümdarı hem de komutanıdır. Mahmud, genç yaşlarından itibaren babasıyla birlikte seferlere katılmış, erken yaşta sorumluluk almış ve pratik tecrübeler kazanmıştır. Savaş meydanlarında yer alarak askerî stratejiler, savaş taktikleri ve liderlik becerileri konusunda deneyim kazanmış, bu tecrübeler onun askerî alanda yetkin bir lider olmasına yardımcı olmuştur. Bu nedenle çağdaşı olan diğer liderlerden daha üstün stratejik ve taktiksel becerilere sahiptir. Savaş alanlarında sadece fiziksel gücüyle değil, zekâ ve strateji kullanarak da üstünlük sağlamıştır. O, sadece bir savaşçı değil, aynı zamanda bir stratejisttir. Mahmud, harp hilelerini ustaca kullanma konusunda oldukça yetkin bir liderdir. Bu becerisi nedeniyle düşmanları ondan büyük ölçüde çekinmişlerdir. Bu özellikleri sayesinde en sağlam kaleleri ve şehirleri hızla fetheder, en güçlü orduları kolayca hezimete uğratmaktadır. Gazneliler, onun döneminde âdeta bir "gaziler hanedanı" hâline gelmiştir. Mahmud, stratejik zekâsı ve askeri başarılarıyla öne çıkan bir hükümdar olarak dini ve siyasî motivasyonlarını gaza ve cihat ideolojileriyle birleştirerek seferlerinin meşruiyetini sağlamıştır. Sultan Mahmud, zeki, cesur, uzak görüşlü, ihtiyatlı ve adil bir hükümdardır. Gazneli Mahmud'un hükümdarlık süresi boyunca edindiği çeşitli siyasî, dinî ve askerî unvanlar, onun çok yönlü bir lider olduğunu ve geniş bir etki alanına sahip olduğunu göstermektedir.

Extended Abstract

Mahmud of Ghazni's Turkish identity and military personality are the two main factors determining his leadership and historical importance. In this study, a description of Mahmud's birth, his Turkish identity, his appearance, his understanding of sovereignty and his military personality has been drawn by making use of the sources of the period. In particular, in order to better reveal his military personality, the works of historians and poets who personally met Mahmud and lived in the same period with him were utilised.

Historians and poets who personally interviewed Mahmud provide first-hand information about his character, leadership style, military strategies and daily life. This information helps us to understand Mahmud's personality and reign in a more vivid and detailed way. Authors living in the same period also reflect the political, social and cultural atmosphere of the time. In this way, it is possible to evaluate Mahmud's decisions and actions within the conditions and context of the period. Authors who personally interviewed Mahmud reflect their personal observations and evaluations of him in their works. While this sometimes provides a more subjective and personal perspective, it also provides more vivid and detailed accounts than other sources of the period.

Mahmud of Ghazni is known as a leader of Turkish origin. His father Sebük Tigin was also a Turk. While his Turkish origin helped him preserve his cultural values and heritage, his military genius and

Gazneli Mahmud'un Askerî Kişiliği

achievements made him stand out on the stage of history as a great commander and leader. These two elements reinforce Mahmud's legacy and his place in Turkish history. Mahmud's Turkish identity was also reflected in his style of administration and the functioning of the state. He preserved the values and traditions of Turkish culture and integrated these elements into the state administration. Mahmud of Ghazni is remembered with great respect and admiration in the Turkic world.

Mahmud had a superior intelligence in military strategy and tactics. The innovative tactics and strategies he applied in his campaigns show his military genius. He stood out on the battlefield as both a brave warrior and an intelligent commander. Under Mahmud's leadership, the Ghaznavid State organised many expeditions to India and other regions and returned with victories. These victories prove how strong his military personality was. Mahmud had a strong and disciplined army. He managed his army effectively, made military reforms and kept the morale of his soldiers high. This reveals his military leadership skills and management abilities.

Sultan Mahmud is recognised as an important statesman in the Turkish-Islamic world with his military skills, political acumen and large-scale conquests. Sultan Mahmud, who spent most of his life on the battlefields, was both the ruler and commander of the Ghaznavid Empire. Mahmud participated in campaigns with his father from a young age, took responsibility at an early age and gained practical experience. By taking part in battlefields, he gained experience in military strategies, war tactics and leadership skills, and these experiences helped him become a competent leader in the military field. He had strategic and tactical skills superior to other leaders of his contemporaries. He gained superiority on the battlefields not only with his physical strength but also by using intelligence and strategy. He was not only a warrior but also a strategist. Mahmud was a highly competent leader in the skilful use of war tricks. Because of this skill, his enemies were greatly afraid of him. Thanks to these qualities, he could quickly conquer the strongest castles and cities and easily defeat the strongest armies. The Ghaznavids became a 'war machine' during his reign.

KAYNAKÇA

Akkuş, M. (2019). *Gazneli Mahmud'un Mutasavvıflarla İlişkisi*. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (45), 353-369.

Avfî, (1914). *Lubâbu'l-Elbâb*. Sa'îd Nefisî (nşr). Tahran.

Barthold, V.V. (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. Hakkı Dursun Yıldız (Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Beyhakî, (2004). *Târîh-i Beyhakî*. Ali Ekber Feyyaz (nşr.) Meşhed: İntişârat-ı Dânişgâh-ı Firdevsî.

Beyhakî, (2022). *Târîh-i Beyhakî*. Necati Lügal (Terc), Hicabi Kırlangıç (Haz.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Beyhakî, (2011). *Dibâ-yı Didarı Metn-i Kâmil Tarih-i Beyhakî*. Doktor Muhammed Cafer Yahâkkî (nşr.) Tahran: İntişârat-ı Tahran.

Bîrûnî, (2015). *Tahkîku Mâ Li'l-Hind Bîrûnî'nin Gözüyle Hindistan*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bosworth, C. E. (1963). *The Ghaznavids: Their Empire in Afghanistan and Eastern İran, 994-1040*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

- Cüzcânî, (2012). *Tabakât-ı Nâsırî. Bünyâd Ferheng-i Cihandaran-ı Gûrî (nşr.)* Kabil: Danişgâhı Kabil.
- Cüzcânî, (2015). *Tabakât-ı Nâsırî (Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar)*. Erkan Göksu (çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Durdu, A. (2022). *Gazneli Deoleti'nin Askerî Teşkilatı* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- Fahr-i Müdebber, (1967). *Âdâbü'l-harb ve's-şecâ'a. Ahmed Süheylî Hânsârî (tsh.)* Tahran: İkbâl.
- Fazlullâh-i Hemedânî, Reşîdüddin (1999). *Câmiü't-Tevârîh (C.2/4). Ahmed Ateş (nşr.)* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ferruhî-yi Sîstânî, (1999). *Dîvân. M. Debîr-i Siyâkî (nşr.)* Tahran.
- Firdevsi, (1945). *Şehname I. Necati Lugal-Kenan Akyüz (çev.)* İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Gerdîzî (1984). *Zeynü'l-Ahbâr. Abdülhay Habîbî (nşr.)* Tahran: İntişârât-ı Bünyad-ı Ferhengi İran.
- Göksu, E. (2011). *Alptegîn: Köle Pazarından Gazne Tahtına. Türk Dünyası Araştırmaları*. 96 (191), 97-116.
- Göksu, E. (2108). *Türkiye Selçuklularında Ordu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Göksu, E. (2021). *Afganistan ve Hindistan'ın İhtişamlı Hanedanı Gazneliler*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Halîlî, Halîlullah (2008). *Saltanat-ı Gaznevîyân*. Kâbil: İntişârât-ı Emirî.
- Hudûdü'l-Alem Mine'l-Meşrik ile'l-Magrib* (2020). Abdullah Duman-Murat Ağarı (çev.) İstanbul: Ayışığıkitapları
- Hüseynî, (1999). *Ahbârü'd-Deoleti's- Selçûkiyye*. Necati Lugal (trc.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İbnü'l-Cevzî, (1992). *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem* (15). Muhammed Abdü'l-Kâdir Atâ-Mustafa Abdü'l-Kâdir Atâ (nşr.) Beyrut.
- İbnü'l-Esir, (1987). *el-Kâmil fi't-tarih*. (9). Ahmed Ağırakça-Abdülkerim Özaydın (çev.) İstanbul: Bahar Yayınları,
- Kazvinî, Hamdullâh Müstevfî. (2018). *Târîh-i Güzîde*. Mürsel Öztürk (Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Merçil, E. (1994). "Samanî Devleti'nde Türklerin Rolü". *Tarih Dergisi*, (35), 253-266.
- Merçil, E. (2003). "Mahmûd-ı Gaznevî". *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (27), 362-365.
- Merçil, E. (2007). *Gazneliler Devleti Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Merçil, E. (1975). "Sebük Tegin'in Pendnâmesi". *İstanbul Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*. (6/1-2), 203-233.
- Merçil, E. (2009), "Sebük Tegin". *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (36), 262-263.
- Miquel, A. (1991). *İslâm ve Medeniyeti: Doğuştan Günümüze*. Ahmet Fidan ve Hasan Menteş (çev.) Ankara: Birleşik Dağıtım.
- Mîrhând (2006). *Târîh-i Ravzatü's-safâ fi Sîretü'l-enbiyâ' ve el-Mulûk ve el-Hulafâ* (4). Cemşîd Kiyânfer (nşr.) Tahran: Aşâtîr.
- Nazım, M. (1931). *Sultan Mahmud of Ghazna: The Life and Times*. Cambridge: Cambridge University.
- Nizâmülmülk, (2016). *Siyâsetnâme*. Mehmet Altay Köymen (çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Palabıyık, M. H. (2002). *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler*. Ankara: Araştırma Yayınları.
- Palabıyık, M. H. (2007). "Gaznelilerin Hindistan Seferleri". *EKEV Akademi Dergisi*. XI, (32), 139-152.

Gazneli Mahmud'un Askerî Kişiliği

Şebânkâreî (1984). *Mecmau'l-Ensâb. Mîr Haşim Muhaddîs* (nşr.) Tahran: İntişârat-ı Emîr-i Kebir.

Târîh-i Sîstân, (2002). *Muhammed Takî Bahar* (nşr.) Tahran: Melikü'shu'ara.

Utbi (1915). *Terceme-i Târîh-i Yemînî. Curfâdekânî* (çev.) Tahran: Çaphânei Ferdin.

Zehebî, Şemseddin b. Muhammed. (1983). *Siyerü Alâmü'n-Nübelâ*. (Thk.) Beyrut: Şuayb el-Arnâvûd.

Zeki, İ. (2019a). *Gazneli Mahmud'un Dinî Politikası*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Zeki, İ. (2019b). *Sultan Mahmud Sonrası Gazneli Devleti'ndeki Taht Mücadeleleri (1030-1040)*. Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (4), 7-26.

 SUITDER SÖZ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ Sakarya University Journal of Humanities and Social Sciences	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

SUITDER

SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ

Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sayı/Issue	62-Aralık 2024/ 62-December 2024
Makale Bilgisi/ Article Info	Araştırma Makalesi/ Research Article
Başvuru Tarihi/ Submitted Date:	6 Eylül 2024
Kabul Tarihi/ Accepted Date:	1 Kasım 2024
Atıf/Citation:	Çiftçi, Ö., & Tansü, Y. E. (2024). Kadı Ahmed Gaffârî'nin Târîh-i Cihân-ârâ Adlı Eserinde Türkiye Selçuklu Devleti. <i>Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi</i> . 417-438
DOI:	10.35237/suitder.1544497
Benzerlik / Similarity: %	%8

Kadı Ahmed Gaffârî'nin Târîh-i Cihân-ârâ Adlı Eserinde Türkiye Selçuklu Devleti

The Seljuk State of Turkey in Qadi Ahmed Ghaffârî's Tarikh Jehan Ara

Ömer ÇİFTÇİ* - Yunus Emre TANSÜ**

Öz

Tarih ilmine dair gerçeklerin ortaya çıkarılmasında tercüme faaliyetlerinin ehemmiyeti yadsınmaz bir gerçektir. Yaşadığı döneme damga vurmuş bir devlet, topluluk ya da kişi hakkında kaleme alınacak yazıların güvenilirliği o döneme ait kaynaklara ulaşım bunları tahlil etmekten geçmektedir. Siyasi olayların yanı sıra devletlerin ekonomik, kültürel, idari, mimari, ticari vb. yönlerinin tam anlamıyla ve doğru bir şekilde ortaya çıkarılması da yine kaynak eserlerin incelenmesiyle mümkündür. Tarihe damga vurmuş bir olay ya da olguyu araştırırken sadece çağdaş müelliflerin eserlerinde zikredilen kayıtlarla bir yargıya varmak bilgilerin tekrarı ve taklidinden öteye gitmeyecektir. Modern tarihçiler tarafından birçok eser tercüme edilerek ilim alemine kazandırılmıştır. Bu minval üzere çalışmamıza konu edindiğimiz Târîh-i Cihân-ârâ adlı eser, Ahmed b. Muhammed-i Gaffârî-i Kazvînî (ö. 975/1567) tarafından Farsça olarak kaleme alınmış muhtasar umumi tarih kitabıdır. Çalışmanın konusunu eserin ikinci bölümünde anlatılan Rum (Anadolu) Selçukluları oluşturmaktadır. Müellif, bu bölümde fazla detaya inmeyerek sadece zikrettiği sultanın dönemindeki önemli olayları nakletmektedir. Makalede, eserin Hasan-ı Nerâkî tarafından yapılan neşri esas alınarak Selçuklular tarihi çalışmalarına katkıda bulunulması açısından tercüme edilmiş ve notlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadı Ahmed Gaffârî, Târîh-i Cihân-ârâ, Türkiye Selçuklu Devleti, Selçuklu Tarihinin Kaynakları.

Abstract

The importance of translation activities in revealing the facts about the science of history is an undeniable fact. The reliability of the articles to be written about a state, community or person who left a mark on the period he lived in depends on accessing and analysing the sources of that period. In

* Bilim Uzmanı, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Gaziantep/TÜRKİYE, E-Posta: omerciftci99@icloud.com, ORCID ID: 0000-0002-8057-4615.

** Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Gaziantep/TÜRKİYE, E-Posta: ytansu@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6183-5306.

addition to political events, the economic, cultural, administrative, architectural, commercial, etc. aspects of states can be fully and accurately revealed by analysing the source works. When researching an event or phenomenon that has left its mark on history, making a judgement only with the records mentioned in the works of contemporary authors will not go beyond the repetition and imitation of information. Many works have been translated by modern historians and brought to the world of science. In this respect, the work titled *Târîkh Jehân Ârâ*, which is the subject of our study, is a concise general history book written in Persian by Ahmad b. Muhammad-i Ghaffârî-i Qazvîni (d. 975/1567). The subject of our study is the Rum (Anatolian) Seljuks described in the second part of the work. The author does not go into much detail in this section and only narrates the important events of the period of the sultan he mentions. In our study, based on the publication of the work by Hasan al-Narâqî, it has been translated and annotated in order to contribute to the studies on the history of the Seljuks.

Keywords: Qadi Ahmad Ghaffârî, Tarikh Jehan Ara, Seljuk State of Turkey, Sources of Seljuk History.

Eser ve Müellif Hakkında

Kadı Ahmed b. Muhammed Gaffârî Kazvîni (ö. 975/1567), Safevî (1501-1736) şahı I. Şah Tahmasb (ö. 984/1576) döneminde yaşamış İranlı edip ve tarihçidir. Araştırmacı Sâdık Seccâdî'ye göre Gaffârî 900 (1494-1495) yılında Kazvin'de doğmuştur. Ancak İngiliz şarkiyatçısı Charles A. Storey, müellifin 920 (1514/1515) yıllarını anlatırken, "*Tanrı kullarının en kemteri olan bu hakirin doğumu, aynı senenin Zilhicce ayında (Şubat 1514) Kavs burcunda Rey yakınlarındaki Tahran'da gerçekleşti*" (Gaffârî, 1342 hş., s. 277) şeklinde zikrettiği bölümü referans alarak doğum tarihinin 920 (1514/1515) olduğunu söylemektedir. Mensup olduğu aile yüzyıllar boyunca aydın bir soydan gelmektedir. Ünlü Şâfiî fakih ve el-Hâvî's-sagîr müellifi Abdülgaffâr b. Abdülkerîm el-Kazvîni (ö. 665/1266) onun atalarındandır. Müellif, Gaffârî ismini Abdülgaffâr'dan almıştır. Bazı âlimler Gaffârî ailesinin soyunun sahâbe Ebû Zer el-Gıfârî'den (ö. 32/653) geldiği söyleyerek onun ismini Gıfârî olarak da zikretmektedir. Babası Rey kadısı olarak tanınmış olan ve Visâlî mahlasıyla şiirler de yazan Kadı Muhammed'dir. Çocukluğu ve eğitimi hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan Gaffârî'nin eserleri ve üstlendiği görevlerden çok iyi bir tahsil gördüğü anlaşılmaktadır. Gaffârî de babası gibi kadılık yapmış ve yine onun gibi Safevî hükümdar ve şehzadeleriyle yakın ilişkiler içinde olmuştur. Hac görevini yaptıktan sonra Deybül'e (Hindistan) giderek burada ikamet etmeye başlamıştır. Gaffârî, sadece İran ve Hint coğrafyasında tanınmış bir yazar değildir. *Nigâristân* adlı eserinin Osmanlı Türkçesine çevrilmesinden anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti'nde (1300-1922) de tanınmış bir yazardır. Gaffârî, 975 (1567/1568) yılında Deybül'de vefat etmiştir. Gaffârî'nin ölüm tarihi bazı kaynaklarda 905 (1499/1500) veya 965 (1557/1558) şeklinde geçse de bu doğru değildir. Zira iki eser kaleme alan müellif, bunlardan birini 959'da (1551/1552), diğerini ise 972 (1564/1565) yılında tamamlamıştır (Seccâdî, 1996, s. 280).

Kadı Ahmed Gaffârî, iki eser kaleme almıştır. Bunların ilki *Nigâristân (Târîh-i Nigâristân)* adlı eserdir. Eser, müellif tarafından 959 (1551/1552) yılında tamamlanıp Safevî şahı I. Şah Tahmasb'a ithaf edilmiştir. Döneminde meydana gelmiş 330 tarihi hikâyeyi ve olayı ihtiva eden eser, *Nüzhet-i Cihân ve Nâdire-i Zamân (Nigâristân Tercümesi)* adıyla Altıparmak Mehmed Efendi tarafından Osmanlı Türkçesine tercüme edilmiştir. *Nigâristân* 1829 ve 1859'da Bombay'da basılmış, ayrıca Murtazâ Müderris-i Gilânî tarafından *Târîh-i Nigâristân* adıyla neşredilmiştir (Huart, 1979, s. 706; Seccâdî, 1996, s. 280).

Kadı Ahmed Gaffârî tarafından yazılan ikinci eser *Târîh-i Cihan-ârâ*'dır. Bu eser, özellikle farklı bölgelere hükmeden ve az bilinen hanedanların tarihi hakkında değerli bilgiler içermesi ve hanedanlar arasındaki akrabalık ilişkilerine dikkat çekmesi nedeniyle son derece değerlidir. Eser dibaçenin (ön sözün) ardından unvan olarak adlandırılan bir fasıldan ve nüsha diye isimlendirilen üç kısımdan müteşekkildir. Birinci kısım; Peygamberler ve On İki İmam hakkında bilgi vermektedir. İkinci kısımda; İslâmiyet'ten önceki padişahlar hakkında bilgiler ortaya konulduktan sonra İslâmiyet

döneminin hanedanları hakkında malumatlar vermektedir. İslâmiyet öncesi hanedanlar üzerinde bilgi verilirken eski ve efsanevi Türk hakanları (Türk Han, Alınca Han, Tatar Han, Ordu Han, Baydu Han, Sevinç Han, Kara Han, Oğuz Han, Gün Han, Ay Han, Yulduz Han, Mengli Han, İl Han, Boğa Han vd.) da anılmıştır. İslâmiyet döneminde hakkında bilgi veren Türk hanedanları olarak Tolunoğulları (868-905), İhşîdîler (935-969), Gazneliler (963-1186), Selçuklular (1040-1308), Hârizmşahlar (1097-1231), Karahanlılar (840-1212), Dulkadiroğulları (1337-1522), Karamanoğulları (1256-1474), Altın Orda Hanlığı (1241-1502), Çağatay Hanlığı (1227-1370), Timurlular (1370-1507), Şeybânîler (1500-1599), Osmanlılar, Karakoyunlu (1351-1469) ve Akkoyunlular (1340-1514) sayılabilir (Gündüz, 2019, s. 22-23). Gaffârî'nin kitabın yazımında birçok eserden faydalandığı anlaşılmaktadır. Müellif, yararlandığı bazı eserlerin yazar ve kitap isimlerini zikretmektedir. Mesela Mâzenderan meliklerinin zikrettiği bölümde XIII. yüzyılın meşhur tarihçi ve coğrafyacısı olan Yâkût el-Hamevî'nin *Mu'cemü'l-Büldân* eserinden yararlanmıştır. "Yâkût el-Hamevî'nin *Mu'cemü'l-Büldân*'ında zikredilmiştir ki o, (*Şervin bin Rüstem*), güçlenerek *Taberistan, Dilman ve kavmini istila etmişti*" diyerek eserin ismini ve müellifini de zikretmektedir. Bundan başka Gaffârî, Bîrûnî'nin (ö. 453/1061 [?]) *el-Âsârü'l-Bâkiye Ani'l-Kurûni'l-Hâliye*, İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) *el-Kâmil fi't-Târîh*, Mîr Yahyâ Kazvînî'nin (ö. 962/1555) *Lübbü't-Tevârih*, Ebû Bekr-i Tihârî'nin (ö. 882/1477) *Kitâb-ı Diyârbekriyye*, İbn Bezzâz'ın (ö. 759/1358) *Safvetü's-Safâ*, adlı eserinden yararlandığı anlaşılmaktadır. *Târîh-i Cihân-ârâ*'da bazı şairlerin isimleriyle birlikte şiirlerine de zikredildiği görülmektedir. Bu şairler arasında Zahîr-i Fâyâyî, Şeyh Sadî, İbni Yemîn ve Hindistan'da doğmuş olan Emîr Hüsrev sayılabilir.

Gaffârî'nin *Târîh-i Cihân-ârâ*'sı kendisinden sonraki Safevî tarihçileri tarafından başvuru bir eser olmuştur (İçer, 2020, s. 10-13). Seyyid Hasan Esterabadî ve İskender Bey Münşî gibi Safevî tarihçiliğinin önemli isimleri, *Târîh-i Cihân-ârâ*'yı kaynak olarak kullanmıştır. *Târîh-i Cihân-ârâ*'nın bilinen en eski nüshası İstanbul'daki Bayezid Kütüphanesi'nde 2397 arşiv numarasıyla kayıtlı olup 990 (1582) tarihlidir. Pişdâdîler, Keyânîler (MÖ 900-775) ve Sâsânîler (226-651) ilgili bölümler İngilizce çevirileriyle birlikte *Epitome of the Ancient History of Persia* adıyla W. Ouseley tarafından Londra'da (1799), Altın Orda Devleti (1241-1502) ile ilgili bölüm ise Rusça tercümesiyle birlikte *Sbornik Materialov* adı altında Leningrad'da (1941) neşredilmiştir. Eserin Osmanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safevîler'e ait bölümü Buket Gündüz, Karahanlılar'dan Timurlara kadar olan bölümü ise Ali İçer tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Eserin tamamı Hasan-ı Nerâkî tarafından Tahran'da yayımlanmıştır (1342 hş.).

Târîh-i Cihân-ârâ'nın dördüncü bâbının altıncı faslı Selçuklulara ayrılmış ve Selçuklular tarihi dört bölüm halinde anlatılmıştır. Birinci bölümde Selçukluların ortaya çıkışından başlayıp Büyük Selçuklular ve Irak Selçukluları olarak isimlendirilen dönem hakkında ikinci bölümde Rûm (Anadolu) Selçukluları hakkında üçüncü bölümde müellifin Şam Selçukluları olarak isimlendirdiği Suriye Selçukluları, dördüncü bölümde ise Kirman Selçukluları hakkında bilgi verilmektedir. Bu çalışmada *Târîh-i Cihân-ârâ* adlı eserin Türkiye Selçuklu Devleti ile ilgili bölümünün Türkçe tercümesi yapılarak notlandırılmıştır.¹

Makalede Arapça ve Farsça pek çok müellifle eserlerine yer verilmiş ve isimlerde meydana gelecek farklılıkları engellemek adına *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nde yer alan imla kurallarının kullanılması uygun görülmüştür. Eserin çevirisinde orijinal metne sadık kalmak şartıyla anlaşılır bir Türkçe düşüncesiyle gerekli yerlere parantez ( ) içinde eklemeler yapılmıştır.

¹ Tercüme yapılırken eserin Hasan-ı Nerâkî tarafından yapılan neşri esas alınmıştır.

(TERCÜME)

İkinci Satır

Roma (Türkiye) Selçukluların Bâbında

Önsöz

Kutalmış bin İsrail b. Selçuk² Rey'de Alparslan ile kavgaya tutuştu. Alparslan 456 (1063/1064)³ senesinin Muharrem ayında Nişabur'dan ona doğru yürüdü. İkili, Dâmegân yakınlıklarındaki Vadi el-Meleh'te karşı karşıya geldi. Kutalmış astronomi bildiğinden o gün savaş olursa uğursuzluk getirir diyerek tuz bataklığına su eklemiş ta ki (vadiyen) geçmek mümkün olmasın.⁴ Ancak Alparslan bir yol bulup (vadiyi) geçmeyi başardı ve aralarında savaş başladı.⁵ Savaş bitince Kutalmış'ın cesedini yerde buldular ve kimin öldürdüğü belli olmadı.⁶ Alparslan

² Kutalmış, Selçuklular'ın atası Selçuk Bey'in torunu ve Selçuk Bey'den sonra ailenin başına geçen Arslan Yabgu'nun oğludur. Babasının Gazneli Sultan Mahmûd tarafından esir edilmesi sırasında yanında bulunuyordu. Kendisi de babası gibi bir süre esaret hayatı yaşasa da tutulduğu kaleden kaçmayı başardı. Babasını kurtarmak istese de başaramayarak amcası Musa Yabgu ile kuzenleri Tuğrul ve Çağrı Bey'in yanına gitmiştir. Dandanakan Savaşı'ndan sonra sultan olan kuzeni Tuğrul Bey'in himayesine giren Kutalmış, kendisine verilen birçok askerî görevi yerine getirmeye çalıştı. bk. Azîmî, 2006, metin, s. 9-10; Büндârî, 1943, s. 9-10; Reşîdüddin, 1999, II/5, s. 7, 11, 20; Ahmed b. Mahmûd, 1977, I, s. 36, 41; Sevim, 1987, s. 30-31; Sevim, 1971, s. 6-9; Sümer, 2002a, s. 480.

³ Kutalmış, Selçuklu tahtını ele geçirmek adına ilk harekâtına 453 (1061) yılında kuzeni Sultan Tuğrul'a karşı gerçekleştirmiştir. Kaynaklarda Kutalmış'ın neden isyan ettiği hakkında bir bilgi olmasa da bunun sebebi kuvvetle muhtemel Sultan Tuğrul'un ölmeden önce Çağrı Bey'in oğlu Süleyman'ı veliaht ilân etmiş olmasıdır. Sultan Tuğrul, Damgan (Dâmegân) yakınlarındaki müstahkem Girdkûh Kalesi'ne kapanan Kutalmış'ın üzerine birlikler gönderse de başarılı olamamıştır. Daha sonra Sultan Tuğrul, başında olduğu orduyla Kutalmış'ın üzerine gitmiş ancak yine başarılı olamamıştır ve bu mesele için veziri Amîdülmülk el-Kündürî'yi görevlendirmiştir. Amîdülmülk el-Kündürî muhasarayı başarılı bir şekilde gerçekleştirmiş olsa da Sultan Tuğrul'un 455 (1063) yılında vefat etmesi yüzünden bölgeden çekilmek zorunda kalmıştır. bk. Sibt İbnü'l-Cevzî, 2013, s. 114; Turan, 2009, s. 147; Sevim ve Merçil, 1995, s. 46-47; Sümer, 2002a, s. 480; Kesik, 2001, s. 97-99.

⁴ "Kutalmış Türk olduğu halde astroloji ilmini mükemmel derecede biliyordu. Kutalmış bu ilminden gayri etnolojiyi de biliyordu. Onun ölümünden sonra çocukları da astroloji tahsil etmeye bu ilmin üstatlarını yanlarında barındırmaya devam ettiler" (İbnü'l-Esîr, 1864, X, s. 24). Ayrıca bk. İbnü'l-Verdî, 1970, I, s. 558; Ömerî, 2010, XXVI, s. 256; Nüveyrî, 2004, XXVI, s. 177; Müneccimbaşı, 2017, I, s. 73.

⁵ "Kutalmış'ın içinde saltanatı ele geçirme isteği belirdi. Bu maksatla büyük bir ordu toplayıp Rey üzerine yürüdü. Diğer taraftan Alparslan da Rey'e bir ordu gönderdi ve bu ordu Kutalmış'tan önce Rey'e vardı. Kutalmış, Rey'in köylerini ve yörelerini yağmaladı. Alparslan onun üzerine yürüdü. Yaklaştığında Kutalmış tâli'nde bir uğursuzluk gördü. Bunun üzerine o günlerde Sultan ile savaşmak istemedi. Aralarında tuzlu bir vadi vardı. Sultanın geçmesini engellemek için Kutalmış oraya su akıttı. Ancak halkın hilesiyle kaza önlendi ve sultanın ilerlemesine engel olamadı. Bunun üzerine sultan, ona kuvvet sevk edip onun askerini yendi, onlardan pek çok kişiyi öldürdü ve esir aldı" (İbnü'l-Esîr, 1864, X, s. 23-24). Ayrıca bk. Zehebî, 1984, XVIII, s. 112; İbnü'l-Verdî, 1970, I, s. 558; İbn Kesîr, 1991, XII, s. 90; Kazvîni, 1387 hş., s. 430; Ömerî, 2010, XXVI, s. 255-256; Zehebî 1990, XXX, s. 285; Nüveyrî, 2004, XXVI, s. 176-177; Karamanî, 1992, II, s. 453; Ahmed b. Mahmûd, 1977, I, s. 54-57; Müneccimbaşı, 2017, I, trk. trc., s. 73. Krş. Köymen, 2011, III, s. 44-46; Turan, 2009, s. 147-149; Sevim ve Merçil 1995, s. 48-49; Sümer 1972, s. 100; Sümer, 2002a, s. 480-481; Kafesoğlu, 1979, s. 353-416; Kafesoğlu, 1989, s. 526; Kesik, 2001, s. 97-105.

⁶ Kutalmış'ın savaş alanında nasıl öldüğü hakkında kaynaklar farklı bilgiler aktarmaktadır. Kazvîni, atından düştükten sonra kafasını taşa vurarak öldüğünü söylemektedir (Kazvîni, 1387 hş., s. 430). Büндârî ve Reşîdüddin Fazlullâh, atından düşerek öldüğünü belirtmektedirler (Bündârî, 1943, s. 27; Reşîdüddin, 1999, II/5, s. 28). İbnü'l-Esîr ve Zehebî, nasıl öldüğü hakkında kimsenin net bir bilgisi olmadığını ancak korkusundan öldüğünü söyleyenler olduğunu aktarmaktadırlar (İbnü'l-Esîr, 1864, X, s. 23-24; Zehebî, 1984, XVIII, s. 112). Sadruddîn el-Hüseynî ve Ahmed b. Mahmûd, savaş meydanında aldığı yaralar yüzünden sığındığı bir koyun ahırında öldüğünü rivayet etmektedirler (Hüseynî, 1933, s. 31; Ahmed b. Mahmûd, 1977, I, s. 56). Krş. Turan, 2009, s. 147-149; Sevim ve Merçil, 1995, s. 48-49; Sümer, 2002a, s. 480-481; Kafesoğlu, 1979, s. 353-416; Kafesoğlu, 1989, s. 526; Kesik, 2001, s. 97-105.

(Kutalmış'ın) çocuklarını⁷ öldürmek istedi ancak Hoca Nizâmü'l-Mülk mâni oldu (Reşîdüddin, 1999, II/5, s. 28; Hüseyinî, 1933, s. 31; Aksarâyî, 1944, s. 16; Ahmed b. Mahmûd, 1977, I, s. 56).⁸

(I.) Süleyman Şah

(Sultan Alparslan), Süleyman b. Kutalmış'ı Şam'ın bazı bölgelerine göndermişti.⁹ Süleyman 477 yılının Şaban ayında (Aralık 1084), 358 (968/969) senesine kadar Müslümanların istilasında olan ve daha sonra Roma İmparatorluğu'nun eline geçen Antakya şehrini (İbnü'l-Esîr, 1864, X, s. 89; Zehebî, 1999, II, s. 5; İbnü'l-Verdî, 1970, I, s. 574; Ebû'l-Fidâ, 1997, II, s. 8; Muslihüddîn Lârî, 2014, s. 559) Firdevs-i Rûmî'ye¹⁰ hile yaparak ele geçirdi ve böylece namını duyurdu.¹¹ Kuzeni Tutuş b. Alparslan Süleyman Şah'ın başarılarını kıskanıp onunla savaşa gitti (İbnü'l-Esîr, 1864, X, s. 96-97; Aksarâyî, 1944, s. 20-21; İbnü'l-Adîm, 1954, II, s. 96-97; İbnü'l-Kalânîsî, 1908, s. 118-119; İbn Vâsıl, 2010, II, s. 142; Ebû'l-Ferec, 1945, I, s. 333; Azîmî, 2006, metin, s. 20; Kazvînî, 1387 hş., s. 473-474; Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013, XIX, s. 403). 479 senesinin Safer (Mayıs/Haziran 1086) ayında (Süleyman Şah Tutuş'la girdiği savaşa) vefat etti.¹²

⁷ Kutalmış'ın, Süleyman Şah, Mansur, Alp İlek (Yülük) ve Devlet (Dolat) adlarında dört oğlu bulunmaktaydı. Ancak Alp İlek (Yülük) ve Devlet'in (Dolat), Sultan Alparslan tarafından esir edilip edilmediği hakkında kaynaklarda net bir bilgi yoktur. Anna Komnena, Kutalmış'ın oğullarından sadece ikisinin Sultan Melikşah'ın yanında esir olduğunu zikretmektedir (Anna Komnena, 1996, s. 206). Ayrıca bk. Nicephoke Bryennios, 1955-1957, XXV-XXVII, s. 902; Matthieu d'Edessa, 1858, s. 211; trk. trc. 2000, s. 186. Krş. Köymen, 1993, s. 71; Kesik, 2001, s. 105.

⁸ Gaffârî'nin aktardıklarından farklı olarak birtakım kaynaklar, Alparslan'ın Kutalmış'ın cesedini görünce onun başında ağladığını ifade etmektedirler. Hatta Kutalmış'ı kaybettiğinden dolayı son derece üzüntüye kapıldığını, Nizâmülmülk'ün onu teselli ettiğini aktarmaktadırlar. bk. İbnü'l-Esîr, 1864, X, s. 23-24; İbnü'l-Verdî, 1970, I, s. 558; Zehebî, 1990, XXX, s. 285; Ömerî, 2010, XXVI, s. 256; Nüveyrî, 2004, XXVI, s. 177; Müneccimbaşı, 2107, I, s. 73. Krş. Turan, 2009, s. 147-149; Sevim ve Merçil, 1995, s. 48-49; Sümer, 2002a, s. 480-481; Kafesoğlu, 1979, s. 353-416; Kafesoğlu, 1989, s. 526; Kesik, 2001, s. 97-105.

⁹ "...Kutalmış'ın oğlu Süleyman Şah'ı ve adamlarını ülke sınırları içinde bırakmak uygun olmaz. Onların zararı dokunur' cevabını verdi. Nizâmülmülk, 'Onlar sınır boylarına gönderilsinler ve orada ikamet etsinler. Onlardan meliklik ve emîrlik sıfatları alınsın ki sefalet içinde yaşasınlar' dedi. Sonra onlara Birecik ve Urfa arasında Diyarbakır'da bir yer belirlediler. Süleyman Şah'ı akraba ve adamlarıyla birlikte oraya gönderdiler" (Aksarâyî, 1944, s. 16). Ayrıca bk. Kazvînî, 1387 hş., s. 473; *Târîh-i Âl-i Selcûk*, 1378 hş., s. 65; Hândmîr, 1380 hş., II, s. 538.

¹⁰ Batılı kaynaklarda Philaretos şeklinde zikredilmektedir. bk. Anna Komnena, 1996, s. 194; Honigmann, 1970, s. 121; Sevim 2000, s. 107.

¹¹ "Antakya hâkimi Philaretos (el-Firdûsü'r-Rûmî) buradan ayrıлып Rum diyarına gitmiş ve buraya bir şahne tayin etmişti. Philaretos halka ve aynı şekilde askerlere çok kötü muamele ederdi, hatta oğlunu bile hapsedmişti ve bu sebeple de oğlu ile Antakya şahnesi şehri Süleyman b. Kutalmış'a teslim etmek üzere anlaşılabilir ve ona mektup gönderip davet ettiler. Bunun üzerine Süleyman üç yüz süvari ve çok sayıda piyadeden müteşekkil bir kuvvetle deniz yoluyla hareket etti. Daha sonra karaya çıkıp sarp dağlar ve çok dar ve zor boğazlardan geçerek sözleştikleri yere vardı. Şahne ve maiyetindekilerle anlaşarak merdiven kurup surlara çıktı ve şahne ile iş birliği yapıp şaban ayında (Aralık 1084) şehri zapt etti. Şehir halkı direnip savaştı, fakat Süleyman onları birbiri ardından mağlup etti ve içlerinden birçok kişiyi öldürdü, sonra da geri kalanları bağışladı. 'el-Kusiyan' adıyla bilinen kaleyi teslim aldı, bu arada sayısız denecek kadar mal ele geçirdi. Halka çok iyi davrandı, adaletle hükmetti. Şehrin tahrip edilen kısımlarını tamir etmelerini emretti. Bu arada askerlerinin halkın evlerine girmelerini ve onların arasına karışmalarını yasakladı" (İbnü'l-Esîr, 1864, X, s. 89). Ayrıca bk. Ebû'l-Fidâ, 1997, II, s. 8; Aksarâyî, 1944, s. 19-20; *Urfalı Mateos*, 2000, s. 161-162; Anna Komnena, 1996, s. 194; Kazvînî 1387, hş., s. 473; *Târîh-i Âl-i Selcûk* 1378 hş., s. 78-79; İbnü'l-Kalânîsî, 1908, s. 117; Ebû'l-Ferec, 1945, I, s. 331; İbn Vâsıl, 2010, II, s. 142; Hândmîr, 1380 hş., II, s. 538; Azîmî, 2006, metin, s. 19; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, XIX, s. 384; İbnü'l-Adîm, 1954, II, s. 86-88; İbnü'ş-Şihne, 1984, s. 212-213; İbnü'l-Verdî, 1970, I, s. 574; Zehebî, 1999, II, s. 5; Müneccimbaşı, 2017, II, s. 16-17. Krş. Yinanç, 1944, I, s. 122-124; Sevim, 1990, s. 31-35; Sevim, 2000, s. 108-112; Turan, 1971, s. 71-73; Honigmann, 1970, s. 121-122; Sevim ve Merçil, 1995, s. 424-425; Sevim, 2010, s. 103-105; Sümer, 2009, s. 380.

¹² "Savaşçılar, ölümlerin eşyalarını aldıkları sırada, yakut ve çok değerli ve nefis altınlarla işlenmiş bir zırh ele geçirmişler ve bunu, Tutuş'a iletmişler. Bunun üzerine Tutuş, o zırhı yanına getirtmiş ve 'Bu, hükümdarlardan alınan zırha benziyor' demiş ve hemen zırhın alındığı yere gitmiş ve birdenbire uzaktan birisini kana bulanmış bir hâlde görmüş ve 'Bu, sanki Süleyman Şah'a benziyor' demiş ve beraberindekilere 'Ben, ölümler arasında sizlere gösterinceye değin onu bana gösterip söylemeyiniz' demiş ve nihayet Süleyman Şah'ın cesedini göstermiş. Bunun üzerine ona 'Bunu nereden bildiniz?' denilince o, 'Onun ayağı, benim ayağıma, yani Selçukoğullarının ayaklarına benziyor' demiş ve daha sonra da kendi diliyle, yani Türkçe olarak ona 'Size zulmettik, sizi bizden uzaklaştırdık ve de sizi işte böyle öldürdük' demiş ve sonra da eliyle gözlerini silmiş ve onun ölümüne çok acıyıp üzülmüş ve onu en iyi kefenlerde kefenledikten ve namazını kıldıktan sonra Halep'e götürüp Müslim'in mezarının yan tarafına defnettirmiş" (İbnü'l-Adîm, 1954, II, s. 97-98). Süleyman Şah'ın nasıl öldüğüyle ilgili kaynaklar farklı bilgiler kaydetmektedir. Kerîmüddin Aksarâyî, Ebû'l-Ferec ve Anna Komnena, Süleyman Şah'ın kendisini öldürdüğünü belirtmektedirler (Aksarâyî, 1944, s. 20-21; Ebû'l-Ferec, 1945, I, s. 333; Anna Komnena, 1996, s. 195). Buna mukabil Azîmî ve

Kadı Ahmed Gaffârî'nin Târîh-i Cihân-ârâ Adlı Eserinde Türkiye Selçuklu Devleti

(I.) Kılıç Arslan b. Süleyman¹³

Antakya'nın fethedilme haberi Sultan Melikşah'a ulaşınca gayet mutlu oldu. (Ancak) daha sonra Süleyman vakasından dolayı endişelendi.¹⁴ Ebûl-Gazi, Kılıç Arslan'a saltanatı teslim etti ve günden güne mal ve mülkü arttı.¹⁵ 489 (1095/1096) yılında Antakya'yı almaya kalkan ecnebi ordusuyla yoğun bir savaşa girip galip geldi ve şöhreti her yere yayıldı. 499 (1105/1106) yılında Ruhâ (Urfa) ve Soruj ve Harrân'ı ecnebilere almayı başardı. 495 (1101/1102) senesinde az sayıda askerle yüz bin ecnebiyle savaşa girip galip geldi (İbnü'l-Esîr, 1864, X, s. 185-188, Azîmî, 2006, metin, s. 24-25, 27; İbnü'l-Kalânîsî, 1932, s. 41, 50, 59, 73, 77, 79, 80; *Haçlı Tarihi*, 2013, s. 51-54; *Anonim Süryani Kroniği*, 2019, s. 16-17, 21-22; *Urfalı Mateos*, 2000, s. 231). Daha sonra Musul hâkiminin (Çökürmüş) isteği üzerine orayı (Musul) fethetmek istedi ve 20 Zilkade 537'de (6 Haziran 1143)¹⁶ o bölgeyi istila etti.¹⁷ Habur nehri kenarında savaş başladı ve Kılıç Arslan'ın ordusu mağlup geldi. Kılıç Arslan sudan geçmek istedi ancak nehre düşüp boğuldu. Cesedi Habur nehri kenarındaki Şemsâniye köyünde¹⁸ defnedildi (İbnü'l-Esîr 1864, X, s. 397-398; İbnü'l-Kalânîsî, 1908, s. 157-158; İbnü'l-Ezrak 1959, s. 273; Aksarâyî, 1944, s. 28-29; Kadı Ahmed 2015, I, s. 438-439).¹⁹

(I.) Mesud

Urfalı Mateos, Süleyman Şah'ın Tutuş'un askerleri tarafından öldürüldüğünü aktarmaktadırlar (Azîmî, 2006, metin, s. 20; *Urfalı Mateos*, 2000, s. 169). İbnü'l-Esîr ise zikredilen bu müelliflerin rivayet ettiği iki farklı görüşü de kaydetmektedir (İbnü'l-Esîr, 1864, X, s. 96-97). Ayrıca bk. İbnü'l-Verdî, 1970, I, s. 577; İbnü'l-Kalânîsî, 1908, s. 119; Ebü'l-Fidâ, 1997, II, s. 10; Kazvîni, 1387 hş., s. 473-474; Sibt İbnü'l-Cevzî, 2013, XIX, s. 403; Ahmed b. Mahmûd, 1977, I, s. 152; Müneccimbaşı, 2017, II, s. 18. Anonim Selçuknâme müellifi, Süleyman Şah'ın savaş alanında değil zikretmediği bir hastalık yüzünden 516 (1122) yılında öldüğünü rivayet etmiş olsa da bu zikrin hatalı olduğu aşikardır (*Târîh-i Âl-i Selcûk*, 1378 hş., s. 79). İbn Vâsıl, Tutuş'un Süleyman Şah'ın savaş meydanında öldüğünü ancak üç gün sonra öğrendiğini zikretmektedir (İbn Vâsıl, 2010, II, s. 142). Krş. Turan, 1971, s. 73-76; Sevim, 1990, s. 36-38; Sevim ve Merçil, 1995, s. 425-426; Köymen, 1993, s. 78-79; Sevim, 2010, s. 103-105; Sümer, 2009, s. 380.

¹³ Urfalı Mateos Kılıç Arslan'ın 1085 tarihinde doğduğunu kaydetmektedir (*Urfalı Mateos*, 2000, s. 164). Ancak 1107'de öldüğünde on bir yaşında bir çocuğu bulunduğu dikkate alınarak daha önceki bir tarihte doğduğu söylenebilir (Demirkent, 2022, s. 396).

¹⁴ Süleyman Şah, Hıristiyan âleminin kutsal şehirlerinden sayılan Antakya'nın fetih haberini Sultan Melikşah'a ulaştırınca Sultan, buna oldukça sevinmiş ve başşehir İsfahan'da fethi kutlamak amacıyla törenler yaptırmıştır. Hatta devrin ünlü şairi Ebü'vâdî bu fetih sebebiyle bir kaside dahi kaleme almıştır. Ancak Sultan Melikşah, Antakya'nın fethedilmesinden kısa bir zaman sonra Süleyman Şah'ın kardeşi Tutuş'la yaptığı savaşta ölmesi yüzünden oldukça endişe duymuş ve bir mektup vasıtasıyla Tutuş'a kızgınlığını bildirmiştir. Bu olaydan sonra Sultan Melikşah Halep'te bozulan düzeni yeniden tesis etmek için harekete geçmiştir. Sultan'ın Halep'e geleceğini öğrenen Tutuş, korkusundan kaçmıştır. bk. Yâfiî, 1997, III, s. 99; Muslihuddîn Lârî, 2014, s. 560; Özeydin, 2012, s. 447.

¹⁵ "Haşhaşın'ın öldürdüğü Horasan Sultanı, büyük Süleyman'ın (Kutalmış oğlu Süleyman Şah'ın) iki oğlunu kendi yanında tutuyordu. Bunlar, onun (Sultan Melik Şah'ın) feci ölümünden sonra Horasan'dan kaçtılar ve çabucak İznik'e vardılar. Kentin savunucuları onları görür görmez coşkunlukla karşıladılar ve Ebûl-Gazi, İznik'i baba mirası olarak hemen onlara teslim etti. İki içinde büyük olan, Kılıç Arslan denilen, sultan sanını aldı" (Anna Komnena, 1996, s. 206). Krş. Kafesoğlu, 1973, s. 100-101; Merçil, 2013, s. 109-110; Turan, 1977, s. 681-688.

¹⁶ Müellifin burada verdiği tarih hatalıdır (İbnü'l-Esîr, 1864, X, s. 397-398; İbnü'l-Kalânîsî, 1908, s. 156; Ebü'l-Fidâ, 1997, II, s. 40). Ali Sevim ve Erdoğan Merçil, Musul'un Sultan I. Kılıç Arslan tarafından 19 Nisan 1107 tarihinde alındığını dile getirmektedirler (Sevim ve Merçil, 1995, s. 432-433). Işın Demirkent ise 22 Mart 1107 olarak aktarmaktadır (Demirkent, 2022, s. 397).

¹⁷ Musul hâkimi Çökürmüş'ün Emîr Çavlı tarafından esir edilmesi üzerine Musul ileri gelenleri onun 11 yaşındaki oğlu Zengî'yi yerine geçirmişlerdi. Musul Kalesi kumandanı Guzoğlu ve şehir halkı, Sultan Kılıç Arslan'a haber göndererek süratle Musul'a gelmelerini ve Emîr Çavlı'dan şehri kurtarmalarını ve bunun karşılığında da Musul'u kendilerine vermeyi vadettiler. Bu haberi alan Sultan ordusuyla beraber Musul'a gelerek 25 Recep 500 (22 Mart 1107) tarihinde şehrin hâkimiyetini ele geçirdi. bk. *Urfalı Mateos*, 2000, s. 231; Ebü'l-Ferec, 1945, II, s. 346; İbnü'l-Esîr, 1864, X, s. 395-396; İbnü'l-Kalânîsî, 1908, s. 157; Ebü'l-Fidâ, 1997, II, s. 40; İbnü'l-Verdî, 1970, II, s. 30-31; Ahmed b. Mahmûd, 1977, II, s. 146-147; Müneccimbaşı, 2017, II, s. 20. Krş. Turan, 1971, s. 108; Sevim ve Merçil, 2005, s. 432; Demirkent, 2022, s. 397.

¹⁸ Sultan I. Kılıç Arslan'ın cesedi Habur nehri yakınlarındaki Şemsâniye köyü yakınlarında bulunmuştur. Cenazesi Meyyâfârikîn'a götürüldü ve kendisi için yaptırılan "Kubbetü's-Sultan" türbesine defnedilmiştir. bk. Demirkent, 2022, s. 398.

¹⁹ Urfalı Mateos, Sultan I. Kılıç Arslan'ın ölümüyle ilgili şu ifadeleri zikretmiştir: "Sultan Kılıç Arslan bu büyük muharebede öldü ve Hıristiyanlar onun için büyük matem tuttu. Çünkü o, her bakımdan çok iyi ve tatlı bir zattı" (*Urfalı Mateos*, 2000, s. 231). Krş. Demirkent, 1996, s. 56-58; Turan, 1971, s. 109; Sevim ve Merçil, 2005, s. 432-433.

Mesud b. Kılıç Arslan,²⁰ veraset gereği melik oldu.²¹ 537 (1142/1143) senesinde Emîr Muhammed b. Dânişmend'in ölümünden sonra Malatya, Elbistan ve çevresini ele geçirdi (Müneccimbaşı, 2017, II, s. 25; Sümer, 2004, s. 339-342). Şam hükümdarı Atabeg Nureddin Mahmûd onun damadıydı. 558 (1162/1163) yılında vefat etti (Kazvînî, 1378 hş., s. 473-474).²²

(II.) Kılıç Arslan

Kılıç Arslan, (babası I. Mesud'un ardından) Konya'da tahta geçti ve devletin sınırlarını genişletti (İbnü'l-Esîr, 1871, XI, s. 271; Süryânî Mihail, 1944, II, s. 248-250; Niketas Khoniates, 1995, s. 124-126; Ansbertus, 1827, s. 87; Başkumandan Simbat, 1946, s. 61; Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 421-422).²³ Abbâsî halifesi Nâsır (Kılıç Arslan'nın) kızı Halâtîe lakaplı²⁴ Selçuk Hâtun'a (daha önce Nûriddin Muhammed Kara Arslan'ın nikahındaydı) meftun oldu.²⁵ Kılıç Arslan'ın on oğlu vardı (Ebû'l-Fidâ, 1977, II, s. 171; Ahmed b. Mahmûd, 1977, II, s. 148)²⁶ ve her biri Rum'un (Anadolu) bir bölgesinin hâkimiydi.²⁷ En sonunda evlatları onun uzayan saltanatından bıkip devletinin önemli ve esas

²⁰ Urfalı Mateos, Sultan I. Kılıç Arslan'ın Mesud'la birlikte dört oğlu olduğunu belirtmektedir (*Urfalı Mateos*, 2000, s. 231). Osman Turan, Sultan'ın oğullarının isimlerini Şahinşah, Mesud, Arap ve Tuğrul Arslan olarak nakletmektedir (Turan, 1971, s. 111). Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, Sultan'ın Mesud dışında bir oğlunun olmadığına dair zayıf bir rivayetin olduğunu ifade etmektedir (Müneccimbaşı, 2017, II, s. 25).

²¹ Cenâbî, Mesud'un tahta geçiş tarihini 503 (1109/1110) yılı olarak göstermektedir. Ancak Mesud'dan önce tahta kardeşi Melikşah'ın (Şahinşah) geçtiği hakkında rivayetler olduğunu da eklemektedir (Cenâbî, 2023, s. 59). Ebû'l-Ferec, Sultan Kılıç Arslan'ın ölümü üzerine tahta önce oğlu Melikşah'ın (Şahinşah) daha sonra Mesud'un geçtiğini kaydetmektedir (Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 349). Anna Komnena, tahta ilk olarak Melikşah (Şahinşah) geçtiğini ancak daha sonra kardeşi Mesud tarafından gözlerine mil çekilerek öldürüldüğünü belirtmektedir (Anna Komnena, 1996, s. 498-501). Süryânî Mihail, tahta ilk olarak Tuğrul Arslan'ın geçtiğini, daha sonra yerine Melikşah'ın (Şahinşah) hükümdar olduğunu, son olarak da Mesud'un kardeşi Melikşah'ı yakalatarak gözlerine mil çektiğini ve onun yerine geçtiğini aktarmaktadır (Süryânî Mihail, 1944, II, s. 54-55). Kerîmüddin Aksarâyî, Melikşah'ın ismini hiç anmadan Mesud'un saltanatından bahsetmektedir (Aksarâyî, 1944, s. 29). Ayrıca bk. İbnü'l-Kalânîsî, 1908, s. 158. Krş. Turan, 1971, s. 158-160; Merçil, 2013, s. 112-113; Sümer, 2004, s. 339-342; Kesik, 2004a, s. 58-59; Kesik, 2014, s. 15-26.

²² İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Fidâ ve Cenâbî, Sultan Mesud'un 551 (1156/1157) yılında öldüğünü zikretmektedirler (İbnü'l-Esîr, 1871, XI, s. 132; Ebû'l-Fidâ, 1997, II, s. 114; Cenâbî, 2023, s. 60). Buna mukabil Ebû'l-Ferec, sultanın 550 (1155/1156) yılında öldüğünü belirtmektedir (Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 393). Krş. Merçil, 2013, s. 116; Sümer, 2004, s. 339-342.

²³ Sultan II. Kılıç Arslan'la Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos arasında 1176'da meydana gelen ve Bizans'ın Anadolu'yu Türkler'den geri alma ümidini tamamen yok eden savaş olan Miryokefalon Muharebesi hakkında geniş bilgi için bk. Turan, 1971, s. 205-211; Merçil, 2013, s. 119; Ostrogorsky, 2011, s. 361; Özyayın, 2022, s. 400.

²⁴ Ebû'l-Ferec, Selçuk Hatun ismini zikretmeyerek onun "Halataita" olarak anıldığını kaydetmektedir. bk. Ebû'l-Ferec 1945, II, s. 519.

²⁵ "Rivayet edildiğine göre Sultan Kılıç Arslan'ın kızı olan ve kendisine Halataita denilen Hatun Mekke'yi ziyaret için giderken Bağdat'a uğramıştı. Halifeye onun güzelliğinden bahsedilmiş, o da sarayının ihtiyar kadınlarını, onu kendisine nişanlamak üzere göndermişti. Hatun evli olduğunu bildirerek özür diledi ve halifeyle evlenmesinin imkânsız olduğunu anlattı. Daha sonra Bağdat'tan ayrılarak Mekke'ye giden Hatun halifeden korkarak memleketine Suriye yoluyla dönmeye karar verdi. Halife Nâsır da onun bu şekilde hareket edeceğini peşinen tahmin ettiği için atlılarından bir kıtayı Mekke'yi ziyarete gidiyor gibi onun peşine takmıştı. Hatun yolunu değiştirmeye karar verince bunlar ona engel oldular ve kuvvet kullanarak onu tekrar Bağdat'a getirdiler. Hatun Bağdat'a varır varmaz kendisine kocasının ölmüş olduğu bildirildi. Kocasının nasıl ölmüşü, onu Allah bilir. Fakat Nâsır onu çağırarak saraya aldı ve onunla evlendi... Bu kadın birkaç sene sonra vefat edince Halife Nâsır onun için büyük bir matem tuttu..." (Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 519-520). Ayrıca bk. Cenâbî, 2023, s. 61-62.

²⁶ Süryânî Mihail, Ebû'l-Ferec ve Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, Sultan II. Kılıç Arslan'ın 12 oğlu olduğunu kaydetmektedirler (Süryânî Mihail, 1944, II, s. 290; Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 463; Müneccimbaşı, 2017, II, s. 31). Buna mukabil İbn Bibî, Kerîmüddin Aksarâyî ve Niğdeli Kadı Ahmed, 11 oğlu olduğunu belirtmektedirler (İbn Bibî, 1956, s. 13; 1996, I, s. 31; Aksarâyî, 1944, s. 29; Kadı Ahmed, 2015, I, s. 439). Cenâbî ise net bir rakam vermese de 9 oğlunun ismini zikretmektedir (Cenâbî, 2023, s. 62-63). Krş. Turan, 1971, s. 217; Merçil, 2013, s. 121; Sevim ve Merçil, 1995, s. 445-446; Özyayın, 2022, s. 401. Öte yandan, Mûsâmeretü'l-Ahbâr'ın M. Nuri Gençosman ve F. N. Uzluk tarafından yapılan tercümesinde Kılıç Arslan'ın on beş oğlu olduğu (Aksarâyî, 1943, s. 126) kaydedilirken Mürsel Öztürk tarafından yapılan tercümede on bir oğlu olduğu belirtilmektedir (Aksarâyî, 2000, s. 22). Osman Turan'ın neşrettiği metninde de "yâzdeh peser" on bir oğul ibaresi bulunmaktadır (Aksarâyî, 1944, s. 29).

²⁷ "Sultan II. Kılıç Arslan, büyük oğlu Kutbüddin Melik Şah'a Sivas ve Aksaray'ı, Rükneddin Süleyman Şah'a Tokat ve Karadeniz'e kadar uzanan toprakları, Muhyiddin Mesud Şah'a Ankara merkez olmak üzere Çankırı ve Eskişehir'e kadar uzanan bölgeyi, Nûreddin Mahmud Sultanşah'a Kayseri ve civarını, Muğisüddin Tuğrul Şah'a Elbistan'ı, Muizzüddin Kayser Şah'a Malatya'yı, Nâsırüddin Berkayaruk Şah'a Niksar ve Koyulhisar'ı, Nizâmeddin Argun Şah'a Amasya'yı, Sencer Şah'a Ereğli'yi, Arslanşah'a Niğde'yi, en küçük oğlu Gıyâseddin Keyhusrev'e merkezi Uluborlu (Borgulu) olmak üzere Konya'nın doğusundan Kütahya'ya kadar uzanan toprakları vermiştir" bk. İbnü'l-Esîr, 1873, XII, s. 57-58; Aksarâyî, 1944, s. 30; İbn

şahsiyetlerinden olan İhtiyâreddin Hasan b. Üfer'i öldürdüler ve böylelikle Kılıç Arslan'ın elini kolunu bağladılar.²⁸ O da zaman zaman bir oğlundan kaçıp diğerinin yanına gidiyordu. En son (en küçük oğlu) Gıyâseddin Keyhusrev'in yanına gitti. O (Gıyâseddin Keyhusrev) babasının rızasını almaya çalıştı. Beraber Konya'ya gidip orayı ele geçirdiler²⁹ ve o sırada babası 588 yılı Şaban ayının ortasında (25-26 Ağustos 1192) vefat etti. Naaşı Konya'ya götürülüp Türbetâbad'a defnedildi (İbn Bîbî, 1956, s. 30; İbnü'l-Esîr, 1873, XII, s. 57-59; Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 462-463; Cenâbî, 2023, s. 64; İbn Haldûn, 2000, V, s. 192-193; Fasîh-i Hâfî, 1341 hş., II, s. 270).³⁰

(II.) Rükneddin Süleyman

Gıyâseddin Keyhusrev, babası II. Kılıç Arslan'ın ardından veliaht olarak tahta oturdu. Ondandır büyük olan abisi Süleyman bu duruma dayanamayıp diğer kardeşlerini de yanına alarak Konya'yı kuşatmaya gitti. Keyhusrev şehri ona bırakıp ülke dışına kaçtı.³¹ Süleyman, 598 (1201/1202) yılında Erzurum ve Kars ve çevresini istila edip aynı yılın Zilkade başında Gürcülerle Bisicgerd³² yakınlarında savaşa girdi. O sırada bayraktarın atının ayağı fare deliğine girdi ve askerinin elindeki bayrak düştü. Bu sebeple Selçuklu ordusu dağıldı.³³ Süleyman intikam için Rum'a geri döndü ancak ecel fırsat vermedi. 6 Zilkade 600 (6 Temmuz 1204) yılında kulunç hastalığına yakalanarak Malatya ve Konya arasında yolda hayatını kaybetti (İbn Kesîr, 1991, XIII, s. 37; İbn Vâsıl, 1960, III, s. 160; Ebû'l-Fidâ, 1977, II, s. 195; Cenâbî, 2023, s. 65-66).³⁴ Kerametli bir şahsiyete sahip olduğu için onun methinde şair Zahîr-i Fâryâbî şöyle demiş:³⁵

Mest zülfü meclisi perişan ederse

Haldûn, 2000, V, s. 192; Nüveyrî, 2004, XXVII, s. 65; Cenâbî, 2023, s. 62-63; Kadı Ahmed, 2015, I, s. 439. Krş. Turan, 1971, s. 217; Özaydın, 2022, s. 401.

²⁸ İhtiyâreddin Hasan b. Üfer, Sultan II. Kılıç Arslan'ın oğlu Kutbeddin Melikşah tarafından öldürülmüştür. bk. İbnü'l-Esîr, 1873, XII, s. 57; Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 450; İbn Vâsıl, 1957, II, s. 411; Nüveyrî, 2004, XXVII, s. 66. Krş. Turan, 1971, s. 225-226; Günel, 2013, s. 206-207.

²⁹ Sultan II. Kılıç Arslan, oğulları arasında ülkeyi pay ettikten kısa bir zaman sonra yaptığı bu işten oldukça pişman olmuş ve oğullarının birçoğu kendisine itaat etmeyerek isyanlar çıkarmaya başlamıştır. İlk isyanı başlatan Sivas ve Aksaray'ın hâkimi olan büyük oğlu Kutbüddin Melik Şah olmuştur. Kutbüddin Melik Şah, Konya'ya gelip babasına kendisini zorla veliaht olarak ilan ettirmiştir. Ancak kısa bir zaman sonra Sultan II. Kılıç Arslan, oğlu Gıyâseddin Keyhusrev'i de yanına alarak başkent Konya'ya girmiş ve oğlu Kutbüddin Melik Şah'ı defetmeyi başarmıştır. bk. Müneccimbaşı, 2017, II, s. 33; Sevim, 2022a, s. 346.

³⁰ Niğdeli Kadı Ahmed, Sultan II. Kılıç Arslan'ın ölüm tarihini 589 (1193) olarak zikretmektedir (Kadı Ahmed, 2015, I, s. 439). Buna mukabil Hamdullâh el-Müstevfî el-Kazvîni, sultanın ölüm tarihini 578 (1182-1183) olarak kaydetmektedir (Kazvîni, 1387 hş., s. 475). Süryânî Mihail, tarih vermeksizin sultanın Konya'ya dönerken öldüğünü (Süryânî Mihail, 1944, II, s. 289), Anonim Selçuknâme müellifi ise diğer kaynakların kayıtlarından farklı olarak sultanın İbn Avâriz adında bir kişi tarafından zehirlenerek öldürüldüğünü belirtmektedir (*Târîh-i Âl-i Selçûk*, 1378 hş., s. 83). Krş. Turan, 1971, s. 228; Merçil, 2013, s. 122; Özaydın, 2022, s. 401.

³¹ Sultan II. Kılıç Arslan'ın ölümü üzerine en küçük oğlu ve veliahtı Gıyâseddin Keyhusrev Konya'da tahta oturmuş ve Keyhusrev'in bu ilk saltanatı 1196 yılına kadar sürmüştür. Bu yıl içinde kardeşi Tokat Meliki Rükneddin Süleyman, Konya üzerine yürüyüp şehri ele geçirmiş ve tahta oturmuştur. Bu konuda geniş bilgi için bk. İbn Bîbî, 1996, I, s. 51-55; İbnü'l-Esîr, 1873, XII, s. 58; Aksarâyî, 1944, s. 31; Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 463. Krş. Turan, 1971, s. 239-241; Merçil, 2013, s. 122-123; Kaya, 2010, s. 105-106; Sevim, 2022a, s. 346-347.

³² Metinde Bisicgerd (بسیج گرد) olarak geçen yerin ismi aslında Micingerd'dir. bk. Kızıoğlu 1953, s. 373; Turan 1971, s. 252.

³³ Gürcülerle savaş devam ederken Sultan Rükneddin Süleyman'ın yanında bulunan ve hükümdarlık âlâmetlerinden biri kabul edilen çetîrî (Taneri 1993, s. 293) taşıyan askerinin üzerinde durduğu atın ayağı bir deliğin içine girmiş ve at panikleyerek çetîrî taşıyan kişiyi üzerinden atmıştır. Sancağın yere düştüğünü gören askerler, sultanın başına bir iş geldiğini düşünen askerler panikleyerek savaş düzenlerini kaybettiler. Bu durum da savaşın kaybedilmesine sebep olmuştur. Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, bu savaşın 598 (1201/1202) tarihinde vuku bulduğunu ve verdiği tarihi bir başkasından değil kendi muhakemesine dayanarak yazdığını belirtmektedir. Ancak tüm bu bilgileri Gaffârî'nin eserinden aldığı ortadadır. Bu konuda en geniş bilgi Gaffârî'nin eserinde yer almaktadır. Müneccimbaşı, 2017, II, s. 36, not 58. Sultan Rükneddin Süleyman'ın Gürcistan seferi hakkında detaylı bilgi için bk. Turan, 1971, s. 254-259; Kaya 2010, 106-107.

³⁴ İbnü'l-Esîr, Sultan Rükneddin Süleyman'ın ölüm tarihini 6 Zilkade 601 (25 Haziran 1205) yılı olarak kaydetmektedir (İbnü'l-Esîr, 1873, XII, s. 59, 128). Buna mukabil Hamdullâh el-Müstevfî el-Kazvîni, 603 (1206/1207) yılını zikretmektedir (Kazvîni, 1387 hş., s. 476). Niğdeli Kadı Ahmed ise sultanın 598 (1202) yılında öldüğünü dile getirmektedir (Kadı Ahmed, 2015, I, s. 440-441). Krş. Turan, 1971, s. 262; Merçil, 2013, s. 124; Kaya, 2010, s. 107.

³⁵ Zahîr-i Fâryâbî, "Kasîde-i Nûniyye"sinde onu İskender-i Sâni diye övmüştür (Kaya, 2010, s. 107). Râvendî de Râhatû's-Sudûr ve Âyetû's-Sürûr adlı eserinde ondan övgüyle söz etmektedir (Râvendî, 2020, s. 411, 413).

Eğer ki can canını vermezse bile ömründen ömür gider

Bu şiiri duyan Süleyman, şaire iki bin dinar, on at, beş inek, on güzel keniz, köle ve elli kıyafet hediye etti. O kadar adaletliydi ki Ayaz adında güzide kölesi, yaşlı bir kadının elinden bir kâse yoğurdu alınca onu öldürdü.³⁶ Bilim ve ilimle gayet ilgiliydi ve bu konuda uğraşan insanları pek severdi. Bu yüzden bazıları felsefeye (olan merakından dolayı) onunla alay etmişler.³⁷

(III.) Kılıç Arslan

Kılıç Arslan b. Süleyman, babasının ardından Konya'da tahta oturdu (İbnü'l-Esîr, 1873, XII, s. 129; İbn Bîbî, 1956, s. 75; Cenâbî, 2023, s. 66; Aksarâyî, 1944, s. 32; Kadı Ahmed, 2015, I, s. 441). Yaşı küçük olduğundan devlet işlerini eline alamadı (İbnü'l-Esîr, 1873, XII, s. 129; İbn Bîbî, 1956, s. 75; İbn Kesîr 1991, XIII, s. 37).³⁸ Devlet adamları,³⁹ Zekeriyâ adında birini ülke dışında bulunan Gıyâseddin'in yanına gönderip onu saltanata davet ettiler. Gıyâseddin Keyhusrev Cemâziyelevvel 601 (1204/1205) senesinde Konya'ya giriş yapıp (İbnü'l-Esîr, 1873, XII, s. 131; Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 486)⁴⁰ Kılıç Arslan'ı tutuklayarak bir kaleye hapsedti.⁴¹

(I.) Gıyâseddin Keyhusrev

Gıyâseddin Keyhusrev b. Kılıç Arslan, yeğeni ardından tahta oturdu ve ecnebi elinde olan Antakya'yı⁴² 3 Şaban 603'te (5 Mart 1207) savaşarak ele geçirdi (İbnü'l-Esîr, 1873, XII, s. 129; Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 488)⁴³ Daha sonra ülke dışına açılıp İstanbul (Bizans) valisiyle (Laskaris)⁴⁴ savaşta girdi. Gururla yayını çekip ok atarken ecnebilere biri sinesine (mızrakla) vurup 608 (1211/1213) senesinde onu şehadete ulaştırdı (İbn Bîbî, 1996, I, s. 121; Mîrhând, 1338 hş., IV, s. 355; İbn Kesîr,

³⁶ "Rükneddin'in Ayaz adında bir kölesi vardı. Bu köle çok yakışıklı, son derece anlayışlı ve terbiyeli biriydi. Sultan Rükneddin de ona ilgi duyar ve çok severdi. Ayaz bazı günler sultanla ava çıkardı. İşte bunlardan birinde Ayaz yorulup susadığı bir sırada yaşlı bir kadına rastlayıp ondan elindeki ayranı alıp içti ve kadına da hiçbir şey vermedi. Sultan Rükneddin avdan dönünce yaşlı kadın, onun huzuruna çıkarak Ayaz'dan şikâyetçi oldu. (Fakat) Ayaz yaptığı şeyi inkâr ederek, Allah adına yemin edip suçsuz olduğunu söyledi. Sultan Rükneddin (bu cevaptan tatmin olmayarak) doktorlara, Ayaz'a kusturucu madde içirmelerini emretti. Ayaz da böylece içtiği ayranı kustu. Rükneddin Süleyman, diğer zalimlere ibret olması için, işlediği suçun cezası olarak Ayaz'ın öldürülmesini emretti" (Cenâbî, 2023, s. 66). Ayrıca bk. İbn Bîbî, 1996, I, s. 84-85.

³⁷ "Onun felsefecileri desteklediği ve onlara büyük bağışlar yaptığı söylenir. Bu sebeple ulemâ tarafından tenkit edilmiş, hatta inancı bozuk olmakla, din ve şeriata karşı ilgisizlikle suçlanmıştır" (İbnü'l-Esîr, 1873, XII, s. 128). Ayrıca bk. İbn Kesîr, 1991, XIII, s. 37; İbn Bîbî, 1996, I, s. 79-80; Cenâbî, 2023, s. 66. Krş. Kaya, 2010, s. 107.

³⁸ Cenâbî ve Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, III. Kılıç Arslan'ın tahta çıktığında henüz on bir yaşında olduğunu ifade etmektedirler (Cenâbî, 2023, s. 66; Müneccimbaşı, 2017, II, s. 38). Buna mukabil Niğdeli Kadı Ahmed, III. Kılıç Arslan'ın altı yaşında olduğunu kaydetmektedir (Kadı Ahmed, 2015, I, s. 441). Krş. Turan, 1971, s. 265; Merçil, 2013, s. 124; Sevim, 2022a, s. 347.

³⁹ Bu kişiler Selçuklu Emîri Mübârizüddin Ertokuş, Selçuklular'ın hizmetine girmiş olan Dânişmendli emîrleri Muzafferüddin Mahmud, Zahîrüddin İli ve Bedreddin Yusuf'tur. bk. İbn Bîbî, 1996, I, s. 97; Müneccimbaşı, 2017, II, s. 38-39; Turan, 1971, s. 272; Merçil, 2013, s. 124; Sevim, 2022a, s. 347.

⁴⁰ İbn Bîbî ve Hamdullâh el-Müstevfî el-Kazvîni, Sultan I. Gıyâseddin Keyhusrev'in 602 (1206) yılında tahta oturduğunu zikretmektedirler (İbn Bîbî, 1956, s. 88; Kazvîni, 1387 hş., s. 476). Krş. Turan, 1971, s. 274; Merçil, 2013, s. 124; Sevim, 2022a, s. 347.

⁴¹ Kerîmüddin Aksarâyî, İbn Bîbî ve Niğdeli Kadı Ahmed, I. Gıyâseddin Keyhusrev'in yeğeni Kılıç Arslan'ı Gâvele Kalesi'ne hapsedtiğini ve onun orada öldüğünü belirtmektedirler (Aksarâyî 1944, s. 32; İbn Bîbî 1996, I, s. 108; Kadı Ahmed 2015, I, s. 441)

⁴² Sultan I. Gıyâseddin Keyhusrev'in muhasara ettiği şehir Antakya değil Antalya'dır. İbnü'l-Esîr'de böyle kaydetmiş olsa da bu kayıta yanlış olduğu aşikardır (İbnü'l-Esîr, 1873, XII, s. 129). Krş. İbn Bîbî, 1996, I, s. 115; Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 488; Cenâbî, 2023, s. 66-67; Aksarâyî, 1944, s. 32; *Târîh-i Âl-i Selçûk*, 1378 hş., s. 85; Turan, 1971, s. 284; Merçil, 2013, s. 126; Sevim, 2022a, s. 347.

⁴³ Cenâbî ve Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, I. Gıyâseddin Keyhusrev'in Antalya'yı 2 Şaban 603 (4 Mart 1207) yılında aldığını zikretmektedirler (Cenâbî, 2023, s. 67; Müneccimbaşı 2017, II, s. 41). İbn Bîbî, bu konuda oldukça geniş bilgi vermesine rağmen tarih belirtmemektedir (İbn Bîbî, 1956, s. 95 vd.; 1996, I, s. 115-121). Ayrıca bk. Aksarâyî, 1944, s. 32; *Târîh-i Âl-i Selçûk*, 1378 hş., s. 85. Krş. Turan, 1971, s. 284; Merçil, 2013, s. 126; Baykara, 1997, s. 38; Sevim, 2022a, s. 347.

⁴⁴ Theodoros Laskaris, 1204-1222 yıllarında hüküm sürmüş İznik Rum İmparatoru'dur. bk. Ostrogorsky 2011, s. 393 vd.

1991, XIII, s. 63; İbn Vâsıl, 1960, III, s. 217).⁴⁵ İzzeddin Keykâvus ve Alâeddin Keykubad adlarında iki oğlu vardı.⁴⁶

(I). İzzeddin Keykâvus

İzzeddin Keykâvus, babasının vakasında Malatya'daydı. Beş gün içinde onu Kayseri'ye getirip tahta oturtular (İbn Bîbî, 1996, I, s. 132; İbn Vâsıl, 1960, III, s. 217; Fasîh-i Hâfî, 1341 hş., II, s. 287; Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 491). Bu sırada Alâeddin Keykubad kardeşi İzzeddin Keykâvus'a isyan ederek Kayseri'yi kuşattı. O da (İzzeddin Keykâvus) ordusuyla Konya'dan yola çıktı. (Alâeddin Keykubad için) işler tersine döndü ve İzzeddin kardeşini Ankara'da yakalayıp, Malatya da bulunan Mînşâr⁴⁷ kalesine hapsedti (İbn Bîbî, 1996, I, s. 154-162; İbn Vâsıl, 1960, III, s. 217-218; Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 491; Aksarâyî, 1944, s. 32; Kadı Ahmed, 2015, I, s. 441; Cenâbî, 2023, s. 70). Daha sonra Gazi b. Necmeddin Eyyûb'un⁴⁸ ölümü üzerine küçük oğlunun tahta oturduğu⁴⁹ Halep'i ele geçirmek istedi. O çocuğun teyzesi⁵⁰ ve Selâhaddîn Yûsuf'un yeğeni Melik Eşref⁵¹ onun yardımına geldi. (İzzeddin Keykâvus) bir şey yapamadı ve (savaşı kazanamadığı için) adamlarının birçoğunu haksız iftira sonucu katletti.⁵² O sırada hastalanıp 4 Şevval 617 (2 Aralık 1220)⁵³ yılında vefat etti (İbn Nazîf, 1981, s. 79; Cenâbî, 2023, s. 72).⁵⁴ Bu şiiri ölüm döşeginde söylemiş:

⁴⁵ Niğdeli Kadı Ahmed, I. Gıyâseddin Keyhusrev'in ölüm tarihini 606 (1210) şeklinde zikretmektedir (Kadı Ahmed, 2015, I, s. 441). Buna mukabil Ebû'l-Fidâ, İbnü'l-Verdî ve Anonim Selçuknâme müellifi, 607 (1210/1211) olarak kaydetmektedirler (Ebû'l-Fidâ 1977, II, s. 195; İbnü'l-Verdî, 1970, II, s. 193; *Târîh-i Âl-i Selçûk*, 1378 hş., s. 86). Hamdullâh el-Müstevfî el-Kazvîni, Hândmîr ve Ahmed b. Mahmûd ise 609 (1212/1213) yılını anmaktadırlar (Kazvîni, 1387 hş., s. 477; Hândmîr, 1380 hş., II, s. 540; Ahmed b. Mahmûd, 1977, II, s. 150). Ayrıca bk. Aksarâyî, 1944, s. 32; Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 491. Krş. Turan, 1971, s. 284; Merçil, 2013, s. 126; Kaya, 2001, s. 152-153; Sevim 2022a, s. 348.

⁴⁶ I. Gıyâseddin Keyhusrev'in, İzzeddin Keykâvus ve Alâeddin Keykubad dışında, Celâleddin Keyferidûn adından bir oğlu daha bulunmaktadır. bk. İbn Bîbî, 1996, I, s. 133; Münecimbaşı, 2017, II, s. 44. Krş. Turan, 1971, s. 275; Merçil, 2013, s. 126; Baykara, 1997, s. 46; Sevim 2022a, s. 347.

⁴⁷ Mînşâr, Fırat yakınlarında kurulmuş bir kaledir. bk. Yâkût el-Hamevî, 1977, V, s. 210.

⁴⁸ Müellifin zikrettiği kişi, Eyyûbîler'in Halep kolunun hükümdarı el-Melikü'z-Zâhir Gâzî'dir. Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII, s. 204-205; İbnü'l-Adîm, 1968, III, s. 170; İbn Hallikân, 1977, IV, s. 6-10; Ebû'l-Ferec, 1983, s. 403; Özeydin, 2004, s. 83-84.

⁴⁹ İbnü'l-Esîr, Melik ez-Zâhir'in Cumadelâhire 613'te (Eylül-Ekim 1216) öldüğünü ve yerine henüz 3 yaşında olan oğlu Melik el-Aziz'in geçtiğini belirtmektedir. bk. İbnü'l-Esîr, 1873, XII, s. 204-205.

⁵⁰ Müellifin Melik el-Aziz'in teyzesi olarak zikrettiği kişi onun teyzesi değil annesi Dayfe Hatun'dur. Dayfe Hatun, Melik el-Âdil'in kızıdır. bk. İbnü'l-Adîm, 1968, III, s. 266; Yürekli, 2011, s. 333-334.

⁵¹ Eyyûbîler'in el-Cezîre ve Dimaşk kolu hükümdarıdır. Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Kaya, 2004, s. 64-66.

⁵² Halep Eyyûbî hükümdarı Melik el-Aziz'in atabegi Şihabeddin Tuğrul ve annesi Dayfa Hatun tarafından hazırlanan bu komplonun amacı, Sultan I. İzzeddin Keykâvus'u içeriden çökertmektir. Yapılan plana göre, Halep yöneticilerinin ağzından Selçuklu ordusunun üst düzey komutanlarına mektuplar yazılacak, yazılan bu mektuplarla sultanın eline geçirilmesi sağlanacak ve böylece I. İzzeddin Keykâvus'un Selçuklu ordu komutanlarıyla Halep yöneticilerinin kendisinin arkasından iş birliği yaptığı düşündürülmeye çalışılacaktır. Şihabeddin Tuğrul ve Dayfa Hatun tarafından titizlikle hazırlanan bu plan işe yaramış ve işin sonunda yenilginin verdiği öfkeyle Sultan I. İzzeddin Keykâvus, mektupta adı geçen komutanlarını, bir kulübenin içine sokarak diri diri yaktırmıştı. Daha sonra gerçeği öğrendikten sonra oldukça pişman olmuş ve öldürdüğü komutanlarının anısına Mescid-i Sûteğân (Yanıklar Mescidi) adından bir mescit yaptırmıştı. Bu konu hakkında geniş bilgi için bk. İbn Bîbî, 1956, s. 182-198; 1996, I, s. 201-216; İbnü'l-Esîr, 1873, XII, s. 227-229; Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 500-501; Ebû'l-Fidâ, 1977, II, s. 212-213; Cenâbî, 2023, s. 71; *Târîh-i Âl-i Selçûk*, 1378 hş., s. 88; Turan, 1971, s. 319; Merçil, 2013, s. 129; Koca, 1989, s. 103-123; Özbek, 1995, s. 122-133; Sümer, 2022a, s. 352. Ayrıca Sibt İbnü'l-Cevzî ve Ebû Şâme el-Makdisî, Sultan I. İzzeddin Keykâvus'u bu olay yüzünden ciddi şekilde tenkit ederek onu acımasız, adaletsiz ve kan dökücü biri olarak zikretmişlerdir. bk. Sibt İbnü'l-Cevzî, 2013, XXII, s. 230; Ebû Şâme el-Makdisî, 1974, s. 113.

⁵³ Mîrhând, Hândmîr ve Ahmed b. Mahmud, Sultan I. İzzeddin Keykâvus'un bir yıl tahta kaldığını zikrederek hataya düşmektedirler (Mîrhând, 1338 hş., IV, s. 355; Hândmîr, 1380 hş., II, s. 540; Ahmed b. Mahmûd, 1977, II, s. 151). Krş. Turan, 1971, s. 293; Merçil, 2013, s. 127; Sümer, 2022a, s. 351.

⁵⁴ Sibt İbnü'l-Cevzî, I. İzzeddin Keykâvus'un ölüm tarihini Şevval 615 (21 Aralık 1218/18 Ocak 1219) şeklinde kaydetmektedir (Sibt İbnü'l-Cevzî, 2013, XXII, s. 230). Buna mukabil İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Ferec, İbn Vâsıl, Ebû'l-Fidâ, İbnü'l-Verdî ve Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, Sultanın 616 (1219) tarihinde öldüğünü zikretmektedirler (İbnü'l-Esîr, 1873, XII, s. 231-232; Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 504; İbn Vâsıl, 1972, IV, s. 30; Ebû'l-Fidâ, 1977, II, s. 218; İbnü'l-Verdî, 1970, II, s. 205; Münecimbaşı, 2017, II, s. 55). Niğdeli Kadı Ahmed ve Anonim Selçuknâme müellifi ise sultanın ölüm tarihini 615 (1218) yılı olarak kaydetmektedirler. Ayrıca Niğdeli Kadı Ahmed 615 yılını kaydetmesinin yanı sıra, mezar kitabesinde 617 yılı yazdığını da eklemektedir (Kadı Ahmed, 2015, I, s. 441; *Târîh-i Âl-i Selçûk*, 1378 hş., s. 88). Krş. Turan, 1971, s. 319; Merçil, 2013, s. 129; Koca, 1989, s. 123-124; Sümer, 2022a, s. 352. Sultan I. İzzeddin Keykâvus'un ölüm sebebi kayıtlarda verem olarak geçiyor olsa da vereme yakalanmasının en büyük sebebi komutanlarını haksız yere yaktıktan sonraki yaşadığı ağır vicdan azapları olmuştur.

Biz bu cihanı bırakıp gidiyoruz

Yüreğimize dağ basıp gidiyoruz

Bundan sonra sizin sıranız çünkü

Biz kendi sıramızı savıp geçtik

(I.) Alâeddin Keykubad

Kardeşinin ölümünden sonra (devlet adamları) onu hapisten çıkarıp⁵⁵ tahta oturtular (İbn Bîbî, 1996, I, 218-228; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, XXII, s. 230; Ebû Şâme el-Makdisî, 1974, s. 113; İbn Nazîf 1981, s. 79-80; Kadı Ahmed, 2015, I, s. 441).⁵⁶ Keykubad için o silsilenin en başarılısı diye biliriz.⁵⁷ Onun zamanında sayısız kale ve bölge fethedildi. Cumartesi günü 27 Ramazan 627'de (9 Ağustos 1230) Erzincan'da Sultan Celâleddin'le savaşa girip kazandı.⁵⁸ Mısır ve Şam padişahu Melik Kâmil b. Âdil b. Eyyûb, onunla (Alâeddin Keykubad) 630'da (1232/1233) savaştı ancak mağlup geldi (İbn Bîbî, 1956, s. 436-439; Münecimbaşı, 2017, II, s. 70).⁵⁹ Oktay (Ögeday) Kaan, Kazvinli bir tacir⁶⁰ vasıtasıyla onu (Alâeddin Keykubad) soruşturdu ve (Kazvinli tacir) onu (Oktay Han'a) methetti (İbn Bîbî, 1996, I, s. 448-451; Ahmed b. Mahmûd, 1977, II, s. 152). (Halife) Bağdat'ta ona (Alâeddin Keykubad) Sultan- i Âzem ve Gesimul Muâzzem lakaplarını verdi.⁶¹ Sonunda tavuk yemeğiyle (Alâeddin Keykubad'dı) zehirlediler. 4 Şevval 634 (31 Mayıs 1237) Pazartesi gece yarısı vefat edip Konya'da defnedildi (İbn Bîbî, 1956, s. 457-463; İbn Kesîr, 1991, XIII, s. 146; Zehebî, 1999, II, s. 145; İbnü'l-Adîm, 1968, III, s. 232; İbnü'd-Devâdârî, 1972, VII, s. 317; Kadı Ahmed, 2015, I, s. 442; İbn Tağrıberdî, 1936, VI, s. 297-298).⁶²

Sultanın bu dönemdeki ruh halini ve bu ruh halinden kaynaklı meydana gelen hastalığını en iyi şekilde zikreden İbn Bîbî, bu konu hakkında şu ifadeleri kaydetmiştir: "Bu hadisenin dehşeti gece rüyasında sultana çok azap ve korku vermiş. 'Kabirlerinden şeytan çarpmış gibi kalkarlar', ayetinin delalet ettiği insanları andıran İzzeddin, uykudan uyandığı vakit yaptıklarına çoktan pişman ve perişan olmuştu. Geride kalan emirlerine, bu hareketine mâni olmadıkları için sitem etti. Onlar, işi kaza ve kadere havaleyle özür dilediler. Gördüğü müthiş rüyanın evham ve tesiri altında kalan sultan İzzeddin Keykâvus'u, verem nöbetleri istila etti" (İbn Bîbî, 1996, I, s. 216-217).

⁵⁵ I. İzzeddin Keykâvus, kardeşi Alâeddin Keykubad'ı önce Malatya yakınlarında bulunan Minşâr Kalesi'nde, daha sonra da Kezirpert Kalesi'nde hapsedmiştir. Saltanata davet aldığı sırada bu ikinci kalede hapis bulunmaktaydı. bk. İbn Bîbî, 1996, I, s. 223. Krş. Turan, 1971, s. 326.

⁵⁶ Başka bir rivayete göre I. İzzeddin Keykâvus, ölüm döşeğindeyken kardeşinin tahta layık olduğunu ve kendisinden sonra devletin başına onun geçmesini vasiyet etmiş ve "Her ne kadar Melik İbrahim büyükse de Alâeddin Keykubad sevket sahibidir" demiştir. bk. İbnü'l-Esîr, 1873, XII, s. 231-232; *Târîh-i Âl-i Selcûk*, 1378 hş., s. 88; Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 505; Cenâbî, 2023, s. 73.

⁵⁷ "Sultan Alâeddin Keykubad devrinin hükümdarları arasında nev'i şahsına münhasır bir zat idi. Çevik bir adamdı, sağlam kafalı ve temiz varlıklı idi. Arap hükümdarlarının alışık oldukları birçok mülevves itiyatlardan ve çirkin ihtiraslardan münezze bir kimse idi. Suçlulara karşı sert davranır ve hükümlerinde adaleti gözetirdi. Birçok şehirleri ve müstahkem mevkiileri zapt ederek saltanatına katmış ve gücünü yaymağa muvaffak olmuştu" (Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 536-537). Ayrıca bk. İbn Bîbî, 1996, I, s. 239-247; İbn Kesîr, 1991, XIII, s. 146; Zehebî, 1999, II, s. 145; İbn Tağrıberdî, 1936, VI, s. 297-298; Kadı Ahmed, 2015, I, s. 442; Cenâbî, 2023, s. 75; Başkumandan Simbat, 1946, s. 80.

⁵⁸ Burada sözü edilen savaş, I. Alâeddin Keykubad ile Celâleddin Hârizmşah arasında meydana gelen Yassı Çimen Savaşı'dır. Geniş bilgi için bk. İbn Bîbî, 1996, I, s. 374-410; Nesevî, 1953, s. 229-232; Reşîdüddin, 2010, s. 63-67; İbnü'l-Esîr, 1873, XII, s. 319-320; Cüveynî 1911, II, s. 180-181; Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 527-528; Mîrhând, 1338 hş., IV, s. 355; Ebû'l-Fidâ, 1977, II, s. 245-246; Aksarâyî, 1944, s. 33; İbnü'l-Verdî, 1970, II, s. 226; *Târîh-i Âl-i Selcûk*, 1378 hş., s. 90; Eflâkî, 1973, I, s. 119; Ahmed b. Mahmûd, 1977, II, s. 151-152; Kadı Ahmed, 2015, I, s. 442; Münecimbaşı, 2017, II, s. 67-68; Cenâbî, 2023, s. 73-74; Turan, 1971, s. 369-374; Merçil, 2013, s. 132-134; Sümer, 2022c, s. 358; Taneri, 1993a, s. 250.

⁵⁹ Ebû'l-Ferec, Zehebî, Ebû'l-Fidâ ve Cenâbî, bu savaşın 631 (1233/1234) tarihinde meydana geldiğini zikretmektedirler (Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 533 vd.; Zehebî, 1999, II, s. 142; Ebû'l-Fidâ, 1977, II, s. 255; Cenâbî, 2013, s. 74). Krş. Turan, 1971, s. 381; Merçil, 2013, s. 135; Sümer, 2022c, s. 358.

⁶⁰ Bu kişi Servan adıyla tanınan Emîr Şemseddin Ömer el-Kazvinî'dir. bk. İbn Bîbî, 1996, I, s. 448; Münecimbaşı, 2017, II, s. 71.

⁶¹ Bu sıralarda Halifelik makamında Nâsır-Lidînillâh bulunmaktaydı. bk. İbn Bîbî, 1996, I, s. 248-253; Münecimbaşı, 2017, II, s. 58; Hartmann, 2006, s. 399-402.

⁶² Hândmîr Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın ölüm tarihini 630 (1232/1233) yılı olarak kaydetmektedir (Hândmîr, 1380 hş., II, s. 540). Buna mukabil Hamdullah el-Müstevfî el-Kazvinî, Sultanın 636 (1238/1239) yılında öldüğünü zikretmektedir (Kazvinî, 1387 hş., s. 477). Krş. Turan, 1971, 384-389; Merçil, 2013, s. 136; Uyumaz, 2003, s. 88-93; Sümer, 2022c, s. 358. Arıca Mîrhând, Hamdullah el-Müstevfî el-Kazvinî ve Hândmîr, Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın oğlu Gıyâseddin Keyhusrev tarafından

(II.) Gıyâseddin Keyhusrev

Gıyâseddin Keyhusrev b. Alâeddin Keykubad, babasının ardından tahta oturdu.⁶³ İlk yanlışı, Sultan Celâleddin'in ümeralarından olan Gir (Kayır) Han'ı tutuklamak (oldu).⁶⁴ Böylece Roma'da (Anadolu) Hârizmlilerin baş vermesiyle karışıklık yaşandı. (Daha sonra) 6 Muharrem Cuma 641'de (26 Haziran 1243)⁶⁵ Moğol Mancu (Bancu) Noyan'la Köseadağ'da muharebe edip mağlup oldu ve her şeyini kaybetti (İbn Bîbî, 1996, II, s. 62-81; Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 541-543; Kirakos Ganjakec'i, 1961, s. 281-284; Saint Quentin, 2006, s. 58-59; İbnü'l-Adîm, 1968, III, s. 268-269; İbnü'd-Devâdârî, 1972, VII, s. 302-303; *Târîh-i Âl-i Selcûk*, 1378 hş., s. 91-92; Kadı Ahmed, 2015, I, s. 443). Bu savaş Gıyâseddin Keyhusrev'in Anadolu'da başına gelen en büyük olaydı. En sonunda 642 (1244/1245) senesinde vefat etti.⁶⁶ İzzeddin Keykâvus, Rükneddin Kılıç Arslan ve Alâeddin Keykubad adlarında 3 oğlu vardı.

(II.) İzzeddin Keykâvus

İzzeddin Keykâvus b. Keyhusrev, (babasından sonra) saltanata geçti.⁶⁷ (Daha sonra) kardeşi Rükneddin Kılıç Arslan'ı (itaatlerini bildirmek için) Kağan'ın huzuruna gönderdi.⁶⁸ Ancak

---

zehirlendiğini zikretmektedirler (Mîrhând, 1338 hş., IV, s. 355; Kazvînî, 1387 hş., s. 477; Hândmîr, 1380 hş., II, s. 540). Krş. Koca, 2010, s. 347-369.

⁶³ İbn Bîbî ve Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, II. Gıyâseddin Keyhusrev'in 5 Şevval 634 (1 Haziran 1234) yılında tahta oturduğunu ifade etmektedirler. bk. İbn Bîbî, 1996, II, s. 19; Müneccimbaşı, 2017, II, s. 74. Krş. Turan, 1971, s. 403; Sevim, 2022b, s. 348.

⁶⁴ Kayır Han, Hârizm bölgesinin önemli emîrlerinden biridir. II. Gıyâseddin Keyhusrev'in Kayır Han'ı tutuklamasına sebep olan kişi, dönemin en etkili isimlerinden biri olan Sâdeddin Köpek'tir. Müellifin, II. Gıyâseddin Keyhusrev'in yaptığı bu işi yanlış olarak zikretmesinin sebebi; Kayır Han tutuklanıp hapsedildikten sonra, kendisine bağlı Hârizmli emîrler ve askerler Selçuklu topraklarına girerek birçok yerde tahribata sebep olmuştur. Bu durumda hâlihazırda Moğol tehlikesi karşısında oldukça tedirgin olan Türkiye Selçuklu Devleti'ni daha da zor duruma düşürmüştür. İbn Bîbî, meydana gelen bu olayı şöyle aktarmaktadır: "...O, siz cihan padişahımızın kulluğundan ayrılacaktır. Eğer bu ülkeden başka bir yere giderse askerlerimizin sayısı ve gücü hakkında bilgi sahibi olduğu için düşmanları devletinize karşı kıskırtır. Beldeleri zor duruma sokar. O zaman saltanatta zayıflama görülür. Onun tutuklanmasının iyi olacağı görüşündeyim. O tutuklanırsa, diğer Hârizmlilerin kaçış yolu kapanır. Korkup çekinerek doğru yola girerler ve sizden ayrılmaya kalkmazlar' dedi. Gençliğin ve tecrübesizliğin verdiği aşırı ahmaklık, gurur ve kibirle sultan, onun hile ve desisesine kanarak Kayır Han'ın tutuklanması konusunda ferman verdi. Onu getirmek için adam gönderdiler. Gence saltanat sarayı mescidinde tuttular. Akşamüzeri bağlayarak Zamantı (Pınarbaşı) Kalesi'ne götürdüler. Kayır Han, orada bir süre hapisliğin rahmetini ve zindanın azabını çektikten sonra müzmin bir hastalığa yakalanıp Hakk'ın rahmetine kavuştu. Aynı gün durumu öğrenen Hârizm emîrleri ve askerleri kaçış yolunu tuttular. Gittikleri yerleri yıkıp yağmalayarak bütün ülkeyi sıkıntıya ve karışıklığa sürüklediler" (İbn Bîbî, 1996, II, s. 23-25). Ayrıca bk. Müneccimbaşı, 2017, II, s. 74-76. Krş. Turan, 1971, s. 407; Eldem, 2011, s. 63-64; Merçil, 2013, s. 137; Sevim, 2022b, s. 348; Kesik, 2008, s. 392.

⁶⁵ İbn Bîbî ve Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, Köseadağ Savaşı'nın 11 Muharrem 641 (1 Temmuz 1243) yılında meydana geldiğini belirtmektedirler (İbn Bîbî, 1956, s. 517 vd.; Müneccimbaşı, 2017, II, s. 80-81). Buna mukabil İbnü'l-Adîm, savaşın 13 Muharrem 641 (3 Temmuz 1243) yılında olduğunu kaydetmektedir (İbnü'l-Adîm, 1968, III, s. 269). Krş. Turan, 1971, s. 437, not 56; Eldem, 2011, s. 67; Merçil, 2013, s. 139; Sevim, 2022b, s. 349.

⁶⁶ II. Gıyâseddin Keyhusrev'in ölüm tarihiyle ilgili kaynaklar farklı ifadeler vermektedir. Anonim Selçuknâme müellifi II. Gıyâseddin Keyhusrev'in 643 yılı Recep ayının ortasında (6-7 Aralık 1245) öldüğünü zikretmektedir (*Târîh-i Âl-i Selcûk*, 1378 hş., s. 93). Hamdullah el-Müstevfi el-Kazvînî ve Hândmîr ise 644 (1246/1247) yılını kaydetmektedirler (Kazvînî, 1387 hş., s. 478; Hândmîr, 1380 hş., II, s. 540). Ebû'l-Ferec'de Sultan'ın 1246 yılının başlarında öldüğünü ifade etmektedirler (Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 545). Cenâbî, 654 (1256/1257) yılını verse de bu tarihin yanlış olduğu aşıkardır (Cenâbî, 2023, s. 78). Krş. Turan, 1971, s. 454; Merçil, 2013, s. 141.

⁶⁷ II. Gıyâseddin Keyhusrev vefat ettikten sonra bir araya gelen devlet ileri gelenleri Şemseddin Muhammed, Emîr Celâleddin Karatay, Emîr Şemseddin Hasoğuz, Emîr Eseddin Rûzbeh ve Fahreddin Ebû Bekir Attâr, kardeşlerinden yaşça büyük olması ve onlara göre daha meziyetli olmasından dolayı tahta İzzeddin Keykâvus'un geçmesini uygun görmüşlerdir. Bunun yanında diğer iki kardeşini de kendisinin emrinin dışına çıkmadıkları sürece tahta ortak etmişlerdir. bk. İbn Bîbî, 1996, II, s. 88-89; Müneccimbaşı, 2017, II, s. 84. Krş. Turan, 1971, s. 458-459; Merçil, 2013, s. 141; Sümer, 2022b, s. 354.

⁶⁸ II. İzzeddin Keykâvus, İlhanlı tahtına çıkan Güyük Han'a itaatlerini bildirmek adına yerine kardeşi IV. Kılıç Arslan'ı göndermiştir. Ebû'l-Ferec, II. İzzeddin Keykâvus'un yerine kardeşini göndermesini şu şekilde açıklamaktadır: "Bu sırada Moğollar'ın elçileri gelerek Sultan İzzeddin'in Han'a saygılarını sunmak üzere gelmesini istediler. Sulan özür dileyerek memleketten ayrıldığı takdirde düşmanı olan Rumların ve Ermenilerin memleketlerine musallat olacaklarını anlattı ve kendi yerine kardeşi Rükneddin'i göndererek başka bir zaman bizzat kendisinin de gideceğini bildirdi" (Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 545-546).

Rükneddin Kılıç Arslan, Roma'ya (Anadolu) döndükten sonra saltanatı kendi adına geçirdi.⁶⁹ Saltanat merkezinde fitne baş verdi ve kardeşler (aralarında) kavgaya tutuştular.⁷⁰ (Bu sırada) Erzincan valisi Behrâm Şah'ın (Mugîsüddin Tuğrulşâh) torunu olan (II.) Alâeddin Keykubad⁷¹ Kaan'ın ordusuna doğru giderken zehirlenip vefat etti.⁷²

(IV.) Rükneddin Kılıç Arslan

Moğol ordusunun saltanata (Anadolu'ya) geldiğini duyan İzzeddin Keykâvus İstanbul'a kaçtı.⁷³ Oradan da Berke Han'ın huzuruna Deşt-i Kıpçak'a gitti. Gurbetteyken vefat etti.⁷⁴ Rükneddin

⁶⁹ IV. Kılıç Arslan, Güyük Han'ın yanından dönmeden önce Han'dan kendisini sultan ilan etmesini rica etmişti. IV. Kılıç Arslan'ın bu isteğini geri çevirmeyen Han, bir ferman yayınlayarak onu Türkiye Selçuklu Devleti'nin yeni sultanı ilan etti. Han'ın fermanını arkasına alarak ülkesine dönen IV. Kılıç Arslan, Sivas'ta sultanlığını ilan etti. bk. İbn Bîbî, 1996, II, s. 117 vd.; Müneccimbaşı, 2017, II, s. 85.

⁷⁰ IV. Kılıç Arslan'ın kendisini Sivas'ta sultan ilan etmesiyle beraber, kardeşler arasında ciddi anlaşmazlıklar boy gösterdi. Yıkılmakta olan bir devletin daha erken yok olmasını istemeyen Türkiye Selçuklu Devleti'nin önemli devlet adamlarından Emîr Celâleddin Karatay, üç kardeşi Konya-Aksaray arasındaki Kılıç Arslan Kervansarayında bir araya getirdi. İlk buluşmada II. Gıyâseddin Keyhusrev ve IV. Kılıç Arslan arasında küçük bir çarpışma meydana gelse de Celâleddin Karatay'ın ısrarıyla kardeşler bir araya gelmeyi kabul etti. Nihayet Celâleddin Karatay'ın yoğun çabası sayesinde üç kardeş müşterek hükümdar ilan edildi ve kısa süreliğine de olsa aralarındaki kavga yatıştırıldı. bk. Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 549-550; *Târîh-i Âl-i Selcûk*, 1378 hş., s. 96; Müneccimbaşı, 2017, II, s. 85-86. Krş. Turan, 1971, s. 466-473; Merçil, 2013, s. 141-142; Sümer, 2022b, s. 354; Taneri, 1993b, s. 251-252.

⁷¹ II. Alâeddin Keykubad, Gürcistan Kraliçesi Rusudan'ın kızı olan Gürcü Hatun'un (Tamara) oğludur. Müellifin II. Alâeddin Keykubad'ı Mugîsüddin Tuğrulşâh'ın torunu olarak zikretmesinin sebebi, Gürcistan Kraliçesi Rusudan'ın Tuğrulşâh'ın oğluyla evlenmiş olmasıdır. Rusudan'ın bu evliliğinden David isimli bir oğluyla Tamara adlı bir kızı dünyaya gelmiştir. Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın Gürcistan'a düzenlediği sefer karşısında güçsüz kalan Kraliçe Rusudan, çareyi kızı Tamara'yı I. Alâeddin Keykubad'ın oğlu Gıyâseddin Keyhusrev'le evlendirmekte bulmuştur. Bu evlilikten de dünyaya Alâeddin Keykubad gelmiştir. Ayrıca Gürcü Hatun'un Gıyâseddin Keyhusrev ile evliliğinden sonra zorla Müslüman yapıldığı rivayetine karşın, onun Mevlânâ'dan etkilenerek İslâmiyet'i kabul ettiği ile ilgili kaynaklarda bilgilerde mevcuttur. Geniş bilgi için bk. İbn Bîbî, 1996, II, s. 27, 36-38; Aksarâyî, 1944, s. 36; Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 537-538; Eflâkî, 1973, I, s. 400; Kadı Ahmed, 2015, I, s. 444; Turan, 1971, s. 458; Sümer, 2022b, s. 354; Subaşı, 2016, s. 384-401.

⁷² Altın Orda Devleti'nin hükümdarı Berke Han öldükten sonra yerine geçen Mengü Han, elçiler vasıtasıyla II. İzzeddin Keykâvus'un huzuruna gelerek itaatini arz etmesini istemiştir. İstemeyerek de olsa gitmek zorunda kalan II. İzzeddin Keykâvus, yolculuğu sırasında Celâleddin Karatay'ın öldüğü haberini alınca Mengü Han'ın yanına gitmekten vazgeçerek ülkesine dönmüştür. Bu durumu mektup yoluyla Mengü Han'a ileten II. İzzeddin Keykâvus, yerine kardeşi II. Alâeddin Keykubad'ı göndermiştir. Ancak II. İzzeddin Keykâvus ve IV. Kılıç Arslan, kardeşleri II. Alâeddin Keykubad'ın Han'ın huzuruna çıktuktan sonra kendisini sultan ilan ettirebileceğini düşünerek onu Han'ın huzuruna varmadan Lala Muslih vasıtasıyla öldürtmüşlerdir (Aksarâyî, 1944, s. 39) İbn Bîbî'ye göre ise Alâeddin Keykubad ve maiyetindekilerin Erzurum'da bir gece kalarak yemek yiyip içki içtiklerini, sonra da uyumak için odalarına çekildiklerini, fakat sabahleyin Keykubad'ın ölü bulunduğunu, ölüm sebebinin araştırıldığını, ancak anlaşamadığını ve bunun üzerine birtakım dedikoduların çıktığını zikretmiştir (İbn Bîbî 1996, II, s. 153-155). Ayrıca bk. Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 560; Kadı Ahmed, 2015, I, s. 444; Müneccimbaşı, 2013, II, s. 91. Krş. Turan, 1971, s. 473-474; Sümer, 2022d, s. 359.

⁷³ Kardeşleri II. Alâeddin Keykubad'ın ölümünden sonra taht için yeniden mücadeleye giren II. İzzeddin Keykâvus ve IV. Kılıç Arslan, Kayseri yakınlarındaki Ahmedhisarı mevkiinde karşı karşıya geldiler. Savaşın sonunda II. İzzeddin Keykâvus galip geldi ve kardeşini affederek bir kaleye hapsedti. Bu mücadeleden sonra tahtı tek başına ele alan II. İzzeddin Keykâvus'a Baycu Noyan komutasında bir Moğol ordusunun geldiği haberi verildi. II. İzzeddin Keykâvus'un Baycu Noyan'a karşı koyacak gücünün olmamasına rağmen, yanındaki kişilerin kendisini onu yenebileceği fikrini aklına sokmaları yüzünden çevre bölgelerden topladığı birliklerle Moğolların karşısına çıktı. Aksaray'a bir konak mesafedeki Sultanhanı yakınlarında cereyan eden savaşta Selçuklu ordusu yenildi. Bu yenilgiden sonra II. İzzeddin Keykâvus Antalya tarafına kaçtı. Ancak Baycu'nun kendisini takip ettiğinden önce Lâdik'e (Denizli), daha sonra Bizans Devleti'ne sığındı. II. İzzeddin Keykâvus'un kaçmasını fırsat bilen IV. Kılıç Arslan, yeniden tahta çıktı. Bu sıralarda Baycu Noyan, Anadolu'dan çekilme kararı aldı. Bu haber II. İzzeddin Keykâvus'a iletilince sultan, sığındığı Bizans Devleti'nden ayrılıp Konya'ya geldi ve tahtı kardeşinden geri aldı. II. İzzeddin Keykâvus'un en küçük kardeşi II. Alâeddin Keykubad, Erzurum'da ölünce yoluna devam eden elçilik heyeti, Mengü Han'ın fermanıyla geri döndü. Fermana göre Selçuklu ülkesi ikiye bölünecek ve Kızılırmak'ın doğusunda kalan yerleri IV. Kılıç Arslan'a bırakılacaktı. Bu fermana boyun eğmek zorunda kalan II. İzzeddin Keykâvus, Kızılırmak'ın doğusunda kalan yerler IV. Kılıç Arslan'a bırakmak zorunda kaldı. bk. İbn Bîbî, 1996, II, s. 148-158; Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 562-563; Aksarâyî, 1944, s. 41-51; *Târîh-i Âl-i Selcûk*, 1378 hş., s. 97-99; Yûnînî, 1954, I, s. 4. Krş. Turan, 1971, s. 478-493; Merçil, 2013, s. 142-144; Sümer, 2022b, s. 354-356; Sümer, 2022f, s. 403-405.

⁷⁴ IV. Kılıç Arslan'ın veziri Muînüddin Pervâne, onun basiresizliğinden yararlanarak devleti istediği şekilde yönetiyordu. Sonunda II. İzzeddin Keykâvus'u ortadan kaldırmak için Moğollarla iş birliği yaptı. Aralarında IV. Kılıç Arslan ve veziri Muînüddin Pervâne'nin de olduğu Noyan'ın önderliğindeki kalabalık Moğol ordusu, II. İzzeddin Keykâvus'u bertaraf etmek üzerine harekete geçti. Moğol ordusunun üzerine geldiğini öğrenen II. İzzeddin Keykâvus, Aynicâlût Savaşı'nda Moğol ordularının durdurulmasında büyük pay sahibi olan Memlük Sultanı Baybars'tan yardım talep etti. Ancak Sultan Baybars,

Kılıç Arslan, saltanatından sadece birkaç gün geçtikten sonra Mısır padişahu Bundukdârîyle (I. Baybars)⁷⁵ irtibatı var diye Moğol (askerleri) tarafından Çarşamba 2 Cemâziyelevvel 664 (9 Şubat 1266) yılında boğarak öldürüldü.⁷⁶

(III.) Gıyâseddin Keyhusrev

Gıyâseddin Keyhusrev b. Rükneddin, iki sene kadar yetim kaldıktan sonra tahta oturtuldu.⁷⁷ Ancak annesinin eşi Pervâne lakaplı⁷⁸ Muînüddin Süleyman b. Ali Deylemî, bu saltanata adaydı.⁷⁹ O esnada Rum'da karışıklık vardı (İbn Bîbî, 1996, II, s. 179-185; Aksarâyî, 1944, s. 100-109; Ebû'l-Ferec, 1945, II, s. 597-598; Zehebî, 1999, II, s. 196). Bundukdârî (I. Baybars) fitnesi (Anadolu'da) baş verdi.⁸⁰ Pervâne Muînüddin, bir iftira yüzünden Rebûülevvel 676'da (Ağustos 1277) Aladağ'da⁸¹ öldürüldü (İbn Bîbî, 1996, II, s. 199-201; Aksarâyî, 1944, s. 116-117; Cenâbî, 2023, s. 81; Müneccimbaşı, 2017, II, s. 102-103). En nihayetinde Gıyâseddin 682 (1283/1284) senesinde (Kazvînî,

---

yardıma gelemeyeceğini bildirince canını kurtarmak için ailesi, dayıları, bazı emîrler ve yakın adamlarıyla birlikte bir gemi vasıtasıyla Bizans İmparatoru VIII. Mikhail Palaiologos'a sığındı. Başlarda VIII. Mikhail Palaiologos, II. İzzeddin Keykâvus'u ve ailesini hoş bir şekilde karşılasa da Moğol tehlikesinden korktuğu için onu ve ailesini hapsedti. II. İzzeddin Keykâvus, hapiste olduğu sıralarda Altın Orda Devleti hükümdarı Berke Han Müslümanlara karşı yapılan zulümler yüzünden Hülâgû'ya düşman olmuş, ona karşı Memlük Hükümdarı Baybars ile bir ittifak cephesi oluşturmuştu. II. İzzeddin Keykâvus'un da Bizans'a esir olduğunu ve burada eziyet gördüğünü bilen Berke Han, bir ordu göndererek II. İzzeddin Keykâvus'u esaretten kurtarıp yanına aldı. II. İzzeddin Keykâvus'a karşı oldukça hoşgörülü davranan Berke Han, Kırım sahillerindeki Suğdak ve Solhad şehirlerini dirlik olarak ona tahsis etti. Hayatının yaklaşık 17 yılını gurbette geçiren II. İzzeddin Keykâvus, Kırım'da vefat etmiştir. Niğdeli Kadı Ahmed, II. İzzeddin Keykâvus'un ölüm tarihi olarak 671 (1272/1273), (Kadı Ahmed, 2015, I, s. 443), İbn Bîbî ve Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, 678 (1279-1280) veya 679 (1280-1281), (İbn Bîbî 1956, s. 735 vd.; 1996, II, s. 158-162; Müneccimbaşı, 2013, II, s. 94-95), Ebü'l-Fidâ, Makrîzî ve Cenâbî ise 677 (1278/1279) yıllarını zikretmektedirler (Ebü'l-Fidâ, 1977, II, s. 343; Makrîzî, 1941, IV, s. 186; Cenâbî, 2023, s. 80-81). Ayrıca bk. Aksarâyî, 1944 s. 75-77. Krş. Turan, 1971, s. 493-504; Merçil, 2013, s. 143-144; Sümer, 2022b, s. 354-356.

⁷⁵ Baybars el-Bundukdârî, 1260-1277 yılları arasında hükümdarlık yapan Memlük sultanıdır. Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Köprülü, 1979, s. 357-363; Kopruman, 1992, s. 221-223.

⁷⁶ IV. Kılıç Arslan'ın öldürülme sebebi, Sultan Baybars'la olan ilişkileriyle ilgili olmayıp Selçuklu ülkesinin yönetimini tamamen ele geçirmek isteyen vezir Muînüddin Pervâne'nin haksız iftiralara sonucudur. Muînüddin Pervâne, Moğol komutanı Napşı Noyan'a IV. Kılıç Arslan'ın, Memlük Sultanı I. Baybars'la iş birliği içinde olduğunu ve her taraftan askerler toplayarak Moğol kuvvetlerinin üzerine saldıracağına dair ifadelerde bulunmuştur. Her ne kadar IV. Kılıç Arslan, Moğol kuvvetlerine bunun bir iftira olduğunu söylesse de İbn Bîbî, bir yemek ziyafeti sırasında Moğol askerleri tarafından önce yemeğine zehir konulduğunu, daha sonra yay kirişiyile boğularak öldürüldüğünü kaydetmektedir (664/1265-1266). Niğdeli Kadı Ahmed ise IV. Kılıç Arslan'ın boğularak değil, yemeğine konulan zehir yüzünden öldüğünü zikretmektedir (İbn Bîbî 1956, s. 643-650; trk. trc. II, 1996, s. 165-170; Kadı Ahmed 2015, I, s. 444). Ebü'l-Ferec, Zehebî, Ebü'l-Fidâ, İbn Kesîr ve Cenâbî, IV. Kılıç Arslan'ın ölüm tarihi için 666 (1267/1268) yılını belirtmektedirler (Ebü'l-Ferec, 1945, II, s. 587; Zehebî, 1999, II, s. 188; Ebü'l-Fidâ, 1977, II, s. 335; İbn Kesîr, 1991, XIII, s. 253; Cenâbî, 2023, s. 80). Ayrıca bk. Aksarâyî, 1944, s. 81-84; Müneccimbaşı, 2017, II, s. 98-99. Krş. Turan, 1971, s. 526-532; Merçil, 2013, s. 144; Sümer, 2022f, s. 403-405; Kesik, 2020, s. 92.

⁷⁷ III. Gıyâseddin Keyhusrev tahta çıktığında, İbn Bîbî'ye göre iki buçuk (İbn Bîbî, 1956, s. 650; 1996, II, s. 170), Ebü'l-Ferec, Ebü'l-Fidâ ve Cenâbî'ye göre dört (Ebü'l-Ferec, 1945, II, s. 587; Ebü'l-Fidâ, 1977, II, s. 343; Cenâbî, 2023, s. 80), Kerîmüddin Aksarâyî'ye göre altı (Aksarâyî, 1944, s. 87), İbn Kesîr göre ise on yaşındaydı (İbn Kesîr, 1991, XIII, s. 253).

⁷⁸ Bazı Orta Çağ Türk-İslâm devletlerinde hüküm, ferman, berat anlamında kullanılan terim ve bu belgeleri hazırlamakla görevli memura verilen ünvan. Geniş bilgi için bk. Kesik, 2007, s. 244.

⁷⁹ Muînüddin Pervâne, Selçuklu tahtındaki gücünü arttırmak için III. Gıyâseddin Keyhusrev'in annesiyle evlenmiştir. bk. Cenâbî, 2023, s. 80; Ahmed b. Mahmûd, 1977, II, s. 156.

⁸⁰ Selçuklu emîri Hatîroğlu Şerefeddin Mesud, isyana kalkışmadan önce Sultan I. Baybars'a kendisine destek vermesi için elçiler göndermişti. Karşılıklı gönderilen elçilerden sonra I. Baybars, ordusuyla beraber Anadolu'ya geleceğini bildirdi. Bu sıralarda Hatîroğlu Şerefeddin, Moğollar tarafından öldürüldü. Ancak bu durum, I. Baybars'ın Anadolu'ya gelmesine engel olmadı ve sultan, büyük bir orduyla Selçuklu ülkesine girdi. Bu haber Moğollar'a ulaştınca, hızlı bir şekilde I. Baybars'ı karşılamak için harekete geçtiler. Muînüddin Pervâne'de toplayabildiği kadarıyla bir grup Selçuklu askeriyle Moğollar'a katıldı. İki ordu, 675 (1277) tarihinde karşı karşıya geldiler. Uzun bir çarpışmanın ardından I. Baybars'ın ordusu galip geldi ve neredeyse savaş meydanındaki tüm Moğol askerleri kılıçtan geçirildi. Muînüddin Pervâne ise bu savaştan yara almadan kaçıp kurtulmayı başardı. Söz konusu savaş hakkında geniş bilgi için bk. İbn Bîbî, 1996, II, s. 186-196; İbn Şeddâd, 1983, s. 169-174; Aksarâyî, 1944, s. 113-116; Ebü'l-Ferec, 1945, II, s. 598-599; Ebü'l-Fidâ, 1977, II, s. 340; Kadı Ahmed, 2015, I, s. 445; Müneccimbaşı, 2017, II, s. 101-102; Turan, 1971, s. 537-543-549; Merçil, 2013, s. 146; Kesik, 2020, s. 92.

⁸¹ Aladağ, Van Gölü'nün kuzeydoğusundadır. İlhanlı hükümdarlarının yazlık karargâhu burada bulunmaktaydı. Argun Han burada bir saray yaptırmıştır. bk. Darkot, 1978, s. 279.

1387 hş., s. 479; Ebü'l-Fidâ, 1977, II, s. 351)⁸² Erzincan'da Ahmet Han b. Hülâgû'nun fermanı ile katledildi.⁸³

(II.) Gıyâseddin Mesud

Kırım'dan gelen Gıyâseddin Mesud b. İzzeddin Keykâvus,⁸⁴ Argun Han fermanı ile padişah oldu.⁸⁵ Rum onun bir şey yapabileceği halde değildi. Menteşe ve Karaman evlatlarının çoğu şehri istila altına almışlardı. Gıyâseddin Mesud 697 (1297/1298) senesinde vefat etti (Ahmed b. Mahmûd, 1977, II, s. 156).⁸⁶

(III.) Keykubad

Keykubad b. Ferâmürz, amcasının ardından Gazan Han'ın isteği üzerine tahta oturdu (Aksarâyî, 1944, s. 235-236; Kazvînî, 1387 hş., s. 480; Cenâbî 2023, s. 82; *Târîh-i Âl-i Selcûk*, 1378 hş., s. 132). Daha sonra yine Gaza Han'ın isteğiyle ... senesinde saltanatı sona erdi⁸⁷ ve o nesil tamamıyla tükendi.⁸⁸

SONUÇ

Târîh-i Cihân-ârâ Türk-İslâm devletleri çalışmalarında başvurulacak önemli kaynaklardan biridir. Eser Ahmed b. Muhammed-i Gaffârî-i Kazvînî tarafından Farsça kaleme alınmış muhtasar umumi bir tarih kitabıdır. Eserin ikinci nüshası genel olarak Türk-İslâm devletlerine ayrılmıştır. *Târîh-i Cihân-ârâ*'nın kronolojiye sadık kalınarak kaleme alınması ve zikrettiği devletlerin kendi aralarındaki akrabalık ilişkilerine de dikkat çekmesi, değerini artırmıştır. Eser, Selçuklular tarihi açısından geç dönem kaynaklarından biri olmasına rağmen bu özellikleri sayesinde Selçuklu tarihi çalışmalarında başvurulacak önemli eserlerdendir.

Târîh-i Cihân-ârâ'da Selçuklular dört başlık altında ele alınarak her sultanın döneminde meydana gelmiş önemli olayları çok fazla detaya inilmeden zikredilmiştir. Eserde sultanların askerî-siyasî faaliyetleri ve ölüm yılları için verilen tarihler, diğer kaynaklar tarafından da teyit edilmektedir. *Târîh-i Cihân-ârâ* sadece sultanların askerî ve siyasî faaliyetlerini değil ahlaki yönleri, fiziksel görünüşleri ve nerede nasıl öldükleri hakkında da önemli bilgiler vermektedir.

⁸² Cenâbî ve Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, III. Gıyâseddin Keyhusrev'in 681 (1282/1283) tarihinde öldüğünü kaydetmektedirler (Cenâbî, 2023, s. 81; Müneccimbaşı, 2017, II, s. 107). Krş. Turan, 1971, s. 583-584; Merçil, 2013, s. 149; Sevim, 2022c, s. 351.

⁸³ III. Gıyâseddin Keyhusrev'in ölüm emrini veren kişi Ahmet Han değil, Argun Han'dır. Müellifin bu şekilde kaydetmiş olmasının yüksek muhtemel sebebi, Abaka Han'ın ölümünden hemen sonra toplanan kurultayın, hükümdar olarak Ahmet Han'ı seçmesidir. Ahmet Han, Argun Han'ın kardeşidir. bk. Cenâbî, 2023, s. 81; Turan, 1971, s. 583-584; Sümer, 1991, s. 355-357; Sevim, 2022c, s. 351.

⁸⁴ II. Gıyâseddin Mesud, II. İzzeddin Keykâvus'un oğludur. Babası Kırım'da gurbetteyken oğlu II. Gıyâseddin Mesud'u kendine veliaht ilan etmiştir. II. Gıyâseddin Mesud, buna istinaden babasının vefatı üzerine deniz yoluyla Anadolu'ya geçmiştir. bk. Kesik, 2004b, s. 342; Öden, 1997, s. 287-300.

⁸⁵ II. Gıyâseddin Mesud'un tahta çıkış tarihi olarak; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah 681 (1282/1283) (Müneccimbaşı, 2017, II, s. 108), Ebü'l-Fidâ ise 682 (1283/1284) yılını zikretmektedir (Ebü'l-Fidâ, 1977, II, s. 351). Krş. Turan, 1971, s. 583; Merçil, 2013, s. 149; Kesik, 2004b, s. 342.

⁸⁶ II. Gıyâseddin Mesud'un ölüm tarihi için; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah 704 (1304/1305) (Müneccimbaşı, 2017, II, s. 121), Niğdeli Kadı Ahmed ise 708 (1308) yılını zikretmektedir (Kadı Ahmed, 2015, I, s. 449). Ayrıca bk. Aksarâyî, 1944, s. 301. Krş. Turan, 1971, s. 644-645; Merçil, 2013, s. 152; Kafesoğlu, 1979, s. 384; Kesik, 2004b, s. 342-344.

⁸⁷ III. Alâeddin Keykubad, yılında tahttan indirilerek İsfahan'da yaşamaya mecbur edilmiştir. Yerine II. Mesud, ikinci defa tahta geçirilmiştir. bk. Aksarâyî, 1944, s. 294-295; Müneccimbaşı, 2017, II, s. 120.

⁸⁸ Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, II. Mesud'un 704 (1304/1305) yılındaki ölümünden sonra Türkiye Selçuklu Devleti'nin yıkıldığını zikretmektedir (Müneccimbaşı, 2017, II, s. 121). Niğdeli Kadı Ahmed ise II. Mesud'un 708 (1308/1309) yılında öldüğünü ve onun devletin başına geçen son erkek üye olduğunu kaydetmektedir (Kadı Ahmed, 2015, I, s. 449). Mısırlı tarihçi Makrîzî'de 718 (1318) yılında Türkiye Selçuklu Devleti'nin yıkıldığını ifade etmektedir (Makrîzî, 1941, IV, s. 186). Krş. Turan, 1971, s. 642-645; Merçil, 2013, s. 152; Kafesoğlu, 1979, s. 384; Kesik, 2004b, s. 342-344; Sümer, 2022e, s. 359-361.

Kadı Ahmed Gaffârî'nin Târîh-i Cihân-ârâ Adlı Eserinde Türkiye Selçuklu Devleti

Târîh-i Cihân-ârâ'da Türkiye Selçuklu Devletiyle ilgili olarak ilk bilgiler, Arslan Yabgu'nun soyundan gelenlerin Anadolu'da bir devlet kurmalarına vesile olan Kutalmış-Alparslan mücadelesidir. Kutalmış'ın Sultan Alparslan'a yenilip ölmesiyle oğlu Süleyman Şah, Sultan Alparslan tarafından Anadolu'ya seferlerle meşgul edilmiş bu sayede de herhangi bir isyana kalkışmamaları sağlanmıştır. *Târîh-i Cihân-ârâ* Süleyman Şah'ın Anadolu'ya Sultan Alparslan tarafından gönderildiğini naklederek devletin kuruluşuna işaret etmiştir. Daha sonra sırasıyla tahta çıkan Sultanların, kendi dönemlerinde meydana gelen olayları fazla ayrıntıya girmeden anlatmıştır. Eserde Sultanların faaliyetlerini anlattığı bölümlerde yer yer birçok kaynaktan olmayan bilgilere değinilmiştir. Mesela II. Rükneddin Süleyman'ın Gürcülerle yaptığı savaşın asıl kaybedilme sebebini açıklayan Kadı Ahmed Gaffârî olmuştur. Her ne kadar Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, bu savaşın 598 (1201/1202) tarihinde vuku bulduğunu ve verdiği tarihi bir başkasından değil kendi muhakemesine dayanarak yazdığını belirtmiş olsa da bu bilgiyi Gaffârî'nin eserinden aldığı aşikardır. Öte yandan Sultan Alâeddin Keykubad'ın ölümüyle birlikte tahta çıkmış sultanlara dair verdiği bilgiler de son derece önemlidir. Çünkü Türkiye Selçuklu Devleti'nin son yıllarıyla ilgili bilgi veren kaynaklar son derece azdır. Bundan dolayı *Târîh-i Cihân-ârâ* Türkiye Selçuklu Devleti tarihi çalışmalarında önemli bir konuma sahiptir.

Extended Abstract

Ahmad b. Muhammad-i Ghaffârî-i Qazvîni (d. 975/1567) was an Iranian philosopher and historian who lived during the reign of the Safavid shah Shah Tahmasb I (d. 984/1576). According to the researcher Sadiq Sajjadi, Gaffari was born in Qazvin in 900 (1494-1495). However, the English orientalist Charles A. Storey, while describing the author's year 920 (1514/1515), said that his birth was 920 (1514/1515), referring to the passage in which he mentions that "the birth of this khakir, the most evil of the servants of God, took place in the month of Dhul-Hijjah (February 1514) of the same year in Tehran, near Rey in the sign of Kavs". The family to which he belongs has been descended from an enlightened lineage for centuries. The famous Shafi'i jurist and author of *al-Hawi's-sagir*, Abd al- Ghaffâr b. Abd al-Karim al-Qazvîni (d. 665/1266) was one of his ancestors. The author took the name Ghaffârî from Abdulghaffâr. Some scholars have also mentioned his name as Ghaffârî, saying that the descendants of the Gaffârî family are descended from the companion Abu Zar al-Ghiffârî (d. 32/653). His father was Qadi Muhammad, who was known as the qadi of Rey. Apart from his duty as a qadi, his father also wrote poems under the pseudonym Visâlî. It is understood that Ghaffârî, whose childhood and education periods are not known, received a very good education from his works and the duties he undertook. Ghaffârî, like his father, served as a qadi and, like him, had close relations with the Safavid rulers and princes. After performing the Hajj, he went to Deybul (India) and started to reside there. Ghaffârî is not only a well-known writer in Iran and India. As can be understood from the translation of his work *Nigârîstân* into Ottoman Turkish, he was also a well-known writer in the Ottoman Empire (1300-1922). Ghaffârî died in 975 (1567/1568) in Deybul. Although the date of Ghaffârî's death is mentioned as 905 (1499/1500) or 965 (1557/1558) in some sources, this is not correct. Because the author, who wrote two works, completed one of them in 959 (1551/1552) and the other in 972 (1564/1565).

Qadi Ahmad Ghaffârî wrote two works. The first of these is the work called *Nigârîstân* (*Târîh-i Nigârîstân*). The work was completed by the author in 959 (1551/1552) and dedicated to the Safavid Shah Tahmasb I. The work, which contains 330 historical stories and events that took place during the period, was translated into Turkish by Altıparmak Mehmed Efendi under the name of *Nuzhet-i Cihân ve Nâdire-i Zamân* (*Nigârîstân Translation*). *Nigârîstân* was published in Bombay in 1829 and 1859 and was also published by Murtazâ Mudarris-i Gilânî under the title *Târîh-i Nigârîstân*.

The second work written by Qadi Ahmad Ghaffârî is *Tarikh Jehan Ara* or *Nusah-i Jehan Ara*, which means "the history that adorns the world". The work is a brief general history starting from the pre-Islamic period until 1565 and consists of a "title" and three "copies". In the title chapter, the creation of the world and prophethood are mentioned, while the first copy of the work mentions the

prophets and the twelve imams, the second copy mentions the rulers in the pre-Islamic and Islamic periods, and the third copy mentions the Safavid State. Tarikh Jehan Ara is especially valuable because it contains valuable information about the history of little-known dynasties that ruled different regions and draws attention to the kinship relations between dynasties. While writing his Tarikh Jehan Ara, Ghaffārī made use of Mīr Yahyā Qazvinī Lubb al-Tawarīkh, Abū Bekr-i Tihri'nī's Kitāb-ı Diyārbekriyye, Ibn Bezzāz Safvetu's-Safa. The oldest known copy of Tarikh Jehan Ara is registered in the Bayezid Library in Istanbul under archive number 2397 and is dated 1582. The chapters on the Pīshdādids, Keyānids and Sāsānids were published in London (1799) by W. Ouseley under the title Epitome of the Ancient History of Persia with English translations, and the chapter on the Golden Horde was published in Leningrad (1941) under the title Sbornik materialov with Russian translation. The complete work was published in Tehran by Hasan al-Narāqī.

KAYNAKÇA

I. Kaynak Eserler

Ahmed b. Abdülvehhâb Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, XXXIII/XXVI, nşr. Mustafa Favaz ve Hikmet Favaz, Beyrut 2004.

Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, haz. Erdoğan Merçil, İstanbul 1977.

Ahmed Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, II/I, trk. trc. Tahsin Yazıcı, İstanbul 1973.

Alâüddin Atâ Melik Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, III/II, nşr. Mirzâ M. Kazvîn, Leiden-London 1916.

Anna Komnena, *Alexiad*, trk. trc. Bilge Umar, İstanbul 1995.

Anonim, *Târîh-i Âl-i Selçuk der Ânâtülî*, nşr. Nâdire Celâlî, Tahran 1378 hş.

Anonim, *Haçlı Tarihi*, Ergin Ayan, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.

Anonim *Süryani Kroniği (I. ve II. Haçlı Seferleri)*, trk. trc. İlhan Aslan, İstanbul 2019.

Ansbertus, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, ing. trc. Josef Dobrovsky, Prag 1827.

Azîmî, *Târîhu'l-Azîmî*, nşr. ve trk. trc. Ali Sevim, Ankara 2006.

Başkumandan Simbat, *Vekayiname (951-1334)*, trk. trc. H. D. Andreasyan, Yayınlanmamış TTK Nüshası, Ankara 1946.

Bündârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, trk. trc. K. Burslan, Maarif Matbaası, İstanbul 1943.

Cenâbî, *el-Aylemü'z-Zâhir fi Ahvâli'l-Evâ'il ve'l-Evâhir: Türkiye Selçukluları*, nşr. ve trk. trc. Muharrem Kesik, Selenge Yayınları, İstanbul 2023.

Ebü Şâme el-Makdisî, *ez-Zeyl ale'r-Ravzateyn*, nşr. Seyyid İzzet el-Attâr el-Hüseynî, Beyrut 1974.

Ebü'l-Ferec (İbnü'l-İbrî), *Ebü'l-Ferec Tarihi*, trk. trc. Ö. R. Doğrul, Ankara 1945.

Ebü'l-Ferec (İbnü'l-İbrî), *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, nşr. Antuvan Sâlihânî el-Yesûî, Beyrut 1983.

Ebü'l-Abbâs el-Karamanî, *Ahbâru'd-Düvel ve Âsâru'l-uvel fi't-Tarih*, III/II, nşr. Ahmet Hatîf ve Fahmi Sâad, Beyrut 1992.

Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*, nşr. Mahmûd Deyyûb, Beyrut 1977.

Ebü'l-Velîd İbnü'ş-Şihne, *ed-Dürrü'l-Müntehab fi Târîhi Memleketi Haleb*, nşr. Abdullah Muhammed ed-Dervîş, Dimaşk 1984.

Fasîh-i Hâfî, *Mücmel-i Fasîhî*, II/II, nşr. Seyyid Mahmûd Horasânî, Meşhed 1341 hş.

Hamdullâh el-Müstevfî el-Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*, nşr. Abdülhüseyn Nevâî, Tahran 1387 hş.

Kadı Ahmed Gaffârî'nin Târîh-i Cihân-ârâ Adlı Eserinde Türkiye Selçuklu Devleti

Hândmîr, *Habîbü's-Siyer Fî Ahbâri Efrâdi'l Beşer*, IV/II, nşr. Muhammed Debîr-i Siyâkî, Tahran 1380 hş.

İbn Bîbî, *el-Evâmîrü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, nşr. A. Sadık Erzi, Ankara 1956; a.e: *Selçuknâme*, trk. trc. Mürsel Öztürk, C. I-II, Ankara 1996.

İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*, XXVII/XXVI, nşr. Kâmil Salmân al-Jubûri ve Mahdi al-Naim, Beyrut 2010.

İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber ve Dîvânü'l-Mübtede ve'l-Haber fî Eyyâmî'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men-Âsarahüm min-Zevî's-Sultânî'l-Ekber*, VIII/V, nşr. Süheyl Zekkar, Beyrut 2000.

İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, VIII/IV, nşr. İhsan Abbas, Beyrut 1977.

İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut 1991.

İbn Nazîf, *et-Târîhu'l-Mansûrî: Telhîsü'l-Keşf ve'l-Beyân fî Havâdisi'z-Zamân*, nşr. Ebû'l-Îd Dûdû, Dîmaşk 1981.

İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, XII/VI, nşr. Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, Kahire 1936.

İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*, I-III, nşr. Cemâleddin eş-Şeyyâl, Kahire 1953-1960; a.e: V/IV, nşr. Haseneyn Muhammed Rebî, Kahire 1972.

İbn Vâsıl, *et-Târîhu's-Sâlihî*, II/II, nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Beyrut 2010.

İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer ve Câmiu'l-Gurer*, C. VII, nşr. Saîd Abdülfettâh Aşûr, Freiburg-Kahire 1972.

İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, nşr. C. J. Tornberg, Leiden 1851-1876.

İbnü'l-Ezrak el-Fârikî, *Târîhu Meyyâfârikîn ve Âmid*, nşr. Bedevî Abdüllatîf Avad, Kahire 1959.

İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylû Târîhu Dîmaşk*, nşr. Henry F. Amedroz, Beyrut 1908; a.e: *The Damascus Chronicle of the Crusades*, ing. trc. H. A. R. Gibb, London 1932.

İbnü'l-Verdî, *Tetimmatü'l-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, nşr. Ahmed Rifat el-Bedrâvî, Beyrut 1970.

İzzeddin İbn Şeddâd, *Târîhu'l-Meliki'z-Zâhir*, nşr. Ahmed Hutayt, Beyrut 1983.

Kadı Ahmed Gaffârî, *Târîh-i Cihân-ârâ*, nşr. Hasan-ı Nerâkî, Tahran 1342 hş.

Kemâlüddîn İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb*, nşr. Sâmî ed-Dehhân, Dîmaşk 1951-1968.

Kerîmüddin Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*, nşr. Osman Turan, Ankara 1944; a.e: trk. trc. M. Nuri Gençosman ve F. N. Uzluk, Ankara 1943; a.e: trk. trc. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2000.

Kirakos Ganjakec'i, *History of Armenia*, nşr. K. A. Melik, Ohanjanyani 1961.

Kutbüddin Yûnînî, *Zeylû Mir'âti'z-Zamân*, III/I, nşr. Osmania Oriental Publications Bureau, Haydarâbâd-Dekken 1954.

Makrîzî, *es-Sülûk li-Marifeti Düveli'l-Mülûk*, XII/IV, nşr. Muhammed Mustafa Ziyâde, Kahire 1941.

Matthieu d'Edessa, *Chronique de Matthieu d'Edesse (962-1136)*, fr. trc. M. Edouard Dulaurier, Paris 1858; a.e: *Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, trk. trc. Hrant D. Andreasyan, Ankara 2000.

Muhammed b. Ahmed en-Nesevî, *Sîret-i Celâleddîn-i Mingburnî*, nşr. M. Hâfız Ahmed Hamdî, Kahire 1953.

Muhammed b. Ali Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti)*, C. I-II, trk. trc. Ahmed Ateş, TTK Yayınları, Ankara 2020.

Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ' ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, VII/IV, nrş. Abbas Parviz, Tahran 1338 hş..

Muslihuddîn Lârî, *Mir'âtü'l-Edvâr ve Mirkâtü'l-Ahbâ*, C. I-II, nrş. Seyyid Celil Sagrevaniyan, Tahran 2014.

Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel*, nrş. ve trk. trc. Ali Öngül, İstanbul 2017.

Nicephoke Bryennios, *Les Ouatre Livres des Histoires*, fr. trc. Henri Grégoire, *Byzantion*, XXV-XXVII, 1955-1957.

Niğdeli Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk*, II/I, nrş. ve trk. trc. Ali Ertuğrul, Ankara 2015.

Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, trk. trc. Fikret Işıtan, TTK Yayınlar, Ankara 1995.

Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, *Câmi'u't-Tevârîh: Selçuklular Tarihi*, II/5, nrş. Ahmed Ateş, Ankara 1999; a.e: *Câmiü't-Tevârîh: Tarih-i Selâtin-i Harezmi*, nrş. Muhammed Rûshan, Tahran 2010.

Sadrüddîn el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selcûkiyye*, nrş. Muhammed İkbâl, Lahor 1933.

Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fi Târîhi'l-Ayân*, XXIII/XIX, nrş. Muhammad Anas Al-Khan v.dğr., Beyrut 2013.

Simon de Saint Quentin, *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu: 1245-1248*, trk. trc. Erendiz Özbayoğlu, Antalya 2006.

Süryânî Mihail, *Süryânî Patrik Mihail'in Vakâyinâmesi (1042-1195)*, II, trk. trc. Hrant D. Andreasyan, Yayınlanmamış TTK Nüshası, Ankara 1944.

Yâfiî, *Mirâtü'l-Cenân ve İbretü'l-Vakzân fi Marifeti Havâdisi'z-Zamân*, IV/III, nrş. Dârü'l-Kütübî'l-İlmiye, Beyrut 1997.

Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, nrş. Dâru Sâdır, Beyrut 1977.

Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XXIII/XVIII, nrş. Şuayb el-Arnaût v.dğr., Beyrut 1984.

Zehebî, *Târîhu'l İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-a'lâm*, LIII/XXX, nrş. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Beyrut 1990.

Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, nrş. Hasan İsmâil Merve ve Mahmûd el-Arnaût, Beyrut 1999.

II. Tetkikler

Baykara, Tuncer, *I. Gıyaseddin Keyhusrev (1164 - 1211) Gazi-Şehit*, TTK Yayınları, Ankara 1997.

Darkot, Besim, "Aladağ", *İA*, C. I, İstanbul 1978, s. 279.

Demirkent, Işın, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, TTK Yayınları, Ankara 1996.

_____, *Haçlı Seferleri*, İstanbul 1997.

_____, "Kılıçarslan I", *DİA*, C. XXV, Ankara 2022, ss. 396-398.

Eldem, Halil Ethem, *Kayseri Şehri*, haz. Kemal Göde, Kayseri 2011.

Günal, Zerrin, "Selçuklu Hizmetinde Gabraslar ve Vezir İhtiyareddin Hasan", ed. Emine Uymaz vd., *Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan*, Bilge Yayınları, İstanbul 2013, s. 200-210.

Kadı Ahmed Gaffârî'nin Târîh-i Cihân-ârâ Adlı Eserinde Türkiye Selçuklu Devleti

Gündüz, Buket, *Kadı Ahmed Gaffârî'nin Târîh-i Cihân-ârâ İsimli Eserinde Türk Hanedanları (Osmanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevîler)*, (Yüksek Lisans Tezi), Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu 2019.

Honigmann, Ernst, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, trk. trc. Fikret Işıltan, İstanbul 1970.

Huart, Cl. "Gaffârî", *İA*, C. IV, İstanbul 1979, s. 706.

İçer, Ali, *Târîh-i Cihân-ârâ'nın Türkçe Tercümesi (Karahanlılardan Timurluların Sonuna Kadar)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Iğdır Üniversitesi, Iğdır 2020.

Kafesoğlu, İbrahim, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, MEB Yayınları, İstanbul 1973.

_____, "Selçuklular", *İA*, C. X, İstanbul 1979, ss. 353-416.

_____, "Alparslan", *DİA*, C. II, İstanbul 1989, ss. 526-530.

Kaya, Önder, "el-Melikü'l-Eşref, Mûsâ", *DİA*, C. XXIX, Ankara 2004, ss. 64-66.

Kaya, Selim, "Süleyman Şah II", *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, ss. 105-108.

_____, *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi: 1192-1211*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2001.

Kesik, Muharrem, "Kutalmış'ın Büyük Selçuklu Tahtını Ele Geçirme Gayretleri", *Türk Kültürü Dergisi*, sy. 454, 2001, ss. 97-105.

_____, "Melikşah", *DİA*, C. XXI, Ankara 2004a, ss. 58-59.

_____, "Mesud II", *DİA*, C. XXIX, Ankara 2004b, ss. 342-344.

_____, "Pervâne", *DİA*, C. XXXIV, İstanbul 2007, ss. 244.

_____, "Sâdeddin Köpek", *DİA*, C. XXXV, İstanbul 2008, ss. 392-393.

_____, "Sultan I. Kılıç Arslan'dan Sonra Türkiye Selçuklu Tahtına Kim Geçti?", *Türkiye Selçukluları: Makaleler*, Kriter Yayınları, İstanbul 2014.

_____, "Muînüddin Süleyman Pervâne", *DİA*, C. XXXI, Ankara 2020, ss. 91-93.

Kırzioğlu, M. Fahreddin, *Kars Tarihi*, İstanbul 1953.

Koca, Salim, *I. İzzeddin Keyyıkavus Zamanında Türkiye Selçuklu Devleti*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara 1989.

_____, "Moğol İstilâsına Karşı Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın Güvenlik Politikası", *Gazi Türkiyat*, 1(5), 2009, ss. 187-216.

_____, "Türkiye Selçuklu Tarihine Damgasını Vuran Menfur Bir Cinayet: Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın Zehirlenmesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 27, 2010, ss. 347-369.

_____, "Türkiye Selçuklu Tarihinin Akışını Değiştiren ve Anadolu'nun Kaderini Belirleyen Savaş: Köseadağ Bozgunu", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 37, 2015, ss. 35-84.

Koprıman, Kâzım Yaşar, "Baybars I", *DİA*, C. V, İstanbul 1992, ss. 221-223.

Köprülü, M. Fuad, "Baybars I", *İA*, C. II, İstanbul 1979, ss. 357-363.

Köymen, M. A. "Süleyman Şah ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu", *Bellekten*, 57(218), 1993, ss. 71-80.

_____, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: Alp Arslan ve Zamanı*, C. III, TTK Yayınları, Ankara 2011.

- Merçil, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013.
- Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, trk. trc. Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara 2011.
- Öden, Zerrin Günal, "Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Mesud Hakkında Bazı Görüşler", *Belleten*, 61(231), 1997, ss. 287-300.
- Özaydın, Abdülkerim, "el-Melikü'z-Zâhir Gâzî", *DİA*, C. XXIX, Ankara 2004, ss. 83-84.
- _____, "Tutuş", *DİA*, C. XLI, İstanbul 2012, ss. 446-449.
- _____, "Kılıçarslan II", *DİA*, C. XXV, Ankara 2022, ss. 398-402.
- Özbek, Süleyman, *Türkiye Selçukluları-Eyyubi İlişkileri*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara 1995.
- Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. I, trk. trc. Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara 1989.
- Seccâdî, Sâdık, "Gaffârî", *DİA*, C. XIII, İstanbul 1996, ss. 280-281.
- Sevim, Ali, *Malazgirt Meydan Savaşı*, TTK Yayınları, Ankara 1971.
- _____, *Anadolu'nun Fethi: Selçuklular Dönemi*, TTK Yayınları, Ankara 1987.
- _____, *Anadolu Fatihî Kutalmışoğlu Süleymanşah*, TTK Yayınları, Ankara 1990.
- _____, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2000.
- _____, "Süleyman Şah I", *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, ss. 103-105.
- _____, "Keyhusrev I", *DİA*, C. XXV, Ankara 2022a, ss. 346-348.
- _____, "Keyhusrev II", *DİA*, C. XXV, Ankara 2022b, ss. 348-350.
- _____, "Keyhusrev III", *DİA*, C. XXV, Ankara 2022c, ss. 350-351.
- Sevim, Ali ve Merçil, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilât ve Kültür)*, TTK Yayınları, Ankara 1995.
- Subaşı, Ömer, "Türkiye Selçuklu Devleti'nde Güçlü Bir Kadın: Gürcü Hatun Tamara", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(33), ss. 384-401.
- Sümer, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, C. I, 1969, ss. 1-147.
- _____, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1972.
- _____, "Argun", *DİA*, C. III, İstanbul 1991, ss. 355-357.
- _____, "Kösedağ Savaşı", *DİA*, C. XXVI, Ankara 2002b, ss. 272-273.
- _____, "Kutalmış", *DİA*, C. XXVI, Ankara 2002a, ss. 480-481.
- _____, "Mesud I", *DİA*, C. XXIX, Ankara 2004, ss. 339-342.
- _____, "Anadolu Selçukluları", *DİA*, C. XXXVI, İstanbul 2009, ss. 380-384.
- _____, "Keykâvus I", *DİA*, C. XXV, Ankara 2022a, ss. 351-353.
- _____, "Keykâvus II", *DİA*, C. XXV, Ankara 2022b, ss. 354-356.
- _____, "Keykubad I", *DİA*, C. XXV, Ankara 2022c, ss. 357-359.
- _____, "Keykubad II", *DİA*, C. XXV, Ankara 2022d, s. 359.
- _____, "Keykubad III", *DİA*, C. XXV, Ankara 2022e, ss. 359-361.
- _____, "Kılıçarslan IV", *DİA*, C. XXV, Ankara 2022f, ss. 403-405.

Kadı Ahmed Gaffârî'nin Târîh-i Cihân-ârâ Adlı Eserinde Türkiye Selçuklu Devleti

Taneri, Aydın "Celâleddin Hârizmşah", *DİA*, C. VII, İstanbul 1993a, ss. 248-250.

_____, "Celâleddin Karatay", *DİA*, C. VII, İstanbul 1993b, ss. 251-252.

_____, "Çetr", *DİA*, C. VIII, İstanbul 1993, ss. 293-294.

Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971.

_____, "Kılıç Arslan I", *İA*, C. VI, İstanbul 1977, ss. 681-688.

_____, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009.

Uyumaz, Emine, *Sultan I. Alâeddîn Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)*, TTK Yayınları, Ankara 2003.

Yinanç, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, C. I, İstanbul 1944.

Yürekli, Tülay, "Eyyubi Ailesi Kadınları", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sy. 6, 2011, ss. 329-342.

 SUITDER SÖĞ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ Sakarya University Journal of Humanities and Social Sciences	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	Etik Kurul Kararından muaftır.
Katılımcı Rızası:	Katılımcı yoktur.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	It is exempt from the Ethics Committee Approval
Informed Consent:	No participants.
Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest:	No conflict of interest.
Copyrights:	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.

SUİTDER

SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ

Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sayı/Issue	62-Aralık 2024/ 62-December 2024
Makale Bilgisi/ Article Info	Araştırma Makalesi/ Research Article
Başvuru Tarihi/ Submitted Date:	16 Temmuz 2024
Kabul Tarihi/ Accepted Date:	30 Eylül 2024
Atıf/Citation:	Yavuzcan, G. (2024). Siyasal Söylemde Orta Çağ'ın Kullanımı: Cengiz Kağan Örneği. <i>Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi</i> . 439-452
DOI:	10.35237/suitder.1516953
Benzerlik / Similarity: %	%1

Siyasal Söylemde Orta Çağ'ın Kullanımı: Cengiz Kağan Örneği

The Use of Medieval in Political Discourse: Genghis Khan Example

Gaye YAVUZCAN*

Öz

Tarihin Cengiz Kağan kadar hem vahşeti hem de hoşgörüsüyle andığı bir lider daha yoktur. O, sadece eylemlerinin tarihsel anlatısıyla değil, etkileriyle de yaşadığı çağı aşmıştır. Cengiz Kağan, uzun ömrüne acımasız katliamlardan şanlı zaferlere pek çok askerî harekâtı sığdırırken kanun koyuculuğu, dinsel ve kültürel farklılıklara toleransı, siyasal meşruiyet zemininin inşası gibi özellikleriyle de öne çıkmıştır. Cengiz, askerî gücünü teşkilatlandırarak bambaşka coğrafyalarda meskûn, bambaşka kültür dairesi mensuplarının üzerine sevk ederken bağlularının köken ve kültürlerinden bağımsız bir ulus inşa etmiştir. Eylemleriyle tarihin bir parçası olduğu kadar yapıcısıdır. Ölümünün üzerinden asırlar geçtikten sonra siyasi söylemin bir nesnesi hâline gelmiştir.

Siyasal söylemin tarihe atıfları yaygındır. Cengiz Kağan, siyasi ajandalarını hedef kitlelerine aktarıp benimsetmek arzusundaki kişi ve grupların başvurduğu tek Orta Çağ figürü değildir. Çelişkili söylemlerin onu birbirine tezat siyasal eğilimlerin aracı hâline getirmesi de Cengiz Kağan'a has değildir. Bununla beraber, siyasal söylemde yaygın kullanımı onu verimli bir örnek kılar. Bu çalışmada, Cengiz Kağan örneğinden yola çıkarak siyasal söylemde Orta Çağ'ın kullanımı değerlendirilecektir. Bunun için başvurulan kaynak grubu, 19.-20. yüzyıl Amerikan basımından seçilen örneklerdir.

Anahtar Kelimeler: Cengiz Kağan, Orta Çağ, Orta Çağcılık, Siyasal Söylem, Doğu-Batı.

Abstract

No historical figure than Genghis Khan hailed both for brutality and being tolerant. Not only his name but his laws transcended the ages and provided legitimacy to different political structures. In addition to the military activities with which his name is associated, Genghis Khan also stands out with his characteristics such as his lawmaking, his tolerance towards religious and cultural diversity, and his ability to provide a basis for political legitimation that transcends the ages. Genghis organized his military force and directed it against members of completely different cultures and people living

* Doç. Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İzmir/TÜRKİYE, E-Posta: gaye.yavuzcan@idu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-1018-4256.

in completely different geographies, while building a nation independent of the origins and cultures of his followers. He is a part of history as well as a constructor with his actions. This also diversified the use of Genghis figure as an object of political discourse.

References to history are extremely common in political discourse. Genghis Khan is not the only medieval figure used by individuals and groups who wish to convey their political agenda to their target audiences and have them adopt it. In fact, it is not unique to Genghis Khan that conflicting discourses make him an instrument of contradictory political tendencies. However, the versatility of his historical personality allows increasing this diversity in the case of Genghis Khan, making him a productive example for evaluating his use in political discourse. In this study, the use of the Medievalism in political discourse will be evaluated based on the example of Genghis Khan. The source group used to carry out this analysis are examples selected from the 19th-20th century American press.

Keywords: Genghis Khan, Medieval, Medievalism, political discourse, East-West.

GİRİŞ

Rönesans'ın aydınlık çağı ve Reform'un dönüşüm rüzgârları, coğrafi keşiflerin sınırları aşan cesaretiyle birlikte, Orta Çağ'ın sonunu müjdelirken aynı zamanda modernitenin ilk adımlarını da atmıştır. Ancak bu geçiş, *Dallmayr*'ın belirttiği gibi, ani bir değişimden ziyade, süreklilik ve kopuşun iç içe geçtiği bir süreç olarak gerçekleşmiştir (Dalymar, 1987, s. 684). Orta Çağ'ın "karanlık" olarak etiketlenmesi, günümüzde artık eskisi kadar kabul görmeyen bir yaklaşım olmakla birlikte, bu dönemin sonraki çağlar üzerindeki metaforik "gölgesi", hâlâ tartışma konusudur. Bu gölge, kasvetli bir geçmişi çağrıştırmaktan çok, siyasal gerilimlerin yoğunlaştığı dönemlerde toplumlar için bir sığınak, bir manevi melce işlevi görebilir ya da mevcut anlaşmazlıkları meşrulaştıracak tarihsel bir zemin oluşturma amacına dönük olarak kullanılabilir.

Bu bağlamda bir örnek, Orta Çağ'ın en uzun soluklu ve etkili olaylarından biri olarak kabul edilen Haçlı Seferleri'dir. *Jones* tarafından "inanç ve şiddetin gayrimeşru bir melezi" olarak tanımlanan Haçlı Seferleri (*Jones*, 2024, s. 274), aynı zamanda "Orta Çağ'ın en başarılı ve kalıcı zehirli fikirlerinden biri" olarak nitelendirilmiştir. Haçlı Seferleri'nin dünyayı Doğu ve Batı olarak iki kültürel-zihni cepheye ayırma etkisi, Orta Çağ'ın küresel tarih üzerindeki derin izlerinden biri olarak görülebilir. Sosyal bilimcilerin genel kabulüne göre, Orta Çağ boyunca Orta Doğu, Hindistan, Çin ve Moğolistan, ticaret, kültür ve siyasetin merkeziyken Avrupa, bu merkezin çevresinde yer almıştır. Ancak, Batılı olmayan Orta Çağ kültürlerini barbar olarak gösterme eğilimi, bu tarihsel gerçekliği tersine çevirmiştir (*Kaufman ve Sturtevant*, 2020, s. 46). 19. yüzyıldan itibaren ulusalcılar Orta Çağ'da kesin ve belirli coğrafi sınırların yanı sıra aynı katiyette etnik sınırların da mevcudiyetini varsaymışlardır. Oysa Orta Çağ insanları, anlaşıldığı kadarıyla günümüzde hem milletlerin kendi içlerindeki hem de birbirleriyle aralarındaki çatışmalara yol açan karışıklık hislerinden yoksundurlar (*Kaufman ve Sturtevant*, 2020, s. 51).

Tarihsel kişiliklerin efsaneleştirilmesi ve siyasal söylemdeki kullanımı da kolektif hafızada yer etmiş ve olayların yeniden yorumlanmasına kaynaklık etmiştir. Türetilmiş kişiliklerin özellikleri, söylemin hedef kitlesi tarafından bilindiğinden, bu özellikler, mesajın en etkili şekilde iletilmesine olanak tanır. Ancak, Orta Çağ'ın siyasal söylemdeki rolü, tek bir yönle sınırlı değildir. Seçilen tarihsel kişiliklerin belirli özellikleri üzerinden yapılan benzetmeler, siyasal söylemi geliştirenler tarafından stratejik olarak kullanılır. Bu kullanım, bazen tarihsel kişiliği gerçekliğinden kopararak yeni bir yorumla yeniden inşa etmeyi, bazen de insan hayatının çok yönlülüğünden yararlanarak hem olumlu hem de olumsuz atıflar yapmayı içerir.

Bu makalede, Cengiz Kağan'ın siyasal söylemdeki kullanımı üzerine odaklanılacaktır. Tarih, Cengiz Kağan'ı hem vahşeti hem de hoşgörüsüyle anmıştır. Eylemlerinin tarihsel anlatısı ve

etkileriyle Cengiz Kağan, yaşadığı çağı aşarak ardılları tarafından meşru bir temel üzerine inşa edilen siyasal yapıların bir parçası olmuştur. *Temüçin* olarak doğan Cengiz Kağan, meşhur olduğu üzere mütevazı, hatta zorlu bir çocukluk ve ilk gençliğin ardından bozkırın efendisi ve *Cengizli İmparatorluğu*'nun kurucusu olmuştur. Onun bir ulus hâlinde bir araya getirdiği konar-göçer bozkır halkları, yerleşik dünyanın bambaşka coğrafyalarında sakin, bambaşka kültür dairelerine mensup medeniyetleri üzerine ilerlemiş ve bu atılım, dünya tarihinin akışını kökten değiştirmiştir. Cengiz Kağan'ın ömrünü aşan etkisi, kurduğu imparatorluğun ve ardıllarının eylemleriyle sınırlı kalmamış, ismi âdeta bir efsaneye dönüşerek siyasal söylemin çarpıcı bir nesnesi hâline gelmiştir. Bu makalede, Amerikan basınından seçilen örnekler üzerinden Cengiz Kağan'ın siyasal söylemdeki kullanımı, seçilen belirli kategoriler kapsamında incelenecektir. Çalışmada, Cengiz Kağan'ın hayatı ve faaliyetleri hakkında bilgi veren tarih yazıları, Cengiz Kağan hakkındaki kitap ve tiyatro oyunlarının tanıtımı, Cengiz Kağan isimli bir restorana ilişkin bilgi ve haberler gibi kayıtlar tasnif dışı tutulmuştur. Ayrıca 20. yüzyıl başlarında Japon tarihçiler tarafından Cengiz Kağan'ın aslen Japon olduğuna dair yapılan yorumlara ilişkin haberler de çalışmaya dâhil edilmemiştir.

1. 19. Yüzyıl: Orta Çağcılık, Oryantalizm ve Cengiz Kağan

Baskın bir ilerleme mitinin temelini oluşturan retorik “karanlık çağlar”, zamansal bir karşılaştırma değildir; şimdiki zamanın kaçınılmaz ilerleyişini tehdit eden bir döneme dair zamansal olarak belirsiz bir fikir uyandırmak için kullanılır (Elliot, 2017, s. 76). Orta Çağ, eleştirel bir söylem olarak şimdiki zamanla ilişkisini kaybetmiştir ve artık korunması gereken ütopyik bir ideal olarak görülmemektedir. Fakat durum, her zaman böyle değildir. 19. yüzyılda *Orta Çağcılık*, günümüzden ütopyik bir kaçış olarak inşa edilmiş ve açıkça siyasal terimlerle çerçevelenmiştir (Ganim, 2005, s. 4). Tıpkı “Doğu” gibi ve onunla bağlantılı bir dönem durumundaki “Orta Çağ” da 19. yüzyılın değişmez meselelerinden olmuştur. *Orta Çağcılık* ve *Oryantalizm*, modernitenin inşasında kendilerine biçilen benzer rolleri üstlenmişlerdir (Kinoshita, 2007, s. 67). 19. yüzyıl boyunca Orta Çağ, hem kamusal söylemlerde hem de sanatta rutin olarak siyasi amaçlarla kullanılmıştır. Çoğu zaman, Orta Çağ'ın sanattaki tasvirleri mitolojik bir geçmişin kurulmasına hizmet etmeye yönelik olmuştur. Bu mitolojik Orta Çağ, ortaya çıkan etnik ve ulusal kimliklerin kurulmasına, desteklenmesine ve meşrulaştırılmasına hizmet eden nostaljik kahramanlıklarla doludur (Sturtevant, 2018, s. 96). Amerika Birleşik Devletleri'nin kuruluş yılları, Orta Çağ monarşik geleneklerinin reddedildiğini ve Roma Cumhuriyeti'nden alınan bir yönetim tarzının benimsendiğini ima etmekte ise de Anglo-Saksonluk, Amerika Birleşik Devletleri Anayasası'nın oluşumunda önemli bir rol oynamıştır. Romantik dönem Anglo-Saksonluğu kalıttan ziyade fikirlere odaklanmıştır (Simmons, 2016, s. 111). Dolayısıyla Amerika Birleşik Devletleri, Orta Çağcılık ve Oryantalizm konularında parçası olduğu zihin ikliminin yüküyle doğmuştur. Bu, makalede ele alınacak olan gazete yazılarında da kendini göstermektedir.

Amerikan basınında Cengiz Kağan'ın adının anıldığı göze çarpan ilk metinler, çoğunlukla Çin ve Çinlilerle ilgili görünmektedir. 1898 yılında yayımlanan ve Çin'e karşı alınması önerilen tedbirlerin sıralandığı bir makalede, “modern uygarlığın, Avrupa'ya barbarlığın sızmasını engellemek amacıyla Çin'i parçalama zorunluluğu” vurgulanmaktadır. Aşağıdaki pasaj, Cengiz Kağan'ın tarihsel rolüyle temsil ettiği gücün, modern çağda Çin'in olası yükselişine bağdaştırılmasına örnek teşkil etmektedir. Cengiz Kağan'ın savaşçı kimliği ve gerçekleştirdiği fetihler, 19. yüzyıl sonlarında Batılıların Çin'e yönelik algıladıkları tehditle örtüşmektedir. Gazetede yer alan ifadeler, Cengiz Kağan'ın tarihsel figürü aracılığıyla modern Avrupa'nın karşı karşıya kalabileceği tehditlerin altını çizmekte ve bu tehditlere karşı önlemler alınması gerektiğini savunmaktadır. Bu durum, dönemin Batı dünyasında Asya'ya, özellikle de Çin'e karşı hissedilen endişelerin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Cengiz Kağan'ın adının zikredilmesi, tarihî bir şahsiyetin modern siyasi söylemde nasıl bir araç olarak kullanılabileceğine dair çarpıcı bir örnektir. Tarihî kişiliklerin ve olayların, güncel siyasi amaçlar doğrultusunda nasıl manipüle edilebileceğine dair düşündürücü bir vakadır:

Siyasal Söylemde Orta Çağ'ın Kullanımı: Cengiz Kağan Örneği

“Çin, artık modern savaşı öğreniyor ve çok geçmeden savaş alanında Attila, Timur veya Cengiz Kağan zamanındaki gibi modern Avrupa'yla baş edebilecek duruma gelecek. Çin'deki hâkim ırk olan Tatarlar [Moğollar] savaşıdır. Orduları modern sistemde silahlandırıldığında ve eğitildiğinde, Avrupa'yla bir sonuca varmak için yeniden kendilerini yeterli hissettiklerinde, geçmişte olduğu gibi, Avrupa'ya doğudan yine tüm siyasi durumu değiştirebilecek savaşçı bir barbarlık seli akacak. Avrupa, şimdi Çin'i parçalarsa bu selin kaynaklarına set çekebilir.” (The Oasis, 1 Ocak 1898, s. 6).

Cengiz Kağan'ın adı Amerikan basınında sıklıkla Attila ve Timur'la birlikte geçmektedir. Bu durum, genellikle Batı'nın Doğu'dan maruz kaldığı tarihsel tehditler vurgulanırken göze çarpar. Kurulan Doğu-Batı ikiliğinde Attila, Cengiz Kağan ve Timur, Batı medeniyetini tehdit eden Doğu'nun timsalleridir. Bundan önce örneğin, 1894 tarihli *The Oasis Gazetesi*'nde Çin'le Japonya arasındaki savaş dolayısıyla Çin'in tarihsel önemine dikkati çeken yazıda da sadece Cengiz Kağan değil, Attila ve Timur'un da adı geçmiştir. Ancak, burada tarihsel bir hata da yer alır; her üç tarihsel şahsiyet de Çinli olarak ifade edilmiştir:

“Dünyanın en büyük dört askerî fatihinden üçü olan Attila, Cengiz Kağan ve Timurlenk'in Çinli savaşçılar olduğu, ikisinin devasa ordularının Avrupa'yı kasıp kavurduğu, üçüncüsünün “bölgenin fethedilmeye değer olmadığı” gerekçesiyle Ural Dağları'nın batı yamaçlarından geri döndüklerini ve tüm fetheden ordularını Çin'in mevcut sınırları dâhilindeki topraklardan çektiklerini görünce, Avrupa ve Batı medeniyeti için kesinlikle dehşet verici olasılıkların bir resmi hemen ortaya çıkıyor. Batı'nın bin yıldır Çin istilasına karşı güvencelerinden biri, tüm gelişmiş savaş yöntemlerinin ve makinelerinin Batılı ulusların elinde olması olmuştur. Büyük donanmaları ve küçük, ama aktif ordularıyla Çin'i kuşattılar ve birçok kez ona Batı silahlarıyla başa çıkma çabasının yetersizliğini öğrettiler. Ama [Çin] ona verilen derslerden öğrendi. Ordularını Avrupa tarzında silahlandırmaya ve talim etmeye başladı ve modern savaş gemileriyle büyük bir donanma yaratıyor. Çin'de büyük cephanelikler, silah fabrikaları ve gemi inşa tesisleri kuruldu ve bunların hepsi Çin'in askerî ve deniz sistemini ayrıntı ve mükemmellik açısından Avrupa'dakilerle eşit hâle getirmek için. Japonya'yla olan mevcut savaşı sadece bir eğitim meselesi olabilir.” (The Oasis, 13 Eylül 1894, s. 4).

The Oasis'in 13 Eylül 1894 tarihli nüshasından aktarılan yukarıdaki pasaj, Batılı tarih anlatılarında, başta Attila, Cengiz Kağan ve Timurlenk olmak üzere çeşitli fatihlerin etnik kökenlerini birbirine karıştıran yaygın bir yanılgıyı yansıtmaktadır. Bu birleştirme, Batı söyleminde Doğu'yu yekpare bir varlık olarak homojenleştirme eğiliminin bir göstergesidir ve genellikle Batı medeniyetine bir tehdit olarak tasvir edilmektedir. Bu pasaj, tarihî figürlerin çağdaş siyasi anlatılara hizmet etmek üzere nasıl sahiplenildiğini ve yanlış temsil edildiğini de göstermektedir. Her üç fatih de Çinli olduğu yönündeki hatalı iddia, sadece farklı kültürel ve etnik geçmişlerini göz ardı etmekle kalmamakta, aynı zamanda Avrasya bozkırının karmaşık tarihsel dinamiklerini de aşırı basitleştirmektedir. Pasaj, aynı zamanda Birinci Çin-Japon Savaşı (1894-1895) sırasında Çin'in teknolojik ve askerî ilerlemelerine de değinmektedir. Çin'in Batılı güçlerle karşılaşmalarından ders alarak askerî yeteneklerini modernize etmeye başladığını öne sürmektedir. Bu durum, Doğu Asya'da güç dengesinin değiştiği ve Doğu'nun savaştaki aşağılığına dair geleneksel anlatılara meydan okunduğu bir dönüşüm dönemini yansıtmaktadır. Bahsi geçen pasaj, tarihsel yanlışlıkların Batı siyasi söyleminde 'Doğu' algısının çarpıtılmasına nasıl katkıda bulunduğunu düşündürmesi bakımından kayda değerdir. Bu, özellikle Doğu-Batı ilişkileri bağlamında, çağdaş siyasi ve kültürel kimliklerin şekillendirilmesinde Orta Çağ tarihinin kullanılmasının daha geniş etkilerini araştırmak için bir temel oluşturabilir. Tarihsel mitlerin inşası ve kalıcılığıyla bunların siyasi retorikteki rolünü tartışmak için bir başlangıç noktası olabilir.

21 Kasım 1894'te Japon ordusunun Lüshünkou'yu (daha sonra Port Arthur) zapt etmesinden sonra girilen katliamlardan söz edilen haberde Osmanlılardan da (metinde Türkler) örnekler verilerek “Doğulu ulusların zaman zaman uygarlık kurma çabalarına rağmen ...Batı ülkelerinde hüküm süren sıradan insani duygulardan neredeyse tamamen yoksun oldukları, ... insan hayatının değeri hakkında hiçbir şey bilmedikleri ve onu umursamadıkları,” ifade edilir. Bunun “Aşyalıların karakteristiği” olduğu çıkarımıyla tamamlanan metnin hemen peşinden Cengiz Kağan, Timurlenk

ve Hunlar ve Türkler başlıkları altında bu “karakteristiğin” tarihsel alt yapısı kaydedilir (The Indianapolis Journal, 4 Ocak 1895, s. 6).

Amerikan basınında Amerika için bu türden bir tehdidin söz konusu olamayacağı vurgusuyla şovenizm üzerine yer alan bir yazı dikkat çekicidir:

“Şovenizmin modern ruhu yalnızca affedilmez derecede suç değil, aynı zamanda muazzam bir çılgınlıktır. Tüm onurlu Amerikalıların hem alayını hem de nefretini hak ediyor. Ulusal refah ve ulusal onur için ciddi bir tehdit oluşturacak boyutlara ulaşmaması için bu tehlikenin uzak tutulması gerekmektedir. Avrupa uluslarının silahlanması onları yoksul tutuyor; ancak Kozakların sınırlarında bulunması harcamalar için bir miktar zemin sağlıyor. Cengiz Kağan’ın komşusu olan kişi, silahlarını ve barut stokunu hazır bulundurmamalıdır. Fakat Tanrı’nın, ruhunu yetiştirmek ve savaş fırsatlarına göz dikmek için tüm barış koşullarını kuşattığı bir millet için, gönüllü olarak on dokuzuncu yüzyıl medeniyetinden on altıncı yüzyılın barbarlığına geri dönmek demektir.” (The Independent, 8 Haziran 1895, s. 4).

Bununla beraber, coğrafi konumun Amerika’yı koruyamadığı bir “Doğu tehdidi” yine de söz konusudur. 1888 yılında *The Central Nevedan Gazetesi*’nde yayımlanan bir yazı, Çin’den Amerika’ya yönelen göçün büyüklüğü ve yol açtığı sıkıntılara dikkati çekmektedir. Çinlilerin yaklaşık kırk yıl önce başlayan göçünün -barışçıl ve sessiz olmalarından dolayı- dikkati çekmediği, ancak gelinen aşamada madenlerden tarım arazilerine, demir yollarından ev işlerine *beyaz kadın ve erkeklerin* iş imkânlarını ellerinden aldıklarına dikkat çekilen yazıda şu ifadeler yer verilmiştir:

“Batı Avrupa’daki ırklar Asyalılardan hiçbir zaman bir dönüm toprak almadılar. Asyalılar ise her zaman Avrupa üzerinde ilerliyor. Cengiz Kağan ve Timurlenk ordularının torunları hâlâ Avrupa’da. Yüzyıllar önce Avrupa’yı istila eden büyük Hun sürülerinin torunları, fetih yoluyla geldikleri topraklarda hâlâ yaşıyorlar. On milyonlarca Türk, ordularının Hıristiyanlardan aldıkları toprakların mülkiyeti ellerinde Avrupa’da kalıyor.” (The Central Nevedan, 2 Şubat 1888, s. 2).

Yazının yayımlandığı tarihte Batı sömürgeciliğinin başlamasının üzerinden asırlar geçmiş olması bir yana, dünyanın büyük sömürge imparatorlukları hâlen ayaktadır. Cengiz Kağan ve ardıllarının geniş ölçekli askerî seferleri bir yayılma olarak nitelenirken Batılı güçlerin sömürge imparatorluklarının deniz aşırı topraklar üzerindeki fiili hâkimiyeti zihinsel ve vicdani açıdan meşrulaştırılmış olsa gerektir ki, Batı Avrupalıların Asyalılardan bir dönüm toprak almadıklarına dair bir söyleme rahatlıkla yer verilebilmiştir.

2. Cengiz Kağan’ın Gölgesinde Sarı Adam

Zamanın akışında yüzyıl tasnifleri, olayların sürekliliği açısından bir kopuşa yol açmaz. Dolayısıyla 20. yüzyıl başlarken bir önceki yüzyılın devam eden olay ve kavramları, dünya gündemini meşgul etmeyi sürdürmüştür. Amerikan basınında bunların yansımaları, basının (yahut söylemin) kendi içindeki sürekliliği bağlamında değerlendirmek mümkündür. Bununla beraber ülkelerin, devletlerin, hatta halkların algılanma ve konumlandırılma biçimi olayların gidişatına göre değişebilmektedir. Bu bağlamda, 1900’e gelindiğinde “Doğu Sorunu”, Amerikan basınında yer bulmaya başlamıştır. Yüzyıl ilerledikçe doğrudan Amerika’nın düşmanı olarak belirecek olan Rusya’nın bu aşamada *Doğu Sorunu*’yla ilişkilendirildiği ve Çin için bir tehdit olarak nitelendirildiği görüşler söz konusudur. 1900 tarihli *The Mirror Gazetesi*’nde konuyla bağlantılı şu satırlar yer almaktadır:

“Çin’in şu anda uygar güçler tarafından uygulanan zalim politikanın kaçınılmaz bir şekilde kurbanı olacağı konusunda hiçbir şüphe yok. Rusya, Almanya ve İngiltere, dünyaya barışın dostları gibi poz verirken ince diplomasi kisvesi altında, şeytani niyetleri kadar sakın hazırlıklar da yapıyorlar. Dünya, Doğu Sorunu konusunda daha iyi aydınlanırken ufukta Rusya’nın Cengiz Kağan’ın katliamlarına ya da Hollandalılara karşı amansız bir savaş yürüten korkunç Alva’nın suikastlarına rakip olacak vahşetleri beliriyor. Görünen o ki, Rusya’nın “uygar” birlikleri ne yaşı ne cinsiyeti ne de durumu gözetiyor; yalvaran anneyi ve ağlayan bebeği hayvani bir gaddarlıkla katlediyor ve tüm bunlar, yüksek medeniyetleriyle övünen ulusların, yani geçmiş başarılarıyla övünen ve Charles Martel ile Aslan Yürekli Richard’ın kahramanca niteliklerini anlatmaktan zevk alan ulusların tamamen bilgisi dâhilinde yapıyor.” (The Mirror, 13 Eylül 1900, s. 2).

Siyasal Söylemde Orta Çağ'ın Kullanımı: Cengiz Kağan Örneği

Yazıda mutlak kötüyü temsil eden Cengiz Kağan'ın yanı sıra, onun karşısına Batı'nın öne çıkan Orta Çağ kahramanlarının yerleştirilmiş olması dikkati çekmektedir. 19. yüzyılın nostaljik kahramanların ortak kimlik inşası oluşturma yaklaşımının bir uzantısı olarak ortak kimliği temsil etmesi gerektiği vurgulanan bu tarihsel kahramanlar, Batılı güçleri eleştirmek için kullanılmıştır. Rusya ise âdeta Asya'nın arz ettiği tehdidin adıdır. 1900 tarihli *The Hawaiian Star Gazetesi*'nde de bu tehde dikkat çekilir. "Gerçek Hasta Adam Moğolların Efendisi, Moğollar Değil," başlıklı yazıda "Türkmen, Tatar, Mançu ya da Çinli olması fark etmeksizin Sarı Adam'ın her iklimde yürüyebileceği, Beyaz Adam açlık ve yorgunluktan bitap düştüğünde dahi ilerleyebileceği" ifade edilir ve Sarı Adam'ın uyandığında neler yapabileceğinin bir örneği olarak Japonlar gösterilir. Asyalıların Attila, Cengiz Kağan, Timur ve Osmanlı Türkleri altında birleştiklerinde neler yapabildikleri hatırlatıldıktan sonra Asya'daki Rus ilerleyişinin Avrupa'da yol açtığı endişeye dikkat çekilir:

"Eğer sayısız Asyalı savaşçının Tuna Nehri kıyılarında yeniden dizginleri eline aldığını görmezsek bunun sebebi gelecekteki bir çarın zayıflığından ziyade hoşgörüsü sayesinde olacaktır. Her ne kadar hayal ürünü olsa da bu Avrupa'nın kâbusudur. Bu, Sarı Tehlike'dir." (The Hawaiian Star, 15 Ağustos 1900, s. 5).

Sarı Tehlike vurgusu, bu dönemin basın organlarında sıklıkla görülmektedir. Bunun Cengiz Kağan ve Attila'yla örneklediği bir diğer yazı, 30 Ağustos 1900 tarihli *The Weiser Signal*'de Çin'le ilgili olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünyanın büyük güçlerinin son yıllarda Çin'den kaynaklanan bir uluslararası krizi bekledikleri, ancak bu tehdidin Japonlar dolayısıyla açığa çıktığında Avrupa güçlerinin müdahale etmek için hazırlıksız yakalandıklarını ifade eden yazıda şu ifadeler yer almaktadır:

"Tarihteki en büyük istilalardan ikisinin başlangıcının şu anda Çin'in bir parçası olan ovalarda gerçekleştiğini ve Moğol halkı tarafından yürütüldüğünü belirtmekte fayda var. Bunlardan biri, Cengiz Kağan'ın, Çin'in komşu imparatorluğunun topraklarına saldırıydı; bu, bu son derece örgütlü ve eğitilmiş ulusun yöneticilerinin boyunduruk altına alınmasıyla sonuçlandı. Diğer hareket ise batıya doğru yönelmişti ve rotasını tamamlamadan önce, o zamanlar uygar dünya olarak bilinen yerin her bölümünü istila etmişti. Tarihte Hunların istilası olarak bilinen bu hareketi gerçekleştiren Hunların Orta Asya'nın yüksek kesimlerinde Çinlilere karşı savaşan Moğol kökenli bir ırk olduğu tespit edilmiştir. Bu halk, savaş sanatları ve hünerleri konusunda uygar uluslarla kesinlikle karşılaştırılmayacak bir halktı, ancak Çin'in sınırlarından güneybatı Avrupa'ya karşı konulmaz bir dalga gibi ilerledi ve yalnızca Roma imparatorluğu tarafından eğitilen birlikleri değil Roma'nın fatihlerini de ezdi." (The Weiser Signal, 30 Ağustos 1900, s. 2).

Rusya'nın giderek bir tehdit olarak algılanmaya başlanması, onun karşısındaki güçleri önemli kılmıştır. 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'nın arifesinde Japonya, Cengiz Kağan'dan ziyade onun ve ardıllarının egemenliğine girmemiş, Moğolları mağlup etmeyi başarmış bir ulus olmakla övülmüştür:

"Cengiz Kağan'la onun öncülleri ve halefleri, Rusya ve Orta Avrupa'ya karşı zafer kazandılar; İran'ı, Hindistan'ı, Afganistan'ı, Rusya ve Macaristan'ı deviren ordular Japonlar tarafından kolayca mağlup edildi. Japonların hiçbir zaman beyaz bir ulusla ciddi bir savaş yapmadığı ve sayılarının da bilinmediği söylendi. Aynı doğrulukla, Rusya'nın hiçbir zaman Japonlarla savaşta karşı karşıya gelmediği ve bu nedenle Japonlarla çatışma hâlinde olan Rusların sayısının bilinmediği söylenebilir. Ancak, bu iki halkın denizdeki ve karadaki gücünü tahmin etmek için bol miktarda malzeme var. Japonlar 1894'te Çin'le yaptıkları çatışmada Çinlilere karşı, Rusların ya da herhangi bir Avrupalı askerinin şimdiye kadar kendilerini kanıtlayamadığı kadar üstün olduklarını ispatladılar." (The Oskaloosa Herald, 10 Aralık 1903, s. 1).

Cengiz Kağan liderliğindeki Moğol İmparatorluğu, geniş topraklara yayılan hâkimiyetiyle tarihin en muktedir devletlerinden biri olarak anılır. Bu metinde, Japonların Moğol istilasını başarıyla geri püskürttüğü ve bu zaferle ulusal güçlerini ispatladıkları ifade edilmektedir. Bu durum, Japonya'nın askerî kapasitesini ve egemenliğini öne çıkaran bir retoriiktir. Ayrıca, Japonların "beyaz bir ulus" ile önemli bir çatışmaya girmemiş olmaları ve nüfuslarının bilinmezliği gibi argümanlarla, onların esrarlı ve öngörülemez bir güç olarak betimlenmesi söz konusudur. Bu tasvirin, Japonların

potansiyel gücüne işaret etmek ve Rusya'yla olan mücadelelerinde psikolojik bir avantaj sunmak amacıyla yapıldığı düşünülebilir.

Rus-Japon Savaşı'nın Japonya lehine sonuçlanmasının ardından Asya'da olayların gidişatı değişmiştir. Japonya algısıyla birlikte Japonya'nın Cengiz Kağan'la ilişkilendirilme biçimi de değişikliğe uğramıştır. 1937 yılına gelindiğinde Japonların Cengiz Kağan'la özdeşleştirildiği yazılara yer verilmeye başlandığı görülür. Bunlardan biri, Japonya'yı Asya'dan Batı'ya yönelen bir tehdit olarak sunarken Cengiz Kağan'ın ardılığı argümanını kullanmıştır:

"... [Japonlar] Cengiz Kağan'la onun Moğol katil ve fatihlerinin soyundandırlar. Japonya'nın Şanghay'a yaptığı ve kendileri için şu anda hiçbir stratejik değeri olmayan iki saldırının tek makul açıklaması, Beyaz Adam'ı Uzak Doğu'dan kovmanın bir ön hazırlığı olarak, onun Uzak Doğu'daki tüm zenginliğini yok etmek istemeleridir. Cengiz, Hindistan hariç, Asya'nın fethiyle yetinmedi. Onun tutkusu bir gün bilinen dünyayı yönetmekti. ... Çinliler bizim savaşımızı veriyorlar, çünkü Japonya Çin'e boyun eğdirirse çocuklarımızın bahtı kötü yazılacaktır." (The Washington Times, 26 Ekim 1937, s. 6).

Evening Star'ın yayımladığı, *Chiang Kai-shek'in eşi Soong Mei-ling (Bayan Chiang Kai-shek)* imzalı bir yazıda Cengiz Kağan atfı önemlidir:

"Ülke çapında çalışmaya devam etme şansını ne zaman yakalayacağımızı söylemek zor. Japonya şimdi tüm gücüyle bize saldırıyor, bizi boyunduruk altına almak için elinden geleni yapıyor. Ülkemizin ateşe verildiğini ve kana bulandığını görüyorum. Buna engel olamıyoruz. Japonya, barbarlar tarihinin sayfalarında yer buldu. Bunları vahşeti ve şöhreti yücelten inceliklerle süsleyerek uyguluyor. Bastırılmış nefretin zamanla patlamasını önlemek için yenilgiye uğratılmış halklara ölüm öğretisini yerleştiren ve onları bastıran Cengiz Kağan'dı. Bütün halk onun ordularının kılıçları, okları ve bıçakları altında öldü. Çin'in kalbini bir işkence gibi kasıp kavurdu. Japon öfkesi, şimdi onun ayak izlerini takip etmeye çalışıyor. Onun ilkel katliam yöntemlerini ve ateşli soykırımlarını yeni çıkmış savaş makineleriyle, bilim düzeyine getirdiler. Daha da ileri gittiler. Hayatta kalanlara boyun eğdirme konusunda yeni bir ustalık getirerek onu gölgede bıraktılar. "Ödüller" veriyorlar. Günün sonunda kendilerine verilecek herhangi bir yiyecek veya ücrete ek olarak Japonlara çalışan tüm işçilere narkotik ikramiyeler verilmektedir. Yoksulların ya da Japon himayesi altında kendilerini teselli edemeyen başkalarının acılarını dindirmek için, afyon ve türevleri her yerde satılıyor; zayıf ve morali bozuk olanlara uyuşturucu bulmaları, böylece zihinsel ve fiziksel işkencelerinden kurtulmaları için imkanlar sağlıyor. Cengiz Kağan başarısız oldu. Tarih, Cengiz Kağan'ın tüm yok edici kabalıklarına rağmen bize boyun eğdirmeyi başaramadığını kanıtladı." (Evening Star, 15 Temmuz 1938, s. 7).

Bundan sonra Soong Mei-ling, demokratik devletlerden Çin halkı için yardım talebinde bulunmaktadır:

Doğu'da Beyazların Hâkimiyetinin Sonu Görüldü başlıklı bir yazı ise Orta Asya konusunda önde gelen otoritelerden biri olarak nitelenen İsveçli âlim *Dr. Sven Hedin'in İsveç Kraliyet Akademisi'nde* verdiği bir konferansta Japonya'nın Çin'i işgalini Cengiz Kağan ve Timurlenk'in dünyayı sarsan fetihleriyle kıyasladığını belirterek şunları aktarır:

"Uzak Doğu'da beyaz ırkın hâkimiyeti sona eriyor. Son olanlar sadece bir uyarı değil, aynı zamanda Beyaz Adam'ın yükünün yakında çok istekli bir talip, Japonya tarafından üstlenileceğinin son sinyalidir. Bunun Avrupa açısından ne gibi sonuçlar doğuracağını kimse öngöremez. Bütün dünya savaş psikozunun etkisi altında... Kader, gözleri kapalı insanoğlunu uçuruma sürüklüyor gibi görünüyor." (The Nome Nugget, 4 Şubat 1938, s. 3).

Aynı yıl Kanton'daki Japon harekâtıyla ilgili bir haber, Cengiz Kağan'la kurulan bağlantının Japonlar tarafından da kabul edildiğini kaydeder:

"Japonlar, Kanton halkına yönelik bombalama katliamına devam ederken korku dünyayı kasıp kavuruyor. Son iki yıldır iki kıtada savunmasız sivillere yönelik yapılan diğer tüm korkunç bombalamalarda, savunmasız bir şehrin sakinlerini yok etmeye yönelik bu ısrarlı çabanın benzerini görmedik. Kanton'a yapılan bu baskınların başlangıcında Japonlar, şehirdeki askerî noktaları hedeflediklerini iddia ediyordu. Eğer buna inanılırsa, bombaların yoğun yerleşim yerlerine düşmesine yalnızca kötü hedefin neden olduğunu varsaymamız gerekirdi. Bombalar, nehirdeki evlerin üzerine

Siyasal Söylemde Orta Çağ'ın Kullanımı: Cengiz Kağan Örneği

vahşice yağmaya devam ederken bu bahane daha fazla iş görmez. Bu, tamamen Cengiz Kağan'dan bu yana en büyük ölçekte vahşet gösterisi. Yine Cengiz Kağan. Diğer halklara direnmemeyi öğretmek için imha politikası uyguluyor. Japon yetkililer artık bunu zımnın değil, açık sözlerle kabul ediyorlar. Kanton'un bombalanmasının, Çin'in geri kalanına direnişin anlamsızlığı öğretilene kadar devam edeceği söyleniyor." (Imperial Valley Press, 1 Ağustos 1938, s. 4).

Aslında bu karşılaştırma, genellikle büyük ölçekli fetihlerle ve düşmanlarına acımasızca davranmakla ilişkilendirilen Cengiz Kağan'ın tarihî figürünü çağrıştırmak için Japon eylemlerinin ölçeğini ve acımasızlığını vurgulamaya hizmet etmektedir. Cengiz Kağan'ın tarihsel ününü kullanarak Japonların Kanton'u bombalamasını, tam bir vahşet eylemi olarak çerçevelemektedir. Yazar, "Bu, Cengiz Kağan'dan bu yana görülen en büyük ölçekli vahşettir" diyerek Japon ordusunun eylemlerinin sadece taktiksel bir operasyon değil, Cengiz Kağan'ın seferlerine benzer kasıtlı bir terör ve imha politikası olduğunu öne sürmektedir. Cengiz Kağan'dan bahsedilmesi, durumun ciddiyetini aktarmak ve Japon ordusunun yaklaşımını eleştirmek için retorik bir araç olarak kullanılmıştır.

Denilebilir ki Amerika'da Japonya'nın algılanma biçiminin değişimi, Japonların Moğollar'la tarihsel temas ve ilişkilerinin algılanma biçimine de kökten etki etmiştir. Rusya'yla giriştikleri mücadele sırasında Moğolları alt etmiş olmalarıyla övülen Japonlar, Batı açısından Japonya'nın yükselen bir tehdit potansiyelini açığa çıkartmasıyla Cengiz Kağan'ın tarihsel zulümlerinin modern çağa taşıyıcısı olarak nitelenmeye başlanmışlardır.

3. Yeni Mutlak Kötülerin İdeal Örneği Cengiz Kağan

Cengiz Kağan, bir şablon olarak Batı'nın mutlak kötü addedilen kişilikleriyle doğrudan özdeşleştirilmiştir. Bunun çarpıcı örnekleri; Lenin, Hitler ve Stalin olarak karşımıza çıkar. Örneğin; *Rus Bolşevik lider Lenin'in Cengiz Kağan gibi giyindiği* ifade edilen bir resminin paylaşıldığı 1919 tarihli bazı gazetelerde bu resmin Çin'de dağıtılarak Çinlileri Lenin'in, Cengiz Kağan'ın enkarnasyonu olduğuna ikna etme gayreti ifade edilmiştir. İsviçre kaynaklarına dayandırılan habere göre bu sayede Lenin, dünyaya hükmetmek için onlara liderlik etmeye geldiği propagandasıyla Bolşevizmin yayılmasında Çinlilerden destek alabilmeyi ummaktadır." (The Bismarck Tribune, 28 Ocak 1919, s. 6; The Chattanooga News, 1 Mart 1919, s. 9).

Bolşeviklik, dönemin Amerikan basınında bir tehlike olarak lanse edilir. Bu tehlikenin büyüklüğünün Cengiz Kağan ve takipçileriyle mukayeseli olarak ifade edilmesi de yaygındır. 1939 yılında Bolşeviklik tehlikesi ve Avrupa'nın tehdit altında olmasıyla ilgili kaygılı bir kalemden çıkan yazıda Cengiz Kağan atfı, mukayese temelinde görülmektedir:

"Bu, sadece Müttefikler için değil, aynı zamanda Birleşik Devletler de dâhil olmak üzere tüm Batı dünyası için oldukça vahim bir tablo. Bu, özü itibarıyla, barbarlığa karşı yeni bir Haçlı seferi anlamına geliyor. ... Cengiz Kağan'ın barbarları yalnızca barbarların silahları olan ok, mızrak, kılıç ve yayı kullanıyordu. Ancak bu yeni istilacı ve yok edici ordular, uygar insanın biriktirdiği tüm bilgilerle ve bu bilgiden doğan tüm toplu katliam aygıtlarıyla silahlanmış olarak geliyor." (Henderson Daily Pispatch, 2 Aralık 1939, s. 4).

Burada, Doğu-Batı ikiliğinin tarihsel temelde zıtlaştırıldığı kaydedilebilir. Moğolları hedef alan bir Haçlı Seferi söz konusu olmamıştır; ama bu Cengiz Kağan'ın temsil ettiği ifade olunan barbar dünyaya, bu aşamada Bolşevikliğe karşı Batı'nın kutsal bir mücadelesi anlayışının habere yansıtılmasına engel teşkil etmez.

Avrupa'nın içinden çıkan bir düşman olarak Hitler'le süreklilik temelinde bir bağ kurmak zorlamayla dahi mümkün değildir. Ne var ki bu Amerikan basını, Hitler'in fikirleri açısından Cengiz Kağan'ı örnek aldığı, onun ve subaylarının Cengiz Kağan'ın savaş taktikleri üzerine çalışmalar yaptığı yolunda haberlerden alıkoymaz. Dolayısıyla, fikri zeminde Cengiz Kağan'dan Hitler'e uzanan vahşetin sürekliliği çizilmiştir. Türkçeye çevrilmiş eserleri de bulunan, dönemin meşhur tarihî roman yazarı Harold Lamb'ın, Hitler'in savaş taktiklerinin 700 sene önce Cengiz Kağan'ın kullandığı taktiklerden alındığını ifade ettiğine ilişkin bir haberde, yine Lamb'a atıfla, Hitler'in generallerinin hiç şüphesiz Moğol seferleri tarihi üzerine çalıştıkları fikri vurgulanmıştır (The Tacoma Times, 24 Ekim 1940, s. 7). 1944 yılına ait bir haberde ise Rusların ele geçirdiği bir Alman

subayının, Hitler'in kendisini Cengiz Kağan olarak düşlediğini söylediği kaydedilmiştir (The CIO News, 27 Mart 1944, s. 5).

Hitler'in ardından Cengiz Kağan'la ilişkilendirilen bir diğer kişi, Stalin'dir. Stalin, Doğu-Batı ikiliği içerisinde Cengiz Kağan'ın devamcısı olarak sunulabilen bir şahıstır. 1941 yılına ait *Detroit Evening Times Gazetesi*'nde Doğu-Batı mücadelesine dikkat çekilirken kullanılan ifadeler önemlidir:

“Poltava kadar büyük ve belirleyici bir savaş daha Peter'in büyüğü şehri St. Petersburg çevresinde yapılıyor. Adına Leningrad, Stalingrad ya da ne dersiniz deyin, burası hâlâ Büyük Petro'nun şehri. Kiev'in düştüğü gibi o da düşecek mi ve Batı bir kez daha Doğudaki orduları püskürtecek mi? Yoksa Ruslar, Kazaklar, Tatarlar Avrupa'yı istila edip despotizm ve Doğu Komünist inançlarıyla Batı'nın özgürlüklerini mi boğacaklar? Nerves'in denediği ve başarısız olduğu, Attila'nın denediği ve başarısız olduğu ve Cengiz Kağan'ın başarısızlığa karşı mücadele ettiği yerde Stalin başarılı olacak mı?” (Detroit Evening Times, 23 Eylül 1941, s. 2).

Bu dönemde Washington'daki en güçlü günlük gazetelerden olan ve hükümet üzerinde dahi etkili olduğu ifade edilen (Washburn, 2008, s.577) *Evening Star*, Stalin'i “telefonlu Cengiz Kağan” olarak niteler:

Stalin'in ağır hasta olduğuna dair söylentileri giderek daha sık duyuyoruz. Bu tür raporların her biri gazetecilik sansasyonu yaratır ve bunun da iyi bir nedeni vardır. Dünyanın Sovyet diktatörünün sağlık durumuna olan ilgisi, onun insan ırkının kaderinde oynadığı rolün doğru yorumlanmasına dayanmaktadır. Leo Tolstoy, yarım asır önce insanlığın başına gelebilecek en korkunç sınavın “telefona sahip bir Cengiz Kağan'ın”, yani Orta Çağ Asya'sının idealleriyle büyümüş, ama aynı zamanda modern teknolojinin tüm kazanımlarıyla silahlanmış acımasız bir fatihin gelişi olacağını söylemişti. Stalin, sık sık bu meşum kehaneti akla getiriyor. Kendisi gerçekten de “telefonlu Cengiz Kağan'ın” pek çok özelliğine sahip: Orta Çağ kavramları, saf Asya kurnazlığı ve yirminci yüzyıl teknik ve silahlarına hâkimiyet. O hâlde dünya, Stalin'in sağlık durumuna nasıl kayıtsız kalabilir? Çünkü bir bakıma tüm dünyanın kaderi aslında onun sağlığına bağlı.” (Evening Star, 7 Kasım 1948, s.4).

Daha da ileri gidilerek Stalin, doğrudan Cengiz Kağan'ın reenkarnasyonu olarak ifade edilir. “Cengiz Kağan Reenkarne mi oldu?” başlıklı yazının bir kısmı şu şekildedir:

“Dünyadaki binlerce insan, reenkarnasyona inanıyor. Acaba Stalin günümüzün Cengiz Kağan'ı olarak ortaya çıkmış ve barbar iktidarın bir tür vücut bulmuş hâli olarak çürümüş medeniyeti yok edecek bir hâlde bize gelmiş olabilir mi? Bütün bunlar, Stalin'in Sovyet Rusya'nın tüm askerî gücüne sahip olarak ABD'ye savaş açma niyetinde olduğu anlamına mı geliyor? Cevap şu: Şu anda Sovyetler Birliği ile savaştayız; aylardır savaştayız. Bizim için şu ana kadar silahlı bir savaş olmadı. “Soğuk Savaş”ın kendisi ekonomik, siyasi, diplomatik ve propaganda silahlarıyla yürütülüyor. Eğer ABD bu sözde “Soğuk Savaş”ı kaybederse, bunu Sovyetler Birliği, uyduları ve ABD arasında bir silahlı savaşın takip etmesi kesindir. Sovyet liderleri ne yapmaya çalışıyor? Stalin ve yardımcıları, dünya halklarını Kremlin'in yönetimi altında toplamak için komplo kuruyorlar. Kremlin yönetimi altında, dünyanın her ülkesinde komünizm dayatılacak. Beşinci kol faaliyeti yürütenler, propaganda yaparak, ekonomik sabotajlarla, insanları ideolojik gruplara ve sınıflara bölerek ve aynı zamanda umutsuzluk ve kafa karışıklığı yaratarak, nihai komünist diktatörlük için ellerinden gelen her yolu kullanıyorlar.” (Evening Star, 30 Aralık 1948, s. 6).

Rusya'yla aradaki gerilim arttıkça ve dünya iki kutba evrildikçe *Stalin-Cengiz Kağan sürekliliği*, Amerikan basınında vurgulanmaya devam etmiştir. Bu söylemde Stalin, Cengiz Kağan'ın selefidir:

“Zihnimiz Joseph Stalin ve çetesini anlamaya yönelik değil. Hâlâ dünya sorunlarını Kremlin'le akılcı bir şekilde tartışabileceğimize inanıyoruz. Hâlâ modern Cengiz Kağan'ı üçüncü dünya savaşının modern uygarlığın sonunu getireceğine ikna edebileceğimize inanıyoruz. Stalin, Cengiz Kağan'dan yalnızca, yüzyıllar önceki sefeli ancak yay, ok ve süvarilere sahipken kendisinin tankları, uçakları ve nihayetinde atom ve hidrojen bombalarını kullanabilmesi açısından farklılık göstermektedir. Cengiz Kağan gibi Kremlin diktatörleri de eski Marksist-Leninist doktrinlerin geriye kalan birkaç ilkesi dışında herhangi bir medeniyetle pek ilgilenmiyorlar. Dünyadaki serbest girişim kapitalizminin gelişmesini değil, tamamen yok edilmesini hararetle arzuluyorlar. Bu da o sosyal ve ekonomik felsefeyle bağlantılı her şeyin fiziksel olarak yok edilmesi anlamına geliyor. Pek çok Amerikalı diplomat Rusya ile yeşil masa etrafında varılacak uzlaşmalara güvenmenin faydasız olduğunu çok iyi biliyor. Kremlin diktatörlerinin Batı fikirleriyle hiçbir

Siyasal Söylemde Orta Çağ'ın Kullanımı: Cengiz Kağan Örneği

teması yok. Hiçbiri uzun süredir yurt dışında bulunmadı. Dar Rus emperyalist bakış açıları fanatiktir ve dış dünyayla herhangi bir temas kurmak istemedikleri için onları değiştirebilecek hiçbir şey yoktur." (Evening Star, The Sunday Star, 12 Şubat 1950, s. 1).

Cengiz Kağan'ın tarihsel kişiliği göz önüne alındığında onun mizahi bir unsur olarak kullanımı şartıdır. Güldürü yaratımının kendine has bir mantığı olduğunu belirten Bergson (2014, s. 3) bu yaratımın toplumsal, kolektif ve popüler hayal gücü hakkında bilgi vermesine dikkati çeker (Bergson, 2014, s. 4). Amerikan politik mizah dünyasına hâkim olan politik hiciv, siyasi bir mesaj iletmeye odaklıdır; dikkati belirli bir siyasetçinin yahut bir siyasetin saçmalığına çekme gayreti güder (Baumgartner, 2019, s. xxii). Soğuk Savaş'ın çift kutuplu dünya düzeninde Batı dünyası için Sovyetler Birliği, baskı rejimiyle özdeşleşmiştir. *Evening Star Gazetesi'*nde 1955 yılında yer verilen bir fıkra, bu özdeşliği çarpıcı bir espriyile gözler önüne serer. Fıkra, şu şekildedir:

Demir Perde'nin arkasından son hikâyemiz soluk soluğa Moskova'ya telefon açan bir Sovyet arkeolojik kazı başkanı ilgili. O, "Sovyetler için muhteşem bir zafer!" diye haykırdı, "Cengiz Kağan zamanına dek uzanan bir medeniyet bulduk!" "Yetmez," cevabını aldı, "Bizzat Cengiz Kağan'ın kendisini bulmalısın!" Kazı ekibi tazelenmiş bir güçle çalışmaya koyuldu. Birkaç hafta sonra yine heyecan içinde Moskova'yı aradı. "Başardık!" diye bağırды, "Cengiz Kağan'ı bulduk!" "Güzel," dedi Moskova'dan gelen ses, "Onun gerçekten Cengiz Kağan olduğuna eminsiniz, değil mi?" "Kesinlikle!" diye yanıtladı, "Cengiz Kağan olduğunu itiraf etti!" (Evening Star, 6 Mart 1955, s. 2).

Burada elbette mizah unsuru Cengiz Kağan değil, Sovyet sisteminin baskıcılığı üzerine kurulmuştur. Yine de yaşayan bir kişiye çoktan ölmüş biri olduğunu itiraf ettirirken kudretiyle ve korkutuculuğuyla meşhur Cengiz Kağan'ın seçilmesi dikkat çekicidir.

SONUÇ

19.-20. yüzyıllar dünya ölçeğinde köklü değişim ve dönüşümlere, iki dünya savaşına ve soğuk savaşa, hâkimiyetlerin aşınmasına ve yeni devletlerin kurulmasına tanıklık edilen ve tabiri caizse her şeyin çok çabuk değiştiği bir dönemdir. Bu değişim ve dönüşüm çağında söylem, siyasetin ikizi olarak yanında yer almış, onu meşrulaştırmış, gerekçelendirmiş, kabullendirmiştir. Dolayısıyla siyasetin değişimi, dönüşümü, söylemin de farklılaşması anlamına gelmiştir. Bununla beraber, herkesçe bilinen, genel kabul gören geçmişi değiştirmek mümkün ya da gerekli değildir. Tarihin günü anlamak için aydınlatma özelliği sıklıkla vurgulanırken ele alınan Cengiz Kağan'ın siyasal söylemde kullanımı örneğinin de açıkça gösterdiği üzere, bu ışık tutmada fenerin hangi kesitin üzerine odaklandığı, hâl ile geçmiş arasında kurulan paralellik ve süreklilik açısından büyük önem arz etmiştir. Başka bir ifadeyle, aynı tarihsel şahsiyeti zaman içerisinde değişen düşmanların sıfatlarını belirlemede kullanmak mümkün olmuştur. Birbirleriyle fiilen savaşmış kuvvetler dahi devrin ihtiyaçlarına binaen farklı zamanlarda aynı tarihsel şahsiyetle özdeşleştirilebilmiştir. Japonya ve Rusya örnekleri bunu açıkça göstermektedir.

Orta Çağcılık açısından değerlendirildiğinde, Cengiz Kağan örneği Orta Çağ'ın sadece ortak tarihsel figür ve olaylar etrafında yaratılan bir nostaljinin manipülasyonu amacıyla kullanılmadığını göstermektedir. Aynı zamanda ortak "ben" kimliğinin karşısına konumlandırılan "öteki" için de Orta Çağ, âdeta zihinsel bir haritalandırmanın koordinat belirleyicisi olarak iş görmüş gibi görünmektedir. Bu bağlamda inşa edilen "benliğin" Orta Çağ'dan beri süreklilik arz ettiği ima olunan olumlu özellikleri öne çıkartılan figür (Aslan Yürekli Richard gibi) ve olaylarla (Haçlı Seferleri gibi) vurgulanırken onunla çelişen, çatışan "öteki" de barbarlığı, vahşeti, yarattığı dehşet ve arz ettiği tehditle aynı süreklilik hattına sahip olmuştur. Bu süreklilikler sayesinde "iyi" ve "kötü", "ben" ve "öteki" arasındaki mücadele, yalnız meşru olmakla kalmamış, aynı zamanda gereklilik hâlini almıştır.

"Ben" ve "öteki" algılarının en net dışavurumu, Batı ve Doğu, Beyaz Adam ve Sarı Adam argümanlarında görülür. Oryantalist Batı zihninin karşısına konumlandığı zalim ve tehditkâr Doğu, Cengiz Kağan'ın da ancak zincirin bir halkasını teşkil ettiği sürekli tehdidin kaynağı olarak sunulmuştur. Batı'nın medeni dünyayı temsil ettiği ve Beyaz Adam'ın da medenileştirme

misyonunu yüklediği inancına sahip bir dönem ve toplumda Sarı Adam onun antitezi olarak karşısında konumlandırılmıştır. Doğu'nun Batı'ya arz ettiği tehlikenin korkutucu boyutu, bu zihin dünyası için açıktır; mesele bu tehlikenin kimin liderliğinde birleşeceğinden ibarettir. Bu da Amerikan basınında açıkça görüldüğü üzere, devrin şartlarında Batı için tehditkâr görünen kişi ya da devletlerin Cengiz Kağan'ın ardılığıyla kodlanmasını getirmiştir. Değişmeyen ise Cengiz Kağan'ın temsil ettiği Doğu'nun zalimliğidir.

Bu aşamada Hitler, Batı Avrupa'nın kendi içinden çıkan bir Cengiz Kağan ardılı olarak farklı konumuyla dikkati çeker. Ancak Hitler'in Batı Avrupa zihin dünyasının kendi üretimi olması, Cengiz Kağan'ı onun da örneği olmaktan kurtaramamıştır. Cengiz Kağan, Hitler ve subaylarının örnek aldığı bir tarihsel şahsiyet olarak sunulmak suretiyle Hitler'in kendisi değilse de eylemleri *Doğululaştırılmıştır* denilebilir.

Extended Abstract

The 19th and 20th centuries were periods in which different manifestations of Medievalism shaped the sociopolitical climate, and at the same time, Medievalism-based discourses were affected by the political climate. In a sociopolitical climate where there were effective wars and tensions on a global scale, nation-based political organizations were sprouting, old political structures were eroding and new ones were flourishing, the consolidation of the definition of "self" and the construction of a common identity were based on the ideal types of the Middle Ages, while the formation of the definition of "other" was based on the "absolute villains" of the past. "Absolute evil" here is a reference to the threatening enemy that a historical figure represents, rather than to him. The purpose of this article is to exemplify and evaluate the use of medievalism in political discourse, based on its use as an element of political discourse in the context of medievalism, as seen in the use of Genghis Khan. Choosing Genghis Khan as the object of political discourse is a conscious choice. It is seen that Genghis Khan was objectified in a wide range of political discourse in the United States newspapers during the period under consideration. Apparently, this is related to the breadth and duration of the historical influence of Genghis Khan and the state he founded, as well as the fact that Genghis Khan was associated with fear and brutality starting from his time.

It should be noted that among the newspaper articles excluded from the study, in addition to the texts regarding the historical personality of Genghis Khan, there are also articles praising his military capabilities and achievements, but in such texts, Genghis Khagan is not reduced to the object of political discourse. Therefore, such texts were excluded from the review. The fact that the samples in the study were limited in terms of quantity was due to the fact that in terms of quality, articles of the same nature, or even texts that were exact repetitions or versions of each other, appeared in different newspapers in the same period. In the face of this situation, it has been sufficient to quote and analyse the articles exemplifying the issues identified under certain headings appearing in the chronological classification.

As a research method, the articles in which Genghis Khan was mentioned in the American press archive were identified, collected, and subjected to a preliminary evaluation and classification. Then, a general evaluation of these writings was made in the context of medievalism. When the articles are listed historically, it is understood that the issues emphasized and, accordingly, the general way in which Genghis Khan is presented are automatically categorized. This process of spontaneous classification, along with the periodic use of medievalism, also revealed the change in the use of the selected sample (Genghis Khagan) according to the political conjuncture. An important point that draws attention in the articles in the American press that embrace the medievalist thought-art movement is that it is clearly evident that the United States is an extension of the Western European mental world on issues such as orientalism, East-West relations, and the Eastern problem. Moreover, the arguments used when establishing the East-West opposition in the relevant articles in the American press during the period under discussion and the historical figures referred to reveal that this mental continuity is related to the adopted cultural heritage.

Siyasal Söylemde Orta Çağ'ın Kullanımı: Cengiz Kağan Örneği

Among the results achieved in the use of Genghis Khan in political discourse in the American press of the 19th-20th century, it is important that medievalism served as the coordinate determinant of a mental mapping for the "other" positioned against the common "self" identity. The clearest expression of the perceptions of self and other is seen in the arguments of West-East and White Man - Yellow Man. The frightening dimension of the danger posed by the East to the West is clear to this mindset; the issue is under whose leadership this danger will unite. As we clearly see in the American press, this led to the coding of people or states that seemed threatening to the West under the conditions of the period with the succession of Genghis Khan. What does not change is the cruelty of the East represented by Genghis Khan. This continuity not only provides a legitimate understanding of the struggle between good and evil, self and other, but also imposes it as a necessity. At this stage, Hitler draws attention with his different position as a successor of Genghis Khan coming from within Western Europe. However, the fact that Hitler was the own creation of the Western European mental world did not save Genghis Khan from being his example. By presenting Genghis Khan as a historical figure that Hitler and his officers took as an example, it can be said that Hitler's actions, if not Hitler himself, were Easternized.

KAYNAKÇA

Baumgartner, J. C. (2019). "Introduction," *American Political Humor, Masters of Satire and Their Impact on U.S. Policy and Culture*. C. I, Ed. Jody C. Baumgartner, California, Colorado: ABC-CLIO, xxi-xxv.

Bergson, H. (2014). *Gülme*. Çev. Devrim Çetinkasap, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Dallmayr, F. (1987). "The Discourse of Modernity: Hegel and Habermas," *The Journal of Philosophy*, C. 84, no 11, Eighty Fourth Annual Meeting American Philosophical Association, 682-692.

Detroit Evening Times, 23 Eylül 1941, *Chronicling America: Historic American Newspapers*. Lib. of Congress. <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn88063294/1941-09-23/ed-1/seq-2/>

Elliott, A.B.R. (2017). *Medievalism, Politics and Mass Media, Appropriating the Middle Ages in the Twenty-first Century*. Cambridge: D.S. Brewer.

Evening Star (15 Temmuz 1938). *Chronicling America: Historic American Newspapers*. Lib. of Congress. <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn83045462/1938-06-15/ed-1/seq-7/>

Evening Star (7 Kasım 1948). *Chronicling America: Historic American Newspapers*. Lib. of Congress. <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn83045462/1948-11-07/ed-1/seq-100/>

Evening Star (30 Aralık 1948). *Chronicling America: Historic American Newspapers*. Lib. of Congress. <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn83045462/1948-12-30/ed-1/seq-6/>

Evening Star, The Sunday Star (12 Şubat 1950). *Chronicling America: Historic American Newspapers*. Lib. of Congress. <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn83045462/1950-02-12/ed-1/seq-52/>

Evening Star (6 Mart 1955). *Chronicling America: Historic American Newspapers*. Lib. of Congress. <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn83045462/1955-03-06/ed-1/seq-113/>

Ganim, J.M. (2005). *Medievalism and Orientalism, Three Essays on Literature, Architecture and Cultural Identity*. New York: Palgrave Macmillan.

Henderson Daily Pispatch (2 Aralık 1939). *Chronicling America: Historic American Newspapers*. Lib. of Congress. <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn91068401/1939-12-02/ed-1/seq-4/>

Imperial Valley Press (1 Ağustos 1938). *Chronicling America: Historic American Newspapers. Lib. of Congress.* <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn92070146/1938-08-01/ed-1/seq-4/>

Jones, D. (2024). *Taht ve İktidar, Orta Çağ'ın Yeni Tarihi*, Çev. Gaye Yavuzcan, İstanbul: Kronik Yayınları.

Kamenetsky, C. (1972). "Folklore as a Political Tool in Nazi Germany," *The Journal of American Folklore*, C. 85, No. 337, 221-235.

Kaufmann, A.S. ve Sturtevant, P. B. (2020). *The Devil's Historians, How Modern Extremists Abuse the Medieval Past*. Toronto, Buffalo, Londra: University of Toronto Press.

Kinoshita, S. (2007). "Deprovincializing the Middle Ages," *The Worlding Project, Doing Cultural Studies in the Era of Globalization*, Ed. Rob Wilson ve Christopher Leigh Connery, California: New Pacific Press.

Simmons, C.A. (2011). "Romantic Medievalism," *The Cambridge Companion to Medievalism*. Ed. Louise D'Arcens, Cambridge, Cambridge University Press, 103-118.

Sturtevant, P.B. (2018). *The Middle Ages in Popular Imagination, Memory, Film and Medievalism*. Londra, New York, Oxford: Bloomsbury Academic.

The Bismarck Tribune (28 Ocak 1919). *Chronicling America: Historic American Newspapers. Lib. of Congress.* <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn85042243/1919-02-28/ed-1/seq-6/>

The Central Nevedan (2 Şubat 1888). *Chronicling America: Historic American Newspapers. Lib. of Congress.* <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn86076270/1888-02-02/ed-1/seq-2/>.

The Chattanooga News (1 Mart 1919). *Chronicling America: Historic American Newspapers. Lib. of Congress.* <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn85038531/1919-03-01/ed-1/seq-9/>

The CIO News (27 Mart 1944). *Chronicling America: Historic American Newspapers. Lib. of Congress.* <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn89060376/1944-03-27/ed-1/seq-8/>

The Hawaiian Star (15 Ağustos 1900). *Chronicling America: Historic American Newspapers. Lib. of Congress.* <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn82015415/1900-08-15/ed-1/seq-5/>

The Independent (8 Haziran 1895). *Chronicling America: Historic American Newspapers. Lib. of Congress.* <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn84020096/1895-06-08/ed-1/seq-4/>

The Indianapolis Journal (4 Ocak 1895). *Chronicling America: Historic American Newspapers. Lib. of Congress.* <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn82015679/1895-01-04/ed-1/seq-6/>

The Mirror (13 Eylül 1900). *Chronicling America: Historic American Newspapers. Lib. of Congress.* <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn90060762/1900-09-13/ed-1/seq-2/>

The Nome Nugget (4 Şubat 1938). *Chronicling America: Historic American Newspapers. Lib. of Congress.* <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn84020662/1938-02-04/ed-1/seq-3/>

The Oasis (1 Ocak 1898). *Chronicling America: Historic American Newspapers. Lib. of Congress.* <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn85032933/1898-01-01/ed-1/seq-6/>

The Oasis (13 Eylül 1894). *Chronicling America: Historic American Newspapers. Lib. of Congress.* <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn85032933/1894-09-13/ed-1/seq-4/>

The Oskaloosa Herald (10 Aralık 1903). *Chronicling America: Historic American Newspapers. Lib. of Congress.* <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn87058308/1903-12-10/ed-1/seq-1/>

The Tacoma Times (24 Ekim 1940). *Chronicling America: Historic American Newspapers. Lib. of Congress.* <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn88085187/1940-10-24/ed-1/seq-7/>

Siyasal Söylemde Orta Çağ'ın Kullanımı: Cengiz Kağan Örneği

The Washington Times (26 Ekim 1937). *Chronicling America: Historic American Newspapers. Lib. of Congress*. <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn84026749/1937-10-26/ed-1/seq-6/>

The Weiser Signal (30 Ağustos 1900). *Chronicling America: Historic American Newspapers. Lib. of Congress*. <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn89055091/1900-08-30/ed-1/seq-3/>

Washburn, P.S. (2008). "Washington Post," *Encyclopedia of American Journalism*. Ed. Stephen L. Vaughn, New York, Londra: Routledge, 576-579.

 SUITDER SÖZ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ Sakarya University Journal of Humanities and Social Sciences	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

SUITDER

SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ

Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sayı/Issue	62-Aralık 2024/ 62-December 2024
Makale Bilgisi/ Article Info	Araştırma Makalesi/ Research Article
Başvuru Tarihi/ Submitted Date:	9 Temmuz 2024
Kabul Tarihi/ Accepted Date:	12 Eylül 2024
Atıf/Citation:	Koçak, M. E. (2024). Timurlularda Bahçe Kültürü: Semerkant Örneği (1370-1405). <i>Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi</i> . 453-462
DOI:	10.35237/suitder.1513445
Benzerlik / Similarity: %	%2

Timurlularda Bahçe Kültürü: Semerkant Örneği (1370-1405)*

Garden Culture in the Timurids: The Case of Samarkand (1370-1405)

Muhammed Emin KOÇAK**

Öz

Kurucusu Emîr Timur'un adıyla anılan Timurlular Devleti'nde (1370-1507) hükümdarlar, hâkimiyeti altına aldıkları şehirleri imar etmiş, sosyal ve dinî yapılar meydana getirerek Timurlu şehirlerinin sosyokültürel ve sosyoekonomik gelişmelerine katkıda bulunmuşlardır. Emîr Timur, başkent olarak Semerkant'ı seçmiş ve hayatının çoğunu seferlerde geçirmesine rağmen başkentini döneminin ticari, sanatsal ve bilimsel anlamda bir cazibe merkezi hâline getirmiştir. O, Semerkant'ta cami, medrese, saray ve türbe gibi gösterişli yapılar yaptırmasının yanı sıra şehrin dışında birden fazla bahçe de yaptırmıştır. Çalışmanın ana problemi bahçelerin neden inşa edildiği, kullanım alanları ve içerisinde ne tür yapılar barındırdığı sorusudur. Bu doğrultuda Emîr Timur döneminde yapılan bahçelerin hükümdar ve hanedan üyelerinin yaşam alanı oldukları ortaya konulmuştur. Çalışmada sadece Semerkant'ta Emîr Timur tarafından yaptırılan bahçeler, kaynaklar ve araştırma eserler çerçevesinde incelenmiştir. Daha sonra bahçelerin muhtelif kullanım alanlarından bahsedilerek devlet adamları, elçiler ve halkın da çeşitli zamanlarda bahçelerde bulunduğu açıklanmıştır. Ayrıca söz konusu dönemde meydana getirilen bahçelerin içeriğinin dikkat çekici bir şekilde tasarlandığı ve bahçelerin Timurlu toplumunun bir sosyalleşme alanı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mâverâünnehir, Timurlular, Timur'un Bahçeleri, Bağ-ı Şimal, Bağ-ı Çınar.

Abstract

In the Timurid State (1370-1507), which named after its founder Amir Timur, the rulers contributed to the socio-cultural and socio-economic development of the Timurid cities by creating social and religious structures that built the cities they dominated. Amir Timur chose Samarkand as his capital and although he spent most of his life in campaigns, he made Samarkand a center of attraction in the commercial, artistic and scientific sense of his time. In addition to building ostentatious structures such as mosques, madrasahs, palaces and tombs in Samarkand, Emir Timur also built more than one garden

* Bu çalışma Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi tarafından 27-28 Mayıs 2021 tarihinde düzenlenen Geçmişten Günümüze İslâm Şehirciliğinin Tezahürleri III adlı sempozyumda sunulan ve basılmayan bildirinin yeniden düzenlenmiş halidir.

** Dr., Ankara/TÜRKİYE, E-Posta: emin.kocak0@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7536-7956.

outside the city. The main problem of the study is the question of why the gardens were built, their usage areas and what kind of structures they contain. In this direction, it was seen that the gardens built during the reign of Amir Timur were the living spaces of the rulers and dynasty members. In the study, only the gardens built by Amir Timur in Samarkand were examined by using main sources. Later, various uses of the gardens were mentioned and it was revealed that statesmen, ambassadors and people were also in the gardens at miscellaneous times. In addition, it was concluded that the content of the gardens created during the reign of Emîr Timur was designed in a remarkable way and that the gardens were a socialization area of the Timurid society.

Keywords: Transoxania, Timurids, Gardens of Timur, Bagh-i Shimal, Bagh-i Chanar.

GİRİŞ

Semerkant, Ceyhun Nehri'nin kuzey ve doğusunda yer alan Mâverâünnehir coğrafyasında bulunmaktadır. İslâm coğrafyacıları Ceyhun (Amuderya) ve Seyhun (Siriderya) nehirleri arasında kalan bölgeye *nehirin öte tarafı* anlamına gelen Mâverâünnehir ismini vermişlerdir. Semerkant'ın batı kısmında Buhara, doğusunda Üsrûşene, kuzey ve kuzeydoğusunda Şâs (Taşkent) ve İsbîcâb, güneyinde ise Keş (Kiş) ve Nesef (Nahşeb) şehirleri yer almaktadır (Şeşen, 2001, s. 2; Bosworth, 1986, s. 852; Schaeder-Bosworth, 1995, s. 1031; Strange, 2010, s. 463; Aydınli, 2011, s. 54-55; Yörükân, 2013, s. 78-84). 2500 yıllık geçmişe sahip bir Türk şehri olan Semerkant, Zerefşân Nehri'nin güney kısmında kurulmuştur ve zamanımıza kadar ulaşan kalıntılara Efrâsiyâb adı verilmektedir. Şehrin MÖ 535 yılında Cyrus tarafından kurulduğu, Büyük İskender zamanında "Maracanda", Çin kaynaklarında ise "Sa-mo-kian", "K'ang" ve "Si-wan-kin" olarak ifade edildiği görülmüştür. (Bunbury, 1987, s. 135; Aydınli, 2011, s. 88-97; Çeşmeli, 2002, s. 58-59; *Han Hanedanı Tarihinde Batı Bölgeleri*, 2012, s. 15; Golden, 2011, s. 20; *Çin Kaynaklarında Türkler*, 2015, s. 51; Mau-Tsai, 2019, s. 82). Semerkant isminin kökeni ve ilk kullanımı hakkında çeşitli görüşler olsa da şehrin isminin Himyerîlerin (MÖ 115- MS 535) hükümdarlarından Şemir b. Yer'îş'den geldiği düşünülmektedir (Aydınli, 2011, s. 89-90; Alyılmaz, 2002, s. 307). Büyük Türk müellifi Kâşgarlı Mahmud ise *Divanü Lûgati't Türk* adlı eserinde Semerkant için "Semiz Kent" (büyük/zengin şehir) ifadelerini kullanmıştır (Kâşgarlı Mahmud, 1985, s. 150).

1. Timurlular Dönemine Kadar Türklerde Bahçe Kültürüne Dair Genel Bir Değerlendirme

Timurlulardan önce Türklerde nasıl bir bahçe kültürünün olduğunun genel bir şekilde ifade edilmesi konuya bütüncül olarak bakma açısından önem arz etmektedir. Bahçe kelimesinin kökeni Farsça "bahçe" kelimesinden gelmekte olup anlamı "küçük bağ"dır. Bahçeciliğin en eski örneklerinin Mezopotamya, Mısır ve İran coğrafyalarında görüldüğü ifade edilmektedir. Kadim bir millet olan Türkler de bahçeciliğe ilgi duymuş ve Türk bahçeleri dönemin coğrafyası, iklim koşulları, sosyal ve kültürel şartlarına bağlı olarak meydana gelmiştir (Evyapan, 1991, s. 477-478; Tazebay- Akpınar, 2010, s. 245). IX. yüzyıl Arap seyyahı Temim İbn Bahr, 821 yılı civarında Uygurların başkenti Ordu Balık'a yaptığı seyahatte şehrin etrafında ekili toprakların olduğunu ve gelişmiş bir tarımsal üretimin varlığını ifade etmiş (Minorsky, 1948, s. 283; Taşağıl, 2020, s. 20-22), benzer şekilde Çin elçisi Wang Yen-Te de Uygurların Doğu Türkistan'da meyve bahçelerinin olduğunu aktarmıştır (İzgi, 1989, s. 57).

Türklerin Müslüman olması ve yerleşik hayata geçmesiyle beraber bahçecilik faaliyetlerinde artış görülmüştür ki Türkistan'da Türk Hakanlığı (Karahanlı) hükümdarı Şemsü'l Melik Han'ın (ö.1079) Buhara'da Şemsâbâd adında bir şehir kurup şehrin içerisinde büyük miktarda para harcayarak saray, havuz, meyve ve sebze ağaçlarının bulunduğu bahçeler yaptırdığı bilinmektedir. Ayrıca bu dönemde Semerkant ve Buhara gibi şehirlerdeki bahçelerin içerisinde selvi ağaçlarından yontularak yapılan vahşi hayvan heykellerinin süs olarak kullanıldığı aktarılmıştır (Esin, 1968, s. 171-172; Yazıcı, 1992, s. 85; en-Narşahî, 2013, s. 43; Kayhan, 2016, s. 42).

Gazneliler (963-1186) Dönemi'nde Gazne, Belh, Nişabur ve Herat gibi büyük şehirlerde bahçeler kurulduğu görülmekte olup Sultan Mahmud'un (ö.1030) Gazne'de birçok saray ve Bağ-ı Mahmûdî gibi

bahçeler yaptırdığı ifade edilmiştir. Sultan Mesud (ö.1041) ise Herat'ta Bağ-ı Adnanî köşkünde havuz ve bahçeler yaptırmış, burada içkili ve müzikli eğlenceler düzenlemiştir. Köşkün içinde bulunan evin duvarlarına baştan aşağı kadınlı erkekli resimler çizdirerek bahçelerin içine birçok ağaç diktirmiştir. Zikredilen dönemde Belh'de Bağ-ı Bozorg, Bağ-ı Firûzî ve Nişâbûr'da içerisi kıymetli halılarla döşenmiş Bağ-ı Şâdyâh'ın isimli bahçelerin yapıldığı da görülmektedir (Beyhakî 2019, s. 33,106, 244, 268, 326; Merçil, 1989, s. 93-94; Şahin, 2013, s. 444).

Selçuklular zamanında Türk bahçe kültürü büyük bir gelişim kaydetmiş ve özellikle Anadolu'da içerisinde bahçelerin yer aldığı, devlet işlerinin görüşülüp elçi kabullerinin de yapıldığı büyük ve ihtişamlı saraylar meydana getirilmiştir. Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'ın (ö.1192), Konya'da bazı evlerin bahçelerini mermerden kadın-erkek heykelleriyle süslediği ifade edilmiştir (Kafesoğlu, 1972, s. 160; Turan, 2009, s. 400). Sultan I. Alâeddin Keykubad (ö.1237) tarafından Kayseri'nin dışında 1224-1226 arasında inşa edilen Keykûbadiye Sarayı önemlidir. Sarayın içi muhtelif çini işlemleri ve taş kabartmalarıyla süslenmiş; çadır, köşk, güller ve meyve ağaçlarıyla çevrili bahçeler ve havuzlar yapılmıştır (İbn Bîbî, 1996, s. 321-324; Aslanapa, 1964, s. 19-40; Çayırdağ, 2004, s. 242). Aynı şekilde Kayseri'de Sultan I. Alâeddin Keykubad tarafından 1227 civarında yaptırılan Kûbadâbâd Sarayı'nda göz alıcı bahçelerden, meyve ağaçlarından ve havuzlardan olduğundan bahsedilerek bazı Selçuklu bahçelerinde tarımsal üretim yapıldığı bilgisi aktarılmıştır (İbn Bîbî, 1996, s. 362-364; Redford, 2006, s. 294-299; Metin, 2020, s. 117). Dolayısıyla Selçuklular Dönemi'nde meydana getirilen bahçelerin birden fazla amaç için kullanıldığı ve bahçelerin genellikle bir saray etrafında konumlandırıldığı söylenebilir.

Hârizmşahlar Dönemi'nde de Kazvin, Merv, Belh, Buhara ve Semerkant gibi büyük şehirlerde içerisi ağaçlar ve güllerle dolu bahçelerin yapıldığı görülmektedir ki halkın bazen söz konusu bahçelerde şenlikler düzenleyerek eğlendikleri ve bahçelerden istifade ettikleri görülmektedir (Abûl-Farac, 1987, s. 512; Cüveynî, 2013, s. 147, 152-154; Kafesoğlu, 1984, s. 186; Dursun, 2015, s. 25; Ülkütaşır, 1966, s. 622). Bu bağlamda, Timurlular Dönemi'ne kadar Türklerde içerisinde meyve ağaçları, gül bahçeleri, havuzlar, saraylar, muhtelif taş veya ağaçlardan faydalanılarak süslenen, zengin iç dekorasyona sahip ve genellikle şehirlerin dışında konumlanan bir Türk bahçe kültürünün olduğu ortadadır.

2. Emîr Timur Dönemi'nde (1370-1405) Başkent Semerkant'a Genel Bir Bakış

Timurlu hanedanının kurucusu olan Emîr Timur (1336-1405)'un başkent olarak seçtiği Semerkant'ın gelişimine ve şehirde yaşanan dönüşüme dair genel bir değerlendirme, söz konusu dönemde inşa edilen bahçelerin hangi şartlarda ve ne amaçla meydana getirildiğini anlama noktasında önemlidir. Hükümdar, 1370 yılında iktidarı ele geçirdiğinde yaptığı ilk iş Semerkant'ın huzur ve asayişini sağlamak olmuştur. Kaynaklar onun, Semerkant'ta köşk, saray ve altın işlemleri binalar yaptırdığından bahsederek söz konusu imar faaliyetleri neticesinde "Semerkant'ın dünya şehirlerinin arasında yerini aldığından ve şöhretinin tüm dünyaya yayıldığından" bahseder (Yezdî, 2013, s. 99; Şâmî 1987, s. 73). Emîr Timur'un bu faaliyetleri sahip olduğu imparatorluk ideolojisinin bir yansımasıdır. Nitekim ona atfedilen, "Dünya iki hükümdarın sahip olabileceği kadar büyük ve değerli değildir. Tanrı nasıl bir ise Sultan da bir tane olmalıdır" ifadesi (Yüksel, 2015, s. 240) Semerkant'ı bir dünya başkenti hâline getirmeye yönelik faaliyetlerinin altında yatan en önemli etkidir.

Bu minvalde Emîr Timur'un Semerkant'ta eşi Saray Mülk Hanım¹ adına 1399 yılında inşa ettirdiği büyük Bîbî Hanım Cami (Gıyâseddin Ali-i Yezdî, 1379, s. 186-188; Golombek- Wilber, 1988, s. 256; Paskaleva, 2012, s. 81-98; Yakubovskiy, 2018, s. 40), hapishane görevi görüp imparatorluk hazinesinin korunduğu yer olan Gök (Kök) Saray (Bâbü, 1970, s. 56; Aka, 2005, s. 11) ve 1399 yılında inşasına başlanarak 1405'e kadar devam eden içerisinde medrese, hankâh ve türbelerin olduğu Gûr-ı Emîr (Yezdî, 2013, s. 436; Golombek-Wilber, 1988, s. 260-263; Clavijo, 1993, s. 169; Merefat, 1992, s. 35-38), Semerkant'ta Timurlu yapılarının önde gelen örneklerindedir. Söz konusu zamanda Hz.

¹ Cengiz Han soyundan olan Saray Mülk Hanım, Emîr Timur'un haremde baş hatundur (Koçak, 2020, s. 26).

Peygamber'in amcasının oğlu Kusem b. Abbas'ın (ö.676) türbesinin bulunduğu Şah-ı Zinde yapılarının içerisine Timurlu hanedanının erkek ve kadın üyeleri tarafından birçok türbe yaptırılmıştır (Beksaç, 2010, s. 267-269).

Zikredilen dönemde Semerkant'ta çarşı, sulama kanalları ve birçok dükkân da yapılmıştır. Şehirdeki bu imar faaliyetleri dönemin esirlerinin ve elçilerin de ilgisini çekmiştir. Johannes Schiltberger, "Semerkant'ın büyük ve ihtişamlı bir şehir olduğundan" bahsetmiştir (Schiltberger, 1997, s. 115). 1404 yılında Emîr Timur'la görüşen İspanyol elçisi Ruy Gonzales de Clavijo; "Semerkant'ın her tarafında bahçe ve evlerin olduğunu, hükümdarın emriyle büyük bir çarşı yapıldığını, dükkanların geniş yer kapladığını, çarşılarda zengin malların yer aldığını ve şehirde alanında yetkin birçok sanatkarların olduğunu" detaylı bir şekilde tasvir eder (Clavijo, 1993, s. 139, 171-175, 177).

Emîr Timur zamanında şehirde yapılan geniş çaplı mimari eserler, ticari faaliyetler ve ele geçirilen yerlerden getirilen onlarca alim ve zanaatkarlar sayesinde Semerkant, sosyoekonomik ve sosyokültürel anlamda büyük bir gelişim göstermiştir. Onun Semerkant'a getirdiği din adamlarının varlığı, sarayında alimleri himaye etme politikası, Abdullah et-Teftâzânî (ö.1390) ve Seyyid Şerîf el-Cürçânî (ö.1413) gibi dönemin ünlü alimlerinin huzurunda ilmî tartışmalarda bulunması (Yüksel, 2009, s. 85-95), zamanın kültürel gelişiminin ve entelektüel hayatının ulaştığı boyutu göstermesi açısından önemlidir. Hükümdar tarafından bilinçli bir şekilde meydana getirilen söz konusu tüm bu faaliyetler Semerkant'ta bir Timurlu medeniyetinin doğmasına olanak sağlamış ve zikredilen medeniyetin gelişimi diğer Timurlular tarafından devam ettirilerek yabancı araştırmacıların eserlerinde "Timurlu Rönesans'ı" (Dale, 1998, s. 43; Darling, 2007, s. 58-60; Roux, 2018, s. 54-98; Sun Kim, 2018, s. 14; Golden, 2011, s. 91) şeklinde yer almıştır.

3. Emîr Timur'un Semerkant'taki Bahçeleri

Emîr Timur, Semerkant'ta şehrin dışında yer alan birçok bahçe yaptırmıştır. Clavijo sokaklarında dolaştığı Semerkant'ı, "içinden ve dışından birçok su kanalı geçen bağ ve bahçeler ile çevirili" bir şehir şeklinde tasvir eder (Clavijo, 1993, s. 176). Barthold ise, Emîr Timur'un "Semerkant ve çevresinde yeni su kanalları yaptırdığını veya eski kanalların onarıldığını" söyler (Barthold, 2020, s. 116). Timurlu bahçelerinin düzeninin genel olarak İran bahçe geleneğinden geldiği ifade edilmiş olup ortadan dik bir şekilde birbirine keserek "çar-bâğ" (Çehâr Bağ)² olarak adlandırılan bu tarz, içerisinde su kanalı, ağaçlar ve gölgelenmiş yollar barındırır. Bahçelerin ortasında genellikle büyük çadır ve havuz bulunmaktadır (Evyapan, 1991, s. 480-481; Gronke, 1992, s. 19; Golombek, 1995, s. 137).

Her ne kadar Timurlu bahçelerinde İran etkisi yoğun bir şekilde hissedilse de Timurlular Dönemi'ne kadar Mâverâünnehir bölgesindeki Semerkant ve Buhara gibi büyük şehirlerde gelişmiş bir Türk bahçecilik anlayışının bulunduğu yukarıda ifade edilmiştir. Başta Emîr Timur olmak üzere ardılları (Subtenly, 2007, s. 130; Köksal, 2022, s. 106-121) tarafından meydana getirilen bahçelerin Timurlulardaki konargöçer³ anlayışının bir ürünü olduğu ve bahçelerin içerisinde yer alan geniş çadırların konargöçer yaşamı hatırlattığı vurgulanmıştır. Ayrıca Timurluların çoğunlukla şehirlerden ziyade meydana getirdikleri bahçelerin içerisindeki saraylarda ve çadırlarda yaşadıkları da ifade edilmiştir (Gronke, 1992, s. 19-20; O'Kane, 1993, s. 253; Alan, 2006, s. 64-65).

Golombek, zikredilen dönemde meydana getirilen her bir bahçenin hanedan kadınlarıyla bağlantılı olduğunu ve bahçelerden büyük bir kısmının hükümdarın eşleri adına yapıldığını ifade ederek bu zamanda oluşturulan bahçelerin Timurlu hanedan kadınlarıyla olan ilişkisini vurgular (Golombek, 1995, s. 142-145). Emîr Timur zamanında kurulan bahçelerin önemli bir özelliği ise olabildiğince geniş olarak tasarlanmış olmalarıdır. İbn Arabşah, bahçenin içerisinde, bir atın kaybolduğunu ve tam 6 ay sonra bulunduğu söyler (İbni Arabşah, 2012, s. 442). Bu ifade abartılı bir yaklaşım sergilese de Emîr Timur'un çağdaşı olan bir müellif tarafından bahçelerin büyüklüğünün nasıl algılandığını göstermesi bakımından önemlidir.

² Dört bahçe veya dördü bahçe. Çehar, Farsçada "dört" anlamındadır.

³ Timurlularda konargöçerliğe dair bk. (Tombuloğlu, 2020, s. 459-468).

3.1. Bağ-1 Behişt

Emîr Timur dönemi kaynaklarında en erken tarihli bahçe olarak geçen Bağ-1 Behişt (باغ بهشت), hükümdarın emriyle 1378 yılında Semerkant'ın batı tarafında önceden var olan on iki bahçenin birleştirilip içine bir köşk inşa edilmesiyle kurulmuştur. Emîr Timur, Bağ-1 Behişt'i aynı tarihte evlendiği eşi Tuman Ağa için yaptırmış ve hükümdar, 1399 ve 1404 yıllarında zikredilen bahçeyi ziyaret etmiştir (Yezdî, 2013, s. 122, 435; Glombek, 1995, s. 140; Bâbü, 1970, s. 71).

3.2. Bâğ-1 Şimal

Semerkant'ın kuzey tarafından bulunan Bâğ-1 Şimal'in (باغ شمال) inşaatına 1397 yılında Emîr Timur'un emriyle başlanmış ve içerisinde bir köşk yapılmıştır. Bahçenin inşaatına hükümdarın Irak, Fars, Bağdat ve Şiraz'dan Semerkant'a gönderdiği ustalar yer almış ve ustaların başında imar faaliyetleriyle ilgilen beylerin bulunduğu aktarılmıştır. Hatta Emîr Timur'un bahçenin inşaatını bizzat kontrol ettiği, burada bir bina yapıldığı, binanın sütunlarının inşasında Tebriz'den getirilen mermerlerin kullanıldığı ve duvarlarının altın suyu ve laciverte boyandığı ifade edilmiştir. İnşa faaliyetleri tamamlandığında ise burada devlet adamları ve Timurlu hanedan üyelerinin katılımıyla eğlenceler düzenlenmiştir (Yezdî, 2013, s. 270). Bağ-1 Şimal, Miranşah'ın (ö.1408) kızı Bike Sultan (Woods, 1990, s. 33-42) için inşa edilmiştir. Hükümdar, 1397 yılında oğlu Şahrüh'u (ö.1447) Horasan'a vali olarak atadığında burada büyük bir ziyafet tertiplemiştir. Emîr Timur'un 1404 yılında Bâğ-1 Şimal'e giderek eğlenceler düzenlendiği de kaynaklarda yer almıştır (Yezdî, 2013, s. 271, 436; Golombek-Wilber, 1988, s. 176). Bu ifadeler, zikredilen dönemde bahçelerin farklı coğrafyalardan getirilen ustalar sayesinde zengin ve dikkat çekici bir içeriğe sahip olduğunu gösterir. Bahçelerin sadece hükümdar ve ailesinin yaşadığı yer olmadığı, burada dönemin önde gelen devlet adamlarının katılımıyla çeşitli ziyafetlerin düzenlenmesi bahçelerin Timurlu sosyal hayatındaki önemini de göstermektedir.

3.3. Bâğ-1 Dilguşây

Bâğ-1 Dilguşây (باغ دلگشای), Semerkant'ın doğusunda bulunan Kan-1 Gil çayırılığının güneyinde 1397 yılında Emîr Timur'un aynı tarihte evlendiği eşi Tükel Hanım için yapılmıştır. Bahçenin yapımına zamanın önemli mühendisleri ve ustaları katılmıştır. Dörtgen şeklinde planlanan bahçenin her tarafının uzunluğunun 1500 karı⁴ (750m) olduğu, bahçenin kapılarının ve kulelerin çinilerle süslendiği ve içerisinde meyve ağaçlarının yer aldığı büyük bir köşk yapılmıştır. Güllerin de yoğun olarak kullanıldığı bahçenin içerisinde ipekten çadırların olduğu, Bâğ-1 Dilguşây'dan Semerkant'ın Firuze kapısına kadar bir yol yaptırılıp yolun iki tarafına kavak ağaçlarının dikildiği, bahçenin duvarlarına hükümdarın hayatından ve savaşlarından birçok kesitin resmedildiği ifade edilmiştir (Şâmî, 1987, s. 205-252; Yezdî, 2013, s. 274-275; İbni Arabşah, 2012, s. 441; Clavijo, 1993, s. 144; Bâbü, 1970, s. 70-71; Hâfız-ı Ebrû, 1395, s. 824-825; Wilber, 1979, s. 129). Hükümdar Bâğ-1 Dilguşây'a çeşitli zamanda uğrayarak vakit geçirmiştir. 1399 yılında Hindistan Seferi dönüşünde Bâğ-1 Dilguşây'da bir eğlence düzenlemiş (Gıyâseddin Ali-i Yezdî, 1379, s. 184) ve 1404 yılında Yedi Yıllık Seferi'nin dönüşünde bir müddet kalarak ziyafetler vermiştir (Yezdî, 2013, s. 322, 436).

3.4. Bâğ-1 Nev

Emîr Timur'un Semerkant'ın dışında yaptırdığı bahçelerinin çoğunu gezen Clavijo, Bâğ-1 Nev'in (باغ نو), yüksek bir duvarla çevrili olduğunu, duvarların her köşesinde gösterişli kulelerin yapıldığını, bahçenin ortasında çiniler ile süslenmiş büyük bir köşk ve havuzun yer aldığını ifade ederek hükümdarın diğer bahçelerde olduğu gibi burada da elçilerle görüşüp ziyafetler verdiğini aktarır. Yezdî ise bu bahçenin her bir tarafının uzunluğu 1500 karı (750m) olarak içerisine bir köşk yapıldığını ve Bâğ-

⁴ Clausen, "karı" kelimesinin anlamının "dirsek" olduğunu ifade eder. Ancak çoğunlukla dirsek kısmından parmak uçlarına kadar olan uzaklığı belirten ölçü terimi olarak kullanıldığını söylemektedir (Clausen, 1972, s. 644-645). Kâşgarlı Mahmud, "karı" kelimesini evlenmeyi öğütleyen bir atasözünde kullanmıştır. Besim Atalay, "karı" terimini "arşın" olarak çevirmiştir. *Erngenge elig karı böz üm tikemes: "ergenin domu elli arşın bezden dikilmez veya ergene elli arşın bez don olmaz"* (Kâşgarlı Mahmud, 1985, s. 117).

ı Şimal'in güneyinde bulunduğunu söyler (Clavijo, 1993, s. 145-146; Yezdî, 2013, s. 436; Glombek, 1995, s. 138-139).

3.5. Diğer Bahçeler

Yukarıda zikredilen bahçelerin yanı sıra kaynaklarda Emîr Timur'un eşi Saray Mülk Hanım'ın ikamet ettiği Bâğ-ı Çınar (باغ چنار) zikredilebilir. Hükümdar, 1399 yılında Hindistan Seferi dönüşünde (Hâfız-ı Ebrû, 1395, s. 876; Gıyâseddin Ali-i Yezdî, 1379, s. 185) ve 1404 yılında Yedi Yıllık Seferi dönüşünde Bâğ-ı Çınar'ı ziyaret ederek birkaç gün kalmıştır (Şâmî, 1987, s. 253; Yezdî, 2013, s. 321, 435-436). Bâbü, söz konusu dönemde Bâğ-ı Nakş-i Cihân (باغ نقش جهان), adlı bir bahçenin yapıldığını, ancak kendi zamanında Bâğ-ı Nakş-i Cihân'ın tahrip olduğunu ve eski güzelliğini barındırmadığını ifade eder. Kaynaklarda Emîr Timur'un 1399 yılında Hint Seferi dönüşünde Bâğ-ı Nakş-i Cihan'a uğradığı dile getirilir (Şâmî, 1987, s. 253; Hâfız-ı Ebrû, 1395, s. 876; Bâbü, 1970, s. 71; Gıyâseddin Ali-i Yezdî, 1379, s. 185). Ayrıca 1399 yılında hükümdar tarafından ziyaret edilen Bâğ-ı Devletâbâd (باغ دولتآباد) (Hâfız-ı Ebrû, 1395, s. 875) ve 1404 yılında bir müddet kaldığı Bâğ-ı Bolend (باغ بلند), Emîr Timur döneminin bahçeleri olarak zikredilir (Şâmî 1987, s. 252; Yezdî, 2013, s. 436). Ek olarak Golombek ve Wilber, Bâğ-ı Gül ve Bâğ-ı Cihânümâ adlı bahçelerin de bu dönemde meydana getirildiğini ifade eder (Golombek-Wilber, 1988, s. 74).

SONUÇ

Emîr Timur döneminde yapılan bahçeler, Timurlularda konargöçer hayatın bir göstergesidir ve her şeyden önce hükümdar ve eşlerinin ikamet ettikleri bir yaşam alanıdır. Ancak söz konusu bahçeler salt hükümdar ve ailesine ait olmamış, başta dönemin devlet erkânı olmak üzere sıradan halk tarafından da kullanılmıştır. Zengin ve fakir ayrımı olmaksızın bahçelerin halk tarafından kullanımı eski Türklerden bu yana Türk kültüründe var olan sosyal devlet anlayışının yansımasıdır. Bu durum, Türk kültürünün devamlılığının da önemli bir örneğini teşkil etmektedir. Hükümdarın yaptırdığı bahçeleri, Timurlu toplumundaki her insanın kullanabilmesi ve burada vakit geçirmesi, bahçelerin sosyal alandaki sahip olduğu yeri göstererek bu dönemde bahçelerin insanların sosyalleşme alanı olarak kullanıldığını ortaya koyar. Timurlu bahçelerinin içerisindeki meyve ağaçları, havuzlar, çinilerle süslenmiş köşkler ve görkemli çadırlar, Emîr Timur döneminin zenginliğini ve ihtişamını ortaya koymaktadır. Hükümdarın büyük seferleri sayesinde elde ettiği ganimetleri başkentine göndermesi ve sanatkârların zorunlu göçe tabi tutulması hem Semerkant'ın hem de bahçelerin gösterişli bir şekilde imarına olanak sağlayarak Semerkant âdeta bir bahçeler şehrine dönüştürülmüştür. Sonuç olarak Emîr Timur tarafından Semerkant'ta meydana getirilen bahçeler, Timurlularda bir bahçe kültürünün oluşmasına imkân sağlamış ve söz konusu kültür, Timurluların sonuna kadar zengin bir şekilde varlığını sürdürmüştür.

Extended Abstract

The ancient Turkish city of Samarkand, which has a history of 2500 years, has been under the rule of many states in the historical process. The Turks, an ancient nation, were interested in gardening and Turkish gardens developed depending on the geography, climatic conditions, social and cultural conditions of the period. During the reign of Amir Timur, Samarkand was among the leading capitals of the time. In the Timurid State (1370-1507), which named after its founder Amir Timur, the rulers contributed to the socio-cultural and socio-economic development of the Timurid cities by creating social and religious structures that built the cities they dominated. Amir Timur chose Samarkand as his capital and although he spent most of his life in campaigns, he made Samarkand a center of attraction in the commercial, artistic and scientific sense of his time. In addition to building ostentatious structures such as mosques, madrasahs, palaces and tombs in Samarkand, Amir Timur also built more than one garden outside the city. The main problem of the study is the question of why the gardens were built, their usage areas and what kind of structures they contain. In this direction, it was seen that the gardens built during the reign of Amir Timur were the living spaces of the rulers and dynasty members. In the study, only the gardens built by Amir Timur in Samarkand were examined by using main sources. Later, various uses of the gardens were

mentioned and it was revealed that statesmen, ambassadors and people were also in the gardens at miscellaneous times. In addition, it was concluded that the content of the gardens created during the reign of Emîr Timur was designed in a remarkable way and that the gardens were a socialization area of the Timurid society. The layout of the Timurid gardens came from the Persian garden tradition. This tradition includes a water channel, trees and shaded paths. In the middle of the gardens there was usually a large tent and a pool. Although there was Iranian influence in the Timurid gardens, there was a developed Turkish horticultural culture in the big cities such as Samarkand and Bukhara in the Transoxania region until the reign of Amir Timur. Amir Timur also benefited from the Turkish garden culture that preceded him. The names of the gardens built by Timur in Samarkand were Bagh-i Bihisht, Bagh-i Shimal, Bagh-i Digusha, Bagh-i Naw, Bagh-i Dawlatabad, Bagh-i Chanar, Bagh-i Naqsh-i Jahan and Bagh-i Buland. The use of gardens by the people without distinction between rich and poor was an indication of the understanding of the social state that has existed in Turkish culture since the ancient Turks, which was an important example of the continuity of Turkish culture. Fruit trees, pools, pavilions decorated with tiles and magnificent tents in the Timurid gardens reveal the wealth and magnificence of the Amir Timurid period. An important feature of the gardens established during the reign of Amir Timur was designed to be as wide as possible. The gardens created by Amîr Timur and his successors, were a product of the nomadic understanding of the Timurids, and the large tents in the gardens emphasized the nomadic life. As a result, the gardens created by Amir Timur in Samarkand led to the formation of a garden culture in the Timurids, and this culture continued to exist richly until the end of the Timurids.

KAYNAKÇA

Aka, İ. (2005). "Emir Timur ve imar faaliyetleri", *Makaleler I*, S. Yalçın, Ş. Gedikli (Haz.). Ankara: Berikan Yayınları, 9-12.

Aka, İ. (2005). "Timur sadece bir asker mi idi?", *Makaleler II*, S. Yalçın, Ş. Gedikli (Haz.). Ankara: Berikan 113-130.

Alâeddin Atâ Melik Cüveynî. (2013). *Tarih-i cihan güşa*. Mürsel Öztürk (Çev.). Ankara: TTK

Alan, H. (2006). "Timurlularda hükümdar ve ailesi", *Tarih Boyunca Saray Hayatı ve Teşkilatı: Bildiriler (23 Mayıs 2005)*, İstanbul: Globus Dünya 63-77.

Alyılmaz, C. (2002). "Eski Türk şehirleri ve semerkant", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C.IX/XX, 303-311.

Aslanapa, O. (1964). "Kayseri'de Keykubadiye köşkleri kazısı", *Türk Arkeoloji Dergisi*, XIII-I, 19-40.

Aydınlı, O. (2011). *Semerkant tarihi (fethinden Sâmâniler'in yıkılışına kadar 93-389/711-999)*. İstanbul: İsam.

Barthold, W. (2020). *Moğol istilâsı devrinde Türkistan*. Seniha Sami Morali (Çev.). Gülnar Kara (Haz.). Ankara: TTK.

Barthold, W. (2020). *Türkistan medeniyet tarihinde sulama kültürü*. S. Erşahin- T. Abylov (Çev.). Ankara: Akçağ.

Beksaç, E. (2010). Şâh-ı Zinde. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. XXXVIII, 267-259.

Bosworth, C. E. (1986). *Mâ Warā' al-nahr. EP*. C.V, 852-859.

Bunbury, E. (1987). *A history of ancient geography*. London: Cambridge University.

Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: Clarendon.

Timurlularda Bahçe Kültürü: Semerkant Örneği (1370-1405)

Çayırdag, M. (2004). "Kayseri'de Selçuklu sarayları ve köşkleri", *Vakıflar Dergisi*, XXVIII, 237-264.

Çeşmeli, İ. (2002). "Semerkand şehrinin antik dönemden 19. yüzyıla kadar olan fiziksel gelişimi", *İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Yıllığı*, XV, 57-90.

Çin kaynaklarında Türkler: Han hanedanı tarihi Hsiung-nu monografisi. (2015). Ayşe Onat, Sema Orsoy, Konuralp Ercilasun (Çev.). Ankara: TTK.

Çin kaynaklarında Türkler: Han hanedanı tarihinde batı bölgeleri. (2012). Ayşe Onat (Çev.). Ankara: TTK.

Dale, S. F. (1998). "The legacy of the Timurids", *Journal of the Royal Asiatic Society(III)*, C.VIII/I, 43-58.

Darling, L. T. (2007). "The renaissance and the Middle East", *A Companion to the Worlds of the Renaissance*, Guido Ruggiero (Ed.). USA: Blackwell, 55-69.

Dursun, G. C. (2015). *Harizmşahlar devleti'nde ilmi hayat (1097-1231)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer en-Narşahî. (2013). *Târîh-i Buhârâ*. Erkan Göksu (Çev.). Ankara: TTK.

Ebû'l-Fazl Muhammed B. Hüseyin-i Beyhakî. (2019). *Târîh-i Beyhakî*. Necati Lugal (Çev.). Hicabi Kırılgaç (Haz.) Ankara: TTK.

Esin, E. (1968). "Orduğ: Başlangıçtan Selçuklulara kadar Türk hakan şehri", *Ankara Üniversitesi D.T.C. Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.VI/X-XI, 135-215.

Evyapan, G. (1991). Bahçe. *TDV İslâm Ansiklopedisi* C.IV, 477-481.

Gıyâseddin Ali-i Yezdî. (1379 h.ş.). *Sââdetnâme ya ruznâme-i gazavât-ı Hindustan*. İrec Afşar (Yay.). Tahran: Miras-ı Mektub.

Golden, P. B. (2011). *Central asia in world history*. Oxford. Oxford University.

Golombek, L. (1995). "The gardens of Timur: New perspectives", *Muqarnas*, XII, 137-147.

Golombek, L.- Wilber, D. (1998). *The Timurid architecture of Iran and Turan*. Princeton: Princeton University.

Gregory Abûl-Farac (Bar Hebraeus). (1987). *Abû'l-Farac Tarihi*. C.II, Ömer Rıza Doğrul (Çev.). Ankara: TTK.

Gronke, M. (1992). "The Persian court between palace and tent: From Timur to 'Abbas I", *Timurid Art and Culture: Iran and Central Asia in the Fifteenth Century*, Lisa Golombek and Maria Subtelney (Ed.). Leiden: Brill, 18-22.

Hâfız-ı Ebrû. (1395 h.ş.). *Zübdetü't- Tevârih-i Baysungurî*. C. II, Seyyid Kemal Hac Seyyid Cevâdî (Yay.). Tahran: İntişarat-ı Esatir.

İbn Bîbî. (1996). *El-Evamirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçukname)*. C.I, Mürsel Öztürk (Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı.

İbni Arabşah. (2012). *Acâibu'l Makdûr*. Ahsen Batur (Çev.). İstanbul: Selenge.

İzgi, Ö. (1989). *Çin elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur seyahatnamesi*. Ankara: TTK.

Kafesoğlu, İ. (1972). *Selçuklular*. İstanbul: Milli Eğitim.

Kafesoğlu, İ. (1984). *Harezşahlar devleti tarihi (485-618/1092-1221)*. Ankara: TTK.

Kâşgarlı Mahmud. (1985). *Divanü Lûgati't Türk*. Besim Atalay (Çev.). C. I, III. Ankara: TDK.

Kayhan, H. (2016). "Karahanlılarda şehirler ve şehircilik", *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk I*, Osman Köse (Ed.). Samsun: Canik Belediyesi, 37-49.

Kim, T. S. (2018). "The Renaissance revisited: from a silk road perspective", *Acta Via Serica*, C.III/I, 11-25.

Koçak, M. E. (2020). *Siyasi ve sosyal hayatta etkin bir güç: Timurlu hanedan kadınları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Köksal, O. (2022). "XV-XVI. Yüzyıllarda aşağı Türkistan ve Hindistan'da Timurlu-Babürlü bağ, bahçe ve mesire kültürü", *Geçmişten Günümüze Türkiye-Hindistan İlişkileri Uluslararası Sempozyumu: Bildiriler*, Y. Pustu, Uğur Cenk Deniz İ., A. Yürükçü (Haz.). Ankara: TTK, 101-125.

Marefat, R. (1992). "The heavenly city of Samarkand", *The Wilson Quarterly* C.XVI/ III, 33-38.

Mau-Tsai, L. (2019). *Çin kaynaklarına göre Doğu Türkleri*. Ersel Kayaoğlu, Deniz Banoğlu (Çev.). İstanbul: Selenge.

Merçil, E. (1989). *Gazneliler Tarihi*. Ankara: TTK.

Metin, T. (2020). *Selçuklu çağında yaşamak (Ortaçağda Türk şehri)*. İstanbul: Kronik Kitap.

Minorsky, V. (1948). "Tamim ibn Bahr's journey to the Uyghurs", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, 12/2, 1948, 275-305.

O'Kane, B. (1993). "From tents to pavilions: Royal mobility and persian palace design", *Ars Orientalis*, C. XXIII, 249-248.

Paskaleva, E. (2012). "The Bibi Khanum mosque in Samarqand: Its Mongol and Timurid architecture", *The Silk Road*, C.X, 2012, 81-98.

Redford, S. (2006). "Selçuklu sarayları, bahçeleri ve kırsal ortam". *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı (Mimarlık ve Sanat)*, Ali Uzay Peker (Çev.). C. II, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 291-303.

Roux, J.P. (2018). *Babur (Büyük Moğolların tarihi)*. Lale Arslan Özcan (Çev.). İstanbul: Dergâh

Ruy Gonzâles de Clavijo. (1993). *Anadolu orta asya ve Timur*. Ömer Rıza Doğrul (Çev.). İstanbul: Ses.

Schaeder, H. H.- Bosworth, C. E. (1995). *Samarkand. EP. C. VIII*, 1031-1034.

Schiltberger, Johannes. (1997). *Türkler ve Tatarlar arasında (1394-1427)*. Turgut Akpınar (Çev.). İstanbul: İletişim

Strange, G. L. (2010). *The lands of the eastern caliphate: Mesopotamia, persia and central asia from the Moslem conquest to the time of Timur*. New York: Cosimo Classics.

Subtenly, M. E. (2007). *Timurids in transition (Turko-Persian politics and acculturation in medieval Iran)*. Leiden- Boston: Brill.

Şahin, M. (2013). *Orta Çağda Herât bölgesi (Gaznelilerin Kuruluşundan Timurluların Yıkılışına Kadar) (961-1507)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.

Şâmî, Nizâmüddin. (1987). *Zafernâme*. Necati Lugal (Çev.). Ankara: TTK.

Şeşen, R. (2001). *İslâm coğrafyacılarına göre Türkler ve Türk ülkeleri*. Ankara: TTK.

Taşagıl, A. (2020). *Uygurlar (840'tan Önce)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Timurlularda Bahçe Kültürü: Semerkant Örneği (1370-1405)

- Tazebay, İ.– Akpınar, N. (2010). “Türk kültüründe bahçe”, *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, C. LIV, 243-253.
- Tombuloğlu, T. (2020). Timurlu Devleti’nde yaylak kışlak anlayışı, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, C.III/II, 459-468.
- Turan, O. (2009). *Türk cihân hâkimiyeti mefkûresi tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ülkütaşır, M. Ş. (1966). Eski Türklerde bahçe san’atı ve Türk bahçeleri”, *Türk Kültürü*, C.IV/XLIII, 1966, 620-628.
- Wilber, D. N. (1979). The timurid court: life in gardens and tents, *Iran*, XVII, 1979, 127-133.
- Woods, J. E. (1990). *The Timurid dynasty*. Bloomington: Indiana University.
- Yakubovskiy, A. (2018). *Timur ve Timurîler zamanında Semerkand*, Sabur Rasol, İlyas Kemaloğlu, (Çev.- Haz.). Ankara: TTK.
- Yazıcı, N. (1992). *İlk Türk İslâm devletleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- Yezdî, Şerefeddin Ali. (2013). *Zafernâme*. D. Ahsen Batur (Çev.). İstanbul: Selenge.
- Yörükân, Y. Z. (2013). *Ortaçağ Müslüman coğrafyacılarından seçmeler (Türklerin yaşadığı ve Türkler’e komşu olan bölgeler)*, M. Şeker, A. Ertuğrul, S. Özkaya, T. Koçyiğit (Haz.) İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Yüksel, M.Ş. (2009). *Timurlularda din ve devlet ilişkisi*. Ankara: TTK.
- Yüksel, M.Ş. (2015). Arap kaynaklarına göre Timur ve din, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIII, 239-258.
- Yüksel, M.Ş. (2017). “Ortaçağlarda beyin göçü ve etkileri: Timurlular örneği”, *OTAM*, XLI, 283-302.
- Zahîrüddîn Muhammed Bâbü. (1970). *Baburnâme, (Babur’un hatıratı)*, C. I, Reşit Rahmeti Arat (Çev.). İstanbul: Milli Eğitim.

 SUITDER SÖD İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ Sakarya University Journal of Humanities and Social Sciences	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	Etik Kurul Kararından muaftır.
Katılımcı Rızası:	Katılımcı yoktur.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	It is exempt from the Ethics Committee Approval
Informed Consent:	No participants.
Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest:	No conflict of interest.
Copyrights:	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.

YAZIM KURALLARI

YAZIM KARAKTERLERİ: Yazı karakteri “Palatino Linotype” olarak; yazı büyüklüğü ise “10 punto” olarak ayarlanmalıdır. Satır aralığı olarak “tek satır aralığı” kullanılmalıdır. Metin paragraflar şeklinde ve “her iki yana yaslı” olarak yazılmalıdır.

ANA BAŞLIK: Makale genel başlığının koyu renkte, sola yaslı ve 10 punto olarak yazılması gerekmektedir. Kullanılan kelimelerin ilk harfleri büyük, diğer harfler ise küçük olarak yazılmalıdır. Türkçe başlığın altına İngilizce başlık yazılmalıdır. Türkçe ve İngilizce başlıklar arasına satır boşluğu bırakılmadan, önce ve sonrası için “6 nk” boşluk bırakılmalıdır. İngilizce başlıkta yer alan kelimelerin ilk harfi büyük ve diğer harfleri küçük olarak yazılacaktır. İngilizce başlık italik, normal renkte (koyu değil), sola yaslı ve 10 punto olarak yazılmalıdır.

YAZAR BİLGİLERİ: Yazarın Ad ve SOYADI ortalı şekilde, koyu renkte, Palatino Linotype yazı türü ve 10 punto olarak yazılmalıdır. Yazarın sırasıyla akademik unvanı, e-posta adresi bir alt satıra, ortalı şekilde, İtalik ve 10 punto olarak tam ve açık bir şekilde yazılması gerekmektedir. Birden fazla yazar olması halinde diğer yazarlar da aynı şekilde alt alta eklenmelidir.

TÜRKÇE ÖZ VE ABSTRACT: Öz sonunda içeriğe uygun en az 3 ve en çok 5 adet “anahtar kelime” yer almalıdır. Özetin Abstract kısmı Türkçe özet metnin ve anahtar kelimelerin “İngilizce” çevirisi olarak hazırlanmalıdır. Bu kısımların başlıkları olan “Öz” ve “Abstract” kelimeleri ilk harfleri büyük diğerleri küçük harflerle, koyu renkle belirtilmelidir.

KAYNAK GÖSTERME BİÇİMİ

Kaynaklar Dipnot Şeklinde Belirtilmelidir.

-Metin içinde genel bir referans söz konusuysa ve metnin bütününe gönderme yapılıyorsa (yazarın soyadı, yıl) yazmak yeterlidir. Örneğin (Öztürk 2004).

-Belirli bir sayfadan alıntı yapılmış ya da ilgili fikirler belirli bir kısımdan alınmışsa kaynak, sayfasıyla birlikte şu şekilde yazılır: (Köker 1998, 42).

-Bir yazarın aynı tarihli eserleri şu şekilde yazılır: (Zizek 2009a) ve (Zizek 2009b).

-Yazar sayısı üç ile beş arasında ise, ilk göndermede tüm isimler yazılır, daha sonra sadece ilk yazarı belirtmek yeterlidir. Örneğin, kaynak ilk geçtiğinde (Kejanlıoğlu, Adaklı ve Çelenk, 2004) sonraki geçtiğinde (Kejanlıoğlu vd., 2004) olarak yer alır.

-Metin içinde iki yazarlı bir kaynak belirtiliyorsa her seferinde iki yazarın adı da belirtilir; ikiden fazla yazarlı eser ise ilk kullanımda hepsi, sonraki kullanımda sadece ilk yazar belirtilir.

Örneğin:

Gregory, Agar, Lock ve Harris (2007), özel sektörün bilimle ilgilenmesinin yeni bir tür halkla ilişkiler çalışması biçimi olduğunu öne sürmektedirler.(s.23)

Gregory vd. bu yolla firmaların kendi şöhretlerini koruduklarını ileri sürmektedirler (Gregory 2007, 212).

-Yazar sayısı altı ya da daha fazlaysa o zaman ilk kullanımda da sadece ilk isim ve diğerleri şeklinde kısaltma yapılır (Abisel vd. 2005).

-Aktarma ifadenin yer aldığı bağlam, kaynakça listesinde hangi kaynağın yer aldığını açıkça gösteriyorsa, daha belirginleştirici bir bilgi yazmaya gerek olmaz. Örneğin:

Baudinove Wyatt (2004), “etkin öğrenimin eleştirel düşünmeyi desteklediğini ve eleştirel kavramların doğrudan kullanımını kolaylaştırdığını” savunmaktadırlar (s.17).

-İkincil kaynaklardan alıntı yapan bir kaynağa referans veriliyorsa, asıl yararlanılan kaynağa göndermede bulunulur. Örneğin, (Zizek”ten aktaran Sancar, 2009). *Sancar (2009), kaynak listesinde bütün künyeye bilgileri ile yer alır, Zizek”in kaynağı almaz.*

-Metin içinde kullanılan ikincil kaynaktaki alıntılanan birincil kaynak, makale yazarı tarafından hiç okunmamış ise o zaman örneğin,

Zizek”in ideoloji görüşündeki sorun (Zizek”ten aktaran Sancar, 2009).. .olarak belirtilir.

-E-maile, telefonla, yüz yüze ya da başka biçimlerde yapılan kişisel görüşmelere dayalı bilgiler, metin içinde gösterilir, ancak kaynakçaya yazılmazlar. Örneğin: Martin Jay, “yapısalcı Marksizmin ABD’de asla güçlü olmadığını” söyledi (Martin Jay, kişisel görüşme, 21 Nisan 2003).

-Klasik kitaplar, özgün tarih biliniyorsa şu örnekteki gibi yazılır: (Marx, özgün eserin tarihi/ yararlanılan kitabın-makalenin tarihi)

-Özgün eserden doğrudan bir alıntı yaparken çıkarılan sözcük/ cümle(ler) parantez içinde üç noktayla (...) gösterilir.

- Metin içindeki diğer kısa ve doğrudan alıntılar çift tırnakla yazılır. Çift tırnak içinde çift tırnak yer alamaz.

- Bir dergiden ya da kitaptan kullanılan makalenin metinde başlığıyla belirtilmesinde de çift tırnak kullanılır. Örneğin:

Meyde Yeğenoğlu”nun makalesi (2003) “Öteki Mekânda Olmak: Post-Kolonyal Dünyada Göçmenlik ve Turizm”

- Dilsel örnek olarak bir harf, sözcük veya cümle aktararak kullanılacaksa, bunlar italikleştirilir, çift tırnak kullanılmaz. Örneğin:

Derrida, differance ve difference arasında bir ayrım koyar.

- Teknik bir terim sunuluyorsa ilk sunum cümlesinde italik yapılır, sonraki kullanımlarında yapılmaz. Örneğin:

Yazar, sonraki bölümde ayrıntılı olarak anlatacağı meta analiz ile başlamaktadır.

- Metin içinde 40 sözcükten uzun alıntılar içeriden, tek veya sık satır aralığı vererek, ana metinden daha küçük bir puntuyla (10 veya 11punto), italik olmadan, tırnaksız yazılır. Örneğin:

Bu geçmiş Stuart Hall”e göre (1998),

(...) her zaman yeniden anlatılır, yeniden keşfedilir, yeniden yaratılır. Geçmişin anlatılaştırılması gerekir. Geçmişlerimize, tam anlamıyla gerçek bir olgu olarak değil, tarih aracılığıyla, bellek aracılığıyla, arzu aracılığıyla gideriz. Benliklerimizin ve tarihlerimizin anlatılaştırılması ise hep sonradan yapılır (s.83)

- Kısaltmalar metinde ilk kez sunulurken paranteze alınır, sonraki kullanımında alınmaz. Örneğin; Sonuçta 1957 yılında dış borçların karşılanabilmesi için Uluslararası Para Fonu'na (IMF) başvurmak zorunda kalınmıştır. IMF, bu borçlanmayla Türk ekonomisine önemli bir figür olarak girmiştir.

- Metin içinde yeniden basımı yapılmış eski bir kaynak kullanılıyorsa yatık çizgi (/) kullanılır. Örneğin: Freud (1923/ 1961), çalışmasında günlük hayattaki dil sürçmelerinin de bilinçaltında yer alan bastırılmış temsillerin bir tür dışa vurumu olduğunu ilk kez öne sürmüştür.

- Hiç yazarı olmayan bir kaynaktan aktarma yapılıyorsa, kaynakçada gösterilen şekliyle ve genellikle de başlığın bir kısmını içeren bir referanslı kullanım uygundur. Örneğin: Türkiye'de fen bilimleri alanındaki akademisyenler, sosyal ve beşeri bilimlerdeki akademisyenlerden daha fazla yurt dışı bursu ile yükseköğrenimlerini tamamlama fırsatı bulmuşlardır ("Türkiye Bilimler Akademisi Raporu", 2005, s.20).

- Sayfa numarası olmayan bir web belgesinden aktarma yapılıyorsa, paragraf numarası belirtilmelidir. Örneğin: Dursun, Avatar filmindeki hikâyenin anti-emperyalist veya ABD karşıtı olmadığını öne sürmektedir (Dursun, 2009, parag.10).

Kaynakçada APA:

-Kaynakçada aynı yazarın çok sayıda kaynağı varsa, kaynaklar eskiden yeni tarihe doğru sıralanarak yazılır. Aynı tarihli kaynaklarda harf ile sıralama yapılır.

Örneğin:

2000a, 2000b.

-Dergilerin varsa DOI numaraları yazılır.

Örneğin:

Anderson,A. K.(2005).Affective Influences on the Attentional Dynamics Supporting Awareness. Journal of ExperimentalPsychology: General, 154, 258-281. doi:10.1037/0096- 3445.134.2.258

Yoksa url numaraları yazılır.

Örneğin

Fe: Feminist eleştiri dergisi url"si. <http://cins.ankara.edu.tr/cansun.html>

-Klasik eserlerin (Marx, Freud gibi) özgün tarihleri biliniyorsa kaynağın sonunda şu şekilde verilir: (Özgüneser 1846 tarihlidir)

-Aynı soyadlı yazarlardan, yayını daha eski tarihli olsabile adının ilk harfi alfabetik olarak önce gelen kaynakçada önce belirtilir.

Örneğin:

Köker, E. (1998). Politikanın İletişimi İletişimin Politikası, Ankara:Vadi.

Köker, L. (2007). Hukuk Reformları Sürecinde Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu. İnsan Hakları Haberciliği, (derl.) Sevda Alankuş, İstanbul: IPS Vakfı.

-Kitap ve raporların kaynakçada gösteriminde önce yayınlandığı yer ve sonra kitabevi, yayınevi adı,,, kitabevi" ,,,yayınevi" ,,,yay." vb. ekler belirtilmeksizin verilir.

Örneğin:

Ankara: İmge İstanbul: Metis

New York, NY: McGraw-Hill Newbury Park, CA:

Sage London, UK: Routledge Ankara: TÜBA İstanbul: Konrad Adenauer Vakfı.

Tek yazarlı kitap

Abisel, N. (2006). Sessiz Sinema. Ankara: Deki.

Zizek, S. (2009). Matrix: Ya da Sapkınlığın İki Yüzü. Bahadır Turan (Çev.). İstanbul: Encore.

Çok yazarlı kitap

Abisel, N., Arslan, U.T., Behçetoğulları, P., Karadoğan, A., Öztürk, S.R. ve Ulusay, N. (2005). Çok Tuhaf Çok Tanıdık. İstanbul: Metis.

Editörlü kitap

Özbek, M. (Ed.) (2005). Kamusal Alan. İstanbul: Hil.

Editörlü kitapta bölüm

Kejanlıoğlu, B. (2005). Medya Çalışmalarında Kamusal Alan Kavramı. Meral Özbek (Ed.), Kamusal Alan içinde (s. 689-713). İstanbul: Hil.

Birden çok baskısı olan kitap

Strunk, W. Jr. ve White, E. B. (2000). The Elements of Style (4.Baskı). New York: Longman.

Kitabın elektronik versiyonu

Freud, S. (1953). The method of interpreting dreams: An analysis of a specimen dream. J. Strachey (Ed. & Trans.), The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud (Vol.4, pp.96-121). <http://books.google.com/books> (Özgün eser 1900 tarihlidir)

Schiraldi, G. R. (2001). The post-traumatic stress disorder sourcebook: A guide to healing, recovery, and growth [Adobe Digital Editions version]. doi: 10.1036/0071393722

Elektronik makaleler: varsa dijital object identifier (DOI) numarası belirtilmelidir.

Von Ledebur, S. C. (2007). Optimizing knowledge transfer by new employees in companies. Knowledge Management Research & Practice. Advance online publication. doi: 10.1057/palgrave.kmrp.8500141

Elektronik gazete makaleleri

Çetin, Ö. (2010, 21 Ocak). Televizyon alışkanlıklarımız IPTV ile değişecek. www.hurriyet.com.tr

Çok ciltli çalışmalar

Pflanze, O. (1963-1990). Bismarck and the Development of Germany (Cilt 1-3). Princeton, NJ: Princeton University Press.

Metin içinde:

(Pflanze, 1963-1990)

Çok ciltli çalışmalarda tek cilt kullanımı

Pflanze, O. (1990). The Period of Fortification, 1880-1898: Cilt3. Bismarckand The Development of Germany. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Daha önceki bir baskının yeni basımı

Smith , A.(1976). An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. E. Cannan (Ed.). Chicago: University of Chicago Press. (İlk baskı 1776).

Metin İçindeyse: (Smith, 1776/ 1976)

Kitaptan çevrilmiş bölüm

Kaynakça:

Weber, M.(1958). The Protestan Ethic and The Spirit of Capitalism. T. Parsons (Çev.). New York: Charles Scribner"s Son. (İlk baskı. 1904-1905).

Metin İçindeyse: (Weber, 1904-1905/ 1958)

Rapor ve teknik makaleler

Gencil Bek, M.(1998). Mediscape Turkey 2000 (Report No. 2). Ankara: BAYAUM.

Dergiden tek yazarlı makale

Aktay, Y.(1999). Aklın Sosyolojik Soy kütüğü: Soy Akıldan Tarihsel ve Toplumsal Akla Doğru. Toplum ve Bilim, 82, 114-140.

Dergiden çok yazarlı makale

Binark, F. M., Çelikcan, P. (1998). Mahremin Müzakereye Çağrılması ve Yıldı Örneği. Kültür ve İletişim, 1(2), 197-214.

Elektronik dergidenmakale

Conway, P. (2003). Truth and reconciliation: The road not taken in Nambia. Online Journal of Peace and Conflict Resolution, 5(1).(varsa doi numarası, yoksa URL verilir. URL örneği: http://www.trinstitute.org/ojpcr/5_1_conway.htm

Kaynağa ait sayfanın adresi (URL) yada varsa sadece doi numarası yeterlidir.

Yazarı belli olmayan editör yazısı

Editorial: "What is a disaster" and why does this question matter? [Editorial*]. (2006). Journal of Contingencies and Crisis Management, 14, 1-2.

Yazarı belli olmayan gazete ve dergi yazıları için

The United States and the Americas: One History in Two Halves. (2003, 13Aralık). Economist, 36.

Strong after chocks continue in California.(2003,26Aralık). New York Times [Ulusal Baskı.]. s.23.

Metin İçindeyse: (United States and the Americas, 2003) (Strong after shock, 2003)

Yazarı belli olan gazete ve dergi yazıları için

Bruni, F. (2003, 26Aralık). Pope pleads for end to terror is man war. New York Times, s.21.

Tanıtım yazıları

Orr, H.A. (2003, 14 Ağustos). What “snotin your genes.[Review of the book Nature via nurture: Genes, experience, and what makes us human]. New York Review of Books, 50, 3840.

Basılmamış tezler, posterler, bildiriler: YOK'ten indirilmiş ise URL adreside künye bilgileri sonuna verilir.

Sarı, E. (2008). Kültür Kimlik ve Politika: Mardin’de Kültürler arasılık. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ansiklopediler

Balkans: History.(1987). Encyclopaedia Britannica içinde (15. Baskı. Cilt.14, s.570-588). Chicago: Encyclopaedia Britannica.

Metin İçindeyse: (Balkans: History, 1987)

Sözlükler

Gerrymander.(2003). Merriam-Webster ’s collegiate dictionary (11.Baskı). Springfield,

MA: Merriam-Webster”s.

Metin İçindeyse: (Gerrymander, 2003)

Görüşme

Arroyo, Gloria Macapagal.(2003). A time for Prayer. Michael Schuman ile söyleşi.

Time. 28 Temmuz 2003. Erişim Tarihi 13 Ocak 2004, <http://www.times.com/time/nation/article/0,8599,471205,00.html>

Televizyon programı

Kaynakça

Long, T.(Yazar), ve Moore, S. D. (Yönetmen). (2002). Bartvs. Lisavs. 3.Sınıf [Televizyon Dizisi]. B. Oakley ve J.Weinstein (Yapımcı), Simpsonlar içinde. Bölüm:

1403 F55079. Fox.

Metin İçindeyse: (Simpsonlar, 2002)

Film

Huston, J. (Yönetmen/ Senaryo Yazarı). (1941). Malta Şahini [Film]. U.S.: Warner.

Metin İçindeyse: (Malta Şahini, 1941)

Fotoğraf

Adams, Ansel. (1927). Monolith, the face of Half Dome, Yosemite National Park [Fotoğraf]. ArtInstitute, Chicago.